

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**TURANCI, MARKSİST, KEMALİST, İMPARATORLUKTAN
CUMHURİYET'E BİR ENTELEKTÜELİN PORTRESİ: ŞEVKET
SÜREYYA AYDEMİR**

Sedat GENCER

1040204300

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Kadir KASALAK

ISPARTA-2020

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Turancı, Marksist, Kemalist, İmparatorluktan Cumhuriyet'e Bir Entelektüelin Portresi: Şevket Süreyya Aydemir” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Sedat GENCER
14/10/2020

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	SEDAT GENCER
Öğrenci Numarası	1040204300
Enstitü Ana Bilim Dalı	TARİH
Programı	TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (■) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr. Kadir KASALAK
Tez Başlığı	Turancı, Marksist, Kemalist, İmparatorluktan Cumhuriyet'e Bir Entelektüelin Portresi: Şevket Süreyya Aydemir
Turnitin Ödev Numarası	1385230143

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 804 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 12.09.2020 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 15 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

15.11.2020

Danışman ADI-SOYADI

Doç Dr. Kadir KASALAK

(GENCER, Sedat, *Turancı, Marksist, Kemalist, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Entelektüelin Portresi: Şevket Süreyya Aydemir*, Doktora Tezi, Isparta, 2020.)

ÖZET

Şevket Süreyya Aydemir İttihatçı “Turan Mefkuresi”nin peşinden giderek komünist ideolojiye bağlanmış ve Cumhuriyet döneminde bu birikimi ile oldukça etkili olmuş önemli bir entelektüeldir. Bu tez çalışması onun düşünsel gelişiminin özelliklerini hayat hikayesinin bütünlüğü içinde ele alabilmek amacını taşımaktadır. Şevket Süreyya komünizmle ütöpik ve romantik bir milliyetçiliğin içinden geçerek tanışmıştır. Türkiye Komünist Partisi içindeki siyasi ve düşünsel mücadelesinde Marksist perspektifi milliyetçilikle bağlantılı olarak geliştirme arayışı içinde olmuştur. Onun bu arayışı Komintern’le sorunlar yaşamasına neden olmuş ve sonrasında ise Şevket Süreyya Türk İnkılabının hizmetine geçmeye karar vermiştir. Kadro dergisi ile bu arayışını sistematik bir izaha kavuşturmuş, Marksizm’i inkılabını yeni yapmış bir ulus devletin sorunları ile etkileşime sokarak ortaya özgün ve ütöpik bir sentez koymuştur. Böylece İnkılap yöneticilerine alternatif bir kalkınma ve örgütlenme ideolojisi ve modeli sunarken aynı zamanda onlardan bunları hayata geçirebilecek bir pozisyon da talep etmiştir. Kadro dergisi dönemi onun siyasal ve düşünsel olarak en etkili olduğu dönemdir. Demokrat Parti iktidarının emekliye ayırması ile Şevket Süreyya 1951 yılından sonra artık kalkınmayı sağlayacak siyasi projeleri hayata geçirebileceği bir konumdan uzaklaşmıştır. Bu süreçte artık geçmişe yönelerek liderler ekseninde hacimli bir tarih yazımı projesini gerçekleştirmeye koyulmuştur. O artık dünyayı değiştirebilmeyi hedefleyen değil tarihsel süreci yorumlamayı öne alan bir entelektüel faaliyet içindedir. Bununla bağlantılı olarak düşüncesi de radikal bir dönüşüm geçirmiştir. 1960’lı yıllarda Yön dergisinde Kadro dönemine referans vererek “Türk Sosyalizmi”ni formüle etmeye çalışsa da artık karma ekonomik düzeni ve sınıflar mücadelesinin gerçekliğini kabul etmiştir. İşçi sınıfının örgütlenmesi gerektiğini, siyasal mücadelenin çok partili düzende sürdürülmesini ve Türkiye’de sosyal demokrat bir parti ve ideolojinin kurulmasını isteyen bir söylemi savunmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Komünizm, Milliyetçilik, Kalkınma, Entelektüel, Ütopya

(Portrait of an Intellectual from Pan-Turanist, Marxist, Kemalist, from the Empire to the Republic: Şevket Süreyya Aydemir, Ph.D. Thesis, Isparta, 2020.)

ABSTRACT

Şevket Süreyya Aydemir was an important intellectual who was committed to communist ideology by following the Unionist (*İttihatçı*) “Turan Ideology”, and who became very effective with his intellectual accumulation of knowledge during the Republican Period. This thesis study aims to address the characteristics of his intellectual development with an integrity of his life story. Şevket Süreyya met communism via a utopian and romantic nationalism. In his political and intellectual struggle in the Communist Party of Turkey, he sought ways to develop the Marxist Perspective in connection with nationalism. This search of his caused him to have problems with Comintern, and Şevket Süreyya later decided to move to the service of the Turkish Revolution. He established a systematic explanation for his quest with “Kadro” journal, providing an original and utopian synthesis by interacting Marxism with the problems of a state-nation that had a recent revolution. In this way, he offered an alternative development and organization ideology and model to the executive staff of the revolution, and at the same time, demanded a position from them to implement these. The period of Kadro Journal is the period when he was politically and intellectually influential. When the Democratic Party Government retired him, after 1951, Şevket Süreyya moved away from a position with which he could implement political projects that would now enable development. In this process, he started a voluminous history writing project on the axis of the leaders of the past. He no longer had a target aiming to change the world, but rather targeted the interpretation of the historical process. In this respect, his thoughts also underwent a radical transformation. In 1960s, although he tried to formulate the “Turkish Socialism” by referring to the Kadro Period in Yön Journal, he then had accepted the mixed economic order and the reality of the class conflicts. He started to advocate a discourse that demanded the working class to be organized, that the political struggle should be continued in a multi-party order, and that a social democratic party and ideology should be established in Turkey.

Key words: Communism, Nationalism, Development, Intellectual, Utopia

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	6
3. Kaynak Tahlili	18
1. BÖLÜM	39
İMPARATORLUK KÜÇÜLÜRKEN BÜYÜYEN BİR ÇOCUK (1897-1918) ..	39
1.1. Eski Payitahtta Göçmen Bir Aile	39
1.2. Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Devlet, Toplum ve Eğitim	61
1.3. Tevekkülle Savaş Arasında Bir Çocuk.....	68
1.4. Edirne’den Kafkasya’ya Bir Hayalin Peşinde.....	77
1.5. Osmanlı Ordusunda Bir İhtiyat Zabiti	91
1.6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi.....	97
1.7. Pantürkizm: Vatansız Vatanseverlik	107
2. BÖLÜM	125
EYLEMDEN DÜŞÜNCEYE: KAFKASYA-RUSYA YILLARI (1919-1923) ..	125
2.1. Çöken İmparatorluklar Ortasında Genç Bir Adam	125
2.2. Esaret, Cumhuriyet ve Sovyet: Azerbaycan’ın Bağımsızlık Mücadelesi (1905-1920)	139
2.3. Nuha Günleri: Kızıl Elma Mı? Kızıl Şark Mı?	152
2.4. Büyük Emeller Peşinde: İttihatçılarla “Teşriki Mesai”	173
2.5. Yeni Ütopya: Dili, Dini Bir Âlemin Bolşevik Çocukları.....	194
2.6. “Gerçek Cihada” Çağrı: Şark Milletleri Kurultayı (1-7 Eylül 1920)	212
2.7. ‘Uç’larda Bir Yaşam: Rumeli’den Kafkasya’ya Pantürkizmden Komünizme	227

2.8. “Quo Vadis Yoldaş”: Kemalistler, İttihatçılar, İştirakiyuncular ve Bolşevikler Arasında	238
2.9. Batum’da Yeni Bir Aile	254
2.10. KUTV: “Devrimci Marksist Bir Terbiye”Almak.....	267
3. BÖLÜM.....	293
TEK PARTİ DÖNEMİNDE ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR (1923-1950) ..	293
3.1. Türkiye Komünist Partisi Yılları: 1924-1927	293
3.1.1. “Aydemir” Yoldaş İstanbul’da.....	293
3.1.2. Profesyonel Devrimci.....	303
3.1.3. Yatar Karahisar Kalesinde Bir Muallim: Hapishane Yılları.....	322
3.1.4. Partide Fikir Ayrılıkları.....	334
3.1.5. Komünizmden “Şevketizm”e: TKP’ye Veda.....	352
3.2. İnkılabın Emrinde (1928-1950).....	359
3.2.1. Kadrodan Önce Şevket Süreyya: Bürokratik Kariyer ve İlk Yazıları	359
3.2.2. İktisadi Seferberlikte Şevket Süreyya: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	369
3.2.3. Hakimiyeti Milliye Yazıları	381
3.2.4. Materyalist Ankara Gençliğinin Arayış Metni: İnkılap ve Kadro	403
3.3. “Türk Milletine Has Meslek ve Metodu Geliştiren” Dergi: Kadro.....	419
3.3.1. Kadro Dergisinin İlk Döneminde Şevket Süreyya (Ocak 1932- Mayıs 1933).....	434
3.3.2. İnkılabı İçtimaileştirmek	440
3.3.3. Tarihsel Materyalizm, Teknik ve Avrupa-Merkezcilik	451
3.3.4. Devletçilik Tartışmaları.....	469
3.3.5. Kadro Dergisinin İkinci Döneminde Şevket Süreyya (Haziran 1933- Aralık 1934).....	477
3.3.6. Diğer Rejim ve İdeolojiler Karşısında Kadro.....	480
3.3.7. Avrupa’nın Hayranı Değil Mirasçısı Olmak	492
3.3.8. İçtimai Fütuhatı Tamamlamak: Devletçilik	498
3.4. Kadro Dergisinin Kapanışı: Yarım Kalan Fütuhat.....	510
3.5. Kadro Dergisinden Sonra Şevket Süreyya Aydemir (1936-1950)	525
4. BÖLÜM.....	549
ÇOK PARTİLİ HAYAT, DARBELER ve KOALİSYONLAR DEVRİNDE ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR (1951-1976).....	549
4.1. Emeklilik Yılları, Demokrat Parti ve Adnan Menderes (1951-1960)	549

4.2.Otobiyografi, Biyografiler ve Tarih.....	565
4.2.1.Erken Yazılan Bir Otobiyografi: Suyu Arayan Adam	572
4.2.2. Enver Paşa’dan Adnan Menderes’e Kahramanın Serüveni Olarak Tarih	582
4.3. Yön Dergisinde Şevket Süreyya (1961-1967)	592
4.3.1. Beklenen İhtilal: 27 Mayıs, Milli Birlik Komitesi ve 14’ler.....	594
4.3.2. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası	607
4.3.3. Kalkınmanın Felsefesi: Yeni Devletçilik ve Yön Bildirisi.....	614
4.3.4. Atatürkçülük, Anti-Komünizm ve Islahatçı Sosyalizm	624
4.3.5. Devlet Planlama Teşkilatı, Özel Teşebbüs ve Devletçilik	637
4.3.6. Sosyalist Kültür Derneği.....	655
4.3.7. Türk Sosyalizminin İlkeleri: Sosyal Milliyetçilik	664
4.4. Kadro’dan Yön’e Türk Sosyalizmi Üzerine Son Düşünceler.....	672
4.5. Cumhuriyet Gazetesi Yazıları (1970-1976).....	689
4.5.1.Yeni Bir Müdahaleye Doğru: Aşırı Siyasallaşmış Toplum, Krizdeki Siyaset ve Ekonomi.....	693
4.5.2. Demagoji, Oligarşi ve Faşizm.....	697
4.5.3. 12 Mart Rejimi ve Reform Hükümetleri.....	714
4.5.4. Sosyal Demokrasinin Peşinde.....	721
4.5.5. Ne Kapitalizm Ne Sosyalizm Dava Toprağa Yeniden Yerleşmek	736
SONUÇ.....	743
KAYNAKÇA	753
EKLER.....	794
ÖZGEÇMİŞ.....	804

KISALTMALAR

AKDITYK	: Atatürk Kùltür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AP	: Adalet Partisi
Bkz.	: Bakınız
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DEV-GENÇ	: Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu
DİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
İKG	: İstanbul Komünist Grubu
KEYK	: Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MKH	: Milli Kurtuluş Hareketleri
MK	: Merkez Komite
MSP	: Milli Selamet Partisi
OSF	: Osmanlı Sosyalist Fırkası
RGASPI	: Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SKD	: Sosyalist Kùltür Derneği
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
THİF	: Türk Halk İştirakiyun Fırkası
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKPC	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİÇSF	: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TKT	: Türkiye İştirakiyun Teşkilatı
TSF	: Türkiye Sosyalist Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜSTAV	: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Şevket Süreyya Kadro dergisi, yazdığı biyografiler cumhuriyet bürokrasisindeki hizmetleri ile öne çıkmış önemli bir isimdir. O bir eğitimcidir, ekonomisttir, bürokrattır, biyografi yazarıdır, en nihayetinde özgün düşünsel üretime önem veren bir entelektüeldir. Kendi nesli içinde onu farklılaştıran unsur ise komünist bir tedrisattan geçmiş olmasıdır. 1920’li yıllarda başlayan yazı ve düşünce mesaisi öldüğü 25 Mart 1976 tarihine kadar aralıksız devam etmiştir. “Turan Mefkuresi” peşinde koşarken de Komintern’in “Dünya Devrimi” söyleminin rüzgarına kapıldığında da inkılabı hizmet etmeyi seçtiğinde de hem muallimdir hem de militan; ama bütün bunların ötesinde ülkesinin kalkınması için çok okumuş, yazmış ve düşünmüş bir entelektüel olarak Marksizm’i yerel bağlama uyarlayabilecek derecede kendini yetiştirmiş bir isimdir.

Şevket Süreyya 1930’lu yıllarda Kadro Dergisi ile etkili olmuş 1940’lı yıllarda İsmet Paşa’nın güvendiği üst düzey bir bürokrat olarak cumhuriyet bürokrasisinde çalışmıştır. 1951 yılında Demokrat Parti iktidara gelince görevine son verildiğinde büyük bir hayal kırıklığı yaşamış inzivaya çekilerek toprağa yönelmiştir. Onun kamuoyunda bağımsız bir yazar olarak sivrilmesi 1960’lı yıllarla başlamıştır. Bu dönemde, ona Kadro yıllarını hatırlatan Yön dergisinde yazmış olsa da o artık Tek Adam ve İkinci Adam gibi çok satan biyografilerin müellifi olarak ünlenmiştir. Ülke meseleleri üzerinde kafa yormaktan hiç vazgeçmemiş 1970 yılında yoğun olarak yazmaya başladığı Cumhuriyet gazetesinde son yazısı ölümünden üç gün önce yayınlanmıştır. Üretkendir, hayatının belirli bir döneminde yerel gerçekliği dikkate alan özgün bir düşünme beceresi göstermiş ve ayrıca düşünsel bir temel üzerinde yükselen eylemin ancak anlamlı bir değişim yaratacağı inancı ile hareket etmiştir.

Şevket Süreyya’nın yaşam öyküsü ancak yetiştirdiği, yoğrulduğu siyasi ve sosyal atmosferin özellikleri dikkate alınarak anlamlandırılabilir. Bu da onun biyografisine duyarlı bir analiz çerçevesi kurmakla mümkün olmaktadır. Çalışma bu bağlamda dört bölüm halinde kurgulanmış ve böylece Şevket Süreyya’nın siyasal ve düşünsel gelişimi ayrıntılı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma sürecinde yardımlarını esirgemeyen ve hep yol gösterici olan başta danışmanım Doç. Dr. Kadir Kasalak olmak üzere diğer hocalarım Prof. Dr. Süleyman İnan ile Prof. Dr. Cevdet Yılmaz’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte benden desteklerini eksik etmeyen eşim Tülay Gencer ile kızım Asude Masal’a da teşekkürlerimi sunmak isterim.

3577-D1-13 No’lu proje ile doktora tezimi maddi olarak destekleyen Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Komisyonu Başkanlığına’ da ayrıca teşekkür ederim.

Sedat GENCER
Isparta 2020

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976) gibi önemli bir entelektüeli kendisine konu edinmiştir. Başka bir şekilde ifade edilirse çalışmanın araştırma nesnesi Şevket Süreyya Aydemir'dir. Şevket Süreyya Aydemir 1932-1934 yılları arasında yayınlanan Kadro dergisi ve Cumhuriyet bürokrasisinde aldığı önemli görevler ve 1960'larda yazdığı biyografileri ile etkili olmuş bir isimdir.

Ayrıca Şevket Süreyya Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet'e devir ettiği bir nesle mensuptur. Bu anlamda o gençliğini ve İttihat ve Terakki'nin imparatorluğu yönettiği bir dönem içinde (1908-1918) idrak etmiş ve onun dünyaya dair ilk fikir ve izlenimleri de yine bu dönemde oluşmuştur. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş savaşlarla örülü bir yıkım süreci olarak kabul edilirse Şevket Süreyya'da bütün bunlardan sonuna kadar nasiplenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Kafkas cephesinde "Turan Mefkûresi" için mücadele eden bir ihtiyat zabiti iken Şevket Süreyya savaş bitip Anadolu'da Milli Mücadele dönemi başladığında Azerbaycan topraklarında muallimlik yapmaktadır. Bu onun Edirne'de tanıştığı sosyalizmle macerasının daha da derinleşmesi anlamına gelmektedir. Hayatının en hareketli bu dönemi, 1920'lerin ortasında İstanbul'a gelmesi ile sona erecektir. İstanbul'da artık bir Türkiye Komünist Partisi militanı olarak çalışacak ve daha sonra da inkılabın hizmetine geçmeyi tercih edecektir. 1951 yılına kadar İnkılabı ideolog, eğitimci, bürokrat olarak hizmet etmiştir. 1951 yılından sonra ise yazdığı otobiyografi, roman ve biyografiler ile popüler bir yazar olarak ünlenmiştir. Tam bu noktada ortaya çok kimlikli bir münevver portresi çıkmaktadır.

Batılı bir araştırmacı: "Aydınların tarihi-bağlılıklarının hatalarının, kaymalarının veya korkaklıklarının tarihi-yirminci yüz yılın politik ve kültürel tarihinin önemli bir bölümü oluşturur."¹ demektedir. Osmanlı modernleşme süreci ve geleneği ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'de entelektüel kendi tarihinde Batıdaki muadilinden daha farklı roller üstlenmiştir. Bu anlamda Türkiye'de entelektüel,

¹ Jean-Michel Besnier, *İmkansızın Politikası*, çev. Işın Gürbüz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.7.

tarihsel süreci sadece yorumlayan değil bu sürece müdahale eden ve bu süreçte siyaseten etkili olmak isteyen bir faildir. Entelektüelin yaşam öyküsüne eğilmek aynı zamanda tarihin belirli bir bakış açısından değerlendirilerek, ülkenin değiştirilme ve dönüştürülme çabasının da ele alınması anlamına gelmektedir. Şevket Süreyya bu açıdan önemli bir örnektir.

Şevket Süreyya Aydemir denince akla gelen Kadro, Yön, Devrim dergileri üzerine (özellikle Kadro örneğinde yapılan çalışmaların sayısı daha fazladır.) görece daha fazla çalışma varken Aydemir'in düşünsel gelişimi üzerinde pek durulmamış/düşünülmemiştir.² Belirli dönemler/kronolojiler ölçeğinde belirli yaklaşımlarla sınırlı, kaleme alınan bu (tarz) eserlerin çokluğu bir anlamda entelektüelin kendi başına pek önemslenmediği anlamına gelmektedir.³ Bu yaklaşım entelektüelin düşünce ve eylemini bir diyalektik içinde ele alamamıştır.

Bu çalışma Aydemir'i sadece Kadro, Yön-Devrim çizgisi/bağlamında ele almayacaktır. Osmanlı'da devleti kurtarmak misyonu ile hareket eden entelektüel Cumhuriyet döneminde de bununla bağlantılı devleti yeniden inşa etme misyonunu üstlenmiştir. Şevket Süreyya ulus devletin oluşumuna katkı veren; ama bunu yaparken de salt siyasal pragmatizm içinde kalmayarak kuramsal üretime de ağırlık veren bir entelektüeldir. Çalışma Şevket Süreyya'yı böylesi bir çerçeve içinde değerlendirmektedir. Bu belki bir anlamda eylem/düşünce diyalektiğinde bir denge kurarak entelektüeli anlamlandırma çabasını da içermektedir.⁴

Böylece modernleşmenin asli unsurlarından olan entelektüelin Cumhuriyet dönemindeki macerası Osmanlı mirası içinde değerlendirilerek İmparatorluk'tan ulus-

² Kurtuluş Kayalı, "Türk Düşünce Dünyasının Nabzını Tutmak: Dergi, Entelektüel ve Yayın Eksen", *Bilim Sosyolojisi Bilim Tarihi ve Yöntem Sosyoloji Yılığ* – 16 Salih Özbaran ve Zeki Arıkan'a Saygı Ertan Eğribel-Ufuk Özcan (Ed.), Kitabevi, İstanbul, 2007, s.21.

³ "Aydın, ideolojisinden bağımsız olarak zaman ve mekân dışı gerçekleri kavramış bireylerin niteliği olarak görülmekte, devlet ve devletin icraatı da neredeyse çok geniş bir kesim tarafından kendi yollarında yararlanılacak bir öge şeklinde değerlendirilmektedir... Bu nedenle devlet, gerçekliklerin hayata geçirilmesinin aracı olarak düşünülmekte, aydın da herhangi bir dünya görüşünün sıradan neferi olarak anlaşılmaktadır." Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.23.

⁴ Bu çaba da çıkış noktasını Yalçın Küçük vermiştir; ona göre: "...Benzer tüm araştırmacılar, Türk aydınını, düşünceleriyle ayırt etmeye çalıştılar. En zayıf noktasından yakalamayı denediler. Bu yüzden de hem yakalayamadılar ve hem de yakalayamadıkları için olsa gerek" karalamışlardır. Yine Küçük'e göre "...Düşüncelerin bir fonksiyonu olarak Türk aydını, her zaman seçici, ancak daima cılız bir kopya ve daima bir 'mediocre'dır. Türk aydını, düşüncenin önemini hep kavradı. Ancak Türk aydını için düşünce, fetvacı geleneğin bir birikimi olabilir, hep belli ve çok uzun dönemli olmayan eylem programlarının bir süsü veya örtüsü" olmuştur. Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler c.1 1830-1980*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985, s.13-14.

devlete entelektüel olarak var olabilmenin koşulları sorgulanabilecektir. Bu anlamda önce Osmanlı entelektüelinin zuhuru-işlevi-ahvali üzerinde durulacaktır. Nihayetinde entelektüel iki farklı siyasi formasyonda ve birbirleri ile benzer siyasi motivasyonlar içinde kendini biçimlendirmiştir.

Entelektüel modernleşme sürecinin sıkıntılarını tespit edip bunlara kendince çözümler üretirken onun önündeki model Batı'dır.⁵ Ayrıca entelektüel “resmî ideoloji”nin baskısı altında geçmiş birikiminden de yararlanacak bir zihniyetten de uzaktır. Bu koşullarda Şevket Süreyya Aydemir'in orijinal bir tefekkürle strateji oluşturduğu söylenemeyeceği gibi onun “Milli Kurtuluş Hareketi” olarak kavramlaştırdığı yaklaşımın “üçüncü bir kalkınma yolu”na işaret etmesi de bu gerçeği değiştirmemektedir.

Şevket Süreyya açısından temel problem Türkiye özelinde “geri kalmışlığı/az gelişmişliği” ortadan kaldıracılabilmektedir. Aydemir'in etkili olduğu ve olmaya çalıştığı konjonktür olarak 1930'lar ve 1960'ların farklılığı baştan teslim edilse de aynı kalkınmacı zihniyetin farklı zeminlerde neşvünema bulduğu açıktır.⁶ Bu durum onun bir entelektüel olarak kavranabileceği çerçeveyi de belirler. 1930'lu yıllarda Aydemir inkılâbın eylemiyle gerçekleştirdiği başarıyı, ideolojisini belirleyerek pekiştirmesini böylelikle mazlum milletlere örnek olabileceğini savunurken, 1960'lara gelindiğinde onun da içinde bulunduğu kadro başka “az gelişmiş ülke sosyalizmlerinin” etkisinde kalmıştır.

Devleti önemsemesi, iktidara yakın olması ya da iktidarı istemesi entelektüeli asli işlevi olan fikir imalinde “resmî ideoloji” sorunu ile karşı karşıya getirir. Bu noktada soru şu şekilde formüle edilebilir: Cumhuriyet entelektüelinin tek ve asli işlevi resmi bir inkılâp ideolojisi inşa edip bunun yayılması için mi çalışmaktır?⁷ Yeni bir ulus devletin inşa süreci düşünülerek soru olumlu yanıtlanabilir; ama yanıtın, entelektüelin de bu ulus-devlet içinde nefes alabildiğini de unutmadan verilmesi gerekir. Modernleşmeye “geç kalan” bir ülkenin çözemediği sorunların varlığında

⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.11-40-41-71-72.

⁶ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.23.

⁷ Bu soru iki açıdan oldukça önemlidir: Bir yaklaşım entelektüeli resmî ideolojinin ifşası ile vazifeli kılmakta, diğer bir yaklaşım ise bütün bir dönem içinde her entelektüeli Kemalist ideoloji içinde yekpareleştirmektedir. Ortak olan nokta ise her iki yaklaşımın da entelektüel canlılığı ihmal etmeleridir. Bu bağlamda eleştirel bir yaklaşım için bkz. Necmettin Doğan, “Türkiye’de Aydın Sosyolojisi Literatürüne Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Sosyoloji Divanı*, s.4, 2014, ss. 215-233.

başvurduğu önemli bir araçtır: ideoloji.⁸ Bu anlamda ideoloji “bu geç kalmışlık içinde” var olanla olması istenen” arasındaki uçurumu kapatacaktır: “...Fikirlerin salt söylem düzeyinde var olabilmelerini, hayatla düşünce arasındaki büyük uçurumu, düşüncenin açıklayıcı olmaktan çok gerçekleri gizlemek işlevini yerine getirmesini zorlayan bu paradokstur. Yine paradoksal olarak aydın, yeni fikirleri topluma sunan, yeni ufuklar açan kişi değil, geleneği yeniden üreten, geleneğe modern bir kılıf uyduran kişi olmaktadır.”⁹

Bu, entelektüelin tamamen inkılâbın, Kemalizm’in emri altında fikir ürettiği anlayışının sorgulanmasını da gerektirir. Şevket Süreyya’nın bu bağlamda yeniden düşünülmesi farklı çıkış noktaları sağlayabilir.

Diğer önemli bir nokta bu süreçler içinde yaşarken-düşünürken entelektüelin sorduğu soruların ne kadar farklılaştığı ile ilgilidir. Osmanlı döneminde imparatorluğu nasıl kurtarabileceğinin derdinde olan entelektüel, Cumhuriyet ile birlikte yeni bir ulus devlet ideolojisi oluşturma heyecanı ile karşı karşıyadır. Sonrasında ise Cumhuriyet’in yaşlanması/olgunlaşmasıyla beliren yeni sorunları çözüp modernleşmeyi hızla tamamlama endişesi içinde olmuştur.¹⁰ Bu gelişim çizgisine dikkat edilirse sorulan soruların ve getirilen çözümlerin devlet odaklı olduğu görülebilir. Bunun da ötesinde düşüncenin (düşünmeyi ıskalayarak) bir çeşit faydacı ve eklektik kullanım alışkanlığında sıradanlaştığı bir durum söz konusudur.

Şevket Süreyya Aydemir de bir siyasal-toplumsal teori geliştirme uğraşı içinde hayatını sürdürmüştür. Bu uğraşın bir düşünce tarihi, bilgi-entelektüel sosyolojisi bağlamında ele alınabilmesinin koşullarını araştırma işi çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır.¹¹

⁸ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.53.

⁹ Mümtaz’er Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara, 2006, s.175.

¹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Kadro ve Kadrocuların Öyküsü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c.8 Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.601.

¹¹ Bu noktada tespitleriyle yol gösterici olan K. Mannheim’dır: “Tam tersine, bilginin, herkesin ortak bir kader, ortak bir eylemsellik bağlamında ve ortak zorlukların üstesinden gelme çabası içerisinde (ki, bu süreçlere herkes farklı biçimlerde katılır) başından itibaren geliştirdiği işbirlikçi bir grup süreci olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Buna göre düşünce sürecinin sonuçları, kısmen de olsa birbirinden farklıdır. Zira grup üyelerinin ufkuna, dünyanın her olası yanı değil; sadece içinden grup için zorluklar ve problemler doğurabilecek olanlar ulaşmaktadır... Zira işlevsel açıdan ayrılaşmış bir toplumda, alt gruplar ve tabakalar, kendi dünyalarının ortak değerlerini farklı farklı biçimlerde algılamaktadır. Her bir birey, yaşamsal problemlerin üstesinden ortaklaşa gelmesi konusunda farklı farklı biçimlerde ilgilenmek zorunda kaldığı, farklı farklı yaşamsal çıkarları nedeniyle, farklı parçalar içinde bulunmaktadır.”, Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayın, Ankara, 2008, s.49.

Ş. Süreyya siyasi saiklerle hareket edip, pragmatist bir tavır geliştirse de kalkınma olarak formüle ettiği modernleşmenin sıkıntıları üzerine düşünme gayreti içindedir. Bu tutum onu teorik bir temel oluşturma bunu yaparken de tarihsel süreci analiz edebilme becerisi geliştirme noktasına götürmüştür.

Onun külliyatına bakıldığında bu durum olanca açıklığıyla görülmektedir. Ş. Süreyya için 1920'lerden başlayıp 1970'lerin ortasına dek süren, entelektüel bir üretim söz konusudur. Bu açıdan onun düşünsel gelişimini kavrayabilmek için bütüncül bir bakış açısı gereklidir; ama yazdıklarının hacmi dikkate alındığında bu oldukça zorlayıcı bir sürece de işaret etmektedir: “Neden dergiler üzerinde durulmuştur da düşünce adamları üzerinde durulmamıştır şeklimdeki bir soru ister istemez daha anlamlı görülmektedir... Doğan Avcıoğlu ve/veya Şevket Süreyya Aydemir'in kitaplarını yorumlamaya çalışmak neden tercih edilmemektedir? Muhtemelen bu durum çok daha zor olmaktadır... Bu entelektüel kapasite Orta Asya Türk tarihinden Cumhuriyet dönemi tarihine kadar oldukça geniş bir tarih kesitini kapsamaktadır. Doğan Avcıoğlu daha önceki dönemde 1980'li, 1990'lı tarihlerin entelektüel konularına yaklaşmış görünmektedir. Hakeza Şevket Süreyya Aydemir de o biyografik mahiyetteki kitaplarını yazarken Enver Paşa'ya kadar yönelmiştir. Bir başka deyişle söylemek gerekirse Osmanlı cumhuriyet sürekliliği cumhuriyetçiliği konusunda hiçbir şüphe izhar edilemeyecek entelektüeller tarafından ifade edilmiştir. Ancak Şevket Süreyya Aydemir ve Doğan Avcıoğlu üzerine derinlikli çalışmalar maatteessüf yapılmamıştır.”¹²

Şevket Süreyya'nın belirli dönemde etkili olması ve bu etkiyi farklı biçimlerde sürdürmesi sadece siyaset ekseninde değerlendirilerek ortaya konacak bir şey değildir. Entelektüel kendi birikimini farklı amaçlar için araçsallaştırmış olsa da ortada üzerinde düşünülmesi gereken tarihsel ve toplumsal yorumlar bulunmaktadır.

Şevket Süreyya tarih eksenli çalışmalarını güncel siyasetten ve bürokrasiden uzaklaştığı dönemde kaleme almaya başlamıştır. Buna göre entelektüele ancak kendi kronolojisi içinde bakarak onun bireyselliğine ulaşılabilir. Entelektüeli, ülkenin modernleşme sürecinde yaşadığı sorunlarla şekillenen kırılma noktalarını temel alarak; ama onun biyografisini de (sürece verdiği tepkiler) ihmal etmeden oluşturulacak bir dönemlendirme içinde anlamak gerekmektedir.

¹² Kayalı, “Türk Düşünce Dünyasının Nabzını Tutmak”, s.22.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

François Georgeon için Şevket Süreyya Aydemir “özellikle yaşamının seyri dolayısıyla tanınır.”¹³ Bu seyri Göktürk ana hatlarıyla şöyle özetler: “Turan”dan kalkar birisi...diyalektik vadide bir süre eylenir...dünya görüş ve düşünce yaylalarında dinlenir...ve sonunda Kemalizm ilkeleri yolunda uzlaştırıcı ve doyurucu bir senteze varır.”¹⁴

Bu hareketli yaşam öyküsünün ilginçliği pek çok araştırmacı için önemli bir çıkış noktasıdır. Yine bu yaşam öyküsünde dikkat çeken unsur Aydemir’in üretkenliğidir.

Şevket Süreyya bu hareketlilik içinde formasyonunu oluşturmuş çok kimlikli bir entelektüel olarak değerlendirilebilir. O bir İdeolog, bürokrat, ekonomist, eğitimci, gazeteci, biyografi yazarıdır. Bütün bunlar çalışmanın üzerinde duracağı temel zemini oluşturur. Bu bağlamda hareketli bir yaşam öyküsü içinde üretken bir entelektüelin yeterince ele alındığını söylemek zordur. Hatırlandığında ise genelde Kadro dergisi bağlamında ele alınabildiğini belirtmek gerekir.¹⁵

Dolayısıyla bu çalışma Şevket Süreyya Aydemir özelinde bir entelektüeli hatırlama ve hatırlatma çabası olarak da nitelendirilebilir. Bununla bağlantılı olarak onun hareketli olarak kabul edilen biyografisinin yeniden inşa ve değerlendirilmesi gibi bir amacı gerçekleştirme düşüncesindedir. Bu durum onun ayrıntılı bir biyografisinin yazılmak istendiği anlamına gelmez. Bu çaba böylesi bir çalışmaya sadece bir giriş niteliği taşıyabilir.¹⁶

Bu girişi yapabilmek onun düşüncesinin kökleri, gelişimi ve tutarlılığının tespit edilebilmesinde önemlidir. Bu noktada çalışma Şevket Süreyya’nın ideolojik gelişiminin özgünlüğünün, sürekliliğinin ve tarihsel köklerinin ortaya konmasını da

¹³ François Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik c.4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23.

¹⁴ Halil İbrahim Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Yaşamı-Görüşleri-Eserleri*, Arı Matbaası, Ankara, 1977, s. 9.

¹⁵ Bu durum kaynak tahlili kısmında ayrıntılı olarak gösterilecektir.

¹⁶ Tosh tarihçilerin bir biyografiden bekledikleri temel unsurun ele alınan kişiyi tarihsel bağlamı içinde kavrayabilmek olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: “Biyografi kaleme alan, sadece o dönem konusunda yeterli birikime sahip değil, aynı zamanda üzerine yazdığı kişinin hayatıyla herhangi bir şekilde ilişkisi bulunan belli başlı bütün belgeleri... incelemiş olmalıdır. Kısacası tarihsel biyografi yazmak, büyük bir projedir.” John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81.

hedefler. İnkılaba, özgün bir kalkınma projesi öneren bir entelektüelin modernleşme sürecini nasıl değerlendirdiği ve bu süreçte kendini nasıl konumlandığı cevabı aranacak diğer sorulardır. Buraya kadar ele alınanlar çalışmanın genel sorunsalını oluşturur. Bu sorunsalın hangi yöntemle alınacağı hususun da belirtilmesi gerekmektedir.

Çalışma Şevket Süreyya'yı siyasi ve düşünsel gelişimine duyarlı bir perspektifle ele alacaktır. Bu tez çalışmasının temel amacı entelektüelin savunduğu düşüncelerin tarihsel, toplumsal ve kültürel temellerini ayırt edebilmektir. Böylesi bir yaklaşım Aydemir'i şu veya bu düşünceyi benimsemiş biri olarak ele alma amacıyla değildir. Asıl odaklandığı nokta neden Şevket Süreyya'nın bu düşünceleri benimseme ihtiyacı duymuş olduğudur.?

Böylece Şevket Süreyya ele alındığında çokluk ve sıklıkla vurgulanan yaşam öyküsünün hareketliliğinin onda düşünsel değişimi beraberinde getirdiği yönündeki tespitin de ne kadar geçerli olduğu sınanabilecektir. Bu aslında Şevket Süreyya'nın "İnkılap ve Kadro" (1932) dan "İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali"ne (1973) kadar yazdığı bütün eserlerinde vurguladığı diyalektik yöntemi kullanmak anlamına gelir. Bunun anlamı entelektüeli kendi biyografisi ile birlikte ele alabilmektir. Meselenin belirli bir çerçeveye oturtulması açısından basit görünen bu yargı daha derinlere inildiğinde oldukça karmaşıklaşmaktadır.

Bu noktada ilk sorun modernleşme sorunları ile uğraşan bir toplumun entelektüelinin düşünce süreçlerine bakışının işlevselliğinin ve pragmatizminin gözden kaçırılmamasıdır: "Düşünceler karşısında ya da daha doğrusu insanların kendi dönemlerine özgü içerikler yükledikleri kavramlar karşısında, düşünceler tarihini inceleyen bir tarihinin görevi, 'düşünceler hakkında saptamalarda bulunmak yerine, bunların işlevlerinin ne olduğunu bulmaktır' ve bir düşüncenin işlevi de ancak ilgili dönemin ideolojik sisteminin genel olarak kavranmasıyla anlaşılabilir."¹⁷

İkinci sorun bireyin özgünlüğünü dile getirmenin toplumsal bir temele sahip olduğunu kabul etmektir. Araştırmacı nihayetinde: "Öznesinin bir insan olduğunun, belirli bir dönemde yaşadığının, bir topluluğun ya da grubun parçası olduğunun farkındadır. Bu özelliklere sahip olan bir tekildir. Biyografisi yazılacak bireyin

¹⁷ Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş*, çev. Lale Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.44.

özgüllüğü bu anlayış içinde ortaya konulacaktır. O evrensellikleri taşıyan, totalliklerin yansıdığı bir tekil olarak ele alınma durumundadır.”¹⁸

Bunlarla bağlantılı olarak entelektüelin kendine biçtiği misyonun ve bu bağlamda iktidar ve toplum nazarında kendini konumlandırma biçiminin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu üç analiz noktası bireyin kendi hayat hikayesinin gelişimiyle beraber düşünölmek durumundadır. Şevket Süreyya Aydemir denilince de bu anlamda dört hatırlama-kurgulama eksenini belirlenebilmektedir.

İlki İmparatorluk topraklarındaki “Turancı” serüvenidir, ikincisi TKP geçmişı, üçüncü Kadro Dergisi dönemidir, dördüncüsü biyografileri ile de etkin olduğı Yön dergisi dönemidir. Bu kronoloji başka açıdan değerlendirildiğinde bir kırılma noktası ile ikiye ayrı dönem olarak da kurgulanabilir: 1923-50 ile 1950-1975.

Böyle bir dönemlendirme onun düşünsel gelişimini takip etmeyi kolaylaştırmaktadır. İlk dönemi “İnkılap ve Kadro”da kalkınma ideolojisinin dile getirilmesi ile bu ideolojinin uygulanabilmesi noktasındaki çabaları içerir. İkinci dönem ise farklı yazınsal türler içinde modernleşme sürecinin değerlendirilmesidir. Başka bir ifadeyle Şevket Süreyya Aydemir ilk dönemi içinde bir değişim programı önerip bunu eyleme geçirme noktasında yoğunlaşmışken ikinci döneminde devlet-iktidar bloğunun dışında kalarak tarihsel sürecin bir muhasebesini yapmayı denemiştir.

Batının gelişim süreci içinde entelektüelin gelişimi, rol ve işlevlerinin evrimi üzerine geniş bir kuramsal literatür bulunmakta ve bu literatüre Batı-dışı bir modernleşme deneyimi gerçekleştirme sürecindeki çeşitli toplumların entelektüellerini ele alan çalışmalar da giderek eklenmektedir. Bu kuramsal çalışmalardan, açıklayıcı ve ait olduğı toplumsal-tarihsel bağlam unutulmadan Osmanlı –Türk modernleşmesinde entelektüelin rolü ve gelişimini izah etme amacıyla yararlanılabileceğı ileri sürölebilir.¹⁹

¹⁸ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.191.

¹⁹ Türkiye’de entelektüeli tarihsel ve sosyolojik bağlamda ele alan çalışmaların sayısı azdır. Burada da referans verilen Şerif Mardin, Sabri Ülgener ve Yalçın Küçük gibi isimlerin çalışmaları dışında konuyu kapsamlı ele alan eser sayısı oldukça azdır. Düşünce sosyolojisi bağlamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde entelektüelin rolü ve işlevini sorgulayan bir çalışmada bu durum şöyle dile getirilmiştir: “modern sosyal bilimler, kavramsal planda dini bilgilerin hakimiyeti altında bulunan ve geleneksel alimler tarafından yönetilen sosyal alanları nasıl fethetti? Muhtelif aydın grupları bu bunalımlı arayış ve değişim sürecinde nasıl tavır sergilediler? Bunlar modernleşme tarihimizde henüz tam olarak cevap verilmemiş sorulardır.” Recep Şentürk, *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s.16.

Çalışmada amaç entelektüeli, hareket ettiği zihinsel, tarihsel, toplumsal ve kurumsal bağlama oturtabilmektir. Böylece entelektüelin evrenselliğini sorgulamak ve yerel ölçekte nasıl hareket ettiğini anlamak mümkün hale gelebilmektedir. Burada yapılmak istenen, mevcut yaklaşımlardan herhangi birini seçip onu araştırma nesnesine uygulamak değildir. Türkiye örneğinde Batının gelişim çizgisine eklenmek isteyen; ama bunu yaparken kendi geçmişi ve toplumuyla oldukça sorunlar yaşamış-yaşayan bir entelektüel modelini kavrayabilmek söz konusudur.

Model Batı olarak seçilince entelektüeli kendi imkânıyla kavramak yerine ona altından kalkamayacağı bir sıfat, nitelik ve işlev verilerek değerlendirme yoluna gidilir. Bu açıdan çalışmaya konu olan isim (Şevket Süreyya Aydemir) “inkılâbın emrine” girmiş olması ekseninde önemseniş olumsuzlanmaktadır. Yapılmak istenen bu yaklaşımı göz önünde bulundurup, entelektüellerin olumlu-olumsuz bütün vasıflarını hesaba katarak bir dizi değerlendirme ölçütü belirleyebilmektir. Bu noktada Louis Bodin “Aydınlar” adlı eserinde bize önemli iki çıkış noktası sağlar. Bunlardan ilki onun: “Aydın ancak toplum içinde ve kültüre göre tanımlanabilir”²⁰ tespitidir, diğeri de eserinin sonunda ulaştığı sonuçlardan biridir: “Aydınlar, açık bir kategori oluşturmamaktadır. Kültür tarihi, birbirini izleyen, kimi zaman at başı giden söz ve yazının kullanımıyla ilgili anlatım biçimleri ortaya koymaktadır; doğru söylemek gerekirse, görevler, tipler bir kategori oluşturmuyor. Dikkatli toplum bilimsel incelemeler, aralarında yalnızca çeşitlilikleri bakımından benzerlikler var gibi gözükən bireylerin yer ve görevlerini belirlemenin olanaksızlığı içinde yitip gitmektedir.”²¹

Bu iki tespit aslında entelektüeller üzerine düşünen her eser ve yazarın karşı karşıya kaldığı bir kadere işaret etmesi açısından önemli olmanın yanı sıra Batı bağlamında bile meselenin açıklığa kavuşturulmamış olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Yine de Batı bağlamında entelektüeli anlamaya yönelik sınıflamalar yol gösterici olabilir. Bu sınıflamalar bir anlamda entelektüeli ele alan yaklaşım ve isimlerin soyağacının çıkarılması demektir. Entelektüel sosyolojisi, entelektüeli sınıfsız veya sınıf üstü, sınıf temelli- bağımlı, kendi içinde sınıf olarak değerlendiren üç temel çerçeve geliştirmiştir.

²⁰ Louis Bodin, *Aydınlar*, çev. Mehmet Dünder, Ayko Yayınları, Ankara, 1984, s.17.

²¹ Bodin, *Aydınlar*, s.101.

İlk çerçeveyi Karl Mannheim, ikincisini Antonio Gramsci, üçüncüsünü ise Julien Benda temsil eder.²² Daha sonra geliştirilen diğer yaklaşımlarda ana hatlarıyla bu üç çerçevenin genişletilmesiyle ortaya konabilmiştir.

Osmanlı-Türk tarihi ile Batı-dışı toplumsallıkları da gözeterek entelektüel kavramlaştırmalarını yeniden tasnif eden bir çalışma da ise entelektüeller “idealist yüce entelektüeller, “tümel/evrensel aklın sözcüsü”, “genel kültür üreticisi”, hayali bir cemaat”, “sınıf bağımlı”, “görelî özerk ve bağımsız”, “muhalif ve radikal bir eleştirici”, “Batı- dışı entelektüeller” olarak kavramlaştırılmıştır.²³

Bu durum entelektüelin hangi tarihsel-toplumsal bağlamda olursa olsun ya da düşünülürse düşünülün tek boyutlu kavranamayacağını gösterir. Bu çalışma açısından kuramsal temel ve yöntemsel çerçevenin belirlenmesi iki işlev görecektir. Birincisi şu sorunun cevaplanabilmesi ile ilgilidir: “Entelektüelin üretildiği ve ait olduğu batılı toplumlar ile aynı toplumsal süreçlere tabi olmayan Türk toplumu, entelektüelle benzer tarihsel kişiliğini nasıl adlandırmakta ve onu ne kadar ve niçin entelektüelle örtüştürmekte ya da farklılaştırmaktadır?”²⁴

İkincisi entelektüelin tüm boyutlarıyla kavranması yönünde bütüncül bir perspektif içine yerleştirilebilmesidir: “Oysa hangi düzlemde konuşursak konuşalım entelektüel, salt yüceltilmiş bir kimlik, mistik mitolojik yeni ve noksansız bir tipleştirme değildir. Entelektüelliğin nihayetinde insani bir içerik olması ve insanında bütün içerik(nitelik)lerini her şart altında ahenkli ve çelişkisiz sergileyebilmesinin imkânsızlığından dolayı, kurgusal anlamda bütün olumsallıkları birer atıf ve arzu görmek, yani entelektüeli gerçek zeminine çekmek konunun doğru anlaşılmasının ilk şartıdır.”²⁵

Entelektüeli anlama bağlamında Batılı literatürün yol göstericiliğine açık olmak; ama bu yol göstericiliğe bağımlı olmamak gerekir. Belki modernleşme sürecinde entelektüelden evrensel ölçütlerde tanımlanan bazı hususiyetler geliştirmesi

²² Charles Kurzman and Lynn Owens, “The Sociology of Intellectuals”, *The Annual Review of Sociology*, S. 28, 2002, ss. 64-67.

²³ Ernur Genç, “Sosyolojik Açıdan Entelektüel Kavramlaştırmaları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2006.

²⁴ Kenan Çağan, “Entelektüel İmgesi Üzerine”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.), Hece Yayınları, Ankara, 2005, s.10.

²⁵ Kenan Çağan, “İktidarla İmtihan Süreçlerinde Entelektüelin Durumu”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.), Hece Yayınları, Ankara, 2005, s.156.

beklenebilir. Örneğin ünlü eserinde Edward Said entelektüeli: “Ortodoksi²⁶ ve dogma üretmektense bunlara karşı çıkan, kolay, kolay hükümetlerin veya büyük şirketlerin adamı yapılamayan, devamlı unutulmuş ya da sümenaltı edilen insanları ve meseleleri temsil etmek için var olan... Faaliyetinin amacı insanın özgürlüğünü ve bilgisini arttırmak olan” evrensel bir adalet arayışı içinde kamusal alanda sözcükleriyle mücadele eden bir adam olarak tanımlar.²⁷

Ve dolayısıyla böyle bir entelektüel edimin amacı ve niteliği de şöyle formüle edilebilir: “...Entelektüelin gerçekleştirdiği temsil edimlerinin, topluma bir dava ya da fikri ifade etmesinin asıl amacı egosunu tahkim etmek ya da statüsünün keyfini çıkartmak değildir. İktidarın bürokrasilerinde hizmet vermek, cömert hizmetkârlar olarak da çalışmak değildir bu temsil edimlerinin amacı. Entelektüelin temsil edimleri, kuşkucu, angaje, kendini dur durak bilmeksizin akli sorgulamaya ve ahlaki yargıya adayan bir tür bilince yaslanan faaliyetlerdir...”²⁸

Said bu beklentiler içinde kritik bir soru yöneltir entelektüele: milliyetçilik bağlamında entelektüel bir birey olarak halkın arasında katılıp dayanışma ruhunu mu besleyip benimseyecektir? Yoksa o her şeye rağmen muhalif konumda kalmayı mı seçecektir? Sorduğu soru kadar verdiği cevap da nettir: “... Grup ya da millet kimliği üzerindeki konsensüs konusundaysa entelektüelin görevi grubun doğal ya da tanrı vergisi bir şey değil, ardında mücadele ve fetihlerle dolu bir tarih yatan, inşa, imal, hatta kimi zaman da icat edilmiş, temsil edilmesi bazen önemli de olabilen bir nesne olduğunu göstermektir.”²⁹

Said’in yaklaşımı ezber ve yapı bozan bir geleneğe gönderme yapmaktadır. Türkiye örneğinde ise tam tersi inşa eden ve kurgulayan bir düşünsel edim söz konusudur.³⁰

²⁶ Kelime Yunanca kökenlidir. Doğru, geçerli düşünce ve inanç biçimi anlamına gelir. Dini terminolojide ise Hristiyanlıkta Doğu kilisesinin mezhebini ifade eder. Sosyal bilimlerde ise bilinen ve yerleşik kurallara uygunluk ve dogmatiklik ifade eden bir içeriğe sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, c.4, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, ss .366-377.

²⁷ Edward Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004 s.28-29, s.33.

²⁸ Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal*, s.35.

²⁹ Said, *Entelektüel, Sürgün, Marjinal*, s.45-46.

³⁰ Bu hususa Ülgener eleştirel yaklaşmaktadır: “Daha birçok değerler gibi öz ve gerçek idealizmin de tahtından indirildiği bir çağı yaşıyoruz. Bilgi sosyolojisinin her fikri yaşanan gerçeğin yansıması şeklinde değerlendirilip insan zekâsının yaratıcı buluşuna ister istemez dar ve katı bir sınır çizmesi gibi, aydınlar sosyolojisinde de ön plana kaprisler, çelişme ve çekişmeler arasında gerçek idealist aydını yok veya nesil tükenmiş bir yaratık olarak görmek bir ölçüde kaçınılmaz oluyor.” Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s.135.

Yukarıda biraz da soyut olarak ele alınan meselenin daha somut bir görünüm kazanabilmesi entelektüelin modernleşme sürecinde şekillenen karakter ve kimlik özelliklerinin bilinebildiği kadarıyla ele alınmasını gerektirmektedir. Bu yapılırken entelektüelin Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreçteki özellikleri ve bu özelliklerin değişim sürecinde kazandıkları yeni biçim ve işlevler üzerinde durulacaktır.

Modern entelektüel, modernitenin hem nesnesi hem öznesi olarak kabul edilir ve onu görünür kılacak ilişkilerin devlet-iktidar, toplum, bilgi, diğer entelektüellerle kurduğu ilişkilerle tespit edebileceği ileri sürülür.³¹ Türk entelektüeli ise yukarıda ilk kategori üzerinden kendi varlık temelini geliştirmiştir. Bu onun bilinçli bir tercihi olmakla birlikte onu buna zorlayan tarihsel mirasın-yükün anlamının da netleştirilmesi gerekir. Diğer kategorilerle ilişkisini de “devlet”i eksen alarak geliştirmiştir.

Burada sorunu entelektüelin devletin bağrında yetişmiş/yetiştirilmiş olması yaratmaktadır. Bu açıdan modernleşme sürecinde entelektüelin, iktidar misyonu-fonksiyonu ile anılması ve anlamlandırılmak istenmesi şaşırtıcı değildir. Bu misyonun varlığı, onun kendi halkıyla gerektiği şekilde bir ilişki kurmasına engel olmuştur. Yine o derin bir toplum görüşü geliştiremediği gibi meşruiyet zeminini de bilgi ve becerisinin kaynağı olan Batı ile ilişkiler toplamına borçlu olmuştur.³²

Devlet doğuda entelektüelin varoluş sebebidir. Entelektüele varoluşundan beri devletin içinde yer verilmiş ve onun omuzlarına toplumu yönlendirme ve eğitme görevi yüklenmiştir: “Osmanlı aydınları otoriteyle bu anlamda bir çelişkiye düşmedikleri gibi, tersine, otoritenin emriyle “aydınlaştılar”. Aydın olduktan sonra da devlet yapısı içinde yer aldılar. Bu bakımdan istisnalar dışında, “aydın” kimlikleri ile “bürokrat” kimlikleri bir arada var oldu.”³³

Bu durum tarihsel süreçte yapısal bir ilişki biçiminin günün koşullarına uyarlanarak tezahür etmesi olarak kavranabilir: “Patrimonyal devlette her türlü nimet

³¹ Osman Konuk, “Modern Entelektüelin Doğuşu”, *Entelektüel ve İktidar*, Ed. Kenan Çağan, Hece Yayınları, Ankara, 2005, s.73.

³² Mustafa Kemal Şan, “Türk Aydınların Soykütüğü Üzerine Değerlendirmeler”, *Entelektüel ve İktidar*, Ed. Kenan Çağan, Hece Yayınları, İstanbul, 2005, s.271.

³³ Murat Belge, “Tarihi Gelişme Süreci içinde Aydınlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.124. Mardin bu durumun doğal sonucu olarak şunu belirtir: “Osmanlı İmparatorluğu’nda devletin verdiği maaşı verebilecek bir grubun devlet dışında teşekkül etmemiş olması ve böyle bir grup teşekkül etmemiş olduğu için devlete karşı isyan eden aydının devlete karşı etkin olabilecek sosyal bir gruba bel bağlayamamıştır...”, Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.165.

mertebe, yalnız ve yalnız hükümdardan kaynaklandığı için, buna erişmek isteyen namzetler arasında kıyasıya bir rekabet, hased, entrika ve yaltakçılık egemendi ve toplumun ahlakını yahut ahlaksızlığını oluştururdu.”³⁴

Osmanlı sisteminde birbirini karşılıklı olarak besleyen bir patronaj ağı bulunmaktadır. Bilgin ve sanatkârın saraya intisabı, sarayın bu kişilere hamilik yapması karşılıklı ün, nüfuz ve refah kazanmanın temelini teşkil etmiştir: “Doğu’da ve Batı’da, patrimonial hanedan devletlerinde, servet ve nam-u-şan kaynağı, sarayın yanı sıra hükümdara mensup toprak sahibi rical ve ekâbirdi. Batı’da, Rönesans İtalya’sında, servet kaynağı toprak ve tarım yerine ticaret ve sanayi alanlarına kayınca, yeni-zengin burjuva sınıfı feodal-patrimonial efendilerin yerini almaya başladı. Aşîkâr olarak böyle bir gelişme, Doğu’da gerçekleşmemiştir. İtalya’da komün-şehir devletleri böyle bir gelişmeye sahne olurken, Doğu’da merkezîyetçi patrimonial devlet yapısı gittikçe daha güçlü duruma erişiyor, bilgin ve sanatkâr, her zamandan ziyade saraya ve rical-i devlete bağımlı hale geliyordu.”³⁵

Osmanlı patrimonial devletinde kulluk ve intisap sadece sanatsal ve entelektüel alan ve düzeyde değil toplumun her kesiminde bir sosyalleşme başka bir ifadeyle var olma biçimidir: “Patron için şöhretini ve mevkiini yüceltmek, kul için hayatta kalmak, ilerlemek için bu bağımlılık esastır.”³⁶

Sonuç olarak devlet, entelektüelin donanımı ve ufkunu belirleyen bir iktidar odağı ve zemini olarak karşımızda durmaktadır.

İkinci ilişki biçimi entelektüellerin topluma karşı geliştirdikleri tavır ile ilgilidir. Batı ile ilişkisi içinde bilgi-eğitim tekeli eline alan entelektüel, pozitivist-materyalist fikirlerin etkisinde toplumu şekillendirerek dönüştürmek arzusunda; ama esas kurtarılabilecek olan toplum değil devlettir. Tanzimat bu anlamda modern entelektüelin doğuşunu mümkün kıldığı gibi onun kendi tarih ve toplumuna yabancılaşması sürecini de başlatmıştır.³⁷

Mardin, bu noktada Alvin Gouldner’ın “kritik söylem”ini kendine esas alarak Tanzimat’ın öncü devlet adamlarının “ansiklopedist”liğiyle sonraki kuşağın bu “kritik

³⁴ Halil İncalcık, *Şair ve Patron: Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı, Ankara, 2010 s. 17.

³⁵ İncalcık, *Şair ve Patron*, s.13-14.

³⁶ İncalcık, *Şair ve Patron*, s.16.

³⁷ Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.27-28; Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s.27.

söylem”i benimsemeleri noktasında farklılaştıklarını belirtir. Mardin’e göre tarihsel süreç aydın-memur vasıflarındaki dengenin bozulmasıyla farklılaşacaktır: “19.yy’ın sonlarına doğru bu ikili statünün ters orantılı bir şekilde aydın-memur bileşiminde karşımıza çıkacağını göreceğiz. Memuriyetleri ağır basan aydınlardan aydın nitelikleri önde olan memurlara geçişte, bu ikinci statünün şekillenmesinde aydınlara “ekmek çıkarma”larını mümkün kılan gazete, roman gibi yeni kitle iletişim araçlarının rolü açıktır.”³⁸

Yenilik taraftarları, erken bürokrasiyi oluşturacak kalem efendileri (kalemiye ve ilmiye) kendi toplumuna eleştirel bir gözle bakmayı başarabilmiştir: “Devlet adamları içinde kendi toplumlarına kritik bakışta “aydın” niteliğine erişenler, kritik söyleme katılanlar” görülecektir. “Madalyonun diğer yüzü ise “kritik söylem”in daha uzun zaman devlet memuriyetine muhtaç olanlarca şekillendirilmesidir. Aydın ile “kalem efendisi” rollerinin yapışık kardeş olarak ömürlerini sürdürmesi 20.yy ortalarına kadar sürecektir.”³⁹

Tanzimat’ın ansiklopedist devlet adamı, “kritik söylem”i benimseyenlerce kendi kültürel değerlerine ihanet etmekle itham edilecektir. Onlara göre şeriat da modernleşmeye engel değildir. Anlaşılabacağı gibi sahnede artık Yeni Osmanlılar vardır. Ziya Paşa geleneksel aydın-memur kategorisine girerken Namık Kemal heyecanlı bir ideolog olarak entelektüelin tarihsel serüveninde önemli bir kırılma noktası teşkil edecektir: “Yeni Osmanlılar Tanzimat’la birlikte beliren “halk”- “aydın” ikiliğinin temelini Batı’yı “taklit” etmekte gördükleri için Batı’yı taklide karşı da yönelmişlerdi, fakat sahneyi kapatmaları mümkün olmadı; kültürel ikilik 19.yy. boyunca giderek arttı. II. Meşrutiyet’e geldiğimiz zaman “aydın”, halktan bir oranda şüphelenen, halkın da şüphelendiği bir kişidir”⁴⁰

³⁸ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi c.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.48.

³⁹ Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, s. 47; Ülgener de Tanzimat’tan Cumhuriyet’e bu sürekliliği vurgular: “...Türkiye, bildiğimiz ölçü ve unsurları ile, “aydın” tipine Tanzimat’la beraber ve ondan sonra varır. Aydın artık belli bir statünün adamıdır: Edip, yazar, gazeteci, devlet memuru (bürokrat), bir hizip veya partinin temsilcisi ve sözcüsü. Ve ikinci köklü değişiklik şurada: sesini duyurmada matbaa, gazete ve jurnal ile beraber dilin yerini kalem almıştır. Etkilenecek kitle de bununla artık dört duvar arasından dışarı çıkmış sayılır. Her haliyle geniş, anonim bir yığın; ve karşısında sıra ile: Tanzimat ve sonrasında aydını, bürokrat aydın ve bugünün Sol aydını.” Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, s.100 ve s.101, 15 numaralı dipnot.

⁴⁰ Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, s.52.

Tanpınar da Namık Kemal ve Ziya Paşa neslinin entelektüel bir sorumluluk duygusuyla hareket ettiklerini belirtir: “Vakıa hiçbir zaman, uğraştıkları meseleleri bugünkü manasiyle derinleştirmeğe muvaffak olamamışlardır, fakat onlar hayata hâkim büyük sualleriyle daima beraber yaşamışlar ve hatta, daha iyisi, şahsi olgunluklarını o meseleler içinde idrak etmişlerdir... Kendilerinden sonra gelen nesillerin büyük eksigi, onların tecrübesini nefislerinde sürdürememeleri, bu yüzden sadece “nakledici bir çalışma”nın adamı olmalarıdır. Onun için fikirleri daima dışarıda kalmış ve çok defa hayatın hızı onları geride bırakmıştır.”⁴¹

Özetle Yeni Osmanlılar’dan Jön Türkler, İttihat ve Terakki oradan da Cumhuriyet’e uzanan çizgide entelektüel kendi gelişimini halktan kopuk kurgulamıştır.

Üçüncü unsur entelektüelin bilgi ve düşünce ile kurduğu ilişkidir. Türk entelektüelinin içinde bulunduğu değişim sürecinde düşünce ile kurduğu ilişki işlevsel ve yüzeyseldir: “...Yüzyıllar boyu savaş halinde bulunduğumuz bir dünya karşısındaki direnişler ve devrimler, sonunda imparatorluğun yıkılmasıyla yeni bir siyasi bünyenin meydana çıkışı, bu bir yüzyıllık fikir hayatını çoğu ihtiraslı, günlük siyasi eyleme bağlı ve derin olmaktan uzak bırakmış, Batı’nın fikir köklerine nüfuz etmek ve yeni fikirleri geniş boyutlarıyla kavramak imkânını bırakmamıştır... Bu açıdan bakınca Tanzimat ve Meşrutiyet’in olduğu kadar Cumhuriyet’in fikir tarihinin de yüzeysel olduğunu belirtmek gerekecektir.”⁴²

Değişim süreciyle kuşatılmış düşünce farklı bir işlev ve nitelik kazanmıştır: “...Her bakımdan yenilmiş bir âlemin dünya uygarlığının fikir ürünlerini geniş boyutlarıyla kavraması mümkün müdür? Bütün kafaların savaşlar ve devrimlerdeki şüpheli sonuçlara çevrildiği zamanlarda, Kant ve Hegel sistemlerini derinleştiren akademik çalışmalar beklemek kolay değildir.”⁴³

Buna rağmen Türk düşüncesi ve entelektüeli siyasi ve toplumsal eylem içinde Batı düşüncesini tanıyabilmiştir. Entelektüel, fildişi kulesine çekilerek kendi toplumunun bunalımı üzerine düşünmekten kaçınmamıştır. Fildişi kule ile güncel kaygıların geriliminde entelektüel “içtimai eylem”e bağlı kalmayı seçerek -veya buna zorlanarak- düşünsel derinliğini de budamak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Yeni

⁴¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Birol Emil (Haz.) Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s.39.

⁴² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s.15.

⁴³ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.16.

Osmanlılar ile Jön Türkler geliştirdikleri fikirler açısından karşılaştırıldıklarında benzer sonuçlara ulaşılabilir: "...Yeni Osmanlılar'ın fikirleri, hiç olmazsa, tabii hukuk gibi, Batı'dan aldıkları fakat şeriat'le uygunluk halinde ortaya koydukları, bir temel çerçeveye oturtulmuştu. Dini kültür kalıntıları düşüncelerine bir derinlik veriyordu. Jön Türkler'in programı, kendilerinden önceki kuşağa oranla çok daha az teorik-spekülatif içerikliydi... Belki Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma tehlikesi bu yeni kuşağı daha pratik, daha hızlı sonuçlar elde etmeye itmişti."⁴⁴

Osmanlı geleneğinde felsefesizlik değişimle muhatap olan birçok entelektüelin Batı'dan aldığı fikirleri de hakkıyla kullanmasını engellemiştir. Osmanlı geleneğinde laik – felsefi spekülasyonu tetikleyecek bir ortam olmadığından bunun neticesinde devletin yapısına, işlevlerine, bürokratik dünya görüşüne uygun ve yine devletin çıkarlarını gözetmeye odaklı pragmatist bir düşünce biçimi zuhur etmiştir.⁴⁵

Hanioğlu'na göre de 1902 -1908 arası dönemde Jön Türklerin siyasi fikirleri dünya düzenini yeniden şekillendirmek isteyen büyük teorilerden daha basit ve dar politik doktrin ve taktiklere yönelmiştir. Jön Türk düşüncesinde bilime olan inanç altı çizilen bir unsur olmakla beraber hareketin siyasal eylemle içli dışlı hale gelmesi neticede -eylem ve propagandalarında açıklanmış- toplumun bilimsel doktrinler yardımıyla şekillendirme arzusunu azaltmış ve hareket 1908 tarihiyle beraber bu fikirleri politik doktrin ve taktikler lehine tamamen terk etmiştir. Bunun sebebi de hareketin, büyük teorilere bağlı uzun soluklu bir projeyi sürdürmektense, hassas politik dengelere bağlı bir siyaset izleyerek imparatorluğu kurtarmak için devrimi sürdürmek istemesidir.⁴⁶

Osmanlıda, değişimin aktörü olan bürokrasinin ufkunun devleti kurtarmakla sınırlı olması düşünsel dünya(sı)nın derinleşmesini engellemiştir. Fikirlerin özümsemesini sağlayacak zihinsel ve kültürel donanımın eksikliğine bir de imparatorluğu yaşatmak gibi ivedilikle halledilmesi gereken bir sorun eklenmiştir. Dolayısıyla Aydınlanmanın fikirleri Türkiye'ye çağının büyük düşünürleri aracılığıyla değil, Batı'dan alınan yeni müesseselerin zorunlu olarak getirdiği yeni yaşam değerleriyle girmiştir.⁴⁷ Belge, bu durumun modernleşme süreçlerinde kaçınılmaz

⁴⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.11.

⁴⁵ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s.14-15.

⁴⁶ M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks 1902 – 1908 Preparation for a Revolution*, Oxford University Press, New York, 2001, s.289.

⁴⁷ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 17-18.

olduğunu belirtmiştir: “...Büyük toplumsal dönüşümler, bu gibi zihni dönüşümlere bir yandan kapı açar, bir yandan da onları zorlaştırırlar. Yenileşmeyi ve sekülerizasyonu temsil ve teşvik eden güçler, çok zaman, bunun gerektirdiği uzun süreyi bekleyebilecek durumda olmadığı için, zihni mekanizmaların çalışma biçimini değiştirmeden zihinlerdeki düşünsel içerikleri değiştirmekle yetinmek zorunda kalırlar.”⁴⁸

Osmanlı-Cumhuriyet çizgisinde siyasal ve entelektüel seçkinlerin düşünsel süreçlerle kurdukları ilişki pragmatik olmuştur. Düşünce özellikle bir değişimi gerçekleştirme sürecinde efendi değil yardımcı olarak işlev görmüştür. Hayat pratikleri açısından yeri ikinci sıradadır.⁴⁹ Her ülke ve toplumda siyasetin ideoloji ve düşünce üzerinde belirleyiciliği olsa da Türkiye örneğinde geliştirilen ideolojiler başka ülkelere göre daha araçsal, bu anlamda siyasal pragmatizmin biçimlendirmelerine aşırı açık ve savunmasız durumda kalmışlardır.⁵⁰

Son ilişki biçiminde ise entelektüelin diğer entelektüelle kurduğu ilişkinin ülkenin ve toplumun meselelerini kavramaya yönelik bir düşünsel temel oluşturma şeklinde tecelli ettiği söylenemez. Devlet en başından beri entelektüel için istihdam kaynağıdır, maddi açıdan bu bağımlılık muhalif olmanın sınırlarını çeşitli uzlaşmalar getirerek sınırlamıştır. Kendi aralarındaki mücadele fikirlerinin iktidara taşınması anlamına gelir. Dolayısıyla entelektüel hiçbir zaman saf bir fikir mücadelesi içinde olmamıştır.

Entelektüelin, “modernleşme/batılılaşma/çağdaşlaşma” nasıl ifade edilirse edilsin bu tarihsel süreçte etkin olan, olmak isteyen bir özne olarak kavranması gerekir. Değişim sürecinde entelektüel Batı’dan farklı olarak hayati bir rol oynamıştır.⁵¹ Bu onun modernleşme sürecinde edindiği konum ve güçle yakından ilgilidir. Bu anlamda onun içinde bulunduğu zorluğu kavrayabilmek adına hikâyesinin gelişimine daha özenli bakmak gerekir Meriç’in ifadesiyle: “Genç Osmanlılardan, genç sosyalistlere kadar bütün Türk aydınları bir hıyanet psikozu içindedir. Bu bir alinyazısı mı? Yani haşin ve kaçınılmaz bir muayyeniyet mi söz konusudur? Elbette, imparatorluğun

⁴⁸ Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 38.

⁴⁹ Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, s. 42.

⁵⁰ Metin Çulhaoğlu, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.60.

⁵¹ Türker Alkan, *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1977, s.2-3.

yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir, zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile, acıları ile... Kadıdır, müftüdür, tahrirat kâtibidir vs. toplumun herhangi bir ferdiyle aynı camide namaz kılar, aynı kahvede dinlenir, aynı sofrada yemek yer. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir. Tanzimat'tan sonra durum değişir. Aydın, kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydın.”⁵²dır.

Böylece onun kendi tarihine, tarihsel koşulların dayatmasıyla sırt çevirmek zorunda kalması, Cumhuriyete de sirayet edecek yapısal sorunlar üretmiştir.

Osmanlı imparatorluğu kendi entelektüelini kendisi “devletlü” olarak yaratmıştır.⁵³ Modernleşme sürecinin başından beri bu durum değişmemiş entelektüel bürokrasinin içinde yer alarak onun bir parçası olagelmıştır. Dolayısıyla entelektüel eksenli yapılacak çalışmalarda iktidar-devlet-entelektüel üçgeninin analizi kaçınılmaz olmaktadır. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemleri bağlamında bu üçgeni çözümlemeye yönelik yeterli çalışma yapılmamıştır.⁵⁴ Yapılanların varlığında görülen meselenin bir devamlılık sürecinde tahlil edilebileceğidir.

Çalışma entelektüeli bu yabancılaşma/ihanet⁵⁵ içinde Osmanlı atalarının karakteristiklerinin izini sürerek ele almayı deneyecektir.

3. Kaynak Tahlili

Şevket Süreyya Aydemir denilince ilk akla gelen Kadro dergisi ve dönemidir. Kadro dergisi özelinde geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu durum Şevket Süreyya'yı sadece Kadro ile özdeşleştiren bir yaklaşımın ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu durum Kadro bağlamında yazılanların çokluğu ile onun hakkında yazılanların azlığının daha baştan tescil edilmesi anlamına gelir.⁵⁶

⁵² Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, s.27-28.

⁵³ “Osmanlı aydınları otoriteyle bu anlamda bir çelişkiye düşmedikleri gibi, tersine, otoritenin emriyle “aydınlaştılar”. Aydın olduktan sonra da devlet yapısı içinde yer aldılar. Bu bakımdan istisnalar dışında, “aydın” kimlikleri ile “bürokrat” kimlikleri bir arada var oldu.” Belge, “Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar”, s.124.

⁵⁴ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.11.

⁵⁵ İhanet denilince akla gelen Julien Benda için modern entelektüel “milli ihtirasa bağlandığı” için ihanet içindedir. Benda ırksal, sınıfsal, millî vs. bağlılık içinde olan entelektüelin asıl/gerçek işlevini yerine getirmede başarısız olduğunu belirtmiştir. Bu bağlılık entelektüel için eylem potansiyeline işaret eder ve Benda da modern entelektüeli ihaneti içinde yani eylemiyle dünyayı, insanları ve toplumu nasıl etkilediğini anlama gerektiğinin altını çizer. Julien Benda, *Aydınların İhaneti*, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı, Ankara, 2011, s.41-42-43.

⁵⁶ Kadro dergisi ve hareketi üzerine yüksek lisans ve doktora düzeyinde pek çok akademik çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmalara yönelik eleştiriler bir literatür de oluşmamıştır.

Ayrıca literatürde entelektüel faaliyetin bireysel hikâye bağlamında değil kolektif bir zihniyet olarak algılandığını gösterir. Çok az çalışma onun bireysel açıdan siyasi ve düşünsel gelişimine duyarlıdır. Bu bölümde daha çok bu tarz çalışmalar ele alınmıştır. Ayrıca az da olsa Şevket Süreyya'yı Kadro eksenli; ama onun bireyselliğinin ihmal etmeden değerlendiren çalışmalara da yer verilmiştir.

Sonuçta Şevket Süreyya'nın siyasi ve entelektüel gelişiminin çerçevesi literatür bağlamında ortaya konmak istenmiştir. Aşağıda altı çizilen, özetlenen veya eleştirilen fikirler onun hakkındaki çalışmaların niteliğini ana hatları ile belirleyebilmek amacını taşımaktadır. Burada söz konusu olan Becker'ın ifade ettiği gibi literatürü etkin bir biçimde kullanıp her şeyi yeniden icat etmemeye çalışmamak ve kendi sorunsalının ışığında mevcut haliyle literatürle bir diyalog geliştirmektir: “Başkaları sizin sorunuz ya da sorunuzla ilişkili sorular üzerine hâlihazırda çalışmıştır ve sizin ihtiyacınız olan bazı parçaları üretmiştir... İşte bu da literatürü bilmek için iyi bir sebeptir: hangi parçaların var olduğunu bilir ve bunları tekrar yapmak için zaman harcamazsınız.”⁵⁷

Şevket Süreyya hakkındaki yüksek lisans ve doktora düzeyindeki akademik çalışmalara bakmadan önce hem akademi içinde hem de dışında yazılmış bazı önemli kitap ve makaleler ele alınmalıdır.

Bu noktada Halil İbrahim Göktürk, Yalçın Küçük, Metin Çulhaoğlu, İlhan Tekeli-Selim İlkin, Murat Belge, Kurtuluş Kayalı ve Emin Türk Eliçin gibi isimler ön plana çıkmaktadır.

Bunlardan ilki Halil İbrahim Göktürk'ün 1977 yılında yayınladığı “Bilinmeyen Yönleri ile Şevket Süreyya Aydemir” adlı yapıtıdır. Göktürk özellikle 1960 sonrası süreçte Ş. S. Aydemir'in yakınında bulunmuştur. Yazdığı kitap kapsamlı ve analitik bir yaşam öyküsü değildir. Yazarın kendi tanıklıklarına dayanmaktadır. Göktürk'ün kitabı Şevket Süreyya'nın otobiyografisi Suyu Arayan Adam'ın boş bıraktığı kısımları tamamlamakta ve büyük oranda otobiyografinin kurgusunu takip etmektedir.

Çalışmanın öznesi Şevket Süreyya olduğundan burada bu literatür doğrudan ele alınmayacaktır. Kadro dergisini ele alan eserlere yönelik eleştirel bir perspektif için bkz. Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, ss. 47-68; Ozan Ekin Derin, “Kadro Movement and Its Political Practice in The Context of Early Republican Era”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2016, ss. 5-13; Lütfi Sunar, “Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizmin Oluşumu Bağlamında Bir Analiz”, *TALİD*, c.2, S.1, 2004, ss.511-526.

⁵⁷ Howard S. Becker, *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi*, çev. Ş. Geniş, Heretik Yayınları, Ankara, 2013, s.182-83.

Otobiyografide yer alamayan 1960 sonrası dönemde onun günlük ve özel hayatında dair önemli bilgi ve ayrıntılar içermektedir. Göktürk'ün Şevket Süreyya hakkında ayrıntılı günlük notlar tuttuğu ve kitapta da bu notların bir kısmını paylaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kitap Şevket Süreyya'ya ait özel mektup ve yazışmaları ve ölümünden sonra hakkında çıkan yazıları da içermektedir.⁵⁸

Bu bağlamda Şevket Süreyya'ya "Aydın Üzerine Tezler" serisinin üçüncü cildinde yer vermiş olan Yalçın Küçük'ü zikretmek gereklidir. Şevket Süreyya'yı "Kemalizmin Köylü İdeologu" olarak niteleyen Küçük, anlaşıldığı kadarı ile yukarıda zikredilen H.İ Göktürk'ün kitabının yayımlanması vesilesi ile Şevket Süreyya hakkında fikirlerini olgunlaştırmıştır. Başka bir şekilde ifade edilirse Şevket Süreyya hakkındaki olumsuz görüşlerini daha sistematik bir şekilde dile getirmiştir. Bu vesileyle Küçük, Halil İbrahim Göktürk'ün kim olduğu noktasını da netleştirmektedir: "Yazarı yazar değil. Sordum, uzun yıllar Şevket Bey'in gölgesi olmuş, Şevket Süreyya nereye gitse, daha sonra yaşamını yazacak Albay Halil İbrahim Göktürk'ü yanında taşımış... Kitabın arkasında sözü edilen belgelerin Albay Göktürk'ün notları veya Albay Göktürk'ün kullanımına açık istihbarat kayıtları olduğunu düşünebiliyorum."⁵⁹

Bu noktada Aydemir ile ilgili yazılmış neredeyse tek müstakil kitabın devletin onun için tuttuğu istihbarat kayıtlarından devşirilmiş olduğu anlaşılmaktadır: "Ne büyük talihsizlik! Mustafa Kemal'in, Enver'in, İsmet Paşa'nın, Menderes'in biyografilerini yazan ve çok satan Şevket Süreyya'nın biyografisini, yazıcılık sanatından hiç nasibini almamış, Şevket Süreyya'nın gölgesi olmanın ötesinde hiçbir özelliği olmayan Albay Göktürk yazıyor ve anlatıyor..."⁶⁰

Küçük'ün kendi yaklaşımının Şevket Süreyya'yı düşünsel gelişimi içinde anlamayı değil yargılamayı içerdiğini belirtmek gerek. Suyu Arayan Adam'da Nazım Hikmet'in onu "köylü" olarak nitelemesini Küçük, Şevket Süreyya'nın kendisine karşı kullanmış ve hatta TKP'den Kemalizme geçişine gönderme yaparak onun için "dönek" sıfatını kullanmaktan da çekinmemiştir.

Köylülük TKP'den CHP'ye oradan DP'ye savrulan bir entelektüelin öyküsünü yaltaklanma üzerinden anlatma işlevi görmüştür. Ayrıca "döneklik" köylülükle

⁵⁸ Halil İbrahim Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Yaşamı-Görüşleri-Eserleri*, Arı Matbaası, Ankara, 1977.

⁵⁹ Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-3 1830-1980*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 476.

⁶⁰ Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-3*, s.482.

birleşince sınıfsal açıdan bir bahçıvan oğlu olması Süreyya'nın kendi toplumu ve topraklarına bağlılığını da Küçük'ün gözünde şüpheli hale getirmiştir.⁶¹

Sonuçta Küçük de Süreyya'yı Kadro dergisi bağlamında önemser. Ona göre yaşamının en önemli olayı Kadro dergisini çıkarmasıdır ve dergi kapandıktan sonra o: “geç kalmış bir ölü türünden koşuyor, dönüyor, duruyor.”⁶²

Şevket Süreyya Aydemir için ufuk açıcı bir makale kaleme almış olan Metin Çulhaoğlu'ndan söz etmek gerekir. Çulhaoğlu bu kısa makalesinde onu oldukça derinlikli ve nesnel bir şekilde ele alabilmiş ve daha da önemlisi Şevket Süreyya'nın siyasal ve düşünsel açıdan değerlendirilebileceği işlevsel bir çerçeve de kurabilmiştir. Çulhaoğlu'na göre: “Aydemir, gerçekten çaplı, aranıştı, bu aranıştı kimi özgün yönelimler sergileyen biridir.”

Bununla beraber yazara göre yaşadığı dönemin koşullarından o da nasiplenmiş “sosyal darwinist” paradigmanın etkisiyle Batı'yı sorunlu bir şekilde algılamış, hiç sömürge olmamış belirli bir devlet geleneğinden beslenerek sınıf mücadelesinden ürken ve Doğucu duygusal tepkiler verebilen bir entelektüel olmuştur. Yine de onun tek amacı devlete bir kapıkulu olmak değildir; o kuram ve ideoloji arayışında üretken bir entelektüeldir.

Çulhaoğlu'na göre onun bu özgünlüğü ve ayrıksılığı üç özelliğinin bir araya gelmesi ile mümkün olmuştur. Bunlardan ilki onu sürekli bir arayışa dolayısıyla fikri mesaiye yönelten romantizmi, ikincisi; diyalektik yöntemi genel Marksist kuram ve kurgunun dışına taşıyarak anlamlandırıp zenginleştirmesi, üçüncüsü; 1930'lu yıllar gibi elit-entelektüel kesimin kuramsal çalışma ve yaklaşımlara soğuk durduğu bir dönemde bile inkılâbın düşünsel bir temele kavuşturulmasında ısrar etmiş olmasıdır.⁶³

İlhan Tekeli-Selim İlkin ikilisi ise 1984 tarihli makalelerinde Kadro'yu siyasal elit haline gelme arayışı içindeki bir aydın grubu olarak ele alır.⁶⁴ Dergide ortaya konan fikirler altı başlık halinde belirlenen soru ve sorunsallar ışığında bir söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu anlamda kitap Kadro'nun öyküsünden çok fikriyatının niteliğini belirlemeye yönelik bir çaba olarak anlaşılmalıdır. Dergi kurucuları

⁶¹ Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-3*, ss. 481-488.

⁶² Küçük, *Aydın Üzerine Tezler-3*, s.499.

⁶³ Metin Çulhaoğlu, “Şevket Süreyya Aydemir: Suyu Ararken Yolunu Yitiren Adam”, *Toplum ve Bilim*, S. 78, 1998, s.94-95.

⁶⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro”, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.449.

aralarında herhangi bir ayırım yapılmadan belirli bir zihniyetin temsilcisi olarak ele alınırlar. Bu toptancı mantıkla Tekeli-İlkin, Dönem dergisi etrafında toplanan isimleri de “sağ kadrocu” diye adlandırmışlardır.⁶⁵

Makalede öncelikle Kadrocuların aydın tanımı netleştirilmek istenir. Tekeli-İlkin “Kadrocu” aydın tanımı ile Osmanlı geçmişi bağlamında beliren aydını düşünsel ve gelişimsel özellikleri bakımından karşılaştırır ve Kadrocuların Osmanlı aydınını eğitim anlamında aştıklarını; ama bununla birlikte siyasal otoriteye yönelme anlamında ise onunla aynı geleneğin içinde yer aldıklarını belirtir.⁶⁶ Onlara göre Gramsci'nin organik ve geleneksel aydın tanım ve kavramlaştırmalarının her ikisi de Kadroculara uymamaktadır: “Kadrocu aydın, eleştiren bir kişi olmaktan çok, inkılâba inanan, inkılâp heyecanını taşıyan, onu ilerletmek için sürekli eylem içinde bulunan bir kişidir. Bu Kadrocuların “organizasyonel elit” olmasının bir sonucudur.⁶⁷ Bu yüzden onlar “iktidardaki elitlerin yerine geçmekten çok, iktidar tarafından toplumdaki diğer elitlerin elenmesinde bir işlev görmüşlerdir.”⁶⁸

⁶⁵ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.450. Kadro’yu ele alan çalışmalarda o dönemde çıkan dergi, gazete ve bunları çıkaran siyasi ve entelektüel isimler hep vurgulana gelmiştir. 1930’lu yıllardan sonra görece olarak düşünsel bir canlanma gözlemlendiği rahatlıkla söylenebilir: “*Kadro* dergisi, tek parti yönetiminin basın üzerindeki kontrolünün kısmen azaldığı ve 1925-1929 yılları arasındaki Takrir-i Sükûn döneminin katı uygulamalarının belirli ölçülerde terk edildiği bir zamanda yayın hayatına atılmıştır. *Kadro*’nun ilk sayısının çıktığı 1932 yılı başları, tek partili uygulamaların tipik bazı özelliklerini taşımakla birlikte, 1930 öncesi görülen sert politikaların da aynen devam ettiği bir dönem değildir. Hem bu kısmi yumuşamadan dolayı hem de üst yapıyla ilgili çok sayıda yeniliğin başarılmasının etkisiyle 1930’lu yıllarda Türk entelektüel yaşamında bir canlanma ve basın-yayın faaliyetlerinde belirli bir artış gözlenmektedir. Aynı dönemde *Kadro*’dan başka *Ülkü*, *Çığır*, *Yeni Adam*, *Kooperatif*, *Yeni Türk*, *Fikir Hareketleri* ve *Atsız Mecmua* gibi dergi ve gazeteler ortaya çıkmış ve kendi dünya görüşleri çerçevesinde çözümler üretmişlerdir.” Temuçin Faik Ertan, “Bir Düşünce Dergisi Olarak *Kadro*”, *Türk Yurdu Dergisinin 100.Yılı Onuruna Türkiye’de Düşünce Dergiciliği*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 2011, s.61. Öyle ki bu dönemde çıkarılan dergi ve gazeteler Kemalizm içinde arayışlarını sürdürseler de sonraki ideolojik farklılaşmaları da içinde taşır. Bu açıdan *Kadro* dergisi ve kurucularının diğer dergi sahibi entelektüellerle karşılaştırılmalı olarak ele alınması gerekir ki sol, liberal, muhafazakâr ve milliyetçi düşünsel odaklarla birlikte değerlendirilebilsin. *Kadro* denince bu karşılaştırma Forum ve özellikle Yön eksenli olarak yapılmaktadır. Derginin kendi çağdaşları ile beraber analiz edilmesinin gerekliliği ortadadır. Böylesi bir çaba için bkz Hakkı Uyar, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: *Ülkü* ve *Kadro*”, *Toplum ve Bilim*, S.74, 1997, s.181-193. Basın tarihi açısından bir karşılaştırma için bkz. Ali Haydar Fırat, *Kadro, Kooperatif Fikir Hareketleri Bir Dönemin Basın Tartışmaları*, Gazi Üniversitesi İletişim Yayınları, Ankara, 2007.

⁶⁶ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.457.

⁶⁷ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.458, s.460, s.468. “Organizasyonel Elit” kavramlaştırması için bkz. *Political Elites in the Middle East* /edited by George Lenczowski, Washington, D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1975. Bu, *Kadrocuları* siyasal ve entelektüel açıdan kuramlaştırmaya yönelik ilk ve tek çabadır; ama Tekeli-İlkin bu kuramsal çabayı aşağıda zikredilen sonraki çalışmalarında geliştirmemişlerdir. Bu makaleyi de 2003 yılında yayımlanan kitabın sonuç bölümüne hiçbir değişiklik yapmadan dâhil etmişlerdir.

⁶⁸ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.460.

Tekeli-İlkin bu anlamda Kadrocuların “oyynamak istedikleri organizasyonel elit rolünü” nün altından kalkamadıklarını belirtirler. Bu değerlendirme tarzı yazarların Kadro fikriyatını daha çok pragmatik bir ideoloji olarak görmeleriyle yakından alakalıdır.⁶⁹

Makale Kadrocuların değişik aydın kategorileri karşısındaki tutumlarını, dünya görüşleri ve farklı siyasal ideolojilere ve ekonomik sistemlere yönelik algılarının, devrim, gelişme, özgünlük kavramları ekseninde geliştirdikleri fikirlerin bir dökümünü yapmış ve Kadro’nun önerdiği ekonomik kalkınma modelini dört kategoride özetlemiştir: ileri teknik, sınıfsız kaynaşmış bir millet, devletçilik ve planlama.⁷⁰

Tekeli-İlkin Kadro entelektüellerini, CHP elitleri, Ziya Gökalp ve Serbest Fırka (karşı-elitler olarak adlandırılabilir) ile karşılaştırmıştır ve nihayetinde siyasal bir eksende onların anti-liberal yaklaşımını anti-Serbest Fırka(cı) olarak vasıflandırarak, düşünsel olmaktan ziyade siyasal elitler arası rekabet ilişkilerinin belirlediği bir diyalektik içinde ele almayı seçmişlerdir.

Tekeli-İlkin ikilisi bu makaleden yaklaşık yirmi yıl sonra -1968 yılında çalışmaya başladıkları- Kadro üzerine birikimlerini kitaplaştırmışlardır.

Yazarlar bu süre içinde bütün dergi kurucuları ile görüşme şansına sahip oldukları gibi kurucuların kişisel arşivlerinden elde ettikleri belgeleri de kullanmış ve bazılarında da kitapta yer vermişlerdir. Özellikle Kadro hakkında bir kitap yayınlamak isteyen Şevket Süreyya’dan çok yardım görmüşlerdir.⁷¹

Kadro üzerine neşriyatın artmış olması üzerine önemli tespitler yapmışlardır. Buna göre Kadro dergisi yayın hayatındaki macerasının nispeten kısa olması, aktörlerinin sayısının azlığı, özetle başı sonu belli bir çalışma konusu olarak pek çok araştırmacıya cazip gelmekte; ayrıca siyasal mücadele içinde olanlara kendi ideolojilerini sergileyebilmek ve kendi konumlarına açıklık kazandırabilmek için iyi bir mihenk taşı işlevi görmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Kadro kurucuları sosyalist hareket bağlamında Marksist-Leninist çizgisinden saptıkları için döneklilikle, otoriter-devletçi yaklaşımları

⁶⁹ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.482.

⁷⁰ Tekeli-İlkin, “Türkiye’de Bir Aydın Hareketi”, s.473.

⁷¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. ix. Kitap hakkında eleştirel bir yazı için bkz. Kurtuluş Kayalı, “Kadro ve Kadrocular Üzerine”, *Kılavuz*, S.6, 2003, ss. 34-37.

yüzünden anti-liberal bir pozisyonu savunmakla suçlanıp eleştirilmişlerdir; ama Kadro ideolojisini değerlendirmeye yönelik bu çalışmalar ideolojik bir tarafsızlık zemininde yükselmemektedir.⁷² Ama yazarlara göre konunun cazibe noktası “geç aydınlanan bir ülkenin erken aydınlananlarının” kendilerine bir misyon çizerek ideolojik, siyasal ve entelektüel bir platform oluşturmuş olmalarıdır.

Aslında Tekeli-İlkin modernleşme sürecinde aydın-iktidar ilişkisinin farklı dönem ve koşullarda yeniden üretildiği iddiasıyla yola çıkmaktadır; kitapta bu açıdan özellikle sol ya da sağ cenahtan entelektüelin “Kadro” oluşturabilme gelenek ve potansiyelinin altı çizilmiştir.

Tekeli-İlkin'e göre gelişme-kalkınma yazını ekseninde olumlu değerlendirmeler ise Kadro'nun kapitalizm ve sosyalizme alternatif getiren gelişme modelinin evrensel bağlamını öne çıkartarak fikirlerin oluştuğu asıl yerel bağlamı ihmal etmektedir: “Oysa bu kitapta *Kadrocular* ve *Kadro* hareketinin yerel bağlamının çözümlenmesi ön plana alınacaktır.”⁷³

İzlenen yöntem yaşam öykülerini merkeze alarak soğukkanlı bir empati geliştirebilmektir. Bu empati bireysel öykü ve kapasitelere daha yakından bakabilme fırsatı doğursa da⁷⁴ yazarlar için önemli olan Kadro'yu kuran altı kişinin 1930'lu yılların başında bir şekilde yan yana gelmiş olmalarıdır.

Kitap temelde Kadroculuğun hikâyesini anlatmakta hatta dergi kapandıktan sonra da altı ismin yaşam öyküsünü Kadroculuğa göre değerlendirmektedir. Bu açıdan yazarlara göre Kadrocular arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir ayrıcalıklı bir yere sahiptir; onlar kendi otobiyografilerini kaleme almışlardır.

Tekeli-İlkin bu iki ismin yaşam öyküsünü bu otobiyografilere bağlı kalarak yazmışlar diğer isimlerin yaşam öykülerini kendileri kurgulamak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda onların esas amacının eleştirel bir biyografi yazmak olmadığı ortadadır. Kadroculuğu anlamlandırabilecek bir bütünsel anlatı inşa etmeyi istemektedirler. Yaşam öyküsü Kadrocu zihniyetin yeniden üretimine ışık tutabildiği ölçüde işlevseldir.

⁷² Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. ix, x.

⁷³ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. xi.

⁷⁴ Yaşam öykülerinin ön plana alınması bu isimlerin biyografik-entelektüel gelişimlerinin incelenmesine geç başlanıldığını da göstermektedir.

Örneğin Tekeli-İlkin'e göre Yakup Kadri ile Şevket Süreyya: “Her zaman yaşam maceralarının tümüne sahip çıkmış özellikle *Kadro Hareketi* yaşamları boyunca övündükleri bir girişimleri olmuştur.”⁷⁵

Bu anlamda entelektüel sadakat Kadrocu çizgiye göre belirlenebilir, yine bu çizgiye en çok, zikredilen iki isim sadık kalmıştır.

Tekeli-İlkin'in yaşam öyküleri üzerinden belirli bir entelektüel tipolojisine de ulaşmışlardır. Bu açıdan ilk vurgulanması gereken kurucuların doğum yerleri itibariyle tam bir emperyal manzara yansımaları ve yaşamlarının Avrupa, Rusya, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyasındaki hareketlerle şekillenmiş olmasıdır. Ayrıca, kurucu entelektüellerin ailevi bir zenginlikleri yoktur; olanlarsa ailelerinin iyi dönemlerine yetişememiş yine de ailevi bağlantıları devlet desteği ile birleşince iyi bir eğitim görebilmişlerdir.

Ankara'ya geldikleri dönemde hepsi yaşamak için çalışmak zorundadır ve buna inkılâbın da nitelikli eleman bulabilmesinin güç olduğu bir dönemde bu isimlerden yararlanmak istenmesi eklenebilir. Hepsi Türkçe dışında bir ya da iki yabancı dil bilmektedir ve özellikle bu altı ismin hemen hemen hepsi Fransızca bilmelerine rağmen yabancı ülke deneyimlerini Alman ve Rus kültür ortamlarında geçirmişlerdir. Belki de bütün bunlar bu kuşağın diğer önemli bir özelliğinin serpilmesine olanak vermiştir: verimlilikleri. Romanlar, piyesler, fikir yazıları, gazete makaleleri vs. yazarak çok geniş bir saha içinde kendilerini ifade edebilmişlerdir. Ayrıca bu yazma ve yayımlama merakı, onların toplumda etkili olmanın yolunu da keşfettiklerini ortaya koyar. İmparatorluktan Cumhuriyete uzanan değişim sürecini deneyimlemiş olmaları “onları antiemperyalizmle özdeşleşmiş bir milliyetçilik anlayışına getirmiştir.”

Bu son nokta dört ismin (Aydemir, Belge, Tör ve Tökin) TKP geçmişleri düşünüldüğünde daha da önem kazanır. Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör'ün, TKP'den Kadro çizgisine ulaşmaları sol düşünce ile milliyetçi yaklaşımlarını uzlaştıramamalarının bir sonucudur. Dergi ile Türk inkılâbına ideolojik bir temel hazırlığı içine girerken arkalarında böyle ağır bir psikolojik yük de taşımakta

⁷⁵ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.3, s.543. Bu kitapta yer verilen Şevket Süreyya'nın yaşamöyküsü bütünlüklü olarak şurada tekrar yayınlanmıştır. İlhan Tekeli, *Anlatılabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 69-118.

dolayısıyla bu anlamda Marksizm'i benimseyip onun sosyal olayları açıklamaktaki gücünü kabul etmektedirler.⁷⁶

Tekeli-İlkin'e göre altı isim içinde Aydemir önderlik vasfı taşıması bağlamında öne çıkmaktadır: “Grup içinde böyle bir kişinin bulunması ve başka birinin böyle bir iddiayı taşıyamaması grubun bir araya gelmesini kolaylaştıracak ve iç bütünlüğünü koruyarak sürmesini sağlayacaktır.”⁷⁷

Sonuçta Aydemir, Kadro aracılığıyla: “Türkiye'nin içinde yaşadığı buhranı ve dünyadaki emperyalizmle mücadeleyi yeniden yorumlayarak, materyalist milliyetçi çizgide, Mustafa Kemal'e çekici gelecek, aynı zamanda kendi içsel süreçlerinde gerilimler yaratmayacak, doyum sağlayacak bir ideolojik kurtuluş çizgisi önerilebileceğini sezmiş”⁷⁸ tir.

Emin Türk Eliçin 1970 yılında yayınlanan eserinde Kemalist ideolojinin niteliği ve tarihsel gelişim duraklarını belirleyebilmek adına Şevket Süreyya Aydemir, Ahmet Hamdi Başar ve Doğan Avcıoğlu gibi entelektüellerin fikirlerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Şevket Süreyya Aydemir ve Kadro hareketini Yön dergisi ile de bağlantılı olarak ele alan erken bir değerlendirme olması açısından ayrıca önemlidir.

Eliçin Türk İnkılabının ideolojik gelişim sürecinde iki doktriner çabayı önemser bunlardan ilki Kadrocu Kemalizm veya “Şevketizm” diğeri ise Ahmet Hamdi Başar'ın iktisadi devletçiliği veya diğeri bir ifadeyle “Başarizm”dir.⁷⁹

Eliçin her iki isime de önemli eleştiriler getirip “tarihin onların çizdiği yollardan gitmediğini”⁸⁰ söylese de onları entelektüel olarak önemsemiş, geliştirdikleri fikirler bağlamında değerlendirebilmiştir.⁸¹

⁷⁶ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.116-118. Karpat da Kadro fikriyatını, Marksizm Milliyetçilik ve Korporatizmin yüzeysel derlenmiş bir karması olarak görür. Ona göre bu fikriyat "Türkiye'nin devletçiliğini açıklama maksadıyla ve bazı Marksist fikirleri totaliter devlet kavramıyla birleştirmeye çalışan yapay bir kuramdır." Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.169-171.

⁷⁷ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.118.

⁷⁸ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.122.

⁷⁹ Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s.45.

⁸⁰ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.94.

⁸¹ Eliçin'e göre “Başarizm” ve “Şevketizm”den sonra ideolojik anlamda dikkate değer bir çaba yoktur: “Peki başka? başka yok mu?...ama yok işte! geçtiğimiz kırk yıl kilometrelik ara öylesine boş ki, başlıca fikirleri Osmanlı meşrutiyet rejimi ile birlikte tarihe gömülmüş olan Gökalp bile bir dağ gibi gözüktüyor arka planda...Cumhuriyet döneminin bir M. İzzet bile yetiştirememiş olduğunu söyleyenler haksız olmasalar gerek!” Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.94-95. Devamında Eliçin, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Peyami Safa, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Tonguç gibi isimlerin düşünsel kıtlık ve kısırlığı gidermede etkili olduklarını düşünmez. Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, ss.94-102. “Kemalizm sözü hakikatte hepsinde müşterek olan korkuyu yenmek ve sindirmek için kullanılan bir

Eliçin'in her iki ismi ele almasındaki temel çıkış noktasını Cumhuriyet'in batılılaşma serüveninde yarım yüzyıla ulaşılmasına rağmen II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını elde eden "öteki azgelişmişler" ile aynı kefeye konması oluşturmaktadır.⁸²

Ona göre siyasi bağımsızlık kazanıldıktan sonra iktisadi bağımsızlık, "ekonomik kurtuluş savaşı" gibi ifadeler ancak Kadro ile sistematik bir ifade kazanmıştır.⁸³ Her iki fikriyat da ona göre davalarını yürütmek için bir liderler kadrosunun varlığını öngörmekte, üretim ilişkilerinden doğan toplum güçlerine boş vermekte ve Şevket Süreyya örneğinde nihayetinde çelişmesiz ve sınıfsız bir toplum hedefine ulaşmak istemektedir.⁸⁴

Ona göre zeki ve kültürlü bir genç olan Aydemir 1930'lu yıllarla beraber siyasi ve entelektüel elitler arasında kurtarıcı bir kavram-ilke olan devletçilik edebiyatı üzerine ideolojisini inşa edecektir: "İşte böyle batılı olan, ama ne kapitalist ne sosyalist, (tabii ne de faşist) olmıyan büsbütün bize göre bir rejim tipi doğacak ve tarihe bizim elimizle sunulacak böyle yepyeni bir düzen olmak itibariyle de bizden sonra kurtuluşa kavuşacak bütün ülkelere model olacaktı."⁸⁵

Eliçin Türk İnkılabı ile "Başarist", "Şevketist" ve "Yeni Kadroculuk" olarak gördüğü Yöncü fikirler arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir: "O gerek teorik gerek pratik bakımdan gecikmiş bir milli burjuva devrimiydi, en devletçi gözüktüğü dönemlerde bile esasta özel sermayecilik çizgisi üstünde yürüyordu ve yürüyor."⁸⁶ Eliçin'e göre "Kadrocu Kemalizm" doktrini ülkeyi kapitalizmi atlayarak Batılılaştırmak amacındadır: "Kalkış noktasında Türk toplumunun yapısını sosyolojik bir yöntemle inceleyip eleştirerek elde ettiği verilere dayanmadığı gibi, yönetici sınıfın

çeşit ilaçtır." Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.103. Eliçin, Ahmet Hamdi Başar'da gerçek, kuruntu ve ütopyanın ayırt edilemez olduğunu söylese de karışık ve karmaşık bir dünya görüşü ve sosyal felsefesi olduğunu kabul eder: "Bütün bu yargılarda en küçük bir yergi sezilmemelidir; hayır, hayır! onu okuyan çok şey öğrenir, çok yerde ondan ayrı, ona aykırı düşünsel bile yine öğrenir, kendi düşüncelerini onun omuzlarından geliştirir. Bütün bunlardan dolayı ona minnet duyar, onu sever, ülküsünün derinliği ve yenilmezliği karşısında ise hayran olur, ona imrenir ve özenir. Belki ona kızan da olur, ama, bir bilgin olarak değilse bile, bir temiz aydın kişi olarak ona ilgisiz kalmak kimsenin elinden gelmez." Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.74-75.

⁸² Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.33, 73-74.

⁸³ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.43-44.

⁸⁴ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.45.

⁸⁵ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.52.

⁸⁶ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.59.

yada devlet iktidarını elinde tutan politika kadrosunun gerçek psikolojik eğilimine, yönelimine de dayanmış değildi."⁸⁷

Eliçin'e göre onların amacı bilimsel-kuramsal bir yaklaşım inşa etmek değil, CHP'nin altı oku içinde yer alan ve ideolojik olarak işlenmeye en uygun ilke olan devletçiliği sistematik bir izaha kavuşturabilmektir ve bu da ancak Mustafa Kemal gibi bir önderin liderliğindeki ülkücü ve devrimci bir kadro ile başarılabilirdi.⁸⁸

Eliçin bir yandan “Başarizm”, “Şevketizm”, “Yöncülük” ile “resmi Kemalizm” arasındaki farklılıklara vurgu yaparken kendisini de resmi Kemalizmi yanlış bulan bir konuma yerleştirmiştir ve bu bağlamda ona göre Mahmut Esat Bozkurt örneğinde kendilerine devrim tarihi kürsüleri verilmiş amatör profesörler: “Bu devrimin saltanat ve hilafeti kaldırarak egemenliği tüm ulusa veren laik ve demokratik bir cumhuriyet kurmuş olduğundan başka aydınlık ve bilimsel bir tez ortaya atamamışlardır.”⁸⁹

Eliçin'e göre Aydemir sosyoloji ve ekonomide temel kavramlar arasında yer almayan devletçiliği ideolojisinin temel taşı yapmış, soyut ve mutlak bir devlet gücünü “avangarde” bir kadronun eline vermiş böylece çağdaş uygarlığı, ekonomik-sosyal kuruluşundan başka bir ifadeyle kapitalizmden ayırarak Türkiye'de yaratmak istemiştir.⁹⁰

Bu bağlamda Eliçin “Kadrocu Kemalizm” anlayışlarını pan-kemalist bir devletçilik içine yerleştirir ve: “Bizim geleneğimize uygun idealist tarih görüşünün yeni şartlara bir uyarlaması” ve bilimsel sosyalizme de aykırı oldukları için bu yaklaşımları onaylamamıştır.⁹¹

Eliçin Batı merkezli elit-entelektüel teorilerinin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler nezdinde pek geçerli olmadığını da vurgulamış hatta bu ülkelerin kendi aralarında derin farklılıklara sahip olduğunu da belirtmiş ve Türkiye örneğinde aydın zümrelerin sosyolojik bağlamda nitelik ve özelliklerinin araştırılması gerektiğini de vurgulamıştır: “Çünkü tarihimizin kendine özgü koşulları içinde bu zümrenin yüklendiği sorumluluğu kavrayamamış ya da becerememiş olması ile bugün çözüm bekleyen davalarımız arasında sıkı ilişkiler vardır... Bu önderler ve seçkinler zümresinin Anadolu'ya geçtikten sonra da Osmanlı kalışının elbette tarihsel (patron

⁸⁷ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.196.

⁸⁸ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.91, s.102.

⁸⁹ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.45, s.112.

⁹⁰ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.301.

⁹¹ Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.289.

devlet-teba millet döneminden kalan) ve sosyo-psikolojik (devşirme, enderun, kapıkulu eğitimiyle ilgili) nedenleri vardır. Bunları araştırıp bulmak, inceleyip eleştirmek bilim adamlarına düşen bir ödevdir.”⁹²

Kadro ve dolayısıyla Şevket Süreyya üzerine yazılan diğer önemli bir çalışma Kurtuluş Kayalı’ya aittir. Kayalı, makalesini Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi’nde 1990 yılında yayınlamıştır ve bu çalışmasının da yer aldığı derleme kitabının giriş kısmında 1960’lı yılların ortasından itibaren Kadro hareketi üzerine yirminin üzerinde çalışma yapıldığını belirtmiş; ama bu yapılırken ona göre aynı zamanda Kadro’ya eleştirel yaklaşan isim ve hareketler üzerinde durulmamıştır. Zaman içinde Kadro üzerine yapılan çalışmaların eleştirel niteliği artmış olsa da: “Önemli olan husus aykırı hareketleri ya da entelektüelleri incelemek değil, aynı mantalite çerçevesinde temel sorunlara yönelmektir. Bu yönelimde dikkat edildiği zaman Türk entelektüelinin kafasının hala *Kadro*’ya kilitlendiğini söylemek mümkündür.”⁹³

Kayalı’ya göre Türkiye’de entelektüelleri ele alan çalışmalarda entelektüel ya pür sosyalist veya ya da pür liberal bir fikriyatın temsilcisi olarak görme eğilimi yaygındır. Kayalı altı kurucu arasından Şevket Süreyya Aydemir’i ayrı bir yere koyar. Derginin yayınlandığı dönem siyasetin son derece sınırlandığı bir dönemdir ve muhalif bir hareket hoş görülmeceği gibi mevcut iktidara aykırı kültürel bir yorum geliştirmek de kolay değildir. Kalem oynatılabilecek alan ekonomidir: “İnkılâbın ideolojisi bir bütünsellik arz ettiğinden ekonomi siyasetinin de diğer yaklaşımlarla tutarlı olması gerekmektedir. İşte bu nedenlerle Kadroculuğun bir temel niteliği, Kemalizmle uyumlu bir milli kurtuluş hareketleri teorisi, daha doğrusu ideolojisi üretmektir.”⁹⁴

Aydemir’in inkılâbı ideolojik anlamda tahkim etmek istemesi bir uzlaşma getirmiş, ekonomik alanın ideolojik olarak ele alınması ekonominin bir politika değil

⁹² Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.34-345. Eliçin bu anlamda Aydemir’in oldukça gerçekçi bir entelektüel portresini çizebilmiştir: “Yerinde anlattığımız gibi o akıllı ve gerçekçi bir aydın olduğundan çetin bir engelle karşılaşınca durmasını yada yandan dolaşmasını ve alttan geçmesini bilir; realite üstüne öyle Donkişot’ça saldırıp kolkanat üzmez. Uzun zaman susup beklemesini de bilir o, sağır dosyaları raporlar ve mektuplarla doldurmaz, berikisi gibi. Ama Şevket Süreyya öte yandan bir ideoloji kurucusu, bir devrim filozofu olarak tarihe geçmeyi de yenilmez bir tutku ile istediğinden, sustuğu dönemlerde bile durmadan çalışır, hazırlanır ve ortaya çıkmak için fırsat kollar...Çünkü onun aradığı su ve ekmek, maddi olmaktan çok manevidir, düşünseldir!” Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s.92-93.

⁹³ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.11.

⁹⁴ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s.16.

kapsamlı bir sistem şeklinde düşünülmesine yol açmıştır. Bu açıdan altı çizilen unsurlar devletçilik, bağımsızlık ve otarşidir. Tarihsel materyalizm bu yolda toplumu tahlil etmenin bir anahtarıdır: “Devletçilik bir ekonomik sistem şeklinde değerlendirilince de zaten sınıflaşmanın belirginleşmediği bir toplumun sanayileşmek suretiyle gene sınıflaşmanın olmayacağı kalkınmış bir topluma dönüştürülmesi eğilimi belirginleşmiştir.”⁹⁵

Kadro, elitist, devlete öncelik veren, yenilikçi aydının gelenekçi halkı değiştirme sürecinde demokrasiye prim vermeyen ve aslında geleneksel bir entelektüel anlayışa sahiptir; ama Kayalı'ya göre: “Kadroculuk milli kurtuluş hareketleri ideolojisi ve elitist bir siyaset olmaktan çok bir zihniyettir.”⁹⁶ Bu zihniyet kendini daha çok ütöpik olarak ifade etmektedir. Örnek, Yakup Kadri'nin Ankara romanının üçüncü bölümüdür: “Kadro bir anlamda Ankara'nın üçüncü bölümüyle ‘yaban’ın ‘yabanlık’tan kurtulması mücadelesidir... Kadrocuların milli kurtuluş hareketleri ideolojisini elitist bir anlayışla geçerli kılmak düşünceleri, gelişmelerin önüne set çekilmediği sorunsuz bir toplum düşlemenin yanında ikincil amaçlardır.”⁹⁷

Kayalı'ya göre Kadro fikriyatının Narodnizmle, Kemalizmle ve üçüncü dünyacılıkla sıkı bir bağlantısı vardır; ama eleştirel bir çözümlemede işe yarayacak unsur onların kişisel hikâyeleridir. Aydemir, TKP’de uzun süre aktif olarak çalışmıştır ve TKP’den kopuşun yorumlanması Kadro dönemini değerlendirmede kilit bir rol oynar. Kayalı TKP’yi Aydemir’in de etkin olarak içinde çalıştığı yıllarda CHF’nin sol kanadı olarak yorumlar: “Kemalizmin kültürel anlamda muhafazakâr muhalefete karşıtlığı, Kadro gibi Türkiye Komünist Partisi’nin de desteğini almıştır. Şevket Süreyya ve Vedat Nedim bir siyasal örgütten ayrılıp, Şevket Süreyya’nın deyimiyle “inkılâbın emrine” girmişler fakat düşünceleri çok fazla değişmemiştir. Türkiye Komünist Partisi’nde kalanların düşünceleri de belirgin şekilde farklılaşmamıştır. Kadro’nun Türkiye Komünist Partisi geçmişinden gelen kanadı yeni bir güce ve yeni bir heyecana yönelmişlerdir.”⁹⁸

TKP örgütlenmesi içinde kaldıkları sürece düşünsel ve siyasal anlamda etkili olmayacakları sonucuna varmaları onları inkılâba yaklaştırmıştır. Bu bağlamda

⁹⁵ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s.17.

⁹⁶ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s.18.

⁹⁷ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s.18.

⁹⁸ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s.20.

Kadroculuğun alâmetifarikası her dönemde iktidara yaklaşmak ve ona yol göstererek ülkenin temel sorunlarının çözüleceğine inanmaktır. Kayalı'ya göre Yakup Kadri'nin "Panorama" isimli romanını yazması Burhan Asaf'ın DP'ye yönelmesi aynı şekilde Aydemir-Adnan Menderes ilişkisi: "Kadrocuların kişisel tarihi açısından her koşulda olumlu işler gerçekleştirme endişesi ufuklarını daraltmışsa da işlevsel olma heveslerini kırmamıştır. Bu açıdan *Kadrocuların* somut kişisel tarihlerini kavramaya çalışmak aslında Türkiye'de aydınının misyonunu ve özellikle psikolojisini de anlamlandırmak demektir."⁹⁹

Kayalı bu noktada Şerif Mardin'in Osmanlı bağlamında ortaya koyduğu siyasal pragmatizmle hareket eden bir bürokrat-aydın kavramlaştırmasına başvurur. Kayalı'ya göre bu tarihsel-kuramsal katkı hem Kadro dergisini hem de sonraki Kadroculuğu anlama sürecinde önemlidir. Bu noktada iki önemli unsurun vurgulandığını tekrar belirtmek gerekir ki o da kişisel hikâyenin gelişimine dikkat eden bir yaklaşımla tarihsel perspektifi birleştirmenin entelektüel anlam ve konumlama açısından taşıdığı işlevselliktir.

Bireysel hikâyeler ve psikolojik unsurlar açısından meseleyi ele alan Murat Belge "Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi" başlıklı makalesinde önemli tespitlerde bulunur. Ne de olsa Burhan Asaf babası, Yakup Kadri dayısı, derginin entelektüel kaynağı olarak kabul ettiği Şevket Süreyya ise ona bir akraba kadar yakındır.¹⁰⁰

Dolayısıyla makale, solun tarihiyle dergiyi kuran isimlerin sosyo-psikolojik karakteristik özelliklerini birleştirerek Kadro'nun düşünsel bağlamını verebilme gibi bir özelliğe sahiptir. Belge'ye göre dergi, Marksist teoriyi pek de Marksist sayılmayacak düşünce çizgileriyle birleştirmeyi amaçlayan bir harekettir ve kurucuların kişisel öykü, birikim ve ideolojileri de bu anlamda farklıdır.

Öncelikle Yakup Kadri, Marksist bir geçmişe sahip olmadığı gibi onun bu ideolojiye bakışı da her zaman dostane olmamıştır. Marksizm bağlamında İsmail Hüsrev'in ilgi/bilgisi kitabı ve teorik bir düzlemde kalmaktadır ve Hüsrev siyaseten angaje bir durumda da değildir. Aynı şekilde Burhan Belge de Spartakistler, TKP - Aydınlık çizgisinde sol çevrelerle teması olmuş bir aktör durumundadır. Oysa Aydemir ve Tör "kısa süreli de olsa, TKP içinde önemli, sorumluluk isteyen görevler

⁹⁹ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 20-21.

¹⁰⁰ Murat Belge, "Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi", *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı I*, S. 23-24, 1998, s.756.

üstlenmişlerdi.” Ayrıca Burhan Asaf ile kıyaslandığında onların eğitim ve bilgilenme sürecinde bulundukları coğrafyalar farklıdır. Vedat Nedim ile Burhan Asaf, Marksizmi Almanya’da, Şevket Süreyya ise Rusya’da ihtilal ortamında öğrenmiştir.¹⁰¹

Belge bu isimlerin her birinin ömürlerini farklı ideolojik noktalarda tamamladıklarını belirtmiş ve bu açıdan derginin kurulma anındaki heterojenliğe dikkat çekmiştir. Öte yandan Kadro homojen bir yapı da sergiler; ama bu homojenlik onların milliyetçiliğinden kaynaklanır: “Kadro’nun “sol” bir hareketten çok, belki “kalkınmacılık”, belki benzer bir ideolojide yansımaları bulan bir milliyetçilik olduğunu söylemek gerekir.”¹⁰²

Dünya ekonomik krizi, ekonomik ve giderek her alanda anti-liberal tutumların güçlenmesini meşrulaştırıyordu. Liberal Serbest Fırka halktan umulandan fazla destek görmüş ve kapatılmıştı. İnkılâp elitleri, liberalizm ve muhalefetle mücadele edecek isimlere ihtiyaç duyuyorlardı. CHP içinde Recep Peker’in anti-liberalizmi entelektüel bir temelden yoksundu bu işi daha sofistike düzeyde yürütüp devletçiliğin de içini doldurabilecek çap ve birikimde Kadro entelektüelleri vardı ve Belge’ye göre Kadro son analizde sol içinde bir ideoloji olarak değerlendirilebilirdi: “Proletarya devriminden vazgeçtiler; ama genel olarak “devrimcilik” kavramından, bunun kaçınılmaz kıldığı jakobenizmden, “kadroculuk”tan vb. vazgeçemediler. Zihinlerinde devrimin “özne”sini değiştirmiş oldular.”¹⁰³

Bu noktada Belge Kadro ideolojisinin en belirleyici özelliklerinden birini vurgular. Kadro, Marksizm’i Türkiye bağlamını açıklayacak yeterlikte görmez; yerel bağlamı ve ülke koşullarını ön plana çıkarır, teorik açıdan yeniliği ve özgünlüğü buradadır. Marksist yöntem ve kavramlardan yola çıkarak Türkiye özelini açıklayacak bir strateji kurmak istemektedir. Yerel bağlamda Marksist analiz yöntemi, sınıfsal olana vurgu yapmaktan kaçınmış “milli kurtuluş hareketi” olarak ulusal bütünlüğe ve sınıfsızlığa ağırlık vermiştir: “Organizmacı bir toplum anlayışı, onların muhalefet ettiği resmi Osmanlı ideolojisinin de çok uzağında sayılmazdı. Avrupa’nın sınıflaşma tarihini yaşamamış olan Osmanlı toplumunda, bu ideoloji, nesnel gerçeklikle uyum içindeydi.”¹⁰⁴

¹⁰¹ Belge, “Kadro’nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.757.

¹⁰² Belge, “Kadro’nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.757.

¹⁰³ Belge, “Kadro’nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.759.

¹⁰⁴ Belge, “Kadro’nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.760.

Bu geçmiş miras, uluslararası konjonktürde Avrupa'daki faşizm idealiyle de uyumluydu. Kadro, komünizmin etkisiyle az gelişmiş ülkeler için kalkınmada model arayışları içinde yeni ve eski ideolojilerin bir bakıma sentezini gerçekleştirmek istemiştir ve Belge'ye göre bu sentezin adı: “milli kalkınma anlayışı”¹⁰⁵dır.

Sosyalizmin Kadro örneğinde ideal veya mantıksal sonucuna varmasını ayrıca engelleyen unsur aynı zamanda homojen ulus tahayyülünü kolaylaştıran anti-empyrializmdir. Bu noktada Kadro'nun sol ve özelde TKP ile ilişkisine açıklık kazandırmak isteyen Belge'ye göre Komintern'in uzantısında TKP Kadro'dan farklı şeyler söylememiş, bir proletarya devrimi öngörmemiş hepsinden önemlisi Cumhuriyet yönetimine köklü eleştiriler yöneltmemiştir.¹⁰⁶

Belge, makalesinde Yakup Kadri, Şevket Süreyya ve babası Burhan Asaf'ın öykülerine daha yakından bakmış ve bireysel hikâyelerine aşına olması, Aydemir örneğinde onun siyasal ve düşünsel iniş-çıkışlarını açıklayabilmesinde de yardımcı olmuştur. Bu yüzden Aydemir'i "milli komünist" olarak nitelemiştir. Ona göre Aydemir Komintern ve TKP çizgisinden ayrılarak kaderini Türk İnkılabına bağlamıştır: “Türkiye’de çok gezmiş, çok görmüş, çok düşünmüştü. Verilen her görevi kabul etmiş, siyasi dengelere göre yeniden uzaklaştırılana kadar elinden geldiğince çalışmıştı. Onun için sorunların yanı sıra kurumları da iyi tanırdı ve sorulsa da, sorulmasa da, fikir vermeye hazırdı.”¹⁰⁷

Belge bu minvalde ilerleyerek Kadroculuğun “oportünizm” olduğunu da kabul etmez. Kaldı ki Aydemir'in kendisi de komünizmden ayrılmasını “otomatlıktan kurtulmak” şeklinde anlatmıştır: “Ama birey olarak kendini büyük davaya tabi kılma ahlakını terk etmemişti. Davranışını basiretli veya basiretsiz, olgun veya toy vb. bir davranış olarak değerlendirebilirsiniz; ama kendine pay çıkarmak gibi derdi yoktu. Çağırın Menderes de olsa, Menderes'i astıran da olsa, Türkiye hakkında düşündüklerinin gerçekleşmesine yol açacak her davete koşmak durumundaydı.”¹⁰⁸

Yine Belge'ye göre Aydemir düşünsel değişim sürecinde duygusal, aşırı tepkiler göstermemiş aksine bu değişimin hesabını entelektüel olarak verebilmiştir. Belge, Kadro dergisiyle Aydemir'in günün milliyetçiliğine sol bir kompartıman

¹⁰⁵ Belge, “Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.761.

¹⁰⁶ Belge, “Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.763.

¹⁰⁷ Belge, “Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.766.

¹⁰⁸ Belge, “Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.767.

eklemeyi amaçladığını belirtir. Yukarıda vurgulandığı gibi bu kompartıman eski ve yeni ideolojinin unsurlarından oluşmuş eklektik bir yapıdaydı: “Ama yerli formasyona eklenen ögenin Marksizm'den alınmış olması yeniydi. Kadrocular daha Marksist olsalar bunu yapma cüretini gösteremezlerdi: daha milliyetçi olsalardı, değiştirilmiş ve adaptasyona uğratılmış bile olsa, Marksizm'den herhangi bir şey almazlardı.”¹⁰⁹

Belge'ye göre Marksizm ile Türk Devrimi arasında bağlantıyı kuran Aydemir ile Yakup Kadri'yi bir araya getiren unsur jakobenlikti; ama sonuçta Kadro “kendine özgü bir düşünce sentezi kurmaya” çalışmıştı.

Buraya kadar zikredilen çalışmalar içinde Kadro entelektüellerinin ve dolayısıyla Şevket Süreyya'nın düşünsel referanslarını ortaya koyan önemli bir çalışma Mustafa Türkeş'e aittir. Türkeş bu çalışmasını Manchester Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlamıştır.

Türkeş'e göre Kadro, ittihatçılar, Lenin, Sultan Galiyev, Sovyet Deneyimi, Nep ve Planlı İktisadi Gelişme Modeli, ayrıca, List, Wagner ve Sombart gibi Alman iktisat tarihçilerinin etkisi altında şekillenmiş eklektik bir harekettir. Çabanın kendisi orijinaldir: “Fakat alternatif bir ideoloji ürettiği konusunda ikna edici olmaktan uzaktır. Kadrocular, dönemin ulusçu ve sol söylemlerini uzlaştırmaya çalışmışlardır.”¹¹⁰

Türkeş'in, Galiyev'in Aydemir ve diğer Kadro yazarları üzerindeki etkisini tartıştığı kısımda özellikle Aydemir'e vurgu yapmıştır: “Aydemir'in kendi deneyimlerinden yola çıkarak, Galiyev'in görüşleriyle paralellikler gösteren tartışmaları yapabilecek kapasiteye sahip olduğu gerçeğinin gözardı edilmemesi gerekir. Aydemir ve diğer Kadro yazarlarının ulusçu sol tartışmaları yapabilecek deneyimleri ve eğitim altyapıları mevcuttu.”¹¹¹

Yine sonuç kısmında Kadro'nun otoriteryan ulusçu sol bir eğilimi temsil ettiğini belirtmiş, düşünsel anlamda eklektik olduğunu yinelemiştir: “Türkiye aydın tarihinde kendisinden sonraki ulusçu sol akımlar üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Türkiye'de daha sonraki yıllarda dile getirilen ulusçu sol söylemler aslında *Kadro*'da tartışılan konuların yeniden üretilmesidir...”¹¹² analiziyle Şevket Süreyya üzerinde düşünmenin kapsam ve genişliğine dair ipuçları da vermiştir.

¹⁰⁹ Belge, “Kadro'nun ve Kadrocuların Hikâyesi”, s.772.

¹¹⁰ Mustafa Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.160.

¹¹¹ Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s.109.

¹¹² Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s.226.

Yine yurt dışında yapılan diğer bir doktora çalışması Ahmet Kuyaş'a aittir. Bu tez çalışması Kanada McGill Üniversitesi'nde yapılmıştır.¹¹³ Şevket Süreyya bu doktora çalışmasında sadece Kadro dönemindeki ideolojik yaklaşımı ekseninde ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma 1930'lu yıllarla sınırlıdır. Bununla birlikte Şevket Süreyya'nın düşüncesini yaşam öyküsüne dikkat ederek tarihsel bağlamda ele almış ve daha da önemlisi Marksist kurama katkısı açısından değerlendirebilmiştir. Kuyaş'ın amacı Şevket Süreyya'nın Türk inkılabını yorumlama tarzını analiz edebilmektir. 1930'lu yıllara kadar yaşam öyküsü "Ulusal Militan", "Komünist Eylemci", "Kemalist Devrim" başlıkları altında kurgulanmıştır. Türkeş'in çalışması ile beraber özellikle Şevket Süreyya'nın düşünsel gelişimini en azından belirli bir dönemde anlamlandırabilmek için temel metinlerden biridir.

1986 tarihinde hazırlanan diğer bir yüksek lisans çalışması başlığını "Bir Siyasal Düşünür Olarak Şevket Süreyya'nın Kadro Dergisindeki Yeri"¹¹⁴ şeklinde belirlemesine rağmen Kadro ideolojisini sınıfsız toplum, devletçilik, plan kavramı demokrasi ve totaliter eğilim ve akımlar ekseninde sınırlı bir analize tabi tutmuştur. Başka bir şekilde ifade edilirse bu çalışma Kadro ideolojisini Şevket Süreyya'nın yazdıkları ekseninde ele alabilmekle yetinmiştir. Erken bir dönemde gruptan (Kadrocular) ayrı olarak Şevket Süreyya'nın düşünsel önemine dikkat çektiğinin de altı ayrıca çizilmelidir.

Tuncay Önder'in Sina Akşin danışmanlığında hazırladığı tez her ne kadar "Şevket Süreyya Aydemir, Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri" başlığını taşısa da yazarın ilgilendiği kronoloji yukarıda değinilen diğer çalışmalar gibi 1930'lu yıllarla sınırlıdır. Aydemir'in 1930'lu yıllarda Kadro dergisi çerçevesinde geliştirdiği "toplumsal proje"ye odaklanır; yazarın bizatihi önemi bu dönemde önerdiği bu proje ile ilgilidir. Yazarın vardığı sonuç şöyle özetlenebilir: Aydemir düşüncesindeki bazı dalgalanmalara rağmen devleti kurtarma refleksinden vazgeçmemiş bu dalgalanmalar onu Turancı, Marksist ya da Kemalist savrulmalara itebilmiştir.¹¹⁵ Bu anlamda tez ancak dar anlamda bir siyasi fikirler tarihi çerçevesi kurabilmiştir.

¹¹³ Ahmet Kuyaş, "The Ideology of Revolution an Ingury into Şevket Süreyya Aydemir's Interpretation of The Turkish Revolution", *McGill University (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Canada, 1995.

¹¹⁴ Melda Omay, "Bir Siyasal Düşünür Olarak Şevket Süreyya'nın Kadro Dergisindeki Yeri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* Bursa, 1986.

¹¹⁵ Tuncay Önder, "Şevket Süreyya Aydemir, Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 1994, s.2, s.127.

2007 yılında Taner Timur'un danışmanlığında hazırlanan başka bir tez çalışması Aydemir'i ("kadro yıllarına sıkıştırılmış bir aydını") "tarih" ve "devlet" başlıkları ekseninde düşünsel gelişimini bütünlüklü bir biçimde ve dönemsel karakteriyle birlikte ele almayı denemiştir.¹¹⁶ Aydemir'in geniş bir tarihsel sürece tekabül eden hayatı göz önüne alındığında yukarıda ifade edilen amacın bir yüksek lisans tezinin çerçevesini aşacağı muhakkaktır. Bu yüzden tarih çalışmaları kısmında yazar, Aydemir'in Enver Paşa, Tek Adam ve Menderes'in Dramı eserleri üzerinde yoğunlaşarak diğer eserlerini dışarıda bırakmayı tercih etmiştir.¹¹⁷

Ayrıca tezin analiz çerçevesini oluşturan kavram başlıklarının da (devlet-tarih) daha kuşatıcı ve işlevsel bir şekilde kurgulanabileceği söylenebilir. Yine de çalışma entelektüeli biyografisine duyarlı bir yaklaşımla ele almayı önermesi adına diğer Aydemir araştırmalarına da yol gösterici olmuştur. Son olarak bu çalışma Şevket Süreyya'nın 1930'larda geliştirdiği devletçi kalkınma ideolojisinin 1970'lere gelindiğine sosyal demokrat bir ideolojiye dönüştüğünü isabetle ortaya koyabilmiştir.

Son dönemde bu çalışmaya katkı niteliğinde daha kapsamlı iki doktora tezi de hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Hayriye Yüksel Gürbüz'e aittir. Gürbüz, Kadro, Yön ve Cumhuriyet gazetesi yazıları ekseninde Şevket Süreyya'nın siyasi düşüncelerini tahlil etmiştir. Tez kendi amacını şöyle ortaya koymuştur: "Şevket Süreyya'nın 1930'lardan, 1960'lara ve hatta 1970'lere uzanan düşüncelerine, tasarladığı devlet ideolojisine, bu ideolojinin rejimin politikaları karşısındaki konumuna ve Şevket Süreyya'nın siyasi iktidarı yönlendirme çabasına değinilecektir."¹¹⁸

Burada dikkat çekilmesi gereken husus Gürbüz'ün entelektüeli devlet ve iktidarla bağlantılı bir perspektifle ele almış olduğudur. Gürbüz, Şevket Süreyya'nın 1930'lardan 1960'lara dek uzanan süreçte siyasal gündem ve konjonktüre uyum sağlayabilme kapasitesine işaret etmiş ve onun son tahlilde sosyal demokrasiyi savunan bir söylemi sahiplendiğini ileri sürmüştür. Yukarıda zikredilen E. Yılmaz'ın çalışmasının daha geliştirilmiş hali olarak da kabul edilebilir.

¹¹⁶ Eray Yılmaz, "Şevket Süreyya Aydemir Tarih ve Devlet Anlayışı", *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2007, s.1, s.3.

¹¹⁷ Yılmaz, "Şevket Süreyya Aydemir Tarih ve Devlet Anlayışı", s.103-150.

¹¹⁸ Hayriye Yüksel Gürbüz, "Cumhuriyet Aydını Olarak Şevket Süreyya Aydemir'in Düşünce Dünyası (1923-1976)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2016, s. 1.

Son çalışma ise daha ayrıntılı bir Şevket Süreyya portresi ortaya koymaktadır. Nurdan Güven Toker'in çalışması belki de Şevket Süreyya hakkında ilk kapsamlı biyografi denemesidir. Düşünsel gelişimini yaşam öyküsüne bağlı olarak ele almıştır. Şevket Süreyya'yı Karl Mannheim'in "İdeoloji ve Ütopya" çalışmasından mülhem ütopycacı bir entelektüel olarak kavramsallaştırmıştır.

Bu çalışmada Şevket Süreyya'nın fikirleri sadece Kadro, Yön ve Cumhuriyet gibi yayın organlarındaki yazıları ile değil biyografileri de işin içine katılarak analiz edilmiştir. Yine Şevket Süreyya Aydemir'in Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bünyesindeki yayınları da yine ilk kez bu çalışma ile gün yüzüne çıkarılmıştır.

Çalışmanın temel bulgusu şöyle özetlenebilir. Ütopycacı bir entelektüel olarak Şevket Süreyya dünya ahvali ile toplumun ihtiyaçlarını eleştirel bir gözle değerlendirmekte ve bunlara yönelik uygulanabilir sistematik çözümler üretmektedir. Hayalindeki ideal ile mevcut gerçeklik arasında bağlantı sağlayabilmek ve dolayısıyla kendi ütopyasını hayata geçirebilmek için farklı ideolojilere bağlanabilmektedir.¹¹⁹

Şevket Süreyya Aydemir ve onu Kadro Dergisi ekseninde ele alan literatürün özet eleştirisi çalışmaya iki açıdan yol gösterici olacaktır. Birincisi bu literatür, çalışmanın üzerinde yükseleceği zemini oluşturmaktadır. Bununla beraber çalışma bu literatürü de kullanarak daha kapsamlı bir Şevket Süreyya portresi ortaya koyabilme amacındadır. Bu anlamda çocukluk ve ilk gençlik yılları-kendi otobiyografisi Suyu Arayan Adam'a da eleştirel bir perspektifle yaklaşarak- Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve düşünsel atmosferi bağlamında ele alınmıştır. TÜSTAV Arşivi'ndeki Komintern belgeleri ve Türkçülük-İttihatçılık ile sosyalizm arasındaki karmaşık ilişkilere vurgu yapan yeni yayınları da kullanarak onun Azerbaycan ve Rusya yılları ile sosyalizmden Türk İnkılabının hizmetine geçiş süreci daha ayrıntılı analiz edilmiştir. Ayrıca Kadro dergisine kadar düşüncesinin gelişimi hem Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bünyesindeki eylemi ve yayınları ile Hakimiyeti Milliye gazetesindeki yazıları ile beraber ele alınmış ve bu sayede İnkılap ve Kadro metni ile Kadro dergisinin ortaya çıkış koşulları daha belirgin hale getirilmiştir. Düşüncesinin gelişimi ve niteliği Cumhuriyet bürokrasisi içindeki vazifelerinden ayrı tutulamayacağından Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgeler ve basın

¹¹⁹ Nurdan Güven Toker, "A Biographical Study of a Utopian Intellectual: Şevket Süreyya Aydemir", *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2019, s. 231.

taramaları aracılığı ile incelenmeye çalışılmıştır. Hem Demokrat Parti hem de sonrasındaki Yön Dergisi ve Cumhuriyet gazetesi dönemi siyasi ve düşünsel tutumunun arka planını oluşturan ve 1950 sonrasında kaleme aldığı otobiyografisi ve biyografik tarih kitapları da eleştirel bir çerçevede değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

İMPARATORLUK KÜÇÜLÜRKEN BÜYÜYEN BİR ÇOCUK (1897-1918)

1.1. Eski Payitahtta Göçmen Bir Aile

Şevket Süreyya 19. yüzyılın son çeyreğinde bugünkü Bulgaristan topraklarından Edirne'ye göç etmek zorunda kalmış bir ailenin üyesidir. Bir sınır şehrinde dünyaya gözlerini açmış olması aile, mahalle hayatının, Mahalle Mektebi'nde başlayıp Askeri Rüştiye ve sonrasında Muallim Mektebi'nde devam eden eğitim hayatının onun kişilik ve düşünsel gelişiminde ne kadar belirleyici olduğunu imparatorluk konjonktürüne duyarlı bir perspektifle değerlendirmek gerekir. Aile ve okulda aldığı eğitimle şekillenen bu dönem Rusya'ya gidişine kadar onun temel formasyonunu oluşturmuştur. Yine bu dönem, Aydemir açısından, Edirne'den Kafkas topraklarına kadar uzanan bir yolculuğun hikâyesi olarak da okunabilir. Başka bir ifadeyle onun için bu yolculuğun anlamı idealden somuta uzanan bir çizgide “Turan Coğrafyası”na ulaşılmasıdır.

Şevket Süreyya 1918 yılında Azerbaycan'a geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık onun için çocukluğunda, ergenliğinde dinlediği bir masaldır. İmparatorluğun uzun 19. yüzyılının sonunda kültürel, toplumsal ve ekonomik modernleşmesini görece bir özgürlükle sürdürebildiği denge siyaseti iflasın eşiğindedir. Devlet eliyle başlatılan sürecin kendi sonuçlarını doğurması kaçınılmazdır: “Belli ölçüde değişen toplumun ani ve hızlı bir devinim dönemine girmesi yeni bir ivme kazanması söz konusudur. Modernleşme olayı toplumlarda sarsıcı etkiler yaratır, o vakte dek yaşayan kültür kalıpları ve kurumları yıkılır ve bu yıkımın çok trajik boyutlara ulaştığı açıktır.”¹²⁰

Trajedinin boyutları gerçekçi bir ideoloji ile baş edilemeyecek kadar büyüktür. Beklenen sonun kaçınılmazlığı Şevket Süreyya örneğinde düşü, romantik, idealist vasıfları ön plana çıkarmıştır. Bu anlamda ideal arayışı düşünsel değil eylemsel bir süreçtir. Süreyya imparatorluk mekânını, ulus-devlete olmaya çok yakınlaştığı bir kronolojide Edirne'den Azerbaycan'a dek kat etmiştir. Bu anlamda Süreyya'nın

¹²⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983, s. 9-10.

gerçekçi bir zemine ulaşması paradoksal olarak hayal edilen coğrafya içerisinde vuku bulmuştur.¹²¹ Öğrenme trajik bir deneyimle gerçekleşmiştir. Sovyet yılları bu deneyimle düşüncenin bir sentezi olarak görülebilir.

Şevket Süreyya neslinin son ana kadar emperyal idealler peşinde koşması onun savaş bitip de Kafkas topraklarına geri döndüğünde bir Shakespeare trajedisinde rastlanacak bir soruyu kendisine sormasıyla sonuçlanmıştır: “Giyinip kuşandığın umut sarhoş muydu yoksa?”¹²² Bu soru aşağıda daha ayrıntılı olarak gösterileceği gibi Sovyet Rusya'ya geçmeden önceki dönemin bir muhasebesi, özeti ve aynı zamanda imparatorluğun, onun siyasi, kültürel ve düşünsel formasyonundaki etki ve belirleyiciliğinin sınırlarını göstermesi açısından önemlidir. Sonraki bölüm bu soruya da bir cevap arayışı olarak kurgulanmıştır.

Bu bölümde amaç Şevket Süreyya'yı modernleşme sürecinde kritik bir evreyi ifade eden 1897-1918 kronolojisi içine yerleştirebilmektir.¹²³

Bu kritik kronoloji II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki elitinin söylem, politika ve uygulamaları ile şekillenmiştir.¹²⁴ II. Mahmut ile başlayan yukarıdan aşağıya değişim süreci Tanzimat'ın uygulamalarıyla genişleyerek bu zemini oluşturmuştur. Kendi içinde farklılıkları olmasına rağmen her iki dönem modernleşme sürecine verdiği tepkiler bakımından bazı ortak özellikleri paylaşır. Devlet ve toplum arasındaki ilişki kurulma biçiminin farklılaşması bu değişimin ana çatısını oluşturur. İktidar ise konjonktüre bağlı olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojileri İmparatorluk içinde vatandaşlık ve aidiyet bağlarını tarif etme sürecinde

¹²¹ Durgun bu durumu şöyle izah eder: “...mekânsal kayma olmayan ulus kimliklerde vatan kavramının fiziksel anlamının ağır bastığını, mekânsal kaymaların yoğun ve travmatik yaşandığı ulusçuluklarda romantik bir anavatan anlayışının geliştiğini söyleyebiliriz.”, Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 69.

¹²² William Shakespeare, *Macbeth*, çev. S. Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.23.

¹²³ Ergun'a göre: “Bir çocuğu ya da insanı, yalnız ilişkiler sistemleri ya da karşılıklı bağımlılık sistemleri içinde görmek, çocuğun ya da insanın bir bireyi olduğu bir tür toplum'un siyasal, ekonomik, kültürel, demografik koşullarını görmemek anlamına gelir. Çocuğun bireysel ve toplumsal gelişmesini açıklayabilmek aile, mahalle, okul gibi dar grup ve grupların sınırlarını aşmakla olur.” Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Eğitim*, İlke Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.51.

¹²⁴ Hanioglu'na göre Genç Türk Devrimi iç ve dış politikada önemli değişiklikler yaratmasına rağmen Abdülhamid dönemi politikaları ile süreklilik arz edecek bir söylem ve pratik benimsemiştir. 1908 devrimi sadece yeni politikaların ortaya atılması anlamında değil, yönetici sınıfın yapısında büyük bir değişimi mümkün kıldığı için de bir dönüm noktası oluşturmuştur. İttihat ve Terakki kesin bir Abdülhamit karşıtlığı ile yola çıkmış olmasına rağmen iktidarın gerçekleri onları düşündüklerinden daha fazla Abdülhamid'in izinden gitmek durumunda bırakmıştır. M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, s.197, s. 200.

kullanarak bu çatının ayaklarını oluşturmaya çalışmıştır. İmparatorluğun dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesi, bu bütünleşmeyi kendi ekonomik, toplumsal çıkarları etrafında örgütleyecek yeni sınıfların ortaya çıkması, profesyonel anlamda bir iş bölümü ile sivil ve askeri bürokrasinin oluşması, eğitimin ve altyapı yatırımlarının yaygınlaşması, basın yayın faaliyetlerinin kesifleşmesiyle “yönetilen” in kendi dertlerini ifade edebileceği bir kamusal alanın belirmesi zikredilen dönemin gelişmelerini ana hatları ile özetler.

19. yüzyıldan itibaren devlet giderek merkezileşmiş, otoritenin geleneksel kaynakları zayıflamış, “dinsel, geleneksel, ailesel ve etnik otoritelerin yerini tek, dünyevi, ulusal siyasal bir otorite” almıştır. Ayrıca siyasal kurumlar farklılaşmakta ve özgülleşmekte, devletin kendi taşrasına müdahale imkânları artmakta ve geleneksel kaynakların zayıflaması dünyevi bir hukuksal yetke doğurmaktadır. Son olarak kitlelerin giderek siyasallaşması söz konusudur.¹²⁵

Bütün bu gelişim süreci içinde devleti yönetenler için ana kaygı devletin bekasıdır.¹²⁶ Devletin bekasının tesisi, siyasi düzeyde yeni meşruiyet zemini inşa edilmesini gerektirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri kendi toplumuna ve dünyaya meşruluklarını kabul ettirecek bir arayış içindedir. Bu açıdan bakıldığında İmparatorluk ekseninde bir dayanışma ideali yaratma işinde Osmanlıcılık ve İslamcılıktan sonra Türkçülüğe başvurulması belirli bir anlam kazanabilir. Milliyetçiliğin gelişimin özgüllüğü de bu durumla yakından bağlantılıdır.

Bu bağlamda İmparatorluğun bekasını temin etmek için geliştirilen ideolojik söylemler Şevket Süreyya’nın bu anlamda kendi gelişimini de etkilemiştir. Başka bir ifade ile devleti ayakta tutmaya yönelik değişmez gayret, ergenliğe geçiş sürecindeki öğrencinin kimlik arayışını da belirlemiştir. Modernleşme sorununun, devletin bekası ekseninde tartışılması toplumsal bağlamın ve dolayısıyla kimlik probleminin ikincil konumda kalmasına yol açmıştır. Beka sorunu etrafında farklı ideolojik söylemlerin

¹²⁵ Mehmet Ö. Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.1 Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 378.

¹²⁶ Deringil’e göre: “19. yüzyılın başında, II. Mahmut’un saltanatı sırasında, devletin yeniden inşasına yönelik girişimden itibaren, Reşid Paşa, Ali Paşa ve Midhad Paşa gibi büyük reformcu bürokratların dönemi boyunca (yani Tanzimat döneminde), hatta despot olarak adlandırılan II. Abdülhamid (1876 – 1909) döneminde Osmanlı’nın başlıca kaygısı “devletin bekası” olmuştur”, Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid’ den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 265.

benimsenmesi toplum üzerinden de entelektüeller arasında kimlik tartışmalarına yol açmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra "Türkçülük"ün daha açık sahiplenilmesi ve savunulması diğer ideolojilerin terk edilmesi anlamına gelmemiştir. Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde formüleştirdiği fikri mesaisinin böyle toplumsal bir temeli bulunmaktadır. Uluslararası siyaset dengelerini de gözeterek ideolojilerin kullanılmasındaki pragmatizm, toplumun bu ideolojiler temelinde nasıl tanımlanacağı noktasında sarıh bir tutum belirleyememiştir. II. Abdülhamid döneminde İslamcı siyasetin, devlete hizmet ve sadakatle dolayısıyla itaatle tanımlı bir nesil yetiştirme vurgusu İttihat ve Terakki yönetiminde, öğrencinin, imparatorluğun kurtuluşu için kendini feda etmesi gereken bir nefer olarak görüldüğü bir anlayışla yer değiştirmiştir.

Bu bağlamda savaş koşullarının keskinleştirdiği bir tür milliyetçilik atmosferi içinde Şevket Süreyya'nın kendi benlik algısını oluşturmaya başladığı söylenebilir. Kimlik ile ideoloji arasında bağın toplumsal pratikler aracılığı ile tesis edilmeye çalışıldığı kabul edildiğinde Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki fiziksel, ruhsal ve düşünsel gelişiminin -kendi otobiyografisinde anlatmayı tercih ettiği gibi- sadece milliyetçi düşünce ve edebiyatın isimleri üzerinden değerlendirilmesi bütüncül bir çerçeve kurmak için yeterli olmayabilir. Bireyin gelişimi toplumsal bağlarından soyutlanmayacağı için Şevket Süreyya'nın özellikle "Turan" dönemi olarak nitelendirilebilecek bu erken döneminin anlaşılması sadece milliyetçi fikirlerin tartışılması içinde değil bu tartışmaların toplumsal alanı etkileme anlamında araçsallaştırdığı pratikler açısından da ele alınması gerekmektedir. Bu nokta da milliyetçiliğin eğitim, kamusal alan ve kitlenin seferber edilebilme noktasında geliştirdiği toplumsal tezahürlere yönelmek gerekmektedir.¹²⁷ Bütün bunların

¹²⁷ Şevket Süreyya nihayetinde Türkçü düşüncenin gelişimi koşulları içinde ele alınmalı; ama Süreyya'nın yaşı dikkate alındığında onu Türkçülüğün fikri tartışmaları bağlamında değil de fikirlerin kitleleri etkileme seferber etme söylem ve pratikleri bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Çetinkaya'nın uyarı ve eleştirisini zikretmek gerekmektedir: "Öte yandan milliyetçilik aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Milliyetçi hareketler geniş toplumsal grupları harekete geçiren ve halkın günlük yaşamını derinden etkileyen toplumsal hareketlerdir. Bu nedenle entelektüel tarih üzerine yapılan araştırmalarla yetinilmemeli, yukarıdan aşağıya resmi milliyetçi politikalara ve aşağıdan yukarıya toplumun seferberliğine ya da Frenkçe tabiriyle "mobilizasyonuna" da odaklanmalıdır. Osmanlı imparatorluğundaki Boykot Hareketi Müslüman/Türk milliyetçiliğinin yükselişine ve belirli etnik/dini sorunların toplumsal sorunlara ya da "milli" meselelere dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Hareket, Müslüman/Türk milliyetçiliğinin toplumsal ve ekonomik veçhelerini oluşturmuştur.", Y. Doğan Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, çev. Ö. Bircan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.18. Buradan hareketle Şevket

öncesinde Süreyya'nın kendi yetişme koşullarını belirleyen iki ana unsurun üzerinde durulması gerekmektedir. Bunlardan ilki göç ikincisi ise mekandır.¹²⁸

Şevket Süreyya'nın ailesinin Balkanlar'dan Edirne'ye göç etmek zorunda kalmış olması onun hayatındaki belirleyici saiklerden ilkinin oluşturur. İmparatorluğun Anadolu coğrafyası ölçeğinde homojenlik kazanarak milliyetçiliğin gelişeceği bir zemine kavuşmasında göçlerin oynadığı rol önemlidir. Ayrıca eski bir başkent olarak Edirne 20. yüzyılın başlarında artık bir sınır-mekân özelliği kazanarak Şevket Süreyya'nın yetişme koşullarında belirli bir etkide de bulunmuştur. Göçle ortaya çıkan hareketlilik Edirne'de artık bir teyakkuz ve seferberlik haline dönüşmüştür. Şevket Süreyya bu atmosferi aile, okul ve orduda deneyimleyecektir. Dolayısıyla bu bölümün odaklandığı nokta Süreyya'yı, kendi özgün koşullarını unutmadan, alameti farikası giderek yükselen bir milliyetçilik olan bu atmosferin genel çizgileri içinde ele alabilmektir.

Şevket Süreyya Aydemir'in yaşam öyküsü için en iyi başlangıç noktasını “göç” oluşturur. Kendi ifadesi bu gerçekliğin benliğindeki silinmez izini gösterir: “Bir toprağa bu kadar bağlı olanlar bir gün oradan koparlarsa, onların acısını anlatacak söz hakikaten bulunamaz.”¹²⁹ Bu açıdan bakıldığında yerinden yurdun edilmişlik duygusunun hayatının belirli bir döneminde Şevket Süreyya'da bir “Teyakkuz Bilinci”¹³⁰ oluşturduğu söylenebilir. Bu bilinç beraberinde mekânsal ve her seferinde

Süreyya'nın “milli mesele”yi algılama ve idrak etme eşiğini bu toplumsal seferberlik koşulları ve kurumlarının oluşturduğu söylenebilir. Altı çizilmesi gereken nokta sıradan insanla modernleşmenin sıkıntılarını giderme noktasında geliştirilen ideolojiler arasındaki temas noktalarını belirleyebilmektir: “...Halbuki kitlelerin seferberliği ve sıradan insanların üst düzey siyasete verdikleri tepkiler, siyasetin sahasının genişlediği ve artık yönetici elitle sınırlı olmadığı için 19. yüzyıldan itibaren önemli bir rol oynamaya başlamıştır.”, Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak*, s.20 Çetinkaya düşünsel akımlarla bunların toplumsal kesimler tarafından algılanma süreci arasındaki farklılığa da işaret eder: “Düşünsel akımlarla karşılaştırıldığında toplumsal hareketlerin ideolojileri ve söylemleri ise çok daha karmaşık, eklektik ve popülisttir. Toplumsal hareketler çeşitli ilgilere, hassasiyetlere, göreneklere ve eğilimlere sahip insanlara hitap ederler. Bu özellik aydınları, insanların seferber olmasını hızlandıracak söylemler kullanmaya sevk etmişti. Siyasal söyleme dair nihai dertleri tutarlılık ve bütünlük değil, insanları eyleme geçmeye ikna etmekte. Bu durum genel olarak kitle siyasetinin ortaya çıkışı konusunda da geçerlidir.” Çetinkaya, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak*, s. 259.

¹²⁸ Fortna'ya göre Şevket Süreyya: “...pek çokları gibi on dokuzuncu yüzyıl boyunca kaybedilen imparatorluk topraklarından kaçan orta halli bir ailenin çocuğu olan Şevket Süreyya, bir zamanlar imparatorluğun payitahtı olup yüzyıl sonunda artık bir serhat şehrine dönüşmüş olan Edirne'nin zorlu kenar mahallelerinden birinde büyü” müştür. Benjamin Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Çev. M. Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 267.

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.87.

¹³⁰ Ahmet Bekmen, “Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.329-330.

ona eşlik eden ideolojik arayışı getirmiştir. Arayış, formel eğitim olanakları dışında farklı bir deneyimleme ve sorgulama sürecidir.¹³¹ Aydemir'in hayatı bu “arayış” anlamlandırılmadan kolayca bir bağlam veya şablona oturtulamaz. Arayışın farklı mekânlarda sürmesi sorgulamanın da geç tamamlanabildiğini gösterir. Bu açıdan göçe vurgu yapılması mekân değiştirirken yapılan sorgulamaların ve düşünsel gelişimin niteliğinin belirlenebilmesi açısından hayati bir önem taşır.

Aydemir 1897 yılında Edirne'de doğmuştur. Bu ifade yalın gibi gözükse de aslında pek çok önemli unsura işaret eder. Bu kronoloji dünya tarihi açısından bir çağın kapanışını ifade eder.¹³² Aydemir yeni bir yüzyılın başlangıcında ama aynı zamanda Abdülhamid döneminin sonlarında dünyaya gelmiştir. Yetişkinliğe geçişi 1908 devriminin gölgesinde şekillenecektir. “İlk kanat çırpışları” yirminci yüzyılda başlayacak çocuklardan biridir ve doğumu da kendi ifadesiyle bir savaş yılına rastlar:1897.

Osmanlı Devleti Yunanistan ile Girit adasına özerklik verilmesi konusunda karşı karşıya gelmiş, Yunan ordusunun ve çetelerinin Müslüman halkı katletmeleri Abdülhamid'e pek istemese de savaş kararı aldırmıştır. Netice de Osmanlı bir zafer kazansa da dış güçlerin varlığı adaya Hristiyan bir valinin atanmasını sağlamış ve böylece ada fiili olarak (*de facto*) Osmanlı Devleti'nden ayrılmış ve bu süreçte Müslümanlar için yeni bir göç dalgası başlamıştır.¹³³

¹³¹ Bu sadece Aydemir'e has bir durum değildir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının genellikle imparatorluğun taşrasından geldiği kabul edildiğinde normal bir süreç olarak da karşılanabilir. Tevfik Çavdar 1876 yılında Edirne'de doğan Talat Paşa vesilesiyle bu durumu çok iyi özetlemiştir: “Rumeli’de yaşamak, Rumeli’de, batıdan doğuya yönelik o ölümcül göçün son durağında doğup büyümüş olmak. O göçün nicel görünümünün arkasındaki nitel değişimi, bu değişimin taşıdığı yılgınlığı bizzat deneyleriyle görmek. Her bireye nasip olmayan bir toplumsal eğitim olanağıdır.” Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.13.

¹³² Başka bir ifadeyle o “fin de siecle” bir entelektüeldir. “fin de siecle” 19. yüzyıl sonunu ifade etmek için kullanıldığı gibi; bunun yanında çeşitli bağlamlarda farklı anlamları da yansıtabilen bir kapasiteye sahiptir. Genelde bir yüzyılın sonu ile diğerinin başlangıcındaki atmosferin karakteristiğini yansıtır. Daha dar anlamda ise “moda”, “modern”, “aktüel”, “zarif”, “sofistike” gibi kavramları karşılar. Aynı zamanda “hastalık”, “çöküş”, “kültürel bozulma”, “sıkıntı” gibi duyguları da içerir. Toptan bir umutsuzluğa yer vermeyen gelip geçici bir hüzn-keder şeklinde özetlenebilir. Walter Laqueur, “Fin-de-siecle: Once More with Feeling”, *Journal of Contemporary History*, c. 31, S.1, 1996, ss. 5-47. Şevket Süreyya örneğinde İmparatorluğun çöküşü bir kederi-melankoliyi imlerken imparatorluk sonrası durum için bir umut ve arayışı simgeler.

¹³³ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c.1, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.) IRCICA, İstanbul, 1994 s.111-112; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* c.2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983, s.257-258.

Bu durum Balkan coğrafyasının geleceğini imparatorluğun değil milliyetçiliğin belirleyeceğini göstermiş ve bu bağlamda yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Osmanlı Devleti askeri bir zafer kazansa da diplomatik açıdan zaferini tescil edememiştir.¹³⁴ Diğer sonuçlarının yanında bu durum, Şevket Süreyya örneğinde olduğu gibi tebaanın kendi yurdundaki ötekiliğine, yabancılığına ve korunaksızlığına da işaret etmesi açısından önemlidir. Savaşlarda yenilen ve sürekli toprak kaybeden bir devlet kendi tebaasını gerektiği gibi koruyamamaktadır. Dolayısıyla Ş. Süreyya'nın kendi otobiyografisine “çocukluğuma ait ilk hatıram yangındır”¹³⁵ cümlesi ile başlaması da bu açıdan anlamlıdır. “Yangın” doğduğu dönemin atmosferini yansıtacak uygun bir metafordur: “Zaten o yıllar sükûn yılları değildi. O yıllar kanlı, muammalı bir yüzyıla gebeydi. Bir yüzyıl sona eriyordu. Yeni bir yüzyıl doğmak üzereydi. Şu acayip. Şu yaşanmaya değer yirminci yüzyıl!..”¹³⁶

Bu anlamda Şevket Süreyya imparatorluğun kaderini paylaşmış ve bu muamma koşullar içinde yetişmiştir. Ailenin ve dolayısıyla onun geleceğini belirleyen “göç” edebilmek olmuştur. İmparatorluğun askeri, diplomatik yenilgi ve manevralarının sıradan Osmanlılar için karşılığı göçtür.

Osmanlı Devleti'nin son yılları düşünüldüğünde göç bilinen anlamda mekân değiştirmeyi aşan bir sürece işaret eder. Göç bu anlamda kendi ulus devletlerini kurmak isteyen Balkan topluluklarının Türk ve Müslüman nüfusa yönelik 1821 yılında başlayıp 1912-13 Balkan Savaşlarına dek sürecek sistematik şiddet ve kıyım politikalarına Türk ve Müslüman nüfusun verdiği bir tepkidir. Başka bir ifade ile dönemin koşullarında hayatta kalabilmenin tek yoludur ki Ş. Süreyya'nın entelektüel gelişiminde de etkili bir unsur olmuştur. Bundan da önemlisi imparatorluk içinde ulus-devletin toprak temelli sınırlarını algılamaya çalışan yönetici elitin ve entelektüellerin mücadelesinin bir özeti olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan yönetici elit, Müslüman tebaa, azınlıklar ve emperyal güçlerin bu süreçteki algılamalarının farklı olduğu söylenebilir. Emperyal güçler açısından süreç imparatorluk topraklarının konjonktürel koşullar izin verdikçe paylaşılması anlamına gelir. Bu paylaşımında oluşan yeni

¹³⁴ Bu durumun yöneticiler ve entelektüeller katında yarattığı psikoza dikkat çekmek gerekir: “Kazanılan savaşlardan sonra bile sürekli yenik sayılmayı kabul etmek zorunda kalmak Osmanlı-Türk yöneticilerinin onuruna dokunmuştur.” Taner Akçam, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c.4: Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.58.

¹³⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.1.

¹³⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 9.

milliyetçiliklerle emperyal çıkarların kesiştiği noktalar nihai süreci belirler ve dolayısıyla göçler bu bağlamda özellikle: “19. yüzyıldan itibaren siyasi, kültürel ve dini haritayı değiştirmenin bir aracı haline”¹³⁷ gelir. Göçlerin yöneticiler, toplum ve göç edenler açısından üç noktada tasnifi bu karmaşık süreci biraz daha anlaşılır kılabilir.

Birinci nokta irdelendiğinde Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) göçleri, özellikle Berlin Antlaşması'ndan¹³⁸ sonraki kayıplar düşünüldüğünde bu kayıpların telafi edilmesi olarak algıladığı açıkça ifade edilebilir. Bu kaybın telafi edilmesi askeri, ekonomik ve siyasi açılardan önemlidir. Abdülhamid imparatorlukta ilk değil ama en kapsamlı nüfus sayımını yaptırmış ve sonuçta sahip olduğu topraklar gözetildiğinde devletin nüfusunun az olduğunu görmüştür. Nüfusun azalması devletin hem askeri hem ekonomik yönden güçsüzleşmesi anlamına gelir. Göçmenler bu açıdan askerlik ve vergi mükellefiyetini karşılayacak yeni unsurlar olarak değerlendirilir. Bunun siyasal bağlamdaki uzantısı Türk-Müslüman nüfusun mekânsal anlamda homojenliğinin artmış olmasıdır; ama imparatorluk hükmettiği topraklar bağlamında hala çok etnili-dinli bir parçalanmışlığı simgeler. Bu parçalanmışlık göçlerle de beslenmiştir. Göçlerle gelen Azeriler, Gürcüler, Çeçenler, Çerkezler ve Tatarlar farklı etnik aidiyetlere sahiptirler. Ayrıca Rum ve Ermeniler de Tanzimat reformlarının etkisi ve emperyal güçlerin desteği ile Müslüman nüfusa göre görece daha iyi bir duruma kavuşmuşlardır.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu 1877-78 sonrasında bu homojenleşmeyle kendi kaderini belirlemeye çalışsa da farklı dini ve etnik grupların da artan etkinliği söz konusudur. Ayrıca imparatorluk sadece Yunan, Sırp, Bulgar, Ermeni değil Arap, Arnavut ve Kürt Milliyetçilikleri ile de mücadele halindedir. Bu mücadele sürecini Abdülhamid dönemi örneğinde farklılaştıran nokta sadakat ve bağlılık ölçütünün Müslümanlık olarak seçilmesidir. Başka bir ifadeyle Abdülhamid bu homojenliği

¹³⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.17-18.

¹³⁸ 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması önemli bir kırılma noktası teşkil eder. Bu antlaşmayla Sırbistan, Karadağ, Romanya, Bulgaristan, Ardahan Batum ve Kars imparatorluk toprakları dışında kaldığı gibi özellikle balkanlarda Türk nüfus Rodoplar, Şumnu, Silistre ve Varna gibi bölgelerde tutunabilmiş geri kalan topraklarda Müslüman nüfus yok olma noktasına gelmiştir. Nedim İpek, “93 Muhacereti”, *Osmanlı c.4 Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.664, s.667.

milliyetçilik ekseninde değil din ekseninde seferber etmiştir ve bu Georgeon'un ifadesiyle “Osmanlı Usulü” bir entegrasyondur.¹³⁹

İttihat ve Terakki iktidarının son bulmasıyla, göçlerle kurulan bir imparatorluk yerini yine temeli göçlerle oluşmuş bir ulus-devlete bırakacaktır. Bu oluşumun temelleri Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatında atılmaya başlanmıştır. Bu dönem siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda göçlerle¹⁴⁰ şekillen bir dönemdir. Bu durum onu selefleri II. Mahmut ve Tanzimatçılardan büyük oranda ayırır. Yapılan reformlarda İslami söylem ve vurgunun ağırlık kazanması “göçlerin neden olduğu değişikliklerden kaynaklanan bilinçli bir seçimdir.” İslamcılık adı altında etiketlenen bu uygulamalar yeni bir devlet, milliyetçilik, toprak ve İslam kimliği kavramlarını temsil etmektedir ve Karpat'a göre bu “ulusal bir İslami devlet inşa etme” politikasıdır.¹⁴¹

Göçler ve göçmenler bu anlamda önemli işlevler görmüşlerdir. Göçmenler, anayurtlarında kendilerini İslamiyet'le, siyasi bir düzenden çok toplumsal davranış ve ibadet bağlamında özdeşleştirme eğilimindedirler. Ayrıca göç süreci Müslüman kimliğin coğrafi ve ideolojik kapsamını genişleterek onu daha dinamik ve etkili bir siyasi bilince dönüştürmüştür. Son olarak bu süreç hem göç edenin hem de göç ettiği yerdeki Müslüman ahalinin kimlik algısını değiştirmiş bu bölgedeki Müslümanların da siyasallaşmasını sağlamıştır.¹⁴²

İmparatorluk coğrafyasında “milli” bir çekirdeğin var olduğu yer Rumeli topraklarıdır: “Kafkas göçlerini, 1877/8'den sonra Balkanlarda yaşayan Müslümanların ve kısmen Yahudilerin göçleri izlemiştir. Balkanlar, bilhassa Rumeli

¹³⁹ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 366.

¹⁴⁰ Rusya ve Balkanlar'dan kaynaklı göçler, Geç Osmanlı Devleti'nde Balkanlar, Kafkasya, Anadolu, Kuzey Irak ve Suriye'de yaşayan Müslüman halkların kendini tanımlama sürecinde oldukça etkili olmuştur. İmparatorluğun Avrupa'daki bölgelerinden Asya'daki Osmanlı eyaletlerine yönelen göç toplumsal kimlikte önemli bir değişim yaratmıştır. Göç bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkana kadar (1850 yılından 1914'e) 65 yıllık kesintisiz bir süreci ifade eder. Bilindiği üzere Osmanlı'ya göçler Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla başlamış ve bu göç 1806-12 ve 1829 savaşlarından sonra ve özellikle de 1853-56 Kırım Savaşı'ndan sonra yoğunluk kazanmıştır. Kafkaslar'da 1859 yılında başlayan göçler 1862 yılında doruk noktaya ulaşmıştır. Balkanlar bağlamında en büyük göçmen dalgası 1877-78'deki Osmanlı-Rus Harbi ile Balkan Savaşları sonrasında yaşanmış ve 1860-1914 yılları arasında imparatorluğa 5 ila 7 milyon arasında insan göç etmiştir: Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, ss. 329-331.

¹⁴¹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, s. 338.

¹⁴² Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, s. 330. Şevket Süreyya'nın Harbiye Mektebi'nde okuyan ağabeyleri bağlamında zikrettiği “anadan doğma siyasi”lik biraz da bu durumla bağlantılıdır. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.43.

olarak bilinen bugünkü Bulgaristan, Trakya ve Makedonya, Osmanlı Devleti'nin kök saldığı yerlerdir. Müslüman halkın ezici çoğunluğu Türkmen ve Yörük idi yanı Oğuz Türklerine mensuptu. Tarihi bakımdan çarpıcı bir kimlik, kültür, dil ve din birliğine sahip olan bu bölgelerde siyasi anlamda modernizm öncesi bir Türk milleti oluşmuştur. Rumeli'de meydana gelen ve kökeni Anadolu'da olan bu milletin başta gelen özelliği; aşiret, kabile üzerinde soy, din, dil, kültür birliğine dayanan bir kimliğe sahip olmasıdır. Kısacası, aşiret ve din üzerinde bir "milli Türk" kimliği ilk olarak Rumeli'de ortaya çıkmıştır.”¹⁴³

Aile bu kimliğin taşıyıcısıdır ve yine bu kimlik, mekân değişimiyle siyasi bilinci daha duyarlı hale getirmiştir. Anne ve babada olmasa bile çocuklarda bu durum çok daha açık bir şekilde izlenebilmektedir. Din, dil, kültür birliği gelinen yerdeki uyum problemlerini en aza indirmiştir.¹⁴⁴ Şevket Süreyya'nın çocukluk hafızası bu izlenimi pekiştirmektedir: “Yeni gelen göçmenlerin çocuklarıyla, bizim kenar mahallenin küçükleri arasında hemen arkadaşlık başlardı. Çünkü yeni gelenlerin söyledikleri kasaba, köy isimlerini biz daha önce işitmiş olurduk. Aramızda onlarla hemşeri, komşu çıkanlar da bulunurdu. Çünkü bizim de ailelerimiz vaktiyle oralardan kopmuştu.”¹⁴⁵

Bu kopukluğu giderip insanların yaşamlarını devam ettirebilmelerinde bu paylaşılan ortak kimlik etkili olmuştur. Bu husus göçün olumlu işlev gördüğü bir sürecin altını çizer.

Bir bütün olarak bakıldığında ise göç “çok yönlü bir değişim ve kayıp”¹⁴⁶ sürecini ifade eder. Süreyya'nın ailesi göç sürecinde elde kalanlarla hayatına Edirne'de devam edebilmiştir. Süreyya'nın “ben bir göçmen çocuğuydum”¹⁴⁷ vurgusu hikâyesinin başlangıcındaki maddi ve manevi kayıpların büyüklüğüne işaret eder. Ş. Süreyya'nın kendisi göç deneyimini yaşamamıştır; ama ailede, otuz yıl önceki

¹⁴³ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, s. 15-16, s. 45.

¹⁴⁴ Göç edilen yer göç edene kolay uyum imkânları sağlarsa: “Böyle karşılaşmalarda göçmenler geride bıraktıklarının yasını sağlıklı bir biçimde tutmayı becerebilirler, her iki toplum yeni ve eski arasındaki bir bireşim yaratıp yapıcı bir bütünleşmeyi becerebilir.” Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.149.

¹⁴⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.19. Ayrıca McCarthay'e göre de göçler sonucunda nüfusun çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu Edirne Vilayeti'nde durum Müslümanlar lehine değişmiştir, Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2012, s.109.

¹⁴⁶ Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, s.136-137.

¹⁴⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.20.

deneyimin anıları hala tazeliğini koruduğu için göç sürecini ayrıntılarıyla öğrenmiştir. Göçün travmatik etkisi kaybedilenlerin ailenin hafızasına kazınmasına yol açmıştır.¹⁴⁸

Daha da önemlisi Edirne bu göçmen kabilelerinin bir geçiş yeridir. Şevket Süreyya çocukluğunda gördüğü her kabile ile beraber bu süreci tekrar yaşamıştır. Dolayısıyla hatıraların somut bir karşılığı da bulunmaktadır. Süreyya'nın ailesi açısından göç tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Kırk kişilik geniş aileden sadece Ş. Süreyya'nın babası ve babasının annesi hayatta kalabilmiştir. Baba, Bulgaristan Deliorman'da kalabalık bir ailenin çocuğudur. Aile geniş topraklara sahip bir çiftlikte yaşamaktadır. 1877-78'de Osmanlı-Rus harbi ile beraber ailenin trajedisi de başlamıştır. Özellikle Kazaklar, çiftliği boşaltmaya çalışan bu göçmen kafilesini neredeyse ortadan kaldırmıştır.¹⁴⁹ Baba, Edirne'de zengin bey (Dertli Mustafa) konaklarından birinin bahçesine bakmaktadır.¹⁵⁰ Aile göç öncesi döneme kıyaslandığında görece yoksullaşmıştır; ama oturdukları ev “bahçesinin etrafını bir kerpiç duvar çevirmiş olan sayılı evlerden” biridir ve “duvarlarının üzerine, kırık dökük de olsa, kara, yerli kiremit örtülmüş olan başka bir ev” şehir kenarında kurulmuş bu göçmen mahallesinde yoktur: “İki buçuk odacığı, bir de içerlek, toprak, karanlık

¹⁴⁸ Göçle birlikte Süreyya'nın ailesinin maddi ve manevi anlamda yoksullaşması sonraki süreçte de devam etmiştir. Beş kişilik aileden çok kısa sürede sadece Şevket Süreyya hayatta kalabilecektir. İki ağabeyini de savaşta kaybedecektir. Önce göç sonra savaş ve vatanın kurtarılması gibi olgular, ideolojik bir savrulmaya yol açarak bu "milli kimlik" sorununu daha çetrefil hale getirecek, Süreyya'nın aidiyet-mekân duygusunun devamlılığını bozacaktır. Bunun karşılığı geniş bir coğrafyaya yayılan arayıştır. Bu bağlamda kendi için bulduğu tanım süreci özetlemektedir: “Suyu Arayan Adam”.

¹⁴⁹ McCarthy'e göre Rusların teşviki, yönlendirme ve direktifleriyle yerli Bulgar halkla iş birliği yapan Kazaklar. “Türkleri hem köylerinde hem de mülteci olduktan sonra düştükleri yollarda öldürdüler. 150 kazak, 35 Türk'ü önce Müderrisli köyünün meydanına topladılar, sonra da üzerlerine ateş açarak bizzat kendileri öldürdüler. Müderrisli ve civar köylerden gelen Bulgarlara ise sadece Türklerin evlerini soymak kaldı. Aynı şeyler Yeni Mahalle, Ustruca, Kadisile, Binbunar ve başka birçok köyde de tekrarlandı... Konsolosların, gazete muhabirlerinin ve Osmanlı hükümet yetkililerinin verdiği, Kazaklar tarafından yerle bir edilmiş köylerin isimleriyle birlikte işlenmiş katliamlara ait raporlar arşivlerde bol miktarda mevcuttur.” McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s.76-77. Şevket Süreyya anne tarafının göç hikayesine ise daha kısa değinmiştir: “Onun babaları Batı Trakya'nın, Bulgaristan'a kalan dağlık bölgesinde, bir köyde yaşıyorlarmış. Oraları elden çıkınca, bölgenin bütün Türkleri gibi onlar da yurtlarını bırakmışlar.”, Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.20.

¹⁵⁰ Miladi 1861 doğumlu olan Süleyman Cemil Bey, oğlu Hacı Nuri Bey'in çeteciler tarafından kaçırılıp öldürülmesinden sonra halk arasında “Dertli Mustafa” diye anılmıştır. Bu trajik olay Şevket Süreyya'nın çocukluk anılarında yer alır. Edirne halkı bu olaydan çok etkilenmiş ve Nuri Bey'in cenazesi kalabalık bir cemaat tarafından kaldırılmış hatta ona bir ağıt yakılıp, türkü bestelenmiştir. Günümüzde Zorlutuna konağı olarak bilenen konak 19. yüzyılda eklektik İtalyan mimari tarzında inşa edilmiş ve 1970'li yıllarda otel sonrasında Kız Öğrenci Yurdu olarak kullanılmıştır, şimdi ise âtil haldedir. Aile ve konak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Gökçe, “Türkilerde Yaşayan Tarih Dertli Mustafa Efendi Ailesi ve Oğlu Hacı Nuri Bey'in Kaçırılarak Öldürülmesi”, ss. 3-11; Saadet Yardım, “Edirne Konakları Dertli Mustafa Bey'in Konağı”, s. 12; Ayhan Tunca, “İ. Hakkı Soyyanmaz'dan ‘Dertli Mustafa Bey’ ile Oğlu Şehit Hacı Nuri ve Kızı Fatma Hakkında”, ss. 15-17; “Ayhan Tunca ‘Dikkat! Bu Konak Çökebilir...’”, ss. 18-21, *Yöre*, S. 36, 2003.

bir mutfağı vardı. Bu mahallenin evleri, daha doğrusu kulübeleri arasında en büyüğü bizimkiydi.”¹⁵¹

Görüldüğü gibi göçmen mahallesinde hayat daha mütevazı koşullarda kurulabilmiştir. Özellikle göç eden insanların mal ve mülklerini yitirdikleri düşünüldüğünde bu durum normal karşılanabilir. Bu yoksullaşmada devletin göçmenlere yönelik geliştirdiği politikaların da etkisi bulunmaktadır. Ş. Süreyya'nın babası geniş toprakları olan bir çiftçi ailesine mensup iken şimdiki halde emeği ile geçinen bir işçi haline gelmiştir. Göç sürecinde Ş. Süreyya'nın anılarında bu yoksullaşmaya dair ayrıntılar bulunmamaktadır. Belgelerden anlaşıldığına göre göçmenler: “Önce Tekirdağ, Gelibolu, Edirne çevresinde sonra da Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan boş topraklara yerleştirilirken, bunlara arazi kanunnamesine uygun olarak bir çift için verimli yerlerden yetmiş, orta verimliliktekilerden yüz, verimsiz yerlerden veya kıyı kesimlerinden yüz otuz dönüm arazi verilmiştir.”¹⁵²

Ş. Süreyya'nın ailesi gibi göç eden pek çok aile geçimlerini sadece tarım ile sağlayabilecek durumdadır. Bu noktada aileye toprak verilip verilmediği hususu çok açık değildir. Toprak almış olsa bile aile için işler sonraki süreçte iyi gitmemiş ve topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmış olabilir; ama ailenin daha başlangıçta şehrin çeperine yerleşmiş veya yerleştirilmiş olması bu ilk yorumu geçersizleştirebilir. 1877-78 yıllarına gelinceye dek devlet göçmenleri büyük kent çevrelerine yerleştirmemiş köy ve kasabalara yönlendirmiştir; göçmen sayısı artıp köy ve kasabalar yetmez olunca 14 Haziran 1878 tarihinde çıkarılan bir talimatla: “kent ve kasaba çevrelerinde boş arazi olduğu takdirde göçmenlerin buralara da yerleştirilebileceği hükmü”¹⁵³ konulmuştur. Bu bakımdan Ş. Süreyya'nın kendi göçmen mahallesi ile ortaya koyduğu meslek profili, sosyo-ekonomik temelde meseleyi biraz daha aydınlatmaktadır: “Mahallemizin fakir, fakat daha iyisini aramayan sakin, düzenli bir hayatı vardı. Komşularımızın bir kısmı bağ, bahçe işleriyle uğraşırlardı. Bir kısmı da şehrin, akla gelebilecek bütün küçük işlerinde dağılırlardı. Arabacılık, köylerde, kırlarda kurulan pazarlarda gezgincilik yapanlar da vardı.”¹⁵⁴

¹⁵¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.11-12.

¹⁵² Faruk Kocacık, “Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları c.1*, İstanbul, 1980, s. 166.

¹⁵³ Faruk Kocacık, “Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı c.4 Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 659.

¹⁵⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 22.

Göçmenler yerleşebildikleri mekânın sosyo-ekonomik düzenine eklemlenme sorunu ile karşı karşıya kalmışlar, kültürel kaynaşma ve uyum açısından önemli sıkıntılar yaşamamışlarsa da maddi anlamda pek çok zorlukla mücadele etmişlerdir. Sonuçta imparatorluk aldığı bütün önlemlere rağmen muhacirleri iskân, istihdam ve üretime dâhil edebilme hususlarında istediği ölçüde bir başarı sağlayamamıştır. Süreyya'nın tanıklığı Edirne örneğinde sürecin nasıl işlediği hakkında az da olsa fikir vermektedir. Ayrıca Edirne'nin göçmenler için hem bir toplanma-dağılma hem de yerleşme mekânı olduğu kabul edilirse ailenin mekân seçimindeki karar süreci aydınlatılabilir: “Yeni gelen göçmenlerin, hemen ertesi gün, kimisi hükümete başvurur, kimisi hanlarda, kahvelerde, eski gelen hemşerilerinin dağıldıkları, yerleştikleri köyleri, kasabaları soruştururlardı. Ondan sonra kafilenin çözülüşü başlardı. Bir kısmı yakın yerlere dağılırdı. Bir kısmı yeniden yollara dökülürlerdi. Arta kalanlar kenar mahallenin bir ucuna yerleşerek mahalleyi genişletirlerdi.”¹⁵⁵ Böylece devletin müdahale ve yardım edebilme kapasitesi göçmenlerin kaderini belirlediği gibi uğradığı yenilgiler de mekânın ve sınırların mutlaklığını ortadan kaldırmıştır.

Şevket Süreyya'nın doğup büyüdüğü eski payitaht Edirne 1899 yılında şöyle bir görünüm arz etmektedir: “Edirne (Andrinople); Devleti-i Aliye-i Osmaniye'nin Rumeli'nde İstanbul'dan sonra ikinci şehri olup, aynı adlı olan vilayetin ve ikinci orduyu hümayunun merkezidir. Teraki (Trakya) kıta-yıkadimesinin ortasında, 41° 41'26” kuzey enlemi ile 24°16'43” doğu boylamında ve İstanbul'un 225 km. kuzeybatısında yer alır. Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin mahalli telakkisinde olan güzel bir mevkide kurulmuş olup, Meriç, Arda ile birleştikten sonra, şehrin güneybatı kenarından ve Tunca ise içinden geçer. Büyük, süslü ve ticaretgâh bir şehir olup, 110.000 ahalisi, iki kapulu çarşısı ile bir bedesteni, 6 büyük ve 160 kadar küçük cami şerifi ile 26 mescidi, 22 medresesi, 3.000 cilde yakın kitabı olan bir kütüphanesi, 18 kilisesi, 12 havrası, 42 tekkesi, bir harap saray-ı hümayunu, 5 kışlası, biri askeri ve biri mülki iki mektebi idadisi, bir askeri rüşdiyesi, iki mülki rüşdiyesi ve bir kız rüşdiye mektebi ile 60 sair mektepleri, nümune çiftliği ile beraber bir ziraat mektebi, biri askeri, biri belediyenin ve biri de rahipler tarafından idare olunur 3 hastahanesi, 5 imareti, ahiren (son yıllarda) bina olunmuş ve bir büyük saati dahi hamil olan bir güzel ve yüksek yangın kulesi, nehirlerin üzerinde 7 kargir köprüsü, bir büyük su yolu,

¹⁵⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 19-20.

etrafında nüvaciye müteaddid büyük istihkâmlar ve kuzey cihetinde bir eski kalesi vardır.”¹⁵⁶

Şemseddin Sami'nin 1889 yılının Edirne'sine ait verdiği bu bilgiler şehrin imparatorluk için önemini ve karakteristiğini özetlemektedir. Ayrıca kronolojik açıdan bakıldığında şehrin kendi tarihsel gelişim sürecindeki en kötü dönemi için verilmiş bilgiler olmasına rağmen eski bir başkent olmanın ne anlam ifade ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. İmparatorluğun giderek küçülmesinin bedelini göç ederek ödeyen Şevket Süreyya'nın Edirne'de doğmuş olması yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirildiğinde olumlu bir gelişim sürecine ışık tutar. Edirne, Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan stratejik bir konuma sahiptir ve bu stratejik konumu sebebiyle zamanla gelişmiş, nüfusu artmış, ekonomisi güçlenmiş, kültür, sanat ve eğitim alanında önemli bir şehir haline gelmiştir.¹⁵⁷

Şehir, Ş. Süreyya'nın doğduğu 1897 tarihine dek iki kez (1829-1778) Rus işgaline uğramış ve artık bir sınır şehri olmanın bilincine varmıştır. Balkan Savaşları sırasında tekrar ve son kez işgal edilen Edirne, sınırda olması sebebiyle, imparatorluğun içinde bulunduğu koşulların en çok hissedildiği mekânlardan biri olmuştur. Osmanlı geçmişi Edirne'de bütün görkemiyle varlığını sürdürürken, savaş ve göçlere rağmen yönetici elit de hiçbir zaman şehri gözden çıkarmamış, modernleşme sürecinde hizmet götürülen taşra şehirleri arasında kendine yer bulabilmiştir.

Tam bu noktada üç unsurun altını çizmek gerekir: öncelikle imparatorluğun zor dönemlerinde Şevket Süreyya savaş, göç ve ölümlere tanıklık ederek büyümüş; eski başkent Edirne'de Osmanlı geçmişinin atmosferinde yaşamış ve son olarak devletin modernleşme çabalarının en sıkıntılı dönemlerinde eğitim kurumlarının tedrisinden geçmiştir. Bu üç unsurun birleştiği mekân Edirne'dir. Şevket Süreyya için şehrin önemi bu üç bağlamda kendini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu noktalara daha yakından bakmak gerekir.

¹⁵⁶ Şemseddin Sami'nin *Kamus'ul Alam* adlı eserinden aktaran Ramazan Öney, “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 6, 2002, s. 11-12.

¹⁵⁷ M. Tayyip Gökbilgin, “Edirne”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.10, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s.429; Muzaffer Tufan, “Anadolu-Avrupa Yolunun Kavşağı: Edirne”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss.53-73.

Konya için Tanpınar “Bir başkent daima başkenttir ne kadar susturulursa yine konuşur”¹⁵⁸ ifadesini kullanır. Ailenin göç ettiği ve Süreyya’nın doğup büyüdüğü mekân Osmanlı’nın ikinci başkentidir. İstanbul, Bursa gibi Edirne de katıksız bir Osmanlı ürünü¹⁵⁹ olarak kabul edilir. Başka bir ifadeyle “Osmanlı kültürü, oluşma safhasının büyük bir kısmını ona mekân ve zamanı ile ev sahipliği yapan Edirne ve civarına borçludur.”¹⁶⁰ Edirne 1361 yılında Osmanlılar tarafından fethedilene kadar “sadece askeri fonksiyonu bulunan küçük bir Bizans Castrumu”¹⁶¹ durumundadır. Bilimsel ve kültürel anlamda gelişimi Osmanlı Devleti ile başlamış ve 17. yüzyılda şehir en geniş sınırlarına ulaşarak dokuz ana yerleşim bölgesine ayrılmıştır.¹⁶²

İstanbul fethedildikten sonra da 18. yüzyıl ortalarına kadar önemini kaybetmemiştir. Şehir, 1828-29, 1877-78 ve Balkan Savaşları’nda Rusların eline geçse de tekrar geri alınmıştır. Edirne, Osmanlı kimliğinin erken dönem bir temsilcisi aynı zamanda Osmanlılık bilincinin tesis edildiği imparatorluk mekânıdır. Bu anlamda Osmanlı Devleti Edirne özelinde Orta Asya, Selçuklu, Bizans mirasını kendine has yeni bir kültüre dönüştürebilmiştir: “Selçuklu etkisinin yanı sıra Osmanlı, ilk âlimlerinin büyük çoğunluğunu borçlu olduğu İran, Mısır, Suriye ve Maverâünnehir, tedrici bir şekilde el geçirdiği ve bunu yaparken yoğun temaslarda bulunduğu Bizans gibi kültürlerin de değişik alanlarındaki miraslarından etkilenmiş, ulaştıkları noktalardan hareket ederek evrensel bir kültür modeli kurmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de azami surette devleti’nde barındırdığı müteaddit etnik unsurlardan istifade etmiştir.”¹⁶³

Şevket Süreyya’nın yaşadığı yıllarda şehir, savaş ve göçlerle yorgun düşmüştür. Şehrin imparatorluğun gerilemesinden pay almaya başlaması 18. yüzyılın ortalarına rastlar. 1746 yılındaki yangın ve bundan altı yıl sonra yaşanan (1752) deprem Edirne için tam bir felaket olmuştur.¹⁶⁴ Otobiyografisinden görülebildiği kadarıyla Süreyya için eski başkent bu koşullarda bile olsa suskunluğa gömülmemiş ve mekânın

¹⁵⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s.86.

¹⁵⁹ Turgut Cansever, “Osmanlı Şehri”, *Osmanlı c.5: Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.522.

¹⁶⁰ Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Andrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 1.

¹⁶¹ Şakir-Taş, *Andrianopol'den Edirne'ye*, s. 5.

¹⁶² Gökbilgin, “Edirne”, s. 427.

¹⁶³ Şakir-Taş, *Andrianopol'den Edirne'ye*, s.214.

¹⁶⁴ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939, s.26-27.

ona verdiği geçmiş bilinci, ömrünün sonuna kadar etkisini koruyabilmiştir: “Bu şehirde doğan ve yaşayan bir insan, hatta hiç başını secdeye koymamış olsa bile, gökleri delen bu minarelerin şerefelerinden, günde beş defa adı dünyaya ilân edilen üstün varlığın ve onun dünyaya gönderdiği kutsal elçisinin şanlarını ister istemez ruhunda duyardı. Bu ezanların çağırışı, bu ezanların yaydığı ilâhî varlık, bu şehrin sokaklarında bir hava gibi esirdi. Bir hava gibi teneffüs edilerek yaşanırdı... Benim de çocukluk yıllarım, bu kubbelerin, minarelerin gölgesinde geçti. Bu gölgelerin ruhumu nakşolunan serinliğini ömrüm boyunca hissettim.”¹⁶⁵

Yine Şevket Süreyya'nın ifadesiyle: “Bir zamanlar bir imparatorluğun, o geniş Osmanlı devletinin baş şehri olan Edirne, şimdi artık bir sınır kalesidir.”¹⁶⁶ Bu anlamda göç onun gelişimindeki birinci belirleyici ise ikincisi de göç sonucunda yerleşilen mekân olan Edirne'dir. Ayrıca Gökalp bağlamında ifade edilen “sınır boylarında yetişenlerin genellikle kavgacı bir ulusçuluk anlayışını benimsedikleri”¹⁶⁷ tespiti Şevket Süreyya bağlamında da yol gösterici olabilmektedir.

Balkanlar'daki Müslümanların büyük çoğunluğu için İslamiyet, Avrupa-Hristiyan dünyasıyla yan yana yaşamalarına karşı siyasal bir anlam ve içerikten yoksundur. Bu anlamda göç, dini ve kültürel bilinçlenmeyi bileyerek Müslüman kimliği siyasallaştırmıştır. Göç bu açıdan hayatta kalabilmek amacıyla çevreden merkeze doğru hareket tarzını da ifade eder.¹⁶⁸ Bu hareket önemli sonuçlar doğurmuştur: “Bu anlamda merkezin dışında kalan bölgelerin, Modern Türkiye'nin

¹⁶⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.29. Bu alıntı ile ilk baskısı 1946 yılında yapılan Beş Şehir'deki Tanpınar'ın Bursa'yı anlattığı denemenin giriş kısmındaki benzerlik dikkat çekicidir: “Bu şehirde muayyen bir çağa ait olmak keyfiyeti o kadar kuvvetlidir ki insan ‘Bursa’da ikinci bir zaman daha vardır’ diye düşünebilir. Yaşadığımız, gülüp eğlendiğimiz, çalıştığımız, seviştığımız zamanın yanbaşı, ondan daha çok başka, çok daha derin, takvimle, saatle alakası olmayan; sanatın, ihtirasla, imanla yaşanmış hayatın ve tarihin bu şehrin havasında edebi bir mevsim gibi ayarladığı velut ve yekpare bir zaman... Dışarıdan bakılınca çok defa modası geçmiş gibi görünen şeylerin, bugünkü hayatımızda artık lüzumsuz zannedebileceğimiz duyguların ve güzelliklerin malı olan bu zamanı bildiğimiz saatler saymaz, o sadece mazisinde yaşayan bir geçmiş zaman güzeli gibi hatıralarına kapanmış olan şehrin nabzında kendiliğinden atar... O her yerde kendi ritmi, kendi hususi zevkiyle vardır, her adımda önümüze çıkar. Kâh bir türbe, bir camî, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayal ettiren manzara ve isimle üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar.”, Tanpınar, *Beş Şehir*, s.108-109.

¹⁶⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 18.

¹⁶⁷ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. K. Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 5.

¹⁶⁸ Akçam’a göre: “Çevreden kuşatılmışlık” ve “çevrenin büyük tehlike teşkil etmesi” duygusu, İmparatorluğun, çevreden başlayarak büyük toprak kayıplarına uğramasıyla doğrudan orantılıdır. Türk ulusal devletinin oluşum süreci esas olarak, çevreden kuşatılmışlık ve sürekli tehdit altında olma duygusu tarafından belirlenmiştir.” Akçam, “Türk Ulusal Kimliği”, s.58.

şekillenme tarzına belirleyici bir etkide bulunuşunun iki farklı yolu olduğunu söyleyebiliriz. İdeolojik olarak Türk-ulus devleti, Rusya ile sınırı olan Müslüman bölgelerden ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik olarak karışık vilayetlerinden gelen entelektüellerin çalışmasının bir ürünüdür.”¹⁶⁹

Dolayısıyla göçmen çocuğu olması ve Edirne gibi bir sınır mekânda yaşaması daha başlangıçta Şevket Süreyya'nın varoluşunu siyasi hale getirmiştir. İleride daha ayrıntılı olarak gösterileceği üzere bu durum onun çocukluk oyunlarını dek sirayet etmiştir. Bu bağlamda Şevket Süreyya da çevreyi temsil eden bu Jön Türk kuşağının devamına eklenebilir. Georgeon da Ş. Süreyya'yı bu kronolojiyi gözeterek Jön Türk hareketinin kurucuları ve Jön Türk Devrimi'ne imza atmış olanlardan sonra gelen üçüncü kuşağa dâhil etmiştir: “Bu, sosyologların tabiriyle “faal” bir kuşaktır. Önce Askeri Rüştîyeye, ardından Muallim Mektebine devam eden, aralarında yatay dayanışma bağları kurulmuş aynı yaştan sınıf arkadaşlarıdır. Diğer yandan, kuşağın kendisinin farklı bir kuşak olduğu bilinci geliştirmesine yol açan kurucu olaylar da üzerinde hayli iz bırakmıştır.”¹⁷⁰

F. Georgeon kurucu olaylar isimlendirmesiyle daha dar anlamda II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları üzerinde dursa da göçün ve sonrasında göç edilen mekânın yaşam öyküsündeki kurucu vasfını da ihmal etmemek gerekir. Edirne bu anlamda Süreyya'nın savaşa katılana kadar imparatorlukta olup biteni anlamlandırmaya çalıştığı ana mekândır.

¹⁶⁹ Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.150. Zürcher makalesinde Jön Türkleri "sınır bölgesinin çocukları" olarak adlandırmış ve onları sosyal, coğrafi ve etnik nitelik ve kökenleri üzerinden yorumlama denemesinde bulunmuştur. Ona göre sınır olgusu imparatorluğun doğuş ve çöküş süreçlerinde önemli bir rol oynar. Jön Türk Hareketi'nin önderliğini üç grup şeklinde kategorize eder. Buna göre kökenleri bilinen 66 kişiden 29'u yani yüzde 44'ü Rumeli kökenlidir. Bu bağlamda vardığı sonuç önemlidir: “1908 sonrası sivil ve askeri önderler söz konusu olduğunda, Güney Balkanlar'ın ağırlığı tartışmasız bir şekilde öne çıkar. 1908 devrimi sonrasında sivil ve askeri önderlerin yüzde 48'i, imparatorluğun bu nispeten küçük parçasından gelmiştir.” Zürcher bunlara Ziya Gökalp (1876-1924), Tekin Alp (1883-1961), Yusuf Akçura (1876-1933), Hüseyinzade Ali Turan (1864-1941), Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Ve Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944) gibi önemli Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişiminde etkili olmuş entelektüelleri ekler ve bunların da doğum yerlerine dikkat çekerek (Rusya, Diyarbakır ve Makedonya) “İttihat ve Terakki kurucularında olduğu gibi burada da, egemen Osmanlı-Türk topluluğunun dışındaki Müslüman topluluklarının genç entelektüelleri, kimlik ve politik bağlılık sorunlarına çok daha evvel duyarlı hale gelmektedirler.” Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s.144, s.148-150. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma*, s.57, s. 348-349.

¹⁷⁰ Georgeon, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler”, s. 24.

Göçmenler için “anavatanı” temsil eden Edirne önemli bir mekândır. Göçmenlerin yerleştirildikleri ve konakladıkları ana istasyonlardan biridir ve bu anlamda göç edenler için kültürel ve mekânsal sürekliliği temsil eder. Ortak kimlik, yaşamı göç edenler açısından bir oranda kolaylaştırırken yeni göçlerle Edirne'nin kenar mahallelerinin büyümesi kültürel kaynaşmayı sağlamlaştırır. Bununla beraber göçmenlerin psikolojisi üzerinde mekân olumsuz bir etki de bırakmıştır. Edirne, oraya gelen göçmenler için bir araf, gelip-geçici bir konak yeridir. İnsanlar yeni savaşlar, yenilgiler ve yer değiştirmeleri bir kader gibi benimsemişlerdir.¹⁷¹ Suyu Arayan Adam'ın en çarpıcı anlatımları göçün anlatıldığı sayfalarda yer alır: “Bu perişan kabileler, eski istilâ ordularının Balkanlar'da, Tuna'da ve daha ötede yerleşip, köy, şehir, kale kuran eski fatihlerin geri dönen çocukları, kalıntılarıydı. Şahin atlar üstünde Avrupa'ya giden ataların bu çocukları, şimdi her tarafından torbalar, bakraçlar sarkan bu gıcırtılı arabalarla, yüzyıllarca süren bir egemenliğin ellerinde kalan bu hazin artıklarını geriye doğru taşıyorlardı.”¹⁷²

Son olarak din ve mekân bağlantısı üzerinde durmak gerekir. Bu bağlantıyı kurmak kısmen Osmanlı geçmişinin de gündeme alınması demektir. Özellikle iki selâtin camisi Muradiye ve Selimiye özelinde mesele daha somut bir şekilde ele alınabilir. Bu iki cami Süreyya'nın yaşantısının erken dönemlerinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bir sonraki bölümde Muradiye Cami üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu için burada Selimiye Cami özelindeki deneyime yer verilmiştir.

Muradiye Cami (1434) II. Murat tarafından, Selimiye (1576) ise II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.¹⁷³ Camilerin yapılış tarihlerinin kronolojik olarak imparatorluğun kuruluş ve yükseliş dönemlerine tekabül ettiğini de vurgulamak gerekir. Bu anlamda Ş. Süreyya'nın Selimiye için söyledikleri Osmanlı saltanatının en parlak dönemleri ile ilgilidir. Ş. Süreyya için Selimiye imparatorluk olarak hükmetmenin ve mekânı mimari ile şekillendirmenin sembolik bir örneği ve “Osmanlı Barışı”na duyulan özlemin bir ifadesidir. Bu özlemde nostaljik bir taraf olsa da yapılan tespitler oldukça gerçekçidir ve dönemin koşullarında belirli bir huzur ve uyum arayışına da cevap vermektedir. Süreyya Selimiye'yi Yunan, Rönesans, Çin, Hint ve

¹⁷¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 19, s. 21.

¹⁷² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 19.

¹⁷³ Haluk Kayıcı, *Salnamelelere Göre İdari, Sosyal, Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 75, s. 77.

Selçuklu eserleriyle kıyaslar. Selimiye onun için azametli olmaktan ziyade güzel ve hayranlık vericidir: “Kalbe huzur ve muvazene getirir... İnsan kalbi onun, bir Allah evi değil, bir kul yapısı olduğu için üstüne titrer... Fakat Selimiye’de insan kudreti, şu taş denilen ağır maddeyi, öyle kusursuz bir tenasüp içinde, öylesine bir araya getirerek yükseltmiştir ki, bu yükseliş bir hayal eseri kadar güzeldir.”¹⁷⁴ Bu noktada Süreyya’nın dünyevi ile uhrevi alanların kesişme noktasındaki “tenasüp”e vurgu yaptığı söylenebilir.

Edirne’nin, Süreyya’nın dini ve ruhani gelişimindeki etkisi bunlarla da sınırlı değildir. Öncelikle yaşadığı Sofu İlyas mahallesinde ibadet ve dua manevi hayatın önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Ayrıca annesi Mevlevi tarikatına bağlanmış tarikat ehli bir kadındır:¹⁷⁵ “O zamanlarda yaygın bir tarikatın kolu bu mahalleye kadar inmişti. Anam mahalle kadınlarına, kızlarına yalnız dikiş dikmeyi, kasnak örmeyi yahut namaz kılmayı öğretmekle kalmazdı. Bu tarikatın zikirlerini, dualarını da belletirdi.”¹⁷⁶

Din gündelik yaşamda önemli bir belirleyicidir. Cami ya da mescit mahalle yaşamının tam merkezinde yer alır. Ailenin ve mahallenin değişim sürecine en fazla direnen başka bir ifadeyle değişimin etkisinin en geç görülebildiği kurum ve mekân olduğu kabul edildiğinde Osmanlı toplumunda çocuğun formel eğitimle tanışma sürecine kadar geleneksel bir tarzda yetiştirildiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şevket Süreyya özelinde Mahalle Mektebi’nde başlayıp Askeri Rüştîye ve sonrasında Muallim Mektebi’nde devam eden eğitim sürecinin onun üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek gerekir. Kronolojik olarak bu süreç 1908-1918 aralığına tekabül eder. Daha dar anlamda bakıldığında ise Şevket Süreyya’nın çocukluktan ergenliğe geçişi, aile, mahalle ve ilk mektep hayatı Abdülhamit döneminde şekillenmiştir. Bu anlamda Aydemir’in siyasal anlamda bilinçlenmesinde İttihat ve Terakki döneminin etkisi bulunmakla beraber böyle bir altyapıyı hem İttihatçılara hem de Aydemir kuşağına Abdülhamid sağlamıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 29-30.

¹⁷⁵ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 15.

¹⁷⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 27-28.

¹⁷⁷ Zürcher bu devamlılığı çok açık bir şekilde göstermiştir: “Jön Türkler, ‘öteki’nin güçlü dinsel terimlerle tanımlandığı şiddetli bir Osmanlı Müslüman milliyetçiliği geliştirmişlerdi.” Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, s.152.

Şevket Süreyya, Abdülhamid ve dönemini hem otobiyografisinde hem de biyografilerinde oldukça taraflı ve olumsuz değerlendirmesine rağmen söyledikleri yine de önemlidir: “Abdülhamit işte bu hava içinde tahta çıkmıştı. Bu yeni padişahın saltanatı, mülkün düzenlenmesi, iç idarenin istikrarı yolunda bir aşama olmalıydı. Uyanmanın ve yeniden teşkilatlanmanın ilk işareti de tabii, yeni padişahın ilan edilen Kanun-u Esasi’ye samimiyetle bağlanarak, mesela en başta Mithat Paşanın ümit bağladığı ıslahat tedbirlerine yönelmesi olacaktı. Gerçi bu da kâfi değildi. Meşrutiyet, nihayet idari bir nizamdı. Onunla beraber, çağdaş fikirlerin Türkiye’ye girişi, mali esaretten kurtuluş, sanayiinin kuruluşu çarelerinin aranması gerekiyordu. Bunun için de gümrük esaretinin kaldırılması, yeni bir aydın sınıfın doğuşu, yeni sanat, yeni kültür, yeni bir orta sınıf, ağalığın, feodal kalıntıların tasfiyesi, hulasa, hiç değilse Rusya’nın yapabildiği aşamaların bizde de gerçekleşmesi şarttı. Bunlar için ise söz, Abdülhamit’indi, ama, ümitleri, o sırada İstanbul’da yalnız Mithat Paşa ve genç arkadaşları temsil ediyorlardı.”¹⁷⁸

¹⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa Cilt 1 (1860-1908)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.59-60. Ayrıca bkz. s.57, s.97, s.161; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa Cilt 2 (1908-1914)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s.40-41. Aydemir’in modernist perspektiften tipik bir büyük adamlar tarihi olarak değerlendirilebilecek biyografilerinde tarih yorumu sürekliliğe dayalı bir analiz çerçevesi içinde geliştirilmemiştir. Şevket Süreyya Mithat Paşa’nın Abdülhamit’le, Enver Paşa’nın Mustafa Kemal’le karşılaştırılıp birinin övülüp diğerinin yerildiği bir yaklaşımı tercih eder. Bu bakış açısı Tanzimat ve Abdülhamit ve yukarıda örnekte görüldüğü gibi İttihat ve Terakki dönemlerini bir hayal kırıklığı olarak niteler. Bu aslında genel bir Osmanlı modernleşmesinin başarısızlığı üzerine kurulu bir değerlendirmedir. Burada da kilit dönem 33 yıllık Abdülhamit saltanatıdır. Süreyya’ya göre bu dönem hem Tanzimat ile başlayan ve 1876’da belirli bir olgunluğa ulaşan meşrutiyet hareketini kesintiye uğratmış hem de 1876 birikimini 1908’de Abdülhamit’e tekrar kabul ettiren Jön Türk neslini cehalet içinde bırakmıştır. Bu bağlamda Süreyya, Abdülhamit’i ele alırken oldukça ağır bir dil kullanır; ama onun karşısında Mithat Paşa’yı över. Abdülhamit dönemi “Asya Tipi Bir Monarşi ve Despotizm”, “Kendi Cehaletinin Ölçüleri İçinde Yürüyen İlkel Bir Otokrasi”, “Şarklı Müflis Bir İdare-İ Maslahatçılık”, “Karanlık Bir Saltanat” ve nihayetinde “Tam Bir İhanet Devri”dir. Ayrıca Abdülhamid’in kendisi bilgisiz, fikirsiz, anlayışsız, inatçı ve vesveseli bir ruh yapısına sahiptir. Özetle Süreyya 33 yıllık süreyi zamanın ve dünyanın dışında olmakla özdeşleştirmiş dönemde yapılan eğitim, inşaa ve kültür işlerinin varlığını ima eden bir cümle de kurmuş olmasına rağmen bu işleri de Balkan devletleriyle kıyaslayarak küçümsemiş ve yüz kızartıcı bulmuştur. Aydemir, *Enver Paşa c.1*, s.111. Bu tarihsel perspektiften yapılan değerlendirmenin anlamı şudur: Şevket Süreyya Osmanlı modernleşme pratiğini Rusya ile, Abdülhamid döneminde yapılanları Balkan Devletleri ile genel anlamda değişim sürecini Kemalist inkılaplarla karşılaştırarak ele almıştır. Şevket Süreyya da Enver Paşa biyografisinde Abdülhamid ve dönemi üzerine kullandığını üslubun okuyucuyu meraka düşüreceğini fark ederek bir dipnotla uzun sayılabilecek bir açıklama yapmıştır. Açıklamada olaylara, belgelere, dönemin koşullarına bağlı kalarak objektifliğini koruduğunu belirtmiş, geniş bir okuyucu kitlesine yönelik yazılmış bir metnin müellifi olarak kendi sorumluluğuna da dikkat çekmiştir; ama Süreyya’ya göre nihayetinde yazarın da bir hüküm verme hakkı vardır. Böylece aslında kendisinin de taraflı ve kendi ifadesiyle “Abdülhamit suçlaması kompleksi”yle hareket ettiğini üstü kapalı kabul etmiştir. Aydemir, *Enver Paşa c.1*, s. 403. Abdülhamit’in Türk tarih yazımındaki tartışmalı konumu için bkz. Nadir Özbek, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği

Ş. Süreyya'nın bu yorumu tersten okunduğunda mülkün düzenlenmesi için bu dönemde önemli atımların yapıldığı sonucu da çıkarılabilir. Yine benzer açıdan Abdülhamid'i değerlendiren Ergin de nihayetinde 33 yıllık saltanatın hangi bağlamda kavranması gerektiğini teslim eder: "Sultan Hamit vehham ve cahil idi. Vehmi cinneti vehide haline gelmişti. Fakat cehlini meftur olduğu zekâ ve senelerce devam eden idarei şahsiyenin verdiği tecrübe ve melek ile tadil etmişti. Büyük bir zaafa müptela olan memleketine iadei kuvvet ettirmek çaresini arayıp bulacak kudreti ibdaa malik değildi. Fakat zekâsı ve melekesi sayesinde ta hal'ine kadar mevcudu hıfzı idameye muvafak olduğu hal'inden sonra hemen inhilale başlayan koca bir imparatorluğun nihayet on sene içinde bugünkü hale gelmiş olmasıyla sabittir."¹⁷⁹ Şevket Süreyya geleneksel ile modern olanın kesişme ve kaynaşma noktası olarak tarihe geçen bir dönemde "Devr-i Hamid" de dünyaya gelmiştir.¹⁸⁰

İslami niteliği belirgin olan bu sentez dönemin değerlendirilmesindeki ön yargıların da temelini oluşturur; ama Lewis modernleşme sürecinde önemli bir değişimin yaşandığı dönemi ve sultanın ele alınabileceği zemini işaret eder: "Yeni sultan, hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirlere şiddetle düşman olmakla beraber, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de devlet içinde kendi mevkiini kuvvetlendirme araçlarını gördüğü batılılaşmaya ve reformlara, akıllıca seçmek ve uygulamak şartıyla, tamamen karşı da değildi. Abdülhamit, tarihsel masallardaki anlayışsız, uzlaşmaz ve tüm gerici olmaktan uzaktı; tam tersine, istekli ve eylemli bir yenilikçi, sultan Abdülaziz'in ve otokratik reformculuklarına karşı genç Osmanlıların müstebit idare devresinde ilk Türk hürriyetçi eleştirisini yükselttikleri Tanzimat devlet adamlarının gerçek varisiydi. Politika bir yana, Abdülhamit idaresinin ilk on yılları, yüzyılın başından beri herhangi bir dönem kadar aktif bir değişme ve reform dönemiydi; ve reformcu şevkleri dolayısıyla önceki daha ünlü hükümdarlar sırasında başlatılmış veya tasarlanmış pek çok şeyler bu dönemde tamamlandı. Bütün Tanzimat hareketinin-

Üzerine Bir Değerlendirme" *TALİD*, c.2, S.1, 2004, ss.71-90; Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar", *TALİD*, c.6, S.12, 2008, ss.243-286.

¹⁷⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 869-70.

¹⁸⁰ II. Abdülhamid dönemiyle ilgili ayrıntılı ve kapsamlı değerlendirmeler için bkz. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007; Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

hukuk, idare ve eğitim reformunun-Abdülhamit idaresinin bu ilk yıllarında gerçekleştiğini ve zirvesine eriştiğini söylemek bir mübalağa olmaz.”¹⁸¹

19. yüzyıldan itibaren ivme kazanan değişim sürecinde devlet, “sultani otorite” ile kendi imkân ve kaynaklarını kullanarak yerel/özgül bir değişim programını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Deringil’in ifadesiyle Abdülhamid’in hüküm sürdüğü otuz üç yıl bu anlamda kritik bir dönemi temsil eder: “Çünkü hem şekillenme hem parçalanma yıllarını hem yaratıcı hem de yok edici yılları kapsıyordu. Eğitimden, demiryollarına ve askeri reforma, zirai sulamaya, sınai altyapının ilk mütevazı başlangıcına kadar değişen çeşitli siyasaaların uzun dönemli sonuçları yüzünden şekillendirici yıllardı.”¹⁸²

Yine bu dönemde geleneksel yöneten-yönetilen ilişkisi farklılaşmaya ve geleneksel toplum dokusu çözülemeye başlamıştır. Devlet kendi toplumundan, uyguladığı politikalara daha aktif katılım beklemektedir: “Aslına bakılırsa, Osmanlı gittikçe artan bir düzeyde Türk kimliği- bu kimlik her ne kadar evrenselci İslami terimlerle sarılıp sarmalanmış olsa bile- almaya başladıkça, Osmanlı İmparatorluğu, “milli olarak imgelenen bir topluluk”a doğru çekilmeye başlamıştı.”¹⁸³

Öncelikle imparatorluğun bir bütün olarak çağın koşullarına uygun bir şekilde ihya edilebileceğini düşünen Abdülhamid dinsel-geleneksel temelli bir ideoloji ile ve belki de bununla çelişebilecek tarzda Anadolu’ya ve Türklüğe tedrici bir ağırlık vererek bunu gerçekleştirmek istemektedir. Ulaşım, eğitim vs. altyapı yatırımları bu ideolojiden beslenerek iktisadi, kültürel, siyasi bir birlikteliği mümkün hale getirmek istese de bu birliği yaratabilmek için yapılanlar mevcut ideolojiyi de parçalamıştır. Bu ideolojiyle Abdülhamid’in dönemin koşullarına imparatorluğu uyarlayabilme teşebbüsleri aslında onun elde edeceği neticeleri de belirlemiştir. İmparatorluğun iktisaden elverişli bir durumda olmaması, sultanın değişimi anayasal özgürlükler bağlamında yönlendirmek istememesi de sürecin sınırlarını ve potansiyelini ortaya

¹⁸¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, TTK, Ankara, 2007, s.176-177. Fortna da Batı’nın meydan okuyuşuna karşılık İslam’ın son savunucusu, bir despot ya da modernleşmeci, nasıl değerlendirilse değerlendirilsin onun döneminin Türkiye ve Ortadoğu’yu etkileyen çok önemli değişimlerin yaşandığı bir kırılma noktası olarak kabul eder. Benjamin C. Fortna, “The Reign of Abdülhamid II”, *The Cambridge History of Turkey v.4, Turkey in The Modern World*, Reşat Kasaba (Ed.), Cambridge University Press, UK, 2008, s. 38.

¹⁸² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007, s. 26. Fortna, “The Reign of Abdülhamid II”, s. 38.

¹⁸³ Deringil, *İktidarın Sembolleri*, s. 27.

koymuştur. Ve nihayetinde yukarıda izah edilen ihya tarzına hizmet edecek bir eğitim ideolojisi de benimsenmiştir.

Bu nokta Abdülhamid’i Tanzimat sürecinden farklılaştırması açısından da önemlidir. Sultan, Tanzimat ile başlayan okullaşma hamlesini imparatorluğun koşulları elverdiğince devam ettirmiş hatta belki imparatorluğun bekasını sağlama dūřuncesiyle yeni bir siyasi formasyonun oluşumunu mümkün kılmıştır. Ayrıca Abdülhamid kendi dönemindeki eğitim uygulamalarıyla gelenek ve modernlik arasında imparatorluğa yeni bir tarihsel yörünge belirlemek: “Batılı ve yerel ve özellikle de Osmanlı ve İşlam etkisi arasındaki sınırı yeniden çizmek, devletin toplumdaki rolünü yeniden telaffuz etmek ve böylece otorite ile tebaa arasında yeni bir ilişki tarzını-20.yüzyılın ulus devletinin üstünlüğü adına giderek önem kazanacak bir ilişki- kabul ettirmek" istemiştir.¹⁸⁴

1.2. Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Devlet, Toplum ve Eğitim

“Tebaa”dan “vatandaş-yurttaş” olmaya evrilen süreci şevket Süreyya çocukluktan ergenliğe geçiş süreci içinde deneyimlemiştir. Bu durum onun bu dönem içindeki eylemlerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken psikolojik temeli belirler. ř. Süreyya, modernleşme sürecinin milliyetçi bir söylem ve pratikle şekillendirilmeye çalıştığı bir dönemde kendi sosyalleşme sürecini idrak etmiştir. Milliyetçi tartışmalar içinde şekillenen Pantürkizm, (ř. Süreyya’nın tarih ve coğrafya ekspansiyonu olarak nitelediği) köken, kimlik arayışlarının sınırlarını oldukça muğlaklaştırmıştır.

Tarihin en eski devirlere ve coğrafyanın ise yeni topraklara doğru genişletilmesi edebiyat formunda dile gelmiş ve bu durum ř. Süreyya’nın romantizminin savaş ve şiddetle sınamasına yol açmıştır. Sonuçta imparatorluk elit ve entelektüelinin modernleşme süreci karşısında topluma yeni bir rol ve kimlik biçme arayışı ile kendi bireyliğini inşa etme bunalımı yaşayan Süreyya’nın arayışı iç içe geçmiştir. Bu bakımdan Erikson’un bireyin gelişim evrelerinde “kimliğe kazanmaya karşı rol karmaşası” olarak ifade ettiği evre Süreyya’nın eylemini de anlamlandırabilecek bir temel sağlar: “Çocuk ergenliğe girdiği zaman (aşağı yukarı

¹⁸⁴ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İşlam, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.39, s.47.

12-18 yaşları), psikoanalitik kurama göre, bir erken çocukluk problemi olan “aile romantikliği”nin yeniden uyanışı ile karşılaşır. Sorunu çözmede izlediği yol kendi kuşağından romantik bir ortak, bir eş aramak ve bulmaktır... Ergen fizyolojik olduğu kadar ruhsal olarak da olgunlaşır ve bedenindeki değişimler sonucu yaşadığı yeni duygu, duyum ve isteklere ek olarak dünyaya bakışında, dünyaya ilişkin düşünüsünde yeni birçok yollar geliştirir. Başka şeyler yanında ergenler artık başka insanların düşünceleri hakkında düşünebilir ve öteki insanların kendileri hakkında ne düşündükleri üzerinde kafa yorabilirler. Aynı zamanda ülküleştirilmiş aileler, dinler ve toplumlar düşünebilir, bunları yaşadıkları aile, din ve toplumlarla karşılaştırabilirler.”¹⁸⁵

Ş. Süreyya’nın aile çevresinden, okul ekseninde oluşan yeni bir kamusalılıkla değil savaşın ailenin fiili mevcudiyetini ortadan kaldırmasıyla bağımsızlaşmıştır. Dolayısıyla yeni aidiyet kurumları okul ve bu okulda eğitimin giderek militarist bir içeriğe kavuşmasının etkisiyle askerlik ve ordu onun gelişimi üzerinde doğrudan etkide bulunmuşlardır. Bütün bir kamusal alanının askeri bir seferberliğin kurumsallaşmasına katkı sunduğunu da eklemek gerekmektedir. Bireyin kendi romantizmini geliştireceği kurumsal temeli okul-ordu veya bu militarist kamusal alan teşkil ederken özdeşleşeceği kişileri, zaman ve mekânı da milliyetçi tahayyül ona tedarik etmiştir. Bir anlamda gerçeklikle hayal üzerinden kurulan bir bağlantı söz konusudur: “Ergenler, toplumun tüm çelişkili yönlerini uyumlu bir bütüne dönüştürecek kuram ve felsefeler geliştirmeyi başarabilecek duruma gelirler. Tek sözcükle, ergen bir ülküyü gerçekleştirmenin onu düşlemlemek kadar kolay olduğuna inanan sabırsız bir ülkücüdür.”¹⁸⁶

Şevket Süreyya’nın ev, sokak, mahalle, şehir ve okul üzerinden kendi psiko-sosyal gelişimini tamamladığı süreç aynı zamanda imparatorluk elitinin 19. yüzyıldan itibaren çocukluk kategorisinin modernleşme süreci açısından ne gibi bir potansiyel taşıdığı sorgulamasındaki belirli bir merhaleye de tekabül eder. 19. yüzyılın ortalarından itibaren “çocuk” sonraki sürecin “müstakbel öğrencisi” değişimin

¹⁸⁵ David Elkind, “Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi”, çev. Ali Dönmez, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S.1, c.12, 1992, s.34. İnsan yaşamını sekiz temel evreye ayırarak psikanaliz ekolüne önemli katkılar getiren Erikson’un bu görüşleri için bkz. Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Evresi*, çev. G. Akkaya, Okuyan Us Yayınları, Ankara, 2014.

¹⁸⁶ Elkind, “Erik Erikson”, s. 34-35.

sağlanmasında potansiyel bir özne olarak algılanmaya başlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile beraber Münif Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimler çocuk hakkını pedagojik olarak dile getirmiş, okula başlamadan önceki süreçte etkili olan informal eğitimin de ayrı bir uzmanlaşma gerektirdiğine vurgu yapmışlardır.¹⁸⁷

Bunun vurgulanması aşağıda gösterileceği gibi II. Mahmut döneminde geleneksel aile eğitimine getirilen eleştiri ile yakından bağlantılıdır. Eğitim ve modernleşme bağlantısında temel özellik devletin eğitim alanına giderek daha fazla müdahale ederek geleneksel ilişkileri dönüştürmeye başlamasıdır. Bütün bunlar çocuğun, çocukluğun ve ailenin dolayısıyla eğitimin algılanmasındaki geleneksellikten kopuşu da beraberinde getirecektir. Eğitimde devlet, dinin ve geleneksel değerlerin tekeline kırıp çocukluğu kendi sahasına çekecektir. Bundan böyle çocukluk, artık devletin kendi geleceğini garanti almak amacıyla ilgilendiği bir kategoridir. Bu süreç doğrudan Osmanlı Devleti bağlamındaki eğitim-modernleşme ilişkisinin gelişimi niteliği ve dinamiğini de etkilemiştir. Bu anlamda zikredilmesi gereken ilk isim II. Mahmut'tur.

Bu dönemde: “Artık devletin yeni bir toplumsal yapı ve insan tipi tercih ettiğini, bütün yönelim ve politikalarını buna göre belirlediği görülür. Yeni yönelimler ve arzuları yeni ihtiyaçları ve açık alanları meydana çıkarmıştır. Devlet, tebaasının statüsünü, toplumsal yapının durumunu ve onlarla olan ilişkisini yeniden düzenlemiş, görev alanlarını değiştirmiştir. Bu değişimin gerçekleşebilmesi için Avrupa’da olduğu gibi, yaygın etkisi olan bir güce artık yavaş yavaş ihtiyaç duyulmuştur. Öncelikle devletin ihtiyaç duyduğu memur kitleyi yetiştirecek, daha sonra da bütün toplum kesimlerine gerekli, bilgi ve beceri ve değerleri aktarabilecek eğitim sistemi temel ihtiyaç olarak belirmiştir.”¹⁸⁸

19. yüzyılın başında ortaya çıkan bu durum kendinden sonraki dönemlerin de (Tanzimat, Abdülhamit ve İttihat ve Terakki) tartışma dağarcığını belirlediği gibi

¹⁸⁷ İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.197; Cüneyd Okay, “Modern Developments in Children's Education and Creation of a New National Identity for Children in the Late Ottoman Empire”, *International Journal of Turcologia*, Vol. III, S. 6, 2008, s. 23-24-25. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, Mustafa Gündüz, “Toplumsal Sorunları Çözmede Eğitime Bıçilen Merkezi Rol ve Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Eğitim Düşüncesi”, *Erdem*, c.16, S.48, ss. 21-54.

¹⁸⁸ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2015, s. 64.

eğitim meselesinin devlet bağlamında ele alınma isteğini de ortaya koymuştur. Batı ile ilişkiler çocukluğun kategorizasyonu ve tanımlanmasında radikal bir değişim ortaya koyar, çocukluğun keşfi olarak nitelendirilebilecek bu süreç: “Aile, eğitim ve devlet kurumlarının çocukla kurulan ilişki yeniden konumlandırılması gerektiğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına ve çocuğa yönelik geleneksel tutum ve değerler sisteminin gözden geçirilmesine yol açmıştır.”¹⁸⁹

Bu anlamda II. Mahmut’un 1824 tarihli fermanı önemlidir. Bu fermanla ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, sınıf düzenine geçilerek hocaların denetlenmesi öngörülmüştür; ama daha önemlisi devlet, aile ve çocuk arasındaki geleneksel ilişki biçiminin -dini referans göstererek olsa bile-değişmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Tanzimat reformları ile beraber: “Giderek bağımsız bir özne olmaya başlayan çocuğun II. Meşrutiyet’le birlikte "potansiyel bir kamusal özneye dönüşmesine tanık olunur. Çocuk potansiyel bir kamusal aktör olarak, artık yalnızca ailesine ait değildir, o kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın geleceğidir. Yarının üreticisi, askeri ve vatandaşıdır... Çocuk, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çocukluğunu devlete teslim eder.”¹⁹⁰

Bu noktada Osmanlı’da eğitimin modernleşme safhalarını ayrıntılandırma çabasına girmektense¹⁹¹ bu değişimin Ş. Süreyya üzerinde ne gibi bir etkiye bulunduğu bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda eğitim uygulamalarının istenilen sonucu verip vermediği noktasında aslında öğrencinin bir özne olarak verdiği tepkilerin anlaşılmasının önemi büyüktür.¹⁹² Devletin modernleşme ile bilgi arasında

¹⁸⁹ Nazan Çiçek, “Geç Dönem Osmanlı Düşünce İkliminin Aile Terbiye ve Devlet Kavşağında Çocukluğun Yeniden Keşfi ve Cumhuriyete Devreden Miras”, *Toplumsal Tarih*, S.274, 2016, s. 51-52.

¹⁹⁰ Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 32.

¹⁹¹ Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcı unsuru Turhan’ın da belirttiği gibi eğitimidir: “Bununla beraber Garplılaşma hareketinin tarihi yakından takip edildiği takdirde onun ister istemez sonunda bir maarif faaliyetine müncer olduğu görülür.” Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1980, s.230.

¹⁹² Fortna, Suyu Arayan Adam’ın da içinde bulunduğu hatırat ve otobiyografileri bu amaçla incelemiştir. Kitabının ana tezlerinden biri devletin eğitimde daha ağırlıklı olarak yer almaya başladığı Abdülhamid döneminde eğitimin Batı’ya karşı bir direnme alanı olarak görüldüğüdür. Batı tarzı eğitimi, devlet dini değerleri de kullanarak yerel ihtiyaçlara göre uyarlamıştır. Fortna bu temel tezi dönemin öğrencilerinin gözünden okuldaki gündelik hayata yönelerek kanıtlamak istemiştir. Fortna bu çalışmasında Şevket Süreyya Aydemir’in okul haritaları bağlamında anılarına yoğun olarak yer vermiştir. Yaklaşımı öğrenciyi bir özne olarak ele alması anlamında ufuk açıcıdır: “Bu kitapta daha çok devlet eğitiminin, genç Osmanlı nüfusunun, imparatorlukları hakkındaki düşüncelerini nasıl şekillendirdiğiyle ve özellikle de kendi uzun tarihi zamanı içerisinde ve karşısında bu kişilerin kendi dönemlerini kavrayışlarını nasıl etkilediğiyle ilgileniyorum... Kullandıkları kitaplar ve haritalar, okullardaki otorite yapısı, günlük programları ve hatta yedikleri yemekler bile inanmamız istenilenden daha geniş çaplı bir etki ve tepki yaratmıştır. Bu da doğal olarak, bu öğrencilerin kendi konumlarını padişahlarıyla ve dünyanın geri kalanıyla karşılaştırdıklarında yüzleştikleri düşünceler üzerinde büyük etki yapmıştır.” Fortna, *Mektebi Hümayun*, s. 41.

kurduğu ilişki eğitimin yaygınlaştırılması gerektiğini apaçık ortaya koyduktan sonra eğitimin içeriği, niteliği ve kurumsallaşması yönündeki tartışma ve çabalar imparatorluk ortadan kalkana kadar belirli bir çözüme kavuşturulamamıştır. Osmanlı yöneticisi ve entelektüeli bu bağlamda modern eğitimin işlevleri ve ona sağlayabilecekleri konusunda öngörü sahibi olmalarına rağmen eğitimin içeriği, kalitesi, örgütlenme, kademelendirme ve yaygınlaştırılması noktasında etkili politikalar oluşturamamışlardır. 19. yüzyıldan itibaren ferman, layiha, nizamname ve entelektüeller arasındaki tartışmalarda dile gelen sorunların çözümünü devlet kurtarma-birlik kurma amacındaki bir ideolojik pragmatizm engellemiştir. Meşrutiyet'in tekrar ilanına kadar geçen sürede yukarıdaki sıralananlar gerçekleştirilmek istenmişse de eğitim reformları: “Öğrencilerde merkezi otoriteye karşı itaat ve sadakat duyguları uyandırmayı hedefleyen ve eğitimi dinsel ve ahlaki değerlerin telkini için bir araç olarak gören kadim geleneğe büyük ölçüde bağlı kalmıştır.”¹⁹³

Tanzimat'tan İttihat Terakki ve hatta Cumhuriyet dönemine uzatılabilecek bir çizgide bu anlayış ve pragmatizm devam etmiş¹⁹⁴ ve dolayısıyla eğitim pek çok şeyi gerçekleştirebilecek bir unsur olarak görülmüştür. Önceleri birlik bütünlüğü sağlamak sonra imparatorluğu kurtarma olarak formüle edilen amaç eğitimin asli işlevinin gölgede kalmasına yol açmıştır. Bireysel bağlamda dünyaya uyum sağlayacak bilgi beceri ve eleştirel donanımın edinilmesi siyasi kaygıların devreye girmesiyle askıda kalmıştır. Bütün bu süreci farklılaştıran nokta konjonktürel olarak beliren ideolojilerdir. Eğitim ile bu ideolojilerin kitleye mal edilmesi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Tanzimat bir tür “Osmanlı Vatanseverliği” etrafında, Abdülhamit “İslami Bir Ulusçuluk” ekseninde imparatorluğu konsolide etmek, İttihat ve Terakki ise “Militer Bir Türk Ulusçuluğu” inşa edebilmek için eğitimden yararlanmak istemiştir.¹⁹⁵

Dolayısıyla burada imparatorluk yönetici ve entelektüelleri adına durumunu zorlaştıran problem sultanın dışında yeni bir birliktelik ideali oluşturulması işinin eğitimle çözülmek istenmesidir. Sonuçta Tanzimat'la beraber yeni bir kamusal alan

¹⁹³ Fortna, *Mektebi Hümayun*, s.25.

¹⁹⁴ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Kültür, Değişim ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2010, s.55-56.

¹⁹⁵ Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu”, s. 394-95-97.

inşa eden devlet bu doğrultuda aile içindeki eğitim süreç ve geleneklerine müdahalede bulunarak çocuğu devletin bekası için bir teminat haline getirmiş; ama “inanç, meslek ve ahlak eğitimlerini görev bilen, ama düşünce ve zihin gelişimini dikkate almayan, hatta bazan bunu tehlikeli gören gelenekçi aile eğitimin”¹⁹⁶in etkisini kıramadığı gibi farklı biçim ve bağlamda da olsa bunu güçlendirmiştir.

Tanzimat eğitimi, Osmanlı ideoloji doğrultusunda bir kimlik oluşturmak, vatan ve vatanseverlik kavramları etrafında bir vatandaşlık bağı yaratmak istemiş bunu da 1869 tarihli “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” eli ile hayata geçirmeye çalışmıştır.¹⁹⁷ Sıfatlarından biri “Maarifperver” olan Abdülhamid döneminde ise: “Hamidiye Devleti direnişe geçmiştir. Batılı organizasyon yöntemleriyle ve onun bazı eğitsel içerikleriyle birleştirilen bir okul sistemi kurarak geç Osmanlı devleti genç nüfusuna ve dolayısıyla kendi geleceğine bir tehdit olarak gördüğü müdahalelerin önünü almak için çabalamıştır. Osmanlı tebaasının genç nesillerinin imparatorluğu nasıl tahayyül edecekleri ve İslam geleneğinden gelen ahlaki değerlerin aşılacağı konusundaki çabalarla, Hamidiye eğitim projesi tebaasının Batı’nın kötü etkilerine karşı bağışıklık kazandırmaya çalışırken bir yandan da batı eğitiminin sunduğu “gizli bilgelik” avantajını kullanmıştır.”¹⁹⁸

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde İttihat ve Terakki yöneticileri eğitimi sisteminin modernleştirilmesi ve yapılandırılmasında nasıl bir strateji (her kurum ayrı ayrı mı ıslah edilecek yoksa bütün bir sistem tasfiye edilerek mi yola çıkılacak) izleyecekleri noktasını tartıştıkları gibi bu değişimin ilköğretimden mi yüksek öğretim kademesinden mi başlanacağı bu bağlamda sorunun diğer bir boyutunu oluşturmuştur. Eğitimin merkezileştirilmesi ve birleştirilmesi veya kurumsal düzeyde farklılaşmasının mı teşvik edileceği eğitim hususunda öne çıkmış ve gayri Müslümlerin kendi dillerinde eğitim yapma istekleri Türk milliyetçiliğinin gelişimi karşısında önemli bir siyasi kriz yaratmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Necdet Sakaoğlu, “Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 372.

¹⁹⁷ Alkan, “Resmî İdeolojinin Doğuşu”, s. 385.

¹⁹⁸ Fortna, *Mektebi Hümayun*, s. 294-95.

¹⁹⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1999, s. 84-95. II. Meşrutiyet devrindeki eğitim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996; Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1991.

Bütün bunların temelinde ideal bir meşrutiyet çocuğu modeli yaratabilmek isteği yatar. Bu modelde tahayyül edilen çocukluğun ana vasfı eski rejimi şahsında temsil eden Abdülhamit'e duyduğu öfkedir ve kendisini anayasal rejimle bağlantılı bir kimlik içinde ifade etmeyi seçmiş olmasıdır. Bu bağlamda minnet duyduğu odak ülkeye meşrutiyeti getirdiği için İttihat ve Terakki'dir. Bu minnet savaşların etkisiyle bir tür militarizm hüviyetine kavuşmuştur. Bu süreçte İttihat ve Terakki okul müfredatlarından yeniden düzenleyerek işe başlamış ve Çocuk Duygusu, Çocuk Dünyası, Çocuk Bahçesi, Talebe Defteri²⁰⁰ gibi dergiler çıkarılmış, kamusal alandaki Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri, Genç Dernekleri²⁰¹ örneğindeki paramiliter örgütlenme ve faaliyetlerle bu "Meşrutiyet Çocuğu"na necip ve asil bir ulusun evlatları oldukları telkin edilmiştir.²⁰²

II. Meşrutiyet döneminin sonlarında gelindiğinde bu yaratılmak istenen çocuk modelinin bazı karakteristikleri ortaya çıkar ki bunlar Şevket Süreyya'nın yetiştiği koşulların ve atmosferin neredeyse eksiksiz bir resmini verir: "ülkesini seven rejime sadık, eski yönetimi suçlayıp yenisini göklere çıkararak iktidardaki tek partiyi kabullenmiş, kendi geleceğini bu rejimin bekasında gören, milliyetçi, Türkçü, yerli malı kullanan, politik sistemin ürettiği isimlere sahip, güçlü, zinde, sportif performanslarıyla resmi törenlerde göz dolduran, rejim ve hükümetin yeniliklerini benimsemekte tereddüt etmeyen, rejimin önemli aktörlerini sevip saygı gösteren, bu insanlar için yazılan şiirleri, yeni rejimin erdemlerinden dem vuran şarkı ve marşlar

²⁰⁰ Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", *Osmanlı* c.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.490-491.

²⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, c.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss.475-509; Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşerî Bilimler Dergisi*, S.7, 1979, s. 95-113.

²⁰² Okay, "Modern Developments", s. 26. "Hürriyet, Müsavat, Adalet, Uhuvvet" gibi kavramları öğrenen çocuk geleceğin bilinçli yurttaşı olarak temel hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altında olduğunu farkındadır. İttihat ve Terakki okullarda bu yurttaşlık bilincini yerleştirmek için ders kitapları yazdırır: "Bu alanda yazılan ilk kitap ise *Rehber-i İttihad*'dı. Müstecâbîzade İsmet tarafından İzmir'de yayınlanan bu 48 sayfalık risale ilkokul çocukları için hazırlanmıştı. Vatan, vatanperverlik, insaniyet, hürriyet, müsavat, Meclis-i Mebusan ya da Millet Meclisi, askerlik ilk kez çocukların anlayabileceği bir dille ders kitaplarında yer aldı. Öte yandan risale "dünyevî"ydi; "madde"ye dönüktü. Çocuğa yakın çevresini, günlük yaşamı, bitkileri, hayvanları tanıttıyordu. Risale rasyonel bir bilgi edinme kaynağıydı." Zafer Toprak, "80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlânı' (1908) ve 'Rehber-i İttihad'", *Toplum ve Bilim*, s. 42, 1988, s.157-173. Bu kitabın ayrıntılı bir analizi için bkz. Doğan Duman, Erhan Tuna, "II. Meşrutiyet Dönemi İlk Vatandaşlık Kitaplarından Biri Olan "Rehber-i İttihad"ın İçerik Analizi", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, 2012, ss. 1631-1648.

ezberlemiş, bayram olarak kutlanan özel günlerde rejimin sloganlarını haykıran hatta anayasal rejimin bekası için ölüme davet edilen bir nesil”²⁰³

Dolayısıyla burada söz konusu edilen özellikler kamusal alanda gösterilen performansların toplamını ifade eder. Diğer bir söyleyişle Şevket Süreyya toplumu algılayıp kendi gelişimini idrak etme sürecini aile, mahalle vs. geleneksel mekanlar ile okul gibi yeni mekânlar arasındaki bağlantı noktası olan bu kamusal alanda yaşar. Şevket Süreyya Mahalle Mektebinden ve mahallesinden Askeri Rüştüye'ye gitmek için ayrıldığında kamusal alanda şekillenen bu mobilizasyon ve siyasallaşma süreçleri ile karşı karşıya gelmiştir. Onun çocukluktan ergenliğe geçişinin toplumsal ve psikolojik bağlamı budur.

1.3. Tevekkülle Savaş Arasında Bir Çocuk

Şevket Süreyya'nın çocukluk gelişimi üç bağlamda ele alınabilir: Birincisi aile hayatı ve annesi ile ilişkileri ikincisi mahalle hayatı ve üçüncüsü de ilkokula (Mahalle-Sıbyan Mektebi) başlama evresi ekseninde şekillenir.²⁰⁴ Bu üç unsurun birleşimi Şevket Süreyya'nın imparatorluk içindeki sosyalleşme koşullarını belirler. Ayrıca bu

²⁰³ Okay, “Modern Developments”, s. 27.

²⁰⁴ Bu bağlamda Fortna ve Somel'in çalışmalarını zikretmek gerekmektedir, iki isim de aralarında Şevket Süreyya'nın otobiyografisi Suyu Arayan Adam'ın da bulunduğu bir dizi hatıratı İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde modernleşme-eğitim arasındaki ilişkileri bireysel bağlamda göstermek için ele almışlardır. Somel, hatıratları bu bağlamda kullanmanın önemini şöyle belirtir: “Hatıratların incelenmesi bizi iki açıdan bilgilendirir: formel eğitimin o zamanki durumuna ilişkin izlenimler ve toplumsallaşmanın enformel faktörlerine ilişkin anılar. Formel eğitime ilişkin izlenimler, imparatorluk merkezinin öngörmüş olduğu eğitsel hedeflere hakikatte ne ölçüde erişildiğine dair az çok fikir verir. Bundan başka, öğrencilerin eğitim sistemine dair izlenimleri de bu yolla anlaşılabilir. Öte yandan anılar bize, gençlerin kişiliklerinin şekillenmesinde enformel kültürel faktörlerin belirleyici önemdeki rolüne ilişkin kıymetli veriler sunar.”, Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.300. Eğitim ve otobiyografi arasındaki bağlantıyı sorunsallaştıran Fortna'ya göre ise otobiyografiye odaklanan bir analizin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş şeklinde modernist şablonun geçersizliğini ortaya koyacağı gibi eski ve yeni dikotomisi içinde kavranan eğitimin ve dolayısıyla toplumsal değişimin süreklilik içinde ele alınarak tek taraflı sekülerleşme perspektifinin değiştirilmesi gerektiğini ifade eder. Devletin eğitim sistemine müdahale etmesinin ne anlam ifade ettiği ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığının bütünlüklü analizinin birey odaklı bir bakış açısıyla mümkün olabileceğini ortaya koyar. Onun vurguladığı nokta eğitim ile elde edilmek istenen değişimin birey-devlet arasındaki diyalektik ilişki içinde ele alınarak kavranabileceğidir. Fortna'ya göre eğitim modernleştirilerek, istenen değişimin gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği noktasında sorulan soruya verilecek yanıt salt devlet-iktidarla bağlantılı değildir. Bireyin bu değişime nasıl bir tepki verdiği bu değişimi nasıl algıladığının da üzerinde durulmalıdır. İktidarın makro perspektifiyle bireyin mikro kozmosuna ne kadar müdahale edebildiği tespiti açısından bu nokta oldukça önemlidir. Benjamin J. Fortna, “Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire”, *Die Welt des Islams*, New Series, C. 41, S.1, 2001, ss. 2-7.

üç unsur sosyo-ekonomik, kültürel ve coğrafi olarak sıralanabilecek üç parametre tarafından belirlenmiştir: Gelir düzeyi, Batı ile ilişki kurabilme olanaklarının durumu ve içinde yaşanan mekânın konumu: “Bu bakımdan, okul öncesi eğitim, çocuğun kendini içinde bulduğu sosyo-ekonomik, kültürel ve coğrafi koşullara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu savdan yola çıkarak, gelir düzeyindeki farklılıklar, Batılılaşmış-geleneksel ortamlar ve imparatorluğun merkezi-çevresi gibi sosyal çevre farklılıklarının çocuğu nasıl biçimlendirdiği üzerinde durulabilir.”²⁰⁵

Yukarıda ailenin sosyo-ekonomik açıdan göç ettikleri dönem öncesine göre yoksullaştığını söylemiştik; ama Süreyya'nın tanıklığı aile evinin fiziksel anlamda diğer evlere göre daha iyi durumda olduğunu gösterir ki bu durum kültürel ve manevi anlamda da evin mahallede merkezi bir konuma sahip olmasıyla pekişmiştir. Bu bağlamda ailenin alt-orta sınıfa mensup olması ilişkilerin sadece geleneksel temelde şekillendiği yönünde bir görüşe de sabitlenemez. Şevket Süreyya, anne üzerinden inanç, terbiye ve sadakati esas alan geleneksel bir eğitim edinirse de aile onu nihayetinde rüştiyeye gönderir.²⁰⁶

Aile, Süreyya özelinde özellikle anne, geleneksel ile modern arasında ilişki kurma biçimini temsil ve tesis etmesi açısından önemlidir. Formel eğitim ile tanışması açısından yukarıda da vurgulandığı gibi eski bir başkent olarak Edirne İstanbul'a yakınlığı ile Süreyya için önemli bir fırsat-mekân teşkil etmiştir. Osmanlı toplumunda Batı kültürü ile temas aile içindeki geleneksel anne babalık kategorilerini aşındırmaya

²⁰⁵ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s.303-304. Fortna bu bağlamda ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi daha iyi olan Halide Edip ile Şevket Süreyya'nın durumunu karşılaştırır. “Şevket Süreyya'nın anlatısı, ailesinin maddi gücü özel ders almaya el veren Halide Edip'inkiyle bariz farklılık gösteren okumayı öğrenme mekânı konusunda net bir şey söylemiyor. Hatıratında annesinin ona az çok göstermesiyle okuma yazmayı öğrendiğini belirtir. Bu ifadeden, zeki bir çocuğun annesinin güzel amaçlar uğruna kullandığı bu nadir ve yararlı yeteneği yarı öğretim yoluyla yarı havadan kaparak doğal olarak edineceği anlamı çıkmaktadır.” Fortna, *Geç Osmanlı*, s.268. Daha da önemlisi okuma yazma sürecinde kullanılan materyalin geleneksel kültürle olan bağı her iki isimi ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarına rağmen ortak bir zeminde birleştirebilmiştir, Fortna, *Geç Osmanlı*, s.269.

²⁰⁶ Ailenin bu tercihi modern eğitimi devlete sadık, dinine bağlı bireyler yetiştirme düsturuna ek olarak çağın gerektirdiği bilgi ve beceri ile mücehhez askeri ve sivil personel devşirme siyaseti ile de uyumludur. Ayrıca dönemin koşullarında askerlik iş garantisi olan popüler bir meslektir. “20. Yüzyılın başlarında Edirne vilayetinde askeri mektebe daha yoğun talep olduğu görülmektedir. Her sene ortalama erkek rüşdiyelerinde 808, kız rüşdiyesinde 94 ve askeri rüşdiyede 309 öğrenci eğitim almaktaydı. Böylece Edirne vilayeti içerisinde her sene ortalama 1211 öğrenci, Türk rüşdiyelerinde eğitim almaktaydı. 105.774 öğrencinin bulunduğu vilayette Türk rüşdiyeleri öğrencisi bu rakamın sadece %1,14'ünü oluşturmaktadır.” Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.105. 19. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Edirne vilayetinde 19 rüştiyede yaklaşık 1500 kişi eğitim almaktadır. Ahmet Cihan, *Osmanlıda Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 68.

başlasa da baba figürü aile içinde otoritesini korur; ayrıca Batı kültürü ile: “Örgün eğitimden yararlanmada kadına göre daha ileri haklara sahip olan Osmanlı erkeğinin aile içinde geleneksel rol ve işleviyle ve daha çok dini değerlerle şekillenen bir aile reisliğinden söz edilebilir. Sanayileşmeye bağlı olarak gelişen yeni toplum modellerinin aksine Osmanlı toplumunda tamamen otantik özelliklere sahip olması tabii olan aile örneğinde erkeğin, ailenin dışa açılan tek penceresi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla anne ve çocukların hiç değilse belli bir süre dış dünyayı bu tek pencereden gözlediği ve algıladığı düşüncesi...yanlış değildir.”²⁰⁷

Şevket Süreyya örneğinde dışa açılan pencere baba değil annedir, annesine kıyasla babasından daha az söz eder. Bu durum Osmanlı ailesinde, babanın toplumsal, ahlaki ve hukuki sorumlulukları olan bir otorite olarak kabul edildiği düşünüldüğünde Ş. Süreyya’nın geleneksel haremlik-selamlık şeklindeki ayrımın getirdiği katılıktan uzak bir ortamda yetiştiğini göstermesi açısından önemlidir.²⁰⁸ Şevket Süreyya

²⁰⁷ Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler”, s. 193.

²⁰⁸ Sosyo ekonomik açıdan aile iyi bir konumdaysa Batının en azından kültürel etkisi hane içine daha fazla nüfuz edebilir. Bu da kullanılan mobilyalardan adabı muaşeret kuralları ve okunan kitaplara kadar uzanan bir çizgide çeşitlilik gösterir. Bu durum geleneksel ilişkilerin çözülme ve dönüşüme uğrama eğilimini de göstermesi açısından önemlidir. Aileler arasında gelir düzeyi arasındaki farklılıklar önemli olsa da sonuçta geleneksel unsurlarla modern olanların biraradalığı söz konusudur. Yukarıda Fortna’nın vurguladığı gibi bu durum Halide Edip ile Şevket Süreyya’nın ortak yönleri olmasına engel değildir. Bu ortak yön de geleneksel bilginin aktarılmasında babaanne, annenin oynadığı roldür. Hane ister varlıklı ister yoksul olsun geleneksel kültürel aktarım bu şekilde yapılır. Varlıklı hanelerde fark yaratan nokta ailenin haremlik ve selamlık ayrımında beliren bir mekân içinde yaşaması ve babanın belirli düzeyde batı kültürü ile temas etmiş olması ve çocuğun dadı, sütanne, özel hocalarla temsil edilen informal bir eğitim sürecinden geçmiş olmasıdır: “Erken çocukluk dönemini Batı kültür etkisindeki bir evde geçiren çocuk gerçekte iki farklı mekân ile yüz yüze gelirdi. İlki, babasının ve dedesinin dostlarını ve meslektaşlarını karşıladığı, alafranga mobilyalarla döşenmiş, dış dünyaya, bu arada gayrimüslimlere ve Avrupalılara da açık olan selamlığın eril dünyasıydı. Bu dünya çocuk için muhtemelen dinamizmi, maddi ilerlemeyi, kamusal mekânı ve hayatı, siyaseti, bir yandan da belki mücadeleyi, huzursuzluk ve endişeyi temsil ediyordu. Baba genellikle çocuğu ile arasına belirli bir mesafe koyuyor, ona olan sevgisini kolayca belli etmiyordu. Geleneğin ve hurafelerin hüküm sürdüğü haremlik ise oldukça farklı bir dünyaydı. Ne var ki, toplum ve kamusal hayattan az çok yalıtılmış olan bu mekân, çocuğa ihtiyaç duyduğu sıcaklığı, rahatlığı ve korunduğuna ilişkin güven duygusunu vermek gibi bir işlevi yerine getirirdi. Bu mekânda, başka hanelerden kadınlar da zaman zaman bir araya gelir, mahalleye ve diğer günlük olaylara dair bilgi alışverişinde bulunurlardı. Kadınlar bazen birlikte namaz kılmak ve dua etmek ya da zikir yapmak için de bir araya gelirlerdi. Çocuk, dine dair temel ve popüler bilgileri esas olarak evin haremlik kısmında edinirdi... haremliğin çocukta yarattığı çağrışımlar sevgi, korunma ve şımartılma hislerine ilişkin iken buna karşılık selamlık onda mesafe, disiplin ve otorite duygularını uyandırıyordu. Çocuk selamlığın evin gerçekte daha önemli ve belirleyici bölümü olduğunu bir şekilde hissediyordu. Ne var ki, aynı zamanda kendini bu iki dünya arasında parçalanmış hissediyordu. Anne ile baba arasında çoğu zaman anlamlı bir iletişimin pek az gerçekleşmesi, muhtemelen çocuğun ruhunda yaralar açıyordu.” Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*, s.306-307. Suyu Arayan Adam’da bu bağlamda ilişkileri aydınlatacak ayrıntılar olmasa da onun aileden sokağa oradan da kamusal alana uzanacak ilk tecrübeleri annesi aracılığıyla gerçekleştirdiği açıktır. Ayrıca annenin okuma yazma bildiği için, mahallede herkesin ondan sorup öğreneceği, danışacağı bir kişi konumunda olduğu da unutulmamalıdır.

“manevi örgü” dediği geleneğin bilgisini aile ortamında almıştır. Anne Şaziye Hanım'ın bu konuda katkısı çok büyüktür:²⁰⁹ “Çünkü bu kenar mahallenin en sık en canlı toplantıları bizim evde olurdu. Bizden başka, mahallenin hiçbir evinde, bu taş basması kitapları okuyabilecek kimse yoktu. Babamın, o kadar üstün, o kadar olgun vasıflarına rağmen hiç okuyup yazma bilmemesine karşılık anam, din, masal ve destan kitaplarını okur, anlatabilirdi. Mahalle kızlarına, kadınlarına duaları öğretir, namaz surelerini belletirdi. İbadet, hatta zikir toplantıları yapardı. ...biraz zaman geçip de anam bana da az çok okuma yazmayı öğretince, yavaş yavaş ben de mahallenin aranılan, sayılan küçük bir insanı oldum.”²¹⁰

Görüldüğü gibi Şevket Süreyya okula başlamadan önce okuma yazma öğrenmiştir. Bu, onun mahallede erken sayılabilecek yaşta önemli bir konum elde etmesi demektir. Başka bir ifadeyle Süreyya kendi mahallesinin “erken aydınlananı”dır. Paradoksal olsa da aydınlanma bilgisinin kaynağında bir tür tevekkül yatmaktadır. Bu tevekkül bilgisinin (“iç âlemi-manevi hayatı”) kaynağında bir imparatorluk iklimi-kimliği vardır. Süreyya'nın yaşadığı dönemde bu iklim-kimlik 19.yy'dan itibaren değişime uğramaya başlamış bir sürecin izlerini de taşır: “Göç hatıralarından, harp veya komitacılık hikâyelerinden başka, dilden dile aktarılan masallar veya kötü taş basması kitaplardan okunan hurafeler, rüya ve fal tabirleri, aşk ve kahramanlık destanları, nihayet biraz din, biraz tarikat havası... Bunlar herkesin ortak malı olan, herkesin iç âleminde derece derece yer alan manevî varlıklardı. Bu hayal, düşünce ve inanış sermayeleri, mahallenin, az çok duygulu her insanı gibi, benim çocuk benliğimin de ilk örgüsünü dokudu. Denebilir ki bu manevî örgü benim iç benliğime, mahallenin diğer çocuklarından daha çok damgasını vurdu.”²¹¹

²⁰⁹ Bu durum, değişim sürecinde ailenin eğitim üzerindeki etkisinin çocuk en azından ortaöğretime başlayana kadar devam ettiğini gösterir. Dolayısıyla eğitim sadece formel düzeyde etkili olacak bir araç gibi düşünülmemelidir, ailede anneden başlayıp mahalle sakinlerine kadar uzatılabilecek bir terbiye süreci olarak ele alınmalıdır: “Çocuk terbiyesi ailede başlamakla beraber sokak ve mahalleyi de kapsayan hayli geniş bir alana yayılmaktadır. Bu alan içinde okul gibi bir kurum bile ikinci derecede bir etkileme gücüne sahiptir. Baba, çocuğu direkt etkilemekten ziyade bir otorite ve cezalandırma kaynağı olarak “müeyyide”yi temsil ederken, anne çocuk eğitiminde daha etkili bir yer tutmaktadır. Ailenin tabii üyelerinden dede, büyükanne, hala, amca gibi kişiler de gerektiğinde “müdahil” sıfatıyla çocuğun terbiyesinde yer alırlar. Öte yandan kapı komşularından başlamak üzere mahallenin hemen her ferdi çocuk üzerinde “denetleyici” bir rol oynar.”, A. Turan Alkan, “Ev ve Ailenin Değişimi”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s. 799.

²¹⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 23.

²¹¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 23.

Süreyya'nın ilk bilgilenme kaynağını bu halk edebiyatı ağırlıklı öyküler oluşturur. Başka bir ifadeyle öğrenme şifahi bir süreçte gerçekleşir. Çatışmanın, savaşın ve şiddetin bu şifahi söyleme sızması çocukların korkularını büyütmüş olsa da bu mücadeleye tepki verecek bir muhayyile oluşumuna katkı sağlamış olabilir. Ayrıca Edirne'nin bir sınır mekân olduğu tekrar hatırlanırsa hem göç acıları taze olanların hem de diğer şehir sakinlerinin bu bağlamdaki psikolojisi daha rahat anlaşılabilir.²¹²

Savaş, göçler ve tevekkül arasındaki git-gellerle şekillenen bir bilinç ve bir çocuk muhayyilesi söz konusudur. Süreyya, anılarında mahalledeki insanların hepsini “şikâyetsiz, gözü tok, Allah'tan gelen ve gelebilecek olan her şeye boyun eğmiş, gönülleri rahat insanlar olarak birbirlerini sayarlardı.”²¹³ şeklinde vasıflandırmıştır. Sofu İlyas Mahallesi asayiş problemleri yaşamayan, karşılaştığı sorunları kendi içinde çözen, ciddi ve ağırbaşlı insanlardan oluşmuş ideal bir toplumsal düzeni yansıtır. Bu ilk bakışta paradoksal gibi gözüke de çöküş ve kaosa verilen özgün bir tepki olarak değerlendirilebilir. Bu özgünlükte tasavvufi bir tevekkülün etkili olduğunu tekrar vurgulamak gerekir.

Bu noktada Ş. Süreyya'nın kitaplarla erken dönemde tanışmış olmasını vurgulamakla yetinmek gerekir ki o kendisini “küçük bir insan” olarak nitelendirse de nihayetinde bir çocuktur. Çocukluğun alamet-i farikası ise oyunlardır; ama burada da onun ve diğer çocukların karşısına imparatorluk gerçeği dikilir: “Oyunlarımızın en başında gene, çetecilik, komitacılık oyunları gelirdi. Bunun için önce kaptanlar, voyvodalar seçilirdi. Bu sözcükler. Rum, Bulgar çetecilerinin reislerine verilen isimlerdir.”²¹⁴

Burada savaşın bir “oyun” olarak içselleştirilmesi söz konusudur. Bu, geleneğin bilgisi ile sokağın aktüel bilgisinin kesiştiği nokta olması açısından ayrıca önemlidir. Oyun kendiliğinden politik bir alan inşa etmiştir. Hristiyan çocuklarla girilen mücadeleler gerçek savaşa en yakın olanlardır.²¹⁵

²¹² Bu toplantılarda anlatılan öyküler toplumsal açıdan bir arınma işlevini de yerine getirmektedir. Dinleyiciler, Leyla ile Mecnun'un ve Ferhat ile Şirin'in hikâyelerine gözyaşları ile tepki verirler: “Hatta bu yaşlarda herkes, biraz da kendi için ağlamakta gibiydi. Çünkü ayrılık, hasret ve gurbet, bizim kenar mahallenin de melankolik unsurlarıydı.” Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.25. Bu öykülerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Otto Spies, *Türk Halk Kitapları*, çev. B. Gönül, Rıza Koşkun Basımevi, İstanbul, 1941.

²¹³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.22.

²¹⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.16.

²¹⁵ Ş. Süreyya, çocukluğun başıboşluğunda politik olan-alan ile nasıl temas ettiğini çok iyi özetlemiştir: “Bu çetecilik oyunlarının en heyecanlısı, bizim mahallenin çocuklarıyla, bitişik Hristiyan mahalle çocukları arasında yapılanlarıydı. Bunlar gerçek bir çete çatışması gibi geçirdi. Hiç beklenmedik bir

Çocukluk muhayyilesini çökmekte olan bir imparatorluğun “çete-komita” hikâyeleri beslemiştir. Şevket Süreyya “kenar mahalle evlerinin odacıklarını dolduran kadın kümeleri arasında” korkuyla köylerin basılmasını, köprülerin atılmasını, cephaneliklerin ateşe verilmesini vb. hikâyelerini dinler, rüyasında kendisi çeteci olur, beline kamalar, bombalar takar ve kılıcını çekerek düşmanlarla savaşıır: “Kısaca çocukluğumun o çağında, boş ve bütün çocukları gibi her verileni almak için işleyen hayal gücüm, hep korkular mücadelelerle örülürdü. Komitalar, voyvodalar, askerler, gaziler, şehitler, körpe dimağımın boş hücrelerine, hiçbirini anlaşılmadan, fakat hepsi de birbirinden esrarlı gelişigüzel dolardı. Yerleşirlerdi.”²¹⁶

Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı hikayeleri, Aşık Ömer, Aşık Garip divanları ile, cenk kitapları, cin peri öyküleri, aşk ve savaş destanlarının Süreyya üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu durum onun cemaate aidiyet bağlarını güçlendirmiştir: “Çocuk, dinlediği menkıbelerde türlü olağanüstü yiğitliklerle “kafirleri” yenen kahramanlarla kendiniz özdeşleştiriyordu. Öte yandan trajik aşk destanları çocukta, hakiki aşkın tasavvufi aşk, tanrı aşkı olduğunu hissini uyandırıyor.”²¹⁷

Öte yandan sokak oyunları bu aidiyetin farkındalığını keskinleştirerek bir öteki algısı yaratmıştır. Mahalle mektebine oradan da rüştiyeye geçen ergenlik çağındaki çocuk, vatan, milliyet ve hürriyet kavramlarını öğrenince sokakta edinilen deneyimle bunu birleştirmiş ve siyasi bir duyarlık geliştirebilmiştir: “Böylelikle din aşkının vatan heyecanına dönüşmesi, bir anlamda enformel kültürün ve kişiliğin sekülerleşmesi yolunda bir süreç olarak anlaşılabilir.”²¹⁸

Bu nokta eğitimin sadece formel unsurlar üzerinden değerlendirilemeyeceği aile, sokak, komşular ve mahalle bütününden oluşan toplumsal-kültürel kompleksin resmi okul sistemini etkileyen bir boyutu olduğunu gösterir. Şevket Süreyya eğitimin modernleşmesiyle beraber okul-devlet ile aile arasında belirginleşmeye başlayan ve çocukluğun sahiplenilmesi olarak özetlenebilecek bir rekabet ortamında yetişmiştir. Bu bağlamda artık devlet okul öncesi yetiştirme sürecinde hem kendisinin hem de ailenin artık geleneksel işlev ve rolünü kaybettiğinin bilincindedir. Aile ve devletin görevleri

zamanda patlardı. Derhal duyulurdu. Bu artık bir oyun değildi. Sınır mahalleler arasında bir kavgaydı. Bütün bunlar, aynı devletin uyruğu, fakat yüzyıllardan beri birbirine kaynaşmayan ırkların çocukları arasında, ilerde olacak kanlı hesaplaşmaların küçük hazırlığıydı.” Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.17.

²¹⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 14-15.

²¹⁷ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 302-303.

²¹⁸ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 303.

bu aşamada yeniden tarif edilmeye başlandığı gibi çocukluk da yeniden tanımlanmaktadır. Artık aile ve devletin çocuktan beklentileri açıkça farklılaşmıştır.

Çocukluğun devlet eliyle disiplin altına alınma süreci Süreyya özelinde değerlendirildiğinde onun da bu şablona uyacak bir gelişim çizgisi izlediği söylenebilir; ama temel fark Osmanlı İmparatorluğu'na has konjonktürel ilişkiler özelinde çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinin savaşlar nedeniyle kısılması ve militarize olmasıdır. Bu durum devletin ellerinde tüfeklerle fotoğraf çektiren “meşrutiyet çocukları”ndan beklentisini tek bir şeye indirgemıştır: vatan için ölmek.

Ş. Süreyya özelinde şiddetin bilinçaltına yerleştiği, sonra ortaya çıkacak aşırı milliyetçi hissiyatı tetiklediği düşünülse de annesi bu durumun etkilerini azaltacak bir etkide bulunmuştur. Anne bu sokaktaki savaş oyunlarında onu pek başıboş bırakmamıştır.²¹⁹

Sofu İlyas Mahallesinde küçük bahçeler içinde kaybolan ve yalnızca kiremit ve saz örtülü damlarının görüldüğü her ev, her tarafından çevrilmiş bir kale gibi kendi içinde yaşamaktadır ve “Hiçbir ev, sokağa çıkan çocuğunun hayatını pek fazla takip etmezdi. Zaten hiçbir evin sokağa bakan penceresi” yoktur. Kendi bütünlüğü ve düzeni içinde, içe dönük evler²²⁰ çocuklarını merak etmeseler de yükselen milliyetçilikler bu

²¹⁹ Özellikle göç süreçlerinde kadınlar daha etkili roller oynayabilmektedirler. Süreyya ailesi örneğinde kültürel açıdan bir uyum problemi yaşanmamışsa da göç sürecinde yaşanan kayıplar ağır psikolojik sonuçlar doğurabilmiştir. McCarthy'e göre özellikle 1877-78 sürecinde başlayan göçlerle erkek nüfusun tamamına yakınının kaybedilmesi aile ve kadın üzerinde travmatik etkiler yaratmıştır: “...Mültecilerin varlıklarını sürdürebilmiş olmaları daha çok Müslüman Bulgar kadınların güçlü olmalarından kaynaklanıyor.” McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 93. Göç sonrası koşullarda ise aile içi rol dağılımında baba ailenin geçimi ve geleceği ile ilgilenirken “anneye geçmişin değerlerini canlı tutarak çocuklara öğretme görevi düşer.” Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, s. 147. Daha genel planda bu durum ailenin değişime direnme gösteren bir tarafı olması ile de bağlantılıdır: “Tanzimat’la birlikte her alandaki batılılaşma ile yeni bir medeniyet değişimi yaşanırken, İslami Türk aile eğitiminde, dini, ahlaki ananevi öğretilerin korunmasına çaba gösterildiği ise o dönemde doğanların anılarından anlaşılıyor. Türk-Müslüman baba ve annelerin, çocuklarını incitmeden, huylarını teskin ederek, dövüp sövmeden, şefkatle, aile ve akraba bireylerine bağlanmayı aşılayarak inançlı, temiz, dindar yetiştirmeye özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Fakat, eğitim kavramı ve bilimi konusunda ailelerin kültürlü olmadığından arkadaş seçiminde, oyun oynamada, sokağa çıkmada, okul tercihinde çocuğa ve gence söz hakkı tanınmamaktadır.” Sakaoğlu, “Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde”, s. 370-71.

²²⁰ Ayvazoğlu'na göre bu içe dönüklük İslam geleneği ile bağlantılı bir mimari çözümdür: “Müslüman Türk şehirlerinde, özellikle meskenler, meydan okuma tavrından uzak, mütevazı binalardır. Dışarıdan bakıldığında zenginlerin evlerini bile fakirlerinkinden ayırdetmek mümkün değildi. Şüphesiz bu, tabiatla uyum sağlama gayretinin yanısıra, sınıfsız Müslüman toplumunun yapısını da yansıtan bir oluşumdur. Meskenlerin içe dönük, dış dünyaya kapalı mekanlar olarak tasarlanması ise...İslami aile yapısının gerektirdiği bir çözümdür. Dış dünyaya kapalı, fakat aile hayatının ihtiyaçlarını karşılayabilecek fonksiyonelliğe sahip bir ev tipi: odalar, eyvan ve avluya (yahut bahçeye) açılan sofa.” Beşir Ayvazoğlu, “İnsan, Ev, Çevre”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.770-71.

düzeni de tehdit etmektedir. Bu tehdit ortamında onu koruyan ve kollayan bundan önemlisi hayatını farklılaştıracak bir beceriyi aşıl原因 annesi onu bu anonimlikten de kurtarabilmiştir.

Ş. Süreyya, âşık divanlarını, cenk kitaplarını, cin peri öykülerini yahut da destanları, aşk masallarını kalabalıklara okumakla kalmaz dinleyenleri de etkilemek ister ki bir süre sonra o artık bir hatip olma yolunda ilerlemektedir. Otobiyografik hafıza bu noktada kendi kaderinin diğer çocuklardan farklı olacağı şeklinde retrospektif bir çıkarımda bulunsa da okuma sürecinin ufkunu genişlettiği kabul edilebilir. Daha somut bağlamda bakıldığında okuma ile kurulan bağ sonraki yetiştirme sürecini de belirlemiştir. Süreyya'nın mahallesinde ondan başka mektebe giden olmamıştır. Bu anlamda ailede aldığı eğitim onun yazgısını değiştirebilmiş, yaşlıları gibi ne bir dükkâna çırak olarak verilmiş ne de “ağasının, babasının” yanında kır toprak işlerine koşturulmuştur. Ş. Süreyya mahalle mektebine verilmiştir. Asıl farklılaşmayı yaratacak yolun başındadır. Bu anlamda mahallesinin erken aydınlanana olarak o yetişkinler dünyasına da erken adım atmıştır; ama formel eğitimin ilk basamağı olan taş mektep-mahalle mektebi onun gelişimine katkı sağlayacak nitelikten yoksundur.²²¹ Annesi bu mektebin ona verebileceği her şeyi zaten vermiştir.

Şevket Süreyya okul dolayısıyla devletin tekeline almaya çalıştığı sosyalizasyon süreci ile Askeri Rüştiyede tanışmıştır. Üstelik rüştiye için gerekli matematik, edebiyat, tarih ve coğrafya gibi temel alanlardaki nitelikli bir eğitimden de nasibini alamamıştır: “Mahalle mekteplerinde okunan dersler, XIX. asrın ikinci çeyreğine kadar mektebin şehirde, kasabada, köylerde oluşuna göre değiştiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlere, hocalara göre de farklılıklar gösteriyor. Yine de namaz surelerini ve dualarım düzgün okuyacak kadar bir Kur'an okuma ve tecvid bilgisi, şu veya bu düzeyde ilmihal (itikat, ibadet, ahlâk) öğretimi, namazların kılınışını fiilen öğreten bir tatbikat ve “Şol cennetin ırmakları”, tekbir, salavat başta olmak üzere bir

²²¹ Kara-Birinci, kitaplarında bu durumu şöyle belirtirler: “Şu izahattan anlaşılır ki; sübyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılınması usullerini ve namazda okunacak âyetleri ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç gaye ile kurulmuşlardır. Buradaki yazı, kaligrafi karşılığıdır. Yoksa yazı yazmağı yani bir şeyi kaleme almayı öğretmek demek değildir. Buna mukabil ameli hayatta onlara yarıyacak hesap, dünyayı tanıttacak coğrafya, geçmiş zamanı bildirecek, geleceklerinden ibret alıracak tarih gibi derslerin ve bilgilerin bu mekteplerin kapısından içeri sokulmadığı görülüyor.” İsmail Kara-Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar/Yorumlar/Tetkikler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.88-89.

dini mûsiki zemini, ortak denebilecek muhtevada ve hissiyatla bütün mekteplerde öğretiliyordu.”²²²

Taş mektebe başlaması çevrenin, mekânın farklılaşması anlamında yenilik getirir onun dünyasına. Bu durum ailesi ve kendi mahallesinden ilk kez ayrılması açısından da önemlidir. Mektep binası II. Murat döneminden kalma Muradiye Cami külliyesinin bir parçasıdır. Ayrıca caminin etrafında hala işleyen bir imaret, bir Mevlevi Tekkesi ve mezarlık bulunmaktadır. Ş. Süreyya imparatorluk ihtişamı ve geçmişi ile ilk kez burada karşılaşır, Mevlevi ayinleri onun üzerinde silinmeyecek ruhani etkilerde bulunur. Aile, mahalle ve mektep bir bütün olarak onun geleneksel kültürü edinmesini kolaylaştırmışlardır.²²³

Tasavvuf, mekânın tarihselliği ile kendi benliği arasındaki sınırları eritip son demlerini yaşayan uygarlıkla onu yüzleştirmiştir. Bu mekanlar içinde kaldığı sürece Süreyya “ruhta sükûn, huzur ve teslimiyet” uyandıran Osmanlı geçmişine ve sürekliliğine hayran olmakta bir anlamda şimdiki zamandan kopmaktadır: “Bu başka, bir âlemde ruhları çeken sürükleyen bir âlem. Bana öyle gelirdi ki, bu dönüşler, bu devran içinde bu sofa, sanki bu dünyadan kopardı.”²²⁴

Buraya kadar anlatılanlara baktığımızda Süreyya’nın aidiyet duygusunun aile, mahalle, mektep ve şehir zincirinde geliştiği söylenebilir; ama Askeri Rüştîye’de

²²² Kara-Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak*, s. 12.

²²³ Ş. Süreyya’nın bu bağlamda Suyu Arayan Adam’daki anlatısı Enderun-Medrese-Sıbyan Mektebi üçgeninde şekillenen ve klasik dönemde önemli işlevler üstlenen toplumsal düzene bir özlem olarak anılabilir keza mahallesi ve içindeki insanları da bu özlem içinde ideal bir şekilde tasavvur etmiştir. Bu özlemin siyasi ve toplumsal anlamda insicamını kaybetmiş bir imparatorluk düzen ve atmosferi içinde zuhur ettiği unutulmamalı. Şevket Süreyya’nın yazdıkları o dönem yeni bir birlik, düzen ve dayanışma arayışıyla geçen tartışmalarla bağlantılıdır. Cami, külliye, tekke, mezarlık mahalle arasındaki organik bağa vurgu yapması bu açıdan değerlendirilebilir: “Daha ziyade yaptırının adıyla anılan ve çoğu vakıf sıbyan mekteplerinin mimarisi ve külliyeler içinde veya mahallelerde konumlanması da eğitime dönük, kültürel-insani ve estetik hususiyetler arz ediyor. Osmanlı mimarisinde külliyelerin nerede ise ayrılmaz bir parçası, dolayısıyla mimari hatta belki tezyinî unsur haline gelmiş.” Kara-Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak*, s. 14.

²²⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 29, s. 36. Şevket Süreyya’nın bu noktada geçmişle temas ettiği bağlamın benzerliğini Yahya Kemal Beyatlı’da da görebiliriz. Şevket Süreyya gibi Yahya Kemal de 1889 yılında beş yaşında iken Üsküp’te Sultan Murat Cami’nin arkasındaki yeni mektebe başlatılır. Cami, II. Murat tarafından yaptırılmış ve etrafına medrese, imaret ve okul ilave edilmiştir: “İşte Hoca karşısında ilk defa ders gördüğüm yer, daha İstanbul fethedilmeden önce vücûda gelen ve o zamandan beri hiçbir şeyi değişmemiş olan bu lâtîf yerd. Eğer oraya gönderil(me)mış olsaydım, tahsilim doğrudan doğruya bir yeni maarif mektebinde başlasaydı milliyetimin en hoş bir hâtırasından mahrum kalmış olurudum. Çocukluğumda olsun birkaç sene güzel mazimiz içinde yaşamış oldum.”, Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1986, s. 21.

başlayan formel eğitimle bu duygu kendisine yeni bir nesne bulacaktır: devlet. Bu kez kimlik ve aidiyet duygusunu devlet belirleyecektir.

1.4. Edirne'den Kafkasya'ya Bir Hayalin Peşinde

Annesinin kehanetine göre Süreyya'nın yıldızı uzaklardadır; o çok okuyacak, uzak memleketlere gidip büyük adam olacaktır ki bu kehaneti gerçekleştirecek beceriyi aile ona kazandırmıştır. Aile bu anlamda aileden devlete uzanan bir yaşam çizgisi belirlemiştir. Annesi onu formel bir eğitime hazırlamış bu anlamda erken sayılacak bir yaşta edindiği okuma deneyimi kariyerini belirlemesinde etkili olmuştur; ama Süreyya'nın önünde çok seçenek bulunmamaktadır. Nitekim anne-baba, her iki ağabeyi örneğinde olduğu gibi onu da askeri okula göndermiştir. Böylesi bir seçim normal karşılanmalıdır. Savaş uzunca bir süredir imparatorluğun değişmez kaderidir, üniformalar ve rütbelerin de çocuk muhayyilesindeki yerleri çok başkadır. Ayrıca Edirne o dönemde bir ordu merkezidir ve eğitim nihayetinde Osmanlı çocukları için bir devlet hizmetiyle özdeşleşmiştir. Dolayısıyla alt-orta sınıftan gelen bir çocuk için parlak bir kariyer anlamında gelmektedir. Ş. Süreyya'nın Mustafa Kemal bağlamında yazdıkları kendisi için de geçerlidir. Ona göre o devir çocuklarının tek aşkı askerliktir: “Asker ya da subay olmak? Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde, hele Osmanlı Rumelisi'nin ordu ve asker merkezlerinde yaşayan Türk çocuklarının büyük aşkıydı. Subay olmak aşk ve ihtirasının onların hayallerinde uyandırdığı renkli gelecekları, başka ülkelerdeki aynı yaşta çocukların askerlik bağlılıklarıyla kıyaslayarak değerlendirebilmek mümkün değildir... Askeri rüştiye okulunun küçük çocuklarına gelince, onlar da kendilerini ordunun bir parçası sayarlardı. Onlar da askerdiler.”²²⁵

Okumayı öğrenmiş olmasının onu taşıdığı yer, kendisini, mahallesini, toplum ve devletini nihayetinde dünyayı yeni bir bakış açısıyla değerlendirebileceği askeri bir okuldur.²²⁶ Devletin eğitime ve dolayısıyla okur yazar olmaya verdiği önem hatırlandığında annesinin ona yaptığı katkının büyüklüğü kendiliğinden anlaşılır. Bu

²²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919 c.1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 55-56.

²²⁶ B. Fortna da okumanın modernliğin inşa edilmesindeki temel rolüne vurgu yapar: “modernliğe giden farkı yolları ve farklı modernlik deneyimlerini kesen ortak bir hat olarak okuma, modernliğin alametifarikalarının çoğunun ortaya çıkışında merkezi rol oyna”mıştır. Fortna, *Geç Osmanlı*, s. 298.

bağlamda devletin örgütlediği eğitim ve düzenlediği müfredat, yayınlattığı kitaplar ile piyasada görünen dergi vb. okuma materyalleri ile oluşan atmosferde okumanın, okur yazarlığın, “harflerin ve kelimelerin şifresini çözmekten ibaret” bir etkinlik olmadığı belirtilmiş bunun ötesinde “ilerleme, ahlak ve maddi” kazancı içeren²²⁷ bir süreçle doğrudan bağlantısı olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Dolayısıyla bu noktada onun aileden okula geçtiği dönemdeki öğrenme ve sosyalleşme, disipline edilme koşullarının genel karakteristiklerine biraz odaklanmak gerekmektedir. Bu karakteristikler ise ana hatlarıyla üç değişken tarafından belirlenir: devlet, disiplin ve bireyselleşme kapasitesi. Ana çerçeveyi ise milliyetçi bir modernleşme ideolojisi ekseninde şekillenen bir kimlik arayışı belirler.

Devletin sağladığı eğitim olanağından faydalanılması, iktidarın ideolojik tasarımlarını gerçekleştirme amacı²²⁸ dışında da öğrenciye hayatını idame ettirecek iş ve

²²⁷ Fortna, *Geç Osmanlı*, s. 133.

²²⁸ Burada kastedilen iktidarın bir bütün olarak eğitim alanını düzenlemesinin öğrencini zihin dünyasını nasıl şekillendirdiğidir. İktidarın düzenlemelerinden ve söyleminden söz edebilmek bu bütünle ilişki kuran bir özne ve onun eylem serbestisini kabul etmekten geçer: “Devletin toplumu tanımlama; kendi söylemi, eylemi dışındaki davranış ve düşünüş türlerini dışarıda bırakabilme; kendi politikalarına şartsız koşulsuz itaat eden bir toplum yaratma gücü büyük oranda okulda öğretilmektedir. Devlet-toplum arasındaki ilişki biçimi ya da farklı biçimde söylenirse otorite karşısında bireyin takınacağı tutum ve davranışlar eğitim sistemi içerisinde gerek okulun sosyal ve fiziksel mimarisi, düzenleniş ve gerekse eğitim sisteminin amaçları ile bireye aktarılmaktadır...Çünkü devlet, eğitim sistemini eğitime fonksiyonunun yanında rejimin temelini oluşturacak, onun temel politikalarıyla uyum içinde yaşayacak, düşünecek, davranacak bireyler yetiştirmek için de kullanmaktadır.” Mete Kaan Kaynar, *Devletin Ülkesi ve Milleti*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2001, s. 77-78. Şevket Süreyya’nın da iktidar ile kurduğu ilişki bu iki fonksiyonun yerine getirmesi gereken işlerin birbiriyle bağlantı olmasından çok gerilimli olmasıyla belirlenir. Düşünsel potansiyelin geliştirilmesi ile bir tür sadakat ve itaat istenmesi öğrencinin eylem ufkunu oluşturur. Bu anlamda geç Osmanlı ve Cumhuriyet’in kurumsallaşmaya çalıştığı erken dönemleri arasında öğrenciye “fedakarlığı, çalışkanlığı, itaati, temizliği, otoriteye saygıyı” ve modernlikle özdeş ilerlemenin getireceklerine olan inancı vurgulayan (Fortna, *Geç Osmanlı*, s. 146) eğitim anlayışı açısından bir süreklilik olduğu söylenmelidir. Başka bir araştırmacı eğitimin askeri bir standardizasyon üzerinden kurumsallaşması bağlamında bu sürekliliğin altını çizer: “Geç Osmanlı döneminden itibaren siyasi iktidarı ellerinde tutanlar, nüfusun üretken kapasitesini geliştirmek ve en iyi şekilde kullanmak amacıyla fiziki kültür hareketini çeşitli araçlar kullanarak düzenlemeye çalışmışlardır. Ülkenin beşeri sermayesinin yeniden inşa edilmesi, milli müdafaa, iktisadi ve sosyal kalkınma projelerine gerekli olan sağlam, becerikli ve disiplinli insan gücünün en kısa sürede yetiştirilmesi sürecinde beden terbiyesi ve spor politikaları, bir boyutuyla geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin kamu sağlığı ve kolektif hijyen politikalarına eklemlenmişler, en azından resmi söylemde bu şekilde kurgulanmaya çalışılmışlardır.”, Yiğit Akın, “*Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*” *Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94. Bu beşeri sermayenin eğitilmesi sürecinde de Mardin’in “bürokratik dünya görüşü” (Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, s.176) olarak belirlediği şey etkili olmuştur. Bu nitelemeden yola çıkarak Somel, II. Abdülhamid ve İttihat- Terakki dönemleri bağlamında uygulanan eğitim politikalarının ne tür bir öğrenci-birey yarattığı üzerinde önemli çıkarımlarda bulunur ki yukarıda vurgulanan gerilimin boyutunu anlayabilmek adına bunlara biraz yakından bakmak gerekmektedir: “Eğer bu tarz bir muhafazakar bürokratik dünya görüşü bir gelenek olarak varlığını sürdürdüyse Osmanlı genel eğitiminin söz konusu ideolojinin otoriter yönlerini genç kuşaklara iyice yoğunlaştırılmış bir biçimde aşıladığı iddia edilebilir. Buna karşılık, kademeli, müterakki sınıf sistemi ve nesnel bilgi ölçümüne

maaş garantisi (askeri eğitim özelinde parlak bir kariyer garantisi) vaat ederek pratik bir fayda sağlamakla beraber kendisini geliştirebilecek entelektüel bir zemini tesis etmesi açısından da önemlidir. Bu bağlam, eğitim seçeneklerinin değerlendirilerek modern hayatın nimetlerine sahip olmanın arzu edildiği somut durumu aşan bir içeriğe sahiptir.

Modernleşme ile ilerleme arasında kurulan bağlantının hayatiyet kazanması öğrencinin kendine ait bir kimlik kazanması ile doğrudan bağlantılı hale gelir. Devlet bir yandan eğitimi yaygınlaştırarak çocukları bu sisteme dahil etmek isterken öte yandan eğitime ülkenin ağır sorunlarını bir çırpıda çözebilecek ayrıcalıklı bir güç ve rol atfetmektedir. Bu bağlamda yöneticiler genç neslin eğitimine büyük önem vermekte; ama imparatorluğunu her yerinde farklı ve yeni sorunların çıkması iktidarın ideolojik angajmanlarını da değişime uğratmaktadır.

Son tahlilde devlet, ailenin tekeli kırarak okul sistemine dahil etmeye çalıştığı öğrenciye kendisiyle özdeşleşmesi dışında zikredilen sorunların çözümü hususunda açık bir mesaj verememiştir.

“Dini/laik, aile/ulus-devlet, yeni/eski, küresel/yerel” ayrımlarının giderek aşıldığı ve belirsizleştiği ve iç içe geçtiği bir dünyada bu dikotomilere göre hareket etmesi vaaz edilen öğrenci “yakından bakınca, hızla değişen bir dünyada yaşamının getirdiği belirsizlik ve çelişkileri” fark eder ve “bu bakımdan okuma, çocukların dini, siyasi, toplumsal ve coğrafi aidiyetlerinin karmaşıklaşmasının hem bir ifadesi hem de vasıtası”²²⁹dır.

Bu noktanın altı özellikle çizilmelidir. Zira eğitim öğrencinin bireyselleşme kapasitesini geliştirirken milletin ve milliyetçiliğin tanımlanmasından kaynaklanan problemler nedeniyle onun kendisini devlet gibi bir kollektivite içinde konumlamasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Şevket Süreyya'nın öğrencilik hatıralarındaki en açık hususlardan birisi kendisini devletle özdeşleştirmesidir. Onun devletle bu anlamda karşılaşması Askeri Rüştüye aracılığıyla olur. Dolayısıyla formel eğitimin daha başlangıçta çocuğa devlet ağırlıklı bir disiplin ve bağlılık nosyonuyla yaklaştığını

dayalı kurumsal eğitim modernleşmesinin öğrenciler arasında gelişim, evrim ve ilerleme anlayışının yer etmesini sağladığı söylenebilir. Abdülhamid devri mekteplerinin mezunları arasında ortaya çıkan eğitimsel sonuç, öyle görünüyor ki otoriter bürokratik ideolojiyle ilerlemeci dünya görüşünün bir sentezi olmuştur.” Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 341.

²²⁹ Fortna, *Geç Osmanlı*, s. 297.

kabul etmek gerekir. Abdülhamid'in eğitim seferberliği ile yaygınlaşan eğitim endoktrinasyonunu²³⁰ İttihat ve Terakki daha uçlara götürür: "...Tarihsel olarak Batı'da ve Osmanlı'da çocukluğun, militarizasyonu, görece farklı görünümlere ama hemen hemen aynı tarihlere denk düşer. Fakat bu ekseninde önemli bir noktayı atlamamak gerekir: Osmanlı'da, Batı tecrübesinden farklı olarak, çocuğun "kamusal özneleşme potansiyelinin keşfi ile militarize edilme eğilimi/çabası arasında zaman farkı neredeyse mevcut değildir. Bir de bu duruma iki savaş arası dönemin militarist, etnisist referansları ve despotik etkilenmeleri eklendiğinde, aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere, çocukluğun militarizasyonu çabası ilkesel manada Türkiye'nin yakın tarihinde görece süreklilik kazanmıştır."²³¹

Bu noktada Şevket Süreyya'nın Osmanlı modernleşmesi bağlamındaki yeri de netlik kazanmış olur: "Sultan'a, otoritesine, "kadim düzen"e itaat ve sadakatle bağlılık ile "müstakbel mümin" olma arasındaki teorik sentez, yerini II. Meşrutiyetle birlikte nazariyede "ideal yurttaşlığa" ve özellikle Balkan Harbi esnasında milliyetçi ve militarist öğelerle donatılmış; ulusal intikam peşinde koşan "milli asker-yurttaş"a bırakmıştır."²³²

Ş. Süreyya'nın kaderine erişmesini sağlayacak yolun bireyselliği de bu ortam da döşenmiştir. Bu tasavvur Mardin'in "kitaba bağlı bir öğrenimin ütopyacı niteliği" yaklaşımının dönemin koşullarına uyarlanmış bir biçimi olarak kabul edilebilir: "Birbiriyle gevşek ilişkiler içinde olan ve toplumu "patrimonyal" tarzda işler halde tutmayı hedefleyen bir dizi rutini içeren eğitim, genel olarak toplumun tasarlanması süreciyle bütünleştirilmiş bir sisteme dönüştürülmüştü. Bu dönüşüm, gerçekliğin bir soyutlamasının sistemli olarak gerçeklikten daha hızlı işlemlerini sağlamak üzere bir modeli kullanmaya denk düşüyordu."²³³

Okulda anlatılanlarla gerçek dünyada olup bitenler arasındaki fark öğrencinin gelişiminde doğrudan etkilidir. Süreyya'nın okul anılarında bu durum açıkça izlenebilir. 11 yaşındaki Şevket Süreyya, 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile beraber

²³⁰ Burada "endoktrinasyon" terimi, eğitimin kitleye belirli bir siyasi ideoloji ve bununla bağlantılı değerler kümesini benimsetmek üzere kurumsallaştırılmasını ifade etmektedir.

²³¹ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 58-59.

²³² Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun*, s. 6.

²³³ Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, Çev. E. Gen-M. Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 34.

gelen hürriyet sarhoşluğuna elinde tüfek, hazır ol vaziyetinde günün moda küçük-asker fotoğrafını çektirerek ortak olur. Yeni topraklar fethetme yolunda büyük umut besledikleri Abdülhamit harekete geç(e)meyince İttihat ve Terakki onun yerini alır; ama bu hürriyet sarhoşluğu da uzun sürmez.

Kısa sürede Girit, Tuna Eyaletleri, Bosna-Hersek, Trablusgarp ve Ege Adaları elden çıkar. Nihayet Balkan Savaşları sonrasında gelen yenilgiyle imparatorluğun durumu daha ağırlaşır. Tüfekli fotoğraf çektiren ve okullardaki haritaların başında fetih planları yapan nesil bir hayal âleminde yaşamaktadır. Okulda öğretilen bilgi ile gerçeklik arasındaki mesafenin açılması hayali-coğrafi mekânların sahiplenilmesiyle kapatılmak istenmektedir. Dolayısıyla okul müfredatında özellikle tarih ve coğrafya kullanılarak “Türkçü Bir Ütopya”nın çizgileri belirlenmeye çalışılır. Bunun anlamı zamanın ve mekânın revize edilerek öğrencilere sunulmak istenmesidir.

Şevket Süreyya Aydemir de otobiyografisinde Rusya günlerinde dek anlatımını “Ergenekon”, “Aydemir”, “Kızılma” gibi Türkçü romantizme ait kavram ve başlıklarla kurgulamıştır. Bu durum aşağıda anlatılacağı gibi Türkoloji çalışmaları ile başlatılan Türklerin tarihinin araştırılma sürecinin derinleşmesi ile bağlantılıdır. Türklerin İslamiyet’ten önce de bir tarihlerinin olduğunun keşfedilmesi ile beraber 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı 1908’in hemen ertesinde Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi, Bosna-Hersek ile Girit’in ilhak edilmeleri, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda yaşanan toprak kayıpları Kafkaslar üzerinden Orta Asya’ya yönelik Pantürkist genişleme stratejilerinin geliştirilme süreçlerini tetiklemiştir. Türk tarihine yönelen ilgi sonucunda oluşan bütün bir birikim mitolojik, masalsi yönleriyle bu stratejiyi hayata geçirme yolunda seferber edilmiştir. İttihat ve Terakki eliti -belki de Abdülhamit’in İslamcılığının izinden giderek- Rusya Müslümanları bağlamında ortak bir geçmişe vurgu yaparak yeni bir coğrafi tahayyül oluşturmaya çalışmışlardır.

Kazan, Kırım entelektüelleri tarafından Rus yayılcılığı ve panislavist politikalarla baş edebilmek amacıyla Pantürkist bir ideoloji ortaya koymuşlar, Hüseyinzade Ali, Azerbaycan özelinde bu ideolojiyi daha açık olarak ifade edebilmiş ve sonuçta Ziya Gökalp Hüseyinzade Ali’nin etkisiyle “Turan” şiirini yazmıştır. Emperyal zaman ve mekân algısı kendisini artık Batıda değil Doğuda konumlamaya çalışmaktadır. Bu konumlamaya çalıştığı yerin adı da böylece açıklık kazanmıştır:

Turan. Edebi romantizm içinde kolaylıkla dile gelen “Turan”ın hangi coğrafyayı ve halkları kapsadığı hiçbir zaman net bir şekilde ifade edilememiştir.

Bu bağlamda Şevket Süreyya’nın “Ergenekon” başlığı altında anlattıkları okul duvarlarına asılı haritaların ima ettiği yeni bir geçmiş ve coğrafya tasavvurunu içerir. Bu durum milliyetçiliğin oluşumunda etnik kökenlere yeniden dönülmesi veya bu köken bilgisinin günün koşullarına uyarlanması anlamına gelir. Uzak geçmişin milletleşme sürecinde ortak bir aidiyet duygusu yaratma için araçsallaştırılabileceğinin de tipik bir örneğini verir. Bu da bir anlamda modernleşme sürecinde ortaya çıkan kimlik bunalımının tarihin derinliklerinden etnik unsurların takviye edilerek aşılması çabasıdır.

Türkler devletler kurup devletler yıkmış, özgürlüklerini borçlu oldukları eylem ve savaşı boşladıklarında kendi değerlerine yabancılaşıp, asimile olmuşlardır. Dolayısıyla Ergenekon fiziksel bir mekân olmaktan çok yeniden doğuş koşullarının yaratıldığı bir değerler bütünüdür. Aynı zamanda tarihsel bağlamda değerlendirilecek unsurları da içerir.²³⁴ Ergenekon “VI. yüzyıl ortalarında Türkleri yeniden birleştiren Göktürkler’in menşei”²³⁵ açıklığa kavuşturmak ister. Türk mitolojisinde farklı varyasyonları olan bir yeniden türeyiş ve çıkış anlatısıdır ve tarihsel olaylar bağlamında da belirli bir gerçekliği yansıtır: “Gerek destanda ana tema olarak önemli bir yer tutan demircilik, gerekse Ergenekon adının yakıştırıldığı coğrafi mekân, Hun birliğinin dağıldıktan sonra, Göktürklerin Altay Dağları çevresine çekilip demircilik yaparak yaşadıkları yerlerle paralellik göstermektedir.”²³⁶

²³⁴ “Çeşitli tarihî kaynakların ışığında Ergenekon Destanı’nın çekirdeğinde yer alan olaylar şu şekilde belirtilebilir: Alınca Han’ın ölümünden sonra Reşidüddin’in anlatısında devletin Moğol ve Tatar diye ikiye bölünmesi tarihte Hunların Kuzey ve Güney diye ikiye ayrılmasına uygun düşer. Destanda Moğolları Tatarların savaş alanında yok etmesi, Kuzey Hunlarının 93 yılında Çinlilerle birleşerek Güney Hunlarını yıkmalarına denk düşer. Kıyan ve Nüküz’ün ailelerinin Ergenekon’a sığınmaları, 93 yenilgisinden sonra iki Tigin’in veya iki boyun sarp bir yerde saklanması düşündürür.”, Muharrem Kaya, “Ergenekon Destanı’ndan Yararlanan Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 2006, s. 107.

²³⁵ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 21.

²³⁶ Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi Yeni Araştırmalar Işığında*, Resse Yayınları, İstanbul, 2015, s. 381. Ögel’de bu destan şöyle aktarılır: “Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmağa başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsini bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar. Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmağa karar verdiler. Hepsini bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak için de, yetmiş baş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler

Bu anlamda Ergenekon bir kavmin kendi bekasını korumak ve günü gelince yeni yerler fethedip yeni beylikler ve devletler kurmak üzere oradan çıkacağı bir sığınak-mekânı ifade eder.²³⁷ Başka bir şekilde ifade edildiğinde özgürlüğü ve tutsaklığı sembolize eden bir kök mekandır. Kervan-millet ve ordu-millet nitelemeleri ile Şevket Süreyya kendi yaşamöyküsü ile geçmiş arasında bir süreklilik yaratır. Ailesinin göç ettiği ve imparatorluğun bu göçlerle daha homojen bir görünüm kazanmaya başladığı yer olan Anadolu özgürlük ve tutsaklığı bir arada ifade eden yeni “Ergenekon”dur.

Destanda “Ergenekon”un yaşamı yenileyen gücü bir anlamda geçici bir mekân olmasına bağlıyken Anadolu mevcut durumu ile bu doğurganlıktan uzak olduğu gibi imparatorluğu yönetenler için de geçiciliği bağlamında önemlidir. Asıl gelişme bu mekânın terk edilip bir çıkış bulunabilmesiyle sağlanacaktır ki bu çıkışın adı da “Turan”dır. Ş. Süreyya’nın Askeri Rüştiyede okumuş olması “Turan İdeali”nin onu etkilemesi bağlamında özellikle zikredilmelidir. Zira askeri okullarda tarih müfredatını Süleyman Paşa 1876 yılında yayınladığı “Tarih-i Alem” adlı eseri ile önemli ölçüde etkilemiş ve Paşa kitabının “Şark Türkleri” bölümünde Ergenekon Destanı’nın özetini Reşidüddin’in kitabındaki bilgilere benzer bir şekilde²³⁸ vermiştir.

Paşa’nın böyle bir kitap yazmaktaki amacı Türklerin tarihi hakkında Batılı kaynakları kullanarak Batılı bir standart içinde öğrencilere doğru bilgiler verebilmektir. “Tarih-i Alem” Batıda Türkoloji’nin gelişmesi ile imparatorluk içinde özellikle dil, tarih ve edebiyat alanlarında canlanan bir tür kültürel milliyetçilik örnekleri içinde değerlendirilebilir. Süleyman Paşa eserinde Türk mitolojisi, Türklerin soyağacı ve uygarlığa yaptığı katkıları anlatarak Türk tarihinin erken dönemleri hakkında ayrıntılı olarak durmuştur.²³⁹

Eski devirlerin hatırlanması mekân algısını da dönüşüme uğratmıştır. Yeni pedagojik eğitim materyali olarak haritalar Mardin’in vurguladığı soyut ile somut

liflenmeğe başlayınca, dağ hemen eriyip, delinecekti. En sonunda, ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı. Bu sırada, pek çok da demir elde edilmişti. Tabii olarak yol da açılınca, içeride hapsolan halkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, her biri bir yerde yerleştiler.” Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* c.1, TTK, Ankara, 2010, s. 62-63.

²³⁷ Dursun Yıldırım, “Ergenekon Destanı”, *Türkler* c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 958, s. 960, s. 964.

²³⁸ Kaya, “Ergenekon Destanı’ndan Yararlanan Eserler”, s. 111.

²³⁹ Nejat Kaymaz, “Türkçü Tarih Görüşü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, TTK, Ankara, 1977, s.438; Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu”, s. 393.

arasındaki bağlantıyı göstermesi ve yöneticilerin nasıl bir imparatorluk tahayyül ettiklerini simgeleştirmesi açısından önemlidir: “Sağduyuya ve çoğu iletişim teorisine göre harita gerçeklik hakkında yapılmış bilimsel bir soyutlamadır. Harita sadece orada nesnel bir tarzda zaten var olan şeyi temsil eder. Benim betimlediğim tarihte bu ilişki tersine çevrilmişti. Harita mekânsal gerçekliği öngördü, tersi değil. Başka bir deyişle harita temsil ettiği gerçekliğin modeli değil, o gerçeklik için bir modeldi...”²⁴⁰

Askeri Rüştüye, Ş. Süreyya için çocukluk oyun ve savaşlarının ete kemiğe bürünmesidir. Bu yeni okulunda ona, en büyük adamlar en büyük fatihler olarak ve en büyük milletler de en muharip milletler olarak öğretilir. Bunun uzantısında varılan sonuç şaşırtıcı değildir: Türkler en muharip milletlerden biri olarak dünyayı zapt edecektir. Sınıfların duvarlarında Fatih'in, Yavuz'un, Selim'in, Napolyon'un ve Büyük Fredrik'in resimleri asılıdır. Bu noktada Osmanlı mirası güçlü olduğu dönemlerdeki görüntüsü ile bir kez daha Ş. Süreyya'nın önüne bir referans sistemi olarak gelmiştir; ama bu kez ideolojik-pedagojik bir kalıp içerisinde.

Rüştüde sınıflar ilerledikçe Ş. Süreyya imparatorluk coğrafyasının daha çok farkına varır. Ş. Süreyya'ya göre üç kıtanın birleştiği yerde, dünyanın kilit noktalarını elinde tutan bir devlet (“Bu bizim devletimizdir.”) Askeri eğitim, devletin sınırları ile özdeşleşen bir gurur, büyüklük hissi verecektir ve bu özdeşleşme kaybedilen toprakları da geri alıp daha geniş sınırlara uzanma arzusunu beraberinde getirecektir. Aile, mahalle, şehir ve imparatorluk geçmişinin ona verdiği geleneksel kültürel kimliğe devlet siyasi-askeri propaganda ile müdahale edecektir.

Aşağıdaki alıntı çocukluktan yetişkinliğe geçerken değişen aidiyet bilincini göstermesi açısından önemlidir: “Bu devlet, bu imparatorluk, benim için artık her şeydi. Bu topraklar bile bana az görünüyordu. Ders aralarında bu haritaların başına toplanan çocuklar arasında ben de, bizim topraklarımızdan koparılan ve tabîi haksız koparılan ülkeleri parmaklarımla gösterir, sınırlarını çizdim: Kafkasya, Kırım, Besarabya, Romanya, Tuna eyaletleri, hatta Cezayir ve Atlas ülkeleri! Bunlar hepimizin hayallerinde tüterdi. Bazen Öyle coşardık ki, o anda bize sorsalar, bütün dünyanın sınırları bizim devletimizin sınırlarından ibaret olsun isterdik... Bu ihtiraslı duyguların uyandırdığı hayal genişliği altında, kafamda çocukça da olsa, birtakım

²⁴⁰ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 193.

hükümlerin berrak ve aydınlık olarak yerleştiğini görüyordum- Artık şunu biliyordum ki, vatan, devlet sınırlarının yarabildiği her yerdi. Sınırlarımız nerelere varıyorsa, vatanımız orasıydı. Bu sınırlar ise, ordumuzun gidebildiği yerlerdi. İmparatorluğun orduları nerede iseler, vatanın sınırları da oradaydı. O halde ordu vatanın temeliydi. Devleti yaşatan ordumuzdu. Biz de bu ordunun çocuklarıydık. Onun gelecekteki savaşçılarındandık. O halde gelecek için bir hedefimiz, bir görevimiz vardı: Biz birer cihangir olmalıydık...”²⁴¹

Eğitimin Osmanlı modernleşmesinde oynadığı merkezi rol onun kendisi aşan birtakım işlevleri de yerine getirebileceği inancıyla yakından bağlantılıdır. İttihat ve Terakki döneminde Askeri Rüştîye’de eğitim araçsal-pedagojik işlevselliği ile militarizmin hizmetindedir. Bilginin gerçek dünya ile bağlantısı yoktur. Başka bir ifade ile öğrencilere öğretilenlerin gerçek dünyada karşılığı yoktur ve öğrenme süreci paradoksal biçimde her bir öğrencinin bu bilginin aslında ne anlama geldiğini yaşayarak öğrenmesi demektir. Bu aynı zamanda yeni bir milliyetçiliğin doğuşu anlamına da gelmektedir. İttihat Terakki militarizmi kaybedilen toprakların alınmasından vazgeçip farklı coğrafya(lara)ya yönelmiştir. Bu yönelişin anlamı açıktır: Yönetici elit imparatorluğun ihyası fikrinden Türklüğün ihyası idealine çark etmiştir.

I. Dünya Savaşı sürecinde Şevket Süreyya ailesinin bütün fertlerini yitirmiştir. Böylece o bireysel düzlemde de imparatorluğun trajedisine ortak olmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ailenin kaderini nasıl değiştirmişse yeni bir göç dalgası yaratan Balkan Savaşları ise aile için sonun başlangıcı olmuştur. Şevket Süreyya’nın annesi ile hasta olan subay ağabeylerinden birisi ölmüş, çalışma gücünü ve görme yetisini kaybeden baba ise uzun yıllar çalıştığı konaktan atılmıştır.

Bu noktada Şevket Süreyya’nın eğitim-öğretim hayatında önemli bir değişiklik olmuştur. Suyu Arayan Adam’daki anlatıma göre “Turan” idealini gerçekleştirmeye yönelik hareketin merkezleri öğretmen mektepleridir ve Ş. Süreyya’da bu yüzden Askeri Rüştîye’den, Muallim Mektebi’ne geçmiştir. Bu geçerli bir sebep olarak kabul edilse bile geçiş süreci otobiyografide çok net değildir. Öyle ki Şevket Süreyya’nın okulu bitirip bitirmediği bile anlaşılmamaktadır. Oysa Göktürk’e göre: “Aydemir’in kitaplarında nasılsa, yazmadığı bir husus vardır. Sınıf arkadaşı Em. Gn. Selim (Sun)’un

²⁴¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 41.

anlattığına göre Şevket, Rüştîye'den sonra İstanbul Kuleli Askeri İdadisi'ne gönderilir. Balkan bozgunu üzerine sahipsiz kalan evlerindeki âmâ babasına bakmak için Çengelköy Kulelisini bırakır ve Edirne'ye döner.”²⁴²

Baba üç oğlunun asker olmasını istemiş ve bununla birlikte hepsinin de sonu ölümle bitmesi olası bir meslek icra ettiklerinin farkındadır; ama bir oğlunu kaybetmiş (diğerini de Sarıkamış'ta yitirecektir) kendi durumu da zorlaşınca en küçük olan Ş. Süreyya'yı yanında alıkoymak isteyecektir. Yine böylesi bir kararda kimin etkili olduğu Süreyya'nın babasına direnip direnmediği hususu açıklığa kavuşturulmaktan uzaktır. Bu bağlamda çıkarılacak sonuç onun, kariyerine bir subay olarak değil öğretmen olarak devam ettiği gerçeğidir. I. Dünya Savaşı'na aktif olarak katılıp subaylığı deneyimlediği düşünüldüğünde sonrasında askeri bir kariyeri kendisinin de bir seçenek olarak görmediği düşünülebilir.

Aslında imparatorluk koşullarında öğretmen ve subay olması savaş gerçeği karşısında eğitim ve kendi ufkunun genişlemesi açısından ona farklı bir vizyon sunmamaktadır. Asıl sorun imparatorluğun kurtarılmasıdır. Yukarıda da işaret edildiği gibi Askeri Rüştîye'de de Muallim Mektebi'nde de Süreyya ve arkadaşları haritalarda gördükleri toprakları ele etmek için feda edilecek bir öğrenci-nefer durumundadırlar. Şevket Süreyya nesline okulda telkin edilenlerle gerçeğin öyle olmadığını gösteren ve devlet yöneticilerini de ideolojik açıdan Türkçülüğe yönelten husus Balkan yenilgileridir ki bu savaşlarda kısa süreliğine olsa da Edirne elden çıkmıştır. Edirne'nin geri alınması orduya olan güveni yerine getirerek, yeni fetihler için umutları tazelemiştir.

Bu noktada ordu-vatan anlayışından, tarih-ırk-dil-dilek birliği şeklinde formüle edilmiş yeni bir millet anlayışına geçilmektedir. Bu yeni anlayışta esas olan vatan değil millettir. Vatan, Türk milletinin yaşadığı her yerdir ve bu mekân imparatorluk sınırlarından kesinlikle daha geniş ve caziptir: Turan. Dolayısıyla vatan artık Osmanlı toprağı değil Türk Yurdu olarak kabul edilmektedir. Bu yurdun coğrafi sınırları Tuna'dan, Meriç'ten, Altay'lara, Çin Seddi'ne, Sarı Deniz'e, Arap çöllerinden, Himalayalar'dan Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanmaktadır. Türk tarihinin ön plana çıkması kahramanları da farklılaştırmıştır: Oğuz Han, Bilge Kağan, Cengiz Han, Timurlenk, Babür Han vs.: “Bu dava sarsılmış, fakat aktif hayata henüz başlamamış,

²⁴² Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 25.

ama ileride, yapacağı bir şeyler olduğunu sanan bir delikanlı için yeni bir ülkü, bir kurtuluş kapısı, gerçekten bir yeni Ergenekon'du.”²⁴³

Bu dönemde Şevket Süreyya artık bir delikanlı sayılır. Hem okulunda parlak bir öğrenci hem de okul dışı zamanlarda hayatın içindedir. Mektepteki başarısı “tipik bir öğrenci başarısı” olarak değerlendirilemez. Başarı kriterlerini paramiliter etkinliklerdeki rolü belirler: “Törenlerde, mitinglerde, geçit resimlerinde ya bir izci elbisesi yahut da yarı asker bir -mektep kıyafetiyle hep beni konuştururlardı. Narin, fakat sıhhatli bir yapılaşım vardı. Bazen mektep sahnesinde, bazen şehir meydanına kurulan bir kürsüde yahut da büyük bir sultan camiinin avlusunu dolduran kalabalığa söz söylemeye başladığım zaman kollarımı, hayalimde yaşattığım geniş vatanın, büyük Turan'ın bütün ufuklarını kucaklayacakmışım gibi açardım. Sanki sözlerimi, yalnız bu kürsülerin önündeki kalabalık değil, o ufukların içinde yaşayan bütün insanlar dinliyorlarmış gibi heyecanlanırdım.”²⁴⁴

Şevket Süreyya'nın bir öğrenci olarak kamusal performansı sadece bununla sınırlı kalmaz, Muallim Mektebi kapanınca köylere gider, harman makinelerinde çalışır, köy kâtipliği, aşar yazıcılığı yapar. Boş vakitlerinde köyleri gezer, halkla kaynaşır, kahve ve mescitlerde sarıklı hocalarla tartışmalara girer. Bu arada pedagojiyi de ihmal etmez etrafına topladığı köy çocuklarına marşlar öğretir ve talimler yaptırır. Türkçülüğün bir “Halka Doğru” hareketi olarak başladığı düşünüldüğünde Ş. Süreyya'nın izlediği yol daha rahat görülür. Aslında bütün bu sıralananlar iktidarın mesajının doğru adreslere ulaştırılması anlamında tipik bir endoktrinasyon süreci ve Şevket Süreyya da bu anlamda tipik bir militan olarak kabul edilebilir.²⁴⁵

Ülke yöneticilerinin meseleye kendilerince koydukları teşhisin okullara yansımaları daha indirgemeci bir tavrı tetiklemekteydi. Öğrencilere iki kutuplu bir dünya resmi sunulmaktaydı bir tarafta Osmanlı Devleti, diğer tarafta Düveli-Muazzama: İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya. Böylece yükselen milliyetçilikler bir bütün olarak resmin dışında bırakılmıştır.

²⁴³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 57-58.

²⁴⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 60.

²⁴⁵ Alkan'a göre: “Tanzimat sonrasında askeri ve sivil bürokrasi dışında yine devlete bağlı üç meslek grubu; öğretmenler, hekimler ve mühendisler, modernleşme militanı olarak ortaya çıkmışlardır.” II. Meşrutiyet döneminde ise resmî ideolojinin militanı öğretmenlerdir. Alkan, “Resmî İdeolojinin Doğuşu”, s.381, s.389. Şevket Süreyya'da Turan ideali hareketinin ocağı olarak muallim mekteplerini gösterir, Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 59.

Milliyetçilikler, Düveli-Muazzama'nın desteğiyle kışkırtılan geçici isyanlardan başka bir şey değildir. Devletin asıl sorunu tespit etme noktasındaki eksikliği bir tarafa bırakılsa da ülkenin yararına yapılacak işler konusunda da sarıh bir tutumu yok gibidir. Hepsinden önemlisi öğrencilerin içinde bulunduğu psikoloji gerçekçi bir kavrayışın onlarda yer etmesini engellemektedir: “Zaten bizim Edirne'de bile caddelerden faytonları içinde geçen düvel-i muazzama konsoloslarıyla, sokaklarda sırmalı elbiseler içinde dolaşan konsolosluk kavaslarının bile, halka yüksekte bakan ve bizleri aşağı gören bir halleri vardı.”²⁴⁶

Uzun müddet beraber yaşadıkları halkların böyle şeyler yapmayacağına inanmak onlara kolay gelmiş olsa da milliyetçiliklerin analiz dışı bırakılmış olması kendi milliyetçiliklerinin sınırlarını algılamayı da muğlâklaştırmıştır. Bu koşullarda ihtiyaç duyulan şey gerçekçi bir kavrayış ve plan değil: “Mağlubiyetin haysiyet kırıcı ruh sefaletini unutturan, bizi aşağılık duygularından kurtaran, günlük hayat kaygılarını hor gösteren ve kafalara ümit, hayat enginlikleri veren bir şeydi.”²⁴⁷

Kendisi yeni bir tür milliyetçilik olan Ergenekon'a en azından Balkan milliyetçiliklerinin gelişiminin sebep ve sonuçları üzerine düşünülerek varılmış değildir, aksine bu tarz bir ulus-devlet milliyetçiliği küçümsenmiştir. Fiili duruma bakıldığında görülebilecek şey sınırların bir vatan-toprak olarak Anadolu'yu işaret ettiği gerçeğidir; ama Ş. Süreyya'nın ifadesiyle Anadolu denilince Rumeli'nin aklına ürkek askerler, kıtlık, fakirlik ve eşkıyalık gelmektedir: “...Anadolu Rumeli çocuklarının hayallerini dolduracak bir yer değildi.”²⁴⁸

Bu bağlamda Şevket Süreyya için Kafkas Cephesine gitmek savaşı aşan bir anlam ve işleve sahip olacaktır. İmparatorluğun içinde bulunduğu koşullarda savaş bir “ebedi seferberlik yaratmış” ve anne-babalar cephelere gönderdikleri evlatlarının geri gelmeyeceğini artık kanıksamışlardır. Şevket Süreyya, İstanbul Anadolu yakasındaki yedek subay talimgâhında altı ayı bulmayan bir eğitim alır ve bu talimgâh da genç bir Osmanlı Paşası bu durumu bütün askerlere haykırır: “Hepiniz öleceksiniz, hepimiz öleceğiz, vatan kurtulacaktır.”²⁴⁹

²⁴⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 43.

²⁴⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 57.

²⁴⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 54.

²⁴⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.72.

Ş. Süreyya'nın öncelikli isteği kardeşinin boşluğunu doldurarak vatanın bu kurtuluşuna hizmet etmek ve sonrasında Turan coğrafyasında Türk milletinin yeniden doğuşuna tanıklık edebilmektir. Bu iki istek cepheye giderken ve cephede yaşananlarla sorgulanacaktır. Turan bir idealse Anadolu da onun için yeni bir coğrafi gerçekliktir. Platon'un eğretilmesi ile söylenirse Anadolu mağaranın dışıdır.²⁵⁰

Hayal edilen bir coğrafyaya giderken bilinmeyen topraklarda savaşmak Şevket Süreyya'yı olgunlaştırır. Okulda edinilen bilgilerle, gözün gördüğü çıplak gerçekler yer değiştirir. Bu baştan beri informel öğrenme süreçlerinin onun üzerindeki etkisini tescillenmesi açısından önemlidir. Yolculuk ve savaş, Şevket Süreyya'ya Anadolu coğrafyası ve insanını tanıma fırsatı verir.²⁵¹

Gördüklerini Edirne ve İstanbul gibi önemli imparatorluk şehirleriyle kıyaslar. Bu gözlem ve karşılaştırmalar Anadolu'nun olanca yoksulluğunu ve sefaletini ortaya koyar. Öyle ki Şevket Süreyya Anadolu'yu gezerken kendisini tarih öncesi devirlerde yaşayan bir mağara adamı gibi hisseder. Aradaki zaman farkı genç Osmanlı subayı için bir yabancılaşmaya işaret eder.

İmparatorluğun alamet-i farikası olan farklılık, Anadolu'da sosyo-ekonomik anlamda anakronik bir tablo ortaya koymaktadır; etnik ve kültürel anlamda ise durum daha karmaşıktır. Eğitim verirken Şevket Süreyya askerlerin devletin adını, yönetim şeklini, başkentini, padişahın ismini hepsinden önemlisi dinini, milletini ve vatanının neresi olduğunu bilmediklerini not düşer. Bu sert gerçeklik onun askerleri cahil ve mutaassıp olarak vasıflandırmaya götürmüşse de sonra bulunduğu coğrafyadaki farklı kimliklerin çokluğu, ona sorunun bu kadar basit ele alınamayacağını gösterir. Şevket Süreyya'nın bölüğü küçük bir Anadolu mozağıdır: Aleviler, Yezidiler, Kızılbaşlar. Ş. Süreyya'nın gözünde aidiyet bağı kuran Türklük değil din olduğundan ona göre bu topluluklar bir Turan birlikteliği oluşturma idealine engel teşkil etmektedir. Bu insan malzemesi karşısında Ş. Süreyya'nın kendi içinde yaşadığı acıma ile yadırgama arasında gidip gelen gerilim üç temel noktada yoğunlaşır.

²⁵⁰ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.

²⁵¹ Alev Alatl, romanında bu Anadolu seyahatini şöyle kurgulamıştır: “Odonla, söğüt dallarıyla işleyen dur kalk bir lokomotifeydik sanki. Şevket Süreyya olmuş, aç Anadolu'nun ince ay ışığı altında kabaran köy evlerini, küme küme ağaç karaltılarını, şurada burada dev sütunlar gibi yükselen servi kavaklarını süzüyorduk!” Alev Alatl, *Viva La Murte! Yaşasın Ölüm, Orada Kimse Var Mı? 1.Kitap*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013, s. 296.

Birincisinde Şevket Süreyya savaşın rasyonalitesini sorgular. Bu son savaşın kaybedilmesi ona göre devleti değil asıl milletin varlığını tehlikeye düşürecektir. Osmanlı askerini, harbi ruhen benimsemediği, neden savaştığını bilmediği için suçlarken sonrasında daha gerçekçi bir değerlendirme yapar. Halk kendi değerleri ve aidiyet bilinci içinde az çok bir inanca sahiptir. Ayrıca kendi haline bırakılınca veya liderini kaybedince bir toplum duygusundan uzaklaşan Anadolu köylüsü topluluk içinde varoluşuna kavuştuğu bir öz-vasıfa sahiptir; ama yönetici elit, geleceğin gençleri ve aydınlarının neye inandığı meçhuldür. Ona göre ülkeyi savaşa sokan İttihat ve Terakki kendi toplumuna ve aydınına bunun gerekleriyle izah etmemiştir ve bu beraberinde ikinci bir hususun sorgulanmasını gerektirmektedir: “Galiba ilerimizde Turan’ı kurmak isterken, gerçekte, arkamızdaki Türkiye bile bizim değil... Hatta ilk iş, belki de Turan’dan önce Türkiye’yi kurmak ve kazanmak?”²⁵²

Savaşın sorgulanması, devamında ideal hedefin gerçekliğinin sorgulanmasını da tetikler. Bu iki sorgulama ise temeldeki devlet-toplum ilişkisindeki aksaklığa işaret eder: Devlet yöneticisinin ve entelektüelin kendi halkına yabancılaşmış olması gerçeği. Geleceğin Türk entelektüelinin Anadolu coğrafyası ve insanı ile bu ilk tanışması yabancılaşmayı ortadan kaldırmaz.²⁵³

Ş. Süreyya’nın ufkunda Kafkas topraklarının ötesi vardır ve dolayısıyla onun için Anadolu geçerken uğranılan bir istasyondur. Yine de bu istasyon Ş. Süreyya’ya göre aslında imparatorluğun temeli ve mihveridir; ama Türkler bin yıl önce girdiği bu toprakları yalnızca soymuş, sömürmüş ve devlet otoritesi de köylü için uzunca bir süredir yol, mektep, adalet ve idare ile değil vergi ve asker almakla özdeşleşmiştir.

Şevket Süreyya üç noktada özetlenen bu sorgulama süreci ile devlet-entelektüel-toplum denklemindeki karşılıklı etkileşim ve sorumlulukların muhasebesini yapar. Devlet-toplum ilişkisinin tekrar tesis edilmesinde entelektüelin rolüne işaret eder ki bu Yakup Kadri’nin 1932 yayınladığı Yaban romanındaki tezin

²⁵² Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s. 106-107.

²⁵³ Şevket Süreyya da bu yabancılaşmanın ortadan kalkmasında milat olarak Millî Mücadele dönemini gösterir. Osmanlı modernleşmesinden devralınan entelektüel-halk arasındaki kopukluk problemi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir; ama geçiş sürecinde Türk entelektüeli ilk kez Türk köylüsü ile temas edince gündemine eğitim ve köyün kalkındırılması gibi problemler girmiştir.

bir tekrarını içerir: “Hayır, derdim, bunlar günahsız, bunlar değerli varlıklardır. Bunlar daha aydın bir yarının yapıcılarıdır. Asıl suçlu biziz. Onlar bizi affetmelidirler...”²⁵⁴

Şevket Süreyya savaş bitince İstanbul'a dönmüştür; ama daha cepheleyken Kafkasya'ya tekrar geri dönmeyi planladığı için Edirne Muallim Mektebindeki tahsilini tamamlar tamamlamaz Azerbaycan'a gitmiş ve Nuha'da öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. Bu noktada, yukarıda zikredilen sorgulama sürecinin neden onu bu isteğinden vazgeçiremediğine odaklanmak gerekir. Turan'a dönme kararı hayatının dönüm noktalarından birisini oluşturmuş ve onu bir anlamda Turan idealinden Doğu Halklarının birlikteliği söylemine oradan da sosyalizme taşımıştır. Bu dönemde henüz Şevket Süreyya ulus-devlet temelli bir çözüm fikrine uzaktır. Başka bir ifadeyle o başka arayışların hala mümkün olduğuna inanmaktadır.

1.5. Osmanlı Ordusunda Bir İhtiyat Zabiti²⁵⁵

Bitmek bilmeyen savaşlar ve bu savaşlara hazırlığı ifade eden seferberlik Osmanlı açısından dar anlamıyla “askerlik çağındakilerin silâh altına alınması” içeriğine çok şey eklemiş, bütün toplumsal kesimlerin hareketliliğini gerektiren topyekûn bir durumu anlatır hale gelmiş ve bunun sonucunda ve cephe-cephe gerisi gibi ayrımlar bulanıklaşmıştır.

Hepsinden önemlisi Ş. Süreyya'nın biyografisinde de görüldüğü gibi ölüm her Osmanlı için sıradan hale gelmiş ve kanıksanmıştır. Bu anlamda Süreyya'nın tanıklığı imparatorluk-vatan toprağı için can verebilme isteğinin yarattığı coşku ile ölümü bir kuşağın kaderi olarak kabul eden bir tevekkül arasındaki ilişkiyi yansıtmaları açısından

²⁵⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 108. Yakup Kadri'nin Yaban'daki ünlü pasajı şöyledir: “Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksirmek hakkını kendinde buluyorsun.” Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.136. Bilindiği gibi *Yaban*, Yakup Kadri'nin Kadro dönemi verimlerinden biridir ve Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde özellikle Anadolu'yu ve savaşı anlattığı kısımlarında bu metnin etkisinde olduğu söylenebilir.

²⁵⁵ “İhtiyat Zabıtlığı” bugünkü yedek subaylık müessesinin temelini teşkil etmektedir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra ordunun artan asker ihtiyacını karşılamak üzere İttihat ve Terakki iktidarınca 1910 yılında bu alanda ilk kanun çıkarılmış; ama “İhtiyat Zabıtlığı” asıl I. Dünya Savaşı sırasında önemli bir askeri güç olarak kendini göstermiştir. Şevket Süreyya'nın da içinde bulunduğu eğitimli pek çok genç bu kategori içinde orduya dahil edilerek cephelere gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Beşikçi, “İhtiyat Zabiti”nden “Yedek Subay”a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik, Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar 1891-1930”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.13, 2011, ss. 45-89

önemlidir. “Ordu-millet”in askerleri olarak Ş. Süreyya nesli için hak yok vazife vardır.²⁵⁶ Bu vazife de hiç kuşku yok ki vakti geldiği zaman vatani için canını verebilmektir. Şevket Süreyya I. Dünya Savaşı’na Kafkas cephesinde katılmıştır. Bu cephe yukarıda ifade edilen “Pantürkist- Panturanist” hedeflerin gerçekleştirilme sürecinde merkezi bir yere sahiptir. Süreyya’nın I. Dünya Savaşı’na fiilen katılmış olması pek çok açıdan önemlidir. Savaş, onun yetişmesi ve düşünsel gelişiminde doğrudan etkilidir.

Yaşam öyküsüne bakıldığında I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi onun açısından yeni bir başlangıca işaret eder. O ana kadar duyup-görüp, öğrendiklerinin coğrafi ve ideolojik anlamda karşılığının olup olmadığını deneyimlediği yer Anadolu ve sonrasında bir anlamda “Turan”ı ifade eden Azerbaycan olmuştur. Bu, harita üzerinden tahayyül eden toprakların keşfedilmesi anlamına gelmektedir.

Savaş bütün şiddetiyle milliyetçiliğin akıbetini belirleyecektir. Bu anlamda Hobsbawm’ın 20. yüzyılın başlangıcına I. Dünya Savaşı’nı yerleştirmesi²⁵⁷ gibi Ş. Süreyya’nın kendi yaşamını ve imparatorluk gerçeğini idrak edebilmeye başladığı eşik I. Dünya Savaşı olarak belirlenebilir. Süreyya’nın ifadesiyle o “küçük rütbeli bir savaşı,” “genç bir yedek subay,” “Doğu Cephesinde Doğu coğrafyasıyla yoğrulmuş bir eski muharıptır.”²⁵⁸ Bu nesil için savaşmanın ve seferberliğin ilk anlamı vatani ve vatanın sınırlarını kısaca imparatorluğun durumunu öğrenmektir. Aynı zamanda korku-travma ile cesaret-fedakârlık ikilemine²⁵⁹ sıkışan savaş psikolojisi o nesil için

²⁵⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 72-73, s. 81.

²⁵⁷ Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s.13.

²⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa c.3 (1914-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 75, s. 155.

²⁵⁹ Süreyya’nın ihtiyat zabiti olarak orduya katılmadan önce aldığı askeri eğitim ile ilgili gözlemleri önemlidir. Bu gözlemlerde I. Dünya Savaşı’nda Enver Paşa önderliğinde ordunun yeniden yapılandırıldığını ifade eder. Yer, yiyecek, araç giyecek sıkıntısına rağmen verilen Prusya tipi eğitimin askerlere tahammül, uyanıklık, cesaret gibi değerleri aşıladığını belirtir ve bu anlamda abartılı bir yorumla hiçbir askerin, korkaklık, yetersizlik gösterip şikâyet etmediğini de buna ekler. Aydemir, *Enver Paşa, C.3*, s.76. Zürcher ise Osmanlı askerinin I. Dünya Savaşı deneyimlerini ele aldığı makalesinde ordunun ulaşım, iye, yiyecek, ücret ve silah donanım konularındaki eksiklerin bir listesini çıkarır ve askerlerin savaş kadar sıtma, tifüs, tifo, frengi gibi hastalıklar sonucunda da hayatını kaybettiğini söyler. Şevket Süreyya’nın da vurguladığı firarilerin sayıca çokluğuna işaret eder ve savaşın yükünün de Anadolu köylüsünde olduğunu belirtir. Osmanlı ordusu için ortaya koyduğu tablo ona göre doğal olarak şu soruyu gündeme getirir: “Bu ordu nasıl olmuş da bu kadar iyi bir şekilde bunca uzun süre dövüşebilmiştir”. Bu soruya şöyle cevaplandırır: “Belki de Osmanlı askeri birliklerinde var olan görece yüksek moralin kökeni, bu kaybedecek hiçbir şeyin olmadığı duygusundadır. Belki de onlara, o kerte üstün düşman güçleri karşısında –özellikle savunma durumunda- bu kadar iyi dövüşme yeteneğini veren budur.” Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, ss. 201-215. Ne kadar iyi eğitilirse eğitilsin bu durum

erken yaşta olgunlaşmalarını sağlayan bir katalizör işlevi görmüştür. Ş. Süreyya daha savaş başlamadan Anadolu gerçeği ile karşılaşınca bunu açıkça ifade eder: “Bu ayrılıştaki biz üç genç, artık yola çıktığımız andaki çocuk-insan değildik. Aradan geçen kısa zamanın ruhlarımızda yarattığı değişiklikler, olgunluklar, ancak yılların ölçüleriyle ölçülebilirdi. Bu yolculuğun başında biz, sanki serde yetiştirilen birer bitki gibiydik. Ser, mekteplerimizin sunî havasıydı. Hâlbuki bu son haftalar içinde, Anadolu’nun bir tarafından diğer tarafına, sanki bir potadan, bir çileden geçer gibi geçtik.”²⁶⁰

Diğer bir tanık, savaşı Suriye, Filistin ve Hicaz’da yaşamış olan Falih Rıfkı’dır: “Karargâha yirmi yaşında gitmiştim; şimdi yirmi dört yaşımdayım. Ümit, hayal ve iyimserlikten yoğrulan bu altın çağ, bir dede başı kadar yıpranmış, çileden geçmiş ve ağırlanmış, onu omuzlarımdan üstünde güç tutuyordum.”²⁶¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun son on yılı (1911-1922) savaşlarla geçmiştir. O dönemde yetişen her genç Osmanlı kendi formasyonunda bu savaşın izlerini taşır. Bu anlamda savaş Süreyya’nın da içinde bulunduğu neslin kimliğine damgasını vurmuştur. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşı bu bağlamda on yıllık kronolojinin daha da geri çekilebileceğini ve savaşın yarattığı psikoz ve yıkım ise bu tarihin bir milat olarak alınabileceğini de ortaya koyar:²⁶² “Mali, siyasal, askeri, diplomatik olmak üzere, 1875’ten 1878’e değin süren-o çok cepheli- uzun bunalımdan, zayıflamış ve küçülmüş bir halde çıkar Osmanlı devleti. Balkanlarda pek büyük toprak kayıplarına uğramıştır: Romanya, Sırbistan ve Karadağ tam bağımsızlıklarını elde etmişlerdi; Bosna-Hersek’i Avusturya işgal etmiştir ve Bulgaristan özerk bir prenslik olmuştur. Ne var ki, Osmanlı geri çekilişi imparatorluğun Avrupa’daki bölümüyle sınırlı değildir yalnız: Kıbrıs adası İngiltere’ye terk edilmiştir ve Anadolu’nun doğusunda, Kars ve Ardahan illerini Rusya kendisine katmıştır. Toplam olarak 210.000 km² dolayında bir parça kopmuş

askerin savaş sürecinde hiç korkaklık göstermediği, travma yaşamadığı veya savaş sonrası psikolojik sorunları olmadığı anlamına gelmez. Süreyya’nın savaşta iki kez ölüm tehlikesi atlattığı düşünüldüğünde her an ölüme hazır olma duygusunun bireyin psikolojisinde kalıcı etkiler bıraktığı düşünülebilir. Bu konu da bkz. Yücel Yanıkdağ, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Askerlerinde Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) ve Tıbbi Yaklaşım”, *Toplumsal Tarih* S. 198 Haziran 2010, ss. 2-8; Yücel Yanıkdağ, “Cihan Harbinde Korku, Cesaret ve Erkeklik”, *Toplumsal Tarih*, S. 243, 2014, ss. 48-55.

²⁶⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 95.

²⁶¹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 19.

²⁶² Murat Belge, *Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 543-569.

bulunmaktadır; bununla 5,5 milyon dolayında bir halk da beraberdir ki, imparatorluğun tüm nüfusunun beşte birine yakın demektir. Bu toprak ve nüfus kopmalarına ek olarak, mali kaynakları da azalmıştır.”²⁶³

Bu tablo imparatorluk için tam bir yenilgiyi ifade eder. Bu yenilginin sosyal, siyasi, ekonomik, toplumsal sonuçları imparatorluğun bekası için yeni bir dayanak arayışına yol açacaktır. Toprakların küçülmesi artan göçlerle toplumun homojenleşmesi II. Abdülhamit’in İslamcı seferberliğine rağmen milliyetçi tahayyülün zeminini oluşturacaktır. Ayrıca Abdülhamit döneminin sonraki döneme kıyasla görece savaşlar açısından sakin bir görünüm arz etmesi de 93 Harbi ile bağlantılıdır. 1908 ile beraber tekrar tesis edilen anayasal düzene yükselen milliyetçilikler ilhaklar ve yeni savaşlarla karşılık vermiştir.

Dolayısıyla Ahmad’ın da ifade ettiği gibi savaşın toplum üzerine etkilerini çalışmak isteyen bir araştırmacı için bu anlamda geç Osmanlı İmparatorluğu’nun 1908-18 aralığı çok uygun bir kronoloji teşkil eder. Bu konjonktürde imparatorluk, daha önce hiç görülmemiş boyutlarda politik mücadele, şiddet ve savaşa tanıklık etmiştir. Türkler bu anlamda Ahmad’a göre savaşa bigâne bir toplum değildir; imparatorluk üç kıtaya bir fetih siyasetiyle yayılarak kurulmuştur. Nihayetinde bu dönemde Osmanlı toplumunun askeri bir toplum olarak örgütlendiği tartışma götürmez bir gerçektir.²⁶⁴

1908’e gelindiğinde ise konjonktür ve koşullar farklılaşır. Abdülhamid dönemi savaşlar açısından görece sakin bir dönemdir. Oysa 1908’de meşrutiyetin ilanı ile Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna Hersek Avusturya’ya, Girit Yunanistan’a bağlandığını kamuoyuna duyurmuştur. Böylece dış dünya, imparatorluğun anayasal düzen ve hürriyet ilanına toprak ilhak ederek karşılık vermiştir.²⁶⁵ Anayasal düzenin yeniden tesisiyle toprak kaybeden imparatorluk İttihat ve Terakki yönetiminde Trablusgarp, Balkan, I. Dünya savaşlarında da toprak kaybedecektir. Siyasi, askeri ve diplomatik yenilgi, yenilgiye uğrayan toplumu kendi gücünü ve sınırlarını tekrar değerlendirmeye zorlayacak ve var olan kaynakların daha iyi kullanılabilmesi

²⁶³ François Georgeon, “Son Canlanış (1878-1908)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Yay. Yön. R. Mantran, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 145.

²⁶⁴ Feroz Ahmad, “War and Society Under The Young Turks 1908-18”, *Fernand Braudel Center*, c. 11, S. 2, 1988, s. 265.

²⁶⁵ Shaw-Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 334.

amacıyla sosyal yapıda, iktidarın işleyişinde hepsinden önemlisi orduda zaafların giderilmesi yönünde bir eğilimi güçlendirecektir.²⁶⁶

Yenilgi aynı zamanda Balkan coğrafyasındaki kaybın telafisi için emperyal refleksleri de tetikleyecektir. Türkiye örneğinde bu saldırgan bir milliyetçiliğin yükselişinde “PanTürkist-PanTuranist” bir biçim alacaktır; ama romantik planda milliyetçiliğin gelişiminde belirli bir rol oynasa da-1917-18 Rusya’daki devrimin yarattığı iktidar boşluğu dönemi dışında-siyasi ve askeri bakımdan zayıf bir dürtü olmanın ötesine geçemeyecektir. Nihayetinde Osmanlı Devleti böylesi bir milliyetçiliğin gerektirdiği araç ve iktidardan yoksundur.²⁶⁷

Bu noktada Şevket Süreyya örneğinde, savaşmak için seferber edilen bir neslin entelektüel gelişimine bakıldığını tekrar etmek gerekmektedir. İttihat ve Terakki içinde başta Enver Paşa olmak üzere genç nesil tarafından model alınan insanların hepsi üniformalıdır.

Şevket Süreyya’nın I. Dünya Savaşı’na katılmasında militarist söyleminin etkisi belirgin olsa da onun seçimini belirleme sürecinde kendi aile geçmişi de rol oynar. Balkan Savaşları sırasında asker olan iki ağabeyinden biri ile annesini, Sarıkamış Muharebesi’nde diğer ağabeyini kaybeder. Bu durumda önceki bölümde de belirtildiği gibi babası hayatta kalan tek oğlunun askeri bir eğitim almasını istememiştir.

Kuleli Askeri İdadisi’ne yazılan Süreyya bu yüzden Edirne’de Muallim Mektebi’ne devam etmek zorunda kalmıştır. Babasının kısa süre sonra hayatını kaybettiği varsayılırsa Ş. Süreyya bütün ailesini yitirmiştir. Bu anlamda Kafkas Cephesi’ne gönüllü gitmek için uğraşması ağabeyinden boş kalan yeri doldurma isteği ile ilgilidir. Aynı zamanda aileden devlete uzanan yeni aidiyet çizgisi de bu süreçte belirginleşmiştir. Devletin aileye, eğitime, kamusal alana müdahalesi savaşla beraber Şevket Süreyya’yı da yeni bir deneyimin eşiğine getirmiştir. Bu deneyimin militarist karakteri çok açıktır.

Nitekim 1915 yazının sonuna doğru ısrarlı müracaatlarından sonra Şevket Süreyya’yı askere almaya razı olurlar. Ordu-askerlik ve ihtiyat zabıtlığı onun için yeni bir aidiyet ve bağlılık demektir. Ordu aynı zamanda onun için yaşadığı imparatorluk

²⁶⁶ Ahmad, “War and Society”, s. 268.

²⁶⁷ Ahmad, “War and Society”, s. 268-269.

koşullarının gerçek anlamda idrak edilip yaşam tecrübesi kazanacağı yerdir. Şevket Süreyya, Osmanlı tahsilli ihtiyat zabitleri kuşağına aittir.²⁶⁸ Muallim Mektebini yarıda bırakarak talimgâha gider ve altı ayı bulmayan bir eğitimden sonra orduya katılır: “Bu süreçte o “ordunun saflarına kabul ettiği en küçük yaşta subay namzedinin ben olduğumu sanıyor ve bundan gurur duyuyordum. Mektebe girebilmek için nüfus kâğıdında, mahkeme karan ile yaptığım yaş tashihleri de nazara alınır, ancak on sekiz yaşımın içindeydim. Fakat İstanbul’a varıp da talimgâhı görünce, durumun hiç de benim düşündüğüm gibi olmadığım gördüm. Burada belki benden de küçük niceleri vardı.”²⁶⁹

Ordu saflarına katılmış olmasında Alman hayranlığı hep onun karnesine yazılan Enver Paşa’yı da zikretmek gerekmektedir. Balkan yenilgileri sonucunda ordunun yeniden yapılanması onun teşkilatçılığı ile başarılmıştır; ama bu teşkilatçılık sadece eğitim ve kadro işlerinin tanzimini içermez “Ordu mensuplarının ruhunda yeni bir emniyet ve heyecan uyanışını”²⁷⁰ beraberinde getirmiştir. Ayrıca Şevket Süreyya hem Enver Paşa’nın önderliğinde kendi nesline aşılana özgüven ve yeni milli ruhu ve bunun Prusya disipliniyle bağlantısını talimgah günleri ile ilgili gözlemlerinde dile getirir: “Gerçi İstanbul’un Anadolu yakasındaki yedek subay talimgahının, yersiz, vasıtasız, giyeceksiz ve iâşesiz yaşantısını hatırlarım. Ama buna rağmen, talim ve eğitimdeki sade, çevik, dinamik ve adeta makineleştirilmiş yetiştirme düzeni, Ordudaki kısa zamanda formlaştırma usulünün bir örneğiydi. Buradan altı ayda, beş ayda, bazen de üç ayda takım kumandanları yetiştirildi. Talimgahta da Kumandan Rabe Beydi. Rabe, sırim gibi, Prusya tipi bir Almandı. Çeviklik, çabuk ve keskin intikal sürati, yokluklara, zahmetlere kayıtsız şartsız tahammül, uyanıklık ve dinçlik;

²⁶⁸ Beşikçi, “İhtiyat Zabiti”nden”, s. 77.

²⁶⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 66-67. Bu durum I. Dünya Savaşı’nda ordunun artan asker talebiyle bağlantılıdır: “Seferberlikle birlikte mükellefiyet kapsamına alınan yaş aralığı 20-45 olarak ilan edilmişti. Ancak, kısa bir süre sonra, Şubat 1915’te ihtiyat zâbiti adayları için celp yaşının alt sınırı 18’e indirildi. Aynı yılın Kasım ayında da ihtiyat zâbiti celbi için üst yaş sınırlaması fiilen kaldırıldı. Savaş uzadıkça, celbe dâhil edilen alt yaş sınırı 18’in üzerine bir daha çıkarılmadığı gibi belli periyotlarda daha da aşağıya çekildi. 1916 yılı başında da 18 olarak ilan edildikten sonra, 47 aynı yılın Eylül ayında 1899 yılı doğumluları, yani 17 yaşındakileri kapsadı. Aynı doğum tarihi 1917’de de alt sınır olarak belirlendi. Tabii, seferberlik celbine dâhil edilen alt yaş sınırının aşağı ya çekilmesi, ihtiyat zâbiti adaylarının giderek gençleşmesi anlamına da geliyordu. Yani, giderek, artık yüksekokul mezunu olamayacak kadar gençler de mecburi hizmet kapsamına dâhil ediliyordu. Bu ise okul mezunu olma şartında da bir esneklik getirecek ve savaşın ikinci yarısında, mezun olma şartı yerine, ihtiyat zâbiti adayı veren yüksekokulların son ya da sondan ikinci sınıflarında bulunmak yeterli kabul edilecekti.”, Beşikçi, “İhtiyat Zabiti”nden”, s. 61-62.

²⁷⁰ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s.75.

Talimhahın müsamahasız prensipleriydi. Ama bu hızlı işleyen kısa devreli mekanizmanın içinden gecen ve çoğunun yaşları ancak 18-22’lerde oynanan delikanlılar ordusu, gönderildikleri cephelerin hiçbirinde, korkaklık ve yetersizlik göstermediler. Eridiler ama, şikâyet etmediler.”²⁷¹

Süreyya on yıllık savaş (1911-1922) kronolojisinde Trablusgarp, Balkan Savaşları’nın yaşandığı atmosferi solumuş, I. Dünya Savaşı’nda bir ihtiyat zabiti olarak bulunmuş; ama Millî Mücadele’ye katılmamıştır. Hayata bakışında militarist-milliyetçi ideoloji oldukça etkili olmuştur. Savaş nihayetinde onun için bir çözüm yöntemi başka bir ifadeyle hayallerin gerçeğe dönüşmesini sağlayacak önemli bir araçtır. Nuha’da öğretmenlik yaptığı yıllarda da Karabağ’da Ermenilere karşı gönüllü birliklerin başında savaşmaktadır: “Savaşta, içimizdeki ilk atalarımızın ruhu, şuurumuzun (bilincimizin) bütün eğreti örtülerini sıyrarak, hâkim plana çıkar. Savaş bizi, çağımızın incelmış ve çok defa soysuzlaşmış kayıtlarından, şartlarından kurtarır. İçimizdeki ilkel insanın kaba sıhhatine götürür. Bazı hallerde bu, hatta bir tedavidir, sağalmadır.”²⁷²

İçinde bulunduğu koşulların sağlıklı bir düşünsel değerlendirmesini yapamadığı bir bunalım anında söylenmiş bu sözler eylem, şiddet ve hareketin nasıl içselleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

1.6. Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi

Şevket Süreyya’nın “Turan” hayali peşinde koştuğu bu dönemin anlaşılması Osmanlı imparatorluğunda 1908 tarihinden sonra yoğun olarak tartışılan, giderek olgunlaşan ve siyasallaşan Türkçülük akımıyla bağlantılıdır. Türkçülük imparatorluk içinde gelişen milliyetçi tahayyülü ifade etmesi açısından önemlidir. Türkçülük, II. Abdülhamit döneminde bir kültür milliyetçiliği²⁷³ şeklinde filizlenmiş; “Temelde ‘Türklük’ün kimlik olarak keşfiyle başlayan, 20. Yüzyılın başlarında siyasal bir

²⁷¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 75-76.

²⁷² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 158. Rusya’da eğitim aldığı üniversitede yönetim öğrenci komitelerinin elindedir. Şevket Süreyya da askeri bir komite içinde yer alır. Bu askeri komitenin amacı okulun deposundaki silahlarla inkılâbı düşmanlarından korumaktır. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 255.

²⁷³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 206.

harekete dönüşen ve Türk ulusal devletinin kuruluş sürecine hizmet eden”²⁷⁴ bir ideolojiye dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk milliyetçiliği (Türkçülük) iki ana unsurun birleşmesiyle temel özelliğini kazanmıştır. İlk kaynak, Rusya içindeki Müslümanların kendi haklarını ve bağımsızlıklarını elde etmeye yönelik modernist bir pozisyon aldıkları süreci içerir. Diğerisi ise devleti ayakta tutma refleksiyle hayata geçirilmeye çalışılan oldukça pragmatik sürecin ürünüdür. Başka bir şekilde ifade edilmek istenirse ilki Rus sömürgeciliğine karşı bir tavır olarak, ikincisi ise İmparatorluk kozpolitizmi içinde kendi milliyetçiliklerini geliştiren unsurlara yönelik geliştirilmiştir. Ortak paydayı modern değerler ekseninde bir hayatta veya ayakta kalabilme mücadelesini yansıtması oluşturur: “Türkçülük, milliyetçi hareketlerin bilhassa imparatorluk sınırlarında yarattığı depremlere karşı geliştirilen bir cevaptır. Başka bir ifade ile Türkçülüğü şartlandıran problematik Rusya Müslümanları içinde belirginleşmiş ve başka bir cevabın hazırlandığı Osmanlı entelektüel evrenine ithal edilmiştir. Bu açıdan Türkçülük bir akımı niteleyen ortak bir fikri paydaya sahip olduğu gibi entelektüel aktörler düzeyinde hem nüansları ve hem de köken açısından bir zenginliği temsil etmektedir. Sosyalizm kadrolarında görülen Alman, Fransız, Rus, Musevi kökenli teorisyenlerin gerisinde ona hayat veren çelişkinin evrensel niteliğinden kaynaklanan bir kompozisyon zenginliği sergileniyorsa aynı şekilde Türkçülük de milliyet meselesinin kapsamlılığından dolayı Osmanlı, Tatar, Azeri unsurları kendine çekmiş, siyasal coğrafyasını değiştirmiş ve genişletmiştir.”²⁷⁵

Dolayısıyla imparatorluk içinde gelişen Türkçülüğü ve daha daraltıldığında bu Türkçülüğün Pantürkist versiyonu iki farklı tarihsel sürecin kesişiminde ele alınırsa anlamlı bir analiz çerçevesi kurulabilir. Ayrıca Şevket Süreyya, Azerbaycan topraklarına ayak bastığında 1908 sonrası süreçte özellikle İsmail Gaspiralı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi isimlerin etkisiyle siyasallaşp kurumsallaşan edebi ve romantik yönü güçlü bir Türkçülüğün etkisi altındadır. Başka bir ifade ile Şevket Süreyya bu milliyetçi fikirlerin tartışıldığı ve üretildiği her iki coğrafyada da bulunmuştur.

²⁷⁴ Günay Göksu Özdoğan, “*Turan*’dan “*Bozkurt*”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), çev. İ. Kaplan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

²⁷⁵ Mehmet Özden, “Türkçülük: Sınırlar ve Hayaller”, *Türkiye Günlüğü*, S. 33, 1995, s.86.

Bu noktada onun hareketinin anlamlandırılabilceği bağlamın boyutları ortaya konmuş olur. Rusya'daki Müslümanların mücadelesi ile bu mücadelenin İmparatorluk yönetimi ve entelektüelleri ile ilişkisi ana çerçeveyi oluşturur. Bu husus imparatorluk içinde gelişen Türkçülüğün özellikleri ele alınarak tamamlanabilir. Bu Türkçülüğün içinde de özellikle edebiyatın etkisi altında şekillenen Pantürkçü-Turani bir kimlik (tarih-coğrafya-kültür) arayışının niteliği üzerinde durmak gerekmektedir. Bu iki sürecin benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları olduğunu da vurgulamak gerekir. Özellikle 1908-1918 sürecinde etkili olmaya başlayan Türkçülük bu iki birikiminin kesişim noktasında kendi argümanlarını geliştirmiştir. Bu argümanlardan biri de Pantürkizm'dir. Pantürkist tezler yukarıdaki alıntı da vurgulandığı gibi Türkçülük akımı içinde geliştirilmiştir. Şevket Süreyya'nın bu dönemde izlediği yol genel olarak Türkçülük tartışmaları bağlamında değerlendirilebilse de daha dar patikada Pantürkist romantizm içinde ele alınmalıdır. İmparatorluk içinde Ziya Gökalp'in önderliğinde geliştirilen Pantürkist romantizm Kazanlı, Kırımlı ve Azerbaycanlı entelektüellerin etkisiyle şekillenebilmişti ve Şevket Süreyya'nın hareket ufkunu da bu etki belirlemişti. Şevket Süreyya bu milliyetçiliğin oluşturduğu atmosfer içinde Edirne'den Güney Kafkasya'ya doğru bir hat içinde yolculuk etmiştir. Bu bir bakıma onun Türkçü düşüncenin hayal ettiği toprakları kat etmesidir.

Bu o dönemde Türkçü entelektüellerin modernleşme sürecindeki arayışları ile yakından ilgiliydi. Ana hatlarıyla söylenecek olursa bu arayış devlet ve toplum ilişkilerinin konjonktürel verilerin ışığında tanzim edilmesi anlamına gelir. Rusya Müslümanları toplum, kimlik eksenli bir değişim vizyonu geliştirmişler, Osmanlı entelektüelleri ise devlet eksenli bir çözüm arayışı peşinde olmuşlardır. Bu bağlamda Şevket Süreyya makro düzeyde bir devlet ("ya devlet "başa ya kuzgun leşe") peşinde olsa da mikro düzeyde bir aidiyet peşindedir: "Avrupa'da, "romantik milliyetçilik, muhtemelen modernizmin yarattığı hasara, yeni ve daha geniş bir aidiyet hissi, yeni sosyal bağlar, kimlik ve anlam getiren ve her şeyi kapsayan büyük bir oluşum, kişinin kökeninden parlak bir geleceğe uzanan yeni bir tarih anlayışı sağlayarak karşılık vermişti."²⁷⁶

²⁷⁶ Touraj Atabaki, "Kendini Yeniden Kurmak, Ötekini Reddetmek: Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği", Der. Erik Jan Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2007, s. 50.

Yaşam öyküsünü belirleyen bu hat aynı zamanda bu milliyetçi birikimin oluştuğu coğrafyaya da tekabül etmesi açısından önemlidir. Güney Kafkasya kimlik temelinde milliyetçilik tartışmalarının daha çetrefil hale geldiği bir coğrafyadır. İrredantist, devlet temelli bir Pantürkçülüğün içinden meseleleri anlamaya çalışan genç Şevket Süreyya'nın burada yaşadığı hayal kırıklığı Turan birlikteliğinin gerçekleştirilmesi noktasındaki engelleri görmesi kadar bu kimlik meselesinin çok boyutluluğunu kavrayamaması ile de ilgilidir.

Türkçülüğün, modernitenin çözdüğü farklı toplum formasyonlarını yeniden örgütleme yönünde bir çaba olduğu kabul edilirse tartıştığı konuların çeşitliliği ve derinliği de kendiliğinden anlaşılır. Şevket Süreyya'nın bu tartışılan konulara vakfı olabildiğini söylemek zor olduğu gibi Suyu Arayan Adam'da Rusya Müslümanları bağlamında ortaya konan birikim de göz ardı edilmiştir. Ş. Süreyya, otobiyografisinde Ziya Gökalp, Tekin Alp, Mehmet Emin, Ahmet Müfit gibi isimleri zikrederek kendisinin değerlendirilmesi gereken bağlamı işaret etse de Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Resulzade gibi isimlerden hiç bahsetmemesi bu bağlamın genişliğini göstermesi açısından önemlidir. Enver Paşa biyografisinde Türk milliyetçiliğini anlatırken kısmen söz etme ihtiyacı duyduğu Rusya Türklerinin milliyetçi mücadelesini de eğitim, edebiyat ve basın çerçevesini aşmadığını için eleştirmiş ve bu milliyetçiliğe asıl karakterini veren İslamcılığın da milli şuuru kösteklediğini ifade etmiştir.²⁷⁷

Türkçülük ideolojisi ana hatları ile Gökalp-Akçura ekseninde ele alınacak olursa Şevket Süreyya'nın bu dönemde Gökalp romantizmi içinde hareket ettiği daha sonra Akçura'nın sosyo-ekonomik ve etnik temellere dayalı politik tavrının anlamını kavrayabildiğini söylemek gerekir. Şevket Süreyya'nın her dönem Gökalp üzerinde

²⁷⁷ Aydemir, *Enver Paşa c.2*, s. 452. Şevket Süreyya'ya göre: "Bu İslamcılığın sözcüleri olan imam ve ahuntlar ise, çok defa kara cahil ve gerici idiler... İslamcılığın ve dinin sözcüleri geçinen bu tür din adamları, bütün Rusya Türkleri çevresini kaplamıştı." Aydemir, *Enver Paşa c.2*, s. 452-53. Şevket Süreyya bu mücadelede taraflardan sadece birisi üzerinde durur. Ceditlerin hikayesini Enver Paşa'nın üçüncü cildinde ayrıntılı olarak ele alacağını söylemesine rağmen bu ciltte bu konuya dair söylediği şeyler çok sınırlıdır. Dolayısıyla Rusya Türklerine yönelik suskunluğunun üzerinde durmak gerekmektedir. Cedit hareketini geliştirenlerin öncelikli uğraşması gereken otorite Rus çarlığı bundan sonra kendi toplumları içindeki muhafazakâr kesimdir; milliyetçiliği de belirli bir seviyeye getiren ana unsur ceditçiliktir ve bu hareket dinin bu modernleşme içindeki yeri ve rolünü tartışarak önemli bir gelişme gösterebilmiştir. Dolayısıyla sadece milliyetçilik açısından dar bir yaklaşım ceditçiliğin bu toplumlar üzerindeki etkisini bütün boyutlarıyla kavrayamadığı gibi kimliklerini oluşturan dini unsurun önemini de tebarüz ettiremez. Bu her şeyden önce iki toplumun entelektüellerinin milliyetçiliklerini oluştururken hangi unsurların etkili olduğuna dikkat edecek bir perspektife sahip olmakla mümkündür.

durmuş olması Gökâlp etkisinin sadece Turan dönemi ile sınırlanmayacağını da göstermektedir.

Türk milliyetçiliğinin bir imparatorluk içinde gelişip kurumsallaşmış olması onun karakterini belirlemiştir.²⁷⁸ Türklerin bir millet olarak kendilerini ortaya koyma noktasında geç kalmaları devletle özdeşleşmiş unsur olmalarından kaynaklanır.²⁷⁹ Başka bir ifadeyle onlar imparatorluktan bir ulus-devlet çıkarmak zorunda kalmışlardır. Sultanın mülkünden ulus devlete geçiş bu anlamda toprak kaybederek bir tarihsel vatan inşa etmek anlamına gelir. Bunun kökleri de Tanzimat dönemine kadar götürülebilir. Nihayetinde Tanzimat bir değişim ve kriz anında imparatorluğun kendisini yeni bir ideoloji ka(lı)bında ortaya koyması ve Padişaha odaklanan inanç ve sadakat temelli bağlılığın yerine yeni muhayyel ve birleştirici bir bağlılığın inşa edilmesidir.²⁸⁰ Bu da her şeyden önce bir “kamu” inşa edilmesiyle yakından alakalıdır. Ferman, tebaaya yeni bir sesleniş biçimini temsil eder ve onu muhatap aldığını kabul eder. Değişimin tebaayla mümkün olabileceği örtük mesajını verir: “...*Halkın istidadından* bahsedilir... İnsanların devlet ve milletlerine sadık olmaları gerektiği belirtilir. Fermanda kabul edilen değişiklikler, insanları *devlet ve milletlerine* hizmet etmeye ve *vatan muhabbetine* sevk edecektir...*Vatan* kelimesi, Fransızca'daki *patrie*'yi vurgulayan, insanın doğduğu toprakları ifade eden örtük bir anlam kazanmıştır. Burada seslenilen "tebaa"nın, fiiliyatta "yurttaşlar" olduğu açıktır.”²⁸¹

²⁷⁸ Göcek'e göre “Türk Milliyetçiliği Çatışma ve savaş ortamı, ‘düvel-i muazzama’ ile olan ekonomik ilişkiler ve 19. yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketlerinin etrafında odaklandı. Bu kesişme noktası etrafında, Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Batı etkisindeki eğitim kurumlarında ortaya çıkan yeni oluşumlar yukarıda anlatılan kesişme noktalarına yeni bir anlam örtüsü kazandırdı. Osmanlı Türkleri, bu yeni yapısal oluşumlar ve onların üzerini kuşaklayan yeni anlam dünyası içinde, hayır kurumları, gizli dernekler ve siyasi partilerin sağladığı yeni örgütlenme biçimlerini de kullanarak milliyetçiliği hayata geçirdiler.” Fatma Müge Göcek, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c.4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 63.

²⁷⁹ Hanioglu durumu şöyle ifade eder: “Bu hareketin Türk unsuru içinde geç belirmesinin temel nedenleri İmparatorluğun çoğunluğunu oluşturan bu grubun onu sürdürmeyi ve kurtarmayı düşünen tek topluluk olmasıyla ümmet yapısının etkisinden kaynaklanır.” Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1395.

²⁸⁰ Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, s. 9-10.

²⁸¹ Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, s.16. Mardin, III. Selim döneminden itibaren dilde sadeleşmeyle ilerleyen bir kamusal alan inşa etme sürecinde etkili “entelektüel eğilimleri olan orta kademe devlet görevlileri” ile reformist aydınlanmacıları- bu isimler Mustafa Reşit Paşa, İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat'tır- Türk kimliğinin ilk kaşifleri olarak kabul eder. Mardin'e göre bu isimler: “Türk milliyetçilerinin 19. yüzyıl sonlarında bir ‘Türk’ kolektivitesi hakkındaki iddialarını yaymalarını sağlayan bir zemin yaratmışlardır.” Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, s. 24.

Devlet ile tebaa arasındaki bu yeni ilişkiyi daha somut ve açık şekilde ortaya koyan Namık Kemal'dir: “1873 yılında ilk kez sahnelenen *Vatan Yahut Silistre* adlı oyununda vatani bütün Osmanlıların (oyunun kahramanları esasen Balkan kökenli Müslümanlardı) sadakat, bağlılık ve fedakârlık borçlu oldukları yüce bir varlık olarak tanımlamaktaydı.”²⁸²

Şevket Süreyya 1897 yılında Abdülhamit döneminin sonlarında dünyaya geldiğinde “toprak temelli emperyal bir vatanseverlik” tahayyülü netleşmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik asıl gelişimini Abdülhamit döneminde sağlamıştır: “Türk kelimesi önemli, şerefli ve gurur duyulan bir kavram olarak algılanmaya başlamıştı. Türk tarihinde ona ait bölümler gün ışığına çıkarılmış, Osmanlı İmparatorluğu dışında Türkçe konuşan Müslüman topluluklar ırkdaş olarak kabul edilmiş, Anadolu'nun Türklerin anayurdu olarak önemi ortaya konmuştu. Türk milliyetçiliğinin ana unsuru olarak görülen Türk dili ve kültürünün geliştirilmesi çalışmaları hız kazandı.”²⁸³

Anayasal yurttaşlık, tarihin farklı bir perspektiften değerlendirilmesi, coğrafyanın bir ulusun mekânı olarak görülmesi özetle devletin toprak temelli yeni bir mekân çerçevesinde tanımlanması Süreyya'nın içinde bulunduğu koşulları belirlemiştir. Kültürel gelişimini devam ettiren milliyetçilik siyaseten önem kazanmasıyla ideolojik planda da etkili olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise yönetici ve entelektüel elit modernleşme sürecinin sonunda genel Batılılaşma söylem ve programından vazgeçmeden etkin olarak kullanabilecekleri bir ideoloji ile baş başa kalmıştır: Türkçülük

Türkçülüğün gelişimi genelde üç kronolojik evre esas alınarak incelenir.²⁸⁴ Bu ayrıma göre hareket bilimsel araştırmalarla (dil, tarih, filoloji gibi disiplinlerde) başlayıp edebiyat alanını şekillendirmiş ve son olarak siyasi olgunluğa ulaşmıştır. Özetle kültürel kurumsallaşmayı siyaseten de etkili olabilecek bir kurumsallaşma

²⁸² Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Yay. Haz. ve Çev. G. Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 24.

²⁸³ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, çev. Z. Doğan, Fener Yayınları, İstanbul, 1998, s.129.

²⁸⁴ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008; Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK, Ankara, 1999, ss. 271-315; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 65-76.

süreci izlemiştir. Şevket Süreyya bağlamında önemli olan: “1908'den sonra inkişaf eden asıl kuvvetli şuurlu ve sistemli üçüncü devre”²⁸⁵dir.

Ercüment Kuran'ın da vurguladığı gibi Batı milliyetçiliği 1908 öncesinde Türk entelektüeli üzerinde etkili olamamıştır.²⁸⁶ Batıdaki Türkoloji çalışmaları ve özellikle Joseph De Guignes, Arthur Lumley Davis, Leon Cahun, Vambery gibi oryantalistlerin etkisinde gelişen, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celaledin Paşa, Süleyman Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi, Ahmet Cevdet Paşa, gibi isimlerin katkılarıyla şekillenen bu dönemde Akçura'nın ifadesiyle: “Siyasi Türkçülük, henüz ‘Osmanlı Milliyeti’ ve ‘İslam Birliği’ siyasetlerine karışmış şekilde”²⁸⁷dir. 1897-1900 yılları Şemseddin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi, Bursalı Tahir Bey, Raif Fuat, Ahmet Hikmet, Mehmet Emin gibi isimlerle Türkçülük yeni bir ivme kazanmıştır. Özellikle zikredilen son iki isim edebiyat alanında genç nesli etkileyecek yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eder.²⁸⁸

1789 Fransız İhtilali sonrasında milliyetçi fikirler Avrupa'ya yayılıp Balkan milliyetçiliklerinin yükselişinde etkili olmuş, Rusya'nın 1860'lı yıllardan itibaren Orta Asya'ya doğru yayılmacı bir politika izlemesi Kuzey ve Doğu Türklerinde milliyetçi fikirlerin tartışılması için bir zemin yaratmıştır. Osmanlı'da ise Tanzimat'tan, Abdülhamit'e ve hatta İttihat ve Terakki dönemindeki Trablusgarp ve Balkan savaşlarına uzatılabilecek bir kronolojide Osmanlıcılık ve İslamcılık sentezi bir ideolojinin imparatorluğun bütünlüğünün korunması ve savunmasında artık etkili olmadığı görülmeye başlanmıştır. Bu sürecin 1908-14 yılları arasına tekabül etmektedir. Bu dönemde Türkçülük ideolojik ve kurumsal anlamda belirli bir gelişim gösterebilmiştir. Böylesi bir gelişimde milliyetçi düşüncenin Abdülhamit döneminde gösterdiği atılım belirleyici olsa da ideolojinin siyaseten etkili olmasında Rusya'dan gelen Azerbaycanlı ve Tatar entelektüellerin etkisi büyüktür. Toprak kayıplarıyla şekillenen bir konjonktürde de giderek ideoloji İttihat ve Terakki'ye daha çekici gelmeye başlamıştır. Bu sonuncu süreç iktidarın o ideoloji ile gerçekleştirme istedikleriyle yakından ilgilidir.

²⁸⁵ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 313.

²⁸⁶ Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması*, s. 67.

²⁸⁷ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 58.

²⁸⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 80, s. 99, Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması*, s. 72.

Çarlık Rusya'sından gelenler içinde Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura öne çıkar. Özellikle son ismin üzerinde durmak gerekir. 1904 yılında Kahire'deki Türk dergisinde Yusuf Akçura “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı yazısı ile yeni bir fikir ileri sürer: “İrk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti husule getirmek.”²⁸⁹

Bilindiği üzere Akçura bu makalesinde bir “Osmanlı milleti teşkil etme” fikri olarak vasıflandırdığı Osmanlıcılık ile “İslamiyet politikası” olarak adlandırdığı Panislamizmin Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü koruma noktasındaki eksik ve zaaflarını dile getirmiştir. Her ne kadar Akçura Osmanlıcılık siyasetini bir alternatif olarak gözden çıkarmış ve Türk birliği fikrine ağırlık vermişse de Müslümanlık ya da Türklük siyasetlerinden devlete hangisinin faydalı olacağı konusunda kararsızdır. Makalesinin bu soru ile bitmiş olması önemlidir. Bununla beraber asıl tezini net bir şekilde ortaya koymuştur: “Lakin asıl büyük fayda; dilleri, ırkları, adetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa’nın şarkında yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet teşkil eylemelerine hizmet edebilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve medenileşmiş olduğu için Osmanlı devleti en mühim rolü oynayacaktı”²⁹⁰

Akçura etnik/kavmiyet esasına dayanan yeni bir siyasi birliktelik formülünü ilk kez dile getirmiştir.²⁹¹ Bu mevcut milliyetçi birikime radikal bir müdahale anlamına gelir. Bu durum daha çok kendini kültürel formlarda ifade etmiş bir ideolojinin ani bir siyasallaşma sürecine girdiğine işaretler. Bu noktadan itibaren Türkçülük, Pantürkçülük veya Panturanizmle²⁹² iç içe geçmeye başlar. Bu düğüm noktası

²⁸⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK, Ankara, 2007, s. 23.

²⁹⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 33-34.

²⁹¹ Akçura *Türkçülüğün Tarihi*’nde bunu şöyle ifade eder: “Ne olursa olsun, olaylara dayanılarak aksi açıklanmaya ve ispat edilmeye kadar iddia olunabilir ki, bu makaleden önce Osmanlı saltanatının son devredeki siyaset tarzlarını sınıflandıran ve her bir tarza belirli bir ad vererek esas çizgilerini ortaya koyan bir eser yazılmış değildir; bundan başka hemen bir yüzyıla yakın, dil, edebiyat ve filoloji ve hatta siyaset sahasında Türkçülük fikri ve fikri akımı mevcut olduğu halde, Türk milliyetçiliğinin siyasette sahip olabileceği değer ve öneme dair, *Üç Tarz-ı Siyaset*’ten önce bu derece açık ve kesinlikle görüş beyan eden bir eser yazılmış olduğunu da bilmiyorum.” Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 134.

²⁹² Milliyetçilik ansiklopedisi Panturanizmi Pantürkizmden şöyle ayırır: “Türk halkları Panislamizm, Pantürkizm ve Panosmanlıcılık gibi ulusal bir yeniden doğuş şeması çerçevesinde birbirlerine bağlı olan bazı makro milliyetçiliklerle yakın ilişki içinde olmuşlardır. Bunların en iyi bilinenleri biri Panturanizmdir. Panturanizm, taraftarlarından talep ettiği özdeşleşme düzeyinin genişliği ve belirsizliği yüzünden sıkıntı çeken makro milliyetçiliklerden biridir. Aksine, kendilerini halihazırda parçalanmış bir diaspora içinde bulan Türk halklarının paylaştıkları ortak bir geçmiş, dil ve din kavramlarına işaret eden Pantürkizm Panturanizme göre daha anlaşılabilir bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte Panturanizm doğuda eski Rus-Çin sınırına ve batıda Hazar Denizi’ne uzanan bir coğrafyada Orta Asya’nın Turan

ideolojinin kendi kafa karışıklığını ortaya koyması açısından önemlidir. P. Safa'nın ifadesiyle bu durum dönemin diğer fikir akımlarının da paylaştığı bir kaderdir: “Türkçülerin de, İslamcılarının da, Garpçılarının da akideleri açık ve sabit çizgilerden mahrumdu.”²⁹³

Bunun önemli bir sebebi de imparatorluk içindeki Türk milliyetçiliğinin bünyesinde iki farklı akım ve kanadı barındırmasıdır. İlk grup bir Osmanlı milliyetçiliği/sözde bir Osmanlı-Ulus devleti geliştirme, gerçekleştirme amacıyla olan imparatorluk yönetici ve entelektüellerinden oluşur. Diğer grup ise Rusya'dan gelen ve bütün Türklerin toplumsal ve siyasi birliğini savunan entelektüellerdir. İki grup için de ortak payda devletin bekası ve bir Türk kimliği inşa arayışıdır.²⁹⁴ Her iki gruptaki diğer isimleri ve aralarındaki fikir alış-verişlerini, etkileşimleri, ayrılıkları da ihmal etmeden birinci grubu Gökalt'ın ikinci grubu ise Akçura'nın temsil ettiğı söylenebilir. Bu aynı zamanda dernek ve dergiler bakımından iki kurumsallaşma sürecine işaret eder. Akçura 1908'de Türk Derneğı'ni kurmuş bu dernek uzun ömürlü olmamış 1911 yılında Türk Yurdu Derneğı'ni kurarak aynı adı taşıyan dergisini yayınlamaya başlamıştır. Yine aynı yıl Ali Canip, Ömer Seyfettin'in çıkarmaya başladıkları dil ve edebiyat eksenli Genç Kalemler Selanik'te faaliyetine başlamıştır. Dergiye Ziya Gökalt “Turan” şiiriyle katılmıştır. Bu dönemde Gökalt İttihat ve Terakki ile organik bir bağ da kurmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra Gökalt ve dergideki diğer entelektüellerin Türk Yurdu dergisine dâhil olmalarıyla Türk Yurdu-Türk Ocağı her iki kanada da ev sahipliğı yaparak ortak bir zeminde onları buluşturmuştur.

İttihat ve Terakki yönetici ve onlara yakın entelektüel elit birinci yaklaşımı savunmaktadır. Türk etnisitesine dayalı bir milliyetçilik fikri ile pek ilgilenmezler. Onlar için “teritoryal düzlemde iç bütünlüğü olan bir devlet oluşturmak” öncelikli esastır. Georgeon'a göre bu bir: “devlet vatanseverliğidir.” Diğer tarafta ise burjuvazi olarak tanımlanabilecek kesimlerle diğer entelektüeller arasında “etnik ve kültürel bir

Havzası Halklarını amaç ve çıkar birlikteliğı ve ortak bir kader algılaması içinde kurgulayarak mitolojik alanın sınırlarını aşar. Bazı modern milliyetçiliklerde coğrafi bütünlük üzerine kurulu bir tanımlama kendine bir temel bulurken Panturanizm örneğinde tanımlama müphem bir coğrafyanın yine müphem bir tarihsel süreçle birleştirilmesi şeklinde vuku bulur.” “Pan-turanism”, *Encyclopedia of Nationalism, Leaders, Movements, and Concepts*, v.2, Academic Press, USA, 2001, s. 402.

²⁹³ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, AKDTYK, Ankara, 1996, s. 29.

²⁹⁴ Masamı Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliğı*, çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20, s. 145; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik*, s.31; François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2006, s.17.

ulusal kimlik anlayışına dayanan”²⁹⁵ bir ideoloji hâkimdir. Devlet odaklı bürokratik bir milliyetçilik ile ulus odaklı sivil bir milliyetçilik arasındaki uzlaşmadır söz konusu olan.

İki grup da bu bağlamdaki görüşlerinin sistematik bir şekilde ifade etmemiştir. Dönemin milliyetçi-Türkçü çizgisinin düşünsel rengini iki akım arasındaki bu etkileşim oluşturur. İmparatorluk milliyetçiliği ile etnik-kavmi milliyetçilik bir Türk ulusal kimliği inşası ve bunun devlet eksenli yapılması noktasında uzlaşıırken olası bir devletin toprakları ve sınırlarının belirlenmesi konusunda farklı stratejilere sahiptir. Ziya Gökalp bu etkileşimin tam merkezinde yer alır: “Ulus tanımında her türlü etnik yan anlamı reddeder ve kültür, eğitim, din üzerinde durur... Pantürkist tezlerle de arası iyi olan bu Türk milliyetçisi özünde kararlı bir Osmanlıcı olarak kalmıştır; onun için ulusal topraklar Osmanlı devletinin topraklarıdır.”²⁹⁶

Turan-Turancılık, Pantürkizm, Kültürel Türkçülük, Panturanizm gibi daha da çoğaltılacak kavramlar 1908'den sonra gelişen Türkçü düşüncenin ideolojik arayışını yansıtmaktadır. Milliyetçi bir yaklaşım geliştirirken kalkış noktalarının farklı olması analizlerin farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Milleti tanımlama arayışında dile, dine, etnisiteye, kültür, tarih ve eğitime verilen öncelik milliyetçilik anlayışlarını farklılaştırmıştır.²⁹⁷

Sonuçta Pantürkizm Tatar ve Azerbaycanlı entelektüellerin etkisi, toprak kayıplarının sürekliliğiyle birleşince Osmanlı içinde gelişen milliyetçiliğin kendini ifade edebileceği yeni imkânlar yaratmış özellikle entelektüellere, sivil-askeri bürokrasiye, genç nesle yeni bir perspektif getirmiştir. Gerçekleşmesi imkânsız bir düş olarak Osmanlı toplumunun temellerinin sarsılmaya başladığı bir dönemde Türklerin umutlarının canlı kalmasında mistik bir rol oynamıştır.²⁹⁸

1904 yılında Yusuf Akçura ile ilk kez sistematik izahına kavuşan milliyetçi düşünce 1924 yılında Gökalp'in Türkçülüğün Esasları ile birlikte tam bir programına kavuşabilmiştir. Milli Mücadele süreci milliyetçiliğin gelişimindeki temel açmazı toprak temelli bir ulusal devlet inşa ederek çözüme kavuşturarak milliyetçi birikimi tarafların öngöremediği yeni bir zemine çekmiştir. Bir anlamda Osmanlı

²⁹⁵ Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, s.17, s. 33.

²⁹⁶ Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, s. 19.

²⁹⁷ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.73.

²⁹⁸ G. L. Lewis, *Turkey*, Ernest Benn Limited, London, 1955, s.50.

Anadolu'sundan Türk Anadolu'suna geçen yolu tüm gecikmelere rağmen kısaltmıştır. Şevket Süreyya milliyetçi fikriyatın kendini net olarak ifade edememesi sonucunda oluşan daha uzun bir yolu yürümek zorunda kalmıştır.

Şevket Süreyya bu dönemde sosyalizmle tanışma aşamasındadır. Bu bir bakıma Z. Gökalp etkisinde sıyrılarak Yusuf Akçura'nın önderliğinde çıkarılan Türk Yurdu dergisindeki tartışılan, gündeme getirilen meseleler etrafında şekillenecek yeni bir düşünsel dönemin eşiğinde olduğu şeklinde de yorumlanabilir.²⁹⁹ Bu eşik aynı zamanda milliyetçiliğin sosyalizmle kesişme noktasını da verir. Türk Yurdu'nun Batılılaşmayı hayati bir mesele olarak kabul etmesi, dilde sadeleşmeyi savunması, eğitimin modernleştirilmesi ve kadın haklarının geliştirilmesi yönündeki isteği daha da önemlisi Türkçülük fikrine halkçı bir içerik kazandırma çabaları ve “milli iktisat” fikrinin gelişimine öncülük etmiş olması³⁰⁰ Şevket Süreyya'nın sonraki dönemde izleyeceği siyasi ve düşünsel patikanın izdüşümünü içerir.

1.7. Pantürkizm: Vatansız Vatanseverlik

Şevket Süreyya 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan ve 1908 sonrasında kurumsallaşmasını gerçekleştirebilmiş milliyetçi düşüncenin romantik ve edebi faslının etkisi altındadır. İmparatorluğun askeri ve diplomatik yenilgisi ile şekillenen hayatı (1877-78 savaşı) yine bu yenilgiler silsilesi ile (1897, 1911, 1912-14 ve 1914-1918) giderek militarist bir karaktere bürünen Türkçü düşüncenin İttihat ve Terakki ile beraber aniden siyasallaşmasıyla ortaya çıkan etkilerini yansıtır.

İmparatorluğun içinde bulunduğu koşullar pek çok sorunun ivedilikle çözülmesini gerektirmektedir. Bu sorunları çözecek birikimin yokluğunda realist perspektif kolaylıkla ütöpik olanla yer değiştirebilmektedir. Şevket Süreyya cephedeyken Rusya'da yaşanan ihtilalin ne askerlere ne de subaylara pek bir şey ifade

²⁹⁹ Bu bağlamda daha geniş çaplı bir Gökalp-Akçura karşılaştırması Şevket Süreyya'nın üzerinde etkili olan Türkçülük ideolojisinin gelişimini ayrıntılandırabilir. Gökalp-Akçura karşılaştırmaları için bkz. Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 200-217; Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, ss. 91-103; Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, ss.163-293.

³⁰⁰ Ümit Kurt, *"Türk'ün Büyük, Biçare Irkı", Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 40.

etmediğini belirterek, en çok okuyan kafalarda bile dünyanın gidişatı hakkında sarıh bir fikir olmadığını vurgulamıştır.

Şevket Süreyya ordu içindeki düşünsel ayrımı yedek subaylarla subaylar arasında yapar. Ona göre profesyonel anlamda işini yapmaya çalışan subay “uzayan ve cıvıklaşan bir harbin melankolisi”³⁰¹ içinde kendince bir rutin geliştirmiş ve sınırlı dünyasında yaşayıp gitmektedir; ama kendisinin de içinde bulunduğu: “fakat her biri bir meslek peşinde koşan, hayat için ayrı gayeleri, ayrı tasavvurları olan ve birtakım mefkûrelere sahip bulunan, hulasa az çok kitap adamı sayılan” yedek subaylar gelecek kaygısı taşırlar ve bir kısmı bu kaygı ile olsa gerek ruhlarını “Turan Mefkûresi”ne kaptırmışlardır. “Bu mefkûrelerin sınırları, gerçi hayal bulutlarına karıştırdı. Fakat işin çekiciliği de zaten bundaydı.”³⁰²

Ş. Süreyya burada aslında kendi neslinden bir kesit sunar: mekteplerini bitirenler, hala okuyanlar ve onlardan biraz daha yaşça büyük olanlar. Bu insanlardan ortaya yazı olarak dökülen şeyler hatıralar, platonik aşklar, asi şiirlerdir ve: “hepsine hâkim olan ruh, bu genç aydın ve yarı aydın insanların daha başka bir hayatı özleyişlerinden ibaretti.”³⁰³

Şevket Süreyya, “Turan”ın henüz eşiğinde Azerbaycan’ın “milli devleti”ni gayri milli temeller üzerinde kurmak güçlüğüyle karşı karşıya olduğunu fark eder. Azerbaycanlı entelektüelleri ağır bir sorumluluk beklemektedir. Dil, lehçe, din ve mezhep ayrılıkları yanında durgunluk, gerilik ve cehalet bu sorumluluğu daha da ağırlaştıran unsurlardır. Ve bunun karşısında Şevket Süreyya’nın elinde güncelliğini, tazeliğini çoktan yitirmiş bir sandık kitaptan başka bir şey yoktur: “Oysa şimdi karşılaştığımız davaların her biri, birer fikir, birer bilgi problemi, hulasa iç içe, karışık bir şeydi... Bizim milletimiz işte bu insan toplulukları, bu ne yapacakları bilemeyen yığınlardı.”³⁰⁴

Eğitim sistemi, bilen, inanan, yapıcı, yeni ülkü adamları değil kendi toplumuna ve meselelerine yabancılaşmış otomatlar yaratmıştır. Trajedi açıktır: medeniyet getirme iddiasında olan hem Anadolu hem de Turan coğrafyası ile ilgili açık bir kavrayışa sahip değildir ve bu noktada Şevket Süreyya eleştirilerini Turan

³⁰¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 109.

³⁰² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 110.

³⁰³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 110.

³⁰⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 154.

mefkûresinin yaratıcısı Ziya Gökalp'e yöneltmiştir. Onu etkileyen diğer bir metin olan “Kızılma” ile Pantürkist döneminin muhasebesini yapar. Suyu Arayan Adam'a biraz dikkatli bakıldığında Şevket Süreyya'nın düşünsel referanslarının bir bütünlük arz ettiği seçilir. Onun Türklük bilincinin uyanmasında etkili olan dergi Balkan Harbi öncesinde günlerde yayın hayatına başlayan Türk Yurdu'dur.

Ş. Süreyya, burada Ahmet Hikmet'in “Üzümcü”³⁰⁵ hikâyesini okur ve “derin tesiri altında kalır, derin düşüncülere dalar... Bu öykünün basıldığı mecmua, diğer meseleleri de başka türlü alıyordu. Bu mecmuaya göre bilinmeyen, fakat büyük bir Türk milleti vardı...” şeklinde devam eden Ş. Süreyya tarih, ırk, dil ve dilek birliği olarak gevşek bir şekilde tanımlanmış yeni vatan olarak Turanı belirtir sonrasındaki ifadeler ise konjonktürel bağlamı vurgular: “Bu ses başka ve beklenmeyen bir sestir. Balkan yenilgisinden sonra, memleketin az çok okumuş genç neslinin görüş, anlayış ufkunda bir uyarıcı sabah rüzgârı gibi estir.”³⁰⁶

Burada milliyetçi ideolojinin Pantürkist versiyonunun asıl işlev gördüğü nokta ortaya çıkar. Ş. Süreyya'nın nesli bu yeni sesle mağlubiyetin haysiyet kırıcı ruh sefaletini unutmakta, aşağılık duygulardan kurtulmakta, günlük hayat gâilesini küçümsemekte ve yeni ümit ve hayallere sahip olduğunu hissetmektedir.³⁰⁷ Bu Şevket Süreyya için yeni bir “Ergenekon” olduğu gibi aynı zamanda çölde bulduğu ve kaybettiği ilk sudur.

Suyu Arayan Adam'da Ş. Süreyya, Mehmet Emin, Emin Bülent ve Ali Canib'in şiirlerinden alıntılara yer verir ve Tekin Alp ismi de listeye eklendiğinde onun düşünsel ve edebi referansları tamamlanır. Bu durum bir bütün olarak milliyetçi fikriyatı beslemiş entelektüellerin genç nesle etkisini gösteren bir numunedir. Öte yandan Türkçüleri kendi aralarında anlaşmazlıkları olmayan homojen bir bütün olarak düşünmemek gerekir; ama “Turan Mefkûresi”ni beslemeleri anlamında toptan bir etki söz konusudur. Buna dönemin siyasi iktidarının eğitim ve ideoloji bağlamındaki katkısını da eklemek gerekir.

³⁰⁵ Ahmet Hikmet'in bu hikâyesi *Türk Yurdu* dergisinin ilk sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, s. 90. Bu hikâye ilk baskısını 1922 yılında yapan ve Ahmet Hikmet'in 1908-1922 yılları arasında yazmış olduğu hikayeleri içeren *Çağlayanlar* adlı kitabında da bulunmaktadır. Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, Haz. E. Keskinç, Şule Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 80-87.

³⁰⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 56-57.

³⁰⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 57.

Şevket Süreyya Türk milliyetçiliğinin kendini edebi ve romantik planda tanımlaya ve kurumsallaştırmaya çalıştığı bir dönemde yaşamıştır.³⁰⁸ Süreyya'nın etkilendiği isimlerin tamamı bu çerçevede değerlendirilebilir. Bütün bunların da gerisinde 1908 devrimi ile beraber billurlaşmaya başlayan düşünsel akımların imparatorluk gerçeği karşısındaki kavrayışları yer alır; ama burada asıl üzerinde durulması gereken nokta “Turan Edebiyatı”nın Şevket Süreyya üzerindeki etkisidir.

Şevket Süreyya Güney Kafkasya’ya vardığında Turan Mefkûresinin hayali bir mekân-coğrafya olduğunu fark etmiştir. Ona göre Gökalp, “Turan”ı tarif etmediği gibi o mefkûreyi hayata çıkarma noktasında da bir program sahibi değildir. Bu bağlamda Ş. Süreyya'nın, Gökalp’e ağır eleştiriler getirdiği dönem onun daha çok şiirleriyle etkili olduğu dönemdir.³⁰⁹ Gökalp onun için gerçek dışı vahiyler tebliğ eden, dünyadan kopmuş bir mürşittir.³¹⁰ Şevket Süreyya o dönemde Gökalp'ın edebi bağlamda dile getirdiklerine sarsılmaz bir inanç duyduğunu kabul etmekle beraber, otobiyografisini yazdığı dönemde eleştirel tavrını keskinleştirmiştir.³¹¹ Milliyetçi bir bilinç oluşturma bağlamında edebiyatın işlevsel kullanıldığı ve Gökalp'ın da Genç Kalemler dergisinden Yeni Mecmua dönemine kadar değişim geçirdiği gerçeği göz önünde bulundurulursa bu eleştiriler daha doğru bir bağlama oturtulabilir. Ş. Süreyya'nın “Turanı Turanda” bulamamasında Gökalp tek sorumlu değildir. Gökalp hayali bir coğrafyayı tarih, kültür ve edebiyatın kesiştiği bir sahada kurgulamış; ama bunun siyasi ve askeri boyutu ile ilgilenmemiştir.

³⁰⁸ Jusdanis milliyetçilik ile edebiyat arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlamıştır: “Edebiyat, kitlesel olarak üretilip milliyetçiliğin hizmetine koşulan ilk sanattı. Bir anlamda, edebiyat, kurmaca olarak adlandırılan ve milletin ve yurttaşlarının hayatını ve tavırlarını temsil ettiği düşünülen bu anlatıların çerçevelenmesinden öte bir şey değildi. Edebiyat hem tekili hem de geneli yansıtmaya kapasitesiyle donatılmıştı, bu şekilde de kişiye özel anları kamusal hakikatlere bağlıyordu.” Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 230.

³⁰⁹ Gökalp bu dönemini daha sonra şöyle dile getirmiştir: “Hulasa, on yedi-on sekiz seneden beri Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için sarf ettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak için yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyaç vardı. İşte, *Genç Kalemler*’de Ömer Seyfeddin’in başlamış olduğu mücadelede bu vesileyi ihzar etti. Fakat ben lisan meselesini kâfi görmeyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programıyla ortaya atmak lazım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden (Turan) manzumesini yazarak Genç Kalemler’de neşrettim. Bu manzume, tam zamanında intişar etmişti. Çünkü, Osmanlıcılıktan da, İslam ittihatçılığından da memleket için tehlikeler doğduğunu gören genç ruhlar kurtarıcı bir mefkûre arıyorlardı. Turan manzumesi bu mefkûrenin ilk kıvılcımı idi. Ondan sonra, mütemadiyen bu manzumedeki esasları şerh ve tefsir etmeğe uğraştım.” Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, İstanbul, 1976, s. 9-10.

³¹⁰ Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s. 153.

³¹¹ Şevket Süreyya'nın 1932 yılında Kadro dergisinde Ziya Gökalp üzerine çıkan bir kitap vesilesiyle yazdığı makale onun Gökalp’e yönelik eleştirel tavrının köklerini göstermesi açısından önemlidir.

Heyd'in ifade ettiği gibi: "Gökalp'in Türkçülüğü de ilk ve asıl anlatımını kültür alanında bulmuştur."³¹² Türk Yurdu dergisinde: "yani Türklük tek bir millet halinde mi kalacak, yoksa birçok milletleri muhtevi olan bir mecmua haline mi gelecek?"³¹³ sorusuna verdiği yanıt: dilde ve edebiyatta müşterek tek bir millet olabilmektir: "Türkçülüğün gayesi bir Türk harsı yaratmaktır. Bu hars, tabii şark, şimal ve cenup Türkleri için müşterek olacaktır. O halde Garp Türklerinin Fransız harsına, Şimal Türklerinin Rus harsına mukallit olmalarından çıkacak mahzur zail olur."³¹⁴

Görüldüğü gibi Gökalp'in "Turan Mefkûresi" umumi Türk milletinin kültürel birliğidir: "Turan, Türklerin efradını cami' ve ağıyarını mani' olan mefkurevi vatandır. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur."³¹⁵

Turancılık ile ilgili fikirleri Gökalp'in Yeni Mecmua birikiminin de yansıdığı Türkçülüğün Esasları adlı yapıtında açıklığa kavuşmuştur. Burada Gökalp, Türk ve Turan kavramlarının sınırlarını çizer. Bu aslında Turan mefkûresinin onun fikriyatındaki yerinin değışmesi anlamına gelir. Gökalp'e göre Oğuz Türkleri (Türkmenler) harsça daha rahat bir birliktelik tesis edebilirler. Coğrafya olarak bu Türkmenler, Azerbaycan, İran ve Harezm'e yayılmışlardır. Gökalp'in Turan mefkûresini revizyona tabi tutması Türkçülükteki yakın mefkûreyi Oğuz-Türkmen ittihadı ile sınırlamıştır. Mefkûre siyasi değıl kültüre birleşme ile mümkün olacaktır.³¹⁶

Uzak mefkûre ise Turan'dır; ama bu uzak mefkûre Moğolları, Tunguzları Macarları içermez. Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak (Tatar) gibi Oğuz Türk şubelerini içerir. Turan, Oğuz Türk şubelerini içeren Büyük Türkistan'dır. Gökalp, Oğuz Türk şubelerinin de kendi milletlerini teşkil edeceğini kabul eder; ama bu millet kimliğinin üzerinde müşterek bir unvan Turan olacaktır: "Türkçülerin uzak mefkûresi (Turan) namı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları lisanda, edebiyatta, harsta birleştirmektir. Bu mefkûrenin bir şe'niyet haline geçmesi mümkün

³¹² Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 171. Heyd ayrıca Gökalp'in bu dönemi için getirdiğı eleştirisi önemlidir: "Gökalp'in kafasında, romantiklik ve gerçekçilik, ülkücülük ve pratik görüş arasında görülen temel çelişi "Kızıl Elma" adlı şiirinde açıkça yansımıştır. Şiirde, düşler ev görüntüler güncel pratik sorunlara ilişkin tartışmalara kaynaşmış ve eşsiz benzetmeler garip şekilde olağan düz yazıyla karışmıştır." Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, s. 166-167.

³¹³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, Haz. İ. Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1976, s. 71.

³¹⁴ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak*, s. 77.

³¹⁵ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak*, s. 79.

³¹⁶ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 20.

mü, yoksa değil mi? Yakın mefkûreler için bu cihet aranır da uzak mefkûreler için aranmaz.”³¹⁷

Gökalp Türkçülük mefkûresini üç aşamalı bir süreç olarak görür. İlki Türkiyeciliktir ve bu yeni Türk devletinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. İkincisi yakın mefkûre olarak belirlediği Oğuzculuk yahut Türkmenciliktir ki Gökalp, Oğuzların yakın zamanda bu mefkûreye can vereceklerini düşünür. Son aşama ise Turandır. Bu mefkûre hayal sahasında yer alan kuvvetli bir “vecd membaıdır.” Turan geçmiş günlerde bir hayal değil gerçekliktir: “Turan mefkûresi olmasaydı, Türkçülük bu kadar süratle intişar etmeyecekti. Mamafih kim bilir? Belki, istikbalde (Turan) mefkûresinin husulü de mümkün olacaktır. Mefkûre, istikbalin hâlikidir. Dün Türkler için hayali bir mefkûre halinde bulunan (milli devlet), bugün Türkiye’de bir şeniyet halini almıştır.”³¹⁸

Şevket Süreyya sadece Gökalp’i eleştirmez. Tekin Alp³¹⁹’te bundan payına düşeni alır; eleştiri oklarını yönelttiği metin olan “Turan”ın kime ait olduğu uzun süre aydınlatılamamıştır. Bu durum dönemin düşünsel atmosferinin homojenliğini göstermesi bakımından önemlidir. Süreyya, düşünce ve program yokluğunda boşluğun İstanbullu Musevi vatandaş namı diğer Moiz Kohen tarafından doldurulduğunu belirtir ve hemen ardından kitabın bir avuç hayal ve bilgisizlikten ibaret olduğunu savunur.³²⁰ Süreyya’nın Tekin Alp adını anmış olması milliyetçi düşüncenin kafa karışıklığını göstermesi açısından önemlidir. Öncelikle söylenmesi gereken metnin Tekin Alp’e değil Müfide Ferit’in eşi Ahmet Ferit’e ait olduğudur.³²¹ Bu durumda Şevket Süreyya’yı, Müfide Hanım ve Ahmet Ferit Bey aile boyu etkilemişlerdir. 1904 Yılında

³¹⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 22-23.

³¹⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 23.

³¹⁹ Tekin Alp’in hayatı ve fikri gelişimi şu iki eserden takip edilebilir: Rıfat N. Bali, *Bir Günah Keçisi Munis Tekinalp*, 3 Cilt, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012; Jacob M. Landau, *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri* (1883-1961), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

³²⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 152.

³²¹ Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s.240-245. Birinci çok açık bir şekilde metnin Ahmet Ferit’e ait olduğunu göstermişse de Tekin Alp üzerine bir çalışması olan Landau “Turan” kitabının, aksini ispatlayacak delillerin varlığına rağmen Tekin Alp’e ait olduğunu kabul eder. 1981 yılında yayınlanan Pantürkizm isimli eserinde Türkçülük ve Pantürkçülüğün aynı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını belirtir ve bu terminoloji karışıklığının sorumlularından biri olarak Tekin Alp’i gösterir ve ilginç bir yorum yapar: “Tek sorumlusu olmamakla birlikte bunu karıştıran bir unsur olduğu açıktır. Ateşli bir Pantürkçü olan Tekin Alp belki de bunu bilerek yaptı.”, Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, Çev. M. Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.54.

Yusuf Akçura'ya verdiği cevap hatırlandığında Ahmet Ferit'in fikri değişimi de gözden kaçırılmamalıdır.³²²

Ahmet Ferit Osmanlı milliyetçiliğinden Pantürkçü çizgiye gelmiştir. Savaş koşullarında Pantürkçülük/Panturanizmin giderek üzerinde uzlaşılan bir ideoloji haline gelmiş olması böylesi bir değişimde etkilidir. Araştırmacı titizlik göstermediği takdirde bir yazıyı başka bir Türkçüye rahatlıkla atfedebilmektedir. Bu nokta “Turan” fikrinin o nesil üzerinde yazar ayırt edilmeksizin toptan etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Entelektüeller Pantürkist ideolojiyi besleme anlamında aralarında bir farklılık göstermezler; amaçları milliyetçi bir uyanışın sağlanması anlamında ortaktır. Fikrin etkili olması iletildiği form ile ilgilidir, Edebiyat genç nesli etkilemiştir; ama siyasal anlamada İttihat ve Terakki'nin giderek bu ideolojiyi sahiplenip pratiğe dökme çabası ideolojinin sistematik bir bütünlüğe ulaşmasını da engellemiştir. Halide Edip, Ömer Seyfettin, Mehmet Ali Tevfik ve F. Köprülü'ye kadar uzanan geniş ve yaygın bir “Turan Edebiyatı” vardır; ama Landau'nun ifadesiyle: “Bu konuda herkesin kabul edeceği son derece etkili bir Pantürkçü kuram”³²³ yoktur.

Bu nokta milliyetçi düşüncenin edebi ve romantik bağlamdan düşünsel, sistematik bağlama geçiş sürecinde olduğunu gösterir. Bu geçişi şahsında temsil eden kişi Gökalp'tır kendisi de zamanla Turan hayalinden uzaklaşacaktır; ama siyasi iktidarın askeri sahada Pantürkçü ideolojiyi denemek istemesi sorunu daha karmaşık hale getirmiştir. Gökalp Genç Kalemler'de bu sürecin gelişimini “Yeni Hayat” bağlamında ortaya koymuştur. Ona göre “Yeni Hayat” Osmanlılığın milli medeniyetinin başka bir ifadeyle iktisadi, ailevi, bedii, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi anlamda yeniden yapılanması demektir.³²⁴ Bu noktada Gökalp'in “Yeni Hayat”ın yaşanması ve tahayyül edilmesi ayırımında yaptığı tespit önemlidir: “Yeni bir hayat var ki biz henüz onu yaşamak değil, tasavvur bile etmemişiz.”³²⁵

Şevket Süreyya'nın yakındığı programsızlık ve fikirsizlik milliyetçiliğin henüz bir tasavvur aşamasında olması ile ilgilidir. Gökalp'a göre “Yeni Hayat” gayesi, programı belli olmayan müphem bir süreçtir: “Program istikbalin bütün safhalarını

³²² Ahmet Ferit, Akçura'yı maddi gerçeklikten ziyade mantıki ve felsefi çıkarımlardan hareket ettiğini belirterek üç tarz-ı siyaset ile ilgili hükümlerini isabetli bulmaz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK, Ankara, 2007, s. 53

³²³ Landau, *Pantürkizm*, s.57.

³²⁴ Ziya Gökalp, *Makaleler II*, Haz. S. H. Bolay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 45.

³²⁵ Gökalp, *Makaleler II*, s. 42.

irae eden peygamberce bir keşfi icap eder... Çünkü ne gibi hakikatler keşfedeceğini evvelce kat'i bir surette tasarlamaz. O muntazam bir usule maliktir ki yalnız onu takip eder. Hakikatler de yavaş yavaş meydana çıkar.”³²⁶

Bu anlamda “Turan Edebiyatı” bağlamında ortaya konan birikim Jusdanis'e referansla milliyetçi bir kanon olarak kabul edildiğinde onun amacı ve işlevi daha da netleşir. Bu “Yeni Hayat”ta geçmişe dönük bir zamansallık içinde yeni bir hikâye anlatılmaktadır. Kişinin zaman ve mekân algısını milli benlik ve dayanışma ekseninde genişlemiştir: “Ama kanon milli kimliği temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda halka milliyetçiliğin değerlerini aşıl原因arak bu kimliğin üretilmesine katılır da. Kanon milletin tarihini-anadilinde- kaydeder; cemaat mensuplarını belirsiz bir şimdinin yol açtığı sorunların üstesinden gelmesine yardım eden kronolojik bir süreklilik kurar. Modernliğin zamansallaştırılmış düzeni içinde, geçmişe dönük ütopyacı bir yansıtma olan kanon bir yerin değil bir zamanın özlemini duyar.”³²⁷

Şevket Süreyya'nın milliyetçi bir tahayyülün sınır ve imkânlarını öğrendiği bu dönemde milli benlik algısının gelişmeye başladığı kabul edilebilir.

Yukarıda Gökalp'in düzyazıları bağlamında gösterilen “Turan Mefkûresi”nin günün koşullarına uyarlama sürecinde asıl etkili olan şiiirleridir. Gökalp 1904 yılından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Şaki İbrahim Destanı (Diyarbakır 1908), Kızıl Elma (İstanbul, 1914), yeni Hayat (İstanbul 1918), Altın Işık (İstanbul, 1923) kitaplarını yayımlar. Şiir "lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümre"³²⁸ olarak tanımladığı milleti yaratmak için kullandığı önemli araçlardan biridir. Bir fikri iletmenin ve kitleleşleştirmenin işlevselliğinde doğal olarak estetik kaygı gölgede kalmaktadır. Şiirleri daha sonra sistematik olarak ifade ettiği milliyetçiliğin bütün problemlerinin nüvelerini barındıran bir başlangıç söylemidir. Dolayısıyla fikri değişimi şiirleri aracılığıyla da takip edilebilir. Yeni Hayat kitabında yer alan “Vatan” şiirinde "Turan" şiirindeki sınırları

³²⁶ Gökalp, *Makaleler II*, s. 43.

³²⁷ Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik*, s.79, s. 228. Güngör de bu durumu şöyle ifade eder: “Gökalp bir taraftan da Türk milliyetinin temeli olan Türk kültürünün esaslarını göstermeye çalıştı. Kültür bir milletin bütün hayatının bir mahsulü olduğuna göre önce milli tarihimizi bilmek gerekiyordu. Halbuki eskiden bizim onuncu yüzyıldan önceki tarihimiz ya hiç bilinmez yahut ilgi görmezdi. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki tarihleri gibi, Asya'da kalmış diğer Türk topluluklarının tarihleri de Türkçülük hareketiyle birlikte ilgi konusu oldu. Gökalp'in sade şiirlerle destan halinde anlattığı bu tarihler o devirde çocuklardan ziyade gençler tarafından okunuyordu.” Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 208.

³²⁸ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 18.

belirsiz bir ideal ülke yerini din, dil, mefkûre birliği ile bütünleşmiş bir topluluk olan milletin yaşadığı toprak almıştır.”³²⁹

Şevket Süreyya üzerinde etkili olan Turan edebiyatının diğer bir temsilcisi Müfide Ferit hanımdır. Onun yazdığı “Aydemir” romanı ile Şevket Süreyya’nın biyografisi arasında büyük paralellikler bulunmaktadır: “Aydemirler” bu muazzam vazifeye yetişecekler miydi? Henüz tecrübesiz, çocuktular... Hepsi muharebeye gönderilmişlerdi.”³³⁰

Türkçülüğün iki önemli ismi M. F. Köprülü ve Ömer Seyfettin “Aydemir” romanının değerlendirilmesi gereken bağlamı bütün açıklığıyla 1919 yılında yazdıklarıyla belirlemiştir. Halide Edip’ten sonra diğer bir kadın yazarın Turan mefkûresini gerçekleştirme yönünde bir metin kurgulaması karşılaştırmalı bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir.³³¹

Köprülü “milliyet perverlik tezine göre bir Türk kadını tarafından yazılmış olduğu” için romanı önemser. (Halide Edip’in “Yeni Turan”ını zikrederek “Aydemir”i Türk kadını tarafından yazılan ikinci Türkçü roman olarak niteler) ve ona göre romanın başarısı Türk milliyetçiliğinin yüksek insani mahiyetini ve yapıcı taraflarını göstererek kendi tezini kuvvetle savunmuş olmasıdır. Romanda “Demir” mistik bir kahraman olarak abartılı bir tiptir ve onun Türkçülüğü benimseme sürecindeki düşünsel ve psikolojik gelişimi üzerinde yeterince durulmamış, romanı zorlayan şiirsel bir dil kullanılmış ayrıca bazı konuşmalar da makale hüviyetinde olduğu gibi olay örgüsü de yalındır. Buna rağmen Köprülü bir ilk roman olması sebebiyle ve bundan çok: “lakin Türk mefkûreciliğini en geniş ve en yüksek bir şekilde yaşatmak isteyen Müfide Hanım, bir kadın, bir Türk kadını şefkatiyle, mefkûrenin ilk beşaretçisini, resulünü bundan başka bir şekilde tasavvur edemezdi. Türkçülük mefkûresinin ne yüksek ve ne insani bir mahiyette olduğunu idrak edemeyenler, bu mefkûrenin kan ve demirle değil,

³²⁹ Yılmaz Daşcıoğlu, Edebiyat Üzerinden Ulus İnşası: Ziya Gökalp’in Şairliği”, *Ziya Gökalp*, Ed. K. Tuna-İ. Coşkun, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 63.

³³⁰ Müfide Ferit Tek, *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 110.

³³¹ Behçet Necatigil de *Aydemir* romanından söz ederken Yeni Turan’ı zikreder: “Türkiye’deki Türklerin milli hakkını bir tez şeklinde ileri süren ilk milliyetçi romanı Halide Edip Adıvar yazmıştı: Yeni Turan (1912). Türkiye dışındaki Türklerin de bizim kardeşlerimiz olduğu konusunda ikinci Türkçü roman, Müfide Ferit Hanım’ın Aydemir romanıdır.” Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1992, s.42.

aşk ve samimiyetle, yıkarak değil, bilakis yaparak inkişaf edeceğini anlamak için, “Aydemir”i okumalıdır.”³³²

Köprülü, romanın tema ve çerçevesini: “Eskiden beri seviştikleri halde talihin meşum sevgiyle birbirinden ayrı yaşamaya mahkûm kalmış iki milliyetperver ruhun kendi ferdi aşklarını mefkûre uğrunda feda etmeleri; daha doğrusu, ferdi aşkların milli aşk içinde eriyip birleşmesi”³³³ şeklinde özetlemiştir.

Bu imkânsız aşkı romanda Hazin ile Demir temsil eder. Şevket Süreyya'nın etkilendiği Demir, Turan coğrafyasında Türklüğü uyandırmak, diriltmek ve kurtarmak³³⁴ misyonu ile Türkistan'a giden yarı-peygamber mistik bir karaktere tekabül eder. “Aydemir”de Müfide Ferit, genç yaşta³³⁵ Türk milliyetçiliğinin hal-i pürmelâlini roman vasıtasıyla ortaya koyabilmiştir. M. Ferit'in eseri, Halide Edip'in 1913 yılında yayınlanan “Yeni Turan” romanı ile beraber dönemin Turan edebiyatının önemli bir örneğini teşkil eder. Her iki eser de en çok milliyetçilik bağlamında okunabilecek bir konjonktürün ürünüdür. Ömer Seyfettin de “Yeni Turan” ile kıyaslayarak Halide Edip'in “hakikate pek uymayan büyük mefkûreye, büyük Turan hülyasına” kapılmadığını belirttikten sonra: “Büyük Turan mefkûresinin de imanlı bir kahramanı yine bir kadın oluyor: Müfide Hanım! Onda erkeklerin pek güç anlayabilecekleri yahut anlayamayacakları romantik bir ruh var”³³⁶ tespitinde bulunmuştur.

Ömer Seyfettin böylece Halide Edip'i realist, Müfide Ferit'i romantik olarak etiketledikten sonra Türklerin lisanları, tarihleri, benlikleri ve kültürlerinin değerinin

³³² Tek, *Aydemir*, s. 148

³³³ Tek, *Aydemir*, s. 144.

³³⁴ Tek, *Aydemir*, s. 19, s. 40, s. 66.

³³⁵ Şevket Süreyya da romanı okuduğunda yirmili yaşlarının başındadır. Halide Edip, “Yeni Turan”ı otuz yaşında Müfide Ferit ise “Aydemir”i yirmi beş yaşında yazmıştır. Bu durum aslında Türk entelektüelinin Turan coğrafyasındaki arayışının onun daha olgunlaşmamış döneminin bir ürünü olduğunu gösterir: “Osmanlı devleti son demlerini yaşıyor ve bütün intencisiye geleceği üzerine oturacak sağlam bir temel arıyordu. II. Meşrutiyet'le birlikte, öncelikle Ziya Gökalp'in etkisiyle Genç Kalemler'in az zaman önce Selanik'te başlattığı “Türkçülük” ağırlık kazanmıştı. Bu iki kadın yazarın da o günün ideolojik menu'sünden (zaten çeşit pek fazla değildi) “ırk” tabağını seçmelerinde fazlaca yadırganacak bir şey yoktur. Şüphesiz bu bir “marifet” de değildir. Ama bu iki yazar hem bu tutumlarını çok uzun sürdürmediler, hem de sürdürdükleri süre içinde bunu o dönemin başka yazarları gibi korkunçlaştırmadılar.” Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.243.

³³⁶ Tek, *Aydemir*, s.152.

anlaşılması açısından Halide Edip'in Türklük mefkûresinin hakikatinin, Müfide Ferit'in ise hayali ve romantik cephesinin sınırlarını çizdiğini ifade etmiştir.³³⁷

“Aydemir”, yazarının biyografisinin de izlerini taşır. Müfide Ferit milliyetçi cenahtan önemli bir isim olan Ahmet Ferit ile evlidir. Ahmet Ferit, 1896 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olur. Bu dönemde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye gibi okullarda örgütlenmeye başlamıştır. Ahmet Ferit de Abdülhamid dönemindeki 1897 yılı tutuklamalarında meşrutiyet taraftarı olarak siyasal faaliyette bulunmakla suçlanır ve Taşkışla Harp Divanı'nda yargılandıktan sonra zabıtlıktan atılarak Şeref Vapuru ile Trablusgarp'a sürgün edilir.³³⁸

Ahmet Ferit, Müfide Hanım ile ilk kez burada karşılaşacaktır; ama bundan önemlisi bu suçlamaları Kuleli yıllarından beri arkadaşı olan Yusuf Akçura'yı korumak için kabul etmiştir. Müfide Hanım'ın fikri gelişiminde bu iki ismin etkisi önemlidir. Bunlara bir de babasının etkisini eklemek gerekir. Müfide Hanım'ın babası Şevket Bey hem Doğu hem de Batı düşüncesini bilen, Namık Kemal'den etkilenmiş liberal bir meşrutiyetçidir. Meşrutiyetçi fikirlerinden ve muhalefetinden ötürü Ahmet Ferit ve Akçura gibi o da sürgün olarak Trablusgarp'tadır. Şevket Bey, aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkası Trablusgarp yedinci şube reisidir. Müfide Hanım'ın iyi bir eğitim almasında onun payı büyüktür; öyle ki eğitim süreci o daha üç yaşında iken başlar. St. Joseph İtalyan Rahibe Okulu'nda İtalyanca ve Fransızca, evde ise babasından Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, resim ve fen dersleri alır: “Şevket Bey, kızlarının sıkı bir eğitim almalarını istediğinden onlara müzik ve spor dersleri de aldırır. Öyle ki Müfide Ferit, Trablusgarp'ta geçirdiği çocukluk döneminde İtalyan operalarından parçaları piyanoda çalar, kum çöllerinde ata biner, denizde yüzer duruma gelmiştir.”³³⁹

Müfide Ferit eğitime erken başladığı gibi paradoksal olarak daha çocuk denilecek yaşta Ahmet Ferit ile nişanlanır; ama Şevket Bey kızının tıp tahsili görerek Anadolu kadınlarına hizmet etmesi yönünde bir ideale sahip olduğundan onun eğitimini de ihmal etmemiştir. 1903 yılında kızını gizlice Malta üzerinden Paris'teki

³³⁷ Tek, *Aydemir*, s.153.

³³⁸ Yenal Ünal, “Ahmet Ferit Tek'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (7 Mart 1878 – 25 Kasım 1971)”, *Tarih Okulu*, 2008 S. 1, s. 21.

³³⁹ Cemal Demircioğlu, “Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik”, *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1998, s. 2-3.

Versailles Lisesi'ne gönderir. O dönem Müslüman kadınların Avrupa topraklarında serbestçe dolaşması mümkün değildir ve kendi ifadesi ile “tahsile dışarıya gönderilen ilk Türk kızı”³⁴⁰dır. Fransa döneminde velisi meşhur Ahmet Rıza Bey'dir. Dolayısıyla Müfide Ferit'in başlangıçtan itibaren entelektüel bir atmosferde içinde yetiştiği söylenebilir.

Müfide Ferit 1918 yılında yayınlanan “Aydemir” romanı ile kamuoyunda tanınmaya başlamıştır. 1913 yılından itibaren matbuat hayatında yer alır. Şehbal ve Türk Yurdu gibi dergilerde kısa hikâyeleri yayınlandığı gibi; Halide Edip ile beraber Türk Ocağı'nda konferanslar vermiştir;³⁴¹ ama “Aydemir”den sonra iki roman yazmış olsa da siyasi ve düşünsel bağlamda ifade ettikleri edebi kimliğini gölgelemiştir.

Dönemin konjonktüründe entelektüelin ideolojik arayışına Türkçü düşüncüyü ön plana geçirerek karşılık vermiş ve kendisiyle yapılan bir röportajda “Aydemir”i “Birinci harpten mağdur çıkan millete teselli olsun diye” yazdığını belirtmiş: “Biliyorsunuz ki ben Türkçüyüm. Ve benim Türkçülüğüm Anadolu'yu da aşıyor. Diğer Türk diyarlarını silahla değil bilhassa Türklüğe muhabbetle fethetmek istiyorum. İleride nasıl olsa doğacak olan Türk federasyonunu Türkiye şimdiden muhabbetle hazırlamalıdır.”³⁴² İfadesiyle romanının siyasi, sosyal ve ideolojik anlam ve işlevini bizzat kendisi ortaya koymuştur.

Ahmet Ferit ve Müfide Hanım'ın kızları sanat tarihçisi Emel Esin'in ifadesi ile “Demir” karakteri Yusuf Akçura'dan mülhem olarak yaratıldığı gibi annesi Y. Akçura'nın teşvikiyle bu romanı yazmıştır.³⁴³

Müfide Ferit'in romanda dile getirmek istediği tezlerle bakıldığında düşünsel referansları daha da netleşir. Yusuf Akçura için Türklerin birliğinin gerçekleştirilmesi fikri realist bir siyasi projeyken Müfide Ferit'in Turan coğrafyası ve halklarına ilgisi romantik, kültürel ve daha insancıl bir çerçeveye sınırlı kalır. Onun milliyetçiliğinin

³⁴⁰ Demircioğlu, “Müfide Ferit Tek”, s. 3.

³⁴¹ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 67.

³⁴² Aktaran Demircioğlu, “Müfide Ferit Tek”, s. 42.

³⁴³ Demircioğlu, “Müfide Ferit Tek”, s.4, s.8-9. Bu durum normal karşılanabilir Akçura hem Ahmet Ferit'in arkadaşıdır hem de Müfide Hanım'ın kardeşi Selma Hanım ile evlidir. Adile Ayda'nın tanıklığına dayanarak Çalışlar, Halide Edip'in de *Yeni Turan* romanını Yusuf Akçura'ya âşık olduğu bir dönemde kaleme aldığını belirtir. İpek Çalışlar, *Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 99-104. İnci Enginün ise Halide Edip'in eserlerindeki Ziya Gökalp etkisini bütün açıklığıyla ortaya koymuştur. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 76-84.

Osmanlı İmparatorluğu'na dönük olması Müfide Ferit'i daha idealist bir konuma sokar. Müfide Ferit'in "Pantürkizm"ın gerçekleştirilmesi sürecini tek bir karakter üzerinden ilahi bir tarzda işlemesi daha romantik bir tavrı akla getirir. Müfide Ferit romanda Turan'a gönüllü olarak sadece bir kişiyi (Demir'i) göndermiş ve onun yetiştirdiği müritlerin gayretleriyle Türklük idealinin başarıya ulaşacağını savunmuştur.

Romanda ayrıca Türkçülüğün siyasal ve ideolojik anlamda kendi kurumsallaşmasını tamamlayıp fikirlerini geliştirdiği sürecin de yansımalarını bulmak mümkündür. Roman, Türk Yurdu, Halka Doğru gibi dergilerde görünürlük kazanan sermaye birikimi, ulusal burjuvazi, köylülük ve kadın problemi gibi başlıkları da kendince yorumlamıştır. Aslında Şevket Süreyya'nın da onu etkileyen metnin yazarının da içinde hareket ettikleri fanus aynıdır.

Şevket Süreyya'nın "Aydemir" adını seçmesi kendi kişisel tarihi açısından verdiği önemli bir kararla yakından bağlantılıdır. Yukarıda yarım kalan hikâyesine geri dönülecek olursa savaş kaybedilmesine rağmen Şevket Süreyya İstanbul'a döner, eğitimini tamamlar ve ama Anadolu'da çalışmak istemez. Kafkasya'ya geri dönmek amacındadır. Azerbaycan hükümetinin İstanbul'dan hoca talep etmesi işini kolaylaştırır ve arkadaşları onu Turan'a bir elçi gibi gönderirler. Şevket Süreyya, Maarif İdaresi'nde görevli kadından taşraya, merkeze uzak bir yere atanmak istediğini belirttiğinde o artık "Turan da bir Aydemirdir."³⁴⁴ Ş. Süreyya'ya göre onların neslinin vazifesi yeni "Kızılelma"ya ulaşmaktır: "Bu vazife, tarihî varlığı artık sona ermiş bir imparatorluğun yerine, temelleri bağdaşık bir milletin tarih birliğine, dil ve dilek birliğine dayanan millî bir varlığın, yani Turan'ın kuruluşu olacaktı..."³⁴⁵

Şevket Süreyya'nın "Kızılelma" metaforunu kullanması bu anlamda tesadüfî değildir; çünkü: "Türkçülüğün "Kızılelma"sı sabit ve belirli bir şey yahut yer değildir; soyut bir ülkü kavramıdır. Her dönemin kültürü gerilim gücüne göre onu isimlendirir, somut bir hedefle belirler ve anlamlandırır. O zamanın "Kızılelma"sı bilinen bir yer olur; ancak, oraya varıldığında "Kızılelma" ele geçirilmiş olmaz bu defa, Kızılelma daha ileride ve yine belirli bir yere gider: Ona hiçbir zaman ulaşamaz."³⁴⁶

³⁴⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 144-145.

³⁴⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 130.

³⁴⁶ Nevzat Kösoğlu, "Kızılelma", *Türkler* c.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1510.

Şevket Süreyya romandaki “Demir” karakteri gibi tek başına bu mefkûreyi³⁴⁷ gerçekleştirme peşindedir. Bu durum o dönemde imparatorluk fikrinden vazgeçmemiş romantik ve idealist bir milliyetçi olmasıyla yakından ilgilidir. Suyu Arayan Adam'ı yazdığında doğal olarak artık böyle düşünmemektedir. Ona göre roman bir kadın muhayyilesinin fantezisi ve “Demir” de yarı peygamber, yarı meczup bir karakterdir: “Fakat bu kitap öyle bir zamanda yazılmıştı ve ben onu, öyle bir yerde, öyle şartlar içinde okumuştum ki, o bana derhal Hakkın bir ilhamı gibi geldi... Bu kitabı okurken bazen gözlerimi kapardım. Kendimi Turan'ın çöllerinde yollarında köylerinde kasabalarında etrafıma koşan insanlara ümit ve teselli dağıtırken görürdüm.”³⁴⁸

Hayal edilen coğrafya ve siyasi birlik o ana kadar bilinen Kızılelma anlayışının dışındadır. Örneğin Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde İstanbul ve sonra fütuhatin genişlemesiyle beraber Viyana Kızılelma olarak belirlenmiştir. Bu bir geleneğin devamıdır: Orta Asya'dan beri Kızılelma ele geçirilebilecek “ideal” hedefleri simgelemiştir. Oysa Ziya Gökalp ile beraber Kızılelma ütöpik bir karaktere bürünür ve: “Çökmekte ve dağılmakta olan Osmanlı Devleti yerine bütün Türker'in bir araya gelerek kuracakları ve yüzyıllardır özlemini çektikleri Turan ülkesiyle eş anlamda kullanılır.”³⁴⁹

Toplunun kriz dönemlerinde tarih ile coğrafya arasındaki ilişkisi biçimi giderek karmaşılaşmaya başlar. Kızıl Elma'nın bir gösteren olarak somut bir yeri işaret edememesi mekânı hayali bir yere çevirir. Dolayısıyla coğrafyanın belirsizleşmesinde tarih bilgisinin muğlâklaşması veya göz ardı edilmesi gerçeği yatar. Geçmişin bilgisi yapıcı bir tahlil unsuru olarak kullanılmamaktadır. Bu durumda ortada sahiplenilebilecek hayali bir coğrafya kalmaktadır. Bu anlamda kendi bağlamından koparılacak ve zorlayarak da olsa Deleuze-Guattari ikilisinin

³⁴⁷ Bu kavram Şevket Süreyya'nın Ziya Gökalp etkisi altında olduğunun kesin kanıtı gibidir. *Türk Yurdu* dergisinde Gökalp mefkûreyi şöyle tanımlamıştır: “Bir millet büyük bir felakete uğradığı, korkunç bir tehlike karşısında bulunduğu zaman fertlerindeki şahsiyetleri bel'eder: o zaman umurun ruhunda yalnız milli bir şahsiyet yaşar, bütün kalplerde bu “milli şahsiyeti” idame etmek tehalükünden başka bir duygu kalmaz. Bu hengâmede fertlerin kendi hürriyetlerini değil, milletlerin istiklalini düşünürler. İşte o muazzez duygu ile karışık olan bu mukaddes düşünceye “mekûre” denilir.” Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, s. 63.

³⁴⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 129.

³⁴⁹ Orhan Şaik Gökyay, “Kızılelma”, *DİA*, c.25, İstanbul, 2002, s. 560.

“göçebelerin tarihi olmadığı doğrudur, çünkü onların sadece coğrafyaları vardır.”³⁵⁰ tespiti Şevket Süreyya için önemli bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Ş. Süreyya'nın 1920'lerde Anadolu'ya dönüşüne kadar yaşadıkları bir göçebelik süreci olarak kavranabilir. Bu hem fiziksel-mekânsal anlamda hem de entelektüel olarak böyle kabul edilebilir. Onun Edirne'den Rus topraklarına uzanan yolculuğu bir arayış hikâyesidir. Şevket Süreyya'nın mekân değiştirdikçe arayışı devam eder: “Yani göçebe düşünce evrensel bir şekilde düşünen bir özne ihtiyacını duymaz, tersine tekil bir ırkın arzusunu duyar; bütünleyici bir küme üzerine kurulmaz, tersine deniz veya bozkır veya çöl gibi kaygan mekânda, ufuksuz bir ortamda kendisini yayar.”³⁵¹

Ş. Süreyya bu dönemde coğrafyanın onu götüreceği yeri tam olarak bilmemekle beraber Azerbaycan'a geri dönme kararı hayatının gelişiminde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Aras vadisinden geçerken söyledikleri kendi kişisel tarihini Türklerin göçebelikle şekillenen ve şekillendirdikleri tarihi sürece bağlar: “Bu vadi, insan sellerinin, nice yolcuların yüzyıllar boyunca bir boydan bir boya akışını, geçişini görmüştü. Eski İranlılar, Romalıları, Araplar, Selçuklar, Moğollar, Osmanlılar ye daha niceleri... Şimdi biz de bu yolcular zincirinin bir halkasıydık... Nerelerden gelmiştik ye daha kim bilir nerelere gidecektik? Belki Turan'a, belki İran'a, belki Hind'e, Çin'e... Evet, biz, bir kervan millettik. Bu kervan, tarihin tâ başında bir defa kalkmış ve bir daha oturmamıştı. İlerler, geriler, ama daima bir yerlere giderdi. Yayılış bizim tarihimizdi, yollar da vatanımız... Ebedî yolculardık ve şimdi ben, bu yolculardan biriydim. Ne şanlı, ne baş döndürücü macera?..”³⁵²

Tam bu noktada spekülatif olarak Ş. Süreyya'nın Kafkas sınırına gitmeyip de Anadolu'da kaldığı varsayıldığında yaşamöyküsünün nasıl olacağı sorusu önem kazanır ki bu kararın anlamlandırılabilmesi için “Aydemir” romanına tekrar dönmek gerekir.

Metnin, Şevket Süreyya üzerinde etkisi büyüktür. Ş. Süreyya, kitabı cephede elinden bırakamaz, içinde bulunduğu koşullara bir teselli aramak amacıyla sürekli okur ve bu okumalar sonucunda yolunu bulduğuna inanır. Bu bağlamda Belge'nin ifadesiyle

³⁵⁰ Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni I Bin Yayla*, çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 107.

³⁵¹ Deleuze-Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni*, s. 78.

³⁵² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 135.

o bir neslin prototipi³⁵³ olarak değerlendirilebilir. Şevket Süreyya'da bir idealin bilgisi vardır; bu ideali gerçekleştirecek bilgi mevcut değildir. Kendini bir davaya adanmış ihtiyacı, devletin yeni bir siyasi ve coğrafi birliktelik temelinde kurulup kurtarılması sorununa derinden bağlıdır. Bütün mesele “Turan” hayalini gerçekleştirme sürecindeki bir eksikliği giderme, boşluğu doldurma arzusunun büyüklüğüyle ilgilidir. Dolayısıyla II. Meşrutiyetten sonra diğer düşünsel akımlar içinde giderek sivrilen Türkçülüğün “Büyük-Küçük Turan” arasında bocalayan ideolojik arayışının yansıdığı kurgusal bir metnin yol göstericiliği yeterlidir.

Romanda Türklüğü uyandırmak ve onlara kendilerini nasıl kurtaracaklarını öğretmek için Türkistan'a gitmeye karar vermiş Demir'e Hazin: “lakin niçin? Sanki burada, İstanbul yahut Anadolu'da Türklüğün yükselmesine çalışılmaz mı?”³⁵⁴ sorusunu yöneltir. Demir, Garp Türklerinin Şark Türklerine rehberlik etmesini ve Türklerin birliğini doğuracak millet uyanışının Türkiye'de başlayacağını kabul eder ve hatta Anadolu'nun maddi, manevi ve düşünsel sefaletinin giderilmesinin aciliyetini de vurgular. Bu noktada Şark-Şimal Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında ayırım yapacağı bir analiz geliştirir. Bu analiz hükümet ile entelektüeller arasında bir görev dağılımı öngörmektedir. Demir'e göre Anadolu'nun temel problemi yoksulluktur.

Burada asıl görev hükümete düşmektedir. Yoksulluğu ise sermaye kıtlığı yaratmaktadır. Bu yüzden Anadolu cehalet, hastalıklar, rüşvet, tarım, ticaretin, orta sınıfların gelişememesi ve köylünün faiz ve borç altında ezilmesi gibi sorunlarla boğuşmaktadır. Demir, Anadolu özelinde karşısında müreffeh bir muhit bulamayan mektep, ilim, muallim ve doktorun bir işe yaramayacağını düşünmektedir. Hükümet altyapı işleri ile uğraşmalı ziraat, ticareti ve zanaatı geliştirecek köylüyü servet sahibi yapmalıdır: “Köylü, servet sahibi olunca o, emin olunuz kendiliğinden doktor arayacak, kendiliğinden mektep isteyecek, mektepte hak ve vazifesini öğrenecek, milliyetini tanıyacak, vatanını anlayacak ve istediğimiz gibi bir Türk olacak!”³⁵⁵

Demir, ekonomik gelişme ile Anadolu Türklüğü arasında kestirme bir bağlantı kurarak değişimin geç de olsa sağlanacağı yorumunu ulaştır. Böyle bir yorum ortaya koymasında Anadolu halkının, Şark ve Şimal Türklerine göre daha iyi koşullarda

³⁵³ Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, s. 36.

³⁵⁴ Tek, *Aydemir*, s. 14.

³⁵⁵ Tek, *Aydemir*, s. 15.

yaşadığını vurgulama isteği etkilidir. Anadolu'da insanlar bütün sefaletle rağmen kendi memleketlerinin efendisidir oysa doğdakiler akıllı ve medeni bir düşman olan Rusların egemenliği altında ezilmektedir. Sonuçta Demir, Türk saadetini sağlama yolunda önceliği Türkistan'a verir ve arkasında bıraktığı topraklarda bu işleri gerçekleştirme misyonunu sevgilisi Hazin'e yükler: “Biliyorum, kirlenmiş ve eskimiş Bizans'ta milliyet tohumu kolay yetişmeyecek. İstanbul'a o kadar milletler temellük etmişler ki İstanbullu olup da bir milletin evladı olmak kabil olmuyor.”³⁵⁶ cümleleri de milliyetçiliğin coğrafyası ve sınırları bağlamındaki kafa karışıklığını yansıtır.

Kültürel, siyasi ve ekonomik temelde asgari birlik koşullarının yerine gelmediği bir coğrafyada bu kadar sıkıntı varken “Turan Mefkûresi”nin nasıl gerçekleşeceği cevapsız kalmaktadır. Şevket Süreyya da Hazin'in Demir'e sorduğu sorunun benzerini kendine sorar: “Acaba bu yolculuğa çıkmakla kendi topraklarımızda başlayan mücadeleden kaçmış olmuyor muyum?”³⁵⁷

Demir için Anadolu'nun kalkınması nasıl geç de olsa gerçekleşebilecek bir hedefse Şevket Süreyya içinde savaşmak ve mücadele etmek Anadolu'da imparatorluğun diğer yerlerine göre daha kolaydır. Elde iyi kötü bir ordu, deneyimli komutan ve subaylar “asker bir millet” bulunmaktadır. Oysa Kafkasya'nın ötesinde bunların hiçbirisi yoktur ve ayrıca Yemen, Irak, Hicaz, Suriye gibi topraklar da Anadolu'ya düşman ve yabancı kimselerin yaşadığı bir coğrafya içinde değildir: “... Nihayet en son ihtimal de, Anadolu'nun arkasını verebileceği, bize kuvvet ve dayanak kaleleri olabilecek yerlerdi. Oralarda yerleşmek, çalışmak lâzımdı. Kısacası oraları da bizim vatanımızdı.”³⁵⁸

Anadolu'nun sefaletini yakından tanıyan Ş. Süreyya yine de emperyal bir misyona hizmet etmek istemektedir. Bu bağlamda bölümün başlığına yansıyan Ş. Süreyya'nın Enver Paşa'ya yakıştırdığı “köksüz ve hedefsiz vatanseverlik” vasfı kendisi için de bir açıklayıcılığa sahiptir: “Ama o günlerin Makedonyasında silah başında olanlarda yani yalnız Enver Beyde değil, bütün ordu safında aktif vaziyetler alan ve haksızlıklardan, hakaretlerden kurtulmak isteyen, bütün subaylarda hâkim olan ruh hali, gittikçe artan bir hiddet, fakat vatansız bir vatanseverliktir. Evet, bu his gerçi

³⁵⁶ Tek, *Aydemir*, s. 41.

³⁵⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 142.

³⁵⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 142-143.

samimi, güçlü, ama hedefsizdir. Çünkü bunlar, bütün ümit ve gayretlerini hep dinimiz, vatanımız ve milletimiz için çarpışıyoruz formülüne bağlamışlardı. Ama bu vatan neresiydi? Bu millet, hangi milleti? ve dindaşlarımız kimlerdi?”³⁵⁹ 1903 yılında bu soruların cevapları bilinmiyordu ve 1917-18 yıllarında da durum değişmemişti.

Şevket Süreyya kendi eylemi-el yordamıyla bir bilinç oluşturmaktadır. Bu bilinç aşağıda gösterileceği gibi coğrafyanın gerçekleriyle yüzleştikçe ancak eleştirel bir tavır geliştirebilecektir. Ş. Süreyya, Nuha'da öğretmenliğe başladığında “büyük ve müebbet bir ülke” olan “Turan”ı şehir, kasaba köy, mektepler, mescit ve evlerde her yaştan insana anlatmak misyonu ile romandaki “Demir” gibi bir ocaklar zinciri değil de izci oymağı kurar. Ne de olsa Şevket Süreyya, “Demir” değil ondan şahadetname alan “Aydemirler”den sadece biridir. Nuha, Bakü gibi kozmopolit değildir ve burada sınıf mücadeleleri de keskinleşmemiştir; ama ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında mefkûreci tutum da bir çözüm ileri sürememektedir: “...Ortada işlenmiş bir gaye yahut ülkünün uzan vadeli bir izahı, bir açıklanışı yoktu. Ortada ne yazılı bir eser ne de yol gösterici, uyarıcı bir önder vardı.”³⁶⁰

Milliyetçi tahayyül ve mefkûre onu “Turan”ın kapısına kadar getirecek perspektife sahiptir. Oysa onun özlemini çektiği şey romanda “Hazin”in, kadının cemiyete hizmeti misyonuyla, Demir'in ocaklarına karşılık olarak düşündüğü tarih ve felsefe öğreteceği mekteptedir: “Şimdiye kadar insaniyetin tekemmülü için, beşeriyetin saadeti için düşünülmüş bütün içtimai ve ferdi meslekleri okutacak Platon'dan Karl Marx'a ve Nietzsche'ye kadar insanlarla veya ma'kuriyetlerle uğraşmış bütün mütefekkirleri tanıtacak ve en son medeniyetin insanların elemelerini hafifletmek için bu düşüncelerden çıkardığı içtimai tatbikatı öğretecek, talebeye millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti hissettirecekti.”³⁶¹

Şevket Süreyya millet muhabbeti, aşk, hizmet, fedakârlık vb. unsurlardan oluşan milliyetçi bir romantizme sahiptir; ama o, bu tarz bir idealizmi daha rasyonel bir hüviyete bürüyecek tedrisattan da geçmemiştir.

³⁵⁹ Aydemir, *Enver Paşa c. 1*, s. 483.

³⁶⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 152.

³⁶¹ Tek, *Aydemir*, s.57.

2. BÖLÜM

EYLEMDEN DÜŞÜNCEYE: KAFKASYA-RUSYA YILLARI (1919-1923)

2.1. Çöken İmparatorluklar Ortasında Genç Bir Adam

Azerbaycan dönemi Şevket Süreyya'nın Bolşevizm'e geçiş sürecindeki önemli bir durak olması açısından önemlidir; ama genelde kabul edildiği gibi Bolşevizm'le Azerbaycan'a geldiğinde değil Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizmin belirli ölçüde yayıldığı Rumeli coğrafyasında tanışmıştır. Bu ilk bakışta paradoksal görünse de sorun, Türkçülükle Sosyalizm veya daha özel ifade edilirse İttihatçılıkla Bolşevizm arasında kurulan ilişkiler açısından ele alınınca daha rahat anlaşılabilir. Böyle bir değerlendirme yapılmasında etkili olan unsur Komintern arşivlerinde bulunan ve Şevket Süreyya'nın Mustafa Suphi'ye TİT'e (Türkiye İştirakiyun Teşkilatı') tahminen Ağustos-Eylül 1920 tarihinde yazdığı mektubun yayınlanmış olmasıdır.³⁶²

Bu mektubun içeriğine bakıldığında onun düşünsel gelişiminin yeniden değerlendirilmesi gereği ortaya çıkar. Bu durum Şevket Süreyya'nın Türkiye Komünist Teşkilatı'na ne zaman kabul edildiği meselesinin de kronolojik olarak doğru bir şekilde kurgulanmasını gündeme getirir. Hepsinden önemlisi Şevket Süreyya; Bolşevikler, Mustafa Suphi grubu (TİT), Enver Paşa, Halil Paşa, Doktor Nazım, Bahattin Şakir ve Küçük Talat gibi İttihatçılarla, Ankara Hükümeti temsilcileri arasındaki ilişkiler ağı içindeki hareket ederken kendisi ile ilgili nasıl bir gelecek tasavvur edebildiği noktasına eğilmek gerekmektedir.

Mustafa Suphi'ye yazılan TİT'e kabul edilme başvurusu Şevket Süreyya'nın sosyalizme ilgisinin daha eski olduğunu, hatta onun Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne Şubesi ile bağlantılı olabileceğini ayrıca Trakya Paşaeli Cemiyeti'nden bahsetmesi Anadolu'daki direniş mücadelesine de katıldığını gösterir. Bu durum milliyetçi

³⁶² “Uç'larda Bir Yaşam: Balkanlardan Kafkasya'ya Pantürkizmden Komünizme” başlıklı kısımda bu mektup etrafıca ele alınmıştır. Şevket Süreyya mektupta Mustafa Suphi'den kendisinin TİT'e katılım isteğinin kabul edilmesini talep etmiş ve ayrıca komünizmle Edirne'de iken tanıştığını beyan etmiştir.

düşünce ile sosyalizmin Osmanlı topraklarındaki gelişimine daha yakından bakılması gerektiğini gösterir.

Şevket Süreyya'nın Mütareke sonrası direniş döneminde İttihatçıların etkin ve örgütlü oldukları bölgelerde mücadele etmiş olması İttihat ve Terakki'nin Millî Mücadele'deki ağırlığını gösterdiği gibi onun bu anlamdaki tercihlerinin de tesadüfi olmadığını kanıtlar. Milliyetçi idrakin gelişmesi irredantizm ve Bolşevizm üzerinden İttihatçılık etkisiyle gerçekleştirmiştir.

Bu bölümün ana izleğini bu gelişim çizgisi oluşturur ve Suyu Arayan Adam'daki anlatıma bakıldığında ortaya çıkan karışıklık ve sansür ancak böyle ortadan kaldırılabilir.³⁶³ Bu dönemin gelişmeleri ele alınırken yukarıda sıralanan unsurlar da göz önünde bulundurularak cevaplanması gereken soru onun neden Bolşevizm'e temayül ettiği, Bolşevizm'e yönelmesindeki genel manadaki sebepler kolaylıkla bu bağlamda sıralanabilir. Şevket Süreyya Aydemir otobiyografisinde dönemin Azerbaycan sefiri Memduh Şevket (Esental) Bey'le arasında geçen bir konuşmadan, Azerbaycan'da kalması ve dolayısıyla Bolşevizm'i benimseme süreci ile ilgili bir anekdot aktarmıştır. Sefir, Şevket Süreyya'ya Anadolu'ya dönmek veya Azerbaycan'da kalmak hususundaki kararında serbest olduğunu söyleyince Aydemir,

³⁶³ Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde Kafkasya ve Rusya yılları ile ilgili anlattıkları güçlü bir sansürün izlerini taşır. Otobiyografi ve biyografiler kısmında Suyu Arayan Adam bu bakımdan daha ayrıntılı analiz edilmiştir. Otobiyografide Rusya Müslümanlarının modernleşme tarihi ile ilgili önemli isim ve gelişmelere yer verilmemiş, Azerbaycan özelinde Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Agayef gibi isimleri Himmet ve Müsavat gibi partilerin gelişim süreçleri üzerinde durulmamıştır. Şevket Süreyya pantürkçü fikriyatı daha çok Ziya Gökalp üzerinden eleştirmiş; ama Yusuf Akçura bu bağlamda ele alınmamıştır. 1905-1917 sürecinde Rusya Müslümanlarının mücadelesinde argümanlar genişliğine tartışılmadığı için Sultan Galiyev ve Molla Nur Vahitov gibi isimlerin neden sosyalizme yöneldikleri noktası ele alınmamıştır. Bu anlamda mesele Osmanlı İmparatorluğu içindeki milliyetçilik tartışmaları için de geçerlidir. Türkçü dergi dernek ve diğer örgütlenmeler hakkında verilen bilgiler Türkçülüğün fikri gelişimini ve niteliğini ana hatlarıyla ortaya koymaktan uzaktır. Özellikle Süreyya'nın komünizme bu Türkçülüğün irredantist bir versiyonu üzerinden gittiği düşünüldüğünde sosyalizm ile milliyetçiliğin ve İttihatçılığın bağlantı noktaları üzerine otobiyografinin suskun kaldığının da altı çizilmelidir. *Suyu Arayan Adam*'dan yaklaşık on beş yıl sonra yazılan Enver Paşa biyografisinin ikinci cildinde Türk milliyetçiliği anlatılırken de bu tutum çok değişmemiştir. Şevket Süreyya o dönemde İttihatçılar ile geliştirdiği ilişkinin niteliğini çok açık belirtmemiş, onların TKP'nin örgütlenmesindeki rolleri üzerinde hiç durmadığı gibi bu örgütlenmeyi daha sonra ele geçiren Mustafa Suphi ve onlarla birlikte Karadeniz'in sularında boğulan ve akıbetleri bugün bile tartışılan isimleri (15'leri) ve kendisinin de daha sonra katıldığı İstanbul Komünist Grubu-Aydınlık Çevresi olarak bilinen TKP'ye mensup kişileri küçük bir dipnota sıkıştırmayı tercih etmiştir. Halil ve Enver Paşa'ların maiyetindeki İttihatçı faaliyetlerini ömrünün sonlarına doğru kendisiyle yapılan röportajlarda kısmen dile getirebilmiştir. Bu bağlamda Milli Mücadele ile ilgili o günlerdeki izlenimlerini de paylaşmaması dikkat çekicidir. Özetle Milli Mücadele'nin başarılmasında kilit aktör olan Bolşeviklerle ilişki kurma süreçlerinin gelişimi, niteliği ve giriftliği üzerinde Şevket Süreyya hiç durmamıştır.

Memduh Şevket’e “Fransız ihtilali günlerinde Paris’te olsaydınız, tehlikeleri var diye Paris’i terk etmek ister miydiniz?” diye sorar ve sefirden şöyle bir cevap alır: “Hayır! Bunlar, bin yılda bir olan hadiselerdir. Rus ihtilali de böyle midir ve beşeriyete ne getirecektir, bilmiyorum.”³⁶⁴

Otobiyografik anlatım Rus Devrimi’nin önemini teslim eder; ama emperyal-milliyetçi romantizm içinde hareket eden genç bir adamın düşüncesini bu inkılabın nasıl etkilediği noktasında oldukça sessizdir. Ütopik bir vizyona (kalkınma ve teknolojik ilerlemenin sağlanması, sömürünün kaldırılmasıyla sosyal adaletin gerçekleşmesi ve sınıfsız bir topluma ulaşılması) sahip olan bir inkılabın hayata geçiriliyor olması İttihat ve Terakki’nin “ütopik turan irredantizmi ve romantizm”i içinde yetişmiş genç bir adamın, “aradığı suyu” bulduğunu düşünmesine yol açmış olabilir. Bolşevizm’in, yönsüz, fikirsiz, programsız kalmış bir neslin bu bağlamdaki arayışına karşılık geldiği kabul edilir. Bolşevik söylem sınıfsal olduğu kadar Doğu-Batı ayrımında da ifadesini bulan anti-emperyalist bir analiz çerçevesine sahiptir. Üstelik Rus Devrimi arkasındaki edebi, düşünsel ve felsefesi bir birikimle kendi politikalarını hayata geçirebilmiştir.³⁶⁵

Bütün bu hususlar o neslin komünizmin cazibesine kapılmasına yol açan koşulların genel bir çerçevesini verir ve bu aslında milliyetçilikten komünizme geçen ve yolu bir şekilde İttihatçılarla ve İttihatçılıkla kesişmiş bir neslin hikâyesi için de temel bir şablon olma özelliği taşır.³⁶⁶

Komintern Arşivlerinde bulunan ve Şevket Süreyya’nın Mustafa Suphi’ye hitaben yazdığı Türkiye İştirakiyun Teşkilat’ına kabul edilmesini talep eden mektubunun yayınlanması bu genel kalıbın uluslararası konjonktürün gelişim özellikleri çerçevesinde, Şevket Süreyya’nın düşünce ve eyleminin Türkçü-İttihatçı

³⁶⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 200.

³⁶⁵ Şevket Süreyya açısından bu durum önemlidir. Çünkü Osmanlı Türk modernleşmesini ve bu süreçteki entelektüelin oynadığı rolü bu Rus tarih ve deneyimine göre değerlendirmiştir. Giriş kısmında modernleşme sürecinde entelektüelin kimi özelliklerini sıralarken onun pragmatizmi ve eylem öncelikli, odaklı karakteristiği belirtilmişti. Bu bağlamda Şevket Süreyya entelektüelin düşünce ile kurduğu ilişkiyi Rus tarihi ile bağlantılı olarak idealist bir çerçevede değerlendirmiş ve Osmanlı tarihi bağlamında reel koşulların entelektüelin gelişim imkanını nasıl belirlediği üzerinde durmamıştır. Bu noktada Rus ve Osmanlı modernleşmelerinin ve süreçte entelektüelin işlevi gibi hususlar üzerine de karşılaştırılmalı olarak çalışılması gerektiği de ortadadır.

³⁶⁶ Zürcher bu neslin özelliklerini prosopografik olarak belirlemeye çalışmaktadır. Erik Jan Zürcher, “Yıkımın ve Yenilenmenin Mimarları: Kemalist Jenerasyona ve Jön Türklere Dair Bir Grup Biyografisi Denemesi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, Der. M.Ö. Alkan vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 539-571.

çizgiden komünist çizgiye geçişi özelinde yeniden değerlendirilmesini gerekliliğini ortaya koymuştur.

Ayrıca Suyu Arayan Adam'ın özellikle sadece “Turan ve Turancılık” ideal ve perspektifinden okunmasının da Şevket Süreyya'nın hikâyesini eksik algılamak ve değerlendirmek anlamına geldiğini kabul etmek gerekir.

Öte yandan 1919-1921 aralığında özellikle Azerbaycan topraklarında kimin Ankara hükûmetine, kimin İttihatçılara, kimin Bolşeviklere veya Mustafa Suphi grubuna çalışıp, sempati duyduğunu belirlemek, ajanlık ve sızma faaliyetleri düşünüldüğünde oldukça zordur. Dolayısıyla bu çalışma için önemli olan Şevket Süreyya'nın bu gruplar ve ilişkiler ağı içinde nasıl bir psikolojiyle hareket edip, kararlar aldığına dair ipuçlarını yakalayabilmektir. Bolşevizm, İttihatçılık veya Mustafa Kemal yönünde billurlaşacak olası bir seçimde diğer etken ve unsurlarla beraber psikolojik durumun da belirleyici olacağı açıktır.

Azerbaycan günlerindeki faaliyetleri takip edildiğinde İttihatçılarla mesaisi, Enver Paşa'nın akıbeti için Anadolu'ya Komintern tarafından gözlemci olarak gönderilmesi, Ankara'nın Azerbaycan'a gönderdiği sefir Memduh Şevket'le görüşmesi ve Mustafa Suphi'ye yazmış olduğu mektup Bakü-Ankara-Moskova üçgenindeki karmaşık ilişkiler ağı içinde oynadığı rolü göstermesi açısından önemlidir.

Bu noktada bütün grupların birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan ve kolaylaştıran unsur oldukça gevşek bir içeriğe sahip anti-emperyalist bir söylemdir. Bu süreçte her bir grubun amacı, ideolojisi, hareket çizgisi ve iktidarı elde etmeye yönelik stratejisinin farklı olduğu söylenebilir. Bunun devamında Şevket Süreyya'nın Kemalizm saflarına geçmesinin de bu çizgi içinde tutarlı olduğu söylenmelidir. Dolayısıyla üç hususun analizi edilmesi çok önemlidir.

Onun “Enverci” ve “İttihatçı” faaliyetlerinin belirlenmesi, ikincisi İttihatçı fanus içinde idrak edilen milliyetçiliğin sosyalizmle kurduğu bağlantı noktalarının açığa kavuşturulmasıdır. Üçüncüsü ise Rusya Türklerinin modernleşme sürecinde Pantürkist, Panislamist, liberal ve özellikle sosyalist fikirlerle kurduğu ilişkilerin niteliğinin araştırılmasıdır. Rus Devrimi ile ortaya çıkan yeni ideolojinin çekiciliği ancak bu bağlam içinde kendi çerçevesini oluşturabilir.

Şevket Süreyya hiç kuşkusuz milliyetçi bir yörünge içinde hareket etmiştir; ama bu milliyetçiliğin kendine has bazı özellikleri ve özgünlükleri bulunmaktadır. Bu milliyetçilik imparatorluk içinde imparatorluk için geliştirilen bir milliyetçiliktir.

Türkçülük olarak adlandırılan bu hareketin geniş bir coğrafyayla bağlarının olması onun romantik ve irredantist bir vizyona sahip olmasına yol açmıştır. İmparatorluk halkları içinde görece geç gelişen bir millet inşa sürecinin sosyalizmle erken sayılabilecek bir tanışıklığı da vardır. Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı milliyetçiliklerin günün koşulları gereği birbirleri ile bir diyalog geliştirebilmeleri entelektüel açıdan bu Türkçülüğe meseleleri geniş bir şekilde değerlendirebileceği bir hüviyet vermiştir. İttihat ve Terakki'nin bu birikimi pragmatik nedenlerle iktidar ideolojisi ile bağlantılı hale getirmesi Türkçülüğü Pantürkist bir açılıma kavuşturmuş ve Türkçülüğün bu parti ile özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Kültürel alanda tasarlanan yeni bir aidiyet, zaman ve mekân tahayyülü siyasi alana taşınmıştır.

Hayal edilenin gerçekleştirilmesi süreci Enver Paşa özelinde kendisine bir lider bulmuştur. Türkçülüğün bu tarz bir milliyetçiliğe evrilmesi karakteristik bazı hatları belirginleştirmiş ve sonuçta lider kültü ile şekillenmiş ve eylemi öne çıkaran irredantist bir örüntü oluşturmuştur. Şevket Süreyya'nın Enver Paşa'nın hiçbir zaman Turancı ve Pantürkist olmadığını Panislamist bir siyaset takip ettiğini söylemesi³⁶⁷ kendi yaşam öyküsünün gelişimi içinde milliyetçiliğin İttihat ve Terakki, İttihatçılık ve Enver Paşa özelinde düşünülmesi gerektiğini çok açık biçimde göstermiştir.

Refik Halit “Deli” adlı oyununda şuurunu ve hafızasını yitiren Maruf Bey karakteri üzerinden sancılı değişimi sürecini anlatmıştır. Maruf Bey 1908’de delirerek ve kendisini dünya ahvaline kapatmış ve tam yirmi bir sene sonra akli melekelerine kavuşabilmiştir. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e uzanan bu süre içinde yaşanan gelişmelerin hepsine yabancı kalmıştır. Maruf Bey değişimden münezzeh bir bilinçle dünyayı anlamaya çalışan bir karakterdir ve etrafında olup bitenleri idrak etmesi artık onun için çok zordur. Maruf Bey’in damadı Vacit Bey ile Şebnur Kalfa arasında kurgulanan konuşma bu anlamda geçen zamanın da bir özetini verir: “Şebnur- O gün bugün dünyadan habersiz ... Vacit Bey- Filvaki öyle... Yemek verirsen yer, balkona çıkarırsak çıkar, dışarıda kıyamet kopsa aldırılmaz, sormaz... Şebnur- Sanki kıyamet

³⁶⁷Aydemir, *Enver Paşa c.3*, 1972, s. 456.

kopmadı mıydı? Neydi o hürriyetler, hareket orduları...Vacit Bey- Balkan Muharebesi, Harbi Umumi, işgal seneleri, nihayet zaferi milli... Doktor- Yirmi bir senelik cihan vukuattan şimdi hiç malumatı yok. Zavallı adam! Şebnur- O zavallı değil, zavallı olan biz ... Onları gördük de ne olduk ki..."³⁶⁸

Bir rüyadan uyanan Maruf Bey değişimin etkisinden de bilgisinden de masun kalmıştır. Şevket Süreyya bu kıyametin bütün alametlerini kendi üzerinde taşır, kişiliği, kimliği düşüncesi vs. bu olaylarla şekillenmiştir; ama o da otobiyografisinde I. Dünya Savaşı hariç bütün bu olayları nerdeyse yarım paragrafla anlatır: "Anlaşılamayan, sırrı çözilemeyen bir sıra olaylar hızla birbirini kovalamaya başladılar. Girit, Tuna Eyaletleri, Bosna Hersek geri alınmadıkça başka kimse daha ne olduğunu anlamaya vakit kalmadan Osmanlı Afrika'sı (Trablusgarp-Bingazi) ile Ege adaları elden çıktı...isyanlar ise her tarafa öylesine yayıldı, öylesine genişledi ki, Yemen, Havran, Arnavutluk, Dersim, hükümetin elinde mi yoksa değil mi bir zaman belli olmadı...Nihayet bir gün Balkan Harbi patlayıp da imparatorluk orduları, o zamana kadar, öylesine hakir görülen Balkan orduları önünde bütün Osmanlı Avrupası'nı bırakınca, artık her şey belli oldu."³⁶⁹

Ayrıca Şevket Süreyya Trablusgarp'ta Enver Paşa ve Mustafa Kemal'in verdiği mücadeleyi anlatırken: "Enver Bey, bu sefer başında, Enveriye ve eli belinin kemerindeki tabancasında yahut bir Bedevi kıyafetinde, resimlerde göründü. Fakat imparatorlukla arasında hiçbir bağlantı olmayan, daha doğrusu oraya hiçbir şey vermediğimiz, oradan da hiçbir şey alamadığımız için zaten bizim olmayan bir memleketin kaderi üstünde hiçbir değişiklik yapılamadı."³⁷⁰ İfadesiyle imparatorluğun kaçınılmaz sonuna vurgu yapan retrospektif bir yaklaşımı benimsese de I. Dünya Savaşı'na katılıp sonrasında Azerbaycan'a gittiğinde Kafkas kıyafetleri giyerek "Enver Bey" tarzında bir mücadeleye girişmiş olması bu bağlamda düşündürücüdür. İmparatorluk koşullarında şekillenen kendi deneyiminin bu perspektifle değerlendirilemeyeceğini gösterir.

Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ile toplum ilişkilerinin tanziminde milliyetçiliğin de emperyal politika ve geleneklerden ayrı ve bağımsız düşünülemeyeceğini gösterir. 1908 sürecinden itibaren giderek etkili hale gelen

³⁶⁸ Refik Halid, *Deli*, Semih Lüfti Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 8.

³⁶⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 48.

³⁷⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 48.

Türkçülük emperyal politikaları etkilemeye başlamış ve yönetici elit de bu bağlamda İslamcılık ve Osmanlılıktan vazgeçmeden ve aynı zamanda bu milliyetçi birikimden de yararlanarak yerel ve dönemsel olarak farklılaşan politikalar izlemiştir.

Diğer bir ifadeyle bu hususta vurgulanması gereken Osmanlı milliyetçiliğinin ulus devlete giden yolu döşeyen bir unsur olarak değil devleti ve diğer halkları bir arada tutmaya yönelik Emperyal bir pragmatizm içinde anlaşılabilirliği.³⁷¹ Milliyetçiliğin yükselişi imparatorluğun tasfiyesini giden süreci belirlemiş olsa da ulus devletin kendini kurabileceği koşullar, imparatorluk içinde örgütlenmiş ve tartışılmış bir milliyetçi mirasla belirlenmiştir.

Dolayısıyla onun gelişimini belirleyen süreç savaş, devrim ve milliyetçiliğin gelişimi ile ulus-devletlerin kurulması veya imparatorlukların tasfiyesinin eş zamanlılığı olarak özetlenebilir: “Son Osmanlı Yüzyılı”nda³⁷² savaş bu anlamda toprak kaybı, coğrafyanın ve kimliğin yeniden tanımlanması sürecinde milliyetçilik ile birleşmiştir.

Şevket Süreyya Azerbaycan’a geldiğine Refik Halit’in “kıyamet” olarak adlandırıldığı süreç bu coğrafyada daha da keskinleşmiştir. Dönemi ele alan bir araştırma genel konjonktürü şöyle özetlemektedir: “1918 ve 1923 yılları arasındaki kısa, fakat Trakya’dan Kafkaslara kadar uzanan toprakların tarihinde yaşamsal önem taşıyan bir zaman dilimi üzerinde yoğunlaşıyor. Belirtilen bu yıllar da bölgede sadece uluslararası ilişkilerin tüm biçimleri değil, aynı zamanda bölgesel siyasi yapıların temelleri ve

³⁷¹ Erol Ülker, “Contextualising ‘Turkification’: Nation-Building in the Late Ottoman Empire, 1908–18”, *Nations and Nationalism*, 11, (4), 2005, s.632-33; Ülker bu makalesinde Türkçülük ile Osmanlılık politikalarının İttihat Terakki elitinin pragmatizmi ile belirlendiğini ifade eder ve meselenin tarihsel konjonktürün verileri çerçevesinde yerleştirilerek Osmanlı’nın çoklu milliyetçilik politikaları bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Diğer bir araştırmacı ise makalesinde Osmanlıcılığın ideolojik bir temele dayanmadığını, argümanları ve söylemi koşullara, bölge ve halklara göre değişen bir elastikiyeti olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu esnekliğin sebebi devleti ayakta tutabilmek için kitlenin sadakatının talep edilmesidir; ama özellikle Balkan coğrafyasında bu söylemin etkili olmaması İttihat ve Terakki’yi Müslümanlık ekseninde etnik bir söylem ve politikalar bütünü oluşturmaya götürmüştür. Howard Eissenstat, “Modernization, Imperial Nationalism, and the Ethnicization of Confessional Identity in the Late Ottoman Empire”, *Nationalizing The Empires*, Edited By Stefan Berger and Alexei Miller, Central European University Press, Budapest Newyork, 2015, ss. 430-45. Trabzon örneğinde İmparatorluk mirasının milliyetçiliği nasıl belirlediği yönündeki diğer bir katkı için bkz. Michael Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, çev. Tutku Vardağı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005. Emperyal gelenek ve mirasın milliyetçiliğin inşası ve gelişiminde bazı öğünlükler yarattığını gösteren bu literatür Şevket Süreyya örneğinde de imparatorlukların sınır noktalarında yetişmiş bir entelektüelin kimliğini ve ideolojik donanımı nasıl etkilediğini gösterecek ipuçlarına sahiptir. Dolayısıyla bu bağlamda onun yetiştiği koşulların düşünsel gelişimini nasıl etkilediği noktasında bu literatür etrafına yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

³⁷² Klaus Kreiser, “Son Osmanlı Yüzyılı (1826-1920)”, Klaus Kreiser-Christoph H. Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, çev. Y.E. Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 249.

çeşitli yerel sosyal ve siyasal çıkarların yönelimleri de belirlenmiştir. Bu yıllara niteliğini veren savaş ve devrimdir, İtilaf güçlerinin müdahalesi ve Rusya'daki iç savaştır, yabancı işgali ve Anadolu'daki Türk-Yunan savaşlarıdır. Büyük imparatorluklar çökmüş, yeni devletler yaratılmıştır. Topraklar el değiştirmiş, hükümetler yıkılmıştır. Savaş alanındaki mücadelenin ardından diplomatik manevralarla sınırlar değişmiş, istikrarlı ve kalıcı bir hale gelmeleri yıllar almıştır.”³⁷³

I. Dünya Savaşı devam ederken patlayan bir ihtilal ve bu ihtilal sonrasında bölgenin ve giderek dünyanın emperyalizm ile Bolşevizm'in söylem ve pratikleri ekseninde şekillendirilmek istenmesi bütün bu yaşananların ana çerçevesini oluşturur. Bu dönemde, Şevket Süreyya iki imparatorluğun tarih sahnesinden silinme ve tasfiye sürecini çok yakından gözlemleyebildiği bir mekân olan Azerbaycan'dadır. Şevket Süreyya Aydemir muhtemelen 1919 yazı biterken Azerbaycan'a dönmüş ve döndüğünde oldukça hareketli ve bir o kadar da geleceği belirsiz bir coğrafya ile karşı karşıya kalmıştır. Kafkasya bu dönemde stratejik konumu sebebi ile büyük güçlerin kendi politik çıkarlarına göre müdahale ettiği oldukça istikrarsız bir mekandır ve ayrıca iki ideolojik ve siyasal hattın bir ayrım noktasını oluşturmaktadır.³⁷⁴

Çarlık yönetimini deviren Bolşevikler Brest-Litovsk antlaşmasıyla savaştan çekilmiş, askerlerini terhis etmeye başlamış sonraki süreçte Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya da İtilaf devletlerinden barış istemek zorunda kalmışlardır. İç savaş içindeki Bolşevik yönetimi de bölgeyi kendi kaderine bırakmıştır.

Tüm bu gelişmeler Kasım 1918'de İngiltere'nin inisiyatifi ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Maverayı Kafkas'ta Gürcistan ve Ermenistan ile federasyon deneyiminden sonra Azerbaycan, Müsavat Partisi önderliğinde Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan edebilmiştir. Bu bağımsızlık dönemi Kızıl Ordu Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan topraklarına-Kafkasları “Sovyetleştirme” politikası doğrultusunda- girdiğinde sona erecektir.

³⁷³ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. S. Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 6-7

³⁷⁴ Kafkas Ötesi'nin bu mücadeleler içindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. W. E. D. Allen-Paul Muratoff, *Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966; Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiye-İngiltere-Rusya*, Tarih&Kuram Yayınevi, İstanbul, 2016; Ronald Grigor Suny (Ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change: Essays in The History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor University Of Michigan, 1983.

Bu anlamda Süreyya'nın "Turan" tahayyülü içinde aradığı devleti burada bulduğu söylenebilir. Savaşın sonlarında "Turan"ı gerçekleştirmeye dönük ileri hareketin Mondros Mütarekesi ile yarım kalması gibi Şevket Süreyya'nın Nuha'da görev yapmaya başlamasının üzerinden daha bir yıl geçmeden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti de tarihe karışmıştır. Güney Kafkas Halklarının bölgede büyük güçlere dayanmadan bir bağımsızlık tesis edemeyecekleri gerçeği ile hareket etmeleri süreci etnik temelli bir şiddete taşımıştır. Azerbaycan'da bundan payına düşeni fazlasıyla almıştır: "Azerbaycan önemli muharebe alanlarından biri haline geldi. Ruslar, İngilizler ve Osmanlılar, askerî stratejilerinin bir parçası olarak, bölgede farklı etnik ve dinsel gruplar arasında var olan düşmanlıkları körüklemeye yönelik politikalar izlediler. Kürtlere, Asurlara, Ermenilere ve Azerîlere egemen devlet kurulacağına dair sözler verildi. Bu tür demagojik manipülasyonlar, etnik ve dinsel gruplar arasında kanlı ve barbar çatışmalara yol açtı."³⁷⁵

1905 ve 1917 ihtilalleri bağımsızlık, özgürleşme ve kendi milliyetçiliklerini inşa etme yolunda Rusya Müslümanlarına önemli etkilerde bulunmuş, bu süreçte toplanan kongrelerde Pantürkizm, federasyon vb. başlıklarla bunun siyasi biçimi tartışılmıştır. Bu tartışmalarda kesin olarak ortaya çıkan şey Pantürkizm'in gerçekleşme koşullarının mümkün olmadığının görülmesidir. Kazan, Kırım, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu koşulların farklılığı farklı milliyetçilik algılamaları ile sonuçlanmıştır. Azerbaycan kendi bağımsızlığını ve özerkliğini elde etme mücadelesinde başından beri Pantürkizm'e mesafeli bir tavır takınmıştır.

Şevket Süreyya bu bağımsızlık ve sonrasındaki Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal ettikleri dönemde Nuha'da öğretmenlik yapmıştır. Savaşın sonra Şevket Süreyya bir Osmanlı zabiti olarak terk ettiği mekâna, eğitimini yeni tamamlamış genç bir öğretmen olarak döner. Bu durum onun emperyal bir tahayyülün etkisi altında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu tahayyül yukarıda özetlenen konjonktürel unsurların etkisiyle sosyalist bir ton da kazanmıştır. Aşağıda gösterileceği gibi Rus İhtilali'nin özellikle Doğu halklarına yönelik tasavvur ettiği "Mazlum Milletler" söylemi "Turan" idealine eklenmiştir. Dolayısıyla onun eylemi Rus İhtilali'nin ortaya koyduğu olası bütün etkiler ve yine bu etkilerden biri olan Türk-Rus iş birliği fırsatının doğmuş olmasından bağımsız değerlendirilemez. Bu iş

³⁷⁵ Atabaki, "Kendini Yeniden Kurmak", s. 31.

birliğinin geliştirilmesi yönünde dikkat çekilmesi gereken nokta tarafların ve aktörlerin niyet ve çıkarlarının çeşitliliğidir. Daha da önemlisi bu belirsizlik döneminin, kendini “Osmanlı”, “Türk”, “Turanlı” veya “Türk-İslam Bolşeviği” olarak tanımlama çabası içinde olan genç bir adamın hayal ve düşünce dünyası üzerindeki etkilerini görebilmek önemlidir. Devleti kurtarmaya ve bağımsızlık tesis etmeye yönelik ortaya çıkan her söylem ve ideoloji kendine göre bir zaman, mekân, sınır belirlerken bunun etkisindeki sıradan bir adamın yürüdüğü yolun düz olduğunu söylemek oldukça zordur.

Milliyetçi ideolojinin kendine ait mekânın sınırlarını belirlerken yaşadığı güçlükleri otobiyografisinde Şevket Süreyya “ya devlet başa ya kuzgun leşe” şeklinde veciz bir şekilde ifade etmiştir. Bu durum imparatorluk ideolojisine yabancı etnik bir siyaset (Türklük) temelindeki bir seferberlik ve arayış atmosferi içinde hareket eden Süreyya’nın kimlik ve aidiyet sorunun iki boyutlu olmasından kaynaklanır. Osmanlı imparatorluğu özelinde milliyetçi söylemin gelişimi devletin bekası sorunun çözümü ile yakından ilgilidir: “Ortadoğu’daki ve Avrasya’daki milliyetçiliğin hikâyesi, modern devletin bu topraklardaki kuruluş hikâyesinin bir parçası olarak anlaşılmalıdır.”³⁷⁶

Başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki ricalinin Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçü ideolojik söylemle olası bir devletin sınırlarının belirlenmesi noktasında oldukça romantik, dönemin tabiriyle “aventürist” davranışları devlet ve kimlik problemini daha muğlak hale getirmiştir.³⁷⁷ Bunu daha somuta indirgediğimizde Şevket Süreyya’nın (Edirne’den Azerbaycan’a) İttihat ve Terakki irredantizminin belirlediği bir patikayı izlediği söylenebilir. En başta bu emperyalist-irredantist

³⁷⁶ Michael Reynolds, “Çatırdayan İmparatorluklar: Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü, 1908-1918”, çev. Y. Aşıkoğlu, *Kıyam ve Kıtıl Osmanlı’dan Cumhuriyete Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet*, Haz. Ü. Kurt-G. Çeğin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s.56. Milliyetçiliği imparatorlukları çözen yegâne ideoloji-sebep olarak gören klasik yaklaşımdan farklı bir bakış açısına sahip olan Reynolds, J. Breuilliy’in “milliyetçiliğin her şeyden önce siyasi olduğu ve söz konusu siyasetin de iktidar amaçladığı gerçeğinin ihmal edilmesidir” şeklindeki uyarısından yola çıkar. Bu nokta Şevket Süreyya’nın da içinde yer aldığı ve konjonktürel koşulların açık belirleyiciliğinde şekillenen bir tür iktidar savaşının da değerlendirilmesinde bir çerçeve verir. Bolşeviklerle iş birliği koşullarında ortaya çıkan aktörlerin başarısı milliyetçilik-sosyalizm temelinde geliştirdikleri program ve ideolojilere bağlı olduğu kadar uluslararası güçlerin rekabetinin nasıl şekillendiğiyle de bağlantılıdır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi İttihatçıların, Mustafa Kemal’in, Anadolu’daki solun ve Mustafa Suphi’nin mücadelesi ancak bu şekilde ele alınırsa anlamlı analiz için bir girizgâha ulaşılabilir.

³⁷⁷ Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, s. 48, s. 80.

karakterli hareketle İttihat ve Terakki yöneticilerinin Rusya Müslümanları özelinde nasıl bir gelecek tayin edeceklerine dair ayrıntılı bir tasarıya sahip olduğunu söylemek zordur.³⁷⁸ Bolşevikler de İttihat ve Terakki gibi bu halklara yönelik tutarlı bir ulusal politika geliştirememişlerdir. Enternasyonalist yaklaşıma rağmen Bolşevikler kendi içindeki halklara yönelik sorunu emperyal geleneğe yaslanan milliyetçi bir tutum takınarak çözme seçmişlerdir.³⁷⁹

İttihat ve Terakki'nin imparatorluğun ihyasına yönelik olarak yürümeyi düşündüğü bu patikanın aynı zamanda Mustafa Kemal'in önderliğinde diğer kadronun Misak-ı Milli örneğindeki tespitlerinin isabetli olmasına da katkı yapmış olabileceği unutulmamalıdır. Ankara Hükümeti'nin stratejisi böyle bir patika olmadığı kabulü üzerine kuruludur. Şevket Süreyya bu olmadığı kabul edilen patikayı yürüyerek komünizme ulaşmıştır. Nihayetinde Rusya Müslümanları bağlamında dile getirilenin ona da uyarlanabileceği ileri sürülebilir: “Onların dünyası kozmopolitti, siyasal ve düşünsel bilinçleri, imparatorluk sınırlarını veya cemaat, kültür ve dilin dar sınırlarını tanımayan yollar açarak, yayılarak genişliyordu. Bugünün apaçık görünen etnik kimlikleri, o zamanlar etkileşime açık, geçirimli ve akışkandı. Bu gruba ait insanları- bu bölge ve zamanda yaşayan insanları-incelelemeye değer ve ilginç kılan şey, tanımlaya çalıştığım akışkanlık ve değişkenliğin tam o da dönemde büyük bir hızla yok olmaya yüz tutmuş olmasıydı... Değişen uluslararası sınırlar, değişen yönetim sistemleri, kitlesel nüfus hareketleri ve yaşam biçimlerini altüst eden önemli ekonomik ve sosyal değişimler gibi çok daha şekilsiz ve akışkan bir gerçekle karşılaşırız. Böyle bir ortamda sabit olan kimlik duygusu değildi; tersine, istikrarsızlık ve geleceğin belirsizliği kimlik duygusunun yerini almıştı.”³⁸⁰

³⁷⁸ Azerbaycan özelinde böyle bir tartışma için bkz. Selma Yel, “Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin Yardımları İlhak Amacına Mı Yönelikti?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, 1999, ss. 563-578.

³⁷⁹ Bölgenin kendine özgü durumunu Reynolds şöyle belirtir: “Burada ele alınan dönem ve sınır topraklarındaki milliyetçilik, devletlerarası rekabetin sebebi değil de bir yan ürünü olarak anlaşılmalıdır. Buna bağlı olarak akademisyenler de siyasi aktörlerin davranışlarını sınıflandırır, analiz eder ve açıklarken veya bu kişilere bilinçli ve programlı ideolojik niyetler atfederken, geçmişe dönük bir milliyetçi determinizmi benimseme tehlikesinden uzak durmalıdır. Osmanlı ve Rus sınır topraklarındaki siyasete dair bir inceleme, devlet ve devlet-altı aktörlerin yetersiz bilgiyle faaliyet yürüttüklerini ve bazıları da çelişkili birçok hedefe ulaşmaya çalışırken çok katmanlı diğer aktörlerle karşılıklı etkileşime girdiklerini hatırlamalı ve söz konusu aktörleri ön planda tutmalıdır.”, Reynolds, “Çatırdayan İmparatorluklar”, s. 64-65.

³⁸⁰ A. Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev. T. Ulaş Belge İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 7, s. 11.

İstikrarsızlık ve belirsizliğin aşılabilmesinde kurtarıcı ve ütöfik söylemlerin rolü bu bağlamda önemlidir. Türkçü romantizm, Bolşevizm'in sınıfsal temelde de olsa haksızlığa ve sömürüye karşı ortaya koyduğu evrensel mesajıyla birleşerek coğrafi sınırlarını emperyalizmin ezdiği bütün doğu halklarına kadar genişleterek dönüşmüştür. Bolşevizm'in benimsenmesiyle ezilen işçi ve köylü kitleye yönelen tahayyül kendi doğal sınırına ulaşmıştır. Buradaki problem kimliğin kendini içinde konumladığı ve hayal ettiği coğrafyanın büyümesidir. Ayrıca aşağıda yeni bulunan ve yayınlanan bir mektubunda Şevket Süreyya'nın Balkanlar'dan Kafkasya'ya doğru izlediği hattın Kafkaslardan Balkanlara doğru değiştiği görülmektedir. Turan ideali onu Doğuya doğru sürüklemişken komünizm tekrar Batıya yönelmesini sağlamıştır. Devletler, sınırlar küçülürken aidiyet biriminin genişlemesi kişinin çevresindeki olayları değerlendirirken birtakım zorluklarla karşılaşmasına yol açmıştır. Nitekim Anadolu'ya dönüş öncesinde Rus topraklarında hissettiği yabancılaşmanın bu kimlik sorunu ile bir bağlantısı bulunmaktadır. Süreyya, eski yapıların ve değerlerin yıkıldığı yerine yenilerinin inşa edilmesine çalışıldığı bir belirsizlik döneminde yetişmiştir: "Milli ajitasyona başlama kararı bildiğimiz bütün örneklerde, eski ilişkilerin az ya da çok altüst olduğu, eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü, siyasi iktidarın eski dini meşruiyetine meydan okunduğu bir dönemde, eski rejimin kriz koşullarında verilmiştir. Yönetici elitler – ya da bazı üyeleri – eski rejimin bu krizine fermanlarla, yukarıdan aşağıya uygulanacak sistemli bir modernleşme çabasıyla karşılık verdi. Reformların dolaysız sonuçları elbette mevcut ilişkilerin ve kesinliklerin biraz daha bozulması ve dolayısıyla da kimliğin parçalanması oldu. Bazen ulusular arası politikadaki önemli hadiseler, Napolyon Savaşları gibi, bu krizi derinleştirmiş ya da canlandırmıştır. Bu olanların beraberinde getirdiği ise bir kimlik parçalanmasıydı... Giderek artan sayıdaki insan açısından çözüm yeni kesinliklerin yeni bir tür grup kimliği içinde aranmasıydı: yani ortak bir kültür, mukadderat (ortak bir bellek içine yerleştirilmiş), dil, toplumsal deneyim vb. bağlarla bir araya toplanmış eşit yurttaşlar grubuyla özdeşleşerek. Bu yeni tür kimlik ve grup dayanışması için ortaya atılan tabir "millet" oldu ve pek çok durumda üyesi olmanın mümkün olduğu tarihsel topluluğa benzerliği hatırlattı."³⁸¹

³⁸¹ Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. A. Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.12-13.

Bu açıdan yaklaşıldığında onun Azerbaycan dönemiyle ilgili üç nokta ayırt edilebilir. İlki Şevket Süreyya'nın "Turan Halkları"nın birliği fikrinin önündeki engelleri görmüş olmasıdır. Ayrıca Rusya Müslümanları arasındaki milliyetçi akımların ve tartışmaları farkına varmış daha da önemlisi milliyetçiliği sosyalizme eklemlenme çabalarını tanıma fırsatına sahip olmuştur. Bunun diğer anlamı İttihatçıların milliyetçi söyleminin niteliğini kavramaya başlamış olmasıdır.

İkincisi, I. Dünya Savaşı'nda orduda Ruslara sonrasında Ermenilere karşı savaşla başlayan şiddet zinciri Azerbaycan'da yine Ermenilere karşı girişilen milis hareketiyle devam etmiştir.³⁸² Azerbaycan'ın "Sovyetleştirilmesi"nde İttihatçılarla Kemalistler arasında ki gerilimli iş birliği içinde aktif bir rol oynamış ve Sakarya Savaşı arifesinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya girme şansı olup olmadığını anlama çabası olarak tarif edilecek bir gözlemcilik görevi üstlenmiştir.

Üçüncüsü sosyalizmle tanışıklığının burada komünist partiye katılmasıyla sonuçlanmış olmasıdır. Daha genel anlamda Şevket Süreyya'nın Azerbaycan yılları ütöpik, İttihatçı eylem ve savaş çizgisinden, yine anti-empyralist temelde milliyetçiliğin temel problemlerinin karmaşıklığını görebildiği bir çizgiye geçiş olarak nitelenebilir.

Bu üç sürecin etrafında birleştiği temel noktanın da milliyetçi ideoloji ve tahayyülün genç bir adamın zihninde yarattığı kimlik bunalımı ile ilgili olduğunun vurgulanması gerekmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra "Turan" toprakları olarak

³⁸² Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde ve yeri geldiğinde biyografilerinde değindiği ve bugün "soykırım", "tehcir" "katliam" gibi başlıklarla tartışılan "Ermeni Sorunu" hakkında özellikle susmayı tercih ettiğini söylemesi dikkat çekicidir. İmparatorluk içinde beraber yaşayan halklar temelinde etnisitenin belirleyici hale gelip kendine toprak araması meseleyi ancak şiddetle çözümlenebilecek bir eşiğe getirmiştir. Şevket Süreyya'nın bir asker olarak Osmanlı ordusunda ve daha sonra bir öğretmen olarak milis güçlerle Azerbaycan'da Ermenilere karşı ne için savaştığına bakıldığında meselenin karışıklığı kendiliğinden anlaşılır: "Milli egemenlik iddiası kuramının kabulü, devlet oluşturmak için çok küçük veya dağınık olan etnik topluluklarla ne yapılacağı şeklinde pratik bir soruna yol açmıştı. Şu ya da bu bölgedeki bir devletin meşruiyetinin etnisiteye göre tanımlanmış toplumların egemenliğine dayandığı fikri, kaçınılmaz olarak, aynı toprağı paylaşan fakat farklı etnik kökenlerden gelen halkların aleyhine bir durum yaratıyordu.", Reynolds, "Çatırdayan İmparatorluklar", s.61. Reynolds'ın belirttiği bu durum Şevket Süreyya'nın içinde bulunduğu dünyayı algılama koşulları hakkında önemli ipuçları verir. "Turan" ideali için Anadolu'da ve sonrasında Azerbaycan'da savaşıp topyekûn harp denilen şeyin bütün kötülüğünü deneyimlemiş olması onun komünizmin sömürü, baskı ve zulme karşı geliştirdiği ütöpik söylemi benimsemesini de açıklayıcı olabilir. Bir toplum için oldukça yıkıcı sonuçlar doğuran savaş ancak ütöpik bir projeye bağlanmakla telafi edilebilir. Bu durum da aslında milliyetçiliğin bir anlamda gelişimini borçlu olduğu şiddet atmosferinin birey üzerindeki travmatik etkisini gösterir. Akışkanlık ve belirsizliğin ulus-devlet modelinde netleştiği bir konjonktürde, beraber yaşadığı halklarla kendini savaşırken bulmanın yarattığı psikolojiyi de unutmamak gerekir. Yaşam öyküsü İmparatorluğun iki uç noktasında şekillenen Şevket Süreyya için ütopya hayata tutunma biçimidir.

kabul ettiği coğrafyaya geri d6nmesi ve Azerbaycan'da İttihatçılarla girdiği ilişkilerden sonra Bolşevik bir eğitim almayı tercih etmesi; milliyetçi muhayyileyi içindeki bir kimlik arayışı olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Şevket Süreyya için kimlik ile ideolojik bağlanma arasındaki zemini ütöpik bir söylem belirlemiştir.

Sınırları ve hedefi belirsiz Türkçü düşlerden Bolşevizm'e geçişi bu kez Lenin önderliğindeki Rus yönetiminin Doğu Halklarına yönelik geliştirdiği "anti-emperyalist kurtuluş söylemi" ile mümkün olmuştur. Bu dönemde Şevket Süreyya için G6kalp'in emperyal bir milliyetçilik çerçevesinde tanımladığı "Yeni Hayat" söyleminden Lenin'in Rusya koşullarına uyarladığı; ama evrensel-emperyal bir misyona sahip sol bir tahayyüle geçiş söz konusudur.

Bu noktada Şevket Süreyya'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar Azerbaycan'a d6nmesinde "Turan" ideali kadar Rus Devrimi'nin de etkisini olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu ütopya vurgusu özellikle milliyetçilikle sosyalizmin buluşma ve geçiş noktalarını aydınlatması açısından önemlidir; imparatorluk içinde Millî Mücadele koşullarında ortaya çıkan komünist fikirlerin hususiyetlerinin bilinmesi de bu bağlamda önemlidir.

Öncelikle Şevket Süreyya'nın itttihatçı ütopyadan Bolşevik ütopyaya geçiş nedenleri üzerinde durulacak daha sonra solun Osmanlı imparatorluğu gelişim sürecine bakılacak son olarak İttihatçılar, Kemalistler ve Bolşevikler arasındaki ilişkilerin genel mahiyeti aydınlatılmaya çalışılacaktır. Böylesi bir anlatım kurgusu, Şevket Süreyya'nın Türkçülükten Bolşevizm'e geçiş sürecinin temel parametrelerini hakkında temel bir çerçeve sağladığı düşünülerek yapılmıştır.

Her bir başlık milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki geçişkenlik süreç ve ögelerine odaklanarak Süreyya'nın düşünsel gelişimini aydınlatılabileceği savı üzerinden tanzim edilmiştir. Bütün bunların yaşandığı mekân olan Azerbaycan günleri ile ilgili ayrıntılar bu bağlamda önemlidir; ama yeni yayınlanan bir mektubu vesilesiyle Şevket Süreyya'nın bu geçiş süreci, mekânı ve düşünsel değişiminin niteliği, kökeni hakkında daha açık bilgilere ulaşılabilmektedir.

2.2. Esaret, Cumhuriyet ve Sovyet: Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi (1905-1920)

Güney Kafkasya bugün bile etnik sorunlarla uğraşan zor bir coğrafyadır ve bir araştırmacı bu zorluğu geçmişe gönderme yaparak şöyle ifade eder: “Toprakla, imparatorluklar tarafından önce istila edilen, sonra da hamur gibi yoğurulan ulusal ülke sınırlarının çoğu zaman birbirine karıştırılmasına nasıl şaşırılabilir ki?”³⁸³

Şevket Süreyya, Rusya Müslümanlarının milliyetçi birikiminin Osmanlı milliyetçiliği ile kesiştiği bir noktada oluşan Pantürkist tahayyülünün etkisiyle milli kimliğin tanımlanmasının giderek çetrefilleştiği bir sınır mekâna gelmiştir.³⁸⁴ Daha önce Rusya Müslümanları için milliyetçi modernleşme mücadelesinin “Ceditçilik” olarak tanımlandığı söylenmişti. Kafkasya, Kırım, Kazan ve Orta Asya örneklerinde bütün bu modernleşme süreci farklı gelişim çizgileri içinde ilerlemiştir.³⁸⁵ Bu deneyim bir noktaya kadar başka bir ortak paydayı da sahiplenmiştir: Pantürkizm. Bununla beraber bu Pantürkist ideoloji de sosyo-ekonomik, kültürel coğrafi unsurların yarattığı farklılık içinde sınırlı bir işlevi yerine getirebilmiştir. Pantürkizm eğitim ve din alanındaki reform çabaları ile bağlantılı bir “kültürel canlanma” ve “yeniden doğuşu” simgeleri: “Gaspıralı ve Akçura'nın pan-Türkizmi ile Afgani'nin pan -İslamizmi ilk

³⁸³ Charles Urjewicz, “Güney Kafkasya Toprak, Ülke ve Ulusal Kimlik”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Jean Leca (Haz.), çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 101.

³⁸⁴ Pantürkist düşünce ve söylem daha çok Osmanlı İmparatorluğu göz önünde tutularak geliştirilmiştir. Devletten yoksun olan Rusya Müslümanları açısından sosyo ekonomik çıkarları ve kimlik mücadeleleri bağlamında rekabetçi bir pan ideolojinin işlevsel olabileceği düşünülebilirse de böylesi bir siyasi tahayyülü Çarlık Rusya'sına karşı hayata geçirebilecek güce sahip olduklarını iddia etmek zordur. Pantürkist formülasyonu geliştiren entelektüeller bunu Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak tasarlamışlardır. Ve bu isimlerin bir şekilde İstanbul'la bağlantılı olduğunu söylemek gerekmektedir: “İsmail Gaspıralı'nın Türkçülük hareketindeki önemli rolü de bu akımın Türkiye'ye Rusya'dan getirildiği yönünde bir tez geliştirilmesine yol açmıştır. Ancak belki de İsmail Gaspıralı'yı Türkiye'deki Türkçülük akımının içinde değerlendirmek daha doğru olabilir çünkü onun savunduğu Türkçülük Türkiye'de sahiplenilmiş, Rusya'da etkili olamamış ve dar bölge milliyetçilikleri egemen olmuştur... Türkiye'de Türkçülük akımının oluşmasına katkıda bulunan “dış” Türkleri de aslında daha önce bir şekilde hep Türkiye ile ilişkide bulunmuş ya da kendi ortamları dışında eğitim görmüş insanlar olmaları dikkat çekicidir. Buna Türkçülüğün babası sayılabilecek İsmail Gaspıralı da dâhildir. Rus çarlığı içinde kendi devletlerini kurma olanakları olmayan, bunu düşünceleri bile çok sonra mümkün olabilen ve bu büyük imparatorluk içinde kendi cemaatlerinin çıkarlarını nasıl koruyabileceklerini düşünen aydınlar, kendi topraklarının dışına çıkınca farklı birikimler ortaya çıkmıştır. Bu birikimlerini Osmanlı Devleti'nde “devlet” le birleştirmek ve deneyimlerini “Türkçü çalışmaların üzerine yerleştirmek mümkün olmuştur.”, A. Gün. Soysal, “Tatarlar Arasında Türkçülük”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 196-197.

³⁸⁵ Günay Göksu Özdoğan, “Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e Uluslaşmanın Dinamikleri”, *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Büşra Ersanlı Behar (Yay. Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 26-27.

muhalefet kıvılcımlarını sağlamış ancak kültürel ve siyasi birlik fikri siyasi geçmişleri, kültürü ve sosyo-ekonomik geçmişleri farklı olan bu toplumlarda kök salamamıştır.”³⁸⁶

Azerbaycan özelinde Ali Merdan Topçubaşı, Mehmet Emin Resulzade Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin Duma ve Müslüman Kongreleri sürecindeki (1905-1917) siyasi mücadelede ön plana çıkmışlardır. Bu isimler İkinci Kongreden sonra Kazan Tatarlarının savunduğu Pantürkist ideoloji ile aralarına mesafe koyarak daha bölgesel ve ayrılıkçı tezler ileri sürmüşlerdir. 1917 yılında da toplanan Rusya Müslümanlarının Genel Toplantısı (1905 sonrası toplanan kongrelerde olduğu gibi) coğrafi özerklik (toprak temelinde oluşturulacak federal yönetimler) kültürel özerklik (tüm Türk ve Müslüman grupları içine alan ulusal merkezîyetçi bir yapı) tartışmaları ile geçmiştir. Sonuçta ayrılıkçı ve bölgesel federasyon tezi genel kabul görmüştür.³⁸⁷

Böylece Pantürkizm siyasal anlamda gerçekleştirilebilecek bir hedef olarak Rusya Müslümanlarının gündemin çıkmıştır. Azerbaycanlılar bu mücadelenin başından beri Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlık içinde Pantürkizm’i savunur görünmelerine karşı bölgesel bir bağımsızlık peşinde olmuşlardır. Yine 1917 Nisan ayında Bakü’de Kafkasya Müslümanlarının Büyük Kurultayı toplanmış Müsavat Halk Partisi’ni temsilen Mehmet Emin Resulzade, Türk Adem-i Merkezîyet Partisi’ni temsilen Nasib Yusubeyli ve Himmet Partisi’ni temsilen ise Neriman Nerimanov bu kurultaya katılmıştır. Özerlik bu kurultayın da ana tartışma konularından biridir: “Bölgesel federasyon esasına göre demokratik cumhuriyetler kurulması gündeme geldi. İslam halkları arasındaki kültürel ve dini bağlara önem verilmesi bütün Rusya Müslümanları için dini anlamda bir idari yapılanma ve bu alandaki reformların gerekliliği vurgulandı.”³⁸⁸

Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın 1919 yılının ortalarında veya sonlarında Azerbaycan’a geldiğinde gördüğü şey bağımsızlığını ilan etmiş bir Cumhuriyet’in Pantürkizm ile ilişkisinin duygusal ve kültürel bir boyuta indirgemiş olduğudur. Bir öğretmen olarak da kendi “Turan Hayali” doğrultusunda amacına hizmet edebileceği nokta da budur. Şevket Süreyya için Turan İdeali ile vaat edilen geniş toprakların

³⁸⁶ Özdoğan, “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız”, s. 29, s. 32.

³⁸⁷ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 129-130; Özdoğan, *a.g.m.*, s. 30-31.

³⁸⁸ Mustafa Tanrıverdi, “1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri Arasında Rusya’daki Türklerin Siyasi Faaliyetleri,” *Türkiye Günlüğü*, S.132, 2017, s. 114.

mücessem hali Azerbaycan'dır. Bu coğrafyada Şevket Süreyya Türklük bilincini sadece kendi bileşenlerinden biri olarak gören Azeri kimliğinin inşasına katkı da bulunabilecektir.

Bununla beraber Azerbaycan yıllarının onun için pek çok bakımdan önemli olduğunun da altı çizilmelidir. Şevket Süreyya Azerbaycan'da milliyetçiliğin romantik ve ütöpik taraflarını aşan yüzü ile karşılaşmış ve bu coğrafya ile bağlantılı kimlik, aidiyet vs. bağlamında ortaya çıkan yeni sorunlarla yüzleşmiş, emperyal bir milliyetçiliğin argümanları ile daha dar ve bölgesel bir kimlik, varoluş mücadelesi olarak şekillenen bir hareket arasında karşılaştırmalar yapabilmıştır ve nihayetinde Azerbaycan özelinde bağımsızlıkçı fikir ve mücadele kadar eski bir geçmişi olan sosyalizmle ilişkisini derinleştirmiştir. Şevket Süreyya açısından I. Dünya Savaşı'na katılması ile başlayan şiddetin deneyimlenmesi ve içselleştirilmesi süreci bu coğrafyada da Ermenilere karşı verilen mücadele ve Nisan 1920 tarihinden sonra Bolşeviklerin Azerbaycan'da yeni bir düzen oluşturabilmek için yaptıklarıyla artarak devam etmiştir. Bütün bu unsurlar Güney Kafkasya'nın Çarlık yönetimi, Sovyetler ve diğer büyük güçler ile kurduğu ilişkilerin gölgesinde değerlendirilebilecek bir genişliğe sahiptir.

Kafkas Halkları önce Rus çarlığı sonra Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere ve nihayetinde Bolşeviklerin egemen olduğu bir siyasi konjonktürde kendi kimliklerini ve milliyetçiliklerini geliştirebilme koşulları bulabilmiştir.³⁸⁹

1905 ve 1917 İhtilalleri Rusya tarihi için olduğu kadar bu halkların tarihlerinde de dönüm noktalarını oluşturur. Güney Kafkasya haklarının tarihinde göz önünde bulundurulması gereken ilk nokta stratejik öneme sahip bir coğrafyada halkların bağımsızlık mücadelesinde küresel güçlerin de hesaba katılması gerektiğidir. Azerbaycan modernleşmesini de bu çerçevenin dışında değerlendirmek mümkün değildir.

Azerbaycan'ın kimlik ve bağımsızlık mücadelesi 1905 ihtilalinden sonra giderek siyasi bir nitelik kazanmıştır. Bu anlamda 1905 ihtilali Azerbaycanlı kimliğinin inşası yönünde bir çabayı tetiklemiştir. Rus-Japon savaşında Rusya'nın Asyalı ve Hristiyan olmaya bir güç tarafından yenilgiye uğratılmış olmasının da

³⁸⁹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 265-344.

etkisini belirtmek gerekir: “1904-1905 harbinde, Çarlık Rusya’sı Japonya’ya yenilmişti. Bu yenilgi, halk ve aydınlarla, Çarlık idaresindeki esir milletler arasında, bir hürriyet ve zafer bayramı havası estirdi.”³⁹⁰

Bu kendi kimliğini keşfetme yolunda milliyetçilik olarak tezahür eden arayışın temel belirleyeni 19. yüzyılın ortalarında bölgenin Çarlık tarafından işgal edilmiş olmasıdır ki bu Azerbaycan’ın İran ve Rusya arasında bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

Böylece bölge üzerinde Çarlık, Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasındaki rekabette 1813 Gülistan Antlaşması, 1828 Türkmençay Antlaşması ve 1829 Edirne Antlaşmaları ile Rusya üstünlüğü ele geçirmiştir.³⁹¹ Rusların bu topraklara yerleşme çabaları baskı ve asimilasyon politikalarının uygulanmasını gündeme getirir de: “Rus hâkimiyeti ülkenin ekonomik olarak bölünmüş yapısına son vermiş ve ülkeyi birleşik bir pazara dönüştürmüştü. Milletlerin ortaya çıkmasıyla kapitalizmin gelişmesi arasında doğrudan bir koşutluk söz konusuydu ve tüm ülke ölçeğinde birleşik bir pazarın teşekkülü, kapitalist ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve yerli bir burjuva sınıfının doğması için elverişli koşulları yarattı... Toplumun düşünce hayatında lokomotif işlevi gören bir sınıf olarak aydınlar hem millî edebiyatın hem de yeni tipli eğitim kurumlarının ve millî basının teşekkülünün insan kaynağı oluşturdu. Aydınların çoğunluğunun Rus eğitim sisteminden geçmiş kimseler olması Rusya’nın dönemin çağdaş düşünce akımlarıyla ve siyasal değerleriyle tanışmada Azerbaycan eliti için bir basamak, bir sıçrama tahtası olduğunu gösterir.”³⁹²

19.yüzyılın başlarında Gence Hanlığı’nın işgali ile başlayan süreç 1826’da tamamlanmıştır. Bölgenin idari yapılanmasında Çarlık Yönetimi tarafından çeşitli değişiklikler yapılmasına rağmen 1845 yılından 1917 yılına kadar, bölge Kafkasya Genel Valiliği çatısı altında idare edilmiştir.³⁹³ Çarlık yönetiminin bölgede dini, etnik

³⁹⁰ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 365.

³⁹¹ Okan Yeşilot, “Çarlık Yönetiminde Azerbaycan”, *Türkler c.18*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 937.

³⁹² Savaş Açıkkaya, “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2010/1, s. 418-419.

³⁹³ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993, ss.17-23.

ve demografik yapıyı değiştirebilmek için Rusların ve Ermenilerin iskânına yönelik uygulamaları olmuştur.³⁹⁴

Dolayısıyla Rusların bu toprakları ilhak etmiş olmaları Müslümanların kendi kültür, kimlik, geleneklerini korumaya yönelik bir refleks geliştirmesine ve ayrıca modernleşme yolundaki etkinliklerinin de Rus etkisi altında şekillenmesine yol açmıştır. Din, kültürün korunması ve sömürgeci politikaların etkisini kırma sürecinde siyasallaştığı ölçüde değişim ve adaptasyonun bir aracı olmuş ve etnik kimliği besleyerek giderek onunla özdeşleşmiştir.³⁹⁵ Böylece emperyal bir sistem ve ideoloji Müslüman bir kitlenin modernleşme deneyimine katkıda bulunup yol göstermiştir: “İmparatorluğun son döneminde Müslümanların Rusya açısından önemi, onların siyasi hayata müdahaleleriyle farklı bir boyut kazandı. İhtilal hareketleri neticesinde elde edilen haklar sayesinde, Müslümanlar ilk kez devlet yönetimine dair tartışmalara katıldılar. 17 Ekim 1905 manifestosu ve ardından Duma’nın açılışı, Müslümanların siyasi hayatta aktif rol oynamalarının önünü açtı.”³⁹⁶

Çarlık yönetiminin özellikle İran kültürünün etkisini kırabilmek için geliştirdiği politikalar Türk kimliğinin yeniden keşfine yol açacak bir süreci de başlatmıştır.³⁹⁷ Osmanlı İmparatorluğu ve İran etkisinden sıyrılarak Azerbaycanlı kimliğinin keşfedilmesi anlamına gelen sürecin başka bir zorluğu Şii-Sünni ayrımında yatan mezhepsel bölünme olmuştur.³⁹⁸

Güney Kafkas Halklarının Rusya’daki ihtilal hareketleri ile bağımsızlık arayışı içine girmeleri aynı zamanda savaş ve şiddeti de körüklemiştir. 1905 ertesinde Bakü petrol işçilerinin ayaklanmasını bastırmak isteyen Çarlık yönetimi Azerilere karşı Ermenileri destekleyen bir siyaset izleyerek meselenin etnik bir savaşa dönüşmesini teşvik etmiş ve Şuşa, Zengezur, Erivan, Tiflis, Karabağ, Nahçıvan gibi merkezlerde de

³⁹⁴ İsmail Memetov, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı & Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s.488-489.

³⁹⁵ Kemal Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, xxxii.

³⁹⁶ Tanrıverdi, “1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri” s. 108-109.

³⁹⁷ C. Warran Hostler, *Türkler ve Sovyetler*, çev. Mithat San, Şanal Matbaası, Ankara, 1976, s. 56.

³⁹⁸ Azerbaycan örneğinde milliyetçiliğin gelişimi için bkz. Audrey L. Altstadt, *The Azerbaijani Turks Power and Identity Under Russian Rule*, Stanford University, 1992; Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği*, çev. Ali Gara-V. Kerimov, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, Ebulfaz Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Ermenilerin Müslüman halka karşı saldırıları artmıştır.³⁹⁹ Etnik şiddetin artması mezhep itilaflarını en aza indirgediği gibi Gence’de Difai örneğinde teşkilatlı mücadele edebilmenin önemi de öğrenilmiştir. Difai, Azeri Ermeni çatışmasının bir ürünü olmasına rağmen asıl mücadele edilmesi gereken odak olarak Çarlık yönetimini belirlemiştir. Ayrıca Difai’nin Taşnak Sütyun ile mücadelesi bu örgütler aracılığı ile Güney Kafkas halklarının birlikteliğine yönelik ortak bir zemin de yaratmıştır.⁴⁰⁰

Difai bu anlamda daha sonra Müsavat ismiyle ortaya çıkacak siyasi hareketin temellerini atmış olması açısından da önemliydi. Bugün hala devam eden Karabağ Sorununda görüldüğü gibi Azeri-Ermeni çatışmasının tohumları da bu dönemde atılmıştır.

1905 İhtilali’nin Rusya’da anayasal bir düzen tesis etmesi, dini bağımsızlık, eğitim, özerklik, Ruslarla eşit haklara ve statüye sahip olma gibi başlıkları Rusya Müslümanlarının mücadele gündemine taşımıştır.⁴⁰¹ Bu liberal mücadele Ermenilerin varlığında etnik bir şiddetle beraber sürdürülmüştür. Genel planda Rusya Müslümanlarının modernleşme sürecindeki hasmı Çarlık yönetimidir; ama Güney Kafkasya özelinde Müslümanlar için Ermenilere karşı yapılan mücadele de önemlidir. Önce Çarlık Yönetimi sonra Geçici Hükümet ve sonra Bolşeviklerin, Ermenileri kendi doğal müttefikleri olarak görmeleri 30 Mart 1918’deki Müslüman katliamı ile sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla Güney Kafkasya’daki halklar Rusya’ya karşı siyasi bağımsızlık elde etmek için politikalar geliştirip, ittifaklar oluştururken aynı zamanda kendi aralarında etnik problemlerle de uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Ayrıca Bakü örneğinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren petrolün çıkarılmaya başlamasıyla sosyo-ekonomik açıdan bir refah dönemi yaşanmaya başlamıştır. Petrol

³⁹⁹ Ramin Sadıgov, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat*, S.16, 2015 s. 167.

⁴⁰⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 73.

⁴⁰¹ M.E. Resulzade bu durumu şöyle ifade eder: “1905 tarihine kadar Azerbaycan edebiyatı ve matbuatı muntazaman tesis ve terakki edememişti. Yalnız 1903 ve 1904 senelerinde Tiflis’te intişar eden “Şarki Rus” gazetesi bu uzun sükût devrini bitirmiştir. Rusya inkılab-ı sagirini teşkil eden 1905 senesi, Rusya Türkleri için milli inkişaf devrinin iptidasını teşkil eylemiştir. Müessesat-ı içtimaiye ile hürriyet-i matbuat noktai nazarından bir parça müsaadat ile netice-i pezir olan bu inkılabdan bilistifade bütün Rusya Türklerinde olduğu gibi Azerbaycan Türklerinde de süratle bir hareket-i milliye başladı. Bu hareket bir taraftan milli matbuat tesisi, diğer taraftan da milli mekteb ve umur-ı diniyyenin milletin kendisi tarafından müntahap eşhas ve müessesat vasıtasıyla idare edilmesi davasından ibaretti.” Akt. Betül Aslan, “Azerbaycan” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.5, 1996, s. 57-58.

üretim miktarı artmış, yeni kuyular açılmış ve 1871 yılından sonra petrol üretimi özel teşebbüsün eline geçmiştir. Sanayi ve tarımın gelişmesi için gerekli ortamı Rus idaresi sağlamış ve 1870 ıslahatları ile köylüyü bağlayan feodal tahkim sistemi kaldırılmıştır. Kapitalist gelişimin geleneksel toprak düzenini çözüp dönüştürmesi, tarım dışı istihdam sorununu gündeme getirmiş ve emeğe duyulan ihtiyaç işçi sınıfının oluşumunu hızlandırmıştır. Kasaba ve şehirlerde yeni bir burjuva sınıfı zuhur ederken alt tabakalarda köylü giderek proleterleşmiştir.⁴⁰²

Toplumsal iş bölümünün gelişmesi sınıfsal yapılanmayı farklılaştırarak milliyetçiliğini gelişimini tetiklemiş bunun sonucunda kimliğin belirleyenleri etnik, coğrafi ve seküler bir zeminde aranmaya başlanmıştır. Bu gelişme cemaat yapılanmasından ulus devlete geçiş sürecinde bir aşamayı ifade etmesi açısından önemlidir. Ayrıca Tagiyev, Nakiyev aileleri gibi bu zenginliği yansıtan Müslüman bir orta sınıfın varlığına entelektüeller de eklenmiştir. Bu zenginlik özellikle eğitime ve basın-yayın faaliyetlerine harcanmış ve bu şekilde halk ile entelektüel sınıf arasında bir bağlantı kurulması hedeflenmiştir.

Abbaskulu Ağa Gülistan-ı İrem başlığıyla yayınladığı tarih kitabıyla ve Doğunun Gogol'ü olarak bilinene Mirza Feth Ali Ahundzade tiyatro oyunları, Azim Şirvani şiirleri, Hasan Bey Zerdabi Ekinci, Ziya, Ziyai Kafkasya, Keşkül gibi dergi ve gazeteleri ile milliyetçi uyanışı da tetikleyecek bir aydınlanma sürecini inşa ederler.⁴⁰³ Bu aydınlanma eğitim-öğretim, laiklik ve dil-edebiyat gibi başlıkları içermektedir.⁴⁰⁴

1884-1891 tarihleri arasında yayınlanan Keşkül dergisinden yapılacak bir alıntı bu aydınlanmanın kimlik, din ve milliyetçilik problemiyle bağlantısını göstermesi açısından önemlidir: “Türkçülüğün gelişmesi Azerbaycanlıları öz benliklerini

⁴⁰² Memetov, *Türk Kafkası'nda*, s. 491; Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s. 44-45.

⁴⁰³ Nadir Devlet, *Rusya Müslümanlarının Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917)*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.32-33, s.54; Memetov, *Türk Kafkası'nda*, s. 510, s. 515, s. 517.

⁴⁰⁴ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, ss.40-50. Hostler ise bu aydınlanma sürecini Türk kültürünün yeniden doğuş süreci olarak adlandırır ve kronolojik olarak bu süreci üç döneme ayırır. 1880'lerden 1905'e dek gelen süreci 1. dönem olarak kabul eder. Ve bu dönemi M. F. Ahundzade, Zerdabi gibi isimlerin temsil ettiğini belirtir: “Genel olarak, yalnız halkın içinde bulunduğu ağır durum eleştirilmiş ve millet hayatının her alanında köklü reformlar yapılması gerektiği savunulmuştur. O zamanlar, Ruslar tarafından uygulanan politika, hiçbir umut ışığı vermediği için, milletin politik bağımsızlığının işlenmesi şöyle dursun, bu husus bir konu olarak bile ele alınmamıştır. 2. Dönem oluşturan 1905-1920 aralığı ise bu kültürel uyanışın siyasallaşması evresini ifade eder. 1905 ihtilalini Türk ve İran ihtilalleri takip etmiştir. Hayat, İrşat ve Açıksöz gibi gazeteler yayınlanmaya başlamış 1911 yılında Müsavat Partisi kurularak 1917 sonrası Trans Kafkasya federalizminden bağımsızlığa ulaşan süreç başlamıştır. Hostler, *Türkler ve Sovyetler*, ss. 57-65.

araştırmaya yöneltmiştir. 19. yy. gazetelerinin en ileri örneklerinden olan Keşkül, ilk olarak yerel dinsel cemaat ve ulus kavramları arasındaki farkı kesin olarak belirlemiş, hatta her ikisi için ortak olarak kullanılan millet teriminin gülünçlüğünü sergilemişti. M. Sultanov imzalı bir yazar, hayali bir diyalogla Transkafkasyalı bir Müslümanın kimliği konusundaki belirsizliği şöyle sergiliyor:

Soru: Milletin nedir?

Cevap: Müslümanım. Hem de Türk'üm.

Soru: Osmanlı mısın?

Cevap: Hayır, bicanlıyım (Azerbaycanlı'nın Kısaltılmış hali cansız anlamına geliyor azar Kelime oyunu yapıyor)

Soru: Azerbaycanlıların ülkesi neresi?

Cevap: Bildiğim kadarıyla Aras'ın ötesinde Azeriler yaşar, bu tarafında bicanlılar, İkisi birden Azerbaycan olur. Biz ayrı ayrı bicanlıyız.

Soru: Türkçe konuşuyorsun, öyleyse Türk musun?

Cevap: Benim durumumu açıklayan bir kelime yok. Türküm, fakat bicanlı.

Soru: Kendine bicanlı Türk diyecek yerde neden kendine Azerbaycanlı Türk diyerek bu sorunu halletmiyorsun?

Bu sonuç, Türklükle karışık Azerbaycan kimliği şeklinde doğmakta olan ulusal bilincin yazılı ifadesinin ilk örneğidir.”⁴⁰⁵

Bu içerikte; ama hayali olmayan diyaloglara Kafkas cephesinde askerleri eğiten Şevket Süreyya'da otobiyografisinde yer vermiştir: “Dininde, milliyetinde birleşmiş olmayan bu bölük, dersler ilerledikçe görüldü ki, devletin şeklini, devletin adını, padişahın ismini, devletin merkezini, başkumandanı ve onun vekilini de bilmemektedir. Hele iş, vatan bahsine dönünce, büsbütün karıştı. Kısacası, vatanımızın neresi olduğunu bilen yoktu. Yahut da bütün bilgiler, belirsiz, köksüz ve şekilsiz ve yanlıştı.”⁴⁰⁶

Kurgu ile gerçek arasındaki uçurumun derinliği kimlik meselesinin Osmanlı İmparatorluğu toprakları ile “Turan” olarak adlandırılan coğrafyada ortak bir sorun olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Şevket Süreyya'nın da kimlik meselesinde otobiyografisinde göstermeye çalıştığı gibi açık bir bilince sahip

⁴⁰⁵ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 51.

⁴⁰⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 104.

olduğunu söylemek oldukça zordur. Geldiği coğrafyada Azerbaycanlı yönetici ve entelektüeller kendi toplumlarının kimliğini belirleme ve inşa aşamasındadırlar. Bu süreçte din ve etnisite (İslamiyet ve Türklük) üzerinden aidiyet oluşturma çabası daha dar ve yerel bir ulusal kimlik talebine evrilmiştir. Mayıs 1917’de toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde M. E. Resulzade yaptığı konuşmada bunu şöyle belirtir: “Sorulması gereken soru: Bir millet (ulus) nedir? Milletın temel özelliğinin, dil ve tarih, adet ve gelenek bağlarından meydana geldiğine inanıyorum. Bazen islamın milliyet şeklini aldığı söylenir. Çünkü bir Tatar Türküne hangi milletten olduğu sorulunca, Müslümanım cevabını vermektedir. Bu yanlış bir görüştür... Bir Hristiyan milleti olmadığı gibi bir Müslüman milleti de yoktur. Bu büyük Müslüman evde Türkler, İranlılar ve Araplar için ayrı bölmeler olmalıdır.”⁴⁰⁷

Bu beyanat ışığında Şevket Süreyya, Azerbaycan’a geldiğinde Azerbaycanlı yönetici ve entelektüellerin kendi toplumları adına tercih ettikleri kimliğin içeriğinin şekillenmiş olduğu kabul edilebilir. Kafkas cephesinde iken Arpaçay’ı geçen Şevket Süreyya, Mehmet Emin’in şiirlerinin bu topraklarda da bilindiğini gözlemlemiştir. Bu durum Pantürkist tahayyülün genişliğini ve geliştiği zemini gösterir. Rusya Müslümanların da olduğu gibi Osmanlı milliyetçileri arasında kimlik sorunu dil ve edebiyat tartışmaları üzerinden başlamıştır; ama Genç Kalemler dergisinde dilin sadeleşmesi üzerinden yürütülen tartışma bu coğrafyada daha farklı bir yönde gelişmiştir.

1905 İhtilalinden sonraki süreç Rusya Türkeri ile Osmanlı İmparatorluğu ile arasında bu anlamda bir mesafe oluşturmıştır. Azerbaycan’da dil tartışmaları, meselenin yerel kimlik ile bu kimliği de kapsayacak bir üst kimlik arayışı içinde cereyan etmesiyle sonuçlanmıştır. Tartışma Osmanlıcanın benimsenmesini ileri sürenler ile Azericilik, Tatarcılık ve Kazakçılık akımlarını savunanlar arasında yaşanmıştır. Hüseyinzade Ali ve Gaspıralı İsmail gibi isimlerin Pantürkist fikirlerinde dilin Osmanlı Türkçesi üzerinden birleştirilmesi gayretleri emperyal bir tahayyülle uyumluydu; ama sade, açık ve anlaşılabilir bir dilin yerelle olan bağlantısını vurgulayanlar vardı: “Zamanın basını tarafından münakaşa edilen problemlerin çokluğu arasından, edebi dil meselesi özellikle uzun süren ve ateşli tartışmaların odak noktası haline geldi. Azeri kimliği sorunu arka planda kalan daha büyük bir

⁴⁰⁷ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 131.

tartışmaydı. Türkçe konuşan halk gruplarından birisine ait olma bilinci, özellikle çoğu eğitilmiş Azerbaycanlılar arasında hali-hazırda kabul görmüştü. Gerçekte onlar açıkça Türk demeye başlamışlardı, ancak Türklüklerini nasıl tanımladıkları ve daha husus i olarak kendilerini Osmanlılarla neye göre bağdaştırdıkları suali hala sorulmakta idi. Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlılar arasındaki tartışma, milli bağımsızlık ile Azerbaycan'ın geleceğinin geniş bir görünümü arasındaki çekişmeyi yansıttı. 1905 sonrası, dönemin önde gelen edebiyat dergilerinden biri olan *Füyuzat* Azerbaycan Türklerinin, temelde Anadolu Türklerinde olduğu gibi, Oğuz Türkleri ve iki halk arasındaki farklılıkların dikkate değmez olduğu görüşünü benimsese de derginin başyazarı Hüseyinzade Ali Bey, Kafkas Türkleri arasında sonunda ayrı bir milletin doğmasına yönelik muhtemel bir yükselişe sebep olacak dar görüşlülüğü eleştirenlerdendi. O, tarihin ortak din, dil ve kültürle birbirine bağlı büyük devletler çağına girdiğine inanıyordu. Kendi tercihinin Osmanlı Devleti ile birleşen bir Azerbaycan olduğunu açıkça ortaya koydu. Füyuzat grubunun durumu Gasprinski'nin olduğu gibi, bütün Türk halklarının aynı edebi lehçeyi, değiştirilmiş bir Osmanlı Türkçesini benimsemesi tarafındaydı.”⁴⁰⁸

Kendi kimliklerini Türklük üzerinden tanıma süreci olarak özetlenebilecek⁴⁰⁹ bu tartışmalarla beraber Ahmet Ağaoğlu'nun çıkardığı ve N. Nerimanov, Azizbekov gibi sosyal demokrat çizgideki Himmetçi'lerin de katkıda bulunduğu İrşad gazetesinde milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki ilişki üzerine yazılar da çıkabiliyordu.⁴¹⁰ Bu bağlamda Azerbaycan'ın erken sayılabilecek bir dönemde ulusal bilincin gerçekleştirilebileceği bir sosyo-ekonomik, kültürel ve düşünsel zemine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁸ Tadeusz Swietochowski, “1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası”, çev. Sadettin Gömeç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 22, S. 34, 2003, s. 179-180.

⁴⁰⁹ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 90; Soysal, “Tatarlar Arasında Türkçülük”, s. 200; Devlet, *Rusya Müslümanlarının*, s. 200-201.

⁴¹⁰ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 87. Ağaoğlu, İrşat'ta başlayan tartışmayı Terakki gazetesinde şöyle bitirir: “Sosyalizm, takipçilerini küçümseyemeyeceğimiz, yüksek ve muhteşem bir ideal. Fakat, bu idealin halen bir duş olduğunu dikkate almamız gerekiyor, gerçekleşmesi için bir değil birçok yüzyıl geçmesi lazım. Bu esnada uluslar geliyor ve tümü milliyetçilik denilen aşamadan geçmek zorunda. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Almanların çizgisini izleyerek onun taraftan olmamızın nedeni budur.” Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 87. 1905-1920 kronolojisinde Azerbaycan'da çıkarılan dergi ve gazetelerin sayısı artar. Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Murat Yıldırım, “Azerbaycan'da Matbuat Hareketlerinin Başlangıcı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.2, 2013, ss. 147-160.

1905-1917 süreci bütün bu gelişmeler ışığında Azerbaycan için kendi kimliğinin oluşturuıcı ögelerinin tanınması ve tanımlanması hazırlığı olarak da ele alınabilir. Bu sürecin kaynaklarını Batı, Rusya, Osmanlı ve İran gibi kültür daireleri oluşturmuş ve Azerbaycanlı entelektüelleri bu kaynakları kullanarak özgün bir sentez ortaya koyabilmişlerdir.⁴¹¹

Dolayısıyla milletleşme veya kimlik arayışı sürecinin bu kronolojide bazı temel özellikleri de belirginleşmiştir. Kimlik tartışmalarındaki temel vurgu giderek Türklükten Tatarlığa kaymıştır. Bu arayış 1917 yılına gelene kadar bağımsız bir devlet kurma meselesini dile getirememiştir. Bu anlamda I. Dünya Savaşı bir kırılma noktası teşkil etmiş ve savaş sonrasındaki konjonktür bu isteğin açıkça ortaya konabileceği bir zemin teşkil etmiştir. Bu dönemde liberal fikirlerin etkisinde temel hakların edinilmesi ve savunulması yönünde ihtiyatlı bir tavır geliştirilmiştir. Azerbaycan'da yayınlanan dergi ve gazetelerde milliyetçi, Pantürkist, Panislamist ve liberal fikirlerin bir arada görülmesi bu durumu yansıtmaktadır. Rusya Türkleri Çarlık yönetimini doğrudan karşısına almamaya çalışmıştır. Kendi aralarındaki kongre süreçlerinde ve Duma'daki etkinliklerinde bu tarz bir mücadeleyi devam ettirmişlerdir. 1905'ten sonraki kongreler sürecinde şekillenen Müslüman İttifakı oluşumu kimlik arayışında ortak bir payda teşkil etmekten öteye geçememiştir.

Ayrıca Pantürkist fikirlerin akıbetini de bu mücadelenin Çarlığa yönelik olması belirlemiştir. Kazan burjuvazisinin ve Kırım'ın Pantürkist bir çerçevede formüle ettiği kimlik arayışına karşılık Azerbaycanlı yönetici ve entelektüeller daha dar ve bölgeci bir tavır benimsemişlerdir. Coğrafi, kültürel özerklik ve federasyon başlıkları ile ifade edilen hak mücadelesi toprak ve devlet talebine dayalı bir ulusal devlet kurma isteği içermemiştir: "Rus İmparatorluğu'ndaki reformcu Müslümanlar bu noktadan hareket ediyorlardı; modern anlamıyla (bir toprak ve devlete dayanan) bir bağımsızlık talepleri yoktu. Gaspıralı bile, Rusya Müslümanlarının yerinin reformlar geçirmiş bir imparatorluğun içinde olduğunu ifade etmişti. Aynı talep, Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nden de geldi. Bu kongre sonucunda bir "milli şura" kuruldu, ama buradaki "milli" sözcüğü de cemaatçi bir anlam taşıyordu.

⁴¹¹ Ufuk Özcan, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kişisel Serüveni Açısından XX. Yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan'daki Modernleşme Deneyimleri", *Sosyoloji Konferansları*, S. 29, 2004, ss. 77-84.

Toprağa dayalı olmayan bir Müslüman varlığının kabulü yönündeki bu talep, bir imparatorluk yapısıyla tamamen uyumluydu. Ama bu talep, özellikle, dün olduğu gibi bugün de hiçbir şekilde Rusya'dan toprak olarak ayrılma perspektifleri olmayan Tatarlar' dan gelmekteydi. Azeriler ve Orta Asyalılar daha çok federasyondan söz ediyorlardı, ama bu isteğin de bağımsız ulus-devletler kurmakla hiçbir ilgisi yoktu. 1914'ten önce Azerbaycan'da entelektüellerin çoğunluğu kendilerini Azeri değil "Türk" olarak tanımlıyor ve yazar Ahundzade'nin kullandığı ve savunduğu yerel Türkçe yerine Osmanlı Türkçesi'ni kullanıyorlardı...1912'de kurulan Azerbaycan Müsavat Partisi tüm Müslümanların birleşmesi gerektiğini öne sürecek ve 1918'e kadar bağımsızlığı savunmayı, hatta bir Azerbaycan ulusundan söz etmeyi reddedecekti.”⁴¹²

1917 öncesi Müslüman İttifak'ı kurulması süreci Duma'daki faaliyetler ve 1917 yılında toplanan Rusya Müslümanları Kongresi bu mücadele deneyimini yansıtır. Başka bir şekilde ifade edilirse Rusya Müslümanları açısından bağımsızlık mücadelesinin daha radikal hale gelmesi 1917 yılından sonradır. Bu tarihten sonra ortak bir şemsiye olarak Pantürkizm in bir belirleyiciliği olmadığı gibi artık sosyalizm bağımsızlık arayışında çekici bir ideoloji olarak milliyetçiliğe sızmaya başlamıştır. Bu durumun 1905-1917 döneminde Çarlık yönetiminin kendi bünyesindeki halkların gelişme koşulları ile ilgilenmemesinin Müslümanlarda yarattığı büyük bir hayal kırıklığıyla da ilgisi bulunmaktadır. Bu hayal kırıklığı liberal ekseninde gelişen mücadelenin sonraki dönemde daha da radikalleşmesine yol açmış ve liberalizm içinde gelişen milliyetçi düşünce sosyalizmin yöntemlerini benimseye başlamıştır.

Çarlık yönetiminin yıkılmasında etkili olan sosyalizm Müslüman entelektüellere örgütlenme tarzı ve yöntemleri açısından çekici gelmiştir. Dönemin en karakteristik özelliği sosyalizme duyulan ilginin artmasıdır. Rusya Müslümanları özelinde bunun anlamı mücadelenin milliyetçi yönü güçlü; ama sosyalizme de yatkın kadrolarla yürütüleceğidir.⁴¹³ Azerbaycan, Kırım ve Kazan gibi sosyalist örgütlenmelerin erken örneğini barındıran bir coğrafya olması açısından önemlidir: Yine bununla bağlantılı olarak 1904 yılında kurulan ve Azerbaycan'da sosyalizmin

⁴¹² Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 71-72; A. Benningsen, C.L. Quelquejay, *Step'te Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981, s. 52; Swietochowski, *Müslüman Cemaatten* s. 76, s. 78.

⁴¹³ Benningsen-Quelquejay, *Step'te Ezan Sesleri*, s. 51, s. 56.

gelişiminde etkili olmuş Himmet/Hümmet Partisi de burada örgütlenmiştir: “Rus sosyal demokratlarının 1903 yılında ikiye ayrılmasından sonra Bakü’deki sol örgütler de bunun etkisiyle, Bolşevikler ve Menşevikler diye parçalandı. Petrolle zengin Bakü’nün bir Müslüman şehri olması dolayısıyla dönemin Azerbaycanlı aydınlarından bazıları yerli işçiler arasında sosyalist tebligatını güçlendirmek amacıyla Ekim 1904’te İslam dünyasında ilk sosyal demokrat partiyi kurdular. *Hümmet* adlı bu partinin kurucuları arasında sonraları Azerbaycan’ı bağımsızlığa kadar götürecek siyasi yapının taşıyıcıları olan aydınların ve siyasetçilerin varlığı da dikkati çekiyordu. Zira sonraları milliyetçi görüşleri ağır basan Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmethasan Hacinski gibi aydınların yanı sıra Bolşevik düşüncesine bütün samimiyetiyle inanmış Neriman Nerimanov da Hümmet Partisi saflarındaydı. Partinin Gence, Şuşa, Nahçıvan, Culfa hatta Tiflis’te bile şubeleri vardı. Parti, görüşlerini Azerbaycan Türkçesinde yayımlanan *Hümmet* adlı gazete ile açıklıyordu. Gazete 1904 yılının sonlarından 1905 yılının Şubat ayına kadar, sadece 6 sayı yayımlanabilmişti. Zira daha sonra Çar Hükûmeti tarafından *zararlı yayınlar* kapsamında görülmüş ve polis eliyle yasaklanmıştı”⁴¹⁴

Himmet Sosyal demokratların kendine özgü bir örgütlenme kurmasına izin verdikleri ve bünyesindeki dini ve milliyetçi çekirdeği koruyan bir partiydi. Bu anlamda sosyalizmin yerel koşullara uyarlanabileceğini gösteren bir deneyim olması ve 1912 yılında kurulan Müsavat Partisi kadrolarını barındırmış olması açısından da önemliydi.⁴¹⁵ İttihatçılar Bakü’de bir Türk Komünist Fırkası kurma sürecinde de bu parti ile bağlantı kurmuşlardı. Daha da önemlisi geniş bir perspektiften bakıldığında Osmanlı imparatorluğu ve Çarlık topraklarında yaşayan Türkler ve Müslümanlar açısından modernleşme süreci milliyetçi ideolojiler biçimine dönüşürken aynı zamanda sosyalizmle de ilişki kurmuştur.

Bakü ve Gence ayrımına yansıyan Himmet’in temsil ettiği sosyalist çizgi ile Müsavat’ın temsil ettiği liberal, milliyetçi çizgi Bolşeviklerin iktidara geldikleri tarihten sonra da siyasi mücadeleyi belirlemeye devam etmiştir. Bu doğrultuda

⁴¹⁴ Sadıgov, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri”, s. 168-169. Himmet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tadeusz Swietochowski, “The Himmät Party. Socialism and the National Question in Russian Azerbaijan 1904-1920”, *Cahiers Du Monde Russe Et Soviétique*, c. 19, S. 1/2, 1978, ss. 119- 142.

⁴¹⁵ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, ss. 80-83; Bennigsen-Quelquejay, *Step’te Ezan Sesleri*, ss. 66-68.

modernleşme ve milliyetçiliğin ulusal veya sınıfsal bağlamda değerlendirilmesi iki ayrı hattın belirgin özelliği olmuştur.

1917 sonrasında Petrogard'daki ikili yönetimin Azerbaycan'a yansıması da bu hatla ilgilidir. Bakü'ye hâkim olan Bolşevikler Güney Kafkasya'nın geri kalan kısmında milliyetçi (Ermeni Daşnak ve Gürcü Menşevik) iktidarların desteğini alamamıştır. Şevket Süreyya Güney Kafkasya'nın Rusya'dan bağımsızlaşma ve bağımsız hareket etme çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde bu coğrafyadadır. Bütün bunlar aynı zamanda onun için önemli bir etkilenme çizgisine işaret etmektedir: "1917 Şubat ve Ekim devrimlerinin dünya çapında yarattığı sarsıntıyla geleneksel, içine kapalı cemaatler halinde yaşayan Rusya Müslüman/Türk/Tatar topluluklarının yaşadığı değişim ve yenilenme Türkiye'ye esin kaynağı olmuştur. Rusya Müslümanlarının 1917 ve 1918 yılları boyunca düzenledikleri kongre, kurultay ve konferanslarının gündemi, Rusya Müslüman-Türk topluluklarının kurdukları ilk Şura hükûmetlerinde gerçekleştirdikleri, sosyalist ve komünistlerin siyasi-ideolojik görüş ve tutumlarından doğrudan etkilenmişti. Rusya'daki Müslümanların daha 1918-20 yılları arasında kurdukları "Cumhuriyet"ler ve kadınlara tanıdıkları siyasi ve sosyal hakların, daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne esin kaynağı olduğunun da altı çizilmesi gerekmektedir."⁴¹⁶

Nuha özelinde Şevket Süreyya bütün bu gelişmelerin tam ortasında kalmıştır. İmparatorlukların ortadan kalktığı bu konjonktürde içeriği iyi tanımlanmamış romantik bir Türkçülük ile yeni ve bilinmeyen bir ideoloji olan komünizm arasında kendi kimliğini, devlet ve toplumunu bulmaya çalışmaktadır. Şevket Süreyya Aydemir 'eğitim sisteminin Türkleştirilmesi' için çabalayan idealist bir öğretmen olarak Azerbaycan'da hareketli günler geçirmiştir.

2.3.Nuha Günleri: Kızıl Elma Mı? Kızıl Şark Mı?

Şevket Süreyya'nın da etkilendiği isimlerden biri olan Lermontov'un "Kafkasya" isimli şiirinden yapılacak kısa bir alıntı onun Turan günlerini anlatmak için iyi bir başlangıç olur:

⁴¹⁶ Emel Akal, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. 8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 137.

“Ey güney dağları günlerimin şafağında sizleri
Kader ayırsa bile istemeden benden!
Aranızda bir kez bulundum, unutmam ebediyen.
Anayurdumun tatlı şarkısı gibi,
Severim Kafkasya'yı ben...”⁴¹⁷

Bu dönemde Kafkasya’da olması Şevket Süreyya’nın kimliğinde derin izler bırakmıştır. Asker olarak gördüğü ve tanımaya çalıştığı bu mekâna şimdi öğretmen olarak gelmiştir. Bu dönemde bir eğitimci olsa da elinden kılıcı ve silahı düşmemiştir. Savaş ve şiddet onun hayatında hala belirleyicidir. “Turan” olarak formüle edilen Pantürkist coğrafyanın gerçekleri ve Rusya Müslümanları ile tanışmıştır ve milliyetçiliğin meselelerini öğrenmeye başlamıştır. Üzerinde büyük etkisi olan ve Pantürkist politikaları öne çıkaran İttihatçılarla da Azerbaycan’da tanışıp, yakınlaşmış ve aynı zamanda Bolşevizm’e sempati duymaya başlamıştır.

Milliyetçilik ile komünizmin kesiştiği Nuha’dadır. Komünizm ile ilgili ilk öğrenme süreci de öğretmenlik yaptığı bu dönemde başlar. Kendi öğretirken aynı zamanda öğrenmektedir. Milliyetçiliğin gerçekleri ile ütöpik bir vizyon içinde tanıştığı gibi Bolşevizm’i benimsemesi de ütöpik bir çerçevede vuku bulmuştur. Bir ütopya diğeri ile yer değiştirirken Şevket Süreyya “pembe bir delikanlılık baharı içinde”⁴¹⁸ hala macera peşindedir. Düşüncelerin değişip ve gelişmesinde eylemin ve hareketin rolü büyüktür. Bunun, ütopyanın gerçeklere çarparak formunu kazandığı bir öğrenme ve yetişme tarzı oldu söylenebilir. Üstelik “Aydemir” romanındakinin tersine İstanbul’da bir sevgilisi olmayan Şevket Süreyya görevlendirildiği Nuha’da karşılaştığı Sitare’ye âşık olmuştur. Düşünsel boyuttaki romantizme bu hususu da eklemek gerekmektedir. Şevket Süreyya’nın, Azerbaycan’a geldikten sonra Pantürkist- Panturanist fikirlerinin romantik çehresi, savaş ve şiddetin etkisiyle dönüşüme uğramıştır.

Azerbaycan milli hareketini ‘gayri-milli temeller’ üzerine kurulduğunu söylemesi de Pantürkist bakışın bir deformasyonu olarak kabul edilmelidir. Bu durum kimliğin yeni bir devlet tesisine temel yapılması ile (Azerbaycan) devletin kendi

⁴¹⁷ K. Yükseler (Haz. ve Çev.), *Lermontov Profil.*, YKY, İstanbul, 2004, s. 151.

⁴¹⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 152.

kimlik tanımını ve kartını değiştirmesi (Osmanlı İmparatorluğu) arasındaki farkı yansıtmaktadır.

İki modernleşme-milliyetçilik deneyimi de kafa karışıklığı yaratacak romantik süreçlerden geçmiş; ama tarihsel geçmiş, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, düşünsel birikim ve genel konjonktür bu milliyetçiliklerin seyrini belirlemiştir. Bütün bu unsurlarla çevrili olarak milliyetçiliğini inşa etme mücadelesi içinde Azerbaycan özelinde Mayıs 1918 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı belirli bir merhaleyi ifade eder.

Böylesi bir süreçte “Turan” fikri ile bu topraklara ayak basıp kendince bir Türklük bilinci aşılama faaliyeti⁴¹⁹ içinde olan Şevket Süreyya'nın İmparatorluktan Cumhuriyet'e gelmiş biri olarak belirli bir anakronizmi yansıttığı da ileri sürülebilir. Bir öğretmen olarak topladığı milis kuvvetlerle Ermenilere karşı savaşmış olması Azerbaycan'daki kimlik arayışının daha dar bir çerçeve içinde ve daha şiddetli yapıldığını da gösterir. Diğer bir milliyetçiliğe karşı yürütülen etnik mücadelenin varlığında Panturanizm gibi geniş bir tahayyülün sınır ve sorunlarını tartışmak çok mümkün olamamaktadır.

Şevket Süreyya iki farklı dönemde Kafkasya'da bulunmuştur. Bu sadece kronolojik bir ayırım değildir. Kafkasya özelinde uluslararası koşullar, güç dengeleri, bölgesel ittifaklar, siyasal, toplumsal ve düşünsel atmosfer bu dönem boyunca hep değişkenlik göstermiştir. Osmanlı ordusunda bir ihtiyat zabiti olarak Kafkas topraklarına ayak basan Şevket Süreyya Osmanlı İmparatorluğu savaştan yenik çıkmamış olsa çok farklı koşullarda hizmet edeceği “Turan” topraklarına savaş sonrası sivil bir öğretmen olarak gelmiş ve kendince misyonunu tamamlamaya çalışmıştır.

Bu dönemde bölgede Osmanlı İmparatorluğu artık bir güç olarak yoktur. Rusya'da yeni bir ideoloji ve bunu dünya ölçeğinde savunuculuğunu yapan devrimci bir kadro vardır. Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesini bütün bu değişken koşullar içerisinde sürdüren yeni bir cumhuriyet bulunmaktadır. Şevket Süreyya, Azerbaycan'da milliyetçiliğin gerçek ve temel meselelerini, sosyalizmi ve bu iki ideoloji arasındaki geçişken ilişkileri öğrenecektir.

⁴¹⁹ Bu faaliyet imparatorluk coğrafyasındaki “Halka Doğru” etkinliğe ile başlamış okulda ve orduda yükselen milliyetçiliğin tetiklediği militarist söylem ve seferberlik atmosferi içinde şiddete aşına bir boyut kazanmıştır. Nuha'da öğretmenlik yaptığı dönemin bu açıdan bilançosu çıkarıldığında bu çizginin devam ettiği açıkça görülür. Edebiyatın etkisindeki romantik söylemi besleyip pekiştirenin de kitleyi teyakkuz halinde tutmaya yönelik bu siyaset tarzı olduğu söylenmelidir.

Bir eğitimci olarak öğrencilere ve her yaştan insana faydalı olmaya çalışırken etrafındaki olayları anlayabilmek için de elindeki imkânlarla kendi kendini yetiştirmeye çalışacaktır. Bu resmin içinde sadece öğretmen Şevket Süreyya yer almaz. Bu dönemdeki faaliyetlerinde Şevket Süreyya, minberde vaaz veren, miting ve toplantılarda nutuklar atan, izci oymakları örgütleyen, milis kuvvetleri başında savaşa giden bir adam olarak da kamusal alanda yer almıştır. Bütün hayatı boyunca benimseyeceği bu çoklu, işlevsel rol ve sorumluluğun belirli bir şekle kavuştuğu yer de bu anlamda Azerbaycan'dır.

Onun Azerbaycan günleri; eğitim tecrübesi, Azerbaycan'daki milliyetçi gelişime dair izlenimleri ile Sovyet işgali sonrası değişim hakkında fikirleri bağlamında değerlendirilebilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kafkas Cephesi Osmanlı Ordusu'nun Sarıkamış'taki ağır yenilgisiyle başlamış ve Rusların Doğu Anadolu'ya yönelik ileri harekâtıyla devam etmişti. 1917 yılında ihtilalin meydana gelmesi ile bu cephede üstünlük Osmanlı Ordusu'na geçmeye başlamıştır. Böylece savaş öncesinde Kafkasya üzerinde yoğunlaşan İttihat ve Terakki, orduyu Pantürkist politika doğrultusunda harekete geçirebileceği bir imkâna kavuşur. Ermenileri bu topraklardan çıkarmaya yönelik ileri harekât 1918 Şubat ayı içinde başlamıştır. Şevket Süreyya da bu ilerleyiş içerisinde iki kez ölüm tehlikesi atlatmıştır: “İleri hareket geliştikçe, karşılaştığımız görüntüler, tabiatın kahrını arka plana attı. Savaş bir kan sarhoşluğu halini aldı. Bu sarhoşluk bir an geldi ki, en vahşi haddine vardı.”⁴²⁰

Şevket Süreyya “Turan”ın sınırına geldiğinde savaşı bütün yıkıcılığı ile deneyimlemiş durumdadır: “Harpten önceki sınırlarımıza, Kötek köyüne ve civarına ulaştık. Burada sınırın ötesinde Sarıkamış ormanları başlıyordu. Daha kuzeyde Kars yaylası vardı. Sonra güney Kafkasya ülkelerine; Ermenistan'a, Gürcistan'a, Azerbaycan'a ve nihayet Hazer Denzine ulaşacaktık.”⁴²¹ Başkumandan vekilliğinden gönderilen emirde: “Kafkasya'daki anarşiye nihayet vermek ve medeniyeti daha ilerileri de götürmek için ordumuzun ileri harekete devam edeceği” bildiriliyordu.”⁴²²

⁴²⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 120.

⁴²¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 122.

⁴²² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 124.

Bu emirin yerine getirilme sürecinde Şevket Süreyya “insanın, icabında kendisini öldürebilmek imkânının ve hürriyetinin, nasıl paha biçilmez bir saadet duygusu” verebileceğini gördüğü bir hayatta kalma mücadelesini kazanmış ve hastaneden yeni çıkmıştır: “Tedavi tamam olup, eski Türk Rus sınırı üstündeki Karaorgan seyyar hastanesinden çıktığımız zaman, bizim ordu Arpaçayı-Aras kıyılarına, Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına varmıştı. O sırada Kars da alınmıştı. Kars yaylası Anadolu’nun bir devamı, bir parçasıdır. Arpaçay’ı ve Aras çayının öteleri ise, Güney Kafkasya sayılır. Güney Kafkasya, hayalimizde yaşattığımız büyük Turan’ın eşiği demektir.”⁴²³

Bu eşik Şevket Süreyya’nın nesline, Anadolu toprağının yoksulluğunu, bakımsızlığını unutturduğu gibi ve Trablusgarp Savaşı ile başlayıp Balkan Savaşları ile devam eden toprak kayıplarının telafi edilebileceği yeni bir coğrafyayı işaret etmiş daha da önemlisi yeni bir fetih ruhu, moral kaynağı yaratmıştır: “Esir kavmi kurtaracak, yurtsuz kavmi yurt sahibi edecektik. Ondan sonra hayalimizdeki cennet kapıları ardına kadar açılacaktı: Azerbaycan, Kafkaslar ötesi, Kırgız-Kazak illeri ve nihayet Türkistan. O zaman her yerde yeni ordular kurulacaktı. Aynı dili konuşan, aynı tanrıya tapan, genç ve kardeş ordular... Yeni devletler, yeni bir kültür hamlesi, hurafelerin, geriliklerin... Süpürülmesi... İşte büyük Turan böyle doğacaktı.”⁴²⁴

Ordu, Aras vadisine girdiğinde Şevket Süreyya da “Turan” toprağına ayak basmış olur, bunun heyecanı ile kendisini Kafkas halklarıyla özdeşleştirebileceği yeni kıyafetler edinir: “Kendime birtakım Kafkas elbisesi edinmişim. Önce, alacalı koyu gümüş renkli kıvrıcıkları dalga dalga bir Kazak kalpağı aldım. Sonra dizlerden aşağıya çizmelerin üstüne dökülen, açık gümüş renginde bir Çerkeş mantosu yaptırdım... Mantomun açık göğsünden dik yakalı siyah bir Lezgi gömleği görünüyordu.”⁴²⁵

Ayrıca “Ordu Karadeniz’den, Gürcistan’dan Hazer Denizi’ne ve İran içlerine kadar uzanan büyük bir hareket alanı üzerinde”⁴²⁶dir; ama asıl hedef Bakü’yü ele geçirmektir: “Bakû, müstakbel Güney Kafkasya’nın başşehri olacaktı. Bizde

⁴²³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.126.

⁴²⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.126-127.

⁴²⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.131.

⁴²⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.135.

bulunduğumuz yerden, Ermenistan içinden ve Zengezur'dan aşarak Karabağ'a ve böylece de Azerbaycan'a Bakû'ye ulaşmak için yol açıyorduk.”⁴²⁷

Bu keşif çalışmalarına Şevket Süreyya'da katılır. Ermenistan'ın dağınık Türk köylerinde Mehmet Emin'in ben “bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur, sinem özüm ateş ile doludur, insan olan vatanın kuludur.” mısraları ile karşılaşır: “Bu bende çok etki uyandırdı. Demek ki, milliyetçi Türk şiiri buraya, bizden daha önce gelmişti. Zaten aslında güvendiğimiz de bu edebiyat değil miydi?”⁴²⁸

Dolayısıyla Şevket Süreyya onu bu coğrafyaya kadar getiren ana saiki tekrar vurgulamış olur: edebiyat ve romantizm. Kısa süren “Turan” seyahatinden sonra Şevket Süreyya, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yenilip cepheden çekilmek zorunda kalınca “gözyaşları ve hayal kırıklıkları” içinde Edirne'ye geri döner; ama çok geçmeden yine Bakû'dedir. Artık bir asker değil, öğretmendir ve üstelik “artık kimsenin değil” ruhunun, heyecanlarının ve ülküsünün emrindedir.⁴²⁹

Bu dönemde Azerbaycan Hükümeti'nin Osmanlı'dan öğretmen talep etmesi onun dönüş işini kolaylaştırmıştır. Azerbaycan'a geldiğinde Süreyya mesleğini icra etmek isteyen idealist bir öğretmendir. Süreyya, Azerbaycan Maarifindeki yetkililerden memleket sathına dağılacak idealist genç hocalara ihtiyacın daha fazla olduğunu öğrenir. Bu durum onun taşraya gitme arzusu ile örtüşür.⁴³⁰

Azerbaycan Maarifi'ndeki görevli adını sorduğunda “Aydemir” diye cevap vermesi bunun göstergesidir. Görevlendirildiği yer Nuha diğer adı ile Şeki'dir. Burası: “Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde, büyük Kafkas dağlarının eteğindeydi. Buraya varmak için önce Gürcistan istikametinde trenle yol alınır. Yavlak istasyonunda inilir, sonra kuzey şimale doğru kara yolculuğu başlar.”⁴³¹

⁴²⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.136.

⁴²⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.136.

⁴²⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.137.

⁴³⁰ Şevket Süreyya, İstanbul'dan buraya gönderilen muallimlerin büyük bir kısmının kendi ideal ve heyecanını paylaşmadığını ve bu durumdan Azeri yetkililerin de şikâyetçi olduğunu bildirir: “İstanbul'dan Azerbaycan'a gitmiş olan Türk muallimleri, tek tük istisnalar olsa bile, daha ilk günden kaybolmuşlardı. Bakû'deki ‘Çanakkale Kahvesi’ İstanbul'un yeni bir ‘Merkez’ veya ‘Meserret’ kiraathanesi halini almıştı. Tavla gürültüleri sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar, bu kahvenin sigara dumanlarına boğulmuş havasını dolduruyordu. Hâlbuki Azerbaycan şehirlerinde, geleceklerini çoktan duydukları Türk hocalarını bekliyorlardı. Azerbaycan maarifini idare edenler de bundan şikâyetçiydiler.”, Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.144.

⁴³¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.145.

Nuha, Bursa gibi bir ipek şehridir. Şehirdeki Ermeni nüfus azdır ve Türk halkı ise Sünni ve Şii olarak iki ayrı cemaat halinde yaşamaktadır.⁴³² Ordu ile beraber Bakü'yu el geçirme yolunda katıldığı keşif hareketlerinde ilk kez bu bölgedeki halkları tanımak için gerekli fırsatı da ele geçirmiştir. Şevket Süreyya yeni bir coğrafya, halklar ve meseleler karşısındadır: “İran Azerbaycan’ında, Nahcevan’da, Aras’ta halkın esas kütlesi Türktü. Gerçi, eski Rusya kısmında bağımsızlıklarını çoktan kaybeden ve uzun zaman yabancı idare altında bu halk kütlerinin ruhuna bazı zaaflar yerleşmiş bulunuyordu. Örneğin, savaş, askerlik vasıflarını belki kaybetmişlerdi. Buna karşılık Türkiye Türklerinin bir türlü geliştirmeye vakit bulamadıkları ticaret ve tasarruf ruhu buralarda gelişmişti.”⁴³³

Azerbaycan’a geri geldiğinde Bakû ile ilgili anlattıkları bu izlenimleri genişletir. Ona göre şehir gelişimini petrole borçludur, petrolden dolayı hareketli, kalabalık ve kozmopolit bir yerdir: “Bir avuç okur-yazarın kurmaya çalıştıkları yeni devlet, daha ilk bakışta bu kozmopolit iş ve menfaat ehramının altında ezilmiş gibi görünüyordu. Bir makine, yukarıdan ırk itibarıyla karışık, soysuz bir iş oligarşisi, aşağıdan da gene ırkça karışık, fakat isyancı işçi kalabalığının baskısı altındaydı. Orta sınıf, mezhep ihtilaflarıyla az çok ayrılmış olmakla beraber, gene de toplu bir birlik görünüş gösteriyordu. Yükseköğrenim görmüş olanlar yok denilecek kadar azdı. Küçük ve orta aydınlar ise, memleketin en imanlı ve en inanılır kadrosunu teşkil ediyordu. Ordunun kurulmasına çalışılıyordu. Fakat subay kadrosu yoktu. Bu karışık temel üstünde milli bir devletin kurulması ve temel tutması işinin çetinliği

⁴³² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.145.

⁴³³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.136. Süreyya’nın bu gözlemi önemlidir zira onu etkileyen ve eylemine yön veren “Turan” fikri Rusya Müslümanları ile Osmanlı İmparatorluğu içindeki gelişen milliyetçiliğinin bir sentezidir. Bu iki akım arasındaki temel fark, Rusya’da devletten yoksun olan milliyetçiliğin gelişmiş bir sınıfsal ve ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Yusuf Akçura örneğinde olduğu gibi Rusya topraklarından gelen bir ismin ilerici bir model olarak imparatorluk için uygun görmeleri bu durumla bağlantılıdır: Georgeon “pan movement” örneği olarak değerlendirdiği Pantürkizm’in romantik ve mistik tarafları ile diğer pan (Panslavizm ve Pancermenizm gibi) hareketler gibi etnik temelde özgüven ve umut aşılayan tarih ve coğrafyada yeni hedefler bulmasını sağlayan bir misyon üstelendiğini teslim eder; ama ona özgü olan tarafın da altını çizer: “Öncelikle pantürkizm ilerici bir içeriğin taşıyıcısı olmuştur. Rusya Müslümanları tarafından dışarıdan getirilen pantürkizmle beraber gelen aslında, Türk milliyetçiliği içine sızan burjuva liberal bir boyuttur. Pantürkistler modern bir din anlayışı geliştiriyorlar, kadının kurtuluşunu savunuyorlar ve Rusya’daki Tatar ve Azeri toplumlarında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da ekonomik ve toplumsal ilerlemenin gerçekleşmesini istiyorlardı. Modern bir sözcükle ifade edecek olursak, 20. yüzyıl başının Türkiye’sinin siyasi yelpazesinde pantürkizm tartışmasız bir biçimde “solda” yer alıyordu.” Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, s. 6-7.

kendiliğinden anlaşılır. Bunun için kurucular ve bunların idealist olan azınlığı çetin bir dava karşısında bulunuyorlardı.”⁴³⁴

Dolayısıyla Azerbaycan üzerine bu gözlemleri “Turan Birliği” içindeki unsurlardan sadece biri olarak gördüğü bir halkın, aynı zamanda milliyetçiliğini ne kadar zor şartlarda kurabileceğinin de itirafı olarak kabul edilebilir. Şevket Süreyya’nın yukarıda sıraladığı bütün eksiklik ve zaafırlara rağmen bu milliyetçi mücadele bağımsızlığını ilan ederek bir Cumhuriyet kurabilmiştir.

Ayrıca genelde Şevket Süreyya’nın Azerbaycan’daki milliyetçi gelişimi, bölgenin tarihsel gelişim potansiyeli ve kendi özgünlüğü içinde değerlendirebildiğini söylemek zordur. Bu durum onun, kendisini “Turan Halkları”nı kurtarma misyonun çevrelediği bir yerde konumlamasıyla ilgilidir. Bu duruş İttihat ve Terakki düşüncesi ve politikaları ile uyumludur. 1970’li yıllarda yazdığı Enver Paşa biyografisinde ulus devlet perspektifi içinde Osmanlı İmparatorluğu’nu çökmeye mahkûm arkaik bir yapı olarak ele alsa da Güney Kafkasya ile ilgili değerlendirmeleri değişmemiştir: “Kafkasya’da Rus hâkimiyeti ve Rus orduları çökerken, Kafkas milletleri için yeni ve önemli meseleler ortaya çıkıyordu. Bu meseleler, hele Güney Kafkasya’da, hızla geliştiler: ilk problem şuydu: Şimdi ne olacaktı? Bu kaos içinde kendilerini en çabuk toparlayanlar, Gürcüler ve Ermeniler oldular. Çünkü bu iki millet, Rus Çarlığı zamanında da milli bütünlüklerini muhafaza etmişlerdi. Milli kültürlerini geliştirmişlerdi. Milli edebiyat, milli dilde ileri bir basın-yayın, Rusçanın kültür dili olarak kullanılmasına rağmen, kendi dillerinde ve bilimin her kolunda verilen eserler, bunları veren yerli bilginler yetişmişti. Gürcü kitaplığı ve Ermeni kitaplığı zengindi.

⁴³⁴ Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s.144. Burada Şevket Süreyya’nın sınıfsal açıdan işaret ettiği proletarya ve orta sınıf olarak nitelendirdiği aydınlar, sosyalizmi anlamaya ve içselleştirmeye en yatkın toplumsal tabakaları oluşturmaları açısından önemlidir. Şevket Süreyya kendi gözlemlerinde bu milliyetçi kadroları ‘gayri milli’ bularak eleştirirken aynı milliyetçi kadroların kendi bağımsızlıklarını elde etme yolunda hem kuramsal ve hem de siyasal mücadele açısından sosyalizmle belirli bir ilişki kurabildiklerini gözden kaçırmaktadır. Ayrıca bu durum sosyalizmin milliyetçiler arasında benimsenme koşulları ile ilgili ipuçları vermesi açısından da önemlidir. Bennigsen-Quelquejey ikilisine göre 1905-1917 kronolojisinde Rusya Müslümanları arasında sosyalizmin ortaya çıkması üç şarta bağlıdır. İlki Müslüman aydınlar ile ihtilalci Rus aydınları arasındaki ilişkilerin sıklığıdır. Bu özellikle Bakü ve Volga gibi merkezlerde oldukça belirgindir. İkincisi 1905-1917 aralığında milliyetçiler liberal politikalar izleyerek veya liberallerle iş birliği yaparak kendi amaçlarını elde edemeyeceklerini anlamışlardı. Dolayısıyla milliyetçi mücadele kendisine bir çıkış kapısı bulabilmek için sosyalizmi önemli bir araç olarak görmeye başlamıştı. Üçüncü nokta sol, sosyalist grupların, Türk ve Müslümanlar arasındaki sosyalizmin gelişme koşullarının yöntemi, niteliği ve işlevi üzerine daha yakından ve gerçekçi bir bakış açısıyla ilgilenmeleri mümkün olacak bir iş birliği geliştirmeleri ile ilgiliydi. Bennigsen-Quelquejey, *Step’te Ezan Sesleri* s. 60-61.

Her iki ülkede değerli aydınlar yetişmişti. Güzel sanatlar, müzik, tiyatro ve mesela Tiflis'te, Avrupadakilerle boy ölçüşecek opera gibi kültürel müesseseler, ileri ve canlıydı. Hulasa bu ülkelerde, aydın kadrolar vardı. Kiliseler de canlı ve aktifti... Güney Kafkasya'nın doğu bölgesini teşkil eden Azerbaycan'a gelince? Gürcü ve Ermenilerin, bütün kademelerdeki Rus mektep ve Üniversitelerinden kolayca faydalanmalarına ve kendi vatanlarında da benzeri Eğitim müesseseleri kurabilmelerine karşılık, Çarlık Rusyasının Türk bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da gençler, bu mekteplere serbestçe kabul olunmuyorlardı. Azerbaycan'da yüksek tahsil görmüş yerli gençlerin sayısı, ancak iki elin parmaklarını dolduracak kadardı denilebilir. Rusça okunulan ve Gimnazyum denilen yedi sınıflı mekteplerin sayısı da azdı. Yüksek mektep yoktu. Binbir izin ve kontrolle çıkabilen Türk dilinde gazetelerin sayısı ve baskı adedi hazindi. Edebiyat alanında, tiyatro kolu güçlüydü. Roman yoktu. Birçok isimleri saymazsak, son devrin edebi ürünleri, Halk Edebiyatı seviyesini pek de aşmış değildi. Gerçi mesela *Füyuzat* gibi bir dergi ve *Sabir*, *Vakıf*, *Molla Penah* gibi şairlerden, bilhassa *Sabir*, halkın meselelerine tercüman olmak, halkını aydınlatmak için bir şeyler yapmaya çok çalışmıştı. Ama çağdaş ölçü ye vurulunca, bunlar da zayıf kalıyordu. Azerbaycanlılar Din bakımından da iki kola bölünmüşlerdi: Sünni ve Şii... Azerbaycan'ın merkezi hareketli ve Petrol üreticisi olan Bakû, Kozmopolit bir şehir manzarasıındaydı. Rus tesiri, Fars tesiri ve 1908 ihtilalimizden sonra Osmanlı tesiri, birbirine karışıyordu. Halk dili bile sintaks (Nahv) bakımından, bir nevi Rus kaidelerine doğru bozuluyordu. Ama gene de, dağlarda, köylerde sıhhatli bir halk temeli yaşıyordu. Fakat Aydınların olmayışı, yarı aydınların, bütün iyi duygularına rağmen yetersizliği aşıkardı. Hulasa Azerbaycan bir şeyler bekliyordu. O da ancak, Osmanlı Ordusu ile, Osmanlı aydınlarında uyanan Milliyetçi duyguların yardımı ile olacaktı. Yani Osmanlı ordusu gelecek, Muharebeler yaparak kanlar dökecek, Azerbaycan'daki kardeşlerini kurtaracaktı. Ondan sonra da, tek dil, tek kültür, tek din ve tek ülkü temeli üstünde bir Azerbaycan Devleti, tarih içinde yerini alacaktı..."⁴³⁵

⁴³⁵ Aydemir, *Enver Paşa c. 3*, s. 377-378. Küçük, durumu şöyle özetlemiştir: "Kafkas berisi, bir eşitsizlikler ve eksiklikler bölgesidir; Ermenilerin başkenti Erivan'da Müslümanların, Gürcüler'in başkenti Tiflis'te Ermeniler 'in çoğunlukta olmalarının yanında, bölgenin en kalabalık ve en geri halkı olan Azeriler'in başkentinde de proleterler egemen görülüyor. Proleter egemenliği, Bolşevik parti doğrultusunda bir Himmet'in gelişmesine beşiklik yaparken, kentin karışıklığı ve sosyalizme daha çok

Gürcü ve Ermenilere kıyasla Azerbaycan için söyledikleri önemlidir; ama Azerbaycan'ın modernleşme süreci ve dinamikleri büyük bir gücün varlığına göre hizalanan bakışla değerlendirildiği için ortaya çıkan birikim Şevket Süreyya için her koşulda yetersiz kalmaktadır. Her milliyetçilik yeni bir tahayyülü gerektirdiği için son tahlilde gayri-millî temeller üzerine kurulduğu kabul edildiğinde Şevket Süreyya'nın milliyetçiliği dışarıdan empoze edilen bir şey olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Oysa bu süreç diyalektik bir süreçtir; Azerbaycan olarak belirlenen kimlik ve coğrafya, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve İran gibi devletlerin siyasi kültürel ve toplumsal özelliklerini kendi mücadele potasında eritmiştir. Ayrıca Şevket Süreyya bölgenin toplumsal yapısını değerlendirirken Bakü ile kenar muhit olarak nitelediği topraklar arasında bir ayırım yapmıştır: “Bakü'nün bozuk, kozmopolit havası, bu kenar muhitlerde yoktu. Zaten o sıralarda Bakü ile Bakü'nün dışarı, henüz birbirine kaynaşmış denilemezdi. Merkezi idarenin gücü, etkisi zayıftı.”⁴³⁶ Başka bir yerde ise: “Hem bu kenar yerlerde, Bakü'de olduğu gibi sosyal mücadeleler henüz keskinleşmemişti. Buraları daha sıhhatli bir köylü çevresinin kucağında yaşıyordu. Gerçi asırlarca süren durgunluk, mezhep ayrılıkları, evlenme, miras uygunsuzlukları, köylerde, kasabalarda zorbalıklar (ağalar ve koçular) hükümetin yenilgi ve nihayet bütün Şarka damgasını vuran gerilik, burada da toplumun üstüne çökmüştü.”⁴³⁷

Şevket Süreyya'nın yaptığı ayırma bakıldığında, sınıf mücadelelerinin keskinleştiği ve komünizmin yayıldığı merkez olarak Bakü çok açık biçimde olumsuzlanır ve bunun tam karşısına köy, sıhhatli bir çevre olarak yerleştirilir. Şevket Süreyya için Bakü'de sanayi ve işçi sınıfının varlığı ve komünizmin yaygınlaşmış olması, bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilmemekte ve milliyetçilik ise Nuha gibi bozulmamış muhitlerde gelişim gösterebilecek bir ideal, ideoloji olarak ele alınmaktadır.

Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın bu gözlem ve tespitleri veri alındığında varılacak sonuç Azerbaycan'da milliyetçiliğin sosyo-ekonomik, kültürel temellerinin gelişmemiş olduğudur. Oysa 7 Aralık 1918 tarihinde Azerbaycan parlamentosunun açılışında Mehmet Emin Resulzade'nin yaptığı konuşma Müsavat önderliğindeki

Ermeniler'in damgasını vurmaları, kısa bir zaman içinde, sürekli ulusal kavga ve katliamlara da yol açıyor.” Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler* c.5, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 265.

⁴³⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 149.

⁴³⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 151.

hareketin yeni bir milliyetçilik tanımına ulaştığını ve kendisini geniş Türk halkları ailesinin bir parçası olarak görmesine rağmen ulus devleti işaret eden bir gelişim aşamasının eşiğinde olduğunu göstermektedir: “Azerbaycan'ın kendi başına bir ulus olduğu gerçeğinden hareket ediliyordu. Pan-Türkizmin açıkça desteklenmesinin bu dönemde iyi bir politika olmaması gerçeği bir tarafa, Müsavat Türk Birliği parolası yerine Azerbaycan Ulus Devleti düşüncesini benimseme aşamasına ulaşmış bulunuyordu.”⁴³⁸

Şevket Süreyya'ya göre Azerbaycan, tarihinde hiç siyasi birlik kuramamış, bölgede 1905 sürecinden sonra da gelişen milliyetçi uyanış, aydın sayısının azlığı, hareketin yeniliği ve toplumda kökleşmemesi vb. sebepler yüzünden gelişim olanağı bulamamış ve sonuçta bir mektep ve maarif hareketi olarak kalmıştır: “Böylece genç Azerbaycanlılar, ilk milli devleti, adeta gayri milli bir zemin üstünde kuruyorlardı. Bu devlet, her şeyden önce, kendine milli bir temel yaratmak zorundaydı. Bunun için de yeni bir milli ruh, istiklal ve hâkimiyet gururu, bayrak fikri, askerlik ve savaş duygusu, vatan anlayışı ve bu vatanın sınırlarını korumak aşkı lazımdı. Bu halk kalabalığını artık bir cemaat yaşayışından çıkarıp, bir millet zihniyet ve yaşayışına götürecek her şey böyle bir zemin üstünde gelişebilirdi. Hulasa Azerbaycan aydınlan ağır, çetin bir dava karşısındaydılar.”⁴³⁹

Şevket Süreyya'nın meseleyi bu şekilde değerlendirmiş olması kendine bu topraklarda biçtiği misyonla ilgilidir. “Kızıllema”nın peşinde bir mefkûre savaşçısı olarak Şevket Süreyya, cehaleti ve geriliği ortadan kaldıracak, cemaati millet haline getirecek bu sayede öz benliğini idrak eden millet öz bir vatan kavrayışına ulaşacaktır.”⁴⁴⁰

Şevket Süreyya, Müfide Ferit'in romanındaki karakter gibi bu coğrafyaya medeniyet ve insanlık fikirleri götürecektir. Bu bağlamda Müfide Ferit'in karakterini içine oturttuğu hümanist perspektif düşünüldüğünde Şevket Süreyya'nın silah ve şiddetle belirlenen bir savaş ortamından bu hümanizme geldiği görülür. Üstelik şimdi bir savaşçı da değildir. Bununla beraber Nuha'daki öğretmenlik yıllarında Turan ütopyasının gerçekleşmesi için bilgi, zihniyet temelinde de ütöpik bir değişime ihtiyaç

⁴³⁸ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 195-196.

⁴³⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 150-151.

⁴⁴⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.151.

olduğunu anlar. Aslında bu durum da “Aydemir” romanındaki olay örgüsünün ters çevrilmiş bir hali olarak görülebilir.

“Turan” her şeyden önce ona göre “modern bilginin ve aydın bir ülkünün savaşıları” ile kurulabilirdi. Oysa Şevket Süreyya bir öğretmen olarak geldiği Nuha’da durgunluk, gerilik ve cehalet ile karşılaşmıştır. Her mekânda her yaştan insana bir şeylerin anlatılması, öğretilmesi gerekmektedir. Bu durumda klasik bir mektep eğitimini sürdürmek zorlaşmış, mektepte dersler ders olmaktan çıkmış ve konferanslar haline gelmiştir. Süreyya, Türkçe, edebiyat, tarih, coğrafya, jeoloji anlatır; ama bu anlattığı bilgilerin yetersizliğinin ve kendi donanımsızlığının da farkındadır. Köy-kent, aydınlık-karanlık, medrese-laboratuvar/dershane karşıtlığında tanımlanan bir pozitivizmin etkisinde bir “Kızılma” hayal eder. Ona göre “Turan” idealinin gerçekleştirilebilmesi noktasında bir çözüm bulmayan Z.Gökalp⁴⁴¹ nasıl hayalinde bir üniversite-şehir tasavvur ederek bir çıkış aramışsa kendisi de bir “Kızılma” varyasyonunu Azerbaycan için düşünerek milliyetçiliğin problemlerini gidermeye çalışır.

⁴⁴¹ Manzum şeklinde yazılmış Kızılma şiirini Gökalp 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayınlamıştır. Gökalp ilk kez 1914 yılında bu şiiri, Genç Kalemler, Türk Yurdu ve Halka Doğru gibi diğer dergilerde yer alan ve *Turan* mefkûresi etrafında yazdığı diğer şiirleri ile yine aynı başlıkta birleştirilerek bastırmıştır. Ziya Gökalp, *Kızılma*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, ss. 25-49. Bu manzum hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Ay Hanım Bakülü zengin bir ailenin kızıdır. Paris’te eğitim gören Ay Hanımın tek bir ideali vardır ve eğitimini de bu yüzden sürdürür. İyi bir eğitim alarak Turan’da okullar açmak niyetindedir. Eğitimini bitirir ve Bakü’ye döner. Bakü’de, Paris’te öğrendiği modern bilgilerin yanında Doğu’yu da tanımak ister. Ülkesinin en büyük alimi Sadettin Molla’dan ders almaya başlar. Burada İstanbullu ressam Turgut’a asık olur. Turgut “Bu yol Kızılma’ya gider.” diye bir tabela görmüştür ve Sadettin Molla’dan Kızılma hakkında bilgi almak istemektedir. Sadettin Molla bu iki gence Kızılma’nın nasıl bir yer olduğunu anlatır. Kızılma’nın Türklerin tarih boyunca ulaşmak istedikleri yer, ideal olduğunu söyler. Dinlediklerinin etkisi altında kalan Ay Hanım, idealist biri olduğu için askını ikinci plana atar ve bu ideali gerçekleştirmenin yollarını arar. Bu idealin gerçekleşmesinin tek şartı ona inanan ve uygulayan bir gençlik yetiştirmektir. Ay Hanım, bu düşünceyle hürriyet olmadığı için Bakü, Kazan veya İstanbul’da kurulamayacak olan okulunu Lozan yakınlarında acar. Burası bir “Türk Beldesi”dir ve adını da Kızılma koyar. Kızılma bir ilim şehridir ve bu girişimi duyan Türk gençleri buraya akın eder. Burada aldıkları fen, ziraat, ticaret ve sanat eğitimiyle bu gençler Türk dünyasını canlandıracaktır. Bir bakıma onlar Türklük dünyasını yeniden yaratacak “yeni Âdem ve yeni Havvalar” olacaklardır. Ay Hanım, Turgut’u unutmak için buranın işleri üzerine yoğunlaşır. Turgut ise hala Kızılma’yı aramaktadır. Bir gün Lozan’da kurulan Kızılma’nın ilanını görür, buraya gelir ve resim hocası olmak için başvurur. Ay Hanım Turgut’a görünmez çünkü askının alevlenmesinden korkmaktadır. Turgutla, Ay Hanımın yardımcısı Tomris Hanım ilgilenir. Turgut, Tomris’i daha önceden hayal meyal gördüğü Ay Hanım sanarak asık olur. Ancak Tomris Ertuğrul adlı bir gence asıktır. Onların evleneceklerini duyan Turgut, intihara karar verir. Son anda Ay Hanım ortaya çıkarak durumu anlatır, sevgilisini ölümden kurtarır ve evlenirler. Fatih Özdemir, “Kızıl Elma’yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, S. 3/5, 2008, s.505-506.

Azerbaycan coğrafyasında geçirdiği günler askeri usul ve yöntemlerle gerçekleştirilemeyen şeyin bu kez bilgi-eğitim temelinde de hayata geçirilemeyeceğini gösterir. “Turan” fikri bu dönemde onun düşünce dünyasında milli duygunun inşa edilebilme koşulları ile yer değiştirmeye başlar. Kimya laboratuvarları ve fizik dershaneleri açılması, biyoloji ve jeoloji dersleri için malzeme toplama isteği, matematik, dil, psikoloji, felsefe öğretebilme hep bu milli duygunun gelişimi için özlemi çekilen unsurlardır. Süreyya için “Turan” coğrafyasında her biri kendine özgü tarihsel ve coğrafi bir temelde şekillenmiş halkların bir millet olabilmeleri bilen, inanan, yapıcı ve teşkilatçı insanlar yetişmesine bağlıdır.⁴⁴²

Bu bağlamda Nuha’da eğitim adına yaptıkları klasik bir anlayış içinde değerlendirmemek gerekir. “Turan” birlikteliğini gerçekleştirmeye yönelik militarist bir tutum bu eğitim faaliyetlerini toptan etkiler. “Aydemir” romanındaki “insaniyet devri”ne ulaşması için onun Azerbaycan’da önemli askeri sınavlar geçirmesi de gerekecektir. Öncelikle bozulmamış ve milli zemini oluşturacak unsur olarak gördüğü çevre ile bağlantı kurmak için bir izci oymağı kurar: “İzci oymağı bayrağı altında kırlarda, köylerde yapılan yürüyüşler, toplantılar, haberleşmeler, raporlar, kroki tanzimi, bir geçidin, bir köprü başının siperlerle tahkimi gibi, herkese yalnız kendini değil, başkalarını da düşünmek ve korumak duygusu veren hareketler, bu genç insanlara yavaş yavaş sıhhatli bir kendilerine inanmak hissini veriyordu.”⁴⁴³

Bu durum İttihat ve Terakki popülizmin, halkçılığının şiddetli bir Türkçülüğe dönüştüğü konjonktörü hatırlatır. Bu eğitimde bilgiden çok şarkı, şiir ve marşlar ile disiplin, talim gibi askeri unsurlar daha etkilidir. Şevket Süreyya imparatorluk içinde edindiği bilgi birikimiyle burada her kesimden insanı milli bir dayanışma tesis edebilmek için seferber etme gayretindedir. Din de bu bağlamda bu milli dayanışmanın inşa edilmesinde önemli unsurlardan biridir ve Şevket Süreyya Nuha’daki faaliyetlerinde dini de Türklüğün altına çekmeye çalışır. Bunun en güzel örneği Süreyya’nın Cuma hutbelerini “Turan” hutbelerine çevirmiş olmasıdır: “Biz evvela Türküz, sonra Müslümanız”, diye başladım. Hâlbuki Türk kelimesi, son zamanlarda bilhassa aydınlar arasında yayılmakla beraber, halk kendini daha ziyade, Sünni, Şii,

⁴⁴² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.156.

⁴⁴³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.148.

yani daha ziyade Müslüman olarak biliyordu. Türk sözü, Osmanlı Türklerine verilen bir isimdi.”⁴⁴⁴

Kendi odası “Türkistan’daki Aydemir”in odası gibi herkese açıktır, gündüzleri mektepte çalışır, çalışma saatleri dışında Nuha’nın çarşı ve mahallelerinde gezer: “Geceleri, muallimlerin, okur yazarların evlerinde toplanıyorduk. Bazen Sünni İmamı Nur Mehmet Efendi’nin fakat daha ziyade Şii Ahundu Ferecullah’ın evine giderdim.”⁴⁴⁵ Cuma namazlarında imamın hutbesinden önce minbere çıkar günün meselelerini ayet ve hadislerle anlatır, kendi ifadesi ile mektep işleri ile askerlik işlerini birbirine karıştırırdı.⁴⁴⁶

Şevket Süreyya’nın romantizmin bu topraklarda daha gelişkin ve gerçekçi bir milliyetçi söylem ve pratikle karşılaştığının söylenmesi gerekmektedir ki otobiyografine yansıyan bu dönem ile ilgili kafa karışıklığı ancak böyle açıklanabilir. Bu kafa karışıklığı “Turan” düzeni ideali ile dolu zihnin karşılaştığı kişileri ve olayları değerlendirirken tarihsel durum ve birikimi göz ardı etmesine yol açar. Kişiler “milli düşünce bakımından şahsiyetsiz”⁴⁴⁷ olarak nitelenmesi ile Azerbaycan’ın milletleşme sürecinin “cemaatten milli devlete”⁴⁴⁸ şeklinde basitleştirmesi veya kozmopolit Bakü karşısına sıhhatli bir köylü çevresi olarak Nuha’yı koyması onun Azerbaycan özelinde milliyetçi mücadelenin içinde bulunduğu durumu hiç hesaba katmadığını gösterir.

Oysa bütün eksiklerine rağmen karışık bir coğrafya ve zor bir jeopolitik içinde Azerbaycan bir Cumhuriyet ilan edebilmiştir. Süreyya’nın o dönemde gereği gibi değerlendiremediği bu idealizm milli bir devlet kurulması sorunun tanımlanmasıyla ilgilidir. Rusya Müslümanları özelinde sorun bağımsızlıkla özerklik arasında şekillenen tartışmalarla belirlenmiştir. Azerbaycanlı ve Tatar entelektüellerinin önderliğinde gelişen sürecin 1905 devrimine uzanan bir kökü vardır. Dolayısıyla Rusya Müslüman entelijansiyanın önemli bir mücadele geçmişi ve bu bağlamda oluşan milliyetçi birikimi bulunmaktadır. Bu geçmiş ve birikim Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişen milliyetçilikle bazı ortak noktalarda buluşsa da sonuçta farklı bir mecrada şekillenmiştir.

⁴⁴⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.146.

⁴⁴⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.147.

⁴⁴⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.149.

⁴⁴⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.147.

⁴⁴⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.151.

Şevket Süreyya'nın her iki coğrafyadaki milliyetçilik tartışmalarına ve bu tartışmaların romantik tarafı dışarıda bırakılırsa vakıf olduğunu söylemek güçtür. Üstelik Bolşeviklerin Kafkas coğrafyasında varlığı Rusya Müslümanlarının da içinde bulundukları durumu yeniden değerlendirmelerini gerektirmiştir. O dönemde bir İmparatorluk okulundan diploma almış genç bir muallim olarak bu sorunların kendi kafasında netleştiğini söylemek güçtür. Nihayetinde bir "Turan Birliği" kurma hayali onu bu coğrafyaya taşımıştır. "Turan Birliği"nin emperyal bir birlik mi yoksa halkların kendi milli benliklerini idrak edip ulus-devletlerini kuracakları bir formasyonu mu ifade ettiği noktası onun zihninde net değildir.

Bu sorun aslında Rusya Müslümanlarının kendi içlerinde ve Rusya'ya karşı vermiş oldukları mücadelelerin de ana mihverini oluşturur. Süreyya, Azerbaycan'a Turan idealini gerçekleştirmek için geldiğinde kendisini Rusya Müslümanlarının kimlik, aidiyet, eğitim, dinin modernizasyonu gibi sorunlarının tam ortasında bulur. Rusya içindeki mücadelede bir milli kimlik inşa etme sürecinde Azerbaycanlı entelektüeller, Kazan ve Kırım'daki soydaşları ile beraber bu bağlamda önder durumdadırlar. Dolayısıyla iki farklı coğrafyada milli kimliğin geliştirilmesi yolunda önüne çıkan sorunları değerlendirecek bir birikim ve perspektiften yoksun⁴⁴⁹ olan Şevket Süreyya'nın vurguladığı "gayri milli"lik, gerçekliği yansıtmaktan uzaktır. Zihnindeki ideal milliyetçilikle Azerbaycan'ın o bölgede etkin büyük güçlerin vesayetinde gerçekleştirmeye çalıştığı milli devlet fikri arasındaki uçurum onun bu dönemdeki hayal kırıklığının ve "Turan İdeali"ne olan inancın sarsılmasının da nedenidir: "Hulasa her çelişme, her soru, her istifham başka bir cevap bekliyordu. Hatta uzaktan hep bir ırktan gibi görünen bu milyonları, hakikatta parça parça ayıran hesapsız farklar vardı. Her boyun, her ırk kolunun kendi tarihi oluşundan gelen ve onun bilinçaltına gizlenen özellikler... Sonra dil, lehçe, din, mezhep ayrılıkları... Nihayet; doğa veya toplum şartlarının doğurduğu diğer sayısız parçalanışlar, kavgalar."⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Azerbaycan'ın o günkü koşullarına yönelik değerlendirmelerini yaparken Suyu Arayan Adam'da şunu da söyler: "O günlerde, bu düşüncelerin hepsini ve bu kadar aydınlık olarak sıralayabiliyor muydum? Pek tayin edemiyordum. Ama, bu soruların hiç olmazsa ana hatlarıyla beni düşündürdüğünü gayet iyi hatırlıyorum.", Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.179.

⁴⁵⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 154.

Sonuçta aydınlatmaya geldiği coğrafyada aydınlandığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Burada gördükleri ve öğrendikleri, bağlandığı davanın gerçeklerini ve daha da önemlisi dünya meselelerini değerlendirebileceği bir bakış açısı oluşturmada önemli katkılar sağlamıştır. Bu anlamda bir mektep ve maarif hareketi olarak küçümsediği Rusya Türklerinin eğitimi mihver alan (Ceditçilik) modernleşme deneyiminin onun üzerindeki etkisinin altı tekrar çizilmelidir.⁴⁵¹

1918 sonlarında Edirne'ye döndüğü düşünüldüğünde Süreyya en geç 1919 yılı ortalarında Azerbaycan'a ulaşmıştır. 1918 sonunda Şevket Süreyya bulunduğu birlikten terhis olurken bölgede Mayıs 1918'de Gürcistan'da Menşevikler Azerbaycan Müsavatçılar ve Ermenistan'da Taşnak Partisi iktidara gelerek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Çarlığın yıkılması ve sonrasındaki iç savaş neticesinde bölgede bir otorite boşluğu oluşmuştur. Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu savaştan ve bölgeden çekilmişlerdir. Ortaya çıkan yeni bağımsız devletler büyük güçler için yeni ittifak arayışlarında önemli aktörler olarak sivriliyorlar. Bu aynı zamanda bölgede istikralı bir bağımsızlık tesis etmenin güçlüklerini de göstermesi açısından önemlidir. Kafkasya artık İngiltere ile Bolşevikler arasında bir nüfuz kurma mücadelesinin nesnesidir. Bu dönemde Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir. Nisan 1920'de Bolşeviklerin işgaline kadar da bu durumunu devam ettirecektir.

Şevket Süreyya İngiltere, Rusya ve Ankara arasındaki güç, rekabet ilişkileri çerçevesinde Azerbaycan'ın bağımsızlıktan Sovyet egemenliğine geçiş sürecine tanıklık etmiştir. İttihat ve Terakki'nin "Turan" topraklarını fetih için önemli bir üs olarak belirlediği Bakû, Ankara Hükümeti, Bolşevikler ve İttihatçıların iş birliğinde olabildiğince kansız bir şekilde Sovyetlere teslim edilmiştir. Şevket Süreyya bu süreçte

⁴⁵¹ Osmanlılar ile Rusya Müslümanları arasındaki ilişkileri eğitim açısından ele alan bir çalışmanın vardığı sonuç Şevket Süreyya için de geçerlidir: "Osmanlı Türklerinin Rusya Türkleri hakkındaki bilgileri sınırlıydı. Temas imkânının olduğu durumlarda, din ve soy birliği olmakla birlikte, onlarla aralarında önemli kültür farklarının bulunduğu ortaya çıkmaktaydı. Nitekim oralara davet edilen veya özel görevle gönderilen öğretmenler daha gerçekçi bir tablo sunmaktaydılar. Osmanlı aydınlarının Rusya Türkleri hakkındaki bilgileri Türkiye merkezliydi ve daha çok onların Osmanlı eğitimine muhtaç oldukları önyargısını taşıyordu. Halbuki Troyskili Ahmet Tâceddin'in de belirttiği gibi, Rusya'dan Türk kökenli öğrenciler gelmesi onlardan ziyade Osmanlı Türklerine yarar sağlıyordu. Nitekim, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlar Osmanlı ülkesinde etkili olmuş; onların eğitim konusundaki eleştirileri ve çözüm önerileri Türk basın ve yayınında önemli bir yer tutmuştu. Somut olarak ne derece etkili olduklarını tahmin etmek güç olsa da, eğitim reformu konusunda farklı ve zengin bir deneyim sundukları açıkça görülmektedir." Ahmet Kanlıdere, "Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri", *TALİD*, c.6, S.12, s. 308-309.

aktif olarak yer almış Azerbaycan'ın işgalini “April İnkılab”ı olarak olumlamıştır. Bundan sonra Azerbaycan'ın geleceği Bolşeviklerin “Ulusal Sorun”u çözmeye yönündeki politikaları ile belirlenecektir.

Şevket Süreyya'nın Bolşevizm'e eğilim gösterdiği bu günlerde Azerbaycan'ın temel problemi Sovyet düzeni içinde bağımsızlık elde edebilmektir. Milliyetçi Müsavat Yönetimi ve liderleri tasfiye edildiğinden N. Nerimanov ve Azerbaycan Komünist Partisi'ne dönüşen Himmet için ana sorunu bu bağımsızlığın elde edilmesi teşkil eder. Bu sorun Azerbaycan'ın Sovyet sistemine dahil edilmesini Doğu'nun Bolşevizm'e açılması bağlamında önemseyen Sultan Galiyev'in milli komünizm çizgisidir. Azerbaycan'da Himmet ve Nerimanov Azerbaycan örneğinde bu politik mücadele hattının temsil ederler.⁴⁵²

Dolayısıyla Şevket Süreyya bağlamında bütün bu karışıklık içinde meselenin algılanmasını daha da zorlaştıran unsur ufukta Bolşevizm'in görünmesidir. Bu onun için farklı bir öğrenme sürecini başlatacaktır. Bu öğrenme sürecindeki mecra ve zemini ise Himmet Partisi, İttihatçılar eliyle kurulan Komünist Fırka ve sonra Mustafa Suphi'nin bu fırkayı yeniden yapılandırarak kurduğu Türk İştirakiyun Teşkilatı (TİT) oluşturacaktır. Nisan 1920 tarihinden itibaren Azerbaycan'ın siyasi geleceği artık Bolşeviklerin elindedir. Himmet çatısı altında örgütlenen yerli komünistler bu mücadelede ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu isimlerden Nerimanov⁴⁵³'un ayrıcalıklı bir yeri vardır. Nitekim Şevket Süreyya otobiyografisinde onun ayrıcalığını teyit etmiştir: “Bakû'den Nuha'ya gelen ilgi çekici ilk yolcu, Dr. Neriman Nerimanof oldu. Dr. Neriman, Azerbaycan'ın az sayıdaki aydınlarından biriydi. Ciddi, güven uyandıran bir siması vardı. İhtilal veya istila, onu Azerbaycan'ın icra komitesinin başkanlığına getirdi. Bu bir nevi, devlet reisliği demekti. Söylendiğine göre eskiden beri sosyalist, komünistti. Azerbaycan'ın niçin sovyetleştirildiğini, evvela onun nutuklarından dinlemiş olduk.”⁴⁵⁴

Nerimanov'un Şevket Süreyya'nın da ifade ettiği ‘ilgi çekiciliği’ sadece onun Azerbaycan'da iktidarı elinde bulundurması veya Nisan 1920 öncesinde Lenin'le ve

⁴⁵² Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 227-228; Hüseyin Adıgüzel, *Atatürk Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 58.

⁴⁵³ Nerimanov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesrin Sarıahmetoğlu, *Neriman Nerimanov Mücadeleye Adanan Hayat*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012; Hüseyin Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri Nerimanov*, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.

⁴⁵⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 204.

Bolşeviklerle kurduğu yakın ilişkiler değildir. Milliyetçiliği dışlamayan komünist bir düşüncenin öncülüğü yapmış olması onun temel özelliklerinden biridir. Şevket Süreyya kendi gelişimini de borçlu olduğu bu “milli komünizm” geleneğinden söz etmemeyi tercih etmesine rağmen Nerimanov bu anlamada bir istisnadır. Şevket Süreyya onun Sovyet sistemi içinde de olsa Azerbaycan’ın bağımsız olmasını savuna geldiğini belirtmiştir: “Dr. Neriman ise kongre toplantılarında başka türlü konuşuyor ve Azerbaycan'ın istiklalinden bahsediyordu: Moskova'dan gelen bir yoldaş, diyordu, eğer bizi anlamazsa, onu omuzlarından sarsarız. Yahut çenesinin altına şöyle vururuz (Bunu söylerken Dr. Neriman, Moskova'dan gelen yoldaşın çenesinin altına nasıl vurulacağını da eliyle gösterirdi). Dr. Neriman hakikaten bunu yapabilir miydi? Yoksa kendi kendini mi aldatıyordu. Bunları bilemem. Ama Dr. Neriman bütün nutuklarında birkaç cümlede bir, Lenin'le olan şahsi dostluğunu, her başı sıkıldıkça ona nasıl koştüğünü anlatıyor, Lenin'den sadece baba adıyla, İliç, diye bahsediyordu. Anlaşılıyordu ki, o günlerde Azerbaycan'ın kaderi, toprak altındaki petrol çamurunun bu toprağa yazdığı alın yazısıyla, Doktor Neriman'ın Lenin'le şahsi dostluğuna dayanıp, Moskova'dan gönderilecek yoldaşları omuzlarından sarsıp, akıllarını başlarına getirebilme işinin bir arada yürütülmesine bağlıydı. Lenin de Neriman da hiç şüphesiz kendi yollarında idealist insanlardı. Ama, işin böylece yürütülmesi de, her halde oldukça güç görünüyordu.”⁴⁵⁵

Şevket Süreyya, Azerbaycan’da komünizmin gelişimi ve genel anlamda komünizm benimseme ve öğrenme sürecinde Nerimanov’un söyleminin etkisi altında kaldığı da anlaşılmaktadır.⁴⁵⁶ Şevket Süreyya Nerimanov’un söylevlerinde milliyetçilikle sosyalizmin buluşma noktalarını açık bir biçimde görebilmiştir. Şevket Süreyya Nerimanov’un söylemini şu şekilde özetlemiştir: “Çar Rusya’sı zalimdi.

⁴⁵⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 208-209.

⁴⁵⁶ Şevket Süreyya’nın sosyalizmin Azerbaycan özelindeki gelişimi hakkındaki yorumları Nerimanov’un Şark’ın özgünlüğüne yaptığı vurguyu akla getirmektedir. Şevket Süreyya, Rus İhtilali’nin Azerbaycan’da Bakü dışında hiçbir karşılığı olmadığını ifade eder. Büyük toprak mülkiyeti, kölelik ve feodal ilişkiler tasfiye edildiği ve işçi sınıfının huzursuz olduğu tek yer ise eski teknoloji ile petrol çıkarılan Bakü’dür. Azerbaycan böylesi bir ihtilalin başarılabilmesi için gerekli koşullara sahip değildir. Memleket geri, basit ve şarklı bir yapıdadır ve burjuva-proletarya ayrımında ifadesini bulan ezen-ezilenler gibi bir toplumsal tabakalaşma olmadığı gibi müstebit bir hükümdarın baskısıyla da yönetilmemektedir. Şevket Süreyya’nın Nuha’da karşılaştığı ilk Bolşevik tip *Ejderhan Balıkçısı* olarak isimlendirdiği bir Çeka komiseridir. Onun “burjuvaziye ilanı harp” uygulamaları ile Bolşeviklerin toplumsal yapıya değiştirme girişimlerine tanıklık etmiştir. Şevket Süreyya’ya göre şehirdeki zenginliğe el konulması ile toplumsal hiyerarşi kökünden sarsılmış başka bir ifade ile burjuvazi silahsızlandırılıp iktidarsızlaştırılmıştır. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 175-179.

Emperyalistti. Şoven Büyük Rusya, mazlum milletlerin haklarını, hürriyetlerini çiğniyordu. Onları ağır yumruğu altında inim inim inletiyordu. Bir de Çarlık zamanında burjuvazi, Garp burjuvazisiyle elbirliği yapıp, dünyayı taksim etmek yolunda, dünya harbini açmıştı. İşçiyi, köylüyü uzak cephelerde kırdırmıştı... vb. Buraya kadar anlaşılmayacak bir şey yoktu. Ondan sonra Azerbaycan'ın, Türkistan'ın ve eski Rusya'yı teşkil eden bütün milletlerin kaderi birden, Rusya'nın kaderi ile birleştiriliyordu. Rusya'daki işçilerle köylüler, hep bu emperyalizmin yok edilmesi, büyük Rus şovenizminin mahvedilmesi için ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmayı, Garp emperyalistleri, İngiliz, Alman, Fransız canavarları boğmaya çalışmışlardı. Ama yoldaş Lenin'in, yoldaş Troçki'nin idaresi ve partinin de rehberliği sayesinde bu müdahaleler kan içinde boğulmuştu.”⁴⁵⁷

Müslüman bir ailenin çocuğu olarak Tiflis'in bir köyünde doğan Nerimanov 1890 yılında öğretmen okulunun bitirdikten sonra mesleğini yapmak üzere Bakü'ye gelmiş burada bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1902 yılında tıp tahsili yapmak için Odesa'ya gitmiştir. Bakü ve Odesa yılları onun devrimci fikirlerle tanıştığı ve bu hareketlere aktif olarak katıldığı yıllardır.⁴⁵⁸

1904 yılında Bakü'de kurulmuş olan Himmet Partisi saflarına katılmıştır. 1908 yılında okulu bitirmiş ve Bakü'ye gelerek çalışmaya başlamış; ama devrimci mücadele içindeki etkinlikleri de devam etmiş Kaspi, İrşad, Hayat ve Tekâmül gibi gazetelerde yazılar yazmıştır. Çarlık yönetiminin baskısından kurtulmak için Tiflis'e geçmiş ve burada İran Devrimi ile bağlantılı faaliyetleri gerekçe gösterilerek 1909 yılında tutuklanmış ve Astrahan'a sürgüne gönderilmiştir.⁴⁵⁹

Dört yıl süren sürgün hayatından sonra 1913 yılında Bakü'ye dönebilmiş ve 1917 yılında Himmet Partisi'ni yeniden canlandırarak genel başkanlığını yapmış ve fırkanın yayın organı olan, redaktörlüğü ve başyazarlığını yaptığı Himmet gazetesini çıkarmıştır. 15-20 Nisan 1917 tarihlerinde Bakü'de Genel Kafkas Müslümanları Kurultayına parti temsilcisi olarak katılmıştır. Bakü Şehir Meclisi'ne seçilmiş Himmet dışında Bakinski Raboçiya ve Kaspi gazetelerinde de makaleleri yayınlanmıştır. Bakü Sovyeti'nin Devrim Müdafaa Komitesi kurulunda S. Şaumyan, P. Caparidze, Q.

⁴⁵⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 204.

⁴⁵⁸ Adıgüzel, *Atatürk Nerimanov*, ss. 23-26.

⁴⁵⁹ Hüseyin Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri Nerimanov*, İleri Yayınları, İstanbul, 2004, ss.49-76.

Korganov gibi isimlerle beraber yer almıştır. Himmet gazetesinde Bolşeviklerin Bakü'deki etnik kırımını çok açık biçimde eleştirmiş bu işlerden Taşnak Çeteleri ve Şaumyan'ı sorumlu tutmuştur. 25 Nisan 1918 tarihinde kurulan Bakü Halk Komiserleri Sovyet'i içinde Şehir Bakım ve Onarım Komiseri olarak görev yapmıştır.⁴⁶⁰

Bakü'nün Osmanlı imparatorluğu tarafından ele geçirilmesi Bakü Sovyet'i fiilen sona ermiş ve Nerimanov, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımlarıyla milliyetçi Müsavat'ın iktidarını kurduğu yıllarda hastalığı nedeni ile yine Astrahan'a gitmek zorunda kalmıştır. 1919 yılının ortalarında Doğu milletleri ve Kafkasya hakkında görüşlerinden faydalanabilmek amacıyla Lenin tarafından Moskova'ya çağırılmış ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Halk Dışişleri Komiserliğini Yakınoğu şubesinin müdürü daha sonra RSFSC Halk Milli İşleri Komiser Muavini olmuştur.⁴⁶¹

Bütün bu gelişim çizgisine bakıldığında Nerimanov'un Lenin başta olmak üzere Bolşevikler tarafından Doğu Halkları, Rusya Müslümanları ve daha dar planda Kafkasya açısından oldukça önemsenen bir isim olduğu görülmektedir. Kendisi de milliyetçi çizgisine ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı konusundaki hassasiyetine rağmen Doğu'nun kurtuluşunun komünizmi benimsemesiyle mümkün olacağı inancındadır: "Azerbaycan'da doğu için örnek Sovyet cumhuriyeti kurmak ve bununla da Doğu'nun mazlum halklarını kısa bir zamanda kendi tarafımıza çekmek ve bu yolla Avrupa kapitalizmini kendi ekonomik kökünden mahrum bırakmamak, Avrupa işçilerinin hayatındaki buhranı derinleştirmek, çabuklaştırmak ve böylelikle de Avrupa'da arzu ettiğimiz devrimi hızlandırmak."⁴⁶²

Nerimanov Komintern İcra Komitesi tarafından Doğu Halkları Kurultayı'nı hazırlamak amacıyla oluşturulan Teşkilat Bürosu'na seçilmiş⁴⁶³ ve kurultayın açış konuşmasında gözünü Batı'ya diken Bolşeviklere Doğu'nun devrimci potansiyelini hatırlatmıştır: "Kısa bir süre önce çalışmalarını Moskova'da tamamlayan ve 37 ülkenin temsilcilerini bir araya getirmiş olan Komünist Enternasyonalin Dünya 2. Kongresi,

⁴⁶⁰ Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri*, ss. 83-93.

⁴⁶¹ Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri*, s. 97, s. 99.

⁴⁶² Hüseyin Adıgüzel (Haz.), *Nerimanov Mektuplar*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s. 44.

⁴⁶³ Yavuz Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Baku)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 32-33.

bunu bütün dünyaya açıkladı. Rus Sovyetleri Cumhuriyeti'nin savaşı bizim savaşımızdır. 'III. Enternasyonal'in burjuvaziye karşı savaşı, emperyalizme karşı savaşımızdır. Yoldaşlar, ben, Doğu emekçi Halkları Kurultayı'nın bu görüş şeklini kabul edeceği ve bunu her yerde haykıracağı derin inancını taşıyorum: Beyaz Polonya'ya karşı Rus Sovyetleri Cumhuriyetinin yaptığı savaş, sadece Batı proleterlerinin değildir, bu ayrıca Doğu'nun çalışan halklarının ortak düşmana karşı savaşıdır.”⁴⁶⁴

Ayrıca kurultay sonunda oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne de seçilmiştir.⁴⁶⁵ Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmada Doğu'nun komünizmi içselleştirme sürecinin özgünlüğü üzerinde durmuştur: “Ben isterim ki, bütün ömrünü harpler ve felâketler ile geçiren Türkiyeliler tarihi için bu meclis ebedi nişan olsun. Siz şüphesiz bu mecliste derdlere ilâçlar arayacaksınız. Fakat bu ilâcınız vatana münhasır mı, yoksa bütün beşeriyete mi ait olacaktır. Dört yıllık harp bize gösterdi ki bütün milletleri dalâletten kurtaracak ilâç, ancak komünizmdir, başka bir ilâç yoktur... İşte Cihan Harbi neticesinde mazlum amele hakiki hayatına kavuştu. Memleketin hakiki sahibi hayatın hakiki mâliki oldu. (Alkışlar). Yoldaşlar, sizin kongrenize büyük ve mühim vazifeler düşüyor. Şarkı iyi tanıyınız. Oraya ihtiyatlı gidiniz. Çünkü şarkın hayatı, âdetleri, düşünce ve itikadları pek başkadır. Şark, Rusya amele ve köylüsünün gittiği yoldan gidemez. Bizim bir sehvimiz şarkı felâkete sürükler. Bunun için tatbikat cihetini evvelce burada halletmeli ve şarkı öyle bir canlandırmalısınız ki, o bağırsın: Artık ben yaşıyorum, ben bu dünyada buyruklar verebiliyorum, diyebilisin.”⁴⁶⁶

Bolşeviklerin “Ulusal Sorun” konusunda izledikleri politikaların hata ve eksiklerini Lenin ve Stalin'e yazdığı mektup ve raporlarda açıkça ifade etmiştir.⁴⁶⁷ Ayrıca Türk Sovyet ilişkilerinin kurulma sürecinde Çiçerin'in yaklaşımını eleştirerek Moskova Antlaşması'nın imzalanmasına giden süreçte önemli bir arabulucu rolü oynamış, Türkiye'nin milli mücadelesine önemli maddi yardım sağlamış Mustafa

⁴⁶⁴ Mustafa İnç (Der.), *Doğu Halkları Kurultayı (Baku 1920)*, Birharf Yayınları, İstanbul, 2007, s.79.

⁴⁶⁵ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 175, s. 177.

⁴⁶⁶ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara, 1997, s.218-219

⁴⁶⁷ Adıgüzel, *Nerimanov Mektuplar*, ss.15-87.

Kemal Kazım Karabekir'e telgraf mektuplar yazarak Türk-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimi için çaba göstermiştir.⁴⁶⁸

Sonuç olarak bölgeye Bolşeviklerin girişi Şevket Süreyya'nın kafasındaki kurtarıcı devlet rolü sorununu daha da karmaşık hale getirmiştir. Kendi kurtarıcı misyonu ve bununla bağlantılı kimlik arayışının yönü ve içeriği muğlaklaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini bölgede Bolşevikler almıştır. Çarlık emperyalizmini sahiplenilen yeni Rusya bu kez "dünya ölçüsünde davaları olan bir hareketle" mazlum Azerbaycan'ı petrol için kurtarmaya gelmiştir. Bolşeviklerin kurtarıcı rolü Azerbaycan'ın ve geri kalan Rusya Türklerinin bağımsızlığının sağlanması noktasında belirsizleşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütarekesi ile bölgeyle bütün bağlarını koparmıştır. Onun temsilcisi olarak gelen Şevket Süreyya'nın da "Turan" birliğinin kurulmasının ne kadar güç olduğunu anlaması çok uzun sürmemiştir ve bu güçlük kendisinin de içinde bulunduğu aydın kesim ile bütün bir halkın cehaletten kurtarılması gerçeği ile de daha da ağırlaşmaktadır.

Milliyetçiliğin meselelerini gözlemlemeye ve öğrenmeye başladığı bu süreçte komünizme de sempati duymaya başlamıştır. Bolşevikler, Rusya Müslümanları, İttihatçılar ve Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenen anti-emperyalist 'Doğu'nun Uyanışı' ve 'Mazlum Milletler' söylemi onu bir kez daha 'İnsaniyet Devri'ne ulaşma çabası olarak formüle edilen bir ütopyaya doğru çekecektir.

2.4. Büyük Emeller Peşinde: İttihatçılarla "Teşriki Mesai"

Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla ilk kez yakından tanışma olanağı bulduğu coğrafya aynı zamanda Ankara Hükümeti ile yurt dışındaki İttihatçıların Bolşeviklerle iş birliği sağlama hususunda ortak bir ittifak içinde hareket ettikleri zemini oluşturur.

Bolşeviklerle ittifak kurma sürecinde etkili olmaya çalışan ana hatlarıyla dört grup ayırt edilebilir: 1- Mustafa Kemal'in başını çektiği, milli bağımsızlığı esas alan ve Bolşevik fikirlerle bu açıdan pragmatik açıdan ilgilenen grup 2- Enver, Talat ve Cemal paşa gibi isimlerin temsil ettiği Komünist Enternasyonale İslam'a özgü

⁴⁶⁸ Adıgüzel, *Atatürk Nerimanov*, ss. 85-89, ss. 96-99.

Bolşevik ihtilalcilikle⁴⁶⁹ eklemelenen grup 3- Hakkı Behiç, Muhittin Birgen, Fuat Sabit gibi Türkiye için kendine özgü koşullarda bir toplumsal devrimi savunan ama komünizme mesafeli duran İttihatçı grup 4-Mustafa Suphi'nin temsil ettiği milliyetçi-İttihatçı çizgiden Bolşevizm'e geçerek Komünist Enternasyonale bağlanan grup.

Bütün gruplar birbirleriyle ilişki içinde rekabet halinde olduğu söylemlerinin iç içe geçebildiği unutulmamalıdır. Milliyetçiliğin argümanlarını barındıran komünist bir çizginin bu gruplar arasındaki ilişkilerin geçişken hale getirdiği de ayrıca belirtilmelidir.⁴⁷⁰

Yine Kemal Tahir'in: "... Bu iki kadroyu da kuranlar – az farkla – hemen hemen aynı insanlar... Birinde devleti elden çıkarıyorlar, birinde yeni bir devlet kuruyorlar"⁴⁷¹ ifadesinde özetlediği gibi bütün bu gruplar arasındaki ilişkilerde İttihatçılar ve İttihatçılık tam ortada durmaktadır.

İttihatçı kadroların bu ittifak sürecinde en başından beri önemli rolleri olmuştur. Bu kadrolar Berlin'de, Moskova'da, Bakü'de ve Anadolu'da bu amaç doğrultusunda yoğun bir faaliyet içindedirler. Şevket Süreyya'nın Azerbaycan günlerinde bu kadrolar ile ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu bölümün amacı İttihatçılar, Kemalistler ve Mustafa Suphi arasındaki rekabet içinde Şevket Süreyya'nın yerini belirleyebilmektir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 485.

⁴⁷⁰ Böylesi bir ayırım yapmak zor; ama sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin karmaşıklığını İttihatçıların sosyalizme yönelik fikirlerinin çeşitliliğini kavrayabilmek için gereklidir. Abidin Nesimi TKP dönemi hatıralarına yer verdiği kitabında böyle üç gruba bir ayırım ortaya koymuştur. İlk gruba Nesimi, Talat Paşa ve Hüseyinzade Ali, Kürt sosyalistlerinden Nuri Aziz, Kafkasyalı Ali Saip Hindistanlı Abdülsettar gibi isimleri koymuş ve grubun amacını da şöyle belirtmiştir: "Eski Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine giren Müslüman ulusları sosyalist bir federasyonda toplamak". İkinci grubun amacını "Anadolu Irak, Suriye İran Çin ve Çarlık Rusyasındaki Türk Müslümanlar ile bir Turan-İslam sosyalist cumhuriyeti kurmak olarak" özetlemiş ve bu gruba da Enver Paşa, Fuat Sabit, Neriman Nerimanov gibi isimleri koymuştur. Son grubu ise Nesimi, Mustafa Kemal, Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Zeki Velidi ve Mehmet Emin Resulzade gibi "yalnızca kendi ülkesindeki insanlarımızı kurtarmayı" amaçlayanların oluşturduğunu belirtmiştir. Kitabın ilerleyen sayfalarında bu üçlü ayırım dördünlü hala gelmiştir. Yukarıdaki Osmanlı Türk Müslüman grubuna bir de İslam Sovyet komünizmi eklenmiştir. Tek bir coğrafya ve ulusa yönelik olan dışında kalanlar ayırımların hepsi Ortadoğu, Orta Asya, Afrika coğrafyasının sosyalizmle ilişki kurma biçimlerinin hep 'pan' siyaset ve vizyonlar içinde düşünüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Türk, İslam veya Osmanlı sosyalizmi olarak vasıflanan politik tasarımların coğrafi, ideolojik kültürel vb. açılarından iyi tanımlanmış olduklarını söylemek oldukça zordur. Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 31.

⁴⁷¹ İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1980, s.73.

⁴⁷² Burada bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Bolşeviklerle ittifak kurma sürecinde, Anadolu'da İstanbul Ankara ve Eskişehir komünizm açısından faal merkezler olarak ön plana çıkarlar. Bu merkezlerde kurulan fırkaların, çıkarılan gazete ve dergilerin kısaca Komünist örgütlenme ve mesainin

Kısaca şu sorulara yanıt verilmeye çalışılacaktır: Şevket Süreyya'nın İttihatçılıkla ve İttihatçılarla ilişkisi nedir? Bu ilişki hangi zaman ve zeminde bir değişikliğe, kesintiye uğramış ve o neden son tahlilde seçimini komünizmden yana kullanmış ve onun komünizmi benimsemesinde hangi koşullar etkili olmuştur? Bu soruların cevapları aranırken şu iki husus da unutulmamalıdır. Şevket Süreyya Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde önemli bir mekân olarak öne çıkmış Azerbaycan'dadır ve bu süreçte etkili olmuş isimleri tanımış ve onlarla görüşme şansına sahip olmuştur. İslami içeriğe sahip ve İttihatçılığın etkisinde gelişen bir sol söylem Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki faaliyetinin takip edilebileceği yatağı oluşturur. Söylemin etkisi mekânla yakından bağlantılıdır.⁴⁷³ Bulunduğu mekân uluslararası ilişkileri doğrudan belirleyen ve bu ilişkilerden etkilenen özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda İttihatçıların rolünün tartışılabilceği dört önemli kritik olay bulunmaktadır. İlki Baha Sait'in Ocak 1920'de Karakol Cemiyeti adına Bolşeviklerle bir antlaşma imzalamasıdır. Bununla bağlantılı olarak Bakü'de yine İttihatçı kadroların etkin olduğu Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasıdır. Üçüncüsü ise bu İttihatçı etkinliğin en yüksek düzeye ulaştığı Şark Milletleri Kurultayıdır.

Moskova ve özellikle Bakü ile bağlantısı bulunmaktadır. Şevket Süreyya bu dönemde Bakü'de bulunduğu için buradaki TKP örgütlenmesi ve Moskova'da eğitim aldıktan sonra İstanbul Komünist Grubu çevresine katıldığı için bu çevrenin faaliyetleri, ideolojik yapısı üzerinde durulacaktır. Ayrıca Şevket Süreyya Komünizme İttihatçı irredantizm üzerinde bir geçiş yaptığı için bütün bu süreçlerde İttihatçıların etkilerine ağırlıklı olarak bakılacaktır. Ankara Hükümeti'nin kurduğu Resmi Komünist Fırka başta olmak üzere, Yeşil Ordu ve Halk Zümresi gibi örgütlenmeler ile meclis içindeki sol akımlar ve yine Rusya kaynaklı Hafı Komünist Fırka ve Türk Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) konu ile alakaları bağlamında ele alınabilmektedir.

⁴⁷³ Şevket Süreyya bu tarihlerde Edirne, İstanbul veya Ankara gibi Anadolu'da herhangi bir şehirde olsaydı bu söylemden etkilenme sürecinin daha değişik olacağı ileri sürülebilir. Böylesi bir spekülasyon şu açıdan önemlidir. Anadolu'da milliyetçisinden muhafazakarına Bolşevizm'e bir kurtarıcı gözüyle bakılmış, sosyalizmin Yeşil Ordu Cemiyeti üzerinden İslami değerlerle meşrulaştırılmaya çalışıldığı kısa süren ve ütöpik bir öğrenim, merak sürecini tetiklemiştir. Şevket Süreyya da komünizm ütöpik bir vizyon içinde öğrenmeye başlamıştır; ama bu ütöpizm bulunduğu coğrafya itibarı ile milliyetçilik ile sosyalizm ilişkisinin belirli bir seviyede tartışılabilceği bir birikimi de içermektedir. Enver Paşa ve diğer İttihatçılarla ilişkisi Bolşevizm'in dünya ihtilali söylemi ile şark milletlerinin uyanışı gibi söylemler etrafında olması onun ayrımlara, coğrafyaya ve farklılıklara pek de dikkat etmeyen büyük projeler etrafında dolaştığını göstermektedir. Turan ideali de Kafkas Orta Asya coğrafyasındaki bütün halkları ima eden bir mekânı ifade etmekte aynı zamanda içinde bütün farklılıkları ile bu halkları barındırmaktadır. İdealin analiz edilmesi daha çetrefil meselelerin sorgulanmasını beraberinde getirecektir. Ayrıca her bir coğrafyanın komünizm ile kuracağı ilişki sosyalizmin dünya ihtilali beklentisinin de Batı'da kısa sürede gerçekleşmeyeceğini doğunun devrimci potansiyelinin hakkında fikirlerin de ütöpikliğini ortaya koymuştur.

Dördüncüsü ise Mustafa Suphi'nin TKP'nin Kuruluş Kongresi'ni düzenleyerek Komintern adına Anadolu ile bağlantı kurma sürecinde İttihatçılarla Mustafa Kemal arasındaki rekabete eklenmesidir. Şark Milletleri Kurultayı'ndan ve TKP kongresinden sonra yurt dışındaki İttihatçıların, Anadolu'daki İttihatçı solun onunla bağlantılı olarak görülen Çerkez Ethem'in, Türk Halk İştirakiyun Fırkası ve Mustafa Suphi'nin siyaseten tasfiye edilme süreci başlayacaktır.

1921 yılının ortalarından itibaren yurt dışındaki İttihatçılarla artık uzlaşma şartlarının ortadan kalkmıştır. Sakarya Savaşı neticesinde Bolşeviklerin Enver Paşa'yı desteklemekten vazgeçmeleri İttihatçıları açısından sonun başlangıcı da sayılabilir.

Azerbaycan onun yeni bir ideolojiye bağlanmasını sağlayan mekandır. Şevket Süreyya burada Enver Paşa'nın temsil ettiği Türkçü-İttihatçı söylemden Mustafa Suphi etkisinde Bolşevik ideolojiye geçiş yapmıştır. Bu noktada onun İttihatçılarla beraber katıldığı eylemleri onlarla ilişkileri ve onlar hakkındaki izlenim ve değerlendirmelerine bakmak gerekmektedir.

İstanbul'un işgaline ve sonrasında Büyük Millet Meclisi açılana kadar Anadolu'daki direnişi örgütleyen aktif merkez İttihatçıların kurduğu Karakol Cemiyeti'dir.⁴⁷⁴ Cemiyet İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına çıkmalarından hemen önce Kara Vasıf, Baha Sait ve Kara Kemal gibi isimler tarafından kurulmuştur.⁴⁷⁵ Karakol'un amacı: "Türk halkını ve özellikle liderleri ülkeyi terk ettikten sonra ülkede kalan ittihatçıları, itilaf devletlerinin ve Hristiyan azınlıkların misillemelerinden korumaktı... Ülkenin işgal altında olmayan kısımlarında bir direniş

⁴⁷⁴ Cemal Paşa Ocak 1921 tarihli Celalettin Arif Bey'e yazdığı mektupta bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Almanya'da ilk zamanda, faal bir siyaset takip edemezdik. Bu hal, Anadolu'da milli hareketin, daha doğrusu İstanbul'da Karakol teşkilatının (Kara Vasıf Bey teşkilatı) zuhuruna kadar sürdü. Anadolu milli hareketi vuzuh peyda edince, faal bir siyaset takip etmemiz lüzumlu oldu.", Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 590.

⁴⁷⁵ Enver Paşa ve diğer İttihatçılar yurtdışına çıktıktan sonra ülke içindeki bütün örgütlenmelerde Karakol Cemiyeti ile bağlantılı isimler dışında İttihat ve Terakki, cemiyetin eylem kanadı ile düşünsel kanadı oluşturan iki ekip ile etkili olmaya çalışmıştır. Nesimi'nin ifadesi ile "1. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin işgal edilmesi üzerine İttihat ve Terakki ileri gelenleri, İttihat ve Terakki'nin ikinci dereceden kişilerini (Kör Ali Bey, Memduh Şevket Esendal, Muhittin Birgen gibi mesleki temsilcileri ile Topal Necati, Deli Halit, Dr. Fuat Sabit gibi Teşkilat-ı Mahsusacılar) örgütleyip yurt dışına kaçtılar. Yurt dışında kaçan İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile yurt içinde Kalan Mesleki Temsilciler ve Teşkilat-ı Mahsusacılar Bolşeviklerle anlaşmayı uygun buldular." Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde*, s. 132.

hareketi kurmak ve bir kadro oluşturacak en yetenekli kişileri Anadolu'ya göndererek bu hareketi olabildiğince güçlendirmek"ti.⁴⁷⁶

1918 yılı sonlarında kurulan cemiyetin etkinliği 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile azalmıştır. Bu tarihten sonra direniş mücadelesinde önderlik Ankara'ya geçmiştir; ama Zabitan, Yavuz, Moltke, Hamza, Mücahit, Muharip, Felah ve Milli Müdafaa Cemiyeti ile bağlantılı Mim Mim gibi gruplar Karakol Cemiyeti'nin işlevini yerine getirmeye çalışmışlardır.⁴⁷⁷

Karakol, Milli Mücadele'ye önemli yardımlarda bulunmasına rağmen yurtdışındaki kadrolarla bağlantı halinde olması ve onlardan aldığı direktiflerle hareket etmesi, cemiyetin Ankara ile ilişkilerini aynı zamanda bir iktidar mücadelesine çevirmiştir. Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde de cemiyetin aktif olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Cemiyet nizamnamesinin 3. Maddesi sosyalistlerle bir iş birliği arayışını yansıtır: "Karakol kuvvetini insaniyet âleminin en necibi bulunan sulhperver heyetlerin ve umum sosyalist ve amele gruplarının muzaheret-i beynelmilelinden ve Türk Müslüman âleminin yüreğinden ve maksadını kabul eden her fert ve cemiyetin muavenetinden alır."⁴⁷⁸

Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Karakol Cemiyeti ve sonrasında özellikle istihbarat faaliyetleri ile sivrilene Mim Mim grubu kadrolarının Bolşeviklerle yakın teması olmuştur.⁴⁷⁹ Bu dönemde İttihatçıların komünistlerle bir işbirliği zemini oluşturma arayışında Türkiye Sosyalist Fırkası ile de ilişki içinde olduğu ayrıca belirtilmelidir.⁴⁸⁰ Baha Sait Bey'in "Türkiye ihtilal hareketini temsil eden Karakol Örgütü ve Uşak Kongresi Heyeti İcraiyesi namına" Bakü'de imzaladığı antlaşma da

⁴⁷⁶ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.128. Zürcher Mondros Mütarekesi sonrasında İttihatçıların faaliyetini "1. Açık siyasi faaliyetler. 2. Yeraltı faaliyetleri, 3. Vilayet şubelerinin rolü, 4. Ordunun rolü" şeklinde dörde ayırır. İttihat ve Terakki'nin yurt içinde kalan kadrosu Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Teceddüt Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Milli Müdafaa Cemiyeti gibi örgütlenmelerle açık siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın uzantısında kurulan Karakol ve daha sonra kurulan Mim Mim gibi örgütlenmeler de yeraltı faaliyetlerini yürüten kadroları içerirler. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, ss. 115-125.

⁴⁷⁷ Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, AKDİTK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, ss. 48-68.

⁴⁷⁸ Erol Ülker, "İşgal İstanbul'unda Müdafaa-i Milliye'nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler", *Kebikeç*, S.41, 2016, s.79. Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 196.

⁴⁷⁹ Yunus Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 32-41.

⁴⁸⁰ Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda*, ss. 32-117; Ülker, "İşgal İstanbul'unda", ss. 82-86.

bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁴⁸¹ Bu antlaşma Bolşeviklerle ilk teması sağlayanların İttihatçılar olduğunu gösterdiği gibi İttihatçıların Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi isimleri atlayarak süreçte önderlik rolünü kaptırmama niyetlerini de açığa vurmaktadır. Kara Vasıf Bey 26 Şubat 1920 tarihinde bu antlaşmadan Mustafa Kemal'i haberdar etmiştir. Mustafa Kemal de 3 Mart 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e yazarak Heyet-i Temsiliye'nin dışında hiçbir kurul ve organın antlaşma imzalamaya yetkili olmadığını, Karakol Cemiyeti'ni Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Heyeti Merkeziyesi olarak tanıdıklarını ve bu tarzda hareket etmeye devam ederlerse onlarla ilişkiyi keseceklerini belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, Baha Sait'in yerine getirilmesi mümkün olmayan birtakım şartları antlaşmada kabul ettiğini ve bu durumu Rauf ve Vasıf Beylere de bildirdiğini sözlerine eklemiştir.⁴⁸²

Görüldüğü gibi Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in yazışmalarındaki mutabakat oldukça kırılgan bir zeminde inşa edilmiştir. Mustafa Kemal Karakol Cemiyeti'nin bu davranışı karşısında yine de İttihatçılardan bazı isimleri (Fuat Sabit ve Halil Paşa) Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde ayrıca görevlendirmiştir.

⁴⁸¹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.509; Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında*, s.292-293. Aslan'a göre, Baha Sait Karakol Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi tarafından her türlü yetkiye haiz murahhas olduğuna dair bir belge ile Bolşeviklerle görüşmeye gönderilmiştir: "Altında Karakol Cemiyeti Mührünün de bulunduğu bu yetki belgesi ile birlikte, Baha Sait Bey'in *"Hukuk-u beşer ve istiklal-i milliyi muhafaza eden Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumisi'nin Suret-i Teşkili"* ve *"Türkiye'de mütarekeden sonra harekât-ı milliyenin suret-i teşkili ve gayevisyeleri"* başlıklı iki belgeyi de yanında getirerek, Bolşevik temsilcilere sunduğu anlaşılmaktadır." Antlaşmanın aşağıda verilen bazı maddelerine bakıldığında dönemin şartları içerisinde etkili olan "İslami Bolşevizm" söylemini ve bu söylemle İttihatçıların amaçları arasındaki bağlantıyı görmek mümkündür. 2.madde antlaşmanın gayesini açıklar: "a) Bütün İslam ülkelerinin Batı Avrupa emperyalistlerinin boyunduruğundan kurtarılması. b) İran, Arabistan, Mısır, Hindistan vb. gibi memalik-i İslam ülkelerinde Batı Avrupa'nın emperyalist burjuva hükümetlerine ve bilhassa Asya ve Afrika'da İngiliz emperyalistine karşı mücadele. c) Bugün teşekkül etmiş bulunan ve Avrupa emperyalistlerine' karşı açılan mücadele neticesinde teşekkül edecek olan Sovyet tarzı idaresinin kabili ve teyidini teminden ibarettir." 3. Madde silah mühimmat ve para işlerine ayrılmıştır. 4. Madde ile Karakol Cemiyeti Bolşeviklere iç savaşta ve diğer düşmanlarına karşı mücadelede yardımı taahhüt eder. 5. madde Bolşevikler ile İttihatçıların antlaşma zeminini gösterir: "5-Türkiye Geçici ihtilal Hükümetini temsil eyleyen Karakol Cemiyet-i İhtilaliyesive Uşak Kongresi Hey'et-i İcraiyesi Batum, İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine bir ayaklanma vücuda getirmek için gereken atılımlara hemen başlayacakları ve Rusya Sovyetleri Cumhuriyeti de gereken para, silah ve mühimmatı da kamilen tedarik etmeyi taahhüt eder." 11. ve 12. Maddeler Kafkas Seddi'nin yıkılmasına yönelik karşılıklı taahhütleri içerir. Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma" *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c.4, S.1, 2004, s.47, s.49, s.50.

⁴⁸² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.243, s.244, ss. 308-311.

Baha Sait başta olmak üzere, Halil Paşa, Fuat Sabit, Küçük Talat, Salih Zeki, Süleyman Nuri gibi İttihatçı isimlerin içinde yer aldığı Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'in bilgisi dâhilindeki diğer bir girişim ise Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde bir rol üstlenmesi düşünülen Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasıdır.⁴⁸³

Bakü'de kurulan bu fırkanın temel işlevi Kafkas Seddi stratejisi gereği Azerbaycan'ın kan dökülmeksizin Bolşeviklere teslim edilmesinin sağlamaktır. Fırkanın 30 Nisan 1920 tarihinde: "Türkiye Komünist Bolşevikleri tarafından Azerbaycan Halkına" başlığıyla yayınladığı beyanname onun amacını ortaya koymaktadır: "1-İnkılâp Ordusu'nun Azeri toprağına güçle değil, dostlukla girmesi, 2-Yanlış götürülmekte olan Azerbaycan siyasetinin umum şark siyasetinin tabi ve makul istikametine verilmesi, 3-Azeri'nin ızdırabını daima duymuş olan Türkiye inkılapçılarının Rusya ve Azerbaycan inkılapçılarıyla muvasala ve tesanüdü. Hamdolsun ki, ilk iki maksada erişildi. Üçüncüsünün de husulü için çalışmakta devam edeceğiz."⁴⁸⁴

Ankara Hükümeti ile yurt içinde ve dışındaki İttihatçılar arasında kurulan ittifakının hayata geçirildiği yer böylece Azerbaycan olmuştur. Bu durum bir İngiliz istihbarat raporuna şöyle yansımıştır: "Hatırlanacağı üzere, Bakû'nün talihsiz "Müsavat" hükümeti, esasen çok sayıda Türk İttihatçı'nın verdiği yardımın bir sonucu olarak, Komünistler tarafından başarılı bir şekilde devrildi. İttihatçıların Bakû'deki Türk Komünist Partisi'ne sızmaları halen devam etmektedir; bu yolla, zaman içinde mutlak bir denetim kurmaya ve Gürcistan ve Azerbaycan'ın kontrolünü, Orta Asya'daki planlarıyla onları bağlamak üzere, kazanmaya çalışmaktadırlar... Bundan dolayı, İttihatçıların düşüncesi, enerjik bir şekilde takip ettikleri planlarını gerçekleştirmeye yaradığı sürece, Rusya'yla ittifakını devam ettirmektir."⁴⁸⁵

⁴⁸³ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, 342; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1 1908-1925*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000, s.74; Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında*, s. 302-303.

⁴⁸⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, s.82-83. 3. maddede ifade edilen amacı Türkiye Komünist Fırkası'nı tasfiye ederek bu fırkayı Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'na tahvil eden Mustafa Suphi yerine getirmeye çalışacaktır.

⁴⁸⁵ Atabaki, "Kendini Yeniden Kurmak", s.45-46. Azerbaycan'ın "Sovyetleştirilmesi"nde Türk milliyetçilerinin katkısı için bkz. Emel Akal, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 50-58; Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında*, s.104; Bora Perinçek, "Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2014, ss. 29-67.

Harekât, Neşriyat ve Propaganda şubeleri bulunan fırka yönetiminde ise iki grup bulunmaktadır. Paşalar grubu olarak bilinen Halil Paşa, Küçük Talat ve Baha Sait ilk grubu oluştururken Bolşevikler nezdinde daha etkili konumda olan Fuat Sabit, Yakup ve Süleyman Nuri diğer grubu oluşturmuştur.⁴⁸⁶ Bu isimler fırkayı kurarken Bakü'deki Himmet taraftarlarından faydalanarak Bolşeviklerle bağlantıya geçebilmişlerdi.⁴⁸⁷

Şevket Süreyya Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgali sürecine destek veren bu kadro ile birlikte çalışmıştır. “Turan” ideali uğruna bu topraklara gelen Şevket Süreyya'nın bu ideal ile bağdaşmayacak bir ittifak ve strateji içinde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Bütün milliyetçi kadrolar, görüş ayrılıklarına rağmen Kafkas Seddi'nin yıkılması stratejisi üzerinde anlaşabilmışlerdir. Bu durum Şevket Süreyya da dâhil sürecin içindeki bütün isim ve grupların kendi eylem stratejilerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.⁴⁸⁸ Enver, Halil Paşa ve diğer İttihatçıların bu strateji içinde hareket edebilmeleri de Azerbaycan'ın istiklalinin tanınması şartı ile sağlanmıştır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.610; Banu İşlet-Cemile Moraloğlu Kesim, (der.) *Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, TÜSTAV Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008, s.128. Şevket Süreyya Aydemir yazdıklarında Halil Paşa, Küçük Talat Bey'den söz eder; ama Fuat Sabit ve Süleyman Nuri'nin isimlerini hiç zikretmez.

⁴⁸⁷ Swietochowski, *Müslüman Cemaatten*, s. 213.

⁴⁸⁸ Bölgenin Sovyetlere terk edilmesi Mustafa Suphi'nin ortaya çıkması buradaki İttihatçı kadroları deyim yerindeyse işlevsizleştirmiştir. Enver Paşa bir süre daha Bolşeviklerle Ankara arasında ittifak kurma sürecinde rol oynayabilmiş, Halil Paşa maddi anlamda Sovyet desteğini sağlayan ilk kişi olmuş, Fuat Sabit Bolşevikler nezdine Mustafa Suphi'nin yerine geçebilecek bir pozisyon elde etmiş, Nuri Paşa Gence'de Bolşeviklere karşı direnişe geçmiştir. Küçük Talat ve Bahattin Şakir gibi isimler kısa süreliğine de olsa Mustafa Suphi'nin partisinde ve Şark Milletleri Kurultayı'nda etkili olabilmışlerdir. Devletten devlete resmi düzeyde ilişki kurabilme süreci başlayınca bütün bu isimler artık hem Ankara hükümeti hem de Bolşevikler tarafından oyunun dışında bırakılacaklardır. 1920 sonlarından itibaren Ankara'nın başta İttihatçılar olmak üzere Mustafa Suphi gurubuna ve Anadolu'daki sol örgütlenmelere yönelik müteyakkız tavrı bütün bu aktörlerin siyasi geleceklerini belirlemede oldukça etkili olmuştur.

⁴⁸⁹ Aslan, Bolşeviklerle iş birliği içine giren Türk milliyetçilerinin kandırıldığını ileri sürmektedir. İşbirliğinin temelinde Azerbaycan'ın bağımsızlığına Bolşeviklerin tarafından tanınması vardır; ama “Kızıl Ordu Bakü'ye girerek, yerleşmiş bir müddet sonra da ilk icraat olarak Azerbaycan ordu ve çeşitli müesseslerinde görevli olan Osmanlı Türk subayları tespit edilerek, tutuklanmış ve bir kısmı idam edilmiştir. Azerbaycan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Bakü'de de Bolşevik ordusu tarafından yağmalar yapılmış” tır. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu*, s.82. Bu iş birliğini “kandırma” olarak değerlendirmek oldukça zordur. Nitekim Akal meselenin taraflar açısından nasıl ele aldığını şöyle anlatır: “Nasıl olmuş da, Halil Paşa Azerbaycan'a "kızıl bayrak" çektiyecek hale gelmiştir? Olan şudur: Bolşevik Rusya'da iç savaş çıkıp, Beyaz ve Kızıl Ordu'lar savaşılmaya başlayınca, pan-Rus politikaların en keskinini savunmakta olan Beyaz Ordu'ya karşı hem Rusya Müslümanları hem de Kafkasya ve Dağıstan'daki Osmanlı savaş esirleri Kızıl Ordu ile iş birliği yapmışlar ve Kızıl Ordu saflarında savaşmışlardır. Böylece, Bolşeviklerle Müslümanlar arasında bir yakınlık ve dayanışma oluşmuştur. Mart 1920'de, İstanbul'da Meclis-i Mebusan basılınca Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tek umudu Bolşevik Rusya ile ittifak yapmak olunca, Anadolu'nun isteği ile Bakü'de Türk Komünist Fırkası/Bakü Grubası kurulmuştur. Osmanlı zabitanının da içinde bulunduğu bu ekip Anadolu'ya

Karakol Cemiyeti'nin 1919 yılı sonlarında Bolşeviklerle imzaladığı yukarıda zikredilen antlaşma maddelerinde de Kafkas halklarının bağımsızlığının tanınmasının her iki taraf için önemi belirtilmiştir. Halil Paşa da hatıratında İttihatçıların Pantürkist ve Panislamist söylem ve politikalarında bir sapma olarak değerlendirilebilecek Azerbaycan'ın Bolşeviklere teslim edilmesiyle sonuçlanacak gelişmeleri (süreçteki kendi katkısını sansürleyerek) şöyle anlatır:⁴⁹⁰ “Azerbaycan halkı Türkiye ile beraber olmak isterken aydın sayılan kısım tek başına yaşamayı düşünmekte ve Türkiye ile birleşmekten korku duymaktaydı. Bir kısım aydınlar ise Türkiye ile değil, İran Azerbaycan'ı ile birleşerek büyük bir Azerbaycan devleti kurmanın rüyasını görüyorlardı. Ben ise Azerbaycan'ın imkân dâhilinde takviye edilerek Rusya'ya ve Ermenistan'a karşı kendisini savunacak bir hala gelmesine taraftardım.”

Halil Paşa bu fikri gerçekleştirme planları yaptığı sırada Kazım Karabekir'den bir şifre alır. Şifrede Kazım Karabekir, Nuri Paşa'nın Dağıstan'da Bolşeviklere karşı mücadelesinden duyduğu üzüntüsünü belirtmekte ve daha sonra gönderdiği diğer bir şifrede ise Halil, Enver ve Nuri Paşaların asıl görevinin “Sovyet idaresini Türk hududuna kadar ulaştırmak” olduğunu vurgulamaktadır. Halil Paşa'nın bu görevlendirme için söyledikleri tarihsel gerçekliğin tam zıddıdır: “Tabi ki bu acı talimatı kabul etmek benim için imkânsızdı. Sovyet hududunu Türkiye'ye kadar ulaştırmak açıkça Azerbaycan'ı Ruslara teslim etmek demek oluyordu. İstiklali ve istikbali için emek sarf ettiğimiz Azerbaycan'ı rengi ne olursa olsun, Rusların idaresi altında bırakmayı, bir vatan parçası saydığım Azerbaycan'a ihanet sayardım.”⁴⁹¹

destek sağlamak için Bolşeviklerle iş birliği yapmaya ve Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girişini desteklemeye karar vermişlerdir. Ancak, bu tarihte Azerbaycan'da iktidar olan Azerbaycan Müsavat Partisi, Bolşeviklerin Azerbaycan'a bağımsızlık vereceğine inanmadığı için İngiliz veya Amerikalılarla ittifak yapmayı tercih etmektedir. Daha sonra Nuri Paşa da saf değiştirmiş ve Müsavatçılarla birlikte Kızıl Ordu'ya karşı savaşılmaya başlamıştır... Halil Paşa ve arkadaşlarının Azerbaycan sınırlarına dayanan Kızıl Ordu ile savaşmayarak Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine destek verilmesinin ilk sebebi, Bolşeviklerin Azerbaycan'a gerçek bir bağımsızlık vereceğine ve Kızıl Ordu'nun bu topraklara girmeyeceğine olan inançlarıdır... Halil Paşa, Türk zabıtlar ve Azerbaycan İttihat Fırkası, Bolşeviklere karşı direnilmezse Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmeyeceğine inanmışlardır. Karabekir'in bir an önce Bolşeviklerle anlaşmak istemesinin temelinde yatan düşünce de budur... Yani Bolşeviklere teklif edilen şudur: Biz Ermenistan ve Azerbeycan'ı bolşevize edelim, siz bize Elviye-i Selase'yi verin ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını garanti edin. Karabekir'e verilen bütün bu taktik ve güvencelerin kaynağı, o sırada Bakü'de bulunan Halil Paşa'dır. Hatta Halil Paşa, İttihat Fırkası ile birlikte Bakü'de iktidarı alacağından neredeyse emindir. Bakü'de son derece güçlü olan Azeri Bolşeviklerini devre dışı bırakabileceklerini zannedecek kadar kendisini dev aynasında görmektedir. İkinci sebep ise Anadolu'ya yapılacak yardımın çabuklaştırılmasını sağlamaktır.” Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, ss. 51-53.

⁴⁹⁰ Taylan Sorgun, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Halil Paşa Bitmeyen Savaş*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s. 222.

⁴⁹¹ Sorgun, *İttihat ve Terakki'den*, s. 222-223.

Şevket Süreyya'nın bu ittifak ve strateji içinde hareket etmesi, İttihatçılıkla arasında bir mesafe oluştuğunu göstermesi açısından da önemlidir. Yukarıdaki Halil Paşa'nın ifadeleri İttihatçıların bu ittifak içinde kerhen yer aldıklarına işaret eder. Bolşeviklerin verecekleri desteğin Maverayı Kafkas bölgesinin durumu ile yakından bağlantılı olması İttihatçıların hareket edebilecekleri politik ve coğrafi alanı oldukça daraltmıştır. Panislamist ve Pantürkist hedeflerden vazgeçme onların bir ölçüde Anadolu'daki hareketin dışında kalmaya başladıklarını da göstermiştir. Enver Paşa'nın Batum'da Anadolu'ya girme çabaları ile İslam İhtilalleri Cemiyeti İttihadı'nın Türkiye'ye yönelik tesis ettiği Halk Şuralar Fırkası'nın programının kaleme alınması, Anadolu'nun bu tarihlerden sonra İttihatçıların odağı haline geldiğini göstermektedir.⁴⁹²

Şevket Süreyya otobiyografisinde ve biyografilerinde bu dönemle ilgili hiç anlatmadığı ayrıntıları hayatının son yıllarında kendisiyle yapılan bir röportajda açıkça dile getirmiştir: “Fakat Ermeniler Karabağ’ı sardı. Sarınca Karabağ’daki Müslümanları katledecekler. Cıvarı ettiler çünkü. O zaman bulduğum şehirde yani Sünni şehir, Şia da var ama az. Karabağ’da Şii çok, orada Sünni çok. Oturdum gönüllü teşkil ettim. Gönüllü topladık. Şimdi Şia ile Sünni geçinemiyor diyorlar, hâlbuki ben bunları şimdi Sünnileri Şiaların yardımına götürüyorum. Yani orada ölebilir. Kolay iş değil bu. Geldiler, bayraklar içinde Suyu Arayan Adam’da anlatırım- gittik sonra işte mücadeleler yaptık. Azerbaycan askeri geldi. Onlar da bir asker topladılar. Fakat hiç askerlik yapmamışlar. Subay yok bir defa. Hiç subay yok. Hulasa Karabağ kurtuldu ve bir gece yarısı girdik Karabağ’a. Muazzam bir kartal kulesi. Beni gene usulen camilere göturdüler. En büyük camie ve benim usulüm çizmeyle giriyorum camie. Herkes hoş görüyor. Bu seferidir diye. İşte minbere çıktım gene vaaz verdim.

⁴⁹² İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Kongresinden sonra yapılan bir toplantıda Enver Paşa bu amacını açıkça dile getirmiştir: “Mustafa Kemal Paşa Anadolu’da bu asr-ı medeniyetle gayrı kabil-i tevfiq bir hükümet teşkil etmiştir. Sırf kendi mevkiini temin için yaptırdığı misak-ı millî ile inat ederek memleketi harab ediyor. Ve yine aynı itirazla memleketin en münevver evladını içeriye girmekden menediyor. İdare-i hükümet kamilen cühelâ elinde kalmıştır. Binaenaleyh ne idare-i dahiliyesi temin ve ne de siyaset-i hariciyesi tedvir edebiliyor. Memlekette günden güne artmakta olan gayrı memnunlar yüzünden müdafaa-i memleketi de temin edemiyorlar. Vatan düşman ayakları altında çiğneniyor. Memleket bir şahsın hırs-ı câhı üzerine bina edilemez. Bu hâle tahammül etmek seyirci kalmak doğru değildir. Memlekete girmek lâıyk-ı vechile bir idare tesis ederek gayrı memnunları da birleştirmek, memleketi düşmandan tathir etmek zamanı gelmiştir.” Mesut Erşan, “Hüseyin Fevzi Bey’in, Enver Paşa-İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı-Anadolu Arasındaki İlişkilere Dair Raporu”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic or Turkish*, S.4/3, 2009, s. 969-970.

Karabağlılar bu sefer bizimle kal, bizim başımızda kal dediler. Demek ki 920 öyle oluyor işte. 397 tevellütlü olduğuma göre demek 23 yaşında oluyorum. Ama 23 yaşının 4 senesini cephede- çok genç gittim ben çünkü 18 yaşında gittim... Kanlı ama güzel günler. Yetiştirici günler. Maceralı günler. Fakat Bolşevikler geliyordu. Dağıstan'a girmişler. Nitekim Azerbaycan'a da geldiler, Gürcistan'a da Ermenistan'a da. İşte orada Halil Paşa ile tanıştım.”⁴⁹³

Burada anlattığının aksine Şevket Süreyya'nın kendi otobiyografisinde ve yazdığı diğer eserlerinde İttihatçılarla ilişkisinin niteliği üzerine açık bir bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Yukarıda kendisinin de vurguladığı gibi bu meseleleri Suyu Arayan Adam'da daha farklı bir biçimde aktarmıştır. Otobiyografisinde İttihatçılarla ilgili verdiği ilk bilgi Mart 1920 yılında tekrar alevlenen Azeri-Ermeni çatışması bağlamındadır. Bu bilgiyi ise Şark Milletleri Kurultayı'nı ele alırken genişçe söz ettiği Enver Paşa ilgili olarak verir: “Birkaç gün sonra onu yakından gördüm. O gün kurultay sona ermişti. Enver Paşa'nın eski parti arkadaşlarından olan, İstanbul'dan kaçtıktan sonra buraya sığınan Küçük Talat Beyin evindeydik (Talat Muşkara). Küçük Talat Bey daha önceden beni tanıyordu. Nuha'dan bir gönüllü kafilesiyle Karabağ'a giderken yolda, Akdam kasabasında bir gece yarısı onunla tanıştırılmıştım. Onlar, iki arkadaş (ordu kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa) İstanbul'da kapatıldıkları Bekirağa Bölüğü Hapishanesi'nden, bir muhafızın yardımıyla kaçmışlardı. Anadolu'ya geçerek, uzun bir yolculuktan sonra iki şöhretli vatandaşla tanışmak, onları dinlemek benim için yeni bir şey olmuştu. Onları Nuha'ya davet etmiştim.

⁴⁹³ Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.255-256. Şevket Süreyya'nın anlattıkları Halil Paşa'nın anılarında anlattıklarıyla örtüşür; ama Şevket Süreyya, Halil Paşa ile Karabağ'da Ermenilere karşı milis kuvvetlerle savaştığı tarihte değil Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgal edildiği dönemde tanıştığını ifade etmiştir: “Merkez Bakü olarak kurulmuş bulunan Azerbaycan cumhuriyeti Müsavat Partisi'nin elinde idi. Yeğenim Nuri Paşa Dağıstan'ı, Kuzey Kafkasya'da Denikin kuvvetlerine karşı savunuyordu. Ben de Karabağ vilayeti milis teşkilatını kurarak Ermenistan'a karşı savunma savaşlarına girdim.” Sorgun, *İttihat ve Terakki'den*, s.218. Kuyaş, Şevket Süreyya'nın Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sürecinde Halil Paşa'nın maiyetinde çalıştığının kabul edilebileceğini öne sürer. Kuyaş, “The Ideology of Revolution”, s.52. Halil Paşa üzerine yapılan bir çalışma onun Bolşeviklerle ilişki kurma sürecini şöyle özetler: “Halil Paşa, bu coğrafyaya 1919 yılının Ekim ayı başlarında ayak basmış ve 1922 yılının sonlarına kadar burada kalarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Paşa'nın bu faaliyetleri Nahçıvan-Bakü-Karabağ-Taşkent-Moskova ve Batum ekseninde cereyan etmiştir. Faaliyetlerinin niteliği ise kısmen askeri, yoğun olarak da diplomatik ve siyasi faaliyet şeklindeydi. Halil Paşa'nın bu dönemde ve bu bölgede gerçekleştirdiği çalışmalara dayalı bir değerlendirme yapılacak olursa, o şu sıfatlarla ifade edilebilir: Komutan, Teşkilatçı, Parti kurucusu, Komünist, Milliyetçi, Turancı, İslamcı, Yan resmi diplomat, Arabulucu, Danışman, Gizli örgütçü ve kadersiz bir insan, Maceraperest, Hayalperest...” Mehmet Emin Dinç, *Kutü'l Amere'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.120.

Küçük Talat Bey, biz Nuha'ya dönünce şehrimize misafir geldi. Bunun için onunla daha önce Nuha'da, uzunca süren görüşme, tartışmalara imkân bulmuştum.”⁴⁹⁴

Otobiyografinin 1959 baskısında yukarıya alıntılanan son cümledeki “uzunca süren görüşme, tartışmalar” ifadesi “uzunca süren bir işbirliğine ve fikir münakaşaları”⁴⁹⁵ şeklindedir. Suyu Arayan Adam'da Şevket Süreyya, İttihatçı isimlere bu şekilde yer vermiş; ama kendisinin de dahil olduğu İttihatçı kadronun Kafkas Seddi stratejisi bağlamındaki misyon ve eylemlerinden söz etmemiştir: “O günler, Anadolu'da Milli Mücadele'nin belki en çetin günleriydi. Türkiye'ye ilk yardım hariçten, belki de yalnız Sovyetlerden gelebilecekti. Daha Karabağ hareketi sıralarında, Akdam'da tanıştığım Talat Bey ve arkadaşı Halil Paşa'nın elinde bulunan ve Kazım Karabekir Paşa tarafından yazılan bir mektupta, bu ümit ve ihtimali, daha o zaman okumuştuk. Bu mektupta, Anadolu ile Sovyetler birliği arasında bir müşterek sınırın kurulmasından bahsediliyordu. Bu vesikanın veya konu ile ilgili vesikaların stratejik değer ve zaruretlerini ise bu, kitapta eleştirme konusu kılmak, elbette ki yersizdir.”⁴⁹⁶ İfadesi aslında üstü kapalı da olsa Kafkas Seddi'nin yıkılması stratejisi

⁴⁹⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (2004), s.192-193.

⁴⁹⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (1959), s.210. Enver Paşa biyografisinde ise İttihatçılarla tanışmasını şu şekilde anlatılır: “Benim kendilerini tanımam, daha doğrusu bir gecenin çok geç saatlerinde, Nuhali gönüllülerin ileri gelenlerinden iki zatın delaletiyle onlarla buluşmam, Akdam kasabasında vaki oldu. O günlerde, Nuha'da teşkil ettiğimiz bir gönüllü müfrezesi ile (200-300 arasında silahlı) ve Karabağ'ı muhasara eden Ermenilere karşı çarpışmak için orada bulunuyorduk. Ama silahlı karşılaşmalar bitmiş, Karabağ kurtulmuştu. Biz de artık donuyorduk... O geceyi “*Suyu Arayan Adam*” isimli eserimde anlatırım. O tanışmadan sonradır ki, Halil Paşa, o zaman henüz Milli Müsavat Hükümetinin hâkim olduğu Bakü'ye gitmiş ve Küçük Talat Bey birkaç gün sonra, benim çalıştığım Nuha- Seki şehrine gelerek misafir edilmişti. Bir ay kadar devam eden bu misafirlikte, daha sonra Türkiye'de de sürdürdüğümüz bir dostluk kurulmuştu. Beni Enver Paşaya o takdim etti.”, Aydemir, *Enver Paşa c.3*. s.578.

⁴⁹⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.199. TKP içinde Fuat Sabit ile ayrı bir fraksiyon oluşturan Süleyman Nuri anılarında Şevket Süreyya için ağır ifadeler kullansa da onun İttihatçılarla ilişkisini Karabağ hareketi ekseninde şöyle anlatır: “Kafkas ülke komitesinin rehberliği altında, Azerbaycan işçi ve çiftçilerinin Müsavat Hükümeti, İngiliz ve Türkiye emperyalistleriyle mücadeleleri şiddetini artırdıkça Pantürkistler de, tesirsiz zehirli propagandalarını artırmakta devam ediyorlardı, hatta yalnız propagandayla kalmayarak, Azerbaycan Müsavat Hükümeti içişlerine bilfiil müdahale ediyorlardı. Öğretmen kisvesi atında Nuha'ya gönderilmiş, başından ayak tırnaklarına kadar, Pantürkist Şevket Aydemir, kendi kitabında yazdığı gibi, “Türkçe konuşanların yaşadıkları her yer onların öz vatanıdır” Pantürkist şiarı altında Nuha'da etrafına topladığı 300 kadar kendisi gibi serseriyle, Karabağ'da devam eden ve ancak iki kardeş Azeri ve Ermeni milletleri arasındaki muharebeye, ittihat ve Terakki Partisi merkezi umumi üyelerinden, Azerbaycan'da bulunan Küçük Talat'ın teşvik ve iştirakiyle katılmak suretiyle, Azeri ve Ermeni vatandaşların oluk gibi dökülen kanlarından manevi bir mesuliyet hiç de hissetmeyerek, Pantürkizm amaline hizmet ettiğini sanmıştır. Bu ve buna benzer yüzlerce Azerbaycan'da, Dağıstan'da ve Türkistan'da, Türkiye'de ve Türkiye haricindeki efendileri ittihat ve Terakki zimamdarlarından [yöneticilerinden] aldıkları direktifleri ifa etmek peşinde birçok masum yerli, Azerisi, Kumuğu, Lezgisi, Türkmenini, Özbek ve Kırgızını felâketlere sürüklemiş ve binlerce ocakların sönmesine sebep olmakla kalmamış aynı zamanda o yerlerin fakir fukarasını bir an evvel kurtarma ve hayatlarını kurmak hususundaki gayretlerini geciktirmeye ve Sovyet ve askeri

icabı Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sürecine İttihatçıların verdiği desteği ima eder. Şevket Süreyya, Sovyet yardımının elde edilmesi amacıyla ortaya konan stratejinin gerçekleşebilmesi için üzerine düşeni yapmıştır: “Küçük Talat derler bir İttihatçı ve o bana Mustafa Kemal'in bir mektubunu gösterdi. Karabekir'e yazılmış. Karabekir de buna vermiş. Bu da oradan geliyor. Ve çok garip günlerce, günlerce demeyeyim günlere vakit yok. Derhal karar vermek lazım ama, çok bir iç mücadele içinde kaldım. Çünkü mektupta diyor ki: “Her ne bahasına olursa olsun Bolşevikler Türkiye hududuna gelmelidir. “Çünkü Türkiye hududuna Bolşevikler gelmelidir ki, yardım işlesin. A. İ.- Atatürk diyor değil mi bunu? Ş. S. A.- Ankara. Atatürk diyor Karabekir'e. Karabekir de Halil Paşa'ya veriyor mektubu. O da bana gösterdi. Sonra Halil Paşa ile çok yakın olduk. İlk Türk Cumhuriyeti. Çünkü bizden önce Cumhuriyet olmuştur orası ve kızıl istilaya açılması demek. Bu kızıl istila ne getirecek bilmiyoruz. Suyu Arayan Adam'da da anlattığım gibi büyük krizler, büyük ruhi krizler geçiriyorum. Çünkü bana düşüyor vazife. Ne yapmalı? Nihayet sonuçta geldi Bolşevikler. Yardımcı olduk. Türkiye hududuna geldi. Ve ondan sonra bir yardım şeyi yaptık. Aradaki bu devletler varken kolay oldu. Çok kritik ve büyük problemler. İşte nihayet Bolşevikler geldi, şu oldu, bu oldu.”⁴⁹⁷

teşkilâtlarının faaliyetlerini baltalamaya sebep olmuşlardır.” Süleyman Nuri, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyaran Esirler*, TÜSTAV, İstanbul, 2002, s.249-250.

⁴⁹⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 256-257. Kazım Karabekir'in “Halil ve Nuri Paşalar Hazaratına” hitabıyla yazdığı 17 Mart 1920 tarihinde yazdığı mektubun içeriği şöyledir: “16/Mart/1336 sabahı daha herkes uykuda iken İngilizler Şehzadebaşı karakolunu basarak altı nefer şehit ve on kadar mecruh ettikten sonra karakolu, Harbiye Nezareti, Meclisi Meb'usan dairesi, Babıaali ve telgrafhaneleri işgal ve birçok kıymetli zevatı tevkif ettikten sonra İstanbul hükûmetine vaziyet etmişlerdir. Aynı günde İtilafın mümessilleri tarafından vilayetlere bir tamim yapılarak Kuvvayi Milliye'nin İttihad ve Terakki zihniyet ve propagandası ile vücade geldiğinden bahsolundukta ve aleyhinde bir takım buhtan ve iftiralarla sonra bu işgalin muvakkat olduğu, binaenaleyh makam saltanat olan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat olunması ve aksi hareketin Türkiye için fena akıbetler tevli edeceği bildirilmiştir. 16/Mart/1336 sabahı Hey'eti Temsiliye vasıtası ile İstanbul'dan bu kadar malumat alındıktan sonra İstanbul'da herhangi telgrafhane ve makam aranırda karşıya İngilizler çıktığından muhabere imkânı kalmamış ve İstanbul ile muhabere kat'edilmiş, binaenaleyh fazla malumat alınamamıştır. Bu suretle tahaddus eden vaziyet Anadolu halkının azim ve iradesine hic bir halel getirmemiş, bilakis milli vahdeti tezyid ve İngilizlere karşı beslenen kin ve intikam hislerini teşdid etmiştir. Ordu ve millet yek vucut bir kitle halinde Türklüğün ve Türkiye'nin halas ve necatı için büyük bir azim ve imanla hazırlanmakta ve Müdâfaai Hukuk Cemiyeti Hey'eti Temsiliyesinin mukarrerat ve evamirine intizar eylemektedir. Şu hâlde hilafeti islamiye ve saltanatı Osmanîye ruhundan darbelenmiştir. Bütün bu kin ve hücum alemleri islamın Bolşevikliğe temayülü ve Türkiye'nin ve merkezi hilafetin alemleri islam üzerinde İtilaf Kuvvesi ve galip devletler aleyhinde gösterecekleri tesirâtı muhtemeieye karşı yapılmaktadır. Binaenaleyh milletimizin bütün mukabele ve istihbaratına rağmen aleyhimizdeki tazyikatı arttıracaklardır. Bunun için bolşevizmin zaten muheyya olan memleketimize ve hudutlarımıza bilfiil dayanması için derhal Kafkasların istilası ve hatta Bolşevikler küçük bir kuvvetle Azerbaycana gelerek Azerbaycanlılarla beraber hududumuza doğru hareketi halinde temini maksada pek kafi gelecektir. Bu mes'elenin din ve vatan ve milletimiz namına ehemmiyetle takip

Şevket Süreyya'nın İttihatçılık ve İttihatçılarla ilişkisinin niteliği⁴⁹⁸ en iyi Enver Paşa başta olmak üzere İttihatçı kadrolara getirdiği eleştirilere bakılarak anlaşılabilir. Şevket Süreyya, Enver Paşa, Halil Paşa, Küçük Talat ve Dr. Nazım gibi Azerbaycan'da karşılaştığı isimler ile ilgili hatıra, gözlem ve yorumlarını paylaşırken aynı zamanda kendi kimliğini ve düşüncesini de doğrudan etkileyen İttihatçı eylem ve zihniyetin karakteristiğini bütün açıklığıyla ifade etmektedir: “İttihat ve Terakki liderlerine bizim neslimiz hem borçlu, hem de kırgındır. Borcumuz, en bayağı şekilde çürümüş, hantal, çağdışı ve her türlü haysiyetten yoksun bir istibdat idaresini cesur bir hamleyle çökertmelerinden ve genç nesle bir benlik gururu, bir gelecek ümidi aşlamalarından gelir. Kırgınlığımız ise, uyandırdıkları bu ümit için, bizim neslimize verdikleri hayal kırıklığındandır. Fakat hiç şüphe yok ki, İttihat ve Terakki, bir vatanseverlik gayretinden doğmuştu. Memlekette müstebit idareyi değiştirmek, parlamenter bir idare kurmak, bir meşrutiyet devrine ulaşmak istiyordu. Yetişkin münevverler ve ideologlardan ziyade teşebbüs, daima komiteci subayların görüş ve hareket kabiliyetlerine bağlı kalmakla beraber, ilk hedefinde muvaffak oldu. İdare değilse de, ordu gençleştirirdi. Fakat olaylar tetkik edilince görülür ki, bu cemiyetin ve başarılı ihtilalin altın devri, destani (epik) devri, ancak bir göz açıp kapayacak kadar sürdü. O altın devri ki, imparatorluğun uyuşukluğunu birden harekete getirdi. Milleti aşağılık duygusundan uyardı. Ortaya şan ve şöhretleri derhal efsaneleşen genç kahramanlar attı. Fakat imparatorluğun idaresine el koyarken, hatta daha ilk adımlarda idealizm ve inkılap heyecanından uzaklaştı. Kapalı bir zümre taassubundan başka sürükleyici kuvveti kalmayan bahtsız bir komite, bir yaran derneği haline geldi. Bir klik idaresine hızla sürüklendi. Bu zümre, en kısa zamanda, kaba sindirme tedbirlerinden başka bir şeyden anlamayan basit bir baskı idaresi karakterini benimsedi. İlme dayanan bir fikirden, yazılmış düsturlardan ve inançlı olarak yetişen bir kadrodan sonuna kadar yoksun kalan bu idarenin başındakiler, iptidai bir Balkan politikacılığının kaba, sert usullerine kendilerini kaptırdılar. Ve bir daha ondan kurtulamadılar. İlmi bir dünya görüşü olmayan kapalı ve mutaassıp birer insan olarak

ve tesrii ve makam hilafette cereyan eden bu hadisatı canıyanenin bütün alemi islama en seri ve müessir vasıtalarla neşrini ve harekât ve vekayin safahatından haberdar edilmekliğimize pek ziyade ehemmiyet verilmesini rica ederim.” Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 538-539.

⁴⁹⁸ Göktürk, Şevket Süreyya'yı İttihatçı olarak niteler: “Nuha delegeşi, Kurultaydan dönmeden bir de Bakü'deki Türkiye elçisi Memduh şevket (Esental) le elçilikte görüşür. Esental ve öğretmen eski İttihatçılardandı.” Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s.81.

kaldılar. Halktan geldiler. Fakat kısa zamanda halktan koştular. Birer halk adamı, hatta birer efsane kahramanı gibi çıktılar. Fakat hemen birer sorumsuz klik adamı oldular. İstibdada karşı ayaklandılar. Fakat getirdikleri de bir nevi istibdat oldu. İçlerinden bazıları, şahsen milletin malına el uzatmamayı, dünya malına sırt çevirmeyi, partilerinin bir itibar bayrağı gibi kullanmak istediler. Hâlbuki asıl yağmaya verilen değerler, milletin onlara bağlanan iman ve ümididi. Milletin iman ve ümidini suistimal ettiler. Bir defa elden çıktı mı, bir daha kazanılamaz olan bu hazineyi israf ettiler. Milletin varlığını koruyamadılar. Devleti toptan havaya savurdular. Kaba bir Alman militarizminin arzusu, milletin kaderine onların eliyle damgasını vurdu. Bunun neticesinde, tarihimizin en idealist bir nesli olarak gelişen bir altın gençliği, bir kumarda kurban ettiler. Bir el onları itti ve onlar sürüklendiler. Hadiselerin, gelişmelerin, daima arkasında kaldılar. Hadiseler onların daima seziş, anlayış ve müdahaleleri dışında gelişti. Büyük dönüm noktalarında daima pasif ve şahsiyetsizdiler. Hiçbir zaman ileriye gören, akıllı, basiretli kurucular ve devlet adamları olamadılar. Değerli insanlardan kaçındılar. Ellerin altında daha ziyade komiteci ruhu demagoglar tutunabildi.”⁴⁹⁹

Şevket Süreyya’nın İttihatçıları partinin modernizasyon projesinden soyutlayarak ve retrospektif bir bakışla değerlendirmesinde önemli eksiklikleri olsa da Süreyya neticede özgürlük söylemi ile başlayan hareketin, düşünsel açıdan derinleşemediğini, iktidara yönelik eylemi kutsayan bir tutum içinde otoriter ve militer bir modernleşme sürecine evrildiğinin altını çizebilmiştir. Bu tespitleri yaparken Şevket Süreyya’nın, tarihsel süreçte belirginleşen İttihatçı zihniyeti kendisinin de içselleştirmiş olduğuna dikkat edilmelidir. Bu dönemde kendisinin de tercihi “büyük emeller”e ulaşılması yönündedir. İttihatçılığın ortaya koyduğu hedeflerin gerçekleşme olanağının kaybolması ve belki daha da önemlisi İttihatçı liderlerin iktidar olabilmek imkânlarının giderek azalması onu komünizme itmiş olabilir.

Nihayetinde komünizm daha büyük bir emel sunmakta ve hayata geçirilmekte olan bir devrim pratiğini yansıtmaktadır. Ayrıca yurt dışına çıktıktan sonra İttihatçıların Bolşeviklerle iş birliği yapabilme koşullarını da her iki tarafın büyük emellere sahip olması belirlemiştir. Komintern’e karşı ‘İslami bir Komintern’

⁴⁹⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 282-283. Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*’da İttihat ve Terakki devri ile ilgili kendi muhasebesini yaptığı yer olarak Enver Paşa biyografisini işaret eder. Üç ciltlik biyografinin temel tezi aslında otobiyografisindeki bu fikirlere dayanmaktadır.

geliştirme çabası Şevket Süreyya'ya da cazip gelmiş hatta onun yeni davasına bağlanmasını da kolaylaştırmış olabilir; ama Enver Paşa ölene kadar Şevket Süreyya'nın İttihatçılığa sempati duyduğu açıktır.⁵⁰⁰ Buna rağmen yapıtlarında İttihatçılarla ilgili pek olumlu bir yaklaşıma sahip olduğu söylenemez. Bolşeviklerle ilişki kurma sürecindeki rolleri ile ilgili tespitleri bu bağlamda örnek verilebilir: “İttihatçı liderler, gerçi yurt dışına çıkmışlardı. Ama onlar, Talat Paşanın İstanbul'dan ayrılırken: ‘Bizim siyasi hayatımız artık sona ermiştir’ demesine rağmen, hatta Talat Paşa da dâhil olduğu halde, siyasi hayatlarının sona erdiğine, gerçekten inanamıyorlardı. Daha Almanya'ya ayak basmalarından bir süre sonra başlayan ve Batı devletleri ile Moskova arasında sürüp giden temasları, bu ruh halinin işaretiydi. Hele Enver Paşa, Cemal Paşa, Halil Paşa gibi asker şahsiyetlerin ruhlarında esen rüzgârlar, elbette ki sınır ve ufuk tanımadan, her gün biraz daha güçleniyorlardı. Çünkü 1908 ihtilalinden önce Makedonya'da aktif mücadeleler içinden gelen, genç yaşlarında şana, şöhrete erişip yıldızlaşan, ordular idare eden, dünyanın büyük kudretlerine karşı muharebeler veren, kafalarında belki de tahtlar, saltanatlar yaşatan bu insanlar, hala gençtiler. Tahayyül ettikleri nasibi, henüz hayattan almadıklarına inanabilirlerdi. Yenilgiyi ise kabul etmiyorlardı. Harekete gelen zindelikleri, henüz hızlarına doymuş

⁵⁰⁰ Türkeş, Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla ve özelde Enver Paşa ile ilişkisi hakkında şu yorumu yapmıştır: “Aydemir Bakü'de kaldığı sürede İttihatçı liderlerden Enver Paşa ve Talat Muşkara ile ilişki içinde olmuş ve daha sonra Moskova'ya gittiğinde de 1922 yaz aylarında yine İttihatçıların önde gelen isimlerinden Dr. Nazım ve Halil Paşa ile görüşmüştür. Aynı dönemde bu kişiler muhtemelen Enver Paşa ile ilişki içindeydiler. Aydemir'in, Enver Paşa'nın oluşturduğu Müslüman Halk Şuraları'nda yer alıp almadığı konusunda aydınlatıcı bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Enver Paşa'nın hızlı bir şekilde Bolşeviklere karşı cephe aldığı göz önüne alındığında, Aydemir'in Müslüman Halk Şuraları içinde yer almadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.” Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s.76-77. Yine KUTV günlerinde Enver Paşa'nın Buhara'daki faaliyetleri ile ilgili bir toplantıya davet edilmesini Türkeş şu şekilde yorumlar: “Aydemir'in bu toplantıya davet edilmesinin nedeni çok açık olmamakla birlikte, Moskova'daki askerî erkanın Basmacı isyanının bastırıldığını ilan ederek bir anlamda Enver Paşa'ya sempatisi olanlara gözdağı vermek istediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Aydemir'in Enver Paşa'ya sempatisi olduğunu ileri sürmek için yeterince kanıt yoktur, fakat Aydemir dahil bütün Türk öğrencilere genel olarak bir gözdağı verilmek istenmiş olabilir”, Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s.77-78. Şevket Süreyya otobiyografisinde hürriyet kahramanı olarak Enver Paşa'nın kendisi ve kendi nesli için önemini çok açık biçimde göstermiştir. Otobiyografisinin Kafkasya dönemi, yılları İttihatçılar ve onların temsil ettiği zihniyetle bir hesaplaşma olarak kabul edilebilir. Daha sonra anti-ittihatçı bir konumdan yazmış olması İttihatçılığa sempati duymadığı anlamına gelmez. Ayrıca Halk Şuraları Fırkası kurulduğu dönemde hala Enver Paşa Bolşeviklerle temas halindedir. Şevket Süreyya Mustafa Suphi'ye yazdığı mektuba rağmen Bolşeviklerin Sakarya Savaşı sonlanana kadar Enver Paşa'yı elde tutma ve destekleme stratejisi gereği bu fırka içinde de yer almış olabilir. İttihatçılarla tanışmasının onlara karşı duyduğu sempatiyi azalttığı kabul edilebilir; ama İttihatçıların Bolşeviklerle ittifak kurma sürecindeki rolleri önemlidir ve bu Şevket Süreyya'yı da etkilemiştir. Bunun yanında şartlar İttihatçıların etkinlik sahasını daralttığı gibi yeni bir ideolojik ufkun (Bolşevizm'in) varlığı ve bunu gerçek manada temsil ettiğini iddia eden Mustafa Suphi faktörü Şevket Süreyya'nın tercihlerinde belirleyici olabilmektedir.

değildi. Yeni hareketler, yeni davalar, yeni mücadeleler ve elbette ki yeni şanlar, şöhretler, zaferler için açıldılar. Bu yollarda hayatlarını kolayca teraziye atabilirlerdi. Elverir ki önlerine yollar açılsın. Hareketler, mücadeleler görünsün ve büyük serüvenler ses versin. Çünkü bunlar, ancak hareket, mücadele, büyük mesafeler, büyük emeller için yetiştirilmişlerdi. Yoksa tarihi, çağın akımlarını, sosyal olayların akışını, bu olayların tarihi manasına girerek değerlendirmek için değil! Onların okudukları mekteplerde, çarpıştıkları savaşlarda, böyle problemler yoktu.”⁵⁰¹

Şevket Süreyya Türk tarih yazıcılığının genelde paranteze aldığı “İttihatçı-Bolşevizm” söyleminin geliştiği bir zaman ve mekânda yaşamıştır. Kendi yazdıklarıyla da bu tür bir tarih yazımsal sansürü desteklemiştir. Otobiyografisi Suyu Arayan Adam’da bu yadsımayı yansıtan iyi bir örnek olduğu gibi Enver Paşa özelinde İttihatçıların yurtdışındaki çabalarını da onaylamadığını açıkça belirtmiştir. Ona göre yurtdışına gitmek zorunda kalan liderlerin çileli, yönsüz, hedefsiz siyasi ve diplomatik faaliyetleri ancak vatandan kopmuş olma hastalığına yakalanmış olmaları ile açıklanabilir: “İttihat ve Terakki Önderleri, daha ilk gurbet aylarından başlayarak, dünyanın o karışıklığı içinde kendilerini, derhal birtakım siyasi caba ve faaliyetlere kaptırmışlardır. Sonra da bu faaliyet ve temaslar, hem çelişmeli yönlerde, hem de hedefsiz yürümüştür. Çünkü, Almanya’da Talat Paşa ve arkadaşları, bir taraftan eski düşmanlarımız İngiltere, Fransa ve İtalya’nın ajan veya şahsiyetleri ile temaslara geçerlerken, diğer taraftan da bu temaslar, o sıralarda ihtilallerinin en kritik günlerini yaşayan Bolşeviklerle yürütülmüştür. Hâlbuki dünyanın o günkü şartları içinde bu iki cephe, birbirleriyle can düşmanı olarak karşı karşıyaydılar. Batı devletleri Bolşeviklere karşı, hem iç savaşı körüklemek, hem de Rus topraklarına kuvvetler çıkarmak suretiyle son kozlarını oynarlarken, Bolşevikler de, Cihan ihtilali meşalesiyle Batıyı ateşe vermek için bütün güçleriyle seferberdiler. Şu halde, İttihat ve Terakki Önderlerinin, bu dünya ölçüsünde çarpışan zıt çarklar arasında, kimlerden ve neler istediklerini tayin, hakikaten anlaşılması güç bir caba olarak kalıyor. Kaldı ki aynı liderler bir taraftan da, Anadolu ve Mustafa Kemal’le yazışmalar sürdürecektir. Bu yazışmalar da garip safhalar gösterir. Hatta her mektup, bir diğeriyle çatışır. Bazen dostluk, bazen alınganlık, bazen şüphe, hatta bazen de küçük düşürücü çıkışlarla art tertipler, birbirlerini kovalar. Hulasa aslında samimiyetsizlik, bütün belgelerde göze çarpar.

⁵⁰¹ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s.540-41.

Hatta bu arada, mesela Afganistan'la yakın ve aktif münasebetler kurulur. Çin Türkistan'ında ihtilal, İran'da, Kuzey Kafkasya'da ihtilal hayalleri, fikirleri işgal eder.”⁵⁰²

İttihatçıların da hedefinde Anadolu vardır ve izlenen siyaset, Doğu ve Batı arasındaki diplomatik arayışlar bununla bağlantılıdır. Türkistan, İran ve Afganistan'a yönelik planlar da bu arayışa hizmet ettikleri ölçüde İttihatçılar için değerlidir. Ayrıca bu arayışın Anadolu'daki harekete katkısı da büyüktür; ama Şevket Süreyya, Mustafa Kemal'in aynı koşullarda izlediği politikayı olumlarken İttihatçıları hayal peşinde koşmakla eleştirmektedir. Şark Milletleri Kurultayı sonrasında tanıştığı Enver Paşa özelinde bu eleştirilerin dozu daha da artmaktadır. Süreyya'ya göre Enver Paşa, Bolşevikleri ve kendi Pantürkist ve Panislamist siyasetinin akıbetini çağın gereklerine göre değerlendirebilecek bir entelektüel kapasiteden yoksundur: “Anlıyordum ki, ona göre Moskova'dakiler, nihayet birtakım komitacılar başka bir şey değildiler. İttihat ve Terakki gizli cemiyeti gibi, Bolşevik Partisinin de iktidara, bir komitacılık darbesi ile geldiğini sanıyordu. Kendilerinin de vaktiyle dağa çıkıp birkaç gün sonra sarayı ve devleti ele geçirmeleriyle, Rusya'da olan bitenler arasında galiba bir benzerlik görüyordu. Kendilerinin olduğu gibi, Bolşeviklerin de eline çeşitli ırktan ve milliyetleriyle kocaman bir imparatorluk geçmişti. Hatta öyle bir hali vardı ki, sanki yüzünden “Komitacı” komitacının dilinden anlar der gibi bir şey seziliyordu. Zinovyef'ten ise, hala ümidini kesmediği belliydi... Bir aralık konuşmayı Türkistan üzerine getirdi. Türkistan'ın, onun fikrini kurcaladığı anlaşıyordu. Türkistan'a gideceğini veya gitmeyi düşündüğünü söylemedi. Ama, benim Türkistan'da çalışmak gibi bir arzum olup olmadığını sordu. Gerçi, Türkiye olmazsa Türkistan olsun, bunda yadırganacak bir şey yoktu. Fakat, görünüşe göre, Enver Paşanın Türkistan hakkındaki bilgileri, askeri mekteplerdeki coğrafya kitaplarında yazılanlardan ileri gidemiyordu... Merdivenlerden inerken, bu konuşmanın bende bıraktığı tesirleri toplamaya çalışıyordum. Enver Paşanın, olan bitenler hakkında söylediklerine bakarak hüküm vermek lazım gelirse, bilgileri yüzeyde görünüyordu. Harp sonunun buhranlarını, yıkılışlarını, gelip geçici sayıyordu. Eskiye tekrar ve yakında dönüleceğine inanıyor gözüküyordu. Dünyanın bir çağ değiştirmekte olduğunu her halde görmüyordu.”⁵⁰³

⁵⁰² Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 510-511.

⁵⁰³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.195-196. Şevket Süreyya'nın bir Enver Paşa biyografisi kaleme alma gerekçesi de Suyu Arayan Adam'da verdiği bu hükümlerle bağlantılıdır. Biyografiyi hazırlama

Yine Şark Milletleri Kurultayı bağlamında Enver Paşa için söylediği “Şarklının gözünde sahip, yahut Hüdavend, ancak tapılacak yerde olduğu, hükmünü yürütebildiği zaman bir kudrettir. Put, yere düştüğü gün, bütün sihrini kaybeder.”⁵⁰⁴ ifadesi belki de en çok Şevket Süreyya üzerindeki Enver Paşa etkisi ve izinin gerçekliğini ifade eder. Aşağıda analiz edileceği gibi Mustafa Suphi’ye tahminen Temmuz- Ağustos 1920 tarihinde bir mektup yazarak Türkiye İştirakiyun Teşkilatı’na kabul edilme ve Trakya bölgesinde komünizmin yayılması için çalışma isteğinde bulunmasına rağmen Bolşeviklerin Enver Paşa’yı 1921 sonlarına kadar Mustafa Kemal’e karşı bir koz olarak kullanma siyaseti Şevket Süreyya’daki Enver Paşa büyüsunü bozamamıştır. TKP içindeki görevi de yine Enver Paşa ile bağlantılı olmuştur. Karabağ’da Halil Paşa’nın önderliğinde Ermenilere karşı savaştığı gibi Azerbaycan’ın “Sovyetleştirilmesi”ne de katkıda bulunmuştur.⁵⁰⁵ Tunçay’ın ifadesiyle Şevket Süreyya “Sakarya’da döğüşölürken, Karadeniz dağlarında gözlemle görevli bir partizan”⁵⁰⁶dır. Bir partizan olarak Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçiş koşullarını

gerekçesini genç nesle gerektiği kadar bilinmeyen ve tarih yazıcılığının da ihmal ettiği önemli bir lideri anlatabilme isteği oluşturur; ama Şevket Süreyya’nın üç ciltlik biyografisi aslında Enver Paşa özelinde İttihatçılığın “aventürist” taraflarını Mustafa Kemal’in gerçekliği ile kıyaslayarak anlatmak için yazdığı ileri sürülebilir. Ayrıca onun nesli için Enver Paşa bir kahraman olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda biyografi Enver Paşa ile tanışıp, görüşmüş ve belki de iş birliği yapmış genç bir adam olarak kendi geçmişiyile de bir hesaplama olarak görülebilir.

⁵⁰⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 191.

⁵⁰⁵ Hocası Ahmet Cevat’ta Şevket Süreyya’nın bu “Sovyetleştirme” sürecine katkısını onaylar. Batum’da İslam mektebi müdürü Hikmet Bey’in güzel kızı Leman’a Şevket Süreyya “Öyle aşık olmuştu ki almasa intihar edecek. Bulunduğu kazada sovyetleşme inkılabına yararlık göstermiş olan Ş.S. ‘Hocam’ diyerek bana başvurmuş ricalarda bulunmuştu. Ben de Hikmet’i razı ederek kardeşi L. [Leman] kızı Ş.S. yoldaşla evlendirdik”, s.57, Erden Akbulut (der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006; Kuyaş, “The Ideology of Revolution”, s.51-52.

⁵⁰⁶ Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir: ‘Suyun Bulunması, Galiba Yolun Yitirilmesi Pahasına Oldu’ Demişti”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 1976, S.178, s. 3. Göktürk ise Şevket Süreyya’nın kitaplarında bu süreçten bahsetmediğini belirtir aynı gelişmeyi Yeşil Ordu bağlantısını ima ederek şu şekilde aktarır: “günlerden 1921 Eylül ayı başlarıdır... Yani Sakarya Meydan Savaşı’nın kızgın günleri... Eski öğrenci, Emre hocasının öğüdü dışına çıkar... Bir serüvene daha atılır... Deniz yoluyla Batum’dan Trabzon’a iner... Günlerce dağ evlerinde saklandıktan sonra, kara yoluyla Malatya’ya varır... Sonra aynı yolla geri döner. Bu gizli geziyi binbir güçlölkle sona erdirdiğini ağzından dinlemiştik. Amacı; yurt özlemini dindirmek ve durumu yerinde görmektir. Şayet Sakarya zaferi muzaffer olmazsa, dışarıdaki güçlerin (Enver Paşa ve yandaşları olabilir) Anadolu’ya sokulması ihtimali!..” Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 86. Göktürk, Süreyya’nın bu gezisinden nedense yazdığı kitaplardan söz etmediğini belirtir. Yazmamasının sebebi daha önce de vurgulandığı gibi İttihatçılarla Bolşeviklerin arasındaki iş birliğinin oynadığı roldür. Aynı zamanda bu tarih (Eylöl-Ekim 1921) İttihatçılarla Bolşevikler arasındaki iş birliğinin akıbetinin belirlendiği bir dönüm noktasıdır. Şevket Süreyya Enver Paşa’nın Anadolu’ya girebilme koşullarını araştırırken artık kendisi TKP saflarındadır. Bu gezi sırasında edindiği izlenimleri de aşağıda daha ayrıntılı gösterileceği gibi *Yeni Dünya* dergisinin 15 Ocak 1922 tarihli sayısında “Anadolu’da Ne Gördüm” başlıklı bir yazı paylaşmıştır. Mete Tunçay, “Yeni Dünya’nın Yeni Serisinde Şevket Süreyya Aydemir’in Bir Yazısı”, *Tarih ve Toplum*, 1988, S.59, ss. 6-7. Tekeli ise aynı süreci İlkin’den şöyle aktarır: “Selim’in anlattığına göre Sakarya Savaşı sürerken o sırada Batum’da bulunan Şevket Süreyya Komünist Partisi’nin verdiği bir görevle gözlemci olarak Trabzon’a

araştırmaktadır.⁵⁰⁷ Bu anlamda Göktürk onun, Türkistan'da kendisi ile birlikte çalışmak isteyip istemediğini soran Enver Paşa'ya ne evet ne de hayır şeklinde bir yanıt vermediğini belirtmiştir;⁵⁰⁸ ama Şevket Süreyya'nın Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal'in başarısızlığı durumunda Bolşeviklerin desteğinde Enver Paşa'nın emrine verilecek bir ordu ile Anadolu'ya girebileceğini söylemek de abartılı bir yorum olmaz. Onun komünizmi benimseme sürecinde Bolşevizm'in "dünya devrimi" söylemi çerçevesinde Doğu Halklarına yönelik tutumu etkili olmuşsa da Enver Paşa özelinde İttihatçılığın sönümlenmesinin onu yönsüz ve idealsiz bırakmış olması da bu bağlamda hesaba katılmalıdır.⁵⁰⁹

Suyu Arayan Adam'da "Bilmiyorum yoldaş, dedim, nereye gittiğimi bilmiyorum."⁵¹⁰ İfadesi Azerbaycan'ın 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyetler tarafından işgali sonrasına aittir. Şevket Süreyya'nın karar verme sürecinde özellikle Mayıs 1920'de Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Fırkası'nı yeniden organize ederek eğitim, teşkilatlanma ve propaganda faaliyetlerine başlamasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹¹

Şevket Süreyya kongreler sürecinden sonra Bakü Sovyet'inin Nuha ile yakından ilgilenmeye başladığını ifade etmiştir;⁵¹² ama öncesinde Nuha, Suphi liderliğindeki Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'nın da yakından ilgilendiği yerlerden biridir ve belki de Şevket Süreyya'nın KUTV eğitimi öncesinde Bolşevik ideoloji ile tanıştığı mekân da burasıdır. Süreyya, Suyu Arayan Adam'da kurs, eğitim faaliyetlerini de Şark Milletleri Kurultayı ile TKP kuruluş kongresinden sonraki

gönderilmiştir. Şevket Süreyya'nın verdiği raporlara bağlı olarak eğer Mustafa Kemal Sakarya Savaşı'nı kaybederse, Kafkasya'da hazırlanan bir askeri güç Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya gönderilecektir. Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanınca buna gerek kalmamış, Enver'e Anadolu'ya giriş yolu açılmamıştır. Şevket Süreyya Trabzon'dayken yaptığı yazışmaları topladığı dosyayı Selim'e göstermiş ve yazıya dökmek için bu dosyayı bize vereceğini söylemiştir. Şevket Süreyya o günlerde öldüğünden bu dosya bizim elimize geçemedi", Tekeli, *Anlatılabildikleri*, s. 6-7.

⁵⁰⁷ Kuyaş, "The Ideology of Revolution", s. 68.

⁵⁰⁸ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 78.

⁵⁰⁹ Kuyaş, "The Ideology of Revolution", s.70-71.

⁵¹⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 175.

⁵¹¹ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s. 22.

⁵¹² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.203. 1 Haziran 1920 fevkalade meclis Mustafa Suphi başkanlığında açılarak şöyle bir karar almıştır: "Maarif ve Medeniyet Bölüğü mesuliyeti altında yüz kişilik fırka mektebi açılması kabul edildi. Umuma mahsus konferanslar verilmesi takarrür etmiş ve konferans için Suphi (İştirakiyun Fırkası), İsmail Hakkı (Türkistan Şurular Cumhuriyeti), Halim Sabit, Abid Alim (Kanun-ı Esasi), Yakup (İnkılap Cereyanları), Abdurrahman (İslam ve Sosyalizm), Mehmet Emin, Nazmi, Cemal, Süleyman Sami, Ahmet Cevat (Garp ve Şark'ta Komünizm), Salih Zeki yoldaşlar intihap olundu." İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.17.

gelişmeler olarak anlatır. Otobiyografide Azerbaycan'ın Sovyet denetimine geçmesi süreci ve sonrasına ait olaylar içinde Mustafa Suphi ve diğer TİT üyelerinin adı hiç anılmamıştır.

Şark Milletleri Kurultayı ve sonra TKP Kuruluş Kongresi'ne katılmış olması bu sürecin en kritik olayları arasında sayılmalıdır. Bu anlamda komünizme geçiş süreci İttihatçı eylemler ile yakından bağlantılıdır. Bu dönemle ilgili devreye giren otobiyografik sansür onun İttihatçılarla ilişki kurma süreçlerinin takibini zorlaştırmaktadır. Yine Nuha'dan Batum'a ne zaman ve neden geçtiği de açık bir biçimde tespit edilememektedir. Şevket Süreyya'nın İttihatçılar, Bolşevikler ve Ankara arasındaki kaygan, gerilimli ve belirsiz bir iş birliği atmosferi içinde bulunması otobiyografik sansüre yol açmıştır.

TİT'e kabul edilme başvurusunun 1920 yılı yaz sonunda yapılmış olması, Şevket Süreyya'da 1920 yılı ortalarından (İttihatçılarla ilişkisinin daha eski olduğu kabul edildiğine bu tarih 1919 sonlarına kadar geri çekilebilir.) itibaren komünizme doğru bir yönelişin başladığını; ama onun bu süre içinde hem İttihatçı kadrolar hem de Ankara hükümeti ile ilişkisini devam ettirdiğini göstermektedir.

Kuyaş bu döneminde Şevket Süreyya'yı “devrim arayışında devrimci bir eylemci” olarak tanımlamıştır. Ayrıca ona göre Şevket Süreyya'nın İttihatçılara yakınlık duyması ve İttihatçı faaliyetler içinde olması onun Güney Kafkasya'daki diğer politik gruplarla ilişki kurmasına da engel değildir. Bu durum da bölgede 1921 yılı sonlarına kadar hüküm süren istikrarsız politik atmosferin bir sonucudur.⁵¹³

1921 yılının sonlarına gelindiğinde Şevket Süreyya Aydemir'in hayatındaki hareketli ve heyecanlı dönem de artık kapanmak üzeredir. Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde taraflar arasındaki bütün gerilim ve zorluklar Bolşeviklerle Ankara Hükümeti'nin istediği şekilde bir çözüme kavuşmuştur.

Mustafa Suphi başta olmak üzere Enver Paşa diğer İttihatçılar ve Anadolu'da bunlarla ilişki içinde olan sol grup ve isimlerin hepsi siyaseten tasfiye edilmişlerdir. Bu durum Şevket Süreyya'nın komünizme geçiş sürecinin oldukça hareketli bir siyasi, coğrafi atmosfer içinde gerçekleştiğini göstermektedir.

⁵¹³ Kuyaş, “The Ideology of Revolution”, s.73.

2.5.Yeni Ütopya: Dili, Dini Bir Âlemin Bolşevik Çocukları

Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Teşkilatı'nı (TKT) yeniden yapılandırdığı sürece dönmek bu noktada önemlidir.

TKT Teşkilatı bu tarihten sonra eğitim, propaganda ve teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiştir. Şevket Süreyya da Mayıs 1920 tarihinden sonra Bakü'de veya Nuha'da bu çalışmalarla komünizmi daha yoğun tanımaya ve öğrenmeye başlamıştır. Türk savaş esirlerinin varlığı, Azerbaycan Komünist Parti Merkez Komitesi'nin yardımları ve Mustafa Suphi ve ekibinin Ural, Moskova, Kırım, Taşkent yılları deneyimi TKT'nin kısa sürede Bakü'de genişlemesinde etkili olmuştur. Haziran 1920'de Bakü TKT Merkezi Bürosu ve TKT Bakü komitesi kurulmuş askeri (Abid Alim), Teşkilat, Tebligat ve İstihbarat, (Mehmet Emin) Kitabet ve Maliye (Nazmi), Kayıt ve Tevzi (Salih Zeki) ve Matbuat şubeleri oluşturulmuştur.⁵¹⁴

Bu girişimlerde ana amaç teşkilatlanmayı Anadolu'ya kaydırmak Anadolu'da etkili bir propaganda yapabilmek ve Ankara Hükümeti ile bağlantı kurabilmektir; ama: “İlk önce Azerbaycan ve Dağıstan'da bulunan Türkiye vatandaşları saptanarak, kayıta geçirilmiş ve bunlar arasında gerekli propagandalar yapılarak, teşkilâta kazandırma yoluna gidilmiştir.”⁵¹⁵

Nuha bu öncelikli yerlerden biridir. 1 Haziran 1920 tarihli olağanüstü toplantı ruzaamesinin 3. Maddesinde: “Ağdaş, Gökçe, Gence ve Nuha, Lenkeran rayonlarında (bölgelerinde) teşkilat vücuda getirilmesine ve üç aylık bütçe tanzim edilmesine karar verildi”⁵¹⁶ ifadesi bunu göstermektedir.

Şevket Süreyya Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali ile Bolşevizm ile tanışmış ve Ejderhan Balıkçısı ile burjuvaziye savaş açıldığını öğrenmiştir.⁵¹⁷ Nutuklarda ve mitinglerde sınıf çatışması, proletarya diktatörlüğü vb. kavramları duymaya başlamıştır. Türk İştirakiyun Teşkilatı'nın Nuha'ya ilgisi Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde belirttiği gibi Şark Milletleri Kurultayı'ndan sonraki günlerde değil

⁵¹⁴ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.88-90; İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.18-19, “Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Heyeti'nin Faaliyeti Hakkında Bakü Kongresi'nde Mustafa Suphi Yoldaş'ın Nutku”, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları* çevrim yazı: B. Tuğsavul, TÜSTAV, 2004, İstanbul, ss. 98-104.

⁵¹⁵ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.94.

⁵¹⁶ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.17.

⁵¹⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.175.

takip edilebildiği kadarıyla 1920 yazında yoğunlaşmıştır. Azımsade ve Neriman Nerimanov Bolşevizm'in anti-emperyalist söylemini buraya taşıyan isimler olmuştur.⁵¹⁸

TKT aynı zamanda kendisine eleman devşirmek için bir Parti Okulu açmış⁵¹⁹ Teşkilat ve Tebligat Şubesi'ne bağlı olarak kurulan Maarif ve Medeniyet Şubesi eli ile

⁵¹⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.203.

⁵¹⁹ Okutulacak dersler aşağıdaki gibi tanzim edilmiştir: "Türkiye Komünist Teşkilâtı Bakû'da, teşkilâtını genişletmeye başlamıştı. Üye sayısı da gün geçtikçe artmaktaydı. Ancak teşkilâta sempatizan olarak kazandırılanların ve Bakû'da bulunan çoğu askeri esirlerinden olan Türkiye vatandaşlarının komünizm hakkında bilgileri son derece mahduttu. Bunun için teşkilât elemanlarını daha bilinçlendirmek ve yeni kazanılacak üyeleri de komünizm ruhunda yetiştirmek amacıyla bir parti okulu açılması gereği düşünülmüştü. Mustafa Suphi, bu mektebin açılış gayesini şöyle dile getiriyordu: "Bu mektepten maksat, amele ve asker arasında içtimâi inkılâbın esasatına vakıf yoldaşlar yetiştirmektir." İşte bu amaçla Türkiye Komünist Teşkilâtı Bakû Komitesi tarafından, 17 Temmuz 1920'de, Muhtarov'un evinde TKT Parti Mektebi açılmıştır.¹⁴⁷ 17 Temmuz günü büyük bir törenle açılan¹⁴⁸ TKT Parti Mektebi, 18 Temmuz'dan itibaren teşkilât talim kurulunun düzenlediği program gereğince derslere başlamıştır. Bu kurslara katılan kursiyerler, diğer işlerinden kurs müddetince izinli sayılacakları gibi, bu süre içindeki maaşları ve diğer bütün masrafları TKT Bakû Komitesi'nce karşılanacaktı. Kursları bitirenler Bakû teşkilâtına dâhil edilerek onlara çeşitli görevler verilecekti. Altı haftalık kurslar şeklinde düzenlenen programa göre, kursiyerler günde 6 saat olmak üzere toplam 114 saat (36 iş günü) ders görecektir. Bu okulda okutulacak dersler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir: "1- Sosyalizm ve Enternasyonalizm tarihi, Sosyalizmin muhtelif suretlerle tayin ve tarifi: Erken Sosyalizm, Ütopyacı Sosyalizm, Hükümet Sosyalizmi, Sosyalizmin gayesi, 1864 Birinci Beynelmilel Ameleler İttifakı, Fransa-Prusya Muharebesi, Bern Konferansı, Fransa, Rusya Menşevizmi, Müstakil Amele Fırkası, İngiltere bir tarafta, Rusya Bolşevizmi diğer tarafta, İkinci Beynelmilel'in ölümü (Brest-Litovsk, Versay), Teşrin-i evvel İnkılâbı, 1919 Üçüncü Beynelmilel. "2- Garpte İnkılâp Hareketinin Tarihi: Hususi toprak mülkiyetinin zuhuru, Feodalizm, Feodal istihşalaunun usulü, Üçüncü ünvan asalet, 18 asırlık irfan-ı mefkûre, 1848 Fransa'da Kapitalizm İnkılâbı, 1871 Paris Kommünası, 1918 Almanya ve Avusturya-Macaristan İnkılâbı, Ahval-i Hazıra. "3- Esnaf Harekâtı: Amele ittifakları, Kurûn-ı vusta çıraklar teşkilatı, İngiltere'de ünvanların sıfat-ı tarihiyesi, Staçka, Almanya'da amele hareketleri, İnkılâb-i Sendikalizm, Fransa'da yeni amele harekeden, Mesâi Birjası, Umumî mesâi konfederasyonu, Fransız sendikalizminin nazariyat ve amelîyatı, Parlamen Sosyalizminin tenkidi, amele ittifakı proletaryanın yegâne sınıfı teşkilâtı, proletarya mübarezesinin metodu, Sendikalizm üzerinde tetkikat. "4- Rusya Sosyalist Federalist Amele Şûrâ Cumhuriyeti'nin Kanun-ı Esasîyesi: Şûrâ hâkimiyeti, proletarya diktatörlüğünün kurulması, amele iştirâkiyûn fırkası organlarıyla şûrâ müesseseleri arasındaki münasebet. "5- Türkiye'de İnkılâp Hareketi'nin Tarihi: 1908 senesine kadar Türkiye Konstitüsyonalizmi, Siyasi Fırkalar, İttihat ve Terakki'nin rolü, Bu fırkaya tenkit, Hal-ı hazırda Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Milliye hareketi, Bolşevik propagandası, gizli faaliyet, Türkiye'de Bolşevik hareketi hakkında münazara, Kapitülasyonlar, Şark Meselesi, Türkiye'de toprak meselesi, Türkiye'de şehir ve köy, ünvanlar ve sınıflar, Türkiye'de maarif-medeniyet işleri mektep ve onun dünya mikyası. "6- Kooperasyonlar ve İstihlâk Cemiyetleri: Kooperatörlerin İktisadî tabiyetleri ve onların tasnifleri, hür kooperasyon, himayevi ve cebri kooperasyon, istihlak cemiyeti, itibari kooperatörler, köy tasarrufat kooperasyonları, kooperasyonlar ve siyasi fırkalar, kooperasyonların hal-i hazır vaziyet ve temayülleri. "7- Rusya'da İnkılâp Hareketinin Tarihi: Rusya tarihinde Novogorod sefahati, Moskova'da Moskova grandük ve çarının hâkimiyet teşkilâtı hakkında zıddiyetler, köylünün toprak üzerinde kuvvetlenmesi, Kazak hürriyeti, köylünün bir mülkdar- dan diğer bir mülkdara geçmesi, Rus halk kahramanları, İdâre-i mutlakanın inkişafı, İkinci Katerina zamanında asilzâdegâne ihsan, Boğaçev isyanı, Krepostniçestva'nın (en büyük halk tasarrufu) sukutu ve sebepleri, Dekabiristler, Petroşevler, halkçılık, Rusya'daki siyasi fırkalar, 1905 inkılâbı, Rusya Konstitüsyonalizmi, 1914 Avrupa Muharebesi, Şubat İnkılâbı, Rusya İnkılâbının daimi bir halde duran safhası, Teşrin-i evvel inkılâbı, Üçüncü Beynelmilel. "8- Kırmızı Ordu Teşkilâtı: Çar Ordusu'nda kışla inzibatı, Korniloflar, Kırmızı Ordu teşkilâtının birinci safha-i tarihiyesi ve onun inkişafı, ikinci safha-i tarihiye- 1908 sene-, Yoldaş Troçki'nin tezisleri, Kırmızı Ordu'nun kuruluşu ve onun hayat-i dâhiliyede teşkilâtı, terbiye ve siyasi

konferanslar⁵²⁰ düzenlemiştir. Mustafa Suphi Rusya’da her gittiği yerde çıkardığı Yeni Dünya gazetesini burada da çıkarmaya başlamıştır. Diğer bir bilgilenme kaynağını da Telif ve Tercüme Komisyonu’nun tercüme ettirdiği kitaplar oluşturmuştur.⁵²¹

Elde herhangi bir kanıt olamamasına rağmen Şevket Süreyya’nın bu kurs, toplantı ve konferanslara katıldığı ileri sürülebilir. Yeni Dünya gazetesini takip edip okuduğu daha kuvvetli bir ihtimaldir. Yeni Dünya gazetesinde yazan Ahmet Cevat bu konferanslara da etkin olarak katılmıştır. O dönemde Şevket Süreyya’nın Türkiye komünist Teşkilatı’nın (TKT) gençlik kolu olarak teşkilatlanan 9 Eylül 1920 tarihinde

murakabe, Milisya sistemine geçişe dair münazara. “9- Fırkada Tebligat ve Teşkilât Faaliyeti: Tebligat usûl ve rabitaları, müsahabeler, mitingler, muhazaralar, musiki, teğenni, tiyatro, kıraat ve bunların ne suretle tanzim ve tertibi, fırka hücrelerinin teşkil ve onların fırka dahilinde faaliyeti, fırka hücresi âzâlarının içtimâi meseleleri, Rayon içtimâları, fırka talimatnâmesi, fırka inzibatının ehemmiyeti ve şûrâ hakimiyeti derece-i metanetiyle amele komünist fırkası derece-i metanetinin yekdiğeriyle münasebeti. “10- İktisadiyat ve Tarih-i Medeniyetle Münasebeti: Halk tasarrufatı, ilmi iktisat dersi almak itibarıyla nedir? Merkantilizm (Ticari menfaatpereslik), Fizyokrat Klasik Mektebi, Adam Simit, Rikardo’nun tasarrufatta sosyal nazariyesi, Sosyalizm ve sermayedar tasarrufatının tenkidi, Kari Marks’ın "Kapitali", Engels taksim-i mesai, makineler, istirkâb, inhisar, iktisadiyatda tevhid sistemi, istihsalat, mübadelat, tevziat, sermayedar tasarrufatı. “11- Medeniyet Tarihi Umumiyesi: İbtidai insanlar tagaddi, telebbüs, mesken, cemiyet, aile, mülkiyet-i hususiye, hükümet ve mahkeme, medeniyet-i ruhaniye, dil, kitabet, hesap, mezhep ve esatir, taş, tunç, demir asr-ı hazır medeniyeti, sosyal-ahlaki fikirlerin inkişafı, sosyalist medeniyeti münazaraları. “12- İştirakiyûn Fırkasının Programı: Bunlardan başka Yoldaş Buharin’in kitabına göre coğrafya, coğrafya-yı umumiyeinin asılları, inkılâp tiyatrosu, Türkiye ve şarkın fiziki ve siyasi coğrafyası, tarih, kadim, vusta, yeni ve asr-ı hazır, Osmanlı saltanatının tarihi, Garp medeniyetinin tarihi, Türkiye ve şarka dair tarihi münazaralar gibi dersler okul ders programında bulunmaktadır.” Türkiye Komünist Teşkilâtı Parti Mektebi ilk kurs devresinde 50 talebe ile tedrisata devam etmiş ve 4 Eylül’de sona eren bu ilk devrede 43 kişi kursu başarıyla tamamlayarak komünist şahadetnâme almıştır.” Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, ss. 112-114.

⁵²⁰ Konferansların konu başlıkları şunlardır: “AKPMK’si tarafından TKT’na konferanslarda kullanmak amacı ile tahsis edilen Bakû’daki Muhtarov’un evinde haftada iki defa olmak üzere İlmî ve siyasi konferanslar verilmiştir. Teşkilât üyelerinin katılmasının mecburi olduğu bu konferanslara isteyen herkes iştirak edebilirdi. 16 Haziran tarihine kadar dört konferans verilmiştir. Birinci Konferans; "Komünist Programı" hakkında Salih Zeki, İsmail Hakkı ve Mehmet Emin tarafından, İkinci Konferans; "İçtimâi İnkılâp Hareketi" hakkında Abdülkadir, Yakup ve Mustafa Suphi tarafından, Üçüncü Konferans; "Şûralar Hükümeti ve Kızıl Asker Teşkilâtı" hakkında İsmail Hakkı, Abdurrahim ve Mehmet Emin tarafından, Dördüncü Konferans ise; "Komünizmin Tarihi ve Esasları" hakkında Ahmet Cevat (Emre) tarafından verilmiştir.” Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.115.

⁵²¹ Mustafa Suphi bu komisyonun faaliyetlerini şöyle özetlemiştir: “Bu nam ile bir komisyon teşkil edilerek

“Kanûn-ı Esası, Komünist Fırkası Programı, Lenin’in Terceme-i Hali, Lenin’in Burjuvazya Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü hakkındaki Tezleri, Komünist Programının Şerhi, Komünist Beyannâmesi (Manifest), Sây ve Sermaye, Bolşevizm Nedir? Şûrâ Hükümeti Nedir ve Nasıl Teşkil Edilir? Kırmızı Ordu Kıtâatı, Fırka Hücreleri Talimatnâmesi, Çocuk Dostu, Mektebe Kadar Terbiye Müesseseleri, Talimatnâme ve Programları namıyla on iki adet kitap tercüme edilmiştir. Lenin’in Tercüme-i Hali, Şûralar Hükümeti Nedir? Komünist (Bolşevik) Programı, Burjuvazya Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü namındaki kitaplar tabedilmiş ve diğerleri tabedilmek üzeredir. Bunlardan başka Komünizmin Elifbası, Hükümet ve İnkılâp, Altına İbadet, Büyük Başlangıç, Enternasyonal Tarihi, Mahkeme ve Sosyalizm, Kanûn-ı Esâsı kitapları da kısmen tercüme edilerek yakında ikmal edilecektir.” “Türkiye Komünist Teşkilatı Merkez Heyeti’nin Faaliyeti Hakkında Bakû Kongresi’nde Mustafa Suphi Yoldaş’ın Nutku”, *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 100.

Şark Gençlerinin Kongresi'ni toplayıp Gençler Dünyası isminde bir yayın organı olan Türkiye Komünist Gençler Birliği⁵²² ile ilişki kurmuş olması da ihtimal dâhilindedir. Azerbaycan günleri onun komünizmi benimseme sürecinde bu bilgilenme araçları etkili olmuştur.

Mustafa Suphi'ye yazılan mektubun tarihi Şevket Süreyya'nın bu kanallar aracılığı ile komünizmi benimseme süreci içine girmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca bütün bu bilgilenme kaynakları onun KUTV eğitimi öncesinde belirli bir düşünsel birikime sahip olmuş olabileceği şeklinde de yorumlanabilir. Bütün bunlar Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde yer almadığı için bir ihtimaller silsilesini içermektedir; ama komünizmin belirli kurum, yayın, kurs, kişiler vb. üzerinden içselleştirilebileceği de düşünüldüğünde de makul karşılanabilir.

Bu bilgilenme kaynakları ile Şevket Süreyya'nın nasıl bir psikoloji içinde ilişki kurduğu Suyu Arayan Adam'dan takip edilebilir. Bu geçiş süreci ile ilgili yazdıklarına bakıldığında komünizmin yeni ütöpik söylemi ile karşılaşmaktadır. Şevket Süreyya'nın yeni bir ideolojiye bağlanma sorununu, çatışma, imtiyazı ortadan kaldırmayı hedefleyen ve herkesin eşit olduğu (insaniyet devri olarak ifade ettiği) yeni bir dünya düzeni öngören komünizmin ütöpik vizyonu kolaylaştırmış görünmektedir: “Bu sözler saçma! Diyordum. Bunlarda her halde bir yanlışlık var. Anlatılmak istenen şey, her halde başka? Aslolan ne sınıf, ne de partidir. Bunların hepsi laf... Aslolan insaniyet! Evet, insaniyet!... İşte Şimdi buldum. Evet, Şimdi kurulmak istenen şey, insaniyettir!.. Bu formülü bulduktan ve kendimce ona inandıktan sonra işin arkası kolay geliyordu: - Evet, hakiki ülkü insaniyettir! Bu ülkü daima ihmal edildi. Dökülen kanlar ve sarfedilen emekler, hep batıl yollarda boşa gitti. Yağma çağlarından ve esirlik devirlerinden sonra din kavgaları geldi. Ortaçağın korkunç karanlığı... Sonra imparatorluklar... Saltanat kavgaları... Taht uğrunda dökülen kanlar. Hatta benim bile ilk inançlarım bir imparatorluk masalına dayanmıyor muydu? Tuna'dan Basra Körfezi'ne, Kafkasya'dan, Sudan'a, Şimal Afrikası'na kadar uzanacak bir Osmanlı İmparatorluğu için hayaller kurmamış, hatta dövüşmemiş miydim? Sonra ‘üstün millet’ denilen ‘tarihi vazifesi olan millet’ denilen bir anlamın davalarını her şeyin üstünde aldık. Milletleri, kıdemlerine zaferlerine göre kademe kademe sıraladık.

⁵²² A. Cerrahoğlu, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı, May Yayınları*, İstanbul, 1975, s.181-182. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Seyhan Atasoy-Meral Bayülgen, *Türkiye Komünist Gençler Birliği Yayınları (1920-1925)*, TÜSTAV, İstanbul, 2015.

Dilleri bir, dilekleri bir, tarihleri bir bu üstün milletler, imparatorlukların yerinde saltanatlarını kuracaklardı. Turan, bunlardan biri ve en şerefli olacaktı!.. Hâlbuki böylelikle mefkûre binamıza, çatışmayı imtiyazı ve harbi ister istemez temel kılmış oluyorduk. Çünkü diğer milletler de, kendilerini birer üstün millet gibi düşünebilirlerdi. Onların da kendi saltanatlarını kurması ve: ‘Hilkatle başlar tarihimiz var, Dünyaya hâkim olmak isteriz! ..’ demeleri pekala kabildi. Tıpkı bizim gibi... O zaman ise, menfaatlerin birbiriyle çatışmaması ve hepsi de dünyaya hâkim olmak isteyen imparatorluklar arasına, Allahın eliyle ebedi kale duvarları çekilmesi kabil olmayacağına göre, bunlar arasında kanlı hesaplaşmalar, yani şimdiye kadar olan şeyler çıkmaması elbette kabil değildi. Hâlbuki şimdi?. İşte artık insaniyet devri doğuyor! Tahtlar, taçlar ve bütün zalimler yıkılacak! Bütün dinler bir ve bütün insanlar beraber olacak... Yeni din, yeni dil, yeni sanat, yeni medeniyet, yeni mamureler doğacak. Bütün insanların eşit, bütün milletlerin hür ve beraber yaşayacakları harpsiz, ihtilalsiz, imtiyazsız yeni bir alem!... Bu ne güzel bir rüyaydı? Bu rüya, elbette ki saçmaydı. Ama düşündüklerim bana çekici görünüyordu. Hatta bir de uzun nesir yazmışım: ‘Biz; bütün dinleri bir ve bütün insanları beraber gören bir âlemin çocuklarıyız!’ vb. Bu uzun yazıda ‘biz derken acaba kimleri kasdetmişim. Bu belli değildi. Bu elbette ki bir hayaldi. Elbette ki bir aldanıştı. Bu aldanışa beni sürükleyen şey, içinde yaşadığım olaylara, gelişmelere, onlarda olmayan manaları yakıştırmamdı. Benim daima bir şeylere kapılan his ve hayal âlemimdi. Güttüğüm mantık, saf ve basit hislerle örülmüş sabun köpüğünden başka bir şey olmasa da, onun, ruhumda uyandırdığı seraba ben inanıyordum. Çünkü, ona muhtaçtım... Gerçi zaman zaman ve kendimi ruhumda bu seraba en ziyade kaptırdığım anlarda, bazı olayların sert ve kaba hakikati, içinde kapandığını bu hücrenin, bu soyut âlemin kapısını çalardı. Hapisler, tehcirler, yağmalar, kurşuna dizilmeler...”⁵²³

Şevket Süreyya’ya savaş ve ölüm olarak beliren gerçeğin şiddeti altında yeni bir söylemi benimseyebilmesinde böyle çatışmasız ve şiddetsiz bir ideolojik söylem çekici gelmiş olabilir. Onun için “Milli Mübareze”den “Sınıfı mübareze”ye geçiş ancak yeni bir ütöpik ufkun (insaniyet) varlığında mümkün olabilmiştir.

Kişisel psikoloji açısından bakıldığında ona cazip gelen şey yine ütöpik bir zaman ve mekân içinde hareket edeceği gerçeğidir. Yeni söylemi benimserken bu

⁵²³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 180-182.

gerçekle kendine yeni bir hareket alanı yaratmıştır. Etrafindaki sürekli değişen şartlar ve bu şartları değerlendirmenin zorluğu karşısında belki de bilinci bu tarz bir savunma mekanizması da geliştirmiş olabilir.

Yine Şevket Süreyya'nın Suyu Arayan Adam'da partiye nasıl girdiğini ve partiye girmesinde etkili olan koşulları anlatmadan parti disiplininin yakınması⁵²⁴ da içinde bulunduğu şartların analiz edilmesi noktasında bilgi verici olabilir.

Ona bu noktada içinde bulunduğu durumu, Osmanlı Türk tarihi bağlamında analiz ederek gösteren kişi Abid Alim'dir.⁵²⁵ Alim'e göre Türk entelektüeli toplumdan kopuk, sokakla dolayısıyla inkılapla işi olmayan ve iktidar postu peşinde koşan bir tiptir: "Arkadaş! dedi, sen, bu inkılap içinde bir somnambül gibi yaşıyorsun. Evet, uykuda gezen bir adam gibisin. Yalnız kafandaki rüyaları görüyorsun. Halbuki bizim işlerimiz, sokağın mamulüdür. Sokakta cereyan eden; kanlı, çamurlu, pis bir kavgadır. Ama sen, anladığıma göre, bir köylü aslından olmakla beraber, kendi kökünle de alakan kesilmiştir. Ve sizde her aydının gittiği yolu tuttuğun için, aradığın şey ne insaniyet, ne inkılaptır. Sadece, cemiyete yukardan bakan bir iktidar postudur. Onun için sen de, bütün idealist geçinen aydınlar gibi, gerçekte bir illüzyon, bir hayal alemi içindesin. Siz, yapıcı insanların değil, ancak Tolstoy'un dilini anlayabilirsiniz. Evet, Tolstoy'un, yani şu meczup insaniyetçinin... Hatta sizin tarihinizde, toplumun üstünde sivrilmek için bir idealist olmaya bile lüzum yoktur. Sizde idealizm, sadece bir vasıta, hatta lüzumsuzdur. Çünkü sizde, her kafasına veya kılıcına güvenen insanın yolu, her ülkeden daha kolay elde edilen bir iktidar postudur."⁵²⁶

Abid Alim'in söyledikleri ile Türk entelektüelinin Osmanlıdan Cumhuriyet'e uzanan gelişimi için oldukça geçerli bir çerçeve çizbildiğini kabul etmek

⁵²⁴ "En anlamadığım şey de, parti ve disiplindi. İsyân ruhu ve asi bir irade, dar bir partinin demir disiplini içinde nasıl hapsedilebilirdi?" Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 216.

⁵²⁵ Kemal Tahir de Abid Alim'in tespitleri ile ilgili şöyle bir not düşmüştür: "Şevket Süreyya'nın (Suyu Arayan Adam) kitabında lafını ettiği, genç yaşta ölen Sovyet-Türk bilgini Alimof'un Osmanlılık üstüne (Kapıkulu memur devleti üstüne) söylediklerini incelemek. - Bu sözleri başka Türk Sosyalistleri de duymuş olmalıdırlar. Hiç üstünde durmamaları hem çok garip hem de bilimi anlayış bakımından çok acıklıdır. (Hatta Şevket Süreyya'nın bile bunu hiç değerlendirmemesi hazindir.)-Alimof üstünde durmak, incelemelerinde, notlarında nerelere kadar gidebildiğini, hangi temellere dayandığını kesin olarak bilmek lazım..." Kemal Tahir, *Notlar/Sosyalizm Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.20.

⁵²⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.217. Abid Alim'in bu tespitleri Şevket Süreyya'nın bir entelektüel olarak yürüdüğü yolun da tam bir özeti verir. Dolayısıyla Şevket Süreyya kendi yaşam öyküsel muhasebesi içinde neden böyle bir alıntıyı tam o kronolojiye yerleştirdiği ve neden bunu Abid Alim'e söylediği tartışılması gereken ayrı bir noktadır. Abid Alim'in bu tespiti yapabilecek kadar Osmanlı tarihine vakıf olup olmadığı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

gerekmektedir. Şevket Süreyya özelinde üzerinde durulması gereken nokta onun hayal âlemi ile sokağın çamuru içinde şekillenecek bir mücadele arasında seçim yapma noktasına gelmiş olmasıdır.

Başka bir ifade ile Abid Alim düşünce ile eylem ilişkisindeki sınıfsal bağlantıya dikkat çekmiştir. Bu sınıfsallık da Alim'in üçüncü seçenek olarak işaret ettiği iktidar ile ilgilidir. Ayrıca Abid Alim sokağın çamuru ile avantür arasında da çok açık bir ayrıma giderek, eylem ve iktidar ilişkilerinin sınıfsal bir bağlam olmadan ancak ütöpik bir çerçevede kurulabileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Abid Alim, Şevket Süreyya'ya neyin peşinde olduğu ve ne için mücadele ettiğini (insanîyet-inkılap ve iktidar) sormaktadır.

Böylece Şevket Süreyya'nın komünizmi benimseme noktasında ütöpik olanla daha gerçekçi temellere sahip bir düşünce arasında tercih yapma noktasına geldiği de anlaşılmaktadır. Bu, eylemin belirli bir düşünsel, toplumsal ve belki de sınıfsal bir temele oturtulma sürecine işaret eder. Özetle bu durum onun için yeni bir siyasî bilinç inşası anlamına gelir. Şevket Süreyya emperyalist, kolektif bir tahayyülden sınıfsal mücadeleye vurgu yapan yeni bir tahayyülüne geçiş yapmaktadır.⁵²⁷

⁵²⁷ Komünizm yeni bir siyasî mücadeleyi yeni bir kolektif bağlılık için öngörmüş olsa da bilinçlenme faaliyetinin kişisel kapasitenin geliştirilmesi ile mümkün olacağı açıktır. Andre Malraux, Altenburg'un Ceviz Ağaçları isimli romanının ilk ilki bölümünde Doğu dilleri diplomasına sahip Vincent Berger eşliğinde Enver Paşa'nın "Turan" mefkûresini anlatmıştır. Roman burada zikredilen düşünce-eylem-bilinç arasındaki ilişkileri, yazgı-trajedi farklılığı ve dinî kolektivite-bireylik geliştirme gibi karşıtlıklar ekseninde oryantalist bir bakış açısıyla da olsa Doğu-Batı ekseninde iki karakter üzerinden anlatır. Romanı Şevket Süreyya'nın Enver Paşa biyografisi ışığında değerlendiren Özmen'in yorumları bu bağlamda önemlidir. Özmen'e göre Enver Paşa hırslı, iradesi, enerjisi, gençliği, gururu, romantik ateşliliği, serüven tutkusu vs. açıdan Berger'e Napolyon'u anımsatmakta; ama neticede Berger, Enver Paşa'nın Napolyon gibi büyük bir komutanın vasıflarına sahip olmadığını düşünmekte ve şimdiye kadar elde ettiği siyasî ve askeri başarıları şansının yaver gitmesine bağlamaktadır: "çünkü sadece Batı Asya'da değil, Müslüman Osmanlı için savaştığı her yerde gerçekte aynı ortak ve değişmez (dogmatik) değerlerle belirlenmiş bir ümmet topluluğu vardı. Enver işte bunun farkında değildi. Malraux, Enver aracılığıyla 'eylem felsefesi'ni de ortaya koyuyordu; eyleme ne kadar yakın olunursa olunsun, 'Müslüman dünyası'nda, kendi yazgısını yadsıyan bu 'budala', bu 'yalancı orta Asya'da, ne Çin Hindi'deki gibi bir devrim, bir halk hareketi olabileceğini, ne de 'yazgı'sına boyun eğmeyi bir yaşama biçimi, bir erdem olarak düşünen bu Müslüman halklar içinde bireysel düzeyde bilinçli bir eylemci olunabileceğine dikkat çekiyordu... Görüldüğü gibi, Enver, sahip olduğu kimi bireysel özellikleri nedeniyle Malraux'ya ilk planda ne denli sempatik gelirse gelsin, eylemin amaçlarını ve sınırlarını belirleyen şeyin bilinç olduğunu bilmedikçe hiçbir yere varılmazdı.", s.151-152. Kemal Özmen, "Malraux'nun Enver Paşa'sı Ya Da Doğu'da Entelektüellik Sorunsalı", *Doğu-Batı Entelektüeller III*, S.37, 2006, s.151-152. Şevket Süreyya, bu topraklarda *Turanı* kurmak bir *Turan* bilinci yaratarak *Turanlıları* kurtartmak misyonunun işaret ettiği üstünlüğü, yeni bir bilinci işaret eden koşulların varlığında yitirmiştir. Bu, yazgıya aşına ama akılla kavranabilen trajik olana yabancı Müslüman bilincin içinde bulunduğu şartlara uymakta zorlandığını da göstermektedir.

Geçiş yaparken de paradoksal olarak mücadele edeceği sahayı ve kendi aidiyetini “Turan”dan bütün insanlığa doğru genişletmiştir. Yine son aşamada Bolşevizm’i benimsemiş olması Alim’in ifadesi ile ‘sokağın çamuruna bulaşması’ avantüre yatkınlığı ile yakından alakalıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikalarını pratiğe geçirme sürecinde ütöpik bir zeminde hareket etmiş olan Şevket Süreyya Komünist Parti’nin ortaya koyduğu vizyon karşında tereddüt gösterdiği de anlaşılmaktadır.

Hayaller ile disiplin arasında bir uçurum gören Şevket Süreyya için kendi geçmişine bakıldığında disiplin yadırganacak bir durum değildir. İttihat ve Terakki’nin Balkan Savaşları’ndan sonra militarist seferberlik politikalarını etkili kılmaya çalıştığı bir atmosferde yetişmiştir. Askeri Rüştüye’de başlayan eğitimi I. Dünya Savaşı’nda İhtiyat Zabiti olarak Kafkas cephesine katılması ile devam etmiş ve Nuha günlerinde Karabağ’a karşı milis güçlerinin başında savaşmıştır. Şark Milletleri Kurultayı onu en çok anti-emperyalist savaşa çağrı sloganları ile etkilemiştir. Avantürden sokağın çamuruna geçişi de bir savaş, seferberlik hali ile belirlenmiştir ve Mustafa Suphi’ye yazılan mektupta Bulgaristan’da çalışma isteği de bununla ilgilidir: “Kendim ilk fırsatta Bulgaristan’a gitmek ve Trakya’nın dağılmış köylüsü ve gençleri arasında yapılacak ihtilal teşkilatı Bulgar Komünist Komitesi’yle teşrik etmek isterim... Hülase: bir buçuk milyon Trakya köylüsünün beklediği ümidi götürelim ve Balkanlar’dan ilk ateşin çıktığı gün Trakya az bir kanla temizlenecektir.”⁵²⁸

Böylece savaş disiplinin yeni dünya görüşü bağlamında Şevket Süreyya açısından farklılaştığı gerçeğine ulaşılır. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Kafkas Cephesi’nde bir ihtiyat zabiti olarak içselleştirdiği emperyal bir savaş disiplini yerini, Şevket Süreyya Azerbaycan’a geldiğinde etnik şiddete bırakmış şimdi ise Bolşevizm ideolojisi ona bağlanacağı dava da devrimci şiddetin gereklerini göstermiştir. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı’nın askeri işlerinden de sorumlu olan Abid Alim Yeni Dünya gazetesinde 26 Temmuz 1920 tarihinde yayınlanan ve soru-cevap şeklinde kurgulanmış bir mülakatında bu devrimci disiplini şöyle anlatmıştır: “Kıtaya inkılâp ruhunu muvafık surette yerleştirmek için ne gibi terbiye usûlü kullanıyorsunuz? (Alimov)- İlk evvel askerin içindeki saltanat taraftan zabitlerin zihniyetini tamamen değiştirmek, askerin emperyalist ruhundaki terbiyesi yerine, içtimâi inkılâp esaslarını

⁵²⁸ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s. 157.

kurmak lazımdı. Bu yolda uğraştık. “Birinci olarak şimdiye kadar emr ü kati sayılan müstebid zabitlerin, paşa ve beylerin aleyhinde propaganda yapmak ve askere hissiyat-ı insaniyenin ne olduğunu ve insanların her hakta müsavi olduklarını anlattık. Neticede yumrukla, kırbaçla yürütölmüş olan inzibatın mahv olunduğunu ve inkılâp ruhuyla yeni bir intizamın teessüs ettiğini gördük. İşte böylece asker, inkılâbın birinci devrini geçirdi. Hatta şunu diyebilirim ki; Halil Paşa Moskova'dan geldikten sonra bazı Türkiye Komünist Teşkilâtı'yla münasebetini işiten askerler bir içtimâda bize birkaç sual sordular. “Siz Paşalarla elbirliğiyle çalışacak mısınız? Bizi yine Paşaların ellerine vererek kul yaşamamızı devam ettirecek misiniz? Onbeş senedir muharebelerde bu paşaların beylerin menfaatleri için kan döktüğümüzü anladık. Arak istemiyoruz. Eğer Paşalar başımızda yine dururlarsa silahımızı bırakıp dağılacağız” dediler. “Cevaben biz askere vaziyet-i hazırâ ve beynelmilel İnkılâp için İngilizlerin yıkılması lazım olduğunu, zabitandan bazı paşaların da İngiliz düşmanı olduklarını anlattık. Sözümüz tesir etti. Eski Türkiye Ordusu'nun bakayasında bir Kızıl İnkılâp Ordusu için lazım gelen istidadı buluyor musunuz? “(Alimov)- Eski emperyalist ruhuyla terbiye olunan ordular, herhangi sınıftan toplamış olursa olsunlar kırmızı inkılâbın muhafız ve müdafii olamazlar. Binaenaleyh ilk evvel askerin yine asker tarafından terhisine başlanır. Bunun içinde askerin içerisinde komiteler vücuda getirilir. Ve evvel emirde yalnız dahili işlerin idaresi sonra zabitler ve umumiyetle siyasi vaziyet hakkında askere malumat verilir. Bu suretle eski Cihangir Ordunun zihniyeti bozulduktan sonra kendilerinin inkılâpçı istidâd görölecek kısımlarından Kırmızı Ordu teşkiline başlanır. Ve içtimâi inkılâba hizmet edecek ordular yetiştirilir. –“Türk Ordusu eski terbiyeye göre fazla inzibatçı idi. Bu hal müretteb askeriyeinin ilgası teşebbüsüne mani olmaz mı? “(Alimov)- Türk Ordusu'nun eski inzibatı, yani zabitlerin askeri kul, uşak telakki etmesi askerin ruhunda nefret doğurmuştu. Asker için en evvel bu zabitandan, bu tazyik ve tezlil cenderesinden kurtulmak lâzımdı. Bunun için zabit ve askerin yekdiğerine olan vaziyeti askere anlaşılırsa inkılâbın intişârına hizmet edilmiş oluyor.”- İnkılâp terbiyesi verilen Türk askeri inzibat fikrini fazla kaybetmiyor mu?” (Alimov)- Kızıl Ordu'nun içerisindeki inzibat ve intizam Kızıl Ordu'nun nasıl zihni bir inkılâba mazhar olduğuna muayyer tutulabilir. Eski inzibat lağv olunduktan bir ay sonra disiplin hakkında söz söylettirmeyen asker, bugün ruhu inkılâp ateşleri ile dolu olduğu halde bizzat askeri inzibat hakiki manasıyla telakki ederek istiyor. Bu askerin

umumi vaziyeti pek güzel anlamağa başladığını gösteriyor. Asker diyor ki, biz emperyalistlerin tanzimkerdesi olan ordularla muharebe edeceğiz. Bunların eski inzibatına karşı bizde şiddetli ve inkılâpçı bir inzibatı kendimiz anlayarak ve isteyerek, göstereceğiz. Öylece ilerleyeceğiz. Şüphesiz ki eski inzibat ile bu inzibat arasında dağlar kadar fark vardır. Kıtada eski zabitler var mıdır? Ve bu zabitler yeni ceryana uyabiliyorlar mı?” (Alimov)- Kıtayı askeriyede eski zabitlerde vardır. Fakat bunlar askerin coşmuş inkılâpçı ruhu karşısında zabitlik vaziyetinde duramadılar. Askerin bu yeni ruhunu iyi hissettiler. Ve onlarla yoldaşçasına münasebete başladılar. Esasen bunlar küçük rütbelerde zabitler olduklarından eskiden de askere daima yakın bulunmuşlardı. Şimdi ise bu zabitler, eskisi gibi mutlakiyede iş görecektir mevkiiler işgal etmediklerinden ve esas itibarıyla fukara çocukları olduklarından sınıfı ceryanlar onların arasında da intişar etmektedir. Binaenaleyh Anadolu rençberleri içinden yetişerek halk için yaşamak ve ölmek isteyen zabitan-ı anasından faydalanmakta inkılâptan sonra birinci plana koyulacak derecede mühim bir meseledir.”⁵²⁹

Oysa ütopya eylem ve savaş ölçeğinde saltanatçı ve emperyalist bir bağlılığın içtimai inkılap yönündeki farklılaşabilmesi daha temel ve somut bazı sorunların çözümüne bağlıdır. Örneğin Şevket Süreyya’nın bu dönemde TKP’nin Anadolu’ya yönelik geliştirdiği program ve stratejisinin ne olduğunu, kendisinin Anadolu’ya geçtiği takdirde sol kadrolar içinde ne şekilde bir görev ifa edebileceğini ve solun Anadolu’daki iktidar rekabeti içindeki pozisyonunu sorgulayabildiğini düşünmek oldukça zordur. Üstelik komünizm ile milliyetçilik arasındaki ilişki üzerine TKP örneğinde ortaya konmuş bir birikim de yoktur. TKP’nin bir programı vardır, ama komünist şema ile Anadolu’nun özgünlüğü arasındaki bağlantılar belirsizdir. İdeoloji ile uygulama arasındaki boşluğu giderecek taktik ve stratejik noktalar netleşmemiştir.

Parti içinde Fuat Sabit fraksiyonu ile Mustafa Suphi arasında yaşanan tartışmalar da bunu göstermektedir. Fuat Sabit: “Anadolu’nun hâlihazıra dair programı vardır. O da Antantaya karşı müdafaa meselesidir... Tabii Anadolu inkılâpçılarının Komünizmaya ait programları yoktur. Bizim memleketimizde vâkıâ Komünizma doğurmak için ihtiyaç vardı fakat niçin doğmadı? Memleketimizde Komünizmayı bilen azdı Bugün bu inkılâp vücuda gelecektir.” Derken Mustafa Suphi, Fuat Sabit’e şöyle karşılık vermektedir: “Komünizm hareketini beynelmilel cihanşümul bir hareket

⁵²⁹ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s. 117-119.

telakki etmek lazımdır. Bu bütün dünyada aynı tarzda cereyan edemez. Her yerde başka başka inkişafata, tezahürata tabidir. Binaenaleyh Almanya’da fabrika ameleleri arasında olduğu gibi Türkiye köylüleri arastada da intişar edebilir. Rusya Komünistleri inkılâba alelumum ne nazarla bakıyorlar ve kimleri arkadaş olarak kabul ediyorlar? Onlar; Mustafa Kemal Paşa hareketine evvela sınıfı nokta-it nazardan baktılar. Emperyalizme karşı bu cereyanı yapmak isteyenler, son nafakasını, ırzını, namustum, hakk-ı hayatını müdafaa etmek isteyenler rençberler mi? Ve hakikaten anlayarak mı bu yükün altına giriyorlar? Yoksa yine seferberlikle mi? Paşaların, beylerin tesiri altında istenilen istikamete sürüklenen kara güruh mu? Maatteessüf bu suallere verilecek cevap gayet müphem ve bizim için pek acıdır Son haberler zabitlerimiz, beylerimiz, muallimlerimiz bu kadarcık hakikati bize göstermiyorlar. Biz Kemal Paşa’nın beyannamesini okuyoruz. Orada padişaha bağlıyız diyorlar. Bu acıklı bir hakikattir.”⁵³⁰

Bütün bunlar 10-15 Eylül 1920 tarihinde toplanan Türkiye İştirakiyun Teşkilatları Kongresi’nde de tartışılmıştır.⁵³¹ Bu TKP’nin kuruluş kongresi Mustafa Suphi ve beraberindeki isimlerin amaçlarının gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir adımdır. Kongre ile Anadolu ve Rusya’daki gruplar bir çatı altında birleştirilebilmiştir. Oluşan fırkanın kabul edilen programı ile mücadelenin amaç, yöntem ve stratejileri belirlenmiş ve daha da önemlisi Anadolu’ya geçme sürecinde önemli bir merhale kat edilmiştir.⁵³² Mustafa Suphi Bakü’ye geldikten sonra da öncesinde de hep Anadolu ile

⁵³⁰ Emel Akal, “Ankara Hükümetinin Temsilcisi Dr. Fuat Sabit’in, Mustafa Suphi’ye Moskova’daki Faaliyetleri Hakkındaki Raporu”, *Mülkiye*, C.XXX S. 253, 2006, s.27.

⁵³¹ Türkiye İştirakiyun Teşkilatı ve Türkiye Komünist Teşkilatı olarak adlandırılan örgüt bu kongrede Türkiye Komünist Fırkası’na dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Seyhan Atasoy-Meral Bayülgen (Der.), *Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Bakü /10-16 Eylül 1920 (Tutanaklar-Belgeler)*, TÜSTAV, İstanbul, 2008.

⁵³² 8 Kasım 1920 tarihli TKP MK’nin asgari programında şöyle ifade edilmiştir: “Bugünkü ortam ve koşullarda, bu görevlerin en önemlisi, Anadolu’yu emperyalist işgale karşı savunan isyan hareketini güçlendirmek ve bu hareketi yöneten hükümeti desteklemektir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de oldukça üstün durumdaki isyan hareketinin davasını tamamıyla yüksek memurlarının ve burjuvazinin eline bırakmamak için Türkiye Komünist Partisi, işçi ve köylü emekçi yığınları arasında sınıf bilincini uyandıracak duruma gelinceye kadar devrimci hareketi derinleştirmeyi ve böylece bir taraftan Antant devletlerine karşı genel düşmanlık ortamından faydalanıp, sosyal devrim fikirlerini emekçi yığınları arasında filizlenmesine yardımcı olmayı, diğer taraftan da, bolşevizme sempati duyan akım ve eğilimleri güçlendirip tanzim etmeyi gerekli görüyor.” *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri*, c.1, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 154-155. 4 Ekim 1920 tarihinde Sovyetlerin ilk resmi temsilcisi Upmal’in Ankara’ya varmasıyla başlayan sürecin 1921 Ocak sonlarında elçinin istenmeyen adam olarak yurtdışına çıkmaya mecbur bırakılması sonuçlanmıştır. Perinçek, 2014, ss.66-86. Bu durum Mustafa Suphi’lerin Ankara’ya geçmeleri için uygun bir ortam olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Kasım 1920 tarihinde Mustafa Suhi’nin Mustafa Kemal’e yazdığı diğer bir mektubunda yer alan “Teşkilatımız Bakü Kongresinde bir program ve teşkilat nizamnamesini kabul ile fırka haline geçtikten

bağlantı kurma çabası içinde olmuştur. Şark Milletleri Kurultayı'ndan hemen sonra Şevket Süreyya'nın da katıldığı bu kongre ile komünistlerin aynı fırka altında toplanabilmesi süreci tek bir noktaya yoğunlaştırmıştır: Anadolu'ya geçebilmek. Bu konu Mustafa Suphi ve yanındakilerin ölümü ile sonuçlanan bir süreci içerdiği için hakkında pek çok yorum ve değerlendirme yapılmıştır.

Bu geçiş kararının verilmesi ilgili tartışmalar Şevket Süreyya'nın da içinde bulunduğu durumu açıklayabilecek bilgiler içermesi açısından önemlidir. Mustafa Kemal ile Mustafa Suphi arasındaki mektuplaşmalar sonucunda Ankara'nın gönüllü olmasa da TKP için yeşil ışık yaktığı anlaşılmaktadır. TKP için temel sorun yasal faaliyete izin verilip verilmeyeceği noktasının aydınlığa kavuşmasıdır. 1920 yazında Salik Zeki Erzurum'da Kazım Karabekir ile Süleyman Sami ise Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Mustafa Kemal'in Süleyman Sami'ye görüşmede sorduğu sorular TKP'nin hangi şartları altında Anadolu'da çalışabileceğine dair ipuçları vermektedir: “Ruslar bize yardım edecek mi... Ruslar ve Azerbaycan ile münasebetiniz nedir... Rusya'da çalışan kimler var... Merkezi komite Enternasyonal'e merbut mudur? Mustafa Suphi, Mehmet emin kimdir? Fırkanız ne için teşekkül etti.”⁵³³ Son soruya Süleyman Sami “Türkiye’de içtimai inkılap yapmak için” şeklinde cevaplamış bunun üzerine Mustafa Kemal, “Türkiye’de bu olabilir mi?” diye sormuş ve Süleyman Sami de “Bunun için en müsait yer Türkiye’dir” cevabını vermiştir.⁵³⁴

Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'ye yazdığı mektup Talat Paşa'ya 1919 yılında yazılanla aynı mesajı içerir.⁵³⁵ İttihatçıların maceradan

sonra, memlekette takip edeceği siyaseti tayin eylemiştir. T.K.F.'nin B.M.M. Hükümetini, emperyalist devletlerle mübareze de bulunduğu müddet zarfında bütün kuvvetiyle muzaheret, harp cephelerinde zaaf ve teşettute sebep olacak her türlü ifratkarlıktan tevakkıye karar verdiği gibi, zulm ve iğtisaba karşı mübareze hislerinin halk sinesinde derinleşmesini temin etmek üzere fırka faaliyetine geçmeğe lüzum görmüştür ki, bunun şekli-i kanunide cereyanı için B.M.M. Hükümetince dirîğ-i müsaade olunmayacağı memul edilmektedir.” Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar c.1*, s.341. İfadesi de buna işaret etmektedir. TKP için hedef yasal yollardan bir iktidar mücadelesine girişebilmektir; ama haklarında verilen istihbarat ve raporlar, Türk Kızıl Alayı'nın teşkil edildiği haberleri, Abid Alim'in TKP MK'nin aldığı kararların aksine Mustafa Suphi'lerin hemen ardından başka bir heyetle sınırı geçmesi vs. TKP'lilerin Ankara tarafından müteyakkız bir konumda endişe ile takip edilmesine yol açmıştır.

⁵³³ *Dönüş Belgeleri c.1*, s. 49-50.

⁵³⁴ *Dönüş Belgeleri c.1*, s. 50.

⁵³⁵ Mustafa Kemal ile İttihatçılar arasında Bolşeviklerle iş birliği kurulması yönünde ortak bir ittifak kurulmuşsa da Mustafa Kemal Talat Paşa ile mektuplaşmasında bütün inisiyatifin kendi elinde olması gerektiğini ve İttihatçıların ondan habersiz hareke etmemelerini özellikle vurgulamıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları”, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 107-

uzak durmalarını isteyen Mustafa Kemal Mustafa Suphi'nin de kendi inisiyatifindeki legal alanda faaliyet gösterebileceğini belirtir: “Gâye ve prensip itibarıyla bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirâkiyûn Teşkilâtından maddeten ve ma'nen hakkıyla müstefid olabilmekliğimiz için teşkilâtınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyâseti'yle te'sis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lâzımdır. Türkiye dâhilinde tatbik edilecek her nev'i teşkilât ve inkılâbât ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir. Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirâkiyûn Teşkilatı'yla tamamen tevhid-i mesâî edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdinde salâhiyet-i tammeyi hâiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakû'ya gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le te'sis-i irtibat ve tevhid-i mesâî eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.”⁵³⁶

Mustafa Suphiler ile Şevket Süreyya'nın diğer bir kesişme noktası Mustafa Kemal'in ismini zikrettiği ve Azerbaycan'a sefir olarak atanan Memduh Şevket Bey'dir.⁵³⁷ Şevket Süreyya'nın kurultay ve kongreler sürecinden hemen sonra

157. Şevket Süreyya, İttihatçılar arasındaki görüş ayrılıkları ile ilgili şu yorumu yapmıştır: “Sanıyorum ki, İttihatçı liderlerin Moskova'yı ziyaretleri ve orada giriştikleri temaslar daha önceden İttihat ve Terakki'nin siyasi şefi olan Talat Paşayla, Moskova'nın o zamanki siyasi liderlerinden Karl Radek arasında Berlin'de yapılan gizli birtakım karşılaşmalarda kararlaştırılmıştır. Bu münasebetler iki taraf için de kendi hesaplarınca beklenen neticelere doğru geliyordu. Her halde Talat Paşa da diğer itttihatçı ziyaretçileri takip ederek Moskova'daki ‘İnkılapçı yoldaşların’ misafiri olacaktı. Fakat gelişen olaylar ve nihayet kaza kurşunları, bu dostça karşılaşmaya imkân bırakmamıştır. Hem şimdi artık vesikalarla açıklanmış olduğuna göre de Talat Paşa ile Enver Paşa arasındaki iş ve hareket birliği, daha hemen ilk adımlarda sona ermiştir. Talat Paşanın Moskova'yla temastan beklediği sınırlar aşılmış, Enver Paşa bu temasları kendi ölçülerine göre ve dilediği yönlerde geliştirmeye girişmiştir.” Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 271-272.

⁵³⁶ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, ss. 269-274; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1*, 2000, ss. 338-341; Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, Anadolu Yayınevi, İstanbul, 1970, ss. 145-150.

⁵³⁷ Memduh Şevket'in elçi olarak Azerbaycan'a atanması Azerbaycan, Sovyetler ve Türkiye arasındaki ilişkilerin resmi düzeyde tesis edilmesi anlamına gelir. Memduh Şevket İttihatçı sol kanat içinde yer almıştır. Mesleki Temsil fikrini savunucuları arasındadır. Eski Hariciye Vekili Ahmet Muhtar (daha sonra Tiflis sefiri) tarafından Mustafa Kemal'e önerilmiş ve ağustos ayı ortalarında bu göreve tayin edilmiştir. İsmail Çetışli, *Memduh Şevket Esendal İnsan ve Eser*, Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999, ss.11-14. Memduh Şevket'in vazifesinin esasları ve ayrıntıları şöyle belirlenmiştir: “Esasen Azerbaycan'da ifayı vazife edeceksiniz; fakat Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki berzah, kadimden bir çok akvama makar olduğu gibi bugünde Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni hükümetlerine mekân olup, aralarında dahi pek şiddetli ihtilafat ve pek muğlak hudut mesaili mevcut olduğundan ve bu mühim hadisatın hassaten bugün- Türkiye ile şiddetli alakası bahir bulunduğundan yalnız Azerbaycan ahvali ile iktifa olunmayarak bütün berzah üzerinde cereyan eden vaka-i umumiye bir nazar altında bulundurmak ve ehemmiyeti mahsusayı haiz görünen hadisat kabil olduğu kadar yakından takip ve tetkik olunarak, hariciye vekaletine mümkün olan sürat ile malumat ita kılınması iktiza eder. Vazife hakkında tafsilat bervechi atidir: a. Elyevm Azerbaycan'da mevcut hükümetin hangi esasat dairesinde, ne derece muvaffakiyet ile teşkil ve tanzim kılındığı, b. Bu gün mevkii iktidarda bulunan zevatın kimler olduğu, ne fikirde bulundukları, aralarında ihtilafı nazar olup olmadığı ve ihtilaf varsa neden ibaret olduğu ve hükümete muhalif fırkaların kudreti ve muhalif fırkalar azasının şahsiyeti ve suretle

görüştüğü Memduh Şevket’le Ethem Nejat, Mustafa Suphi ise Kasım 1920’de bir araya gelmiştir.⁵³⁸ Mustafa Suphi parti oturumunda görüşmeyi şöyle anlatmıştır: “Azami talep ve arzumuz emperyalizm ile mücadele etmektir. Memduh Şevket Bey’de bu hususta aynı fikirleri dermeyeran ediyordu. Memduh Şevket bize, Anadolu hükümeti sulh yaparsa siz ne yaparsınız dedi? Eğer sulh yapıp içtimai inkılabı yıkmaya çalışırlarsa biz o vakit tabiatıyla ayrılır ve fikrimizi meydana koyarız. [Böyle bir teşebbüse girmek büyük bir avantüryeye girmek gibi diyeceğiz.] eğer sulhu Finlandiya vesaire gibi bir şekilde yaparlar ve memlekette komünistlerin çalışması kabul edilmek suretiyle bu şekilde olursa buna karşı biz bir şey demeyiz. İşte bu suretle görüştük ve tatlı tatlı ayrıldık.”⁵³⁹

Özetle Memduh Şevket inkılap yapıp iktidarı ele geçirmek gibi amaçları yoksa onlara yasal çerçevede Anadolu’da çalışabileceklerini ifade etmiştir. 22 Ekim 1920’de Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İsmet İnönü Kazım Karabekir’e yazdığı şifre ile bunu teyit etmiştir: “Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara’da bir siyasi fırka olarak

çalışmakta oldukları, c. Azerbaycan’da Türkiye ve Osmanlı Türkleri hakkında, muhtelif mehafilde ne gibi efkar mevcut olduğu, d. Azerbaycan ile Gürcistan, Ermenistan arasında mevcut ve muhtelifi mesailin neden ibaret olduğu, e. Azerbaycan Gürcistan, Ermenistan dahilinde ahvali iktisadiye ve mahaliyenin ne merkezde bulunduğu, f. Osmanlı Türklerinden olup elyevm Azerbaycan’da bulunan zevatın ne ile, nerelerde meşgul bulundukları, g. Rus Sovyet Cumhuriyeti ile bu hükümetler arasındaki münasebatın neden ibaret olduğu, h. Türkiye hükümeti ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında münasebat tesisine mani ihtilafatın izalesi ve ne suretle mümkün olabileceği ve İngiliz tahrikatının ne derece müessir olduğu, ı. Şimali İran’da mevcut Türkler ile Azerbaycan arasında bir münasebet mevcut olup olmadığı ve mevcut ise ne halde bulunduğu, değil ise ne suretle tesis olunabileceği noktaları tetkik olunacaktır. Bu tetkikata –hem civarı hasebi ile –İran ve Türkistan ve Rusya ahvali hakkında alınacak malumatın dahi ilave olunmasını ihtara lüzum yoktur.” Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-I*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.397-398. Memduh Şevket’in bu dönemde Mustafa Kemal ile yazışmalarına bakıldığında Ankara’nın İttihatçılar, Mustafa Suphilerin öldürülmesinden geriye kalan TKP Teşkilatı ve Müsavatçıların Azerbaycan’daki faaliyetleri ile daha yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Atatürk Araştırma Merkezi’nde bulunan bu belgeler Mayıs 1921 tarihi ile Mart 1922 tarihinde yazılmış 5 mektup, bir telgraf ve bir raporu içerir. Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, ss.322-357. Memduh Şevket aynı zamanda yurtdışındaki İttihatçılarla da yazışmalarına da devam etmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, O.S. Kocahanoğlu (haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 318-333.

⁵³⁸ Bu tarihlerde Halkçılık Beyannamesi kabul edilmiş 18 Ekim 1920’de resmi TKF Kurulmuştur. Eylül-Ekim 1920’de Hafi Komünist Partisi’nin kurulmasına önyak olan Şerif Manatov sınır dışı edilmiştir. 1921 Ocak ayı başında da Bolşevikler ve İttihatçılarla iş birliği yapabileceği endişesiyle Çerkez Ethem Kuvvetleri tasfiye edilmiştir. Türk Halk İştirakiyun Fırkası üyelerinin tutuklanma ve yargılanma süreçleri başlamıştır.

⁵³⁹ *Dönüş Belgeleri c. I*, s.180-181.

alenen teşekkül etmiş olduğundan Mustafa Suphi Yoldaş'ın memleketimiz içinde ancak mezkûr fırka dâhilinde çalışması mümkün olacaktır.”⁵⁴⁰

Atatürk'ün Türkiye Komünist Partisi'ni hem Anadolu'daki sol kanat İttihatçıları hem de Mustafa Suphi kadrosunu denetlemek amacıyla kurduğu bu beyanattan da anlaşılmaktadır. Daha da önemlisi bu yazışmalardan tarafların radikalizmi belirgin bir milliyetçilik etrafında uzlaşabilecekleri de anlaşılmaktadır: “Mustafa Suphi ve arkadaşları, Ankara'ya sağ salim vardıktan sonra, TBMM başkanı M. Kemal Paşayla uzun uzun uzadıya konuşup anlaşacaklardır. Ülkeyi içinde bulunduğu kötü şartlardan çıkarmak için tek yolun, onun önderliğini ve bütün siyaset alanı üstündeki denetleme yetkisini kabullenmekten geçtiği teslim edeceklerdir. Paşayı milliyetçilikteki içtenliklerine inandırdıktan sonra, ortadaki sol kuruluşlarla ilişkilerine sıra gelecektir. Resmi TKF ile uzlaşmaları zor olmayacaktır... Resmi TKF'nin bütünüyle bir muvazaa partisi olmayıp, İttihat ve Terakki'nin devlet sosyalizmi yanlısı sol kanadının bir uzantısı sayılmak gerektiğini başka yerlerde anlatmıştım. M. Suphilerin hem İttihatçı karşıtı olduklarını, hem de bunlarla uzlaşabileceklerini düşünmekte bir çelişki var mıdır? Bence yoktur. Çünkü sol kanat İttihatçılar da, savaş içinde merkez-i umumiye isteklerini kabul ettirememekten kırıgındılar. Zaten M. Suphi de hürriyetin ilanı günlerinde siyasete İttihatçılıktan yana bir tutumla başlamış, sonra muhalif olarak Milli Meşrutiyet Fırkası'na geçmişti. 1921 başındaki kabinede iki vekil oradan arkadaşındı: Maliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Adnan Adıvar.”⁵⁴¹

28-29 Ocak 1920 tarihinde yaşanan felaket bu anlamda da bir dönüm noktası olmuştur. Tarafların uzlaşmaya çok yakın oldukları bir noktadan bu feci sona gelmesinin farklı sebepleri bulunmaktadır. Sovyet Rusya'nın anavatana yönelik dış politikası ile Komintern'in “dünya devrimi” politikaları her zaman birbirleriyle örtüşmemiştir. Nesimi'nin ifadesi ile: “Bolşevikler Anadolu sınırları içinde bir cumhuriyet tezini benimseyenlerle işbirliği yapmışlardır. Sosyalizmi, komünizmi

⁵⁴⁰ Yavuz Aslan, “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında “Mustafa Suphiler”in Türkiye'ye Dönüşü”, 1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü, Sempozyum 18 Aralık 2004, TÜSTAV, İstanbul, 2005, s. 119.

⁵⁴¹ Mete Tunçay, “TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili Mustafa Suphiler Ankara'ya Gelebilselerdi”, Eğer Öyle Olsaydı II Başka Bir Tarih Başka Bir Türkiye, Der. Seyfi Öngider, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.188-189.

Anadolu sınırları dışına taşımak isteyenleri (Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Arap Hakkı, Enver Paşa, Çerkez Ethem, vb.) tutunamamışlardır.”⁵⁴²

Aradaki bütün sorunlara rağmen Bolşeviklerin bu dış politika pragmatizmi ile Ankara Hükümeti’ninki uyuşabilmiştir. Ankara Hükümeti acil silah ve para ihtiyacı karşısında Sovyetlerle ilişki kurulabilmesi sürecini gayri resmi kanallardan başlatmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda görevlendirilen aktör ve gruplar tarafların birbirilerine güvenebilmeleri için gerekli zemini oluştururken aynı zamanda yeni güven problemleri yaratmışlardır. Enver Paşa, Mustafa Suphi gibi isimlerin etrafında farklı grup ve ittifaklar oluşmuştur.

Kazım Karabekir ile Mustafa Kemal kendi aralarında da problemler yaşamalarına rağmen Milli Mücadele özelinde İttihatçıların başından beri potansiyel bir tehlike olduğu noktasında uzlaşabilmişlerdir. İttihatçıların yarattığı tedirginliğe Mustafa Suphi de eklenince Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir’in mücadelenin kendi amaçları dışına çıkabileceği yönündeki endişeleri de artmıştır. Ayrıca Mustafa Suphi’yi Lenin’in güvendiği bir isim ve etrafındaki hareketi Rusya’da belirli bir popüleriteye sahip olarak gösteren olumlu istihbarat, güncel gelişmelere bağlı olarak Mustafa Suphi hareketini serserilik şeklinde değerlendirmeye başlamıştır.⁵⁴³

İttihatçılıkla Bolşevizm arasında gri, muğlak bir alan oluşmuş bunun sonucunda Bolşevizm’e sempati duyan biri koşullar gerektirdiğinde Anadolu için ajanlık yapabilecek bir pozisyon da rahatlıkla alabilmiştir. Süleyman Nuri-Fuat Sabit ikilisi TKP içinde ayrı bir fraksiyon gibi hareket etmiş, Mustafa Suphi’nin en güvendiği adamlar olan Mehmet Emin ile Süleyman Sami’nin Ankara hesabına çalışan İttihatçı ajanlar olduğu sonradan anlaşılmış, ayrıca İsmail Hakkı Mustafa Suphi’yi en temel meselelerde desteklemediği gibi Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti’ne karşı da partisini savunmamıştır.⁵⁴⁴

Sonuçta Mustafa Suphi’nin Bolşevikler nezdinde konumu sarsılmıştır. Ayrıca “1920 sonlarına gelindiğinde Mustafa Suphi ve teşkilatının, Bakü’deki konumu da pek

⁵⁴² Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde*, s.134; Hikmet Bayur, “Kurtuluş Savaşında Atatürk’ün Dış Siyaseti”, *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri*, TTK, Ankara, 1975, s. 131, s. 136.

⁵⁴³ Muhittin Birgen, Fuat Sabit, Hakkı Behiç, Küçük Talat ve Nail Beyler bu dönem içindeki yazışmalarında Mustafa Suphi ve çevresindeki isimleri “serseri” olarak nitelemişlerdir. Mustafa Kemal’e ve Kazım Karabekir’e gelen diğer rapor ve mektuplarda da bu durum değişmemiştir. Bkz. Aslan, “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında”, ss. 119-122.

⁵⁴⁴ Aslan, “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında”, s.125.

parlak değildi. Teşkilatı içerisinde birçok sorun bulunuyor, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyet'i ile bazı sorunlar yaşıyor, Azerbaycan Komünist Partisi'nin ilk başlarda gösterdiği destek ve yakın ilgi, artık olumsuz olarak değişmeye başlıyor, Dr. Fuat Sabit, Enver Paşa ve diğer İttihatçılara karşı verdiği mücadelede yalnız bırakılıyordu. Bu olumsuzluklar karşısında daha fazla Bakû'de kalmayı mümkün görmediğinden her ne olursa olsun bir an önce Anadolu'ya geçmeye karar vermişti.”⁵⁴⁵

Bütün bunlar Şark Milletleri Kurultayı'ndan sonra Doğu işlerini organize etmek için kurulan Şark Şurası (diğer ismiyle Propaganda ve Hareket Sovyet'i) ile TKP Merkez Heyeti arasında Anadolu'ya geçilmesi noktasında sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştır. Bu sıkıntıların kaynağında Şark Şûrası'nın Anadolu'daki faaliyet konusunda TKP ile aynı görüşleri paylaşmaması yer almıştır. Şark Şurası TKP'ye yazdığı 19 Ekim 1920 tarihli raporunda bu durumu açıkça belirtmiştir: “TKP-MK (Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi) ve (Z.B.T.K.Partisi)'nin sunulan bütçe raporlarından anlaşılıyor ki, TKP MK Komünist Parti'nin çalışma karakterini tamamen hatalı algılıyor ve Parti Merkez komitesi yerine, sadece bir ülkede Sovyet idaresinin varlığı dahilinde mümkün olabilecek büyük ve zor bir ajitasyon-organizasyonu farkındalık çalışma mekanizması öngörüyor. TKP MK organizasyonunun iddiası ile partinin Türkiye'deki gücü denk düşmemektedir... Şark Şurası Prezidyumu, Türkiye'deki devrimci hareketin bu dönemdeki gelişimini olağanüstü önemli saymaktadır. Hatalı bir adımın tüm Doğuda devrim işini yıkabileceğinden endişe ederek, TKP MK'nın Türkiye'ye gidişini geçici olarak durdurmuştur. TKP MK ve Şark Şurası Prezidyumu, yapılan hataların aydınlatılması ve organizasyonun doğru prensiplerinin tertibi için ortak toplantı düzenlemeye karar vermiştir.”⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Aslan, “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında”, s.126. Akal'ında vurguladığı gibi Mustafa Suphi sürgünde değil anavatanda siyasi mücadelesini devam ettirmek istemiştir. Akal, “Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin”, s.154. Anadolu'ya yönelik bir mücadeleyi zaten Bolşevik hâkimiyetine giren bir coğrafyada sürdürmek açıkça faydasızdır. Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gitmediği takdirde mevcut teşkilatı ile burada işlevsiz kalacağı da açıktır. Şevket Süreyya'nın Mustafa Suphi'ye yazdığı Trakya bölgesine görevlendirilme isteği onun serüvenci ütopyasını yansıttığı kadar TKP kadrolarının Kafkas coğrafyasında yapabilecekleri işlerinin kalmaması ile de bağlantılıdır.

⁵⁴⁶ Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, s. 305. Akal bu raporu şöyle yorumlamaktadır: “Bolşevik devrimi sonrasında sadece Rusya'da faaliyette bulunan TKP'lilerin kapitalist bir ülkede nasıl çalışılacağına ilişkin olarak elbette hiçbir fikri yoktur. Bolşeviklerin ve diğer komünistlerin, kapitalist ülkelerde büyük baskı, yasaklama, koğuşturma, işkence ve hapis tehdidi altında çalıştıklarını bilmeyen, Ankara'da bir "inkılap hükümeti" olduğunu varsayan TKP'liler, Türkiye'de de Bolşevik Rusya'daki gibi rahat çalışacaklarını düşünmektedir.” Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, s. 306.

TKP daha sonra Şark Şurası'nı bu kararından vazgeçirmeye çalışmış ve bunun için Stalin'le de bir görüşme yapmıştır. Ethem Nejat, İsmail Hakkı ve Mustafa Suphi'nin katıldığı bu toplantı da Stalin Şark Şurası'nın raporunda değinilen hususları teyit eden şeyler söylemiş ve hep Rusya içinde çalışan TKP'nin Anadolu'da çalışacak deneyimden yoksun olduğuna, Anadolu'da illegal çalışmanın zorluğuna ve Türk Halk İştirakiyun Fırkası'nın varlığına işaret etmiştir.⁵⁴⁷ Daha sonra TKP'nin başına geçecek olan Şefik Hüsnü ise Mustafa Suphi ve arkadaşlarının faaliyetlerini şöyle eleştirmiştir: “Suphi'nin örgütünün sözcüğün gerçek anlamıyla bir parti haline gelmesini önleyen şey, ülkeyle bağları ve hiçbir siyasal hazırlığı olmayan bu dağınık unsurlara ideolojik bir bütünlük verebilecek işbirlikçilerden yoksunluktu. Azerbaycan Türk Partisi üyelerinin ezici çoğunluğu, uzun süredir doğdukları ülkeyle bağları kopmuş, küçük burjuvazinin ve köylülüğün deklase unsurlarından oluşuyordu (astsubaylar, askerler ve küçük tüccarlar)”⁵⁴⁸

Hüsnü'ye göre Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı aldıkları eğitim, içinde bulundukları ortam ve koşulların da etkisiyle burjuva milliyetçiliğinin sınırlarını aşamamışlar süreçte akıl almaz bir ihtiyatsızlıkla davranmışlardır. Başka bir araştırmacı da Bakü TKP'nin akıbetini benzer sebeplerin belirlediğini ifade etmiştir: “Ülkedeki gerçek durumu bilmemek, devrimci uyanıklığı elden bırakmak, ajanların tuzağına düşmek.”⁵⁴⁹

Şevket Süreyya'nın etkilendiği İslami Bolşevizm ile Komintern'in dünya ihtilali söylemi onu milliyetçilikten Bolşevizm'e nasıl ütöpik bir düzlemde taşıdıysa Mustafa Suphi örneğinde TKP kadroları da Anadolu'da içtimai inkılabın başarılabileceği nesnel koşulların var olduğuna inanarak taktik ve stratejiler geliştirmişlerdir. Bu durum Komintern'in söylem ve politikalarının varlığında ülkenin özgün şartları hesaba katılarak bir mücadele programı ortaya konamamış olduğuna

⁵⁴⁷ *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri c.2*, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s.309. Türkiye'de komünizm üç ayrı merkezde teşekkül etmiştir. İstanbul Komünist Grubu/Aydınlık Çevresi, Ankara THİF ve Bakü'de Mustafa Suphi'nin TKP'si. Bu üç hareket birbiri ile bağlantılıdır. Mustafa Suphi Stalin'le görüşme sırasında THİF'in Bakü TKP'nin şubesi olduğunu söylemiştir; ama anlaşıldığı kadarıyla bu parti ve gruplar arasında da Komintern bağlantılı bir rekabet bulunmaktadır. Şefik Hüsnü'nün inisiyatifindeki TİÇSF ile THİF arasında da Bakü merkezli TKP ortadan kalkınca benzer bir rekabet yaşanmıştır.

⁵⁴⁸ Emel Akal, “Dr. Şefik Hüsnü'nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkânının Yazışmalarında Mustafa Suphi”, *Toplumsal Tarih*, S.94, 2001, s.8.

⁵⁴⁹ Cemil Saydamedof'dan aktaran Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve KOMİTERN İlişkileri*, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 51.

işaret etmektedir. İleride de üzerinde durulacağı gibi İstanbul'daki Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın Komintern ile ilişkilerinde de benzer sorunlar bu bağlamda devam etmiştir. Şevket Süreyya da 1924 başlarında TİÇSF'na katıldıktan sonra bu tarz sorunların aşılammaması yüzünden komünizmden Kemalizme geçme kararı verecektir.

2.6.“Gerçek Cihada” Çağrı: Şark Milletleri Kurultayı (1-7 Eylül 1920)

Komünizmle bağlantılı bu ütöik söylem, en iyi ifadesini Şark Milletleri Kurultayı'nda bulmuştur. Şevket Süreyya, otobiyografisinde kendisinin de katılımcılarından biri olduğı kurultayın atmosferi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir: “1 Eylül 1920'de başlayan Kurultay günlerinde Bakû, Ortaçağ Asyası'ndaki büyük şehirlerden birinin alacalı görünüşünü yaşıyordu. Araplar, Hintliler, İranlılar, Afganlılar, Moğollar, Özbekler, Kırgızlar, İran Kürtleri ve daha nice kavimlerden, milletlerden insanlar... Hepsi de kendi kıyafetlerini taşıyorlardı. Hepsinin de boynunda, belinde, kılıçlar, hançerler, tabancalar, kamalar vardı. Agelli, sarıklı, kavuklu, kalpaklı insanlar. Bakû sokaklarını dolduruyorlardı... Her köşede, her yerde esir, mazlum milletlerin kurtuluşu ilan olunuyordu. Söylenenlere bakılırsa, İsrail'in suru artık çalmıştı. Yüzyıllık esaretleri içinde bir ölü uyusukluğu yaşayan milletler, artık başlarını kaldıracaklardı. Demek ki Şark, uykusundan uyanıyordu... Artık her millet zalimlerini, istilacılarını başından atacaktı. Bu iş bana, o güne kadar dinlediğim, şu sınıfların kavgası, parti politikası, proletarya diktatörlüğü gibi şeylerden daha aydınlık görünüyordu. İşte şimdi her şey anlaşıldı. İşte benim bağlanacağım dava diyordum. Hem bu davanın öncüleri arasında şimdi bende vardım. Şark milletlerinin isyan bayrağını açan şu büyük kurultayın safları arasında bulunuyordum. Heyecandan sarhoş gibiydim. Demek, yarın silahlarımızı alacaktık. Bu kurtuluş bayrağı altında yürüyecektik. Şarka mı olur, Garba mı olur, saldıracaktık. Belki Akdeniz'e, belki Kızıldeniz'e varacaktık. Belki Hint'e, belki Çin'e girecektik?... Kurultayın da, galiba en genci bendim. Belimde tabancam yoktu, boynumda kılıç asılmamıştı ama, halim, kıyafetimle gene de harekete hazır bir askerdim. Ne adlarını bildiğim, ne dillerini anladığım renk renk, çeşit çeşitli delegeler arasında dolaşıyor, konuşuyordum. Sanki çoktan beri berabermişiz gibi, sanki çoktan beri aynı yolun yolcusuymuşuz gibi, işaretlerimizle, bakışlarımızla güya anlaşıyorduk. Kurultay, marşılar, çığlıklar, kılıç,

hançer şakırtıları arasında açıldı. Herkes, her millet kendi dilinde haykırıyordu. Havada savrulan ve birbirleriyle çarpışan kılıç, hançer sesleriyle yalnız salon değil, bütün gökkubbe inliyor gibiydi.”⁵⁵⁰

Şevket Süreyya üzerinde kurultay en çok bu atmosferi ile etkili olmuştur. “Mazlum Milletlerin Kurtuluşu” veya “Asya’nın Uyanışı” gibi sloganlarla anti-emperyalist mücadelenin gerekliliğine vurgu yapmasının dışında aslında Şark Milletleri Kurultayı katılımcılarına ve muhataplarına pek bir şey sunamamıştır. Doğu Halkları ile Bolşevizm arasındaki ilişki de ancak bu ütöpik söylem düzeyinde ele alınabilmektedir; ama Kurultaya dair Pavloviç’in konuşmasından bazı parçaları aktaran Şevket Süreyya ayrıntılı olarak Enver Paşa üzerinde durmuştur. Belki Enver Paşa biyografisi yazılması onunla görüşüp tanıştığı bu günlere ait hatıraları ile ilgilidir. Enver Paşa’yı anlatarak kendisi yaşam öyküsü ile bağlantılı bir muhasebe de yapmak istemiş olabilir.

Kurultay, Doğu-Batı mücadelesi, Türk-Sovyet ilişkileri ve bu son ilişkide taraf olan Mustafa Kemal, Mustafa Suphi, İttihatçılar ve o günlerde önemli bir karar verme eşiğinde olan Şevket Süreyya açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. İttihatçı irredantizm 1919 yılı ortalarından itibaren başka bir ideolojik söylem ve pratik içinde (İslami Bolşevizm) tekrar ortaya çıkmıştır. Başından beri Bolşeviklerle ilişki içinde olan İttihatçılar bu bağlamda en itibarlı günlerini kurultay döneminde yaşamışlardır. Bu yeni ideolojik angajman, coğrafya ve halklar anlamında daha da genişlemiş ve kılık değiştirmiş bir “Turan” ideali ve savaş vaat ederek “harekete hazır bir asker” olan Şevket Süreyya’yı kendi saflarına çağırmaktadır.

Rus Devrimi’nin, “Dünya Devrimi” gibi ütöpik bir vizyona sahip olmasıyla ilgili bu durumun yarattığı koşullarda Şevket Süreyya’nın Türk-Sovyet ilişkilerindeki bütün aktörleri yeniden gözden geçirerek bir karar aldığı anlaşılmaktadır. Üstelik şimdi Şevket Süreyya Enver Paşa, Küçük Talat gibi isimlerle de temas halindedir. Kurultayın atmosferi, Komintern liderlerinin yaptığı konuşmalar, İttihatçılarla kendisinin yaptığı görüşmeler ve Mustafa Suphi’nin Bakü’ye geldikten sonraki dönem içerisindeki faaliyetleri neticesinde Şevket Süreyya’nın kendi geleceği ile ilgili ilk öngörülerini de şekillenmeye başlamıştır. Şark’ın emperyalizme karşı çıkışı anlamında bir uyanışı temsil etmesi ve bu bağlamda dili, dini farklı birçok insanı bir araya

⁵⁵⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.187-188.

toplamış olması Şark Milletleri Kurultayı'nın en gösterişli; ama aynı zamanda en zayıf tarafını oluşturur. Şevket Süreyya'nın sınıf çatışması, proletarya, parti disiplini gibi kavramların ona yabancı olduğunu ima etmesi, Bolşevizm'in "Milli Mübareze"ye daha çok da Turan gibi ütöpik bir coğrafyayı teşmile yönelik olması ölçüsünde ona çekici gelmiş olabileceğini gösterir.

"Turan"dan "ulus devlet"e giden yolun da kısa olmadığını Bolşevizm'in Şevket Süreyya için bu yolu olabildiğince kısalttığını da bu bağlamda belirtmek gerekmektedir. Kurultay, Komintern'in ikinci kongresinde tartışılan Milliyetler ve Sömürgeler sorununun somut duruma nasıl uygulanabileceğine dair bir kuramsal altyapı oluşturulabilmesi amacıyla düzenlenmiştir. Dolayısıyla Bolşeviklerin bu kurultayı toplama amaçları ile başlamak gerekir. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları* isimli eserinde bu amaçları çok iyi özetlemiştir: "1- Cepheden ve Garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şarktan ve müstemlekelerden sokmak. 2- Üçüncü Enternasyonalin, İkinci Enternasyonale mukabil köylü ve amele hukukunu tanıdığını cihana ilân etmek. 3- Şark milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek. 4- Şark milletlerini ihtilâle, kıyama davet veya mecbur etmek. 5- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müşterek ve Şark milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak. 6- İnkılâpçı Türkiyenin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslâm âlemine göstermek suretiyle Türkiye'nin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzundan faydalanarak Avrupalıların aleyhine ihtilâller çıkartılmasını teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında İslam memleketlerine hulul ve nüfuz etmek. Bakû Kurultayı aynı zamanda. Üçüncü Enternasyonalin, Şark milletleri ile Avrupalılara karşı göstermek istedikleri tehditkâr bir nümayiş manzarasını arzetmiştir."⁵⁵¹

Bolşevik yönetimin Almanya'da olası bir ihtilalin gecikeceğini görmesi, Polonya'da Kızıl Ordu'nun yenilgiye uğraması ve bu süreçte Beyazlara karşı iç savaşın kazanılmış olması Sovyet Rusya'yı İngiltere ile bir anlaşma zemin aramaya zorlamıştır. Bu gelişmeler ışığında Bolşevikler Komintern politikalarının gözden geçirerek Bakû Kurultayı'nı Komintern'in ikinci kongresinin devamı olarak da tanzim etmiş olabilirler.⁵⁵²

⁵⁵¹ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955, s.32.

⁵⁵² Stephen White, "Communism and East: The Baku Congress, 1920", *Slavic Review*, C..33, S. 3, 1974, ss. 493-497.

Dolayısıyla Bolşeviklerin Doğu'ya yönelmeleri veya Lenin'in başından beri ihtilalci potansiyelini öngörebildiği Doğu'yu hatırlaması sosyalist devrimlerin ("Dünya Devrimi" söylemi) Batı'dan gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması ile bağlantılıdır.

"Dünya Devrimi" söylemi İttihatçılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilerin başlamasında ve sürdürülmesinde de etkili olmuştur. Kurultaya Enver Paşa'nın Zinovyev ve Radek gibi isimlerle beraber katılması da bunun bir işareti olarak kabul edilebilir. Tunaya'nın, Bakû Kurultayı "Dünya ihtilaline en fazla inanılan, en ütopyacı sayılabilecek bir dönemde toplanmıştır"⁵⁵³ ifadesi de bu gerçeğin altını çizmektedir. Kurultayın görkemli ve kalabalık olması bu ütopyik vizyonla alakalıdır. Kurultayın yapıldığı günlerde bu ütopya kendisini Doğu'ya konumlamıştır. Hayatı boyunca Batı'da başarılacak bir devrimin Rus Devrimi'ni genişleteceği düşüncesine sahip olan Lenin aynı zamanda Doğu'nun devrimci potansiyelinin de farkında olan bir isimdir. Lenin zamanla Rus Devrimi'nin Batı'daki devrim sürecini başlatmakta etkili olmadığını ve Batı proleteriyasının da Rusya'ya yardım edemeyeceğini anlamıştır. İyi bir stratejist olan Lenin gerçekçi tutumu nedeniyle gönülsüzce de olsa devrimin nesnel koşullarının bulunmadığı Doğu'ya dönmek zorunda kalmıştır.⁵⁵⁴ Bu durum Bakû Kurultayı'nın toplanma gerekçesini Rusya açısından daha gerçekçi bir zemine çekmiştir: "Böylece görkemli görünüşüne rağmen, Bakû organizasyonunun bir amacı vardı ki, o da Sovyet devleti güçlendikçe, uygulanacak olan Sovyet dünya politikasının çizilmekte bulunan çerçevesine uyum sağlamaktı... Aslında Bakû kongresi, bir yandan Batı emperyalistlerinin en zayıf oldukları Doğu'dan gelecek tehditlerle onları korkuturken, öte yandan da İngiliz-Sovyet ticari antlaşmasını en iyi şekilde gerçekleştirmeyi ve Doğu dünyasını kendisine müttefik yapmayı amaçlıyordu."⁵⁵⁵

Bolşevikler, emperyalizmin "aşıl topuğu"⁵⁵⁶ olan sömürge dünyasının böylece dış politika hedefleri bağlamında kendileri için ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu ama aynı zamanda bu dünyaya yönelik bir politika geliştiremediklerini anlamışlardır. Türk

⁵⁵³ Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 56.

⁵⁵⁴ Stanley W. Page, "Lenin: Prophet of World Revolution from the East", *The Russian Review*, C. 11, S. 2, 1952 s.67, s.77.

⁵⁵⁵ Cosroe Chaqueri (Hüsrev Çakeri), *Bakû Kongresi*, çev. Y.T. Kurat, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara, 1984, s. 4.

⁵⁵⁶ Ivar Spector, *The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958*, University Of Washington Press Seattle, 1959, s. 46.

Sovyet ilişkilerinde yaşanan sıkıntıların da bu politikasızlıkla ilgili olduğu söylenebilir.⁵⁵⁷ Ekim Devrimi iç savaş sorunun halledilmesiyle belirli bir istikrara kavuşunca Bolşevik yönetim Batı ile anlaşabilmek için yeni bir müttefik arayışı içine girmiştir. Modernleşme sürecine erken giren Rusya Doğu ile Batı arasında bir yerde konumlanan gelişmişliği ile kendi içindeki halklara yönelik Çarlık politikasının gözden geçirilmesi gerektiğinin farkındadır.⁵⁵⁸ Lenin kariyerinin en başından beri “Ulusal Sorun” a kimsenin kayıtsız kalamayacağını Rosa Luxemburg, K. Kautsky ve Otto Bauer’ gibi isimlerle tartışırken açıkça beyan etmiştir.⁵⁵⁹

Doğu halklarının emperyalizme karşı vereceği mücadelede komünizmin sağlayacağı ideolojik, taktik ve stratejik destek Rusya’nın kendi içindeki halklara yönelik ulusların kendi kaderini tayin hakkının tanınması sorunu ile bağlantılı hale gelmiştir. Ekim Devrimi emperyalizm ile mücadelede işçi sınıfı ile gelişmekte olan ülkelerin burjuva devrimci milli kurtuluş hareketleri arasındaki iş birliği yapılmasının bir anlamda zorunluluğunu göstermiştir.⁵⁶⁰

Komintern’in İkinci Kongresinde Lenin Milli Kurtuluş Hareketleri ile ilgili tartışmaları üç noktada toplamıştır. Lenin, Çin ve Türkiye örneklerini hatırlatarak II. Enternasyonal ile burjuva demokrasilerinin önemsemediği “ezen ve ezilen uluslar ayrımının” temel meseleyi oluşturduğunu belirtmiş devamında ise bunun emperyalist blok ile mücadele açısından önemini ortaya koymuştur: “Tezlerimizdeki ikinci temel fikir şudur. Dünyanın emperyalist savaşı izleyen bugünkü durumunda, karşılıklı ilişkileri küçük bir emperyalist uluslar grubunun Sovyet Rusya önderliğindeki Sovyet hareketine ve Sovyet devletlerine karşı yürüttüğü mücadele belirlemektedir. Bunu akılda tutmazsak tek bir ulusal sorunu ya da sömürge sorunun dünyanın en ücra bir köşesini bile ilgilendirse doğru koyamayız. Uygur ülkelerde olsun, geri kalmış ülkelerde olsun komünist partileri, ancak bu temel koşuldan hareket ederlerse politik sorunları doğru koyup doğru bir çözüme götürebilirler.”⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi c.2*, s. 497.

⁵⁵⁸ Helene Carrere d’encasusse Stuart Schram, *Asya’da Marksizm ve Milliyetçilik*, çev. Sevil-Adil Aşçıoğlu, Yön Yayınları, İstanbul, 1966, s. 30.

⁵⁵⁹ V.İ. Lenin, *Doğu’da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, Yöntem Yayınları, İstanbul, 1976, ss.100-114.

⁵⁶⁰ B. Gafurov, “V.I. Lenin, The October Revolution And The National-Liberation Movement”, *Lenin and Revolution in The East*, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1969, s. 26, s.32-33.

⁵⁶¹ *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler C.1*, Maya Kitapları, İstanbul, 1997, s.205. Ayrıca bkz. V.İ. Lenin, *III. Enternasyonal Konuşmaları (Tutanaklar)*, Çev. C. Eren, Koral Yayınları,

Üçüncü nokta geri kalmış ülkelerde burjuva demokratik hareketlerin desteklenmesini açığa kavuşturmuştur: “Komünist Enternasyonal'in ve komünist partilerinin geri kalmış ülkelerde demokratik burjuva hareketi desteklemeleri gerektiğini söylemenin ilke olarak ve teoride doğru olup olmadığını tartıştık. Tartışmalarımız sonunda oy birliğiyle "burjuva demokratik" hareket yerine ulusal devrimci hareketten söz etme kararına vardık. Hiç şüphe yok ki her ulusal hareket ancak bir demokratik burjuva hareketi olabilir. Çünkü geri kalmış ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu burjuva kapitalist ilişkileri temsil eden köylülerdir. Bu geri kalmış ülkelerde proletarya partilerinin kurulmaları gerçekten mümkün olsa bile, köylü hareketiyle kesin ilişkiler kurulmadan ve köylü hareketini etkin bir biçimde desteklemeden komünist taktikleri ve bir komünist politika izleyebileceklerini sanmak düşe kapılmaktır.”⁵⁶² Lenin’e göre: “Bu değişikliğin anlamı şudur: biz komünistler olarak sömürgelerde burjuva kurtuluş hareketlerini ancak gerçekten devrimci bir ruhla eğitip örgütlememize engel olmadıkları takdirde desteklemeliyiz ve destekleyeceğiz. Bu şartlar yoksa bu gibi ülkelerde komünistler, İkinci Enternasyonal kahramanlarının da saflarında yer aldıkları reformist burjuvazi ile mücadele etmelidirler.”⁵⁶³

İkinci Kongresinde bu fikirleri tartışan Komintern İcra Komitesi 18 Haziran 1920 tarihli toplantısında Bakû’de bir kurultay toplanmasını kararlaştırmış ve bunun için bir teşkilat bürosu kurmak üzere Stasova ve Ordjenikidze’yi görevlendirmiştir.⁵⁶⁴ Karl Radek Temmuz 1920’de Stasova’yı “Yakındoğu’nun İşçi ve Köylü Teşkilatlarının Kurultayına Vekil” tayin ederek Yakındoğu ülkeleri hakkında (İran, Türkiye ve Ermenistan) bilgi toplamasını istemiştir.⁵⁶⁵ Stasova Komintern’in dünya ihtilali söylemi çerçevesinde bir strateji belirleyebilmesi için yukarıda sıralana ülkelerin tarım, ziraat ve siyasi durumları ile bildiriler hazırlamakla vazifeli kılınmıştır.⁵⁶⁶ Ekim Devrimi’nden sonra Doğuya ve Müslümanlara yönelik

İstanbul, 1976, ss.74-81, Herman Weber (Der.), *III. Enternasyonal Belgeler 1919-1943*, çev. Ü. Kıvanç, Belge Yayınları, İstanbul, 1979, ss.42-49.

⁵⁶² Lenin *Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler c.1*, s. 205.

⁵⁶³ Lenin *Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler c.1*, s. 206.

⁵⁶⁴ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 29-30.

⁵⁶⁵ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s.30.

⁵⁶⁶ Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP*, s.53. Şen’e göre bu “Dünya Devrimi” söylemi ile Komintern yerel komünist kadroların özgün politikalar üretebilmelerini de bir bakıma engellemiştir: “Görüldüğü gibi, sosyal devrim ve ulusal devrim arasındaki fark öyle küçümsenecek türden basit bir şey değildir. Ne yazık ki o günlerde komünistler bu farkı önemsememişlerdi. Onları ancak o günkü toplumsal koşulları içinde düşünürsek anlayabiliriz. Ekim Devrimi öncesinde Lenin’in önderliğinde bolşeviklerin

emperyalizm karşıtı mücadele için çağrı ve bildiriler kaleme almış olan Bolşevik yönetim kendisi açısından da meçhul olan bu coğrafya ve insanlar hakkında bilgilenmeye başlamıştır. Stasova, Ordjenikidze, Nerimanov, Sultan Galiyev ve Mikoyan gibi isimlerden oluşan Teşkilat Bürosu toplantılarına Mustafa Suphi, Mdviani gibi isimlerde zaman zaman katılmıştır.⁵⁶⁷

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) İran Ermenistan ve Türkiye'nin ezilen halk kitlelerine başlığı ile yayınladığı bildiride 1 Eylül'de toplanacak Bak Kurultayını haber vererek Batı ve Doğunun işçilerini emperyalizme karşı mücadelede ortak-tek bir cephe oluşturmaya çalışmıştır: "Komünist Enternasyonal nedir? Komünist Enternasyonal Rusya'daki, Polonya, Almanya, Fransa İngiltere ve Amerika'daki milyonlarca devrimci işçi örgütüdür... Komünist Enternasyonal, neden İran, Ermenistan, Türkiye köylü ve işçilerinin bir kongresini topluyor? Onlara ne verebilir? Onlardan ne isteyebilir? Avrupa ve Amerika'nın mücadele eden işçi ve köylüleri, size sesleniyoruz; çünkü siz de onlar gibi dünya sermayesinin boyunduruğu altında inliyorsunuz; çünkü siz de onlar gibi dünya smrclerine karşı mücadele etmek zorundasınız... Anadolu köylüleri! Yabancı istilacılara karşı mücadele etmek üzere Kemal Paşa'nın bayrağı altına ağrılıyorsunuz. Ama biz sizin, kendi Halk ve Köylü partinizi kurma çabasında olduğunuzu da biliyoruz. İşte bu parti, paşalar sömürücü ittifak devletleriyle barış yapsalar bile, mücadele etme yeteneğine sahip olacak tek partidir."⁵⁶⁸

Kurultayda görüşülecek beş gündem maddesi saptanmıştır. nc Enternasyonal Yürütme Kurulu Başkanı Zinovyev kurultayın amacı ve hedeflerini anlatmış, Karl Radek milletlerarası durum ve Doğu'nun emekçi kitlelerinin görevleri, Pavloviç Milliyetler ve Sömürgeler Sorunu, Bela Kun Doğu'da Sovyetler kurulması ve Skako da Doğu'da ziraat sorunu hakkında konuşmuştur.

Bunların dışında kurultaya Ermenistan İşçi ve Köylüleri vekilleri, Delican Vekilleri, Kars ve Batum vilayeti vekilleri bildiri, beyanname ve maruzalarını

Marks'ın yaptığı gibi "Avrupa Devrime Hazır" saptamasına inandıkları gibi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ekim Devrimi'nin yarattığı coşkulu ortamda Lenin'in "Dünya sosyalist devrime hazır" ngrsne inandıkları bellidir." şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP*, s. 49.

⁵⁶⁷ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s.32; Chaqueri, *Bak Kongresi*, s. 3.

⁵⁶⁸ *Komintern Belgelerinde Türkiye-I Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 15-17.

sunmuştur.⁵⁶⁹ Türk- Sovyet ilişkileri açısından önemli olan husus Enver Paşa'nın bildirisinin okunması ile Ankara Hükmetti adına gözlemci olarak katılan İbrahim Tali'nin bir konuşma yapmasıdır. Ayrıca kurultay yine bu süreçte rol oynayan bütün tarafların biraya geldiği bir platform olması açısından önemlidir. 1891 delegenin katıldığı kurultayda Türkiye 235 kişi ile temsil edilmiştir.⁵⁷⁰

Enver Paşa ile Azmi Bey İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı namına Fas Tunus Cezayir ve Trablusgarp inkılapçılarını temsilen, Küçük Talat ve Bahaeddin Şakir Trabzon Esnaf Cemiyetleri adına, İstanbul'da Kara Vasıf teşkilatından (Karakol) Baha Sait ile Nüzhet Sabit ve İstanbul Komünist Grubu'nu temsilen Ethem Nejat ve İsmail Hakkı kurultaya katılmışlardır.⁵⁷¹

Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'ndan Baha Ali, Salih Zeki ve Süleyman Sami Ankara Hükümeti'nin engellemelerine rağmen Anadolu'dan kurultaya yaklaşık 50 kişinin katılımını sağlamışlardır. Resmi olarak davet edilmeyen Ankara yönetimi ise daha çok Kazım Karabekir inisiyatifiyle belirlenen 40-50 kişilik bir heyet gönderebilmiştir. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı azaları da eklenince bu tablo Türkiye açısından tamamlanmış olur. Kurultaydaki genel katılımcı sayısı düşünüldüğünde Türkiye'nin önemli bir temsilci olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kurultayın genel özelliklerine ve taraflar açısından niyet ve beklentilerinin analizine geçmeden önce Zinovyev ve Pavloviç'in açıklamaları üzerinde durmak gerekmektedir. Bu iki isimin konuşmalarında Türkiye belirli bir ağırlığa sahip olmuştur.

Zinovyev Rusya örneğinden yola çıkarak artık sosyal inkılabın daha sermayedarlık devrini geçmemiş Çin, Hindistan, Türkiye, İran ve Ermenistan gibi yerlerde de gerçekleştirilebileceğini dolayısıyla bu topraklarda Sovyet usulü hükümet biçiminin de kurulabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷²

Ona göre emperyalizm mücadelesinde Rusya, Batı proletaryası ile milli kurtuluş hareketleri birleşmelidir. Zinovyev komünist bir hareket olmadığı üstelik

⁵⁶⁹ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s.52, s.141. Kurultay tutanaklarını içeren farklı baskı ve çeviriler mevcuttur. Bkz. *Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Çev. Ali Alev, Koral Yayınları İstanbul, 1975; *Gün Doğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı* Bakü 1920, Sorun Yayınları, İstanbul, 2006; Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı Belgeleri* 3 cilt, Cumhuriyet Kitaplar, İstanbul, 2000; Mustafa İnç (Der.), *Doğu Halkları Kurultayı (Bakü 1920)*, Birharf Yayınları, İstanbul, 2007.

⁵⁷⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1*, s.101.

⁵⁷¹ Aslan, eserinde 235 delegeden tespit edebildiği 163 kişinin listesini vermiştir. Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, ss.227-230; Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 574.

⁵⁷² İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.100; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 64.

halife ve sultanı korumasına rağmen Sovyetlerin Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal'i desteklediğini de belirtmiştir.⁵⁷³

Zinovyev Mustafa Kemal hareketinin milli devrimci vasfından kaynaklanan sınırlarını özellikle vurgulamıştır. Ona göre bu sınırların aşılmasında Türklere en büyük yardım proletaryadan gelecektir. Milli hareket Anadolu'yu emperyalizmden kurtarmak emelindedir; ama Rus Devrimi bütün sermaye ve zenginler aleyhindeki mücadelesi ile daha büyük bir vazife peşindedir. Rus Devrimi Doğu emekçilerine yardım etmek, kendi komünist teşkilatlarını kurmalarını sağlamak ve onlara komünizmi anlatmakla mükelleftir.⁵⁷⁴ Zinovyev Panislamizm, Müsavatçılık ile Mili Demokratik Devrimler arasında da önemli bir ayrım yapar: “Ayrıca burada bulunan bütün partisizlere açık sözlülükle şunu söylemek isteriz. Pan-İslamizm ve diğer milliyetçi eğilimler, bizim görüşlerimiz değildir. Bizim tümüyle başka bir politikamız vardır. Biz şu anda, Türkiye’de olduğu gibi biçimlenen ve belki de yarın başka ülkelerde de biçimlenebilecek olan demokratik bir politikayı savunabiliriz. Türkiye’de, İran’da, Hindistan’da ve Çin’deki ulusal hareketler gibi olan tüm hareketleri destekliyoruz ve destekleyeceğiz; bunu yapıyoruz ve özel bir çıkar veya aç gözlülük sonucu olarak değil, fakat sadece bilinçli işçi böyle düşündüğü için yine yapacağız: Bugün, henüz gerçek çıkarlarının nerede olduğunu anlayamayan Türkler, bunu yarın anlayacaklardır. Onları desteklemek, onlara yardım etmek ve ülkelerinde gerçek bir halk devrimi patlamasını beklemek zorundayız; böylelikle çabucak ve sonsuza dek sultanları ve diğer ön yargılarla ilgili saplantıları unutacaklardır. Büyük kardeş olarak bu hareketi hızlandıralım diyor kendi kendine bilinçli işçi. Ulusal ve demokratik Türk hareketini destekliyorum- diyor komünist işçi,- ve Türkiye’nin, İran’ın ve Doğu’nun ezilen köylülerini bütün zenginlere ve baskıcı unsurlara karşı

⁵⁷³ İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.101; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 64.

⁵⁷⁴ Zinovyev ayrıca şunları da söylemiştir: “Ayrıca şunu bir daha tekrar ederim. Türk halk hükümetinin politikası, Komünist Enternasyonal’in, bizim politikamız değildir. Ve her şeye rağmen, biz İngiliz hükümetine karşı sürdürülen her devrimci kavgayı desteklemeye hazır olduğumuzu söylüyoruz. Şu anda, Türkiye’de terazinin kefi hala zenginlerin tarafına eğiliyor, ama her şeyin değişeceği zamanlar gelecektir. Türkiye’de, İran’da, köylülerin olduğu her yerde, Bolşevizmin ne olduğu anlaşılmaya başlanıyor. Gecen gün kendisine liberal diyen bir Türk politika adamına, Türk köylüsünün Bolşevizm kelimesinden ne anladığını sordum. Bu politika adamı bana "Biz, genellikle bu kelimeyi, İngiltere'ye karşı mücadele etmek ve bize de yardım etmek isteyen kişiler için kullanırız" diye cevap verdi. O zaman ikinci bir soru sordum; ‘Ya Türkiye’deki köylüler Bolşevikler’in yalnızca İngiltere'ye karşı değil de ayrıca Rus, hatta Türk zenginlerine karşı da mücadele ettiği konusunda ne düşünüyorlar?’ Bu devlet adamı, bana cevap vermedi ve Türk köylülerinin bu konuda bir şey düşünmedikleri kanısındaymış gibi gözüktü.” İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.102; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 65.

verilen kavgaya çağırmayı kendime kutsal bir ödev sayarım, aynı zamanda, onlara, bu, insanların ekonomik eşitliğe, emekçilerin kardeşçe birliğine ihtiyacı olduklarına dair çok basit gerçeği öğretmeyi kendime bir ödev biliyorum.”⁵⁷⁵

Pavloviç ise konuşmasında Alman emperyalizm ile işbirliği içinde Kafkas topraklarına saldıran Enver Paşa’yı ağır bir şekilde eleştirmiştir: “Yeniden doğmuş ve güçlü bir Türkiye’nin oluşması eğer iktidar hala zenginlerin, spekülâtörlerin, mülk sahiplerinin ellerinde kalacaksa, ne getirecektir? Yakın geçmişin örnekleri Enver Paşa’nın İttihat Terakkici siyasetinde, ayrıca Ermenistan ve Gürcistan burjuva bağımsız ve özgür devletlerinin tutumlarında da görüldüğü gibi yukarda sıraladıklarımız bir kez daha doğruluğunu kanıtlıyor. Batı halklarının Doğu’ya karşı birleşmesi gerekliliğini savunan II. Wilhelm Almanyası’yla birleşti, netice; Enver Paşa Türkiyesi. Brest-Litovsk konferansındaki Türk temsilcilerinin tutumu isyan ettirici oldu. Ama Türk milliyetçileri bu iğrenç barışın getirdiği avantajlarla da yetinmediler. Türkiye Kars Ardahan ve Batum’u işgal etti; bundan da fazla olarak Edirne’yi ele geçirdi. Gürcistan ancak Almanya’nın işe karışması sayesinde kurtulabildi. O zaman da Türkler Azerbaycan’a saldırdılar ve Bakû’yu ele geçirdiler. İki aylık Türk egemenliği, Kafkas proletaryasının kalesi olan bunca sıkıntı çekmiş, bu şehrin tarihine en trajik sayfaları ekledi.”⁵⁷⁶

Enver Paşa anti-emperyalizm vurgusu belirgin olan ve Almanlarla iş birliğini Çarlık siyasetine bağlayarak İttihat ve Terakki’nin politikaları ile kendi eylemlerinin gerekçelerini anlatmayı amaçladığı bir kurultay konuşma metni⁵⁷⁷ hazırlamasına rağmen hem Pavloviç gibi konuşmacılardan hem Türk komünistlerinden tepki almıştır. Enver Paşa Batı emperyalizmine karşı İslam dünyasını temsil eden bir figür olarak oradaki Müslüman delegeler tarafından belirli ilgi görmüş olsa da tepkiler yüzünden kendi konuşmasını yapamamıştır. Üstelik bu söylevden dolayı kurultay Türk Ulusal Hareketi üzerine bir karar metni yayınlamıştır.

Metin, Komintern İkinci Kongresindeki “Sömürge ve Milliyetler Sorunu” tezlerinin Türkiye için de geçerli olduğunu teyit etmiştir. Alınan kararın son maddesi

⁵⁷⁵ İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.103; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 66.

⁵⁷⁶ İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.172-173; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 109.

⁵⁷⁷ Enver Paşa’nın Türk komünistlerinden Mehmet Emin tarafından okunan metni için bkz. Türkkaya Ataöv, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa’nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı”, *SBF Dergisi*, c.29, S.1, 1974, ss.43-51. Metnin özeti için bkz. Aydemir, *Enver Paşa c.3*, ss. 575-577.

ise Enver Paşa ve diğer İttihatçılara yöneliktir: “Kongre geçmişte Türkiye’nin emekçi yığınlarını zengin ve yüksek rütbeli küçük bir subaylar grubu yararına yok olmağa mahkûm etmiş olan ve Türkiye köylü ve işçilerini emperyalist gruplardan birinin çıkarları yararına katledilmeğe terk etmiş bulunan önderlere karşı özellikle tedbirli olmayı gerekli sayar. Kongre bu önderlere emekçi yığınlara hizmete ve geçmiş yanlış adımlarını düzeltmeğe hazır olduklarını eylemleriyle göstermelerini önerir. Kongre, Türkiye ve bütün Doğu’nun emekçi yığınlarını Türkiye ulusal devrimci hareketini desteklemeğe çağırarak, yabancı emperyalistlerin kurtuluş hareketine müdahalelerini ve yerli zengin bürokrat ve generaller (paşalar, derebeyler ve benzeri) üstündeki etkilerini kullanmalarını önlemek için Türkiye köylü ve işçilerinin bağımsız örgütlerde birleşmelerini ister. Türkiye emekçi halkı bütün sömürücülerden kurtuluşu ancak bu yolla gerçekleştirebilir ve toprak, fabrikalar, madenler ve ülkenin bütün zenginlikleri emekçiler ve yalnız emekçiler yararına yalnız bu koşul altında hizmet edebilir. Emekçi halk yalnız bu yolla eğitim araçlarını küçük ve ayrıcalıklı bir azınlığın elinden alıp bütün halka verecek ortama ulaşabilir. Yalnız her türlü zenginin yenilgisi Türk emekçi halkının çıkarlarının yönetici klik tarafından şu ya da bu emperyalist grup yararına satılmasını önler. Yalnız dıştan ve içten baskı yapanlardan kurtuluş gerçek anlamıyla bağımsız bir Türkiye yaratılmasına yol açabilir.”⁵⁷⁸

Bolşeviklerin Enver Paşa’yı Mustafa Kemal hareketine karşı ellerinde bir alternatif olarak tutma siyasetleri, Komintern’in “dünya devrimi” söylemi ile Sovyet dış politikası arasında bir gerilim olduğunu göstermekteydi. Nitekim Tunaya bu gerilimi şöyle ifade eder: “Dünya ihtilali politikasından, klasik dış politika formülünde karar kılış, Rusya’nın, milli kurtuluş hareketlerine, bu arada Anadolu Hareketi’ne karşı tutumunda da değişiklik yapmıştır. Rusya, batı ile anlaşmak istediği sürelerde, Türk hareketini ihmal yoluna gitmiştir. Ve asıl mesele, milli hareketlerin üstünde bir durum yaratma isteğinde bulunan Rusya’da, milliyet akımı oluşmuştur. Rus savaşı milli bir niteliğe bürünmüştür.”⁵⁷⁹

Bakü Kurultayı’nın alametifarikası Doğu dünyasına yönelik bir birliktelik zemini yaratmaktır. Bu amacı elde etmeye yönelik siyaset ve söylem ise kurultay konuşmalarına da yansıyan emperyalizme karşı savaş çağrıları üzerine kurulmuştur.

⁵⁷⁸ Ataöv, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları”, s.51; İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.156, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1*, s.22.

⁵⁷⁹ Tunaya, *Devrim Hareketleri*, s. 63-64.

Özellikle Zinovyev ile Pavloviç'in konuşmalarının 'leitmotif'i olan ve İslami geleneğe gönderme yapan "kutsal cihat çağrısı" kurultayın kapanışında okunan Doğu Hakları Bildirgesinde de görülebilmektedir: "Doğu halkları! Birçok kereler hükûmetlerinizin sizi Kutsal Savaşa çağırdığını işittiniz. Peygamberlerin yeşil bayrağı altında yürüdünüz; fakat, bütün o kutsal savaşlar aldatmacalar ve yalanlardı, çünkü yalnızca açgözlü yöneticilerinizin çıkarlarına hizmet ediyorlardı. O Kutsal Savaşlardan sonra, siz köylüler ve işçiler yine kölelik, yine yoksulluk içinde kalıyordunuz. Döğüşmekle, yalnız başkaları için iyi yaşama koşulları sağlamıştınız. Kendinize hiçbir yararınız olmuyordu. Şimdi biz sizi ilk kez gerçekten kutsal bir savaşta, Komünist Enternasyonal'in Kızıl bayrağı altında dövüşmeğe çağırıyoruz. Sizi, kendi iyiliğiniz, kendi özgürlük ve yaşamınız için bir Kutsal Savaşa çağırıyoruz."⁵⁸⁰

Şevket Süreyya da kurultayda emperyalizme karşı insaniyet devrini başlatabilme mücadelesi olarak tanımlanan bir savaşa amade bir asker olarak yer almıştır. Daha yakından bakıldığında bu savaş çağrısı "Batıdaki olumsuz dengeyi gidermek için Doğunun devreye sokulduğu bir sürecin başlangıç noktasıdır."⁵⁸¹

Bakü Kurultayı geniş bir coğrafyaya hitap ediyormuş gibi görünse de aslında tek taraflı ve tek boyutlu bir toplantı mahiyetindedir. Tutanaklara bakıldığında meselenin sadece Bolşevikler tarafından nasıl algılanıp değerlendirildiği görülmektedir. Savaş için sefer edilmek istenen kitlenin sorunları, görüşleri ve katkıları tutanaklara yansımamıştır. Cebesoy'un ifadesi ile: "Başkurt ve Türkistan hükümetlerinde iş başında bulunan Müslüman komünistlerden bazı mühim şahsiyetler. Şarkta komünizmin tatbik şeklini salim bir esasa bağlamak, daha doğrusu bu fırsattan istifade ederek kendi iç meselelerini ve şikâyetlerini sayıp dökmek maksadıyla Bakû'de bir kongre toplanmasını ileri sürmüşlerdi. Rus Komünist Fırkası, evvelâ buna razı olur gibi davranmış, fakat bilahare türlü güçlükler çıkartmıştı. Neticede kongreye, Çin Türkistan'ı, Hindistan ve Afganistan gibi Rusya'nın haricinde bulunan diğer memleketlerden murahhaslar çağrıldığı halde Rusya'daki Müslümanlara kongreye iştirak hakkı verilmemiş, esbabı mucibe olarak da Rusya'daki Müslümanların komünizm esaslarını kabul ettikleri ileri sürülmüştü. Bakû kurultayı. Şark milletlerine ve memleketlerine mahsus siyasî bir meslek kongresi olacak iken, sonraları bundan da

⁵⁸⁰ İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s. 257.

⁵⁸¹ E. H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi c.3 1917-1923*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 254.

vazgeçilmişti. Gayesi büsbütün değiştirilerek Şark milletlerini Garp emperyalizmine ve kapitalizmine karşı hazırlamak ve harekete geçirmek için toplanan hakikî bir ihtilâl kongresi mahiyetini almıştı. Bundan dolayı kongre âzalarının sosyalistlerden ve ihtilâlcilerden mürekkep olması, kararlaştırılmıştı.”⁵⁸²

Duruma sayılarla bakıldığında kurultaya katılan 1891 delegeden 1273’ünün komünist olduğu geriye kalan delegelerin de partisiz olduğu tespit edilebilmiştir. Sadece Şevket Süreyya Aydemir ve İttihatçılar ve diğer Türklerin varlığı bile Cebesoy’un ifade ettiği azaların ihtilalci ve sosyalist olması ilkesinin hayata geçirilebilmesinin zorluğuna işaret eder. Görkemli kalabalık o oranda temsiliyet yaratmamıştır: “Zaten Kurultay’da bulunanların hemen hepsi, orada temsili olarak bulunuyorlardı. Diğer ülkelerden gelenler de aslında, muntazam örgütler tarafından seçilmiş değillerdi. Gaye, bir demonstrasyondur...”⁵⁸³

Kurultay Komintern’in o güne dek düzenlediği en kapsamlı toplantıdır. Bu anlamda görkemli olduğuna şüphe yoktur. Katılım koşullarının tam olarak belirlenmediği, kurultay kendi amacı ve ilkeleri ile uyuşamayan bir delege profili ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca tutanaklara da yansıdığı gibi çeviri ve dil sorunlarının yaşanması tarafların iletişimini zorlaştırmıştır. Bolşeviklerin kısa sürede mümkün olan en fazla kalabalığı toplama gayretleri nitelik sorununu ikinci plana atmıştır. Bir araştırmacı da bu anlamda kurultayı İngiltere’yi etkileme amacıyla yapılan bir gösteri olarak nitelemiştir.⁵⁸⁴

Bununla birlikte sadece taktik ve stratejik gayelerle böyle bir kurultayın yapıldığını söylemek de zordur.⁵⁸⁵ Öncelikle Sovyet Rusya hem kendi içindeki halklara hem de genel olarak Doğu dünyasına yönelik bir bilgilenme sürecine girmiştir. Bu tarihten sonra çeşitli dergiler çıkarılmış ve okullar açılarak bu ilgi kurumsallaştırılmaya ve bu süreçte veri toplama sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸⁶

⁵⁸² Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 10-11.

⁵⁸³ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 573.

⁵⁸⁴ Chaqueri, *Bakü Kongresi*, s.3, s.4.

⁵⁸⁵ Radek ikinci oturumdaki konuşmasında bunu şöyle belirtmiştir: “Çünkü emeğin ülkeleriyle, sömürücü ülkelerin uzun süreli barışı mümkün olamaz. Bu nedenle Sovyet Hükûmetinin Doğu’daki siyaseti, Doğu halklarını onlara sonradan ihanet etmek ve düştükleri zayıf durumdan Sovyet Rusya için yarar ummaya dayalı onları dünyadaki yangının ortasına sürüklemeyi amaçlayan siyasi bir manevra olamaz. “, İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.121; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 87.

⁵⁸⁶ Chaqueri, *Bakü Kongresi*, s.10; Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 572.

Ayrıca hem Komintern’de hem kurultaydaki konuşmalar Marksizm ile milliyetçilik arasındaki sorunların çözümü yolunda ilk birikimleri oluşturmuştur. Bütün farklılıkları içinde Doğu halkları anti-emperyalizm temelinde ortak bir payda da buluşarak kendi sorunlarını çözümü yolunda önemli bir deneyim yaşamışlardır: “Ruslar bütün bunlara müphem cevaplar vererek hepsini uzlaştırmaya çalıştılar, fakat bundan hiçbir olumlu sonuç alınamadı. Bununla beraber kongrenin, doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirmek gibi büyük bir faydası oldu. Bunlar aralarında tartışmak, kinlerini bir hizaya getirmek fırsatını buldular. Davalarını birbirlerine anlattılar ve çıkar bir yol bulmaya çalıştılar. Şikâyetlerin açıklanması bunların iyi bir biçimde kavranılmasına yol açtı.”⁵⁸⁷

Şevket Süreyya için Bakü Kurultayı ve sonrasındaki TKP Kongresi komünizm ile tanışma sürecinde yeni bir aşamadır.⁵⁸⁸ Komintern temsilcilerinin dünya meselelerini nasıl değerlendirdiklerini görmüştür. Onlara göre savaşılacak düşman öncelikle İngiliz emperyalizmidir; ama amele ve köylülerin asıl kurtuluşları dâhili düşman olan yerli sermaye, paşalar ve sömürücü sınıfların alt edilmesiyle mümkün olacaktır. Doğunun işçi, rençperleri ve köylüleri Batı’daki işçi kardeşleriyle kuvvetlerini birleştirerek sömürüden kurtulup özgürleşebilecektir. Bunun anlamı Süreyya’nın düşman değiştirmesidir. Bu kez düşmanın sadece elde kılıçla yenilgiye uğratılması çok da mümkün değildir.

Yukarıda sıralanan meseleler hakkında komünist bir bakışı içselleştirmek ve bu çerçevede bir bağlılık oluşturmak gerekmektedir. Bu bağlamda Şevket Süreyya komünizmin, onu sahiplenen çok farkı dil, din ıraktaki kimseler üzerinde etkileri hakkında fikir sahibi olmuştur. Doğunun, Asya’nın uyanışına işaret eden anti-emperyalist söylemin sadece duygusal ve romantik bir boyutu olmadığını da fark

⁵⁸⁷ Berthe Geroges-Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, çev. C. Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul, 1981, s.109.

⁵⁸⁸ Ayrıca kurultaya katılan delegeler için kurs ve konferanslar hazırlanmıştır. Bu kurslar iki bölüm halinde tanzim edilmiş Genel kurs başlığı altında “komünizm ne demektir? Bolşevikler kimdir?”, “emperyalist ve vatandaş savaşı”, “Sovyet iktidarı, proleter diktatörlüğün forması vs.”, “Sovyet anayasası, proleter cumhuriyetinin esas kanunu vs.”, “Sovyet iktidarının toprak sorunun çözümü ve Sovyet iktidarının toprak mülkiyetine bakışı”, “bağımsız ticaretten toplumsal bölüşüme doğru”, “proleter iktidarının dini ve milli sorunları çözümü”, “Sovyet cumhuriyetlerinin uluslar arası durumu” gibi konulara yer verilmiş ikinci başlık doğu sorunu olarak belirlenmiş ve “Atlanta’nın Doğu’daki sömürge politikası”, “doğuda milli inkılap, Batı’da sınıfsal savaş”, doğuda inkılap hareketleri: Türkiye, İran, Hindistan, Ermenistan, Azerbaycan”, “üçüncü enternasyonal ve doğu’nun kurtuluşu.” Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivinden Aktaran Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s.334, ek-6.

etmeye başlamıştır. Sosyalizm ile milliyetçilik arasında ilişki ve sorunların varlığından da haberdar olmuştur. Kendisi için yeni bir ideolojik dava ve bunu gerçekleştirmeye dönük geniş bir eylem alanı bulmuştur. Tahsin Yoldaş'ın Bakü Kongresi'nden az önce Türkiye İştirakiyun Teşkilatı oturumunda söylediği: “Beşeriyet şimdiye kadar bir takım kavanin ile, usuller ile idare edilmiş ve bu kavaninin ihtiyacat-ı umumiye kafil olmadığı için komünizm bu asrın yeni bir fikridir. Bizde komünizm var mıdır, yok mudur? Bu ayrı bir meseledir. Memleket kavanininin tatbiki demek halkın arasında tahaddüs eden ve mesail-i medeniyeye mütevakıftır. Halkın ihtiyacı nedir? Bugün halk son derece müştekidir. Bundan sonra halkın yeni yeni meslek ve prensiplerle idaresi lazım geliyor. Ve bu şekil ilmidir. Anadolu'da çok feveran vardır. Bunlara memurin sınıfı da dâhildir. Bütün beşeriyetin saadeti içerisinde Anadolu halkı da mütteliklerdir ve Anadolu'da fikir itibarıyla akli ve nakli tahsil görmüş gençlik herhalde hayattan istediklerini alamamaklık bu da bir ihtiyaçtır. Ve komünizm de bu çerçeve girebiliyor. Bu ilimi nokta tetkik edilir ve Anadolu'da bu fikir kuvvetle taraftar bulabilecektir. Anadolu'da birçok gençlik vardır ki buna taraftardır. Buna birer fikir vermek ve anlatmak lazımdır.”⁵⁸⁹

Hayatı, olayları ve kendi arayışını temellendirebileceği bir dünya görüşü edinmek onun için de oldukça caziptir. Komünizm bu anlamda sadece mutlak bir bağlılık talep etmemekte dünya meselelerini değerlendirebilecek düşünsel bir kapasiteye ulaşabilme gibi bir ufuk da vaat etmektedir. Nihayetinde Şevket Süreyya bu süreçte kararını verirken kurultay ve kongrelerde Anadolu'ya yönelik farklı talepleri olan bütün aktörleri de görme ve dinleme şansına sahip olmuştur. Mustafa Suphi'ye yazdığı mektup onun arayışına Anadolu ve Rusya coğrafyası dışında devam etmek istediğini göstermiştir. Fikrin ima ettiği eylem ufku ona cazip gelmiştir.

Şevket Süreyya'nın bu tercihi yeni bir ideolojiye bağlanma anlamında radikal bir kopuş; ama belirsiz bir maceraya atılma noktasında avantür geleneğin devamı olarak kabul edilebilir. Pavloviç bu durumu kurultayda yaptığı konuşmada dağın yüksek tepesinde, tabiatın mucizeli üç maddesine ulaşmak isteyen cesur kahraman efsanesiyle açıklamıştır. Kahramanın dağı tırmanabilmesi için o güne kadar kendi hayatında etkili olmuş her şeyi bırakması ve ona seslenen hiç kimseye dönüp bakmaması gerekmektedir. Arkasına dönüp bakan kahraman anında taşlaşmaktadır:

⁵⁸⁹ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s. 92.

“Siz de yoldaşlar, dağ başına çıkmaya başladınız, dünyanın en kıymetli mücevherlerine sahip olmak istiyorsunuz. Siz de size yakın adamların seslerini duyacaksınız. Canınıza kıymamanız için yalvaracaklar. Siz de köhneperest Müslümanlardan, mutaassıp Türkçülerden, İslam İttihatçılarından, Gürcü Menşeviklerden, Ermeni Taşnaklarından sizi her türlü tehlikelerle korkutan sedaları, gürültüleri işiteceksiniz. Fakat siz daima yürüyecek, ilerleyeceksiniz. Bu bağrıtlara önem vermeyeceksiniz. Dağa emin silahlarla çıkacak ve ardınıza bakmayacaksınız, yoksa, cansız kalıplar gibi taş kesilip yuvarlanırsınız.”⁵⁹⁰

2.7.‘Uç’larda Bir Yaşam: Rumeli’den Kafkasya’ya Pantürkizmden Komünizme

Şevket Süreyya Şark Milletleri Kurultayı ve sonrasında Türkiye Komünist Partisi kuruluş kongresinin yapıldığı sıralarda Mustafa Suphi’ye bir mektup yazmıştır. Bu mektup sosyalizmin, Osmanlı topraklarında milliyetçilikle kesiştiği ve onu etkilediği noktaların belirlenmesi, İttihatçıların Millî Mücadele örgütlenmesinde ve Bolşeviklerle ilişki kurulma sürecindeki rolü ve son olarak “Turan” idealinin sömürgecilik karşıtı bir mazlum milletler söylemine dönüşmesinin Bolşevizm’e temayül gösterilmesi üzerindeki etkisi gibi birbirleriyle bağlantılı süreçler için de açıklayıcı bir girizgâh oluşturmaktadır.

Bu dönemde İttihat Terakki’nin Pantürkist politikaları İslami Bolşevizm ideolojisine dönüşmüş ve bu da cemiyet yöneticilerinin anti-emperyalist bir strateji geliştirmesi ile sonuçlanmıştır. Şevket Süreyya da bu stratejinin etkili olduğu bir coğrafya içinde hareket etmiştir: “Ve Enver Paşa ile arkadaşları, bunlarla bir müşterek dil, bir hedef birliği bulacaklardır. Hedef, ne olabilir? İşte meselenin can damarı buradadır. Moskova ile konuşmalarda elbette, artık, Turan’ın, Türk âleminin kurtarılmasından bahsedemeyeceklerdi. O halde, İngilizlere karşı İslam âleminin ayaklandırılması işi ele alınacaktır. Şu halde, Hindistan’da, İran’da, Afrika’da isyanlar, ihtilaller çıkarılacaktır.”⁵⁹¹

Bu tespit emperyalizm ile Bolşevizm arasında kalan İttihatçıların hareket edebileceği taktik, stratejik koşulları aydınlatır. Ayrıca İttihat ve Terakki

⁵⁹⁰ İnç, *Doğu Halkları Kurultayı*, s.178; Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 114.

⁵⁹¹ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s. 559.

yöneticilerinin değişen koşullarda bile “pan-emperyal” bir söylemden vazgeçmediği gerçeğini de vurgular. Bununla beraber ülke içindeki ve dışındaki kadroların amacı ortak olsa da bu amacın gerçekleştirilmesinden sonraki süreçte dair siyasi analiz ve beklentileri farklıdır.

Nitekim Şevket Süreyya Aydemir, mektubuna da yansıdığı gibi Enver Paşa özelinde İttihatçılarla ilişkileri koparken Ankara hükümetinin tarafında da yer almamıştır. Enver Paşa biyografisinde İttihat ve Terakki liderlerinin ülke dışına çıktıktan sonraki faaliyetlerini olumlu bir perspektifte değerlendirmedeği gibi girişimlerini de hayalcilik olarak nitelemiştir.

Bu yaklaşımın altında Mustafa Kemal’in İttihatçılarla kıyaslandığında mantığı ve rasyonaliteyi temsil ettiği düşüncesi yer alır. Komünizmi seçtiği dikkate alındığında, onun aldığı kararlarda da hayalciliğin, ütopyanın etkisini kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca mektup, Mustafa Kemal’in etrafında şekillenen Anadolu örgütlenmesi dışında kalan coğrafyayı işaret eder. Bu coğrafyadaki direniş ve örgütlenmeler İttihat ve Terakki ile bağlantılıdır. İttihat ve Terakki yurt içi ve dışındaki kadrolarıyla “Doğu Mefkûresi”ni⁵⁹² Panislamist bir çerçevede gerçekleştirmek üzere Bolşeviklerle iş birliği arayışı içindedir.

⁵⁹² “Doğu Mefkuresi” kavramını Halide Edip şöyle izah etmektedir: “Rusya'nın bize saldırarak durumda olmaması ve Batı memleketlerinin Türkiye'yi yok etmeye karar vermiş olmaları, Büyük Millet Meclisi Hükümetini yarattı. Bu Büyük Millet Meclisine bağlı iki türlü amaç savaşım halindeydi. Bunlardan birine Batı Mefkûresi, ötekine Doğu Mefkuresi denirdi. Batı mefkuresine dayanmış olanlar, Büyük Millet Meclisine şekil vermekte daha fazla başarılı olmuş olmalarına karşın, tamamiyle iktisadi, sosyal ve millî eğitim sorunlarında 1839'da başlayan Batı örneğine doğru giden yolu tümüyle tutamamışlardı. Bunlar, Batı mefkuresine bağlı olmakla birlikte, dış siyasette Doğu ve özellikle Rusya'ya eğilimliydim. Fakat, Rusya'nın iç şeklini katiyen Türkiye'ye uygulamak istemiyorlardı. O zaman Ankara'da bulunanların yüksek öğrenim görmüş ve bilim kafalıları, pek az olmakla birlikte, hepsi Batıya bağlı adamlardı. Bunlar şiddetle Sovyet şekline karşıttılar. Özellikle, düzenli olmayan kuvvetlerin orduyu etkilemesine karşıttılar. Çünkü, tek dayanabileceğimiz kuvvet orduydı. Bu aralık, Doğu mefkûresini çözümlmek güçtü. Çünkü, çok karışık. Bu Doğu mefkûresinin çeşitli bölümlerinden biri de komünizmdi. Bunun en önemli yanısı, belki Hakkı Behiç'ti. Bu adam, İttihat ve Terakki'nin idealist üyelerinden ve aynı zamanda maliye ile uğraşan kişilerindendi. Ruhça çok içtenlikli bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla birlikte, sınıf, servet ve din gibi şeylere karşıydı... Israrla üstünde durduğu tek nokta Batı medeniyetinin sona ermiş olmasıydı. Batı mefkûresine taraflı olanlara bundan dolayı şiddetle karşıydı. Mustafa Kemal Paşa da, bu günlerde, Sovyet sistemini merakla izlemesine karşın ondaki bu duygu, bir idealden çok, her çeşit olasılığı incelemeye dayanıyordu... Bu aralık, Batının siyasetinden dolayı şaşırılmış olan halk da, Doğu siyasetini, çeşitli biçimlerde ve kendilerine göre yorumluyorlardı. Örneğin düzensiz kuvvetlerin şefleri. Bunlar Yeşil Ordu adı altında bir kuruluşu Hakkı Behiç'in başkanlığında kurdular. Ethem de bunlara katılınca Yeni Dünya adı altında bir gazete çıkarmaya başladılar. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bundan kuşkulananarak Yeşil Orduyu ortadan kaldırdı. Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da Doğu mefkûresini eski İslâm demokrasisi halinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar. Mustafa Kemal Paşa'yı eski İslâmî şekilleri gözden geçirmeye yöneltmişlerdi. Bu iki mefkûre arasındaki çatışma sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ve isteğiyle Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini iten şey, bana göre, Rusya'da bulunan Türkler arasındaki

Diğer bir husus Şevket Süreyya'nın bağımsızlık hareketlerinin ve milliyetçi fikirlerin geliştiği, özerk siyasi yapıların inşa edildiği hatta cumhuriyetlerin ilan edildiği ve edilmek istendiği uç mekânlarda bulunmuş olmasıdır. Bu durum sadece onun fikri gelişimini değil bütün kişiliği, psikolojisi ve dünya görüşünü etkilemiştir. Balkan ve Kafkas coğrafyaları, biri Osmanlı İmparatorluğu'na diğeri Rus Çarlığına karşı kendi milletlerini ve milliyetçiliklerini geliştirme arayışı içinde olan halklar toplamını da ifade eder. Bu milliyetçi ideolojiler halkçılık, sosyal demokrasi, adalet, eşitlik gibi Avrupa ve Rusya üzerinden gelen Marksist etkilenmelere de açıktır. Hatta Rusya Müslümanları örneğinde milliyetçilik ile sosyalizm arasında bir sentez denemesinde de bulunabilmişlerdir.

Bütün bunlar Şevket Süreyya'nın arayış ve eyleminin ele alınabileceği temeli oluşturur. Daha ayrıntılı olarak aşağıda gösterileceği gibi mektup Şevket Süreyya'nın “Doğu Mefkûresi” bağlamında, ezilen/mazlum milletler söylemi üzerinden Bolşevizm'e bir yakınlık duyduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Bu söylemle anlaşıldığı kadarıyla Trakya topraklarında tanışmıştır. Bu dönemde İttihatçıların İstanbul merkezli yapılanmaları (Karakol Cemiyeti bu bağlamda hatırlanmalıdır) ile sosyalist gruplar arasında Milli Mücadele bağlamında bir ortaklık oluşmaya başlamıştır. Bu mektubu yazdığı sırada Şevket Süreyya, Halil Paşa ve diğer İttihatçıların Bolşeviklerle iş birliğini sağlamaya yönelik faaliyetleri içerisinde aktif olarak yer almış ve 1-7 Eylül 1920 tarihinde düzenlenen Şark Milletleri Kurultayı'na yeni katılmıştır. Bu kurultay “Doğu Mefkûresi” söylemini temsil etmesi açısından önemlidir ve Süreyya'ya yeni davasının sınırlarını göstermiştir.

Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyetler tarafından ilhak edilmiş, Ağustos 1920'de Ankara hükümeti ile Rus yönetimi arasında anlaşma koşulları belirlenmiş; ancak arada tam bir güven tesis edilemediği için antlaşma ancak Mart 1921'de imzalanabilmiştir. Bu aradaki süre de Şevket Süreyya, Mustafa Suphi- Mustafa Kemal -Enver Paşa üçgeninde bir tercih de bulunmuştur. Bolşeviklerin Doğu halklarına yönelik geliştirdikleri söylem onu cezbetmiştir.

komünist unsurlara karşı durum almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita halinde tespit eden bir inceleme ile uğraşıyordu. Ben ‘şahsen’ bunlardan bir şey anlamış değilim.” Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstiklal Savaşı Hatıraları, Can Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 151-153.

Bu mektup Şevket Süreyya'nın biyografisindeki eksik bilgileri tamamlamaktadır.⁵⁹³ Mektubunda Şevket Süreyya kısaca Trakya bölgesindeki direniş örgütlenmesini uluslararası ilişkiler bağlamında ele almış ve Doğu ve Batı Trakya'nın bütünlüğünün korunmasının İstanbul ve Anadolu açısından önemini vurgulamıştır. Hedefinde İngiltere ve “şovenist” olarak nitelendirdiği Bulgar ve Yunan milliyetçileri/milliyetçilikleri vardır.

Bu durum Şevket Süreyya'nın “Turan” düşüncesine karşı eleştirel bir tavır almaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Süreyya, Venizelos'un 1919 Paris Barış Konferansı'nda bölgeye yönelik taleplerini yanlış ve taraflı nüfus bilgileri ve iktisadi verilerle destekleyerek dile getirdiğinden söz eder ve meseleyi Balkan Harbi sonrasına dek götürür: “Hatta Balkan Harbi nihayetinden teşekkül eden Trakya (Paşaeli) Cemiyeti'nin azaları aylarca Roma'da beklediler. Ve İtalyanların nev'an muavenet-i siyasiyesi bu murahhasların Roma'da yaşamalarıyla neticelendi. Fakat bilhassa İzmir işgalinden sonra milletin gitmekte olduğu akıbeti hisseden insanlar Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ilhak ve Ferit Paşa'nın sükût ettiği gün bu komitenin salahiyeti Trakya Cemiyeti'ne tevdi edildi. Fakat Ferit Paşa Hükümeti'nin istibdat ve müdahalesiyle hiçe inen Trakya Cemiyeti'nden başka icabında memleketi silah ve kıyam ile müdafaa edecek hafî bir İnkılap Komitesi teşkil ve Cafer Tayyar Paşa ve bu misilli adamların muaveneti temin edildi. Fakat bu hafî cemiyet bazı intibah vesilelerinden, mitinglerden başka bugüne kadar bir şey yapmadı ve (Ahali) adında halkçı bir gazete neşretti.”⁵⁹⁴

Mektubun sonunda Şevket Süreyya kendisini Trakya'da İnkılap Fırkası ve Ahali gazetesin müessislerinden” biri olarak tanıtmıştır. Otobiyografisinde ise bu dönem faaliyetlerini şöyle anlatır: “Biz bir taraftan bir ‘Yedek Subaylar Birliği’ni

⁵⁹³ Mektubun sonunda kendi hayat hikâyesi ile ilgili bazı bilgilere de yer verir: “Ben bütün gençleri ölmüş, tutulmuş ve bütün fukarası dağılmış Trakya'nın hür ve meyyus olmaz bir çiftçi çocuğu olarak Trakya İştirakiyun Teşkilatı'na memleketin vaziyetini teşrih ve vazifesini izah ediyorum... Askeri mekteplerini, Darülmualimin'i Sanayi Mektebi makinistlik kursunu ikmal ettim. Askerlik, zabıtlık, muallimlik, amelik ve makinistlik yaptım” diyerek askere alınmaya kadar ki yaşam öyküsünü kısaca özetler. İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.158. Bu mektup ilk kez Mete Tunçay tarafından 2005 yılında Toplumsal Tarih dergisinde yayınlanmış daha sonra TUSTAV'ın yayınladığı kitaba alınmıştır. Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye başvurusu”, *Toplumsal Tarih*, S.143, 2005, ss. 50-52. İki metin arasında Aydemir'in Trakya-Paşaeli Cemiyeti ve Hafî Cemiyet'ten ve *Ahali* gazetesinden bahsettiği 6-7 cümlelik kısım Tunçay'ıninde yoktur. Mektup Komintern belgelerini içeren TUSTAV arşivindedir. TUSTAV Komintern Arşiv Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 3_36, No: 37-38. Mektuba ekler kısmında da yer verilmiştir.

⁵⁹⁴ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.157.

kurduk. Bunun arkasından da birtakım gizli cemiyetler teşkil ettik. Bunların bazılarının “Türk İttihadı”, yahut “İslam İttihadı” gibi büyük isimleri vardı. Geceleri çeşitli yerlerde toplanıyorduk. Bizce önemli görünen kararlar alıyorduk. Bir taraftan da kolordu merkezi ve Trakya-Paşaeli Cemiyeti ile beraber çalışıyorduk.”⁵⁹⁵

Dolayısıyla gizli cemiyet ifadesi ve Kafkas cephesinden Azerbaycan’a tekrar geri döndüğü yaklaşık (Aralık-1918/Haziran-Temmuz 1919) yedi sekiz aylık süre içindeki faaliyetleri kısmen açıklığa kavuşur. Mektubu ilk kez 2005 yılında yayınlayan Tunçay’a göre Şevket Süreyya Aydemir Bolşevizm’le muhtemelen kendi otobiyografisinde anlattığından daha erken bir tarihte tanışmıştır. Ayrıca Tunçay bu erken tanışmada Türkiye Sosyalist Fırkası’nın Edirne Şubesi’nin etkisinin olabileceği şeklinde bir yorum yapar.⁵⁹⁶

Diğer bir araştırmacı ise Tunçay’ın bu yorumunu daha da geliştirir ve genişletir: “Yine *İfham* gazetesinin bu haberinde Çiftçiler Derneği’nin Edirne mebus adaylarından birinin Edirne’nin ilk sosyalist gazetesi olan *Ahali*’yi çıkartan Mehmet Behçet Bey olduğu görülüyor... Bakü’de Mustafa Suphi’ye mektup yazan Şevket Süreyya Aydemir, kendisini bu gazetenin yazarı olarak göstermektedir. Demek ki Şevket Süreyya Aydemir ilk sosyalizm deneyimini bu gazetede yaşamıştır. Sosyalizm ile ‘Suyu Arayan Adam’ olmadan önce Türkiye’de tanışmış. Ethem Nejat gibi bir sosyalistten başka, sosyalist Mehmet Behçet Bey’in de Çiftçiler Derneği’nden aday

⁵⁹⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 142.

⁵⁹⁶ Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir’in TKP’ye Başvurusu”, s.51. Tunçay bu mektubu yayınladığında İstanbul, İzmir ve Samsun’da çıkan *Ahali* isminde gazeteler olduğundan; âmâ kendisinin Edirne’de olanını tespit edemediğini belirtmiştir. Daha sonra 2011 yılında *Ahali*’nin Edirne’nin ilk sosyalist gazetesi olduğunu beyan eden bir makale yayınlamış ve Türkiye Sosyalist Fırkası’nın Edirne şubesinin faaliyetlerinin anlatıldığı gazetenin bir nüshasının özet içeriğine yer vermiştir. Mete Tunçay, “Edirne’nin İlk Sosyalist Gazetesi Ahali”, *Toplumsal Tarih*, S.208, 2011, ss. 92-93. Tunçay Edirne’deki TSF merkezli sosyalist hareket ile *Ahali* gazetesi arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş; ama gazeteyi yayınlayan Mehmet Behçet Bey hakkında ayrıntılı bir analiz yapmamıştır. Oysa Teşkilat-ı Mahsusa geçmişine sahip Mehmet Behçet Perim Edirne’de ve daha sonra Edirne Yunanlılar tarafından işgal edilince Sofya’da *Ahali* isimli bir gazete çıkarmıştır. Şevket Süreyya’nın otobiyografisinde değil adam “Tek Adam” biyografisinde Behçet Perim’den bahsetmesi onu tanıdığını göstermesi açısından önemlidir. Bu kitabında Şevket Süreyya Behçet Bey’in İhtiyat Zabıtları Cemiyeti’nin genel sekreteri sıfatıyla Trakya’daki direnişe katıldığını belirtmiş ve cemiyetin başkanı “çok güçlü bir halk hatibi ve dikkate değer önderlik vasıfları olan rahmetli Behçet (Perim)idi” ifadesini kullanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 c.2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.76. Trakya’daki direniş günlerini anlattığı başka bir yerde Trakya Paşaeli Cemiyeti, Edirne İhtiyat Zabıtları Cemiyeti ile Birinci Kolordu Kumandanlığı arasındaki sürekli temasın varlığından söz eder: “Başkanı Behçet (Perim) olan ve Edirne’de günün aktif kuruluşunu oluşturan bu cemiyetin yönetici kadrosunda bulunduğum için, Trakya’da o günlerin koşullarını, köylere yayılan ümitsizliği, bütün kurtuluş yollarının nasıl çaresizlik setleriyle tıkandığını ve buna rağmen cemiyetin genç insanlarına, nasıl dinamik bir heyecan havasının hakim olduğunu hatırlarım.” Aydemir, *Tek Adam c.2*, s.177.

olması “İttihatçı sosyalizm” söyleminin aslında gerçekçi olduğunu ispatlıyor. Yine aynı haberde Kastamonu mebus adaylarından biri *Türk Dünyası* gazetesi sahibi, İttihatçı olduğu bilinen milliyetçi Kazım Nami Duru’dur. Bu gazetede yazı yazarlardan biri de milliyetçi sosyalist Zenon’dur. İşte buna tam anlamıyla ittihatçı-sosyalist ittifakı denilebilir.”⁵⁹⁷

Kitabın başka bir yerinde ise: “Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne Şubesi Başkanı Ragıp Usta’nın memleketi olan Edirne’nin sosyalist gazetesi *Ahali* de milliyetçi söylemleriyle dikkat çekmektedir. *Ahali* gazetesini çıkaran kişilerden biri de Trakya Hafi İnkılap Komitesi’nde çalışan Türkçü ve Turancı Şevket Süreyya Aydemir’dir. İttihatçı ve milliyetçi Mehmet Behçet’in sosyalist *Ahali* gazetesinin sahibi olması ve yazı yazması milliyetçilerin sosyalizme olan ilgisinin en açık göstergelerinden biridir.”⁵⁹⁸

Şevket Süreyya’nın yazdıkları ve bunun üzerine yapılan yorumlar İttihatçıların ve Türkçülerin dönemin sol grupları ile geliştirdiği karmaşık ilişkiler ağına işaret etmektedir. Aynı zamanda bu ilişkilere bakıldığında sosyalizmle milliyetçilik arasındaki geçişkenlik de dikkat çekicidir. Bu durum milliyetçilikten komünizme geçmiş Şevket Süreyya’nın komünizmden milliyetçiliğe dönüşünü de açıklamak için önemli bir veri sağlamaktadır.

Şevket Süreyya, Anadolu hareketinin akıbeti belli değilken ve Edirne henüz işgal edilmeden önce Azerbaycan’a geçmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal ile yurt içinde ve dışındaki İttihatçı kadrolar Bolşeviklerle anlaşma noktasında uzlaşmışlardır.

⁵⁹⁷ Yunus Yılmaz, *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*, İleri yayınları, İstanbul, 2014, s.197. Daha sonra yayınlanan bir çalışmada Yılmaz “Trakya İnkılap Fırkası, Bulgar Çiftçi Partisi iktidarında Trakya’da Türkiye’den bazı ittihatçıların anlaşarak kurduğu bir firkadır. İttihatçı Mehmet Behçet Perim Bey, Şevket Süreyya Aydemir’in bahsettiği sosyalist *Ahali* adlı gazeteyi çıkarmaktadır... Komitacı Fuat Balkan’ın anılarına da bakacak olursak Trakya’da Bulgarlarla ortak çete kurup Yunanlılara karşı savaşılmış. Bir araştırmacı Atatürk’ün Bulgar hükümeti ile ilişkileri geliştirmek için Teşkilat-ı Mahsusa’dan yaveri Cevat Abbas Gürer’i Sofya’ya gönderdiği bilgisini veriyor. Bu sıralarda tesadüf eseri olarak Bulgaristan’da Komünist Çiftçi Hükümeti var. Çiftçi hükümeti Ankara’nın vermiş olduğu bağımsızlık savaşını destekliyor. Lakin buna rağmen Trakya’yı güvence altına almak isteyen Ankara, Cevat Abbas beye Trakya İhtilal Komitesi’ni kurdurtuyor. Şevket Süreyya Aydemir’in bahsettiği Trakya ihtilal fırkası aynı zamanda bu komite olmalıdır... Şevket Süreyya Aydemir ve Mehmet Behçet Bey, İttihatçı ve Türkçü olmalarına karşın Bulgar Çiftçi Partisi’nden etkilenmiş olacaklar ki sosyalizme meyil etmişler”, s.88-89. Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı’nda*, s. 88-89. Yılmaz’ın bu çıkarımlarında olası etkisi kabul edilebilecek tek nokta Bulgar sosyalizminin etkisi ile Teşkilat-ı Mahsusa geleneğinin ittihatçı-sosyalist iş birliği sürecindeki rolüdür. Cevat Abbas Gürer’in Mustafa Kemal tarafından görevlendirilmesi Trakya İhtilal Komitesi’ni kurması sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele, 1. Cilt*, TTK, Ankara, 1992, ss. 386-389. Şevket Süreyya’nın mektubu Ağustos-Eylül 1920 tarihinde yazdığı göz önünde bulundurulursa bu durum açıklığa kavuşur.

⁵⁹⁸ Yılmaz, *Turancı Sosyalist*, s. 228.

Bu süreçte Mustafa Kemal'in liderliği ile ilgili bir konsensüs varmış gibi gözükse de bu liderlik Enver Paşa'nın varlığında hep tehdit altındadır. Talat, Cemal ve Enver Paşalar Berlin ve Moskova'da, Baha Sait, Karakol Cemiyeti adına Bakü'de Bolşeviklerle görüşmüşler ve Mustafa Kemal'de Halil Paşa ve Fuat Sabit gibi İttihatçı isimleri Bolşeviklerle anlaşma yapmaları için görevlendirmiştir. Bakü'de İttihatçıların kurduğu Türkiye Komünist Fırkası'nın da işlevi budur.

Şevket Süreyya'nın Nuha'da olmasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Şevket Süreyya burada Türk-Sovyet iş birliğinin gerçekleşmesi doğrultusundaki İttihatçı faaliyetlere katılmıştır. Bu bağlamda Millî Mücadele şartlarında ve İslami tonu ağır basan bir anti-emperyalizm temelinde şekillenen söylemin milliyetçilerle, sosyalistler ve Bolşevikler arasında bir eylem birlikteliği yarattığı anlaşılmaktadır.⁵⁹⁹

Şevket Süreyya'nın Azerbaycan'da iken Mustafa Suphi'ye mektup yazarak TKT'ye kabul edilme ve Trakya topraklarında komünizmi yayma isteği Milli Mücadele sırasında bu söylem temelinde oluşan karışık bir koalisyonun varlığı ile açıklanabilmektedir.

Önceki bölümlerde kısa kısa bahsedilen mektubun içeriğinde Şevket Süreyya Mustafa Suphi'ye ne anlatmaktadır? Bu mektubunda Şevket Süreyya kendisine yeni bir hareket alanı açan yeni bir misyon yükleyen Bolşevizm'le bağlantılı stratejisini

⁵⁹⁹ Ülker, "İşgal İstanbul'unda", s.86. ayrıca Ülker, Nuri Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetlerine işaret eden İngiliz belgelerindeki şu bilgileri paylaşmıştır: "Osmanlı makamlarınca 1919 yılının ilk yarısında (özellikle Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında) yazılan bir grup rapor, İttihatçılar arasındaki radikalleşmenin Bakü'yle sınırlı bir gelişme olmadığını göstermektedir. Örneğin 10 Mayıs 1919 tarihli bir rapora göre Rusya'da Kafkas cihetlerinde bulunmuş, Enver ve biraderi Nuri'ye yakın bir grup zabitan, Osmanlı topraklarına döndükten sonra Bolşevizm propagandasına başlamıştır. Aynı dosya içindeki kimi raporlarda, muvazzaf ve ihtiyat zabitlerinden oluşan bu İttihatçı grubun İzmir ve Bursa gibi şehirlerin yanı sıra İstanbul'da da faaliyette olduğu belirtilmektedir. Bahsi geçen zabitlerin, Enver'in kardeşi Nuri Paşa'ya yakın olduğunun vurgulanması, bunların Bakü grubuyla olan ilişkilerini gündeme getirmektedir. İngiliz makamları, Nuri Paşa'nın 1919 yılında Bakü'de kurulan ve buradaki İttihatçı komünist grubu önelediği anlaşılan temsilcilik (Committee of Representation of Turkey by the People) açısından ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunun altını çizmektedir." Ülker, "İşgal İstanbul'unda", s. 81. Zikredilen zabitan grubu içinde yer alan isimlerden biri de belki de Behçet Bey'dir. Hakkında çıkan yazı Enver ve Nuri Paşa ile ilişkilerine de gönderme yapmaktadır. Ayrıca Şevket Süreyya mektubunda Azerbaycan'ın Sovyet işgaline girmeden önce başka yerlerde de çalıştığını belirtmiştir. Bu anlamda öğretmenlik yaptığı Nuha onun Kafkas topraklarında çalıştığı ilk mekân olmayabilir. Nuri Paşa'nın Dağıstan'daki Beyaz Ordu'ya karşı savaşına da katılmış olabilir. Hatta Nuri Paşa'ya bu mücadelesinde Fuat Sabit ve Süleyman Nuri gibi isimler de destek olmuşlardır. Dolayısıyla Şevket Süreyya, Halil Paşa'nın maiyetinde girmeden önce Nuri Paşa ile de beraber çalışmış olabilir. Bütün bunlara bakıldığında Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla Bolşevikler arasında kurulmaya çalışılan ittifak stratejisi ile bağlantılı bir yörüngede hareket ettiği anlaşılmaktadır.

açıklamaktadır. Bu strateji onun milliyetçilikten komünizme geçiş koşullarını yansıtmaları açısından da oldukça önemlidir. Edirne’de iken “Turan” idealini gerçekleştirmek için Kafkas coğrafyasına gitmeye hevesli Şevket Süreyya şimdi de Balkan coğrafyasındaki gençleri “Şovenizm Badesi”nden kurtarma peşindedir. Ona göre Trakya’nın işgali emperyalizmin en aşikâr bir zulmüdür: “Bu zulümden doğrudan doğruya fakir halk ve köylü mutazarrır oldu. Çünkü Trakya’da ne sermayedar, ne zengin, ne derebey yoktur. Arazi ya hükümetin yahut bazı küçük beylerin ise de yine herkes kendine ekecek bir yer bulabiliyor. Ruhanilerin zulmü yok gibidir. Hatta monarhizm hissiyatı bile sarsılmış gibidir. Yegâne zalim kuvvet hükümet, ordu ve jandarmalardır ki, şimdi bunları Antanta’ya terk-i mevki ettiler ve bu sebeplerdendir ki, kolay bir inkılap neticesinde Trakya hakiki bir köylü ülkesini biliyor; fakat bu inkılap tabii bütün Balkan revolüsyasıyla, hiç olmazsa Bulgar komünizmiyle beraber yürümek mecburiyetindedir. Trakyasız İstanbul olamayacağı gibi Bulgaristansız Trakya da olmaz. Ve Bulgaristan ise Trakya’dan temin edilmedikçe her zaman tehdiye maruzdur. Binaenaleyh bizim teşkilatımız tabii Sofya komünistleriyle beraber olacaktır. Bu suretle yapılacak müttehit bir kıyam Balkanlar’ın Cenup ve Şark’ını derhal sarar. Eski binayı yıkar. Zaten serveti olmayan Balkan köylüsüne sağlam bir hâkimiyet verir. Bu yüzden Trakya çok kazanır... Teşkil edilecek muhtelit bir Kırmızı Ordu, hatta hariçten muavenet olmadan Garp devletlerini derhal Çanakkale’den ve bu suretle İstanbul’dan çıkarır ki, işte o zaman Karadeniz komünist halkası meydana gelmiş olur ve Trakya bu halkanın en metin bir noktası sayılır. Ve işte ancak o zamandır ki Yunan emperyalizması tesirinde bulunan Trakya, Bulgar ve Sırp köylüsüne mukavemet için Anadolu’dan ayak çeker. Antanta Adalar Denizi haricinde bir üssü’l hareke arar ve Cenubi Rusya yani komünizm kurtulur. Hülâsa Trakya ve Bulgaristan birbirini dolayısıyla Anadolu’yu yaşatırlar ve biz bu müselsel işler için mahallinde çok yardımcıları bulabiliriz. Hatta Bulgaristan içinde kuracağımız bir merkez şimdilik efkârı tezlikle müntehir eder. Fakat bu teşkilat vücut bulmazsa Trakya köylüsü inkılap akabinde biraz daha ezilecek. Bulgar, Yunan şovenizmi oradan el çekmeyecek ve gelecek proletarya dünyasında Trakya ülkesinde başka bir millet hâkim olacaktır. Hülâsa: biz bir buçuk milyon Trakya köylüsünün beklediği ümidi götürelim ve Balkanlar’dan ilk ateşin çıktığı gün Trakya az bir kanla temizlenecektir

ve işte o gün ki Şark'ta inkılap serbest kalacak, Balkanlar Federasyonu Türkiye Şuraları Cumhuriyeti doğacak ve yaşayacaktır.”⁶⁰⁰

Komintern politikaları ile Şark Milletleri Kurultayı'ndaki söylemin etkisi bu yazılanlarda açıkça görülebilmektedir. Şevket Süreyya “Dünya Devrimi” söylemi çerçevesinde kendisine yeni bir mekân belirlemeye, yeni bir rol ve işlev tanımlamaya çalışmıştır. Mektupta dile getirilen strateji emperyalizme karşı Kafkasya'da bir tampon bölge oluşturulması fikrinin Balkanlara uyarlanması olarak da düşünülebilir. Hatta Balkanlardan Kafkasya'ya uzanan hat içinde bir Bolşevik cephe oluşturma girişimi olarak da nitelenebilir.

Şevket Süreyya Anadolu'yu kuşatan emperyalizme karşı anti-emperyalist Bolşevik bir siyasi ve coğrafi birliktelik yaratma formülü içinde kendi görev alanını belirlemiştir. “Turan” mefkûresi için Azerbaycan onun eylem alanı ise Trakya da komünist mefkûre için bir eylem alanı olarak seçilmiştir. Seçilen mekân aynı zamanda tanıdık bir mekandır.

Şevket Süreyya Trakya'da yerel direniş örgütlenmesi içinde çalışmıştır. Bölgenin problemlerine de bu anlamda yabancı olmadığı da açıktır. Şevket Süreyya “Turan” ülküsü için Azerbaycan'a giderken Anadolu ile Turan coğrafyası arasında bir karşılaştırma yaparak Turan'ın kendi yardımına daha çok ihtiyacı olduğu şeklinde bir rasyonalite kurmuştur. Bu rasyonalite onun Anadolu'yu baypas etme isteğini meşrulaştırmıştır.

Bu kez de “Şovenizm Badesi”ne karşı mücadele etme misyonu onun Anadolu'yu baypas ederek ilgisini Balkanlara kaydırmıştır. Bakü TKP'nin Azerbaycan'da kaldığı takdirde gerçekleştirebileceği şeylerin sınırlı olması gibi Şevket Süreyya'nın da Azerbaycan'da bu misyonla bağlantılı yapabileceği bir şey kalmamıştır.

Dolayısıyla Mustafa Suphi ve beraberindeki isimler Anadolu işçi ve köylüsünü kurtarmayı amaçlarken daha ötedeki topraklar için de bunu Şevket Süreyya sağlayacaktır. Görüldüğü gibi Turan coğrafyasının genişliği yerini Bolşevik enternasyonalizme bırakmıştır. Onun fikriyatında ezilen ve baskı gören kategorisi Rusya'daki Türkiye halklarından Bulgaristan ve Trakya'daki köylü tabakalara doğru bir

⁶⁰⁰ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.157

değişim geçirmiştir. Yeni birliktelik, yeni düşman şovenizme karşı Bulgar, Trakya hatta Sırp halkının birlikte mücadelesini gerektirir.

Burada Şevket Süreyya'ya göre esas olan yine Anadolu'nun kurtuluşudur. Bu kurtuluş bir Turan bloğu ile değil bir "Balkan-Karadeniz Komünist Halkası" oluşturularak sağlanacaktır. Şevket Süreyya mektubunda süreci toplumsal bir bağlama oturtmaya yönelik bir analiz çabası da içindedir; ama yapılan sınıfsal tahliller bu stratejiye hizmet edebileceği ölçüde bir öneme sahiptir. Kolayca başarılabilecek bir inkılap süreci öngördüğünden Şevket Süreyya için bu tahlillerin ikinci planda kaldığı da anlaşılmaktadır.

Köylü ve gençleri milliyetçiliğin zehirli etkisinden de aynı kolaylıkla kurtarabileceğini düşünen Şevket Süreyya'da milliyetçiliğe karşı bir tavır da gelişmiştir. Bu bağlamda emperyalizme karşı kesif Balkan milliyetçiliği içinde nasıl mücadele edilebileceği noktası da oldukça muğlak kalmaktadır. Şevket Süreyya'nın temel isteği doğduğu topraklara yakın olan Bulgaristan ve Trakya havalisinde Yunan ve Bulgar şovenizmine karşı mücadele ederek Trakya köylüsü ve gencini komünizme kazandırmaktır. Ağustos/Eylül 1920 tarihinde yazılan bu mektup Şevket Süreyya'nın komünizmle ilişkisinin çok da yeni olmadığını olayları sınıfsal açıdan değerlendirebilecek, milliyetçiliğe karşı bir duruş ortaya koyabilecek oranda yeni ideolojiyi içselleştirebildiği şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuçta Şevket Süreyya'nın Trakya'da inkılabın devrimci bir şiddetle hemen gerçekleşebileceğine olan inancı fikirlerinin henüz anti-emperyalist bir ütopyaadan da öteye geçemediğini gösterir. Daha da önemlisi Suyu Arayan Adam'da yaşam öyküsünün Turancılıkla bağlantılı olarak anlatılan kısmının Bolşevizm, Rus devrimi, Türk-Sovyet ilişkileri ve bu ilişkilerin kurulmasında etkili olan İttihatçılarla ve İttihatçılıkla da doğrudan ilgisi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Uç bölgelerin işgale en yakın ve işgal edilme tehlikesiyle teyakkuz durumunda bulunmaları yerel ve sivil örgütlenmeleri beraberinde getirmiş bu örgütlenme sürecinde İttihat ve Terakki kadroları öncü roller üstlenmişlerdir. 1908 meşrutiyetin ilanı ile ivme kazanan "Halka Doğru" akımı sokak hareketleri, grevler, gösteriler, protestolarla siyasal bilincin inşası noktasında belirli bir olgunluğa erişmiş ve nihayetinde İttihat ve Terakki'nin kitle mobilizasyon politikaları kendi mücadelesini örgütleyebilecek bir orta sınıfın inşası ile sonuçlanmıştır. Ulusal kurtuluş sürecine bir

bütün olarak bakıldığında bazı örgütlenmelerin yerel de olsa öncü rolleri böylesi bir geçmişe dayanmaktadır.

Bütün bu tespitler İttihatçıların Millî Mücadele'nin örgütlenme sürecinde etkili olduklarını ve Şevket Süreyya'nın da İttihatçı kadroların etkili olduğu uç coğrafyalarda hareket ettiğini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁰¹

Şevket Süreyya Azerbaycan yıllarında tedrici bir değişim yaşamıştır. Komünizmin benimsenmesi gibi radikal bir tavrın bu şekilde nitelenmesi paradoksal gibi görünse de onun seçim süreci ve koşullarının karakteri bu niteleme içinde daha rahat anlaşılabilir.

Şevket Süreyya, İttihatçı muhayyile ve zihniyetten, radikalleşebildiği oranda kopabilmiştir. Bu kopuş süreci de yine bu muhayyile ve zihniyet içindeki unsurların varlığı ve değişime yatkınlığı ile mümkün olabilmıştır. İttihatçılık olarak tabir edilen bir davranış kalıbı varsa bunun ilk alameti eylem diğeri de değişen koşullara

⁶⁰¹ Bu durum Millî Mücadele örgütlenmesini Kemalist perspektiften veren sorunlu tarih yazımını gündeme getirir Küçük bu durumu şöyle ifade eder: “Osmanlı'nın son döneminde Türkiye'nin gönüllü savaşları, yalnızca Mustafa Kemal'in katıldıklarıyla sınırlı değildir; Trakya'da, daha sonrası için bir “okul” sayılan gönüllü savaşları var. İran Cephesi'nde, Kafkas Berisi'nde, gönüllü ve düzenli birliklerin büyük çabaları ve yer yer çok büyük başarıları var. Bunlar Kemal Paşa'nın dışında gerçekleştiği için tarih bilgisi dışında tutuluyor.” Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler c.5*, s.210. Tanör 1918-1920 sürecindeki kongreleri toplu olarak verdiği bir tabloyu bu açıdan yorumlamış ve Bu örgütlenmelerin Mustafa Kemal'in etrafında şekillenen kongreler sürecinden önce yerel unsurların inisiyatifleriyle başladığını ve Sivas Kongresi'nden sonra da faaliyetlerine bağımsız olarak sürdürdüklerini ve hatta bir kısmının Ankara'da Millet Meclisi açılınca da faaliyetine devam ettiğini belirlemiştir. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, YKY, İstanbul, 1998, s.114-115. Bu durum Zürcher'in “Millî Mücadele'de İttihatçılık” kitabı ile ortaya attığı iddianın sonraki araştırmalar üstündeki etkisinin bir sonucudur. Zürcher çalışmasında İttihatçıların millî mücadele için Mustafa Kemal'i seçtiklerini belirterek onların rolünü biraz abartmış olsa da Türk tarihçiliğinin gündemine özellikle bu dönemde İttihatçıların rolünün daha fazla araştırılması gerektiği gibi bir sorunu sokmuştur. Zürcher'in 1984 yılındaki çalışmasından sonra Tekeli-İlkin ikilisinin Millî Mücadele örgütlenmesinde ihmal edilen Ege'deki direnişi analiz ettikleri çalışmasında, kongre süreçleri bir sivil toplum inisiyatifi olarak ele alınarak ve Mustafa Kemal'in eylemleri ekseninde şekillenen tarih yazımına bir alternatif oluşturulmak istenmiştir. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK, Ankara, 1989, s.1. Akal'ın ilk baskısı 2002 yılında yapılan Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm adlı çalışması bu dönemde İttihatçıların katkılarının göz ardı edilemeyeceğini bir kez daha ortaya koymuştur. Kitabın ikinci baskısına yazdığı önsözde Akal “Tezin yazım sürecinde Millî Mücadele döneminde İttihatçıların bu kadar önde, hatta bizzat örgütlenmeyi yapan ve savaşan kadrolar olduğunu görmek doğrusu beni şaşırtmıştı. Bu gerçeği dönemin uzmanları gayet iyi bilmekteydiler. Ama ideolojik nedenlerle bu gerçeği reddeden pek çok dönem uzmanı olduğunu görmek beni, tüm kitap boyunca döneme Millî Mücadele'de yer alan siyasi aktörlerin İttihatçı şeflerle, Teşkilat-ı Mahsusa'yla, Karakol Cemiyeti'yle bağlantılarını, ilişkilerini sergilemeye itti. Bu gerçeği, örneğin M. Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'uyla veya Kazım Karabekir'in sunduğu belgelerle adeta “kanıtlamaya” özen gösterdim. Her bölümde verilen onlarca alıntının nedeni, bu durumun benim “uydurmam” olmadığını kanıtlamak idi. “İşte doğuda da var, batıda da var. İşte Karakol, işte Teşkilat-ı Mahsusa, işte Talat Paşa ile mektuplaşma, işte Enver Paşa ile bağlantı” diye yorulmaksızın alıntı verdim.” Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında*, s.13.

adaptasyon olarak kabul edilebilir. Bu eylem ve adaptasyon sürecini kolaylaştıran unsur dünyayı ve koşulları gerçekliğin değil ütöpik bir çerçevenin içinden görmektir. Gerçeklik koşulları belirlerken ütopya kişinin bu koşullara uyum sağlama ve kendine bir yol ve rol seçme biçimini oluşturur.

Şevket Süreyya daha öncede ifade edildiği gibi İttihatçıların kişilik ve eylemlerini olumlamadan değerlendiren bu davranış kalıbının özelliklerinin eksiksiz bir listesini vermiştir. Dünyayı yeni bir ideoloji içinde değerlendirmenin zorluğu da bu ütöpik düşünüş tarzını etkilemiş olabilir. Bu anlamda Şevket Süreyya açısından dönüşüm kabul edildiği kadar da radikal değildir; çünkü İttihatçı kadrolarda bu tür bir radikalizmi gerçekleştirecek bir damar ve birikim vardır.

Daha genel anlamda ifade edilirse milliyetçilerin belirli bir kanadının İttihatçılık içinde olsun veya olmasın sosyalizme yönelik ilgisi hep olagelmıştır. Burada bireysel bağlamda radikal olarak vasıflandırılacak husus onun komünizmi benimseme ve bu çizgide bir eğitim almayı seçmiş olmasıdır. O bu kararı ile Komünizmi yerinde ve okulunda, komünist ideoloji Stalin'in etkisi ile henüz dogmatikleşmeden öğrenebilme fırsatına sahip olmuştur.

2.8.“Quo Vadis Yoldaş”: Kemalistler, İttihatçılar, İştirakiyuncular ve Bolşevikler Arasında

Hareketli bir kuşağın biyografisini oluşturabilmek belirli zorluklar taşır. Şevket Süreyya örneğinde bu zorluk daha onun eyleminin anlaşılabilirliği kronolojik bir gelişim çizgisi kurabilme aşamasında ortaya çıkar. Suyu Arayan Adam'daki sansür en çok zaman ve mekânların belirsizleşmesinde etkisini gösterir. Dolayısıyla başlığa taşınan arayışı bir zaman ve mekân içinde tanımlamak kolay değildir; ama Edirne-Azerbaycan-Dağıstan-Batum-Moskova güzergâhındaki yaşam öyküsünün eldeki veri ve belgeler ışığında yeniden kurgulanması da gerekmektedir.

Bu anlamda zaman ve mekânın belirlenebilmesi Şevket Süreyya'nın Mustafa Suphi, Ahmet Cevat, Abid Alim, Nazım Hikmet, Vala Nureddin gibi Türk İştirakiyun Teşkilatı çevresi ile Enver, Halil Paşa, Küçük Talat, Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir gibi İttihatçılarla yine İttihatçı olan ve yukarıda zikredilen isimlerle de haberleşen; ama sonra Mustafa Kemal'in tarafını seçerek Memduh Şevket (Esendal) gibi Ankara'yı temsil eden isimlerle kurduğu ilişkilerin ayırt edilebilmesini kolaylaştırır. Genel

anlamda ise milliyetçiliği belirgin bir ideolojik tavrın Bolşevizm'e evrimle sürecinin analiz edilebilmesini sağlar. Ayrıca bu devrin olaylarının Şevket Süreyya Aydemir üzerinde etkileri hakkında da bazı ipuçları sağlar.

Suyu Arayan Adam'da Şevket Süreyya o dönemde karar verme sürecini etkileyen olayları şöyle özetlemiştir: “Kurultaylar, kongreler, Şark milletlerinin uyanışı, isyanı adına çekilen kılıçlar, savrulan hançerler, Zinovyef, Belakun, Enver Paşa, Komünist kongresinin hilâfet ve saltanat makamını koruyuşu, İslâm kadınlarının mahremiyetim korumak için alınan kararlar, pek az bir müddet sonra hepsi de hayatım kaybeden aydın gençlerin bu kongredeki acayip durumu. Bu arada Sibirya'da, Kırım'da, Ermenistan'da cereyan eden olaylar ve şu döndüğüm Bakû kurultayı. Toprak ve petrol. Hem sonra Nuha'daki sevgilim?..”⁶⁰² Bu alıntı onun karar verme sürecinde muhakeme yapmasını zorlaştıran bir liste olarak da kabul edilebilir. Şark Milletleri Kurultayı bu anlatımda öne çıkar. Dünya devrimi beklentisinin Doğu ve İslam halkları coğrafyası için de geçerli olabileceği Komintern'in Temmuz-Ağustos 1920 tarihinde düzenlenen ikinci kongresinde kabul edilmiştir.⁶⁰³

Bu durum Lenin ve diğer Bolşevik liderler Rus topraklarında Müslüman halklar bağlamında “Ulusal Sorun”u tanımlama, tartışma ve bu soruna bir çözüm getirebilme arayışları ile de yakından bağlantılıdır.

Sultan Galiyev, Mollanur Vahidov, Neriman Nerimanov, Şerif Manatov gibi Bolşevizm'i benimsemiş isimlerin bunu milliyetçiliğin argümanları içinde ele alıp tartıştıkları da açıktır ve ayrıca bu isimler Bolşevik liderler nezdinde belirli bir etki ve ağırlığa sahiptir.⁶⁰⁴ Anadolu'da benimsenmiş olan İslami Bolşevizm'in kaynağında da

⁶⁰² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 210.

⁶⁰³ Kongreler sürecinin ilki Komintern'in İkinci Kongresi, ikincisi Şark Milletleri Kurultayı ve Türkiye İştirakiyun Teşkilatları kongresidir.

⁶⁰⁴ Bu noktada şu hususun altını çizmek gerekmektedir. Reyhan, Mollanur Vahidov ile Sultan Galiyev'i ele aldığı imceleminde şöyle bir değerlendirme yapar: “Türkiye’deki Galiyev araştırmalarıyla ilgili esas ilginç nokta, Galiyevci hareket içerisinde yetişmiş olmalarına rağmen Şevket Süreyya, Nazım Hikmet, Vala Nurettin gibi şahsiyetlerin Sultan Galiyev ile ilgili tek bir yazı yazmamış, söz söylememiş olmalarıdır.” Hakan Reyhan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov-Sultan Galiyev*, Alter Yayınları, Ankara, 2010, s.26. Bu değerlendirme önemli ama eksiktir. Bu eksikliğin iki boyutu bulunmaktadır. İlki Şevket Süreyya'nın unutkanlığı sadece Galiyev ve Vahidov ile sınırlı değildir. Milliyetçi kadroların sosyalizme kurduğu ilişki ve ittifaklar bağlamında Şevket Süreyya pek çok ismi üstelik şahsen tanımış olmasına rağmen zikretmemiştir. Yakın çevresinden başladığında Ahmet Cevat, Fuat Sabit, Süleyman Nuri, Mustafa Suphi, Ethem Nejat gibi TKP içinde yer almış isimler ve onun yaşamında etkili olmuş ve sosyalist geçmişleri bulunan ya da bu fikre yabancı olmayan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade gibi isimler onun yapıtlarında bu anlamda kendilerine yer bulamamışlardır. Burada tek istisna Himmet Partisi'nden gelen Neriman Nerimanov'dur. Nerimanov'u da Şevket Süreyya, Galiyev-Vahidov geleneği ile bir bağlantılı ideolojik bir düzeyde

bu isimlerden kaynaklanan ve daha iyi işlenmiş bir “Milli Komünizm” söylemi ve ideolojisi bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Genel anlamda Şark Milletleri Kurultayı da bu söylemi yansıtır ve kurultayın Şevket Süreyya üzerinde etkili olduğu bağlamda budur; ama Şevket Süreyya’nın İttihatçılarla tanışmış, konuşmuş ve onlarla çalışmış olması ile Mustafa Suphi’nin bu süreçte yeni bir aktör olarak ortaya çıkmasını da bütün bunlara eklemek gerekir. Şevket Süreyya’nın Mustafa Suphi’ye yazdığı mektup İttihatçılarla arasında bir mesafe oluştuğunu gösterir. Öte yandan bu mesafenin de değişen koşullar karşısında her an kapanabileceğini not etmek gerekir.⁶⁰⁶

Burada kesin olan şey Şevket Süreyya’nın Bolşevikler, Enver Paşa ve Mustafa Suphi arasında şekillenen bir ilişkiler ağı içinde hareket etmek istemiş olmasıdır. Anadolu’ya dönmek bu seçeneklerin içinde onun için en az çekici olandır. Ankara’nın Azerbaycan’a sefir olarak atadığı İttihatçı Memduh Şevket’in Şark Milletleri Kurultayı sonrası Şevket Süreyya’ya söyledikleri tam bu noktada hatırlanmalıdır: “Anadolu’ya döndüğüm takdirde bana iş verileceğini, fakat Azerbaycan’da kalırsam, bunun benim kararına bağlı olduğunu, hayat ve emniyetimden bir mesuliyet kabul etmeyeceğini söyledi. Fakat Azerbaycan’da da büyük bir Türk kütlesi bulunduğunu, bu kütlenin mukadderatını içinden takip etmemiz lazım geldiğini de ilave etti.”⁶⁰⁷

değil, Azerbaycan’ın Sovyet yönetimine geçtikten sonraki olaylar bağlamında ele alır. Mustafa Suphi’den Yusuf Akçura’dan söz etmeyen bir yaklaşımın daha uzak sayılabilecek durumda olan Tatar Komünistlerini hiç anmaması normal karşılanmalıdır. Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın unuttuğu isim ve olaylar onun kendi gelişiminin değerlendirilebileceği asıl bağlamı oluşturur. Diğer eksiklik zikredilen isimler içinde Galiyev’i bir şekilde yazdıklarına dâhil edebilecek tek ismin Şevket Süreyya olabileceğinin atlanmış olması ile ilgilidir. Nazım Hikmet ve Vala Nurettin’le kıyaslandığında Galiyev’inkine benzer teorik bir tartışmayı yapabilecek kişinin Şevket Süreyya Aydemir olduğu rahatlıkla anlaşılabılır.

⁶⁰⁵ Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, s. 85.

⁶⁰⁶ Çulhaoğlu’nun Sosyalizmin Osmanlı topraklarına giriş koşullarını analiz ettiği çalışmasında Vala Nureddin’in “Bu Dünyadan Nazım Geçti” eserinde söylediklerinden yola çıkarak yaptığı yorum bu anlamda önemlidir: “O dönemde, milliyetçilikle komünizm arasındaki mesafeyi gerçekten kısaltan, ikisi arasındaki “münasebetin” bilinmemesidir. İkisi arasındaki ilişkinin bilinmediği ve konjonktürün elverişli olduğu dönemde, milliyetçilik insanları sosyalizme taşıyabilmiştir. Konjonktür değiştiğinde ve ikisi arasındaki “münasebet” hakkında daha fazla bilgi biriktiğinde ise, bu kez mesafe tersine doğru kısalmaktadır.” Metin Çulhaoğlu, “Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı”, *Praksis*, S.6, 2002, s.17.

⁶⁰⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 200. Son cümledeki ifade Memduh Şevket’in Şevket Süreyya’ya Ankara için çalışmasını teklif ettiği şeklinde de yorumlanabilir. Şevket Süreyya Memduh Şevket ile daha başka şeyler konuştuğunu da ifade etmiştir; ama konuşmanın içeriğine dair hiçbir ayrıntı vermemiştir. Süreyya’nın komünizme yönelmesi ve eğitim almasında etkili olduğu anlaşılan Ahmet Cevat’ta Memduh Şevket ile görüştüğü şüphesi ile Komünist Parti içinde soruşturmayla uğramıştır. Ajanlık ve sızma şeklindeki faaliyetler bu karışık dönemin en tipik özelliklerinden biridir. Mustafa Suphi’nin Türkistan’dan Bakü’ye geldikten sonra mevcut fırka içinde yaptığı tasfiyeye rağmen

Başka bir şekilde ifade edildiğinde Bolşeviklerle ilişki kurma sürecinde milliyetçi kadroların bütün mesaisi sonuçta Ankara'daki mücadele üzerine yoğunlaşırken Şevket Süreyya bu çizginin dışında kalmıştır. Şevket Süreyya İttihatçılar ve Mustafa Suphi arasındaki rekabetin Anadolu'ya geçebilmekle bağlantılı olduğunu öngörmüştür. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'na kabul edilme talebi ve daha sonra Enver Paşa'nın Anadolu'ya girebilme koşullarını araştırma amacıyla gözlemci olarak görevlendirilmesi kendi geleceğini de Anadolu'da gördüğü şeklinde de yorumlanabilir. Enver Paşa ile Mustafa Suphi'nin tasfiye edilmeleri, Anadolu'daki sol örgütlenmelerin ve İttihatçı sol kanat muhalefetin bastırılması da onun Anadolu'ya gitme kararı vermemesin de etkili olmuş olabilir. Kısaca Anadolu onun macera ve eylem arayışı için cazip bir merkez değildir. Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir yurt dışındaki İttihatçıların en çok bu “macerada ve eylemciliklerinin” Ankara için sorun yaratabileceklerini düşündükleri gibi onlara verilen raporlarda Mustafa Suphi ve etrafındaki isimler de genelde “serseriler” olarak nitelenmiştir.⁶⁰⁸

Dolayısıyla komünizmi benimseme isteğinin altında, İttihatçı eylemciliğin ancak Şark Milletleri Kurultayı'ndaki “gerçek cihada çağrı” gibi bir genel ve muğlak bir ideolojik formülasyonla tatmin edebileceğine dair bir inanç bulunmaktadır.⁶⁰⁹

İttihatçıların etkinliğini kıramamış ve daha sonra ortaya konduğu gibi Suphi'ye yakın bazı isimlerin Ankara hesabına çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum Mustafa Suphi'yi hem Ankara hem de Moskova ile ilişkilerinde şüpheli bir durumda bırakmıştır. Fuat Sabit, Süleyman Nuri, Süleyman Sami ve Mehmet Emin gibi isimler etrafında yaşanan tartışmalar bu durumla ilgilidir. Bu dönemde kimin komünizmi hangi gerekçe ve koşullarda benimsediğini belirleyebilmek zordur. Ajanlık faaliyeti içinde olsa bile komünizm o dönem zikredilen isimler üstünde etkili olmuş ve daha o süreçte taraflar birbirleri hakkında rahatlıkla “o da komünizmi benimsedi “Bolşevizm'e yatkındı” gibi ifadeler kullanabilmişlerdir.

⁶⁰⁸ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s. 296, s. 297, s. 330; Emel Akal, “Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü”, *1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, Sempozyum 18 Aralık 2004, TÜSTAV, İstanbul, 2005, s. 150.

⁶⁰⁹ Şevket Süreyya 27 Mayıs sürecini değerlendirdiği kitabında dönemin sol-sağ çatışması silahlı mücadeleye kayan öğrenci eylemleri bağlamında macera kavramını şöyle tanımlar: “Macerada bir itilıştır. Bu itilişin temelinde, şartların iyi değerlendirilmemesi yatar. Maceraya, hissi (duygusal) unsur hâkimdir. Macerada, aklın ve mantığın sınırları yerine dumanlı duyguların, heves ve özlemlerin itici güçleri rol oynar. Ciddi temellere dayanmayan, köksüz yahut aşırı bir *benlik* gururu, çevrenin bu gururu besleyen etki ve telkinleri, maceracıyı, kendini bilmek, kendini tanımak gerçeği yerine, onu, gerçekten kopan bir sabit fikrin rüzgârlarıyla beslenen biri haline getirir. Hayal, gerçeğin, imkânların yerini alır... Ama sosyal alanda macera, hele birçoklarını içine alan bir sürükleniş halini alırsa, bundan toplum hayatı da etkilenir. O zaman, kişisel benlik duygu veya ihtirasları, kolektif bir dalga halinde yayılabilir. Maceranın bin bir çeşidi ve tabii bin bir tarifi vardır. Ama hepsinde, şartları iyi hesaba almayan gerçek dışı iç ve dış telkinlerle, dumanlı hayal ve ümitler, aşırı bir *benlik* gururu, maceracıların müşterek vasıflarıdır. Toplu macera girişimlerinde bu hal, kolektif şuura (bilince) değil, kolektif karşılıklı telkinlere ve gerçeklere dayanmayan bir ruhi atmosfere dayanır. Böyle bir örgüt veya grubun yahut kitlenin içinden Şefler sivrilebilir. Cüretli girişimciler belirir. Bir İç disiplin, iç otorite ve kendilerince sloganlar meydana gelir. Ama temelde şartlar değil özlem ve gerçek dışı değerlendirmelerle çeşitli karpisler işlediği için, neticeler, daima macera adamlarının aleyhlerinde olur.” Bu yazılanlar kolektif bir

Şevket Süreyya'nın Şark Milletleri Kurultayı'ndan hemen sonra Mustafa Suphi'ye yazdığı mektubunda üç istekte bulunmuş olması böyle bir yorum yapılabilmesini göstermektedir: “Fakat şimdi bilhassa Türkiye’de yapılacak komünizm harekâtındaki müttehit mesai lüzumunu düşünerek: a-Fırka yoldaşları arasına kabul edilmemi. b-Bulgaristan ve Trakya havalisinde çalışmak üzere vasi salâhiyetli bir mandat verilmesini. c-Türkiye Teşkilatı Bakû Kongresi’ne kabul edilmeli ve söz verilmesini rica eder.”⁶¹⁰

Bu üç istek onun İttihatçılarla bir yol ayrımına geldiğini, çalışmak için yetki istediği coğrafyanın da İttihatçı eylem zihniyetinin yeni koşullara ve ideolojiye uyarlanması sonucu belirlendiğini gösterir. “Ortak mesai” ifadesi ezilen sınıfların mücadelesini eksen alan anti-emperyalist söylemin etkisini yansıtır. “Turan Halkları” söylemindeki coğrafi belirsizlik yerini enternasyonalist söylemdekine bırakmıştır.

Bu bağlamda Şevket Süreyya ile yolları Batum’da kesişen (Almanya’dan Anadolu’ya gelen Spartakistler’den etkilenen) Nazım Hikmet ve Vala Nureddin’in komünizmi⁶¹¹ benimseme süreci de zikredilen tutuma bir örnektir. Sülker, Spartakist hareket içinde yer almış; ama sonra Mustafa Kemal ile çalışmayı tercih eden Vehbi Sarıdal’a “Sadık Ahi'nin anlatmaları olmasaydı, Nazım Hikmet Anadolu’da öğretmen kalır mıydı?” şeklinde bir soru sormuş Sarıdal da ona şöyle bir cevap vermiştir. “Evladım, ne Sadık Ahi'nin telkini, ne emperyalizme sövmeler, ne de sınıflar arası mücadele hakkındaki anlatmalar bir insanı bir noktadan alıp bir başka noktaya götürmez. Tezadı nefsinde yaşamak, fikrinde yoğurmak lazım.”⁶¹²

Rus Devrimi’nin yarattığı cazibe fikri mesaiyi ikinci plana atmaktadır. Bu yaşlardaki isimler için öncelik öğrenmek değil; yaşayarak görmek ve deneyimlemektir. Bu noktada Şevket Süreyya’ya ve diğer isimlere “eylem” dışında bir seçenek olabileceğini gösteren kişi de Ahmet Cevat olmuştur: “Cevat’ın Nazım’a,

tahayyül ve hareket içinde kendi benliğini idrak etmeye ve kimliğini oluşturmaya çalışan Şevket Süreyya özelinde de geçerlidir. Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 421-422.

⁶¹⁰ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s. 158.

⁶¹¹ Vala Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, ss. 61-70.

⁶¹² Kemal Sülker, *Nazım Hikmet’in Gerçek Yaşamı I 1902-1928*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987, s.84. Vehbi Sarıdal Rus Devrimi’nin o dönem gençleri ve entelektüellerini nasıl etkilediğini de şöyle ifade etmiştir: “Biz Spartakistler üç gruba ayrılmıştık. Bir kısmımız Bolşevik ihtilalini beğeniyordu. Bir kısmımız Anadolu’ya geçerek Mustafa Kemal’e yardımı en doğru Marksist düşünce sayıyordu. Bir kısmımız Türkiye’de kalıp sosyalizmi öğrenmeye ve yaymaya önem veriyordu. Ben, Mustafa Kemal’e hizmet etmeyi seçtim.”, Sülker, *Nazım Hikmet’in Gerçek Yaşamı*, s. 85.

Vala'ya, bana çok büyük iyiliği oldu. Hepiniz bir potansiyelsiniz, şusunuz, busunuz, güzel. Hepsine diyecek yok, fakat okumanız lazım. Hocam dedim ben, cepheler, şunlar, bunlar bundan sonra? “Tabii” dedi. “Sen dedi eğer mektebe gitmezsen ancak bir sokak hatibi olursun, başka birşey olamazsın. “Çünkü ben bütün mitinglerde konuşuyorum.”⁶¹³

Şevket Süreyya hareket, eylem, şiddet ve savaşın kendi gelişimi üstündeki yapıcı ve olumlu etkisini Nuha'da Ermenilere karşı savaşını ve Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine katkısı anlatırken hep vurgulamıştır. Dolayısıyla aşağıda onun Kafkasya günlerinin dökümü yapıldığında genç bir adamın kararlarında hala macera arayışının büyük bir payı olduğu görülebilir. Deneyim, giderek Şevket Süreyya'nın yaptıklarını daha rasyonel bir çerçevede sorgulamaya başlamasına da yardım edecektir.

Bu bağlamda Suyu Arayan Adam'dan yapılacak iki alıntı önemlidir. İlk alıntı Enver Paşa ilgilidir ve o dönemde Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla ilgili belirli bir yargıya vardığını gösterir: “Bakû'de kendisini dinlediğim zaman söylediği şeyler ise, olan bitenleri kavramamış olması bakımından, hatta benim gibi tecrübesiz bir genç için bile hayal kırıcıydı.”⁶¹⁴

Diğer alıntı ise onun komünizmi benimseme sürecinin yine eylem ve hareketlilik içinde gerçekleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir: “Bir ihtilal partisine ne lüzum vardı? İhtilal mademki insaniyet içindi. O halde insaniyete inanan herkes, bir şövalye gibi çarpışmalıydı. Parti Politikacılığına, toprak davalarına, sokak kavgalarına, dünya meselelerine ne lüzum var, diyordum. Ben her gittiğim yerde böyle konuşuyordum. Bunları dar, maddi, yabancı konular görüyordum. Gayesiz, maksatsız, başıboş birçok yerler dolaşıyordum. Hazer Deniziyle Karadeniz arasında bir Ortaçağ şövalyesi gibiydim. Nerede karışıklık varsa, nerede bir çarpışma olursa, ben oradaydım. Çarpışan taraflar o kadar mühim değildi. Korkusuz ve kaygusuz, belki sonumu arıyordum. Her defasında, uzun ve meşakkatli yolculuklarla, şuradan veya buradan üç defa Nuha'ya döndüm.... En son bu yolculuğu Karadeniz'de Acara'dan Nuha'ya kadar yaptım... En uzak yerlere kaçtım. Bir süre Acara'nın تنها, dağlık, sahipsiz, hatta hükümete köylerinde, ormanlarında dolaştım. Beni kimisi bir garip,

⁶¹³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 257.

⁶¹⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 266.

kimisi yurduna dönmek isteyen bir harp esiri, kimisi, ihtilalden kaçmış bir mülteci sanarak yer veriyorlardı. Pusular, tehlikeler aklıma gelmiyordu. Bütün gayretim, geriye dönmek içindi.”⁶¹⁵

Şevket Süreyya’nın 1950’li yılların konjonktüründe yazdığı ve Rus Devrimi’ni olumlamayan ve yer yer küçümseyen yaklaşımı onun Bolşevizm’i yeni bir ütopya veya eylem platformu olarak gördüğü ve fikri mesaiyi pek önemsemediği şeklinde de yorumlanabilir. Dolayısıyla 1921 yıllarının sonuna doğru eylem dönemi kapanır ve onun “irfan” dönemi açılır. Bu eğitim de 1923 yılı sonlarında tamamlanmış 1924 yılı başlarında Aydemir artık İstanbul’a dönecektir.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’ndeki askerlik safahatı belgesine göre Şevket Süreyya’nın ordudan terhis tarihi 17 Kasım 1918’dir.⁶¹⁶ Bir iki haftalık yolculuktan sonra Trabzon üzerinden İstanbul’a varır. İstanbul Galata rıhtımında Fransız bahriyelileri vardır. Edirne’de İtalyan kıtaları Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgalleri kendi gözleri ile görür kendi toprağında yabancı olduğunu idrak eder.⁶¹⁷

Şevket Süreyya, I. Dünya Savaşı sonunda Turan topraklarının fethedilemediğini gördüğü gibi eldeki toprakların da tehlike altında olduğu gerçeği ile karşı karşıya kalır. Aralık 1918’de doğduğu topraklara geri döndüğü düşünüldüğünde Süreyya’nın ne zaman Azerbaycan’a tekrar gittiğini belirlemek güçleşmektedir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü’ne yapılan 45012883-7940-4857-15 no’lu müracaata cevaben, Mustafa Şevket Süreyya Aydemir’e ait “yedek subay şahsi dosya”sından “Askeri Safahat Belgesi”ndeki bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre 13743 sicil nolu Şevket Süreyya I. Dünya Savaşı’nda ihtiyat zabiti olarak görev yapmış ve Kafkas Cephesi’ne gitmeden önce 9 Ekim 1915 tarihinde eğitim alacağı talimgaha duhul etmiş. Subaylığa resmi olarak atanması 16 Nisan 1917 tarihinde yapılmış ve 17 Aralık 1918 tarihinde birliğinden terhis olmuştur. Süreyya ilk olarak 28’inci fıkra 84’üncü alay 1’inci bölük takım zabıtlığı yapmış ve 1916 eylülünden itibaren 17’inci Kafkas alayı 1’inci tabur makineli tüfek bölüğü takım zabıtlığı ve akabinde de Mart 1917’de 17’inci makineli tüfek bölüğü takım zabıtlığı ile 17’inci alay 49’uncu tabur makineli tüfek bölüğü takımı zabıtlığı görevlerinde bulunmuştur. 4 Nisan 1916’da zabıt namzetliğine 2 Kasım 1916’da zabıt vekillliğine, 16 Nisan 1917 tarihinde mülazım-ı evvelliğe terfi etmiştir. 1’inci kolordu 9’uncu Fırka 17’inci alay 49’uncu tabur makineli tüfek bölüğü takım zabiti olarak son görevine atanmış olup bir de harp madalyası kazanmıştır. MSB Arşivi’ne 7 Ekim 2015 tarihinde yazılan dilekçeye verilen 15 Ekim 2015 tarih ve 45012883-7940-4857-15 sayılı cevaptaki Askeri Safahat Belgesine binaen.

⁶¹⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 175.

⁶¹⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 141.

⁶¹⁸ Neden Azerbaycan’a gittiğini belirleyebilmek daha önemlidir. “Turancı” idealin etkisi kabul edilse de aşağıda Mustafa Suphiye yazılan mektubun muhtevası Edirne’deki faaliyetlerinin Turancılıktan daha çok sosyalizmle ilgili de olabileceğini gösterir. Kafkas Cephesi günleri için *Turancı idealin* etkisi çok açık olarak kabul edilebilir; ama Mütareke sonrasında Bolşeviklerin yeni bir siyasal ideoloji ile sahneye çıkmaları ile yurt içi ve dışındaki milliyetçi kadrolar Bolşevikleri stratejik anlamda önemli bir güç olarak görmeye başlamışlardı. Pantürkist vurgu Panislamist bir Bolşevik propagandaya dönüşmüş ve Turan topraklarının kurtarılması Bolşevizm ile bağlantı hale gelmiştir. Şevket Süreyya’nın Edirne’den Azerbaycan’a gitmesi de bu uluslararası bağlam içinde değerlendirilebilir. Hatta Mustafa Kemal ile

Tunçay “1919 yaz sonunda öğretmenlik etmek için Müsavat Azerbaycan’ına”⁶¹⁹ gittiğini belirtir. Tahsili konusunda Şevket Süreyya’nın söyledikleri bu yorumu güçlendirir: “Asıl işim mektebe devam etmekte. Askere gidince Muallim mektebindeki tahsilim eksik kalmıştı. Birkaç ay içinde onu tamamladım. Kararım, mutlaka Kafkasya’ya dönmekti.”⁶²⁰

Tahsilini bitirip öğretmen olarak 1919 sonlarında Nuha’da çalışmaya başlamıştır. Enver Paşa’nın bu bölgeye yönelik özel ilgisi vardır ve Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen Kafkasya’yı savaş sonrası için yeni bir üs olarak belirlemiştir. Bu durumda Şevket Süreyya’nın Azerbaycan’da neden kalmadığı da sorulabilir: “Nitekim Osmanlı İmparatorluğu çökünce, harpte yenilince ki, biz cephe ve ben gene Azerbaycan topraklarında, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki topraklardaydık o sırada, orada kalmak istedim. Fakat mütareke şartları ihlal edilmiş oluyormuş, terhis edilenler memlekete dondu. Ben mektebimi bitirdim. Bir iki aylık bir eksik vardı. Öğretmen oldum. Hem de tekrar Turan’a, Azerbaycan’a, Dağıstan’a daha ilerlere gittim.”⁶²¹

Azerbaycan’a tekrar gelişi savaş sonrasındaki İttihatçı politika ve eylemlerle yakından bağlantılıdır. Kafkasya’da Halil Paşa, Fuat Sabit ve Baha Sait gibi isimler faaliyetleri de Şevket Süreyya’nın Azerbaycan’a geldiği tarihlerde yoğunlaşmaya başlamıştır.

Nihayetinde Azerbaycan’da olmasının İttihatçı muhayyile ve politikaların bir sonucu olduğu düşünüldüğünde bu normal de karşılanabilir; ama cemiyet ile (var ise) organik bir bağın ne zaman kurulduğu noktasını netleştirmek güçtür. Bu noktada Şevket Süreyya’nın eylem ve arayışı, İttihatçılığın bir zihniyet davranış ve ideoloji olarak içselleştirilmesi ile İttihatçı kadrolar içinde aktif olarak yer alıp almama gibi bir ayrım yapılarak temellendirilebilir. Şevket Süreyya’nın Azerbaycan’a geldiği tarihle buradaki İttihatçıların faaliyete başladığı tarih çakışmaktadır. Başka bir şekilde ifade

İttihatçılar arasında ‘Kafkas Seddi’nin yıkılması için kurulan ittifak ile bağlantılı olduğu bile ileri sürülebilir. Azerbaycan’a gelişinin bir tesadüf olarak kabul edilmesi durumunda bile kendisini içinde bulunduğu ortamda hem İttihatçıları daha yakından tanıma şansına sahip olmuş ve Bolşevizm’le ilgili bilgisi artmış ve Güney Kafkasya örneğinde farklı milliyetçi deneyimlerin koşullarını öğrenebilmiştir.

⁶¹⁹ Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir’in TKP’ye Başvurusu”, *Toplumsal Tarih*, S.143, 2005, s. 51.

⁶²⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 142. Savaş sonrası Edirne günleri sadece eğitim faaliyetleri ile geçmez. Belki Azerbaycan’a gitmesinde de etkili olan oldukça karışık bir ilişki ağı içinde de çalışmıştır.

⁶²¹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 250.

edilirse Şevket Süreyya'nın yolculuğu Bolşeviklerle bir ittifak kurulabilmesi ve “Kafkas Seddi”nin aşılması yolundaki diplomatik hareketlilikle örtüşmektedir. Şevket Süreyya'nın ister Pantürkist ister Panislamist bir Bolşevizm siyaset ve söylemi içinde olsun yaşam öyküsü İttihatçıların etkili olduğu bir coğrafya ve kronoloji ile uyumludur. Bolşeviklerle iş birliği için yurt içi ve dışında İttihatçı faaliyetin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde Şevket Süreyya Aydemir de Baha Sait, Fuat Sabit, Halil Paşa, Küçük Talat vb. isimlerle aynı mekândadır.

İttihatçılar Bakü’de Türkiye Komünist Fırkası’nı kurabilmek için faaliyete Himmet Partisi üzerinden başlamışlardır. İttihatçıların mütareke döneminde Karakol Cemiyeti vasıtasıyla bütün sol unsur ve grupları da içeren bir birleşik cephe oluşturma faaliyeti içinde Şevket Süreyya'nın da yer almış olabileceği yukarıda zikredilmişti. Yine bir önceki bölümde ele alındığı gibi onun özellikle terhisinden sonraki faaliyetlerinin Türkiye Sosyalist Fırkası’nın Edirne Şubesi ile bağlantılı olma ihtimali de bulunmaktadır.

Diğer bir soru eğer böyle bir bağlantı Şevket Süreyya Azerbaycan’a geldiğinde kurulduysa Himmet ve Türkiye Komünist Fırkası ile bir ilişkisinin bulunup bulunmadığıdır.⁶²² Aynı şekilde 1920 yılının ilk aylarında tanıştığı anlaşılan İttihat ve Terakki’ye mensup isimlerle ilişkisinin Azerbaycan’a gelmeden önce de başlayıp başlamadığı da meçhul kalan bir taraftır. Dolayısıyla bu isimler veya bu isimlerle bağlantılı diğer İttihatçıların (Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarının) onun Azerbaycan’a gelmesinde etkili olup olmadığı da aydınlatılması gereken diğer bir noktadır. Kendi otobiyografisinde ve buna dayanarak yapılan diğer çalışmalarda Şevket Süreyya'nın bu dönem faaliyetleri “Turancılık” başlığı altında zikredilir; ama bu “Turancılığın” yanına İttihatçıların ve İttihatçılığın da eklenmesi gerekmektedir.

⁶²² Şevket Süreyya'nın Mustafa Suphi'ye Eylül 1920 tarihinde bir mektup yazması kendi yaşam öyküsü açısından önemli bir karar anıdır. Bu kararı Şevket Süreyya aniden değil bir sürecin sonunda almıştır. Bu durum da onun Bolşevizm’le ilişkisinin daha erken bir dönemde kurulmuş olmasıyla açıklanabilir. Bu kararın Azerbaycan dönemindeki faaliyetleri ile beraber olgunlaştığı açıktır; ama Şevket Süreyya Bolşevizm ve Rus Devrimi ile daha Kafkas Cephesi’ndeysen tanışmıştır. Bu tanışıklık işçi örgütlenmelerinin ve Marksist düşüncenin yaygın olduğu Hüseyin Hilmi’nin Türkiye Sosyalist Fırkası’nın da bir şubesinin bulunduğu Edirne’de biraz daha artmıştır. Mütareke döneminde milliyetçilik ile sosyalizm arasında anti-emperyalist bir söylem temelinde ortak bir mücadele cephesi oluşmuştur. Karakol’un nizamnamesine yansıyan bu durum İttihatçıların da süreçte rolü olduğu anlamına gelir. Zaten Şevket Süreyya Azerbaycan’a geldiğinde bu söylem ve iş birliğinin taşıyıcılığını yapacak üç kanal bulunmaktadır: Azerbaycan Komünist Partisi’ni oluşturacak Himmet Partisi, İttihatçıların kurduğu Türkiye Komünist Fırkası ve Mustafa Suphi’nin Türkiye İştirakiyun Teşkilatı.

Şevket Süreyya üzerindeki bu İttihatçı etki Şark Milletleri Kurultayı ile değil Mustafa Suphi'nin Mayıs 1920'de Bakü'ye gelerek İttihatçıların yerini alması ile kırılmıştır.⁶²³ Şevket Süreyya'nın yazdığı mektubun tarihi Mustafa Suphi'ye aynı dönemde gönderilen diğer mektup ve raporların tarihlerine bakıldığında Ağustos-Eylül 1920 olarak kabul edilebilir. Eylül-Ekim 1919 tarihinde Azerbaycan'a gittiği kabul edilirse yaklaşık bir yıllık süre içinde yaşanan olaylar komünizme geçiş sürecini belirlemiştir. Şevket Süreyya'nın partiye kabul tarihi de Mustafa Suphi'lerin 28-29 Ocak 1921'de öldürülmelerinden sonradır. Parti hesabına çalışmaya başladığı tarih ise Ağustos-Eylül 1920 olarak kabul edilebilir.

Şevket Süreyya Azerbaycan'daki rejim değişikliğinin yıl dönümünde (27 Nisan 1921) Bakü'de toplanacak Azerbaycan kongresine Nuha'dan gidecek temsilciler arasında seçilir ve bu sırada hala partisiz olduğunu belirtir.⁶²⁴ Süreyya'nın Eylül 1920 tarihindeki Mustafa Suphi'ye yaptığı başvuru bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir. 1920 sonlarından 1921 senesinin ortalarına kadar parti ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir ki Tunçay, Nisan 1921 tarihinde Şevket Süreyya Aydemir'in parti kayıtlarından takip edilebildiğini belirtir.⁶²⁵

Suyu Arayan Adam'daki kronoloji kabul edildiğinde Nisan 1921'de Şevket Süreyya hala partiye üye olmadığı veya parti için çalışmadığı anlaşılır.

⁶²³ Aslan, "Yeni Belge ve Bilgiler Işığında", s. 104. Milli Mücadele'nin Bolşeviklerle yapılan bir ittifak sonucunda başarıya ulaştırılması dönemi anlatan tarih yazımının oldukça çetrefil meselelerle karşı karşıya bıraktığı gibi ideolojik ön yargılar da bu dönemin olayları ve aktörlerini tarihsel bağlamda değerlendirilmemesiyle sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal'in komünizmi gerçekte benimseyip benimsemediği, Anadolu'daki solun toplumsal, ideolojik zemininin ne olduğu vb. gibi tartışmalara Mustafa Suphi ve beraberindeki isimlerin 28-29 Ocak 1921'de öldürülmeleri sorunu eklenmiştir. Bugün hala etrafında ortak bir tarih yazımsal mutabakata varılmayan sorun güncelliğini korumaktadır. Şevket Süreyya başlarına gelen felaketten hemen önce başta Mustafa Suphi olmak üzere diğer isimleri görmüş ve tanımıştır; ama hayatı boyunca yazdıklarında bu olaydan ve isimlerden çok az söz etmiştir. Mustafa Suphi'ye yazılan mektup bu suskunluğun nedenini ortaya koymaktadır. Mustafa Suphi'nin de Şevket Süreyya üzerinde o dönemde belirli bir etki yapmış olabileceğini kabul etmek gerekmektedir. Mustafa Suphi'lerin öldürülmeleri hakkında tartışmalar için bkz. Halit S. Kakinç, "Gün Işığına Çıkartılan 12 Yeni Belge Tartışmalarına Soru İşareti Getiriyor Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı Öldürttü?", *Toplumsal Tarih*, S.61, 1998, ss.30-37; Hikmet Akgül, "Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar Öldürtmedi", *Toplumsal Tarih*, S. 65, 1999, ss.4-10; Mustafa Yılmaz, "Mustafa Suphi Olayı", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.2, 1987, ss.299-311; Ergün Aybars, "Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişle İlgili Belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.13, S.24, 1980, ss.89-104; Yusuf Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar", *Belleten*, c. xxxv, S.140, 1971, ss.587-654; Bülent Gökay, "The Turkish Communist Party: The Fate of the Founders", *Middle Eastern Studies*, c.29, S.2, 1993, ss. 220-235; Emrah Ercilasun, *Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürdü, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008*.

⁶²⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 205.

⁶²⁵ Tunçay, "Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu", s. 51.

Otobiyografisinde partiye Batum’da üye olduğunu belirtir; ama herhangi bir tarih vermez. Partiye üye olduğu toplantıda, parti örgütünde tasfiye yapılmış aynı zamanda örgüte yeni üyeler seçilmiştir.⁶²⁶ Partiye üye bir “ihtilalci” olarak ilk konuşmasını Şark Milletleri Kadınlarının Kurtuluş Günü’nde yapar. Şark Milletleri Kadınlarının Kurtuluş Günü olarak ifade ettiği Aralık 1921 tarihinde Tiflis’te toplanan Yakın Doğu Komünist Kadınlar Konferansı’dır.⁶²⁷

Bütün bunlara bakıldığında Şevket Süreyya 1920 Eylülü’nde yaptığı başvuruya 1921 sonunda olumlu bir yanıt verildiğini dolayısıyla 1920 sonlarından 1921 sonlarına kadar aslında kendisinin parti ile herhangi bir bağının olmadığını iddia etmektedir. Böyle bir anlatım kurgusu ile Şevket Süreyya parti ile ilişkisinin de 1921 sonlarında başladığını vurgulamaya çalışmıştır. Bu kronoloji Türk-Sovyet ilişkilerinde en kritik safhayı kapsamaktadır. Enver Paşa başta olmak üzere İttihatçılar siyaseten tasfiye edilmişler, Mustafa Suphi ve arkadaşları artık hayatta değillerdir. Geride kalan TKP örgütü ise Moskova ve Kars Antlaşmaları ile işlevsiz kalmıştır. Şevket Süreyya bütün bu isimlerle ilişki içindedir ve bu sebeple otobiyografisinde zaman ve mekânla oynayarak kronolojiyi tahrif etmiştir.

Şevket Süreyya’nın parti üyeliğinin tasdiki bağlamında tasfiye ve yeni üyelerin seçiminden bahsetmesi Mustafa Suphi ve arkadaşlarından sonra büyük güç kaybeden partinin yeniden organize edilme çabaları ile ilgilidir. Anadolu’ya geçme kararı alan Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Bakü’de Aralık 1920’de İsmail Hakkı, Abdurrahman Mesudi ve Ahmet Cevat’tan oluşan bir Harici Büro oluşturmuştur.⁶²⁸ Büronun başkanlığına İsmail Hakkı atanmış Ahmet Cevat ise “Heyet-i idare azalığıyla matbuat tebligat ve neşriyat şubesi müdiriyyetine tayin olunmuştur.”⁶²⁹ Bu Harici Büro 14 Nisan 1921 tarihinde lağvedilerek üç kişilik (Süleyman Nuri, Abid Alim ve İsmail Hakkı) bir Teşkilat Bürosu kurulmuştur.⁶³⁰

Salih Zeki, Ahmet Cevat ve İsmail Kadir daha sonra bu büroya eklenmişler ve büronun Moskova ve Kars antlaşmaları gereği Aralık 1921’de Gürcistan Komünist

⁶²⁶ Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s.218.

⁶²⁷ Olcay Geridönmez, “Ekim Devrimi ve Kadın” <https://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/4-sayi-210/24-ekim-devrimi-ve-kadn>. (25.03.2018).

⁶²⁸ TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1, s. 259.

⁶²⁹ TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1, s. 240.

⁶³⁰ TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2, s. 151.

Partisi içinde ayrı bir seksiyon halinde kalması kararlaştırılmıştır.⁶³¹ Tunçay bu süreci şöyle anlatır: “Mustafa Suphi’nin örgütünden Bakû’de kalan Türkiyeli Türkler Batum’a gelerek Acaralı Müslüman-Türklerle birlikte bir Türkiye Komünist Fırkası Teşkilat Bürosu kurdular. (Burada, Yeni Dünya’nın bir iki sayısını daha çıkardıktan sonra, 1922’nin ilk aylarında Moskova’ya gidecekler, bazıları KUTV’da okuyacaktı... TBMM’nin de Batum’da bir başkonsolosluğu açılmıştı. Enver Paşa Eylül’ün ilk haftasında birkaç yandaşıyla birlikte Batum’da Halk Şuralar Fırkası Kongresi’ni topladı ve bir program hazırladı. TKP örgütü de Sakarya Savaşı’nın sonucunu çabuk öğrenmek ve halkın Milli Mücadele’ye bağlılık derecesini anlamak için üyelerinden Şevket Süreyya’yı gizlice Anadolu’ya gönderdi...12 Ekim’de Batum’daki Türk komünistlerinin genel hücre (yaçeyka⁶³²) toplantısı yapıldı. Burada Ahmet Cevat (Emre), Kayserili İsmail Hakkı ve Şevket Süreyya gibi Türkiyeli komünistlerin parti üyeliği onaylanırken, üye adayı konumundaki Nazım Hikmet ve Vala Nurettin tasfiye edilerek partiden çıkarıldılar.”⁶³³

Parti üyeliğinin onaylanması yasal bir prosedürün sonucudur ve bu durum Şevket Süreyya’nın parti ile ilişkilerinin daha eskilere dayandığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Şevket Süreyya, Ekim 1921’de İbrahim Sedat isimli birinin Türkiye Komünist Fırkası Teşkilatı’na kabul edilmesi için verdiği dilekçeye olumsuz görüş bildiren bir rapor yazabilecek konumdadır. Şevket Süreyya: “Gürcistan Komünist Fırkası Kontrol Komisyası’na, ben ve Türkiye Komünist Fırkası uzvu ve bir komünist sıfatıyla kontrolünü komisyaya verildiğini işittiğim Batum iştirak gazetesi muharriri Sedat yoldaş hakkında haber veririm ki” şeklinde başlayan raporunu “Batum patrikomu emrinde Aydemir”⁶³⁴ ifadesi ile bitirmiştir. Otobiyografik sansürle birleşen partiye üye olma kabul edilme prosedürü bu meselenin aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır. TKF Nizamnamesi’nin 2. ve 3. Maddeleri bu aday ve üyelik sürecini nasıl olacağını açık bir biçimde tanımlamıştı: “2-Fırkaya evvel emirde namzed olarak, azadan ikisinin tahriri tavsiyesiyle ve hey’et-i idare kararıyla yazılmak mümkündür 3-

⁶³¹ Erden Akbulut-Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi’ne 1919-1926 1. Cilt 1919 – 1923*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012, s.80, s.100.

⁶³² Hücre ve yuva gibi anlamlara gelen “yaçeyka” komünistlerin çekirdek örgütlenme birimini teşkil eder.

⁶³³ Mete Tunçay, “1921 Ekim’inde Batum’daki TKP Yönetimine Verilen Özgeçmişli Bir Dilekçenin Aynasından Karışık Zamanlar”, *Toplumsal Tarih*, s.139, 2005, s. 63

⁶³⁴ Tunçay, “1921 Ekim’inde”, s.65.

bu namzed, rençber ameleden ise üç ay ve diğer sınıflardan ise altı ay müddet zarfında, fırka siyasetine iyice vakfı olduktan ve kendisinin şahsi meziyeti fırka azaları tarafından tanındıktan sonra idare hey'etinin tavassutu ve umumi içtima'ın tasdiki ile azalık hakkını kazanabilir. Ancak ahval-i fevkalade de gerek idare hey'etinin inhasıyla ve gerekse re'sen merkezi hey'et bu müddetlere bakmayarak kısa bir zamanda aza kaydetmek salahiyetini haizdir.”⁶³⁵

Sonuç olarak Mustafa Suphi'ye mektubu Şevket Süreyya'nın Eylül 1920'de yazdığı kabul edilebilir; ama Şevket Süreyya'nın partideki aday üyelik/staj sürecinin ne zaman başlatıldığını tespit etmek mümkün değildir. Mete Tunçay'ın 15 Nisan 1921 tarihinden TKF Harici Büro azaları arasında Aydemir Yoldaş'ın adının olduğunu söylemesi⁶³⁶ sorunu bir ölçüde aydınlatmaktadır. Şevket Süreyya TKF nizamnamesine uygun olarak partiye üye kaydedilmiştir. Üye kabul edilmenin fiili bir durum değil bir süreç olarak kabul edilmesi gerekir ve üyeliğe giden yolda Bolşevizm'e duyulan sempati de birden oluşmamıştır. Eylül 1920'de partiye üye kabul edilme başvurusu yapma kararını da Şevket Süreyya'nın Nisan-Ağustos ayları arasında olgunlaştırdığı kabul edilebilir. Bolşevizm'le olan ilginin derinleşmesi de otobiyografisinde anlattığı gibi Şark Milletleri Kurultayı ve sonrası gelişmeleri ile değil Mustafa Suphi'nin Bakü'ye gelip partiyi yeniden yapılandırma süreciyle ilgilidir. Mustafa Suphi'nin Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'nı firkalaştırdığı Haziran-Eylül 1920 dönemindeki faaliyetleri içinde Şevket Süreyya'yı değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumda Şevket Süreyya'nın kendi verdiği tarihten daha önce (muhtemelen Aralık 1920- Mart 1921) Komünist Partiye üye olarak kabul edilme süreci başlamıştır.⁶³⁷

Şevket Süreyya'nın Mustafa Suphi ve TKP'nin ideolojik durumu, örgütlenmesi ve amaçları açısından ele alınması onun bölümün başında tartışılan Kafkas coğrafyasındaki yolculuklarını anlamak için de bir anahtar verir. Otobiyografisine bu kronoloji açısından bakıldığında onun Nuha'dan Batum'a ve

⁶³⁵ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s. 258-259; Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1*, s. 321.

⁶³⁶ Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu”, s. 51.

⁶³⁷ Afet İnan'la yapılan söyleşide bu Komünist Parti üyeliği meselesi ile ilgili Aydemir şunları söylemiştir: “1920'de hem kongrelere katıldım-Enver Paşa'nın da katıldığı- Bakü Doğu Milletleri Kongresine, hem de Bakü Sovyetler Birliği Kongresine katıldım. Ve Batum'a geldiğim zaman, oradaki ana Komünist Partisi'ne yani Rus Komünist Partisi değil de, Sovyetler Komünist Partisi'ne üye olarak girdim. Sanıyorum ki, Türkler içinde de bu Ana Komünist Partisi'ne üye olan başkası pek yoktur.”, İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s.250. Bu anlatım onun üyeliği ile ilgili sorunları daha da karmaşıktır; ama sonuçta Batum'da ve Mustafa Suphi ve Ethem Nejat gibi isimlerin öldürülmelerinden sonra komünizm ile organik bir bağ geliştirdiği ileri sürülebilir.

Batum'dan da Moskova'ya yaptığı yolcuların mahiyetini ve amacını anlamak oldukça güçleşmektedir. Batum'a gitmeden önce Nuha'ya döndüğü Hazar denizi ile Karadeniz hattında gerçekleşen üç ayrı yolculuktan bahseder. Şevket Süreyya'nın bu yolcularının maksatsız ve başıboş olmadığı muhakkaktır; ama kronolojideki belirsizlik bu yolculukların amacını saptamayı da zorlaştırmaktadır. Suyu Arayan Adam okunduğu zaman Nuha'dan Batum'a gelişinin kronolojisini tespit edebilmek güçleşir.

Otobiyografisinde Nisan 1921'de Azerbaycan'ın Sovyet egemenliğine geçişi vesilesi ile düzenlenen Azerbaycan Kongresine Nuha'dan Esnaf veya Muallimler Birliği namına katıldığını ve partisiz olduğunu belirtir ve Batum'a gitmesi ile sonuçlanan yolculuklar da bu anlatımdaki kronoloji kabul edildiğine Mayıs 1921'den sonradır. Enver Paşa ile bağlantılı olarak Sakarya Savaşı ve Anadolu'daki durumu takip etme amacı ile görevlendirildiği hatırlandığında bu anlatımın doğruluğu kabul edilebilir; ama Şevket Süreyya otobiyografisinde Anadolu içine yaptığı gezilerden de söz etmemiştir. Kadro ve Yön dergilerinde bu dönem ile ilgili yazdıklarında verdiği tarihler de birbirini tutmamaktadır. Kadro'daki yazısında Nazım Hikmet ile 1920 sonlarında tanıştığını ifade eder.⁶³⁸

Yaklaşık 30 yıl sonra Yön Dergisi'nde Nazım Hikmet ile ilgili bir röportajda Nazım Hikmet ve Va-Nu ile kendisi 24 yaşında iken 1921 yaz sonunda tanıştığını söylemiştir.⁶³⁹ Dolayısıyla iki farklı kronoloji de yapılmış farklı yolculuklar olduğu da ileri sürülebilir. Her koşulda bu yolculukların, Anadolu hareketi için Mustafa Kemal'e karşı Enver Paşa'nın desteklenmesi hususundaki Bolşeviklerle İttihatçılar arasında varılan mutabakatla bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴⁰

⁶³⁸ Şevket Süreyya, "Benerji Kendini Niçin Öldürdü", *Kadro*, S.4, 1932, s.114.

⁶³⁹ Doğan Avcıoğlu, "Şevket Süreyya ile Bir Konuşma Nazım Hikmet Ankara'da", *Yön*, S.199, 1967, s.7

⁶⁴⁰ Onun biyografine bu bağlamda kronolojik bir hassasiyetle yaklaşan tek isim Kuyaş'tır. Ona göre Şevket Süreyya'nın bu dönem yolcularının hepsi Enver Paşa ile bağlantılıdır. Kuyaş'a göre Şevket Süreyya'nın Enver Paşa ile ilgili seyahatleri Nisan 1921 tarihinden sonra başlamış o yaz dönemi boyunca da bu seyahatleri devam etmiştir. Nisan 1921'i bir başlangıç olarak alması yukarıda da belirtildiği gibi onun Azerbaycan'ın Sovyet egemenliği altına girmesinin yıldönümü kutlamaları çerçevesinde düzenlenen kongreye Nuha delegesi olarak katılması dolayısıyladır. Bu tarihlerde Şevket Süreyya kendi iddia ettiği gibi partisiz değil aktif olarak parti hesabına çalışmaktadır. Kuyaş'ın bu seyahatlerin komünist olmayan biri için tehlikeli olduğu ve ona problemler çıkarabileceği yoruma da bu durumda geçersizleşmektedir. Kuyaş, "The Ideology of Revolution", ss. 68-72.

Sakarya Muharebesi (20 Ağustos 1921-13 Eylül 1921) Enver Paşa için olduğu kadar Anadolu hareketi ve Bolşeviklerin Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki tercihlerinin netleşmesi için de önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Enver Paşa bu tarihten sonra Buhara'ya gitmiş Şevket Süreyya da Ahmet Cevat, Nazım Hikmet ve Vala Nureddin ile beraber Batum'dan Moskova'ya geçmiştir.

Mustafa Suphi'ye Eylül 1920 tarihinde yazılan mektup onun İttihatçıların kurduğu TKF ve sonrasında Mustafa Suphi'nin Türk İştirakiyun Teşkilatı ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Kongreler sürecinden sonra Suyu Arayan Adam'daki kronoloji takip edilirse Mayıs 1921 tarihine kadar Nuha'da kaldığı sonucuna varılabilir; ama TİT ile kurulan ilişki Nuha'daki öğretmenlik yaşamını kesintiye uğratmış ve belki de bitirmiştir. Süreyya'nın öğretmenliği ne zaman bıraktığına dair bir bilgi de otobiyografisinde yoktur. Yukarıda, yolculukları geriye dönememek üzere yaptığını söylemesi ve yine başka bir yerde: "Kurultaydan döndükten sonra Nuha'da geçen günler, bazen sakin, bazen tehlikeli, fakat her zaman dikkatli olarak geçti. Şehirdeki bir kısım Ermeniler, benim eski bir Osmanlı subayı olduğumu, milliyetçi ve Turancı hareketlerimi, hele bir gönüllü kıtasının başında Karabağ'a gidip 'Ermeni köylü ve zahmetkeşlerine karşı silahlı tecavüzler' yaptığımı unutmuyorlardı. Bunu yeni dostlarına hatırlatıyorlardı. Bu dostların ise sağ, solu, sorgusu, suali yoktu. Her şey, gece yansından sonra, kaledeki kışlaların arkasında hallolunuyordu."⁶⁴¹ İfadesi ve tutuklanacağına dair bir haber alıp saklanmaya karar vermesi ile de bağlantılı olabilir. Bu tutuklama teşebbüsünün sebebi de Turancı ve milliyetçi faaliyetleri ile bağlantılı olarak değerlendirilebilir; ama İttihatçıların o dönem Bolşeviklerle yakın ilişkiler içinde olması ayrıca Şevket Süreyya'nın Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesini desteklemesi böyle bir tutuklama işinin doğruluğunu da tartışmalı hale getirir.

Kaldı ki Kafkas coğrafyasında yapılan yolculukların Şevket Süreyya'nın zikrettiği bağlamda daha tehlikeli olacağı da akıldan çıkarılmamalıdır. Yolculuk yaptığı coğrafya İttihatçıların ve Bolşeviklerin etkili olduğu bir coğrafyadır. Dolayısıyla kongreler sürecinden sonra Nuha'da fazla kalmadığı açıktır. Mustafa Suphi'ye yazılan mektupta Trakya'ya gitmek istediğini açıkça belirtmiştir. 1920 sonlarına doğru veya 1921 başlarında Nuha'ya dönmüş olsa da Batum onun Moskova'ya gidene kadarki yaşamöyküsünde önemli bir yere sahip olmuştur.

⁶⁴¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.199.

TKF Batum Teşkilat Bürosu'nun faaliyetine dair bir rapor bu bağlamda zikredilmelidir: "1- Trabzon önünde Merkezî Heyetin mahvedildiği tahakkuk ettikten sonra teşekkül eden teşkilât bürosu Gürcistan inkılâbından bilistifade en mühim merkez-i faaliyet olmak üzere Batum'u intihab etmiş ve buraya İsmail Hakkı ve İsmail Kadir yoldaşları göndermiştir. Batum'un bu suretle teşkilât tarafından üss-i faaliyet ittihaz olunmasıyla beraber Anadolu ve İstanbul ile doğrudan doğruya tesis-i münasebet mümkün olmuş ve nisbeten seri vasıtalarla Türkiye efkâr-ı umumiyesi ve hükümetin siyaseti takip olunabilmektedir. 2- Batum teşkilâtının faaliyeti biri 15 Haziran 1921'den 15 Eylül tarihine kadar üç ay, diğeri 15 Eylülden Teşrinievvel nihayetine kadar bir buçuk ay imtidat etmek üzere iki devreye inkısam eder. Birinci Devrede: Evvela İstanbul'da ve Anadolu'nun muhtelif noktalarında bulunup da Merkezî Heyetin ifnası sebebiyle aramızdaki irtibat münkati olan komünist veya işçi çiftçi teşkilâtları veya münferid aza ve hayırhahları ile tekrar tesis-i münasebete ve yeniden icab-ı ahvale göre icra-yı faaliyete çalışılmış ve bu maksadı temin için aşağıda irae olunduğu üzere bu mahallere siyasî faal işçiler ve kuryeler izam olunmuş. Saniyen, yanımızdaki siyasî yoldaşların mühim bir kısmı muhtelif tecrübe stajları yapmak üzere Gürcistan K. Fırkasının emri altına verilmiştir."⁶⁴²

Görüldüğü gibi Süreyya'nın bu dönemde eylemlerinin takip edilemediği bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğu Bakü Kongresi ile Sakarya Savaşı arası yaklaşık bir yıllık dönem oluşturur. Boşluk olarak nitelenmesine otobiyografik kurgu yol açmıştır. Suyu Arayan Adam'da Şark Milletleri Kurultayı sonrası ile Nisan 1921 dönemi arası anlatım çok kısadır ve otobiyografiden bu dönemde onun sadece öğretmenliğe devam ettiğini öğrenebilmektedir. Oysa Mustafa Suphi'ye yazdığı mektubun varlığında Şevket Süreyya'nın bu dönemde TKP, İttihatçılar ve yerel komünist unsurlarla yoğun bir ilişki içinde olduğuna dair bir çıkarım yapılabilmektedir. Ayrıca yaptığı seyahatler Bolşeviklerin Enver Paşa siyaseti ile ilgili olduğu gibi TKP'nin Kafkasya coğrafyasındaki teşkilatlanma ve propaganda faaliyetleri ile de ilgili olabilir.

Neticede Sovyetlerle Ankara Hükümeti arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nın imzalanmış, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'ya girme teşebbüslerinin sonuçsuz kalmış ve Enver Paşa başta olmak üzere diğer

⁶⁴² Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1.*, s. 89.

İttihatçılar Bolşevikler nezdinde ikinci plana düşmeye başlamışlardır. Bütün bu gelişmelerin ışığında Şevket Süreyya da Batum'a gitmeyi tercih etmiştir.

2.9. Batum'da Yeni Bir Aile

Bu dönemde Şevket Süreyya, Ahmet Cevat Emre'nin aracılığı ile Leman Hanım ile evlenmiş aile kurmuş; ama diğer isimlerin varlığında Vala Nureddin'in ifadesi ile daha büyük bir sosyal ailenin içinde yer almıştır. Bu aile resminde baba rolü hiç şüphesiz Ahmet Cevat'a aittir. Şevket Süreyya'nın Nuha'dan Batum'a geçtiği bu dönemde (Ekim 1920-Eylül 1921) bağlandığı yeni davasında artık yeni bir ailenin de üyesi olmuştur.⁶⁴³

Batum bu kronolojide önemli bir merkezdir. 1878 yılında Berlin Antlaşması ile Ruslara bırakılan ve Batum 1918 tarihinde Brest-Litovsk ile geri alınmıştır. Ermenilerle yaşanan sıkıntılar 2/3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanarak aşıldıktan sonra Batum, Bolşeviklerle Türkiye arasında önemli mücadele alanlarından biri haline gelmiştir.⁶⁴⁴

Gürcistan'ın Bolşevik hâkimiyetine girmesi ile Batum'da Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştır. Türk diplomasisinin elden bırakmamak için uzun mücadele verdiği Batum Mustafa Kemal ile Karabekir'in yazışmalarında da Sovyet yardımı elde edebilmek için ilk kez Bolşevikliğin ilan edilmesinin düşünüldüğü bir mekân⁶⁴⁵ ve sonraki bölümde üzerinde durulacağı gibi TKP Merkez Heyeti üyelerinin 1921 Ocak sonlarında öldürülmeleri neticesinde partinin teşkilatlanma sürecinde önemli bir üs olmuştur. Enver Paşa'nın Türkiye'ye girebilmek için geldiği Batum İttihatçı faaliyetlerin yoğunlaştığı da bir yerdir. Şevket Süreyya, Ahmet Cevat'ın önderliğinde yeni ailesi ile Moskova'ya gitmeden önce bir kez daha İttihatçılarla burada karşılaşmıştır.

⁶⁴³ Şevket Süreyya, Şark Milletleri Kurultayı ve TKP Kuruluş Kongresi'nin yapılmasından sonra bir müddet daha Nuha'da kalmış olabilir. Mustafa Suphi'lerin öldürülmeleri TKP Teşkilatı için bir dönüm noktası olduğundan Şevket Süreyya da bu tarihten itibaren artık ya Nuha'dan malum seyahatlerine başlamıştır ya da TKP Harici Büro sonra Teşkilat Bürosu'nun faaliyet gösterdiği Batum'a gidip gelmeye başlamıştır. Kesin olarak söylenebilecek şey 1921 ortalarından itibaren Batum'un Nuha'dan sonra onun ikinci yerleşik adresi olduğudur.

⁶⁴⁴ Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, ss.453-462. Ayrıca bkz. Mustafa Sarı, *Türk Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, TTK, Ankara, 2014. Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, TTK, Ankara, 2001.

⁶⁴⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 568.

1920 sonlarında yola çıkan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının başına gelenlerden sonra TKF işlevsizleşmiş ve etkisini kaybetmiş Anadolu ile bağlantı kuramamıştır. Daha da önemlisi Ankara'daki hareketi ele geçirmeye yönelik iktidar mücadelesinde de devre dışı kalmıştır. 1921 yılının bahar aylarında Harici Büro lağvedilmiş Batum merkezli yeni bir Teşkilat Bürosu kurularak parti yeniden canlandırılmak istenmişse de 1921 sonlarında da parti tamamen lağvedilecektir. Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın Komünist Fırka içindeki bu eylem-yoğun dönem tecrübe stajına başlaması ile kapanmıştır. Burada anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Cevat'ın etkisiyle Vala Nureddin, Nazım Hikmet ve Şevket Süreyya beraber çalışarak Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya dergisini tekrar çıkarmışlardır.⁶⁴⁶

Şevket Süreyya bu dönemde hem Yeni Dünya hem de Kızıl Şark⁶⁴⁷ dergisine katkı veren isimler arasındadır. Raporun alıntılanan son kısmı da Şevket Süreyya'nın parti içindeki konumunu netleştirir. O tecrübe stajı yapan bir adaydır. Eylül 1920'de aday üyeliği ile beraber ideolojik eğitim, parti disiplini ile tanışmaya başlamıştır; ama Mustafa Suphi ve beraberindeki merkez heyet üyelerinin öldürülmeleri yeni isimleri ön plana çıkarmıştır. Ahmet Cevat Harici Büro ve Teşkilat Bürosu'nda önemli görevler yüklenmiştir. Onun etkisi ile Şevket Süreyya da bu dönemde daha etkin ve yoğun olarak parti içinde çalışmış ve sivrilmiş olabilir.

Şark Milletleri Kurultayı'ndan sonra muhtemelen Şevket Süreyya, Enver Paşa ve diğer ittihatçılarla olan ilişkisini gözden geçirmiş, Ankara'nın Azerbaycan sefiri ve

⁶⁴⁶ Nazım Hikmet ile Vala Nureddin'in Şevket Süreyya ile karşılaştıkları tarih 1921 yılının sonlarıdır. Akbulut, Nazım Hikmet'in adına Komintern belgelerinde Kasım-Aralık 1921 tarihlerinde ilk kez rastlandığını belirtir TKP Örgüt Bürosu Batum deposu malzeme dağıtım listesinde bu listede Ahmet Cevat ve Şevket Süreyya'nın isimlerine de rastlanmaktadır. TKP tutanaklarında ise Nazım Hikmet'in ismi ilk kez Şevket Süreyya'nın da yer aldığı 21 Nisan ve 2 Aralık 1921 tarihleri oturumlarda kayda geçirilmiştir. Bu iki tarih de TKP'nin yeniden yapılandırılma çalışmaları ile bağlantılıdır. Ayrıca yine Komintern belgelerine göre Nazım Hikmet 9 Aralık 1921 tarihinde Ahmet Cevat, Vala Nureddin ile birlikte Yeni Dünya gazetesi redaksiyon kurulu üyesidir. Akbulut bu dönem faaliyetlerinde Nazım Hikmet'in aday üye durumunda olduğunu bildirir. Bu belgelere yansıyan bilgileri değerlendiren Akbulut, Nazım Hikmet'in Batum ve Tiflis günlerinden başlayarak TKP içinde önemli görevlere getirildiğini belirtmektedir. Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet*, TÜSTAV, İstanbul, 2002, ss.18-20. Bu bilgiler ışığında yapılan yorum Şevket Süreyya açısından iki önemli hususu açığa çıkarır. Birincisi 1921 sonlarından itibaren Nazım Hikmet Vala Nureddin ve Ahmet Cevat'tan oluşan "sosyal aile"ye dâhil olduğudur. İkincisi ise Şevket Süreyya'nın TKP ile ilişkisinin bu isimlerle karşılaşmasından çok daha önce başladığı ve parti içinde daha etkili bir konumda olduğudur. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi Vala Nureddin ve Nazım Hikmet'in üyelikleri kabul edilmezken Şevket Süreyya partiye üye olarak kabul edilmiştir. Bu kabul edilme sürecinde önemli rol oynayan muteber adam Ahmet Cevat'tır. Şevket Süreyya partiye üye olarak kabul edildikten sonra eğitim için KUTV'a gitmiştir.

⁶⁴⁷ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1*, s.348; Tevetoğlu, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 362-377.

eski İttihatçı Memduh Şevket Esendal ile görüştüktan sonra kararını netleştirmiş ve Mustafa Suphi'ye mektup yazarak bağlanacağı yeni yolu belirlemiştir. Şevket Süreyya'nın bu kararı verirken hem İttihatçılarla hem de Mustafa Suphi grubu ile hem de Kemalistlerle ilişki içinde olduğu ileri sürülebilir.

O bu kararı verirken Mustafa Suphi önderliğindeki TKP Anadolu'ya geçme kararı almıştır. Aynı tarihlerde Enver Paşa'nın Şark Milletleri Kurultayı sonrası gittiği Berlin'de böyle bir karara vardığı anlaşılmaktadır. Oysa Mustafa Kemal her iki kadronun da Anadolu'ya kendi çizdiği sınırlar dışında hareket etmemeleri şartı ile girmesine kabul edeceğini beyan etmiştir. Taraflar arasında görüşmeler yapması, kendisinin zayıf bir ihtimal olsa Anadolu'ya geçme veya Enver Paşa'nın izinden gitme alternatiflerinden birini seçmeyi düşündüğü de ileri sürülebilir. Yine Şevket Süreyya ya Bolşevikler ya Ankara hesabına Enver Paşa'yı da takip etmekle de görevlendirilmiş olabilir. Bu olasılıklar içinde kendi kararını verme sürecinde ona yardım eden kişinin Ahmet Cevat olduğu çok açıktır: “Ve ben Batum'da bu sefer müteaddit taleplerle karşılaştım. Batum'da Parti'ye girdim o zaman. Ama o vakit de birisine rastladım Türkiye'den. Ahmet Cevat Emre. O çok şayan-ı dikkat bir adamdır.”⁶⁴⁸

Ahmet Cevat yukarıda da değinildiği gibi Abid Alim ile beraber Türkiye Komünist Fırkası'nın önemli isimleri arasında yer alır. Bayur kendisi ile yapılan söyleşi de Ahmet Cevat ile ilgili şunları söyler: “Şimdi, Cevat Emre komünistlerin muteber adamıydı. Her giden Türk ondan bir şey alırdı. Yani Rusya'ya giden evvela bir onu görür şeyderdi yani. Bu işe yarar mı yaramaz mı? O derece mevki sahibi idi. Mustafa Suphi öldürüldükten sonra aleyhte yazmadığını bırakmamıştır. Nutuklar çekmiştir.”⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s.257.

⁶⁴⁹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s.343. Bu noktada Ahmet Cevat ve Şevket Süreyya'nın Enver Paşa ile bağlantılı olarak Anadolu'daki durumu tahkik etmesi için gönderilmesi hakkında iki bilgi genel olarak Şevket Süreyya'nın bu dönem hatıralarını anlatmamak isteği ile beraber düşünüldüğüne önemli bir çıkarım yapılabilmektedir. İlk bilgi Nesimi'nin Ahmet Cevat Emre ile Şevket Süreyya'nın bu döneme ait hatıralarını gizlemeleri bağlamında söylediklerinde bulunabilir: “İlginçtir ki, anılarını yayımlayanların çoğu gerekli ciddiyeti göstermemişlerdir. Yalnız kendilerinin ya da pek az kişinin bilebileceği gerçekleri tarihten gizlemişlerdir. Örneğin Ahmet Cevat Emre, Şevket Süreyya Aydemir... vb. Ahmet Cevat Emre Atatürk'ün en yakınlarından, güvendiği kişilerdendi. Ahmet Cevat Emre'nin eylemlerinin Atatürk'ün bilgisi dışında olması olasılığı zayıftır. Ahmet Cevat Emre'nin Türkiye Komünist Partisi ile ilişkileri çok önemli idi. Oysa Ahmet Cevat Emre anılarında bunları yazmamıştır. Yine anılarında Atatürk'üne kurduğu sahte Türkiye Komünist Partisi'nin Kafkasya'daki uzantısı olan seksiyonu ile ilgili anılarını da yazmamıştır.” Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde*, s.14-15. Diğer bilgi ise Göktürk'ün bir önceki bölümde alıntılan ve Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki Anadolu'ya yaptığı yolculukların Yeşil Ordu ile bağlantısını ima eden ifadesidir. Nesimi, Mustafa Suphi'nin kurduğu

Ahmet Cevat, Mustafa Suphi Bakû'ye geldikten sonra Türkiye İştirakiyun Teşkilatı ve sonrasında kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nda etkin bir isimdir. Yeni Dünya gazetesinde yazmaktadır.⁶⁵⁰ Maarif ve Medeniyet bölümü mesuliyeti altında açılan Fırka Mektebinde konferanslar vermiş, Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Merkez Heyeti Tercüme ve Telif Komisyonu azalığı yapmıştır. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Merkez Heyeti'nin beşinci içtimasında Ahmet Cevat'ın matbuat işlerinde çalıştığı kayda geçirilmiş ve Şark Milletleri Kurultayı ile Türkiye İştirakiyun Teşkilatları Kongresi için teşkil edilen konferans ve kongreye hazırlık komisyonunda layiha hazırlayacak isimler arasında yer almıştır.⁶⁵¹

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Mustafa Suphi'lerin Bakû'de bıraktıkları Harici Büro ve daha sonra kurulan Teşkilat Büro'sunda yer almıştır. Suyu Arayan Adam ile birlikte okunması gereken hatıratında Vala Nurettin, Ahmet Cevat ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu hatıralar o dönemde komünizmin ve Rus İhtilali'nin Anadolu'da entelektüeller ve siyasiler üzerindeki etkisini göstermesi açısından ayrıca yirmili yaşlarındaki genç neslin o dönem içindeki hareketliliğinin sebepleri ile ilgili ayrıntılar içermesi açısından önemlidir. Yine İttihatçılar, Mustafa Kemal ve Bolşevikler arasındaki ilişkilerin geçişkenliği, belirsizliği ve Suyu Arayan Adam'da bu bağlamda unutulmuş, atlanmış ve hiç söz edilmeyen isim ve olayları Vala Nureddin'in kaleminden takip edebilmek mümkündür.

Ayrıca Vala Nurettin ile Nazım Hikmet'in yolları Moskova'ya eğitime gitmeden önce Batum ve Tiflis'te hem Ahmet Cevat hem de Şevket Süreyya ile kesişmiştir. Bu iki isim İstanbul'dan, Rus ihtilalini ve komünizmi yerinde görmek ve öğrenmek amacıyla başlayan yolcularını Eylül 1921 tarihinde Batum'da sonlandırırlar. Memlekete faydalı olmak amacıyla Ankara'ya gidip çalışmak arzusunda olan ikili İnebolu'da Sadık Ahi, Vehbi Sarıdal, Nafi Atuf gibi Spartakistler ile karşılaşır. Bu karşılaşma neticesinde komünizmle tanışan ikilinin milliyetçi

TKP'yi (büyük ihtimalle Mustafa Suphi'nin ölümünden sonraki süreçte) Mustafa Kemal'in Komünist Partisi ile alakalandırmaktadır. Göktürk, Yeşil Ordu bağlantısına işaret ederek Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla ilişki içinde olabileceğini ima etmektedir. Resmi Türkiye Komünist Partisi'nin Mustafa Kemal tarafından özellikle Anadolu'daki Yeşil Ordu ve Halk Zümresi içinde yer alan radikal ittihatçı sol unsurları denetim altına almak için kurdurduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Şevket Süreyya hangi tarafa yakınlık göstermiş olursa olsun onun komünizme geçiş kararı vermesinde milliyetçi kadrolar arasındaki bu rekabetin büyük rolü olduğu çok açıktır.

⁶⁵⁰ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.105, s.108, s.110, s.111.

⁶⁵¹ İşlet-Kesim, *Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, s.17, s.20, s.30, s.47, s.53, s.55, s.57, s.61, s.66.

maneviyatları ve fikirleri derinden sarsılmıştır: “İnançlarımızda büyük bir deprem oluyordu. Manevi bir sarsıntı geçiriyorduk. İki kutup arasında bocalamaktaydık. Spartakistlerin aşıladığı sosyalist fikirler ve o güne kadar kişiliğimizi yoğurmuş bulunan milliyetçi fikirler arasında... Ve ister istemez bu iki ayrı kutuptaki grupların etkisinde kalıyorduk.”⁶⁵²

Marx, Engels, Kautsky, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg gibi isimleri proletarya, emperyalizm, sınıfilik ve beynelmilellik gibi kavramları ilk kez duyup öğrenirler.⁶⁵³ O dönemin Matbuat Müdürü ve İttihat ve Terakki’nin yayın organı Tanin’de 1914-18 yılları arasında başyazarlık yaptığı için “Taninci” olarak anılan Muhiddin Birgen⁶⁵⁴ Nazım Hikmet’i ve ailesini İstanbul’dan tanımaktadır. Ankara’ya da Matbuat Müdürlüğü’nde kendilerine bir iş verileceği sözü ile gelmişlerdir. Üstelik “Taninci” Muhiddin’in baldızı Nüzhet Hanım Nazım Hikmet’in sevgilisidir. Daha da önemlisi İttihatçı sol kanada dâhil bir isim olarak Muhiddin Bey Bolşeviklerle Mustafa Kemal arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Spartakistlerle de bağlantı içindedir. Ali İhsan Bey’in “Mesleki Temsil” programı üzerine Yenigün’de yazdıkları ile komünizme taraftar olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁵ Muhiddin Bey’in Ankara günleri uzun

⁶⁵² Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 61-62.

⁶⁵³ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, ss.64-67. Almanya’ya eğitim amacıyla giden Türkler arasında sosyalizmin benimsenmesinde Spartakist hareketin belirli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Va-Nu Spartakistler ile ilgili şu bilgileri verir: “Sonradan öğrendik ki. I. Umumi Harp sonunda. Akdeniz vapuru Hamburg’dan Türk uyrukluları toplayıp yurda getirirken, vapurun içindekiler iki ideolojiye bölünmüş. Çatışmalar daha evvel Berlin’de, Kantstrasse’deki Türk kulübünde baş göstermişmiş, milliyetçilerin şefi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Spartakistler arasında... Sonraları Trabzon da Mustafa Suphi ile boğulan komünistlerden bazıları ve Sadık Ahi ile bu posbıyık ustabaşı, kulüpteki Spartakistler arasındaymış Birbirlerine girmişler Almanya’da...” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.65-66. İttihatçıların Berlin’deki faaliyetleri ile Türk Kulübü arasındaki bağlantıyı da buna eklemek gerekir ki milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı anlaşılabilir. Türk Spartakistleri Berlin’de Türkiye İşçi ve Çiftçi Parti’sini kurmuş ve *Kurtuluş* dergisi de bu partinin yayın organı olarak çıkarılmıştır. Mehmet Vehbi Sarıdal, Vedat Nedim Tör, Ali Nizami, Ethem Nejat, Mustafa Mermi, İsmail Hakkı, Sadık Ahi, İlhami Nafiz, Mümtaz Fazlı, Nurullah Esat, Lem’i Nihat ve Namık İsmail gibi genç isimlerden oluşan bu çevre İstanbul’a geldikten sonra da parti (sosyalist sözcüğünü ekleyerek) ve dergiyi devam ettirmişlerdir. Bu arada Partiye Fransa’dan gelen Şefik Hüsnü katılmıştır. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar c.1*, s. 167, s.169. Ayrıntılı bilgi için bkz. Stefo Benlisoy, “Türkiyeli Spartakistler ve Kurtuluş Dergisi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, M. Alkan, T. Bora, M. Koraltürk (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.461-497. Bu çevre daha sonra Şevket Süreyya’nın da Rusya’dan gelip katılacağı Aydınlik/İstanbul Komünist Grubu’nu oluşturmuştur. Ayrıca bu çevre Ethem Nejat ve İsmail Hakkı aracılığı ile hem Komintern hem de Mustafa Suphi ile bağlantı kurmuşlardır. Vedat Nedim ve bu Spartakist hareketten etkilenmiş diğer bir isim olan Burhan Asaf ile Şevket Süreyya devlet hizmetinde ve Kadro dergisinde buluşmuşlardır. Yukarıda sıralanan isimlerin çoğu komünizmden Kemalizme geçerek bürokrat olarak devlete hizmet etmeyi seçmişlerdir.

⁶⁵⁴ Muhittin Birgen hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet Muhittin Birgen (1885-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

⁶⁵⁵ Cerrahoğlu, *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, ss.408-412.

sürmeyecek, İttihatçı geçmişi ve kimliği ile yaşadığı sıkıntılar onu Kafkasya'ya götürecektir: “Muhittin, kendisinin de belirttiği gibi, bir ticari firmanın temsilcisi olarak Kafkasya'ya gitmiş olmakla birlikte bunda Rusya'da patlak veren, büyük bir ilgi duyduğu ihtilali yerinde görmek amacının da ağır bastığını görüyoruz. Kendisi bunu zaten açıkça belirtiyor. Kaldı ki o tarihlerde Turancılık ülküsüyle yetiştirilmiş birtakım gençlerimizin de böyle bir merak sonucunda kendilerini Moskova'ya attıkları bilinen bir gerçektir. Öte yandan Moskova, Tiflis, Bakû vb. merkezler yurtdışına kaçan İttihatçıların sığındıkları güvenilir limanlar olarak görülmektedir. Muhittin, Ankara'dan ayrılırken siyasetten elini eteğini çektiğini söylemekle birlikte bu kararına bağlı kalmadı ve kalamadı. Kendi anlatımıyla; ‘İttihatçılıktan kaçtım, fakat İttihatçılık beni bırakmadı. Şimdi ben de göçebe ittihatçılardan biri oluyorum.’”⁶⁵⁶

Ankara'da hem Muhittin Birgen hem de Kazım Nami ile görüşmeleri sonucunda Vala Nurettin ile Nazım Hikmet Bolu'ya öğretmen olarak gönderilirler; ama tekrar Ankara'ya döndüklerinde Muhiddin Bey'in Tiflis'e gittiğini öğrenirler. Kendileri için yeni bir güzergâh belirlerler bu kararı da Vehbi Sarıdal'a danışarak alırlar. Sonunda Vala Nureddin ile Nazım Hikmet, Muhiddin Bey'in peşinden gitmeyi kararlaştırırlar. Neden böyle bir karar aldıklarını Sarıdal'a açıklayan Vala Nureddin'in söyledikleri üzerinde özellikle durulmalıdır: “Biz önce Almanya'ya kapağı atıp sizin öğrendiklerinizi öğrenmek istiyorduk. Hem çalışıp hayatınızı kazanacak, hem de tahsilimizi tamamlayacaktık. Fakat Rusya'da mühim hadiseler cereyan ediyor. Oraya gidip bir taşla üç kuş vurmak istiyoruz. Yani hayatımızı kazanmaktan, tahsil etmekten başka, bu asrın en büyük tarihi hadiselerini yakından göreceğiz. Dahası da var. Bir taşla dördüncü kuş! İttihatçılar meselesi”⁶⁵⁷

Böylece son cümledeki bu ifade ile Vala Nureddin Bolşevizm'in yanına İttihatçılığı da eklemiş olur. Sarıdal ile konuşmasının devamına bakıldığında bu iki ismin Rusya'ya gitme nedenleri daha açık anlaşılır: “Ramak kaldı, diye devam ettim, Mustafa Kemal mukavemetinin Sakarya'da kırılıp düşmanın Ankara ya girmesine ramak kaldı. Ne mühim günler içinde yaşıyoruz. Belki de İttihatçıların Kafkasya da

⁶⁵⁶ Zeki Arıkan, “Muhittin Birgen, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s.20, 1997, s. 384.

⁶⁵⁷ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.176.

kuracağı bir ikinci mukavemet hareketi düşmanı Orta Anadolu’da önlemeye çalışacak, o da kırılacaktır. Biz gençler yeni hamleler hazırlayabilmeliyiz.”⁶⁵⁸

Sarıdal eğer Muhiddin Bey’i bulamazlarsa Gürcistan Cumhurbaşkanı Budu Mdivani’yi⁶⁵⁹ bulup Ankara’da Muhiddin Bey ve Spartakistleri tanıdıklarını söyleyerek yardım istemelerini önerir. Ankara’ya elçi olarak gönderilen ve Milli Mücadele’yi destekleyen Mdivani’ye bir taşla dört kuş vurma amaçlarını anlatmalarını belki onun yardımıyla bir üniversiteye yerleşebileceklerini ve gerekirse de İttihatçılarla “üçüncü dalga” olarak hareket edebileceklerini belirtir.⁶⁶⁰ Vala Nureddin, Gökâlp ile görüşmelerini anlatırken İttihatçı unsur ve etkinin tüm boyutları daha da netleşir: “Ziya Gökâlp daha Doğuda, Sivas üzerinde, daha daha arkalarda bir Türk mukavemetinin doğacağına inanıyordu. Bunu belli ediyordu. Türklüğün ölmeyeceğini hep söyleyip duruyordu. Fakat bu söyledikleri şairane laflar mıydı? Hayal mahsulü müydü? Yoksa kuru manzumeleri gibi bir bilgi manzumesinin Remizleri miydi bu laflar? Herhalde öyleydi. Öyle olduğunu da sonradan, Bolşevik memleketlerinde bulunduğum süre içinde öğrendim. Cemal paşalarla, Halil paşalarla, Doktor Nazımlarla. Küçük Talat’larla Bolşevik memleketlerinde bulduğumuz sıralarda... Ve Türkiye’nin sefirleri olan Muhtar beylerle. Memduh Şevket Esenal’larla uzun uzun konuşurken. Yine onların meclislerinde öğrendim. Bolşevik dünyasının tanınmış şahsiyetleriyle görüşürken öğrendim. Nazım’ın akrabası Ali Fuat Paşa Moskova’da sefirdi. Nazım, kendisini ziyaret ederdi. Nazım’dan da öğrendim. Rusya’da tanıdığımız diğer arkadaşımız Şevket Süreyya Aydemir, Rusya’daki İttihatçılarla görüşmüş. Ondan da öğrendim. Ve, öğrendiklerimi özetleyeyim: Şayet Mustafa Kemal hareketi bozguna uğrasaydı. Bozgunun ardından bozgunlar gelseydi İttihatçılar. Rusya’da düşmana karşı koyacak ikinci bir dalga hazırlamak emelindeydiler. Lenin’in yardımıyla... Ziya Gökâlp’in bunları bilmemesine imkân yoktu. O, yukarıda da belirttiğim gibi İttihatçıların ruhuydu. Şeyhiydi. Sakarya’dan gelen kötü haberlere

⁶⁵⁸ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.176.

⁶⁵⁹ Eski bir Gürcü Bolşeviği olan Polikarp Gurgenoviç Mdivani (1893-1930) 15 Aralık 1920 tarihinde Upmal’dan sonra Türkiye elçiliğine atanan isimdir. 5 Mart 1921 tarihinde Mustafa Kemal’e itimatnamesini sunan Mdivani Haziran 1921’de Türkiye’den ayrılır. Perinçek, 2014, ss.104-106. Mdivani’nin 1921 sonlarında Anadolu’dan gelenler isimlerle yakından ilgilenmesinin bu elçilik geçmişi ile ilgisi bulunmaktadır. 21 Şubat 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Mdivani ile yapılan bir röportaj için bkz. Sabahattin Özel-Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *Osmanlı’dan Milli Mücadele’ye Seçilmiş Mülakatlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 303-306.

⁶⁶⁰ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.177-178.

rağmen ümidinin kırılmamasının başlıca unsuru da bu ikinci dalgaya güveniydi. Çünkü sevgili Enver paşası da Rusya'da bulunuyor. Yani Damad-ı Hazret-i Şehriyari Enver Paşa Cemal Paşa ile birlikte Rusya'da bulunuyor. Nuri Paşa Kafkas'larda pala çalmıştı. Ve Talat'a bir haber uçurulsa, Almanya'dan Kafkasya'ya inmesi işten bile değil. Kutulemare kahramanı Halil Paşa da Batum'da Türk sınırına yakın... İşte bunlar alestaydılar. İttihatçılardan Taninci Muhiddin de Tiflis'e gitmişti. Hariciyemizin şahsiyetleri arasında da İttihatçılar vardı. Doğuda birikmiş bu siyasi ve askeri dayanağı Ziya Gökalp biliyordu.”⁶⁶¹

Dolayısıyla bu alıntılardan Nazım Hikmet ve Vala Nureddin'in Rusya'ya gitme isteklerinin Bolşevizm ile ilgili olduğu kadar aynı zamanda İttihatçılıkla bağlantılı olduğu da anlaşılmaktadır. Devrimi yerinde görmek kadar İttihatçıları da gurbette görebilmek fikri de bu bağlamda etkili olmuştur. Va-Nu ile Nazım Hikmet, Tiflis ve Batum'da Dr. Nazım gibi İttihatçıları gördükleri gibi İsmail Hakkı, Ahmet Cevat, Abdurrahman Hoca gibi Türkiye Komünist Fırkası içinde etkin olan isimleri Z. Nuşirevan, Celal Korkmazov gibi diğer Tatar komünistlerini de görmüşlerdir. Sarıdal'ın ismini verdiği Mdivani, Muhittin'in yokluğunda gerçekten onlarla yakından ilgilenmiştir; ama asıl onları yönlendiren isim Ahmet Cevat olmuştur: “Ahmet Cevat gurbet illerde bize uzun yıllar şeflik etmiştir. Hatta Nazım da. Şevket Süreyya da, ben de Moskova'da tahsile onun delaletiyle gidebildik.” ve devamında Vala Nureddin “Böyle de olsa gerçekleri gizlemeyeceğim.” diyerek Ahmet Cevat hakkında Şevket Süreyya'nın söyle(ye)mediklerini anlatır: “Ahmet Cevat türlü kalıplara girmiş bir zattı. Ama her kalıpta çok çalışkan, çok samimiydi. Talebeyken Jöntürk diye yakalanıp Fizan'a sürülmüş Trablusgarp'tan Avrupa 'ya kaçmış. Meşrutiyette kooperatifçilik önderliği yapmış. İşte şimdi de Kafkasya'ya kitap ticareti, halı ticareti için gelmiş ama, Bolşevikler, Kaf Dağlarının berisine iniverdikleri için evdeki hesap çarşıya uymamış. (Satılabilen kitapların parasıyla Türkiye'ye götürmek üzere aldığı halılara, Bolşevik rejimince el konulmuştu. Hoca uğraşır dururdu.) Bizimle karşılaştığı zaman durumu buydu. Ahmet Cevat Hoca, gerçekten çok samimi bir insandı. Ticaretten bahsederken de, komünistlikten bahsederken de, kooperatifçilikten bahsederken de... Milli hislerden bahsederken de samimiydi. Birbiriyle çelişen türlü davalarla uğraştı hayat boyunca. Hepsinde samimi ve ateşliydi. Belki bunu başkaları anlamayıp onun

⁶⁶¹ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 170-171.

karakterindeki zaafa verir. Ama o devirdeki şair hassasiyetimizle biz, onun samimiyetini kesinlikle anlıyorduk. O bizi ne kadar sevdiyse biz de onu o kadar sevdik. Ahmet Cevat, ileriki tarihlerde Atatürk'ün arzusuyla milletvekili oldu. Dil bahsini canla başla benimsedi. Gramerci kesildi. Sonra da aynı samimiyeti sürdürdü gitti. O bizi sevmekte, biz de onu sevmekte devam ettik.”⁶⁶²

Ahmet Cevat bu dönem ile ilgili hatıralarını “İki Neslin Tarihi”⁶⁶³ başlıklı kendi hatıratında değil daha sonra, İttihatçı karşıtı Kemalist bir konumdan ayrıntılara girmeden anlatmayı tercih etmiştir. Aralık 1964-Şubat 1965 aralığında “Tarih Dünyası” dergisinin ilk üç sayısında yayınlanan hatıralar yine de önemli bilgiler içermektedir. Bu hatıralara göre Ahmet Cevat 20 Ocak 1920 tarihinde Bakü’ye gelir. Transkafkasya Federasyonu sürecinden sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’da bu dönemde Müsavat Partisi iktidardadır. Ahmet Cevat’ın ilk görüştüğü isimlerden birisi de partinin önemli isimlerinden Mehmet Emin Resulzade’dir. Ahmet Cevat, bu dönemde Müsavat yöneticilerinin Türkiye ile siyasi ve askeri boyutu olmayan bir dil ve kültür birliği oluşturma amacını gerçekleştirmeye çalıştıklarını dile getirmiştir.

Kendisinin de Azerbaycan’da bulunması bu amacı gerçekleştirmek için Türkiye’den öğretmen getirtme politikaları ile bağlantılıdır: “Azerbaycan maarifçileri kendilerinden ve Türkiye’den gelen öğretmenlerden bir lisan komisyonu” teşkil ettiler,

⁶⁶² Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 223. Nazım Hikmet ile Vala Nureddin’in Türk Komünistleri arasında Ahmet Cevat’ı tercih etmeleri onun “şair ve saf sosyalizm nazariyeleri”ni konuşabilecekleri bir isim olmasıdır; ama burada Vala Nureddin’in düştüğü not önemlidir: “Bu zatın yazdığı şiirlerden hiç hoşlanmıyorduk gerçi... Mesela, bütün neslimizin ezber bildiği. “Keşşaf” marşının güftesi onundur. “Düşmana kalbim besler intikam.” diye biter bu... İntikam motifi Ahmet Cevat’ın zihninde yer etmişti. Çünkü Giritli’ydi. Cemaatlerin birbirini yok etme kavgası içinde büyümüşü. Balkan Harbi bozgunundan sonra da “Kırmızı siyah kitap” diye koca bir cilt yayınlamıştı. Kırmızı kan, siyah matem. Türklere nasıl zulüm edildiğini gösteren resimlerle vesikalarla dolu bir cilt. Bundan ötürü, intikam! Son derece savaşçı bir ruhu vardı. Ama bu Bolşevik çevresinde savaşçılığının yönü değişmiş. Girit gâvuru bir tarafta dursun, koca emperyalizm var ortada devrilmesi gereken... Ona saldırmaya hazırlanıyor, hoca...” Vala Nureddin, *Bu Dünyadan*, s.216-217. Bolşevizm’i benimseme süreci ve koşullarının Batı/emperyalizm karşıtlığında ifadesini bulan güçlü bir milliyetçilikle bağlantılı olduğu ve bu milliyetçiliğin de coğrafya tarafından belirlendiğini göstermesi açısından Vala Nureddin’in söyledikleri önemlidir. Şevket Süreyya Aydemir de bir sınır mekân olan Edirne’de doğup büyümüş İttihat ve Terakki’nin kitle mobilizasyonuna yönelik pratik ve söylemlerinin etkisinde intikamcı ve savaşçı bir ruh edinmiştir. Ahmet Cevat daha önceki bir nesli temsil etmesine rağmen bu “savaşçı ruh” ortak bir payda da onları buluşturabilmiştir. Vala Nureddin’in zikrettiği kitap için bkz. Ahmet Cevat, *Kırmızı Siyah Kitap 1328 Faciası*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶⁶³ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

beni de çağırdılar. İlk oturumda reisliğe seçilmiştim.”⁶⁶⁴ Cevat’ın Resmi görevi budur; ama Vala Nureddin’in de belirttiği gibi gayri resmi olarak da ticaret yapmaktadır.⁶⁶⁵

Bu durumda Ahmet Cevat, Şevket Süreyya ile aynı nedenle Azerbaycan’a gelmiştir. Dolayısıyla 1919 sonlarında Azerbaycan’a ulaşan Şevket Süreyya ile 1920 başlarında tanışmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Şevket Süreyya ile Ahmet Cevat’ın Azerbaycan’da bulunmaları da İttihatçı İrredantizmin bir sonucu ve uzantısıdır. Bu bağlamda önemli olan nokta Ahmet Cevat’ın Mustafa Suphi ve İttihatçılarla ilişkisinin niteliğidir. Ocak-Nisan arası dönemde Azerbaycan ile Türkiye arasında ticaret yapabilmek için gerekli bürokratik formalitenin aşılması çabaları ile uğraştığını belirten Ahmet Cevat İttihatçılardan ilk kez Azerbaycan’da gerçekleşen “Kızıl İnkılap” vesilesiyle söz eder.

Halim Sabit ve Feyzullah Sacit Azerbaycan’ın Sovyet denetimine geçmesinden iki gün sonra ona gelerek Küçük Talat Bey’in burada “Alemlî İslâm” isimli bir gazete çıkarmak istediğini ve kendilerinin de onu başyazarlık için teklif ettiklerini söylerler. Küçük Talat, Ahmet Cevat’ın İttihat ve Terakki hakkında ‘haince tenkitler yazdığı’ bahanesi ile önce bu teklifi reddetmişse de gazeteye uygun yazılar kaleme alırsa bu tenkitlerin unutulabileceğini belirterek fikrini değiştirmiştir.⁶⁶⁶ Ahmet Cevat ise kendisine böyle bir teklifle gelenlere “Akşam” gazetesinde “Atımız İçin” başlığı altında on dört makale yazarak İttihatçıları ve Enver Paşa’yı uzun uzun tenkit ettiğini hatırlatır ve ekler: “Alemlî İslâm ismiyle gazete çıkartmak istemeleri de bunu gösteriyor. Bolşeviklerin İslâm dünyasını uyandırmak, imperialistlere karşı harekete getirmek ve hareketin başında Enver Paşa’yı görmek istemeleri kolay anlaşılır bir şeydir, bu yeni siyaseti ben tenkit edecek değilim, fakat benim idealim vatanımızın, sevgili Türkiye’mizin kurtarılmasıdır, kendim yalnız bu ideale faideli olmağa nefsimi vakfetmişimdir.”⁶⁶⁷

Ahmet Cevat İttihatçılarla arasındaki mesafeyi belirtmeye büyük özen göstermiş hatta Feyzullah Sacit ve Halim Sabit’ten diğer İttihatçıların da Azerbaycan’da olduğunu öğrendiğinde buna çok şaşırdığını belirtmiştir. Ocak 1920 tarihinde Azerbaycan’da bulunan Ahmet Cevat’ın buradaki İttihatçı hareketlilikten ve

⁶⁶⁴ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s. 46.

⁶⁶⁵ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.48, s.55; Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 222-223.

⁶⁶⁶ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.49.

⁶⁶⁷ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.50.

kurulan Komünist Fırka'dan haberdar olmadığını kabul etmek mümkün değildir. Ocak-Nisan 1920 dönemi ile ilgili hiçbir ayrıntıya yer vermemesi ve İttihatçıların Azerbaycan'ın "Sovyetleştirilmesi"nden hemen önce çıkarmaya başladıkları gazeteyi ("Yeni Yol" gazetesinden başka bir gazete çıkarma girişimi yoksa) kronolojik olarak daha sonraya yerleştirmesi olası bir sansürü akla getirmektedir. Ayrıca İttihatçılardan ayrı ve farklı olarak Türkiye'nin kurtarılması ideali için nasıl bir mücadele içinde olduğunu da açıklığa kavuşturan bir beyanı yoktur.

Oysa yukarıda değinildiği gibi Şevket Süreyya'nın Azerbaycan'ın "Sovyetleştirilmesi" sürecine katkı verdiğini belirtmiş olmasına rağmen kendisinin bu süreçteki rolü hakkında Ahmet Cevat suskun kalmıştır. Mustafa Suphi'ye ise teklifini kabul etmediği İttihatçılardan çekindiği ve saklandığı için başvurmuştur. İttihat Terakki'ye muhalefeti yüzünden Sinop'a sürülen buradan Rusya'ya kaçan Mustafa Suphi ise onu kendi teşkilatına dâhil etmiştir.⁶⁶⁸

Lisan komisyonunda çalışmalarını sürdüren ve bir yandan da halı, kitap ticareti yapan Ahmet Cevat için artık komünizmi öğrenme zamanı gelmiştir: "Sovyetler rejimi içinde idim, fakat prensiplerini bilmiyordum, ilmi bir tecessüsle öğrenmek arzusu başladı."⁶⁶⁹ İttihatçı karşıtı söylemi Mustafa Suphi'nin teşkilatına katılması ile sonuçlanmıştır. Mayıs 1920'den itibaren Ahmet Cevat'ın Türkiye İştirakiyun Teşkilatı ile bağı oluşmuştur. Bu dönemde Mustafa Suphi Türkiye'ye gitme hazırlıkları yapmaktadır. Ahmet Cevat bu dönüş meselesini müzakere etmek için kurulan beş kişilik komisyona Mustafa Suphi'nin kendisini almadığını belirtmiş: "Bu komisyona beni almamıştı, hakkı da vardı. Çünkü ben Bolşeviklikten, komünistlikten hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum. Bütün zamanımı Marksist edebiyat okumağa veriyordum..."⁶⁷⁰

Ahmet Cevat'ın Anadolu'ya gidecek kabile içinde değil de geride bırakılacak Harici Büro'da Yeni Dünya'yı yayınlamakla görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁶⁷¹ Vala Nureddin ve Nazım Hikmet ile karşılaştığı 1921 sonlarında onları cezbedecek komünist birikimi bu süreçte oluşmuştur. Hatıralarında Mustafa Suphi'yi

⁶⁶⁸ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.50.

⁶⁶⁹ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.51.

⁶⁷⁰ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.53.

⁶⁷¹ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.54.

“Marksizm’den hiçbir şey anlamayan bir yoldaş”⁶⁷² ve Enver Paşa’yı megaloman bir sergüzeşt⁶⁷³ Mustafa Kemal’i büyük adam⁶⁷⁴ olarak takdim etmesi ayrıca Rusya’nın Enver ve Cemal Paşa’ları Mustafa Kemal’e karşı kullanma taktiğinin bilinmesine rağmen: “Enver Paşa gayet değersiz bir askerdir. Türk ordularını yenilgiden yenilgiye sürerek mahvetmiştir. Sakarya meydan muharebesi kaybolsa bile, Sovyetler birliği yeni silahları Arıburnu-Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa’ya vermeli, yeni yardımlarda bulunmalıdır.”⁶⁷⁵ Şeklinde bir yorum yapması onun Kemalizm gölgesinde bir geçmiş değerlendirmesi yaptığını göstermektedir. Cevat’ın hatıraları ile ilgili söylenebilecek son nokta Anadolu’daki komünist örgütlenmelerde etkili olan Ziyetullah Nuşirevan’ın onun hakkındaki şüpheleridir: “Spekülatörmüşüm, burjuva çocuklarını okutuyormuşum, Bakû konsolosumuz Memduh Şevket (Esental) muhabere ediyormuşum.”⁶⁷⁶

Bu şüphelerle hakkında bir soruşturma açılmış ancak 1,5 yıllık süren bir mahkeme sonucunda beraat edebilmiştir. Bu olay İttihatçılık, Kemalizm ve komünizm arasındaki ilişkilerin belirsizliği ve geçişkenliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Nihayetinde 1920 ortalarında komünizmi benimseyen Ahmet Cevat 1925 yılına geldiğinde inkılabın hizmetine girmiştir.

Şevket Süreyya otobiyografisinde Vala Nureddin’in KUTV öncesi ve sonrası dönemde “sosyal aile” olarak anlattığı dört kişilik çekirdek içinde Ahmet Cevat yoktur. Ahmet Cevat’tan daha sonra yazdıklarında Mustafa Suphi ile görüşmeleri ekseninde söz etmiştir.⁶⁷⁷

Bu anlatımlarında da Ahmet Cevat ile tanışması 1921 yılı sonlarına denk gelmektedir. Ahmet Cevat’ın da Türk-Azerbaycan ilişkileri ile bağlantılı olarak Ocak 1920’den itibaren Bakû’de olması bu yorumun şüpheyile karşılanması gerektiğini ortaya koyar. Bir araştırmacı Şevket Süreyya Aydemir’in Şark Milletleri Kurultayı’ndan sonra toplanan TKP Kuruluş Kongresine katılarak partiye üye olabileceği ihtimali üzerinde durmuş ve “Eylül 1920 ile Ocak 1921 arasında Aydemir,

⁶⁷² Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.58.

⁶⁷³ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.59.

⁶⁷⁴ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.61.

⁶⁷⁵ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.61.

⁶⁷⁶ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s.73.

⁶⁷⁷ Aydemir, *Enver Paşa c.3*, s.581; Şevket Süreyya Aydemir, “M. Suphi Olayı Hakkında”, *Düşünenlerin Düşünceleri*, *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

birkaç kez Türk Komünist Partisi'ni ziyaret"⁶⁷⁸ ettiğini belirtmiştir. Yine Şevket Süreyya Suyu Arayan Adam'da Abid Alim'den söz ederek onu Bakü günlerinden tanıdığını belirtmiş ve parti üyeliğinin onaylandığı süreci anlatırken: "O sıralarda Tiflis'te genç bir Tatar'la tanıştım. Onu ilk defa Bakû'de uzaktan görmüştüm. Toplantılarda, kongrelerde daima başkanlık masasında yer alırdı... Bakû'de ilk defa ve yakıdan onu, bir asker kolunu teftiş ederken görmüştüm."⁶⁷⁹

Dolayısıyla Abid Alim, Ahmet Cevat gibi isimler ile tanışıklığı onun komünizme yönelik ilgisinin daha eski tarihlerde başladığı şeklinde de yorumlanabilir. Eylül 1920'de Mustafa Suphi'ye yazılan mektup "muteber adam" olan Ahmet Cevat ile bağlantılıdır. Cevat, Mustafa Suphi ile Bakû'ye geldiği günlerde tanışmıştır.⁶⁸⁰ Üstelik Ahmet Cevat komünizm hakkında belirli bir birikime sahiptir.⁶⁸¹ Mustafa Suphilerin öldürülmeleri karşısında en sert tepki gösteren isimlerden biridir.⁶⁸² Son olarak Ahmet Cevat bütün bunlardan daha çok milliyetçilikten komünizme komünizmden milliyetçiliğe geçiş süreç ve güzergâhlarında bir model teşkil ettiği için önemsenmelidir.⁶⁸³

⁶⁷⁸ Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s. 74.

⁶⁷⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 216. Mustafa Suphi Bakû'ye geldikten sonra fırkalaşma ve teşkilatlanma sürecindeki en önemli işlerden biri de Anadolu'ya yardım edecek silahlı bir güç (Türk Kızıl Alayı) oluşturabilmektir. Bu işle sorumlu kişilerden biri de Abid Alim'dir.

⁶⁸⁰ Bakü kongresine sunduğu layihada Mustafa Suphi bu günleri şöyle anlatır: "Teşkilatımız Bakü ve etrafında Türkiye'den bir veya diğer suretle gelip toplanmış olan binlerce amele ve rençperler ile tuttuğumuz yola hayırhah ziyalılar, şair ve ressamlar da mülaki oldu. Mesleğimize mutakit bazı arkadaşlar da teşkilata ilhak olunarak merkezi büro yeniden faaliyete girdiği gibi, Bakü'de evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk komite veya fırkası lağv ve yeni esaslarda teşkil olundu." Mustafa Suphi, "Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Heyeti'nin Faaliyeti Hakkında Bakü Kongresinde Mustafa Suphi Yoldaş'ın Layihası", *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s.97. Bu "hayırhah ziyalılar" arasında Ahmet Cevat'ın da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Cevat o dönemle ilgili hatırlarında İttihatçılığı eleştiren bir söyleme sahip olsa da Azerbaycan günlerinde İttihatçılarla nasıl bir ilişki içinde olduğu kurulan Komünist Fırka'da yer alıp almadığını belirleyebilmek zordur. Mustafa Suphi ile ortak kaderleri sürgün edilmiş olmalarıdır. Ahmet Cevat'ı Abdülhamit yönetimi Fizan'a, Mustafa Suphi'yi ise İttihat ve Terakki Sinop'a sürmüştür.

⁶⁸¹ Vala Nureddin'in tanıklığında Batum ve Tiflis'teki Türk komünistleri arasında Ahmet Cevat'ı tercih etmelerinde onun bu birikimi etkili olmuş görünmektedir. Ahmet Cevat yukarıda da ifade edildiği gibi Yeni Dünya'da yazılar yazmış, Fırka Mektebinde, Maarif ve Medeniyet Şubesi'nde konferanslar vermiş, Telif Tercüme Komisyonunda çalışmıştır ve Türkiye İştirakiyun Teşkilatları Kongresi ile Şark Milletleri Kurultayı hazırlık sürecinde layihalar hazırlayacak bir birikime sahiptir. Ayrıca bu isimleri matbuat işlerine yönelten de odur ve onların eğitim almaları sürecinde de ön ayak olmuştur.

⁶⁸² Ahmet Cevat, "Matem Günü Münasebetiyle", *Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, ss. 46-49.

⁶⁸³ Ahmet Cevat, Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev gibi isimlerden önce Kemalizm'e geçiş yaptığı gibi çıkardığı Muhit Dergisi ile de Kadro Dergisinde tartışılacak fikirlere bir zemin hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, "Marxizmden Kemalizme Geçiş", *Tarih ve Toplum*, s.87, 1991, ss.6-8; Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizmde Öncü Bir Dergi Muhit", *Kebikeç*, s.5, 1997, ss.17-34.

Komünizmle Edirne’de başlayan Nuha’da daha da artan ilişkisi Batum’da yeni ailesi ile daha farklı bir düzleme taşınma eşiğine gelmiştir. Yeni davası ve yeni ailesi onu Rus Devrimi’nin merkezine sürüklemiştir. Marksist bir tedrisattan da geçeceği Moskova -Türkiye’ye döneceği tarihe kadar-onun bu yolculuğundaki son duraktır.

2.10. KUTV⁶⁸⁴: “Devrimci Marksist Bir Terbiye”⁶⁸⁵ Almak

Moskova’daki eğitim dönemi Şevket Süreyya’nın yaşam öyküsü açısından oldukça önemlidir. Bu eğitim ona savaş ve macera arayışı ile yarım kalan tahsilini tamamlama şansını vermiştir. Hayatının son yıllarında yazmaya başladığı ve ölümü ile yarım kalan çalışması⁶⁸⁶ bu eğitim sürecine duyduğu bir özlemin sonucudur. Rusya’ya gitmesi Azerbaycan döneminden sonra yeni bir dünyanın kapılarının açılması demektir. Bu kapıdan geçtiğinde Şevket Süreyya için yeni bir eğitim süreci başlayacak ve böylece bağlandığı yeni davayı daha iyi anlayabileceği bir imkana sahip olacaktır.

Bu dönem onun için bir farklılaşmaya işaret eder. O artık “Turan” idealine adanmış asker-öğretmen kimliğinden sıyrılmaya başlamıştır. Süreyya daha yerleşik bir konum edinir. İdeolojik bir perspektif edinmesi aynı zamanda düşünsel kapasitesinin gelişmesini de sağlayacaktır. Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında Rus Devrimi’nin olayları etkileme gücü ortaya çıkmaktadır. Şevket Süreyya Rusya’da iyi bir eğitim alabileceğini düşünmüşse de onun Rusya’ya gitmesinde veya Komünist Parti’ye üye olmasında devrimi yerinde görme isteği daha etkili olmuş gibi görünmektedir: “1920’den 1923’e Moskova devrimci bir pazar, her ırktan ve her renkten Asyalı, Afrikalı ve Latin Amerikalı devrimcilerin buluşma yeri idi. Bu yıllarda Moskova’da... Hayatın toplumsal ve maddi şatafatları yoktu, yine de her eğilimden radikaller her yoldan buraya üşüşüyorlardı. İstanbul ve Cakarta’da daha hoş bir hava ve daha egzotik yiyecekler bulabilecek olsalar da, Moskova dünyanın hiç bir yerinde sunulmayan bir şeye sahipti: hakiki devrim.”⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi. Kommunistticheskiy universitet trudyashikhsya vostoka. Rusça baş harflerin kısaltmasından dolayı KUTV olarak bilinir

⁶⁸⁵ İsmail Hüsrev Tökin kendisiyle yapılan bir söyleşide Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesini verdiği eğitimi böyle nitelemiştir. Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.90.

⁶⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

⁶⁸⁷ Alexander A. Benningsen-S. Enders Wimbush, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, çev. B. Tanatar Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1995, s. 135.

Ayrıca Şevket Süreyya Anadolu'ya dönse oradaki eğitim olanakları ile kendisini geliştirebileceğinden de kuşkuludur. Dünyada, bölgede yaşanan olayları değerlendirebilmek için ülke dışında eğitim almanın gerekliliğini kabul eder; bu anlamda ilk akla gelen Avrupa'ya gidebilmek de onun için kolay değildir.⁶⁸⁸

Bu durumda önce partiye üye olmuş daha sonra bu üyeliğin gerektirdiği formel bir eğitimden geçmiştir. Eğitim için Rusya'ya gitmeden önce Şark Milletleri Kurultayı'na, TKP'nin 10 Eylül'de yapılan Kuruluş Kongresine ve Nisan 1921'deki Azerbaycan kongresine Nuha temsilcisi olarak katılmış ve partili olarak ilk konuşmasını Şark Milletleri Kadınlarının Kurtuluş Günü mitinginde yapmıştır. Partiye üye olmasındaki ana etken Komintern'in ortaya koyduğu anti-emperyalist dünya devrimi söylemidir. Rus Devrimi bütün dünya da kapitalizmin ezdiği-sömürdüğü mazlum milletlerin kurtuluşuna giden yolu açmıştır.

Şevket Süreyya da romantizmi yüksek bu söylemin etkisiyle Devrimi yerinde görmek istemektedir. Ayrıca yeni bir "ülkü diyarı" olarak Rusya toplumsal adalet vaat etmektedir.⁶⁸⁹ Bu bağlandığı yeni dava da "Turan İdeali" kadar cihanşümuldür ve imparatorluk kolektivitesi içinde geç gelişmiş bir milliyetçiliğin etkilerini taşıyan Ş. Süreyya'nın formasyonuna ve duygu dünyasına da uygundur. Ş. Süreyya sosyalizmle milli meseleler arasındaki gerçek bağlantıyı ancak Anadolu'ya döndükten sonra kurabilmiştir. Komünist Parti'ye üye olurken veya eğitim için Rusya'ya giderken onun için sadece kurtarıcı devlet ve ideoloji yer değiştirmiştir.

Dolayısıyla bu durumun yeni bir ideolojik bağlılık geliştirme sürecinde onun işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Ayrıca yirmili yaşlarında genç bir adam pek fazla sorgulamadan kendini bir davadan başka bir davaya kolaylıkla adayabilmektedir. Yine de Ş. Süreyya'nın bu geçiş sürecini sorguladığını da kabul edebiliriz. Parti, disiplin, proletarya, sınıf kavgaları gibi Rus Devrimi'nin sözcükleri onun için hiçbir şey ifade

⁶⁸⁸ Süreyya'nın formasyonunda da Sovyet eğitiminin yer alması Türkçü harekette önemli rolleri olan diğer entelektüellerle paylaştığı ortak bir yöndür. İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi isimlerin eğitim geçmişlerinde Rusya yer alır. Bu bağlamda diğer ortak bir yön kendi doğdukları ortamın dışında eğitim almış olmalarıdır. Soysal, "Tatarlar Arasında Türkçülük", s. 196-197;

⁶⁸⁹ Yevgeni Yevtuşenko, "Önsöz", Saime Göksu-Edward Timms, *Romantik Komünist, Nazım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, Çev. B. Gümüşbaş, YKY, İstanbul, 2011, s.16. Ekim Devrimi'nin üçüncü dünya üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Vijay Prashad, *Üçüncü Dünya Üzerinde Kızıl Yıldız*, çev. Deniz Tuna, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

etmez. Savaş ile insaniyet arasında kurulan oldukça kestirme ilişki Rus devriminin asıl niteliği olan parti disiplinine de eleştirel bakmasına yol açmıştır.

Fransız Devrimi ve 1908 Osmanlı Devrimi'ndeki önderlerle karşılaştırdığında “standart mahluk” olarak Rusya'daki devrimci tipini de yadırgar. Ş. Süreyya'nın Rus devrimi ile ilgili görüşleri belki de devrimi yerinde gördüğü (büyük olasılıkla otobiyografinin yazıldığı dönemin koşulları da bunda etkilidir.) için pek olumlu değildir. Rus ruhunun karakteristiği olarak gördüğü “aşırılık” ona göre Rus Devrimi için de geçerlidir. Ayrıca bulunduğu dönemde Devrim kendini iç savaştan yeni kurtarmış açlık, kıtlık, hastalık ve sefaletle boğuşmaktadır ve Lenin ihtilalin gerilemesi olarak görülen yeni iktisadi politikayı (NEP)⁶⁹⁰ uygulamaya koymuştur. Bu durum Şevket Süreyya'nın aşırılık olarak gördüğü ihtilalden neden ürktüğünü de açıklar: “Şu Rusya denilen, ihtilâl denilen meçhulü şimdi içinden ve yakından görüyorduk. Bu gördüğümüz şeylerin şiirle, muhayyile ile alâkası yoktu.”⁶⁹¹ Süreyya bir kez daha gerçek ile ütopya arasındaki uçurum ve gerilimin ortasında bulmuştur kendisini.

Yukarıda zikredildiği gibi “sosyal aile” olarak nitelenen grubun (Nazım Hikmet, Vala Nureddin ve Şevket Süreyya eşi Leman Hanım) eğitim almaları sürecinde ön ayak olan kişi Ahmet Cevat'tır. Anadolu'dan gelen Vala Nureddin ile Nazım Hikmet Batum'da TKP Teşkilat Bürosu azalarından İsmail Hakkı, Abdurrahman Mesudi ve Ahmet Cevat ile Batum'da karşılaşp tanışırlar. Şevket Süreyya bu isimlere muhtemelen Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) sonrası, Enver Paşa ve Anadolu ile ilgili görevi bittikten sonra katılmıştır. Ahmet Cevat, Batum'da kendini güvende hissetmediği için Bakü Kurultayı'ndaki konuşmacılardan biri olan ve Noviy Vostok (Yeni Şark) dergisini çıkaran Pavloviç'e⁶⁹² bir mektup yazarak durumunu

⁶⁹⁰ İngilizce “New Economic Policy” ifadesinin kısaltılmış şekli. 1921 yılı ortalarında Bolşevik liderlerin Sovyet ekonomisini özellikle de kötü durumda olan tarım ve köyü kurtarabilmek için serbest piyasa kurallarını yeniden cari hale getiren ve sosyalizmi inşa yolunda taktik bir geri çekilmeyi ifade eden ekonomi politikalarına verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz. E.H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi, c.2 1917-1923*, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 246-324.

⁶⁹¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 226. Benzer bir yorumu bir Nazım Hikmet biyografisinde de görülebilir: “Nazım ile Va-Nu Sovyetler Birliği'nde, hayallerini süsleyen bir ütopya değil, savaş ve devrimin sonuçlarıyla sarsılan bir ülke bulacaklardı.”, Göksu-Timms, *Romantik Komünist*, s. 63.

⁶⁹² Ahmet Cevat, Mustafa Suphilerin öldürülmeleri üzerine kaleme aldığı ağır, eleştirel bir yazıyı Pavloviç'e göndermiştir. Pavloviç Türkiye ile ilgili çalışmaları bulunan Komintern'in önemli isimlerinden biridir: “M. P. Pavloviç (Vel'tman) (1871-1927). Genelkurmay'a bağlı yeni akademinin kurucularındandır. Moskova Şarkiyat Enstitüsü ve Leningrad Dil Enstitüsü'nün rektörü (1921). SSCB Merkezi İcra Komitesi'ne bağlı Şarkiyatçılık İlim Birliği'nin Başkanı Halk Komitesi'nin milliyetlerden sorumlu (1921-1923) üyesi. Noviy Vostok Dergisi'nin kurucusu ve baş redaktörü. İhtilal ve iç harbin aktif katılımcılarından olan Pavloviç, Bakü'de 1920'de Doğu Halklarının I. Toplantısı'nı organize

anlatmıştır: “Bunun üzerine, az bir zaman sonra, Safarov imzasıyla aldığım bir telgrafla, şark gençleri için açılmakta olan okulda (kuteve’de) bir ders vermek istersem hemen Moskova’ya hareket etmem teklif ediliyordu... Moskova’ya ders vermeye gitmek...iyi ama yalnız değilim... Nazım Hikmet ile Va-Nu yanımda... Şevket Süreyya yoldaşın evli olduğu için ayrı odası vardı, İsmail Hakkı yoldaş onların idaresine bakıyordu.”⁶⁹³

Ahmet Cevat Moskova’ya gitme kararını Tiflis’e gidip Orjonikidze’ye danışır. Orjonikidze, Ahmet Cevat’a yanındaki gençleri de alarak hemen yolla koyulmalarını tavsiye eder.⁶⁹⁴ “Sosyal Aile”nin eğitim macerası böylece başlamış olur. İnkılabın kalbine doğru yapılan yolculukta sosyal aile, iç savaşı yaşamış bir ülkenin açlık, kuraklıkla artan sefaletine tanık olur.⁶⁹⁵ Nazım Hikmet’in kendisinin ve Türk şiirinin gelişiminde önemli bir kırılma yaratan serbest vezinle yazdığı ilk şiiri “Açların Gözbebekleri”⁶⁹⁶ bu yolculukta tanık olunanlarla kurgulanmıştır.

etmiştir. Doğu ülkelerinin milli Kurtuluş hareketleri ve iç siyasetleri ile ilgili 200’e yakın çalışması yayımlanmıştır... Konuyla ilgili ilk çalışmalarının başında hiç şüphesiz III. Enternasyonal’in temsilcilerinden M. P. Pavloviç’in (Vel’tman) “Bor’baza Aziyui Afriku” (Asya ve Afrika için Verilen Mücadele), “Lozanskaya Konferentsiya” (Lozan Konferansı), “O Kommunističeskom Dvijeniye v Turtsiyi” (Türkiye’deki Komünist Hareketi Hakkında), “Turtsiya v Bor’beza Nezavisimost” (Bağımsızlık Uğrunda Verilen Mücadelede Türkiye) adlı incelemeleri gelmektedir. Onun *Revolüsiyonnaya Turtsiya* (İhtilalci Türkiye) adlı kitabı ise daha da büyük önem arz etmektedir. Bu kitapta yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşu, gelişmesi ve yıkılışı konularının yanı sıra Mustafa Kemal’in Türkiye’si’ni ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Yazar bu çalışmasında TBMM’nin ilk dönem milletvekilleri ile meclisin ilk faaliyetlerini incelemekte, Türk ordusunun askeri hareketlerini tasvir etmekte, Anadolu’nun ekonomik durumunu betimlemekte ve dönemin bütün parti ve oluşumların faaliyetlerini değerlendirmektedir. Kitabın bir bölümü de Türkiye’deki Komünist hareketine ayrılmıştır. Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, çev. İlyas Kamalov, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.5, s.6.

⁶⁹³ Akbulut, *Milli Azadlık Savaşları*, s. 63. Şevket Süreyya, Batum’a geldikten sonra ölene dek eşi olacak Leman Hanım ile evlenmiştir. Bu evlenme sürecinde Ahmet Cevat’ın rolünden daha önce söz etmiştik. Bu dönem Şevket Süreyya için duygusal anlamda da yoğun geçmiştir. Nuha’daki sevgilisi Sitare’den ayrılmak zorunda kalmış ve hemen sonrasında Batum’a gelince de Leman Hanım ile evlenmiştir. Otobiyografisinde eylem döneminin kapanması ile evliliği arasında bir bağ kurarak kendisi için yeni bir dönemin başladığını da vurgulamıştır. Dolayısıyla verdiği kararlarda bu durumu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir ki eylem döneminden yerleşikliğe geçiş bu evlilik ile de biraz daha pekişmiş olabilir.

⁶⁹⁴ Vala Nureddin anılarında bu olayı şöyle anlatır: “Yeni durumumuzu anlattılar: Moskova’daki Şarkiyat Enstitüsü (Vostokovedenye), Kafkas dağlarının güneyinde Sovyetler’in en yüksek şahsiyeti olan Orjenikitze’den Türkçe profesör istemiş. Osmanlıca’yı yarım yamalak bilen bir Azeri yerine. Türkiye maarifine mektep kitapları yazmış Ahmet Cevat’ın tayini uygun görülmüş. O da sosyal ailesinde tahsile muhtaç gençler bulunduğunu ileri sürmüş. Babacan bir zat olan Orjenikitze Gürcülere has bir hoş görürlükle: ‘Olur olur, hay hay. Katso.’ deyivermiş. Bir kâğıt koparıp iki üç kelime karalamış üzerine... Sunmuş Ahmet Cevat’a...” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.265. Dolayısıyla Tiflis’te iken onları Batum’a gitmeye ikna eden Ahmet Cevat eğitim için Moskova’ya gitmelerinde de etkili olmuştur.

⁶⁹⁵ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.271, s.280; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 225.

⁶⁹⁶ Nazım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, YKY, İstanbul, 2008, ss.40-43.

Yaz tatilindeki okul kapalı olduğu için bir müddet Moskova’da Lux Otel’de kalan sosyal aile üç kişi olarak Udelnaya kampına giderler. Rusça öğrenmeye başlar, derslere, konferanslara ve köyü ve köylüyü aydınlatma misyonu ile yapılan toplantılara katılır ve “Dünya Devrimi” ile ilgili fikri ve bir partili gibi davranabilmenin koşulları üzerine etik tartışmalar yaparlar. Kamp dönüşü Şevket Süreyya KUTV’la ilgili izlenimlerini şöyle aktarır: “Aslına bakılırsa burası bir üniversite olmaktan ziyade, bir üniversite okuyucusu imalathanesi gibiydi. Hem de sınırları dikkatle çizilmiş, belirli maksatlar için kurulmuş bir öğrenci imalathanesi. Burada bulunanların üniversite öncesi tahsilleri hiç şüphe yok ki birbirini tutmuyordu. Gelenlerin çoğu, klasik üniversite öncesi tahsillerini tamamlayacakları yıllarını cephelerde, iç savaşlarda geçirmişlerdi. Bazı şartlar müsait olduğu takdirde mektebe giriş de her halde zor değildi. Fakat birtakım hazırlık kursları, birtakım yoklamalar, birtakım esas sınıflar, külfetsiz bir şekilde ve öyle işliyordu ki mektebe giren kalabalık hatta hiç farkına varmadan, hiç durmadan eleniyordu. Binanın holüne sık sık asılan listelerde adlan çıkanlar, hemen ve hiç yadırgamadan mektepten ayrılıyor, ameli işlere gönderiliyorlardı. Rusya dışında okuyucular da vardı ve bunların büyük çoğunluğunu Çinliler teşkil ediyordu. Ben kendimi bu kalabalık içinde, bütün eksiklere rağmen, gene de biraz okuryazar, biraz hazırlıklı görüyordum.”⁶⁹⁷

Şevket Süreyya’nın kendisini dönemin koşullarında ayrıcalıklı bir yere koyduğu yukarıdaki ifadelerinden hemen anlaşılmaktadır. Ayrıca Vala Nureddin ve Nazım Hikmet ile ilgili değerlendirmelerinde de bu ayrıcalığı ima eder. Özellikle kendisine “köylü” diye saldıran Nazım Hikmet ile ilgili söyledikleri bu anlamda önemlidir: “Bu tartışmalarda en kavgacı olan Nazım Hikmet’ti. Aslına bakılırsa, onun buralarda işi olmaması lazım gelirdi. Ailesinin kanında imparatorluğun kol attığı bütün ülkelerden bir parça vardı. Dedeleri, yakınları; valiler, kumandanlar, paşalar, hatta bir de serdar-ı ekrem (başkumandan)dı. Yüzünün hatlarında atalarının çizgilerini taşıyordu. İhtilal cephesine ve sınıf kavgası yolunda, ne fikir cephesinden gelmişti. Nazariyelerin sert sistemlerine hiçbir zaman kendini vermedi. Cemiyetin yapısını değiştirme problemlerine, iş, kuruluş, inşa meselelerine, hulusa o cephenin insanlarını ruh coşkuluğuna değil, iş disiplinine çağıran şeylere kafasında yer yoktu. Onun bu cepheye gelişi, biraz tesadüfün, biraz da coşkun duyguların eseri idi. Mütarekede

⁶⁹⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 255.

üçüncü arkadaşımız Va-Nu ile beraber İstanbul'dan Anadolu'ya kaçınca orada, serbest düşünceli birkaç kişiyle tanışmışlardı. Bunlar, Birinci Dünya Harbini takip eden yıllarda, benzerleri her memlekette bulunan, hadiseleri daha ziyade hissi bir sosyalizm zaviyesinden gören kimselerdi. Fakat onların romantik telkinleri, şairin ve arkadaşlarının ihtilal topraklarına geçmelerini hazırladı. Ondan sonra ise, tesadüf seyrini tamamladı.”⁶⁹⁸

Bütün bunlardan Şevket Süreyya'nın kendisini fikri bakımdan romantik bir evre içinde görmediği ve komünizmle ilgili belirli bir geçmiş birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum onun komünizme ile ilişkisinin otobiyografisinde anlattığından daha eski dönemlere çekilebileceğine dair başka bir kanıt olarak da kabul edilebilir. Şevket Süreyya bu okulda 1922-23 yılları arasında bir dönem eğitim almış ve diplomasına göre İktisat Fakültesinin esas kısmını tamamladıktan sonra aynı fakültenin âli kısmını teşkil eden lektörler grubuna geçmiş aynı zamanda Darülfünunda ilmi mesaiye iştirakçi lektör olarak atanmış ve stajını burada tamamlamıştır.⁶⁹⁹ Asıl mesleği olan öğretmenliğini bu okulda da sürdürmüştür.

Genel olarak bu komünizme geçiş sürecinin Şevket Süreyya'nın geçmişi göz önünde bulundurulduğunda bazı süreklilikleri bulunmaktadır. Her şeyden önce KUTV'un misyonu da Şark Milletleri Kurultayı'nın “cihad çağrısı” ile yakından bağlantılıdır: “Mektep, fırkaya genç, sağlam savaşçılar yetiştirmek için kurulmuş ve bunun için çalışan bir terbiye ocağıdır.”⁷⁰⁰ Şevket Süreyya okulda askeri komitenin başkanı seçilmiştir.⁷⁰¹ Burada verilen profesyonel ihtilal eğitimi alan kişi

⁶⁹⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 239-240. Vala Nureddin Şevket Süreyya'nın bu bağlamda ayrıcalıklı yerini teslim eder: “Nazım da ben de Şevket Süreyya'yı çok sayıyorduk. İyi düşünür, iyi konuşurdu. Bazı çevrelerde şıklık ve sosyete adabı; bazı çevrelerde babanın zengin oluşu ilh, insanları değerlendirişte mihenktir. Burada ise ölçü, iyi düşünmek, iyi konuşmak olduğu için hem pedagog hem de (demagog demeyeyim) iyi hatip Şevket Süreyya'nın, herkes gibi bizim de üzerimizde otoritesi vardı. Ahmet Cevat'ı bize hakkı geçmiş bir nevi fahri başkan gibi görüyor, Şevket'i grubumuzun fiili başkanı savıyorduk. Türkiye'nin kaderinde onun politik lider sıfatıyla rolü olacağını umuyorduk. Buna fırsat düşmeyince de, C.H.P. devrinde Şevket'in hayli zaman, devletçiliğin sihirli eli gibi çalıştığı sır değildir; bunu erbabı bilir. Lehindeki, aleyhindeki ilgi bu yüzdendir.” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 290.

⁶⁹⁹ Zakir Kadiri tarafından Türkçeye çevrilen diploması için bkz. Ömer Özcan, “Arşivimizden Seçmeler, Şevket Süreyya Aydemir'e Ait Mezuniyet Belgesi”, *Türk Yurdu*, S.262, 2009, s.99-100. Şevket Süreyya da İsmail Hüsrev'in diplomasını Türkçeye çevirmiştir. İçerdiği bilgiler tarihler dışında hemen hemen aynıdır. Bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar c.1*, s. 622.

⁷⁰⁰ İhsan Çomak, “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor”, 2016, *Bilgi*, S.76, s.195.

⁷⁰¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 255.

mücadelesine dünyanın herhangi bir yerinde Marksist bir militan olarak devam edecektir. Dolayısıyla savaş, şiddet ve militarist çizgi güçlü bir süreklilik arz eder.⁷⁰²

İkinci husus ise Şevket Süreyya'nın TKP ve KUTV ile ilgili eleştirel olarak hep dile getirdiği standart ihtilalci tipi yetiştiren disiplinle ilgilidir. Bu da bireyin kimliğinin yeni bir ideolojik kolektivite ve toplumsal tahayyül projesi içinde erimesi demektir. Şevket Süreyya, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendisini gerektiğinde devleti ve toplumu için feda etmesi telkini ile şekillenen bir eğitim sistemi içinde yetişmiştir. Rusya'da Bolşevikler devrimin gerektirdiği insan tipini yetiştirmek istemektedirler. Nitekim Şevket Süreyya 1970'li yıllarda Rusya'daki okul günlerini tekrar kurguladığında bu noktaya dikkat çekmiştir: “Kişisel vaktiyle bizim benliğimizin belirginleşmesine temel olan eğitim ve alışkanlıklarınızda yoktu. Biz, kolektif bir kadrolaşmanın, standart formülleri içinde yetiştirilmiştik. O havanın içinde, ben değil, bizler vardık. Hatta bizler bile değildik. O sıralandığımız saflarda ruh ve fikir yapımıza damgasını vurmakla da kalmayan etkinin, kolektif bir akımın, standart dünya görüşünün, sadece sıradan askerleri, hatta belki de robotlarıydık.”⁷⁰³

Şevket Süreyya'nın yakındığı nokta partinin demir disiplinin “asi bir ruhu ve iradeyi” hapsedmesi ve parti disiplini içinde yetişen “standart mahlûk”un o kolektivite içinde yaşadığı paradoksal yalnızlıktır.⁷⁰⁴

Peki öyleyse asi ruhlu Şevket Süreyya neden partinin demir disiplinini tercih etmiştir? Bu önemli sorunun cevabı yine kendi geçmişine daha dikkatli bakıldığında verilebilir. Başından veri vurgulandığı gibi Şevket Süreyya Aydemir'in Azerbaycan'da, Batum ve Moskova'da olması uluslararası koşullar, İttihat ve

⁷⁰² Anılarında Müfide Ferit'in romanın kahramanı “Aydemir” ile Şevket Süreyya'yı karşılaştıran Vala Nureddin'in bir yorumu bu açıdan önemlidir: “Ama iki Aydemir arasında bazı farklar da var. Büyük Aydemir sanki bir İsa Peygamber! Bir yanağına vurursan öbür yanağını çeviren cinsten... Hâlbuki bizim Aydemir'in ayağında çizmeleri, belinde tabancası, omuzunda silahı da var. Bir taraftan mektepte, medresede ortalığı aydınlatır, camilerde vaaz verirken, diğer taraftan o anarşi devrinde elinde silahı, peşinde gönüllüleri, baskınları önler, düşmanlarla çarpışır... Hem de âşık! Sitare isimli bir kızla aşkı Şark masallarındaki gibidir.” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 244.

⁷⁰³ Aydemir, *Kırmızı Mektuplar*, s. 61. Bu nokta önemlidir çünkü Ziya Gökalp önderliğinde İttihat ve Terakki de milliyetçi söylem ve politikalarında “ben yok biz varız” düsturunu benimsemiştir. *Kadro* döneminde Şevket Süreyya, Gökalp'i düşünsel anlamda aşıldığı için eleştirse de Kadro'da Türk İnkılabı bağlamında standart bir ihtilalci tipini vurgulaması bu sürekliliği göstermesi açısından önemlidir. Bu sürekliliğe dikkat çeken isim Halide Edip Adıvar'dır. Halide Edip Adıvar 1935 yılında yayınlanan eserinde Gökalp üzerinden “Kadrocular” ile ilgili benzer bir yorum yapmıştır bkz. Halide Edip Adıvar, *Conflict of East and West in Turkey*, Jamia Millia, Delhi, 1935, s.160-161.

⁷⁰⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 216.

Terakki'nin politikaları ve yükselen milliyetçilik vb. unsurlar toplamının bir neticesidir.

Bununla beraber bütün bu süreçlerde kendi iradesiyle kararlar alan bir şevket Süreyya vardır. Başka bir ifade ile “imparatorluk vatandaşı” olarak görelî bir özgürlüğe başından beri sahip olmuştur. Bolşeviklerin “Dünya Devrimi” söylemi ona bu özgür yaşantıyı sürdürebileceği yeni yerler vaat etmektedir. Dolayısıyla bu standart ihtilalci tipini, Şevket Süreyya otobiyografisinde eleştirse de Rus Devrimi'nin “Dünya Devrimi” beklentisinin yüksek olduğu dönemdeki anti-emperyalist söylemi, onun “Turan İdeali”nden, Bolşevikliğe intisabını kolaylaştırmıştır. Bunun anlamı belirli bir ideolojik perspektiften dünyanın küçültülerek bir çocuk oyuncağı gibi nesneleştirilmesidir ki Şevket Süreyya pek çok kez bunun altını çizmiştir: “Bir gençlik ki. O enginlik içinde, şu üstünde yaşadığımız dünya yuvarlağını bir oyuncak gibi sayar ve pek yakında onun, topyekûn bizim malımız olacağına inanırdık.”⁷⁰⁵

Bu bir bakıma meseleleri global bağlamda görüp ele alan bir perspektifin geliştirilmesidir. Askerî Rüştiye sınıfındaki haritalarda kendilerini özdeşleştirdikleri imparatorluk topraklarının ve sonrası için vaat edilen “Turan” topraklarının yerini şimdi dünya ihtilalin gerçekleşebileceği coğrafyaların çeşitliği ve genişliği almıştır. Bu söylem Rus Devrimi'nin ütöpik taraflarından biri olarak kabul edildiğinde Şevket Süreyya'nın Bolşevizm'e bu ütöpik vizyon içinde uyum sağladığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Doğal olarak bu, Rus Devrimi'nin sadece Doğu'nun mazlum milletlerine ve ezilen, sömürülen tüm “zahmetkeşlerine” yönelik politikaları bağlamında değil genel bir eşitlik, adalet, refah vaadiyle ilgilidir. Rus Devrimi kendi tarih ve geleneğinden gelen bir ütöpik söyleme sahiptir: “Ütöpyacı hayalcilik farklı birçok halk tarafından yaşanan psikolojik bir mekanizmaydı ve hayatta kalmayı ve başarıyı tartışmalı hale getiren bir jeopolitik ve maddî-fiziksel çağda -bir devlet, bir ulus, bir halk, bir kültür olarak- nasıl hayatta kalacaklarıyla ilgili düşüncelerden besleniyordu. Sosyal hayalcilik de sosyal tasarım da, insan mutluluğu için iki temel şeyi veremiyor gibi görünen, yani hem maddî refahı sağlamak üzere doğaya karşı zafer elde etmeyi, hem de sosyal adaleti sağlamak üzere sömürüye ve egoizme karşı zafer elde etmeyi başaramayan bir sistemin alternatifleriydi.”⁷⁰⁶

⁷⁰⁵ Aydemir, *Kırmızı Mektuplar*, s. 41.

⁷⁰⁶ Richard Stites, *Devrimci Hayaller*, çev. Sabri Gürses, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.9-10. Rus Devrimi'ni diğer bir araştırmacı da: “İnsan doğasını yanlış değerlendirilmesine dayanan, maliyeti

Rus Devrimi böylesi bir ütopyanın hayata geçirilmesi açısından gerekli birikim ve bilince sahiptir: “Rus devrimi tarihte bilinçli olarak hazırlanıp gerçekleştirilen ilk büyük devrimdi. İngiliz devrimi ismini, kendisini gerçekleştiren İngiliz siyasetçilerden değil, *ex post facto* (olaydan sonra) hakkında teoriler kuran aydınlardan aldı... Rus devrimi aynı zamanda bir aydınlar devrimiydi, ama aydınlar yalnızca geçmişte yaşananları tekrarlamakla kalmayıp geleceğe yönelik planlar da yaptılar; ayrıca yalnız devrim yapma değil, devrimin yapılması için gerekli koşulları inceleyip hazırlama arayışı içindeydiler. Rus devrimine modern tarihteki istisnai yerini veren bu öz-bilinçlilik ögesidir.”⁷⁰⁷

Şevket Süreyya ütopyasını ete kemiği büründüğünü savlayan bir inkılabın yanı başındadır. Lenin, Marksizm’i anti-emperyalist temelde Rusya koşullarına uyarlamıştı ve bu durum bir yöntem, program arayışı içinde olan Türk entelektüeli için oldukça çekiciydi.⁷⁰⁸

Bütün bu koşullar aslında ona hareket edebileceği bireysel patikayı da göstermiştir: “İdeolojiler, birer sınıf hakikatıdır, bir dünya görüşüdürler. Hâlbuki ütopya ferdidir, ütopyayı bir fert kurar. Ütopya hâkim sınıfların aşağı sınıflara sunduğu bir nevi seraptır, bir nevi compensation, bir tatmindir adeta... İnsanın karşısına çok defa bir model diker, fetih programı çizer ütopyalar.”⁷⁰⁹

Dolayısıyla içinde bulunulan koşullarda Şevket Süreyya’nın bir “İttihatçı Ütopya” içinde hareket ettiği söylenebilir. Hem İttihatçı hem de Bolşevik dönemdeki ütopyaların kaynağında Rusya olmasına da ayrıca dikkat edilmesi gerekmektedir. Rusya içinde Müslüman halklar 1905 Devrimi’nden, Bolşeviklerin tekrar onlar üzerinde Emperyal Çarlık siyasetini ihya etmeyi başladıkları 1920’li yıllara kadar önemli bir mücadele deneyimi elde etmişler ve bu deneyimi 1908 Devrimi’nden sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarına taşıyarak süreçte önemli roller üstlenmişlerdir. Şevket Süreyya’yı da etkileyen Pantürkist fikirlerin ilk formülasyonları İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura örneğinde olduğu gibi bu deneyime aittir.

yüksek, kusurlu ve ütopya bir proje olarak” nitelemiştir. Michael D. Richards, *Dünya Tarihinde Devrimler*, Çev. G. Ç. Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.75.

⁷⁰⁷ Edward Hallett Carr, *1917 Öncesi ve Sonrası*, Çev. Begüm Adalet, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

⁷⁰⁸ Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizmin Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c.8, Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 28-30.

⁷⁰⁹ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 212-213.

Böyle bir formülasyon: “Bütün Türklerin Panslavizm tehdidi altında olduğunu düşünen Rusya Türklerinin de çıkarınydı. Ama bu, onlar için bir aşama, daha ileri gitmenin bir yoluydu sadece. Üstelik “Turancılığın” en romantik biçiminin en ateşli öncülerinden Osmanlı Türkleri olduğunu da unutmamak gerek: Halide Edip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp”⁷¹⁰

Bu anlamada Cioran’ın: “Ancak imkânsızın büyüyle harekete geçeriz: bir ütopya doğurup kendini buna hasredemeyen bir toplum, köhneleşme ve yıkım tehdidiyle karşı karşıyadır adeta”⁷¹¹ ifadesini hatırlamak gerekir.

Türkçü düşüncenin ve bu düşünceyi bütün pragmatizmine rağmen destekleyen İttihat ve Terakki’nin Şevket Süreyya nesline verdiği umutta bu yolda değerlendirilmelidir. Üstelik Süreyya örneğinde bu durumun onun bireyselliğini aşan bir durumu da vardır ve bunu Gasset toplumsal-kamusal inanç olarak tanımlar: “Bireylerin bireysel olarak, yani her birinin kendi başına ve kendi hesabına inandıkları şeyler bir yana, her zaman için inançların bir de toplu haldeki durumu vardır. O toplumsal inanç falan ya da filan bireyin duyduğu inançla örtüşebilir de örtüşemeyebilir de. Bu bağlamda belirleyici olan nokta, her birimizin, inancı ne yönde olursa olsun, kendimizi olup bitmiş, toplulukça yerleştirilmiş, yani toplumsal açıdan yürürlüğü olan bir inanç durumu karşısında bulduğumuzdur.”⁷¹²

Ş. Süreyya için bu kamusal-toplumsal inanç bir tür milliyetçilikle özdeştir. Bir ideal-ütopya-inancın peşinden koşmuş olması onu gerçeklerden koparmamış tersine o gerçekliği algılamasının önündeki engelleri sürekli sorgulamıştır. Azerbaycan’da bir öğretmen olarak bilgilenme koşullarının yetersizliğinden şikâyetçidir. Şevket Süreyya tarihin akışının çok hızlandığı bir süreçte yaşar ve hadiselerin gelişimi ona bir anlamdan ziyade muamma getirmiştir. O ise olayların taşıdığı manaları layıkıyla değerlendirmek istemektedir. Bu değerlendirmeyi yapabilmesindeki engel yeni fikirlerden yoksun oluşudur. Bu dönemde Rus Devrimi’ni ve milli devlet inşası gibi konuları gerçekçi bir temelde ele alabilmekten uzaktır. Daha da önemlisi eski toplumun hiyerarşi ve değerlerinin bozulduğu yenilerin ise henüz şekillenmediği bir dönem de yaşamış olmasının bu sorunu çetrefilleştirdiğinin de farkındadır: “Bunların

⁷¹⁰ Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, s. 29.

⁷¹¹ E.M. Cioran, *Tarih ve Ütopya*, çev. H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 82.

⁷¹² Jose Ortega Y Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, çev. N. Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.10.

hepsinin elbette ki bir manası vardır. Ama sen anlayamıyorsun. Çünkü sen bir cahilsin! Kafamdaki bütün sermayem, bir öğretmen okulunun basmakalıp tekerlemeleri üzerine işlenmiş, karmakarışık birtakım hayallerden başka nedir ki? Hatta İstanbul'dan bir darülfünun (üniversite) şahadetnamesi de alabilirdin. Fakat sanki ne değişecekti? Belki mecelle kaidelerini sen de ezberleyecektin. Tek yabancı dil bilmeyen, evlerinde kitaplıkları bulunmadan, koltuklarının altında telif eserleri olmadan birtakım asık suratlı hocalar, sana dünya tarihinden, iktisattan, coğrafyadan dersler vereceklerdi. O dersler, o takrirler ki, en kabadayısının özünü bir incir çekirdeğine sığdırmak kabildir. Sen, bir yabancı dil bile bitmiyorsun. Öğretmen okulu sana ne vermişse onu bir adım bile ilerletemezsin. Avrupa'ya tahsile gideyim desen, seni kim gönderir? Memleketinde tek dikili ağacın ve bir yerde bir tek kuruşun bile yok... Hâlbuki hem senin ömür çürüttüğün o yarı kışla mekteplerin, hem dilsiz, kitapsız, fakat kof, asık suratlı hocaların arkasında, ne senin ne de onların bilmediğin başka bir âlem var: Bilgilerin, fikirlerin, kültürlerin âlemi. İnsanlığın yüzyıllar boyunca biriktirdiği fikir sermayesi... Sen onun yolunu bulmalısın yavrum, onun kaynağını... Sen anlamıyorsun ama, her şey ona dayanarak yürüyor. Terakkiler, medeniyetler, hatta isyanlar, ihtilâller bile..."⁷¹³

Osmanlı eğitime sistemine yönelttiği eleştiriler kendisi için yeni eğitim olanaklarının varlığını da sorgulamayı beraberinde getirmiştir. "Kuzeye Çıkan Yol"u seçmeden önce Süreyya Anadolu'ya dönmeyi düşünmüş de olabilir. Nitekim Şark Milletleri Kurultay'ı için Bakü'de bulunduğu sırada dönemin Türkiye sefiri Memduh

⁷¹³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 210-211. Savaşığı yıllarla ilgili daha sonra anlattığı bir anekdot onun Osmanlı İmparatorluğu içinde aldığı eğitimin niteliği hakkında daha iyi bir fikir verir. Osmanlı ordusu Ermenistan'a girdiğinde Sarıkamış önlerindeki bir patlamada yaralandığı için iki aya yakın tedavi gören Şevket Süreyya, birliğine Aleksandropol'da katılır. Burada o şimdi subaylar misafirhanesi olarak kullanılan bir binaya yerleştirilir; bu bina barış zamanlarında kentin Ticaret Mektebi'dir. İlk mektep kitaplığını orada görür: "Bizim Öğretmen Okulunda kitaplık yoktu. Binada kalabildiğim günler bu zengin kitaplığa dadandım. Raflar Rusça, Ermenice, Gürcüce, Fransızca kitaplarla doluydu. Bunların çoğunun ne olduğu anlaşıyordu. Ama tabii okuyamıyordum. Ama Fransızca'yı, Rusçayı bir tarafa bıraksak bile, görüyordum ki Ermeni ve Gürcü dillerinde, zengin birer kitap hazinesi vardı. Resimli tarihler, Kozmografya eserleri, fizik, kimya, matematik, fizyoloji kitapları ve daha nice eserler. İşte Pavel'in Galiçya'da yaptığı kitaplık soygununu ben de Ermenistan'da Aleksandropol Ticaret Mektebi kitaplığında yaptım. Yarım vamlak bir Fransızca atlası, resimli bir uygarlık tarihi ve daha birkaç kitap aldım. Bizim kuşağımız savaşa giren her ülkede, galiba bu eksik kafan öğrenim için hayatta tecrübeli, ama bilgide, biraz derme çatma yetiştirdi. Hele sonradan orta öğrenimini tamamlamak ve bir yüksek öğretir, yapmak imkânını da bulamamışsa" Aydemir, *Kırmızı Mektuplar*, s. 71-72. Va-Nu anılarında bu derme çatmalıkla kendince dalga geçer: "Çok kitaplar okumuş. Hâbil Âdem'in eserleri türünden: Anglosaksonların Esbab-ı Faikiyeti! Sarı Irk Tehlikesi, Maddiyecilik Nedir? Ve saire. Türkçeden başka dil bilmiyordu henüz. Tercüme eserlerin keçi boynuzundan bal çıkarmaya uğraşmış durmuştu." Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.226.

Şevket Bey Anadolu'ya döndüğü takdirde kendisine iş verileceğini belirtmiştir. Azerbaycan günleri mesleki açıdan iyi bir deneyim sayılsa da bağlandığı *Turan* ideali açısından meseleleri daha karışık hale getirmiş ayrıca önce İttihatçıların sonra Mustafa Suphi'nin Bakü'deki faaliyetleri komünizmi benimsemesi ile sonuçlanacak bir süreci başlamıştır. 1920-21 yılının olayları da onun içinde bulunduğu koşulları değerlendirebilmesini güçleştirmiştir.

1962'de yapılan bir söyleşide Şevket Süreyya bu dönem içindeki kendi fikri gelişimini şöyle özetlemiştir: “Bir subay olarak karıştığım Birinci Cihan Savaşında ve onu takip eden devrede o zaman Turan anlamı içine giren bazı Türk ülkelerinde çalıştım fakat 1920'de sosyalist ihtilâl Azerbaycan'ı da içine aldıktan sonra bu hareketle ilgilendim. Hem Bakü'deki Şark Milletleri Kurultayına, hem Azerbaycan Şurasına katıldım. Fakat bir müddet sonra hissettim ki. Türkiye'de muallim mektebini bitirmiş olmak ve biraz da subaylık ve hocalık etmiş bulunmakla beraber bilgilerim, dünya görüşüm ve elimdeki kitaplar çağdaş bir hareket olan sosyalizmi ve içine karıştığım inkılâpları anlamama kâfi değildir. Nihayet. Olaylar öyle gelişti ki. Moskova'da ekonomik, sosyal ve politik ilimler üzerine çalışan bir üniversitede birkaç yıl geçirmem mümkün oldu.”⁷¹⁴

Bu özetlediği süreç *Suyu Arayan Adam*'da daha tafsilatlı anlatılmıştır; ama Süreyya aldığı eğitimin içeriğine dair lüzumsuz gördüğü için⁷¹⁵ neredeyse hiçbir şey söylememiştir. Bu anlamda yukarıda alıntılanan “Moskova'da ekonomik, sosyal ve politik ilimler üzerine çalışan bir üniversitede birkaç yıl geçirmem mümkün oldu” ifadesi önemlidir. 27 Mayıs İhtilali'ni analiz ettiği çalışmasında bu eğitimin önemini kendi fikri gelişimi ve kariyeri açısından açıkça belirtmiştir: “Çünkü bu eserin yazarı genç yaşında ve vatanımızın sınırlarında dört harp yılını da yaşadıkten sonra, Dünya İhtilalinin, bayraklarını en hırsla dalgalandırdığı bir ülkenin bu havası içinde ve onun Üniversite ve Parti saflarında aynı havayı teneffüs ederek bugünlere gelmiştir. 1927'de ve güçlü denilebilecek bir fikir ve teorik formasyonu ile beraber ve bugün nice gençlerimizin çıkarıldığı Mahkemeler, uğradıkları mahkumiyetler sahnelerinden de geçerek, kendi-fikri varışları ile, Milli Kurtuluş Hareketimizin saflarında, kendi yerini

⁷¹⁴ “Atatürk Kadro'yu Niçin Destekledi”, *Yön*, S. 27, 1962, s.11.

⁷¹⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 238.

almıştır.”⁷¹⁶ Dolayısıyla bu eğitimin onun teorik donanımı üzerindeki belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Teorik boyut eğitim sürecinin boyutlarından sadece birisidir. Nitekim Şevket Süreyya’nın Mete Tunçay’a söylediği “Biz Moskova’da bir halt öğrenmedik o parti mektebinde ama bir şey öğrendik demişti bana: özeleştir.”⁷¹⁷ Yeni bir ideolojik bağlılık çerçevesinde de olsa eleştirel bir kültür edinmiş olmalarının üzerinde durulması gerekmektedir.

Vala Nureddin’in de “karakteristika” ve “arkadaş mahkemeleri” olarak nitelendirdiği bu özeleştir uygulaması onların benlik ve kimlik gelişimlerinin değerlendirilmesi açısından da ayrıca önemlidir.⁷¹⁸ Bu kişilik gelişiminde etkili olan uygulamayı hem Şevket Süreyya hem de Vala Nureddin oldukça önemsemişlerdir. Vala Nureddin, Şevket Süreyya’nın kendisine verdiği Suyu Arayan Adam nüshasında yazan “Suyun bulunuşu galiba yolun kayboluşu bahasına oldu. Hoş görün”⁷¹⁹ ibaresini bu nefis denetleme seansları ile ilgili bir özeleştir olarak kabul etmiştir.

KUTV’daki Türk öğrenciler için bu aşına olmadıkları tenkit seansları, yeni bir dünya görüşü ile bağlantılı yeni bir eğitim yöntemi; ama daha da çok kişisel gelişimlerine katkı yapacak seküler bir vicdan inşasına işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Bu nefis murakabesi ve denetlemesini Vala Nureddin şöyle özetler: “Muhtar paşanın bahsettiği Allah korkusunun layik çeşidiydi bu. Hıristiyanlıktaki günah çıkarmaların da layik çeşidiydi bu. İçine girdiğimiz yeni dünyanın maneviyatı bu layik vicdan mihverinde donuyordu. Bu vicdan hem kişisel, hem toplumsaldı. Yani fert, kendinden de, çevresinden de çekiniyordu. Parti temizliklerinde, arkadaş mahkemelerinde, herkes birer birer iğne deliğinden geçiyordu. Zaman zaman bu türlü Sırat Köprüleri kurulmaktaydı. Teşkilata ve kurula girmiş her fert bir karakteristika

⁷¹⁶ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 411.

⁷¹⁷ Mehmet Ö. Alkan vd. “Mete Tunçay’la Söyleşi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan vd. (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 52.

⁷¹⁸ Şevket Süreyya’da 1922 Udelnaya yaz kampında günleri anlatırken kendi aralarından 6 Ağustos adında gizli bir hücre kurduklarını belirtir ve şunları ekler: “Daha sonra, günün bir nevi çalışması başladı. Az çok usullü, kaideli bir tartışmaya daldık. Bu tartışmalar hiç de sakın geçmezdi. Bazen gürültü, ateşin çatırtılarını bastırır, ormanlara dağılırdı. Tarih meseleleri, toplum meseleleri, iktisat, felsefe formülleri derken, insanlığın istikbali sanki o gece, orada ve bu ateşin başında toplanan üç kişi tarafından halledilecekmiş gibi birbirimizle, her an artan bir şiddetle çarpışır dururduk. Bazen de bu siyaset veya fikir çatışmalarının yetini sert. Bir otokritik tartışmalar alırdı. Bu tartışmalarda, her birimizin sosyal kökeni, ruh yapısı, fikir anlayışı, hatta özel hayatı dilenildiği gibi tartaklanabilirdi. Bu suretle, şekilleşeceğimizi, yontulacağımızı, tek bir dünya görüşü, tek bir hayat disiplini içinde standartlaşacağımızı zanneder ve garip değil mi, bunu isterdik...” Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 239.

⁷¹⁹ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 286.

testine tabi tutuluyordu. Bu devre devre sicilin yenilenmesiydi. Şayet fert yüksek mevkide ise ondan korkacaklar bulunacaksa arkadaş topluluğunun dışına çıkarılıyordu. Onun lehinde, aleyhinde konuşmak isteyenler dinleniyordu. Yukarda da bahsettiğim gibi, imzalı, imzasız mektupla! okunuyor, cevaplandırılıyordu. Sonra adam içeri alınıyordu- Kendi kendini anlat Sen şu şekilde suiistimal yapmışsın. Şu şu şekilde falancanın hakkın, yemişsin Sen şu şu türlü kötü hareketlerde bulunmuşsun, deniyordu... Ve böylece, sulandırılmалardan kaçınmak için ister istemez bir layik vicdan kurulmuş oluyordu insanlarda. Kendi kendini kontrol hassası doğuyordu. Ve arkadaşlarını, kontrol, ikaz... Suç işlemeyip toplum kontrolüne sebep olmama kaygusu..."⁷²⁰

Şevket Süreyya'nın Ortodoks mezhebi bağlamında din unsuruna vurgu yapması ve Vala Nureddin'in "Allah Korkusu" olarak ifadelendirdiği dini ahlak ile bu yeni seküler ahlak arasında bir karşılaştırma yapması bu yeni yöntem ile ilgilidir.⁷²¹ Vala

⁷²⁰ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 301-302.

⁷²¹ Şevket Süreyya bu dönemde din üzerinde, derste hocanın sorduğu "Tanrılar mı insanları yarattı? Yoksa, insanlar mı tanrıları yarattılar?" sorusu ile durmaya başladığını ifade eder: "Benim neslimden, bizim kuşağımızdan olanlar için Tanrı konusu, tartışma dışında kalması lazım gelen bir konudur. Din, hatta onun ilkelerine uymasak, isteklerini yapmasak bile, ruhumuzun dokusunda yaşayan ve yıpranmayan bir duygudur... Profesörün sorusu onları hangi düşüncelere sevk etti bilmiyorum. Fakat bu soru benim manevi, ruhsal varlığım içinde uyuyan, belki zinde bir kudret halinde yaşamamakla beraber, orada derinlere itilen, şuurun yüzey dokusu altında rasgele yığınlaşan bir iç alemi harekete getiriliyordu. Bu iç alemi, bir tanrı düşüncesi idi. Asla münakaşa götürmez, fakat yaşayan bir düşünce... Uzakta, doğduğum ve çocukluğumu yaşadığım şehrin bir kenar mahallesindeki evin küçük ve basık odasında, annemin gece yansıma kadar süren ibadetleri arasında uyuyup kalırken, Allahın varlığı kendi kendine ruhuma sinirdi. Akşam, teravih, bayram namazlarının havasını daima hatırlıyordum. Mahalledeki evliyaya adanan şeylerle, ondan istenen, fakat aslında Allaha yöneltilen dilekler, dualar bir tanrı inancının ifadesiydi. İlk mektebe başladıktan sonra, yüzyıllık ağaçların arasına gömülen, mavi çinilerle kaplı bir sultan caminin loş aydınlığı içinde cemaate karışıp kılınan namazlar, edilen niyazlar ne kadar dinlendiriciydi. Sonra bu sultan caminin avlusundaki Mevlevi tekkesinde, ney ve kudüm sesleri arasında döne döne Allaha ulaşır gibi yükselen temiz yüzlü dervişlerin ruhumda yarattığı tesirler, hala derinlerde yaşıyordu. Hele doğduğum şehrin her tarafından göklere fişkıran kubbeler, minareler? Hülâsa benim ilk inançlarımı sessiz sedasız dokuyan Tanrı duygusu, şimdi bir tartışma konusu oluyordu." Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 301-302. Bu alıntı derslerdeki tartışmaların boyutu, niteliği ve çeşitliliğini yansıtmakta; ama aynı zamanda Rus Devrimi'nin din karşıtı radikal tutumunun Bolşevizmi benimseyen Müslüman bir genci nasıl etkilediğini de göstermektedir. Böylece Şevket Süreyya bir ideolojiyi benimseme sürecinde pek üzerinde durulmayan psikolojik unsurların önemine dikkat çekerek eylem ile varoluş arasındaki etik bağlantıyı odağa yerleştirmektedir. Böylece yeni bir dünya görüşü edinme ve ideoloji benimseme sürecinin dini, kültürel alanla bağlantılı psikolojik bir tarafının da olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi İslami Bolşevizm söyleminin içselleştirilmesinde adalet eşitlik ve özgürlük gibi kavramlar üzerinden din Bolşevizm'e karşı belirli bir sempati yaratabilmiştir; ama yaratıcının sorgulandığı bu yeni durumda mesele daha da çetrefilleşmektedir. Müslümanlar açısından Marksizm'e giden yolda bu durum ulusal sorunun kendine özgü bir boyutunu oluşturması açısından önemlidir. Şevket Süreyya Marksizm ile Rus ruhu arasındaki bağlantıyı dile getirirken bunu işaret etmek istemiştir: "Marksist doktrinin esasında, Alman materyalist felsefesi, İngiliz siyasi iktisadi ve Fransız ütöpik sosyalizmi geniş ölçüde işlenmiştir. Aslında bunların hiçbirinin ihtilalcı bir ruhu ve esası yoktu. Bu arada, ilk unsurları ta Makyavel'e kadar çıkan, materyalist

Nureddin yeni bir davaya bağlanma sürecinde yeni seküler bir etiğin nasıl içselleştirebileceğini sorgular: “Peki, cihan görüşü dini olmayan ve diyalektik materyalizme dayanan Moskova’daki yeni dünyamızın hikmet özü neydi? İnsan mizacındaki azgın şahlanışları dizginlemeye yarayacak manevi kantarma neydi?... Harp ve ihtilal sona erdirilmiş, yeni bir cemiyet kurma gayretleri başlamıştı. Bu cabalar hızla sürüp gidiyor. Tasnifte Çarlık. Avrupa’nın sonuncusu iken, şimdi Sovyetler, Amerika ile başa güreşiyor. Bunun nedenini bulmak için, sırf maddi potansiyeli, sırf sanayii, sırf maarifi incelemek yetmez. Muammanın bir de manevi köşesinden iplik ucunu yakalamalı.”⁷²²

Dolayısıyla Bolşevizmi benimsemek aynı zamanda bu ahlakı da içselleştirmek anlamına gelmektedir ve yine Vala Nurettin’e göre Şevket Süreyya bu tür bir ahlakın icap ettirdiklerini yerine getirmek hususunda oldukça dikkatlidir: “Pedagog Şevket Süreyya, Bakû’da yaşadığı sıra, yeni rejimin fikir ve davranışlarına kendini epey uygulamıştı.”⁷²³

Şevket Süreyya okuldaki eğitime yabancı değildir. Parti disiplini ile muhtemelen Nuha günlerinde tanışmıştır. 1920 sonlarında KUTV’daki Türkiye Sektörü ile ilgili hazırlanmış bir raporda da bu eğitimin bireysel kapasite ve özeleştirici ile ilgili bağlantıları üzerinde durulmuştur: “Hem derslerde, hem de paylarına düşen içtimai işlerde talebenin idarecilik kabiliyetleri ve inisiyatifleri yükseltilmelidir. Onun için mektep idaresi ve öğretmenler talebe yoldaşlarla çok sıkı bağlı bulunmalıdır... Bunun için mektep idaresi ve öğretmenler yardım ve yol göstermek için beraber bulundukları kolektiflerde arkadaşların kendi kafalarını işletmelerini, kendilerini bu gibi işlere alıştırmalarını temin eden bir yoldan yürümelidirler.”⁷²⁴

Marksist terbiye kişinin kendi kapasitesini dava uğrunda geliştirebilmesini, geçmiş alışkanlıklar ve önyargılarından kurtulabilmesini öngörür. Bu bağlamda devrimin tahayyül ettiği insan tipinin yaratılabilmesi eleştiriden geçer: “Talebe

tarih felsefesi ele alınmıştır. Sonra bütün bunlar, sistemleştirilmiş ve klasik formel (şekli) mantık yerine, bir tezatlar mantığı halinde düzenlenerek, on dokuzuncu yüzyılın başından beri hızla gelişmeye başlayan modern kapitalizmin izah ve tenkidine tatbik olunmuştur Benim Rusya’da bulunduğum zamanlarda bu nazari sistem, Ortodoks bir taassupla, bütün fikri faaliyetin mihverini teşkil ediyordu. Ve Rusya’da Marksizm, kendisinde aslında mevcut olmayan bir unsur, yani mistik unsur buldu. Bu suretle ekstremist Rus ruhu, Rusya’nın tabiat potansiyeli ve jeopolitik imkanlarıyla harekete gelerek, çağımızın en dramatik, ama en etkili tecrübesine girdi.” Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 291-292.

⁷²² Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.286.

⁷²³ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.290.

⁷²⁴ Çomak, “Doğu Emekçileri”, s. 105.

yoldaşlar, birbirinden hesap sormaya ve birbirine hesap vermeye birbirinin yanlışlarını iyi bir niyetle tenkit etmeye alıştırmalıdır. Onlar hem iyi tenkit yapmasını hem de iyi tenkide dayanmasını öğrenmelidirler. Onların birbirlerinde göremedikleri yanlışları ve eksiklikleri müdür ve öğreticiler tenkit etmelidir.”⁷²⁵

Bununla bağlantılı diğer bir husus nazari bilgi ile ameli bilgi arasındaki bağlantıya işaret edilmiş olmasıdır: “Kurslarını bitiren yoldaşlar nazariyeyi ameliye ile kâfi derecede canlı olarak bağlayamıyorlar. İşletmelerde kütle mesaisini beceremiyorlar ve dönüşlerinde buralarda yerleşmeğe can atacak yerde cihaza kapılanmağa koyuluyorlar, konspirasyon işlerinde noksanlıkları görülüyor. Yoldaşlarda bu ve bunun gibi eksiklikleri azaltmakta mektep yapabileceğinin hepsini yapmış değildir. Mektep, fırka aktifinin nazari-ameli bilgisini yükselten, firkalılığını sağlamlaştıran, kuvvetlendiren bir terbiye ocağıdır. O, talebeyi yükseltirken bilhassa memlekette inkılapçı ameliyeye faydalı olmağı göz önünde tutar. Diğer taraftan da onları, fırka disiplinini, konspirasyona riyeti iyice benimsemiş, girişkenliği az çok açılmış, küçük burjuvalık artıklarını en aza indirmiş ve fırka emirlerini tastamam yerine getirir birer firkalı haline getirmeğe, talebede devamıza bağlılık ve fedakârlık hissinin kuvvetlendirilmesine çalışır. O, talebenin dönüşte bulundukları yerlerde ve işlerde umumi talimatlara göre iş görebilmek kabiliyetlerini yükseltir. Bu sahada derslerden gayrı, ayrı ayrı fırka, içtimai işler ve pratikten istifade edilir ve kendilerine yol gösterilmek suretiyle yardım edilir. Ancak bu yardım, onlarda inisiyatifı açıp yükseltmeği, kafalarını işletmeği gözden uzak tutmaz.”⁷²⁶

Pratik ile ideolojik söylem arasındaki ilişkiye yapılan vurgu İsmail Hüsrev’e göre⁷²⁷ KUTV’da alınan “Devrimci Marksist Terbiye”nin⁷²⁸ temel niteliğidir. Bu başka bir ifadeyle devrim sanatını öğrenmiş profesyonel devrimci olarak yetişebilmenin koşullarını içerir. Şevket Süreyya 1908 Devrimi’nden sonra sıradan insanın giderek politik bir bilinç kazandığı kamusal alandaki etkinliklerde yer almaya

⁷²⁵ Çomak, “Doğu Emekçileri”, s. 106.

⁷²⁶ Çomak, “Doğu Emekçileri”, s. 107.

⁷²⁷ İsmail Hüsrev Tökin, *Kadro* dergisinin yazarları arasındadır. Rusya’da bulunmasının amacı tıp eğitimi almaktır. Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Va-Nu ile orada tanışır. Koşullar uygun olmadığı için tıp eğitimi alamaz. O da KUTV’un iktisat kısmına kaydını yaptırır. Kendisi ile yapılan söyleşide Rusya’ya komünist olmak için gitmediğini komünist harekete de katılmadığını özellikle belirtmiştir.” Ertan, *Kadrocular*, s.289-290. Vala Nureddin de Tökin’in parlak bir öğrenci olduğunu belirtir. Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.286.

⁷²⁸ Ertan, *Kadrocular*, s. 290.

başladığı bir atmosferde yetiştiği için bu anlamda eyleme, kitle siyasetine yabancı değildir; âma bu kez onun için yeni olan eylemin daha belirgin bir toplumsal bağlama ve düşünce temeline dayanarak karşısına çıkmış olmasıdır: “Daha yerinde bir ifadeyle: Modern toplumun bütün sınıflarının karşılıklı ilişkileri konusunda teorik olmaktan çok, politik yaşam deneyimi temelinde edinilmiş düşüncelerle kopmaz bir bağı vardır. İşte tam da bu nedenle “ekonomistlerimizin, kitleleri politik mücadeleye çekmek üzere en yaygın uygulanabilir aracın ekonomik mücadele olduğu yönündeki vaazları, böylesine olağanüstü zararlı ve pratik anlamı bakımından da son derece geridir. Bir işçinin sosyal demokrat olabilmesi için, büyük toprak sahibi ile papazın, yüksek makam sahibi memur ile köylünün, öğrenci ile lümpen proleterin ekonomik niteliği ve sosyo-politik özellikleri hakkında açık bir fikre sahip olması, onların zayıf ve güçlü yönlerini bilmesi, her sınıf ve katmanın kendi bencil emellerini ve gerçek “iç yüzünü” gizlemek için kullandığı beylik lafları ve bütün safsataları bilmesi, hangi kurum ve hangi yasaların hangi çıkarları ve nasıl ifade ettiğini bilmesi gerekir. Ne var ki bu açık fikri” hiçbir kitaptan edinmek mümkün değildir. Onu ancak yaşamın içinden canlı gözlemlerle ve verili anda etrafımızda olup biten, herkesin kendince üzerine konuştuğu ya da en azından fısıldadığı, belirli olaylarda, “belirli rakamlarda, belirli mahkeme kararlarında vb. vb. ifadesini bulan her şeyi sığağı sığağına işleyen teşhirler aracılığıyla edinebiliriz. Bütün bu çok yönlü politik teşhirler, kitleleri devrimci etkinlik yönünden eğitmenin zorunlu ve en temel koşuludur.”⁷²⁹

Bunun anlamı aksiyon ile ideoloji arasındaki dengenin kurulamadığı veya olmadığı bir durumdan yeni bir duruma geçmektir. İşçi ve köylüye kendi içinde bulunduğu koşulları değerlendirebileceği bir bilinç aşılama misyonunu yüklenmek Şevket Süreyya’ya için de yeni bir öğrenme sürecinin başlaması demektir. Şevket Süreyya artık sınıfsallık ile politik mücadele arasındaki bağlantının farkında olarak yeni konspirasyon yöntemleriyle tanışmaktadır. “Turan Halklarına” “Turan Bilinci” vermeye gelen idealist bir öğretmen olarak illegal faaliyete de yatkınlığı bulunmaktadır. Yeni davanın bir neferi olmasını böyle bir süreklilik kolaylaştırmıştır. Şevket Süreyya’nın bu bağlamda kurtarıcı rolü değişmemiş, kurtaracağı kitle ve bu kitleyi kurtarma yöntemleri değişmiştir.

⁷²⁹ Vladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı: Hareketimizin Acil Sorunları*: çev. Arif Berberoğlu Evrensel Basım Yayın İstanbul, 2011, s. 90.

Ayrıca Türk öğrencilerin konferans, paneller, hazırlanan ödev ve güncel konuların tartışılması ile şekillenen yeni tarz bir eğitim ile karşı karşıya geldiklerini de not etmek gerekir. Bu eğitimin bir komün hayatı içinde günlük işlerin öğrenciler tarafından yapıldığı pratik bir tarafı da bulunmaktadır ki öğrenciler kışın okulda yaz kamp ve köylerde bunu sürdürmüşlerdir.⁷³⁰

Okuldaki öğrenciler için Çin ve Almanya’da gerçekleşmesi beklenen sosyalist ihtilaller gibi sorunlar hakkında çeşitli konferanslar düzenlenmiş ve Şevket Süreyya ve arkadaşları Başta Stalin, Troçki olmak üzere Komintern’de etkili olan diğer Rus yöneticileri yakından görüp dinlemiş ve ayrıca Rus şehri, köyü, kasabası, yaşayışı ve kültürü hakkında bilgi sahibi olabilmüşlerdir.⁷³¹

Yine dil öğrenmek Türk öğrenciler için elzem bir durumdur. Okulun bu anlamda en büyük katkısı Türk öğrencilerin Rusçayı öğrenebilmesine imkân yaratmış olmasıdır. Bu aynı zamanda Marksist-Leninist klasiklerle tanışmanın da yolunu açacağı için önemlidir. Sosyal aile içinde Rusçayı en erken öğrenen Şevket Süreyya olduğu gibi Vala Nureddin’e göre “Şevket Süreyya Aydemir, çok mükemmel bir pedagog olarak “sivrili”miş ve “sevil”miştir.⁷³²

KUTV Şevket Süreyya’nın gelişiminde çok yönlü katkıları olan bir eğitim deneyimi olarak kabul edilebilir. Bütün bunların yanında tam bir değerlendirilme yapılabilmesi için okulun bazı diğer özelliklerinin de açıklanması gerekmektedir.

Doğu Halklarına yönelik böyle bir okulun açılma düşüncesi Şark Milletleri Kurultayı sonrasında kurulan Propaganda ve Hareket Sovyeti’nin kararlarında yer almıştır.⁷³³ Okulun temel özelliği başta Doğu halkları olmak üzere dünyanın pek çok yerinden gelen gençlere ev sahipliği yapmış olmasıdır. Bu anlamda okulun öğrenci profili tam bir kozmopolitizmi yansıtır. O dönemde Enternasyonal Marşı’nı Türkçeye

⁷³⁰ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s.307.

⁷³¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 318-354. Bu konferanslardan biri Enver Paşa’nın Buhara’daki faaliyetleri ve ölümü ile ilgilidir. Şevket Süreyya’nın bu konferansa çağırılmış olması önemlidir. Ayrıca Şevket Süreyya’nın Enver Paşa’nın bu coğrafyadaki eylemlerini de takip ettiği anlaşılmaktadır. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss.261-268. Va-Nu bu süreci şöyle anlatır: “Bolşevik liderlerini yalnız üniversitede değil, Balşoy Teatr’da ve başka büyük salonlarda dinledik, gördük. Kamenyef’leri, Rikofları, Zinoviyef, Radek ve Buharin’leri. ilh... Ben kitaplarından dolayı Buharin’e bayılıyordum. Rusçayı da onun eserlerinden öğrendim. Her kelimesini ayrı ayrı ezberleyerek... Kremlin’in törenli toplantılarında da bulunduk. Ve kongrelerde liderleri dinledik. Milletlerarası ünlü sosyalistler arasında...” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 355.

⁷³² Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 307.

⁷³³ Aslan, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, s. 175.

çeviren Vala Nureddin'e göre okulda yetmiş iki buçuk milletten insan bulunmaktaydı.⁷³⁴ Şevket Süreyya'nın da içinde bulunduğu Türk öğrenci grubu Dört kıtadan (Afrika Asya Avrupa ve Amerika) pek çok öğrenci ile bu üniversitede karşılaşmışlardır.⁷³⁵ Bu noktada Süreyya'nın gelişimi düşünüldüğünde o önce Balkanlardaki milliyetçi uyanışın içindeki halklar ile yan yana yaşamış, "Turan"a giderken Anadolu'nun etnik zenginliğiyle tanışmış sonra Azerbaycan'da "Turan" halklarının çeşitliliğini görmüş ve son olarak Rusya'da dünyanın dört bir tarafından farklı medeniyet dairelerine mensup insanlarla tanışmıştır. Dolayısıyla onun içinde yetiştiği emperyal gelenek, zihniyet ve söylemin Rus Devrimi özelinde yeni bir karşılık bulmuştur.⁷³⁶

Bu halklar içinde Türkler ağırlıklı bir yere sahiptir ve Şevket Süreyya Aydemir ve diğer isimler bu okulun ilk öğrencileri ve mezunlarıdır. Sayılğan'a göre: "Mustafa Suphi ve onunla birlikte Bolşevik ihtilaline karışmış Türkiyeli komünistler için - Ethem Nejat, Kayserili İsmail Hakkı, Niyazi Zekeriya, Hilmioğlu Hakkı, Mehmet Emin, Nazmi, Lütfü Necdet, Kazım Ali, Şefik, Ahmet Cevad v.s -ayrıca bir komünist eğitimi söz konusu değildi. Bu grubun himayesinde birtakım gençler, o sıralarda Türkiye' den Moskova'ya geldiler (1919). Ve bunlar ilk olarak komünist ihtilalinin pratik ve teorik meselelerini öğrenmek için özel bir eğitimden geçirildiler. Nazım Hikmet, Vala Nureddin, Laz İsmail (Mara), Hasan Ali (Ediz), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin) gibi gençler Sovyet Rusya' da ihtilalcilik eğitimi

⁷³⁴ Va-Nu, *Bu Dünyadan*, s. 311.

⁷³⁵ En kalabalık grubu Çinliler oluşturur. Süreyya az sayıda Hintli ile Çinlileri daha şahsiyetli bulduğunu ifade eder. "Özellikle Çinli öğrenciler çalışkan, sebatlı, telaşsız fakat birbirlerine tutkundur; ama akıllarından çok hafızaları işlemektedir: "Karl Marx'ın 'Kapital'ini İncil gibi ezberleyip makamla ve tecvitte okuyan Korelileri, sessiz bodrumlara, kuytu orman içlerine çekilip, sanki Konfüçyüs'ü okuyorlarmış gibi tekrarlayan Çinli delikanlıları düşünüyordum.", Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 326-327.

⁷³⁶ Şevket Süreyya, "Turan" ideali için mücadele eden bir savaşçıdan dünya ihtilalinin gerçekleşmesi için mücadele eden bir ihtilalciye dönüşmüştür. Bu durumu 1960'ların sonlarında yazmaya başladığı ama bitiremediği Kırmızı Mektuplar'da kendisi de ifade etmiştir. Bu mektuplar o dönemin kozmopolit havasına duyulan bir özlemi yansıtır; ama bundan daha önemlisi KUTV'da eğitim aldığı arkadaşları özelinde üç farklı medeniyetin Çin, Rus ve Osmanlı İmparatorluklarının komünist perspektiften 50 yıllık karşılaştırmalı bir değişim analizini sunmayı amaç edinir. Bu durum aslında Rusya'da verilen eğitimin, ideolojik işlev ve karakterine rağmen Süreyya'ya ele alınan meseleleri dünya ölçeğinde değerlendirebilecek bir potansiyel kazandırdığını göstermesi açısından önemlidir. Aydemir, *Kırmızı Mektuplar*, s. 67, s. 73.

gören ilk Türk komünistleri kabul edilebilir... Bu gurup Türkler KUTV'un ilk mezunları idiler.”⁷³⁷

Şevket Süreyya, Anadolu'ya döndükten sonra orada öğrenime devam eden Şaziye Sabiha'nın anlattıkları da KUTV ile ilgili en erken tanıklıklardan biridir: “Bugün Moskova da ali tahsil hayatı ve buna şarkılı talebenin dereceyi iştirakı sualine cevap vermek istiyorum. Moskova'da ali tahsil müesseseleri iki kısımdır, bir hükümet Darülfünunları iki Komünist Fırkası'nın siyasi darülfünunları, hükümet Darülfünunları mesela Tıp, Pedagoji, Köy İktisadiyatı... Musiki gibi az çok dünyanın her yanındaki ihtisas darülfünunlarını andırırlar. Bunların mevcudu inkılaptan sonra yirmiyi tecavüz etti. Hükümet Darülfünunlarına iştirak eden talebenin mevcudu (41.000 kırk bir bine) karibtir. Bunları Maarif Komiserliği idare ve kontrol eder. İkinci kısım Darülfünunları siyasi parti darülfünunlarıdır ki bunların başlıcalarını Sverdlof Darülfünunu, Sosyalist Alimleri Akademisi, Kızıl Profesörlerin Darül Mesaisi Şark, Garb Darülfünunları Leninizm Enstitüsü teşkil eder.”⁷³⁸

Sabiha'ya göre KUTV Komintern'e bağlı parti okullarından biridir: “Müstakilen ve münhasıran şarkılılara mahsus diğer bir darülfünun vardır. İsmine (Şark Milletlerinin Darülfünunu) deniliyor. Mevcudu yüz bin (100000) dir. Bu mevcudun üç yüz altmışını (360) şarklı kadınlar teşkil ederler. Mektepte bütün Asya'nın ova ve yaylalarında sakın altmış üç (63) millete mensup gençler bulunuyorlar. Talebe ekseriyet sırasıyla Tatarlar, Çinliler, Azerbaycanlılar, Kafkashılar, Türkiyeliler, Çuvaşlar, İranlı, Moğol, Hintli vs. gençlerden mürekkebdır. Darülfünun'un 26 memur tarafından idare edilen ve senevi kitap mevcudu yüzde 20 tezayüd eden iki yüz elli bin (250) kitabı havi bir kütüphanesi vardır. Bu kütüphanenin Türkçe şubesi Türkiye'de neşr olunmuş ve her gün neşr olunan kitapları mecmua ve risaleleri muntazaman takib ve tedarik eder.”⁷³⁹

⁷³⁷ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s.702. Sayılğan KUTV'da TKP geleneğinde eğitim alan kişileri üç gruba ayırır. İlk grup meşrutiyet sonrası ülkeden kaçmak zorunda olanlardır. Diğer grup savaş esirleridir. Son grup ise 1926-1930 yılları arasında sistematik bir şekilde Türkiye'den gönderilen isimlerdir. Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.704-705. Vala Nureddin ile Nazım Hikmet ve Şevket Süreyya'nın Rusya'ya ulaşma şekilleri bu kategorilerin daha da genişletilebileceğini gösterir. Bu isimler arasında İsmail Bilen, Zeki Baştımar, Nail Çakırhan gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'ye döndükten sonra Şevket Süreyya'nın özellikle ilgilendiği konuların başında KUTV'a öğrenci gönderilmesi geldiğini bu bağlamda not etmek gerekmektedir.

⁷³⁸ Şaziye Sabiha, “Bolşevikler Diyarında Ali Tahsil”, *Aydınlık*, S.24, 1924, s. 633.

⁷³⁹ Ş. Sabiha, “Bolşevikler Diyarında”, s. 634.

Şevket Süreyya buradayken okulun müdürlüğünü/rektörlüğünü yapan George İsakovic Broydo, Ahmet Cevat, Vala Nureddin ve yine Şevket Süreyya'nın katkılarıyla çıkan Kızıl Şark dergisinde “Şark Zahmetkeşlerinin Komünizm Darülfünunu” başlıklı yazısında üniversiteden şöyle bahsetmiştir: “1921-22’nci yılda beynelmilel komünizm hareketinin en büyük muvaffakiyetlerinden biri de Şark Zahmetkeşleri Komünizm Darülfünununun teşkil edilmesidir. Bu darülfünün, Marksizm ve İnkılapçı ruhta olarak Şark ülkeleri için yeter derecede işçiler hazırlayan bir laboratuvarıdan ibarettir. Darülfünunda Şarkın en uzak bucaklarından başlamış bütün milletlerden (75 millet) talebeler devam etmektedir. Darülfünün, talebelerin bunca muhtelif milletlerden ibaret olmasından istifade edip mümkün oldukça bunların arasında milli hissiyatları ve bununla beraber milli düşmanlıkları yok etmek yolunda lazımı derecede faaliyet gösterdi. Bütün talebeler gündelik yaşayışları, ders odaları, yatacak odaları, kulüp işi, genç komünistler ittifakı ve müttefik fırka birlikleri vasıtalarıyla müttehid darülfünün ailesine birleştirilmiştir. Darülfünün talebelerinin bile renk be renk olmasından dolayı Şark Darülfünunu başka komünist darülfünunlarının ve mekteplerinin kör-körü olarak iziyle gitmek istemeyip öz ders kanunlarını başka kaide ile düzeltmiştir. Böylelikle başka komünist darülfünunlarının ve fırka mekteplerinin nizamnamelerinde vaktiyle hiç dahil olmayan veya çok az miktarda yer tutan ilimler dahil edilmiştir. Mesela: Şarkın iktisadiyatı, tarihi ve ilah. Darülfünün öz nizamnamelerini Şark milletlerinin aklına sığacak bir kaide üzerine tertip etmeye çalışmıştır; ta ki en kısa bir zamanda bu milletlerden malumatlı Marksist ve komünistler hazırlasın.”⁷⁴⁰

Üniversitenin tam adı Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi’dir. İsminin başına daha sonra “Stalin namına” ifadesi eklenmiştir.⁷⁴¹ KUTV Sovyet devleti ve Bolşevik partisi üst kurullarının ortak kararıyla 21 Nisan 1921’de kurulmuştur ve başlıca amacı Doğu Sovyet Cumhuriyeti kadrolarına politik eğitim vermektir.⁷⁴² Milletler Halk Komiserliği (Narkomnats) himayesinde Doğu sınır bölgesindeki kadroları eğitmek için 1921 yazında açılmıştır. Kendi misyonunu geniş anlamda

⁷⁴⁰ Tevetoğlu, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 369.

⁷⁴¹ Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s.702.

⁷⁴² Branko Lazitch in collaboration with Milorad M.Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Hoover Press Publication, America, 1986, xxviii.

yorumlayarak Güney ve Doğu Asyalıları, Arapları, Yahudileri ve Türkleri diğer Ortadoğu ülkelerinden gelenleri de kabul etmiştir.⁷⁴³

KUTV, KUNMZ (Communist University for the Nationalities of the West) ve 1925’de kurulan Sun Yat-Sen Üniversitesi ulusal komünist üniversiteler olarak da kabul edilirler ki bu üniversiteler özellikle Batı ve Asya komşularından gelen komünist propagandacı ve devrimci isimler için özel eğitim kursları vermeleriyle meşhurdurlar. Eğitim programları da büyük çoğunlukla ulusal çizgiye sadık kalarak oluşturulmaktaydı.⁷⁴⁴

KUTV, KUNMZ ve Lenin Okulu ile birlikte 1920’lerin başlarında kurulmuş ve Komintern’in eğitim programının acil ihtiyaçlarını giderecek bir işlev görmüşlerdir. Bu okulların müfredatları Marksizm-Leninizm, Rus Komünist Partisi ve işçi tarihi ekseninde düzenlenmiştir. Bu son başlık içinde Rus Devrim tarihine yapılan özel vurguyla beraber, Rus tarihi ve bütün ülkelerdeki işçi hareketleri ve toprak sorunları yer alır. Bu kurslarda öğrencilere Sovyet devrimi ekseninde, dünya koşullarının Leninist bir açıdan değerlendirilmesi ve Bolşevik örgütlenme yöntemleri öğretilir ve ayrıca devrimle ilgili bütün meselelerde Sovyet Partisi’nin önderliğinin kabul edilmesini öngören bir tutum kazandırılmaya çalışılırdı.⁷⁴⁵ Bu anlamada üniversite Rus devrimi ve ideolojisini öğrenmek isteyen genç kitleyi kendi davasına kazanma yolunda önemli bir işlev görmektedir.

Stalin 1925 yılında üniversitenin dördüncü kuruluş yıl dönümünde yaptığı konuşmada elli farklı milletin temsilcisinin üniversitede bulunduğunu belirtmiş ve bu öğrencilerin iki kategori halinde tasnif edilebileceğini belirtmiştir.⁷⁴⁶

Bu konuşma Bolşeviklerin KUTV’daki eğitimden nasıl bir yarar beklediklerini göstermesi kadar bu eğitimin Bolşeviklerin ulusal sorunu nasıl tanımladıklarını

⁷⁴³ Woodford McClellan, “Africans and Black Americans in the Comintern Schools, 1925-1934”, *The International Journal of African Historical Studies*, c.26, S. 2, 1993, s.372.

⁷⁴⁴ Zev Katz, “Party-Political Education in Soviet Russia 1918-1935”, *Soviet Studies*, c.7, S. 3, 1956, s. 243.

⁷⁴⁵ Edward B. Richards, “Soviet Control of the Third International: A Case Study”, *Social Science*, c. 36, S. 1, 1961, s.28. Türkeş, Kadro entelektüellerinin düşünsel köklerini analiz ettiği kitabında KUTV’un üç dönemlik bir müfredatını yayınlamıştır. Coğrafya, fizik, kimya, biyoloji, matematik, geometri temel bilimlerin yanı sıra sosyal gelişmeler tarihi, siyasi iktisat, iktisadi coğrafya, Avrupa, Rusya tarihi, iktisadi yapıların gelişme tarihi, tarihsel materyalizm gibi derslerde bu müfredat içinde yer alır. Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s. 79.

⁷⁴⁶ <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1925/05/18.htm>; J. V. Stalin, *Eserler* c.7, çev. İ. Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 116-130.

belirtmesi açısından da önemlidir. Zira eğitim ideolojik bağlamda bir başarı elde edilmesi bu ulusal sorunun bir çözüme kavuşturulmasıyla bağlantılıdır. İlk grubu burjuvazinin ve dolayısıyla emperyal sömürünün var olmadığı Sovyetlerin doğusundan gelen öğrenciler oluşturur. İkinci grup ise emperyalist sömürünün devam ettiği bağımlı kolonyal ülke öğrencileri oluşturur. Böylece Stalin farklı koşullar altında yaşayan ve gelişen iki farklı Doğu ayrımı getirir ve buradan yola çıkarak bu iki kategori içinde yer alan ülkelerin ana özelliklerini sıralayarak KUTV'a bu kategorik ayrıma göre iki ayrı siyasi görev listesi çıkarır.

Bolşevik ulus politikasının tek doğru politika olduğu kabulünden yola çıkan Stalin kolonyal ülkeler için üç önemli sonuç çıkarır. Buna göre bu ülkelerde emperyalizmin baskısından kurtulabilmek ancak bir devrimle mümkündür. Bu devrim proletaryanın hegemonyasında organize edilmiş bağımsız bir komünist parti tarafından gerçekleştirilebilir. (Bu süreçte uzlaşmacı milli burjuvazi izole edilmeli ve devrimci küçük burjuva kitle bu burjuvazinin etkisinden kurtarılmalıdır.) Kesin zafer ancak bu ülkelerdeki kurtuluş hareketi ile batı proletaryası arasında gerçek bir bağlantı kurulması ile elde edilebilir.

Stalin bütün bunları söyledikten sonra bu ülkelerdeki devrimci hareketin acilen yerine getirmesi gereken görevleri sıralar: İşçi sınıfını nitelikli elemanlarını komünist harekete kazanmak ve bağımsız komünist partiler inşa etmek, uzlaşmacı burjuvazi ve emperyalizm bloğuna karşı işçi, köylü, devrimci entelektüellerden oluşan ulusal devrimci bir blok çıkarmak bu oluşturulan blokta proletaryanın hegemonyasını sağlamlaştırmak, şehirde ve kırdaki küçük burjuvaziye uzlaşmacı ulusal burjuvazinin etkisinden kurtarmak için mücadele etmek ve son olarak kurtuluş mücadelesi ile gelişmiş ülkelerdeki proletarya arasında ilişkiyi tesis etmek.

Stalin nihayetinde KUTV'un bağımlı kolonyal ülkelerdeki devrimci gelişim sürecinin bütün özelliklerini dikkate alarak hazırlanmış bir müfredatla eğitim vermesi gerekliliğine işaret eder. Üniversitenin üzerine düşen görevleri yerine getirebilmesi ancak bu şartla mümkün olabilir. Ona göre bu üniversiteye gelen yoldaş-öğrenciler bilgi ve aydınlanmaya susamış kişilerdir. Stalin'in analizi geliştirildiğinde öğrencinin aldığı eğitim içeriğinin sadece Rusya koşullarına uyarlanmış bir Marksizm'den oluşmadığı görülür. Kendi ülkelerinin gelişim koşullarıyla bu ideoloji arasında bağ

kurmaları gerekmektedir. Sosyalist devrimin başarıya ulaşması için gerekli ön koşul budur.

Dolayısıyla “kırk ambar”⁷⁴⁷ olarak nitelendirilen KUTV’da farklı milletlere mensup her bir öğrencinin Marksizm ve Leninizm’le kuracağı ilişki de farklı olacaktır. Her ne kadar misyonu “Leninizm hakkında gerçekleri doğu halklarına anlatacak ve devrimi bütün dünyaya yayacak kadroların yetiştirilmesi” ve “Doğudaki anlaşmalı ve otonom cumhuriyetlerden, otonom eyaletlerden, komünlerden ve milli azınlıklardan gelecek öğrencilerden ‘siyasi işçilerin’ hazırlanmasını organize etmek”⁷⁴⁸ şeklinde belirlenmişse de her ülkenin özgün koşulları Bolşevik enternasyonalizmin karşısında ulusal sorunun bu Marksizm-Leninizm içinde nasıl ele alınacağı noktasını dayatır. Bunun anlamı Marksist Ortodoks gelişim şablonunu⁷⁴⁹ kolonyal ve bağımlı olarak kategorize edilen ülkelerin nasıl gerçekleştirebilecekleridir.

Şevket Süreyya örneğinde KUTV’daki öğrencilerin hem kendi ülkelerinin tarihsel gelişimini sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerini hem de Rus Devrimi’ni hazırlayan koşulları öğrenmeleri gerekmektedir. Bu, kendi tarihi ile Leninist ideoloji eşliğinde dar bir ilişki kurma anlamına gelirken dönemin şartları “milli komünizm” olarak formüle edilecek bir öğretinin tartışılma imkanlarını yaratmıştır. Dolayısıyla okulun kozmopolitizmi komünizmin farklı ülkelerle ilişkisi bağlamında ideolojik bir esneklik ve çeşitlilik ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şevket Süreyya Aydemir KUTV’a başladığında Batı’da dünya devriminin gerçekleşeceği beklentisi ve fikri içinde Lenin önderliğindeki Bolşevik kadronun ideolojisi henüz katılaşmamıştır: “Komünist Üniversite’nin öğrencileri birbiriyle çekişen değişik tezlere tanık oluyorlardı. Bu, ideolojik tartışmanın yükseldiği, Leninist teorinin henüz Stalinist dogma halinde katılaşmadığı bir dönemdi. Ama bu ilk aşamada bile, Troçki’nin enternasyonalizmi ile Stalin’in daha pragmatik, tek ülkede sosyalizm kavramı arasındaki çatışma fark

⁷⁴⁷ İsmail Bilen, *Kısa Biyografi*, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s.22.

⁷⁴⁸ Çomak, “Doğu Emekçileri”, s. 90.

⁷⁴⁹ Bu sorunun can alıcılığını Nazım Hikmet’in KUTV yıllarını da anlattığı anı-romanından yapılacak bir alıntı gösterir: “Odamızın duvarlarına, kapının bir yanından başlayıp öbür yanımda biten, yarım metre kadar genişlikte bir şerit halinde fotomontaj serisi yapmıştım. Anuşkayla Kerim seyrediyor. Sİ-YA-U ile ben arkada duruyoruz. Fotomontaj serisi, toplum düzenlerini gösteriyor. Kapının sağında ilkel komünizmden görüler: ara yerde aşiret devri, kölelik devri, derebeylik, kapitalizm filan; kapının solunda, yeni bir toplum düzeni: Dünya komünizmi.” Nazım Hikmet, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, Gün Yayınları, İstanbul, 1967, s. 113.

ediliyordu. Troçki Komünist Üniversite'de öğrencilere yaptığı konuşmalarda, uluslararası dayanışmanın gerekliliğini vurguluyordu.”⁷⁵⁰

İkincisi KUTV’da ders veren hocaların çeşitliliği idi: “KUTV daha baştan itibaren sömürge dünyasının devrimci yüksek kadrosunun zihinsel karargâhı haline geldi. Müslüman milli komünistlerinin fikirleriyle yoğun ve sistematik bir biçimde ilk kez burada karşılaştılar. Dışarıdan gelen bu devrimci öğrencilerin ideolojik olarak yetiştirilmelerinden sorumlu sürekli öğretmenler arasında hemen bütün önemli Müslüman milli komünistler yer alıyordu: Sultan Galiyev, Turar Rıskulov, Neriman Nerimanov, Necmeddin Efendiyev Samurskiy, Galimcan İbragimov, Ahmed Baytursun, Feyzullah Hocayev ve Mir Yakup Dulatov. Ders vermek veya yönetimde görev almak üzere KUTV’ye davet edilen yabancı komünistler arasında, hepsi de sonuç olarak Sultan Galiyev’inkilere benzer siyasal fikirler öne sürecek olan, Hintli Manabendranath Roy, Hollandalı H.J.F.M. Sneeveliet ve İranlı Sultanzade vardı. Gerçekte ilk ikisi Komintern’in ikinci Kongresi öncesinde sömürge halklarının dünya devrimindeki başat rolünü yüksek sesle savunmuşlardı. Tıpkı Sultan Galiyev gibi, Avrupa’daki devrimin başarısının doğrudan doğruya Doğu’daki devrimin başarısına bağlı ve bağımlı olduğu konusunda ısrar etmişlerdi.”⁷⁵¹

Üçüncüsü de okutulan kitaplarla ilgiliydi: “KUTV’deki öğretimin ideolojik saflığı fakültenin ve Öğrencilerin karma siyasetinden dolayı olmasa da, öğrencilere tavsiye edilen okuma malzemelerinden ötürü, daha erken bir zamandan beri kesinlikle kuşkuluydu. Öğrencilere tavsiye edilen öğretisel eserler arasında, örneğin, Bolşeviklerin yapısına hiç uymayan Otto Bauer ve Karl Renner’in yazıları vardı. Bu kozmopolit çevre içinde milli komünist fikirler genişliğine geliştirilip tartışılabilirdi. Bu fikirlerin Sovyet olmayan öğrenciler tarafından KUTV’den dışarıya nakli doğal ve engelsizdi.”⁷⁵²

Sonuç olarak yeni bir kolektivite ve disiplin çerçevesinde tanımlanmış yeni bir savaşı ve ütöpik kozmopolitizmi içeren bu söylem Şevket Süreyya özelinde aynı zamanda bir eğitim imkanına işaret eder. Bütün bu unsurlar onun eğitim sürecindeki temel parametreler olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla Şevket Süreyya, Anadolu’ya

⁷⁵⁰ Göksu-Timms, *Romantik Komünist*, s. 78.

⁷⁵¹ Benningsen-Wimbush, *Sultan Galiyev*, s. 136-137.

⁷⁵² Benningsen-Wimbush, *Sultan Galiyev*, s. 137.

dönüp Aydınlık dergisinde çalışmaya başladığı dönemde de en çok Ortodoks Marksizm’le belirlenmiş bu otomat olma halinden yakınmış olsa da nihayetinde ideolojik bir perspektiften de olsa Rusya’daki, dünyanın ve kendi ülkesinin içinde bulunduğu koşulları değerlendirebilecek bir ufuk kazanmıştır. Ancak Komintern’in alametifarikası olan olayları enternasyonal açıdan değerlendirme hasletinin her zaman Rus dış politikası ile bağdaşmadığı gerçeği karşısında bu okulun “Basit bir yandaşlıktan, güvenilebilir ve konuşlandırılabilir ajanlara dönüşümü sağlayan bir bağlılık eğitim”i⁷⁵³ verdiğini de göz ardı etmemek gerekir. Bununla beraber Şevket Süreyya’nın Anadolu’ya geldikten sonra Komintern ile çatışan milliyetçi sol bir söylemi geliştirebilecek kapasiteye ulaşmış olmasına da dikkat edilmelidir.

⁷⁵³ Richards, “Soviet Control”, s. 27.

3.BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR (1923-1950)

3.1. Türkiye Komünist Partisi Yılları: 1924-1927

3.1.1. “Aydemir”⁷⁵⁴ Yoldaş İstanbul’da

1924 yılında İstanbul’a döndükten sonra Şevket Süreyya 1928 yılına kadar aktif olarak TKP içinde yer almıştır. Önceki bölümde de belirtildiği gibi Şevket Süreyya’nın Rusya’ya eğitim almaya gitmesi hayatındaki eylem-yoğun dönemin kapanması demektir. 1921 sonlarına gelindiğinde Bakü TKP’nin Moskova ve Kars antlaşmaları uyarınca Komintern eliyle tasfiye edilmesi onun böylesi bir karar almasında etkili olmuştur.⁷⁵⁵

Ayrıca 1920 Ocak sonlarında Mustafa Suphi ile beraberindeki TKP Merkez Heyeti üyelerinin Anadolu’ya geçme teşebbüslerinin başarısız olması TKP’nin etkinliğini büyük ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Şevket Süreyya’nın yukarıda da belirtildiği gibi TKP içindeki etkinliği bu olaydan sonra artmaya başlamıştır.

Bu etkinliğin veya otobiyografisine yansıyan bu dönemdeki yolculukların ilk sebebi Enver Paşa ikinci ise TKP’nin arkada bıraktığı Harici Büro lağvedilerek oluşturulan Teşkilat Bürosu’nun partiyi yeniden canlandırma teşebbüsleridir.⁷⁵⁶

15 Nisan 1921 tarihinde oluşturulan bu büro İsmail Hakkı, Süleyman Nuri, Abid Alim, Salih Zeki, Ahmet Cevat, İsmail Kadir gibi isimleri bünyesinde barındırmaktadır.⁷⁵⁷ Faaliyetinin merkezi Batum’dur. İsmail Hakkı’nın önderliğindeki grubun ana amacı Anadolu ile iletişime geçebilmek ve buraya partili kadroları gönderebilmek olmuştur. Teşkilat Bürosu Şefik Hüsnü’nün İstanbul Komünist Grubu

⁷⁵⁴ Şevket Süreyya Soyadı Kanunu’ndan sonra Aydemir soy ismini almış olmasına rağmen TKP döneminde de bu ismi müstear olarak kullanmıştır ve yazışmalarda da “Aydemir Yoldaş” ibaresi dikkat çekmektedir.

⁷⁵⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara, 1989, s. 34, s. 44.

⁷⁵⁶ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.1*, s. 82-83, s.88-90.

⁷⁵⁷ *Dönüş Belgeleri c.1*, s. 151.

(İKG) ile de bağlantı kurabilmiştir.⁷⁵⁸ Başka bir şekilde ifade edilmek istenirse TKP kadroları Ocak ile Nisan 1920 arasında yaşadığı felaketin etkisinden ancak kurtulabilmişlerdir. Üstelik Komintern ve Şark Şurası Mustafa Suphi, Süleyman Nuri-Fuat Sabit fraksiyonu arasındaki rekabetten diğer ajanlık faaliyetlerinden kaynaklı sorunlardan dolayı artık TKP'ye güvenmemektedir.⁷⁵⁹ Bu tavır Bakü TKP'nin tasfiye edilmesinde etkili olmuştur. Aralık 1921 tarihinde aralarında Şevket Süreyya'nın da bulunduğu Batum'daki Türk Komünist grubu 11 Aralık 1921 tarihinde yapılan fevkalade içtima da Gürcistan Komünist Fırkası içinde bir teşkilat olarak varlığını sürdürme kararı almıştır.⁷⁶⁰

Şevket Süreyya için bunun anlamı 1921 sonlarında bağlandığı yeni davaya intibak sürecinde işsiz ve işlevsiz kalmış olmasıdır. Dolayısıyla da Şevket Süreyya Gürcistan Komünist Fırkası içinde stajını tamamlamaktansa eğitim almak için Rusya'ya gitmeyi tercih etmiştir. Şevket Süreyya 1922-23 yıllarını eğitim için Rusya'da geçirmiştir. 1924 yılından itibaren İstanbul'da TKP saflarında aktif biçimde çalışmaya başlayacaktır.

Şevket Süreyya Moskova'da iken Anadolu'ya dönüş fikri de yavaş yavaş düşüncesine yerleşmiştir. Bu kararı vermesinde özellikle 1922 yılında gezdiği

⁷⁵⁸ Teşkilat Bürosu'ndan İsmail Kadir Komintern'e gönderdiği 31 Ağustos 1921 tarihli raporunda Büro'nun amacı ve faaliyetlerini şöyle özetlemiştir: "1/ Teşkilât Bürosu kurulduktan sonra onun faaliyet ve bakışları Türkiye'ye çevrildi, ardından işlerimize uygun düşmeyen, partiye ciddi olmayan sebeplerle girmiş kimi yoldaşların saflarımızdan ihraç edilmesi kararlaştırıldı. 2/ Mustafa Kemal Paşa hükümetinin komünistlere karşı sert baskıları dolayısıyla Teşkilât Bürosu çalışmalarını eskisinden farklı olarak gizli yürütmeye başladı. Kemalist hükümetin Rusya'daki temsilcilerinin Türkiye'ye siyasi faaliyetler için gönderilen parti işçileri olayını izlediğini ve ilgili bilgiyi onları yok edecek makamlara bildirdiğini biliyoruz. 3/ Teşkilât Bürosu İstanbul'a çok yoldaş gönderdi. Onlar orada çalışıyor ve biz onlarla bağlantıları canlı tutuyor, gerekli malûmatı alıyoruz. Bundan başka orada değişik ajitasyon broşürleri çıkaran matbaa var. Bizim gönderdiğimiz yoldaşlar Zonguldak, Sürmene, Of ve Lazistan gibi Anadolu'nun birçok yerinde de faaliyet yürütüyor ve biz onlardan da değişik malûmat ve bilgi alıyoruz. Biz ayrıca Anadolu'ya ve İstanbul'a sık sık literatür de gönderiyoruz. Bizim Batum'da da Anadolu'ya ve özellikle Trabzon'a ajan gönderen, buralarla oldukça sık ve etkin bağlantı içinde bulunan illegal bir teşkilâtımız var. Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, s. 82.

⁷⁵⁹ Teşkilat Bürosu oluşturma sürecinde Abid Alim, Süleyman Nuri ve İsmail Hakkı arasındaki tartışmalara bakıldığında TKP ve Harici Büro dönemindeki avantürizmden bahsederek İsmail Hakkı'nın tarafsız kalmak ve sorumluluk almamak istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Teşkilat Bürosu TKP kadroları arasında acil bir birliktelik yaratma vazifesini deruhte etmiştir: "Teşkilat bürosunun ilk vazifesi fırka dahilinde dedikoduları ortadan kaldırarak fırka uzuvlarıyla yekvücut bir hale getirmek ve bu husus bugünkü içtimada idareyle bu fikrin tervicine çalışmak 15/4/1921 günü davet olunan içtimada bu fikir etrafında idare-i kalam edilecek ve suretle ihtilafın ber-teraf olunması için mümkün olan tedabir ittihaz edilecek..." *Dönüş Belgeleri c.2*, s. 142-143.

⁷⁶⁰ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, s.100-101. Şevket Süreyya'nın Teşkilat Bürosu'nun kurulup daha sonra lağvedilme sürecinde teşkilat içinde aktif olduğu anlaşılmaktadır. 1921, TKP kadrolarının Kafkaslarda toparlanmaya çalıştığı, ama bir yandan da Ankara Hükümeti'nin sola karşı müsamahasız olduğu bir yıldır.

Moskova Sergisi'nde gördükleri etkili olmuştur. Bundan önce Şevket Süreyya Aydemir, Nazım Hikmet'in:

“ve küçük ve büyük ve Beyaz Rusya ve Kafkasya, Sibirya ve Türkistan,
ve kederli Volga yollarının
ve şehirlerin bahtı
bir şafak vakti değişmiş oldu.”⁷⁶¹

Dizelerinde dile gelen “Turan”ın kaderinin ve geleceğinin artık Rusya’nın elinde olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Azerbaycan’ın Sovyet denetimine geçmesinden sonra bütün Rusya Müslümanlarını aynı kaçınılmaz son beklemektedir. “Amerika ile yarış”, “elektrifikasyon” ve “makineleşme” sloganlarına yansıdığı gibi Rusya’nın bundan böyle artık bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmeye çalışacağı ortaya çıkmıştır. Azerbaycan’a gelirken geride bıraktığı imparatorluk ise artık ayakta değildir. Derin bir yabancılaşma hisseden Şevket Süreyya Moskova’da açıkça işlevsiz ve hedefsiz kalmıştır: “İçinde bulunduğum insanlara ve davalara kendimi ilk defa işte o gün yabancı hissettim. Bu duygu neden doğdu bilmiyorum. Bu his, belki de biraz yorgunluğun, biraz aşağılık duygusunun karıştığı bir iç ezikliği idi. Fakat muhakkak ki, gördüğüm ve dinlediğim şeyler, benim idrak ufkumu aşıyordu. Yahut öyle değildi de, içimdeki his sadece bir kıskançlıktan ibaretti. Evet, belki bir kıskançlık!.. Çünkü bizim gençlik ideallerimizin o kadar benimsediği ülkelerin: halkların, yani bizim şu gençlik ülkümüz olan, bize vadedilmiş saydığımız, ana yurdumuz Turan’ın kaderi, öyle sanıyorum ki bugün, burada belli oluyordu. İçimdeki ezginlik bu yenilgi ve gizli kıskançlıktan gelmese bile, muhakkak ki bu dava içinde benim yerim her halde, örneğin şu sergi sarayında konuşan Rus delikanlısının yeri değildi. O, Amerikalaşılacak, Amerika’ya yetişilecek ve Amerika geçilecekti ! .. O, bu yarışın safkan bir yarış atıydı. Onun önünde aşacağı geniş ufuklar vardı. Doğru veya yanlış, muvaffak olacak veya olmayacak, ama bu rejim onun malıydı. Bu davalar onun davalarıydı. Belki buralarda, artık bir devlet kuruluyordu. Bu, onun devletiydi. O, bu rejim içinde yaşadıkça bu davalarla yoğurulacaktı. Ben ise nihayet, bir kervana karışandım. Evet, belki bir yarış karşısındaydık. Ama bu yarışta bizim atımız, galiba biraz halsiz, biraz bakımsızdı...”⁷⁶²

⁷⁶¹ Hikmet, *Bütün Şiirleri*, s. 661.

⁷⁶² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 297.

Bu yabancılaşmanın aşılabileceği yer onun için sadece Anadolu'dur. Anadolu'da ise diğer KUTV öğrencilerinin mücadele için hazırlandıkları sömürgeci bir güç yoktur. Burjuva devrimci Ankara hükümeti bulunmaktadır. Ankara Hükümeti de emperyalizme karşı savaşı kazanmış bulunmaktadır. Şevket Süreyya'ya kalan Anadolu'daki işçi ve köylü kitlenin özgürleşmesi için Mustafa Kemal ve ekibine karşı mücadele etmektir.

Böylece Şevket Süreyya Abid Alim'in onun yolunun üstüne yerleştirdiği iktidar postunun düğümlendiği yere ulaşmıştır: Milli kalkınma mı, sınıfsal mücadele mi? Şevket Süreyya bu dönemde hala "Dünya Devrimi" söyleminin etkisi altındadır. Troçki'nin Çin üzerine konuşması Kamenef'in Alman Devrimi'nin an meselesi olduğunu ifade etmesi onu hala coşturmaktadır: "Ama şimdi bana siz:- Peki iyi ama, bütün bu olaylar içinde senin işin ne? diye sorabilirsiniz. Fakat siz, kayıt ve şart tanımayan ve bulunduğu şartları, ancak heyecan kudretiyle yoğuran bir yaşın insanını düşünün. Bu heyecan, o gece beni kolayca basit park sırasının üzerinden almış; Vistül'e, Ren'e, Atlantik'e, Pirenelere, Alplere, Balkanlara sürüklemiş, götürmüştü."⁷⁶³

İçinde bulunduğu olayları bütün boyutları ile değerlendirebileceği gerçekçi bir zeminden yoksundur. Avrupa ona Anadolu'dan daha yakındır; (Azerbaycan'da iken Balkanlar-Trakya bölgesinde çalışmak için görevlendirme talep etmesi de bu etki ile ilgilidir.) ama Kırmızı Mektuplar'ın Rusları temsil eden kahramanı Pavel'i saran şüphe ve sorular artık Şevket Süreyya için de belirlemeye başlamıştır.

Rus Devrimi'nin içe kapanması ve Bolşevik kadro arasında Lenin'in ölümü ile su yüzüne çıkan iktidar mücadelesi ile ilgilidir. Dünya Devrimi söylemi yavaşça yerini "Tek Ülkede Sosyalizm"e bırakmaya başlamıştır. KUTV'a bile yansıyan Troçki'nin dünya devrimi söylemi ile Stalin'in Rusya'ya dönük milliyetçi çizgisi arasındaki rekabet ihtilalin romantik döneminin sonunun geldiğini haber vermektedir. Ayrıca Anadolu'daki tek sol örgüt olan İstanbul Komünist Grubu adına Kasım 1923 tarihinde Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'na (KEYK) verdiği raporda Şefik Hüsnü'nün "Sosyal Aile"nin İstanbul'a dönme talebine karşı verdiği cevabın Şevket Süreyya'ya pek çekici gelmeyeceği de açıktır: "Türkiye'ye dönmek isteyen dört yoldaş hakkında Şimdi, bitirmeden önce, bize sorduğunuz sorulara kısa cevaplar vermek istiyoruz: 1) Türkiye'ye gelip çalışabilecek dört yoldaşla ([Ahmet] Cevat, [Nâzım]

⁷⁶³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 339.

Hikmet, [Vâlâ] Nurettin, [Şevket Süreyya] Aydemir) ilgili olarak, işte düşündüklerimiz: Bu yoldaşların artık Moskova'da öğrenecekleri bir şey kalmadığı doğruysa, komünist propagandacı ve eğitimci niteliklerini kendi ülkelerinde kullanmaları son derece arzu edilir bir şeydir. Kitle içine nüfuz etmek için iyi militanlardan hemen hemen tümüyle yoksun bir ülke varsa, orası Türkiye'dir. Ancak bizi kaygılandıran tek bir nokta var. Bu yoldaşların ülkeye sorunsuz girip giremeyeceklerini veya şöyle veya böyle bir geçiş yolu bulsalar da ilk komünist avında yakalanıp yakalanmayacaklarını bilemiyoruz. Cevat yoldaşın ya giremeyeceğini ya da anında sınır dışı veya hapis edileceğini sanıyoruz. Çünkü burada onu tanıyan çok insan var ve yetkili makamlar onun hakkında kötü düşünüyorlar. Diğer üç yoldaşa gelince, uygun biçimde davranmayı bildikleri takdirde fark edilmeden sınırdan geçebilirler ve çalışmanın yollarını bulabilirler diye düşünüyoruz. Grubumuz onlara şu öneride bulunuyor: 1) Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği nezdinde durumlarını düzene sokmalı ve buraya legal bir pasaportla gelmelidirler. 2) En azından ilk altı ay boyunca bize gidip gelmekten açıkça kaçınmalıdırlar. Girebildikleri çevrelerde propagandalarını yapmak ve bizi aşağılamaktan rahatsız olmamak. 3) MK'mızın tayin edeceği bir bağlantı unsuru aracılığıyla, teşkilâtla ilgili direktifleri alacaklar ve raporlarını iletebilecekler. 4) İstanbul'daki yaşam güçlüklerini hesaba katmalıdırlar. Çünkü uzun süre yaşamlarını kazanamayacaklar. 5) işçiler arasında çalışmaya hazır olmadıkları, zira aydınlar arasında yapacak hiçbir şey yok. Ülkeye gelmeyi başaramadıkları takdirde, İKG orada Marksizmin klasik eserleri için bir çeviri bürosu oluşturmalarını talep eder. Söz konusu olan, kesinlikle hiçbir ihtiyacımız olmayan propaganda broşürleri değildir. Marx'ın Kapital'i, Buharin'in Tarihsel Maddecilik'i, Lenin'in Devlet ve İhtilâli, kooperatifler üzerine bir elkitabı vb. gibi başyapıtlar çevrilmelidir... Bu çevirileri bize gönderirlerse, onları burada uygun biçimde bastırmayı üstleniyoruz.⁷⁶⁴

Bu bağlamda Şevket Süreyya'da öğrendiklerini kendi yurdunda hayata geçirme isteği ve ülkesini bakımsızlığından ve sefaletinden kurtaracak yeni bir

⁷⁶⁴ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, s. 331-332. TÜSTAV Komintern Arşiv Dökümü 1, CD No: 25, Klasör No: 32_36, Belge No: 411-420.

kalkınma pratiğine katkı sunabilirse ancak içindeki ezginlikten kurtulabileceğine dair bir hissiyat oluşmaya başlamıştır.⁷⁶⁵

KUTV'un global bakışı ona böyle bir misyon yüklediği gibi yine okuldaki güçlü milliyetçi çizgi kendi fikri gelişimi ve tercihlerini etkilemiş de olabilir. Nitekim Anadolu'ya döndükten hemen sonra Şubat 1924 tarihli *Aydınlık* dergisinde yazdıkları bu açıdan çok önemlidir: “Bize gelince bizde imparatorluk zamanının da memleketimizin hakikate fena idare edilmesi; lüzumsuz muharebeler, kapitülasyonlar memleketimizi yarı bir müstemleke halinde bırakmış ve iktisadiyen inkişafımıza mani olmuştur. Bütün bunların bilhassa harb-i umumi ve Yunan tahribatı neticesinde şimdi memleketimizdeki iktisadi seyir menfî bir seyirdir, yani memleketimiz şimdi bir (sermaye terakümü) devri yaşamıyor. Memleket umumi bir fakirleşme ve sınıflaşma halindedir. Bizde henüz proletarya değil işsizler, iktidarsızlar, hülasa (lumpen proletarya) artıyor. Nasıl ki iktisadi inkişaf dediğimiz hallerde de hakiki sanayi ve ticaret değil ihtikar (spekülasyon) icra-i hüküm etmektedir. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi ne de diğer şekil kitlevi hareketler için lazım olan içtimai zemin henüz tabiatıyla teşekkül etmiş değil. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihi bir vazifesidir ve bu vazife ise disiplinli müteşekkil bir cumhuriyet partisine düşer. Cumhuriyetin idame ve muhafazası için yapılacak her hareket hatta ne kadar şiddetli bile olsa doğru, terakkiperverine, ileri bir harekettir.”⁷⁶⁶

Bu alıntı Şevket Süreyya örneğinde sol gelenek ve düşünce içindeki enternasyonalist çizgi ile milliyetçi çizginin buluşma ve ayrışma yerlerini göstermesi açısından önemlidir. Şevket Süreyya Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına yönelik bir

⁷⁶⁵ Daha sonraki yıllarda Türkiye Sol'unun gelişiminde etkili olacak kimi özellikler bu dönem TKP ideolojisi ve pratiği ile yakından bağlantılıdır. Şevket Süreyya'nın 1920'li yılların sonunda Marksizm'e atıf yapan “kalkınmacı”, “üçüncü yolcu” yaklaşımı solun bu dönemde Marksizm'i anlama ve içselleştirme çabaları ve niteliğinin bir ürünüdür. Sınıfsal mücadeleden Milli Mücadele'ye vurgu yapan yaklaşım içeride tüm eleştiri ve muhalefetine rağmen ilerici olarak gördüğü bütün politikalarında Mustafa Kemal iktidarını desteklemiştir. Sınıfsal bilincin yaratmanın nesnel koşullarının namevcut olarak kabul edilmesi, içerideki legal mücadelenin zorluğu ve hem parti içindeki mücadele hem partinin Komintern sağlıklı ilişkiler kurulamaması vb. sebepler Şevket Süreyya'nın komünizmden milliyetçiliğe geçişini kolaylaştırdığı gibi evrensel adalet, eşitlik, sömürünün ortadan kaldırılması gibi mücadele başlıkları “kalkınmacı” bir ideoloji ile de yer değiştirebilmiştir. Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c.8, Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.28-31; Metin Çulhaoğlu, “Türkiye’de Marksizm Yapılabilecek Olup da Yapılmayan Nedir?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c.8, Sol, s.69; Fikret Başkaya, “Türkiye’de Sol Hareketin İdeolojik Geri Planı Üzerine Bazı Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c.8, Sol, s.74.

⁷⁶⁶ Şevket Süreyya, “Lenin ve Leninizm”, *Aydınlık*, S.20, 1924, s.522-523. Krş. Sadrettin Celal, Şevket Süreyya vd. *Lenin ve Leninizm*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2005, ss. 32-48.

irredantizminden, “Trakya Trakyalılarıdır” sözünde ve Azerilerin bağımsızlık mücadelesinde ifadesini bulan daha dar ve bölgeci milliyetçi deneyimlerden geçerek “Mazlum Milletler”in haklarının vurgulandığı çizgiye gelmiştir. Milliyetçi damarı belirgin olan bir sosyalizmden enternasyonalizme uzanan bu sürecin ortak paydasını anti-emperyalizm oluşturur.

Şevket Süreyya açısından paradoksal olan bu anti-emperyalist söylemin emperyal bir tahayyül içinde şekillenmiş olmasıdır. İttihat ve Terakki yöneticilerinin ‘pan’ siyasete yatkınlıkları ile Bolşeviklerin dünya devrimi söylemi dönemin koşullarında ortak bir iş birliği zemini yaratmıştır. Azerbaycan’da Şark Milletleri Kurultayı’nın hemen ertesinde Mustafa Suphi’ye yazılan mektubun anlaşılabilirliği bağlam da budur. Azerbaycan’ın 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyetler tarafından işgalini “April İnkılabı” olarak olumlayan Şevket Süreyya açısından Nuha’da yeni davası adına yapabileceği bir şey kalmamıştır. Mustafa Suphi’ye yazdığı mektupla kendisinin en iyi bildiği ve muhtemelen Azerbaycan’a gelmeden önce sosyalizmle tanıştığı yer olan Trakya’da komünizmi yaymakla görevlendirilmesini istemiştir.

Ankara’da Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir başta olmak üzere milliyetçi kadronun İttihatçılar ile Mustafa Suphi’ye yönelik önlemleri radikal ve sol örgütlenmelerin yaşayabileceği bir alan bırakmamış dolayısıyla Şevket Süreyya’nın bu görevlendirme talebi de sonuçsuz kalmıştır. 1920 yılı ortalarında TKP’ye katılma isteğini açıkça ifade eden Şevket Süreyya bu konjonktürde 1920 sonlarından 1921 sonlarına kadar parti içinde aktif olarak çalışmıştır.

TKP içindeki eylemleri de Mustafa Kemal ile İttihatçılar arasında yaşanan, Anadolu’daki mücadelenin yönetimini dolayısıyla iktidarı ele geçirebilme rekabeti ekseninde vuku bulmuştur. Ankara-Moskova ve yurt dışındaki İttihatçılar arasındaki ilişkilerin ve ittifakın bozulması onu yeni bir karar verme sürecinin eşiğine getirmiştir. Sonuçta İttihatçı radikalizmin sınırının zorlanması ile Şevket Süreyya kendisini Komünist Parti içinde daha sonra da KUTV’da bulmuştur. Bu seçimiyle Şevket Süreyya o nesil içinde kendi özgü bir kimlik ve duruş yaratacak süreci başlatmıştır.

Türkiye’de komünizm, Mustafa Kemal’in ve İttihatçıların kurduğu partiler dışarda bırakılırsa üç kol halinde gelişim göstermiştir: Mustafa Suphi’nin kurduğu Bakü TKP, İstanbul’da Şefik Hüsnü ile özdeşleşmiş Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist

Fırkası⁷⁶⁷ (TİÇSF) ve Ankara'daki Salih Hacıoğlu ve Ziyetullah Nuşirevan gibi isimleri barındıran Türk Halk İştirakiyun Fırkası (THİF).⁷⁶⁸

Bu üç kol birbirleriyle ilişki hatta rekabet içinde Komintern yörüngesinde politik bir çizgiyi takip etmişlerdir. Şevket Süreyya önce Mustafa Suphi'nin sonra Şefik Hüsnü'nün TKP'si içinde aktif olarak çalışmıştır. Mustafa Suphi önceki bölümde üzerinde durulduğu gibi Şark Milletleri Kurultayı'ndan sonra TKP Kuruluş Kongresi'ni toplayarak Türkiye ile bağlantılı bütün komünistleri tek bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır; ama TKP Merkez Heyeti'nin 28-29 Ocak 1921 tarihinde karşılaştığı felaket komünist hareketi yeniden örgütlenme sorunları ile baş başa bırakmıştır.

1921-1923 arası dönemde İstanbul ve Ankara'daki tüm sol grupların ana problemi Komintern direktifleri doğrultusunda tek bir çatı altında birleşerek çalışmak ve örgütlenebilmek olmuştur. Bu durumun yarattığı temsil krizleri Komintern'in 3. ve 4. Kongrelerine de yansımıştır.

İstanbul'da bu dönemde TİÇSF dışında Türkiye Sosyalist Fırkası, Sosyal Demokrat Fırka, Ameleyi Siyanet Cemiyeti, İşçiler Derneği, Müstakil Amele Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Partisi, Beynelmilel İşçiler İttihadı gibi pek çok irili ufaklı sosyalist teşkilatlanma bulunmaktadır.⁷⁶⁹

Şefik Hüsnü'nün önderliğindeki İstanbul Komünist Grubu (İKG)/ TİÇSF bu örgütlenme mücadelesi içinde başından beri inisiyatifi elden bırakmamış ve 1923 sonlarında Şevket Süreyya partiye katıldığında Komintern tarafından da onun bu

⁷⁶⁷ Şevket Süreyya'nın İstanbul'da 1924 yılından itibaren faaliyet göstereceği bu çevre İstanbul Komünist Grubu ve çıkardıkları dergi *Aydınlık*'tan dolayı "Aydınlık Çevresi" olarak da bilinmektedir. Türkiye İşçi ve Çifti Sosyalist Fırkası'nın TKP'ye dönüşmesi 1921-1924 sürecinde tamamlanmıştır. Şefik Hüsnü bu dönemde İstanbul'daki sol örgütlenmeler, Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Hilmioğlu İsmail Hakkı gibi isimlerin ölümünden sonra Batum, Tiflis merkezli kurulan Harici Büro ve Teşkilat Bürosu, Ankara'daki THİF ile ilişki içindedir; ama bu ilişki daha da çok bir rekabeti ifade eder. Rekabet Komintern'i Türkiye'de hangi sol grubun temsil edeceği hususundadır. Hüsnü bu süreçte Türkiye'de tek yetkin komünist hareketin İKG ve *Aydınlık Dergisi* Çevresi olduğunu düşünmekte buna Komintern'i ikna etmeye çalışmaktadır.

⁷⁶⁸ Georges Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis Yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 9-10; Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, ss. 509-511; Mete Tunçay, "Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c.8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.349.

⁷⁶⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, s.199-200; Akal, *Moskova-Ankara-Londra*, s.511; Hüseyin Aykol, *Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye'de Sol Örgütler*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2010, ss.17-26. Rumların ağırlıkta olduğu Beynelmilel İşçiler İttihadı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı Mütareke İstanbul'unda Rum Ağırlıklı Bir İşçi Örgütü ve TKP ile İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

durumu kabul edilmiş gibi görünmektedir: “1923 ortasından itibaren Komintern bakımından Türkiye'deki komünist hareketin geleceği esas itibarıyla İstanbul Komünist Grubu'na ve onun gençlik içindeki teşkilâtı olan Genç Komünistler Birliği'ne bağlanmıştır... Anlaşıldığı kadarıyla birleştirilmeye çalışılan 4 teşkilât, yani, İKG, Bİİ, THİF ve Ermeni Hınçak gruplarının dokuları pek birbirini tutmamış. Bu süreçte bağımsız bir grup olarak adı anılmayan Bakû-Batum kökenli, yani Mustafa Suphi çevresinden gelme ekip ise, İKG içinde eriyerek izleyen dönemde TKP içinde yönetici konumlarda yer almıştır.”⁷⁷⁰

Şevket Süreyya'nın da içinde bulunduğu, 14 Nisan 1921 tarihinde Batum merkezli kurulan TKP Teşkilat Bürosu aynı yılın ortalarından itibaren Abid Alim ve Tahirzade Haydar gibi üyeleri aracılığıyla İstanbul'daki bu mücadelenin içinde yer almış özellikle Şefik Hüsnü grubundan çok işçiler arasında örgütlü ve etkili olan Hüseyin Hilmi'nin partisi (TSF) ile ilgilenmiştir.⁷⁷¹ Bu süreçte Şefik Hüsnü'nün partisinin öne çıkmasında diğer partilerin akıbetleri de belirleyici olmuştur.

Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) 1922 yazından itibaren eski önemini kaybetmeye başlamış lideri Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesiyle siyaset sahnesinden tamamen silinmiştir.⁷⁷² Batum ve Tiflis'te faaliyet gösteren TKP Teşkilat Bürosu daha önce ifade edildiği gibi Moskova ve Kars antlaşmaları gereği ve diğer sebepler yüzünden lağv edilmiş ve son olarak Ağustos 1922 tarihinde kongresini toplayan THİF'nin faaliyetine Ankara yönetimi izin vermemiştir: “Bu kongreden sonra THİF'nin yasaklanması ve başlıca üyelerinin yakalanıp mahkûm edilmesi sırasında, önderlik İstanbul'daki *Aydınlık* çevresine geçmiştir. Oysa Komintern'in 1922 sonlarında Moskova'da toplanan IV. Kongresine THİF delegeleri, İstanbul'dan gönderilenlerden daha kalabalıktı.”⁷⁷³

⁷⁷⁰ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, s. 306.

⁷⁷¹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.1*, ss. 91-98.

⁷⁷² Hüseyin Hilmi ve kurduğu partiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

⁷⁷³ Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türk Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, TÜSTAV, İstanbul, 2007, s.8. Şevket Süreyya bu sol oluşumlar içinde TSF, Bakû TKP İstanbul TKP ile ilişkisi olduğu için Ankara merkezli THİF üzerinde çok az durulmuştur; ama Akbulut-Tunçay'ın çalışmasının da gösterdiği gibi THİF Komintern yöneticileri açısından oldukça önemsenen bir hareket olmuştur. Komintern ile ilişkiler bağlamında aşağıda kısaca da olsa THİF ile Komintern ile ilişkiler üzerinde durulacaktır. İstanbul Komünist Grubu'nun 1924 yılına geldiğinde yeni TKP olarak kurumsallaşmasında Mustafa Suphilerin deneyimi ve Ankara'daki THİF'nin akıbeti Komintern, Sovyetler ve Ankara hükümeti arasındaki ilişkilerin seyrine bağımlı olarak gelişen sol için oldukça önemlidir.

Dolayısıyla 1920 ortalarından itibaren Anadolu’da komünizmi Komintern nezdinde kimin temsil edeceği noktasında önemli bir rekabet yaşanmış ve sonuçta Şefik Hüsnü’nün önderliğindeki İKG/TİÇSF/Aydınlık Çevresi bu süreçte öne çıkmıştır.

İstanbul TKP bütün bu süreçte yaşanan deneyimlerin bir sentezidir ve Türkiye’deki diğer sol hareketlerden gelen kadroları da bünyesinde barındırır. Ayrıca tüm bu mücadele Türkiye’deki sosyalizmin teşkilatlanması ve bunun Komintern ile ilişkisinin tek bir merkeze bağlanamayacak kadar karmaşık olduğunu göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Akal bu dönemde solla bağlantılı bütün aktörleri analiz ettiği çalışmasının sonuna bir kısa TKP tarihi eklemiş ve bunun gerekçesini de şöyle belirtmiştir: “Türkiyeli komünistlerin gerçek partisinin Bakü, Ankara, İstanbul merkezli partilerden hangisi olduğuna ilişkin tartışmalara açıklık getirmek için kısa bir Türkiye komünist hareketi tarihi yazmakta yarar var. Çünkü 1920 yılında bir yanda Sovyet Rusya/Bakü’de kurulan TKP, diğer yanda Ankara merkezli THİF ve İstanbul’da da TİÇSF/İstanbul Komünist Grubu gibi önemli siyasi odaklar bulunmaktadır. Hangisinin gerçek parti olduğuna ilişkin tartışmalar, 1921 yılından TKP Merkez Heyeti, 1920 mührü. 15 Şubat 1925 yılında yapılan tüm kanatların birleştirildiği TKP’nin birlik kongresine kadar şiddetle sürmüştür. Ama, o zamana kadar Bakü, Ankara ve İstanbul kanatlarından gelen komünistler, Üçüncü Enternasyonal-Komintern’i Türkiye’nin gerçek komünist örgütünün kendisi olduğuna ikna etmek için ciddi çaba sarfetmişlerdir.”⁷⁷⁴

Şevket Süreyya’nın Rusya’daki eğitimden sonra gelip katıldığı İstanbul TKP bu üç kolun ve diğer sol unsurların bir karışımıdır. Düşünsel açıdan bakıldığında İKG Alman, Fransız ve Rus sosyalizminin bir sentezini oluşturmaktadır.⁷⁷⁵ İstanbul’daki

⁷⁷⁴ Akal, *Ankara-Moskova-Londra*, s. 509.

⁷⁷⁵ Aydınlık Dergisi’nin Fevkalade Gençlik Nüshaları’nı yayına hazırlayan Atila Türk esere yazdığı uzun sunuşta bu durumu şöyle ifade etmektedir. “Aydınlık dergisi, bugünkü sahteci-gaspçı’ların değil, En eski Sosyalizmi’mizin malıydı. Fransız Sosyalizmi (Şefik Hüsnü, Sadreddin Celal), Alman devrimci örgütçülüğü (Nejat ve işçi arkadaşları) ile İstanbul Sosyalizminin (Kıvılcımlı ve Gençlik, İşçi) kuvayimilliyecilik ateşinde sentezleşmesi oldu.” Atila Türk (Haz.), *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası*, Odak Yayınları, İstanbul, 1976, s. 101-102. Sayılğan bu etkilenme kaynakları arasına İsviçre’yi de ekleyerek tabloyu daha da genişletir: “Türkiye’de sosyalist ve komünist hareketleri 1916-1917 yıllarında Türkiye dışında başladı. II. Enternasyonalin kuruluşundan sonra da Türkiye dâhiline intikal etti. Dört dış merkez, Türk sosyalizmine başlangıç oldu. 1- Fransa’da, 2- Almanya’da, 3- İsviçre’de, 4- Rusya’da başlayan ilk Türk sosyalist-komünist hareketleri, 1919’dan sonra Türkiye’de merkezileşerek günümüze kadar intikal eden sosyalist ve komünist hareketlerin doğuşunu hazırladı.” Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s. 57.

hareketin kaynağında Berlin’de örgütlenen Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇF), *Kurtuluş* dergisi kadrosu (Türk Spartakistleri) ile Bakü TKP bağlantılı Türkiye Bolşevik Partisi, Hüseyin Hilmi’nin Türkiye Sosyalist Fırkası ve Sosyal Demokrat Fırka bulunmaktadır.

Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın katıldığı İstanbul’daki parti çevresi oldukça eklektik bir yapı arz etmektedir. Ayrıca Şevket Süreyya’nın da içinde bulunduğu Teşkilat Bürosu da 1921 sonlarında tasfiye edilene kadar hem THİF ve hem de İstanbul’daki diğer sosyalist örgütlenmeler ile ilişki ve rekabet halinde olmuştur.

Bu bağlamda öncelikle İstanbul’daki hareketin geçmişine, ideolojik çizgisine ve faaliyetlerine eğilmek gerekmektedir. 1920’li yılların başlarından ortalarına kadar geçen süre içinde Türkiye’deki tek örgütlü komünist teşkilat (Şefik Hüsnü, Sadreddin Celal gibi isimlerin önderliğinde) olarak İstanbul’daki bu kadro öne çıkacak ve Şevket Süreyya da bu kadroya katılarak mücadelesine devam edecektir.

3.1.2. Profesyonel Devrimci

Şevket Süreyya İstanbul’a geldikten sonra KUTV’da yetişmiş profesyonel bir militan ve parti işçisi olarak TKP saflarında mücadele etmiştir. Bu dönemde İKG artık TKP’ye dönüşmüş ve bütün sol unsurları kendi bünyesinde toplamayı başarmış ve Şefik Hüsnü de bütün yazışmalarında TKP Genel Sekreteri unvanını kullanmaya başlamıştır.

1 Nisan 1923’te Birinci Meclis’in kendini feshederek seçimlere gitme kararı alması İKG grubunu da harekete geçirmiş TİÇSF 15 Mayıs 1923 tarihinde “Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kitlelerine”⁷⁷⁶ başlıklı bir beyanname yayınlamıştır. Partinin 1 Mayıs 1923 günü dağıttığı “İşçi Yoldaş” hitabı ile başlayan beyanname: “T.B.M.M. hükümetini ıskat ve meşruiyetine isyanı tazammun eden . . . Hükümet şekli-i hazırını düşman tabiriyle işaret ve işçi saltanatından açıktan açığa bahis ve icraat-ı hükümet aleyhine ameleyi tezahürata teşvik... Komünist rehberlerini zindanlara atan Türkiye burjuvazisinin kahrolmasını temenni... Hükümet-i hazırının şeklini tebdil ile yerine Komünist bir hükümet ikame etmek üzere ameleyi azim ve şiddetle mücadeleye

⁷⁷⁶ “Tarihimizden Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kitlelerine”, *Aydınlık Sosyalist Dergi*, s.6. 1969, ss.484-486.

sevk ve tahrik” unsurlarının bulunması nedeniyle TKP yöneticileri Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince yargılanmış ve sonuçta beraat etmişlerdir.⁷⁷⁷

Bu durum partinin faaliyetlerinin gerilemesine yol açmıştır. Bu tutuklamalardan sonra parti bazı üyelerini kaybettiği gibi kendi içinde de bir tasfiyeye gitmek durumunda kalmıştır. Kadro ve örgütü ifşa olduğu için parti faaliyetini de kısa bir süre legal alandan illegal alana çekmek durumunda kalmıştır.⁷⁷⁸

1923 ortalarındaki bu olay Ankara’daki hükümeti destekleyen parti için milliyetçilerin askeri zaferden sonraki tavırlarını görmelerini sağlayan önemli bir gelişmedir. 1923’ten sonra bir yıl arayla her 1 mayıslarda TKP tutuklamalarla uğraşmak zorunda kalacaktır. Bu bakımdan 1923 ortalarından Şevket Süreyya İstanbul’a gelinceye kadar partinin çok etkili bir faaliyet sürdürdüğünü söyleyebilmek zordur. TKP 1924 yılı ile 1925 ortalarına kadar geçen süre içinde hiç olmadığı kadar etkin ve aktif bir parti olabilmiştir.

Şevket Süreyya bu dönemde TKP’nin teşkilatlanma ve örgütlenme sürecine önemli katkı sağlamış ve partinin gençler ve işçiler arasında teşkilatlanması için propaganda çalışmaları yapmış ve aynı zamanda bu örgütlenme faaliyetlerini yönetmiştir. Bununla beraber partinin Aydınlik ve Orak-Çekiç gibi yayın organlarında yazılar yazıp Marksizm ve Leninizm hakkında çeviriler yayınlamıştır. Eyleme eşlik eden bir düşünsel faaliyet söz konusudur. Bu dönem TKP çizgisi Sadreddin Celal ve özellikle Şefik Hüsnü’nün yazdıklarından takip edilebilmektedir.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ Şefik Hüsnü, Sadreddin Celal, Hasan Ali, Vanlı Kazım tutuklanan isimlerden bazılarıdır. Tutuklamalar için bkz. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar c.1*, s. 176; Tevetoğlu, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 383-388. Davanın seyri ve gelişimi İleri ve Vakit gibi gazetelerden takip edilebilmektedir. Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.1*, ss. 269-78. Bu tutuklamalar Komintern basınına da yansımıştır. Bkz. Hristo Kabakçıyef, “İstanbul’dan Mektup Kemal Paşa Hükümeti İşçi Örgütlerine Karşı”, ss. 100-105; Eric Verney, “İstanbul’da Komünist Sanıkların Davası Beraatle Sonuçlandı”, ss. 106-107. *Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 4 Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, çev. Fatma Bursalı, Aydınlik Yayınları, İstanbul, 1979.

⁷⁷⁸ Şefik Hüsnü Mayıs-Kasım 1923 tarihlerinde İKG’nin faaliyetlerini özetlediği raporda Mayıs tutuklamalarında sonra örgütün içinde bulunduğu durumu ayrıntılı olarak anlatmıştır. Parti bu tutuklamalardan sonra kısa sürede toparlanabilmiş dava sürecinin basına yansımaları Şefik Hüsnü’ye göre parti adına fikri bir propaganda imkânı yaratmıştır. TKP’nin legal faaliyeti kesilmişse de Aydınlik dergisi yayınlanmaya devam etmiş hatta Ekim-Aralık 1923 tarihlerinde kısa süreliğine olsa da Vazife isimli başka bir gazete de neşredilmiştir. Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.1*, s. 326-334.

⁷⁷⁹ Nitekim Şevket Süreyya kendisi ile yapılan bir görüşmede Şefik Hüsnü’nün TKP geleneğindeki yerini çok iyi vurgulamıştır: “Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) bilindiği gibi, 1908 Jeune Turclerinden idi. Türkiye’ye geldiği zaman ise Jeune Turc hareketi yıkılmıştı. Şefik Hüsnü, münevver sosyalizminden, Marksizm yoluyla ihtilalci sosyalizme geçti ve Türkiye Komünist Partisini kurdu. O zaman etrafındaki arkadaşları kendisini terkettiler. Yanında Sadrettin Celal’den başkası yoktu. 1923’te ben Türkiye’ye (İstanbul’a) geldim, partiye intisap ettim. Teşkilat genişledi. Komintern ile de ilk ciddi temaslar benim

Dolayısıyla Kadro dergisi dönemindeki ideolojik liderlik pozisyonu en azından TKP'deki ilk yıllarında Şevket Süreyya için söz konusu değildir. Bu dönemde Şevket Süreyya daha çok eylemleri üzerinden tanımlanabilmektedir. Bu faaliyeti 1924 yılı başlarından 1925 yılı ortalarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Şevket Süreyya İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp hüküm giymiş, 29 Ekim 1926 yılında yeni Ceza Yasası yürürlüğe girmiş ve bunun sonucunda yapılan bir düzenlemeyle hapisneden çıkabilmiştir. Bu çalışma devresi de uzun sürmemiş Ekim 1927'de Şevket Süreyya'nın da aralarında bulunduğu TKP yöneticileri tekrar tutuklanmışlardır.

Önceki dönem ile kıyaslandığında bu dönemde partinin legal faaliyetinin zorlaşmasından dolayı Şevket Süreyya çok etkin çalışmamıştır. Dolayısıyla İstanbul'daki komünist hareket burjuvaziden 1923-25-27 yıllarında üç kez ağır darbe yemiş ve 1925 tutuklamalarından sonra partinin legal alanda faaliyet yürütmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Parti yönetimi arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve bu durum son tutuklamaya da yansiyarak partinin faaliyetini bitirdiği gibi Vala Nureddin, İsmail Hüsrev, Sadreddin Celal, Ahmet Cevat, Şevket Süreyya ile Vedat Nedim gibi isimlerin de hareketten kopması ile sonuçlanmıştır.

Şevket Süreyya'nın komünist hareket içindeki faaliyeti 1920-27 yılları arasında yaklaşık olarak yedi yıl sürmüştür.⁷⁸⁰ Bu dönem solun Türkiye'de ilk birikim

zamanımda başladı. Bence Türkiye Komünist Partisinin kuruluşunu Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in partiyi kurduğu tarihi kabul etmek en akla yakın olanıdır. Zira, günümüze kadar süren komünist geleneği Dr. Şefik Hüsnü'nün teşkilatıdır. Eğer bugün de böyle bir teşekkül varsa, Dr. Şefik Hüsnü zincirinin bir devamıdır." Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 67-68.

⁷⁸⁰ Şevket Süreyya'nın yeni yayınlanan bir mektubu onun TKP'den inkılabın hizmetine geçiş sürecini daha da aydınlatmaktadır. 3.5.1928 tarihli mektubu Şevket Süreyya Komintern'in Doğu ve Balkanlar Seksiyonu Sekreterliği'ne yazmış ve Salih Hacıoğlu vasıtasıyla Moskova'ya ulaştırmıştır. Bu mektup 1928 ortalarında hala Şevket Süreyya'nın komünist hareket ile bağlantı içinde olduğunu gösterdiği gibi onun TKP içindeki illegal deneyim ile ilgili önemli ayrıntılar da içermektedir. Mektup aşağıda TKP içindeki hiziplerin mücadelesi analiz edilirken ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Mektup Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Mete Tunçay, "Şevket Süreyya Aydemir'in Bir Mektubu", *Toplumsal Tarih*, S. 263, 2015, s. 94-95. Bununla bağlantılı bir diğer durum Sayılğan'ın Sol Hareketler kitabında dile getirdiği bazı iddialardır. Solun tarihini ele alan çalışmalar içinde Sayılğan'ın kitabı Şevket Süreyya'ya önem veren kitaplardan biri olması ile öne çıkar. Sayılğan kitabını hazırlarken Şevket Süreyya ile görüşmüş ve mektuplaşmıştır ayrıca Sayılğan'ın kendisinin de bir sol geçmişi bulunması aralarında ayrıca bir yakınlık doğurmuş olabilir. Sayılğan'a göre 1927'de beraat ettikten sonra Şevket Süreyya Rusya'ya gitmek istemiş; ama vize alamamıştır. "Baytar Salih Hacıoğlu 1927 yılında Türkiye Komünist Partisinden tasfiye edildi. Rusya'ya gitmek üzere Elektrikçi Nuri ve bir de Şevket Süreyya (Aydemir) ile birlikte SSCB'nin İstanbul Konsolosluğundan vize istediler. Sovyetler, Ş. Süreyya'ya vize vermediler. Baytar Salih Hacıoğlu ve Elektrikçi Nuri Moskova'ya gittiler." Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.139. Parti onu yurt dışına çıkarmak için girişimlerde bulunmuş; ama bu girişimlerden bir sonuç alınmayınca partiden çıkarılmıştır. "Partiden ihraç edilen üst kademe üyeleri, dış büro ve merkezlere bildirilir. Mesela, 1927 yılında içlerinde Şevket Süreyya (Aydemir)'nın da bulunduğu Partiden çıkarılan grup için aynı işlem yapılmış, Şevket Süreyya (Aydemir)'nın birkaç defa

dönemi olması açısından da önemlidir.⁷⁸¹ Bu kronoloji içinde onun eylemi üç bölüm halinde tanzim edilebilir.

İlki 1920 ortalarından 1921 sonlarında kadar partiye kabul edilme sürecini içeren dönemdir. İkincisi ise 1922-23 dönemi KUTV’da eğitim aldığı dönemdir. 1924-1927 ise İstanbul TKP’de çalıştığı dönemdir. Bu dönemde tutuklamalardan dolayı yukarıda ifade edildiği gibi iki alt döneme ayrılabilir. Bu bölümde 1924-1927 yılları arasındaki TKP faaliyetine ve bu faaliyet içinde Şevket Süreyya’nın yerine bakılacaktır.

Bu dönem komünist hareket içinde rutin faaliyetinin dışında beş önemli olay yer alır: Komintern’in V. Kongresi, TKP’nin Akaretler Kongresi, 1925 Tutuklamaları, 1926 Viyana Kongresi, 1927 Tutuklamaları. Ayrıca Saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması’nın imzalanması, Meclis seçimlerinin yenilenmesi, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin Kaldırılması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ile Şeyh Sait İsyanı’nı bastırabilmek için çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu Cumhuriyet yönetiminin ile TKP arasındaki ilişkileri etkileyen gelişmeler olarak sıralanabilir.

Komintern’in V. Kongresinde ise Manuilski TKP’ye yasal Marksizm yaptığı yolunda bir eleştiri getirerek partinin daha Bolşevik bir hattı takip etmesini isteyecektir. Dolayısıyla TKP bir yandan Komintern’in talepleri diğer yandan Cumhuriyet yönetiminin uygulama ve politikaları arasında kendine bir örgütlenme ve teşkilatlanma alanı yaratma uğraşı içinde olacaktır. TKP bu dönemde kendi imkanları doğrultusunda özellikle işçiler arasında örgütlenme faaliyetlerine ağırlık verirken partinin Komintern ile yaşadığı sorunlar daha da ağırlaşarak devam edecektir.

Şevket Süreyya’nın TKP deneyimi büyük oranda kendi otobiyografisine bu otobiyografiden sonra kimi yazı ve söyleşilerde anlattığı anekdotlara dayandığı için hayatının bu dönemi onun en karanlık günleri olarak kabul edilebilir; ama Komintern

yurt dışına çıkması istenmiş, muvaffak olunmayınca, kendisi milliyetçilik, Ankara Hükümeti ile irtibat (Moskova’da bulunduğu yıllar) gibi suçlamalarla muhakeme edilerek gıyabında hüküm verilmiştir.” Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s. 389. Diğer bir iddia da Şevket Süreyya’nın partiden ayrıldıktan sonra da uzun yıllar TKP ile ilgilenmeye devam etmiş olmasıdır: “Burada küçük bir parantez açıp hemen belirtelim ki, Şevket Süreyya Aydemir, illegal platformda TKP’yi sürekli izledi. Zeki Baştımar (Yakup Demir) gibi bir elemanı, perde gerisinden TKP Genel Sekreteri yaptırdı. 1960’tan sonra da Zeki Baştımar 1951 tevkifatından sonra çöken partiyi dağınıklıktan kurtarmadı, serbest dalgalanmaya bıraktı. İ. Bilen, Parti Sekreteri olana kadar bu likide platform devam etti. Şevket Süreyya ve Zeki Baştımar’ın ölümünden sonra, 1974 yılında TKP yeniden Türkiye dahilinde illegal çalışmalara başladı.” Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s. 614.

⁷⁸¹ Metin Çulhaoğlu, *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, YGS Yayınları, İstanbul, 2002, s. 49.

ve RGASPI gibi Rus arşivlerinin açılması ve bunların belirli bir kısmının yayınlanması Şevket Süreyya'nın bu dönem etkinlikleri, ideolojik duruşu vb. hakkındaki bilgileri genişletmiştir. Otobiyografisinde Şevket Süreyya İstanbul'a geldiğinde Beşiktaş Barbaros Hayrettin İlkokulu'nda öğretmenlik yaptığını, Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal ile Aydınlık dergisinde yazılar yazdığını ve tercümeler yaptığını, geceleri kenar mahallelere giderek işçiler ve özellikle üniversite gençleri arasında konspirasyon faaliyetlerinde bulunduğunu anlatmıştır.⁷⁸²

Dolayısıyla TKP içindeki eylemlerini ayrıntı vermeden özetlemiştir. Onun bu günler ile ilgili temel sıkıntısı yerel koşullar ile dünya devrimi söylemi arasında kalan parti kadrolarının özgün bir ideolojiye dayanan örgütlenme ve teşkilatlanma stratejisi oluşturma sürecindeki Komintern ile yaşadıkları gerilimli ilişkilerdir.

Komintern, TKP'ye (1919-1927 döneminde) çoğunlukla Kemalist iktidarı desteklemelerini, işçi ve köylü kitle arasında örgütlenmelerini önerirken; partiye yakın gelecekte bir iktidar hedefi koymamıştır. Şefik Hüsnü yerel koşullara bakıldığında bu Komintern stratejisinin etkisizliğini dile getirmiştir. Bu hedefe nasıl ulaşılacağı noktasında taraflar arasında etkili bir ideolojik hazırlık yapıp ve bir eylem programı ortaya konamamıştır. İstanbul'a geldiğinde hücreler (yaçeyka) içinde konspiratif çalışma yapan ve bunun sonucunda ortodoks öğreti ile yerel ve somut koşullar arasında bağlantı kurma noktasında zorlanan Şevket Süreyya bunu şöyle ifade etmiştir: "Kafamda her şey, sanki formülleşmişti. Kalıplara, şablonlara uydurulmuştu. Bütün kavramlar klişeleşmişti. Ben dünyayı ancak bunların perdesi arkasında görüyordum. Ne kadar değişmiştim. Şimdi bana göre İstanbul; sadece bir yan sömürge şehriydi. Şanghay gibi, Hong-Kong gibi, Bombay veya Kolombo gibi kozmopolit bir şehirdi. Benim için bu şehrin onlardan farklı hiç bir tarafı yoktu. Sonra İstanbul da o şehirler gibi, bir iktisadi hinterlanda açılırdı. Bu hinterland üstünde 'dünya kapitalistleri' hiç durmadan birbirleriyle çarpşıyorlardı. Bu şehirler gibi İstanbul'da da yabancı sermayedarlarla işbirliği yapan kompradorlar, tatlı su Frenkleri otururdu. Bunlar, yerli burjuvalarla elbirliği yaparak sömürdükleri kıymetleri birbirleriyle paylaşırlardı. Hulasa artık dünyayı, hep bana okutulan ve öğretilen şeylerin gözlüğü arkasından görüyordum. Nereye baksam, bu yarı sömürge şehrini kapitalistlerin soyduğunu, yalıma ettiklerini görüyordun: - Evet, tamam. Metropollerde, büyük, sanayi

⁷⁸² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 361-363.

memleketlerinde biriken sermayenin bir kaynağı da budur, diyordum. Her rastladığım Rum, Ermeni mağaza sahiplerine ‘kapitalistlerin uşağı’ daha kalantor ve şapkaklı yabancılara da ‘kapitalist’ diye sıfatlar yakıştırıyordum. Onların dışında kalan insanlar da ‘proleter’ yahut ‘yarı proleter’lerdiler. Bir güzel evin penceresinden bir piyano sesi gelince. Yahut önünden geçtiğim temizce bir köşkün terasında bir sofra kurulmuşsa: - İşte, hain sermayedarlar, çalınmış haklarımızı tıkınıp duruyorlar, diye bağırışım geliyordu. Limandaki yabancı ticaret gemileri bana, dünyanın soyunmasını, gümrük rıhtımlarındaki mal yığınları, kapitalistlerin dünya pazarlarını istilasını hatırlatırdı. Hele bankalar finans kapitalizmin karargahları idiler. Boş bir gaz tenekesi, hatta bir çöp tenekesi bile bana “dünya yüzündeki petrol mücadelesini” düşündürürdü. Hemen dünyanın petrol magnatları, büyük şirketler birer birer isimleri ile hafızamda sıralanırdı. Petrol istihsal rakamları, pazarlar, rekabetler hemen kafamda harekete gelirdi. Bir salaşpur parçası bana, Mısır’ın pamuk fellahlarını, Hint’in paryalarını, Virjinya’da, Georgia’ daki zenci pamuk işçileri meselelerini hatırlatırdı. Sonra bunların etrafında Mısır meselesi, Hint meselesi, Amerika’daki işçi birliklerinin el altından kapitalistlerle birleşip ameleye ihanetleri ve sonra birbirini tutmaz nice tedailer kafamı doldururdu. Hele her zabıta vakasını mutlak bir ‘sınıf kavgası’ sayardım... Sanki hiç aksamadan işleyen bir çarkın, ona bağlı bir çivisi gibi kafam, kurulu bir makinenin içinde durmadan dönüyordu. Bu kompleksin dışına çıkarmam kabil değil gibi görünüyordu... Artık bir otomat olmuştum...Tanıdıklarım bana şaşıyorlar, hatta benden kaçıyorlardı. Her açılan konuşmanın sonunu, mutlaka dünya ekonomisine bağlıyordum. Bu ekonominin üstünde ise, mutlaka çelişkiler, sömürge veya sınıf kavgaları hakimdi. Beni milli meselelere, günün olaylarına ve bu olayların alelade mütalaasına hiç kimse sürükleyemiyordu. Her konuşmayı daha başlarken, kendi mantığıma çeviriyordum. Çabuk okunan, kısa zamanda belenen ve iyi tertip edilemeyen nazariyelerden etrafımı bıktırmıştım. Kendimi bir türlü bulamıyordum. Ne yapacağımı da bilmiyordum.”⁷⁸³

Şevket Süreyya’nın kendi ideolojisi ile dünyayı değerlendirme sürecinde bir tür özeleştirme yapmasını gerektiren şey-otobiyografinin yazılma dönem ve saikleri unutulmadan- İstanbul örneğinde gördüğü umumi yoksulluktur: “Fakat toplumun bütün nizamını sarsan bir harp, çöken bir imparatorluk, bütün eski nizamın değişmesi,

⁷⁸³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 360-361.

her şeyi bozmuştu. Gelir daralmış, para kıymetsizleşmişti. Babalar ölüp, yahut bir köşede kötürümleşince, bu ailelerin hepsinde çözülüş başlamıştı. Evde kalanların gözlerinde eski kilerler, ramazan sofraları, kapalı, fakat etrafındakileri de düşünen eski İstanbul hayatı tütüyordu. Halbuki şimdi, çocuklarda ister istemez sokağa dökülüyorlardı. O zamana kadar cemiyetin bünyesinde yeri olmayan bir işçi kalabalığının ilk unsurları böyle doğuyordu. Bunlar gelecekteki, fakat henüz görünmeyen milli sanayiın canlı sermayeleri olacaktı. Ben, dokuyacağım ağları bu şekilsiz kalabalığın üzerine kolayca atabileceğimi sanıyordum. Makaleler, dergiler, gazeteler, kitaplar derken dernekler, sendikalar, grevler... İşte bu sosyalist hareketi, niçin olmasın diye de düşünüyordum.”⁷⁸⁴

Bu yokluğu diğer yokluklar daha da ağırlaştırmaktadır: kitap, fikir, iş ve hareket yokluğu. Üniversite öğrencisi okuyacak kitap bulamadığı gibi bu öğrencinin memurluk dışında da herhangi bir işe girme şansı yoktur. Üniversitesinde bilgi üretilmeyen memlekette, telif eser yazana rastlamak zor olduğu gibi da fikri bir tartışma ortamı da gençlerin çok uzağındadır. İşçi olarak kabul edilen kitlenin ise yoksullukları içinde kendi durumları ile ilgili bir farkındalık geliştirmelerine olanak yoktur. Bununla beraber Şevket Süreyya’nın kendi “avı” olarak gördüğü gençler ve işçiler arasındaki deneyimi onu en azından “günlük hayatın meselelerine” doğru çekebilmiştir.

Bu alıntılar bir bakıma “Dünya Devrimi” söyleminin ortodoksluğuyla Şevket Süreyya’nın kendi memleketini, toplumunu, tanıma ve öğrenme sürecinde olduğunun bir itirafıdır. Otobiyografide dünyayı belirli bir ideoloji perspektifinden değerlendirmenin şekilciliğine karşı bir eleştiri getirilmekte ve bu durum zaman zaman da küçümsenmektedir. Oysa bu perspektifle memleket gerçeği arasında bir bağlantı kurma süreci olarak da özetlenebilecek TKP deneyimi Şevket Süreyya’nın anlatımında yer almadığı için onun komünizmden milliyetçiliğe geçiş sürecini gerçek boyutlarıyla ele almak zorlaşmaktadır. Anlatmak istemediği TKP geçmişi onun için oldukça öğretici bir yaşanmışlık toplamıdır. Artık bu deneyimi daha ayrıntılandırarak veriler elde bulunmaktadır.

Şevket Süreyya ile birlikte TKP özellikle işçiler arasında örgütlenme konusunda belirli bir mesafe alırken Aydınlık dergisinin ise ideolojik ve kuramsal

⁷⁸⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 362-263.

olarak içeriği daha da zenginleşmiştir. Dolayısıyla hem örgütlenme bağlamında hem de neşriyat alanında Şevket Süreyya partiye önemli katkılar yapmıştır. Ayrıca Şevket Süreyya KUTV eğitilmiş kadroların TKP için ne kadar önemli olduğunu gösteren ilk örneklerden biridir.⁷⁸⁵

Daha önce Şefik Hüsnü ile Komintern arasındaki KUTV öğrencilerinin yurda dönmeleri konusundaki yazışmalar aktarılmıştı. Türkiye gönderilecek yoldaşlar olarak Şevket Süreyya, Nazım Hikmet, Ahmet Cevat ve Vala Nureddin'in isimleri belirtilmişti.⁷⁸⁶ Bu isimlerden, önce Şevket Süreyya sonra Nazım Hikmet ve en son

⁷⁸⁵ KEYK Doğu Seksiyonu aralarında Şevket Süreyya'nın da bulunduğu ilk nesil Türk öğrencileri şöyle değerlendirmiştir: "1/ KUTV'a Türkler ilk defa 1921 yılında geldi ve bunlar Azerbaycan'da devrime ak kilde katılan, Kızıl Ordu'da bulunmuş yoldaşlardı. Esas sınıfın Azeriler Bölümü'ne verilmişlerdi. Bu grup herhangi bir özelliğiyle dikkati çekmedi. 2/ 1922-1923 öğrenim yılında grup yenilendi ve büyüdü, 4-5 kişi hariç, Azerbaycan'da çalışmış yoldaşlar gitti. 4-5 yoldaş Türkiye'den geldi, kimileri partinin Ankara teşkilâtındandı. Bu teşkilâttan gelenlerin hiç biri iyi bir partili değildi. Pratik çalışmaların içinden gelseler de, onları birer partili yapmak mümkün olmadı. Onlardan biri, AKİF yoldaş bugün Bakû'de Parti Okulu'nda. Bir diğeri, CEMAL yoldaş otomobil okulunda. Sırf TEKİN yoldaş daha uyumluydu, üstelik parti çalışmalarının pratiğinden çok, teoriyi kavrayabiliyordu. Bu yıl Türkiye'ye gitti. Onun oradaki faaliyeti hakkında henüz bilgi yok, çünkü varır varmaz ordu saflarına düştü ve çalışma temeli hazırlayamadı. Çalışabileceğini tahmin edebiliriz. Yine o zaman Türkiye'den gelen, bugün Parti Üçlüsü üyesi olan İSMAIL yoldaş ile VALÂ ve NÂZİM yoldaşlar geldi. NÂZİM yoldaş bugün Türkiye'de. VALÂ yoldaş burada, Komintern'de çalışıyor. İra verileri daha sonra. 1922-1923 yılı pek olaylı geçmedi. Kimi küçük hırgürler vardı, ama grubun bilinçliliği sayesinde bunlar kolayca halledildi. Yalnız yılsonuna doğru ALİ YAZICI yoldaşın görevle gönderilmesi konusunda büyükçe bir nifak denemesinde bulunuldu, ama yine olay çıkmasına meydan verilmeden halledildi. 1922-1923 yılında çalışmak üzere Türkiye'ye hiç kimse gönderilmedi. ALİ YAZICI yoldaş (Baku Sovyet Parti Okulu'nda ders veriyor), RIZA yoldaş (Tiflis'te gazetede çalışıyor), CEMAL ve AKİF yoldaşlarla (baştan sözü geçmişti), üniversiteye tesadüfen gelmiş olanlardan iki başka yoldaş Üniversiteden görevli olarak gönderildiler. Bütün bu yoldaşların Türkiye'ye gönderilmesi söz konusu değildi, çünkü illegal işlerde çalışabilme bakımından uygunsuz kişilerdi. 3/ 1923-1924 öğrenim yılında Türkiye'den tek yoldaş bile gelmedi. 40 kadar kişiden oluşan eski grupla çalışmak zorunda kaldık. Yıl çok verimli öğrenim çalışmalarıyla geçti." Erden Akbulut - Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 c.2*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s. 279-280.

⁷⁸⁶ 1923 tutuklamasında adı geçen Ahmet Cevat'ın Moskova'dan ne zaman İstanbul'a geçtiği bilinmemektedir. Cevat kendi anılarında Z. Nuşirevan'ın burjuva spekülâtör suçlamaları ile parti mahkemesine verildiğini 1,5 yıl süren yargılamadan sonra beraat ettiğini belirtmişti. Topçuoğlu ise Ali Rıza Keskin'in tanıklığına dayanarak mahkeme süreci biten Ahmet Cevat'a on sene ceza verilerek Sibiry'a sürülecekken partinin araya girerek hatasını ve Sovyetler hududu dışına çıkmayı kabul ederse serbest kalabileceği koşulu ile ona yardım ettiğini ve onu Türkiye'ye göndererek İstanbul ve Ankara'daki gruplar ile ilgili bilgi toplama ve bunların arasında ilişki kurma görevi verdiğini belirtmiştir. İbrahim Topçuoğlu, *Neden 2 Sosyalist Parti 1946*, Eser Matbaası, İstanbul, 1976, s. 90-91. Ahmet Cevat Ağustos 1922'de THİF'in kongresine katılmıştır. Partinin Ankara Hükümeti tarafından kapatılmasını Kızıl Şark dergisinde protesto etmiştir. Ali Rıza Keskin en az bir sene KUTV'da okumuş ve biraz bilinçlenmiş öğrencileri beş ay içinde Türkiye'ye gönderme konusunda Sadreddin Celal ve Şefik Hüsnü ile Moskova'daki Büro'nun anlaştıklarını Mustafa Börklüce ile kendisinin Türkiye'ye gelerek TKP'nin 2. Kongresini toplayacaklarını Merkez Komite ile Parti Genel Sekreteri'ni seçeceklerini ve parti programını da düzenleyerek Komintern'e göndereceklerini belirtmiştir. KUTV'dan gönderilen isimlere Nazım Hikmet, Vala Nureddin, Şevket Süreyya ve eşi Leman Hanımdan başka Hamdi Şamilov'u Vanlı Kazım Laz İsmail'i Hüsamettin Özdoğu'yu eklemiştir. Topçuoğlu, *Neden 2 Sosyalist Parti*, s. 92-93.

olarak Vala Nureddin İstanbul'a gelebilmişlerdi. 5 Ocak 1924 tarihli raporunda Şevket Süreyya'nın İstanbul ile ilgili ilk izlenimleri şunlardır: "Gemi buraya ancak 15 gün önce geldi. Odesa'da bir hafta kadar kaldım ve orada Solomonov yoldaşla görüştim. Bu mektup hiç de çalışmalarımız hakkında ayrıntılı, yani büyük bir rapor değil. Şefik'i ve Orhan'ı [Sadrettin Celâl] gördüm. Onlar, özellikle Şefik, daha yetenekli ve iyi niyetli biri. Ama, dünya çapındaki işlerimizi ve Rusya'daki durumu az biliyor. Gelecekteki çalışmalarımızın ana hatlarını çizmek üzere bir araya gelmek için zaman belirledik. Ben gelmeden önce, yani bundan bir ay önce size büyük bir rapor göndermişler. Umarım, eline geçmiştir. Onların dediğine göre, orada gereken her şey var. Onların amaçları ve tahminleri hakkında gelecek mektupta konuşacağım. M. [Mirniy] yoldaşa ulaşamadım- yakında gideceğim. Sizinle bizim aramızda hiçbir bağlantı yok. Önce bu bağlantı kurulmalı. Bağlantısız işler yürütülemez. Bu konuda Odesa ile anlaştık. Bununla ilgili tahminlerimi biliyorsunuz. Bir tekne bulmalıyız, bir dükkân ve gizli bir ev tutmalıyız. M. Yoldaşla görüştüğten sonra size de bu konuda ayrıntılı bilgi vereceğim. Şimdilik legal yaşamak çok zor. Bunu halledebilmem için karımı Batum üzerinden hemen gönderin, bunu C. [Cevat] Yoldaş iyi biliyor. Parti, sendikalar ve siyasî durum hakkında bir dahaki sefere yazarım. Ben her şeyi ancak üstünkörü görebildim. Bugünkü durumun çok ilginç olduğu görülüyor. Ankara genel güveni tamamen yitirmiş. Sendikal çalışmalar da henüz pek sağlam değil. Etki sağlamak ve geliştirmek için büyük bir sabırla, uzun süre ve mütevazı çalışmak gerekiyor. KUTV'dan öğrenci gönderme sorununa gelince. Burada bilinenler legal gönderilmemeli. Gelecek sefer tam olarak kimleri nereye göndermek gerektiğini bildireceğim. Adresim önceki gibi- M. yoldaş üzerinden."⁷⁸⁷

Yine hemen hemen bu tarihlerde Vala Nureddin'e yazdığı bir mektup onun bu dönem faaliyetleri ile ilgili en ayrıntılı belge ve tanıklık olması açısından önemlidir.⁷⁸⁸ Vala Nureddin hala Rusya'dadır. Şevket Süreyya'nın Türkçe yazdığı mektup Rusçadan çevrilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Mektupta Şevket Süreyya gündelik

⁷⁸⁷ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 14-15.

⁷⁸⁸ TÜSTAV TKP ile ilgili Mustafa Suphilerin Bakü günlerinden İstanbul'daki İKG'nin TKP'ye dönüşme sürecini inceleyen 10 ciltlik belgesel külliyat içinde Şevket Süreyya'nın doğrudan yazdığı pek az mektup, rapor yazı vs. bulunmaktadır. Bu belgeler içinde Şevket Süreyya'nın görünürlüğü çok azdır. Mustafa Suphi'ye yazılan mektup, yukarıda Va-Nu'ya yazdığı mektup yine külliyatın son kitabı 1926-27 tutanakları içinde mektuplaşmalar ile 3 Mayıs 1928 tarihli Salih Hacıoğlu aracılığı ile Komintern'e ulaştırılan mektup bu bağlamda zikredilmelidir. Düşünsel gelişimi yeni yayınlanan Komintern belgeleri üzerinden daha ayrıntılı olarak görülebilmektedir.

yaşamını devam ettirebilmek ve legal olabilmek için eşi Leman Hanım'ın da bir an önce İstanbul'a gönderilmesini istemektedir: "... Son radikal reformlardan sonra Türk hükümeti genel ilgiyi üzerine çekti ve uzun zamandır kaybettiği kamuoyunu yeniden kazandı. Elbette reformlar plânı bitmedi. Hükümet konumunu muhafaza edebilirse, yani olağanüstü bir kaza olmazsa, Cumhuriyetin uzun süre güvende olduğu söylenebilir. İşçi sınıfının sakin durumu devam ediyor ve hatta gitgide artıyor. Hemen hemen hiçbir işçi teşkilâtı yok. Amele Birliği, aslında gerçekte varolmayan üyelerinin onaylarını alamadığından ve işgal ettiği bina ile değişik masraflarını ödeyemediğinden, görüldüğü kadarıyla, artık varlığını sürdüremeyecek. Dolayısıyla Amele Birliği tüm popülerliğini kaybetti. Öte yandan proleterlerin sayısı günden güne artıyor. Örneğin İstanbul ile Edirne arasındaki demiryollarına çalışmak için 2.000 kişi başvurdu. Bu insanlar taleplerine cevap almak için birkaç ay bekleyecekler; kabul edildiklerinde 30 TL maaş alacaklar. Bu 2.000 kişiden sadece 20 kişi işe alınacak, işsizlik yaygın. Adalet Bakanlığı 4 memur için bir ilân yayınlıyor, 300 kişi müracaat ediyor. Bu üç yüz kişi arasında büro hizmetlileri, astsubaylar, ücretliler, eski subaylar, vb. yer alıyor. Nihayetinde bu 300 kişi arasında yarışma yapıldı ve 20 kişi seçildi; 4'ü bu 20 kişi arasından yeniden seçilecek ve aylık 21 TL ile işe başlayacaklar. Bir öğretmen inanılmaz güçlüklerden sonra 600 kuruş (fiilen 21 lira) maaş alıyor. Onun için nihaî amaç 700 kuruş. Benim eski okul arkadaşlarım şimdi bu 700 kuruş maaşta (30 lira). Pek ender olarak, büyük yetenekler belki bir gün 800 kuruş maaş alabilir. Ayrıca fiyatlar durmaksızın artıyor. Beşiktaş'ta (merkezden uzak bir mahalle) çok basit (tek) bir oda kiralamak istedim. Benden ayda 10 lira istediler. Bir istatistiğe göre hayat harp öncesine göre 1.165 kat daha pahalı. Buna rağmen, bana göre, bu evre çok uzun sürmeyecek. Sermaye hareket halinde. Türkiye'de sermayenin biriktiğini (yani merkezileştiğini) veya birikmeye başladığını söylemek istiyorum. Yerli sermaye yakında bir organizasyon biçimini alacak. Hükümetin kabotajın sadece Türkler tarafından yapılabileceğini düzenleyen bir kanun çıkartmasının akabinde Türk denizciliği hemen canlanacak. Türklere ait gemilerin tonilatosu şu son aylarda % 50 arttı. Denizcilik kumpanyaları (örneğin Seyr-i Sefain) her gün zenginleşiyor. "Ereğli" gemisinin bir dümencisi ayda 24 lira alıyor; oysa ki -tereddütsüz söyleyebilirim- günde 24 saat çalışıyor. Bir Türk gemisinde seyahat etmek için bir yolcu akla zarar bir miktar, diğer ülkelerdekine göre çok yüksek bir miktar para ödüyor, Ticaret Odası faaliyette.

Elbette ticaret komisyonlarının araştırmalarının sonuçlarını öğrenmek öğretici olacaktır. Ancak bunlar yayınlanmadı. Ekmeğın okkası 20 kuruş, gaz 25 kuruş; Trabzon'da bir teneke gaz 350 kuruş; oysa Baku petrolü Türkiye'de neredeyse hiçbir rol oynamıyor. Sebebini bilemiyorum. Tek kelimeyle işsizlik, hayat pahalılığı, sömürü, proleterleşen yığınları hareketlendirip birleştirecek. Bu dönem -benim kanıma göre- oldukça yakın olmalı. Örneğın bir iş kanunu böylesi bir hareketlenmeye yol açabilir. Ne yazık ki hiçbir hazırlığımız yok. Bu hazırlık militanların yığınların içine sızması ve literatür olmalıdır. Bu literatür için hiç paramız yok; işçi literatürü için Moskova bize hiç yardımcı olmuyor. Bu literatürün tercümesini ve redaksiyonunu yapacak yoldaşımız yok. Bize oradan kesinlikle yardım etmeniz gerekiyor. Dün akşam Doktorla (Şefik Hüsnü) konuştum. Ancak işlerine fazla karışma hakkım yok, zira ben fikrimi söylemekle yetinmek zorundayım, kararlara karışmam. Bana göre bu yoldaşlar (Aydınlık'çılar), iyi niyetlerine rağmen, aktif olamazlar. Onları aşırı tenkit ettiğimde, pasifliklerinin hatasının Moskova'dan geldiğini beyan ediyorlar. Bana "Mustafa Şevket" adına "iyice süslü" bir diploma gönderin. Bu Fransızca olmalı... Kendimi daha net ve daha anlaşılır biçimde ifade edebilmek için raporumu Türkçe yazmak zorunda kaldım. Ama anlaşılacağı üzere, İstanbul'da bulunup da iki üç haftada durumu tam gereğı gibi kavrayabilmek mümkün değil. Ben yalnız göze batan hususları anlatacağım. Türkiye'de İktisadî seyri ve ona tevafuk eden İçtimaî hayatı ve ideolojiyi (hâl-i hazırda) şu iki cümle ile hülâsa etmek mümkündür: Daimi ve gittikçe mütezayid bir sefilleşme (obnişçeniye/yoksullaşma [Rusça]) ve buna tevafuk eden daimi ve mütezayid bir adem-i memnuniyet, rahatsızlık (bezpokoystvo/rahatsızlık [Rusça]) ve bedbaht. Türkiye haricî görünüşlerin zıddına olarak henüz (sermayenin terakümü) değil, servetin zıyaı (iz- çeznovenie bogatstva / zenginliğın yitirilmesi [Rusça]) devrini yaşıyor. Artık her İçtimaî ve siyasî hadiseyi bu mihver esası etrafında izah etmek, hatta bu hadisatın neler olabileceğini tahmin etmek müşkül değildir, İktisadî fakirleşme şu şekilde tecelli ediyor. 1- Paranın ortadan kaybolması (Türkiye'den son altı ay zarfında Avrupa'ya kırk milyon lira çıkmış ve pek az para girmiş.) 2- Yeniden kıymetler yaratılmaması (hiç bir yeni fabrika, yol, köprü, müessese ta harb-i umumi bidayetinden beri yapılmamasına rağmen pek çokları harab olmuş.) 3- Köyün sefilleşmesi ve köy iktisadiyatının harabii (bunun hakkında yakında güzel rakamlar takdim edeceğim.) 4- Nihayet harbin husule getirdiğı diğer tahribat ve transit yollarının tebeddülü. Sonra

bütün bu hallere memlekette yüz binlerce muhacirin, açığa çıkarılmış binlerce memurların (bu meyanda altı bin zabitanı) ticarî müesseselerin durgunluk karşısında kadrolarını azaltmaları yüzünden açıkta kalmış yine pek çok insanların vaziyetini ilâve ederseniz şimdiki geniş adem-i memnuniyetin nasıl derin, İktisadî ve tedavisi çok müşkül esaslara istinad ettiği kendi kendine anlaşılıyor. Bu adem-i memnuniyet ise şu şekillerde tecelli ediyor:

1- Hükümetin tamamen nüfuz ve şöhretini kaybetmesi. Türkiye’de tarihî zaruretlerin ve bir muzafferiyetin mahsulü olan ve her sınıf halkın efkârını cidden kendisinde toplayan Mustafa Kemal - İsmet hükümeti bugün bütün manasıyla bütün taraftarlarını kaybetmiştir denilebilir. Hatta ismet Paşa kabinesi, ki bir inkılâbın neticesinde başa geçen ve la-akal beş altı sene mevki-i iktidarda kalması icab eden bir kabine, daha ikinci âtide istiklâl mahkemeleri meselesinde Mecliste ekalliyette kalmış ve ancak ikinci seçkide parlman usulleriyle ekseriyeti temin edebilmiş ve daha ikinci ayda sarsılmıştır. Mustafa Kemal - İsmet Paşa grubu Mecliste iki türlü mukavemet görüyor. (Ya doğrudan doğruya itiraz ve muhalif rey, yahud da reyden ve celseden istinkâf) Bu mukavemeti idare eden rehberler henüz celseden istinkâf ve isbat-ı vücud etmemek tarikini takip ediyorlar. Kabine Mecliste şimdiye kadar bariz olarak iki defa muhaliflerine karşı hücum etti. Birincisi Mecliste bulunmayan ve vazifede bulunan mebus kumandanlar hakkındaki kanun. Bu kanun partice Ali Fuad ve Refet paşalara tevcih edilmişti, İkincisi de istiklâl mahkemelerinin salâhiyeti meselesi. Kabine muhaliflerini, parti ve muhalif kumandanları uzaklaştırmak siyasetini takip ediyor. Ben henüz pek kısa temaslarla da ordu arasında da adem-i memnuniyetin pek sari olmadığını fakat muktezi hiç bir teşkilâtın bulunmadığına kani oldum. Nüfuzunu[delik] kaybeden hükümet iki suretle bunu muhafazaya çalışıyor. 1- Taviz verme [Rusça] meselâ (zabitanın terhini, askerlik müddetinin tenkisi, tohumluk celbi. 2- Terör. Bunun da en bariz misâli İstanbul'a gönderilen istiklal mahkemesidir ki menfur bir adam olan Tanin sahibi Hüseyin Cahit'in inanılmaz ve işitilmemiş bir şöhret ve hürmet kazanmasına vesile oldu, İsmet Paşa aleyhindeki tenkidatın da açık bir şekil almasına sebebiyet verdi. Bu muhalefet karşısında henüz mutasarrıf bir grup mevcut olmadığına ve muhalefetin dağınık bulunduğuna, fakat bunları toplayacak kuvvetin ve hükümete namzedin ittihad ve Terakki olduğuna herkes kanidir. Zaten Türkiye'nin bu işgal devresindeki bütün grupların [Rusça] karakterini bir kelime ile, yani

karaktersizlik kelimesiyle karakterize etmek mümkündür. Bunlar henüz müstakırr değildir ve henüz hiç bir sınıfı cehdi ve kuvveti temsil etmiyorlar. Fakr ve adem-i memnuniyet dalgasının zirvesi şüphesiz İstanbul'dur. Fakat siyasî merkez-i sıklet Ankara'dır. Lâkin son devrin tarihi seyrinin doğurduğu ve hemen hemen gayr-ı kâbil-i izale bulunan bu müşkülâtın kabahati kendi omuzlarına yüklenmesine ve gördüğü muhalefete rağmen hükûmet-i haziranın bir müsbet ciheti vardır ki o da cumhuriciliğidir.

Komünist teşkilâtı: Sabiha [Dr. Şefik Hüsni?] ve Güzide [Sadrettin Celâl?] ile mü- teaddid defalar konuştuk. Bütün meselelerde anlaştık ve müttetik kaldık. Basit bir orgbüro [Rusça] tertibatı vücuda getirmek zarurîdir. Ben bir müddet için İstanbul'dan ayrılacağım. Benim refikamı gönderiniz. Bu çok lâzımdır. Gelince bu işleri tanzim edeceğiz. Bu işlerin tesviyesini arkadaşlar bana bıraktılar. Burada yaçeykalarla beni, birer birer temas ettirmeye başlıyorlar. Bunlar çiftçi ve amelelere az temas eder olmakla beraber hiç yoktan iyidir. Ben kendilerine hemen yeni bir orgbüro [Rusça] teşkil etmeleri ve bir takım gürültülere meydan vermemelerini söylüyorum. Çünkü eski orgbüro'dan [Rusça] bir Sabiha kalmış. Neşriyat için bir program teklif ettim. Rusya'yı popülarize etmek için ne şekillerde çalışmak lâzım geldiğine dair tezlerimi bildirdim. Yine bütün mesailde müttetik kaldık. Siz hemen (M. Sab [Mehmet Sabri ?Rusça]) yoldaşı gönderiniz. Bir kahve kiralamak bir kayık satın almak, bir ev tutmak için muktezi olan parayı da gönderiniz. Bunun için birinci dakikada (250) sonra beher ay için (60) lira kâfidir. Bu masaya gelecek arkadaşlara verilecek bir miktar para dâhil değildir. Sonra benim refikamı da keza göndermeniz bu hesaba ona verilecek bir miktar para da dâhil değildir. (M. Sab [Mehmet Sabri] Rusça) yoldaş kısımdan [Rusça] doğrudan doğruya (....) yoldaş nezdine gönderilmelidir. Refikamı ise Batum tarihiyle gönderiniz, (bu hususta A. Dje [Rusça A. Cevat] yoldaş bilir.) Bir kaç kitabım neşri için ...[delik] bu kitapların bu zamanda neşri bilhassa lâzımdır ve biz bunların ihzarını aramızda payla[ş]tık) bir miktar para da icab eder. Mahallî diğer amele teşkilâtları hakkında henüz hiçbir fikrim yoktur. Buradaki mesaî taktikamız hakkında henüz fikirlerimi tenevvür ettiremedim, Gelecek mektubumda, selâmlar. Lütüfiye”⁷⁸⁹

⁷⁸⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan* c.2, s. 15-18. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 34, Klasör No: 4-6, Belge No: 247-250; CD No: 25, Klasör No: 32_36, Sayfa No: 85-87.

Otobiyografideki bilgi ve izlenimlerle birleştirence yokluk ve yoksulluk burada da tekrar ortaya çıkmaktadır. Şevkte Süreyya bu kez ev kirası, ekmek, gaz fiyatları üzerinde bu yoksulluğu daha somut dile getirmeye çalışmaktadır.⁷⁹⁰ Hayat pahalılığın giderek daha çok hoşnutsuz bir kitle yaratacağı ve bu kitleye TKP'deki devrimci militanlar eli ile proleter bilinç aşılanaileceğı konusunda oldukça iyimserdir. Şefik Hüsnü'nün “Burjuvazinin Aile Kavgaları” olarak formüle ettiğı mecliste iktidar ile muhalefet arasındaki mücadelelerden söz ederek diğerk TKP'liler gibi Kemalizm'in halkçılığını teslim etmiştir.

Şevket Süreyya kapitalist gelişimi sağlayacak iktidarın ve karşısındaki muhalefetin sınıfsal temelini “karaktersiz” ve “mustakırr” olduğı bir siyasi ve toplumsal belirsizliğı anlatmış ve en önemlisi de TKP'nin böylesi bir ortam içinde yeniden teşkilatlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Komintern'e gönderilen her rapora yansıyan eksik, yokluk ve eleştiriler listesi onun kaleminde de dile gelmiştir: Para, militan, literatür yokluğu, işçiler arasında örgütlenemeye önem vermeyen pasif bir parti yönetimi. Böylece TKP ile Komintern arasındaki iletişim, haberleşme, teşkilatlanma, yayın, propaganda, nitelikli militan yoksunluğu, literatür eksikliği, ideolojik, taktik ve stratejik hazırlık vb. açısından yaşanan sorunlar Şevket Süreyya özelinde tekrar ortaya konmuş olmaktadır.⁷⁹¹

Temel sorunu Şevket Süreyya'nın da belirttiğı gibi Komintern ile düzenli bir bağlantı kurulamayışı oluşturmaktadır. Hatta o bu anlamda bir kahve kiralayıp, kayık satın alınması ev tutularak parti teşkilatı dışında legal bir iletişim kanalı kurulması fikri ile İstanbul'a gelmiş ve onun bu fikri Şefik Hüsnü tarafından da kabul görmüştür:

⁷⁹⁰ Kadro dergisinde bazı makalelerinde yoksulluk ve alım gücü ile ilgili veri ve istatistikleri ilk kez kendisinin yayınlamış olduğunu söylemesi bu anlamda not edilmelidir. Bkz. Kadro Dergisi bölümü

⁷⁹¹ Solun ilk döneminde (1919-1927) İstanbul'daki TKP kadroları Komintern ile düzenli haberleşme koşullarını yarattıktan sonra yaptıkları bütün yazışmalarda bu sorunları defalarca dile getirmişlerdir. Bütün bu yazılanlara bakıldığında yapılacak değerlendirme TKP'nin oldukça zor ve mütevazı koşullarda çalışabildiğidir. Yine Komintern'in maddi, örgütsel ve ideolojik anlamda hiçbir zaman partinin istediğı yardımı sağlayamadığı çok açık bir biçimde görülmektedir. Taraflar arasında düzgün bir iletişim kanalı kurularak verimli bir diyalog geliştirilememiştir. Dolayısıyla mücadelenin yürütülmesi ve belirli bir olgunluğa ulaştırılması özellikle 1925 tutuklamalarından önce partinin az sayıda nitelikli elemanı sayesinde olmuştur. Şevket Süreyya da bu isimlerden biridir. Bütün bu yaşanan sorunlara rağmen Şevket Süreyya'nın neden bu mücadeleyi devam ettirmekte ısrar ettiğı sorusunu cevaplamak daha sonraki tercihleri dikkate alındığında oldukça önemlidir. TÜSTAV yayınlarının Komintern arşivlerine dayanan 10 ciltlik bu külliyatı çok sayıda yazışma rapor belge vs. içermektedir. Bu açıdan her şeyden önce solun bu erken dönemi çerçevesinde başta TKP ve Komintern ilişkileri olmak üzere TKP'nin örgütlenmesi, ideolojik duruşu vb. ile ilgili yeni değerlendirmeler yapılması bunun üzerine bir literatür oluşması gerekmektedir. Dolayısıyla Şevket Süreyya'yı ele alan çalışma burada bütün bu belge yığını içinde kendi süjesi bakımından yeni bir analiz yapabilmekle sınırlıdır.

“Aydemir Lütfi, yoldaşımız on beş gündür bizlerle. Sorunsuz olarak İstanbul'a inebilmiş. Halen durumunu yasallaştırmakla uğraşüyor. Bunu başarmasını umuyoruz, İstanbul'da bir bağlantı noktası organizasyonu konusunda çok doğru fikirleri var. Planı bize ikna edici göründü. Ancak parti bu konuya hiçbir biçimde bulaşmak istemiyor. Bunun parti dışında düzenlenmesi ve ne olursa olsun bir ülke organizasyonu olması ve öyle kalması gerektiği görüşündeyiz.”⁷⁹²

Komintern'in İstanbul'daki yetkilisi Mirniy ve Doğu Seksiyonu Aydemir'in bu fikirlerine karşı çıkmışlardır.⁷⁹³ Diğer sorun para sorunudur. Şevket Süreyya Moskova'dan dönerken yanında partiye verilmek üzere 100 dolar getirmiş ve bunun karşılığında da Şefik Hüsnü de Mirniy'e kalıcı bir mücadele biçimi tesis edilecekse bu paralarla TKP'nin pek bir yol alamayacağı yönünde bir mektup göndermiştir.⁷⁹⁴

Ayrıca Şevket Süreyya'nın, Şefik Hüsnü ve Sadreddin Celal ile tanıştıktan sonra ilk izlenim olarak bu iki ismin dünya meselelerini ve Rusya koşullarını bilmediklerine dair söyledikleri bu bağlamda dikkate değerdir. Bu durum KUTV ile İstanbul kadroları arasında yerel koşulların abartılması ile dünya ahvalinin küçümsenmesi noktasında bir rekabet olduğunu göstermektedir. “Cidal diyarı” olarak belirlenen İstanbul'a fiziki anlamda yakın veya uzak olunması meselelerin değerlendiriliş biçimi ve koşullarını etkileyerek bu rekabeti tetiklemiş görünmektedir. Bununla ilgili diğer bir faktör “Aydınlık Çevresi” olarak bilinen grup ile KUTV kadroları arasında eğitim, yetişme koşulları ve ideolojik duruşlardan kaynaklı farklılıklar da bulunmasıdır. 1925 tutuklamalarından sonra TKP kadrolarının bir kısmı Almanya ve Rusya'ya dağılınca bu durum iç parti-dış parti ayrılığı ortaya çıkarmış⁷⁹⁵

⁷⁹² Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan* c.2, s. 19.

⁷⁹³ Mirniy Doğu Seksiyonundan Brike'ye şöyle yazmıştır: “Aydemir yoldaş geldi. Bağlantı kurdu. Aydemirin geliştirdiği kahvehane görüşünden vazgeçmek gerekiyor. Bu darbeye açık bir durum olur. Bütün gizli çalışma için kullanılan kahvehaneleri polis biliyor.” Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan* c.2, s. 20. Doğu Seksiyonu ise TKP'ye bu konu hakkında şöyle bir şey önermiştir: “4. Kahve ve tekne projesine gelince. Bize tehlikeli ve belirsiz görünüyor; bu kadar tecrübeden sonra gizli polisin böyle yerlere kolayca sızdığı kanıtlandı. Bağlantı kurulmasını birtakım aydınlara, kimi hekim, avukat, kitapçı gibi, mekânları halka kahveden daha iyi açık birtakım kişilere verilmesi bize daha uygun görünüyor.” Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan* c.2, s. 24.

⁷⁹⁴ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan* c.2, s.36, s.38.

⁷⁹⁵ Sayılğan'ın bu konuda söyledikleri dikkat çekicidir: “TKP içinde, Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer) kişiliğinde ve ona karşı görüntüsüyle Komünterne sert bir muhalefet başlamıştı. Bu muhalefetin lideri Şevket Süreyya (Aydemir) üstelik Aydemir, Dr. Şefik Hüsnü gibi Faris komünistlerinden değil, KUTV'dan, Moskova'daki İşçi Üniversitesi diye anılan ihtilal okulundan mezun olmuş, aynı okula "Kızıl Profesör" tayin edilmiş, dahası Türk vatandaşı olduğu halde SSCB (b) Komünist Partisine de üye kabul edilmişti. Türk komünistleri arasında bu şeref(!) yalnız ona verilmişti. Şevket Süreyya, Sadrettin Celal Antel ile birlikte kaleme aldıkları "Lenin ve Leninizm" (1924) adlı kitapta (Aydınlık Yayınları arasında

ve bu durum Komintern'in 2 Ekim 1924 tarihli raporuna da şöyle yansımıştır: “Bundan başka denetim ve bağlantılar sorununa değinmek isterim. Merkez Komitesi'nden yoldaşlar, özellikle henüz Moskova'da bulunmamış olanlar, merkezin denetim yapma ve talimat verme gereğini bir türlü hazmedemiyor. Komintern disiplini buralara çok zor yerleşiyor. Gerçi, merkezden gelen yoldaşlar bize bu konuda yardımcı oluyor, ama çoğu kez disiplin, söz ve vaatlere takılıp kalıyor. Kimi yoldaşlar hâlâ radikal burjuva sapmalarını tamamıyla giderememiş ve onların burjuva Türk toplumuyla bağları bazı sorunlarla ilgili fiilî uygulamalarda hissediliyor. Pratik ve kaba işler karşısında korkaklık kendini gösteriyor. Kimi pratik ve ilkesel talimatlara bazen "bizde, Türkiye'de pek öyle değil" yanıtı veriliyor. Şu 'pek öyle değil' deyimi, çok cazip ve kaçamaklı bir gerekçe. Moskova'da bulunmuş yoldaşlar, bu "pek öyle değil"i, oportünist unsurlar tarafından partinin izlediği çizginin netliğine karşı başarıyla kullanılabileceğini telkin etmelidir. Doktor ve diğerleri pratik işlerin içine elden geldiğince daha fazla çekilmelidir. Yoldaşlarla ben oldukça iyi ilişkiler kurdum. Doktorla görüşmelerimiz gizlilik nedeniyle giderek daha nadir oluyor, ama onun geliştiği, bize gitgide daha çok yaklaştığı, her yeni karşılaşmada hissediliyor. Maalesef, iyi edebiyatçı ve teorici güçlerden yoksun olmamız, bizleri ona karşı ihtiyatlı olmak ve onun "yeniden eğitimi" için büyük bir titizlikle çalışmak zorunda bırakıyor.”⁷⁹⁶

Bununla birlikte 5 Mayıs 1924 ve 2 Ekim 1924 tarihli raporlarında Mirniy TKP içindeki değişimden ve bu değişimin Şevket Süreyya'dan kaynakladığını da açıkça ifade etmiştir. İlk raporda: “Şahsi bir sohbette Doktor ilkesel konularda burjuva radikalizmine doğru kayma eğilimleri ve taktik ve teşkilât konularında aydınların yığınlarından korkusu konularında Moskova'nın itirazlarının doğru olduğunu kabul etti. Askerî tıp akademisindeki, harp okullarındaki vb. hücrelerin onur saydığı 'aydınlatıcı' faaliyetlere 'tapmayı', Aydınlıkçılar yığınlar arasında çalışmanın henüz mümkün olmadığı iddiasıyla izah ediyor, kendilerine özgü tutumlarını yinelemekten öte gitmiyorlar. Söze gelince yerli yoldaşlar Komintern'in önerilerini iki eliyle imzalıyor.

çıkıyordu), kendisine ait bölümünde, bu muhalefetin izlerini görmek mümkündü. Şevket Süreyya, Türkiye'de işçi sınıfı olmadığı için, TKP'nin kendini likide etmesi ve bir Cumhuriyetçi Parti (CHP) ile birleşmesi, feodalizme ve emperyalizme karşı geniş bir Cephe kurması görüşündeydi. Bu, aslında, özellikle daha ilerde de göreceğimiz gibi Milli Demokratik Devrim, ya da Ulusal Demokratik Devrimin ilk projesi idi.” Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 612-613.

⁷⁹⁶ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 156.

İşe gelince ise durumda pek değişme olmuyor. Aydemir'in işlere aktif müdahalesi teşkilâtın çehresini değiştirdi. Kimi tepkiler olsa da Teşkilât Bürosu'na alındı. Büroda Doktor [Şefik Hüsnü], Orhan [Sadrettin Celâl] ve Aydemir [Şevket Süreyya] var. Örneğin, faaliyetleri yığınlar arasına taşımak, işçi dernekleri kurmak, sendikalarda çalışmak, kendini "legal Marksizm'e" kaptırmaktan, aydın hücrelerine yönelişten vazgeçmek gibi, partide var olan sorunlar, TKP Teşkilât Bürosu'nda partinin çalışmalarını değiştirmeye yönelik en önemli sorunlar olarak kabul edildi. Ancak, bu girişimleri pratikte gerçekleştirmek çok daha zor. Gizli muhalefet, daha doğrusu ne Doktor'un ne de Orhan'ın hiç de yabancı olmadığı aydın pasifliği, yığınlardan korku, tam da burada etkisini göstermeye başladı. Bazen doğru olmayan birçok nesnel sebep yüzünden onlar yığın çalışmalarına bizzat katılmayı reddediyordu. Yığın çalışmalarını yürütmek, Teşkilât Bürosu'nun kararını pratikte yaşama geçirmek, en başta Aydemir'e ve onun yoldaşlarına kaldı. Bu grup yavaş yavaş halkın içine girdi, işçiler bu yöneticilerini tanıyor, onlara alışıyor ve eğer zamanla legal çalışmaları genişletme, aydınların propaganda şekillerini aşma olayları yinelenip devam ederse, sancısız bir ameliyat yapılabilir, ama bunun için yerli... taşradan yalıtılınca kadar beklemek gerekiyor. Teröre ve Türk polisinin baskılarına rağmen yığınlar arasında çalışmanın mümkün olduğuna tepedekileri ikna edinceye, parti canlanıncaya, daha iyi çalışmaya başlayıncaya kadar Aydemir'in işçiler arasında ısrarlı pratik çalışmalar yürütmesi gerekti. Bu konularda parti ilkesel konumdan şaşmıyor ve teşkilât yükselen siyasî duyarlılığı parti programının ve sınıfsal sloganların ajitasyonu ve propagandası için kullanıyor. Eğer partinin eski teşkilât yapısında değişikliğe gidilmeseydi, partinin yeni raylara oturtulması mümkün olmazdı.”⁷⁹⁷

Diğer raporda Şevket Süreyya'nın partiye getirdiği yeni örgütlenme yöntemi de takdir edilmektedir: “İşçi cemiyetleri kurma işi başarılı oldu. Doktor baştan: “Aydemir yoldaşın bu fikrine” olumlu yaklaşmamıştı, ama cemiyetlerin mükemmel sonuçlar verdiğini pratikte görünce ikna oldu.”⁷⁹⁸

Şevket Süreyya ve etrafındaki kadro Komintern'in direktiflerin uygulayarak partiyi sağ sapmadan kurtarmıştır. Parti Komintern'in “kitlelere doğru” sloganını yerine getirmeye çalışarak işçiler arasında yoğun propaganda yapmaya başlamıştır.

⁷⁹⁷ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 40-41.

⁷⁹⁸ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 155.

Şevket Süreyya, Sadreddin Celal ve Şefik Hüsnü'nün temsil ettiği aydın pasifizminin partideki etkinliğini kırma çabasıdır. Başka bir şekilde yorumlanacak olursa Şefik Hüsnü ile Sadreddin Celal kuramsal bir mesainin tarafları olurken Şevket Süreyya eylem ağırlıklı bir mesaiyi tercih etmiştir. Şevket Süreyya artık parti yönetiminde de söz sahibidir. İstanbul'a yeni geldiği günlerde teklif ettiği basit bir Teşkilat Bürosu kurarak partiyi daha aktif hale getirmek fikrini uygulamaya geçirmiş ve bu örgütlenme sürecindeki atalet ve pasifliğin Komintern'den kaynaklanmadığını da göstermiştir. KUTV kadrolarının Mirniy'nin ifadesi ile profesyonel parti işçilerinin örgütlenme süreçlerinde ne kadar önemli olduğu da böylece anlaşılmıştır.

Şevket Süreyya 1924 başlarında Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul'da parti daha etkili örgütlenmeye başlamış bu durum yukarıda görüldüğü gibi Mayıs ayındaki Mirniy'nin raporuna da yansımıştır.

12 Eylül 1924 tarihinde TKP'ye bağlı Amele Teali Cemiyeti hemen ertesinde cemiyetin illegal yapılanması Profbüro işçi yığınları arasındaki örgütlenme faaliyetleri sonucunda kurulmuştur.⁷⁹⁹ Aralık 1924 tarihinde ise Şefik Hüsnü hem İstanbul'daki işçi hareketinin hem de partinin yaklaşık 6 aydır bir atılım içinde olduğunu belirtmiş⁸⁰⁰ yine aynı yılın sonlarına doğru işçilere yönelik Ocak 1925'te Orak- Çekiç dergisi çıkarılmaya başlanmıştır.⁸⁰¹

Bütün bu gelişmelere rağmen Komintern ile TKP arasındaki ilişkilerde belirli bir düzelme de görülmemiştir. Vanlı Kazım, Hasan Ali ve Ahmet Cevat'ın TKP'yi temsilen katıldığı 17- Haziran 8 Temmuz 1924 tarihleri arasında düzenlenen Komintern'in V. Kongresinde Manuilski TKP'yi yine de eleştirmiştir. Ayrıca Doğu Seksiyonu'nun muhtemelen 1925 yılı sonlarında KUTV mezunlarının dört yıllık faaliyetini değerlendiren bir raporunda Şevket Süreyya'nın İstanbul'daki faaliyeti Mirniy'den farklı olarak ele alınmaktadır: "4/ 1922-1923 öğrenim yılı boyunca parti ve teşkilât sorunları üzerinde gereği gibi durulmuyordu. Çünkü bir yandan, çoğu yoldaşlar RKP'de yetişmişti, diğer yandan ise, KUTV mezunlarının Türkiye'deki pratik çalışma neticeleri bilinmiyordu. 1924 yılında Türkiye'ye giden AYDEMİR yoldaş, çalışmalarıyla parti ve teşkilâtlanma sorunları üzerinde ciddiyetle durmak gerektiğine işaret etti. AYDEMİR yoldaş bir yandan parti aparatını kurma, özellikle

⁷⁹⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 148.

⁸⁰⁰ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 172.

⁸⁰¹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s. 162.

demokratik merkeziyetçilik işlerini kesinlikle anlamadığını ortaya koydu ki, onun KEYK Doğu Şubesiyle ilişkilerindeki merkezkaç eğilimleri buradan kaynaklanıyordu. Öte yandan da, parti teşkilâtı yerine grup esasında krujok tipi teşkilâtlar oluşturdu. Türkiye’de parti teşkilâtı bulunmadığı ve kendisinin oraya işi bilen biri olarak gittiği için, oradaki komünistlerin uzağı görememesi, onun partiyi teşkilâtlandırma konusundaki anlayışını uygulamasına yardımcı oldu. Böyle bir hataya elverişli zemin bulunduğu için de o bunu bugün de yapmaya devam ediyor.”⁸⁰²

Mirniy, Komintern’in yazdığı raporlarda partinin doğru yolda olduğunu belirtip TKP’nin işçiler arasında teşkilatlanmasında Şevket Süreyya ve ekibinin katkılarını överken Doğu Seksiyonu Şevket Süreyya’nın Leninci teşkilatlanmayı anlamadığını belirtmektedir. Burada açık bir çelişki bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla İstanbul ile Moskova arasında düzgün bir bağlantı kurulamadığı için meselelerin derinlikli ele alınabileceği bir safhaya geçilememiştir. Leninci teşkilatlanmanın İstanbul koşullarında uygulanabilirliğine dair elinde bir veri bulunmayan Komintern TKP kadrolarının öneri ve deneyimlerini de bu bağlamda göremezden gelmiştir. Merkez ile yerel arasında meselenin değerlendirilmesinde farklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Komintern kendi içindeki görüş ayrılıklarından kaynaklı olarak Şevket Süreyya’nın ve diğer isimlerin çabasını oportünizm değil de örneğin İstanbul’daki nesnel koşulların varlığında ortaya konan bir model olarak değerlendirilebileceği esnekliği gösterememektedir. Nihayetinde milliyetçilerin devrimci atılımlarını kaldığı yerden devam ettirecek bir proleter potansiyel varmış gibi işçiler arasında teşkilatlanmayı büyük bir hedef olarak ortaya koyan; ama ne düşünsel ne de maddi anlamda TKP’ye yardım edemeyen bir Komintern hiyerarşisi söz

⁸⁰² 1925 tutuklamalarından sonra parti yönetimi İstanbul’da Vedat Nedim’e geçtiğinde benzer teşkilatlanma eleştirisi ona da yapılmıştır. Tunçay’ın “Eskiler, Vedat Nedim Beyin yönetimini partinin tarihinde bir “Menşevik idare” donemi sayarlar: bununla anlatmak istedikleri, TKP’nin o sıralar Bolşevik modeline uygun bir yeraltı partisi gibi örgütlenmek yerine işçi toplulukları arasında “noktalama sistemi” denilen daha gevşek bir örgütlenme biçimine girmiş olmasıdır.” İfadesi bunu yansıtır. Mete Tunçay, “Sunuş”, *1927 Komünist Tevkifatı*, Haz. J. Ergüder, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s.13. Aslında Şevket Süreyya ile beraber başlayan yukarıdaki raporda “krujok” olarak belirtilen örgütlenme tarzı da budur. Komintern “krujok” olarak nitelediği küçük entelektüel grubun toplumsal sınıflarla ilişki kurma sürecindeki yetersizliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu tarz örgütlenme Şevket Süreyya ile başlamış ve anlaşıldığı kadarıyla 1927 eylülüne kadar Vedat Nedim eliyle devam ettirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Komintern’in bu tarz örgütlenmeyi değerlendirme biçimidir. İstanbul’daki temsilci Mirniy bunu olumlar ve Şefik Hüsnü bu örgütlenme ile işçiler arasında partinin etkili olabildiğini söylerken KUTV ile ilgili raporda bu durum olumsuzlanmış ve daha da önemlisi yurtdışına çıktıktan sonra Şefik Hüsnü de Vedat Nedim’i bu konuda eleştirmeye başlamıştır. Şefik Hüsnü giderek yer yer direndiği Komintern ile aynı çizgiye gelmiştir.

konusudur. Dolayısıyla bu dönemde Şevket Süreyya ile Şefik Hüsnü'nün yerel koşulların özgünlüğü noktasında Komintern'in karşı ortak bir tavır içinde oldukları da rahatlıkla söylenebilir. 1925 tutuklamalarından sonra bu durum değişecektir. Burjuva devrimcilerin hangi aşamaya dek desteklenecekleri noktasında taraflar arasında asgari bir mutabakat oluşturulamaması TKP içindeki isimler için komünizmden oportünizme ve milliyetçiliğe giden yolu hemen kısaltabilmektedir.

3.1.3. Yatar Karahisar Kalesinde Bir Muallim: Hapishane Yılları

Mirniy'nin raporunda Nisan-Mayıs 1924 tarihlerinde Şevket Süreyya'nın Teşkilat Bürosu'na kabul edildiği ifade edilmişti. Şefik Hüsnü de 27 Mayıs 1926 tarihinde Viyana'da yapılan konferansın açılışında 1923 tutuklamalarında sonra Sadreddin Celal, Ali Cevdet, Hasan Ali ve kendisinden oluşan yeni bir merkez tesis edildiğini Ali Cevdet'in ayrılması ile boşalan yere Şevket Süreyya'nın alındığını belirtmiştir.⁸⁰³ Şevket Süreyya partinin 1925 başlarında toplanan kongresinde önce Merkez Komite'ye dahil edilmiştir.⁸⁰⁴ TKP'nin kongresi 10 Ocak 1925 tarihinde İstanbul'da Şefik Hüsnü'nün Beşiktaş'taki evinde toplanmıştır. Katipliklere Mustafa Börklüce, Şevket Süreyya, Vedat Nedim seçilmiş Şevket Süreyya ayrıca oluşturulan 7 kişilik icra komitesine neşriyat işlerinden sorumlu üye olarak dahil edilmiştir.⁸⁰⁵

Bu kongrenin belge zabitleri elde olmadığından⁸⁰⁶ ayrıntılı bir bilgi verebilmek mümkün olmamakla beraber Seydahmedov'un Şefik Hüsnü'nün belge ve bilgilerine dayanarak hazırladığı TKP tarihinden aktarıldığına göre kongrenin

⁸⁰³ *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, çev. Sinan Dervişoğlu, TÜSTAV, İstanbul, 2004, s. 48.

⁸⁰⁴ Sol literatürde TKP kuruluş kongresinin tarihi ihtilaflı bir konudur. İstanbul grubunun bu ilk kongresi ikinci ve üçüncü kongre olarak da zikredilir. İlk kongre 10 Eylül 1920 tarihindeki Bakü'de Mustafa Suphi'nin topladığı kongredir, ikinci kongre Ankara'da THİF'in Ağustos 1922'de topladığı kongredir. Dolayısıyla kongre İKG için birinci ama bütün sol geçmiş ve örgütlenmeler düşünüldüğünde üçüncü kongredir.

⁸⁰⁵ Topçuoğlu, *Neden 2 Sosyalist Parti*, s. 96-97, s. 103; Tevetoğlu, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 395.

⁸⁰⁶ Tunçay'a göre henüz bu kongre zabitleri ele geçmemiştir. Rasih Nuri İleri ise kongre belgelerinin Komintern arşivinde bulunduğunu belirtmektedir. Kongre ile ilgili en ayrıntılı anlatım Topçuoğlu'nun kitabıdır. Bu kitabın içindeki bilgiler de doğrulanmaya muhtaçtır. Mustafa Börklüce ve Ali Rıza Keskin'den dinlediklerini kayda geçiren Topçuoğlu'nun verdiği malumat söylenti ve dedikodu düzeyini aşmadığı ve meseleyi Mustafa Suphi taraftarlığı çerçevesinde değerlendirdiği için ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu kitap ile ilgili eleştiriler için bkz. Mete Tunçay, "Solun Suphici Tarihi", *Birikim*, s.14, 1976, s. 52-53; Rasih Nuri İleri, *Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik, Quo Vadis İbrahim Topçuoğlu?* Anadolu Yayınları, İstanbul, 1976.

gündeminde köylü sorunu, işçi sınıfının durumu ve işçiler arasında yürütülen çalışmalar gençlik içinde çalışma, parti tüzüğünün hazırlanması ve parti yönetim organlarının seçimi bulunmaktadır. Kongrede Salih Hacıoğlu köylü sorunu, Şevket Süreyya işçi sorunu, gençlik ile ilgili de Hasan Ali konuşma yapmışlardır.⁸⁰⁷ Yine kongrede teşkilat yapısı, neşriyat faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş ve siyasi durumun bir tahlili yapılarak partinin program taslağı oluşturulmuş ve taktik ilkeleri belirlenmiştir.⁸⁰⁸

Dolayısıyla parti Komintern'in V. Kongresi'nde dile getirilen eleştiriler bağlamında mevcut sorunlarını görüşüp kendi teşkilatlanmasını da tekrar düzenlemek istemiş olabilir.⁸⁰⁹ Kongresini toplayan parti kısa süre sonra yine tutuklamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda 1925 yılı parti için önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Şevket Süreyya'nın ifadesiyle: "Fakat tam o sırada Ankara'dan gelen bir emirle dergimiz kapatıldı. Birkaç gün sonra da tevkif olunacağımızı öğrendik. Ağını geren avcının, şimdi kendisi bir ağa düşmüştü."⁸¹⁰

Süreyya'nın zikrettiği emir Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak üzere çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. Kanunun birinci maddesi olağanüstü koşullar karşısında hükümeti yetkilendirmiş: "İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bâis bilûmum teşkilât ve tahrika ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur."⁸¹¹

⁸⁰⁷ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, s.191.

⁸⁰⁸ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.2*, ss. 193-226.

⁸⁰⁹ Sayılğan'ın kongre ile ilgili yorumu şöyledir: "Komünternin 1924, V. Kongresinden sonra TKP, kendini yeniden teşkilatlandırma lüzumunu hissetti. 1925 yılında Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer) Beşiktaş'taki evinde, Parti Plenumu toplandı. Hasan Ali (Ediz), Nazım Hikmet (Ran-Verzanski), Dr. Hikmet (Kıvılcımlı), Baytar Salih Hacıoğlu, Elektrikçi Nuri, Faik Usta, Şevket Süreyya (Aydemir) Devlet Demiryolları memurlarından Mahmut, Vanlı Kazım bu toplantıya katıldılar. Bu toplantıda neler konuşulduğu hakkında bir bilgi mevcut değilse de, Komüntern tarafından tenkit edilen, "Aydınlık" ve Dr. Şefik Hüsnü'nün tekrar "Hey'eti Merkeziye"ye, yani "Merkez Komite"sine seçilmesi kararının alınmasıyla Komüntern V. Kongresindeki tenkitlerin münakaşa edildiği tahmin edilebilir." Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 146.

⁸¹⁰ Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, s. 363.

⁸¹¹ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf 12-06-2018 tarihinde ulaşılmıştır.

İkinci maddesi ise yürütmenin bu işi İstiklal Mahkemeleri aracılığı ile yerine getireceği belirtilmiştir: “İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl mahkemesine tevdi edebilir.”⁸¹²

TKP’nin davasına Ankara İstiklal Mahkemesi bakmıştır. Ankara hükümeti bu kanuna dayanarak başta Terakkiperver Fırka olmak üzere bütün muhalefeti susturma yoluna gitmiştir. Bütün faaliyetleri ile ve yayınları ile hükümeti özellikle feodalite ve irticaya karşı destekleyen⁸¹³ TKP’nin yayın organları da (Aydınlık, Orak-Çekiç ve Yoldaş) 6 Mart 1925 tarihinde kapatılmıştır. Tutuklamaya Şefik Hüsnü’nün Amele Teali Cemiyeti adına hazırladığı kapağında “bütün dünya işçileri birleşiniz” ibaresi bulunan bir risale sebep olmuştur. 1 Mayıs 1925 tarihinde gerçekleşen tutuklamalardan sonra 9 Ağustos 1925’te ilk soruşturma başlamıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya: “İnşallah memleketimizde sanayi ve makine hayatı ilerlerse o vakit amele hayatını tanzim ve refah ve saadete isal edecek kanunlar derpiş etmek genç Cumhuriyetin borcudur. Dünyada sabit ve müstakar bir şekli-i idare yoktur. Bugün milletlerin ruhuna tetabuk eden eşkal iki asır sonra tevafuk etmeyebilir. Zaten hayat inkılab ve tahavvül demektir. Bu tahavvul ve inkılap tekamul kaidelerine tevfikân olur. Halbuki Marksizm sistemi tekamul değil enır-i vakiler ihdas etmek ve İhtilaller ile gayeye vasıl olmak ister. Bir memlekette tatbiki mahzurlu olan bir sistem başka bir memlekette zaruri ve mantıki olur. Her millet mukadderatını tayinde tamamen serbest bulunduğu için başkalarının da hayat ve istiklaline dalma hürmetkâr olan genç Cumhuriyetimize, kendi Cumhuriyetimize kendi varlığı haricindeki eşkale daima hürmetkârız. Memleketimizdeki cereyanlar, memleketin ihtiyacat-ı ictimaiyesinden doğmamıştır. Maznun sıfatıyla huzur-u alilerinde bulunan eşhasın dahildeki taklidi hareketleri memleketin sükûn, asayiş ve nizam-ı ictimaisini ihlalden başka hiçbir neticeye müncer olmaz. Binaenaleyh bunların komünistlik ile uzaktan ve yakından alakadar oldukları anlaşılmıştır. İşbu hareketleri Kanun-u Ceza-ı Umumi’nin muaddel 14’uncu maddesinin ikinci zeyline tevafuk eden ef’al-i curmiyedendir.” Diyerek mahkemeden bir karar vermesini istemiştir. Sorgulamaları tamamlayan mahkeme 12

⁸¹² https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.pdf 12-06-2018 tarihinde ulaşılmıştır.

⁸¹³ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri c.1-2 1920-1927*, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s. 388.

Ağustos 1925 tarihinde kararını açıklamış Şevket Süreyya on sene küreğe mahkûm edilmiştir.⁸¹⁴

Şefik Hüsnü, Ali Cevdet, Hasan Ali ve Nazım Hikmet yurtdışına gitmişler; ama Şevket Süreyya tutuklanacağını bilmesine rağmen kendi ifadesine göre Türkiye’de kalmaya karar vermiştir: “O gece tevkif edileceğimi biliyordum. Aydınlık dergisinin sahibi ve bazı yazarlar memleketi terk ediyorlardı. Bir karar karşıındaydım. Kararımı verdim: Memlekette kalacaktım. Benim kaderim artık bu toprağa bağlıydı.”⁸¹⁵

⁸¹⁴ Kararın tamamı şöyledir: “İstiklal Mahkemesi’nin 12 Ağustos 1341(1925) tarih ve Esas: 48-64 ve sıra 84 numaralı mahkumiyet kararında şöyle denilmektedir: (Memlekette İçtimai nizamı ihlal maksat ve gayesiyle propagandada bulunmakla maznun, Yoldaş Gazetesi sahibi İBRAHİM HİLMİ ve Amele Taali’ Cemiyeti azasından ŞEVKİ, ABDİ RECEP, elektrikçi NURİ, Aydınlık gazetesi sahibi SADREDDİN CELAL, muharrirlerinden ŞEVKET SÜREYYA, NİZAMEDDİN NAZİF, eczacı VASİF, Sanayi-i-Nefise’den SAMİ, doktor mülazım MUSTAFA, AHMET, ŞÜKRÜ, ŞAKIR, MES’UD SAİD, ALİ RASİM, MEHMED SABİT, BURHANEDDİN, SÜLEYMAN NEŞATİ, HAYDAR İSMAİL, MANSUR GABRENSKI, SELAHATTİN, İSMAİL HAKKI ile hal-i firarda olan doktor ŞEFİK HÜSNÜ, Tıp Fakültesinden HASAN ALİ, NAZİM HİKMET ve CEVDET Efendilerin: Hanelerinde yapılan aramada elde edilen komünistliğe müteallik evrak ve muhaberat ve Üçüncü Enternasyonal’e ait muhaberat ele geçirilmiş ve kendilerinin İstanbul’da açılıp bilahare seddedilen Üçüncü Enternasyonal’i merbut şubenin yerine gizlice leyli mekteplerde isimlerine göre “Hücreler” tertip ettikleri ve mezkur hücreler vasıtasıyla memleketine müfid unsurlar olabilmek için tahsil hayatına atılmış olan talebeyi iğfal ve teşvik ve tahrik etmek suretiyle teşkilatları arasına aldıkları ve İstanbul’da “Aydınlık”, Bursa’da “Yoldaş” namı ile komünist efkârını tamim ve idare-i hazırayı taklibe ma’tuf olarak neşriyatta bulundukları, istihdaf ettikleri gayeye vusul için “ihtilali” vasıta edinmiş olan bu teşkilata dahil maznunların muayyen içtima mahallerinde hafi müzakerat icra ettikleri ve bu içtimalarda, Anadolu içlerine dağılarak faaliyette bulunmak için programlar tertip edildiği ifadat ve şehadet ile sabit olmuş ve bu faaliyetlerin Anadolu’da bir bolşevizm idaresi te’sisini mümkün kılacak buhran-engiz vaziyetler ihdasına ma’tuf olduğuna kanaat-i vicdaniye hasıl olmuş olduğundan: İBRAHİM HİLMİ, ŞEVKİ, elektrikçi NURİ, SADREDDİN CELAL, SAMİ, talebeden NURİ HAYDAR Efendiler yedişer sene ve ABDİ RECEP, ŞEVKET SÜREYYA, eczacı VASİF, doktor mülazım MÜMTAZ, tıp talebelerinden HÜSEYİN HİKMET, ve SÜLEYMAN NEŞATİ’nin onar sene küreğe ve hal-i firarda bulunan doktor ŞEFİK HÜSNÜ, NAZİM HİKMET, muharrir CEVDET ve tıp talebesinden HASAN ALİ Efendilerin de onbeşer sene küreğe konulmalarına) gıyaplarında karar verilmiş ve diğer maznunlar beraat etmiştir.” Tevetoğlu, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, ss. 392-394. Krş. Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar c.1*, s. 623. Vakit Gazetesi haberi şöyle vermiştir: “Ankara, 12 Ağustos (Vakit) — İstiklal Mahkemesinde komünistlerin son muhakemesi icra edildi. (Orak Çekiç) Müdür-i Mes’ulu Vasıf ve (Aydınlık) ressamı Samih Efendiler muhakeme edildikten sonra bütün komünistler salona ithal olundu. Bilahare Mudde-i Umumi Necib Ali Bey iddianamesini dermeyeran etti. İkinci celsenin küşadında Reis Ali Bey (Çetinkaya) makam-1 iddianın mütalaalarının ve maznunların mütalaalarının şayan-ı dikkat olan cihetlerinin nazar-ı itibara alındığını, memleketimizin bugün bir hayat memat mes’ulesi yaşadığını, hayat-ı hürriyeti henüz iktisab ettiği bugün bile haricen ve dahilen düşman tehlikesinden masun olmadığını, inkılabın ise hiçbir kimsenin bazice-i hevesatı olamayacağını söylemiş ve Kanun-u Ceza’nın ellibeşinci maddesi mucibince maznunlardan Nizameddin Nazif, Mes’ud Said, Ali Rasim Efendilerin beraatına; Abdi Receb, Şevket Süreyya (Aydemir), Süleyman Neşati, Eczacı Vasıf, Doktor Mümtaz, Hüseyin Hikmet Beylerin onar sene; İbrahim Hilmi, Şevki, Elektrikçi Nuri, Sadreddin Celal (Antel), Samih Nuri Beylerin yedişer sene küreğe konulmasına hükmedildiğini tebliğ eylemiş ve firari Doktor Şefik Hüsnü, Haşan AH, Nazım Hikmet, Cevdet Beylerin de gıyaben onbeşer seneye mahkum edildiklerini ilave etmiştir.” 13 Ağustos 1925 tarihli Vakit gazetesinden aktaran Tevetoğlu, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 394.

⁸¹⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 21.

Bir süre İzmir’de⁸¹⁶ saklandıktan sonra Rusya’ya giden Nazım Hikmet Hasan Ali’ye mahkûmiyet kararlarını şöyle bildirmiştir: “Dün Odesa’ya geldim. Mahkûmiyet kararını alana kadar bu vazifemin başında idim. Bizimkilerin mahkemesi bitti. Arkadaşların bazılarının giydikleri hükümler şunlardır. Sadri 7 sene, Şevket 10 sene, Abdi 10 sene, Şefik Hüsnü gıyaben 15 sene sen keza 15 sene, ben keza 15 sene, Cevdet keza 15 sene. Yani sen, ben, doktor, Cevdet aynen 15 seneye mahkûm olduk.”⁸¹⁷

1925 tutuklamalarının parti açısından çok önemli sonuçları olmuştur. Evvela parti örgütü tamamen etkisizleşmiştir. Şefik Hüsnü Almanya’ya diğer isimler Rusya’ya gitmişler İstanbul’da kalanlar ise yeninden partiyi canlandırma girişiminde bulunmuşlardır. Örgüt yönetimi dağıtılmış bu durum parti içinde ayrılıklara yol açmıştır. Ankara Hükümeti’nin “beyaz terörü” solun varoluş koşullarını neredeyse ortadan kaldırmıştır. 1923 tutuklamalarında beraat eden TKP kadroları 1925 yılında İstiklal Mahkemesi tarafından neredeyse toplamda 200 yıla cezalandırılmıştır. TKP kadroları bu kadar ağır cezalara çarptırılacaklarını tahmin etmemişlerdir. Bu duruma Şevket Süreyya’nın “şedit ve gururlu” savunması yol açmıştır. Dönemin rapor ve yazışmalarında üzerinde çokça durulan hususlardan biri budur: “Ankara İstiklal Mahkemesi mahkûmiyet kararını iki aydan iki seneye vermek niyetinde imiş ise de Şevket Süreyya yoldaşın heyet-i hâkime hususunda, gazete sütunlarına yazdırılmayan, şedit müdafaatı mahkumiyet senelerinin arttırılmasını mucib olmuştur ki bu beyanatın bir sureti bilahare Vedat Nedim yoldaşın ifadesine nazaran Rusya’ya diğer malumat ile birlikte gönderilmiştir.”⁸¹⁸

Vedat Nedim İstanbul dışındaki kadrolara gönderdiği kapsamlı raporunda da buna değinmektedir: “Arkadaşların muhakemesi hakkında Leman Sadreddin bazı tafsilat verdi. Size anlatayım- Leman’ı biz Ankara’ya yolladık. Arkadaşlarla temas

⁸¹⁶ Nazım Hikmet İzmir günlerini Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim adlı otobiyografik romanında anlatmaktadır.

⁸¹⁷ Erden Akbulut-Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926 c.3 Mart 1925-Mayıs 1926*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27.

⁸¹⁸ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s.14. Şevket Süreyya’nın bu savunması herhangi bir kaynaktan bulunmamaktadır. Ankara İstiklal Mahkemeleri zabıtları henüz açıklanmamıştır TBMM arşivi bünyesinde yürütülen faaliyet kapsamında İstanbul Elcezire ve Ankara İstiklal Mahkemesi zabıtlarının yayınlanması planlanmış ilk ikisi yayınlanmış; ama Ankara zabıtları yayınlanmamıştır. Bu sorgulama ile ilgili nadir bilgilerden biri Fahri Kurtuluş’un *İçyüzlerini Açıklıyorum* isimli kitabında bulunmaktadır: “Şevket Süreyya vaktiyle İstiklal mahkemesi karşısında (Peygamberim Lenin buyuruyor ki...) diye söze başlamış olduğunu belki unutmuş olabilir, fakat; o şartlar altında söylemekten korkmadığı bu müthiş idealinin ruhlarda bıraktığı iz, hala zail olmamıştır ve bunları bilenler vardır.” Fahri Kurtuluş, *Cumhuriyet’le Basın Davası İçyüzlerini Açıklıyorum!* Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s.73.

etsin diye- müdde-i umumi arkadaşların üç aydan üç seneye kadar mahkumiyetlerini talep etmiş-halbuki bilhassa Şevket'in müdafaası heyet-i hakimeyi ol derecede gazaba getirmiş ki reis, "işte inkılab mahkemeleri böyle hüküm verir" diye homurdana homurdana ceza müddetini on beş seneye kadar yükseltmiş."⁸¹⁹

Suyu Arayan Adam'da Şevket Süreyya reisin ve üyelerin gazaba gelmesini, miladi takvimi ve inkılap kelimesini kullanması gibi olaylara gönderme yaparak ironik bir üslupla anlatmıştır. Daha sonra Şapka Kanunu'na muhalefetten insanları idama mahkûm eden İstiklal Mahkemesi'nin üyelerinden biri "anandan şapkalı mı doğdun" diyerek başında hasır şapka olan genç bir gazeteciyi tekmelemiştir.⁸²⁰

Yine Şevket Süreyya savunmasında miladi bir tarih kullandığında mahkeme başkanı "babalarımızda mu bu tarihi kullanırdı" diye ona itiraz etmiş ve inkılap kelimesini kullanan Şevket Süreyya'ya "inkılap bitti İnkılap mı? Bu ne mugalata? İnkılap bitti! Bu memleket inkılabını bitirdi! Artık yapacak inkılap yok! Ne demek inkılap? Hepsi hayal, hepsi saçma..."⁸²¹ şeklinde karşı çıkmıştır; ama bu itiraz edilen ve şiddetle tepki gösterilen her şeyi az sonra inkılap hayata geçirecektir.

Ş. Süreyya'nın amacı TKP'nin burjuva devrimciliği olarak nitelediği Kemalist inkılapçılığa bir eleştiri getirmektir. TKP'nin de desteklediği burjuva reformlarının ilericiliğini Mustafa Kemal'in hanesine yazarak etrafındaki bürokrasinin mevcut devrimi derinleştirebilecek bir karakter ve zihniyette olmadığını daha da önemlisi "kanun yolu ile inkılap yapma" olarak tarif ettiği devrimciliğin TKP'nin umduğu gibi radikal bir dönüşüme yol açamayacağını belirtmiştir.

Şevket Süreyya'nın 1925 savunması belki de onun Ankara hükümeti ile aralarındaki mesafenin yakınlığı ve uzaklığı noktasında daha o tarihlerde bazı şeyleri sezmeye başladığı şeklinde de yorumlanabilir. Ya da Şevket Süreyya Mustafa Kemal'in ilericiliğinin bu bürokrasinin elinde giderek gücünü kaybedip komünizm üzerinde daha da artan bir baskıya dönüşeceğini düşünmüş olabilir. Suyu Arayan Adam komünizmden Kemalizme geçiş sürecini oldukça ereksel anlattığı için zikredilen ilk yorumu da abartmamak gerekir.

⁸¹⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 69-70, s. 90-91, s.97.

⁸²⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 369.

⁸²¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 374-375.

Şevket Süreyya'ya göre: “Halbuki o tarihlerde Türkiye hiç şüphe yok ki bir inkılap yaşıyordu. Bu inkılap bitmemişti. Fakat görünüyordu ki bazı insanlar bu inkılabın önünde değil, ardında koşuyorlardı.”⁸²²

Kadro dergisini çıkarırken İnkılap ve Kadro'yu yazarken de kafasındaki düşünce buydu. TKP döneminde Kemalizm'in daha radikal yönde reformlar yapmasını zorlamak için -ki TKP'nin en temel işlevlerinden biri buydu- çaba gösteren Şevket Süreyya bunu daha sonra inkılabın hizmetine geçerek gerçekleştirmeye çalışacaktı. Dolayısıyla hem içinden geldiği TKP'ye hem de bürokrasisinde çalıştığı ve ideolojisini belirlemeye çalıştığı Türk inkılabına oldukça eleştirel yaklaşmaktadır. Bu eleştirel yaklaşım TKP içindeki arkadaşları ve Komintern ile mücadele sürecinde ve hapisane günlerinde yavaş yavaş şekillenmiştir. Nihayetinde “ateşin” devrimci bir militan olarak anlaşıldığı kadarıyla Şevket Süreyya TKP üyelerinin cezaların ağırlaştırılmasına da sebep olmuştur. Ona göre ise savunması mahkeme heyetinden çok kendi arkadaşlarını tedirgin etmiştir: “Başkanın kızgınlığı halli geçmiyordu. Fakat kendimi ne sanık, ne de suçlu sayıyordum. Daima bir şeylere inanan ve inandığı şeyler için elbette ki cesur olan genç bir insanın temiz heyecanı ile konuşuyordum. Sözlerim oldukça uzun sürdü. Fakat başkan sözlerimi kesmedi. Yalnız sözlerim ilerledikçe mahkeme heyetinden ziyade etrafımdaki arkadaşlarımda bir huzursuzluk hissederek gibi oldum. Bunların bir kısmının bana, beni son defa görüyorlarmış gibi baktıklarından emindim.”⁸²³

Burada Şevket Süreyya'nın hapisane günlerine biraz odaklanmak gerekmektedir. Şevket Süreyya yaklaşık bir buçuk yıl hapisanede kalmıştır. Bunun onun psikolojisi üzerinde kalıcı etkileri olmuş ve bu durum TKP ile ilişkilerini gözden geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda bu günlerde Anadolu'yu yakından tanıyabilmiş, TKP'nin Türkiye özelinde ortaya koyduğu ideoloji, taktik ve stratejik programlar üzerinde daha derinlikli düşünebilme fırsatına sahip olmuştur. Şefik Hüsnü Viyana Kongresi günlerinde 1925 sonrası koşulları özetlerken: “1925 ilkbaharının hadiseleri ve onların nihai neticesi olan ağır mahkumiyetler, Türk fırkasının hayatında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Başlangıçta maruz kaldığımız şiddetli darbelerin feci neticelerini küçümsedik. Tesbitlerimizi, psikolojik unsurları kaale almadan

⁸²² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 375.

⁸²³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 376.

yapıyorduk.”⁸²⁴ Şeklindeki yorumu meselenin önce psikolojik boyutu ile ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. İnandıkları dava uğrunda çok zor koşullar altında çalışan insanlar bu kez mahkemede yargılanıp on sene küreğe mahkûm edilmişlerdir. Aynı hücrelerde kaldıkları insanlar idama mahkûm olabildikleri ve cezaları hemen infaz edildiği için ayrıca bir korku atmosferi içinde yaşamaktadırlar. Komintern ile mücadelelerinde en önemli sorun olan parasızlık TKP üyeleri için bu günlerde de şartları ağırlaştırmıştır. TBMM arşivindeki bir yazışmada bu durum olanca açıklığı ile görülebilmektedir: “Mahkumların büyük bir kısmı yol paralarını kendileri karşılayarak. Abdi Recep, Şevket Süreyya, Şevki ve Nuri Beyler ise paraları olmadığından para sağlandıktan sonra hapis cezalarını çekecekleri yerlere gönderildiler.”⁸²⁵

Şevket Süreyya’nın cebinde hapishaneye gidebilmek için bile para yoktur. O günlerde TKP için en önemli sorun hapishanedeki bu arkadaşlara yardım için para toplayabilmektir.⁸²⁶ Parti Şevket Süreyya’nın da bulunduğu bir grupla neredeyse üç ay sonra bağlantı kurabilmiştir. Bu bağlantıyı kuran kişi de TKP’nin Ankara teşkilatından Seyfettin’dir. Seyfettin 19 Eylül 1926 tarihli raporunda bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Ağustos içerisinde mahkeme hitama ermiş, arkadaşlar mahkûm olmuş ve ihtilattan memnuiyetleri ref’ edilmiş. Mahkumiyetlerinin haftasında mahpushaneye gittiğimde ilk olarak konuşmak fırsatıyla karşılaşıyordum. Nuri ile Vasıf’ın odasında gardiyan çavuşunun hususi rica üzerine Şevket ve İbrahim Hilmi arkadaşlarla da görüşmek kabil oldu. İlk söylenecek söz olarak kendilerinden af diledim. Çünkü üç aydan beridir üç arkadaştan gayri kendilerine karşı bir alaka göstermemiş idik. Bu ilk haftada öğrendiğim şey üç aylık mahpushane hayatlarında en fazla mihnete ve mahrumiyete İbrahim Hilmi ve Abdi Receb arkadaşların uğradığı keyfiyeti idi.”⁸²⁷

10-11 kişilik TKP’li grup (Sadri, Elektrikçi Nuri, Mümtaz, Hikmet, Şevki, Abdi, Neşati, Şevket, Haydar Nuri ve Vasıf) bir süre daha Ankara Cebeci’de yeni yapılan hapishanede kalmışlardır.⁸²⁸ Kendi aralarında yemek ve bulaşık işlerini

⁸²⁴ *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, s. 141.

⁸²⁵ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 391.

⁸²⁶ Bu maddi yardım Komintern’in Dördüncü Kongresi sonucunda 30 Kasım 1922 tarihinde kurulan Uluslararası Kızıl Yardım Kuruluşu (MOPR) tarafından sağlanmıştır. Bu yardımların bir listesi için bkz. Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 34-35.

⁸²⁷ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 32.

⁸²⁸ Bu bina 2006 yılına kadar aktif olarak kullanılan ve pek çok infazın gerçekleştiği pek çok edebiyatçı ve siyasetçinin yolunun düştüğü Türkiye tarihinde önemli bir yeri olan Ulucanlar Cezaevidir. 1925

bölüşerek bir düzen kurabilmişlerdir. Onları ziyaret eden diğer bir partili (otobiyografisinde Şevket Süreyya'nın bizi her zaman ziyaret eden genç tıbbiyeli diye bahsettiği kişi olmalıdır.) Fikret'e göre: "Bulundukları yer Ankara'nın en güzel mevkiidir. Etrafı açıklık. Oldukça havadardır. Oturdıkları odanın zemini çimentodur. Yatacak karyola, hatta şilteleri bile yoktur. Ben orada iken tedarik ettikleri hususi yorganlar, battaniyeler üzerinde yatıyorlardı. Avdet edince derhal portatif, üzeri bezli karyolalardan gönderdik. Yemek vermiyorlar. Bunun için herşeyi kendi paralarıyla almak mecburiyetindeler... Meşguliyetlerini okumak teşkil ediyor. Hepsi okuyorlar... Bizden çok kitap istiyorlar."⁸²⁹

Bu alıntı Şevket Süreyya ve beraberindeki TKP'lilerin Ankara'daki hapisane hayatına dair önemli ayrıntıları barındırdığı; ama aynı zamanda Şevket Süreyya'nın bu karyolalar üzerinden anlattığı bir anekdotu tamamlaması açısından da önemlidir. TKP'liler hapisanede okumalarına devam etmiş, odalarında konferans, konuşmalar düzenlemişlerdir. Karyolaların geldiği gün yapılan konuşmanın konusu "ihtilalciliği meslek haline getiren profesyonel revolusyoner" tipin vasıflarıdır. Bu konuşmayı genç bir tıp öğrencisi yapmış ve bu tipi kapitalizmin yarattığını en önemli vasfının "kendini kayıtsız ve şartsız inkılaba" adamak olduğunu belirtmiş ve daha pek çok ahlaki yüksek vasıflarını sıraladığı uzun konuşmanın sonunda dünya nimetlerinde gözü olmayan neredeyse insan üstü bir mahluk portresi çizmiştir.⁸³⁰

Bu heyecanlı nutuk karyolaların odaya gelmesi ile kesilmiş ve konuşmayı yapan kişi de kendisinin karyolası olmasına rağmen hemen yeni gelenlerden bir tanesinin üzerine yorgan ve şiltesini koyarak yerleşmiştir. Bu durum oradan bir anlamda komünal bir düzende yaşayan grubu oldukça şaşırtmıştır: "Herkes susmuştu. Biraz önce profesyonel revolusyonerin, yani kendisinin, feragat ve geçici menfaatlere yüz çevirmek vasfını o kadar güzel anlatan bu mücahidin hareketini herkes şaşkın bir hareketsizlik içinde takip ediyordu. Biraz önceki ateşli ihtilalcinin ve başkaları için, hatta hayatını feda eden ve insanı aşağılatıcı menfaat bağlarıyla hiçbir ilgisi olmayan

yılında "umumi hapisane" olarak inşa edilmiştir. 2006 sonra müzeye dönüştürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ulucanlarcezaevimuzesi.com/default.asp?page=icerik&id=27> (13-06-2018 tarihinde erişim sağlanmıştır.).

⁸²⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 90. Şevket Süreyya ise anılarında şöyle anlatır: "Bizim on bir kişiden kimisi portatif karyolalarda, kimisi de duvar diplerinde şilte, battaniye gibi şeylerin üzerinde yatar. Toplandığımız odada, hem şilteler, hem portatif karyolalar üzerinde yatanlar vardı." Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 383.

⁸³⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 383-384.

bu insanüstü mahlukun bu feragat tılsımını, esası birkaç liralık bir portatif karyolanın, hatta hepsi de değil, sadece eskisine bakarak yenisinin farkı, bir an içinde bozmuş, parçalamıştı.”⁸³¹

Şevket Süreyya öğreti ile somut mücadele koşulları arasındaki çelişkiyi kolektivite ile birey arasındaki gerilimin üzerinden de fark etmeye başlamıştır. Şevket Süreyya’nın “Turan” günlerinden komünizme uzanan güzergahta ana devamlılık unsuru davasına duyduğu heyecan ve sadakattir. Bu sürekli kolektiviteye göre tanımlanan bir benlik arayışı ve kavrayışı olarak değerlendirilebilir. Birey her zaman bir büyük grubun arkasında kalmıştır.

Yukarıda parti disiplini ve KUTV bağlamında değinilen “karakteristika”lar da bu amaca hizmet etmektedir. “Turan Halklarının Birlikteliği İdeali”nin peşinde nasıl koşulsuz çabalamışsa Şevket Süreyya “içtimai devrim” yaparak bir cennet yaratılabileceği şiarına da yeni davasında canı gönülden samimi olarak inanmaktadır. Mahkeme heyeti önündeki birliktelik hapishane ortamında basit çıkarlar uğruna kısa sürede bozulabilmektedir. Bütün bunlara parti içinde kişilikler üzerinden yapılan tartışmalar eklenince kişi gruba ve davaya aidiyetini ve aidiyet kriterlerini sorgulamaya başlamaktadır. Partililerin Ankara’dan farklı hapishanelere gönderilmeleri de bu süreci tetiklemiş olabilir. Şevket Süreyya Abdi Bey ile beraber Afyon’a gönderilmiş ve anlaşıldığı kadarıyla durum onlar için daha da kötüleşmiştir. Seyfettin, raporunun devamında şöyle anlatmaktadır: “Bayramın ikinci günü Afyon’da mahbus arkadaşların yanında idim. Bütün hapis arkadaşlarımızın içinde en fazla fena vaziyette Şevket ve Abdi arkadaşın olduğu anlaşılıyordu. Hapishane tam manasıyla bir zindan şeklinde ve hiç hava almaz bir yerde idi. Esasen hapishanenin hali Şevket ve Abdi arkadaşların çehrelerinden belli oluyordu. Her ikisi de sararmış ve erimiş bir halde idiler. O andaki gözlerimin ıslaklıklarının ve sesimin ihtizazını saklamaya uğraşarak müdürün odasında sarmaştık. Arkadaşlar hallerinden davacı olmaya tenezzül etmiyorlardı. ‘Mahpushane hayatı bu, elbet böyle olacak’ diyorlardı. Yalnız İstanbul’daki arkadaşlardan hiçbir ses seda çıkmadığına müteessir oluyorlardı...Hapishanedeki vaziyet-i maliyeleri dahi çok fena idi. Bizim her ikisine ayda gönderdiğimiz yirmi lira hapishanenin hırsız idaresi karşısından hiç idare etmiyormuş. Mesela yüz dirhem yağı yarım okka diye kendilerine veriyorlarmış. On

⁸³¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 385.

kuruşluk bir şey için otuz kuruş alıyorlarmış. Sıkıntı ve zaruret kendilerini icbar ederek mahpushane müdüründen yirmi lira borç almışlar. Mahpushane bakkaliyesine de gene aynı mecburiyetle on beş lira borç yapmışlar. Bu hallerini ben kendilerinden müşkülâtla anlayabildim. ‘Ankara arkadaşlarına şimdiye kadar fazla yük olduk. Halimizi açıp daha fazla müteessir etmeyelim’ diyorlardı.”⁸³²

Parasızlık, partinin ilgisizliği ve hapishane koşulları dikkate alındığında Şevket Süreyya’nın otobiyografisinde bu dönemi anlattığı kısımlardan birine “Eriyen Bir Mum Gibi”⁸³³ ismini vermesi normaldir.

Bu sorgulamayı derinleştiren bir diğer husus Kafkas Cephesi’ne giderken tanıdığı Anadolu gerçeği ile hapishanede tekrar karşılaşmış olmasıdır. Şevket Süreyya’ya göre toplumun ve memleketin nabzının attığı cezaevi, fırsatı değerlendirebilen bir entelektüel için bir çeşit üniversite gibidir. Her koşulda Şevket Süreyya nihayetinde bir muallimdir. Askerde, savaşta tüm olağanüstü koşullarda olduğu gibi olduğu gibi cezaevinde de doğal olarak bu görevini sürdürür. Hapishanedekilere okuma yazma öğretir, misaller, hikayeler, ileri memleketlerin gelişme nedenlerini ve cumhuriyetin padişahlıktan daha iyi olduğunu anlatır: ama en çok kendisi öğrenir: “Koğuşların iç hayatı monoton, fakat enteresandı. Burası, bir toplumun, kaynayan kanından mikroskop altına konulmuş bir damla gibiydi. Bu damlada, o toplumun vücudunu sarsan, ona nizamların ve kanunların çerçevesini parçalatan dertlerin, buhranların bütün sebeplerini olduğu gibi görmek kabildi. Anadolu’nun nabzı bu koğuşlarda çarpıyordu: Kısır toprak, yarı göçebe bir köylülük, birbirleriyle hiç durmadan itişen, kakışan ve böylelikle de sınır çizgileri her gün değişen tarlalar, meralar, çiftlikler üzerindeki kavgalar_ Sonra nüfuz ve zorbalık

⁸³² Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 32. Bu hapishane döneminde Şevket Süreyya’nın eşi Leman Hanım İstanbul’da anne ve babası ile beraber oğulları Orhan’ı büyütme çalışmaktadır. Parti onlara da para yardımı yapmıştır. Seyfettin raporunun sonlarında doğru buna yer vermiştir: “Üç ay mukaddem bir defa ve bu defa İstanbul’da bulunduğum zamanda üç defa Şevket arkadaşın ailesi Leman arkadaşına uğradım. Peder ve validesinin vakit vakit beliren sitemi altında Orhan’ı büyütme uğraşılıyor. İki aydan beridir de aylığı on liradan on beş liraya iblağ edilmiş bulunuyor.” Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 34. Bu dönem mektup ve raporlarda iki farklı Leman Hanım’dan bahsedilmektedir. Biri *Aydınlık* dergisinde yazı ve çevirileri çıkan İstanbul hapishanesinde yatan Sadreddin Celal’in eşi diğeri de Batum günlerinde Şevket Süreyya ile tanışıp evlenen KUTV’da birlikte eğitim aldıkları Leman Hanım’dır. Nazım Hikmet erken dönem şiirlerinden biri olan “Dağların Havası”nda Şevket Süreyya ile Leman Hanım’ı anlatmıştır. Şiir 1925 yılında yayınlanmıştır. Bkz. Hikmet, *Bütün Şiirleri*, ss. 1987-2008.

⁸³³ Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, ss. 365-376. Otobiyografide komünizmden Kemalizme geçiş sürecini “Otomat”, “Profesyonel İhtilalci”, “Eriyen Mum Gibi” ve “Kovadis Yoldaş” başlıklarını verdiği dört kısım ve yaklaşık 60 sayfada anlatmıştır.

çekişmeleri... Hanedanlar, şeyhler, tarikatlar ve nihayet, çarkları birbirine çarparak işleyen bir hükümet ve kanun düzeni. Hepsinin üstünde de, hepsine damgasını vuran görülmemiş bir gerilik ve iptidailik... Görülüyordu ki, adına Türk milleti denilen soy hamur, yüzyıllardan sürüp gelen ve adına düzen denilen bir düzensizlik içinde eziliyor, bozuluyor, şekilden şekile giriyordu. Toprak kanunları eskimişti ve uygunsuzdu. Aile nizamı karıştı. Şeriat köyde köy ağasının ücreti uşağı olan molların, kasabada cahil müftünün oyuncağı haline gelmişti. Tekkeler, tarikatlar zaten tefessüh etmiş, bitmişti. Hükümetle halk henüz kaynaşmamıştı. Bu cemiyet, bir inkılabı muhtaçtı. Yıkan ve altüst eden değil, fakat temizleyen ve düzenleyen bir inkılabı Koğuşlarda toplumun bütün tabakalarının mümessilleri vardı. Köylerin, kasabaların sokaklarında yeni kanat çırpmağa başlayan tay delikanlılardan, iş ve ocak kurmuş, ev bark sahibi adamlara; çoban dan, işçiden, esnaftan, köy ağasına, şehir eşrafına kadar her çeşit insan, bu dört kale duvarının loş koğuşları veya kuyu gibi avlusu içinde kaynaşıp duruyorlardı. Uysal, asi, ahlaklı, ahlaksız, imansız veya dindar bütün bu insanların hepsinin kısa, fakat her birinin bizim cemiyetimizin bir cephesini bir başka taraftan aydınlatan birer macerası vardı. Bu maceraların hepsi de ayrı ve dinlenmeye değer şeylerdi.”⁸³⁴

Şevket Süreyya kendi okuma ve araştırmalarına yoğunlaşır, çeviriler yapar hatta “Muasır Türkiye’nin İktisadi İnkişaf Sistemleri” başlıklı bir de kitap yazar.⁸³⁵ Şevket Süreyya 3 Eylül 1926 tarihinde “çok muhterem hocam hitabı” ile başlayıp “oğlunuz Şevket” ifadesi ile biten mektubunda bu hapisane mesaisinden bahsetmiştir: “Kemal-i hürmetle ellerinizden öperim. Sizi tasdie [baş ağrıtmı] mecbur olduğumdan affınız istirham ederim. Bazı kitaplara ihtiyaç var ki bugüne kadar tedariki imkanını bulamadım. Evvela “1921-22”de neşr olunan...-salnameyi” mümkünse her halde posta ile göndermenizi çok rica ederim. Saniyen Türkçe veya Türkçe’mden gayri lisanda “tarih-i felsefe”ye ait kitaplardan ne kadar mümkünse onlara muhtacım.

⁸³⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 392-393.

⁸³⁵ TKP Merkezi Komite’nin 28 Ekim 1926 tarihli toplantı tutanağında: “Şevket yoldaşın Cemiyetin İnkişafat Tarihine dair bir eser yazması takarrür etmiş” denilmektedir. *1926-27 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, çev. Sinan Dervişoğlu, TÜSTAV, İstanbul, 2007, s.150. Bugün için bu kitabın basılı bir kopyası yoktur; ama Şevket Süreyya Temmuz-Ağustos 1928 tarihinde Hayat dergisindeki makale dizisinde (Türk parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında) 1931 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yayınlarından çıkan Cihan İktisadiyatında Türkiye başlıklı kitabı ile Kadro dergisi ve İnkılap ve Kadro eserinde bu birikimden faydalandığını düşünülebilir. Nihayetinde Kadro fikriyatının temelleri hapisanede atılmıştır. Ancak Cumhuriyet yönetiminin basmadığı kitabı Şevket Süreyya’nın TKP için yazdığı da unutulmamalıdır.

Nisbeten daha hafiflerini tercih ederim. Vaktim tercüme yapmaya çok müsaitti. Mesela Buharin'in "...i elimde olsa ne iyi olurdu.”⁸³⁶

Otobiyografisinde Şevket Süreyya bu çalışmanın ve hapishane şartlarının kendisini tedricen dünya devrimi, içtimai devrim fikrinden devletçi bir iktisadi kalkınma fikrine getirdiğini belirtmiş zaten bu tarz bir telakkiye yatkın olduğunu TKP içindeki muhalif kadroların ve Komintern'in burjuva sapma olarak itham ettikleri Aydınlık dergisinin Lenin sayısındaki (Şubat 1924 tarihli 20. Sayı) yayınlanan daha sonra kitaplaşan makalesinden alıntılar vererek göstermek istemiştir.⁸³⁷ Otobiyografik anlatıda kısa tutulan bu geçiş anlatısı daha karışık ve uzundur.

3.1.4. Partide Fikir Ayrılıkları

Şevket Süreyya ilk tutuklanmasında Mayıs 1925'ten Kasım 1926'ya kadar hapishanede kalmıştır. Bu nedenle partide artık aktif olarak çalışması mümkün değildir. Şevket Süreyya önce Ankara Cebeci Tevkifhanesi'ne buradan da daha sonra Afyonkarahisar'a gönderilmiştir. Ankara'da iki ayrı odada bir dayanışma içinde günlerini geçiren TKP'liler Diyarbakır, Konya, Bursa gibi illere dağılarak bir anlamda kendi kaderleri ile baş başa kalmışlardır.⁸³⁸

Zaten zor durumda olan parti teşkilatı onlara para, yiyecek, giyecek yardımı yapsa da neticede yoldaşlarıyla gerektiği kadar ilgilenememiştir.⁸³⁹ Hapishanede Şevket Süreyya Anadolu insanı ile tanışmış onlara öğretmenlik yapmış; kendisini görmeye gelen partili arkadaşlarından okumak ve çevirmek için bol bol kitap istemiştir. Bütün zorluklara rağmen hapishane her anlamda onun için bir eğitim mekânı olmuştur. Pek çok üyesi hapishanede olan parti de yeraltına inmek mecburiyetinde kalmış ve neticede Kemalist yönetimden hiç ummadığı bir darbe yemiştir. Merkez komiteden Nazım Hikmet, Şefik Hüsnü, Hasan Ali (Ali Cevdet bu dönemde Berlin'dedir) gibi isimler yurtdışına kaçmışlardır. Verilen cezalar parti üyeleri arasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Komintern'le ve kendi aralarındaki

⁸³⁶ 1926-27 TKP MK Tutanakları, s.78. Hoca olarak hitap ettiği kişi büyük bir ihtimalle Ahmet Cevat'tır. 1925 tutuklamalarında Ahmet Cevat hapishaneye girmemiştir.

⁸³⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 401-408.

⁸³⁸ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 35.

⁸³⁹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 36-37.

yaptıkları yazışmalarda parti yöneticilerinin beyaz tedhiş,⁸⁴⁰ burjuva terörü,⁸⁴¹ Kemalist terör⁸⁴² gibi nitelermeleri kullanmaları bu şaşkınlığın boyutlarını göstermektedir.

TKP açısından uzun vadede bu olayın en önemli sonucu TKP üyeleri arasında partinin örgütlenme ve mücadele yöntemleri ve Kemalizm'e yönelik taktik ve stratejik tavrın ne olacağı konusunda fikir ayrılıklarının baş göstermesidir ki 1927 tutuklamaları ile bu durum son noktasına ulaşacaktır.

Partinin Şevket Süreyya gibi önemli isimleri hapisshanedeyken bir kısım yöneticileri de yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Artık parti geriye kalan militanları ile mücadeleyi yeniden ayakları üzerine dikmeye çalışacaktır. Bu süreçte Vedat Nedim ön plana çıkmıştır. Nedim bu süreçte Hemşinli Mahmud, Edirneli Faik, Vanlı Kazım, Hamdi Şamilov, Ahmet Cevat KUTV'dan yeni gelen Vala Nureddin ile İsmail Hüsrev gibi isimlerle çalışacaktır. Şefik Hüsnü Mayıs 1925 tarihinde Doğu Seksiyonuna gönderdiği bir raporda partide ortaya çıkan yönetim boşluğuna dikkat çekerek ve bu boşluğun nasıl giderilebileceği ile ilgili önerilerini dile getirmiştir.

Bu değerlendirmeyi yaptığı sıralarda henüz tutuklu isimlerin cezaları kesinleşmediğinden Şefik Hüsnü bir yıldan fazla ceza almadıkları takdirde yurda dönüp serbest çalışma hakkı kazanmak için cezalarını çekebileceklerini belirtmiş, aksi durumda ise Türkiye'deki faaliyeti idare edebilmek için Berlin veya Viyana'da bir siyasi komite kurmak gerektiğini belirtmiştir. Şefik Hüsnü yurt dışındaki bu büro ile koordineli çalışacak İstanbul'da da geçici bir yönetim bürosu oluşturmayı tasarlamaktadır. Bu geçici büronun sekreterliğini "iktisadi konulardaki derin bilgisi ve pratik aklı nedeniyle" Vedat yoldaşın üstlenmesini istemiştir.⁸⁴³

8 Kasım 1926 tarihli mektubunda Vedat Nedim Şefik Hüsnü'ye tutuklu bulunan arkadaşların serbest bırakıldıklarını bu arkadaşlardan Sadri, Nuri ve Şevket'i Merkez Komite azası olarak tanımak mecburiyetinde olduklarını bildirmiştir.⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 47.

⁸⁴¹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 49.

⁸⁴² Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 73.

⁸⁴³ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan c.3*, s. 44-45.

⁸⁴⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 118-119. Vedat Nedim Şefik Hüsnü'ye Ankara hükümetinin neden böyle aniden tahliye kararı verdiğini sormuştur. Nedim Ankara'nın böyle bir karar vermesinde üç şeyin neden olmuş olabileceğini düşünmektedir. Birincisi bütün baskı politikalarına rağmen ülkede bir komünist partisi ve işçi hareketi -Amele Teali Cemiyeti son kongresini bile bu ortamda toplayabilmiştir- varlığını bildiğinden iktidar Mesai Kanunu tartışmalarını fırsat bilerek bir sahte bir özgürlük dönemi başlatmıştır. İkincisi Musul sorunu bağlamında Batı ile ilişkileri iyi olmayan Ankara

Şevket Süreyya hapishaneden çıktıktan sonra parasızlık, işsizlik ve polis takibi gibi sorunlarla karşı karşıya kalmış kitle arasında çalışma yapması artık imkan dahilinde olmadığından Politbüro neşriyat ve ajitasyon bürosuna alınarak burada çalışmaya başlamıştır.⁸⁴⁵ Bu dönemde öğretmenlik yapamadığı anlaşılmaktadır.

Şevket Süreyya'nın hapishaneden çıktıktan sonraki ilk mektubu (kime yazıldığı belli olmayan) 24 Kasım 1926 tarihli dir. Mektubunda Vala Nureddin ile İsmail Hüsrev'in partiden ayrılmalarından söz eder: "Tekin'in [İsmail Hüsrev'in yazışmalarda kullandığı parti adı] ve arkadaşının hatt-ı hareketlerine elemle muttali oldum. Tekin nihayet bir çocuktur ve elinden tutulmadıkça ancak kendi kabuğu içinde ve kendi kendisi için mühimdir. Fakat arkadaşının halini hiçbir suretle izah edemedim ve bu hali bana hiçbir suretle izah edilemedi. Kendisiyle konuştum. Fakat sadece konuştum. Henüz anlaşımadım. Birbirimize o kadar kaynemiş, birbirimizde o kadar hall ü bel' olunmuştuk ki, bize resmen değilse bile bana vicdanen hesap vermeğe mecburdur. Hükmü ondan sonra vereceğim. Belki sadece ruhi bir infial vardır. Belki azim bir davadır. Belki biz hep haksızız da o haklıdır. Bilmiyorum, fakat kemal-i samimiyetle söyleyeyim ki o bizi terk ederse ilk defa hayatta azim bir sükut-ı hayale uğrayacağım. Belki de bu sukut-ı hayalin akisleri seciyeme tesir ederek beni herkese karşı müvesvis ve vehham⁸⁴⁶ bir adam yapacak."⁸⁴⁷

Sovyetlere yakınlaşabilmek için böyle bir girişimde bulunmuştur. Üçüncüsü ise Namık İsmail'in İstiklal Mahkemesi Reisi Necip Ali Küçük'a ile böyle bir karar verilmesi için konuşmasının etkili olduğu ihtimalini dile getirmiştir.

⁸⁴⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, ss. 147-149. Otobiyografisinde hapishaneden çıktıktan sonraki günlerini-hemen 1927 tutuklamasına geçerek ve kısaca-şöyle anlatmıştır: "İstanbul'da geçirdiğim aylar, birtakım mücadele ve tasfiye ayları oldu. Eski hareket ve fikir arkadaşlarımla aramızdaki müşterek bağların nasıl çözüldüğünü ve yollarımızın her gün nasıl biraz daha ayrıldığını görüyordum. Arada bir şeyler olmuştu. Geçen zaman bizi, hem müşterek fikirlerimizden, hem de birbirimizden ayırmış, uzaklaştırmıştı. Rusya'da ise Parti, ilk beş yıllık planın uygulanmasına hazırlanıyordu. Bu hareket, o memleket için de, dünyanın gidişi için de bir mana taşıyordu. Bana göre artık dünya ihtilali yoktu. Rusya'daki inkılap, artık kendi sınırları içine kapanarak, bir nevi devlet kuruluşu, bir nevi milli hareket haline çevriliyordu. Artık dava teknik" bir davaydı. Sosyalizm ile kapitalizm arasında başlayan teknik inkişaf yarışı ile temposunu vurmaya başlamıştı. Bundan sonra her ülke kendi çıkış yolunu artık kendi aramalıydı. Dünyada artık, özgür ülkeler devri başlıyordu. Her millet, her memleket kendi nizamını kendi içinde ve kendi usul ve imkanlarına göre kurarak kendisini dünyanın hür ve müstakil bir parçası haline getirecekti. Bu milli ve özgür ülkeler arasında zamanla yakınlaşmalar, gruplaşmalar başlayacak ve dünya yeni çağını, sulh içinde bir arada çeşitli nizamların bir ahengi içinde geliştirecekti. Böylece şimdi her memleket, kendi gelişme yolunu, kendi manzumesini kendisi bulması lazımdı. Türkiye de kendi terakkisini kendi iradesiyle sağlayacaktı. Bu harekette, kaderini bu memleket kaderine bağlamak isteyen herkese, her halde hem yer, hem vazife vardı. Bir kısım eski arkadaşlarım ise aynı fikirde değillerdi ve herkesin kendi yolunu artık kendi seçmesi zamanı gelmişti." Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 407.

⁸⁴⁶ Şüpheli ve kuruntulu.

⁸⁴⁷ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 127.

“Sosyal Aile”den birinin bu şekilde davadan ayrılması hapishane günlerinin etkisini henüz üzerinden atamamış Şevket Süreyya’yı derinden etkilemiştir. Vala Nureddin 1925 yılı Ekim ayı sonlarında İstanbul’a dönmüş ve bu sıralarda Vedat Nedim, Vala Nureddin’in parti yönetimini diğer arkadaşı Hayri ile beraber ele geçirmeye ve parti içinde ikilik çıkarmaya çalıştığını Şefik Hüsnü’ye bildirmiştir.⁸⁴⁸

Daha sonra bu durum değişmiş Nedim, Vala’nın Ahmet Cevat ile beraber Muhiddin Birgen’in şimdi Halk ismini alan eski Meslek Gazetesinde yazılar yazacağını belirtmiştir.⁸⁴⁹ Ankara teşkilatından ve Şevket Süreyya’nın da içinde bulunduğu TKP’lileri Ankara’da hapishanede ziyaret eden Seyfettin 19 Eylül 1926 tarihli aynı raporunda Vala Nureddin, İsmail Hüsrev ve Ahmet Cevat’ın ayrı bir parti kurma teşebbüsleri olduğunu da bildirmiştir.⁸⁵⁰

İstanbul’a döndükten Vala Nureddin’in bu bağlamda farklı girişimleri olmuş ve netice süreç partiden ayrılması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Şevket Süreyya derin bir hayal kırıklığına uğramıştır. Mahpusluk, parasızlık, dışarı çıkınca işsizlik ve fişlenmiş olması vb. unsurlara bir de bu eklenmiştir.⁸⁵¹

Süreyya parti içinde bir muhalefet olmadığına da kısaca değinmiş ve mektubunu şöyle bitirmiştir: “Kuvvetle zannediyorum ki ruhi saikler, ehemmiyetsiz bir taktik meselesi bu kötü harekete mevzu yaptırdı.”⁸⁵²

11-12 Aralık 1926 tarihli mektubunda Şevket Süreyya hapishaneden çıkan arkadaşlara hitaben Harici Büro’dan Ali Cevdet’in yazdığı mektuba cevap vermiştir.

⁸⁴⁸ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 109. Vala Nureddin o dönemi anlattığı anılarında parti ile ilgili hiçbir şeye değinmeden sadece Rusya’da aldığı eğitim çerçevesinde olayları aktarmıştır. Ona göre Nazım, Hintli arkadaşı Safer’in etkisi altında kalarak Rusya’da manevi müstehlik olma durumundan kurtulmak ve manevi müstahsil durumuna geçebilmek için bir an önce Türkiye’ye dönmeye karar vardığını belirtir ve şöyle devam eder: “Ahmet Cevat ve Şevket Süreyya zaten yurda dönmüşlerdi. Bense, son merhale olan lektör grubunu bitirmek azmindeyim. Yarı bırakmak istemiyordum. Öğretmenler kadrosundaydım. Üstelik yeni evlenmiştir. Kızım Süreyya doğmak üzereydi.” Va-Nu, *Bu Dünyadan*, ss. 353-354. “Sosyal Aile”nin Rusya’dan en geç ülkeye dönen üyesi davadan en erken ayrılan kişi olmuştur.

⁸⁴⁹ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 107, s.111, s.170.

⁸⁵⁰ Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu’ndan c.3*, s. 36.

⁸⁵¹ Vedat Nedim: “Vala ve Tekin gibi kahramanlar hıyanet ettikten sonra.” (1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 113.) ifadesi ile açıkça kendi fikrini beyan etmiş olmasına rağmen Şevket Süreyya bu ayrılmaları anlamaya çalışan bir tavır benimsemiştir. Daha sonra bu isimlere Sadreddin Celal de eklenince yazdığı bir mektubunda bu ayrılmaları olağan karşıladığını belirtmiştir. 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s.160. Beraber çalıştığı isimlerin birer birer partiden ayrılmaları Şevket Süreyya üzerinde önemli bir psikolojik kırılma yaratmıştır. Nihayetinde bütün zorluklara rağmen partinin ayakta kalması üyelerinin idealizmi, heyecanı, fedakarlığı ile mümkün olabilmektedir. 1927 tutuklamalarına giden süreç ve sonrasında Şevket Süreyya’nın ayrılma nedenleri salt düşünsel plandaki değişimlerle izah etmek mümkün görünmemektedir. Psikolojik unsur da bu noktada ihmal edilmemelidir.

⁸⁵² 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 128.

Muhtemelen 1926 yılı Kasım ayında yazılmış Cevdet'in bu mektubu Harici Büro'nun tavrını göstermesi açısından önemlidir. Cevdet hapishaneden çıkan arkadaşları "yeni bir tarihi vazife" beklediğini ifade ederek mefkurenin onları ivedilikle iş başına çağırdığını hatırlatmaktadır: "Teşkilata bütün varlıklarınızı vererek ona istediği muhtaç bulunduğu kuvveti vermek."⁸⁵³

Cevdet özellikle 1925 sonrasının zor koşullarına işaret ederek tutuklamalardan sonra partinin yediği darbenin şokunu atlatarak reorganizasyonunu -kısmi başarılarla rağmen- hala tamamlayamadığını belirtmiştir. Bu duruma tutuklanan arkadaşlar gibi "uzun süren cidaller neticesinde ancak yetişmiş olan rehber, inkılapçı, tecrübeli"⁸⁵⁴ kadroların yoksunluğu yol açmıştır. Parti mevcut koşullarda Viyana Konferansı'nda belirlenen programı hayata geçirebilmek için deneyimli kadroların disiplinli çalışmasına ihtiyaç duymaktadır. Ali Cevdet'e göre: "Memlekette kanlı kanunlara müstenid bir akümülayasyon, ticaret burjuvazisinin sınai burjuvaziye inkılabı eski şeriate nazaran hummalı bir sanayileşme, orta sınıfların ciddi inhilali ve ihtiyat ordusunun kabarmakta olması, şehirlere akının tezayüdü ve nihayet proletaryanın da maddi vaziyetinin pek namüsait oluşu ile karşı karşıyayız. Bir kelime bu vaziyeti revolüsyoner bir vasat ile hülasa etmek mümkündür."⁸⁵⁵

Kısaca Ali Cevdet'e göre TKP için çok uygun bir propaganda ve teşkilatlanma ortamı bulunmaktadır. Parti böylesi bir süreçte hem kendi yeniden kuruluşunu organize ederken hem de işçi ve köylü kitle içine kolayca nüfuz edebilecektir. Bunu da ancak en eski, en tecrübeli ve bir anlamda partiyi yaratmış, hapishaneden çıkan TKP'li arkadaşlar yapabilecektir. Bu kadrolar tekrar hapishaneye düşme korkusu taşımadan ve bir buçuk yıllık ayrılığın yarattığı durumu da partiyi dışarıdan tenkit etmek için bir avantajla çevirmeli ve mücadeleden uzak kaldıkları süre boyunca yapılanları, yazılanları da tetkik etmelidirler: "Bize hasıl mücadele vasıtalarından münhasıran hapishane düşüncesiyle sarf-ı nazar etmek fırkamızın bu harbi vaziyetini inkara varmakta ve bu manada inkılapçı bir teşkilat olmaktan o teşkilatın inkılapçı uzuvları olmaktan çıkılıyor demektir. Fırkanın ilanı da aynı zarurete binaen lazımdır."⁸⁵⁶

⁸⁵³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 136.

⁸⁵⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 135.

⁸⁵⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 138.

⁸⁵⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 142.

Cevdet eski kadroları mücadeleye çağırmakta ve onların partinin daha aktif olması daha görünür kılınmasına katkı sunmalarını istemektedir. Ona göre parti “yalnız bir müdafaa teşkilatı değil “bütün silahlara ve vesaite malik bir sınıfla mücadele halinde”⁸⁵⁷ mevcut düzeni yıkmak için çabalayan bir savaş partisidir. Partinin bu devrimci ortamda görevi “Bulunduğu kabuktan çıkarak kitlenin içine atılması, kendisini tanıdırması, sesini her yerde işittirmesi, onun başına geçerek onu siyasi cıdale sevk etmesi, köylü kitlelerini kendisi için kazanmağa çalışmasıdır.”⁸⁵⁸ Partinin bu süreçte etkili bir performans göstermesi içinde yöntemi şöyle belirlemiştir: “Faaliyeti konkret şeraite uydurmak.”⁸⁵⁹

Şevket Süreyya cevap mektubuna Ali Cevdet’in son alıntılanan cümlesi ile bağlantılı olarak partinin faaliyet programının gerçekleştirilmesi için önemli gördüğü taktik ve stratejik meseleleri ele alarak başlamış ve Türk inkılabı üzerine bir analiz yapmıştır.

Buradaki tespitleri onun fikri gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu durum parti içinde daha çok teşkilatçılığı ile öne çıkmış bir isim olarak onun artık kuramsal birikime sahip, özgün tahliller yapabilecek düzeye gelmiş olduğunu da göstermektedir. Mektubuna asıl cevabı aşağıda gösterileceği gibi Şefik Hüsnü’nün vermiş olması da bu tespiti desteklemektedir.

Şevket Süreyya partinin programı ve esasları üzerinde mutabık kaldığını belirtmiş; ama güncel meseleler söz konusu olunca “içinde yaşanan an ve zeminin takdir” edilmesi ile bağlantılı taktik ve strateji geliştirme meselesi ile karşılaşılacağını ifade etmiştir: “Ben ‘an’ ve ‘zaman’ deyince bugünkü Türkiye’yi ve Türkiye’nin bugününü kastediyorum. Bizim tabiye ve taktikamızı ise mücerred inkılapçılık mefhumu değil, bizzarure bugünkü Türkiye şe’niyetinin ‘konkre’ şeraiti tayin edecektir.”⁸⁶⁰ dedikten sonra şöyle devam etmiştir: “Türkiye’yi düşünürken münhasıran bir burjuvazi keyfiyetini değil aynı zamanda ‘Türkiye İnkılabı’nı düşünmek mecburiyetindeyiz. Ben bu inkılabı şöyle tasvir ediyorum: ‘Türkiye inkılabı; evvelden keşf ve vaad olunmayan, fakat iyi bir sevk-i idare ve şeraiti-i hariciyenin zaruretleriyle zaman zaman inkışaf ve nihayet bir kül ve sistem teşkil eden

⁸⁵⁷ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 137.

⁸⁵⁸ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 140.

⁸⁵⁹ Eylemi somut gerçekliğe göre düzenlemek.

⁸⁶⁰ Partinin taktik ve stratejisi soyut inkılapçılık kavramına göre değil Türkiye gerçekliğinin somut koşullarına göre belirlenecektir.

içtimai, iktisadi ve siyasi icraat ve tedbirleriyle-kapitalizmin inhilali devrinde- zuhuru zaruri olan şark ve müstemleke inkılabatının mütemeyyiz ve şamil bir numunesini teşkil eder.’ Her milli inkılap gibi bu hadisenin de bir hududu var. Beynelmilel fevkalade hadisat cereyan etmedikçe, bu milli inkılap, o mukadder istikametlerine doğru adım adım inkişaf edecektir. Fakat bugün o vaziyetteyiz ki burjuvazi henüz-şark irticacı ve garp emperyalizmi önünde- diğer sınıfların da menfaatlerini temsil etmek devrindedir. Bütün kuyud ve şeraitten muarra bir sınıf mücadelesi, bütün kuyud ve şeraitten muarra bir istismar karşısında olmadığımız için mesela vergiler, mesela militarizm, mesela terörün tenkidi mevzubahis olunca fikrimizde ve elimizde herhangi diğer bir komünistin hudutsuz serbestisini duymuyoruz. Binbir çeşit sebeplerle milli inkılabi rehberlik ve devletin Türkiye ameale ve köylüsünün elinde bulunamaması yüzünden, tarihi sebeplerle o rolün bu ele intikal edeceği güne kadar her Türk komünisti faaliyetini yaparken kendisini nazik bir vaziyet-i hususiye karşısında duyacaktır.”⁸⁶¹

Şevket Süreyya Kemalizmi hep burjuva devrimciliği çerçevesinde ele alan analizi bir bütün olarak inkılap analizine çevirmiştir. Türk kapitalizminin gelişim sürecinin klasik/Batı kapitalizminkinden farklı olduğunu da özellikle belirtmiştir. Ona göre Batı’da kapitalizmin erken dönemlerinde sınırsız bir ticaret ve rekabet özgürlüğü bulunmakta oysa Türkiye’de şekillenmemiş ilkel sermaye daha ilk adımında devletin denetimine ve korumacılığına ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca Batı’da yine kapitalizmin ilk dönemindeki liberal bir devlet ve iktidar teşkilatı varken Türkiye’de kapitalizmin bu erken gelişim döneminde toplumsal, siyasal, kültürel kurumları ve kamusal alanı partinin doğrudan kontrolüne tabi kılan faşist bir idarenin yaratıldığını belirtmiştir.⁸⁶²

Mevcut koşullarda parti stratejisini belirlemek için düşünen Türkiyeli bir komünistin Garp emperyalizmi ve Şarktan gelen irticanın da farkında olarak; ama proletaryayı bir sınıf olarak, milliyetçiliğe bulaşmadan, burjuvazinin siyasi yapılanmalarına kaptırmadan örgütlemesi gibi bir görevi de bulunmaktadır.⁸⁶³

Şevket Süreyya’ya göre “Bu tahliller karşısında “polislin cilvelerine değil, fakat içinde yaşadığımız memleketin ve içinde faaliyette bulunacağımız sınıfın afaki

⁸⁶¹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 157-158. TÜSTAV Komintern Arşiv Döküm 1, CD No: 29, Klasör No: 01_08, Belge No: 563-566.

⁸⁶² 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 160.

⁸⁶³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 158.

seviyesine göre tabiye ve taktik hükümler”⁸⁶⁴ vermek gerekir. Bu noktada o Harici Büro’ndan farklı düşündüğü için “azami illegalite ve partiyi tam bir tesettür altında” bulundurmaya öneren 10 maddelik bir taktik ilkeler bütünü önermiştir.⁸⁶⁵

Dolayısıyla faaliyeti somuta koşullara uyarlamamış tam tersi somut koşulların analizinden yola çıkarak bir strateji belirlemiştir. Ali Cevdet’in mektubunu bir telaş içinde yazdığını belirtmiş ve “partinin işaası”nın günün koşullarında lüzumsuz ve zararlı olduğunu ifade etmiştir.

Şevket Süreyya’nın bu tahlillerine aynı ayın sonlarına doğru Şefik Hüsnü ayrıntılı bir mektupla cevap vermiştir. Şefik Hüsnü, Komintern resmî ideolojisi dışına çıkarak taktik ve stratejik meseleleri değil doğrudan partinin temel prensiplerini kurcaladığını belirtmiş ve Şevket Süreyya’yı oportünist bir bakış açısını savunmakla eleştirmiştir. Şefik Hüsnü Şevket Süreyya’nın önce emperyalizm sonra Kemalizm tahlillerini sonrada taktik ve stratejik önerilerini eleştirmiştir. Şefik Hüsnü Şevket Süreyya’nın burjuvazinin analizinden inkılabın analizine geçerek, Türk inkılabının uluslararası sermayenin çöküş döneminde yükselen bir hareket olması ile onun bir baskı düzeni kurması keyfiyeti arasında nasıl bir illiyet kurduğunu anlamadığını ifade etmiştir. Şefik Hüsnü’ye göre: “Kapitalizmin emperyalizme yani inhisar sermayedarlığına doğru yükselmesi yürüyüşünü tedkik ederken Lenin beynelmilel menafî tezadlarının büyümesinde ve keskinleşmesinde en mühim amillerden biri olarak kaydettiği ‘sermayedarlığın gayr-i mütesavi inkişafı kanunu’ Türkiye’de sermaye temerküz ve terakümünün Avrupa’da olduğundan daha kestirme ve seri yollar takip etmesini bize mükemmel tarzda izah”⁸⁶⁶ etmiştir.

Şefik Hüsnü için Lenin’in bu tezleri eskimiş ve orijinalliğini kaybetmiştir ve ancak somut meselelerin analizinde sadece bir çıkış noktası oluşturabilirler. Hüsnü, Şevket Süreyya’nın dünya ekonomisini uluslararası kapitalizmin çelişkilerine, sınıf mücadelelerini, geri memleketler ile emperyalist devletler arasındaki ilişkilere ve bu

⁸⁶⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 158.

⁸⁶⁵ Vedat Nedim de Harici Büro’ya yazdığı 8 Ocak 1927 tarihli mektubunda Şevket Süreyya’nın bu tutumu ile ilgili şunları söylemiştir: “Bu yoldaşlar daha yeni toparlanıyorlar. Fırka hayatını yaşamaya henüz başladılar. Aydemir sıkı bir konspirasyonun ve müfrit bir ihtiyatın taraftarıdır. Fırkanın ilan edilmesi mevzuunda bizden biraz farklı düşünüyor. Hatalı olduğuna onu ikna etmeye muvaffak olacağımızı zannediyorum. O Kemalistler tarafından yeni bir darbeden...bu endişe yalnızca fırkayı alakadar etmektedir. Şahsi fedakârlık karşısında asla geri adım atmaz. İçtimalarımıza iştirak ediyor, yazı işi yapıyor.” 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 199-200.

⁸⁶⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 191-192. TÜSTAV Komintern Arşiv Dökümü 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 601-612.

memleketlerin milli kurtuluşuna ve iktisadi gelişimine dair ortaya konmuş Marksist temayül ve anlayışları da katı değişmez hükümlere indirgeme eğiliminde olduğunu belirtmiştir.⁸⁶⁷

Ş. Hüsnü, Şevket Süreyya'nın "Halk Fırkası'na karşı hayırhah bir bitarafılık siyaseti"⁸⁶⁸ seçerek sınıfsal analiz yapmaktan kaçındığını ve bütün sınıfların temsilciliği iddiasında olan bir burjuvazinin varlığında bunu gereksiz bulduğunu ifade etmektedir. Şevket Süreyya ona göre irtica ile Batı emperyalizmi arasında yükselen sınıfsal çelişkileri, istismar ve sömürüyü dikkate almamaktadır. İkinci olarak burjuvazinin politikalarıyla şekillenen kapitalist gelişme Şefik Hüsnü'ye göre özellikle de bugünkü "tecavüzi diktatörlük" siyaseti ile ağır bir istismar yaratmaktadır: "Vergi makinası ve tedhiş bütün ağırlıklarıyla bizim kendilerine rehberlik etmek gayesini takip ettiğimiz yoksul çalışan kitleleri ezmektedir. Öyle feci bir vaziyet var ki bu ezilen halk ya şimdi mürteci-inkılapçıya bakmayarak, kurtuluş müjdesi getirecek herkesi dinlemeye amededir. Bizim müstacel vazifemiz onu, irticanın tesirine ve nüfuzuna kapılmaktan korumaktır. Fakat Halk Fırkası'nın mütecaviz kuvvetine müzaharet ve her türlü hareketten içtinap ve bundan gülünç bir siyaset olmaz. Programımızın zikrettiği maddesindeki ikinci fırkayı tatbik edecek ve sınıf mücadelesine germi verecek bir zamandayız."⁸⁶⁹

Şevket Süreyya'nın "an ve zemin" olarak belirlediği yerel koşulların özgünlüğü vurgusuna da şu şekilde karşılık vermiştir: "Komünist Beynelmile'i herhangi bir şubesinden mensup mücahidleri yekdiğerinden ayıran prensip münakaşaları memleketin içtimai kuvvetlerini ölçmek; hakim burjuvazinin diğer sınıflarla olan münasebetlerini tayin etmek; proletarya inkılabının muharrik kuvvetlerine kıymet vermek; iktisadi vaziyetin inkişaf veya inhitat seyrini çizmek ve nihayet bu malumlara nazaran komünist fırkasının takip etmeye mecbur bulunduğu yolu ve üzerinde terettüb eden belli başlı vazifeleri göstermek gibi hususatin başka başka tarzlarda takdirinden tahaddüs eder."

Şefik Hüsnü Şevket Süreyya'nın Komintern'in soyut olarak ortaya koyduğu fikirlerden değil somut koşulların analizinden yola çıktığı için resmi görüşün dışına düştüğünü belirtmiştir. Şefik Hüsnü uluslararası kapitalizm ve Türk inkılabı analizleri

⁸⁶⁷ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 192.

⁸⁶⁸ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 198.

⁸⁶⁹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 198.

ile bunlar ışığında TKP'ye önerdiği taktik ve stratejileri eleştirdikten sonra Şevket Süreyya'nın hapishane koşullarının etkisi altında olduğundan ve henüz içinde bulunduğu yeni koşullara uyum sağlayamadığını ayrıca partinin programlarını iyi tetkik edemediğini ve mektubunu da dar bir zamanda kaleme aldığından meseleleri gereği gibi değerlendiremediğini belirtmiştir.

Ona göre “disiplinli bir bolşevik”, görüşlerinde ve faaliyetinde hatalarını tereddüt etmeden tashih edebilendir. “Leninist bir mücahit” olarak Şevket Süreyya kendi yazdıkları üzerinde düşünecek ve kısa sürede Komintern resmi tezleri yolunda müşterek faaliyetine kaldığı yerden devam edecektir.⁸⁷⁰

12 Ocak 1927 tarihinde Nazım Hikmet'e yazdığı mektupta ise Şevket Süreyya, Çin, Hindistan, Türkiye, Avrupa ve Rusya ayrı medeniyet merhaleleri içinde olduğundan buralardaki kapitalizmin farklı gelişmişlik düzeyinde proleter kitleler yaratacağın belirtmiştir: “Bana kalsa bu kitlelerin o günkü tarz—hareketlerini tayin edecek amil, umumiyetle proletaryanın tarihi vazifesinden ziyade içinde yaşadığı memleketin bünye-i içtimaiyesi yani, o memlekette sınıfların mütekabil vaziyetleridir.”⁸⁷¹

Ona göre bir proletarya rehberinin kudreti yerel sınıfların karşılıklı ilişkilerindeki değişimi tespit edip inceleyebilmesinde, bu değişim karşısında proletaryanın geliştireceği stratejileri belirleyebilmesinde, uluslararası proletarya mücadelesinin birliği içinde onun gelişimi merhalelerini görebilmesinde yatmaktadır.⁸⁷²

Şevket Süreyya partinin mücadelesinde ne tarz bir hareket hattı oluşturacağına -Şefik Hüsnü'nün ona cevaben yazdığı mektubunda vurguladığı proletaryanın tarihi vazifesinden daha ziyade- memleketin koşullarının analizinden yola çıkılarak karar verilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

18 Ocak 1927 tarihli Siyasi Büro'dan Faik'in de katıldığı Harici Büro toplantısında Halim: “Fikriyat ayrılığı asıl vesiledir. Şekil meselesiyle örtülüyor... SeKa azasının bir kısmı bir Bolşevik terbiyesi almaya uzun zaman muhtaç arkadaşlardır”⁸⁷³ ifadesi ile partideki ayrılığın teknik bir mesele olmadığını ortaya

⁸⁷⁰ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 193, s. 198.

⁸⁷¹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 202. TÜSTAV Komintern Arşiv Dökümü 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 500-501.

⁸⁷² 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 203.

⁸⁷³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 205.

koymuştur. Aynı oturumda bulunan Faik fikir ayrılığının kaynağını işaret etmiştir: “Bize isnat edilen fikirler Cevat’ın, Şevket’in fikirleridir. Buna nihayet vermek lazımdır.”⁸⁷⁴

Harici Büro muhalif fikirleri bütün bir Siyasi Büro’ya teşmil etmiştir. Oysa Faik bu fikirleri Şevket Süreyya, Ahmet Cevat gibi üyelerin savunduğunu belirtmiştir. Şevket Süreyya’nın MK üyesi olması ayrıca MK içinde bir birliktelik olmaması böyle bir algılamaya yol açmış olabilir. Şevket Süreyya Nazım Hikmet’e mektubunda kendi fikirlerini MK’ya mal ettikleri için onun namında Harici Büro’ya açıkça sitem etmiştir.⁸⁷⁵

Harici Büro da yetki ve özerklik meselelerini değerlendirdiği mektubunda büro üyelerinin yazdıkları mektuplarla (Ali Cevdet ve Hasan Ali’nin yazdıkları kast edilmektedir) kesinlikle MK’nın otoritesini kırmaya yönelik bir amaç taşımadıklarını belirtmiş: “Harici Büro ile Komintern ile ve hariç ile SeKa’nın irtibatını temin etmek ve fırkanın fikriyatını yaymak işleriyle muvazzaftır. Bu vezâifin ifasında SeKa’nın karalarıyla mukayededir. Yalnız Komintern’in daimi irşad ve vesayeti altında çalıştığı ve hiçbir tedhiş tazyikine maruz bulunmadığı için prensip meselelerinde yanılması ihtimalleri çok azdır.”⁸⁷⁶ İfadesi ile Harici Büro kendi otoritesine biraz fazla vurgu yaparak sorunların Siyasi Büro’dan kaynaklandığını Şevket Süreyya’yı örnek göstererek açıklamıştır: “Son zamanlar Demir yoldaş gibi bazı fırka azalarının resmi hattımızdan sarîh bir tarzda inhıraf eden bazı görüşler ileri sürmeleriyle bu iştibah son derece ehemmiyet kesb ediyor.”⁸⁷⁷

1927 Şubat ayı başlarında artık hem Harici Büro hem de Siyasi Büro’da yeni bir kongrenin toplanması tartışılmaya başlanmış araya iletişim problemleri de girince iki taraf aralarındaki sorunları halletmek için bir arkadaş görevlendirmişlerdir. (Harici Büro oturumlarında Faik’in adına rastlandığından Harici Büro ile Merkez Komite arasındaki iletişim sağlamak ve sorunları çözmek için onun görevlendirildiği anlaşılmaktadır.) Yine mevcut Merkezi Komite’nin bu üye yapısıyla hareketi daha ileriye taşımayacağına tam bir kanaat getirildikten sonra Harici Büro üyeleri ülkeye yasal koşullardan girişi için başvurularını yapmışlardır.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 206.

⁸⁷⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 269.

⁸⁷⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 216.

⁸⁷⁷ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 217.

⁸⁷⁸ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 231.

Siyasi Büro 1927 yılı Şubat ayı başlarında kendi içindeki muhalif bir grubun çıkardığı sorunlarla uğraşmıştır. KUTV'dan Abid Alim'le bağlantılı bir ekip İstanbul Merkez Komite yerine yeni bir komite seçtirmek için gizlice toplanmışlar durumdan haberdar olan merkez komite Vedat Nedim, Yahya ve Şevket Süreyya'dan oluşan bir teftiş komisyonu kurmuş ve bu durumu hem Harici Büro'ya hem de Komintern'e bildirmişlerdir.⁸⁷⁹

Harici Büro verdiği cevapta iç çekişmenin şiddetlenmesine Merkez Komite'nin üyeleri üzerinde bir otorite tesis edememiş olmasının yol açtığını bildirmiş ve bu vesileyle Merkez Komite'nin Harici Büro'nun onun üzerinde tahakküm kurma istediği yönündeki iddialarından vazgeçip bir an önce parti içindeki bu hizipçiliği önlemesini istemiştir.⁸⁸⁰

Tarafların birbirleri ile ilgili eleştiri ve iddiaları hiç değişmemiş Harici Büro Merkez Komite'yi pasif kalmakla, korkaklıkla, partiyi kitlelerden koparmak ve iyi bir yönetim sergileyememekle, Merkez Komite ise Harici Büro'yu yeterli maddi yardımda bulunmamak, kendi yetki alanına müdahale etmek, kitap temini, literatür çevirisi gibi konularda yavaş kalmak ve Türkiye'deki koşulların zorluğunu dikkate almamakla eleştirmiştir. Bütün bu hususların yanı sıra partinin Komintern ile resmi anlamda yazışmaya başladığı tarihten itibaren etkili merkezi bir yayın organı çıkarma isteğine bu dönemde de ulaşamadığını belirtmek gerekmektedir.

1925 Martından itibaren parti Aydınlık ve Orak-Çekiç gibi yayınlarından yoksun olarak faaliyetini sürdürmüştür. Diğer bir husus yeraltına inen partinin bir anlamda dünya işlerinden de kendini yalıtmış olduğudur. Öyle ki Merkez Komite Komintern içindeki yaşanan mücadelelerden ve uluslararası gelişmelerden de habersizdir. Özellikle bu konuda Harici Büro'dan çokça istekte bulunmuş;⁸⁸¹ ama yazışmalardan Büro'nun Komite'ye bu bağlamda gerekli bilgi, haber, rapor vs, temin edemediği anlaşılmaktadır.

Şevket Süreyya 10 Nisan 1927 tarihli "şaire" hitabıyla Nazım Hikmet'e yazdığı mektubunda Şefik Hüsnü'nün ona cevaben yazdığı mektubundan çok faydalandığını Merkez Komite'deki belgeleri Viyana Mukarreratını da inceledikten sonra bazı görüşlerini gözden geçirdiğini özellikle de Türkiye'deki kapitalist gelişmenin

⁸⁷⁹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 225-227.

⁸⁸⁰ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 228-229.

⁸⁸¹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 54, s.170.

imkanları üzerinde çok da durmamak gerektiğini belirtmiştir. Ş. Süreyya'ya göre klasik Marksist şablona uymasa da Türkiye'de burjuvazi halk kütlelerini istismar edebilir, sınıfsal sömürsünü artırabilir ve ilerleyen süreçte Batı kapitalizmi ile iş birliği içinde uluslararası sermaye ilişkilerine eklenebilir; ama eklenmeyebilir.⁸⁸²

Her iki durumda da Şefik Hüsnü'nün parti için öngördüğü kitleyi örgütleme misyonu geçerlidir. Üstelik Ankara hükümeti artık geleneksel toprak düzenini tasfiye etmeye yönelik radikalizminden de vazgeçmiş görünmektedir: “Bugün proletaryayı cebir ve zor ile daha fazla çalışmaya mecbur etmek, inkılap değil, hatta demokrasi isteyen en küçük hareketlerin bila-merhamet imhası onun için mesela irticanın likidasyonundan daha mühimdir”⁸⁸³ tespitinde bulunmuştur.

Şevket Süreyya Şefik Hüsnü'nün uyarılarını dikkate alarak görüşlerinde bir revizyona gitmiştir; ama hala partinin legal faaliyette bulunabilmesi için ülkede uygun bir zemin olmadığını, illegal bir gazete yayınlama fikrine bile ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmekte kendi durumunu da şöyle anlatmaktadır: “Serbest bırakıldığım güne nazaran bugün daha cesurum dersem yalan söylemiş olurum. Fakat kendi hayatı namına yılgınlık duyanların bugün safımızda görmüyorum. Benim endişelerim her gün biraz daha çetinleşen yolumuzun her gün biraz daha koyulaşan karanlıklar içinde istikametini kaybetmemek için duyduğum müthiş azaplar ve endişelerdir. Gittikçe kuduran burjuvazinin her adımda ika ettiği akla gelmez engelleri önünde hareket yolları ve usulleri bulmağa mecburuz.”⁸⁸⁴

Ş. Süreyya, Şefik Hüsnü'nün tezlerini kabul ederek Komintern çizgisindeki bir mücadele tarzını olumlamışsa da partinin Türkiye'deki işçi kitlesinin özgünlüğünden kaynaklı yeni ve orijinal çalışma şekillerine de ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Son olarak sıranın hususi dertlerine geldiğini söyleyen Şevket Süreyya Nazım Hikmet'ten kitap ve acil olarak para istemiştir: “Yalnız sen mektepten filan maaş alıyorsan bana ne yap yap para gönder. Binbir çeşit ihtiyacatla karşılaştım. Elime para hiç kâfi değil. Bir sürü de borçlar yaptım. Zaten biliyorsun bu parasızlık benim müzmin derdim.”⁸⁸⁵

18 Mayıs 1927 tarihli yine Nazım Hikmet'e yazdığı mektubunda Merkezi Komite'nin farklı kesimler tarafından farklı gerekçelerle eleştirildiğinden

⁸⁸² 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 270. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 508-513.

⁸⁸³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 270.

⁸⁸⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 271.

⁸⁸⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 272.

yakınmaktadır. Komintern temsilcisi onları Otto Bauer çizgisine yakın enternasyonalist değil milliyetçi eğilimli olarak değerlendirmekte, taşradan gelen bir yoldaş onları küçük burjuva napolyonizmi ile grupçuluk diktatörlüğü yapmakla, bazıları Harici Büro'nun aleti olmakla bazıları ise dünya ihtilali söyleminin peşinden gitmekle, Şefik Hüsnü ise kabuğuna çekilmiş bir salyangoz olmakla itham etmektedir.⁸⁸⁶

Ş. Süreyya bütün bu eleştiri ve suçlamaların temelinde de yerel koşulların ortaya çıkardığı özgün problemlerin yer aldığını belirtmektedir. Şevket Süreyya partinin ve dolayısıyla Merkezi Komite'nin temel görevinin proletaryayı bilinçlendirmek ve teşkilatlandırmak olduğunu kabul etmekle beraber şu şerhi de düşmüştür: “Fakat bizim hatt-ı hareketimiz, işte sadece ve mutlak surette evvela içinde yaşadığımız objektif şeraitin imkânları, sonra da kendi maddi ve manevi kuvvet ve vasıtalarımızla muayyendir.”⁸⁸⁷

Bir kez daha Komintern'in ortaya koyduğu tezlerle Türkiye'deki örgütlenme problemlerinin bir çözüme kavuşturulamayacağını altını çizmiştir. Eğer “hareketi publike” hususunda ısrar edilecekse ve yukarıda sıraladığı eleştiri ve suçlamaların varlığında kimse Merkezi Komite'nin icraatından memnun değilse yönetimden çekilebileceğini de belirtmiştir. Harici Büro'nun maddi yardım konusunda partiye gereken desteği vermekten çok uzak olduğunu da bunlara eklemiştir.⁸⁸⁸

Önceki mektubunda Nazım'dan kendisi için para ve bazı kitapları temin etmesini isteyen Şevket Süreyya Nazım Hikmet'in bunların hiçbirini yerine getirmediğinden yakınmaktadır: “Acaba meşguliyetin bu meseleyi de unutturdu mu? Halbuki sana güvenerek bugüne kadar müsterihdim. Maalesef (ne çare!) bir küçük Suphi daha geliyor. Ben bin bir çeşit ihtiyacı senden gelecek şeye bağlayarak tamamlarım diyordum.”⁸⁸⁹

Parti hayatı devam ederken bir yandan da kendi özel hayatını da idame ettirmek zorundadır. Leman Hanım'la evli ve bir çocuğu olan Şevket Süreyya yeniden baba olmak üzeredir. Çok açıktır ki parti faaliyetinde de bireysel yaşamında da partiden bir yardım görememektedir. İlegal çalışmanın zorlukları içinde kendi ailesinin geçimini

⁸⁸⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 308-309. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 516-521.

⁸⁸⁷ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 309.

⁸⁸⁸ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 310-311.

⁸⁸⁹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 312.

sağlamakla da mükelleftir. Parti ile anlaşmazlıklarında diğer sebeplerin yanına bunların da eklenmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile parti ile ilgili bir muhasebe yapmış olduğunda bu tarz zorlukların da onu etkilemiş olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

21 Mayıs 1927 tarihli Şefik Hüsnü'ye yazdığı mektubunda ise kullandığı dil ve üslup biraz daha ağırlaştırmıştır. Partinin “publike edilmesi” meselesindeki yöntem üzerine bir mutabakata varılamaması tarafların birbirlerini açıkça suçlamaya başlamışlarına yol açmıştır. Şevket Süreyya yapılan hiçbir işin Harici Büro tarafından takdir edilmediğini bunun da canla başla çalışan yoldaşları derinden üzdüğünü belirtmiştir. Her iki taraf da Türkiye’de çalışma ve örgütlenme koşulları en iyi kendilerinin bildiğini iddia etmektedir. Tartışma “siz değil biz iyi biliriz” şeklinde özetlenebilecek bir sağırlar diyaloguna dönüşmüştür.

Şevket Süreyya Harici Büro’nun Merkez Komite’nin ilerisinde değil yanında olduğunu, kuvvet ve sıfatını Komintern’den değil Merkezi Komite’den aldığını daha da ileri giderek Merkezi Komite’nin artık kendisi için açık bir engel teşkil eden Harici Büro’yu atlayarak Komintern ile doğrudan temas yollarını arayacağını da beyan etmiştir.⁸⁹⁰

Şevket Süreyya Şefik Hüsnü’yü partinin kamusal alanda faaliyet göstermemesinin kendi korkaklarından değil günün koşullarının analiz edilmesiyle benimsenmiş bir taktik tavır olduğuna ikna edememiştir. Harici Büro bunun üzerine kendi oturumunda Merkezi Komite’nin feshedilmesini görüşmeye başlamış,⁸⁹¹ Komintern ile yazışmalar yapılmış ve bunun sonucunda Komite’ye yapılan para yardımı kesilmiş ve Parti’deki bu idari buhran Buharin ve Petrov’a bildirilmiştir.⁸⁹²

Şefik Hüsnü Komintern’i Vedat Nedim ve özellikle Şevket Süreyya’nın yazdıkları üzerinden Merkez Komite’nin artık bir iş göremeyeceğine inandırmaya çalışmıştır. Mayıs ayı sonundan itibaren Merkezi Komite’nin Harici Büro ve Komintern ile bağlantısı kesilmiştir. İstanbul’daki Komintern temsilcisi sürekli olarak Şevket Süreyya ile Vedat Nedim’i eleştirip Merkez Komite’nin pasif tavrından yakınmıştır.⁸⁹³

⁸⁹⁰ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 318, s. 320. TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 431-433

⁸⁹¹ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 337.

⁸⁹² 1926-1927 TKP MK Tutanakları, ss. 338-346.

⁸⁹³ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, ss. 314-317; ss. 351-358.

Merkez Komite 9 Ağustos 1927 tarihli oturumunda, altında Şevket Süreyya'nın adının yazılı olduğu bir takrirle partinin dördüncü kongresini toplama ve Komintern'e aralarındaki sorunları çözmek için bir delege gönderme kararı almıştır.⁸⁹⁴

Şefik Hüsnü Ağustos ayı başlarında Harici Büro'nun yönetiminde çalışacak yeni teknik bir komite kurma yetkisi ile Komintern'in onu İstanbul'a tam yetkili olarak göndermesini sağlamıştır.⁸⁹⁵ Ş. Hüsnü Berlin üzerinden Ağustos ayı sonlarında İstanbul'a ulaşmayı başarmış ve Eylül ayı ortalarında Şevket Süreyya ve Vedat Nedim ile görüşebilmiş; ama görüşmeden müspet bir netice çıkmamıştır.

Şefik Hüsnü Ekim ayından itibaren Komintern çizgisinde partinin İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana şubelerini teşkilatlandırmaya başlamış; parti kamusal alandaki faaliyetlerine hız vermiş, bildiriler dağıtılmış bütün bunların ardından bazı tutuklamalar olmuştur: "Bildiriler likitadörleri çıldırttı, ama yığınlar arasında ve parti içinde çok iyi etki yarattı. İşçiler arasında yeni bir devrimci azme tanık olduk. Bu yeni rota şirketimizden bazı pasif ve oportünist üyeleri, bu arada kimi MK üyelerini bile dışa itti."⁸⁹⁶

Neticede dışarıda kalan ve oportünist olarak yaftalanan Vedat Nedim de polisle iş birliği yaparak partiyi ifşa etme yoluna seçmiştir.⁸⁹⁷ 1927 yılı Eylül ayı içinde tutuklamalar başlamış daha sonra sorgulamalara geçilmiş ve Vedat Nedim'in ifşaatının da etkisiyle Şevket Süreyya beraat etmiştir. Şevket Süreyya 1925 yılındaki savunmasında komünizm lehine şedit konuşmasıyla kendisinin ve arkadaşlarının cezalarının ağırlaştırılmasına sebep olmuş, 1927 yılındaki savunmasında aynı heyecanla bu kez bir "Türk Marksist"i olduğunu; âmâ ülkede gizli bir komünist teşkilat kurulmasına gerek olmadığını söyleyerek beraat etmiştir: "- Marksizmin hükümet teşkilatı hakkındaki fikri nedir? - Hükümet teşkilatı hakkındaki fikrinin buraya kadar

⁸⁹⁴ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 348-349.

⁸⁹⁵ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 363, s.365.

⁸⁹⁶ 1926-1927 TKP MK Tutanakları, s. 391.

⁸⁹⁷ 1967 yılında kurucularından biri olduğu Sosyalist Kültür Derneği'nde "Türkiye'de Sol Akımlar" üzerine verilen bir konferanstan sonra söz alan Şevket Süreyya otobiyografisindeki önemli bir boşluğu şöyle doldurmuştur: "Vedat Nedim ise, halen dostumdur, ifşaatta bulunmuştur. Fakat bunun güçlü ruhi sebepleri vardır. Komintern bite fena halde müdahalede bulunmaktaydı. Bu zararlı idraksiz milli hareketi, aydınların tarihi görevini anlamayan bir müdahale İdi. Cephe aldık. Komintern, Önemli bir simasını İstanbul'a yolladı. Onu aynı gün sert hücumlarla geri dönmeye mecbur ettiğimi biliyorum. Stalin dünya ihtilali taraftarı değildi. Komintern aksi görüşteydi. Komintern'in bu tutumuna ilk cephe alanlardan biri TKP'dir, Şefik Hüsnü, bu mukavemeti hoş görmüyordu, fakat cephe de atamıyordu. Vedat Nedim'in İfşaatı, verdiği vesikalarla, benim Komintern'e karşı mücadelemi açığa çıkardı ve beraatime yol açtı. Parti Genel Sekreteri Vedat'ın durumunu ayıplamam." "Türkiye'de Sol Akımlar", *Yön*, s. 198, 1967, s. 6.

verdiğim mesrûdattan çıktığını zannediyorum. Mademki ictimai şekiller ömür-ı tarihisini yaşıyor, hükümet şekli de ömür-ı tarihisini yaşayacaktır. Bu günkü sınıf mücadelesi deyince burada bir dakika tevakkuf etmek lâzım gelir. Garp'taki sınıf mücadelesini nazar-ı dikkata alınca komünizm âlimlerinin efkârının doğru olduğu meydana çıkar. Fa kat Şark milletlerine, esir ve yarı esir milletlere gelince, istiklâlini kazanan Türkiye'nin milli kurtuluş hareketleri bu esir ve yarı esir memleketlere bir numune olacaktır. Türkiye'nin milli kurtuluş hareketi bana pek yüksek gelir. Muallim Şevket Süreyya Bey sözlerine heyecanla ve şöylece devam etti. - Ben bir Türk ve bir Marksist olmak itibarıyla söyleyebilirim ki bu memlekette komünizm faaliyeti nihayetün-nihaye iş kanunlarının tanzimine, sendika kanunlarının tanzimine ve grevlerin idaresi ne inhisar edebilir ki esasen demokrat bir hükümetin de bunlar meşgul oldukları mesailendir. Bu sebeptendir ki gizli bir komünist teşkilatı yapılması manasızdır. Kanaatlerimi huzur-ı âlinizde de aynı cesaretle müdafaa etmekten beni alıkoyacak hiçbir kuvvet yoktur. Eğer Türkiye'de bir komünist partisi teşkili imkânı olsa ve bu teşkilatın yapılması bir zaruret olsa tekrar cesaretle iddia ediyorum ki, ben bu gizli fırkayı bizzat teşkil ederdim. Bugün cihandaki düşmanlarımız huzurunda iddia ediyorum, Türkiye'de gizli bir komünist fırkası teşkilatı yapmaya lüzum yoktur. Burada sermayenin yüksek şekli esasen devlet sermayesi şekline gidiyor. Ben kendi mukadderatımı ifnâya değmeyecek kadar böyle mevzular için tehlikeye atmak istemem.”⁸⁹⁸

Şevket Süreyya beraat ettikten sonra parti ile hemen ilişkisini kesmemiş tutuklamalardan sonra yeniden kurulan Merkez Komite içinde yer almıştır. Bu durum Salih Hacıoğlu vasıtasıyla 1928 yılı ortalarında Komintern'e gönderdiği bir mektubun varlığından anlaşılmıştır.

Şevket Süreyya'ya göre Merkez Komite “tutuklamalarla sarsılan parti örgütlerinin eşgüdümünü sağlamak, ilişkileri ve iletişimi yeniden kurmak, tutuklanmamış yoldaşların faaliyetini MK etrafında toplayıp düzenlemek”⁸⁹⁹ amacındadır. Parti bir kongre toplamayı düşünmekte -yukarıda Siyasi Büronun buna

⁸⁹⁸ “Komünistlerin Muhakemesine Dün Devam Edildi ve Maznunlar Şayan-ı Dikkat İtirafatta Bulundular”, *Milliyet*, 18 Ocak 1927. Gazetenin dördüncü sayfasında sorgulamalara ait mahkemeden aktarılan ifadeler yer verilmiştir. Davanın basın üzerinden gelişimi şu iki kaynaktan izlenebilir. Jülide Ergüder (Haz.) *1927 Komünist Tevfikası İstanbul Ağır Cezadaki Duruşma*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978; Emel Seyhan Atasoy (Der.), *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008.

⁸⁹⁹ Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir'in Bir Mektubu”, *Toplumsal Tarih*, S. 263, 2015, s. 95.

daha önce teşebbüs ettiği belirtilmişti- ama Muvakkat Komite ile anlaşamamaktadır- bu komite Harici Büro kastedilmiyorsa Şefik Hüsnü'nün İstanbul'a geldiğinde Şevket Süreyya ile Vedat Nedim'e karşı oluşturduğu komitedir- Şevket Süreyya böyle bir talepte bulunulmasının- dolayısıyla böyle bir mektup kaleme alınmasının gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Sorunun temeli şudur.1925 Kongresi ve birçok aktifler konferansından bu yana yetki ve otoriteye sahip MK, bu otoritesini yalnızca yeni bir kongre tarafından seçilmiş bir MK'ya devretmek istiyor.”⁹⁰⁰

Bu mektubu yayınlayan Tunçay'a göre: “Kongreyle aldığı yetki ve görevi yine kongreyle bırakmak istediği öne çıkmaktadır; bir diğer deyişle Şevket Süreyya TKP tüzüğüne uygun davranılmasını talep etmektedir. Bu mektuba muhtemelen olumsuz bir yanıt verilmesinin ardında TKP ile ilişkileri kesilmiştir.”⁹⁰¹

Komintern'in “oportünist” olarak yaftaladığı bir üyesine olumlu bir cevap vermeyeceği iddia edileceği gibi olumlu bir cevap verildiği takdirde Şevket Süreyya'nın da tekrar aktif olarak parti içinde yer alabileceği de düşünülebilir. Dolayısıyla 1927 tevkiyatından sonra inkılabın hizmetine geçme kararını Şevket Süreyya'nın gerçekten istediği için değil koşulların zorlaması ile mecburen verdiği ileri sürülebilir. Ş. Süreyya fikir ve eylemlerindeki bütün “sapmalarına” rağmen kendisini hala komünist ideoloji içinde görmektedir.

⁹⁰⁰ Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir'in”, s. 95.

⁹⁰¹ Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir'in”, s. 95. Bu dönemde anlaşıldığı kadarıyla Şevket Süreyya Vedat Nedim ile beraber Sovyetler ile bağlantılı Arcos/Arkos şirketinde çalışmaktadır. Şirketin TKP örgütlenmesi içindeki yeri 1927 tutuklamalarındaki sorgulamalarla anlaşılmıştır. Yargılanan bütün isimlere bu şirket ile ilişkileri şirketin Rusya ile ilişkileri sorulmuştur. Vedat Nedim ifadesinde şirketin Harici Büro ile Siyasi Büro arasındaki yerini şöyle anlatmıştır: “Şefik Hüsnü, İstanbul'dan firar ettikten sonra, bir gün çalışmakta olduğum Arkos Şirketinin Müdürü beni çağırttı. Ve odasında bana, HAYGİCİS'i Rus Konsoloslukunda kâtip diye tanıttı. Bu zat bana, Moskova'dan Şefik Hüsnü Bey'den bir şifreli telgraf aldıklarını ve benim teşkilata Umumi Kâtip tayin edildiğimi ve burada kalan arkadaşlarla işbirliği yaparak fırkanın yeniden canlandırılması teklif edildiğini tebliğ etti. Bir hafta sonra da aynı şahıs vasıtasıyla Moskova'dan Şefik Hüsnü Bey tarafından gönderilmiş bir mektup aldım. Bu mektupta da tevkiif edilmeyen arkadaşlarla çalışmaklığım ve faaliyete gecmekliğim yazılıydı. Bu durum üzerine, beş ay evvel ne için bana Arkos Şirketinde vazife verilmiş olduğunun maksadını anladım.” Tevetoğlu, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s.402. 1927 tutuklamaları ile ilgili bir Amerikan büyükelçiliği raporunda da şirketin ismine rastlanmaktadır. Raporda Şevket Süreyya “Arcos” Şirketi Propaganda Başkanı”olarak geçmektedir. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s.244. 20 Kasım 1927 tarihli Vakıf gazetesinde komünist maznunlarının isimleri ilk sayfada verilmiştir: Şevket Süreyya, “Arkos Şirketi Katib-i Umumisi ve Komünist Partisi'nin Neşriyat Bürosu şefi” olarak yer almıştır. *Vakit*, 20 Kasım 1927. Sayılın ise Şevket Süreyya'nın başka bir şirkette çalıştığını belirtmiştir: “Komüninternin TKP'ne yaptığı maddi yardımın yolları, meşru bazı müesseseler aracılığı ile oluyordu. Hamdi Alev (Şamilof) “Rus Harici Ticaret Bankası”nda; Hüsnü Said “Sovyet Vapur Acentesi”nde; Vedat Nedim (Tör) “Arkos Şirketi”nde; Şevket Süreyya' da (Aydemir) “Neft-Sendikat”ta çalışıyorlardı.” Sayılın, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s. 151.

3.1.5. Komünizmden “Şevketizm”e: TKP’ye Veda

Şevket Süreyya’nın TKP ile ilişkisini kesme süreci farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Sol, partiyi ve davayı terk eden Şevket Süreyya’nın da aralarında bulunduğu isimleri “dönek” ve “hain” olarak nitelemiştir. Şevket Süreyya’nın Rusya Siyasi ve Sosyal Tarih Arşivi’nde (RGASPI) şahsi dosyasındaki-dosya kapağında Ş. Süreyya “provokatör” olarak nitelenmiştir- değerlendirmeler buna iyi bir örnektir: “1925 yılında bile, tekrar, partinin MK Üyeleri ve parti saflarında etkin faaliyetlerde bulunan isimler gözaltına altına alınmıştır. Bu tutuklamalar şu şekilde cereyan etmiştir: 27 yılına kadar, Şevket SÜREYYA ve Vedat Nedim’in yöneticiliği ile tasfiyeci-Menşevik muhalefet oluşumu nihai halini almıştır. Bunlardan ilki 1921 ile 1924 senesinde KUTV’da eğitim görmüş, ikincisi ise Komünist Enternasyonal’in 4. Kongresi’nde partiyi temsil etmiştir. Bugün itibari ile bunların her ikisi de azıllı Kemalist, “Kadro” dergisi ve grubunun hem editörü hem de ideologlarıdır. Vedat Nedim’in, Komünist Parti içinde polis için ajanlık yaptığı açık ve seçik ortadadır ve SSCB’ye bu amaç doğrultusunda casusluk yapmak için gelmiştir. Bu Kemalist ajanlar ile sıradan bir polis ajanı arasındaki fark, Vedat Nedim’in daha büyük çaplı ajan olmasındadır. Şevket Süreyya’nın da onun ile birlikte çalışmış olabileceği tahmin edilebilir. Vedat Nedim’in amacı hemen her yolu deneyerek partinin tasfiye edilmesine çalışmaktır. 1925 ile 1927 yılları arası MK Sekreterliğini yapmakta olduğu dönemde bile bu amacını hayata geçirmeye çalışmaktaydı. 1927 yılında, polisin kendisini tutuklaması ile O, İstanbul’da bulunan partinin genel sekreteri Yoldaş Ferdi’yi ele vermiştir ve partiye ait olan tüm işleri de polise teslim etmiştir. Bu başarısızlığın (fiyaskonun) büyüklüğünü göz önüne getirebilmek için, o dönemde, Vedat Nedim’in, MK Sekreteri olduğunu, tüm adresleri bildiğini ve tüm parti işlerinden haberdar olduğunu bilmek yeterlidir. Durum böyle iken, parti o dönemde, yemiş olduğu ağır darbe sayesinde parti içinde bu tür fraksiyonlar ya da muhalefetin olması sonucu bundan sonra ortaya çıkabilecek başarısızlıkların da kaçınılmaz olduğunu Merkezi Komite nezdinde de deneyimlemiştir”⁹⁰²

⁹⁰² RGASPI, f. 495, op.266, d.151. TKP üyelerinin pek çoğunun arşivdeki dosyalarında 1933 tarihli TKP’nin başarısızlıklarına dair bu rapor yer almaktadır. Farklı bir çeviri için krş. Erden Akbulut (Der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, TÜSTAV, 2010, s.49. TKP Moskova’da güçlü bir muhalefetle de baş etmek zorunda kalmıştır. Baku TKP’den Süleyman Nuri, Beynelmilel İşçiler İttihadı’ndan Ronald KUTV’da Alimof, Stalin, Zinovyef, Buharin ve Doğu Seksiyonu Başkanı Petrov’a ‘Moskova Türkiye Komünist Fırkası Opozisyonu’ namıyla gönderdikleri bir raporda 1925 yılında parti

Komintern sadece Şevket Süreyya'yı değil Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Ahmet Cevat gibi isimleri de oportünizmle eleştirmiştir. TKP içindeki bu eleştiri yeni bir şey değildir. Doğu Seksiyonu sapmaların müsebbibi olan bu isimlerin doğru yola girebileceklerini öngörerek onlarla çalışmaya devam etmiştir. Partideki sağ sapmalar ve şovenizmi, Komintern TKP içinde hep eleştire gelmiş ve V. Kongresi'nde bunu daha açıkça ifade de etmiştir. Başta Şefik Hüsnü olmak üzere Komintern eleştirilerini dikkate alarak parti, politikalarını doğru yola sokmaya çalışırken 1925 tutuklamaları

kongresinde oluşturulan Merkez Komite çok ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Komintern'in V. Kongrede dile getirdiği eleştirileri bu muhalefet de tekrarlamış ve daha da ayrıntılandırmıştır. Doğu Seksiyonu yöneticileri de bu tutumdan paylarını almışlardır. 1925 tutuklamalarından sonra yazıldığı anlaşılan raporda *Aydınlık Çevresi* olarak bilinen grup 'Struveci', 'Zubatovcu' 'dar görüşlü küçük burjuvalar' ve 'şımarık çocuklar' olarak nitelenmiştir: "Ayırt edici yerel özellikleriyle birlikte Struvecilik Türk Komünist Partisi'nde fiilen şöyle dile geliyor; 1) Merkez Komitesi'nin yönetici grubu (Nâzım, Şefik [Hüsnü], Sadrettin Celâl, Cevat [Emre] ve şürekası), yakınlarda kapatılan "*Aydınlık*" adlı yasal bir gazetenin yasal yazı kurulundan öte bir şeyi temsil etmiyorlar. Bu kurul, kendinde, proleter yığınıyla hiçbir bağı olmayan, ancak şimdiye kadar kesinlikle bağlarını kopartmadıkları sömürücü tabakalardan (paşalar, generaller, tüccarlar, soylu spekülörler, vb.) gelen tek tek sektör yazarları kucaklıyor. Elbette bu gazete, işçi sınıfı mücadelesinin gündelik politikasını Marksist açıdan analiz etmeyen, kuru kuruya akademik bir karakter kazanmıştır. Bu gazete, sınıf mücadelesinin yakın ve nihai amaçları tartışmasını hiçbir zaman açmamıştır. Öte yandan gazete şu tartışmayı yürütmeyi uygun bulmuştur: "Türkiye'de bir işçi sınıfı var mıdır?"- onlara göre, işçi sınıfı lümpen proletaryadan ibarettir. Bu gazete, Türkiye işçilerine ulusal sermaye birikiminin seyrini artırmayı önermektedir; zira onlara göre bu birikim, sadece burjuvazinin değil, ama aynı zamanda proletaryanın da çıkarlarına denk düşmektedir. Genel olarak bu gazete işçi sınıfını burjuvaziyle işbirliği yoluna sürüklemektedir ("*Aydınlık*"a ve Komintern'in V. Kongresi'nde raportör olarak Manuilski'nin konuşmasına bakınız). 2) Bu -tabiri caizse- Merkez Komitesi'nin üç yıllık çalışması boyunca, fabrikalarda ve atölyelerde komünist hücreler zincirinin oluşturulması, 1923'te dağıtılmış sendikaların ayağa kaldırılması yönünde hiçbir gerçek girişimde bulunulmamıştır, işte bu nedenle çok daha aşikârdır ki bu Merkez Komitesi, kendiliğindenci bir biçimde patlayan grevlerin başına geçmek için hiçbir şey yapmamıştır. Kısacası bu Merkez Komitesi, proleter kitleleri, işçi, köylü, asker gençlik arasında hiçbir teşkilatlanma çalışması yürütmeksizin, faaliyetinin merkezini radikal üniversite öğrencilerinin dar çemberine taşımıştır. Denebilir ki üç yıl boyunca, Merkez Komitesi, en iyi durumda, işçi hareketinin kuyruğunda dolaşmadan, sol burjuva radikalizmi yönünde bir politika yürütmüştür. 3) Partinin İçtimaî kompozisyonu, dar görüşlü küçük burjuva unsurlar tarafından tıkanmıştır. Parti üyesi işçiler, hakikî bir Bolşevik Partisi için varlığı tartışmasız bir zorunluluk olan bir ana proleter çekirdek oluşturmamaktadır. Genel olarak denebilir ki, Partinin hâlihazırdaki kılavuzları Parti'yi geniş işçi yığınlarıyla bağlayamadılar, bağlamak istemediler ve bağlayamazlar; nitekim geniş işçi yığınlarının Partiye girişi çeşitli Türk küçük burjuva aydın gruplarının girişinden daha zordur. 4) KUTV'daki ileri, komünist işçilerin profesyonel devrimciliğe hazırlanması, öylesi önlemlerle gerçekleşiyor ki, Merkez Komitesi'nde bir "Zubatov" (Türk Hilmiciliği) çekirdeğinin var olduğu yönünde gayri iradî bir fikir doğmuştur. Öğrenci işçiler, her yolla terörize ediliyor. Onlar suçlanıyorlar, aşağılanıyorlar, anarşist olarak adlandırılıyorlar, susmaları için tehdit ediliyorlar, sürgüne gönderiliyorlar ve ayrıca Komintern Doğu Seksiyonu'nda Vasiliyev ile işbirliği yapılıyor... Bu nedenle. Merkez Komitesinin hâlihazırdaki üyelerinin (Nâzım, Şefik, Halim. Ce- vat ve şürekası), yani Struvecilerin. Hilmicilerin soylu ellerinin, yaşamını vitirmiş veya intihar etmiş değerli yoldaşlarımızın işçi kanlarıyla kızarmış olduğunu belirtmeye tam olarak hakkımız var... Bu şımarık çocuklar, Doğu Seksiyonu'nun izniyle "komünist eğitim"i ve böylece Türkiye'nin devrimci işçilerini yönettiler ve yönetiyorlar. Devrimci işçiler Türkiye'ye gitmek için KUTV'dan bu liderlere karşı gizli bir hınçla, Komintern ve SSCB'ye karşı şovenist bir güvensizlikle birlikte ayrılıyorlar ve bu, anarko-sendikalist yanılsamalara, Mahnoca bir eğilime yol açıyor." Akbulut-Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan, c.2, s. 235-236*. Solun içinde bu tarz eleştiriler neredeyse partinin kuruluşundan itibaren hep dillendirilmiştir; sadece Komintern çizgisinden sapmakla itham edilen kadro ve isimler değişmiştir

ile bu süreç yarıda kalmış ve TKP bu süreçte yurtiçi-ve yurtdışı kadroları olarak ikiye bölünmüştür. Harici Büro Komintern'e yakın bir konum alırken Merkezi Komite'nin, içerideki baskı sonucunda Komintern ve özellikle de Harici Büro ile arası giderek açılmıştır. Türkiye Komünist Fırkası'nın Dahili Vaziyeti Başlıklı 16 Aralık 1927 tarihli bir raporda bu durum şöyle belirtilmiştir: “Mevkuf arkadaşlarımızın hapisneden çıkması ve içlerinde öteden beri oportünistlikle maruf olanların bulunması fırkada esasen mevcut olan, fakat taarruz halinde olmayan oportünist cereyanlara kuvvet verdi.”⁹⁰³

Partinin içinde bu sapmanın adı “Şevketizm”⁹⁰⁴ olarak konmuştur. Şevket Süreyya 1926 sonlarında hapisneden çıkıp Merkez Komite'ye tekrar dâhil olduktan sonra adeta bu sapmanın tek sorumlusu ve temsilcisi olmuştur. Oysa Komintern-TKP ilişkilerinde tavrı sabit kalan Komintern olurken, Harici Büro bu süreçte (Şefik Hüsnü, Ali Cevdet, Hasan Ali ve Nazım Hikmet) Komintern çizgisine yaklaşmıştır. Bu durum da TKP arasında ayrılıklara yol açmıştır.

Dolayısıyla Merkezi Komite, Komintern ve Harici Büro tarafından Leninist bir örgütlenme tarzını reddettiği, partiyi illegal yapılanmasını da ihmal etmeden kamusal alanda etkili eylemlere girişmekten alıkoyduğu ve Kemalizme eleştirel bir şekilde bakmadığı özetle sorunu içtimai devrim açısından değil milli devrim açısından değerlendirdiği için açıkça itham edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta parti içinde var olan bir eğilimin Komintern ve daha da çok parti içindeki gruplaşmaların etkisiyle Şevket Süreyya ve rüfekasına mal edilmiş olduğudur. İnkılabın hizmetine geçtikten sonra Şevket Süreyya ve Vedat Nedim için solun var olan bu eleştiriler giderek artmış ve ağırlaşmıştır “oportünist”, “Menşevik”, “likitador”, “burjuva ajan” gibi nitelemeler giderek yerini “döneklik” ve “ihamet” suçlamalarına bırakmıştır. Hikmet Kıvılcımlı, İsmail Bilen ve Nazım Hikmet gibi isimler ve TKP geleneği ve bu eleştiri ve suçlamaları farklı tarih ve koşullarda dile getirmişlerdir. Komintern veya TKP açısından veya bu geleneği devam ettiren isimler açısından bu tarz bir yaklaşım anlaşılabilir kabul edilse de neticede bu yaklaşım Şevket

⁹⁰³ 1926-27 TKP MK Tutanakları, s. 419.

⁹⁰⁴ 1926-27 TKP MK Tutanakları, s. 419.

Süreyya'nın tercihini bir fikri değişim olarak sorunsallaştırmadığı için açıklayıcı olmaktan çok suçlayıcı ve yargılayıcıdır.⁹⁰⁵

Neticede soldan gelen eleştiriler Şevket Süreyya'nın fikri değişimini anlamak ve açıklamaktan uzak yaklaşımları işaret ederler. Marksist-Leninist bir çizgiden sapma olarak ifade edilen ideolojik çaba Kemalizm'le birebir örtüşen bir muhtevaya sahip değildir. TKP'nin kendi ortaya koyduğu program ile milliyetçi burjuvazinin programını güçlü bir şekilde desteklemiştir. Şevket Süreyya'nın özgün yaklaşımını “sapma” olarak nitelendirdikten sonra Kemalizm'in hanesine kaydetmek kolaylaşmaktadır. 1924 yılında “Lenin ve Leninizm” başlıklı yazısında ilerici hamleleri gerçekleştirme görevini Halk Partisi'ne veren Şevket Süreyya'nın 1928 yılı ortalarına kadar TKP içinde neden mücadele ettiğini açıklamak bu zikredilen yaklaşımla mümkün görünmemektedir.

Diğer bir eleştirel yaklaşım tarzı Yalçın Küçük'e aittir. Küçük için TKP kendisini Kemalizm'in sol kanadı olarak gördüğünden asıl mücadele etmesi gereken sahayı Kemalizm'e ve onun ilericiliğine bırakmıştır. Ülke sorunları ile Kemalizm ilgilenirken TKP enternasyonalizme yönelmiştir. TKP emperyalizme ve gericiliğe karşı mücadeleyi neredeyse Halk Partisi'nden daha fazla önemsemiştir. Küçük'ün TKP'yi Kemalizm'in destekçisi ve akıl vereni konumuna yerleştiren bu analizi aslında Komintern'in TKP'ye sunduğu resmi çalışma tezleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Komintern TKP için “ikili görev” olarak tanımlanan bu taktik ve stratejiyi yeterince derinleştirmemiş ve TKP de bunu talep etmemiştir. Buna göre Komintern ile TKP kadroları arasında herhangi bir görüş farkı bulunmamaktadır. Küçük, Harici Büro ile Merkezi Komite arasında Kemalist iktidara karşı izlenebilecek politika konusunda bir anlaşmazlık ve ayrılık yaşanabileceğini; ama Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim örneğinde böyle bir şeyin olmadığını belirtmiştir.

Ona göre aradaki tek anlaşmazlık noktası örgütün çalışma hızı ile ilgilidir. Bu noktada Vedat Nedim'in elindeki bilgi ve belgeleri neden polisle paylaştığını sorgulayan Küçük'e göre korku ve inançsızlık bu durumu açıklayan anahtar kelimelerdir. Belki buna bir de cehaleti eklemek gerekmektedir. Küçük Vedat

⁹⁰⁵ TKP geçmişinden gelerek devlet bürokrasisi içinde çalışan isimler sadece sol değil liberal ve muhafazakâr çevrelerden de tepkiler almıştır. TKP geçmişi Şevket Süreyya'nın girdiği her polemikte hep aşıl topuğu olmuştur. Onun Kadro dergisi döneminde Hüseyin Cahit, Mahmut Soydan, İbrahim Fazıl ve sonraki dönemde Ahmet Emin ve Abdülhak Şinasi ile bu bağlamdaki tartışmaları unutulmamalıdır

Nedim'in polise ihbarını 1927 yılında gerginleşen İngiltere-Rusya ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. Onun bakış açısı parti içi rekabetten çok dış dinamiklere yönelmiştir. 1927 yılında İngiltere Sovyetlerin Arkos Ticaret Şirketi'ne baskın yapmış ve casuslukla ilgili pek çok doküman ele geçirmiştir. Kendisi de böyle bir şirkette çalışan Vedat Nedim bu durumda paniğe kapılarak elindeki belgeleri polise teslim etmiştir. Küçük'e göre Vedat Nedim dünyadaki bu gelişmeleri yakından takip etmiş; ama Türkiye'deki yansımalarını doğru kavrayamamış ve bu dönemde Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin bu tarz bir gerilim yaratmaktan uzak olduğunu görememiştir. Korku ve öngörüsüzlük aslında başka bir durumun yansımasıdır: "Türkiye Komünist Partisi Katib-i Umumisi Vedat Nedim, inançlı olmadığı için korktu. Korktuğu için teslim oldu. İnançsızlık sonradan ortaya çıkmadı. Daha başında vardı. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılanların çok büyük bir çoğunluğu, komünist ideolojiyi benimsedikleri için değil. Türkiye'yi içine düştüğü onur kırıcı durumdan kurtarmak. Türkiye'ye 'batı topluluğu içinde onurlu bir yer sağlamak' için Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katıldılar."⁹⁰⁶

Bu durum TKP'nin dramıdır ve dramın kahramanlarından biri de Aydınlık dergisindeki "Lenin ve Leninizm" başlıklı yazısı ile bunu kanıtlamış Şevket Süreyya'dır: "Dünyanın hiçbir yerinde, komünizm ve Leninizm adına, komünizm ve Leninizm böylesine soğukkanlı bir biçimde küfredilmemiştir. 1924 yılında ve Türkiye Komünist Partisi'nin bir yayınında. Hiç şaşmamak gerekir. Böylesine bir dünya görüşüne sahip olanlar zamanı gelince, yanlışlıklarını düzeltip yerlerine dönerler. Zamanın 1927 yılında geldiği anlaşılıyor. 1927 yılında ideolojik zayıflık kişisel zayıflığa dönüşüyor. İnançsızlık korku olarak ortaya çıkıyor."⁹⁰⁷

Bu tarz eleştirilerin temel argümanı Şevket Süreyya'nın "milliyetçi" sapmasıdır. Yukarıda Vedat Nedim'in polisle iş birliği yapması ile ilgili görüşleri paylaşılan Şevket Süreyya 6 Ekim 1964 tarihinde kendisiyle yapılan bir röportajda bu

⁹⁰⁶ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler c.2 1908-1978*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 73.

⁹⁰⁷ Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler c.2*, s. 50. Başka bir kitabında bu meseleyi biraz daha kapsamlı ele alan Küçük'ün bakış açısı değişmemiştir: "Usulca kopanlardan başka bir de dönemler var; dönem, itirafçı değil. İtirafçı'nın hızına dönem de yetişemiyor; dönem yavaş yavaş saf değiştiriyor. Şevket Süreyya Aydemir bir dönem'tir; hiçbir zaman itirafçı olmuyor. Sovyetler Birliği'ndeki yayınlarda adının başına eklenen Rusça sözcükle renegat Şevket Süreyya ve Kautsky ile benzeri renegat'lar döndüklerini bile kabul etmiyorlar; hedeflerine doğru daha 'doğru' ve hem bireysel ve hem de toplumsal anlamda daha 'emin' yolu bulduklarını düşünüyorlar." Yalçın Küçük, *İtirafçıların İtirafı*, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 3-4.

sapmaya tekrar değinmiştir: “Milliyetçilik isnadı doğrudu. Ben ilk gençlik yıllarımda Turancıydım. 'Kızıl Elma'yı bulmak için Azerbaycan'a gitmişim. Bugün aynı kampta değilim. Ama bende, milliyetçiliğin ağır bir tortusu kalmıştır. 1925'lerde TKP'nin Siyasi Büro sekreteri idim. TKP'de bağımsızlık mücadelesini Komünterne karşı ilk ben açmışım. Aynı anda dünya Komünist Partileri içinde milliyetçilik cereyanları başladı. Yurt dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü Değmer bu konuyla ilgili Komüntern görevlisi olarak Çin'e kadar gitmişti. Komünternden bir Yahudi gelmişti. Münakaşa ettik. Beni, 'yeni' gördüğü görüşlerimi Komünternde tartışmak üzere Moskova'ya davet etmişti. Tabiatıyla reddettim. Komünist Partileri içinde milliyetçilik ilk defa TKP içinde başlamıştır. Bunu kendime bir paye vermek için değil, bir gerçeği tespit için söylüyorum.”⁹⁰⁸

Bu bağlamda komünizmden inkılap saflarına geçişi açıklamak için Şevket Süreyya'nın Komintern'e karşı milliyetçi direniş açıklaması da tek başına yeterli değildir. Milliyetçilik ve Kemalizme intisap üzerinden dile getirilen eleştiriler bir bakıma Şevket Süreyya'nın düşüncesindeki sürekliliğe dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Tunçay bu anlamda fikrini değiştirenlerin Şevket Süreyya ve Vedat Nedim değil TKP olduğunu beyan etmiştir. Tunçay bu isimlerin Kadro dergisinde yazdıkları ile TKP içindeki savundukları görüşleri karşılaştırarak bu sonuca varmıştır: “Benim Türkiye’de Sol Akımlar adlı kitabımda, daha sonra da doğru bir sezgi olduğuna inandığım görüş, Kadrocular’ın Dönek olmadıkları, dönenin TKP olduğudur. Yani 25’ten önce onlar, Ankara’daki siyasal iktidarı işbirliği yapılabilecek, içine sızarak bir şeyler kotarılabilecek bir yapı diye görürlerken, 25’ten sonra bundan vazgeçtiler. Bunun nedeni, her durumda bir miktar görüş sahipleri arasındaki — diyelim, Şevket Süreyya ile Şefik Hüsnü grubu arasındaki— kişisel çekişmeye dayanır; fakat onun ötesinde Ankara hükümetinin de değiştiğini, yani 1925 öncesiyile sonrasında en azından tutumunda vurgu farkları ortaya çıktığını teslim etmek gerekir. Yani değişen sadece TKP değil, Ankara hükümetinin kendisidir de. Başka bir şey, Türkiye’de milliyetçilik çok yeni idi. Bugün nasıl çevremize bakınca, Kurt arkadaşlarımızın, hatta solcu Kurt arkadaşlarımızın önce Kurt olduklarını gözlemliyorsak, bundan 70 yıl önce Türk sol hareketindeki insanlar da çoğu kere farkında olmadan, milliyetçi idiler. Yani Türk milliyetçiliği o kadar yeni ve coşkun bir

⁹⁰⁸ Sayılğan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, s. 194.

şeydi ki, soldaki insanlara da damgasını vuruyordu. Bu da bir ek faktör olarak, solun Kemalizm'e iyi gözlerle bakması sonucunu doğuruyordu. Zaten yavaş yavaş ortaya çıkıyor ki, 1925 öncesinde Türkiye solu henüz Sovyetler'le sıkı bir ilişkiye girmediği dönemde, Türkiye solunda çok daha özgür ve yaratıcı düşünce vardı. Bu da Kemalizm'le yahut ön-Kemalizm'le iş birliği yapılabileceği duygusunun egemen olduğu bir döneme denk geliyor.”⁹⁰⁹

Tunçay kendi yorumunun -Komintern belgelerinin henüz yayınlanmadığı bir dönemde yaptığı için- sezgisel olduğunu beyan etmiştir; ama Şevket Süreyya örneğinde bu sezgisel yorumun doğruluğu da kanıtlanmıştır. Yukarıda partinin kendi arasında ve Komintern ile yaptığı yazışmalardan bu süreç açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu fikir değiştirmenin Komintern, genç cumhuriyetin politikaları ve uluslararası ilişkileri ile ilgili boyutları da bulunmasına rağmen Türkiye Komünist Partisi'nin Viyana Kongresi ile 1926-27 yıllarına ait Merkez Komite (MK) belgelerini yayınlayan Dervişoğlu'na göre asıl sorun TKP kadroları arasındaki rekabettir.⁹¹⁰ Dolayısıyla Şevket Süreyya için asıl sorun Cumhuriyet'e hizmet edebilmek değil sonuna kadar TKP içinde kalabilmenin koşullarını araştırabilmek olmuştur. 1928 ortalarında kadar Komintern ile ilişki kurma çabaları da bunu da doğrulamaktadır.

Şevket Süreyya en çok da tutuklamalar sürecinde psikolojik olarak yıpranmıştır. Nazım Hikmet'e yazdığı mektubunda kendisini eskisi kadar cesur hissetmediğini söylemesi bununla bağlantılıdır. Parti içi mücadele, ayrılanların ardından yapılan iç muhasebeler, parasızlık, polis takibi, bir aile sahibi ve baba olmanın getirdiği sorumluklar ve zorluklar kendi mücadelesine legal alanda devam etme kararı vermesinde etkili olmuşa benzemektedir. Türkiye koşulları TKP içinde onun eylem ufku oldukça sınırlamıştır. Komintern'in yardım konusunda isteksizliği veya Türkiye'ye özgü koşullar hakkında bilgilenmek için çok çaba göstermemesi de önemlidir. TKP-Komintern ilişkilerinde TKP kadrolarının hemen her şeyi Komintern'e rağmen yaptıkları görülmektedir.

Örgütlenme faaliyetlerine etkin olarak katılan, Marksizm ve Leninizm hakkında yazılar yazan ve çeviriler yapan KUTV'a öğrenci gönderen kadroların idealizmini teslim etmek gerekmektedir. Yaşadıkları ona Turan Halkları olarak

⁹⁰⁹ Mete Tunçay, “Mustafa Suphi Öldürülmeseydi Muhtemelen Bakan Olurdu”, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Röportaj L. Cinemre-R. Çakır, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.15-16.

⁹¹⁰ 1926-27 TKP MK Tutanakları, s. 11-12.

idealleştirilen bütünün içinde bile farklı farklı milliyetçilikler olabileceğini öğrettiği gibi şimdi de solun yerel koşullar da kök salabilmesi için özgün ve farklı fikir ve yöntemler gerektiğini göstermiştir. Komintern için “sapma” olan şey aslında Ankara’daki iktidar için de kendi beklentileri karşılandıktan sonra “sapma” olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla burada güçlü bir yerel koşulların araştırılması ve öğrenilmesi isteği ile karşılaşılır. Bir kez daha Şevket Süreyya yeni bir ütopyanın kendisine yeni bir eylem alanı yaratabileceğini düşünmüştür. Döneminin koşullarına göre iyi eğitim almış bir insan olarak Şevket Süreyya TKP içindeki mücadelede düşündüklerini hayata geçirebilecek bir imkân ve pozisyona ulaşamayacağını yönünde bir çıkarım yapmıştır. Son tahlilde dünyayı değiştirme fırsatını TKP içinde değil Cumhuriyet bürokrasisi içinde elde edebileceğine inanmış olabilir.

3.2. İnkılabın Emrinde (1928-1950)

3.2.1. Kadrodan Önce Şevket Süreyya: Bürokratik Kariyer ve İlk Yazıları

Komünizm mücadelesinden ayrılarak Ankara’ya gelen Şevket Süreyya artık serbest bir insandır. Yalnızdır, işsizdir, ama bundan böyle kendi hayatı için mücadele edecektir. Ayrıca verdiği yeni kararın doğruluğundan emin ve gelecekte ümitlidir. Ümitli olmasının sebebi Cumhuriyet’in ona vereceği bir öğretmenlik kadrosu ile Anadolu insanına faydalı olabileceğine duyduğu inançtır.⁹¹¹

Azerbaycan’da ve İstanbul’da TKP içindeyken de legal işi öğretmenlik olan Şevket Süreyya Ankara’ya gelince de Maarif Vekaleti’nden öğretmenlik talep etmiştir. Aynı zamanda hapisanede iken yaptığı araştırmalara dayanan bir kitabını daha önce Maarif Vekâlet’ine göndermiş; ama tarihsel maddeci perspektife dayanan bu kitabı Vekâlet bastırmamıştır.⁹¹²

⁹¹¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.411-413; Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 136-137.

⁹¹² İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Reisi Tahir (Taner) 29 Ocak 1929 tarihinde Maarif Vekaleti’ne gönderdiği yazıda eseri şöyle değerlendirmiştir: “Eser kıymetli ihsai malumatı muhtevi olmakla beraber bir monografi mahiyetini geçememektedir; tez kısmında (tarihi maddiyatçılık) mesleğini takip edeceğini söyleyen müellif bu fikri ilmi bir usul ile takip ve bazı mesaili izah ve Türk iktisadi tekamülünün büyük ana hatlarını tespit edebilmiş ise de bir çok yerlerde tarihi maddiyatçılığın esasen şayani kabul olmayan müfrit netaicine düşmekten kurtulamamıştır. Binaen aleyh eserin devlet nam ve hesabına tab’ı muvafık değildir.” Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 548; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 428-429. Şevket Süreyya iki bölüm halinde tanzim ettiği bu kitabın tez kısmının kaybolduğunu

İkinci tutuklamadan sonra (1927 Tevkifatı) serbest kaldığında “Türk Parasının Periyodik Temevvücat Karakteri” başlıklı bir raporu Ali İktisat Meclisi’ne sunmuştur. Ali İktisat Meclisi’ne Umumi Katip Yardımcısı aynı zamanda Maarif Vekâlet’inde de Yüksek ve Teknik Öğretim Umum Müdür Muavini olarak atanmıştır. Yalnızlığından ve işsizliğinde kurtulmuş artık hükümetin bir memuru olmuştur.⁹¹³ 30 Temmuz 1928 tarihinde başladığı bürokratik kariyeri 9 Şubat 1951 tarihinde Demokrat Parti tarafından görevinden alınana kadar devam etmiştir. Şevket Süreyya 24 senelik süre zarfında sırasıyla Yüksek ve Teknik Öğretim Umum Müdür Muavini (1928) Ankara Ticaret Lisesi Kurucu Müdürü (1929), Ankara Belediyesi İktisat Müdürü (1936) İktisat Bakanlığı Kontrol İşleri Müdürü (1938) Sanayi Tetkik Heyeti Reisi (fasılalarla 1939 yılından 1947 yılına kadar), Ticaret Bakanlığı İaşe Müsteşar Yardımcısı (1942) Başbakanlık Genel Murakebe Hey’eti Üyesi (1942).⁹¹⁴

Ş. Süreyya’nın Kadro Dergisini çıkana kadar Maarif ve İktisat vekaletleri bünyesinde çalışmış, İnönü döneminde ekonomide üst düzey bir bürokrat olarak görev almıştır. Şevket Süreyya Maarif Teşkilatına girdiğinde vekil Mustafa Necati’dir. Necati’den (1925-1929) sonra ise Şevket Süreyya, Esat Sagay (1930-1932) Reşit Galip (1932-1933) Hikmet Bayur (1933-1934) ve Saffet Arıkan (1935-1938) gibi isimlerle çalışmıştır.⁹¹⁵ Hatta Ali İktisat Meclisi ile Maarif Vekaleti bünyesinde görevlerinin birbirine paralel mi yürüdüğü elde belgelere göre belirsiz kalmaktadır; ama daha sonra kendisi ile yapılan söyleşide dile getirdikleri kariyer gelişimini bir az daha açık hale getirmektedir: “Sanayi Başkanı, Müsteşar yardımcısı oldum, müdür oldum vs. yüksek vazifelerde bulundum. Türkiye’de bana Ankara’ya geldiğim günden itibaren başta iki yerde olmak üzere yüksek vazifeler teklif edilmiştir. İktisat Ali Meclisi katib-i umumiliği yardımcılığı diğeri de Yüksek ve Teknik Öğretim Genel Müdür

iktisadi durumu değerlendirdiği malzeme ve verilerin olduğu ikinci kısmının ise mevcut olduğunu belirtmiştir.

⁹¹³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 414-415; Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 138.

⁹¹⁴ Bu liste Göktürk’ün resmi memuriyet cüzdanındaki dayanarak verdiği bilgilere ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi’nde (BCA) bulunan belgelere göre düzenlenmiştir. Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 229, Cumhuriyet Arşivi, Tarih 31.5 1939 sayı: 2/7645, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 131.19.1; Tarih: 23.02. 1942, sayı: 2/1856, Fon Kodu: 030.11.1, Yer No: 152.6.10; Tarih 22.7.1943, Sayı: 2/20377, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 102.57.3; Tarih: 13.2.1947, Sayı: 3/6599, Fon Kodu: 030.18.1, Yer No: 115.71.18.

⁹¹⁵ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 665.

Yardımcılığı. Nihayet rahmetli İnönü'nün bu ikisi arasında yaptığı seçme ile Maarif'te; yani Milli Eğitimde çalışmam şeklinde oldu.”⁹¹⁶

Şevket Süreyya Tek Parti dönemi bürokrasisinde İnönü'nün himayesi ve maiyetinde çalışmıştır. İnönü'nün Başvekil (Başbakan) ve özellikle cumhurbaşkanı olduğu dönemler onun da kariyerinin en parlak günlerini yaşadığı anlaşılmaktadır.⁹¹⁷ Kadro dergisi döneminde aşağıda ilgili kısımda anlatılacağı gibi İsmet İnönü'nün onu ve arkadaşlarını Recep Peker ve Celal Bayar gibi isimlere karşı koruyup destek verdiği düşünüldüğünde böyle bir durum normaldir. 9 Şubat 1951 tarihinde altında Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olarak imzası bulunan bir kararname⁹¹⁸ ile görevine son verilmiş olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. İnkılabın emrine girdikten sonraki mesaisi Kadro Dergisi dışarıda bırakılırsa bürokratik bir niteliktedir ki Kadro dergisi günleri de bir bakıma bu bürokratik kariyerin uzantısı olarak ele alınabilir.

Komünizmden gelen bir insanın kısa sürede Cumhuriyet tarafından böylesi benimsenmiş olması önemlidir. Cumhuriyet'in o koşullarda Rusya'da eğitim almış, donanımlı insanlara ihtiyaç duyduğu açıktır. Komünizmden milliyetçiliğe geçiş TKP kadroları açısından da yeni bir şey değildir. Daha önce Spartakistler içinde yer alan pek çok isim Milli Mücadele döneminde Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ile çalışmayı seçmişlerdi. Ayrıca 1920'li yılların ortasından itibaren TKP kadroları için legal sahada faaliyet göstermek oldukça zorlaştığından Sadreddin Celal⁹¹⁹, Ahmet

⁹¹⁶ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 251.

⁹¹⁷ Bu beraberliği kendisi şöyle dile getirmiştir: “İsmet Paşa'nın ilk defa, 30 Temmuz 1928'de ve devlet hizmetinde ilk görev aldığım gün karşıındaydım. Hem İsmet Paşa'nın hem o zamanki Ankara'nın hem inkılabımızın gençlik günleriydi. Onun o günden şu sözlerini hatırlarım- bana inan! Ona daima inandım ve hiçbir zaman aldanmadım.” Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964 c.3*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.571-572 Hilmi Ziya da 1931 yılında Şevket Süreyya ve arkadaşlarının “İsmet Paşa'nın iktisadi devletçilik teşebbüsünün ideologları sıfatıyla Kadro dergisini” çıkardığını ifade etmiştir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 383.

⁹¹⁸ Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 9 Şubat 1951, Sayı: 3/12397, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 124.100.10.

⁹¹⁹ TKP'den gelen bir isim olarak Sadreddin Celal de Şevket Süreyya'dan az önce Cumhuriyet'in eğitim bürokrasisine dahil olmuştur. Sadrettin Celâl 1923 mayısında Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında tutuklanmış; ama daha sonra kanun İstanbul'da usulüne uygun yürürlüğe konmadığı için mahkemece beraat ettirilmiştir. Mete Tunçay, “Sadrettin Celal Antel”, *Toplum ve Bilim*, S.8, 1979, s. 58. Şubat 1925'te siyasal yazıları ve görüşlerinden dolayı Takrir-i Sükûn Yasası'na göre tutuklandı ve 7 yıl hapse mahkûm edildi. İstiklal Mahkemesi'nde: “Ben cumhuriyetçiyim. Ben bütün muallim toplantılarında cumhuriyetçiliği müdafaa ettim. Çıkardığımız mecmua ve gazetelerde, dağıttığımız beyannameler cumhuriyeti işçiye benimsetmek içindir.” (Tevetoğlu, *Türkiye'de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler*, s. 398) diyerek kendini savunmaya çalıştı. 18 ay tutuklu kaldıktan sonra 29 Ekim 1926'da Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla siyasal tutuklular için çıkarılan af yasasından yararlandı ve partiden ayrıldı. Bir yıl Talim ve Terbiye Dairesi'nde çevirmen olarak görev aldı. 1927'de İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nda Yurttaşlık Bilgisi ve Psikoloji öğretmenliği yaptı. İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda Psikoloji ve Pedagoji öğretmenliğinden sonra, 29 Aralık 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde lisede öğretmen olacaklara pedagoji sertifikası vermek için kurulan Pedagoji Enstitüsü'ne profesör olarak

Cevat, Vala Nureddin ile İsmail Hüsrev; Vedat Nedim ve Şevket Süreyya'dan az önce TKP ile yollarını ayırmışlardı. Batum ve Tiflis günlerinden yol gösterici hocası Ahmet Cevat, Şevket Süreyya'nın bu dönemde de yardımına yetişmiş yukarıdaki görevlere atanmasında etkili olmuştur.⁹²⁰

Cevat anılarında 1928 ortalarında Harf Devrimi vesilesiyle yazdıkları ile Mustafa Kemal'in dikkatini çektiğini belirtmiştir. Bu dönemde dil ve gramer çalışmalarına ağırlık veren Cevat 3. ve 4. Dönem Çanakkale mebusu olarak mecliste yer almıştır. Ahmet Cevat'ın Mustafa Kemal ile kurduğu bu yakınlık eski arkadaşlarının Cumhuriyet'in hizmetine alınmalarında ve muteber kabul edilmelerinde de etkili olmuştur.⁹²¹

Bu süreçte Ahmet Cevat kadar şevket Süreyya'ya eski Spartakistlerden Nurullah Esat'ın da yardım ettiği anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya'nın 8 Ekim 1973 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde Nurullah Esat'ın ölümü üzerine yazdığı bir makalesinde yargılamalardan sonra İstanbul'da bir öğretmenlik aramış; ama kimsenin kendisine bir ilk mektep hocalığı bile vermeye yanaşmadığını belirtmiştir. Bunun üzerinde Milli Mücadele yıllarından tanıdığı Nurullah Esat'a başvurmuştur. Yukarıda zikredilen Türk parası ile ilgili çalışmasını ("Türk Parasının Periyodik Temevvücat Karakteri") ona da sunmuştur. Esat bir hafta sonra onun kendisine yardımcı olarak tayin edildiğini söylemiştir. Esat o dönemde Ali İktisat Meclisi Umumi Katibidir. Aydemir geçmişini ona hatırlatınca da Esat ona şöyle bir cevap vermiştir: "İnönü'nün tahakkuk tarzı başkadır. Karakol raporları ve sokak ihbarları ile iş görmez. Tezinizi gördü. Tayininizi o emretti. Daha doğrusu siz şimdi, onun tavsiye ettiği insansınız" cevabını vermiştir. Nurullah Esat ile kısa süre çalışmış ve daha sonra Maarif Vekili Necati Bey'in ısrarı ile Şevket Süreyya Maarif Vekaleti'ne geçmiştir.⁹²²

Şevket Süreyya anılarında Anadolu insanına hizmet edebileceği mütevazı biri öğretmenlik görevi beklediğini söylemişse de hem Ahmet Cevat ve Nurullah Esat'ın

atandı." Bahri Ata, "Marksist Siyaset ile Durkheimci Pedagoji Arasında Bir Türk Aydını, Sadreddin Celal Antel ve Tarih Öğretimi, *Eğitim ve Bilim*, c.39, S. 175, 2014, s.28.

⁹²⁰ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 411.

⁹²¹ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, ss. 324-338 Şevket Süreyya hükümet ve parti üst yönetimi dışarıda bırakılırsa genelde Ahmet Cevat Yakup Kadri gibi Atatürk'e yakın olan isimlerle ilişki kurarak etkili olmaya çalışmıştır. Yeni bir hareketin savunucuları olarak parti içinde yer almak ve iktidara dahil olmak istediklerinde de genelde parti üst yönetimi ile hükümet ve hükümete yakın bürokrasi ile çatışmışlardır.

⁹²² Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi Bir Hesaplaşma", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973.

yardımları ve hem de Ali İktisat Meclisi'ne verdiği raporda ve çalışmaları onu beklediğinden daha iyi imkanlara kavuşturmuştur.

Şevket Süreyya bu rapora benzer veya bu rapordan alınmış bir metni Hayat dergisinde 1928 yazında yayınlamıştır. Hayat dergisi cumhuriyetin fikir ve kültür hayatındaki boşluğu doldurmak amacıyla 2 Aralık 1926 yılında Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı Mehmet Emin (Erişirgil) yönetiminde yayın hayatına başlamıştır. Dergi, İttihat ve Terakki iktidarının son yıllarında Ziya Gökalp'in çıkardığı Yeni Mecmua örnek alınarak herkesin fikirlerini serbestçe ifade edebilmesi şiarı ile yola çıkmıştır. Maarif Vekâlet'inin inisiyatifindedir; ama yarı resmi ve resmi bir yayın organı olmamasında da dikkat edilmiş düşünsel atmosferi canlandırmak amacı ile çıkarılmış bir dergidir.⁹²³

30 Aralık 1929 tarihinde son sayısı çıkmış M. Emin dışında Nafi Atıf⁹²⁴ (Kansu) ve Faruk Nafiz (Çamlıbel) gibi isimler mesul müdürlük görevini üstlenmişlerdir. Derginin çıkarılış gayesi inkılapları ve cumhuriyet değerlerini genç nesile aşlamak dolayısıyla rejimin kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktır. Geniş bir yazı kadrosu bulunan dergi dil, tarih, edebiyat, sosyoloji, felsefe, iktisat, güzel sanatlar ve kadının toplumsal yeri ile ilgili yazılara yer vererek zengin bir muhteva oluşturmuştur. Mehmet İzzet, Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Köprülüzade M. Fuad., Mustafa Şekip (Tunç), M. Mermi, Necmettin

⁹²³ Mehmet Emin Erişirgil, *Bildiklerim*, Yay. Haz. B. Varlık, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s.7, s. 57.

⁹²⁴ Nafi Atuf yukarıda zikredilen Berlin'deki Spartakist gruba mensup isimlerden biridir. Milli Mücadele döneminde İstanbul'da partiden ayrılarak Ankara'nın hizmetine girmeyi tercih etmiştir. Yine Vala Nureddin'in anılarında Nazım Hikmet ile birlikte İnebolu Ankara hattında karşılaşmalarını anlattığı Spartakist isimlerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.A.T. Kansu-K. Işık Kansu, Cumhuriyet Eğitim Devriminin Mülkiyeli Mimarı Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011. Şevket Süreyya yukarıda zikredilen yazısında Spartakistleri ve onların Cumhuriyet bürokrasisi içindeki hizmetlerini şöyle izah etmiştir: "Almanya'daki. Avrupa'daki gençler, nihayet İstanbul'a dönmenin yolunu buldular. İktisatçı Vehbi (Sandal). Nizamettin Ali (Sav). Vedat Nedim (Tör), Veteriner Cevdet, Burhan (Belge), Fransa'dan dönen Dr. Şefik Hüsnü, İsviçre'den gelen Sadrettin Celâl (Antel), Etem Nejat, İsmail Hakkı ve daha niceleri...İlk tecrübe «Kurtuluş» isminde, sol eğilimli bir dergi, bir partileşme deneyi, sonra Aydınlık isimli, bilimsel nitelikte daha sol bir dergi ve saire... Fakat Anadolu'da İstiklâl Savaşı, artık sonucunu veriyordu. O halde hedef, artık belliydi: inkılabın emrinde çalışmak! Kaldı ki bu mücadelenin daha en karanlık günlerinde. Bu gençlerden bir kısmını Ankara çekti. Vehbi (Sarıdal) Ticaret, Nizamettin Âli (Sav) Sanayi Umum Müdürleri oldular. Daha sonra Nurullah Esat (Sümer) Ankara'da vazife aldı. Ali İktisat Meclisi kuruldu. Oraya Kâtibi Umumi (Genel Sekreter) tayin edildi. Burhan Belge, Cumhurbaşkanlığında vazife almıştı. 1928'de Vedat Nedim (Tör) Milli iktisat ve Tasarruf Cemiyetinin Umumi Kâtipliğine getirildi. Şaşılabacak teşkilât ve idare kudreti gösterdi. Ben de aynı yıl ortasında Ankara'ya gelmiştim. Arkamda bir sıra mahkûmiyetim, hapislerin ve mahkemelerin zincirlemesi vardı." Şevket Süreyya Aydemir, "Tarihi Bir Hesaplaşma?", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973.

Sadık, Sadri Ethem gibi isimler milliyetçiliğe modern bir muhteva kazandırma çabası ile dergide yazılar yazmışlardır.⁹²⁵ Milli kültüre yapılan vurgu derginin muhafazakâr bir boyuta da sahip olduğunu göstermektedir.⁹²⁶ Mehmet Emin 12 Mayıs 1927 tarihli nüshada: “İnkılabımızı Tanıttırmak Hususunda Vazifemiz” isimli yazısında Türk İnkılabının ideolojisinin yapılmadığını ve bu konuda büyük eksiklik olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal önderliğinde yapılan bu inkılabın özellikle hem dış çevrelere gereğince anlatılması hem de genç nesle telkini için böylesi bir çaba kaçınılmazdır. Bu işi yapması gereken Darülfünun hocaları ise ekseriyeti itibarı ile eski Türk tarihinin meselelerine yoğunlaşmakta yakın tarihe pek ilgi göstermemektedirler. Dolayısıyla Türkçülük bağlamında tarihsel süreci analiz ederek kendi zamanında bir fikri inkılap yapmış olan Ziya Gökalp hala aşılamamıştır. Mehmet Emin’e göre hayatın gresinde kalmayan ve inkılabın ihtiyacına göre geçmişi ve toplumu değerlendirecek müverrih ve alimlere ihtiyaç vardır.”⁹²⁷

Şevket Süreyya’nın Cumhuriyet dönemindeki ilk yazı durağı olan Hayat dergisinde dile getirilen bu satırlar onun eylem ve düşüncesinin doldurmaya çalışacağı boşluğu işaret etmesi açısından da oldukça önemlidir. Ahmet Cevat’ın tarih İsmail Hüsrev’in kooperatifçilik ile ilgili yazılar kalem aldığı dergide Şevket Süreyya Temmuz ve Ağustos ayı boyunca dört bölüm halinde “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar” başlığı ile tefrika edilen makalesinde Türk parasının periyodik fiyat dalgalanmalarının nedenlerini istatistiki veri tabloları eşliğinde ele almıştır.

Şevket Süreyya’ya göre ülke Lozan Antlaşması’ndan sonra yarı sömürge durumundan kurtularak iktisadi bağımsızlığını kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanından bugüne dek gelen devlet bütçelerine bakıldığında muazzam bir iktisadi gelişme söz konusudur. Hükümet gericiliği tasfiye etmiş, Musul sorununu çözmüş ve imzaladığı yeni ticaret antlaşmalar ile siyasi bir istikrar kurulmasına yardımcı olmuş ve bu durum ülke ekonomisine de yansımıştır. Memleketin iktisadi hayatı sürekli büyümekte, üretim artmakta, dış ticaret hacmi yükselmekte ve bankaların mali işlemleri

⁹²⁵ Abdullah Uçman, “Hayat”, *DİA*, c.17, 1998, ss.12-14.

⁹²⁶ Necip Fazıl Babıalı anılarında dergiyi Yeni Mecmua ile Dergâh dergilerinin devamına yerleştirmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Necip F. Kısakürek, *Babıalı*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1999, s. 18.

⁹²⁷ Mehmet Emin, “İnkılabımızı Tanıttırmak Hususunda Vazifemiz”, *Hayat*, s. 24, 12 Mayıs 1927. Aktaran *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Haz. Mehmet Kaplan vd. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, ss. 187-191.

genişlemektedir; ama buna mukabil Türk parasındaki fiyat dalgalanmaları normal bir seyir izlememektedir.

Dış ticarete görülen büyük canlanmaya rağmen içerideki sermaye birikim oranı yeterli değildir. İhraç edilen tarım ürünlerine mukabil üretici için belirlenen fiyatlar sürekli olarak düşmektedir. Dünyada faiz ve iskonto oranlarının düşmesine rağmen Türkiye’de hala harp devrilerindeki yüksek faiz hadleri tutunabilmektedir. Umumi refah seviyesi gerilemiş, hayat pahalılığı korkunç bir hal almış ve üreticinin bütün gayretine rağmen ürün fiyatları düşmüş ve buna karşılık tarımda maliyetler sürekli yükselmektedir. Bütün bunlara neden olan unsurların anlaşılması ve ileride ihracatta yaşanması muhtemel buhranlarının önlenmesi için Türk parasındaki fiyat dalgalanmalarının seyri analiz edilmelidir.⁹²⁸

Şevket Süreyya’ya göre burada asıl sıkıntı yaratan husus paranın değerinin kronik bir düşüş hattı içinde olmasından ziyade fiyatlardaki ani yükselişler ve düşüşlerdir. Ayrıca Türk parası altın, sterlin ve dolar karşısında mütemadiyen değer kaybetmektedir. Bu dalgalı yapı görünürde bir istikrara işaret etse de gerçekte derinlerdeki bir bozulmanın işareti olarak görülmelidir. Ayrıca Türkiye’de fiyat dalgalanmalarını tetkik eden araştırmacıların kullandıkları yöntemler de bu görünürdeki istikrar algısının oluşmasına katkı sunmaktadır.

Şevket Süreyya’ya göre para ve fiyatların seyri analiz edilirken çeşitli senelerin aynı günleri değil aynı senelerin farklı devir veya mevsimlerindeki seviyeleri karşılaştırılmalı ele alınırsa ülke ekonomisini doğrudan etkileyen Türk parasındaki dalgalanmanın orijinal karakteri tespit edilebilir.⁹²⁹

Fiyatlardaki bu menfi dalgalanma hattı ve seyrinin nedeni ülkenin hala bir tarım ülkesi olması ve dolayısıyla mevsimlere göre belirlenen bir dinamizm sergilemesidir. Bir mevsimde üreten diğer bir mevsimde de bu ürünleri ihraç eden Türkiye bu anlamda tipik bir tarım memleketidir. İhracat faaliyetlerinin arttığı sonbahar devresinde Türk parasına olan talep artmakta, kış devresinde ithalatın artması ile yabancı paralara olan talep de en üst seviyeye ulaşmakta ve yaz döneminde ise ithalat ve ihracat fiyatları belirli bir dengeye kavuşmaktadır.

⁹²⁸ Şevket Süreyya, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 1”, *Hayat*, 12 Temmuz 1928, S. 85, ss. 13-15.

⁹²⁹ Şevket Süreyya, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 2”, *Hayat*, 19 Temmuz 1928, S. 86, ss. 12-13.

Böylece Türk üretici ithalat döneminde paranın değer kaybetmesi ile yabancı mamullere daha çok para ödemekte ve ihracat mevsiminde ise Türk parasının değerinin artması ile piyasaya ürünü daha ucuz satmak zorunda kalmaktadır. Böylesi bir ekonomik yapı içinde Türk üreticisinin yeterli sermaye biriktirmesi mümkün değildir. Dış ticaret ile uğraşan firmalar bu durumdan etkilenmekte ve firmalar ya tarıma yönelik faaliyetlerini tasfiye etmekte veya zirai ürünlerin manipülasyon ücretleri ile teknik masrafları son hadde varıncaya kadar kısmakta ve sonunda da devletten yardım istemek zorunda kalmaktadırlar.

Bütün bu sorunlar Şevket Süreyya'ya göre yakın ve uzak tedbirler alınarak çözülebilir. En kısa vadede bir devlet bankası kurulmalı, Türk parasının fiyatı ve kıymeti tespit edilmelidir. Daha uzun vadede ise ülkede ürünlerin ve paranın dolaşım hızı artırılmalı ve ikinci olarak da imkanlar dahilinde ülke sanayileşmeli ve zirai ihracat takviye edilmelidir.⁹³⁰

Şevket Süreyya'ya göre bu bağlamda Türk parasının miktarı ve kıymeti meselesi kesinlikle soyut bir iş değildir, ülke tarımının örgütlenmesini gerektiren somut politikaların belirlenip uygulanmasını gerektirmektedir. Türkiye için önemli olan acil, sistemli ve fiyat istikrarı tesis edecek bir ekonomik yapı kurabilmektir. Bunun için de ulaşım vasıtaları ıslah edilmeli, ulaşım tarifleri azaltılmalı, anbar, antrepo, tahmil ve tahliye işlerinin çağdaşlaştırılması, ürün ve mamullerin hızlı dolaşımına yol açan engellerin ortadan kaldırılması ve ürünün mümkün olduğunca en az el değiştirerek üreticiye ulaştırılması, ihracat ürünlerine dışarıda garantili piyasalar temin edilmesi ve son olarak para tedavülünü hızlandırmak için de bankacılık sektörünün orta ve küçük üreticilere destek verecek şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir.⁹³¹

Görüldüğü gibi Şevket Süreyya Türk ekonomisinin devraldığı geçmiş mirası, içinde bulunduğu koşulları analiz ederek ileriye dönük çözüm önerilerini Türk parası üzerinden ortaya koymuştur. Muhtemel bir ekonomik kriz yaşanabileceği yolundaki uyarısı ile bir Merkez Bankası kurulmasını öneren teklifi de dikkat çekicidir. Böylece Şevket Süreyya 1929 krizi baş gösterip Türkiye'yi etkisi altında almadan önce tarım

⁹³⁰Şevket Süreyya, "Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 3", *Hayat*, 26 Temmuz 1928, S. 87, ss. 13-14.

⁹³¹ Şevket Süreyya, "Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 4", *Hayat*, 2 Ağustos 1928, S. 88, ss. 13-14.

ve ticaretin yapısal zaaflarına işaret ederek çok önceden bir iktisadi kriz çıkabileceğini dile getirmiştir.

Bu dönemde yazı kadrosu içinde bulunduğu diğer bir dergi Ahmet Cevat'ın çıkardığı Muhit -daha sonraki adıyla Yeni Muhit- isimli dergidir. Muhit'te az yazmış olsa da Şevket Süreyya'nın gelişimi çizgisi açısından bu dergi de önemli bir duraktır. Muhit Kemalizm'i tahlil etme ve sistemleştirme çabalarında öncü bir dergidir ve bu türdeki yazıların pek çoğu Ahmet Cevat'a aittir. Muhit, Kadro dergisinde işlenen ve ele alınan pek çok konunun da habercisi durumundadır.⁹³²

İktidarla uyumlu hareket eden bir entelektüel hareket modeli oluşturmaktadır. Daha geniş bir açıdan bakıldığında dergi TKP kadrolarının düşünsel dönüşümünün takip edileceği bir platform olması açısından da önemlidir. Ayrıca Hayat ve Muhit gibi dergiler Cumhuriyet'in asri bir toplum inşa etme hedefinin içeriğini oluşturmaya çalışan dergiler olarak bu asri topluma gerekli bilgileri verebilme iddiasıyla yayınlanmışlardır. Başka bir şekilde ifade edildiğinde dergiler Cumhuriyet'in çağdaş bir yaşam kültürü inşa edebilme misyonuna katkı sunma amacındadırlar. Bu dergiler sanat, edebiyat, iktisat, güzel sanatlardan, aile ve çocuk bakımına kadar hayata dair her türlü sorun ve konu ile ilgilenmeyi kendine görev bilmektedirler. Maarif Vekâleti'nin himayesinde olan her iki dergi yeni harflerin yaygınlaşması için de çaba harcamışlardır. Dolayısıyla bu dergiler Ülkü ve Kadro gibi 1930'ların inkılap ile toplumsal alan arasında bağ kurma işlevi gören dergilerin de habercisidirler.

Alt başlığı Resimli Aile Aylık Mecmuası olan Muhit kimler ve ne için? yayına hayatına atıldığını ilk sayısında açıkça belirtmiştir. Muhit, fertleri az çok tahsil görmüş ve görmekte olan ailelerin sanat, ilim, fen ve edebiyat aleminden haberdar olmasını sağlamak sağlık, ev idaresi ve çocuk bakımı gibi hayata dair ameli konularda rehberlik etmek amacıyla çıkarılmıştır.⁹³³

Dergi bu amacına rağmen özellikle Ahmet Cevat'ın 1930 sonları ve 1931 yılında Kemalizm, demokrasi, Serbest Fırka, çok partili hayat ve devletçilik, sınıflar vb. konulardaki yazılarıyla da dikkat çekmiştir. Dolayısıyla derginin iki işlevi olduğu bu bağlamda gözden kaçırılmamalıdır. Modern dünyaya ait değer ve bilgileri içeren ansiklopedik yapı; aynı zamanda bu değer ve bilgileri içselleştirecek kitle ile bağ

⁹³² Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, S.5, 1997, ss. 26-27.

⁹³³ Ahmet Cevat, "Muhit Ne İçin İntişar Ediyor?", *Muhit*, S.1, 1 Teşrinisani, 1928, s.1.

kurabilmenin yollarını da araştırmaktadır. Ahmet Cevat'ın Kemalizm'e yönelik ilgisi de bu bağlama yerleştirilmelidir. Ahmet Cevat 1930'lu yıllarda dünya konjonktürünün de etkisi ile faşizm ve komünizm gibi ideolojiler karşısında kendini yeniden tanımlaya ve halka ifade etmeye çalışan Kemalizmi⁹³⁴ yorumlamaya soyunmuştur.

Ahmet Cevat'ın yazılarında Şevket Süreyya'nın diğer isimler ile beraber Kadro dergisinde savunacağı fikirlerin tohumları bulunmaktadır.⁹³⁵ Derginin beşinci sayısında “Demir Yollarımız” dokuzuncu sayısında da “Maliyemizin Beş Senesi” isimli iki yazı kaleme almıştır.⁹³⁶

Ş. Süreyya Demiryollarını sorununu iktisadi bağımsızlığın tesis edilmesi açısından analiz etmiştir: “Siyasi istiklalden sonra iktisadi istiklal. Siyasi birlikten sonra iktisadi birlik...Zaten böyle olmasaydı inkılabımız akim kalırdı. Türk inkılabı şarkta bütün müstemleke ve yarı müstemlekelerde meydan alan milli kurtuluş hareketlerinin en güzel ve en tam ve en şamil bir numunesi olmazdı.”⁹³⁷ Yine Kadro dergisini birlikte çıkardıkları isimlerden Yakup Kadri, İsmail Hüsrev ve Şevki Yazman da Muhit dergisinde yazmaktaydılar. Dergi bu bağlamda onun fikri gelişiminde de belirli bir merhaleyi teşkil etmektedir.

Bu dönemde Şevket Süreyya Hayat Dergisindeki yazılarında para üzerinden inkılabın ekonomik gelişimi üzerine daha çok teknik değerlendirmeler yaparken Ahmet Cevat Muhit dergisinde özellikle devletçilik açısından Kemalizmi yorumlama çabası içindedir. Bu yorumlar da onun görüşlerini etkilemiş olabilir. Daha sonra ise Şevket Süreyya iktisadi saha da başka bir misyonu Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bünyesinde yerine getirmeye başlamıştır. Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın Türk inkılabı ve Kemalizme katkısı iktisadi saha da yoğunlaşmış ve bürokratik bir nitelik arz etmektedir. Kadro dergisi kapandıktan sonra da bürokrasi içinde çalışmaya devam edecektir.

⁹³⁴ Hakkı Uyar, “1930'lu Yıllarda Kemalizm Algılamaları” <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/21.pdf> (26.09.2019).

⁹³⁵ Mete Tunçay'ın “Kemalizme transferinde İsmail Hüsrev, Şevket Süreyya, Vedat Nedim gibi genç izleyicilerinden daha hızlı” davrandığı ve ileri gittiği söylemesi bu bağlamda önemlidir. Hocaları bir kez daha onlara yol gösterici olmuştur. Mete Tunçay, “Marxizmden Kemalizme Geçiş”, *Tarih ve Toplum*, S.87, 1991, s.6.

⁹³⁶ Tekeli-İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü, s. 127; Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s. 90.

⁹³⁷ Şevket Süreyya, “Demiryollarımız”, *Muhit*, S.5, 1 Mart 1929. Aktaran Ertan, *Kadrocular*, s.56.

3.2.2. İktisadi Seferberlikte Şevket Süreyya: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

1929 sonlarında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki yansımalarından biridir. Şevket Süreyya Türk parasının fiyat dalgalanmalarını analiz ederken aslında bir ziraat ülkesi olan ve pek çok temel tüketim maddesini dışarıdan ithal eden Türkiye'nin olası bir krizle karşılaşacağını öngörebilmişti. Nitekim dünyada patlak veren bunalım Türkiye'yi de vurmakta gecikmedi: "Çünkü henüz fakir bir tarım ülkesi, bir hammadde ve gıda maddeleri memleketi olan Türkiye'nin kaderi, dış mübadelelere şiddetle bağlıydı. Otarşi nizamına gitmekle beraber, kendi yağıyla kavrulmak imkanına sahip değildi. Topyekûn bir iktisadi düzenlemeye de- yönelememişti. Sanayii yoktu. Hammadde ve gıda maddeleri fiyatları sıfıra yaklaşmakla beraber, dış pazarlara ister istemez bağlıydı. Onun içindir ki dünya buhranından sonra olgunlaşma yeni iktisadi münasebetlere uyan ilk memleketlerden biri Türkiye oldu."⁹³⁸

Cemiyet yeni uluslararası mübadele koşullarının dayattığı otarşi (kendi kendine yetme) düzenine geçişin önemli bir aracıydı. Sonraki süreçte daha sistemli bir devletçilik politikasının uygulanmasına geçilecekti. Otarşi liberal ticaret düzeninden daha korumacı ve devletin ön plana çıktığı yeni bir iktisadi yapılanmaya gitmek demekti bu durum sadece Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için değil güçlü batı ekonomileri için de geçerliydi. Bununla birlikte her ülke için bu korumacılığın uygulanma derecesi ve niteliği farklılık göstermekteydi. Kapitalizmin krizi dünyada gümrük duvarlarını yükselterek iktisadi milliyetçilik devrini başlatmıştı.⁹³⁹ Cumhuriyet yöneticileri de bir yandan ülke içinde bu otarşik korumacılığın koşullarını araştırırken diğer yandan gerekli tedbirleri de almaktaydılar: "Yani, yüksek gümrük duvarları ardına kapanarak, gümrük kapılarını mümkün olduğu kadar kapadı. Az satın almak ve çok satmak gayretine düştü. Ticaret ve ödeme dengelerini korumaya çalıştı. Böylece de milli paranın değerini ağır dalgalanmalardan korumak, hulusa kendi yağı ile kendi kavrulmak yolunu aradı. Milli sanayii kurmaya çalışarak, yerli ham maddeleri dahilinde işleyebilmek ve ithalattan tasarruf yoluna gitmek, bu cabaların

⁹³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938* c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.387.

⁹³⁹ Aydemir, *Tek Adam* c.3, s. 386.

başında geliyordu. Kısacası Economie dirigee, yani güdümlü ekonomi, bizi de sistemine alıyordu...”⁹⁴⁰

Üretim, sanayinin kurulması demekti ve bunun için gerekli para ise tasarruf kültür ve terbiyesinin yerleştirilmesi ile yerli ürünlerin tüketiminin özendirilmesi beraberinde getirmekteydi. İş Bankası 1928 yılında dönemin ruhunu ifade eden kumbarayı çıkarmıştır.⁹⁴¹ Bu koşullarda İsmet Paşa’nın 12 Aralık 1929 yılında Meclis’te paranın sürekli değer kaybetmesi üzerine yaptığı uzun bir konuşmadan sonra Cemiyet’in kurulması kararlaştırılmıştır. 14 Aralık 1929 tarihinde ise Kazım Özalp’ın başkanlığında cemiyet resmen kurulmuştur. Celal Bayar, Hasan Saka ve Yusuf Kemal Tengirşek gibi pek çok önemli siyasetçi ve bürokrat cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almışlardır. Genel sekreterliğe getirilen Rahmi Köken Nurullah Esat aracılığı ile Cemiyetin Müşavir Müdürlüğünü Vedat Nedim’e önermiştir. Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde iktisat yazıları kaleme almakta olan Vedat Nedim anılarında Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti’nin faaliyetlerini ve kendi fikri gelişimi üzerindeki etkisini şöyle özetlemiştir: “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ndeki görevim bana memleket gerçeklerini daha yakından görmek olanaklarını verdi. O zaman ki endüstrimizin çok “ilkel” durumu içler acısı idi. Her yıl İstanbul ve Ankara’da düzenlediğimiz “Yerli Malı Sergileri”nde teşhir edilebilen sayılı “mamul”lerin hem çeşit fukaralığı hem de kalite züğürtlüğü bakımından çok, ama çok acıklı bir düzeyde idi. Derme çatma binalarda, çokluk hanlar içinde kurulmuş, geri bir teknik, esnafça bir zihniyetle işletilen sözüm ona fabrikalarda üretilen mamullerin biz, “Vatandaş! Yerli Malı Kullan” parolası ile propagandasını yapardık. Memleket ölçüsünde, halk arasında ve okullarda tasarruf etme, para biriktirme alışkanlığını geliştirmek için geniş ve sürekli bir telkin faaliyetine girişmiştik her yıl aralık ayında, bütün Türkiye’de bir “Tasarruf ve Yerli Malı Haftası” düzenlenir, basında geniş yayınlar yapılır, radyoda, meydanlarda, kahvelerde nutuklar çekilirdi. Sokaklar pankartlar, afişler donatılır, yerli malları ile vitrin yarışmaları, mitingler, yürüyüşler yapılırdı... Türkiye’de hiçbir milli dava etrafında, bu “Yerli Malı” ve “Tasarruf” konularında olduğu gibi memleket ölçüsünde sürekli bir ilgi ve heyecan havası yaratılamamıştır... Yayın ve propaganda işlerimizi Şevket Süreyya Aydemir, Naşit Hakkı Uluğ, Behçet Kemal Çağlar gibi

⁹⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938 c.1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 425.

⁹⁴¹ Zafer Toprak, “Erken Cumhuriyet’te Tasarruf Anlayışı ve Yerli Malı Kullanımı”, *Toplumsal Tarih*, S. 309, 2019, s.18.

kıymetli arkadaşlarla yürüttük. Bu hareket, bir “müstemleke” iktisadiyatından “müstakil” millet iktisadiyatına geçişin ilk bilinçli ışığıydı. Başta devlet olmak üzere milletçe yepyeni bir kuruluş şevkinin bilincine erişme hamlesi idi.”⁹⁴²

Ayrıca Cemiyet halka tutumlu olmayı, tasarruf yapmayı ve yerli malları tüketimini özendirmeyi ve yerli malı ürünleri çeşitlendirerek uluslararası piyasalarla rekabet edecek düzeye getirmeyi ve ürünleri ucuza mal edebilmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir.⁹⁴³ Dolayısıyla cemiyet aslında kapsamlı bir değişim programına işaret etmektedir. Bu öncelikle vatandaşların ithal tüketime dayalı alışkanlıklarının kırılması ve sadece yerli ürünlerin kullanımına dayalı yeni bir tüketim normu yerleştirmeye çalışmak demektir. Yerli üretim canlandırılarak ithalat hacmi düşürülecek ve Türk parasının diğer paralar karşısındaki değer kaybı önlenilecekti. Neticede ihraç edilebilecek ürünler çeşitlenecek ve bu ürünlerin sürümü artırılarak yeni yatırımları için kaynak sağlanabilecekti. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu yolda tasarruf ve yerli ürünleri tanıtmaya propaganda faaliyetleri ile yerli ürünlerin miktar kalite ve pazar paylarını arttırabilmek çalışmalarını koordineli bir şekilde yürütmeye çalışmaktaydı.⁹⁴⁴

Cemiyet kısa sürede Anadolu çapında örgütlenmiş ve çok sayıda şubeye ulaşmıştı. Neşriyat ve Propaganda Komiteleri kurmuş, yerli malları sergileri açılmış tasarruf ve iktisat ile ilgili çok sayıda afiş, broşür, katalog ve kitap hazırlanmış, İktisat ve Tasarruf isminde bir dergi çıkarmıştır bir Sanayi bir Ziraat Kongresi ve bir de Ziraat Teknik Sergisi düzenlemiş Budapeşte ve Leipzig uluslararası sergilerine katılmıştır.⁹⁴⁵

Bunlar içinde herhalde en önemlisi her yılın 12-19 Aralık tarihlerinde düzenlenen ve ulusla bir bayram havasında kutlanan tasarruf ve yerli malları haftasıdır. Bu durum okullardan, kışlalara ve sokağa dek her yere sirayet eden bir toplumsal seferberlik havası yaratması açısından oldukça önemlidir. Kitlenin gündelik yaşamını değiştirmeye yönelik önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca daha genel planda cemiyet 1930’lu yıllar boyunca sanayileşme hareketine halkın desteğini sağlamak, yine halkın maddi ve iktisadi konu ve sorunlara karşı farkındalık geliştirmesine yardımcı olmak, rasyonel iktisadi zihniyetin bireyler arasında yayılmasını temin ederek topyekûn bir

⁹⁴² Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, YKY, İstanbul, 2010, s.16-17.

⁹⁴³ Doğan Duman, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1992, s.129-130.

⁹⁴⁴ Duman, “Milli İktisat”, s. 138.

⁹⁴⁵ Duman, “Milli İktisat”, 139; s. Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, s. 16-17.

kalkınma hamlesi yaratılmasına halkı ortak etmek gibi hedefler doğrultusunda çalışmalar yapmıştır.⁹⁴⁶

Şevket Süreyya Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin bütün bu faaliyetlerine yazdığı kitaplarla katkı vermiştir. Ayrıca Leipzig Uluslararası Sergisi için “Türk - Alman İttihadı” başlıklı bir broşür yazmış ve broşürde kapitalizmin krizden kurtulabilmesi ve Türkiye gibi geri ülkelerin kalkınabilmesi için demokratik ülkeler arasında iş ve pazar birlikleri tesis edilmesini savunmuştur.⁹⁴⁷ Sanayi ve Ziraat Kongreleri 'ne katılmıştır. “Türkiye sanayii Türkiye devleti gibi yeni ve ileri olmalıdır” şiarı ile toplanan kongreye Şevket Süreyya sermaye ve kredi konulu bir rapor sunmuştur.⁹⁴⁸ 5 Ocak 1931 tarihinde toplanan Birinci Ziraat Kongresine ise “Zirai Vergilerimiz” başlıklı bir tebliğ ile katılmıştır.⁹⁴⁹

Bu kongreler ülkede tarım ve sanayi alanındaki bilgi eksikliğini giderme sürecindeki ilk önemli çabalarlardır. Kriz koşullarında tarımsal üretimi iyileştirmek sanayinin kuruluş koşullarını daha sağlıklı araştırılması için memleketin nesnel gerçeğinin yakından bilinmesi gerektiği yönündeki bir anlayışa dayanmaktadır. Daha sonra Şevket Süreyya ile beraber Kadro hareketi içerisinde yer alacak kişiler bu kongrelerin düzenlenmesinde etkilidirler. Bu çalışmalarla ülkedeki ekonomik durumu yerinde öğrenme fırsatına sahip olmuşlardır. Kadro dergisindeki değerlendirme ve yaklaşımları bu kongrelerdeki veri ve bilgilere dayanmaktadır. Bu bağlamda cemiyet çalışmaları başta Şevket Süreyya olmak üzere diğer kadroculara önemli bir deneyim kazandırmıştır.

⁹⁴⁶ Nevin Coşar, “Cumhuriyet Türkiye'sinde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Dünya ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S. 8, 1995, s.74. Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Süreyya İloğlu, *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

⁹⁴⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 424. Vedat Nedim için yazdığı bir makalede bu günleri şöyle anlatmıştır Şevket Süreyya: “Vedat'la yarım asra yakın sıkı bir dostluğumuz, bir yol ve fikir arkadaşlığımız vardı. Bu yıllar çok şeylerle doludur. Ankara'nın ve inkılabın emrinde vazifeler alışımız aynı günlere rastlar. Ben, devlet hizmetinde önemli vazifelere atandım. Vedat evvela sosyal hizmetleri seçti. Onun eski Millet Meclisinin ucundaki bir odada: “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”ni kurduğunu bilirim. Ben de yetişebildiğim kadarıyla bu cemiyetin yayın işlerine yardım ediyordum.” Şevket S. Aydemir, “İşte Avrupalı Vatandaş”, *Vedat Nedim Tör*: 75, İstanbul Kırıl Matbaası, 1975, s. 13.

⁹⁴⁸ *1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1930, ss. 814-825. Kongre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Şahinkaya, *Bir Hesaplaşma 1930 Sanayi Kongresi, Öncesi ve Sonrası Cumhuriyet İktisadında Makas Değişimi*, Telgrafhane Yayınları, Ankara, 2020.

⁹⁴⁹ *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları c.2*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931, ss. 1912-1930.

Hakimiyet-i Milliye de yazdığı ilk yazı da tasarruf kültürü üzerinedir. Başlığı “Cihan Biriktiriyor”dur. Kalkınma ile tasarruf arasında bağlantıya dikkat çektiği bu yazıda Türkiye’nin elindeki birikmiş sermayenin onu güçlü ülkeler arasına sokmaya yetmediğini belirtmiş ve yazısını “vatandaş biriktir çünkü biriktirmek zarureti vardır”⁹⁵⁰ cümlesi ile bitirmiştir.

Şevket Süreyya’nın Cemiyet bünyesinde 1931-1940 yılları arasında şu çalışmaları yayınlanmıştır: Cihan İktisadiyatında Türkiye, Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi, İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi, Ege Günü, Orta Yayla, Halk İçin İktisat Bilgisi, Türkiye Ekonomisi

1931 yılında Cemiyet tarafından Şevket Süreyya’nın Cihan İktisadiyatında Türkiye isimli çalışması yayınlanmıştır. Bu çalışma hapisane günlerinde hazırladığı eserlerinin bir devamı niteliğindedir. Bu dönemde Şevket Süreyya artık Cumhuriyet bürokrasisi içerisinde olduğundan gerekli veri ve istatistiklere daha rahat ulaşabilmektedir. Eser tarım, nüfus, sanayi, köy, hayvancılık, ormancılık, madencilik, dış ticaret, ulaşım başlıkları altından tanzim edilmiştir. Kitapta Şevket Süreyya yukarıdaki konu başlıkları ekseninde ve 1923 yılından 1930’lu yıllara dek uzanan bir kronoloji içinde istatistiki verilere dayanarak ülke hakkında bir bilanço ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bütün bu verileri Şevket Süreyya aynı zamanda Türkiye’yi diğer ülkelerle mukayese edebilecek şekilde tanzim etmiş ve Hayat dergisinde yayınladığı para analizinin bir özetine de bu kitapta yer vermiştir. Kitap köylüler, nakliyatçılar, araçlar, müteşebbis ihracatçılar vb. gibi iktisadi üretim ve örgütlenme süreçleri içinde yer alan bütün kesimlere hitap ederek memleket insanını bu konuda aydınlatmayı ve donanımlı kılmayı hedeflemektedir.

Alanında ilk olan bu eser milli iktisat hayatının genel hat ve özelliklerini anlaşılabilir bir dil ve içerikle ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışma Şevket Süreyya’nın Kadro dergisinde dile getireceği görüşlerin de altyapısını oluşturmuştur. Bu kitapta paylaştığı verileri Kadro dergisinde teorik bir çerçeveye yerleştirerek değerlendirecektir.

⁹⁵⁰ Şevket Süreyya, “Cihan Biriktiriyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 16 Kanunuevvel Salı 1930, s.2. Tasarruf ve Yerli Malı Haftası münasebeti ile kaleme alınan yazı 12 Aralık 1930 tarihinde de Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Şevket Süreyya, “Cihan Biriktiriyor”, *Cumhuriyet*, 12 Kanunuevvel 1930.

Şevket Süreyya Türk İnkılabının siyasi bağımsızlığının kazandığını; ama 1923-30 dönemindeki ekonomik gelişmeye rağmen iktisaden tam anlamıyla bağımsız olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla inkılabın iktisadi alandaki ciddi henüz yeni başlamaktadır. Ülke uluslararası ekonomi içinde yer almak istiyorsa iktisadi gelişmesini tamamlamak zorundadır. Bir ülkenin siyasi ve iktisadi gücü ve önemi uluslararası iktisadi mübadeleye geniş bir biçimde katılabilmesi ile mümkün olmaktadır.

Ş. Süreyya'ya göre Türkiye artık ham madde üreticisi bir yarı sömürge durumundan çıkarak, "iktisadi istiklalin zaruretlerini idrak ve onlara intibak etmiş modern ve progressif bir memleket olmak"⁹⁵¹ mecburiyetindedir. Şevket Süreyya'ya göre Türkiye'de tarım iklim koşullarına bağlı olduğundan büyük bir kısmı itibariyle "tabii iktisadiyat" durumundadır. Ülkenin mal üreten, modern, randımanlı bir zirai bünyesi yoktur. Danimarka'da toprakların %72'lik bir kısmı ekilebilir durumda ilen Türkiye'de bu oran %4.8'dir. Buğday ekiminde ekstansif yöntem kullanıldığından çiftçi çok ekmekte, ama az ürün alabilmektedir. Ürün verimliliğini artırabilmek için makine, ıslah edilmiş tohum ve fenni ziraat usulü demek olan entansif tarıma yönelmek gerekmektedir. Tütün, pamuk, susam, afyon gibi sanayi bitkilerinin yetiştiği alan toplam ekim alanının ancak %6,6'sı kadardır.⁹⁵² Sanayi ise genel anlamda el sanatları şeklinde iptidai ve dağınık durumdadır. Makinalaşma da olmadığından rant az ve sermaye birikimi çok zayıftır. Bu anlamda geliştirilmeye en yatkın sanayi dalları ziraat ve dokumadır.⁹⁵³ Yine ülkenin yer altı kaynakları rezervleri göz önünde bulundurulduğunda maden üretimi yeterli seviyede değildir.

1923 yılından itibaren dış ticaret hacmindeki gözle görülür iyileşmeler Cumhuriyetin karnesinin bu alanda iyi olduğunu göstermesine rağmen 1926-1929 arasında ihracatın inişli çıkışlı bir grafik göstermesi üzerinde de ayrıca durmak gerekmektedir. Buhran bir tarım ülkesi olan Türkiye'yi de etkilemiştir; ama Türkiye gibi tarım ülkesi olan Yunanistan, Romanya ve Sırbistan 1928 yılına kadar ihracatlarını mütemadi inkişaf ettirebilmişlerdir. Türkiye'deki depresyonu sadece dünya ölçeğindeki kriz ile açıklamak mümkün değildir. Sorun üretimin mevcut yapı ve örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır. Çözüm iktisadi politikanın topyekûn

⁹⁵¹ Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Ankara, 1931, s. 3

⁹⁵² Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında*, ss.11-19.

⁹⁵³ Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında*, ss.63-67.

yeniden yapılandırılmasıdır. Çok ucuz ve iyi üretim yapabilen, dürüst, teşkilatlanmış ve karlı satışlar gerçekleştirilebilen, neticede çok ithal ve çok ihraç edebilen yeni bir yapı kurulmalıdır.⁹⁵⁴

Şevket Süreyya'ya göre temel problem milli sermaye birikimi yaratabilmektir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu sadece ham madde üretmekle değil bu hammaddeyi işleyip, imal ve ihraç edebilmekle mümkün hale getirilebilir. Bu sayede ticari sermaye sanayi yatırımlarına dönüşebilecektir. Bunun yöntemi ise progressif (ilerlemeci) bir devletçiliktir. Bu bağlamda 1922 tarihli İzmir İktisat Kongresi ile sekiz yıl sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği 1930 Sanayi Kongresi raporlarını referans göstermişse de kendi devletçi formülünü de ortaya koymuştur. Şevket Süreyya'nın devletçiliğinin temel argümanları ise şunlardır: gümrük bağımsızlığı, korumacı gümrük siyaseti, sanayiye hammadde kaynağı ve milli sanayi ürünlerine pazar olan, mübadele amacı ile üretim yapan bir köylülük, milli kredi cihazı, yabancı sermayenin kontrolü altına girmeden bu sermaye ile iktisadi bir iş birliği yapabilmek.

Şevket Süreyya'nın milli iktisat olarak formüle ettiği husus devlet eli ile bir sanayileşme hamlesi başlatabilmektir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet dönemine uzanan sürecin ekonomik açıdan bir farklılık gösterebilmesi milli sermaye terakümünün ideolojisi olan milli sanayi siyasetinin hayata geçirilmesi ile mümkün olabilecektir.⁹⁵⁵

1932 yılında yayınlanan Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi isimli kitap Cemiyet'in nizamnamesi uyarınca kooperasyon ve tasarruf fikir ve terbiyesinin ilk ve ortaöğretimde yaygınlaştırılabilmesi amacıyla yayınlanmıştır. Bu kitap o dönemde Ankara Ticaret Mektebi Müdürü olan Şevket Süreyya'nın okuldaki kooperatif deneyimini de yansıtmaktadır.⁹⁵⁶

Şevket Süreyya Anglosakson ülkeleri ve Rusya'da yaygın olan bu uygulamayı Türkiye şartlarını göz önünde bulundurarak Ankara Ticaret Mektebi'nde gerçekleştirmiş ve kitapta bir mektep kooperatifinin nasıl kurulup işletileceğine dair bilgi ve belgelere de yer vermiştir. Bu deneyim teknik ve iktisadi alanda öğrencinin ilerideki hayatını kolaylaştırmaya dönük dar pedagojik bir kapsamda düşünülmemiştir.

⁹⁵⁴ Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında*, ss.84-89.

⁹⁵⁵ Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında*, s. 58-59.

⁹⁵⁶ Şevket Süreyya, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Ankara, 1932, s. 3-4.

Aksine tasarrufun bu kooperatifçilik teşkilatlanması ile içtimai bir ahlak haline getirilmesi amaçlanmaktadır.

Mektep dahilindeki bu tarz bir iş birliği öğrenciyi çağdaş iktisadi hayatın güçlüklerine hazırlama amacı gütsen de öğrencinin insani ve ahlaki birtakım hasletler kazanabilmesi de önemsenmektedir. Burada dar, iktisadi ve piyasanın gerektirdiği anlamda iş birliğine dayanan “bir ahlak birliği temin etmek değil, ahlak birliğine müstenit bir işbirliği”⁹⁵⁷ tesis edebilmek öngörülmektedir. Şevket Süreyya’ya göre eğer birey bankalar vasıtası ile birikimini ülkenin genel sermaye hareketlerine ekleyebiliyorsa tasarruf kültürü ve terbiyesi içtimai hale gelmiş olmaktadır: “Zaten bu böyle olmazsa ve memlekette tasarruf her ferdin kendi kasasında birtakım kıymetleri, milli sermaye hareketinden çekerek hapsedmesi şeklinde tecelli ederse, o zaman tasarruf, adeta milli bir iktisat hıyaneti ve binaenaleyh bir iktisadi irtica olur.”⁹⁵⁸

Özetle aile ve eğitim kurumlardan başlayarak öğretilecek kolektif tasarruf terbiyesi ile çocuk hem kendi hayatının hem de ülkesinin kalkınmasının rasyonel bir şekilde gelişmesine katkıda bulunabilecektir.⁹⁵⁹

Bir yıl sonra yayınlanan “İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi Ziraat Mahsullerini Kıymetlendirme Meselesi”⁹⁶⁰ başlıklı kitap, Cemiyet’in tarımsal üretimi ve ürün çeşitliliğini artırma amacına yönelik faaliyetleri içinde ele alınabilirse de Maarif Vekâleti’nin işin içinde olması kitabın çok daha genel bir sorunun çözümüne yönelik olduğunu göstermektedir: Sarıklı köy hocası yerine geçecek münevver ve idealist bir köy muallimi tipi yaratabilmek. Köyü umumi medeniyet seviyesinin isteklerine uygun şekilde değiştirebilmek hem milli iktisadın hem de milli maarifin temel siyasetlerinden biridir ve bu durumda modern bilgi ve teknikle donatılmış köy muallimi köy ve köylü üzerindeki etki ve yönlendiriciliği ile bu işi yerine getirebilecek yegâne kişidir.

⁹⁵⁷ Ş. Süreyya, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, s. 12.

⁹⁵⁸ Ş. Süreyya, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, s. 14.

⁹⁵⁹ Ş. Süreyya, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, s. 70. Parti Genel Sekreteri Recep (Peker) Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin 1933 yılındaki büyük kurultayında Cihan İktisadiyatında Türkiye isimli kitabında ülkeyi bir hammadde üreticisi olarak gösterdiği ve ayrıca Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi kitabında ise faşizme yakın bir eğitim sistemini savunduğu ve bu fikirlerin CHP programı ile uyuşmadığı gerekçesi ile genel olarak cemiyeti üstü kapalı olarak Şevket Süreyya’yı açıkça eleştirmiştir. Yaşar Semiz, “1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Konya, 1991, s.38-39.

⁹⁶⁰ Şevket Süreyya, *İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi Ziraat Mahsullerini Kıymetlendirme Meselesi*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1933.

Şevket Süreyya'ya göre Cumhuriyet Cemiyet'in hukuki ve siyasi bünyesini değiştirmiş ve şariat normları yerine laikliği getirmiş ve bu değişimi köye götürecek kişi olarak da yeni bir muallim yetiştirmek istemektedir; ama medreseden çıkma sarıklı kadroları bu yolda ıslah etmeyi asla düşünmemiştir.⁹⁶¹

Dolayısıyla Cumhuriyet köye yönelik bu projesini henüz tam olarak hayata geçirememiştir. Burada mesleğinin bütün kabiliyetlerine haiz bir münevver olarak köyün itikatlarına, içtimai hayatına ve maddi ve iktisadi hayatına tesir edebilecek bir köy muallimi tasavvur edilmektedir. Bu muallimliği sadece mekteple sınırlayan bir tavır değildir aksine muallim köyü toptan etkileyecek ve giderek değiştirebilecek güce sahip bir tip olarak düşünülmüştür: “Çünkü artık köy muallimi yalnız mektep kürsüsünde değil, içtimai teşekküller sahasında, kültür sahasında, iktisat seferberliği sahasında ve bütün buna benzer sahalarda da inkılap zihniyetinin, terakki mücadelesinin, inkılapçı devlet teşkilatımızın köyde emin ve yetişken rehberi ve mümessili olacaktır.”⁹⁶²

Şevket Süreyya da köy muallimlerine kooperatifleşmeyi ve ziraat mahsullerini kıymetlendirme usullerini anlatan böyle özet bir broşür yazarak milli ziraat sermayesi birikmesine ve aynı zamanda ideal köy muallimi tipinin yaratılmasına katkı sağlamak istemiştir.⁹⁶³

Cemiyet bünyesinde şevket Süreyya yurdu tanıma broşürleri de kaleme almıştır. Bu broşürler cemiyetin “Yurdunu Tanı! Yurdunu Sev!” serisi içinde Türkiye'nin coğrafi bölgeleri esas alınarak tanzim edilmiştir: Orta Yayla, Karadeniz, Marmara kıyıları, Akdeniz, Fırat ve Yüksek Yayla. Bu broşürlerden birincisi Ege Günü ile üçüncüsü Orta Yayla'yı Şevket Süreyya yazmıştır. Süreyya'ya göre

⁹⁶¹ Ş. Süreyya, *İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi*, s.4.

⁹⁶² Ş. Süreyya, *İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi*, s.6.

⁹⁶³ Ş. Süreyya, *İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi*, s.7. Bu köye öğretmen yetiştirme projesi İsmet İnönü dönemindeki Köy Enstitüleri uygulamasının da bir habercisidir. Bu dönemde eğitim teşkilatı bünyesinden çalışan bir isim olarak Şevket Süreyya'nın ele aldığı diğer önemli bir konudur. Kadro dergisinde ana tema sanayileşme ile özdeş bir kalkınma ise de köyün, tarımın sorunları ve toprak reformu konusu da özellikle İsmail Hüsrev'in derinlikli araştırmaları ile ele alınmış ve bu araştırmalar daha sonra Türkiye Köy İktisadiyatı adı altında kitaplaştırılmıştır. Şevket Süreyya'nın 1963 yılında Toprak Uyanırsa başlığı ile bir köy romanı yazmış ve köy sorununu ilk defa burada Kadro ideolojisi bağlamında etraflı bir şekilde ortaya koymuştur. Frank Stone köy edebiyatı bağlamında değerlendirdiği eserin diğer eserlerden eğitimi köylünün tabiata hâkim olarak hayatını değiştireceği bir vasıta olarak ele alması ile farklılaştığını belirtmiştir. Ona göre Şevket Süreyya için temel mesele okur yazar bir kırsal toplum yaratmak değil, toprağı yeniden teşkilatlandırarak bir üretim birimi kurabilmektir. Frank A. Stone, *Rob of Cultures in Modern Turkey: Literary Views of Education*, Bloomington, Indiana University, 1973, s.90-91.

cemiyetin programı: “Yurdumuzun verim ve yetirim kudretini en iyi kullanmak” fikrini bir milli dava haline getirebilmek olarak özetlenebilir. Bu broşürler de memleket toprağına ve ürünlerine yönelik okullarda bir ilgi ve farkındalık yaratmaya ve aynı zamanda cemiyetin programı dâhilindeki tanıtma faaliyetlerini yerine getirmeye çalışmaktadır.⁹⁶⁴ Buradaki tanıtım işinin toprak, tarım ürünleri ve okullarla sınırlı olmadığına da belirtilmesi gerekmektedir. Şevket Süreyya vatan çocuklarının toplu halde bulunduğu her yerde mektepler, kışlalar, Halkevleri, kulüpler ve fabrikalarda memleket mahsullerini tanıtma günlerinin tertip edilmesini de önermektedir. Bu sayede: “Yurdun bir parçasında yaşayanları, yurdun diğer parçaları ile ruhi ve fikri alakaları temin olunur. Hulasa vatan iştiraki, millet bütünlüğü, ruh, fikir ve menfaat birliği duyguları yavaş yavaş çocuklarımızın benliğinde temelleşir ve hepsinde ahlak haline gelir.”⁹⁶⁵

Bu broşürlerle her bölge ve yörenin doğal, tarihi, ekonomik, sosyal hususiyetleri genel hatları, aydınlık bir üslupla her yaştan ve her kesimden okuyucuya anlatılmak istenmektedir.⁹⁶⁶ Cemiyetin bu bağlamda yurt sevgisinin maddi ve daha da çok ahlaki bir temel üstünde kurulmasına yönelik bir amacı olduğu ileri sürülebilir. Daha genel planda bakıldığında ise cemiyetin bu tarz yayınları yeni kurulmuş ulusal devletin ortak bir yaşam kültürü tesis edebilmek adına geliştirdiği popülist söylem ve girişimlerin bir uzantısı olarak da görülebilir.

Şevket Süreyya köye, öğrenciye ve muallime yönelik bu iktisadi kültürleme uğraşını iki ciltlik genel bir iktisat kitabı ile sonlandırmıştır. 1938 yılında Halk İçin İktisat Bilgisi ve 1940 yılında ise Türkiye Ekonomisi yayınlanmıştır. Şevket Süreyya iktisadın sadece akademik bir disiplin olmadığını ve devletlerin takip ettikleri iktisadi siyaset neticesinde günlük hayatı doğrudan etkileyen bir güce ulaştığını savunmaktadır. Özellikle 1. Dünya Savaşı’ndan sonra iktisadın toplum üzerindeki etkisi giderek yükselmiştir. İktisat bilimi ile iktisadi siyasetin nerde ayrılıp nerede birleştikleri bugün için artık muallakta bir meseledir. Milli ticaret dengesi, döviz işleri, kliring, para politikaları gibi konuları artık herkes duyup öğrenmekte ve tartışmaktadır.

Nihayetinde iktisat ve iktisadi siyaset sınırlı bir çevreye hitap eden entelektüel bir uğraş oma niteliğini yitirmiştir. Türkiye’de şehirlilerin ve özellikle köylülerin

⁹⁶⁴ Şevket Süreyya, *I. Ege Günü*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1934, s. 3.

⁹⁶⁵ Ş. Süreyya, *I. Ege Günü*, s. 4.

⁹⁶⁶ Şevket Süreyya, *III. Orta Yayla*, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, Ankara, 1937, s. 3-4.

iktisadi meseleler hakkındaki siyasi uyanıklığı dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. Kayseri Kombinası, Karabük Fabrikası veya yapılmakta olan demiryollarının ülke tarımı ve ekonomisi için faydalarını daha ziyade köylüler anlamaktadırlar. Şevket Süreyya'ya göre Türkiye bugün bu anlamda iktisadi işlerin konuşulduğu ve öneminin anlaşıldığı yegâne ülkelerden biridir. Süreyya'nın bu minvaldeki karşılaştırma ölçütünün Osmanlı geçmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Osmanlı devirlerinde devletin genel bir iktisadi siyaset izlediğini ileri sürmek çok zordu ve bu durum meşrutiyetten sonra da pek değişmeden devam etmişti: "Daima istikraz peşinde koşan dalavereci bir maliye nazırının, daima açık veren bir bütçenin resmi müzakeresindeki laf oyunlarından daha ileri gidememişti. Bu devrin en uyanık zamanlarında bile millete gösterilen iktisadi hedefler, Avusturya'dan gelen fes yerine yerli keçe külah giymek, mahalle aralarındaki Ermeni ve Rum bakkal yerine "zaferi milli", "gayei milli" gibi yüksek isimler altında bir takım bakkal, kasap dükkânları açmak hududundan ileri gidememiştir."⁹⁶⁷

Şevket Süreyya'nın İttihat ve Terakki döneminin "Milli İktisat" politikalarını Cavit Bey ile Kara Kemal gibi isimler üzerinde biraz küçümsediği anlaşılmaktadır. Ona göre iktisadi siyaset ve iktisadi zihniyet Cumhuriyetin bir ürünüdür. Cumhuriyetin önderi ve diğer yöneticileri milli bir iktisat siyaseti oluşturabilmek için büyük bir çaba harcamaktadırlar ve bu durumda milletin bu şef ve önderleri anlayabilmesi ve onların ortaya koydukları iktisadi siyasetin gereklerini yerine getirebilmeleri gerekmektedir. Halk İçin İktisat Bilgisi Şevket Süreyya'ya göre bu doğrultuda halkın iktisadi terbiyesini yükseltme ve milli iktisat anlayışını toplumsal bir temele yaslayabilme amacı ile kaleme alınmıştır. İlk kitapta genel iktisadi konu, kavram ve başlıklarına yer verilmiş ve ikinci kitapta ise bu konular Türkiye örneğinde daha somut verilerle ortaya konmuştur.

Neticede Şevket Süreyya'nın cemiyet bünyesindeki faaliyetlerinin amacı ve işlevi yukarıda iktisadi zihniyet ve siyasetin cumhuriyetin bir ürünü olarak gören yaklaşımında bulunabilir. Şevket Süreyya Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı ekonomik değişimi hakkıyla analiz etmemiş ve İttihat ve Terakki'nin iktisat politikalarının önemini yeterince değerlendirmemiş olsa da onun işaret ettiği nokta

⁹⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Halk İçin İktisat Bilgisi*, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, Ankara, 1938, s.9.

önemlidir. Osmanlı bağlamında çok erken tarihlerden beri korumacı ve serbest piyasacı görüşler ekseninde şekillenen politik iktisadi tartışmalar hep mevcuttu ve ekonomik gelişmenin önemi fark edilmişti; ama böylesi bir gelişimi destekleyecek insan malzemesi mevcut değildi: “Cumhuriyet’e ulaşan Türk nüfusun iktisadi davranış kalıbını tayin eden batını tasavvuf, hükmünü Cumhuriyetli yılların başından itibaren sürdürmüştür. Aslında zühd küresinden riyazi küreye spontan geçişi Osmanlı gerçeğinden beklemek muhaldi. Geriye hem ana kütleyi dürtükleyecek hem de iktisadi kalkınmayı başlatacak tek bir iktisat politikası kalıyordu: Devletçilik. Bu ideoloji Cumhuriyet’e İttihatçıların elinde yoğrulduğu Durkheim-Gökalp versiyonu ile geldi. Genç Cumhuriyetin mimarları için temel sorun ‘muasır milletler seviyesine ulaşmak’tı. Kiminle? Dolayısıyla öbür dünyaya endekslenmiş bir ana kütleyi dünyaya iade etmek sanıldığı kadar kolay bir iş değildi... Mustafa Kemal Paşa’nın asıl düşman olarak gösterdiği şey aslında bizim insanımızın ataleti idi. Maddeye dokunmaktan çekinen, onu kendi kanunları içine hapseden bir zihniyetin dünyasının son derece durağan olduğunu tekrar etmeye gerek yoktur. Başta batını tasavvuf olmak üzere Asyagil Türk töresi, Bizans’tan gelen feodal ağalık şuurunun halk ruhiyatında bulunduğu kabul ‘bir lokma bir hırka’ felsefesi idi. Anadolu’da bu gerilik hükmünü asırlardır sürdürmekteydi.”⁹⁶⁸

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti inkılabın dünya ekonomik krizinden kurtulmaya yönelik attığı ilk adımlardan birisiydi. Bu durum yönetici elitin dünya konjonktürü ile de uyumlu olarak daha korumacı ve müdahaleci iktisadi politikalar arayışında olduğunu göstermekteydi. Daha sonra sanayileşmeci bir devletçiliğe dönüşecek arayışların da başlangıcını teşkil etmekteydi. TKP’den iki isim Vedat Nedim ile Şevket Süreyya tam bu dönemde bürokraside daha etkili olabilecekleri konumlara gelmişlerdir. İktisadi kriz ve sonrasındaki arayış onları ön plana çıkarmıştır. Nitekim Şevket Süreyya otobiyografisinde cemiyet günlerini şöyle anlatır: “Ama o sıralarda bizde sanayileşmek SÖZÜ, ara sıra söylense bile, pek inanılmayan, şüpheli bir söz gibiydi. “Yerli malı kullanmak” bir parça da alay konusu olmuştu. Bu sloganı yayan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”nin Genel Sekreteri Vedat Nedim (Tör) Kadro yazı ailesindendi. Ben de cemiyetin, içeride ve dışarıda dağıttığı

⁹⁶⁸Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişimler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001, s.199-200.

propaganda kitaplarını, broşürlerini yazardım. Ama bu yazılan yazıların ve söylediğimiz nutukların ardında, gizli maksatlar arayanlar olurdu. Birçok akıllı başında geçinenler bile şöyle konuşuyorlardı: - Öyle ya? Fabrikalar kurulacak, ata! Fabrikalar kurulunca ameleler olacak. Ameleler olunca da, gelsin komünizm! ..”⁹⁶⁹

Dolayısıyla bu dönemde Şevket Süreyya ülke sathında tasarruf ile bağlantılı bir kalkınma zihniyetinin tesisine giden yolu açabilmek için mücadele etmektedir. Halka yönelik böylesi bir mesaiyi Kadro dergisinde; daha üst düzeyde ve bu kez devletçi bir kalkınma modeli ve ideolojisini yönetici ve entelektüel zümreler için çekici hale getirmek adına sürdürecektir. Şevket Süreyya iktisadi alanda inkılabı hizmet edebilme uğraşını elinden geldiğince bürokrasiden siyaset alanına kaydırma gayreti içinde olacaktır.

3.2.3. Hakimiyeti Milliye Yazıları

Şevket Süreyya Hakimiyeti Milliye gazetesi kadrosunda Vedat Nedim, Yakup Kadri, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf gibi isimlerle beraber yer almıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu gazetede 1930 aralık ayında çıkan ilk yazısı da tasarruf ile ilgiliydi dolayısıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin çalışma çerçevesi içinde kaleme alınmıştı. Şevket Süreyya 1932 yılının başlarında Kadro dergisinin ilk sayısı yayınlanana kadar aralıklarla Hakimiyeti Milliye’de yazmıştır. Bu yazılar da Kadro dergisinde sistemleştireceği fikirleri de ilk kez ortaya koymuştur. Aynı zamanda İnkılap ve Kadro metni de bu süreçte ortaya çıkmıştır.

Hakimiyeti Milliye’de 1930 yılının son ayında “Cihan Biriktiriyor” başlıklı yazı ile görünen Şevket Süreyya 1931 Ağustosundan itibaren daha sık yazmaya başlamıştır. Aralık 1930-Şubat 1931 aralığında Hakimiyeti Milliye’ye bakıldığında İnkılap ve Kadro kitabının yazılmasına Kadro dergisinin çıkarılmasına vesile olan haber ve yazı ve tartışmaları bulmak mümkün olabilmektedir.

Burhan Asaf’ın 1930 yılı Aralık ayı başında Türk Ocağı’nda “İnkılabımız ve Gençlik Hareketleri” başlığı ile verdiği konferans bu bağlamda bir başlangıç oluşturmaktadır. Konuşmasında Burhan Asaf Türk inkılabını, Fransız İhtilali ve Faşist İnkılap ile karşılaştırarak Türk inkılabını bu inkılaplardan ayıran farklar üzerinde

⁹⁶⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 453.

durmuştur. Ona göre faşizm savaşın yola açtığı bir kaos ortamında zuhur eden ve milli iktisadi tahrip etme gayesindeki hareketlere yönelik bir tepkidir.

Fransız İhtilali ise saray istibdadına ve imtiyazlı sınıflara karşı çıkan bir isyandır; ama Türk inkılabı için bu tarz inkılaplardaki mücadele biçimi ikincil niteliktedir. Neticede Burhan Asaf'a göre Türk inkılabı diğer inkılaplarla bu anlamda kıyası edilemeyecek bir orijinaliteye sahiptir. Türk inkılabı sınıf mücadelesi ile vuku bulmuş değildir; onun istinat ettiği nokta milli kurtuluştur. Bu bağlamda Türk inkılabı sömürge ve yarı sömürge ülkelere Batı emperyalizmine karşı mücadelelerinde ve ayrıca millet olabilmek siyasi ve iktisadi bağımsızlığını kazanabilmek hususlarında yol gösterici olmuştur.

Burhan Asaf inkılabın seyrini tamamlayabilmesi için yeni bir Türkçülük etrafında ve gücünü aydın gençlerden alan bir teşkilat kurulması gerektiğine de işaret etmiştir. Burhan Asaf'ın konuşmasından sonra söz alan bazı gençler inkılabı ve inkılap ideolojisini anlayabilmek adına sistemli bir düşünsel mesainin ortaya konmamasından şikâyet etmişlerdir. Bu alanda kendilerini açıkça boşlukta hissettiklerini ve bazı isimlerin bu boşluğu doldurma gayretlerine rağmen inkılabın ideolojik bir izahının henüz etraflıca yapılmadığını da belirtmişlerdir. Daha sonra söz alan Şevket Süreyya ise Burhan Asaf'ın dile getirdiği milli kurtuluş hareketine dair öz ve yeni bilgiler veren bir konuşma yapmıştır: “Şevket Süreyya Bey’in beyanatında o kadar kesif bir mana vardı ki hemen her cümlesinin arkasında bütün bir fikir sisteminin durduğu görülüyordu. Şevket Süreyya Bey’in sözleri hazır bulunanları o kadar kazanmıştır ki, kendisinden bütün bu meseleler hakkında bir konferans vermesi hazır bulunan birçok kimseler tarafından talep edilmiştir.”⁹⁷⁰

Şevket Süreyya 15 Ocak 1931 tarihinde Türk ocakları Umumi Merkez Binasını salonunda bu konferansı vermiştir.⁹⁷¹ “İnkılabın İdeolojisi” başlıklı konferans münakaşalı olacak şekilde düzenlenmiştir.⁹⁷² Burhan Asaf veya diğer önemli isimlerin Türk Ocağı’nda verdikleri bu tarz konferanslar genelde Hakimiyeti Milliye de yer

⁹⁷⁰ “Türk Ocağında Gençlerin İctimaında Burhan Asaf Bey’in Konferansları ve Münakaşaları”, *Hakimiyeti Milliye*, 7 Aralık 1930, s.2.

⁹⁷¹ Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932, s. 1.

⁹⁷² Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete*, s. 392. Cumhuriyet gazetesinde de haber şöyle verilmiştir: “Perşembe günü Türk Ocağında Şevket Süreyya B. tarafından inkılabımızın ideoloji etrafında münakaşalı bir konferans verilecektir”, “Ankara Türk Ocağında Verilen Konferans”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1931.

almasına rağmen Şevket Süreyya'nın 15 Ocak tarihli bu konferansına dair Hakimiyeti Milliye'de bir habere rastlanmamıştır. Bununla beraber 18 Ocak tarihli nüshada Neşet Halil, "Demokrasi Rejimi" başlıklı yazısı ile Şevket Süreyya'nın konferansı hakkında bilgi vermiş ve aynı zamanda Süreyya'nın fikirlerini eleştirmiştir. Halil'e göre konferans alaka ile dinlenmiş ve dinleyenler arasında tanınmış bilim adamları da bulunmuştur; ama Şevket Süreyya'nın sözlerinin arakasındaki temel mesele anlaşılamamıştır.

Halil bu duruma Şevket Süreyya'nın demokrasiyi modası geçmiş bir 19. asır müessesesi olarak değerlendirmesinin yol açtığını ileri sürmüştür. Halil, anti-demokratik bir söylemle Türk inkılabının ideolojisinin yapılamayacağını düşünmektedir. Ona göre demokrasi denildiğinde Eski Yunan'dan günümüze kadar gelen süre içerisinde olgunlaşan bir kurum akla gelmelidir. Demokrasi sadece 19. yüzyıla has bir sistem değildir ve hala da milli hâkimiyetin tecelli edebilmesi için daha uygun bir hükümet şekli vücuda getirilememiştir.

Dolayısıyla demokrasi milli hâkimiyeti en dolaysız bir şekilde tahakkuk ettirmeye çalışan kurumsal bir yapıya işaret etmektedir. Öncelikle demokrasi derken hala tekâmül içinde ve eksiklikleri olan bir kurumsal yapı akla getirilmeli ve demokrasinin gelişebilmesinin her bir ülkedeki özgün koşullara bağlı olduğu ve bu açıdan demokrasi sorununun soyut bir kavram üzerinden değil bu işaret edilen tarihsel bağlam içinde ele alınmasının gerekliliği kabul edilmelidir.

Son dönemde yaşanan ekonomik kriz demokrat hükümet ve milletleri diğer ülkeler nezdinde zor durumda bırakmış ve milli iktisat ve sosyalist devlet alternatifleri bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar demokrasi kültürünün yerleşmesi ve kurumsallaşması noktasında görülen eksik ve kusurların giderilmesi için bir tartışma fırsatı olarak görülebilir. Demokrasinin işleyişini ıslah etmek ve geliştirmek mevcut sorunların varlığında önemlidir; yoksa demokrasiden vazgeçmek veya demokrasiyi küçümsemek kabul edilebilecek bir tutum değildir.⁹⁷³

Şevket Süreyya 23 Ocak tarihli Hakimiyeti Milliye'de Neşet Halil'in eleştirilerine yönelik cevabi bir yazı kaleme almıştır. Bu tartışma Şevket Süreyya'nın Kadro dergisi vesilesi ile gireceği sayısız tartışma ve polemiklerin ilki olduğu için de önemlidir. Ayrıca Şevket Süreyya'nın bu yazıda anlattıklarına bakıldığında

⁹⁷³ Neşet Halil, "Demokrasi Rejimi", *Hâkimiyeti Milliye*, 18 Ocak 1931, s.2.

konferansta seviyeli bir tartışma yaşanmış olduğu bazı aydınların onun fikirlerine karşı eleştirilerini de dile getirdikleri anlaşılmaktadır.

Şevket Süreyya'ya göre Neşet Halil ve konferanstaki diğer münevverler onun fikirlerinin bütününe bakmayıp ortaya koyduğu yaklaşımı belirli bir açıdan eleştirmişlerdir. Böylesi bir eleştirel yaklaşım onun fikirlerini bütün olarak kavramaktan uzaktır. Neşet Halil de sadece inkılabın demokrasi ile ilişkisi üzerinden görüşlerini dile getirmiştir; ama Süreyya konferansın Neşet Halil'in üzerinde çokça durduğu demokrasi eleştirisi üzerine odaklanmadığını belirtmiştir. Şevket Süreyya inkılabın ideolojisi gibi çetin ve nazık bir konuda münevver bir muhite yönelik bir hazırlık yaptığını ve bazı hususları yeterince aydınlatamamış olabileceğini söyleyerek görüşlerini sekiz maddede bu yazıda tekrar özetlemiştir. Bu maddelerde öne sürülen fikirler konferansın içeriğine dair bilgi vermekte bundan daha önemlisi uzun yıllar onun savunacağı ideolojinin de özünü ifade etmektedir.

Şevket Süreyya için Türk inkılabının ortaya koyduğu tarihsel tecrübe hem milli hem de evrensel ölçekte yeni ve orijinal bir karakterdedir. Türkiye örneğinde sömürgeleştirilmiş bir ülkenin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını kazanması diğer sömürge ülkeler için de yol gösterici olmuştur. Türk milli kurtuluş hareketi asıl tezatın sınıflar arasında değil sömürgeci metropollerle sömürülen uydu devletler arasında olduğunu ortaya koymuş; ama Türkiye'nin bu kurtuluş mücadelesi henüz sistemli bir şekilde izah edilememiştir. Türk aydınına düşen vazife inkılabın kendi aksiyonu içinde barındırdığı evrensel hakikati tarihsel gerçekliğe bağlı kalarak ortaya koyabilmektir. Bu noktada Şevket Süreyya'nın münevver muhit içinde kendini konumlama çabası açıkça görülmektedir: "Halbuki, temsil ettiği fikri prensipleri, herkes için idraki kabil şiarlar haline getirilememiş bir inkılabın mahiyetini değiştirmesi ihtimali her zaman için varit olabilir... Çünkü inkılabın nazariyesi, yalnız onu izah etmekle kalmaz, ona istikametler verebilir. Bütün taraftarlarına bu istikametleri tayin için hududu muayyen ölçüler ve görüş tarzları bulabilen bir inkılap ise, artık elemanını yaratmış demektir. Kendi elemanını yaratan, standardize eden bir inkılabın, mahiyetini değiştirmesi ihtimali, artık varit olamaz."

İnkılabın iktisadi ideolojisi ise ticari ve mali sermayenin sanayiye akmasını sağlayarak milli bir sermaye birikimi yaratmayı amaçlayan realist bir milliyetçiliktir. Milli kurtuluş hareketi sömürge durumundan bağımsızlığa geçişi ifade eden niteliksel

bir dönüşümdür. Bu inkılap nizamı cemiyette sosyal bir değişim yaratmayan Portekiz ve Meksika ihtilallerine benzemediği gibi pasif bir reformculuk da değildir. Şevket Süreyya'ya göre bu nizam demokratik bir rejimi hedeflemesine rağmen şimdi içinde bulunduğu durum itibariyle de demokrasi değildir ve üstelik klasik siyasi demokrasinin değer ve kurumları ile çelişen yapısal özelliklere sahiptir. Dinamik bir karaktere sahip bu inkılap nizamı statik karakterdeki klasik demokrasi kurumları dışında tanımlanmalıdır: “Bu nizamın objektif mevzuu, inkılabımızın arızasız ve reaksiyonsuz akışının temini hulasa inkılabın masuniyeti ve onun bizzat demokrasi memleketlerinde anti-demokratik cereyanlar doğurmuş usuller ve müesseselerle takyit edilmesidir. Türk cemiyeti yarınki şeklini ancak hadısatın bu akışı ve seyri içinde, fakat onu yürütenlerin iradelerinin müdahalesiyle yapacak ve bu şekil sizin ona vermek istediğiniz şekilden muhakkak ki daha makul bir şey olacaktır.”⁹⁷⁴

Şevket Süreyya'ya göre demokrasi artık çağın iktisadi sorunlarını çözebilecek kapasitede değildir. Savaş sonu Avrupa'sında anti-demokratik hareket ve rejimlerin yükselişi bunun bir işaretidir. Uluslararası koşulların etkisiyle vuku bulan derin yapısal değişimler bu tarz anti-demokratik temayülleri arttırmaktadır. Kaldı ki klasik demokrasi artık 19. yüzyılda olduğu gibi her milletin gerçekliğine uygun bir kalıp olmaktan da çıkmıştır. Şu günkü halde ferdin bütün kabiliyetlerini geliştirme özgürlüğü olarak tarif edilen klasik tarif demokrasiden ziyade gerçeklikten kopuk herhangi bir ideale de mal edilebilir.

27 Ocak tarihinde ise yine Hâkimiyeti Milliye de bu kez Aka Gündüz, konferans vesilesi Şevket Süreyya'ya mizahi bir dille ağır bir eleştiri yöneltmiştir. Şevket Süreyya parlak sözlerle inkılabın büyüklüğünden ve orijinallüğinden bahsetmekte; ama aynı zamanda Türk inkılabını da meydana getiren demokrasinin çürümüş ve statik bir vaziyet aldığıın beyan ederek aslında kendi ile çelişkiye düşmektedir. Süreyya'nın görüşleri muhatabı ile dalga geçen bilimsel bir tarafı olmayan boş bir kürsü mesaisidir. Gündüz, Şevket Süreyya'nın gayesinin ne olduğunu şöyle özetlemiştir: “Demokratik cumhuriyetimizi meydana getiren büyük inkılap büyüktür ama çürümüş demokrasiye istinat ediyor, binaenaleyh yıkılıp gidecektir.

⁹⁷⁴ Şevket Süreyya,” Fikir Münakaşaları İnkılabın İdeolojisi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 23 Ocak 1931, s. 5.

Bunu böylece biliniz de dinamik bir gaflet ve savletle bizim tarafa, yani burjuva komünizmi kabul buyurunuz.”⁹⁷⁵

Böylece Aka Gündüz Menemen olayının sanıklarının Divanı Harpte yargılandığı günlerde inkılabı koruma vazifesini üstlenen Şevket Süreyya’nın geçmişini gündeme getirerek onu burjuva komünist olarak yaftalamıştır.

Neşet Halil de Şevket Süreyya’nın cevabi yazısına yönelik yazdığı diğer makalelerle eleştirilerini daha da arttırmıştır. Neşet Halil için Şevket Süreyya demokrasi düşmanı, inkılabı uydurma formüllere sığdırmaya çalışan bir fikir propagandacıdır. Dolayısıyla anlattığı hikâyenin onun için bir cazibesi bulunmamaktadır. Şevket Süreyya’nın eleştirdiği gibi kendisinin inkılabın ideolojisi üzerinde değil de daha çok demokrasi üzerinde durması Şevket Süreyya’nın ideolojiye ait fikirlerinin bir değere malik olmadığını düşünmesi yüzündendir. Şevket Süreyya’nın fikirlerinde orijinal ve enteresan taraflar olmasına rağmen bu fikirler neticede inkılabın ideolojisinin yapılabileceği bir zemin olarak değil de daha ziyade şahsi bir bakış açısının ürünü olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla ideoloji faslına yönelik ilgisizliği Şevket Süreyya’nın fikirlerini üzerinde durulmaya değer bulmamasından kaynaklanmaktadır.

Neşet Halil Şevket Süreyya’nın cevabi yazısında 8 maddede dile getirdiği fikriyatını beş maddede kendi yazısında şöyle özetlemiştir: Milli bir kurtuluş hareketi olması Türk inkılabının ayırt edici nizamıdır ve bu nizamın temel mahiyeti de yalnız siyasi ve iktisadidir. İnkılabın temsil ettiği fikir sistemi henüz sistemli hale getirilememiştir. İktisadi açıdan inkılabın amacı milli bir sermaye birikimi yaratabilmektir. İnkılap dinamik bir oluşu ifade eder. Sürekli değişkenlik göstermektedir. Onun bu seyyaliyetini daha istikrarlı bir duruma ancak Cumhuriyet yöneticilerinin içtihat ve iradeleri sokabilecektir. İnkılap nizamı liberalizm ve parlamentarizmle tezat halindedir ve demokratik bir karaktere de sahip değildir. Şevket Süreyya’ya göre Türk inkılabı evrensel ve milli vasıfları ile orijinal bir karakter göstermektedir. Bütün bunları okuyan kişi Halil’e göre inkılabın yarınının meçhul ve fikri temelinin olmadığı şeklinde bir yoruma ulaşmakta ve Şevket Süreyya da sonuçta inkılabı bir hiç mesabesine indirgemeye çalışmaktadır.

⁹⁷⁵ Aka Gündüz, “Yarenlikler Bazı İstiratlar Tehlikelidir”, *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Ocak 1931, s. 2.

Neşet Halil yukarıda sıraladığı fikirlere teker teker cevap vererek kendi kanaatlerini de ortaya koymuştur. Halil'e göre inkılabı milli kurtuluş hareketi olarak nitelemek emperyalizme karşı verilen mücadeleyi eksen aldığı için onu hazırlayan asıl tarihsel koşulları ikinci plana atmıştır. Tanzimat'tan Meşrutiyete uzanan Osmanlı yenileşme mirası olmadan inkılabı değerlendirmek mümkün değildir.⁹⁷⁶ Ayrıca Milli Mücadele sadece ecnebilere karşı değil saraya karşı da verilmiştir. Saray uzun yıllar Anadolu'yu huzur ve refahtan mahrum kılmıştır. Dolayısıyla monarşiye yıkılıp yerine Cumhuriyet bu topraklarda ilan edildiğinde toplumda bir aksi tesir yaratmamışsa bu durum tarihsel miras ile de yakından alakalıdır. Milli kurtuluş hareketinin bu tarihsel çerçeve içinde ele almadan sadece iktisadi ve siyasi amillerle açıklamak affedilemez bir kusurdur. Türk inkılabının temsil ettiği ve dayandığı fikir demokrasidir. İnkılabın bir fikir sistemi dahilinde ele alınmadığı iddiası da doğru değildir. Türk inkılabı toplumsal yapı, coğrafya ve iktisadi durum vb. hususlar açısından kendi özel bünyesi içinde demokrasinin kurulma şartlarının henüz belirginleşmediği bir inkılap olarak kabul edilmelidir.

Türk inkılapçısının ve münevverinin görevi yeni ideolojik formülasyonlar üretmek değil mevcut demokrasi formüllerinden birini ülkeye uyarlayabilmenin yollarını araştırmak olmalıdır. İnkılabın belirli bir istikrar kazanmamış olması onun belirli bir fikre dayanmadığını da göstermez aksine gelişmiş ülkelerde olduğu gibi demokrasi her gün tekâmül ederek hayat şartları karşısında aslında bu dinamizmle ayakta kalabilmektedir. İnkılaba bir yön tayin etme işi ise şahısların irade ve kudretlerini aşan bir durumdur. Bunu ancak cemiyetin kendi ihtiyaçları tayin edebilir ve bugün için iktisadi saha da bu mutedil devletçiliktir yarın liberalizm öbür gün tam devletçilik olabilir. Bütün bunlar neticede inkılabın esasına değil gayesi ile bağlantılı hususlardır. Türk inkılabı için esas olan halkın hâkimiyetini oy ile ifade ettiği demokrasidir.⁹⁷⁷

⁹⁷⁶ Şevket Süreyya yukarıda zikredilen cevabi makalesinde aslında kendisinin ne geçmişi tenkit etmeye ne de yarını belirlemeye çalışmadığını sadece inkılabın içinde yaşadığı dinamizmi açıklamak amacıyla olduğunu belirtmiştir. Şevket Süreyya, "Fikir Münakaşaları İnkılabın İdeolojisi", *Hakimiyeti Milliye*, 23 Ocak 1931, s. 5.

⁹⁷⁷ Neşet Halil, "Demokrasi Rejimi ve İdeoloji Bahsi", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Ocak 1931, s.2. Bu tartışmalara rağmen Şevket Süreyya Kadro dergisinde Neşet Halil'in iki kitabına dair olumlu eleştiriler kaleme alacaktır. Şevket Süreyya, "Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro*, S.5, 1932, ss. 31-36; Şevket Süreyya, "Büyük Meclis ve İnkılap", *Kadro*, S.25, 1934, ss. 39-44.

Diğer bir makalesinde Neşet Halil Şevket Süreyya'yı demokrasiyi kavrayış tarzı açısından eleştirmeye devam etmiştir. Başka bir şekilde ifade edilirse N. Halil, demokrasiyi Şevket Süreyya'ya karşı savunmaktadır. Ona göre Şevket Süreyya demokrasiyi sadece liberal iktisat sisteminin bir ifadesi olarak düşünmektedir. Demokrasiyi bu anlamda günün koşullarında bir kriz yaşayan liberal iktisat açısından değerlendirmek doğru olmaz.

Demokratik bir hükümet liberal olabildiği devletçi bir iktisadı da benimseyebilmektedir. İngiltere örneğinde olduğu gibi hükümeti sırası geldiğinde hem liberaller hem muhafazakârlar ve hem de sosyalistler idare edebilmektedirler. Bu durum idarenin demokratik bir karaktere sahip olmasını da engellememektedir. İktisat sistemleri ülkenin idare şekilleri hakkında bir fikir veremez. Demokrasi de esasında nazariyelere değil ihtiyaçlara binaen inşa edilmiş ve yüzyıllar süren gelişim neticesinde sistematik açıdan ifade edilebilmiştir.

Dolayısıyla Şevket Süreyya ihtiyaçlardan değil fikirlerden yola çıktığı ve sorunu tek bir cepheden ele aldığı için inkılabın ideolojisini belirleme uğraşında başarısızlığa uğramıştır. Yapılması gereken halka muhayyel bir istikbal sunmak değil yeni rejimin sırrını anlatabilmektir. Bunun yolu da demokratik değerler ve kurumların yerleştirilmesini sağlamaktan geçmektedir. Neşet Halil'in bu noktada referansı önde gelen Fabiancı sosyalistlerden Bernard Shaw'dur: "Demokrasi için tehlike onun statik hale gelişi, ataletidir. Bunu faal bir halde bulundurmalarını gençlerden istiyelim. Demokrasi babaları kadar onları da mesut edecek ve müminleri bu rejimi 'mesut beşeriyete' gaye hayaline götüreceklerdir."⁹⁷⁸

1930 Aralık -1931 Ocak aralığında yapılan bu tartışmalardan sonra Şevket Süreyya uzun süre Hâkimiyeti Milliye sütunlarında görünmemiştir. 1931 yılının ağustos ayında tekrar yazılarına başlamıştır. Şevket Süreyya gazetenin 23-26-28 Ağustos nüshalarında buğday üretimini dünya ekonomik krizi açısından ele almıştır.⁹⁷⁹ Bu yazı Cihan İktisadiyatında Türkiye isimli eserinde tütün, pamuk, afyon ve fındık gibi sanayi bitkileri üzerine değerlendirmelerinin bir devamı olarak kabul edilebilir.

⁹⁷⁸ Neşet Halil, "Demokrasi Rejimi", *Hakimiyeti Milliye*, 31 Ocak 1930, s.2. Şevket Süreyya aşağıda daha ayrıntılı gösterileceği gibi Yön dergisi dönemindeki bu Fabiancı çizgiye yakın bir konuma gelecektir.

⁹⁷⁹ Şevket Süreyya, "Buğday Meselesinin İstikbali Hakkında-I", *Hakimiyeti Milliye*, 23 Ağustos 1931, s.2; Şevket Süreyya, "Buğday Meselesinin İstikbali-II", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Ağustos 1931, s.2; Şevket Süreyya, "Buğday Meselesinin İstikbali-III", *Hakimiyeti Milliye*, 28 Ağustos 1931, s.2.

Şevket Süreyya zirai buhranları 1820’li yıllardan itibaren tetkike başlamış ve 1930-31 aralığına kadar getirmiştir. Sorunu özellikle dünya ölçeğinde buğday ihraç eden ülkeler açısından ele almış ve buğday fiyatlarının seyrini, buğday stoklarının ülkelere göre dağılımını, tarımda makineleşmeyi, yıllara göre ülkelerin buğday üretim ve tüketim oranlarını sayısal verilerle göstermiştir. Şevket Süreyya’ya göre dünya yeni bir buğday savaşı karşısındadır. Bu savaşın nedeni tarımda makineleşmenin yaygınlaşması ile buğday üretiminde önemli bir artış görülmesi; ama aynı nispette tüketim piyasasının genişlememesi neticesinde fiyatlarda düşüşler yaşanmış olmasıdır.

Bu iktisadi savaş okyanus ötesi ülkeleri olan Kanada, Amerika ve Avustralya ile İngiltere arasında, Okyanus Ötesi Ülkeleri ile Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasında ve son olarak Okyanus Ötesi, Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyet Rusya arasındaki kıyasıya rekabetten kaynaklanmaktadır. Şevket Süreyya’ya göre bu iktisadi savaşın galibi ya da galipleri en ileri üretim tekniğini kullanarak en az maliyet fiyatı elde eden, en gelişmiş nakliye imkanlarını en düşük fiyata sağlayan ve en iyi satış teşkilatını organize ederek mallarını en düşük fiyata satabilen ülkeler olacaklardır. Bu da dünya buğday piyasasının bu ülkeler arasında taksim edilmesi demektir.

Şevket Süreyya bu üç bölümlük yazı dizisi ile buğday üreticisi olan ve dünya ekonomik krizi ile tarımsal fiyatların düşüşünden etkilenen Türkiye’nin içinde bulunduğu duruma özellikle dikkat çekmek istemiştir. Ülkenin krizin başlangıcında tarıma yönelik geçici önlemler aldığını; ama Türk ziraatının, kendisinin etrafıca anlattığı iktisadi bir buğday savaşını ve bu savaşın taraflarının izlediği politikaları göz önünde bulunduran ayrıntılı tetkiklere dayalı daha kapsamlı çözümlere ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.⁹⁸⁰

22 Eylül tarihinde “İnkılap Münevveri İnkılap Emrinde”⁹⁸¹ başlıklı bir yazı ile Şevket Süreyya ideoloji tartışmasına geri dönmüştür. Bu yazıya düştüğü dipnotta İnkılap ve Kadro’nun neşredileceğini de belirtmiştir. Yazı 15 Ocak 1931 tarihli konferans sonrası inkılabın ideolojisi etrafında yapılan tartışmalara ve Şevket Süreyya’nın fikirlerine yönelik eleştirilere cevap verebilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Yazının sonunda Şevket Süreyya yeri geldikçe sorunun aktüel taraflarını da ele alacağını belirtmiştir. Diğer yazılarında olduğu gibi burada da Şevket Süreyya

⁹⁸⁰ Şevket Süreyya, “Buğday Meselesinin İstikbali-III”, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Ağustos 1931, s.2.

⁹⁸¹ Şevket Süreyya, “İnkılap Münevveri İnkılap Emrinde”, *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Eylül 1931, s.2.

inkılabın ideolojisi ile ilgili fikirlerini maddeler halinde vermiştir. Amacı fikriyatını sistemli ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmektir. Süreyya inkılap ideolojisini oluşturma mücadelesinin gerektiği kadar izah edilemediğini, işlenemediğini düşünmektedir.

Öncelikle Şevket Süreyya'nın 1931 dünyasını genel planda maddi ve manevi açıdan bir çöküntü içinde gördüğünü belirtmek gerekmektedir. Bu koşullar altında kendine yeni gelişme yolları arayan pek az fikir ve hareket zümreleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'deki inkılap münevverliğidir. Bu münevverliğin belirgin vasfı, arayışındaki heyecandır, görevi ise "inkılap ideolojisini inkılabın seyri içinde ve onun seyrine uygun olarak sistemleştirmek"tir. Böylesi bir hareket kendi varoluşunu başta Mustafa Kemal olmak üzere inkılabın rehber kadrosuna borçludur ve ortaya koyacağı fikirler de inkılabın milliyetçi, cumhuriyetçi ilke ve değerleri ile uyumludur. İnkılap münevverinin yeri rehber kadronun yanındır.

Zaten "İnkılap Münevverliği" olarak tanımlanan kurumun kendisi de bizzat inkılabın eseridir. Kökeni geçmiş asırlardaki sömürülen ve sömüren ülkeler arasındaki tezata dayanan milli kurtuluş hareketinin fikri kaynakları tek tek bu tarihsel süreç içerisinde tespit edilebilir; fakat inkılabın milli kurtuluş hareketine dönüşmesi ve inkılapçı münevverliğin de inkılabı sistematik bir izaha kavuşturabilme endişesi de süreçteki yeni aşamalarıdır.

Şevket Süreyya'ya göre kendi inkılap ideolojisinin tam olarak belirginleşmediği bütün hatlarıyla ortaya konulmadığını ileri sürenler olabilir. Oysa milletleşme süreci, iktisadi bünye, devlet ve cemiyet kurumları da bir oluş ve ilerleme halindedir. Böylesi bir değişim süreci belli kalıp ve dogmalara göre değil inkılabın hiç durmayan akışına göre sistemleştirilmelidir. İnkılap eserlerini verdikten ve gelişimini belirli bir merhaleye ulaştırdıktan sonra ortaya çıkan açıklama ihtiyacı inkılap ideolojisinin inkılabın önünde değil arkasında yer almasını gerektirmektedir. Bu noktada sorulması gereken soru inkılabın peşinden gelen bir fikir sisteminin onun gelişim istikametlerini yorumlamada ne derece etkin ve başarılı olabileceğidir: "Fakat şu da var ki, anasırı inkılabın gidişinden alınan ve inkılabın gidişiyle tearuz etmiyen bir telakkiy ve izzah tarzının, fikri elemanlarını terkip ettikçe bizzat inkılabın seyrinde müessir bir fikir disiplini haline gelmesi de bir emri zaruri teşkil eder."⁹⁸²

⁹⁸² Ş. Süreyya, "İnkılap Münevveri", s.2.

Burada Şevket Süreyya'nın tekrar tekrar vurguladığı nokta inkılap rejiminin seyyal bir nizam, inkılap ideolojisinin de onun seyyal nazari bir ifadesi olduğudur. 1930'lu yıllarda inkılabın yerleşik hale geldiğini ve inkılapçı dinamizmini geride bıraktığını düşünenlerin bu tarz bir ideoloji oluşturma çabasını anlamaları ve buna katkı vermeleri beklenemez.⁹⁸³

Bu seyyaliyetin kendini en iyi ifade edebileceği alan iktisattır. Cihan depresyonu koşullarında Türkiye millet emeğini milli bir plan çerçevesinde verimli kılarak, ülkeyi çağın en yüksek üretim, mübadele ve dağıtım tekniği ile donatmak mecburiyetindedir. Bu planın hayata geçirilmesinde devlete önemli bir rol düşmektedir. Bu anlamda devlet ve devlet müesseslerinin tanım ve işlevleri yeniden gözden geçirilmeli devlet artık tarafsız bir organ gibi değil bir organizatör, belirleyici bir iktisadi faktör olarak kabul edilmelidir. Pek çok kişiye ütöpik görünen bu tarz bir devletçiliğin yararlarını anlatıp analiz etmek ise inkılap münevverliğine düşmektedir.⁹⁸⁴ Son tahlilde inkılap münevverinin misyonu devletçi bir kalkınma ideolojisi müdafiliğine soyunmaktır.

28 Eylül tarihli Hâkimiyeti Milliye de ise Şevket Süreyya eski ve yeni Türk münevveri arasındaki farklara odaklanmıştır. Bu yazıda Şevket Süreyya inkılabın ideolojisini inşa etme çabasına yönelen itirazlar karşısında yeni bir münevverlik tanımı yapmış ve bunula bağlantılı olarak yeni münevverin müstakil düşünme usulünü benimsemesi gerektiğini vurgulamıştır. Yarı sömürge durumundan kurtularak istiklalini elde etmiş bir ülkenin münevveri de müstakil ve milli düşünme hasletlerini geliştirmek ve sömürge dönemindeki gibi ülke sorunlarını Batı'dan alınma bilimsel yöntem ve kavramlarla değerlendirme alışkanlığından kurtulması gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde yöntem evrensel; fakat bu yöntemi kullanarak ortaya konan sentez (kavramlar) yerel gerçekliğe aittir. Bütün insanlık için geçerli evrensel bir

⁹⁸³ Falih Rıfkı'ya göre: "3 Mart, devrimin başlangıcı idi. 1924 Nisan'ında Şer'iye mahkemeleri kaldırılarak, öğretim birliği gibi, adalet birliği de temin olunacaktı. 925 Ağustos'unda şapka giyilecek, aynı yılın Kasım ayında tekkeler kapatılacaktı. Medenî Kanun, yeni cemiyetin temellerini atacaktı. Nihayet 1928'de Anayasa tadilleri ile devlet tamamiyle lâikleşecek ve aynı yıl Lâtin yazısı kabul edilerek devrim eseri tamam olacaktı. Demek ki, inkılâp devri, eğer Cumhuriyet ilânını başlangıç alırsak, 29 Ekim 1923'ten 3 Kasım 1928'e kadar beş yıl bir ay sürmüştür." Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 428. Şevket Süreyya'nın 1930'larda inkılabın derinleşmesi gerektiğinden, tamamlanmamışlığından söz etmesi o döneme hâkim olan bu anlayışa bir tepkidir. Buna göre Cumhuriyetin devrimci atılım dönemi kapanmış ve devrimcilikte artık rafa kaldırılmıştır.

⁹⁸⁴ Şevket Süreyya, "İnkılap Münevveri İnkılap Emrinde", *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Eylül 1931, s.2.

hukuk, siyaset, ahlak ve sanat anlayışı yoktur. Bütün bu unsurlar içinden çıktıkları toplumun gerçekliği ile belirlenmektedirler. Oysa eski Türk münevveri yerel hususiyetleri dikkate almadan evrensel hukuk ve siyaset kategorilerine göre hareket etmiştir. Bu kategoriler 19. yüzyıl Batı Avrupa deneyiminin birer ifadesidirler.

Üstelik 19. yüzyıl boyunca bu kategoriler pek çok değişim geçirmiş ve 1. Dünya Savaşı sonunda da geçerliliklerini büyük oranda yitirmişlerdir. Buna rağmen eski Türk münevveri kendi toplumunu bu ithal kategorilerle değerlendirmiş ve bu değerlendirmeleri yaparken kategorileri sorgulamadan bir dogma olarak benimsemiştir. “Çünkü eski Türk münevveri, hayatın müttemadi akışını kavrayan seyyal bir usul ile değil, müstahzar mefhum malzemesiyle düşünür.”⁹⁸⁵ Ve bu münevver nesil Meclis’in Ankara’da toplanması ve halifeliğin kaldırılmasını da hukuka aykırı uygulamalar olarak görebilmiştir. Alametifarikası seyyaliyet olan inkılap gerçekliğini kavrayabilmek adına tetkik yöntemini millileştirmeye teşebbüs eden İnkılap münevverliği bu eski münevver cephede bir karışıklık yaratmıştır.⁹⁸⁶

Bununla beraber ortada bir fikri münakaşa yoktur. Milli bir fikir sistemi geliştirmeye çalışan yeni münevver kadronun karşısında fikirsiz gayri milli bir cephe bulunmaktadır. Hem Doğu hem de Batı dogmatizminin bir şubesi niteliğinde olan eski Türk münevverinin inkılabın ideolojisini oluşturma sürecinde yeni Türk münevverine bir faydası yoktur. O inkılabın dışında kalandır. İnkılap seyyal bir nizam ve bu nizamı kuşatacak ideoloji de seyyal bir perspektife sahip olacaksa eski Türk münevveri de bu perspektifi içselleştirebilen adam olmalıdır.

Eski-yeni arasında keskin bir ayrıma giden Şevket Süreyya’nın amacı siyasi iktidarın yanında ve yedeğinde yer alan, konjonktürün verdiği imkânlar dâhilinde, ülke koşullarının orijinalitesine göre düşünebilen bir kültürel iktidar alanı yaratabilmektir. Artık görüldüğü gibi Şevket Süreyya Hâkimiyeti Milliye de inkılap -bu konudaki yazıları “İnkılabın İdeolojisi” üst başlığı ile yayınlanmıştır-ideolojisinin hususiyetleri

⁹⁸⁵ Şevket Süreyya, “Eski Türk Münevveri ve Yeni Türk Münevveri”, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1931, s.2.

⁹⁸⁶ Burada Şevket Süreyya’nın seyyaliyete vurgu yapması Türk inkılabının alt yapı devrimlerini henüz gerçekleştirmediğine ve aynı zamanda onun temel özelliği olan pragmatizm ve dinamizmine gönderme yapmaktadır. İnşa edilecek bir ideoloji inkılabın eksiklerini tamamlamasına yardım ve ayrıca gücünü hayatın gerçeklerinden alan inkılap pragmatizmine gölge düşürmeden onu izah edebilecektir. Eleştiri bu noktada açıktır: İnkılap arkasına bakmadan yol almaya devam edip, kendi prensiplerini, niteliğini ve geleceğe yönelik vizyonunu tayin edebilmek için düşünsel bir girişim başlatmaz ise bu pragmatizmi onun da sonunu getirecektir. Şevket Süreyya bir münevver olarak kendi misyon ve fonksiyonunu bu bitmemişlik ve tamamlanmamışlık üzerinden iktisadi gelişmemişliği vurgu yaparak belirlemiştir.

üzerinde durmaktadır. Kadro dergisi çıkana kadar da bu yazılarını devam ettirecektir. İnkılabın başta Mustafa Kemal olmak üzere diğer yöneticilerin iradesi ile kendi yolunu çizebileceğini savunan Şevket Süreyya inkılap münevverliği ile inkılabın rehber kadrosunun yanında yer alabilmeyi ummaktadır.

7 Ekim 1931 tarihli başka bir yazısında ise Amsterdam'da düzenlenen bir planlama konferansı üzerinden Türkiye'nin de bir an evvel planlı bir iktisadi düzene geçmesi gerektiğini savunmuştur. Şevket Süreyya'ya göre bu planlama işinde sağ cenahı Amerika, sol cenahı da Sovyetler temsil etmektedir. Amerika için planlama bireyin ve toplumun menfaatlerini üstünde bir sermaye hegemonyası kurulması iken Sovyetler için de yine bireyin ve toplumun menfaatlerinin aşan fetişleştirilmiş bir iş sermayesi anlamına gelmektedir.

Liberal işleyişin yarattığı sorunlar Amerika'nın bile ekonomisini planlama dâhilinde ıslah etmesine yol açmıştır ve zaten bu konferansın amacı: "Ferdin diğer fertler; milletin diğer milletlerle çarpıştığı bu başıboş dünya nizamında; gerek millet içinde gerek milletler arasındaki tezatların, ne hadde kadar disiplin altına alınabileceğini araştırmaktı."⁹⁸⁷

Dolayısıyla böyle bir uluslararası konjonktürde bir milli iktisat politikası hayata geçirmeye çalışan Türkiye'nin 1930'larda ortaya çıkan kaotik düzenin sorumlusu liberalizmden başka orijinal bir sistem inşa etmesi gerekmektedir. Bu iktisadi sistem bireyin ve milletin menfaatlerine dokunmadan ve sınıfsal tezatları da inkâr etmeden yeni bir toplumsal ahenk kurmak zorundadır. Emek ve sermayeyi milli kontrole tabi tutan bu iktisadi sistem milletin ileri çıkarlarına bağlı kalma şartı ile ancak kendi içinde bireysel çıkarlar ve mülkiyete yer verebilecektir. Toplumun bünyesindeki ve milletler arasındaki tezatları planlı bir iktisatla kontör altına almak Türk inkılabının ilericiliğiyle de uyumludur. Bu noktada amaç bireysel ve sınıfsal çıkar çatışmalarına dayanmayan bir devlet toplum ilişkisi ortaya koyabilmektir. Devlet sınıflardan bağımsız bir otorite olarak bütün toplumsal çatışma ve anlaşmazlıkları dengede tutabildiği gibi bütün sınıfların yararına kararlar da alabilecektir. Böylesi bir işi de ancak yönetici ve entelektüeller yerine getirebileceklerdir.

Şevket Süreyya'ya göre inkılap halka rağmen halk için yapılan bir şeydir. "Çünkü inkılap; halkın dağınık iradesinin gayri muayyen bir zaman için ve halkın

⁹⁸⁷ Şevket Süreyya, "Plan ve Plansızlık", *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Ekim 1931, s.7.

menfaatine, birtakım kayıtlar, şartlar altına alınmasıdır. Perakende iradelerin bir tek irade, perakende menfaatlerin bir tek menfaat şekline konuluşu ve bir tek istikamete istikametlendirilişidir. Bu itibarla da, inkılapçı; dağınık menfaatler üstünde tek menfaati dağınık istikametler üstünde tek istikameti en evvel ve en iyi gören adam demek olur”⁹⁸⁸

1930’ların koşullarında Batı, liberalizmin körüklediği sınıf mücadelesinin devleti ve milleti ortadan kaldıracabileceği bir noktaya gelmişse tekniğini geliştirmek zorunda olan Türkiye’nin de artan çatışma ve mücadelelerle karşılaşacağı da gün gibi aşikârdır. Bu bağlamda çatışmaların inkârı mümkün değildir; ama bu çatışmaların yerlerinin ve mahiyetinin inkılapçılar tarafından bilinmesi gerekmektedir. İnkılabın bu iktisadi gelişim sürecinde zorlu bir görevi bulunmaktadır: çatışmayı doğum yeri ve anında kontrol altına alarak teknik ilerlemeye eşlik edecek olası şahsi ve sınıfsal çatışmaları önlemek.

Böylece Türk İnkılabı şimdi bireyi ve toplumu sınıflar mücadelesi içinde eriten ve sıkıştıran Batı medeniyetinin karşılaştığı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmayacaktır. Kaldı ki Batı’da da artık birey saltanatının ve serbest rekabetin ömrü dolmuş, Amerika, İngiltere ve Almanya örneklerinde devletin iktisada müdahale ettiği yeni bir dönem başlamaktadır. Bu bağlamda Türk inkılabı yen bir devlet-toplum ilişkisi öngörmektedir: “Türk inkılabının mahiyeti hem milletin zümre ve sınıf tezatlarına teslim edilmesine hem fert menfaatinin milleti esir ve ona tahakküm etmesine manidir. Ankara’nın ferdi mahva yürüdüğünü söyleyenlerin korkusu beyhudedir. Yeni Türkiye’de fert inkâr edilmemiş, bilakis Türkiye haricinde ferdi inkâr eden sınıf ve zümre cidallerinin cemiyete hâkim oluşu ret ve inkâr edilmiştir. Yeni Türkiye’de fert inkâr edilmemiş, yalnız ferdin menfaati, milletin ileri menfaatleriyle takyit olunmuştur.”⁹⁸⁹

Şevket Süreyya milletle özdeşleşmiş, kendi menfaatinden millet lehine vazgeçmiş bir birey tasavvuru ortaya koymuştur. Zaten kendi menfaatini millet menfaatleri ile tahkim etmemiş birey ancak memleketine düşman avare bir varlık olarak kabul edilebilir.

⁹⁸⁸ Şevket Süreyya, “Halka Rağmen, Fakat: Halk İçin”, *Hâkimiyeti Milliye*, 17 Ekim 1931, s.2.

⁹⁸⁹ Ş. Süreyya, “Halka Rağmen”, s.2.

Başka bir yazısında da bu “halka rağmen fakat halk için” söylemini kamuoyu üzerinden dile getirmiştir. Onun fikirlerinde halkın elit bir kadro tarafından yönetilmesi inkılabın meşruiyetini kaybetmemesi ve kendini koruyabilmesi adına neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Kamuoyu, basın ve parlamento üzerinden Batı demokrasisinin işleyişini ve bunun Osmanlı özelindeki yansımalarını eleştirel bir şekilde değerlendirmiştir. Ona göre: “Hakikatte ise, hatta geçen asrın ortasından beri devam edegelen inkılap tarihimizi tetkik ederek görürüz ki, bu tarihte, güzel, yerinde, isabetli ve faydalı olarak her hareket muhakkak efkârı-umumiyyeye rağmen ve fakat efkârı umumiyyenin nef’ine yapılan harekettir.”⁹⁹⁰

Halkın sesi ve iradesi bu bağlamda küçümsenmemeli, halka rağmen halk için yapılan hareketler de meşruiyetini bu ses ve iradeden almalıdır. Halkın iradesini yansıtan bu istekler dağınık unsurların dertlerini ifade eden başıboş menfaatler halitasıdır. Halkın içinden gelen bu seslerin derli toplu hale getirile bilinmesi daha önemlidir. Yoksa her biri ayrı bir unsurun isteklerini dile getiren bu ses çokluğu kakofoniden öteye gitmez: “Bir inkılap başlarken halkın sesini bir kahraman aksettirir. Cemiyet adamı, tarihte rol alan şahsiyet yahut kahraman, o adamdır ki, havada esen cemiyet seslerini tam vaktinde bir ahize gibi alır, tasnif eder, parazitlerinden temizler ve ona her sestən üstün ve her sestən ileri olan kendi sesini de katarak bize bir ahenk olarak verir... Cemiyet adamının sesinde biz, fert olarak inkâr edilir, fakat cemiyet olarak kemal ve terakki unsurumuzu buluruz”⁹⁹¹

Halkın sesi ancak kahraman tarafından bir düzene sokulduktan sonra cemiyet için faydalı hale gelmektedir. Bu noktada Şevket Süreyya için belirleyici olan halkın içinden doğan bir avangart kadronun, başını Mustafa Kemal’in (büyük kahraman) çektiği yönetici zümreye eklemelenmiş olmasıdır. Her geçen gün ilerleyen ve derinleşen inkılap o ölçüde karmaşık bir ilişkiler ağı yaratmakta ve inkılap adamı yahut kahramanın sesi bu ağ içinde halkla daha da bütünleşmekte avangart kadro bu süreçte inkılabın kahramanına yardımcı olmaktadır. Kahraman çıkararak millet büyük millet olduğu gibi derinleşen ve güçleşen inkılap da büyük inkılaptır. Hatta avangart bir kadro da bu süreçte yaratılabilmişse inkılabın geleceği artık emin ellerdedir ve hadisin elinde mahiyetini değiştirme ihtimali de artık ortadan kalkmıştır: “Şimdi

⁹⁹⁰ Şevket Süreyya, “Halk Cemiyet Adamı ve Kadro” *Hâkimiyeti Milliye*, 5 Ocak 1932, s.2.

⁹⁹¹ Ş. Süreyya, “Halk Cemiyet Adamı”, s.2.

günün davası bu inkılabın, kendi itici, ilerletici ve onu bütün nesiller imtidadınca hiç mahiyetini taşıyıp etmeyen, fakat hep ilerliyen, mükemmeleşen bir terakki hamlesi halinde tarihe mal edici olan avangardını ve kadrosunu bütün şartları ile yaratmasında ve bulmasındadır.”⁹⁹²

Son tahlilde inkılabın itici gücünü, ilhamını baş kahramandan alan öncü bir kadro teşkil etmektedir.

Bir sonraki yazısında Batı karşıtlığına dayanan analizini daha da genişletmiş Fransız ihtilali örneğinde aklı öne çıkaran aydınlanma düşüncesini eleştirmiştir. Şevket Süreyya’ya göre Türk İnkılabı Fransız İhtilalinin doğurduğu şartlara isyan etmektedir. Fransız İhtilali 18. yüzyılda aklın hakimiyetini savunan mütefekkirin doğurduğu bir harekettir. Bu asırdaki mütefekkirin determinizmi ve materyalizmi de aklı kutsayan bir idealizmden ibarettir.

Bu idealizmden çıkan “Fransız İnkılabı Kebiri” bir inkılap sistemine ve disiplinine değil soyut aklın egemenliğine dayanmaktadır. Bu inkılapta akla iman eden mütefekkir burjuva pragmatizmi ile soyut akıl ise gündelik hayatın gerçekleri ve çelişkileri ile karşı karşıya kalmıştır. Neticede Fransız ihtilalcisi hayatın akışı ve her an değişen zaruretleri karşısında akıl ve mantığını soyut çeperini aşamamış ve bu durum 1789’dan 1870’e uzanan süreçte bir idealist ihtilal neslinin kaybına yol açmıştır. Halbuki günümüzde inkılabın akla değil sisteme, mütefekkire değil organizatöre ihtiyacı bulunmaktadır. Sistem ise o inkılabın bir “cihanı telakki tarzına” sahip olması demektir.

Türk İnkılabı kendi cihan telakki tarzını soyut aklın egemenliğinde kurmadığı için Fransız ihtilalinin bir takipçisi olarak değerlendirilemez. Türk inkılabı Fransız ve İspanyol ihtilalleri gibi ortaçağ tekniği ve münasebetlerinin bir eseri değildir ve bu eski düzenin ilişkilerine karşı gösterilen bir tepki sonucunda da oluşmamıştır, o bugünkü dünya şartlarının bir ürünüdür. Türkiye iktisadi bakımdan geri bir ülke olmasına rağmen inkılap neslini modern dünyadaki bu iktisadi gelişme doğurmuştur. Aynı zamanda Türk inkılabı tekniğin hızla ilerlemesi ve merkezileşmesi karşısında giderek sömürgeleşen ve millet olma özelliğini yitirme noktasına gelen bir ülkenin bu teknik ve iktisadi şartlara tek başına karşı mücadele etmesi demektir.

⁹⁹² Ş. Süreyya, “Halk Cemiyet Adamı”, s.2.

Bu açıdan bakıldığında Fransız İhtilali Devri Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşmeye başladığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde dünyada sanayi belli başlı metropollerde yoğunlaşmış, geri kalan ülkeler kötü birer hammadde üreticisi durumunda kalarak metropollere bağımlı hale gelmişlerdir. Bu düzen maddi gerçekliğe değil akla inanan Fransız ihtilalin ortaya koyduğu siyasi ve iktisadi sürecin bir sonucudur: “Bir tarafta metropollerin mantikiyle düşünen Asamble Nasyonal ihtilalcilerinin ‘beşer hukuku’ bugün bize ancak yüzlerce millet üstünde birkaç milletin tahakkümünden başka bir şey vermedi.”

İhtilal hem Avrupa hem de dünyada farklı türlerde de olsa bir savaşı tetiklemiştir. Avrupa’da nüfusun yarısından fazlasını oluşturan hoşnutsuz proletarya diğer sınıflarla savaş içindedir. Dünya ölçeğinde ise yarı sömürge ve sömürge halklar metropol ülkelere karşı milli bağımsızlık savaşı vermektedir. Dolayısıyla Türk inkılabının bu anlamda Fransız inkılabından esinleneceği bir nokta bulunmamaktadır. Mütefekkiye değil organizatöre ve bu organizatörlerin en ileri teşkilatı olan bir kadroya dayanan Türk inkılabı cihan telakki tarzını günün şartlarından çıkararak oluşturmaktadır. Bu tarz, sosyal materyalist, sosyal milliyetçi ve sosyal devletçi bir içeriğe sahiptir.

Ülkenin bağımsız bir milli iktisat tekniğine sahip olmasını amaçladığı için materyalist, bütün dünya ülkelerinin siyaseten ve iktisaden birbirlerine eşit olduğu ve sömürgecilik ilişkilerinin tasfiye edildiği bir uluslararası düzen istediği için milliyetçi, kendi bünyesinde modern teknik şartları inkişaf ettirmeyi; ama buna rağmen sınıf çatışmalarını önleyebileceğini düşündüğünden devletçidir.⁹⁹³

Şevket Süreyya'nın bundan sonraki yazıları da inkılabın ideolojisinin özünü oluşturan bu üç unsurun açıklanmasına hasredilmiştir. 13 Kasım tarihli nüshada sosyal devletçiliği ele alarak Türk inkılabının cihan telakki tarzının niteliğini daha da belirginleştirmeye çalışmıştır. “Sosyal Etatizm” başlıklı bu yazıda Batı’daki devlet kuramlarını ele alarak kendi devletçilik anlayışını açıklamıştır. Burada onun için temel mesele sınıf mücadelesi üzerine kurulu Batı Avrupa devlet deneyimi dışında da bir seçenek olabileceğini gösterebilmektir.

⁹⁹³ Şevket Süreyya, “Akıl Değil Sistem, Mütefekkir Değil Organizatör”, *Hakimiyeti Milliye*, 1 Kasım 1931, s.2.

Yukarıda Fransız İhtilali örneğinde ortaya koyduğu Batı- merkezli fikir ve modellere karşı çıkan anti-liberal tavır burada devam etmektedir. Süreyya'nın yazdıklarına bakıldığında çokça vurguladığı tezati iki düzeyde ele aldığı görülür: Birincisi milletler ve ülkeler arasında diğeri ülke bünyesindeki sınıflar arasındadır. Türk inkılabının ideolojisi bu iki düzeydeki tezatları da ortadan kaldırmak istemektedir ve yarı sömürge durumundan yeni kurtulan bir ülke olarak da Türkiye sömürgecilerin siyasi ve iktisadi politikalarını bu açıdan kendine model alamaz. Türkiye'de devlet Batı'da olduğu aristokrasi ile burjuvazi arasındaki sınıfsal mücadelenin bir ifadesi değildir.

Türkiye'de ne aristokrasi ne de küçük ticaret ve sanayi ile geçinen bir burjuvazi bulunmaktadır, var olanların ise iktisadi hayat içinde önemli bir mevki ve etkisi yoktur. Dolayısıyla Türkiye'de Batı Avrupa örneğinde olduğu gibi geniş bir sınıfsal farklılık oluşmamıştır: "Biz, müstemleke şartlarından kurtulabilmek için, yüksek teknikli bir millet olmayı güden bir inkılaba girişmiş olduğumuz için, bizim devlet telakkilerimiz hem yüksek tekniği benimseyecek hem de bu teknik etrafında milletin planlı bir inkişafını temin edecek kadar geniş olmalıdır."⁹⁹⁴

Böylece Şevket Süreyya 1930'ların kriz koşullarında dünya ölçeğinde kabul edilen devletçi iktisadi uygulamaları da örnek göstererek daha radikal ve kapsamlı sosyal bir devletçiliği Türkiye'ye ülkenin kalkınabilmesi için önermektedir. Devlet Türkiye'de milletin hem temsilcisi hem de organizatörü olacak ve Batı'da olduğu gibi bu görevi belirli sınıflar veya zümreler adına değil önceden belirlenmiş bir milli iktisadi planı çerçevesinde milletin ileri menfaatleri adına yerine getirecektir. Bu bağlamda sosyal devletçilik: "kendi mahrum olduğumuz ve perakende teşebbüslerle yaratılmasına imkân olmıyan bu yüksek tekniği, bizzat devlet teşkilatçılığı altında ve bir takım menfaat tezatlarına yol açmadan meydan getirmektir."⁹⁹⁵

Sosyal devletçiliği bu şekilde açıklayan Şevket Süreyya daha sonra sosyal milliyetçiliğin niteliği ve özellikleri üzerinde durmuştur. Süreyya'nın savunduğu milliyetçiliğin iktisadi bir milliyetçilik olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir veya başka bir şekilde ifade edilecek olursa o, milleti iktisadi mukadderat birliği olarak kabul etmiştir. Milliyetçiliğin tarihsel süreç içinde gelişimine ve bu gelişimde etkili olan ırk, tarih,

⁹⁹⁴ Şevket Süreyya, "Sosyal Etatizm", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Kasım 1931, s.2.

⁹⁹⁵ Şevket Süreyya, "Sosyal Etatizm", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Kasım 1931, s.3.

kültür, anane gibi birleştirici üst yapısal unsurlara dikkat çekmesine rağmen Ş. Süreyya asıl olarak milli kurtuluş hareketi ile Türk inkılabının yeni bir milliyetçilik safhasına girdiğini vurgulamıştır.

Bu tarz bir milliyetçilik doğal şartların ürünü olan 19. yüzyıldan önceki millet kategorisi ile iktisadi yapısı bir çelişkiler yumağı olan 19. yüzyıl millet müessesesinden oldukça farklıdır. Yeni Türkiye çağdaş liberal düzenin tezat içindeki milliyetçiliklerine ve bu tezatları aşmak için milleti inkâr eden çağdaş sosyalizme karşı: “kendi TEZATSIZ MİLLET rejimini koyuyor. Bu rejimin adı CEMİYETÇİ MİLLİYETÇİLİK yahut Sosyal Nasyonalizm”dir.

Dünya ölçeğinde sayıca önemli bir güç teşkil etmemesine rağmen Türkiye’nin temsilcisi ve savunucusu olduğu bu milliyetçilik ve millî kurtuluş hareketi nitelikçe evrensel ve yegâne bir örnek durumundadır. 19. yüzyılda gelişen Batı milliyetçiliği tarihsel süreçte iki büyük tezat yaratmıştır. Bunlardan ilki sınıf mücadelesi, ikincisi ise emperyalizmdir. 19. yüzyıldan itibaren tekniğin gelişmesi toplumun ilerlemesi ile beraber beliren sınıfsal çelişkiler Avrupa’yı çöküntünün eşiğine getirmiştir. Millet içindeki bu sınıfsal mücadeleyi ülkeler arasına taşıyan da emperyalizm olmuştur. Türk inkılabı sosyal milliyetçilikle bütün bu sınıfsal ve ülkeler arasındaki çelişkileri aşan bir iş birliği ve iktisadi mukadderat iştiraki yaratacak ve neticede gelişmiş bir iktisadi teknik ve düzene sahip; -ama bu gelişmişlikle mütenasip bir menfaat ve sınıf mücadelesi yaşamayan- tezatsız toplum inşa edebilecektir.

Şevket Süreyya bir anlamda çelişkisiz ve çatışmasız bir gelişme modeli ortaya koymak istemektedir. Bu modeli belirginleştirirken geçmişi ve bugünü ile Batı Avrupa’nın siyasi ve ekonomik deneyimine sürekli gönderme yapmakta ve Türk inkılabını bu Avrupa deneyiminin tam zıttı olarak kurgulanmaktadır. Batı’da tezatlarla gelişen kapitalizmi Türkiye tezatsız bir şekilde hayata geçirebilecek dolayısıyla Batı’nın tarihsel gelişim aşamalarını atlayarak nasıl birdenbire dizel motora, kombine traktöre, devlet bankasına sahip olmuşsa şimdi de modern ziraat tekniğine, büyük ve planlı üretime, rasyonel krediye özetle gelişmiş ve organize bir milli iktisat sistemine aynı ivedilikle geçebilecektir. Sosyalizm ve liberalizme alternatif bir kalkınma ideolojisinin öncülüğünde Türkiye kendi içinde üretim kabiliyetini artırıp, iç pazarını azami surette geliştirirken, evrensel planda da uluslararası kapitalist düzenin ülkeler arasında yarattığı eşitsizliklerin giderilmesine de önemli bir katkıda bulunabilecektir.

Burada Batı tipi bir gelişmişliğe duyulan özlem ile Batı'nın aksaklıklarına yoğunlaşarak siyasi, iktisadi ve ideolojik hegemonyasını aşmaya yönelik çaba arasındaki gerilimi de görmek gerekmektedir. Öyle ki 1930 ekonomik krizi bile Türkiye gibi genç devletlerin iktisadi kalkınması için bulunmaz fırsatlar ortaya koymaktadır. Tarihte ilk kez olacak şekilde Batı, kriz koşullarını aşabilmek için teknik ve sermayesini kendi dışındaki ülkeleri sömürmek için değil onların gelişimine katkı vermek amacıyla ihraç etmek durumunda kalacaktır.⁹⁹⁶

Şevket Süreyya'nın ele aldığı son unsur materyalizmdir ve Türk inkılabının sosyal materyalizme ilişkisini iki yazıda ayrıntılı olarak işlemiştir. İlk yazıda Şevket Süreyya üretim tarzı ve üretim ilişkileri üzerinden tarihsel materyalizmi kısaca özetlemiştir. Şevket Süreyya'ya göre tarihsel materyalizmi bir yöntem olarak benimseyen ve sınıf mücadelesinin analizine odaklanan Marksizm ve milli kurtuluş hareketlerini tahlilde yetersiz kalmaktadır. Aslında cemiyetin şimdiki tekniğe tahakküm tarzı hem sınıf mücadelelerini hem de milli kurtuluş hareketlerini doğurmuştur.

Bu açıdan bakıldığında aralarında açık bir ortaklık bulunmaktadır. Tarihsel materyalizm teknik ilerleme ile iktisadi bünye arasındaki uygunsuzluğu tespit etmiş; toplum içindeki çelişkilerin en büyüğü olan mevcut üretim biçimi ve münasebetlerini tasfiye edilmesini, teknik ilerlemenin toplumun gelişimi ile koşut kılınmasını ileri sürmüştür. Bu tasfiyeyi proletarya zor kullanarak bir ihtilal ile gerçekleştirecektir. Dolayısıyla sınıf mücadelesi ile milli kurtuluş hareketleri siyasi ve ekonomik tezatin tespit ve teşhirinde ortaklaşırlar; ama tezatin ortadan kaldırılması hususunda farklı yöne gitmektedirler. Üzerinde durulması gereken asıl nokta da budur.⁹⁹⁷

Üretim araçları sahipleri ile ve bu araçlardan yoksun sınıflar arasındaki mücadele ülkeler düzeyinde tekniğe ve üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar şeklinde düşünülebilir. Milli sanayi kurma imkânından mahrum kalan ülke sömürgecilik ilişkileri içinde giderek gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelir. Neticede: “Her ikisinin de gayesi, teknikle cemiyet bünyesi arasındaki uygunsuzluktan doğan büyük münasebetsizliği her birinin kendi mahiyetine göre hal ve tasfiye etmesidir.

⁹⁹⁶ Şevket Süreyya, “Sosyal Nasyonalizm Yahut Cemiyetçi Milliyetçilik”, *Hakimiyeti Milliye*, 22 Kasım 1931, s. 2.

⁹⁹⁷ Şevket Süreyya, “En Büyük Tezat Karşısında Sınıf Mücadeleleri ve Millet Mücadeleleri (Sosyal Materyalizm-I-)”, *Hakimiyeti Milliye*, 6 Aralık 1931, s.2.

Çünkü bu uygunsuzluk baki kaldıkça, garpte proletarya istismarından ve şarkta müstemleke ve yarı müstemlekeler, müstemleke olmak sefaletinden kurtulamayacaklardır.”⁹⁹⁸

Milli kurtuluş hareketinin müdafî Şevket Süreyya için asıl olan sınıfsal tezat değil uluslar arasındaki tezattır. Mülkiyet sahibi sınıfın tasfiyesi müstemleke şartları içindeki ülkelerin vaziyetinde bir değişiklik yaratmayacaktır; ama dünya ölçeğinde metropol-sömürge çelişkisinin nihayete ermesi hammadde üreticisi ülkelerin kendi sanayileri kurmaları ve Avrupa’daki keskin sınıfsal mücadelelerin sönümlenmesine yol açacaktır.

Şevket Süreyya tekniğin bütün uluslar arasında eşit ve rasyonel paylaşımının bu sonucu kendiliğinden yaratacağını düşünmektedir. Burada sınıfsal mücadeleyi ikincil düzeye indirgemekle kalmamakta aynı zamanda sınıf mücadelesini bu uluslararası ölçekteki sömürge düzeninin beslediğini de ileri sürmektedir. Zaten Batı’da proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin belirli bir dengeye kavuşması Batı dışı ülkelere metropollere akan sermaye sayesinde.

Ayrıca sınıf mücadelesinin evrensel bağlamda bir gerçeklik kazanabilmesi için yarı sömürge ve sömürge ülkelerde iktisadi gelişmeye bağlı olarak da sınıfsal çatışmaların yaygınlaşması gerekmektedir. Bu da mevcut iktisadi nizamın baştan aşağı değişmesi demektir. Avrupa merkezci uluslararası iktisadi yapılanma geri ülkelerin kalkınma sürecine girmeleri ile parçalanacak ve böylece Avrupa, sanayisini kaybedecek fakirleşecek ve giderek işlevsizleşecektir. En nihayetinde milli iktisada ve bağımsızlığa sahip yeni ülkeler uluslararası arenada görünür ve güçlü hala geldikçe sınıf mücadelesi de önemini ve belirleyiciliğini kaybedecek zafer milli kurtuluş hareketinin olacaktır: “Gerek mahiyeti gerekse tesirleri âlemşümul olan bu yeni hareketin ise halledici faktörü SINIF değil, SINIFSIZ VE TEZATSIZ MİLLET’ti. Tarihin materyalist telakkisi sınıfsız ve tezatsız millet şahsında tam manasiyle sosyal elemanını buluyor ve bu yeni millet tipinin bütün kategorileriyle iyazhı hem materyalist hem sosyal bir alemi telakki tarzının mevzuunu teşkil ediyor”⁹⁹⁹

Böylece Şevket Süreyya Türk inkılabını sınıfsal değil; ama sömüren-sömürülen ülkeler diyalektiği açısından ele almıştır. Sosyal milliyetçi, devletçi ve

⁹⁹⁸ Şevket Süreyya, “En Büyük Tezat Karşısında Sınıf Harpleri ve Millet Harpleri (Sosyal Materyalizm-II-), *Hakimiyeti Milliye*, 7 Aralık 1931, s.2.

⁹⁹⁹ Ş. Süreyya, “En Büyük Tezat”, s.2.

materyalist bir inkılap tasviri Batı karşıtı bir model ve ideoloji arayışının bir ürünüdür. Sömürge geçmişinden farklı bir iktisadi rejim kurmayı hedefleyen Türk inkılabının demokrasi anlayışı da biraz farklı olacaktır. Şevket Süreyya'ya göre Osmanlı imparatorluğundaki iki meclise dayanan parlamenter düzen ilhamını Fransız ihtilalinden aldığı için gerçek bir murakabe sistemi kuramamıştır. Burada bir kez daha eleştiri okları Fransız ihtilaline yönelmiştir: “Bu inkılabın bütün seyri müddetince inkılapçı nesil, hiçbir zaman, yapacağını bilir tek bir kadro ve şuurlu bir avangart halinde birleşemedi. Fransa ihtilalinin üstünde Fransız ihtilalcisinin murakabesi yoktur.”¹⁰⁰⁰

Dolayısıyla demokratik bir denetim mekanizması oluşturabilmek adına “bir 19. Asır systemsizliği olan Fransız ihtilali” ile bunun yarım bir taklidi olan Osmanlı demokrasisinin Türk inkılabına verebileceği hiçbir şey bulunmamaktadır. Şevket Süreyya Osmanlı geçmişine karşı hayli olumsuz bir tavır geliştirmişken inkılabın iktisat, ahlak, dini ve hukuki veçheleri ile Osmanlı'nın bir devamı olduğunun da farkındadır. Mevcut toplumsal düzende eski ile yeni beraber yaşamaktadır.

Böylesi bir durumda eğer inkılap 19. yüzyıl demokrasisinde olduğu gibi bütün toplumsal sınıflara eşit mücadele hakları tanırsa bu durum ülkede Batı'daki klasik bir murakabeye yol açmaz. Burada mücadele yeni bağımsız ve tezatsız bir millet olma şiarını gerçekleştirmek isteyen ilerici inkılap güçleri ile gerici güçler arasındadır. Bu bağlamda inkılabın demokratik bir çoksesliliğe değil inkılabın tarafını tutan ve onu himaye eden bir tek cepheye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu tek cephe kendi içinde de eleştirel bir tutum geliştirebilecek ve kendi denetimini kendisi yapabilecektir. Tek cephe bu bakımdan bir eksiklik değil tersine bir olgunluk durumuna işaret etmektedir. Böylece tek cephe hem iktidar olma hem de muhalefet etme fonksiyonunu kendi bünyesinde toplayarak bir murakabe normu oluşturabilecektir. Şevket Süreyya'nın tasavvurunda iktisadi ve siyasi amaçlarını hayata geçirebilmek için kendi şartlarının dayattığı bir modele ihtiyaç duyan inkılap Batı demokrasi normlarına eleştirel ve mesafelidir.

Şevket Süreyya'nın inkılabın ideolojisi ve milli kurtuluş hareketleri eksenindeki son yazısı Hindistan hakkındadır. Şevket Süreyya Milli kurtuluş yolunda bir ülke olarak Hindistan'ı üç bölümlük bir yaz dizisinde ele almış ve Türk inkılabının

¹⁰⁰⁰ Şevket Süreyya, “Otokritik”, *Hakimiyeti Milliye*, 24 Ocak 1932, s.2.

hem siyasi mücadelesi hem de ideolojisi ile diğer sömürge ülkelere örnek olabileceği sıkça vurguladığından bu durumu Hindistan özelinde ayrıntılı olarak işlenmiştir. Şevket Süreyya toplumsal yapıya odaklanarak Hindistan'ın iktisadi ve siyasi bağımsızlığını elde etme sürecindeki aşamaları ve engelleri analiz etmektedir.¹⁰⁰¹

Burada ortaya konan çaba 1930'lardaki düşünsel mesainin iki ayırt edici özelliğini öne çıkarmaktadır: Avrupa merkezciğe yönelik tepki ve kendi özgünlüğünü evrensel bir model olarak diğer sömürge ülkelere ihraç etme isteği. Böylece Şevket Süreyya Hâkimiyeti Milliye yazılarında İnkılap ve Kadro kitabında ve daha sonra Kadro dergisinde geliştireceği ideolojik özü anlatmıştır. Hindistan üzerine yazılarını kaleme aldığı dönemde Kadro dergisi yayın hayatına başlamıştır ve 1932 yılının sonlarında basılacak olan İnkılap ve Kadro'nun kitabının ana çatısı ve malzemesi derlenmiş durumdadır.

3.2.4. Materyalist Ankara Gençliğinin Arayış Metni: İnkılap ve Kadro

İnkılap ve Kadro, 1932 yılı yazında yayınlanmıştır.¹⁰⁰² Şevket Süreyya kitabı Mustafa Kemal'e şöyle sunmuştur: “Reisicumhur Gazi M. Kemal Hazretlerine, Büyük reisimiz, “İnkılap ve Kadro” adlı kitabımın bir nüshasını zati riyasetpenahilerine takdime cüret ediyorum. Bütün telakkilerinin aslını, inkılabımızın şahsiyet ve asaletinden alan bu kitap, ilk satırından son sözünüze kadar sizin, fikri havamızda daima hissettiğimiz manevi himayenizin gölgesi altında yazılmıştır. Bütün milli tarihimizin en şümullü hareketlerinden biri ve sizin büyük eseriniz olan inkılabımızın nazari ve fikri ve izahı yolunda vardığım hükümlerin-bu kitabın en son sözü olarak işaret edildiği gibi- bu sahada söyleyecek sözlerin ne en sonuncusu ne de kusursuzu olmadığı aşıkardır. İnkılabımızın bütün terakkilerinde ve bütün vasfılandırılışlarında daima müessir olan yüksek iradeniz müdahalesi, inkılap ilminizin teessüs ve tedvini

¹⁰⁰¹ Şevket Süreyya “Cihanda Milli Kurtuluş Hareketleri Değişen Hindistan I”, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Ocak 1932, s.2; “Değişen Hindistan II”, *Hakimiyeti Milliye*, 30 Ocak 1932, S.2; “Değişen Hindistan Son”, *Hakimiyeti Milliye*, 14 Şubat 1932, s.2.

¹⁰⁰² Kadro Dergisi'nin Ağustos 1932 tarihli 8. sayısında İnkılap ve Kadro'nun yayınladığı belirtilmiştir. Bundan sonraki sayılarda da “Büyük Alaka Uyandıran Bu Mühim Eseri Mutlaka Okuyunuz” ifadesi ile kitabın tanıtımına devam edilmiştir.

bahsında da, hiç şüphesiz daima hakim kalacaktır. Bu küçük eserin ve derin tazimatımızın lütfen kabulünü istirham ederim, büyük reisimiz efendimiz”¹⁰⁰³

İnkılap ve Kadro metni Kadro dergisinin yayın hayatına giden sürecin bir aşamasıdır ve aynı zamanda başta Şevket Süreyya olmak üzere daha sonra Kadrocular olarak adlandırılacak isimlerin politik arayışının bir aracı niteliğindedir. Dergi bu bağlamda metni aşan bir entelektüel derinliğe sahiptir.

Yukarıda zikredildiği gibi 15 Ocak 1931 tarihinde Türk Ocağı’nda verilen konferans bu metnin ortaya çıkışına vesile olmuş ve Eylül 1931 tarihinden itibaren de Hâkimiyeti Milliye’de çıkan yazılar bu konferansın içeriğini daha zenginleştirmiştir. Aslında bu bakımdan İnkılap ve Kadro’nun büyük kısmı itibarı ile Kadro öncesi döneme ait olduğu rahatlıkla söylenebilir. İnkılap ve Kadro bir metin haline gelmeden önce bir broşür halinde 21 nüsha basılarak başta Mustafa Kemal ve İsmet İnönü olmak üzere üst düzey yöneticilere takdim edilmiştir.¹⁰⁰⁴

Bu 56 sayfalık nüsha ile daha sonra basılan kitap arasında da bazı farklar bulunmaktadır. Nitekim Şevket Süreyya İnkılap ve Kadro 1932 yılında basıldığında “Bu kitabın küçük bir hikâyesi vardır”¹⁰⁰⁵ başlığı ile yazdığı önsöz de bu durumu anlatmıştır. İnkılap ve Kadro 1968 yılında ikinci baskısını yaptığında Şevket Süreyya metne ikinci bir önsöz eklemiş ve bu ilk baskıdaki önsözü de güncellemiştir.¹⁰⁰⁶

Bu iki baskıdaki önsözler karşılaştırıldığında İnkılap ve Kadro’nun değerlendirilmesi gereken bağlam kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. 56 sayfalık ilk nüshadaki Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatı’na yönelik kısım 1932 baskısında çıkarılmıştır. Kitap gözden geçirilip genişletildiğinde Fırkaya yönelik vurgu yerini kadro kavramına bırakmıştır. Yine 1932 baskısındaki önsözde Halk Fırkası ibaresi yoktur. 1968 baskısında düzelttiği önsözde Şevket Süreyya İnkılap ve Kadro’nun “Kadro” kısmının Halk Fırkası’ndan gelen talep üzerine yazıldığını ve dolayısıyla bu kısmın “İnkılap” kısmından daha eski olduğunu belirtmiştir: “Kadro kısmına gelince,

¹⁰⁰³ Şevket Süreyya bu sunuşu 28 Ağustos 1932 tarihinde yazmıştır. Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 573.

¹⁰⁰⁴ Faydalandığımız bu nüsha B/6612 yer ve B010337 Demirbaş numarası ile TTK kütüphanesinde kayıtlıdır.

¹⁰⁰⁵ Şevket Süreyya, *Kadro Serisinden: 1 İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932, ss. I-V.

¹⁰⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, ss. 11-32. Metnin bu ikinci basımı aşağıda “Kadro’dan Yön’e Türk Sosyalizmi Üzerine Son Düşünceler” başlığı altında ele alınmıştır.

istek üzerine bir muhtıra olarak yazılan ve C.H.P. merkez teşkilatına sunulup, özel bazı temas ve toplantılarda tartışmalara da zemin olan bu kısım, “İnkılap ve Kadro”nun ikinci kısmını teşkil eder. Ancak, bu muhtıranın kitaba alınmasında fayda görülmeyen bazı parçaları, mesela “parti merkez teşkilat kademeleri” ile “parti ve mektep komiteleri” gibi kısımlar bu metne konulmamıştır. 1931’de Hakimiyeti Milliye de yayınlanan ve inkılabımızın ideolojisi, inkılabın nazari esaslarının incelenmesi üzerindeki yazılarından bazı parçalar ise, bu metne girmiştir.”¹⁰⁰⁷

Yukarıda da Hâkimiyeti Milliye yazılarında gösterildiği gibi konferanstan sonra Şevket Süreyya, Neşet Halil, Aka Gündüz gibi isimlerle tartışmaya girmiş aynı şekilde Burhan Asaf da Hizmet ve Yeni Asır gibi İzmir gazetelerinden gelen muhalif eleştirileri yanıtlamaya çalışmıştır.¹⁰⁰⁸ Hatta Hâkimiyeti Milliye’de Asaf, “Bir Hesaplaşma” başlığı ile dört bölümlük bir makale dizisi de yayınlamıştır. Asaf ilk yazısının girişindeki “Herkesin her mesele hakkında başka türlü konuşmaya alıştığı matbuat sahasında, Hâkimiyeti Milliye’de 4-5 imzanın, her davayı aynı görüş ve fikir mihverine irca etmeleri, başlangıçta hayret, bir az sonra sinirlilik ve sonunda da iftira ile karşılandı.”¹⁰⁰⁹ ifadesi kendisi, Yakup Kadri, Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev ve Vedat Nedim’in fikirlerinin doğurduğu tepkilerin niteliğini özetlemektedir.

Resimli Ay dergisi kapandıktan sonra Zekeriya Sertel tarafından bu dönemde İstanbul’da çıkarılmakta Son Posta gazetesinde Halk Fırkası içinde yeni bir cereyanın başladığı yolunda 1931 yılının ağustos ayı sonu ile eylül ayının ilk haftası arasında “Yeni Cereyan Taraftarları Ne İstiyor”, “Yeni Cereyan Taraftarları Komünist Değildirler”, “Yeni Cereyan Taraftarları Ne Düşünüyorlar”, “Demokrasiyi Niçin Beğenmiyorlar”, “İktisadi Devletçilik İstiyorlar”, başlıklı yazılar çıkmaya başlamıştır.¹⁰¹⁰

Hatta 8 Eylül tarihli Son Posta’da şimdiye kadar inkılabın ideolojisini tespit edemeyen Halk Fırkası münevverlerinin önemli bir kısmının hemen Şevket Süreyya etrafında toplanarak bu harekete vücut verdiklerini ve ayrıca Falih Rıfkı ile Ruşen

¹⁰⁰⁷ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s.29. krş. Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, s. II.

¹⁰⁰⁸ Aytaç Yıldız, *Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss.113-116.

¹⁰⁰⁹ Burhan Asaf, “Bir Hesaplaşma”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1931, s.2. Diğer yazılar için bkz. “Bir Hesaplaşma II-III-IV”, *Hâkimiyeti Milliye*, 11-12-13 Kasım 1931.

¹⁰¹⁰ Ayşegül Yılmaz, “İttihat ve Terakki’nin Tarihi Bir Kaynağı Olarak Son Posta”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kocaeli, 2019, s.82.

Eşref'in bu cereyanın içinde olduğu belirtilmiş ve bu ekibin yakında İnkılap ve Kadro isimli bir dergi de çıkaracağı da ileri sürülmüştür.¹⁰¹¹

Cumhuriyet gazetesi 10 ve 11 Eylül tarihlerinde nüshalarında “H.F’ında Yeni Cereyan” ve “Günün Mevzusu “Yeni Cereyan Dedikodusu” başlıkları ile bu haberi ilk sayfasına taşımış Falih Rıfkı, Şevket Süreyya, Burhan Asaf ve Parti Genel Sekreteri Recep Bey’in tekziplerine yer vermiştir.¹⁰¹²

Haberin öncesinde de değinildiği gibi bütün bunlara yol açan gelişme Türk Ocağı’nda verilen konferans ile bu konferansın daha sonra bir broşür halinde yayınlanmış olmasıdır. Basın ve kamuoyundaki tartışmaların başta Şevket Süreyya’yı biraz ürküttüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Şevket Süreyya Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker’e de bir mektup yazarak “Hareketin parti içinde bir cereyan yaratmayı da gütmmediğini”¹⁰¹³ izaha çalışmış ve aynı zamanda Zekeriya Sertel’e bir mektup göndererek bu yeni cereyan içinde adının anılmamasını özellikle istemiştir.¹⁰¹⁴

CHP içinde yer alamayan eski bir komünist olarak bu şekilde gündeme gelmek Şevket Süreyya’nın ihtiyatlı bir tutum takınmasına sebep olmuş olabilir. Recep Peker’e yazdığı mektup bu açıdan oldukça ilginçtir. Son Posta’da yer alan haberlerin Halk Fırkası içinde “arzuya şayan olmayan bir şekilde” ele alınması Şevket Süreyya’yı böyle bir mektup yazmak zorunda bırakmıştır. Konferans etrafındaki tartışmaların kendi ifadesi ile “çığırından çıkması” Türk Ocağı yöneticilerinin istediği doğrultuda -

¹⁰¹¹ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 136-137. Anılarında Zekeriya Sertel Kadro dergisini İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki doktrin kavgası içinde şöyle değerlendirmiştir: “O sırada Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Kadro adında bir dergi çıkardılar, devletçiliği savunmaya başladılar. Şevket Süreyya, Moskova’da okumuş eski bir komünistti. Memlekete döndükten sonra Türkiye sorunlarına çözüm yolu ararken komünizmden kaçarak devletçiliğe sığınmıştı. Ne var ki, devletçiliği ne İsmet Paşa, hatta ne de Atatürk gibi anlıyordu. O daha ileri bir devletçilik istiyordu. Savunduğu tez, sosyalizme yakın bir devletçilikti. Öteki arkadaşları da hep eski komünistlerdi. Yalnız Yakup Kadri Atatürk’ün adamıydı ve bu dergi de bir paravana vazifesi görüyordu. Fakat devletçiliği savundukları için İsmet Paşa onları destekliyordu. O vakitler biz de Son Posta gazetesinde devletçiliği savunuyorduk. Devletçiliğin bir "Devlet kapitalizmi" biçiminde değil, tam anlamıyla halka hizmet eden ve memleketin kalkınmasına yardım eden bir devletçilik olmasını istiyorduk.” Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.176.

¹⁰¹² “H.F’ında Yeni Cereyan”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1931; “Günün Mevzusu: Yeni Cereyan Dedikodusu”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1931.

¹⁰¹³ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s.27; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s.431. Bu konu hakkında en ayrıntılı bilgiyi Suyu Arayan Adam’da bulunmak mümkündür; ama İnkılap ve Kadro’nun 1968 baskısında güncellenen önsözde bu Türk Ocağı-Halk Fırkası ekseninde cereyan eden tartışmaları “Kadro Konuşuyor” isimli bir kitapta ayrıca işleyeceğini belirtmiştir. Kadro üzerine yazmayı planladığı bu kitabı hayattayken yayınlamamıştır.

¹⁰¹⁴ “Şevket Süreyya’nın Son Posta Gazetesi Başmuharriri Zekeriya Beyefendiye 7.9.1931 Tarihli Mektubu.” Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 550-552.

konferansın metin haline getirilip bütün Ocak şubelerine gönderilmesi- hareket etmekten onu vazgeçirmiştir.

Önce bütün tartışmalara cevap olacak özet bir metni Hakimiyeti Milliye’de yayımlayarak sürecin dışında kalmak istemiş; ama sonra tartışmanın mahiyeti onu daha ciddi bir araştırma yapmaya teşvik etmiş ve bunun sonunda da İnkılap ve Kadro broşürü ortaya çıkmıştır. Türk Ocağı ileri gelenlerinin isteği karşısında konferans metnini yeniden düzenlemiş; ama bu metni bütün Ocak şubelerine değil sadece sınırlı sayıda bastırarak üst yönetime sunmuştur.

Bu broşürün, asıl muhatabı Mustafa Kemal tarafından beğenildiği Cumhurbaşkanlığı Katibi Umumisi Tevfik Bey tarafından ona söylenmiştir ve Şevket Süreyya’ya göre “Kadroda izhari bir şekilde şematize ve sistematize edilmeye çalışılan fikirlerin kıymeti bence bu takdir ile”¹⁰¹⁵ başlamıştır. Ancak Şevket Süreyya Mustafa Kemal’in de onayladığı metni yine yönetimden bu anlamda herhangi bir talep gelmemesi üzerine de bastırmak istememiştir.

Burada onun vurguladığı husus Türk Ocağı’ndaki konferansta ve daha sonra broşür şeklinde basılan “Kadro ve İnkılap” metninde ve Hakimiyeti Milliye yazılarında dile getirilen fikirlerin örgütlenmiş yeni bir muhalefet ve hareketin habercisi olarak kabul edilmemesi gerektiğidir. Bu anlamda Şevket Süreyya’nın yaptığı sadece günün koşullarında inkılap münevverliğinin gereklerini yerine getirmektir: “Halk Fırkasının resmi azası meyanında mukayyet bulunmadığım için Halk Fırkası içindeki herhangi bir cereyanın ne mensubu ne de mümessili sayılmaklığıma bittabi maddeten imkân yoktur.”¹⁰¹⁶

Şevket Süreyya’ya göre bu fikri tartışma yeni bir cereyanın müjdecisi değildir; ancak milliyetçi bir inkılap münevverinin hususi bir hassasiyetinin ifadesidir. Kaldı ki dile getirilen görüşler Türk inkılabının niteliği ve gelişim sürecine de uygundur; ama bu görüşlerin uygulamaya geçirilmesi son tahlilde siyasi bir eylem gerektirmektedir ve bu hususta son söz inkılabın yöneticilerindedir.

¹⁰¹⁵ “Şevket Süreyya’nın Recep Peker’e Telgrafı ve Mektubu.” Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.551.

¹⁰¹⁶ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.551. Tekeli-İlkin’in Şevket Süreyya’nın Halk Partisi üyeliğine dair yayınladıkları belgede Cumhuriyet Halk Fırkası Ankara Merkez Kazası Çankaya Nahiye İdare Heyeti Reisliği Şevket Süreyya’nın Yenişehir Ocağına 202 numara ile kaydının yapıldığını belirtmiştir; ama bu belgede tarih yoktur. Ş. Süreyya’nın Recep Bey’e yazdığı mektubun tarihi 7 Ekim 1931’dir. Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın partiye bu tarihten sonra üye olduğu anlaşılmaktadır.

Şevket Süreyya mektupta Halk Fırkası da dahil olmak üzere herhangi bir hareket ve kurum, fırka ile ilişki içine girmedigini Peker'e anlatma çabasındadır. Ortadaki fikirlere değil; ama bu fikirlerin Halk Fırkası içinde beraber hareket eden bir gruba inhisar ettirilmesine karşı çıkmakta ve yine de eğer iktidar sahipleri onun fikirlerinin hayata geçirilmeye değer buluyorlarsa bu bağlamda Fırka içinde görev almaktan kaçınmayacağını da belirtmektedir. Hatırası çok taze Serbest Fırka örneğinde olduğu gibi Halk Fırkası haricinde örgütlenebilecek bir hareket içinde yer almak istememektedir. Buna konferansını verdiği Türk Ocağı da eklenmelidir.

Türk Ocağında o dönem etkili ve Şevket Süreyya'ya da fikirlerini geliştirme hususunda yardımcı olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hamdullah Suphi gibi isimler bir tartışma ortamı yarattığı için bu konferans metninin basılıp bütün ocak şubelerine gönderilmesini istemişlerdir. Dolayısıyla çıkışını ve desteğini Türk Ocağı'ndan alan bir düşünsel hareket söz konusudur ve imparatorluk yıllarında "Turan Mefkûresi" peşinde koşturana ocak Şevket Süreyya'yı şimdi de inkılabın ideolojisini beliremeye yönelik bir eylem içinde ön plana çıkarmaktadır.

O dönemde soluğu Azerbaycan'da alan Şevket Süreyya Cumhuriyetin bir bürokrati olarak artık daha mütereddittir. Liberal ortamı ve görece özerk yapısı sayesinde kendisine fikirlerini savunma olanağı sağlayan Türk Ocağı 1930'ların yeniden yapılanma süreci içerisinde Şevket Süreyya'nın konferansını vermesinden az sonra kapanarak Halkevleri'ne dönüşüp tarihe mal olacaktır. İnkılabın yaygınlaşıp kökleşmesinde Ocak ile Fırka'nın 1920'li yılların sonlarına kadar süren yakın iş birliği bu tarihten sonra Halk Fırkası'nın alternatif bir siyasi güç olarak görmeye başladığı Türk Ocağı'nı giderek denetime alması ile sonuçlanmıştır. 1930'lu yılların koşullarında ocak münevverinin toplum ile iktidar arasında öncü bir teşkilatlanma gerçekleştirebilecek istek ve kapasiteden yoksun olması bu durumda ekili olmuştur.¹⁰¹⁷

Şevket Süreyya'ya göre de imparatorluk döneminde genç nesle milliyetçi mefkûre veren Türk Ocağı şimdi eski dinamizmini kaybetmiş bir "Aksakallılar Heyeti"ne dönüşerek miadını doldurmuştur.¹⁰¹⁸ Oysa inkılap özellikle ideolojisini gençlikte kökleştirmek istemektedir. Hatta Şevket Süreyya'nın Türk Ocağında 15

¹⁰¹⁷François Georgeon, "Kemalist Dönemde Türk Ocakları (1923-1932)", *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*, çev. Ali Berktaş, YKY İstanbul, 2006, ss.39-76.

¹⁰¹⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 431-432.

Ocak'ta vermek istediği konferansın ilk başlığı “Rus ve İtalyan Gençliğinin Siyasi Terbiyesi”dir. Daha sonra onun isteği ile “Türk İnkılabın İdeolojisi” olarak değiştirilmiştir.¹⁰¹⁹

Ayrıca kendi fikirlerinin olgunlaşmasında katkı sunduğunu söylediği isimlerden Ahmet Ağaoğlu 1926 yılında inkılabın sorunlarına yönelik eleştirel bir rapor yazmış¹⁰²⁰ ve 1930 yılında Serbest Fırka'nın kurucuları arasında yer alarak muhalif hareket içinde sivrilmiş bir isimdir.¹⁰²¹ Dolayısıyla İnkılap yöneticilerinin Türk Ocakları'nın yeni dönemin ihtiyaçları karşısında artık lağvedilmesi karar verirken uzunca düşünmelerine gerek kalmamıştır. Neticede Türk Ocağı Kadro fikriyatını kamuoyunca duyulmasında öncü bir role sahip olmuştur.¹⁰²²

İnkılap bürokrasisinde çalışan, tanınmaya ve etkili olmaya başlayan Şevket Süreyya'nın bu dönemde iktidar içinde yer almaya yönelik bir isteğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1930'ların koşullarında kesinlikle iktidarla uyumlu bir çalışmayı tercih etmektedir. İnkılap ve Kadro olan başlığın Kadro ve İnkılap olarak zikredilmesi bu anlamda tesadüf değildir.¹⁰²³

İnkılap yönetimi Serbest Fırka ve Menemen Olayı sonrasındaki arayışları çerçevesinde Şevket Süreyya'nın da fikirlerine de Türk Ocağı'ndaki “İnkılabın İdeolojisi” başlıklı konferanstan önce başvurmuştur. Onun Ocak'ta böyle bir konuşma yapabilmesi de bu durumun bir sonucudur. İnkılap ve Kadro'nun “Kadro” kısmı bu anlamda daha eskidir ve Halk Fırkası'nın yeniden yapılandırılmasına yönelik önerileri içermektedir.

56 sayfalık ilk nüshada “İnkılap” kısmında milli kurtuluş hareketinin ideolojisinin temel nitelikleri Kadro kısmında ise bu nitelikleri hayata geçirebilecek bir inkılap fırkasının özellikleri sıralanmaktadır. Bu nüsha, 1932 yılında genişletilerek tekrar basıldığında “Kadro” başlıklı kısımdaki Türkiye özelindeki Halk Fırkası'na gönderme yapan ifade ve ibareler kaldırılmıştır. Başka bir şekilde ifade edilirse ilk

¹⁰¹⁹ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 550.

¹⁰²⁰ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2004, s. 474.

¹⁰²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁰²² Şevket Süreyya, Yusuf Akçura ile Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerin yanında Hamdullah Suphi'nin de bu süreçlerde kendisine destek olduğunu bildirmiştir. Ocaklar kapatıldığında Türk Ocakları başkanı olan H. Suphi, Bükreş'e birinci sınıf elçi olarak atandıktan sonra da Şevket Süreyya'ya mektup yazarak çalışmalarını takip etmiştir. Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s.28-29.

¹⁰²³ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.551.

baskıda Halk Fırkası'nı işaret eden somut bağlam yerini 1932 baskısında kadro kavramının soyutluğuna terk etmiştir.

1920'ların sonunda Şevket Süreyya'nın Halk Fırkası ile ilgili söyledikleri önemlidir. Süreyya Batı Avrupa örneğinde eleştirse bile normal karşıladığı sınıflar mücadelesinin bir neticesi olan fırkaların varlığına Türkiye örneğinde karşı çıkmaktadır. Türkiye'de inkılap fırkası şu veya bu zümre ve sınıfın değil bütün milletin bekasını düşünerek onun çıkarlarını en iyi ifade eden şuurlu, feragatli, disiplinli ve ileri bir avangart kadroya dayanmak mecburiyetindedir. Fırka da bu anlamda sıradan vatandaşın bir yeri yoktur: "Fırka, en ileri unsurları en ileri fikirler etrafında teşkilatlanmasıdır."¹⁰²⁴ Fırkanın gücü ve meşruiyeti oyunu aldığı insanların sayısına göre değil savunduğu ileri fikirlere ve bu fikirleri de topluma yayabilecek şuurlu kadrolarının niteliği ile ölçülmelidir: "İnkılabın inkişaf ve masuniyeti ve milletin ileri menfaatleri; her zaman ve her şart karşısında, büyük millet kalabalıklarının yalnız tek bir rehber-kadro tarafından temsil ve idare olunmasını emreder."¹⁰²⁵

Fırkanın en önemli görevi inkılap heyecan, coşku ve dinamizmini sürekli diri ve ayakta tutabilmektir. Bu heyecan sıradan halkın ve kitlelerin heyecanı ile bir tutulamaz. Nitekim Meşrutiyet sonrasında sokakları dolduran göstericilerin tepkileri de böyle bir heyecanı yansıtmamaktaydı: "Son aylarda takaddüm eden vakayinin cereyanı da gösteriyor ki, bir kısım halk kalabalıklarımız şuurlu bir inkılap heyecanına henüz malik değildirler...İnkılap heyecanını veremiyen ve devam ettiremeyen bir fırkanın, inkılabı yaşatması ve derinleştirmesi güç olur. Bugünkü inkılap rehberlerinin, bu büyük eserlerini, milli inkılap prensiplerini kendine ahlak edinmemiş, memleketi yaşatmak ve ilerletmek mücadeleleri içinde pişmemiş ve yetişmemiş müsrif, havai ve teşkilatsız bir nesle emaneti tehlikeli gördükleri aşıkardır."¹⁰²⁶

Dolayısıyla Türk inkılabının önündeki en büyük mesele günlük fırka münasebetleri ve mücadeleleri dışında Rusya ve İtalya örneklerindeki gibi genç neslin bilincine ve bilinçaltına işleyebilen bir siyasi terbiye rejimi inşa edebilmektir. Bu anlamda fırka için teşkilatlanma her önüne geleni bünyesine katmak değildir.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ *İnkılap ve Kadro TTK Nüshası*, s.49.

¹⁰²⁵ *İnkılap ve Kadro TTK Nüshası*, s.50.

¹⁰²⁶ *İnkılap ve Kadro TTK Nüshası*, s.51.

¹⁰²⁷ 1931 yılında toplanan CHP III. Kurultayı'nda Uşak Delegatesi Alaattin Bey'in: "Memlekette bütün inkılapları yapmış olan bu Fırka'ya, lalettain şahısların alınmaması, bir Kubilay'ın yanında bir Şeyh Mehmed'in bulunmaması, Fırka 'ya girecek olan şahsın, muayyen bir ideolojiye sahip olmaları

Osmanlı-Türk tarihi boyunca kendisini gösteren muhalefet genelde mahalle kahvelerinin ve cemiyetin en renksiz unsurları tarafından temsil edilen bir ideolojisi ve programı olmayan yığınların hareketinden başka bir şey değildir. Fırka teşkilatı, sosyal yapının normal bir gelişme seyri göstermesi ve bu sürecin bir fikir sistemi, fırka stratejisi, taktiği, manevra ve şiarlarıyla ifadelendirilmesi demektir. Bu anlamda fırka teşkilatının üç önemli meşguliyeti bulunmaktadır.

Fırka öncelikle kurumsal ve düşünsel anlamda kendi tarihi tecrübesini işlemek zorundadır. Bütün okul, kışla, kulüp ve köylerde İnkılap müzeleri, Gazi ve inkılap köşeleri kurmalı, fırka olaylarını anlatan bir dergi çıkarmalı ve fırka tarihini analiz eden çalışmalar kaleme almalıdır. Fırka kendi amaç ve ilkelerini herkes için anlaşılabilir, somut, açık bir tarzda dile getirecek bir programa sahip olmalı ve son olarak da kendi programı ve ideolojisi çerçevesinde fikri, taktik ve stratejik işleyişi organize edebilecek bir teşkilat modeli geliştirmelidir.

Bu noktada Şevket Süreyya Türk inkılabı için Lider-Kongre-Fırka Divanı-Umumi Katiplik ve Teşkilat Bürosu şeklinde hiyerarşik bir yapılanma önermiştir. Teşkilat Bürosu'nun bir kolu ajitasyon, neşriyat, gençlik, halk, kültür ve fırka mektebi işleri ile ilgilenirken diğer kolu istihbarat, emniyet, muamelat ve bütçe işlerini ele alacaktır. Bu yapılanma taşraya ise vilayet, kaza, nahiye ve köy ocakları şeklinde yayılmalıdır.¹⁰²⁸

Burada Şevket Süreyya için amaç milli kurtuluş hareketi ideolojisini hayata geçirebilmenin ilk koşulunun yeni bir heyecan yaratarak ülkenin kendi imkân ve kaynakları ile kalkınabileceğini göstermektir. Bunun o dönem koşullarında yeni bir kitlesel seferberlik ihdası anlamına geldiğini de çok iyi bilmektedir. Ekonomik krize rağmen ülke, ziraatını yükseltmek, köylüyü zenginleştirmek ve bu sayede ticaret hacminin artmasıyla oluşacak sermayeyi sanayiye aktararak milli bir iktisadi kalkınma modeli geliştirmek zorundadır. Bütün bunları sadece teknik ve ekonomik tedbirlerle yerine getirebilmek mümkündür değildir. Önce milleti buna inandırmak gerekmektedir. Kalkınma her şeyden önce milli ve ruhi inzibatın tesisi ile vuku bulabilmektedir.¹⁰²⁹

lazımdır.” Şeklinde konuşması Şevket Süreyya'nın bu fikirlerinin partinin yeni örgütlenmesi sürecinde etkili olduğunu göstermektedir. 19 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinden aktaran Hikmet Bila, *CHP Tarihi 1919-1979*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s. 109.

¹⁰²⁸ *İnkılap ve Kadro TTK Nüshası*, s. 55.

¹⁰²⁹ *İnkılap ve Kadro TTK Nüshası*, s. 3.

Şevket Süreyya teşkilatı, kadrosu, ideolojisi ve ideali olmayan bir partinin topluma nüfuz ederek sosyo-ekonomik yapıyı değiştirebilmesinin güç olduğunu ileri sürmektedir. Örgütlenme konusunda kendisine model aldığı Rusya ve İtalya gibi ülkeler otoriter ve totaliter rejimlere sahiptirler. Şevket Süreyya Serbest Fırka muhalefetine ve liberalizminin de karşısında yer almaktadır. O dönemin konjonktürünün etkisi ile otoriter ve totaliter siyasi örgütlenme rejimleri de popülerdir. Şevket Süreyya tarafından önerilen model dönemin ruhuna uygun olan otoriter bir karakterdedir: Ona göre CHP ancak otoriter bir şefin etrafına toplanan öncü bir kadro yaratarak anti-demokratik yapı içinde devletçi katı bir örgütlenmeye giderse iktisadi kalkınmayı hayata geçirebilecektir.

Ayrıca Burhan Asaf'ın, Son Posta gazetesi Halk Fırkası'nda yeni cereyan haberleri ile Kadro dergisini duyurduğunda Cumhuriyet gazetesine bir tekzip vermiş olduğu yukarıda ifade edilmişti. Yedi maddeden oluşan bu tekzip Şevket Süreyya'nın Recep (Peker)'e hitaben yazdığı mektuba benzer bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte Şevket Süreyya savunmacı bir tavırla CHP karşısında Kadrocu isimlerin amacını dile getirip sınırlarını belirtirken B. Asaf'ın tekzipi İnkılap ve Kadro metni etrafında toplanan isimlerin amacını inkılap yöneticileri gözündeki yerini kamuoyu önünde daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Burhan Asaf'a göre Ankara'da yeni bir fikir cereyanı olduğu doğrudur ve bu cereyan Serbest Fırka'nın kurulması ile ve fırkanın liderlerinin ileri sürdüğü bozguncu fikirlere karşı mücadele etme yine Serbest Fırka'nın Halk Fırkası'na yönelttiği eleştirilere cevap vermek amacını haizdir. Ankara sisteme karşı sistem ile mukabele etmek istemektedir. Serbest Fırka kapanmasına rağmen onun fikirleri ve bozguncu demagojisi İstanbul ve İzmir basınında hala taraftar bulabilmektedir. Ankara, Osmanlı irticasını temsil eden fırkanın dağıldıktan sonra da fikirlerinin yaşamaya devam ettiğini bildiğinden inkılabın ideolojisini sistemli bir şekilde tedvin etmek istemiş ve liberalizmin geri unsurlarını sıkı bir eleştiriye tabi tutmuştur.

İnkılap ve Kadro metni Hakimiyeti Milliye yazıları ve kurulması düşünülen Kadro dergisi başat Mustafa Kemal olmak üzere inkılap şeflerinin bilgisi ve onayı dahilindeki işlerdir. Bu yolda başta Şevket Süreyya olmak üzere Ankara gençliği Halk Fırkası'nın lideri, memleketin koruyucusu, inkılabın hem çıkış noktası hem de siperi olan Gazi'nin etrafında biraya gelmiştir. Ve bu gençliğin tetkik tarzı materyalisttir. Bu

sebepledir ki liberal devlete sosyal ve ekonomik anlamda topyekûn karşıdır. İdeoloji ve prensiplerini eksiksiz tespit etmiş bir idare sistemi, milli iktisadın bütününe kendi sarsılmaz otoritesinde biraya getirmiş halkın içinde re-organize olmuş bir devletçi iktisadi sistemi savunmaktadır.

Bazı tasnif meraklılarının dediği bu devletçilik ne bir tür devlet sosyalizmi ne de devlet kapitalizmidir. Devletçilik milletin ekonomiyi devlet himayesinde bir iş olarak görmesi ve bunu bir programa bağlamak istemesidir. İşte materyalist Ankara gençliği dogmatik ideolojik kalıplara sığınmadan Türk gençliğine bu kurtuluş iktisadiyatını (devletçilik) ayrıntılı olarak izah edecektir.¹⁰³⁰

Şevket Süreyya ve Burhan Asaf'ın açıklamalarına bakıldığında ortaya iktisadi ve toplumsal bağlamda devletçi, otoriter ve kalkınmacı yeni bir örgütlenme ideolojisi teklifi çıkmakta ve materyalist gençlik kendini ekonomik gelişmeye vurgu yapan bir yaklaşımla ifade etmek istemektedir. İnkılap ve Kadro'nun bu ilk broşür halindeki inkılap bölümü ideoloji ile ilgilenirken kadro bölümü ise bu ideolojinin uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli teşkilatlanmanın özelliklerine ayrılmıştır. Şevket Süreyya burada Rusya ve İtalya gibi örnekler üzerinden CHP'ye yeni bir siyasi, iktisadi, ideolojik ve toplumsal yapılanma teklif etmektedir. Şevket Süreyya'nın dediği gibi sorun sadece ekonomik mahiyette de değildir.

1929 dünya ekonomik krizi ve bunu içerideki yansımaları geniş üretici ve yoksul kitlenin tepkisini ve içinde bulunduğu durumu görünür kılmıştır. Ekonomik kriz içeride Serbest Fırka muhalefeti ve Menemen'de yaşananlarla birleşince başta Mustafa Kemal olmak üzere yönetici elit halkın hoşnutsuzluğunu ve tepkisini çok somut olarak görmüşlerdir. Bu dönemde Şevket Süreyya'nın fikirlerine başvurulması inkılabın toplumla yeni bir ilişki kurma biçimini denemek istemesinin bir sonucudur.

Neticede Halk Parti artık yeni bir siyasi iktisadi ve ideolojik örgütlenme arayışının içine girmiştir. Zafer Toprak'ın ifadesi ile: “On yılı aşkın savaşılmış, bağımsız bir ulus devlet kurulmuş, köklü, siyasi, idari ve hukuki reformlar yapılmıştı, ancak tüm bunlar halkın günlük yaşamından çok yönetim katı için anlam taşıyordu. Oysa savaşların çözdüğü toplumsal yapı için için çürüyordu. Buna çözüm ise beşerî sermayeyi, ülke insanını yaşatmak, yaşatmanın ötesinde onu ayakta tutacak bir ideal vermektir. 20’li yılların sonu bu açıdan bir dönüm noktası olacaktı. Cumhuriyet bundan

¹⁰³⁰ “Burhan Asaf Bey Cevap Veriyor”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1931.

böyle tabana yönelecek, beşerî sermayesine sahip çıkacak, rejimin değerleriyle donatılmış “yeni insan”ı inşa edecekti. Diğer bir deyişle bir yandan çocuk ölümlerinin önüne geçecek, salgın hastalıkları önleyecek, öte yandan evlilikleri özendirerek, yaşam umudunu yukarı çekecek, hızlı nüfus artışını sağlayacaktı.”¹⁰³¹

Bu Atatürk barışı (1923-1929) döneminde eğitim, kültür, hukuk ve yönetim alanlarında temel inkılaplarını hayata geçirmeye çalışan, iç isyan ve ayaklanmalarla, muhaliflerle ve devrim karşıtları ile mücadele eden genç Cumhuriyet ancak kapitülasyonları tasfiye etmiş, tarımsal üretimi canlandırmış, bütçede denklik sağlamış, aşar vergisini kaldırmış ve kendi kaynakları ile demiryolu yapabilmiştir. Genel anlamda kitlenin sosyo-ekonomik durumunda esaslı bir değişiklik olmamıştı.¹⁰³²

İmparatorluktan devralınan yirminci yüzyılın başından beri süren savaşlarla yorgun ve yoksul düşmüş halk şimdi de Cumhuriyet inkılaplarının radikalizmi ile belirli bir yabancılaşma içine girmiştir. Bu dönemde inkılap için eski düzenin tasfiyesi yeni bir düzeni kurup yerleştirmekten daha önemliydi ve bu belki de Şerif Mardin’in ifadesi ile sosyo-ekonomik değişimin daha uzun ve zor bir süreçte gerçekleştirilebilirliği karşısında kültürel ve hukuksal düzenlemelerle müdahalenin daha kolay ve gözle görülebilir bir değişim yaratmasından da kaynaklanıyordu¹⁰³³; ama neticede Türk inkılabı 1920’li yılların sonunda toplumsal sorunların çözülmesi gerçekliği ile de karşı karşıya kalmıştır: “Toplumsal travmanın önüne geçmek için yetişkin, gençliğe, kadına okul öğrencisine yeni bir ideal aşlamak gerekecekti. İdeal arayışı beraberinde bir “kültür devrimi” gerektiriyordu...30’lu yılların başında dil ve tarih alanında arayışlar Cumhuriyet’in “yeni insan”ın farklı bir eğitim sürecinden geçmesine neden oldu. Halkevleri, elitist Türk Ocakları’nın yerini alıyor, İtalya’nın “dopolavoro”larına özenilerek Anadolu’nun “yeni insan”ını inşa sürecine giriyordu.”¹⁰³⁴

¹⁰³¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 404.

¹⁰³² Aydemir, *İkinci Adam c.1*, ss. 354-373.

¹⁰³³ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, M. Türköne-T. Önder (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.155.

¹⁰³⁴ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, s. 15.

Bu arayış siyasi alanda Serbest Fırka gibi yapay ve güdümlü bir muhalefet yaratılarak daha özgürlükçü bir şekilde başlatıldı.¹⁰³⁵ Fırka'nın kurulması rejimin otoriter yönetimden daha demokratik bir düzene geçişi tercih etmesi olarak da yorumlanabilirdi. Şeyh Sait İsyanını bastırmak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen Tahrir-i Sükûn Kanunu siyasi partileri, basını, sol düşünceyi, İttihatçıları ve diğer muhalifleri etkisizleştirerek Tek Parti yönetimini pekiştirmişti. Kanun 4 Mart 1929 tarihinde kaldırılmış dört yıl süren olağanüstü dönemin de sonuna gelinmişti.¹⁰³⁶ Serbest Fırka ile de en azından denetimli bir muhalefetin toplumsal ve ekonomik sorunların çözümü için elverişli bir zemin tesis edebileceği düşünülmüştür.

Neticede ne amaçla kurulursa kurulsun Serbest Fırka inkılap yöneticilerine olası bir seçimlerde iktidarın el değiştirebileceğini, halkın CHP ve yapılan inkılaplarla bir bağ kuramadığını, hayati geçim sorunları olduğunu ve bütün bunların Menemen Olayında yaşandığı gibi her türlü muhalif hareketin siyasallaşmasını tetikleyerek inkılabı tehdit edecek potansiyele sahip hale gelebileceğini göstermiştir.¹⁰³⁷ Serbest

¹⁰³⁵ Fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

¹⁰³⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.75-76.

¹⁰³⁷ Tek Adam biyografisinde Serbest Fırka'nın kurulma nedenlerini şöyle değerlendirmiştir: “Şu hissediliyordu ki 1930'da ve hele dünya iktisat buhranının da etkisi ile, memlekette bir huzursuzluk vardı. Halkın ruhi durumu, hele nispeten uyanık olan Karadeniz, Ege, Akdeniz bölgelerinde oldukça tedirgindi. Evvela Gazi artık eskisi kadar halk içinde değildi. Harf değişimi hareketinin onu sık sık halkla temasa götüren canlı günlerinden sonra Çankaya'da dil ve tarih işlerinin yarı akademik yarı da benzetmelere dayanan çalışmalarına dalmıştı. Kendini gece ve gündüz bütün ihtirası ile bu çalışmalara vermişti. Yerleşmiş bir cumhuriyet nizamının devlet reisliği resmîyetinin gerektirdiği iç vazifeleri ve dış siyaset işlerini yukarıdan yürütmekle beraber, halkın karşısında artık, daha ziyade hükümet vardı. Bu hükümet ise halk içinde, daha ziyade parti kademeleri ve şahısları ile beraberdi. Fakat halk hem partiden, hem hükümetten memnun değildi. Bu memnuniyetsizliği hem ruhi şartlar, hem günlük hayat meseleleriyle değerlendirmelidir. Evvela Cumhuriyet Halk Partisi, bir halk partisi haline gelememişti. Bu parti kurulurken Halk Partisinin bütün halkın partisi olacağını, bu parti kadrosunda bütün halkın tek bir parti teşkil edeceğini, millet içindeki sosyal bölüntülerin silineceğini halk, Gazi'nin ağzından dinlemişti. Ama bu sözler, aşağıya doğru indikçe maddi ve fiili şartlarla ister istemez çelişiyordu. Çünkü bütün halkı partileştirmek, gerçi sürükleyici bir ruh hazzı, yahut sevinci idi. Ama bu gayeye ulaşılması ancak, güçlü ve yaygın bir teşkilatçı kadronun, Gazinin zihniyetini paylaşmasıyla mümkündü. Kendini bu davaya verecek, bu davayı temsil edecek, bütün halkı kapsayacak bir önder parti teşkilatının disiplinli önderliği ile mümkündü. Halbuki 1930 sıralarında C.H.P. bu halde değildi. 1930 sıralarında C.H.P. haktan kopmuştu. Halkın dışında, dar, basit bir bürokrat hizbi ile, bu hizbe, ancak seçim ve menfaat bağıntıları olan mahalli fakat dar taşralı taraftarlardan ibaretti. Partiyi vilayetlerde yüksek kademelerde temsil eden ‘mutemetler’ (inanılanlar) aşırı tahakküm ve menfaat yollarına pek sapmamakla beraber, ne merkezin, ne de halkın benimsediği insanlardı. Parti genel başkanı olan Başvekil İsmet Paşa ise, bütün partiye ve teşkilatına, sadece emir ve kumandalarla bir disiplinli, ama ürkek havasını yayıyordu. Merkezde veya taşralarda partili olmak demek, gelecekte bir şey, bir menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuştu. Hulasa inkılap partisi, bir klik haline gelmişti. Kapalı, dar bir klik... Eğer bir rüzgâr, yeni birtakım hedefler ve sloganlarla bu durgunlaşan suyu dalgalandırmazsa, parti hatta tamamen sönebilirdi... Halk tedirgindi. Bilhassa ihracat malları yetiştiren uyanık bölgelerde;

Fırka kapatılmış kısa süren demokrasi devri de sona ermiştir. Mustafa Kemal sorunları yerinde görebilmek amacıyla bir yurt gezisine çıkmış,¹⁰³⁸ yeni seçimler yapılmış ve 1931 mayıs ayında CHP'nin Üçüncü Kurultayı toplanarak tek partinin yeni ideolojik ve toplumsal aygıtlarla güçleneceği Parti Genel Sekreterliğine yeniden getirilen Recep Peker'in ön plana çıktığı ve parti-devlet bütünleşmesini sağlanacağı anti-demokratik ve anti-liberal bir süreç başlamıştır.¹⁰³⁹

CHP aynı zamanda ekonomik sorunlarında farkında olarak; ama 1920'li yıllardaki inkılapçı çizgisini de devam ettirerek ulus devletin inşa edilebilmesi için gerekli bir toplum ve kültür ve kimlik tasarımı geliştirme arayışına yönelmiştir.

Suavi Aydın'a göre anayasacı, laik ve milliyetçi olan cumhuriyet ideolojisi var oluşunu tehdit eden Osmanlı değerlerine karşı hoşgörüsüzdür ve ekonomik temelin gelişmesi ve olgunlaşmasından çok daha fazla enerji, ulusal bilincin ve tarihsel mitosların özenle oluşturulmasına, şapka ve giyim kuşam düzenlemelerine, medeni kanun teşekkülüne ve kadının statüsündeki reform gibi yeniliklere harcanmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet ideolojisi laik temel üzerine oturan milliyetçi bir kimliğin inşasına 1930'lu yıllardan itibaren başlamıştır: “Bunun için öncelikle mesajın üretileceği (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türk Dili Tetkik Cemiyeti) gibi kaynak kurumların, mesajın (“Tarih tezi”, dilde özleştirme hareketi, güneş dil teorisi, “medeni bilgiler”), mesajın iletileceği ortamın (Halkevleri, Tevhid-i Tedrisat kanunuyla standartlaşan Cumhuriyet okulları, 1923 tasfiyesiyle Üniversite olan Darülfünun ve Ankara'da fakültelerin kuruluşu) ve hedefin (Müslüman Anadolu teb'ası olmaktan T.C. yurttaşı olmaya aday halk) oluşturduğu bir iletişim sistemi kurulmuştur.”¹⁰⁴⁰

Bu durum aslında inkılap yöneticilerinin Şevket Süreyya ve arkadaşlarının materyalist bakış açısı içinde ortaya koydukları fikriyata kısmen katıldıklarını göstermektedir. Onlar nihayetinde inkılabın ekonomist bir yorumunu geliştirme uğraşı

Karadeniz, Ege, Akdeniz mıntıklarında iktisadi buhran bütün şiddetiyle hükmünü sürüyordu. Fiyatlar sifıra düşmüş gibiydi. Ona rağmen malın alıcısı yoktu. Hele ihraç mallarının aracılığı ile geçinen şehir ve kasaba orta sınıfları, açıkça şikayetçiydi. Orta ve Doğu Anadolu'nun yalnız hububat ve hayvancılık yapan köylü ve şehirli halkı ise, gerçi uysal, sessiz, ama bitkindi. Birçok yerlerde buğdayın fiyatı 2 kuruşun altında, bir davarın fiyatı 4 lira etrafında idi. Hükümet ve parti ise, halka inemiyor ve gerçekleri halka anlatamıyordu.” Aydemir, *Tek Adam* c.3, ss. 405-407.

¹⁰³⁸ Bu gezi ile ilgili ayrıntılı bilgi şu eserde bulunabilir. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1981.

¹⁰³⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimini Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, ss.314-331.

¹⁰⁴⁰ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s.220-221.

içindedirler.¹⁰⁴¹ İnkılabın insana ve kültüre ağırlık veren modernleşmeci yaklaşımının ekonomiyi de hepten ihmal ettiğini ileri sürmek de mümkün değildir.

1920’li yılların sonu siyaseten olduğu gibi ekonomik açıdan önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Özellikle 1929 yılı ekonomik açıdan kritik bir yıldır. Lozan antlaşmasında Batılı devletler Türkiye’yi 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini belirleyebilme hakkından yoksun bırakmıştı. 1929 yılında artık Türk ekonomisi bu yoksunluktan kesin olarak kurtuldu. Bu durum iktisadi gelişme açısından ekonomi yönetimine önemli bir alan açmıştır.

Bunun yanında Osmanlı borçları da 1929 yılından itibaren ödenmeye başlayacaktı bu da bütçe için ek bir yük demektir. 1929 krizi ise ihracatı ithalatını karşılamayan ülkeyi yeni bir ekonomik açmaz içine sürüklemişti. Ekonomi yönetimi krizin etkileri daha ülkede görülmeden önlemler almaya başlanmıştı. 1929 yılında gümrük tarifeleri ve kambiyo piyasalarına ilişkin düzenlemeler hayat geçirildi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ve sonrasında 1930 yılında Merkez Bankası kuruldu. Aynı yıl Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edildi. İhracatta kalite ve standartlar denetlenmeye ithalatta ise kota uygulanmasına yöntemine geçildi. Şakir Kesebir Planı ile bir İktisat Programı hazırlandı. Bütün bunların amacı “ithal ikamesi yolu ile mümkün olduğunca ihracatı artırarak dış ticaret dengesinin sağlanmasıdır.”¹⁰⁴²

Serbest Fırka deneyimi rejimin devam ettirebilmesi ile iktisadi politikalarda kapsamlı bir dönüşümün gerçekleştirilmesi arasından doğrudan bir bağlantı olduğunu yöneticilere göstermişti. Başka bir açıdan bakıldığında Cumhuriyet yönetimi böylece İttihat ve Terakki’nin “Milli İktisat” anlayışını devam ettirerek bütünüyle liberal olmayan karma ekonomik düzende milli burjuvazi yaratma işinin aksaklarını da fark etmişti. 1930 yılında dış ticaret hadleri bozulmaya başlamış, ithalat hacmi daralmış, hükümetin bütçe gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır.

¹⁰⁴¹ Bu dönemde korumacı ve devletçi iktisat politikaları sadece Türkiye’de değil Roosevelt Amerika’sında, Alman Nazizm’inde, Avrupa devletlerindeki Keynesyen uygulamalarda, Latin Amerika’nın Popülist Rejimlerinde ve İtalyan faşizmde görülmektedir. Bu bağlamda kapitalizmin girdiği kriz zamanın ruhu olarak müdahaleci iktisat pratiklerini ülkelere dayatmaktadır. Örneğin Meksika ile Türkiye bu anlamda inkılaplarının ekonomist bir yorumunun gündeme getirerek kitleyi bu sürece dahil etme politikasını tercih etmişlerdir. Aslı Odman, “1929 Büyük Buhran Sonrası Meksika’da Korporatist Popülizm ve Türkiye’de Solidarist Devletçilik Karşılaştırması: Küçükken ile Yoğrulmuş Tezler”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Haz. Demet Yılmaz vd. Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, s. 41-42.

¹⁰⁴² Korkut Boratav, “Kemalist İktisat Politikaları ve Devletçilik”, *Emperyalizm Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 358-359.

Mustafa Kemal yurt gezileri sırasında sefaletin büyüklüğünü görmüş devlet eli ile müteşebbis yaratma politikasının değiştirilmesi gerektiğini anlamıştır. Burada mevcut burjuvazinin ticari ve kolay karlardan vazgeçemeyerek sanayi yatırımlarına yönelme isteksizliğini de ayrıca belirtmek gerekmektedir. Böylece devlet eli sanayileşme 1920'lerdeki kapitalist gelişme stratejisinin türevi olarak ortaya konmuştur.¹⁰⁴³

Ekonomi yönetimi kendi deneyimi, uluslararası konjonktürün zorlaması ile devletin ve bürokrasinin ağırlığını artığı bir kapitalist sermaye birikim modelini hayata geçirmeye karar vermiş ve çözümü devletçilik olarak adlandırılan korumacı ekonomi modelini benimsemekte bulmuştur. Bu bağlamda 1929-1932 yılları devletçi modelin Türkiye'de nasıl uygulanabileceği ve ideolojik olarak nasıl formüle edilebileceği tartışmaları ile geçmiştir.

Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın da İnkılap ve Kadro metnini Serbest Fırka ile Menemen Olayı sonrasında devletçilik ile inkılapçılık ilkelerinin halkçılık, milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerine ekleneceği ve partinin ayrıntılı bir programa kavuşacağı Üçüncü Kurultay öncesinde hazırladığı tahmin edilebilir. Bu bir anlamda parlamenter mücadele koşullarının kapandığı bir devirden sonra onun rejimin arayışı içine dahil olma bu arayışı yönlendirme çabasını yoğunlaştırdığının da bir işareti olarak kabul edilebilir.

Bu durum aynı zamanda Şevket Süreyya'nın da bu teşkilatlanmayı yaratacak kadro içinde yer alma isteğini de yansıtmaktadır. Nitekim daha sonra Arı İnan ile yaptığı söyleşide İnan'ın ona: "Siz bakanlık ta yaptınız değil mi? Şeklinde bir soru yöneltmesi üzerine Şevket Süreyya, Atatürk ve İnönü dönemindeki atandığı görevleri kısaca özetlemiş; çeşitli birimlerde reis ve başkan olduğunu, ama bakanlık yapmadığını belirtmiş ve şunu eklemiştir: "ama hedefim bakan olmaktı."¹⁰⁴⁴ Dolayısıyla bu dönem için Şevket Süreyya'nın hedefi çok açıktır ve Kadro dergisinin çıkarılması dahil bütün etkinlikleri ve eylemleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hatta Kadro dergisi çıktığında parti ve hükümet içinde etkili olabilecek bir konumdan uzaklaştığı da ileri sürülebilir.

¹⁰⁴³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.128, s. 140-41, s.145.

¹⁰⁴⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 251.

3.3. “Türk Milletine Has Meslek ve Metodu Geliştiren” Dergi: Kadro

Kadro Türk düşünce hayatı üzerinde belirgin bir etkisi olan hem akademi de hem akademi dışında her dönem popüler olmuş, önemsenmiş, eleştirilmiş ve farklı dönemlerde tıpkı basımları yapılmış nadir dergilerden biridir.¹⁰⁴⁵ Kadro dergisi denilince akla ilk olarak Şevket Süreyya gelmektedir. Literatüre Kadro-Şevket Süreyya özdeşliğini öne çıkaran bir yaklaşım tarzı hakimdir.

Kadro Dergisi’nde Şevket Süreyya’nın belirli bir ağırlığı olmasına rağmen dergi sadece ondan ibaret değildir. Kadro Türk inkılabını ideolojik açıdan tahkim ederken çok yönlü ve boyutlu bir analiz ortaya koymuştur. Dergiyi çıkaran isimlerin bu anlamda ayrı görev ve işlevleri bulunmaktadır. Dergi veya bir bütün olarak hareketin gelişimi bu iş bölümü çerçevesinde ele alınmalıdır.¹⁰⁴⁶ Bu durumu yol açan diğer bir unsur Kadro dergisi fikriyatının genellikle İnkılap ve Kadro kitabı ve dolayısıyla Şevket Süreyya üzerinden ele alınmasıdır. İnkılap ve Kadro derginin temel fikirlerini içermektedir; ama sadece bu metne bağlı kalarak Şevket Süreyya veya dergi hakkında bütüncül bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁵ İlk baskı 1970’li yılların sonunda yapılmıştır. *Kadro (Tıpkıbasım) 1932-1934, 3 Cilt*, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1978-79-80; ikinci baskı dergideki makalelerden oluşan bir seçkidir. *Kadro Seçmeler*, Yay. Haz. Gökçe Fırat, İleri Yayınları, İstanbul, 2004. Diğer bir tıpkı basım yine İleri Yayınları tarafından yapılmıştır. *Kadro Tıpkı Basım 2 Cilt 1932-1934*, Yay. Haz. Özgür Erdem, İleri Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁰⁴⁶ Kadroyu oluşturan diğer isimler hakkında müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Şevket Süreyya ile ilgili olanlar hakkında literatür kısmında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Diğer isimler için bkz. Aytaç Yıldız, *Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Murat Bilgili, *İsmail Hüsrev Tökin Siyasi ve İktisadi Düşünceleri*, Libra Kitap, İstanbul, 2019; Hikmet Yaman, “Bir Cumhuriyet Aydıni: Vedat Nedim Tör”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Eskişehir, 2017. Yakup Kadri için ise şu makalelere bakılabilir. Anıl Vaner, “Yakup Kadri’nin Yaban ve Ankara Romanlarında Kadrocu Tezlerin İzleri”, *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XI, S.1, 2018, ss. 2-30; Murat Dirlikyapan, “Kadro Hareketi ve Bir Kadro Kitabı Olarak Ankara”, *Erdem*, S.66, 2014, ss.53-69; E. Karataş-İ. Yıldız, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Kadro Dergisindeki Yazıları ve Kadro Düşüncesinin Ankara Romanına Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.14, 2010, ss. 276-289.

¹⁰⁴⁷ Burhan Asaf üzerine hazırladığı biyografik çalışmasında Yıldız bu konferans vesilesi ile Şevket Süreyya ve Kadro fikriyatının ilk kez kamuoyu ile buluştuğunu ve dolayısıyla Burhan Asaf’ın bu ideolojik mücadele içinde bir anlamda öncü olduğunun ileri sürmektedir. Genelde Kadro denildiğinde Şevket Süreyya akla gelse de sonuçta bu hareket ismine da yansıdığı gibi dar bir kadroya dayanmaktadır. Yakup Kadri dışındaki isimler TKP geleneği içinden gelmişlerse de 1930’ların konjonktüründe ortak bir noktada buluşabilmişlerdir. Burhan Asaf, Yıldız’ın da belirttiği gibi Hâkimiyeti Milliye de zaten Kadro fikriyatını izah eden pek çok yazı yayınlamıştır. Yine de Kadro’nun bir ekip işi olduğunu unutmadan Şevket Süreyya’nın ideolojik çerçeve oluşturma işinde biraz daha etkili olduğu kabul edilmelidir ki Vala-Nureddin’in tanıklıkları ve TKP içinde onun hizbinin “Şevketizm” olarak yaftalanması onun bu işlerdeki inisiyatif alabilme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bunlara bir de Burhan Asaf’ın TKP ile bağlarının daha gevşek olması ve partiye yollarını daha erken bir tarihte ayırması ve Cumhuriyet rejimi tarafından daha erken bir tarihte akredite edilmesini de eklemek

Kadro üç yıllık neşriyat göz önünde bulundurularak bir dergi olarak kabul edilir; oysa Kadro, derginin çıkmasından çok daha önce gelişen bir mücadele ve iş birliğine dayanmaktadır. Dolayısıyla Kadro dergiyi de içeren bir fikir akımı ve hareketi olarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda burada özellikle Şevket Süreyya'nın dergideki yeri ve dergiye katkıları ele alınacaktır. Bu açıdan Şevket Süreyya'yı derginin ideoloğu olarak öne çıkaran ve önemseyen yaklaşımın da sorgulanması gerekmektedir. Buradaki amaç Kadro ve Şevket Süreyya özdeşliğini aşan bir yaklaşım geliştirebilmek ve bu bağlamda onun sosyal milliyetçilik olarak formüle ettiği devletçi kalkınma ideolojisini oluşturma sürecindeki rolünü belirginleştirebilmektir. Bundan önce ise Kadro dergisinin yayınlanma süreci, nedenleri ve genel özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Derginin çıkış sürecinin analiz edilmesi Burhan Asaf, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev, Yakup Kadri ve Şevket Süreyya'nın nasıl bir araya gelerek bir dergi çıkabildiklerini ve özellikle Şevket Süreyya'nın dergi içindeki yeri ve konumunu aydınlatmak açısından önemlidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kadro dergisinin kurulması belirli bir gelişimin ürünüdür.

Bu noktada cevaplanması gereken sorunun şu olduğu düşünülmektedir: Devlet bürokrasisi içindeki faaliyetler, (Şevket Süreyya özelinde Maarif, İktisat Vekaletleri ile Mili İktisat ve Tasarruf Cemiyetindeki bünyesindeki görev ve çalışmaları) özellikle Türk Ocağı'ndaki konferans ve Hâkimiyeti Milliye yazıları ve kitaplaşmadan önceki haliyle Kadro ve İnkılap broşür-metni ile kendini dışa vuran Kadro ideolojisi müstakil bir dergi olarak yoluna nasıl devam etmiştir.?

Başka bir şekilde ifade edilirse dergi çıkarma teşebbüsü bütün bu çabaların bir neticesidir ve Cumhuriyet bürokrasisi, parlamentosu ve basını içinde çalışan bu isimlerin Türk inkılabını ideolojik olarak tedvin etme iddiası ile ortaya çıktıktan sonra neden yeni bir mecraya ihtiyaç duydukları ve tam olarak neyi gerçekleştirme arayışı içine girdikleridir.?

Bu sorulara sadece Kadro dergisi ekseninde cevap aramak sorunun eksik mütalaa edilmesine yol açmaktadır. Kadro böylesi bir hareketin en son durağıdır ve

gerekmektedir. Konferansta Milli Kurtuluş Hareketi'nin ideolojinin hususiyetlerini açıklama işini de Şevket Süreyya'nın yapmış olması Kadro üyelerinin kendi aralarında da bir görev dağılımına gittiklerini göstermektedir.

mücadele bu platformda görünürlük kazandığı ve kamuoyuna mal olduğu için genelde önemsenmektedir. Oysa dergi çıkmadan önce Kadro fikriyatı Türk Ocağı, Hakimiyeti Milliye gibi önemli yerlerde temel fikirlerini ortaya koyduğu gibi Kadro ve İnkılap şeklinde de kitaplaştırılmış ve pek çok isim tarafında da eleştirilmiştir.

Kadro dergisi 1930'ların konjonktüründe Cumhuriyetin yeniden yapılanmasına doğrudan etkili bir şekilde katılma talebinin bir parçasıdır. Bu talep hükümete ve fırkaya katılma dolayısıyla iktidara gelebilme arayışı olarak da yorumlanabilir. Bir başına Kadro'nun inkılabı etkileyebilecek bir güç olarak ele alınması bu anlamda eksik bir analize yol açacaktır. Hareketin 1930'lu yılların sonunda belirginleşmesi ile Kadro dergisinin yayınlanması arasında bir yıllık bir zaman diliminin olması bu bağlamda dikkat çekicidir.

1931 yılın başlarında Türk Ocağı'nda verilen konferans Kadro birlikteliğinin ilk işareti olarak kabul edilse de aslında Kadro'yu oluşturacak ekibin birbirleri ile temasa geçmeleri büyük ihtimalle 1930 yılı içinde başlamıştır. Ortak hareket edilebilecek zeminin belirmesi, belirlenmesi ve dergi çıkarabilme düşüncesinin tartışılması 1930 yılı ortalarına kadar götürülebilir; ama Kadro için asıl kırılmayı yukarıda gösterildiği gibi Serbest Fırka'nın kapatılması yaratmıştır. İnkılap daha otoriter bir tarzda örgütlenmeye yönelmiştir.

1931 yılında artık daha sonra hem Kadro dergisinde ifade edilecek görüşler tartışılmakta hem de bir dergi çıkarılacağına dair haber ve rivayetler konuşulmaktadır. Nurullah Ata, Yakup Kadri'ye hitaben yazdığı 18 Haziran 1931 tarihli mektupta onun neşretmeyi düşündüğü yeni dergide muvafakati olursa yazmayı düşünebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁸

Yine Abdülhak Şinasi (Hisar) 25 Temmuz 1931 tarihli Cevdet Kudret'e (Solok) yazdığı mektupta Kadro dergisi ile şunları dile getirmiştir: “Yakup Kadri ve rüfekaşı diyeceğim, çünkü kayınbiraderi Burhan Asaf, sair bir iki muharrir daha var, ve belki Necip Fazıl da var, *Kadro* diye filvaki bir mecmua çıkarmak istiyorlar. Lâkin bu galiba kısmen edebiyat haricinde sebeplerle çıkacak; naşirleri kısmen ukalâlık etmeği, yol göstermeği istiyor, “Maksadınızı bir de biz izah edelim de siz bir görün!” der gibi bizi idare ve sevk eden fikirleri teşrih etmek istiyorlar. Diğer taraftan da kendilerindeki tenkid kuvvetini hazır, müheyya hissettirmek arzu ediyorlar. Hulâsa

¹⁰⁴⁸ Yıldız, *Üç Dönem Bir Aydın*, s. 118.

varlıklarını ispat etmek sevdasındalar. Mecmua ne dereceye kadar kılavuz, ne dereceye kadar yol kesici olacağı belli değildir. Bu şerait dâhilinde oraya yazabilir miyim onu da bilmem.”¹⁰⁴⁹

Şinasi'nin “rûfeka” nitelemesi derginin çıkarılabilmesinde asıl rolün Yakup Kadri'ye ait olduğunu ve aynı zamanda yazar kadrosu için farklı isimlerin de düşünülmüş olabileceğini göstermektedir. TKP üyesi olmayan sadece Aydınlık dergisinde yazan Burhan Asaf, Yakup Kadri ve diğer isimler arasında arabuluculuk yapmıştır. Bununla beraber Kadro'nun temel çekirdeği üç eski TKP'liden oluşmaktadır: “Aslında, Kadro'yu biz Şevket ve Vedat Nedim ile üçümüz düşündük. Biz karar verdik. Ondan sonra Şevket, Yakup Kadri ve Burhan Belge ile konuştu. Yakup Kadri de uygun gördü. Gitti, Atatürk'ten, İnönü'den izin aldı. Şevket'in Türk Ocağı'nda verdiği konferans var. Konferansı ikimiz beraber düşündük. O, hazırladı, bana okudu ve münakaşasını yaptık. O münakaşadan sonra kalktık, orada okudu.”¹⁰⁵⁰

Şevket Süreyya da Türk Ocağı Konferansı öncesinde Burhan Asaf, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev ile temas halinde olduğunu Yakup Kadri de Burhan Asaf aracılığı ile bu isimlerin beraber çalıştıklarından haberdar olduğunu belirtmiştir¹⁰⁵¹; ama bu ortak çalışma şartlarının oluşma süreci hakkında daha fazla bilgi elde bulunmamaktadır.

Tökin'in anlatımında TKP kadrolarına ağırlık vermesine rağmen Şevket Süreyya Yakup Kadri'nin ölümü üzerine kaleme aldığı yazısında dergi çıkarma fikrinin kendisi, Burhan Asaf ve Yakup Kadri tarafından ortaya atıldığını Vedat Nedim ile İsmail Hüsrev'in Yakup Kadri ile daha sonra tanıştıklarını ifade etmiştir. Bu yazıda Şevket Süreyya derginin çıkarılma koşulları hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Şevket Süreyya Yakup Kadri ile Burhan Asaf aracılığı ile 1930 yılı sonlarında tanıştığını ve Burhan Asaf'ı ise İstanbul yıllarında Nazım Hikmet'in komşusu ve dostu

¹⁰⁴⁹ Abdülhak Şinasi Hisar, “Cevdet Kudret'e Mektuplar, *Türk Dil Kurumu Dergisi*, S.274, 1974, s. 249.

¹⁰⁵⁰ İbrahim Cılga, “İsmail Hüsrev Tökin (1902-1992)”, Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri 2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 152. Kendisi ile yapılan başka bir röportajda Tökin Kadrocuların tanışma hikâyesini şöyle anlatmıştır. “Ben aynı zamanda Ankara Ticaret Okulu'nda hoca idim. Şevket müdürdü, ben de işletme ekonomisi dersi okutuyordum...Ticaret Okulu Türkocağı'na yakındı. Mütemediyen Türkocağı'ndaki toplantılara gidiyorduk. O esnada Yakup Kadri, Burhan Asaf, Şevket ve Ben tanıştık, oturup konuşuyoruz. Şevket Süreyya Türkocağı'nda konferanslar vermeye başladı ve zaten biz de o tarihlerde Kadro'yu çıkarmaya başladık. Kadro'yu çıkarmaya karar verdik. Kadro fikriyatı, Kadro'nun temel fikri Şevket'indi.” Ertan, *Kadrocular*, s. 293.

¹⁰⁵¹ Şevket Süreyya “Kadro Hareketi 3 İnkılap Yürüyor”, *Milliyet* 12 Kasım 1970, s. 5; *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri 11-12 Ekim 1973* İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı, s. 82.

olarak tanıdığını belirtmiştir. Daha gençliğinde zekâsı, kültürü ve birikim ile farklı bir duruşa sahip olan Burhan Asaf Ankara’da da ülke sorunları üstüne yorumlar yapmaktadır; ama yalnızdır. Süreyya’ya göre farklı koşullardan ve farklı yollardan gelmiş olmalarına rağmen belirli görüş ve ilkeler üzerinde onunla mutabık kalabilmişlerdi: “Yakup Kadri, Burhan’ın eniştesi oluyordu. Ve sonunda bir gün, beni de Yakup Kadri’ye tanıştırdı. Ama ben Yakup’la tanıştığım zaman, artık Ankara’ya karışmıştım. Ankara’yı artık tanıyan biriydim. Yazılarım, Ankara’da Partinin organı olan *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde de yayımlanmaya başlamıştı. Ve kendisinden konferanslar istenen, iyi bir görevde, genç bir insan olarak, Yakup’ça da biliniyordum. Ankara’da, aynı düşün ve eylem kaynağından gelen, ama artık robot olmayan, çağın akışı ile, kendi ülkemizin gerekseme ve sorunlarını, gerçekçi, ama özgür bir açıdan değerlendirmeye çalışan iki arkadaşım daha vardı: Vedat Nedim (Tör)ve İsmail Hüsrev (Tökin). Onlar Yakup’la henüz tanışmamışlardı. Ama biz, yani Yakup Kadri, Burhan ve ben, daha bir araya geldiğimiz ilk gün, düşün ve görüşlerimizin, bir dergi ve onun çevresindeki yayım ve yayınlarda ortaya atılması ve savunulması kararma varmış bulunuyorduk. İşte Kadro düşüncesi ve *Kadro* dergisi o gün doğdu. Ve denebilir ki, “Kadro Hareketi” o gün, orada başlamış oldu. Arkadaşlarım bu harekete bağımsız koşulsuz katıldılar.”¹⁰⁵²

Öte yandan bu isimler ilk defa Kadro da biraya gelmiş değillerdi. Bu isimlerle Şevket Süreyya’nın yolları TKP sonrasında da Hayat, Muhit, Hakimiyeti Milliye ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nde kesişmiştir. TKP yılları dışarıda bırakılırsa bürokrasi ve basında Kadrocular zaten birlikte çalışma fırsatı bulabilmişlerdir. Parti disiplini içinde yetişmiş isimlerin ayrıca ortak bir deneyime sahip oldukları da unutulmamalıdır. Bu “eski” kadro içinde ve Marksizm’le bağlantısı olmayan ve harekete sonradan katılan yeni isim Yakup Kadri’dir.

Yakup Kadri sadece dergi çıkarılma döneminde değil Türk Ocağı Konferansı ve sonrasında Hakimiyeti Milliye yazıları döneminde de hareketin koruyucusudur. Atatürk’ün çok yakınında yer alan bir mebus ve önemli bir edebiyatçı olarak Yakup Kadri neden böylesi bir girişime destek vermiş ve Kadrocular Hakimiyeti Milliye de

¹⁰⁵² Şevket Süreyya, “Yakup Kadri İçin Çankaya’daki Elçimiz”, *Türk Dil Kurumu Dergisi*, c. XXXI, S. 281, 1975, s.104-105.

yazmaya neden devam etmemişlerdir.? Bu bağlamda yanıtlanması gereken kritik sorulardır.

Yakup Kadri de İnkılabın içinde bulunduğu durumdan memnun değildir. Bu durum 1928 yayınlanan *Ergenekon* kitabına yazdığı son sözde görülebilir: “Çok değişmiş miyim? Hemen hiç değil... Lakin, etrafımda herkes ve her şey o kadar değişmiştir ki, ben, kendimi bu yeni hava, bu yeni muhit içinde artık, gülünç olacak derecede, eskimiş buluyorum... Bu yeni hava, bu yeni muhit içinde kendimi o kadar yalnız ve garip hissediyorum ki, geçmiş zafer günlerinin coşkun sevinç sesleri arasında neden ölmediğime yanıyorum.”¹⁰⁵³

Türk Ocağı konferansından sonra *Hakimiyeti Milliye* de Falih Rıfkı’nın, Yakup Kadri ve Siirt Mebusu Mahmut Bey’in ideoloji ve mefkure arayışı ilgili yazıları çıkmış ve gazete 28 Eylül nüshasında “matbuatta mühim bir inkılap” başlıklı haberi ile bütün toplumsal meselelerin gazetede tartışılması çağrısı yapmıştır. ¹⁰⁵⁴ Falih Rıfkı’nın gazetede 4-5 Mart tarihlerinde yazdığı “Kadro” “Gene Kadro”¹⁰⁵⁵ başlıklı yazıları Halk Fırkası içindeki fikri ve örgütlenme arayış ve gereksinimine işaret etmesi açısından da buna örnek verilebilir: “Nasıl harp senelerinin harabeleri henüz duruyorsa, inkıraz senelerinin ruhlardaki yıkıntıları daha onarılamamıştır. Heyecan ve fedakârlık dalgası, menfaat ve rahat fikrinin üstüne çıkamıyor. Türk gençliğinin hastalığı, inkılap kadrosunun yapılamamasından ve ruhlarda inkılabın yaratıcı hakikatinin şuurlaşmamış olmasındandır.”¹⁰⁵⁶

Burada da bir hususun daha açıkça ortaya konması gerekmektedir. Genelde Yakup Kadri’nin hareketi koruyup kollayan tavrına ve bu bağlamda başta Mustafa Kemal olmak üzere inkılap yöneticileri arasındaki etki ve nüfuzuna dikkat çekilmektedir. Şevket Süreyya için de Yakup Kadri “Çankaya’daki koruyu elçidir”; ama yukarıdaki alıntıda Şevket Süreyya Yakup Kadri ile tanıştığında kendisinin de belirli bir tanınırlığa sahip olduğunu söylemiş olması dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

Bu noktada Şevket Süreyya ile diğer isimler arasında bir ayırım yapılması faydalı olabilir. Şevket Süreyya’nın “bakan olmak istediği” yukarıda ifade edilmişti.

¹⁰⁵³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ergenekon Millî Mücadele Yazıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 226-227.

¹⁰⁵⁴ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 138-139.

¹⁰⁵⁵ Falih Rıfkı, “Kadro”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Mart 1931; “Gene Kadro”, *Hakimiyeti Milliye* 5 Mart 1931.

¹⁰⁵⁶ Falih Rıfkı, “Kadro”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Mart 1931.

Neticede hareketin fikri önderliği ona aittir, bununla beraber daha başlangıçta önemli mevkilere atanmıştır ve onun görüş ve bilgilerine de başvurulmuştur. Bürokraside deneyimi ve ilişkileri onu kamuoyunda tanınır hale getirmiştir.

Şevket Süreyya Recep (Peker)'e basında çıkan Halk Fırkası içinde yeni cereyan haberleri üzerine bir mektup yazarken bundan kısa bir süre sonra da Peker, Şevket Süreyya'ya 16 Kasım 1931 tarihinde bir yazı göndererek Halk Fırkası'nda mefkûre hayatını canlandırmak adına yapılacak teşebbüsler için yardım istemiştir. 8 Ocak 1932 tarihli cevabi yazısında Şevket Süreyya sigorta ve içtimai yardım ve sermaye başlıklı yazıları gönderdiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁷

Ayrıca Mustafa Kemal kendisine sunulan İnkılap ve Kadro broşürünü beğendikten broşürün çok sayıda basılıp dağıtılmasını da öneren Recep (Peker) olmuştur.¹⁰⁵⁸ Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra Mustafa Kemal'in yurt gezisine çıkması seçimlerin yenilenmesi sürecinde partinin 3. Büyük Kongresi'nde yeniden genel sekreterliğe getirilen Peker bu yeni dönemin etkili ismi ve rejimin üçüncü adamıdır.¹⁰⁵⁹ Üçüncü Kurultayda parti programının oluşturulması ve örgütlenme tarzının yenilenmesinde Şevket Süreyya'nın İnkılap ve Kadro broşüründe özellikle CHP'ye yönelik dile getirdiği fikirlerin de etkili olduğu görülmektedir.¹⁰⁶⁰

İsmet İnönü'ye yakın olan önceki genel sekreter Saffet Arıkan da (1925-1931) Şevket Süreyya'dan partinin daha etkili bir teşkilatlanma haline gelebilmesi için çeşitli raporlar hazırlamasını istemiştir.¹⁰⁶¹ Süreyya'nın Arıkan ile de iyi ilişkileri mevcuttur. Siyaseten etkili olma düşüncesi Şevket Süreyya da çok belirgindir. Bu dönemde bürokrasi içindedir ve hatta Halkevleri'nin kuruluş ve hazırlık komitelerinde de görev

¹⁰⁵⁷ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 552-554.

¹⁰⁵⁸ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 148.

¹⁰⁵⁹ Ahmet Yıldız'a göre "Recep Peker, Tek Parti döneminin "kudretli" devlet adamı ve ideoloğu, bu sıfatıyla da CHP programlarının mimarıdır. CHP içinde Kemalizmin devletçi kapitalist yorumunu geliştiren ve hararetle savunan Peker, 1931-36 döneminde, Tek Parti rejiminin en önemli organı olan, milletvekili adaylarını belirleyen ve kararları bütün parti üyeleri için kayıtsız şartsız bağlayıcı olan CHP Genel Başkanlık Kurulu'nda, Atatürk ve İnönü ile birlikte üçüncü üye olarak bulunmuştur. Peker, partinin genel sekreteri sıfatıyla ve 1931 CHF tüzüğü'nün İkinci maddesi gereği, partinin daimi umumi reisi Atatürk adına konuşma ve İş yapma yetkisine sahipti. CHP'nin 1931 ve 1935 program taslakları onun tarafından hazırlanmış ve program açıklamaları onun tarafından yapılmıştır. Peker, Kemalist Tek Parti devletinin inşasında ve Kemalist ideolojinin oluşumunda, özellikle Altı Ok'un belirlenmesinde en büyük paylardan birine sahip olmuştur." Ahmet Yıldız, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 58.

¹⁰⁶⁰ Kuyaş, "The Ideology of Revolution", s. 194-195.

¹⁰⁶¹ George S. Harris, *The Communists and Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk's Turkey*, The Isis Press, 2002, s. 116.

almıştır; ama fırkanın ve dolayısıyla etkili olabileceği çevrelerin dışındadır. Bu anlamda yukarıda Recep Peker'e yazdığı mektup bu bağlamda onun iktidar bloğu içinde çalışma isteğini yansıtmaktadır; ama neticede Şevket Süreyya Kadroda çokça vurgulanan teknisyenlik rolünü aşamamış ve siyaseten etkili olabilecek bir pozisyona ulaşamamıştır. Parti yönetiminde Peker'in etkili hale gelmesi ile Kadrocuların hareket edebilecekleri alan daralmıştır.

İşte bu noktada Yakup Kadri devreye girmiştir¹⁰⁶² Kadro, Recep (Peker), İsmet (İnönü) ve Celal (Bayar) gibi isimlerin temsil ettiği farklı güç odaklarının iktidar içi mücadelelerinde taraf olmaktan kaçınmayarak kendi eleştiri, görüş ve iddialarını dile getirmişlerdir. Diğer taraftan ortaya konan görüşler ve Kadro'nun iddialı söylemi çokça eleştiri almaya başlamıştır ki hareketin sonraki gelişiminde bu durumda belirleyici olmuştur.

Türk Ocağı Konferansı ve Hakimiyeti Milliye yazıları basında çok çeşitli eleştirilerle karşılaşmış ve CHP içinde yeni bir fikir akımı ve hizibin doğduğuna yönelik haberlerin yayılması inkılap yöneticilerinin bazılarını da tedirgin etmeye başlamıştır. Şevket Süreyya bütün bu girişimlerin partinin izni alınarak gerçekleştirildiğini söylese de partinin ve hükümetin önemli isimlerinin bu harekete şüpheyile yaklaştığı en azından pek sempatik bakmadığı anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya kendisinin parti ve parti sekreterliğinden, Yakup Kadri'nin Çankaya'dan ve Burhan Asaf'ın basındaki diğer aydınlardan gelen eleştiri itham ve saldırılara karşı göğüs germek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.¹⁰⁶³

Şevket Süreyya'nın bu bağlamda yukarıdaki alıntıda Burhan Asaf'tan söz ederken “yalnızdı” ifadesini kullanması önemlidir. Bu isimleri bir araya getiren husus bu anlamda ortak bir ideolojik perspektiften ziyade inkılabın içinde bulunduğu duruma gösterilen bir tepkiden kaynaklanmaktadır. Bu yalnızlık dar bir kadro içinde paylaştırılmıştır. Kadronun eleştiri ve muhalefetin etkili olabilmesi de bürokrasi ve parti içinde kendine dayanak bulabilmesi ile mümkün olabilecektir. Hareketin ayrıntılı bir ideoloji ortaya koymaktan çok bu ideolojiyi hayata geçirebilecek kadronun çalışabileceği bir zemin arayışı içinde olduğu söylenebilir.

¹⁰⁶² Ahmet Emre Ateş-Arda Özkubat, “Bir Kadrocu Olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sovyetler Birliği Algısı”, *Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Y. Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s.189.

¹⁰⁶³ Şevket Süreyya, “Yakup Kadri İçin Çankaya'daki Elçimiz”, *Türk Dil Kurumu Dergisi*, c. XXXI, s. 281, s.105-106.

İnkılabın arayış içinde olduğu zor koşullarda Mustafa Kemal tarafından cevaz verilen hareket dergilerini çıkarmadan önce parti ile karşı karşıya gelmiştir. Şevket Süreyya'nın Recep Peker'e yazdığı ve yukarıda ele alınan mektup yine Recep Peker'in Yakup Kadri'ye "böyle bir dergi ne işe yarayacak ve ayrıca çıkarılacaksa biz çıkarırız, siz parti adına yayın yapma yetkisini nereden alıyorsunuz"¹⁰⁶⁴ şeklinde itirazları Kadro'nun içinde bulunduğu çıkmazı yansıtmaktadır. Yakup Kadri de bunun üzerine Peker'i aşarak doğrudan Mustafa Kemal'den dergi çıkarmak için izin almıştır. Atatürk'ün sofrasında yer alan Cumhuriyet Halk Fırkası mebusu Yakup Kadri bu beş kişilik kadroyu etkili olabilecekleri bir pozisyona götürecek kişidir ki Şevket Süreyya ki bir şef olarak onun etrafında birleştiklerini bu açıdan açıkça belirtmiştir.¹⁰⁶⁵

Dergi Yakup Kadri sayesinde çıkabilmiştir. Yakup Kadri dergiyi yönetici sınıf arasındaki mücadelenin tam ortasına yerleştirmiştir. Bu durum şöyle de yorumlanabilir: Hâkimiyeti Millîye yazıları, İnkılap ve Kadro Broşürü ile iktidara veya partiye dahil olma inkılap için etkili bir pozisyonda çalışabilme isteği Yakup Kadri aracılığı ile yinelenmiştir. Dergi siyaseten etkili olabilme yolunda Yakup Kadri gibi önemli bir hamî bulabilmiş; ama Atatürk'ün verdiği izin sadece yayın faaliyeti çerçevesinde kalmıştır.

Yine tam bu noktada Şevket Süreyya'nın dergi çıkarılmadan önce Burhan Asaf'a yazdığı bir mektuba biraz dikkatli bakılırsa derginin kuruluş süreci ile ilgili önemli ayrıntılarla karşılaşılacaktır.

3 Ağustos 1931 tarihli bu mektuptan derginin yayınlanacağını önceden duyulmuş olmasının işi Kadrocular açısından bir haysiyet meselesi haline getirdiğini ve daha da önemlisi derginin seciye ve faaliyeti hakkında da aralarında da ortak bir mutabakatın sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya "memleket ve dünya hadiselerini, Türk inkılabının kendine has görüş tarzına ve bu inkılabın ileri menfaatlerine uygun bir şekilde takip ve izaha"¹⁰⁶⁶ çalıştığı takdirde böylesi bir dergiye katkı verebileceğini belirtmiştir.

Mektupta teferruatı bulunmamakla beraber Burhan Asaf'ın derginin niteliği ve içeriği amacı vs. konusunda Şevket Süreyya'dan farklı düşündüğü görülmektedir.

¹⁰⁶⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 94.

¹⁰⁶⁵ Şevket Süreyya, "Kadro Hareketi 6 Kadro Hareketi Milli Kurtuluş Hareketleri Konusunda İlk Araştırmadır.", *Milliyet*, 15 Kasım 1970, s.7.

¹⁰⁶⁶ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 554.

Şevket Süreyya'ya göre Asaf günün koşullarını dikkate almadan daha çok geleceğe yönelik bir idealizm içinde hareket ederek düşüncelerini özgürce dile getirebileceği günlük bir dergi çıkarmak istemektedir. Asaf ise tam bir açıklıkla ifade etmese de kişilerin kendi görüşlerini bağımsız olarak dile getirebilecekleri; ama bununla beraber fikri bir insicamın olmadığı bir dergi projesini savunmaktadır.

Şevket Süreyya ise ortak bir fikri mutabakata dayanan Türk inkılabı ile bağlantılı daha geniş bir sistem veya ideolojiyi savunabilecek bir dergi çıkarmak istemektedir. Asaf'ın istediği doğrultuda bir dergi çıkarılacak ise bu dergide imzalı yazı yazmayacak veya dergiye sadece teknik destek verebilecektir. Şevket Süreyya Asaf'ın tasarladığı gibi bir derginin çıkarılmasını açıkça kendi aleyhinde görmektedir. Mektupta Süreyya'nın neden böyle düşündüğü hakkında çok net bir mülahaza yoksa da şu alıntıdan bazı ipuçları çıkarılabilir: “Ben de broşürümüz üzerinde çalışırken daima böyle günün zikzaklarından mücerred bir ruh havası içinde çalıştım. Fakat bir mecmua nihayet bir’ aksiyon’ dur ve günlük bir aksiyondur. Filhakika aksiyondan mücerret bir ideal telakkisi gülünçtür. Fakat bir günlük mecmua faaliyeti ile saf bir sistem vaz’ı ve müdafaası arasındaki farkı herhalde takdir edersin”¹⁰⁶⁷

Şevket Süreyya belirli bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik olmayan düşüncenin etkisizliğinden söz etmiş ve böylesi bir hedef ortaya konduktan sonra ise somut koşulların analiz edilmesi gerektiğini dolaylı bir şekilde ileri sürmüştür. Verdiği örnek- İnkılap ve Kadro broşürünün hazırlanmasını kast etmektedir- bu açıdan daha açıklayıcıdır. Şevket Süreyya'ya göre broşürün yayınlanması kendisi ve diğer arkadaşlarını bir iddia ve hedef sahibi yapmış, günün siyasi koşullarını hesaba katmamaları ise onları bu hedefi gerçekleştirebilecek iktidar olanağından da yoksun bırakmıştır.

Bu noktada Asaf'ın istediği gibi çıkarılacak bir dergide yazmamasının muhtelif sebepleri olabilir. Öncelikle TKP içinden gelerek bürokrasi içinde yer alan biri olarak kendi konumu ve geçmişini göz önünde bulundurması onu bu tarz bir yaklaşım içine itmiş olabilir. Öte yandan Şevket Süreyya'nın savunulan fikirlerin hayata geçirilebileceği imkânların yokluğunda bir fikir mücadelesi vermek ve dolayısıyla muhalif olarak bir hedef haline gelmek istemediği de ileri sürülebilir. Günlük bir dergide yazarak inkılabı eleştirmek ve desteklemekte istememektedir. Belki de o parti

¹⁰⁶⁷ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 555.

ve hükümetten inkılabın eksiklerini tamamlamak ve gediklerini onarmak için çalışabileceği etkili bir pozisyon talep etmektedir. Bir sistem ortaya koymak ve bu sistemi uygulamaya geçirebilecek bir iktidar gücü istemektedir. Nitekim Kadro bu arayışta son durak olarak çıkarılmıştır.

Kadro Ocak 1932-Ocak 1935 yılları arasında 36 sayı yayınlanmıştır.¹⁰⁶⁸ Üç yıl süren bir yayın macerası bulunmaktadır. Derginin ilk sayısı Ocak 1932 yılında yayınlanır. Dergi kapağındaki künye bilgilerine göre Kadro'nun müessisleri: Yakup Kadri, Şevket Süreyya, Dr. Vedat Nedim, Burhan Asaf, İsmail Hüsrev'den oluşmaktadır. İmtiyaz Sahibi Yakup Kadri ve Neşriyat Müdürü Vedat Nedim'dir. İdare merkezi ise Manisa mebusu Yakup Kadri'nin Ankara'daki evidir.

Maarif Vekaleti ve Ziraat Bankası, Atatürk ile İnönü abone olarak derginin yayınlanmasına katkı vermişlerdir. Aboneliklerin yenilenmesi ve derginin dağıtılması hususunda yaşanan sıkıntılar hakkında zaman zaman ilanlar çıkmasına rağmen derginin Yakup Kadri sayesinde finansal bir sıkıntı çekmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kadro yazarları da dergiyi para ile satın almışlardır.¹⁰⁶⁹

Dergi istisnaları bulunmakla beraber genelde üç ayrı bölüm halinde tanzim edilerek çıkarılmıştır: 1. Kadro Başlıklı Anonim Bir Giriş, 2. Ana Makalelerin Yer Aldığı Kısım 3. Kronikler Kısım. Dergideki iş bölümünü ise Şevket Süreyya şöyle özetlemiştir: “Yakup Kâdri, *Kadro* dergisinin sahibi ve her sayıya girerken, ayrı bir başyazının ustası olacaktı. Vedat, o titiz ve gevşeklik tanımayan sıkıdüzen ruhu ve örgütçülük gücü ile, *Kadro*'nun teknik yöneticisi ve gene eylemci bir yazarı oluyordu. Ben ideolojik nitelikteki ilkesel başyazılarım yazacaktım. Hüsrev, güçlü bir yazar ve araştırmacıydı. Şevki Yazman, kendi uzmanlığı içinde yazılar verecekti. Burhan'a gelince? Ona, açık kart verilmişti. Kültürüne, çağın akımlarını izleme gücüne güvenimiz tamdı. Ama en güç görev, Yakup Kadri'nindi. Çünkü, o günkü Ankara ve Türkiye demek, biraz da, Çankaya demekti. Çankaya kalesinin ise kapıları, Yakup

¹⁰⁶⁸ 34. Sayının kapağında teşrini evvel yazmasına rağmen 35-36 olarak numaralanan son sayı ilk kanun son kanun (Aralık-Ocak) Kasım (Teşrinisani) sayısı yayınlanmamıştır. Bu durumda derginin kapanmaya yakın sorunlar yaşadığına dair bir delil olarak kabul edilebilir.

¹⁰⁶⁹ Şevket Süreyya, “Kadro Hareketi 10 Manevi Himaye Yanında Kadroyu Atatürk ve İnönü Teşvik Etmisti”, *Milliyet*, 19 Kasım 1970, s. 5; Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 443; *Atatürkçülüğün Sosyal ve Ekonomik Yönü Semineri*, s. 82-83; Ertan, *Kadrocular*, s. 293.

Kadri'ye açtı. O halde Yakup bizim Çankaya'da, bir elçimiz olacaktı. Öyle de oldu.”¹⁰⁷⁰

Şevket Süreyya “İnkılabın Psikolojisi” ve “İnkılabın İdeolojisi” başlıklar ile ideolojik çerçevede yazılar yazarken polemik başlığı altında yazılarda Hilmi Ziya, Nazım Hikmet, Mustafa Şekip, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit, İbrahim Fazıl gibi isimlerle fikir tartışmalarına girmiş ve Ali Nüzhet, Neşet Halil, Naşit Hakkı gibi isimlerin de kitaplarını tanıtmıştır.

İsmail Hüsrev, “Cihan İktisadiyatı”, “Milli İktisat Tetkikleri”, “Milli İktisat Etütleri” gibi başlıklar altında özellikle köy, zirai üretim koşulları, toprak ağalığı, derebeylik rejimi, toprak reformu üzerine önemli araştırmalar kaleme almış ve bunun dışında iktisadi kriz, para, merkez bankası, sanayi planları, devletçilik, sermaye birikimi ve toplumsal sınıflar hakkında da yazılar yayınlanmıştır.

Burhan Asaf “Cihan İçinde Türkiye” başlıklı yazılarında uluslararası gelişmeleri özetleyip yorumlamıştır. Yukarıda Şevket Süreyya'nın da dediği gibi ona açık kart verilmesi kültürel birikiminin genişliğinden kaynaklanmaktadır. Çin, Hindistan, Orta Avrupa ülkeleri ve Faşizm üzerine ayrıntılı analizler yaptığı gibi kültür, sanat, medeniyet eksenli yazılar da yazmıştır. Bunun yanı sıra para, dış ticaret, krediler gibi daha teknik meselelerle de ilgilenebilmiştir. İtalyan Türkolog Ettore Rossi ile bir polemige girmiş mizahi, kurgusal ve deneysel metinler de kaleme almıştır. Yine Asaf'ın Darülfünun eleştirilerini de unutmamak gerekmektedir.

Vedat Nedim ise idari görevinin yanı sıra “Millet İktisadiyatı” başlığı altında özellikle tarım ve sanayinin devletçi politikalar ekseninde yeniden teşkilatlanmasına yönelik teklifler içeren yazılar yazmıştır. Son kadrocu askeri mühendis Şevki Yazman ise enerji kaynakları ve sanayi üzerine yoğunlaşmıştır.

Ayda bir çıkarılan dergi büyük bir ciddiyet ve titizlikle hazırlanmıştır. Yayınlandığı üç yıllık süre boyunca her ayın ilk günü saat 10'da her kitapçada mutlaka bulunabilmiştir.¹⁰⁷¹ Dergide idare yazıları ve baş yazıları yazarak en çok sorumluluğu yüklenen Şevket Süreyya 61 tane yazı yazmıştır -buna imzasız yayınlanan girişi yazıları ve diğer yazılar dahil değildir. Dergide çekirdek kadronun dışında Falih Rıfkı,

¹⁰⁷⁰ Şevket Süreyya, “Yakup Kadri İçin Çankaya'daki Elçimiz”, *Türk Dil Kurumu Dergisi*, c. XXXI, S. 281, 1975, s.105; Şevket Süreyya Kadro Hareketi 1 Kadro Hareketi Atatürk Devrimi İçin Bir Direnişti”, *Milliyet*, 10 Kasım 1970, s. 5.

¹⁰⁷¹ Şevket Süreyya, “Kadro Hareketi 10 Manevi Himaye Yanında Kadroyu Atatürk ve İnönü Teşvik Etmisti”, *Milliyet*, 19 Kasım 1970, s. 5.

Ahmet Hamdi, Tahir Hayrettin, İbrahim Necmi, Neşet Halil, İsmet İnönü gibi isimlerin yazıları da yer almaktadır.

Kadro, dar; ama eylemci bir kadronun özgün bir dünya görüşü ile Cumhuriyet ideolojisini araştırıp ortaya koymaya ve bu ideolojiyi genç nesle, şehir ve köy halkının zihinlerine yerleştirmeye yönelik idealist bir dergi ve fikir hareketidir. İlk sayısında da amacını şöyle belirtmiştir: “Hülâsa; Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrareniz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılâbımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. KADRO, BUNUN İÇİN ÇIKIYOR.”¹⁰⁷²

Yakup Kadri ise derginin içeriğini şöyle özetlemiştir: “Kadro’nun şiarı, yazılarına hiç siyasi polemik çeşnisi karıştırmamak ve tenkitlerini, bir takım umumi görüşlerden ve kitabi nazariyelerden ayırarak doğrudan doğruya canlı ve yerli vakıalara, resmi istatistiklere ve rakamlara istinad ettirmektir. Sosyal ve ekonomik kalkınma davalarında olsun; kültür, sanat ve edebiyat meselelerinde olsun, kararımız, memleket dışına hiç çıkmamak, daima milli bir hudut içinde kalmaktır. Toprak istihallerimiz nasıl arttırılabilir? Sanayiimizi rasyonelleştirmek yolu nedir? Şekeri, giyim matahlarını Türk köylüsüne daha ucuza mal etmenin ve onu suya, kömüre, elektriğe kavuşturmanın çareleri nelerdir? Hep bunları araştırıyor, bulmağa çabalıyorduk.”¹⁰⁷³

Neticede Kadro ülkenin devletçi bir ekonomik sistem içinde nasıl planlı bir kalkınmayı gerçekleştirebileceğini belirlemeye yönelik teorik olduğu kadar somut olgusal analizler ortaya koymuştur. Bunu yaparken de Kadrocular inkılabın toplumsal temelini daha da genişletmek onu her açıdan tahkim etmeyi amaçlayan bir seferberlik atmosferi yaratmak istemişlerdir. Şevket Süreyya Kadro dergisinin çıktığı koşulları anlatırken bu konjonktürü şöyle özetlemiştir: “Nitekim 1930’ girildiği zaman memleketimizde bilhassa Ankara’da hem siyasi, hem iktisadi alanda önemli bir moral depresyonun, bir kuvve-i maneviye bozukluğunun, bir güç kaybedişin her sahada

¹⁰⁷² “Kadro”, *Kadro*, S.1, Ocak 1932, s.3.

¹⁰⁷³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomata*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s. 25-26.

hakim olduğunu görmemek mümkün değildi. Çünkü iktisadi yapımız için beklediğimiz ve iktisadi kaynaklarımızı değerlendirmek için umduğumuz devre, yani 1929 sonrası, cihan buhranı sebebiyle bütün imkanları elimizden alıyordu. Biz bir basit ihracatçı memlekettik, fiyatlar sıfıra kadar inmişti. Bütün dünya kendi gediklerini kapatıyordu. “otarşı” dediğimiz nizam, yen bir iktisadi nizam en ileri memleketler dahil olmak üzere bütün dünyaya hakimdi. Halbuki biz yoldan, sermayeden, teşkilatlanmadan ve sanayiden mahrum bir ülke olarak bu yeni dünya iktisat buhranının içine giriyorduk. Bu girişin, bu havanın siyasi havada da, memleketi idare edenlerin maneviyatında da amil olmaması mümkün değildi. Onun için biz 1929’a hakikaten, her sahada bilhassa Ankara havasında garip ve korkutucu bir ruh depresyonu içerisinde girdik. O halde bir şeylere dönmek, bir şeylere dayanmak lazımdı, döneceğimiz dayanacağımız şey de elbette ki inkılabımızın dinamizmi, inkılabımızın heyecanı olmalıydı. O halde inkılap bitmemiş olmalı idi. Fakat gerek parti çevresinde gerek hükümet çevresinde “inkılap tamamlanmıştır; inkılabın yapacağı yeni bir şey yoktur, biz yeni ve normal bir hayat çevresine giriyoruz” kanaati maalesef hakimdi.”¹⁰⁷⁴

Bu analiz şevket Süreyya diğer arkadaşlarının Türk inkılabına eklemlendiği ortamın karakteristiğini yansıtmaları açısından önemlidir. 1930’ların başında Ankara’da geleceği karamsar bir perspektifle değerlendirmeye yol açan durgun düşünsel, toplumsal ve siyasi bir hava peyda olmuştur. Şevket Süreyya bu dönemdeki çalışmaları ile bu havayı bozmak, Recep Peker, Saffet Arıkan ve Vasıf Çınar gibi inkılabın artık tamamen tekâmül ettiğini ileri süren isimlere alternatif olacak şekilde düşünsel bir canlanma yaratabilmek amacındadır.¹⁰⁷⁵

36 sayı çıkan dergi iki ayrı kronoloji içinde ele alınacaktır. Öncelikle Ocak 1932-Mayıs 1933 aralığında çıkarılan ilk 17 sayı daha sonra Haziran 1933-Ocak 1935 döneminde çıkan 19 sayı ele alınacaktır. Böylesi bir tasnif derginin gelişim koşulları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Haziran 1933 tarihinde çıkarılan 18. sayı kadro için önemli bir değişimi de beraberinde getiren özel ve ayrı bir sayıdır. Bu sayıdan itibaren yazı kadrosu, ele alınan konular daha da genişlemiş ve çeşitlenmiştir ve 48 sayfa çıkan dergi 96 sayfalık bir hacme ulaşmıştır. Günlük veya haftalık

¹⁰⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “Kadro Hareketi 2 Amaç Yeni Bir Türkiye Yaratmaktır” *Milliyet* 11 Kasım 1970, s.5.

¹⁰⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Kadro Hareketi 3 İnkılap Yürüyor”, *Milliyet* 12 Kasım 1970, s.5.

çıkarmasına rağmen dergi içeriği takip edildiğinde bu durum bariz bir şekilde görülebilmektedir. Dergi çıkarken güncel gelişmelerden de etkilenmiştir.

İlk dönemi itibarı ile dergi genellikle beş öncü ismin yazılarından oluştuğu için daha homojen durumdadır. Kadro'nun altıncı ismi Mehmet Şevki'nin 13. sayıdan itibaren yazıları çıkmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde 3. sayı da Mümtaz Ziya'nın "Cumhuriyet Merkez Bankası", 11. sayı da Behçet Kemal'in "Milyonların Marşı" şiiri, 15. sayı da Tahir Hayrettin'in "Türk Edebiyatının İlk Orginal Eseri: Yaban", 16. sayıda Falih Rıfkı "Kuvayı Milliye", İbrahim Necmi'nin "Türk Dilinin Ana Çizgileri" ve 17. Sayı da A. Şefik'in "12.000.000 Liralık Dahili İstikraz Tahvilleri Neden En Sağlam Bir Plasmandır" başlıklı yazıları yayınlamıştır.

İkinci dönemi haberi veren çeşitlilik 15. sayıdan itibaren başlamıştır. İlk sayıdan bir buçuk yıl geçtikten sonra dergideki hasıl olan değişimin nedeni araştırmak bu hususta önemlidir. İlk planda dikkat edilmesi gereken önemli bir iddia ile ortaya çıkan bu 5-6 kişilik çekirdek kadronun söylem ve fikirleri ile pek çok eleştiri toplamış olmalarıdır. Kadrosu küçük; ama iddiası büyük olan dergi Türk düşünce ve basın hayatını hareketlendirmiş ve renklendirmiştir dergi yayınlandığı andan itibaren hem içi hem de dış basından çok çeşitli övgü ve eleştirilerle karşılaşmıştır. Dergi yayınlanmaya başladıktan sonra hemen her sayıda özellikle Şevket Süreyya'nın bir polemikine rastlamak mümkündür.

Özel sayı çıkarılmasının diğer bir sebebi Kadro'nun ismi ile müsemma dar bir klik içinde fikri bir disiplin sağlamak istemesine ve meseleleri sadece ekonomik açıdan değerlendirmesine yönelik eleştirilere yanıt verebilmektir.

Kadro kendisi ile aynı görüşü paylaşan insanların da var olduğunu ve bunların sadece meseleleri ekonomik açıdan değil sosyal, kültürel, teknik ve sanatsal açıdan ele alabileceklerini göstermek istemiştir. Kadro için esas olan sayı değil bir fikir disiplini içinde bir araya gelip çalışabilmektir. Böylesi bir çaba içinde olan her inkılapçıya derginin kapısı sonuna kadar açıktır.

Şunu da belirtmek gerekmektedir ki Mustafa Kemal'in Kadro'yu nitelerken söylediği "kendine has ve meslek metot geliştirme"nin derginin ana araştırma gündemi olduğu başka bir şekilde ifade edilmek istenirse dergi Türk İnkılabının özgünlüğünün vurgulanması, ortaya konması ve açıklanmasına çabaladığından 18. sayıdan itibaren yeni bir ideolojik hamle başlatmış ve Şevket Süreyya eli ile Sosyalizm, Faşizm ve

Nasyonal Sosyalizm ile Türk inkılabı arasındaki farkları belirginleştirmeye koyulmuş bunu yaparken bir anlamda derginin ideolojik duruşu da daha netleştirilmek istenmiştir.

3.3.1. Kadro Dergisinin İlk Döneminde Şevket Süreyya (Ocak 1932-Mayıs 1933)

Şevket Süreyya'nın derginin bu ilk dönemindeki yazıları üç ayrı başlıkta ele alınabilir. İlk başlığı inkılabın ideolojisi ve psikolojisini analiz eden genel mahiyetteki yazılar ile devletçi kalkınma ideolojisinin hayata geçirilmesine yönelik daha somut ve teknik analizler, ikincisini kişilerle girilen polemikler ve üçüncüsünü ise dergi ve kitap tanıtma yazıları oluşturmaktadır.

Dergi bu dönemde mevcut konjonktürel gelişmelerden de etkilenmiştir. Ocak-Şubat 1932 tarihinde ezan Türkçe okunmaya başlanmıştır. 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açılmış. Aynı yılın Nisan-Haziran döneminde İsmet Paşa beraberindeki siyasetçi, gazeteci ve fikir adamları ile beraber önce Sovyetleri sonra İtalya'yı ziyaret etmiştir.

Albert Malche 1 Haziran da Darülfünun'un ıslahı çalışmaları kapsamında hazırladığı raporu Türk hükümetine sunmuştur. 2-11 Temmuz tarihlerinde Birinci Türk Tarih Kongresi, 26 Eylül-6 Ekim tarihlerinde Birinci Türk Dil Kurultayı toplanmış ve 8 Eylülde İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey istifa etmiş yerine Celal Bayar geçmiştir. Yine 19 eylülde Esat (Sagay)'ın yerine Reşit Galip Maarif Vekili olarak atanmıştır.¹⁰⁷⁶

Bütün bunlar Kadro'nun yayın çizgisi ve gündemini de belirlemiştir. Hatta bu gündemin Kadro fikriyatının sistematik olarak ele alınmasını aksattığı bile ileri sürülebilir ki 8. sayıya gelene kadar Kadro dergisinin ideolojik duruşunu ve niteliğini belirten yazılar kaleme alınmamıştır.

Her bir ismin görev dağılımlarına göre yazdıklarında derginin ideolojik özünü bulabilmek mümkündür; ama 8. sayı da İnkılap ve Kadro'dan –kitapta tam bu

¹⁰⁷⁶ *Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 1 1923-1940*, Ed. B. Toprak, YKY, İstanbul, 2005, ss.202-204.

dönemde yayınlanmıştır-11 madde halinde Kadro fikriyatını özetleyen kısım dergiye aynen aktarılmıştır.¹⁰⁷⁷

İnkılap ve Kadro'nun genişletilmiş yeni baskısı yapıldı ve bu baskıdan yukarıda ilgili kısım dergiye aktarıldı kadar Kadro ideolojisi Hâkimiyeti Milliye ve İnkılap ve Kadro broşüründe dile getirilenlerden ibaret kalmıştır. Şevket Süreyya derginin bu ilk döneminde birkaç yazı dışında ideoloji meselesini doğrudan ele almamıştır. Dolayısıyla öncelikle bu 11 maddelik fikriyatı kısaca özetleyerek değerlendirmek derginin genel ideolojik duruşunu belirleyebilmek ve daha da önemlisi önceki dönemin dergiye yansıyan birikimini görebilmek adına önemlidir. Kaldı ki bir bütün olarak Kadro dergisindeki yazılar Şevket Süreyya'nın formüle ettiği bu ideolojik çerçevenin çeşitli açılardan doğruluğunu göstererek bu çerçeveyi tahkim etmeye yönelmiştir.

Şevket Süreyya'ya göre orijin itibarıyla milli kurtuluş hareketleri (MKH) beynelmilel tezat adını verdiği müstemlekeci memleketlerle ile müstemlekeler ve yarı müstemlekeler arasındaki iktisadi ve siyasi tezattan kaynaklanmaktadır. Bir tarafta sanayiye tekelinde bulunduran Batı ülkeleri diğer tarafta sanayiden yoksun ülkeler bulunmaktadır. Sanayi ve tekniğin dünya ölçeğinde bu dağılışı beynelmilel bir eşitsizliğe yol açmaktadır. (1. Madde)

MKH bu ilişki biçimini tasfiye etmeyi hedeflemekte ve bunu yaparken de kökenleri ve gelişme istikametleri bakımından “cihan içinde bir tezat ve binaenaleyh bütün prensipleri kendi zatından çıkarılması icap eden müstakil bir beynelmilel davayı temsil” etmektedir. Bu bakımdan Milli Kurtuluş Hareketleri, herhangi diğer bir hareketin peyki, tabii veya rezervi olmaz.” (2. Madde)

Milli kurtuluş davasını güden ülkelerin dünya ekonomik krizi karşısında giderek kendi içine kapanmaları (otarşı) geri ve olumsuz bir hareket olarak telakki edilmemelidir. Bu otarşı durumu bir intikal devresinin ürünüdür ve milli kurtuluş hareketlerinin kendilerini dış dünyaya kapamaları anlamına gelmez. Milli bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin amacı basit hammadde üreticisi ve Batı mamullerine Pazar olmaktan kurtularak mevcut uluslararası iktisadi iş bölümünü farklılaştırabilmektir:

¹⁰⁷⁷ Şevket Süreyya “Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri”, *Kadro*, S. 8, Ağustos 1932, ss. 6-12. Ayrıca Bkz. Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, ss. 129-138. Bu 11 madde Kadro hareketinin devletçi kalkınma manifestosunu teşkil eder. 1961 sonlarında yayınlanmaya başlayan Yön dergisi de yayın hayatına böyle bir bildiri ile başlayıp kendi ideolojisini “yeni devletçilik” olarak formüle etmiştir.

“Bilakis milli kurtuluş hareketlerinin inkişaf istikametleri, müstemleke ve yarı müstemlekelerle iktisaden tabi memleketlerin, milli iktisat cihazlarını, imkanın azami haddine kadar inkişaf ettirmiş yeni iktisadi cüzütamlar halinde beynelmilel emtia mübadelelerine iştirak etmiye ve bu suretle daha rasyonel bir cihan vahdetini tesis etmiye müteveccihdir.” (3. Madde)

Üretim araçları ile, tekniğe tahakküm tarzı arasındaki ilişki daha doğrusu uygunsuzluk çağdaş cemiyetteki bütün tezatların kaynağıdır. Yüksek teknik, büyük istihsal vasıtaları ve iktisat faaliyetler içtimai bir murakabe ve tanzim altına alınmalıdır. Bu sayede ancak milletler arası iktisadi tabiiyet ve bağımlılık tezadı ve millet içindeki iktisadi menfaat tezadı giderilebilir. Dünyada sanayi ve yüksek teknik belli memleketlerde yoğunlaşmıştır ve bu memleketlerde sanayinin dengesiz gelişimi ham madde ve pazar kavgalarına yol açtığı müddetçe bu tezatların ortadan kalkması mümkün değildir. Milli kurtuluş hareketleri bu mevcut dengesiz nizamın tam tasfiyesini gerçekleştirmeyi hedefler: “...Büyük sanayi memleketlerinde tekâsüf ve inkişaf etmiş olan yüksek tekniğin ve bu yüksek teknik üstündeki içtimai münasebetlerin cemiyetin planlı kontrolüne müstenit yeni ve daha rasyonel bir şekle inkılabı, milli kurtuluş hareketlerinin inkişaf ve selameti hesabına zaruridir.”

Liberal sistemde bu başı boşluk -yüksek tekniğin ve büyük iktisadi faaliyetlerinin denetimsizliği – millet bünyesindeki tezatların da – keskin sınıf mücadeleleri, buhranlar, katastroflar vs. – yaratıcısıdır. Türkiye’de on dokuzuncu asrın klasik liberalizminin gelişim şartları bulunmamaktadır. Ülkede fertlerin serbest rekabeti neticesinde bir sermaye terakümü meydana getirmek çok müşküldür. Ülkenin sömürgeleri ve pazarları yoktur, zaten büyük istihsal tekniği de rüşeym halindedir.

Ekonomik krizin (bünye istihalesi) büyük sanayi memleketlerine dayattığı değişim de takip edilmeli ancak Türkiye gibi milli kurtuluş hareketlerini temsil eden bir ülke bu krizi aynı zamanda kendi gelişim koşulları ve ihtiyacına göre yorumlamalıdır. Bütün bu koşullar milli kurtuluş hareketine giden ülkelerin iktisaden kalkınabilmek için bu süreçte etkili bütün cemiyet güçlerini ve unsurlarını sevk ve idare altına almalarını gerektirmektedir. Bu da ancak milletin ileri menfaatlerini adına toplumu yönetebilecek planlı bir iktisadi devletçilikle mümkün olabilir. Devlet, büyük teknik, mülkiyet ve üretim münasebetlerini elinde toplayarak iktisadı tek başına yönlendirecek bir görev üstlenecektir. Ve ayrıca sınıfsal çelişkilere meydan

veremeyecek küçük teknik, üretim ve mülkiyet şekilleri ve iktisadi ilişkileri de devlet denetimine tabi olacaktır (4. Madde)

Gelişmiş ülkelerdeki sınıfsal tezatların halli üretim araçların üzerindeki mülkiyetin bir ihtilal ile tasfiyesine bakar; ama bu durum Aydemir'e göre MKH için söz konusu değildir: "Halbuki büyük istihsal tekniği muayyen bir zümrenin elinde tekasüf etmiş bulunmayan ve cemiyetin planlı bir murakabesi altına girince bu nevi tezatların inkişaf edemeyeceği memleketlerde sınıf tezaadının cemiyetinin bünyesini değiştirecek ve bütün tezatları bir sınıf lehine halledecek kadar keskin ve hâkim bir mahiyeti yoktur."

Şevket Süreyya'ya göre bu cemiyetlerde orta çağ kalıntısı sınıfların enkazı ve kapitalist ülkelerde görülen sınıflar rüşeym halinde bulunurlar: "Fakat milli kurtuluş hareketleri kendi objektif mahiyet ve istikametine uygun bir inkişaf seyri takibettikleri takdirde bu enkaz tasfiye edilmeye ve bu rüşeymler kendi kendine dumura uğramaya mahkumdurlar." (5. Madde)

Mevcut iktisadi/sömürü düzenini değiştirecek ilerici hareket bir içtimai inkılap değildir. Olası bir içtimai inkılap sömürülenler açısından mevcut bağımlı siyasi ve iktisadi düzeni değiştiremeyeceğinden geri ve menfi bir hareket sayılmalıdır. Öncelikle sanayi memleketleri ile zirai memleketler ayrımına dayanan cihanın mevcut iş taksimi ortadan kaldırılmalıdır. Hammadde üreten ve pazar durumunda olan ülkelerin durumu değişmeli, sanayi ve tekniğin yoğunlaştığı ülkelerin tekeli kırılmalı, her memleket kendi ölçüsünde geliştirdiği iktisadi faaliyetlerle yeni bir milli iktisat nizamı kurmalıdır. Daha geniş bakıldığında cihanda yeni bir müstakil milletler nizamı teşkil edilmelidir. Bütün bunlar gerçekleştiği takdirde sanayi ve teknik daha rasyonel olarak dünyada dağılacaktır. Bu da ancak milli kurtuluş hareketi ile mümkün olabilecektir. (6. Madde)

Bütün bu durumdaki milletler aralarındaki mesafe ne olursa olsun manevi bir mukadderat iştiraki geliştirmelidirler. (7. Madde)

Şevket Süreyya'ya göre "Milli istiklale ancak, istiklal harbi ile varılır." Bir milli kurtuluş hareketi sadece siyasi ve hukuki çerçevede mütalaa edilecek bir olay değildir o aynı zamanda milletini siyasi ve iktisadi istiklalini, devlet sistemini ve bu sistemin bütün ideolojik unsurlarını içeren bir inkılaptır: "Bu dava millî kurtuluş cidaline giren bir milletin, müstemlekecilik şartlarını müdafaa veya temdit eden bütün

haricî kuvvetlere karşı filen silâha sarılması ve esaret şartlarının dahilinde mümessili olan saltanat hukukuna, feodal münasebetlere, hülâsa bütün köhne ve kurunu vustaî müesseselere karşı filen isyanı şeklinde bir ihtilâl hâdisesidir. Din ve dünya aristokrasisinin, cismanî ve ruhanî derebeyliğin, millî iktisadın müstakil seyrini ve İktisadî istiklâlin mahiyet ve ehemmiyetini anlamıyan levanten temayüllerin, kısaca kötü ve dar bir mutavassıttık ve uzlaşıcılık ruhunun (kompradorluğun) milli mücadelede yeri olmaz.” (8. Madde)

Milli kurtuluş hareketleri millet istiklalini hedeflediğinde şahsi, zümrevi ve sınıfsal söylem ve çıkarlara kendi davasında yer vermemelidir. En ziyadesi ile milli bir inzibata ihtiyaç duyduğu bugünkü intikal koşullarda: “Bu cidal, her şeyden evvel, onu anlıyan ve kendini ona vakfeden, şuurlu, ileri, feragatli ve disiplinli bir “avangard” ın, bütün ferdi ve zümrevi menfaatler haricinde taazzuv ve milletin umumi menfaatlerini temsil ve müdafaa eden bir rehber kadronun sevk ve idaresi altında cereyan edebilir. İnkılâbın prensiplerini idrak etmiş ve bu prensiplerin ruh ve manasını kendine ahlak edinmiş böyle tek bir rehber kadro ve bu kadro dâhilinde standartlaştırılmış inkılapçı unsur – yahut bir inkılap nesli – inkılabın muvaffakiyet ve selameti için lazımdır.” (9. Madde)

Bununla bağlantı olarak çağdaş nizamın zaruri bir tezadı olan milli kurtuluş hareketleri “...Bu hareketlere karışan her millet yarın kendi şeklini, hadisatın seyri içinde, fakat o milletin, onu idare eden rehber kadronun irade ve içtihatlarının müdahalesiyle, yine kendi bünyesinden çıkaracaktır.” (10. Madde)

“Milli kurtuluş hareketlerinin tam ve hakiki mümessili olarak” Türkiye kendi tarihinden aldığı güçle yukarıda sıralanan işleri hayata geçirebilecek ve böylece diğer sömürge yarı sömürge durumundaki ülke ve halklara manevi önderlik yapabilecektir: “Tarih devirlerinin bütün imtidadınca beşer tarihinin seyrine müdahale eden ve medeniyetin ilk adımlarından itibaren tarihin birçok dönüm noktalarına müessir olan Türk milleti, şimdi de kendi milli kurtuluş hareketile, cihanının sayısız insan kütlelerine yeni bir yol çizmekte ve yeni bir istikamet vermektedir... Bir yabanî ottan ilk defa bir altın başak yapan, ilk hayvanı ehlileştiren, kara yerin bağrından ilk parça cevheri alıp ilk madeni eriten insanların çocukları, şimdi de yeni bir medeniyet misyonunun önünde yürüyorlar.” (11. Madde)

Bütün bu maddelere bakıldığında Şevket Süreyya'nın emperyalizmi metropoller ile sömürgeler arasındaki bir tezat olarak kavrayan, sınıf mücadelesini yadsıyan, solidarist, anti-liberal, anti-kapitalist (üçüncü yolcu), devletçi, elitist ve otoriter kalkınma ideolojisini özünü görmek mümkündür.

Daha dikkatli bakıldığında ise bütün bu önermelerin üç temel eleştirel perspektiften kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Birincisi inkılabı ve inkılap yöneticilerinin performansına yönelik eleştiridir. Son tahlilde ortaya koydukları ideoloji inkılabın politika ve söylemlerinin eksikliği üzerine kurulmuştur. İktidarla uyum içinde çalışma arzularına rağmen bu eleştirileri dile getirmekten çekinmemektedirler. Bu anlamda başta Şevket Süreyya olmak üzere diğer yazarları bütünyle inkılabın dümen suyunda yer almış kişiler olarak değerlendirmek mümkün değildir. Eleştirilerde sınır Şevket Süreyya ve Kadro Dergisi için Mustafa Kemal'dir. Kadrocuların yazdıkları ile iktidarı yol göstermek ve etkilemekten ziyade doğrudan iktidar içinde yer almak istediklerini buraya eklemek gerekmektedir. Mustafa Kemal'e giden yolda bürokrasi, parti yönetimi ve hükümet ile didişmeleri Yakup Kadri'nin ifadesi ile "küçük politika"ya da çok alışık olmadıklarını göstermektedir.¹⁰⁷⁸

Yeni bir entelektüel hareketin önderi olarak Şevket Süreyya ikinci eleştiriyi Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma zihni refleks ve alışkanlıklarla yaşamaya çalışan liberal ve muhafazakâr entelektüellere getirmiştir. İnkılap münevverliği olarak

¹⁰⁷⁸ 1933 yılında Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları vesilesi ile yazdığı; ama ölümünden çok sonra 1970'li yıllarda yayınlanan metninde inkılabın üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen iktisadi ve medeni gelişmesinin önündeki engellerini bir türlü kaldırmadığından yakınmaktadır. Ona göre İnkılap heyecanını ve dinamizmi Osmanlıdan devralınan bürokrasinin muhafazakârlığı tutuculuğu içinde kaybetmiştir. "Biz, bu hadiseyi muayyen bir formül ile tarif etmek için *"Türkiye Cumhuriyeti'nin bürokratlaşması"* diyoruz. Türkiye hükümeti erkânının, küçük ve perakende siyasî mücadelelerin önüne geçmek ve kendilerine sakın bir havada çalışabilmek imkânını vermek için Osmanlı devletinden istiare ettikleri bu idare şekli, ne Türk İnkılâbının, ne de yeni hayat icaplarının emrettiği şeraite uyar...Türk milleti, Avrupa emperyalizmasına karşı ihraz ettiği zaferden sonra yaptığı bir sıra inkılâpla ancak şunu ispat etmek istemiştir: Herhangi bir müterakki ve medeni Avrupa milletiyle müsavi olduğunu... Ve bu müsaviliğini cemiyet hayatının hemen her sahasında ispat etmiştir. Yalnız, mesele İktisadî inkişaf noktasına gelince dayanıp kalmıştır. Yani bu kapital dava önünde Türk inkılâpçısının iradesi sarsılmıştır. Bizi Avrupa milletlerinden, en az, bir asırlık bir zaman uçurumu ayırmış bulunuyor. Bunu bir hamlede geçmek mümkün değildir. Fakat, teşkilatlı, plânlı, hızlı ve kollektif bir çalışma sayesinde bu mesafenin mühim bir kısmını az vakitte geçeceğimizi ümit etmekteyiz. Böyle hızlı ve milletçe çalışma, alelade zamanlara mahsus kadük (battal) ve statik bir idare şekliyle mümkün değildir. Bu fevkal'ade hareket ancak fevkalade vesaitle yapılabilir." Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 191-93.

tarif edilen yeni kategoriye devletçilik karşıtı kişiler dahil edilmemektedir. Dergide çokça polemiklere rastlanması da bununla ilgilidir.

Buradan Avrupa merkezci değerlendirme, yorum ve tarih yazımına yönelik getirilen son eleştiri halkasına ulaşılmaktadır. Şevket Süreyya için dünya meselelerini ve tarihsel süreçleri Avrupalı müverrihlerin perspektifinden değerlendirmek aslında Avrupa'nın siyasi ve iktisadi hegemonyasının pekişmesine daha da katkıda bulunmak demektir. Oysa bu Avrupa merkezci perspektif gücünü eşitsiz uluslararası siyasi ve iktisadi yapılanmadan almaktadır. Türk inkılabı nasıl kapitalizm ve sosyalizm dışında bir kalkınma modeli geliştirmek durumundaysa ideolojik açıdan da bağımsız ve özgün bir birikim yaratmak zorundadır.

Kadro dergisi ve ideolojisi genel hatları ile bu üç eleştiri üzerine kuruludur.

3.3.2. İnkılabı İçtimaileştirmek

Kadro Türk inkılabının ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplumsallaşmasını sağlamaya yönelik bir girişim olarak bir bakıma iktidar ile halk arasında mevcut ilişki biçimine radikal bir itirazı dile getirmektedir. İlk dört-beş sayıda Şevket Süreyya'nın eğitim, Halkevleri, gençler ve inkılap nesli gibi konular üzerine yazmış olması bununla ilgilidir. 18. sayıdan itibaren Tahir Hayrettin Köy ve Üniversite Reformu gibi konular ekseninde benzer meseleler üzerinde duracaktır. Hayrettin'in yazılarında Kadro'nun bu amacı çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır: “Biz, topraklarımızda yepyeni bir yapı kurmaktayız. Bu boğuşma, hakikaten devasadır. Yapıcılık mecburiyetini, şimdiye kadar hiçbir millet ve nesil, Türk milletinin GAZİ nesli kadar duymamış ve kabullenmemiştir. Bu ölçüsüz üstünlük, talim ve terbiye işlerimizde mihverin çocuk değil, cemiyet olmasını zaruri yapıyor. Ferdi sadece içtimaileştirmeyi değil, İnkılaplaştırma'yı ancak terbiye saydığımızı, bunun için söylemiştik. Hele köy terbiyesi, asla bir çocuk terbiyesi değildir; 10 milyonu gecen bir millet, bir halk kalabalığımızın terbiyesidir.”¹⁰⁷⁹

Burada formel eğitim aşan devletçi kitlesel bir örgütlenmeden söz edilmektedir. Halka rağmen halk için söylemine rağmen Kadro kitle mobilizasyonun

¹⁰⁷⁹ Tahir Hayrettin, “Kurtuluş Hareketlerimiz İnkılap ve Köy”, *Kadro*, S.20, Ağustos 1933, s. 35.

teknik geriliği yenebilmekteki gücünün de farkındadır.¹⁰⁸⁰ Vedat Nedim'in ifadesi ile bu sayede inkılap heyecanı iktisadi sahaya¹⁰⁸¹ taşınabilecektir. Kadro iktisadi temelde bir iş, eğitim ve örgütlenme seferberliği başlatmak istemektedir. Şevket Süreyya'nın dergideki ilk yazıları bu hususu öne çıkarmaktadır.

Şevket Süreyya'nın Kadro'daki ilk yazısının başlığı "Pesimist"¹⁰⁸²tir. Yeni bir inkılap heyecanı ve coşkusu yaratmak Şevket Süreyya'nın ilk yazılarının belirgin temasıdır. İnşa edilecek ideoloji için gerekli ve olumlu bir hava yaratmak ve devletçi kalkınma ideolojisinin bir an önce hayata geçirilebilmesi için yeni bir toplumsal örgütlenme modeli öneren Süreyya inkılabın bittiği ve tamamlandığı argümanından beslenen kötümser bir ruh hali ile mücadele etmektedir. Ona göre İnkılabın yeni bir atılım ve dinamizme ihtiyacı vardır. Kötümserlik ve kadercilik şimdiki koşullar içinde Türk inkılabının sosyal psikolojisi: "Pesimizm; cemiyetin seyrini, bu seyrin kanuniyetlerini idrak edemiyen ve cemiyetten ekarte edilen ferdin dimağına inikasıdır."¹⁰⁸³

Değişimin niteliğini anlamaktan uzak fert kabuğuna çekilerek kendi dar psikolojisi ve rasyonalitesi içinde yaşamaktadır. Türk inkılabı ve kadroları 1930'ların koşullarında heyecanından çok şey yitirmiş özellikle de mevcut sosyo-ekonomik politikaların yarattığı düzen halka beklediği refahı da sağlayamamıştır. Bunun neticesinde inkılabı da fert kendi sübjektif bakış açısı ile değerlendirmektedir. Şevket Süreyya'nın eleştirisi bu noktada açıktır: İnkılap topluma, ferdi çerçeveyi aşan ortak bir heyecan ve ülkü verememiştir. Eski düzeni yıkan inkılap, yeni değerleri oluşturma sürecinde ferdi, yalnız ve gayesiz bırakmış ve neticede bireyci bir akılcılık inkılap

¹⁰⁸⁰ Şerif Mardin bu durumu şöyle tespit etmiştir: "Kemalizm içinde, modernleşmenin örgütsel ve harekete geçirmeye ilişkin yanını fark eden biricik akım, bazı etkin Marksçıların da içinde yer aldığı Kadro (1931-1935) dergisiydi. Modernleşmenin harekete geçirici yanlarını Kemalistlerin gözden kaçırdıkları gibi onlar da, modern toplumun bütüleştirici şebekesinin özünü iyice göremediler ya da yasallığa dökemediler. Cumhuriyetin resmî tutumu, Anadolu'nun dama tahtasına benzeyen yapısını, hiç sözünü etmeden reddetmekti. Cumhuriyet ideolojisinin benimsettirildiği kuşaklar da böylece, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görüp reddettiler. Karşılaştıklarında, birer kalıntı olarak davrandılar onlara. Böylece merkez, Büyük Eşitleştirici rolünde çevrenin yeniden karşısına çıktı, bu da merkezin kasvetli ve sert görünümünü bir kez daha sergiledi. Kemalist ideolojinin yalınkatlığı, bu gerçeklerin aydınlığında ele alınmalıdır. Atatürk, siyasal harekete geçirme ya da toplumsal yapıya ilişkin köklü değişikliklere girişme aracılığıyla başaramadığı şeyi, ideoloji ile yapmaya çalışıyordu. İdeolojiye aktarılan çok ağır bir yükü bu." Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.52-53.

¹⁰⁸¹ Vedat Nedim, "Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına", *Kadro* S.1, Ocak 1932, s.7.

¹⁰⁸² Şevket Süreyya, "İnkılabın Psikolojisi Pesimist", *Kadro*, S.1, Ocak 1932, s.4.

¹⁰⁸³ Ş. Süreyya, "İnkılabın Psikolojisi", s. 6.

heyecanının en büyük düşmanı kesilmiştir. İnkılabın ilkelerine ve değer hükümlerine duyulan inanç yeniden tesis edilmelidir. Ferde göre değil cemiyeti esas alan ve inkılabı, onun savunan bir avuç idealist insanın elinde bırakmadan yeni bir kolektif optimizm geliştirilmesinin gerekliliği ortadadır.

2. sayıda da Şevket Süreyya bu konuyu işlemeye devam etmiştir. Türk inkılabının şimdi içinde bulunduğu koşullardaki durgunluk onun tamamlandığı ve bittiği anlamına gelmemektedir. Aksine inkılap geri teknik ve cemiyetten ileri olana doğru her geçen gün derinleşmekte ve bu bağlamda inkılabın mücadelesi daha da zorlaşmaktadır. Eski yarı sömürge düzeni ile kapitülasyon rejiminin bakiyeleri ve otokratik ve teokratik kurumların enkazı, psikolojileri ve kuramları ile mücadele etmek durumunda olan inkılap, ferdi ve toplumu da bu mücadeleye aktif olarak katmak durumundadır.

Bununla birlikte toplumda, geriliğe karşı mücadele etme, bir şeylere inanma ve yeni bir şey yapma heyecanı yitirilmiştir. Bu durumda eski cemiyetin bakiyesi olarak fert olumsuz ve yeni düzenin bir unsuru olarak olumlu; ama neticede aktif mücadelesi ile cemiyetin değişiminde esaslı bir rol oynamaktadır. Bu anlamda İnkılap, ferdi yeni bir toplumsallık içinde işlevsel olarak tanımlamalı diğer bir ifade ile özellikle gençleri yeni bir heyecana ortak ederek bir inkılap nesli yetiştirmek zorundadır.

İnkılabın yaşaması için gerekli olan “Şevk ve Antuzyazm”ı Şevket Süreyya bir nümayiş, sokak kalabalığı veya kaos olarak nitelemez. 1908 sonrasındaki coşku insicamsız bir kalabalığın disiplinsiz taşkınlığından başka bir şey değildir. Bu kitlenin ortak prensipleri, hedefleri ve güç aldıkları kolektif bir ruhsal dayanışma bulunmamaktadır. Yine Fransız İhtilali’nin kalabalığında da bireyciliğin ve insicamsızlığın başıboşluğunu görmek mümkündür. Oysa Şevket Süreyya’nın söz konusu ettiği heyecan sokağın ve bireyciliğin damgasını taşımayan I. Dünya Savaşı sonundaki ihtilallerin kolektif bir ruh disiplini ile oluşan heyecanıdır: “Şimdi, inkılâp nesli sokağın kalabalığı içinden kendi kendine ve kendi başına doğmaz. Muayyen bir inkılâp terbiyesi içinde, muayyen bir cemiyet kuruluşu için yetiştirilir ve hazırlanır. Şimdi inkılâbı benimseyen ve mukadderatını bu inkılâbın mukadderatına vakfeden herkes; çocuk, kadın, genç, ihtiyar bu devamlı ve prensipli inkılâp terbiyesinin bir mevzuudur. İnkılâp nesli, böyle kollektif bir yetişiş, duyuş ve hareket ediş disiplinine mevzu olan nesildir. Ferdî bir ruh macerası değil, toplu arayış, ve hareket ediş

ahlâkının, ruha verdiği “sonsuz tatmin, yahut inkılâp heyecanı, ancak böyle bir inkılâp nesli içinde yaşar ve kökleşebilir. Çünkü: Antuzyazm bir şuur hadisesidir. Mükteseptir. Ve ancak teşkilâtlı bir cemaat içinde doğar ve tekâmül edebilir. Lâalettayin bir fert, heyecan duymaz. Lâalettayin bir cemmigafir, heyecan duymaz. Bunların zahiren heyecanı andıran hareketleri bir takım sevkitaîlerdir. Bunlar devamsızdır. Renksiz ve karaktersizdir. Bunlar birtakım ihtilâçlardır ki, bu ihtilâçlar birbirine zıt işlere ve birbirine zıt istikametlere kolaylıkla sevkolunabilir. Başboş ferdin ve avare cemaatın, bazen kendi menfaatleri aleyhine, hattâ kendi dostlarını hırpalamak için harekete gelebildiğinin, bizzat kendi tarihimizde binbir misali vardır. Fakat gerek mektep içinde, gerek mektep haricinde, prensipleri muayyen, mütecanis bir terbiye stajı altında kalan bir cemiyet unsurunun, memleket işlerinde rey sahibi olduğu zaman, artık kendisinin gerek şuurunu, gerek tahteşuurunu teşkil eden fikrî unsurlara muhalif bir şahsiyyet olabilmesi ancak ruhî bir galatı hilkat eseri olabilir. Ve böyle bir tezahür, şuurun, kendisini teşkileden intibalar ve hükümler haricinde eser vermesi gibi, nadir hatta ihtimalsiz bir hadise teşkil eder.”¹⁰⁸⁴

Bu heyecan sadece formel değil topyekûn bir eğitimle bir ahlak haline getirilmeli hatta giderek bir din gibi kutsallaştırılmalıdır. Şevket Süreyya’nın toplumla inkılâp arasında bağ kurmayı kolaylaştıracak seküler ahlaki bir temel arayışı içinde olduğu söylenebilir. Burada eğitime özellikle inkılabı koruyup kollama noktasında tek tipleştirici bir işlev verilmişse de iktisadi kalkınma sürecinde geleneksel zihniyetin ve insan malzemesini dönüştürerek yeni bir toplumsal ve ahlak yaratabilme potansiyeli bağlamında da eğitimin gücü vurgulanmıştır.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁴ Şevket Süreyya, “İnkılabın Psikolojisi İnkılâp Heyecanı (Antuziasm)”, *Kadro*, S. 2, Şubat 1932, s. 7-8.

¹⁰⁸⁵ Cumhuriyet kadrolarının eğitsel görüşleri üzerine yapılan bir çalışma *Kadro* dergisinin inkılabın eğitim ideolojisi ile örtüşen taraflarına şöyle işaret etmiştir: “*Kadro*’nun inancına göre, yaşam mücadelesinde bu değerleri koruyabilmek için aralarında kültür birliğine dayanan yüksek düzeyde bir ulusal iç tutunum bulunan homojen bir vatandaşlar topluluğu yaratmak, onlara askeri beceriler, erdemler ve duyguların kazandırmak, nüfusun niceliğini artırılmak ve niteliğini iyileştirmek, bu yolda ulusun üyelerini güdülemek, ulusa ve vatana kopmaz bir bağlılık duygusu aşılamak, devrimlerle kurulan Cumhuriyet’i toplumun bütün katmanlarında içselleştirmek, Türklerde kendi ırksal ve onun bir sonucu olarak tarihlerinde tezahür eden medeni niteliklerine güven ve övünme duygusunun yaratılması, zihinlerin geleneğin ve dinsel dogmaların sınırlayıcılığından kurtarılması gereklidir. Yeni dönem, Atatürk ile hemen hemen özdeş olduğundan, Atatürk’e ve düşüncelerine bağlanmak da bütün bu bağlılıkların sağlamaştırılmasının bir gereği olarak görülmüştür. Bu dönemde, eğitim, *Kadro*’nun hedeflerini gerçekleştirmek için bir araç olarak işlev görmüş, güçlü ve saldırılmaz bir ulus-devlet olabilmek için gerekli görülen bu inanç, duygu, bağlılık ve düşünce ve becerileri kazandırmayı amaçlamıştır.” Hasan Ünder, “Kemalizmin Işığında Atatürk Döneminde (1923-1938) Eğitsel Değerler”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 1998.

3. sayıdaki “Halkevleri” başlıklı yazıda Ş. Süreyya bu konudaki görüşlerini biraz daha ayrıntılandırmıştır. 19 Şubat 1932 tarihinde Türk Ocakları yerine açılan Halkevleri’ni Şevket Süreyya olumlamaktadır.¹⁰⁸⁶ Yukarıda inkılapçı bir nesil yetiştirme hususunda fikirleri düşünüldüğünde bu normaldir.¹⁰⁸⁷ Tek bir merkezden yönetilecek sistematik kültürel bir telkin sayesinde gençlik aylaklık ve gayesizlikten kurtarılacak inkılap esaslarına göre hazırlanabilecektir. En azından Şevket Süreyya’nın özlemine çektiği dayanışma ve birliktelik ruhu ve heyecanı kültür üzerinden yaratılabilecektir. Oysa Şevket Süreyya için ferdin kendisini memleketin ihtiyaçları doğrultusunda topluma feda ettiği içtima bir iş ahlakı tesis edilmesi daha önemlidir. Türkiye gibi ülkelerde kendi işinde gücünde ve kazancında bir birey değil, günün yarısını kendine harcamış ise kalan yarısını da devlete ve topluma ayıran birey makbuldür: “Ondan istenen; bugüne kadar kendi menfaatine mevkuf olan; ya tarlası, ya tezgâhı, ya hususi veya resmî masası başında, sadece hayatını kazanmak için ayırdığı zamandan gayri bir Fazla vakittir. *İçtimaî işe, yani başkalarile beraber başkaları için çalışmaya* vakfedilecek bu zaman işte bizim anladığımız hakiki İŞ içindir. Bu başkaları için, başkalarına vakfedilen zamanda vatandaş, millet şeklinde yaşamanın ve milletin umumî davaları içinde haşır neşir olmanın zevkini duyacaktır! Yeni Türkiyede her vatandaşın bir de İÇTİMAİ İŞ sahibi olması ve bu işin onun ruhunu doyurması lâzımdır. Harp sonunda bir inkılâba sahne olmuş her yerde, Rusyada, İtalyada hattâ yeni Çinde, genç nesil kül halinde bu İçtimaî iş ve terbiye plânının içine alınmıştır. Buralarda genç neslin her mensubu, kendi meslek veya tahsil saatleri haricinde bir gençlik ve kültür müessesesi içinde yaşar ve orada kendi ruhunun zevkini ve tatminini bulur. Meselâ kalyada bir gençlik kulübü, gencin siyaset, cemiyet, kültür ufkunu her gün biraz daha açan ve onu bir (*Dağınık insanlar cemiyeti*) nin menfi

¹⁰⁸⁶ Şevket Süreyya Halkevleri’nin kuruluşuna yönelik hazırlık toplantılarının bir kısmına katılmıştır; ama Kadro Dergisinde de daha sonra otobiyografisinde Halkevleri’ne eleştirel yaklaşmıştır. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 432-433; Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.110.

¹⁰⁸⁷ Şevket Süreyya dergi yayınlanmadan önce de inkılapçı bir teşkilatlanma ve eğitim sorununu parti çevrelerinde verdiği konferanslar ve Hakimiyeti Milliye de dile getirmiştir. Giacomo E. Carretto ölümünden az önce gönderdiği bir mektupta Şevket Süreyya’ya bu konuda şöyle söylemiştir: “Enstitümüz kitaplığında Ülkü dergisini ve Recep Peker’in İnkılap Dersleri Notları’na göz gezdirdim. Kanımca o yıllarda irade kuvveti, yeni yeni prensiplere göre yeni nesiller yetiştirmek arzusu, Kadro’dan geliyor.” Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 210; Vedat Nedim Tör, *Kemalizmin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980, s.9. Niyazi Berkes o döneme ait anılarında Ankara Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevini yürüten Şevket Süreyya’nın aynı zamanda Halkevleri kitaplık komisyonu üyesi olarak çalıştığını söylemektedir. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yay. Haz. R. Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.74, s.81.

enstenktlerine göre değil, muayyen prensipler ve gayeler etrafında birleşmiş insanların müşterek ihtiyaçlarına ve zaruretlere göre hazırlar.”¹⁰⁸⁸

4. sayıda Şevket Süreyya İtalyan faşist gençlik teşkilatı örneği üzerinden Türkiye’de de gençliğin disiplinli bir örgüt içine alınması gerektiğinden söz etmiştir. Şevket Süreyya’ya göre böylesi bir örgütlenme içinde gençler Türk inkılabının ilke değer ve prensipleri ile güncel politikaları hakkında standart bilgi verecek bir donanımda yetiştirilmelidir. İtalya’da bu teşkilatın Balilla¹⁰⁸⁹ kısmında olan bir gence Mussolini’nin (Doçe) buğday siyaseti sorulduğunda ondan hemen kolayca özlü bir cevap alınabilmektedir. Bu teşkilat içinde yetişmiş diğer gençlere bu soru sorulduğunda alınacak yanıtlar da hemen hemen aynıdır. Türkiye örneğinde ise “Başvekilin Demiryolu Siyaseti Nedir?” diye sorulsa alınacak cevap Sivas’ta başka İzmir’de başkadır.

Genç neslin eğitim sorununu Şevket Süreyya Serbest Fırka döneminde Ali Fethi Bey ile İsmet Paşa arasında vuku bulan demiryolu siyaseti tartışması eksenine oturtur: “Dumlupınarı, Lozanı birer birer geçip Sivasa gelen Başvekil, bu çıplak Anadolu platformunda ve yakıcı bir yayla güneşi altında, kendi demiryolu siyasetini izah ediyordu. Alnı terden yanıyor, sesi susuzluktan bunalıyordu. Meçhul ufuklara karşı sıkılan yumruklarında, bir eseri çamurlara çalınmak istenen bir sanatkarın, bir akidesi hakarete uğramış bir müminin, zaptolunmaz tehevürü vardı. Sivas nutku günlerini unutmayanlar, bu tehevvürün manasını hatırlarlar: Dumlupınar, Lozan yolu ile Sivasa gelen ve daha ilerilere gitmek isteyen Türk Başvekili, Sivas istasyonunda devletin demiryolu siyasetini izah ederken, İzmirde bir fırka lideri, bize, Akvam Cemiyetinin kontrolü altında bir (mahmî) memleket olmak yolunu gösteren Mösyö Müllerin diliyle konuşuyor, İzmir sokaklarında bir kalabalık bu sesin peşinden alabildiğine koşuyor ve İstanbulda bir gazete, Sivas istasyonuna ilk treni götürenleri, cepleri şampanya şişeleri dolu bir bedmest kafiye gibi tasvir ediyordu.”¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ Şevket Süreyya, “Halk Evleri”, *Kadro*, S.3, Mart 1932, s. 35.

¹⁰⁸⁹ Süreyya’nın örnek verdiği bu gençlik teşkilatlanması İtalya’da 3 Nisan 1926’da oluşturulmuştur. Teşkilatın amacı Mussolini’ye bağlı yeni faşist bir jenerasyon yetiştirmektir. Teşkilat 8-15 yaş arasındaki gençlerin devam ettiği “Balilla”, 15-18 yaşındakilerin katıldığı “Avanguardie” ve kızlara yönelik “Piccole Italiane” isimli üç bölüme sahiptir. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095443279>

¹⁰⁹⁰ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, *Kadro*, S.4, Mart 1932, s.5-6.

Ş. Süreyya'nın yukarıdaki alıntıda zikrettiği nutku İsmet Paşa demiryolunun Sivas'a kadar gelmesi vesilesi ile yapmış Fethi Bey'in eleştirilerine karşılık Türkiye'nin liberal değil kendi ihtiyaçlarının dayattığı mutedil devletçi bir iktisadi politika ile kalkınabileceğini ileri sürmüştür.¹⁰⁹¹

Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki devletçilik ile liberalizm mücadelesinde Şevket Süreyya'nın yeri İsmet İnönü'nün yanındır. Dolayısıyla demiryolu siyaseti söz konusu olduğunda bütün bir gençlik devletçiliği savunacak bir pozisyonda olmalıdır; ama Türk inkılabı neticede İtalyan “balilla”sı gibi muhatabına üç satırda kristalleşmiş bir düsturla cevap verebilen bir nesil yetiştirememiştir. Şevket Süreyya'ya göre gençlik çağı içtihat çağı değildir: “Bu çağın insanına hayat ve cemiyet bilgileri, adeta evvelden hazırlanmış bir sistem halinde verilir.”¹⁰⁹² Bunun için de inkılaba normal eğitimi de içine alacak daha geniş bir teşkilat gerekmektedir. Böylece toplumun ve siyasetin ihtiyaçlarına göre gençlik hazırlanabilecek, gençlik hem inkılap avangardına yardım edecek ve zamanı gelince de onun yerine geçecektir.

Daha önemli olan husus böylesi bir telkin söyleminin içeriğinin maddi ve somut hale getirilmesidir. Filmler, radyo programları, gazete ve kitaplarla etkili olmaya çalışan, gündelik yaşamı doğrudan belirleyen kozmopolitizm gençliği ahlak laubaliliğine sürüklemektedir. Verilecek eğitimin bu menfiliği gidermesi ve gencin maddesine hitap etmesi için kitap, roman hikâye ve film vb. formunda ürünler içermesi gerekmektedir. Ayrıca gençlik çağı içtihat çağı olmadığı gibi insanın zannedildiği gibi en asi çağı da değildir: “Asi genç, disipline uymayan ve nizamı bozan genç ancak, birarada yetişmenin heyecanı kendisine duyurulmayan gençtir.”¹⁰⁹³

Şevket Süreyya “bütün prensipleri üstünde mutabık kalınmış ve bu prensiplerin tatbik yolları” ayrıntıları ile belirlenmiş bir gençlik hareketinin örgütlenmesini istemektedir. Ona göre: “Türk yurdunun her bucağına serpilmiş, binlerce, yüz binlerce, milyonlarca Türk çocuğunun aynı teşkilât içinde aynı kıyafet, aynı hareket temposu,

¹⁰⁹¹ 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'ta yapılan bu konuşmaya Fethi Bey 7 Eylül 1930 tarihinde İzmir'de yaptığı bir konuşma ile cevap vermiştir. Bu konuşmalar için bkz. “İsmet Paşa'nın Sivas Nutku”, ss. 22-31; “Fethi Bey'in Nutku”, ss. 32-35, *Bilanço 98 75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*. Ed. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

¹⁰⁹² Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, *Kadro*, S.4, Mart 1932, s.6.

¹⁰⁹³ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, s. 7.

aynı telâkki altında vereceği şen, kendinden emin ve muhteşem birliğin manzarası ruhu sarsan bir şeydir.”¹⁰⁹⁴

Hatta Şevket Süreyya Ankara Halkevi’nde gençliğin eğitime yönelik verilen bir konferans¹⁰⁹⁵ vesilesi ile kitle seferberliği ve eğitimi konusunda da iktidardan farklı düşündüğünü belirtmiştir: “Gençliğin yetiştirilmesi işine müdahale etmenin, genç neslin müttehit bir terbiye sistemi altına alınmasının esbabı mucibesini ve bu terbiyenin millî mahiyetini tespiteden bu konferansı *geniş ve plânlı* bir gençlik faaliyetinin takibetmesi kabildir. Bu faaliyetin ilk kademesini, genç neslin hazırlanması hareketinin bütün müdir fikirlerini konkrete prensipler halinde tespitedecek olan ve bu prensiplerin hayata tatbik tekniğini, günün usullerine ve icaplarına göre veren bir program vücade getirilmesi teşkileder. Millet içindeki kültür hareketlerini merkezleştirmek ve istikametlendirmek gayesini istihdafeden Halkevleri programının böyle geniş manalı bir “Gençliği yetiştirme” faaliyeti için kâfi olmadığı tabiidir.”¹⁰⁹⁶

1 Şubat 1933 tarihinde Bursa Ulucami de ezanın Türkçe okunmasına tepki gösteren bir grup beraberinde topladığı kalabalıkla ezanın Arapça okunmasını talep etmiştir. Güvenlik güçlerinin kalabalığı kısa sürede dağıtması ile olay büyümeden önlenmiştir. O esnada İzmir’de bulunan Mustafa Kemal’e Bursa’da bir irtica ayaklanması olduğu haberi verilince Mustafa Kemal hızla Bursa’ya gelerek olayları bizzat tetkik etmek istemiştir. Mustafa Kemal neticede olayın o kadar büyük olmadığını anlamış; ama idarecilerin gevşekliği ile özellikle gençlerin ilgisizliklerinden yakınmış ve daha sonra söylenip söylenmediği tartışmalara yol açan Bursa Nutku’nu irat etmiştir.¹⁰⁹⁷

Derginin 14. sayısının “Kadro” başlıklı giriş kısmında Şevket Süreyya yukarıdaki Halkevleri eleştirisini Bursa’daki bu olay vesilesi ile daha da keskinleştirmiştir.

¹⁰⁹⁴ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, s. 9.

¹⁰⁹⁵ Konferansı Şevket Süreyya’nın Halkevi kuruluş çalışmalarına beraber katıldığı ve o dönemde Halk Fırkası idare heyeti azası ve Bolu mebusu olan Hasan Cemil Bey vermiştir. Konferansın konusu “Gençlik Nasıl Yetiştirilir?”dir.

¹⁰⁹⁶ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, s. 8.

¹⁰⁹⁷ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen İlk Tepkiler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.10, 2006, s. 85-86.

Şevket Süreyya Faşist İtalya, Sovyet Rusya ve Yeni Almanya ile karşılaştırarak Türk inkılabının bu bağlamda pek bir ilerleme kaydedemediğini belirtmiştir. İktidar, bürokrasi, yerel kadrolar ve entelektüeller eleştirisinin odağındadır. Yerel idare bu tür kalkışmalar karşısında basit önlemler almakta, Bursa münevveri piyes ve konser işleri ile uğraşmaktadır. Onun temel iddiası gençliğin inkılapçı bir tedrisattan geçirilmemesinin bu olayların yaşanmasına yol açtığıdır. “Gençlik müesseselerini politikalaştırmıyacağız diye, inkılâp nesline uslu ve kâmil bir çelebi terbiyesi vermekte olduğumuzun acaba farkında mıyız?”¹⁰⁹⁸

Bu, Şevket Süreyya’nın Kadro ilk çıktığı andan itibaren savunduğu bir şeydir. Bursa’daki olaylar karşısında da inkılabı Mustafa Kemal savunmak zorunda kalmıştır. Bu durum inkılap kadroları açısından ibretliklidir: “Ne kadar isterdik ki, Büyük Şef, hâdisе yerine varmazdan çok evvel, hâdiseden hiçbir eser kalmamış olsun, isterdik ki, türbelerin dibinde, şadırvanların yalağında türeyen çıyanlar, Cumhuriyet memurlarının şahsında rejimin şerefini sokmağa çalışırken, taşkın bir Bursa gençliğinin şuurlu reaksiyonu neticesinde, hampaları olan Tatarların, Arnavutların, Boşnakların mülevves davalar ile berber süprüntü yığını gibi şehrin dışına, çoktan sürülmüş bulunsun. İsterdik. Kubilay düştüğü gün de aynı şeyleri istemedik mi?. Fakat, bütün bu istediğimiz şeylerin yapılabilmesi için inkılâp kuvvetlerinin memleketin her noktasında, aynı akide birliği, aynı karar sertliği ile hazır tutulması lazım. Hazır tutulması için buna göre yetiştirilmiş olması lâzım. Buna göre yetiştirilmiş olması için de inkılâbın henüz bitmediğine ve durmadığına inanmak lâzım.”¹⁰⁹⁹

İnkılabın düşmanı çoktur: Menemen Olayı’nda yeniden ortaya çıkan kara kuvvet, dışarıdaki efendileri için çalışan Galata, cüppesinin altında bir Mecelle veya

¹⁰⁹⁸ “Kadro”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s. 3

¹⁰⁹⁹ “Kadro”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s. 4. Tartışmalı Bursa Nutku şöyledir: “Türk genci, inkılapların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Rejimi ve inkılapları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı ve bir hareket duydu mu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır... demeyecektir. Hemen müdahale edecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla... Nesi varsa onunla eserini koruyacaktır. Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp, suçlu, diye onu yakalayacaktır. Genç, 'Polis henüz inkılap ve cumhuriyetin polisi değildir' diye düşünecek fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek: 'Demek adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lazım...' Onu hapse atacaklar, kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber; bana, İsmet Paşa 'ya, Meclis 'e telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışılmasını, kayırılmasını istemeyecek., diyecek ki: Ben, inan ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimizde haklıyım. Eğer buraya, haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir...' İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği..." Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşit Ülker, *Atatürk'ün Gizlenen Bursa Nutku*, Nokta Yayınları, İstanbul, 2012.

silindir şapkasının altında bir tomar kapitülasyon taşıyan Osmanlılık yanlıları ve yenilgiye uğratılamamış bir tabiat. Böylesi bir düşman cephenin yarılması ve çözülebilmesi için iki nesile ihtiyaç vardır. Bu nesle düşmanlar açıkça tanıtılıp gösterilecek genç yumruklar bunların kafasına inecektir. Ayrıca bütün bunlar Şevket Süreyya'ya göre kültür eksenli bir eğitim ve örgütlenme seferberlik ile sorunun çözülemeyeceğini de göstermiştir: “Biz “kültür”den çok fazla şeyler bekliyoruz. Kültür, inkılâbın siyasî mücadele şiarlarını ve siyasî mücadele kaidelerini veremez. Eğer, bu şiarları veren ve bu kaideleri belleten bir teşkilâtımız varsa, kültür faaliyetimiz, bu siyasî heyecanı süzer, temizleştirir ve neşveli kılar. Kültür, bir genç inkılâpçı için, yorgunluklarını giderecek ve gönlünü tazeleyecek bir vasıta, inkılâp rejimine kültür kapısından girilmez. Kültürün bahçesine inkılâp rejiminin sarp yamaçlarından asılır.”¹¹⁰⁰

17 Nisan 1933 tarihinde Bulgaristan'ın Razgrad kasabasında Türk mezarlığına yapılan saldırı ve buna Türkiye'de gençliğin verdiği tepki sonrasında yaşananlar Şevket Süreyya'nın Kadro'da şu soruyu sormasına neden olmuştur: “Türkiye'de bir gençlik davası var mıdır? Olmasa bile olacaktır...”¹¹⁰¹

Olayı protesto eden Milli Türk Talebe Birliği yönetici ve üyelerinin, hükümetin diplomatik hassasiyetleri de gözeterek protestoların şiddetlenmemesini istemesi üzerine tutuklanması sonucunda polis ile gençler karşı karşıya gelmiştir.¹¹⁰² Şevket Süreyya'ya göre yol gösterilmeyen ve teşkilatlandırılmayan gençliğin bu hareketleri inkılaba bu potansiyeli değerlendirmek zorunda olduğunu açıkça göstermiştir. Mesele İtalya ve Rusya örneklerinde olduğu gibi gençlere tek tip üniforma giydirmek değil onların kafalarını zapturapt altına alabilmektir. Bu akıncı ve serdengeçti nesle vazifeler vermek gerekmektedir: “Bu vazifelerin millete yaptırılan büyük kalkınma işi niçin ve nasıl alâkadar olduklarını anlatmak. Bu vazifelerin memleket yapısında nasıl plân,

¹¹⁰⁰ “Kadro”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s. 4. Kadro ve Ülkü dergilerini karşılaştırmalı bir analize tabi tutan Hakkı Uyar Kadro ile resmi tez ve ideoloji arasındaki temel farkı şöyle tespit etmiştir: “*Kadro* Dergisi, bu iskeleti sosyo-ekonomik görüşleri ile doldurmaya çalışırken ve Kemalizmi ekonomik anlamda bir milli kurtuluş ideolojisi olarak üçüncü dünya uluslarına önerirken, *Ülkü* dergisi sosyo-kültürel açıdan yaklaştığı Kemalizme halkçı ve/veya köycü, siyasal ve kültürel bir içerik kazandırmaya çalışmıştır.” Hakkı Uyar, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro Mecmualarının Karşılaştırmalı İçerik Analizi”, *Toplum ve Bilim*, S.74, 1997, s. 190.

¹¹⁰¹ “Kadro”, *Kadro*, S. 17 Mayıs 1933, s. 3

¹¹⁰² Hakan Uzun, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olaylar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3, 2009, ss.57-81.

iş ve ideal mafsallaşmaları yaptıklarını göstermek. Cephede seçme kıt'a ve seçme zabitin vazifesi nasıl zaferi bir manivelâ oyunu ile bu tarafa atmak ise, böyle bir gençliğe verilen vazifenin de tıpkı onun gibi olduğunu ispat etmek.”¹¹⁰³

Şevket Süreyya için inkılap değerlerini içselleştirerek onu savunabilecek ve devletçilik temelinde kalkınma mücadelesinde yer alabilecek bireyin eğitimi önemlidir. Ordu millete gönderme yapan, militarist, aşırı milliyetçi bir söylem ile kalkınma yolunda bir seferberlik ruhu yaratılmak istemesinin sebebi budur. Bu eğitim kitlesel, müttehit, devamlı ve sistemli olmalıdır. Alman, Rus ve özellikle İtalyan örneklerinin zikredilmesi özellikle bu bağlamda önemlidir. Şevket Süreyya da dâhil olmak üzere o dönem siyasetçi ve entelektüelleri bu aşırı milliyetçi örgütlenmelerin varlığından etkilenmişlerdir.

Ayrıca Şevket Süreyya bir eğitimcidir. Kadro dergisinde yazarken de Maarif Vekâlet’inde çalışmaktadır ve aynı zamanda Ankara Ticaret Mektebi müdürüdür. Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi (1932), İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi (1933) isimli çalışmaları Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından basılmıştır. Sovyetler’de gördüğü eğitim biçimini Türkiye’ye uyarlamaya çalışmıştır ve Yakup Kadri’nin dediği gibi dergiyi çıkaranların icraatlarını yerinde görmek isteyen Mustafa Kemal okula gelip Şevket Süreyya’dan eğitim yöntem ve uygulamaları hakkında bilgi almış ve “bizim yapmak isteyip te yapamadığımızı yapmışsın”¹¹⁰⁴ diyerek bizzat tebriklerini iletmiştir. Ayrıca Şevket Süreyya için şunları söylemiştir: “Gördüklerim yüreğimi sevinç ve büyük umutla doldurdu. Türk çocuklarının yüksek kabiliyetine inanım tamdır, bunun binbir delili görülebilir. Fakat bugün burada gördüğüm eser herhalde, görülmeye ve takdir olunmaya değer en kıymetli bir beşarettir. Bir bilgi yapısında yetişmek fırsatına erişen çocuklarımızı tebrik eder ve memlekete faydalı olmalarını dilerim. Kıymet ve kudretini canlı eserile göstermiş bulunan Müdür Şevket Süreyya Beyi takdir eder ve kendisinin daha geniş çalışma eserlerini iftiharla göreceğime olan inanımı beyan eylerim.”¹¹⁰⁵

¹¹⁰³ “Kadro”, *Kadro*, S. 17 Mayıs 1933, s. 4.

¹¹⁰⁴ *Atatürkçülüğün Sosyal ve Ekonomik Yönü Semineri*, s.84.

¹¹⁰⁵ Aydemir, *Tek Adam c.3*, s. 437. Vedat Nedim’in Matbuat Müdürlüğü döneminde çıkarılan La Turquie Kemaliste dergisinde Şevket Süreyya’nın müdürlüğünü yaptığı okul şöyle tanıtılmıştır: “Ankara Ticaret Lisesi her açıdan modern öğretim sistemine dayanmaktadır. Aynı alanda yapılan ve en ince teferruatına kadar düşünülmüş eğitim anlayışlarının en yeni verilerine dayalı bu sistem yeni Türkiye’nin eğilimlerine ve ilerici görüşlerine tamamen uymaktadır. Bu sebeple, aktif ve dinamik bir eğitim olduğu söylenebilir. Okulun teorik ve pratik öğretim anlayışı, öğrenciyi hocanın elinde pasif ve

Neticede Şevket Süreyya'ya göre Türkiye kendi koşullarına uygun kendi ihtiyaçlarının şekillendirdiği bir teşkilat kurup bir an önce bir eğitim seferberliğine başlamalıdır. Kendisi bir eğitimci olarak işin içindedir ve kuruluş çalışmalarına katkı verdiği Halkevleri'ni bu anlamda bir başlangıç hamlesi olarak olumlu karşılamış; ama faaliyetlerinin ve kapsamının genişletilmesi ve zenginleştirilmesi hususunda eleştirilerini dile getirmekten de çekinmemiştir. Görüldüğü gibi Kadro'nun ilk sayılarında Şevket Süreyya'nın dikkati inkılap pedagojisi üstüne yoğunlaşmıştır. İdeolojik mahiyetteki yazıların yayınlanmasında önce eğitim üzerinde çokça durmuş olması da dikkat çekicidir.

3.3.3. Tarihsel Materyalizm, Teknik ve Avrupa-Merkezcilik

Şevket Süreyya yıllar sonra Kadro ideolojisini anlatırken onun alameti farikasının metot ve dünya görüşü olduğunu ifade etmiştir. Kemal Karpat ise Kadrocu metodu şöyle özetlemiştir: “Kadro'nun ekonomik ve toplumsal sorunları ele alış tarzı, bir cümleyle, toplumu ve toplumsal işleri sosyal bir açıdan görmek yöntemi silinip gitmedi, birçok aydının düşüncesinde derin izler bıraktı. Kadro, ekonomik ve toplumsal sorunları siyasi bir açıdan ele alma alanında il büyük girişimdi ve çeşitli toplumsal incelemelerin yapılmasına yol açtı. Görüşleri eklektik ve eksik olmakla beraber, hemen hiç işlenmemiş bulunan toplumsal incelemeler alanında atılmış ilk adım olma üstünlüğünü taşıyordu.”¹¹⁰⁶

Kadro kendisini inkılaba bir ideoloji tedvin etmek ile vazifelendirirken tarihsel maddecilik temelinde yükselen orijinal bir dünya görüşü ortaya koymuştur.¹¹⁰⁷

Şevket Süreyya tarihsel maddeciliği sınıflar arasındaki değil milletler arasındaki özellikle tekniğe tahakküm tarzının yol açtığı eşitsizlikler ekseninde ele almıştır. Hâkimiyeti Milliye de sosyal materyalizm olarak etiketlenen bu yaklaşımı Kadro dergisinde pek işlenip geliştirilememiştir. 3. sayının “Kadro” başlıklı giriş yazısında Platon'dan Hegel'e uzanan çizgideki maddenin evveline hep bir şeyler

hareketsiz bir eleman olarak görmek yerine, onun karakterine uygun ve onu bireysel araştırmalara yöneltmek bir sistemdir. Şimdiye kadar Lise'yi ziyaret eden yabancı hocalar ve pedagoglar, öğrenciye bir çalışanın ve araştırmacının ihtiyaç duyacağı gerçek meziyetleri kazandıran bu öğretimin başarılarını dile getirmeyi ihmal etmemişlerdir.” “Le Lycee De Commerce D'Ankara”, *La Turquie Kemaliste*, s.13 Haziran 1936, s. 14. *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si*, *La Turquie Kemaliste* Tıpkı Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 296-297.

¹¹⁰⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.171.

¹¹⁰⁷ *Atatürkçülüğün Sosyal ve Ekonomik Yönü Semineri*, s. 62.

yerleştirme gayretinde olan idealist (teolojik) tefekkür tarzı eleştirilmiştir. – ki bu kısım büyük ihtimalle Şevket Süreyya tarafından kaleme alınmıştır- Bu bakış tarzı ile tarihin doğru şekilde anlaşılması mümkün değildir: “Bütün maceralarımızın, bütün didişmelerimizin, bütün perişanlığımızın sebebi de bundadır. Obje ile süje, tabiatle insan, veya, cemiyetle fert arasındaki göz karartıcı uçurumu, bu, kazmıştır.”¹¹⁰⁸

Buna göre Descartes’in ünlü sözü de şöyle değiştirilmelidir “varım demek ki düşünüyorum.” Kökeni eski teolojiye dayanan idealizmin iddia ettiği gibi başlangıçta ne söz ne eylem ve ne de fiil yoktur; sadece madde vardır. Bütün bu başlangıç olarak sayılan unsurlar maddenin ürünüdür. Aslında pençe ne ise insan da fikir odur. İnsan tabiat üzerinde ve dolayısıyla kendi mukadderatı üzerinde ancak aletler vasıtası ile etkili olabilir: “İnsan, eşya ile fikir üzerindeki hükümlanlığını kaybetmemelidir”¹¹⁰⁹

4. sayının Kadro başlıklı giriş kısmında ise İnkılap ve Kadro kitabının önsözünde yer verilen ideoloji bahsi alıntılanarak yöntemsel fikirler tartışılmıştır.

Buna göre ideoloji bizi kuşatan cemiyet şartlarının zihnimize yansması ve bu yansımaların belirli formül ve doktrinler şeklinde ifade edilmesidir. Bu cemiyet şartları ise iki şekilde zihne tesir edebilirler. İnsanın hayatını idame ettirebilmesi için tabiatla temas etmesi gerekir ve insanın tabiatla bu münasebet şartlarının bütününe teknik denir. İnsan elindeki üretim aracının niteliğine göre tabiat ile bir ilişki kurabilir ve bu ortaya çıkan cemiyetin sosyo-ekonomik bünyesi ve dolayısıyla ahlak, hukuk ve sanat anlayış ve söylemlerinin belirlenmesinde de etkilidir. Geri teknikli bir cemiyette ileri bir kültür hayatı teşekkül edemez. İleri cemiyet gelişmiş üretim tarzı ve araçlarına dayanan yüksek bilim, kültür, ahlak, sanat ve hayat yaklaşımları geliştirebilmiş cemiyettir.

İnsanların birbirleri ile kurdukları münasebetler başka bir ifade ile sosyal koşullar ikinci tesir kanalıdır. Sosyal ilişkiler, üretim, iktisat, mülkiyet, hukuk, siyaset ve kültürel alanda görünür hale gelir. Cemiyet içinde tekniğin (üretim tarzı ve araçları) gelişimi ile değişen ve aynı zamanda tekniğin üstünde de müessir olan sosyal şartların bütünü cemiyetin manevi dokusunu oluşturur: “İşte bir cemiyetin ideolojisi, o cemiyetin içinde yaşadığı bu teknik ve sosyal şartların, muayyen prensiplere göre ve onların inkişaf istikametleri dahilinde izah ve ifadesidir.”¹¹¹⁰

¹¹⁰⁸ “Kadro”, *Kadro*, S.3, Mart 1932, s. 3.

¹¹⁰⁹ “Kadro”, *Kadro*, S.3, Mart 1932, s. 3.

¹¹¹⁰ “Kadro”, *Kadro*, S.3, Mart 1932, s. 3; Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, s. IV.

Kadro inkılabı bu yeni yöntem ışığında ideolojik bir vuzuh kazandırmak istemektedir. Siyasi ve iktisadi istiklal bu anlamda fikri istiklal ile yakından bağlantılıdır. Türk milleti kanlı bir mücadele sonucunda siyasi istiklalini kazanmış ve şimdi de iktisadi sahada kurtuluşunun peşine düşmüştür. Dolayısıyla Türk milleti bu mücadelesi ile Türk biliminin temellerini de atmıştır. Bu çerçevede bakıldığında Kadro'nun yapmak istediği millete hem kendi hem dünya tarihini iktisadi perspektiften değerlendireceği özgün bir ideoloji vermek ve bu sayede inkılabın ilmi görüşte istiklalinin tesis edebilmesine yardımcı olmaktır.¹¹¹¹

Tarihsel maddeciliğin bir yöntem olarak benimsenmesi tekniği hızla temellük edilmesi gereken bir olguya dönüştürmüş ve bu bağlamda Türk inkılabı da teknik bir inkılap olarak tanımlanmıştır. Sorun teknik gerilikten kurtularak kalkınabilmektir ve bunun yolu tabiata etkili bir müdahalede bulunabilmekten geçer.

Türkiye Osmanlı'dan bir yarı-sömürge ekonomisi devralmıştır ve dünya ekonomisinin tahakküm edici varlığı karşısında Türkiye ekonomisi şimdi de cılız ve güçsüzdür. Şevket Süreyya'nın analizinde hem bir bütün olarak Osmanlı hem de Cumhuriyetin 1930'lu yıllara dek izlediği ekonomi politikaları eleştirel bir şekilde ele alınmaktadır. Bu eleştirideki vurgu daha çok Osmanlı geçmişine yapılmıştır. Osmanlı Devleti de yarı sömürge bir devlettir. Bir yarı sömürge toplum lehine gelişen bir toplum-tabiat mücadelesi yoktur. Bunun doğal sonucu teknik geriliktir. Yarı sömürge toplum tabiatın kör kuvvetinin elinde esirdir.

Toplum yozlaşmış bir hiyerarşi ile geri bir takım dini müeyyidelerle yönetilmekte siyaset ve iktisat ise milli gerekliliklere göre değil harici ve yabancı menfaatlerin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir. Eski Osmanlı Türkiye'si kendi mukadderatına hâkim olmayan iktisaden geri ve bağımlı bir iktisadi memleketlerdir. Osmanlı köyü büyük metropol sanayileri için çalışmakta, köyün yarattığı fazla kıymetler bu sanayi merkezlerinde toplanmaktadır.

Osmanlı şehri ise yabancıların ucuz mallarının dağıtıldığı pasif bir pazar mahiyetindedir. Şehrin fazla kıymetleri de hudut haricinde birikmektedir. Osmanlı devleti tabiata esir ve yabancı sanayi memleketlerine de iktisaden bağımlıdır. Milli emek sanayici devletler tarafından sömürülürken yönetici zümre de Batılı düşünce alışkanlıkları ve kalıpları içinde hareket etmektedir. Bu anlamda yeni Türkiye Osmanlı

¹¹¹¹ "Kadro", *Kadro*, S.7, Temmuz 1932, s. 4.

Devleti'nin geriliğine karşı bir tepki olarak doğmuştur. Dolayısıyla Türk İnkılabı yeni bir sosyo-ekonomik düzen yaratmak durumundadır.¹¹¹²

Bu eski-yeni karşıtlığı Şevket Süreyya'nın liberalizm taraftarları Ahmet Ağaoğlu ve özellikle Darülfünun müderrislerinden İbrahim Fazıl ile girdiği tartışmalarda daha da vurgulu bir hal almıştır. Şevket Süreyya için inkılabın gerisinde kalan bir Darülfünun ancak bir Cavit Bey iktisatçısı yetiştirebilir. Darülfünun ve onun savunduğu fikirler Osmanlı geçmişi ile özdeşleştirilmektedir. Şevket Süreyya'nın ve genelde Kadro'nun en şiddetli eleştirdikleri kurum Darülfünun olmuştur: "Fakat metod itibarile Avrupai olmakla beraber, milli taharrilerden gıda almıyan, yani bizim için doğru olmıyan ve orjinal olmıyan bir milli iktisat ilmi, yani Reviziyonsuz bir Ch. Gide, bir Colson ancak bir Cavit Bey iktisatçısı yetiştirir."¹¹¹³

Son tahlilde tekniğin temellük edilmesinin gecikmesinde etkili olan liberal iktisadi ve siyasi düşünce ve bunun taraftarlarıdır. Şevket Süreyya burada İttihat Terakki'nin Cumhuriyet yönetiminin ekonomi politikaları ile de süreklilik gösteren milli iktisat uygulamalarını paranteze almıştır. Kapitülasyonları kaldıran, ekonomiyi Türkleştirmek için uğraşan, devlet iktisadiyatını uygulayabilmek için iktisadi alt yapıyı ve hukuki mevzuatı hazırlayan neticede hem bir burjuvazi hem de sermaye birikimi yaratmak isteyen İttihat ve Terakki'nin son dönem müdahaleci politikaları analiz dışı bırakılmıştır.¹¹¹⁴

¹¹¹² Şevket Süreyya, "Millet İktisadiyatı Tabiata Tehakküm", *Kadro*, S. 3 Mart 1932, s. 20. Bu yorumlarda Osmanlı karşıtlığı oldukça belirgindir. Nitekim Yakup Kadri de bunu açık bir biçimde şöyle ifade etmiştir: "Türk İnkılâbının dinamik hamlesinden ne anlıyoruz? Bunun manasını dört kelimelik bir formül ile taarif etmek mümkündür. Türk inkılâbının *dinamik* hamlesi, Osmanlı tarihinin seyrine karşı durmak bilmeyen bir yürüyüştür." Karaosmanoğlu, *Atatürk*, s. 170. Başta Mustafa Kemal olmak üzere inkılabın yönetici sınıf kültürel alandaki tezahürleri itibari ile Osmanlı geçmişi ile hesaplaşırken Şevket Süreyya ve Kadrocular iktisadi temelde Osmanlı geçmişinin aşılması gerekliliğini ileri sürmektedirler.

¹¹¹³ Şevket Süreyya, "İnkılabı İdeolojisi Darülfünun İnkılap Hassasiyeti Cavit Bey İktisatçılığı", *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s. 11. Ş. Süreyya'nın fikriyatında İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit Bey de Osmanlı Devleti'nde izlenen liberal politikalar ile özdeşleştirilmiştir. Darülfünun da liberal bir iktisadi öğretiler savunmaktadır. Devletçiliğe karşı liberalizmi savunan isimler eski Osmanlı zihniyetini temsil etmektedirler. Şevket Süreyya Meşrutiyet Türkiye'si koşullarında izlenen İttihatçı iktisat politikalarını da şöyle özetlemiştir: "1-Garp sermayesile geniş ve müsamahakâr teşriki mesâî. Ecnebi sermayesinin imtiyazlar verilmesi suretile celbi. Meşrutiyet teâmülleri dahilinde istikrazlar. 2-Gümrüklerde serbesti ve yahut himayenin ancak bazı gıda maddelerine tatbiki. 3 Düyunu umumiyyeye sadakat ve borçları kayıtlar ve şartlar göstermeden kabul etmek. 4-Osmanlı Bankası imtiyazlarının masuniyeti ve Devlet bankası Fonksiyonlarının bu bankada toplanılması. 5-Dahilde İnhisarlardan kaçınmak. 6-Millî sanayi tesislerinden müctenip bulunmak 7-Türk unsurlarının İktisadî rollerini daha ziyade Rum, Ermeni ve saire gibi ekalliyetlerin ecnebi sermaye ve emtiasına mutavassıttık rollerini kazanmak ve benimsemekle tahdit etmek." Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Don Kişotun Yeldeğirmenleriyle Muharebesine Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair", *Kadro*, S.17, Mayıs 1933, s.14-15.

¹¹¹⁴ İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat Politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Şevket Süreyya derginin ikinci sayısında Ali Nüzhet Bey'in hakkında bir kitap yazdığı Ziya Gökalp üzerine görüşlerini verirken iktisadi sahadaki düşünsel ve politik sürekliliği kısmen de olsa onaylamıştır. Kendi -dolayısıyla Kadro dergisi- düşünceleri ile Gökalp'in düşünceleri arasındaki benzerlikleri de vurgulamıştır. Şevket Süreyya'nın Gökalp'e yönelik eleştirisi iki yönlüdür.

Gökalp E. Durkheim (içtimai mefkurecilik) ile K. Marx'ı (tarihi maddecilik) kıyasladığı makalesinde Marx'ın iktisadi olaylara temel bir belirleyicilik atfederek diğer sosyal olayların etkilerini ikincil düzeye (gölge hadiseler) indirgediğini belirtmiştir. Gökalp Marx'ın bütün diğer sosyal olay ve müesseselerin gelişimini son tahlilde iktisadi gerçekliğin tayin ettiği şeklindeki yaklaşımını eleştirmektedir.¹¹¹⁵

Şevket Süreyya Gökalp'in Marx'ı bu şekilde eleştirmesini dar ve yüzeysel bulur ona göre altyapı-üstyapı ilişkisi "tarihi materyalizma" da Gökalp'in ileri sürdüğü basitlikte değildir. Şevket Süreyya, kendi görüşlerini ortaya koyarken Gökalp'in tarihsel maddecilikten gereği gibi faydalanamamasını eleştirmektedir.

Gökalp kendi devrinin öncü ve ilerici bir temsilcisi olarak ahlak, hukuk ve sanat anlayışlarını millileştirmiş ve kozmopolit bir yönetim altında yaşayan insanları dil, din ve dilek birliği içinde biraya getirebilmiştir.¹¹¹⁶ Yine iktisadi Türkçülük şeklinde formüle ettiği ve içtimai mülkiyeti ve serveti bireysel olanın önüne koyan, bütün toplumsal sınıfların refaha kavuşmasını öngören bir kamusal menfaati savunan, ziraatı ihmal etmeden büyük sanayinin tesisini mümkün kılacak himayeci bir milli iktisadın gerekliliğinden bahseden solidarist görüşlerinin günün iktisadi edebiyatı devletçilikle müşabeheti de bulunmaktadır.¹¹¹⁷

Buna rağmen Gökalp'in millet tarifinde iktisadi mukadderat iştiraki tam olarak işlenmemiştir ve dolayısıyla onun iktisadi fikirleri bugünkü anlamda bir iktisadi devletçiliğe karşılık gelmemektedir. Gökalp savaş öncesi iktisaden bağımlı bir ülkenin nazariyesidir ve ondan bu anlamda milli bir iktisadi kalkınma programı beklemek de gereksizdir zaten kendisi de Türkçülüğün Esasları'nda iktisadi faslı sonlandırırken bu hususta daha fazla tetkik yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹¹¹⁸

¹¹¹⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, Haz. Ş. Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 26.

¹¹¹⁶ Şevket Süreyya, "Polemik Ziya Gökalp", *Kadro*, S.2, Şubat 1932, s. 34, s.37.

¹¹¹⁷ Ş. Süreyya, "Polemik Ziya Gökalp", s.38. Gökalp'in bu görüşleri için bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. M. Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 172-176.

¹¹¹⁸ Ş. Süreyya, "Polemik Ziya Gökalp", s. 38-39.

Savaş öncesinde ve sırasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürlerin etkisi ile İttihat ve Terakki'nin iktisadi bağımlılığı ortadan kaldırmak için yaptıkları işler son tahlilde milli bir iktisat yaratamamıştır. Şevket Süreyya'nın Gökalp eleştirisi daha çok bu milli iktisat siyasetinin yetersizliği ile ilgilidir. Yukarıda Cavit Bey iktisatçılığı altında toptan mahkûm ettiği İttihat ve Terakki politikalarını burada daha ihtiyatlı değerlendirmiştir: “Bu iktisaden tâbi memleketi, bazı bünye değişikliklerine sahne kılan Genç Türklerin bu hareketleri, milletin İktisadî nizamında bir istihale ile müterafık olmadığı için tabiatıyla sathî kalıyor ve dilekleri bir küçük burjuva iktisatçılığının görüş ufkunu bir türlü aşamıyordu. Bu devirde İktisadî görüş sahibi sayılanların bütün cehti; Türkiye ile ecnebî pazarlar arasında, o vakta kadar lövantenler ve akaliyetler elinde kalan tavassut muamelelerini bir takım İdarî tetbirlerle, hiç olmazsa kısmen türkleştirmek ve bu suretle, İktisadî fonksiyonu mahdut sun'î bir Türk sınıfı mütavassıtı yaratmaktan daha ileri geçmiyordu.”¹¹¹⁹

Ş. Süreyya, Gökalp'e yönelik eleştirisini de tam da bu noktada teknik üzerinden ortaya koymuştur: “Bugünkü millet vahdeti her şeyden evvel bugünkü tekniğin işidir. Ve en ileri millî birlik, en ileri teknikli memleketlerde bulunur. Teknik, millî hudut içindeki perakende elemanları, perakende iş ve hayat adamlarını birbirine rapteder ve birbirile karşılaştırır. Bugünkü millet birliğinin esasında her şeyden evvel İktisadî hayat iştiraki ve İŞ BİRLİĞİ vardır. Bir milli hudut içinde bir iş birliğini, yahut bir İktisadî mukadderat iştirakini temsil etmeyen bir millî vahdetin tam ve bakaya namzet olduğu iddia olunamaz.”¹¹²⁰

Türkiye köyde yeni bir toprak işleme sistemi, şehirde yeni bir sanayi tekniği kurarak Osmanlı'dan miras bu yarı sömürge şartlarından kurtulmalı, sefalet içinde haysiyet kırıcı koşullarda çalışan nüfusuna emeğinin karşılığını alabileceği iş sahaları açmalıdır. Toprağı ve tabiatı dönüştürebilecek bir iş disiplini sağlanmalıdır. Geri bir tarım, zanaat ve fabrika düzen ile bunun başarılabilmesi mümkün değildir. Dünya kriz koşullarında, gelişmiş Batı ülkelerinden sermaye ve bilhassa üretim vasıtaları kendilerine göç edecek yeni mekanlar aramaktadır. Eski dönemlerdeki gibi kapitülasyon ve birtakım imtiyazlara gitmeden Batı'dan bu sermaye ve makineler uygun koşullarda alınabilirse ülkenin özlediği teknik inkılap gerçekleştirilebilir: “Kuş

¹¹¹⁹ Ş. Süreyya, “Polemik Ziya Gökalp”, s. 39.

¹¹²⁰ Ş. Süreyya, “Polemik Ziya Gökalp”, s. 37-38.

uçmaz, kervan geçmez Köroğlu dağlarından elektrikle işleyen hızarın ve kurt yatağı derelerden, bacaları her zaman tüten, neşesi elektrikleşmiş köyün sesi gelmezse, bu yeşil dağlar bu yurdun etrafında bir yakışıksız süs, yahut bir tutam kel saç gibi kalır.”¹¹²¹

Şevket Süreyya'nın yazılarında Gökalt ile ikinci kez Ergenekon başlıklı makalesinde karşılaşılmaktadır. Süreyya kalkınma yolunda toplumun dayanışmacı bir ideoloji temelinde örgütlenmesini talep etmektedir. Geri teknikli bir toplum için bu bir ölüm-kalım meselesidir. Bu sert hayat mücadelesinde ödevler yüklenecek olan insanlara romantik bir ufuk da sunmak gerekmektedir. Kalkınmanın sert kanunları yanında insanlara bunun şiirini de vermek gerekmektedir.

Ergenekon Efsanesi şimdiki mücadele koşullarında Türk milleti için bulunmaz bir model teşkil etmektedir. Efsanenin beş unsuru bulunmaktadır: asi tabiat, insan kudreti teknik (tabiat ile mücadele), şef yahut milli irade ve rehber fikir. Şevket Süreyya Ziya Gökalt'ın Ergenekon Destanı'nı manzum şekle getirerek İttihat ve Terakki nesline romantik bir mefkûre aşlamaya çalışması gibi şimdi de inkılap nesli için bu destanı mevcut koşullara uyarlamıştır: “Efsânenin mevzuu, “insanın” tabiatle mücadelesi ve ona galebesidir. Bu efsânede tabiat, aşılmaz bir demirdağ halinde insan kudretini sarmıştır. Yolunu kaybeden ve hedefinden mahrum kalan insan kudreti bu aşılmaz dağ şeddi içinde tam dört yüz yıl bir geçit arıyor, üreyor, çoğalıyor, fakat bu kemiyet artışı onun kurtulması demek değildir. Teknik bir örs ve ateş şeklinde tasvir olunmuştur. Asırlarca, şunun, bunun elinde günlük ihtiyaçlar için çalışan bu kuvvet bir gün bir ehemmiyet alıyor, bütün milletin taliini kendi taliine bağlıyor. Asırlarca yolu kapayan demirden dağ, bu ateşin alevinde eriyor. Efsânenin dördüncü unsuru bir demirci şeklinde tasvir olunan şef, bu efsânede, milletin birleşmiş iradesidir. Cemiyetin her ferdinde başka istikametlere dağılan iradî kuvvet şefte timsalini buluyor ve maşerî irade böyle teşekkül ediyor. Nihayet Börtecene, yahut Bozkurt geliyor ve burada Börtecene bir yol göstericidir ki Türk tarihinin devirleri ve nesilleri içinde hareket ve ideali temsilden bu yol göstericilik, bazan ‘Kızıl elma’ gibi irişilmez bir yayılma emelinde, bazan da bir medeniyet veya imanda tecellisini bulmuştur. Efsânenin unsurları böyle tamam olunca bir gün kurt çobana görünüyor, çoban kurdun arkasına düşüyor. Bu kurt bir çıkış noktası bulacak, dağın ötesinde kaybolacak,

¹¹²¹ Şevket Süreyya, “Millet İktisadiyatı Tabiata Tehakküm”, *Kadro*, S. 3 Mart 1932, s. 22.

demirci ocak yakacak, dağı eritecek ve Börtecenenin peşini bırakmıyan insan kudreti bu geçitten geçecek, bağlı kuvvet serbest kuvvete, durgun cemaat yayılan ve genişliyen cemaata dönecektir. “Esir kavim kurtulacak, çıplak kavim giyinecek, yoksul kavim zenginleşecektir !”¹¹²²

Ergenekon, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde de yükselen milliyetçiliğin önemli izleklerinden biriydi. 1908 inkılabından sonra İttihat ve Terakki Ziya Gökalp vasıtasıyla Ergenekon destanını işleyerek millete sadece bir mefkûre verebilmişti; ama bununla birlikte ülke Batı ekonomilerine bağımlı olmaktan kurtulamadığı gibi ileri teknikli bir üretim düzeni de Anadolu’da kuramamıştı. İttihatçılar iktidarda oldukları dönem içerisinde Ergenekon Destanı’ndaki yoksul kavmi zenginleştirilecek unsurların hepsini yaratamamışlardı. Bunu şimdi Türk inkılabı hayata geçirebilecekti.

İnsan kudreti asi tabiatı yenebilecek güçten şimdi de yoksundur; ama artık efsanedeki gibi “esir kavmi kurtaran azlık kavmi çoğaltan” bir kahramana ve ayrıca mefkûreyi temsil eden bir inkılap idealizmine sahiptir.¹¹²³ Türkiye modern tekniğin bütün silahları ile donanımlı olarak doğa güçlerine boyun eğdirerek milletleşme sürecinde önemli bir aşama kaydedecektir.

Şevket Süreyya’nın Ergenekon üzerinden sorunu tartışması Türk inkılabını milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişiminin nihai bir sonucu olarak kavrandığını göstermektedir. Ayrıca milletleşme sürecindeki tarih ve eğitimin ideolojik aparatlar olarak kitleyi seferber etmek için her iki dönemde de benzer motivasyonlar ile kullanılmış olması güçlü bir sürekliliğe işaret etmesi açısından önemlidir. Şevket Süreyya milliyetçi bir atmosfer içinde yetişen bir neslin temsilcisi olarak şahsında bu sürekliliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İmparatorluk içinde ihmal edilen “teknik” geriliğin ortadan kaldırılması sorunu, mevcut konjonktürde kalkınma ekseninde Gökalp’in Durkheimci söyleminin tarihsel maddeci bir perspektifte sentezlenmesi ile tekrar formüle edilmiştir.¹¹²⁴

¹¹²² Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Ergenekon Efsanesi”, *Kadro*, s. 13, Ocak 1933, s. 6.

¹¹²³ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Ergenekon Efsanesi”, s. 8-9.

¹¹²⁴ Halide Edip çok erken bir dönemde Kadro ile Ziya Gökalp arasındaki fikri sürekliliği tespit etmiştir. Ona göre Kadrocular Gökalp’in “birey yok toplum var hak yok vazife var” anlayışı ile uygarlık ve kültür arasında birinin teknik ve evrensele diğerini ise yerel ve kültüre tekabül ettiğini belirttiği ve düşüncesinin temeli olan ayrımı miras almışlardır. Halide Edip, *Conflict of East and West in Turkey* *Jamia Millia Extensions Lectures 1935*, Jamia Millia Delhi, 1935, s. 160-161.

Şevket Süreyya'nın düşüncesinde kalkınmanın gerekliliği teknik, hız ve ilerleme ekseninde düğümlenen bir kurguya yol açmıştır.¹¹²⁵ Onun Neşet Halil'in "Davamız" isimli çocuk ölümleri, doğurganlık vb. gibi nüfus problemlerini ele aldığı kitabını tanıtırken dile getirdikleri bu bağlamda zikredilmelidir.

Anadolu çok eski devirlerdeki maddi, ekonomik, ahlaki ve sanatsal gelişmişliğinden bugünkü koşullarda açıkça yoksundur. Anadolu bugün metruk, تنها, yoksul özetle medeniyetin dışına itilmiştir. Tok, şen ve zengin bir nüfusa sahip değildir. Çocukları analarının kucağında hastalık, bakımsızlık ve fakirlikten ölüp gitmektedir. Anadolu'nun bu hale gelişinin tek sebebi imparatorluk mazisidir: "14 milyonluk bu memleket halkını en kısa bir zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz."¹¹²⁶

Batı'da sanayi ve tekniğin kendiliğinden gelişimi Batı toplumları içinde sınıfsal mücadeleleri keskinleştirmiştir ve aynı zamanda gelişmiş sanayi toplumları ile yarı-sömürge ve sömürge ülkeler arasındaki eşitsizlikleri ve bağımlılık ilişkisini doğurmuştur. Buhran denilen şey bu metropollerle sömürge ülkeler arasındaki istismar düzeninin teknik düzeyde sürdürülebilir olmaktan çıkmasıdır. Bu krizin derinleşerek biraz daha devam etmesi mevcut istismar düzenini kendi sanayisini kurarak bozacak ülkeler için bulunmaz bir fırsattır.

Türk inkılabının içinde bulunduğu iktisadi gelişim merhalesinde geri teknik ile ileri teknik mücadele halindedir. Türkiye Batı'da olduğu gibi tekniğin bu kendiliğinden gelişimine izin vermeyecek, teknik ilerlemenin sonucu toplum içindeki belirecek sınıfsal çatışmaların yaşanmasını önleyecek ve bu ilerlemeyi toplumun tabiatı tahakküm altına alma mücadelesinde seferber edecektir. Neticede ileri tekniğin

¹¹²⁵ Kadro'nun kendisine yakın bulduğu isimlerden biri Reşit Galip'tir. Şevket Süreyya "İnkılap Bitti Mi?" başlıklı yazısına onun Halkevleri açılış töreninde söylediği şu nutuktan bir alıntı ile başlamıştır: "Arasıra inkılâbın bittiğinden ve her işin artık tâbi! Seyrine bırakılması lâzım geldiğinden bahsedenlere tesadüf olunur. Bu görüş tenbel, yorgun ve cesaretsiz ruhların görüşüdür. Biz, kaybettiğimiz zamanları - bizi beklemek niyetini izhar etmeksizin süratle ilerliyen başka milletlerin peşinden – tabî diye tavsif olunan mecrada salma salma yürümekle kazanamayız ! Biz, tedricî tekâmül kaidesini yolumuzun üstünde çiğneyerek "ve irfan yolunda tekâmülümüzü inkılâplar sürat ve şiddetiyle "yapmak, İçtimâî kanunlara yeni bir kanun ilâve etmek mecburiyetindeyiz!" Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi İnkılap Bitti Mi?", *Kadro*, S. 3, Mart 1932, s. 5.

¹¹²⁶ Şevket Süreyya, "Polemik Çok Nüfuslu Anadolu", *Kadro*, S.5, Mayıs 1932, s.35.

planlı gelişme ile kontrol edilmesi Batı kapitalizminin sömürgelerde ucuzlattığı insan emeğini tekrar kıymetli hale getirecektir.¹¹²⁷

Şevket Süreyya böylece tarihsel maddeci yöntem ile Türkiye'nin teknik geriliğini tespit etmiştir. İnkılabın bitmediği ve derinleştiği yönündeki vurgu da nihayetinde Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar uzanan süreçteki ekonomi politikalarının kalkınmayı sağlamadığı şeklindeki bir kabule yaslanmaktadır. İktisadi krizin fırsata çevrilerek ani bir kalkınma sıçrayışının gerçekleştirilmesi de tarihsel maddeci yöntemin özgünleştirilmesi ile sağlanabilecektir. Bu ise ancak Avrupa merkeziliği aşan bir siyasi düşünsel ve iktisadi bir perspektif geliştirmekle mümkündür. Şevket Süreyya derginin bu döneminde Kadro ideolojisini daha çok Avrupa-Merkezcilik ve sömürgecilik eleştirisi üzerinden ortaya koymuştur. Bu eleştiri Kadro'nun Türk Tarih Tezi ile uyumlu bir yaklaşıma da sahip olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim yukarıda Şevket Süreyya Ergenekon destanı ile kalkınma ideolojisinin özgünlüğünü Orta Asya tarihi ile temellendirmiştir. Bu eleştiriler aynı zamanda yeni bir tarihsel perspektif ihtiyacını dillendirmektedir.

Şevket Süreyya “İnkılap Bitti Mi” başlıklı yazı ile Avrupa merkezci perspektifin eleştirisine girişmiştir. Savaş sonrasında katı olan her şey akışkanlaşmakta dünya yeni bir uluslararası denge ve düzen tesis etme arayışı içine girmektedir. Ülke ve toplumlar derin bir değişim ve dönüşümün içinde yaşamaktadırlar. Böyle bir oluş ve akış içerisinde Türkiye de siyaseten ve iktisaden bağımsız bir devlet inşa etmek zorundadır.

Kapitalist nizamı alem yıkılmakta yeni bağımsız devletler uluslararası dengeyi sağlayacak aktörler olarak sivrilmektedirler. Bu aynı zamanda Avrupa'nın hem fikri ve hem de iktisadi hegemonyasının aşılması ve aşınmasıdır. Kapitalist Avrupa dünyanın mukadderatını belirleyecek yegâne güç olmaktan uzaklaşmaktadır. Avrupa'nın sömürdüğü toplumlar kendi gelişimlerinin Avrupa'nınki ile aynı güzergahı izleyeceğinden artık şüphe duymaktadırlar. Bir buçuk milyar sömürge halkının Avrupa için çalıştığı piramit yapılanma giderek sarsılmaktadır.¹¹²⁸ Bu sarsıntı ile iki büyük tezat ortaya çıkmıştır.

¹¹²⁷ Şevket Süreyya, “Geri Teknik ve Say’ın Sefaleti”, *Kadro*, S.6, Haziran 1932, ss. 10-12.

¹¹²⁸ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Bitti Mi?”, *Kadro*, S. 3 Mart 1932, s. 6-7.

Piramidin tepesindeki Avrupa yarı-sömürge ve sömürgelerden devşirdiği fazla değerlerle muazzam bir servet yaratmış; ama hem bu zenginlik hem de kesif sanayileşme burada sınıf savaşlarına yol açmıştır. Bu ilk tezattır. İkinci tezat ise gelişmiş sanayi ve tekniği ile diğer ülkeleri hegemonyası altında bulunduran Avrupa ile bu teknik ve sanayiden mahrum ülkeler arasındadır. Bu ülkeler şimdi milli kurtuluş mücadelesi vermektedirler. Türkiye'nin yeri de milli kurtuluş hareketleri cephesindedir. Türkiye iktisaden ve siyaseten bağımsız ve kendine yeten bir devlet olma yolunda 19. yüzyılın sömürgecilik ilişkilerine de toptan karşı çıkmaktadır. Süreyya'nın ifadesi ile "iktisadi ve siyasi cüzü-tam" olmak dünyadan soyutlanma kendi içine kapanarak iptidai üretim ilişki ve biçimlerini devam ettirmek değildir. Yeni dünya koşullarında bağımsız ulus-devletlerin kendi bünye özelliklerine göre metropol-sömürge hiyerarşisini reddeden ve daha eşitlikçi ve ileri bir iktisat ve ticaret düzeni tesis edilmesini istemelerdir.

Gelişmiş sanayi kapitalizmin doğurduğu sorunlarla uğraşan Avrupa veya büyük üretim araçlarını devletleştirerek mülkiyet tezatlarını ortadan kaldırmayı hedefleyen Sovyetler Türkiye için bir model oluşturmamaktadır. Türkiye zaten bu üretim araçlarından mahrumdur. Sovyetler belki üretim araçları üstündeki mülkiyet ilişkilerini kökten değiştirebilecektir; ama Türkiye sanayi memleketleri ile bu sanayiye sahip olmayan ülkeler arasında kurulmuş bağımlılık ilişkisini ifade eden ikinci tip tezadın tasfiye edilmesini talep etmektedir: "Türkiye, bu yeni cüzü-tamlar muvazenesinde, kendi mikyasında inkişaf ettirilmiş ve tanzim edilmiş sanayii, kendi kanunlarına göre cereyan eden Millî kredi ve emtia hareketleriyle kendi kendine yeten ve kendine hâs iklim şartları sayesinde istihsal ettiği "MÜSTESNA EMTİA"sıyla cihan mübadelesine iştirak eden müstakil milleti temsil edecektir."¹¹²⁹

Şevket Süreyya dünya ölçeğindeki değişimi kendi ifadesi ile "derin bünye istihalesi"ni Türk inkılabını harekete geçirecek muharrik bir kuvvet olarak kabul etmektedir. İnkılap bitmemiştir; çünkü dünyada inkılaplar devam etmektedir. Bu sayede Türkiye Avrupa'ninkinden başka kendine ayrı bir gelişme istikameti çizebilecektir. Yol göstericisi kendi toplumsal ve iktisadi koşullarıdır: "Türk inkılâbı, Türkiyenin, içinde yaşadığımız zamanın şartlarına ve kanuniyetlerine göre yeniden yapılış ve kuruluşudurki, bu hareket ancak sistemli hamleler, hedefleri evvelden

¹¹²⁹ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi İnkılap Bitti Mi?", s. 8.

muayyen sıçrayışlar ve bir zerresi bile boş yere israf edilmeyen mütemerkiz bir millî enerji ile inkişaf edebilir. Bunun içindir ki inkılâp, havada kalmıyan, yeni iktisat ve cemiyet müesseseleri şeklinde esere intikal eden, yeni maddede şeklini bulan bir cemiyet hareketidir.”¹¹³⁰

Şevket Süreyya tarihsel gelişimi içinde emperyalizmi analiz ederek Avrupa-merkezciliğin eleştirisini derinleştirmiştir.

Ona göre 15. yüzyılın ilk keşif hareketlerinden 18. yüzyılın son yarısına ve hatta son çeyreğine kadar geçen dönem emperyalizmin ilk safhasıdır ve bu safha vahşi bir korsan yağmacılığı ve esir avcılığı demektir: “Bu arada Antillerdeki genç kızların sedef kolyalarından başlayarak Aztek mabetlerine, Venezuelladaki yerli mezarlarına ve nihayet Hindişarkî adalarına ve Hindistan hâzinelerine kadar her şey ve her yer son kıymetine kadar yağma edildi. Sudan ve Nijerya, Avrupalı insan avcılarının esir avlağına döndü. Gine sahilinde esir limanları, Cenup Amerikasında esir pazarları peyda oldu. Atlas Okyanusundaki korsan filoları için canlı insan ticareti, altın, fildişi ve bahârât alışverişinden daha kârlı ve daha tabii bir meşğale oldu. On beşinci asır ortalarından veya en doğrusu on altıncı asrın başından on sekizinci asrın son rub’una kadar devam eden bu keşfiyat yahut yağma devri emperyalizmin ilk çağıdır.”¹¹³¹

Emperyalizm, bu maskesiz yağma devrinde ilk sermaye birikimini yaparak ticaret sermayedarlığı aşamasına gelmiş böylece siyasi ve kültürel hegemonyasını kurabilecek bir güce kavuşmuştur. Batı’nın bu ilk sömürgecilik fütuhâtı onun aynı zamanda çocukluk adımlarıdır. Asıl gençlik dönemi 18. yüzyılın son çeyreğinde makinaların icat edilmesiyle başlar. Emperyalizmin kendi meşruiyetini zor kullanarak bütün dünyaya kabul ettirmesi evrensel bir siyaset ve iktisat düzeni haline gelmesi de bu tarihten sonradır. Bu dönemde artık sahnede korsan, esir tüccarı ve hapishane kaçkınları değil misyoner, bezirgân ve kompradorlar yer alır ve ayrıca önceki dönemin sermayesi sanayiye akarak emperyalizmin saldırganlığını da perdelemiştir. Emperyalizm sömürgecilik vasıtası ile siyasi, ekonomik ve coğrafi olarak gelişmekte

¹¹³⁰ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Bitti Mi?”, s. 9.

¹¹³¹ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, *Kadro*, S. 16, Nisan 1933, s.5. Başka bir yazısında ise bu yağma ve talanı şöyle dile getirmiştir: “Siz, tam bir asır süren bir soyulma hikâyesi tasavvur eder misiniz? Meksikada Fernand Korteş “Aztek., medeniyetinin bütün meyvalarını bir yağmada bitirdi ve medenî kisvesinden soyulan Aztekli, bir gün içinde, Roşoz çalılıklarına sürülmüş bir “kırmızı derili vahşi., haline geldi. Halbuki Sarıdeniz kıyılarından Ege denizi sahillerine kadar yayılan bütün ülkelerde “hayat hakkının ve “say kıymetinin sıfıra indirilmesi seyri tam bir asır sürer.” Şevket Süreyya, “Geri Teknik ve Say’ın Sefaleti”, *Kadro*, S.6, Haziran 1932, s. 10.

ve genişlemektedir: “Evvelâ İngiltere’de ve sonra bütün Garbî Avrupa’da kurulan makinalı sanayiın ortaya döktüğü çok ve harcıâlem emtia dalgaları, bu defa yalnız yeni keşfolunmuş kıtaları kaplamakla kalmadı. Bu kıtaalarla beraber uzak Şarkın, yakın Şarkın setlerini de zorladı. Tedricen yarı müstemlekeleşen Şark memleketlerinin de büyük limanlarından başlayarak dahilî merkezlerine doğru yayılan bu harcıâlem emtia istilâsı her rastladığı yerde mahallî zanaatı, elişçiliğini, ev ve esnaf sanayiini adım adım körletti. Bu körlenen mahallî sanayiın yerini Garp memleketlerinde olduğu gibi müterakkî manifatür atelyeleri, buharlı fabrikalar tutacağı yerde, bilâkis, bütün vazifesi Garbın sanayi mamulatına mütevassıtlık etmekten ibaret olan kötü bir çarşı alışverişçiliği tuttu ve Şark şehirlerinin bütün köşe başlarında vaktini güneşe karşı pineklemele geçiren sefil aylak orduları peyda oldu. Bütün mayası yağmadan ibaret olan ilk ticaret sermayeleri üstüne şimdi de fabrikasını kuran Garp memleketlerinde say’ın gittikçe kıymetlenmesine mukabil, iptidaî bile olsa kendi millî sanayiini kaybed’en ülkelerde say gittikçe kıymetsizleşti. Hem evvelce birikmiş servetler, hem gittikçe ağırlaşan işlerin yarattığı yeni kıymetler görünür görünmez bin bir kanaldan yeni sanayi memleketlerinin sermaye piyasalarına akmağa başladı. Her tarafta işgal kıtalarının, diplomasi hünerlerinin, misyoner oyunlarının bütün mevzuu, artık, esası ucuz almak ve pahalı satmaktan ibaret olan bu yeni sermaye mekanizmasını müdafaa etmek ve meşru tanıtmaktan ibaret oldu. Hülâsa, on altıncı asırdan on sekizinci asır ortasına kadar, Atlas denizi ile büyük Okyanus ve Hint denizleri arasında yaratılan esir müstemlekelere on sekizinci asrın sonları ile on dokuzuncu asrın ortasında da, Sarı denizden Ege denizine kadar uzanan yekpâre bir yarı müstemlekeler dünyası işte böyle ilâve olundu.”¹¹³²

Batı’da makinalar icat edilmiş ve bunun neticesinde sömürgeciliğin yağma ve talanı düzeni giderek kurumsallaşmaya başlamıştır. Oysa sömürge ve makinadan yoksun kalması durumunda Avrupa ve dolayısıyla dünya tarihinin bambaşka bir seyir izleyeceği aşıkardır. Bu noktada Şevket Süreyya tarihi spekülâtif olarak değerlendirmektedir: “Hiç şüphe yok ki meselâ, Londra’nın nüfusu halâ 157,500 kişiyi geçemez, Galdaki maden ve Lankşır’deki mensucat kesafetinin yerinde halâ bir takım fakır çobanlar sürülerini dolaştırır, dururdu. Mesela Midland Bank’ın yerinde halâ bir sarraf dükânı çalışır, Fransa’da yirmi dördüncü Lui hüküm sürer, Almanya’da - Kari

¹¹³² Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, *Kadro*, S. 16, Nisan 1933, s. 6.

Marks’a belki bir avukatlık düşer ve Ayinştayn nihayet bir ilmi - simya âlimi olur kalırdı. Yahut eğer makina icat olunsaydı da müstemlekeler olmasaydı ve makine denilen şey, cihanın yalnız bir kaç noktasında değil de bütün ülkelerinde ayrı ayrı sanayia tatbik olunsaydı cihanın manzarası yine başka olurdu. Meselâ öyle olurdu ki, Şimdi Kastamoni de yarım milyon insanı geçindiren bir kendir sanayii halâ yaşar, Ilgaz köyleri büyük şehirlere hammal veya odacı ihraç etmezdi. Flandır (Fransa’da) deri ve Bartfort (İngiltere’de) tiftik sanayından belki mahrum kalırdı amma, meselâ Ankara Yakın Şarkta halâ dericiliğin ve sof dokumacılığı ile tiftik sanayiinin merkezi kalırdı. Liyon’da Bursa ipeklileri Fransız ipeklilerine halâ rekabet eder, İstanbul’da demir, Tokat’ta bakır işlenir, Türk limanları ile Arap ve Acem şehirleri abasında halâ zengin bir ticaret hareketi bu ülkelerin fazla kıymetlerini yine Türk, Arap ve Acem şehirleri arasında dağıtırdı.”¹¹³³

Emperyalizmin bilimi ve ideolojisi zencileri, maymunlarla insanlar arasında insan benzerleri (şebih-i beşer) olarak tasnif etmiş, esmer insanları da zenciler ile beyazlar arasına yerleştirerek, yüksek, orta ve aşağı ırklar şeklinde bir hiyerarşi icat etmiştir. Şevket Süreyya bu bilim ve ideolojinin ismini vermez; ama anlattığı şey sömürgeciliğin keşif kolu oryantalizmdir.¹¹³⁴ Bütün bunlar 19. yüzyıl boyunca sömürge düzeni devam ettiği müddetçe makul görülüp Batı tarafından çeşitli araçlarla normalleştirilmeye çalışılırken bugün artık hem teknik ve makine hem de sömürgeler isyan halinde olduğundan bir buçuk milyarlık sömürge halkı iki yüz elli milyonluk sanayici memleketler hesabına çalışmasının demokrasi ve insan hakları açısından doğruluğunu teyide uğraşan Batı bilimine de kuşku ile yaklaşmaktadır: “Diğer taraftan müstemleke veya geri memleketlerde, her türlü İctimaî vasıflarından tecrit olunan, bizatihi makina, bizatihî kör bir teknik haline getirilen insanda, insan olmayı, sosyal

¹¹³³ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, s. 7.

¹¹³⁴ Şevket Süreyya bu noktada bir bakıma Oryantalizme karşı Oksidental bir yaklaşım önermektedir. Hasan Hanefi’ye göre Oksidentalizm Batı uygarlığı önündeki Doğu’nun aşağılık kompleksini gidermeye yönelik bir nefsi müdafaadır. Doğu oryantalist bakış ile kendisini ötekileştiren Batı’yı ona öykünmeyen yeni ve yaratıcı bir yolla keşfetmek istemektedir. Bir karşı söylem olarak Oksidentalizm Batı beşerî ve sosyal bilimleri ile antropolojisinin ürettiği ilerleme, hümanizma, akıl, bilim, ilkelik, vahşilik ve azgelişmişlik gibi değer ve kategorileri de sorgulamak ve Avrupa merkezci etnosentrik bakıştan kurtulmak istemektedir. Burada amaç Batı tarihini kendi gözü ve gözlüğü ile değerlendirecek alternatif bir yorum ortaya koyabilmektir. Dolayısıyla Oksidentalizm bir düşünme tarzı, bir karşı söylem ve nihayetinde bilimsel bir disiplindir. Hasan Hanefi, “Takdim”, Abdullah Metin, *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, ss. 7-9.

kıymetler iktisap etmeyi eli altında tekniği bulundurmayı ve onu kullanmayı istiyor.”¹¹³⁵

Çöküş çağına girmiş bulunan emperyalizmin karşısında artık düveli muazzamının sefirleri ve onların tercümanları ile hempa Bab-ı Ali Bürokrasisi ve bunun arkasına mukallit tatlı su münevverleri yoktur: “Yeni yağma plânlarına mevzu yapılmak istenilen bu memleketlerde Avrupa istilâcılığını istihkar etme ruhu şimdi umumî bir ahlak halindedir. Hakiki kaynaklarını millî kurtuluş mücadelemizin emperyalizme karşı isyan misalinden alan bu ahlakı günden güne daha eyi benimseyen yeni bir nesil, emperyalizmin son ve kat’î tasfiyesi için her tarafta hazırlık ve tecrübe içindedir.”¹¹³⁶

Bu isyan hazırlığı aynı zamanda kendi tarihini yeniden keşfetmek anlamına gelmektedir. Avrupa geniş dünya tarihinin küçük bir parçası olmasına rağmen Avrupa-merkezcilikte tarihin odağına yerleştirilmiştir. Tarih bu anlamda sadece Avrupa’nın katkıları ile şekillenen bir süreç olarak kurgulanmaktadır. Bu perspektif diğer halkların uygarlığa katkılarını göz ardı etmekte giderek onları tarihsel sürecin dışına atmaktadır. Avrupa münevveri ve müverrihi insanlık tarihini ilk, orta, yeni çağ ve son zamanlar ayrımlarına göre kendi dar bakış açısı ile değerlendirmektedir. Bu bakış açısı tarihi ve kendi tarihini şöyle tasnif etmiştir: Temeline Greko-Romen sentezin konduğu ilkçağ, kilise skolastiği ile özdeş ve Rönesans’la aşılın orta çağ, yeni kıtalar ve ticaret yollarının keşfi ile başlayan yeni çağ ve sömürgecilik aşamasına buradan Sanayi İnkılabı ile Fransız ihtilali ile ulaşan son zamanlar.¹¹³⁷

Şevket Süreyya’ya göre bu anlatım hem dünya uygarlık gelişiminin genel hatlarını vermekten uzaktır hem de Türk tarihinin karakteristik devirlerini de açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Roma İmparatorluğu açısından ele alınan Kavimler Göç’ünde ise Türkler yıkıcı olarak gösterilmektedir: “Halbuki bize göre akvam muhacereti, Avrupanm daha tarihten evvelki devrin muzlim şekilsizliği içinde yaşarken başlıyan ve cihanın her bucağına ve bilhassa Avrupaya hayvan ehlileştirmenin, nebat yetiştirmenin ve maden işlemenin ilk tekniğini yayan ve bu suretle dünyanın her tarafında menşe ve evsaf itibarile müttehit ilk medeniyetlerin teessüsünü mümkün kılan bir temdin akımdır. Bu izah «Europacentrisme» in dar ve

¹¹³⁵ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, s. 9.

¹¹³⁶ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, s. 10.

¹¹³⁷ Şevket Süreyya, “Europacentrisme”in Tasfiyesi”, *Kadro*, S. 7, Temmuz 1932, s. 6-7.

mücerret izahına zıt, fakat cihan medeniyetinin tekevvünü bakımından tamamen vakıaya uygundur. Milâttan sonra 375-inci yılda başlayıp, Garbî Romanın sukutle nihayete ermiş sayılan Akvam muhacereti bu uzun temdin akınının bir faslı ve bir parçasıdır ki, bu hâdise de Türk ırkının rolü, hiçbir zaman, Europacentrik tarihin bize anlattığı gibi değildir.”¹¹³⁸

Şevket Süreyya burada Türklerin medeniyet kurucu vasıflarını belirlemeyi amaç edinen Türk dil ve tarih çalışmalarına vurgu yapmakta ve Avrupa’nın geliştirdiği yaklaşıma karşı çıkan bir tarihsel perspektiften söz etmektedir.¹¹³⁹ Türk inkılabı ortaya koyacağı yeni bulgularla bu tarihin nasıl kurgulandığını ifşa edilebilecektir. Türk tarihinin ilk çağı nerede başlar orta çağı nerde biter bütün bunlar henüz aydınlatılmamış olmasına rağmen Yunan Mucizesi ile başlayıp Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ile sonlandırılan bir kronoloji içinde de ele alınması mümkün değildir: “Türk tarihinin bir tarih ötesi, yani tarihten evvelki devri hiç şüphe yok ki, mevcuttur. Fakat bu devir, daha ‘Europacentrisme’in mebdai tarihinin bile asırlarca evvelinde kalan bir dönüm noktasında bitmiş ve Türk tarihinin tarih devirleri ise, tarihin Europacentrik tasnifine hiç bir suretle uymayan kendine hâs bir mecra içinde inkişaf edip gitmiştir.”¹¹⁴⁰

Avrupalı tarihçinin orta çağ olarak adlandırdığı dönemde Türk tarihi Rönesans aşamasını çoktan geçmiştir. 16. yüzyıla bakıldığında fark daha da derinleşmektedir: “Avrupa tarihinde On altıncı asır, din ve dünya feodalizminin, daha henüz on yedinci asır münekkitlerinin darbesini yememiş olan iskolastisizminin, teknik geriliğin ve millî tecanüssüzlüğün en karakteristik devridir. Halbuki Türk tarihinde On altıncı asır, uçsuz bucaksız bir dünya saltanatı ile beraber, kemal haline gelmiş bir medeniyetin, ilimde tefevvukun ve san’atı ile beraber, kemal haline gelmiş bir medeniyetin, ilimde tefevvukun ve san’atta tekâmülün eşsiz bir devridir. Türk tarihinin on altıncı asır

¹¹³⁸ Şevket Süreyya, “Europacentrisme”in Tasfiyesi”, *Kadro*, S. 7, Temmuz 1932, s. 8.

¹¹³⁹ Türk Tarih Tezi çalışmalarının Şevket Süreyya üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Nitekim 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Türk Tarih Kongresi’nde Yusuf Akçura’nın “Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair” başlıklı tebliğinde bu etkiyi gözlemlemek mümkündür: “Cihana nazarımız, bundan böyle, Avrupa gözlüğü ile olacak değildir. Gözlükleri kırarak çıplak gözümüzle hakikati ve menfaatimizi görmeğe çalışıyoruz. Cemiyetimiz tarafından yazılan kitaplarda teferrüata ait hatalar olabilir; fakat kitapların istihdaf ettiği gaye ve o gayeye bizi götüren anahattı doğrudur.” Akçuraoğlu Yusuf Bey, “Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları Tıpkı Basım*, TTK, Ankara, 2010, s.606.

¹¹⁴⁰ Şevket Süreyya, “Europacentrisme”in Tasfiyesi”, *Kadro*, S. 7, Temmuz 1932, s.8.

müessise ve telâkkilerile, Avrupa tarihinin on altıncı asrındaki o durgun müessese ve telâkkileri arasında nasıl iştirak olabilir?”¹¹⁴¹

Şevket Süreyya 19. yüzyıldan itibaren kendi uluslararası çıkarlarını meşrulaştırmak adına Avrupa’nın tarihi kurguladığını daha da önemlisi tarihi yorumlama ve değerlendirme kriterlerine müdahale etmeye başladığını belirtmiştir. Bunun sonucu Avrupa ile başlayıp yine Avrupa ile biten bir tarih yazımı ortaya çıkmıştır. Avrupa’nın kendi geçmişini anlamlandırma teşebbüsü uluslararası alanda kapitalist sistemin yarattığı eşitsizliğin sebeplerini perdeleme işlevi de görmektedir. Sömürdüğü ülkelerin bu perspektifle kendi tarihlerini doğru biçimde anlayabilmeleri mümkün olmadığı gibi Avrupalı düşünce adamının elinde de bu milli kurtuluş hareketlerinin mahiyetini izah edebilecek bir ölçü bulunmamaktadır.

Şevket Süreyya bu noktada Türk Tarih Tezi çalışmaları ile buluşmaktadır. Kendi tarihimizin vakalarını toplarken Avrupa’nın kendine mal ettiği önemli olayları bu tarih içinde bulabildiklerini ve bundan da gurur duyduklarını belirtmiştir: “Türk tarihi, cihan tarihinin başı ve Türk inkılâbı Avrupa tarihinin yirminci asırda inkişafını bulmuş bir tarihî reaksiyonu olmak itibarile, biz o mazi ile bu halin birbirine bağlanışında geniş bir millî heyecanın bütün unsurlarını buluyoruz. Bu hareketin kül halinde ve bütün bu manasile tebarüz ettirilmesi ve “millî tarih tezi” mizin bütün usul ve vasıtalarile her gün bir az daha takviyesi inkılâp münevverliğinin vazifesi ve borcudur.”¹¹⁴²

Şevket Süreyya özgün bir düşünce üretimine giden yolda tarihsel araştırma ve tarih yazımının öneminde dikkat çekmekte ve aynı zamanda kendi kalkınma ideolojisini hayata geçirilmesi ve bunun için gerekli heyecan ve motivasyonunu oluşturulması için yüzünü Osmanlı öncesi Türk tarihine dönmüştür. Ona göre Türk milleti tarihin en eski devirlerden beri medeniyet yaratma hasletine sahip olagelmıştır: “Bir yabanî ottan ilk defa bir altın başak yapan, ilk hayvanı ehlileştiren, kara yerin bağrından ilk parça cevheri alıp ilk madeni eriten insanların çocukları şimdi yeni bir medeniyet misyonunun önünde yürüyorlar.”¹¹⁴³

Medeniyetin tarımın keşfi, hayvanın ehlileştirilmesi ile madenlerin eritilmesine indirgenmesi yakın geçmişi bir tarih dışılığı itmiştir. Kalkınma için ihtiyaç duyduğu

¹¹⁴¹ Ş. Süreyya, “Europacentrisme” in Tasfiyesi”, s.9.

¹¹⁴² Ş. Süreyya, “Europacentrisme” in Tasfiyesi”, s.10.

¹¹⁴³ Şevket Süreyya, “İnkılâbın İdeolojisi Plan Mefhumi Hakkında”, *Kadro*, S.5, Mayıs 1932, s.12.

gücü Türk toplumu artık insanlığının ilk gelişim aşamalarında bulabilecektir. Bu onun inkılabın resmi tarih tezi ile örtüştüğü taraftır.¹¹⁴⁴

Yeni devletin gelişebilmek için Osmanlıdan ayrı yeni tip bir “Türk”e ihtiyacı¹¹⁴⁵ bulunmaktadır. Bu bağlamda Mustafa Kemal de dil ve tarih çalışmalarına yoğunlaşarak millete kendisi ile gururlanabileceği yeni bir kültürel kimlik vermek ve medeniyet kuruculuk vasıflarını uzak geçmişte aramak istemektedir. Şevket Süreyya da kendi kalkınma ideolojisine ilham verecek şeyi aynı uzak geçmişte aramaktadır ve bununla beraber onun emperyalizm ve sömürgecilik analizi Osmanlı yakın geçmişinin daha çok araştırılmasını da gerektirmektedir. Şevket Süreyya Mustafa Kemal’in bizzat ilgilendiği tarih ve dil araştırmalarının ortaya koyduğu verilere gönderme yapsa da bu nokta Kadro’nun yaklaşımı ile resmi yaklaşım arasında farklar bulunmaktadır. Suyu Arayan Adam’da Şevket Süreyya Halkevi bünyesindeki faaliyetlerini anlatırken kendisi ile resmi çevrelerin tarihe bakışının farklılığının da altını çizmiştir: “Ankara merkez kollarından birinin başında çalışıyordum. Bir inkılap müzesi ve bunun etrafında bir inkılap enstitüsünün tesisine gitmek istiyorduk. İnkılabın başlangıcını mümkün olduğu kadar derine ve eskiye götürmek ve bu suretle inkılap hamlemize, daha temele" varan bir gelenek sağlamak istiyorduk. Fakat pek çabuk anlaşıldı ki, inkılabın anlayışı ve tarifi gibi, başlangıcı hakkında da bir görüş birliği yoktu. Bütün bir Osmanlı devri, yok sayılıyordu. Son devir tarihimize ilgimiz anlaşılamıyordu. Hâlbuki İkinci Meşrutiyet, Birinci Meşrutiyet, Genç Osmanlılar Hareketi, Tanzimat, hatta III. Selim'e ve hatta daha gerilere varan bir yenileşme ve garplılaşma mücadelemiz vardı. Bunlar, bizim son inkılap hareketimizin temelinde yatıyordu. İnkılabımızın bu habercileri, bizim inkılap müzemizde pekâlâ yer alabilirlerdi. Gerçi o günlerde parti ve halkevleri rehberlerinin bu ve buna benzer konular üzerinde duracak vakitleri de yoktu. Rahmetli Atatürk'ün, Türk tarihinin, Türk medeniyetinin, Türk dilinin köklerini aramak ve bu suretle Türk milletinin kıdemini ve kıtalar

¹¹⁴⁴ Nitekim Yakup Kadri bunu şöyle ifade etmiştir: “Atatürk'ün, geceyi gündüze katarak ve yerli, yabancı bütün ilim adamlarını seferber ederek ortaya koymağa çalıştığı bu tarihî belgelerle, bize, en eski medeniyetlerin sahibi milletler soyundan geldiğimiz gururunu vermek ve Osmanlı saltanatının «inkıraz» devrinden kalma aşağılık duygularından kurtarılmanızı istediğine bence şüphe yoktur. Gene bence, hayatının son yıllarında en çok bu kültürel çalışmalara önem verip memleketin ekonomik kalkınma davalarıyla pek ilgilenmez görünüşü de bu davaların ancak milletçe bir manevi uyanıştan, bir kendine, kendi kudret ve kabiliyetlerine güveniştten doğacak bir hamle ile başarılabileceği kanaatinden ileri gelmiş olsa gerektir.” Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, s. 111-116.

¹¹⁴⁵ Tör, *Kemalizmin Dramı*, s. 20.

üzerindeki otoktonluğunu araştırmak heyecanı etrafa yayıldıkça garip şekiller alıyordu. Atatürk'ün bütün çabası dil, tarih, arkeoloji sahalarında araştırmalara yönelten, onlarda, zamanın kalıntıları içinde yoğurulmak ve sentezler yapmak zevkini uyandırmaya çalışan asil bir ilim hasretiydi. Fakat bu çalışmalar muhite yayıldıkça komite ve komisyonlarda başka türlü bir dil ve tarih didinmesine kaptırmış gitmişti.”¹¹⁴⁶

Şevket Süreyya yakın geçmişin araştırılması hususunda resmi tez ile örtüşmese de Avrupa merkezci olmayan ve dolayısıyla kendi kaynaklarını eleştirel bir şekilde değerlendirerek özgün bir bakış açısı geliştirebilecek bir tarih yazımını savunmaktadır. Bu her şeyden çok Kadro dergisinde formüle edilen milli kurtuluş hareketleri ideolojisinin (MKH) temellendirilebilmesi için elzem bir faaliyet olarak kabul edilmektedir.

3.3.4. Devletçilik Tartışmaları

Şevket Süreyya Kadro dergisinde, 2. sayıdan itibaren somut ekonomik analizlere yönelmiş tütüncülük, planlama, bütçe, emisyon, iç pazarın oluşabilme şartları, şeker üretimi, enflasyon, üretimde bölgesel uzmanlaşma gibi konuları ele almış ve dolayısıyla sadece ideolojik mahiyette yazılar kaleme almamış devletçi bir kalkınmanın somut koşullarını dair de değerlendirmeler yapıp konu ile ilgili çözüm önerileri sunmuştur. Bu yazılarda Şevket Süreyya üretimi ve istihdamı arattırmaya yönelik enflasyonist bir para politikası ile bütçe zihniyetini savunurken, tütün ve şeker gibi sektörler üzerinden Werner Sombart'a referansla tanımladığı devletçi planlamanın nasıl olması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Şevket Süreyya dergide kendi kalkınma ideolojisini daha belirgin hale getirirken aynı zamanda inkılabın ekonomi yönetimi ve politikalarına yönelik eleştirilerini de sistemleştirmektedir.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 433.

¹¹⁴⁷ Bu yazılar şunlardır: Şevket Süreyya, “Türk Tütüncülüğü ve İktisadi Devletçilik”, *Kadro*, S.2, Şubat 1933, ss. 41-45; Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Plan Mefhumi Hakkında”, *Kadro*, S.5, Mayıs 1932, ss.5-12; Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi”, *Kadro*, S.9, Eylül 1932, ss. 4-10; Şevket Süreyya, “İç Pazar ve İktisatta Bütünlük”, *Kadro*, S.10, Ekim 1933, ss.5-12; Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Şeker İstiklali ve 160,000 Ton Türk Şekeri”, *Kadro*, S.11, Ekim 1933, ss.5-16; Şevket Süreyya, “Enflasyon Değil İş Bolluğu”, *Kadro*, S. 12 Aralık 1932, ss.5-11.

Devletçiliğin bu uygulamaya dönük ayrıntılandırılması Kadro Dergisi ile liberal çevreler arasında Halk Fırkası programındaki devletçilik ilkesi üzerinden bir tartışma da başlatmıştır. Tarafların devletçilikten ne anladıkları, bunu nasıl tarif ettikleri ve nasıl bir devletçi politika tatbik etmek istedikleri bu dönemin tartışmalarının ruhunu oluşturmaktadır.

Devletçilik yukarıda da ifade edildiği gibi uluslararası kapitalist sistemin krize girmesi bir bakıma koşulların zorlaması ile Türk yönetici eliti tarafından gündeme alınmış ve bir iktisat politikası olarak hayat geçirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında doktriner bir çabanın ürünü değildir. Bununla bağlantılı olarak da iktisadi korumacılığın sınırlarının ne olduğu, hangi alanları kapsayacağı, nasıl uygulanacağı ve özel sektörün bu devletçi sistemdeki yer vs. açık seçik tanımlanmış değildir.¹¹⁴⁸

Şevket Süreyya'ya göre devletçilik ilgili ilk fikirleri Serbest Fırka denemesinden sonra oluşmaya başlayan Mustafa Kemal bu fikirleri Afet İnan'a dikte ettirmiştir.¹¹⁴⁹ CHP'nin devletçilik izahı da bu açıklamalarla sınırlı kalmıştır. Ve Bunlara bakıldığında esaslı bir ideolojik hazırlığın olmadığı görülmektedir.¹¹⁵⁰ Başka

¹¹⁴⁸ Bu dönemde devletçilik uygulamaları ve devletçilik eksenindeki fikir tartışmaları için bkz. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982; *Türkiye'de Devletçilik*, Der. Nevin Çoşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Yayını, Ankara, 1982.

¹¹⁴⁹ Bunlar Afet İnan tarafından yayınlamıştır. Burada Atatürk'ün devletçilik yaklaşımının özünü bulabilmek mümkündür: "O halde, diyebiliriz ki, ferdiyet inkişafının mâni karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder. Buna nazaran, umumiyetle, zaman ve mekânda, daimî bir hususi vasfı gösteren İktisadi bir işi devlet üzerine alabilir. Mesela, bir iş ki büyük ve muntazam bir idareyi icap ettirir ve hususi fertler elinde inhisara duçar olmak tehlikesini gösterir veya umumi bir ihtiyaca tekabül eder, o işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demir yollarının, deniz seyrisefer şirketlerinin devlet tarafından idaresi ve para ihraç eden bankaların millileştirilmesi, keza su, gaz, elektrik ve sairaya ait işlerin mahalli idareler tarafından yapılması yukarıda izah ettiğimiz neviden işlerdir. Bu izah ettiğimiz mana ve telakkide, devletçilik, bilhassa içtimai, ahlaki ve millidir. Milli servetin tevziinde daha mükemmel bir adalet ve emek sarf edenlerin daha yüksek refahı, milli birliğin muhafazası için şarttır. Bu şartı daima, göz önünde tutmak, milli birliğin mümessili olan devletin mühim vazifesidir...Memlekette her nevi istihsalinin ziyadeleşmesi için, ferdi teşebbüsün devletçe elzem olduğunu ehemmiyetle kaydettikten sonra, beyan etmeliyiz ki, devlet ve fert birbirine muarız değil, birbirinin mütemmimidir...Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususi ve ferdi İktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir. Hulasa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai y e faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada, devleti fiilen alakadar etmektir" A. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK, Ankara, 1998, s.48-49.

¹¹⁵⁰ *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, s. 74. Atatürk ve İnönü tarafından formüle edilen "mutedil devletçilik" görüşünü sistem yaklaşımı açısından değerlendiren farklı bir görüş için bkz. Kadir Kasalak, "Cumhuriyetin İnşasında Mutedil Devletçilik", *İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler 2 İzmir 25-27 Nisan 2019*, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2019, ss. 147-158.

bir şekilde ifade edilirse ona göre devletçilik siyasi ve iktisadi bir ideolojik olarak bütünüyle tanımlanmış ve izah edilmiş değildir. 10-18 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen CHP'nin üçüncü büyük kurultayında devletçilik parti programına girmişti; ama en azından Nisan 1934 ortalarında Birinci Beş Yıllık Sanayi planı uygulanana kadar da bu durum değişmeden kalmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nden Kadro dergisine uzanan süreçte Şevket Süreyya'nın çabası devletçiliği siyasi ideolojik ve iktisadi olarak formülleştirmek bu ideolojinin somut adım ve projelerde hayata geçirilmesinde etkili olabilmektir. Şevket Süreyya ve arkadaşları Kadro dergisindeki yazıları ile 1931-1934 arasında devletçilik lehindeki atmosferi kendi denetimlerine alabilmek için mücadele etmişlerdir.

Şevket Süreyya Kadro'da ortaya konan devletçiliğin Cumhuriyet Halk Fırkası programındaki ile çelişmediğini vurgulayarak liberal politikalara ve bunun taraftarlarına karşı devletçiliği savunmaktadır. Bu tartışmalarda Ağaoğlu Ahmet ile Darülfünun hocalarından İbrahim Fazıl isimlerinin zikredilmesi gerekmektedir. Özellikle Şevket Süreyya'nın Ağaoğlu Ahmet ile girdiği polemik önemlidir. Diğer polemiklerinin yanında bu daha uzun sürmüştür ve ayrıca Ağaoğlu ile girilen bu polemikte diğer isimlere yönelik eleştirilerin anlaşılabileceği ortak bir çerçeve de görülebilir.

Bu tartışmaların Kadro dergisine yansımalarından önce Ağaoğlu Ahmet Cumhuriyet gazetesinde 13 Kasım'dan itibaren İnkılap ve Kadro metni ile Kadro dergisindeki fikirleri eleştiren "Devlet ve Fert" başlıklı bir dizi makale yazmış Şevket Süreyya da aralık ayı içerisinde aynı gazetede Ağaoğlu'nu yanıtlamıştır.¹¹⁵¹ Ağaoğlu'nun ocak ayı içerisinde İstanbul Türk İktisatçılar Cemiyeti'nde "Devlet ve Fert" başlıklı bir konferans vermesi ile bu tartışma Kadro dergisi sayfalarına taşınmıştır.

¹¹⁵¹ Ertan, *Kadrocular*, ss. 168-179; Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, ss. 162-166; Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, ss. 266-284; Korkmaz Alemdar, "Basında-Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi İlgili Bazı Görüşler", *Kadro (Tıpkıbasım) 1932-1934, 3 Cilt*, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1978, ss.28-30. Ağaoğlu bu eleştirel yazıları daha sonra kitaplaştırmıştır. Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1933. Bu kitap hakkında bir analiz için bkz. Ayşe Trak, "Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi", *Toplum ve Bilim*, S.14, 1981, ss. 67-83. Şevket Süreyya Kadro dergisindeki bir yazısına düştüğü dipnotta Ahmet Ağaoğlu ile aralarındaki münakaşaya dair yazıların "İki Nesil Arasında" başlığı ile bir broşür şeklinde basılmakta olduğunu bildirmiştir. Bu broşür büyük ihtimalle yayınlanmamıştır: Ş. Süreyya, "İnkılabı İdeolojisi Darülfünun İnkılap Hassasiyeti Cavit Bey İktisatçılığı", *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s. 7.

Bu konferanstaki devletçilik aleyhindeki tutumu nedeniyle Şevket Süreyya, Ağaoğlu'ndan çok İbrahim Fazıl ile Darülfünunu çok ağır bir şekilde eleştirmiştir.¹¹⁵² 1910 senesinden beri aynı notları okuyan Ağaoğlu Ahmet, İbrahim Fazıl ve diğer darülfünün zevatı sözde bilimsel bir tutum olarak inkılap ideolojisi, iktisadi teşkilatlılık, devletçilik aleyhinde hırçınlıklarını dile getirmişlerdir. Bu hali ile Darülfününun Türk toplumunun bir parçası olduğunu ileri sürmek oldukça zordur: “Darülfünunda cemiyet meseleleri işlenir, sentetize edilir ve izahlarını bulurlar. Mesela, bizim yeni Devlet siyasetimize mesnet kılman inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik mefhumlarının işleneceği, terkip ve izah edileceği yer Darülfünundur. Darülfünün kürsüleri, cemiyetin yarattığı, cemiyetin ileri attığı ve kendi inkişafına mesnet kıldığı bu prensipleri birer birer alacak, bunların tarih içinde orjinlerini; seyrini ve inkişaf istikametlerini, ahlak sahasında, felsefe sahasında, hukuk sahasında, edebiyat sahasında, İktisat sahasında adım adım işliyecek, terkip edecek, izah edecektir. Öyle ki, genç nesil, yeni nesil, inkılaba fikri rehber olan ve inkılabı fikir cephesinde koruyan bu inkılapçı, devletçi ve milliyetçi Darülfününun her kısım halk için ortaya attığı kitap dağlarının heyecan ve istikamet verici gölgesi altında, her adımda bir parça daha teşhizatlanarak, her adımda bir parça daha, aydınlanarak memleketin kurtulması ve yeniden kurulması hedefine doğru dalga dalga akıp gidecektir. Çünkü, ilim demek, bizim tabiatla ve cemiyetle temasımızda sistemleşmiş, tecrübe edilmiş bilgilerimiz demektir. Alim demek, bize tabiatla ve cemiyetle temasının sistemleşmiş, yani islenmiş, terkip ve izah edilmiş tecrübelerini veren demektir.”¹¹⁵³

Nisan ayı içerisinde İbrahim Fazıl Akşam gazetesinde “İnkılap Devletçiliği İhtilal Devletçiliği Değildir”¹¹⁵⁴ başlıklı bir yazı yazarak Kadrocuları memleketi anarşiye götürecek bir sosyalizmi savunmakla itham etmiştir.

Yazıda İbrahim Fazıl Halk Fırkası programındaki devletçilik tanımına gönderme yaparak kendisinin bu anlamda inkılap devletçiliğini savunduğunu belirtmiş

¹¹⁵² Darülfünün'a yönelik eleştirileri Yakup Kadri ve Burhan Asaf' yazılarında dile getirmişlerdir. Yakup Kadri, “Mutahassis”, *Kadro*, S.2, Şubat 1932, ss.47; Burhan Asaf, “Arkada Kalan Darülfünün”, *Kadro*, S.8, Ağustos 1932, ss. 47-48. Kadro'nun bu anlamda yönetimi etkilediği de ileri sürülebilir. Esat Sagay'ın yerine Maarif Vekâlet'ine getirilen Reşit Galip üniversite reformunu gerçekleştirmiş ve Kadro da Reşit Galip'i desteklemiştir.

¹¹⁵³ Şevket Süreyya, “İnkılabı İdeolojisi Darülfünün İnkılap Hassasiyeti Cavit Bey İktisatçılığı”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933, s.7-8.

¹¹⁵⁴ İbrahim Fazıl, “İnkılap Devletçiliği İhtilal Devletçiliği Değildir”, *Akşam*, 10 Nisan 1933, s.1, s.7.

ve gençlerin ihtilal devletçiliği fikirlerine karşı uyanık olmaları gerektiğini ileri sürmüştür.

Halk Fırkası'nın devletçiliği ferdi faaliyeti ve şahsi teşebbüsü ihmal etmeden hatta elindeki imkanlara bunları desteklemek ve büyütmek siyaseti gütmekte aynı zamanda fertlerin gücünü aşan sahalara yatırım yapmaktan çekinmemektedir.¹¹⁵⁵ Böylesi bir devletçiliği savunan iktidar tamamen özel sermayenin çıkarlarını da temsil etmemekte emek ve sermaye ilişkilerinde kamu menfaatini de gözetmektedir. Dolayısıyla devletçilik siyasetinin uygulama alanları bellidir ve bu anlamda hudutsuz devletçilik sadece sosyalizme özgüdür. Bu tarz bir devletçiliğin tanımı bilimsel kitaplarda değil Halk Fırkası programında açıkça bulmak mümkündür ve kendisi de yazdığı kitapta bu fikirleri dile getirmiş ve bu kitabı inkılap yöneticilerinin görüşlerine de sunmuştur.¹¹⁵⁶ İbrahim Fazıl'a göre Kadro bireyi ve şahsi teşebbüsü yok sayan hudutsuz bir devletçiliği savunmakta ve buna fikri açıdan sadece kendisinin katkı sunduğunu ileri sürmektedir.

Şevket Süreyya Kadro'da verdiği yanıtta İbrahim Fazıl'ı yel değirmenlerine karşı bir Donkişot olarak nitelemiştir. İbrahim Fazıl akan hayatın dışında ve gerisinde kalan bir fikri sabiti savunmaktadır. İnkılap devletçiliği ile ihtilal devletçiliği ayrımı yaparak -ki bu bir tür kürsü politikacılığıdır- kendi liberalizmini maskelemek amacındadır. Şevket Süreyya İnkılap ve Kadro kitabı ile Kadro dergisinin eski sayılarından çeşitli alıntılar yaparak Kadro ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçiliğinin iki aynı cins telakki olduğunu belirtmiştir.¹¹⁵⁷ Yukarıda belirtildiği gibi Şevket Süreyya'nın gözünde İbrahim Fazıl fikir ve davranışları tipik bir Cavit Bey iktisatçısı olarak meşrutiyet zihniyetini temsil etmektedir. Hatta Süreyya daha ileri giderek İbrahim Fazıl ve onun temsil ettiği gizli meşrutiyetçiliği Takriri Sükûn dönemindeki gerici, ecnebi sermaye taraftarı akımın devamına ekleyerek bir karşı-

¹¹⁵⁵ Tartışmalarda referans verilen Halk Fırkası'nın 1931 yılında kabul edilen programındaki devletçilik tanımı şöyledir: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi bayındırlığa erdirmek için milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır." Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.129.

¹¹⁵⁶ İ. Fazıl, "İnkılap Devletçiliği", s.7.

¹¹⁵⁷ Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Don Kişotun Yeldeğirmenleriyle Muharebesine Kürsü Politikacılığına ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair", Kadro, S.17, Mayıs 1933, ss.10-13.

devrim (aksi inkılap) olarak yaftalamıştır.¹¹⁵⁸ Bu tartışmanın düşünsel değil daha ziyade siyasal bir çerçevede yapıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Şevket Süreyya'nın bu eleştirilerini bütünüyle değerlendirebilmek için Ağaoğlu ile girdiği polemiğe değinmek gerekmektedir. Şevket Süreyya Darülfünun münevverliğinin genel ve tipik zihniyetini de Ağaoğlu'nun yansıttığını belirterek Cumhuriyet gazetesinde yazılarından ayrı olarak Kadro'da ona yönelik ayrıntılı bir cevap kaleme almıştır. Şevket Süreyya, Ağaoğlu ile aralarındaki ayrılığa somut meseleler üzerinde yapılan gazete tartışmalarının neden olmadığını belirtmiştir. Ona göre kendisi ile Ağaoğlu'nun cemiyeti telakki tarzları farklıdır ve Ağaoğlu'nunki onun mensup bulunduğu entelektüel neslin zihniyetini yansıtmaktadır. Süreyya'ya göre Ağaoğlu'nun da içinde bulunduğu Türk entelektüelinin zihniyeti ve idraki iki açıdan sakatlanmıştır: "1-kendi cemiyetine ait olmıyan telakkileri ve hükümleri benimsemek, 2-hayatın ardında kalan içtimai telakileri benimsek"¹¹⁵⁹

Şevket Süreyya kendi tezlerini vermeden önce Ağaoğlu'nun görüşlerini kısaca özetlemiştir. Ağaoğlu'nun dünya görüşü Avrupa-merkezci perspektife göre şekillenmiştir. Avrupa'nın klasik demokrasi düzenini Ağaoğlu evrensel bir gerçeklik olarak kabul etmektedir. Türkiye de gelişmiş bir memleket olmak istiyorsa fertlerin, fırkaların ve sınıfların çarpışması ile vuku bulmuş olan Batı demokrasi standartlarına ulaşması gerekmektedir. Milli inkılabın Ağaoğlu için anlamı kapitalist bir nizamın bütün unsurları ile Türkiye'de kurulması demektir. Bu basitleştirilmiş tez sadece Ağaoğlu'nun değil onun bütün neslinin dünyayı açıklama ve kavrama tarzını yansıtmaktadır.

Ayrıca Ağaoğlu'na göre Şevket Süreyya bireysel hürriyeti inkâr etmekte, bütün üretim araçlarını, iktisadi birikimi devlet elinde toplamayı savunarak bir kadro diktatörlüğü önermekte ve bu fikirleri de topluma zorla dikte ettirmek istemektedir. Şevket Süreyya'nın orijinal olduğunu ileri sürdüğü devletçi fikirler, hürriyet üzerine kurulu Türk inkılabından kaynaklanmadığı gibi yeni de değildir.¹¹⁶⁰

Şevket Süreyya ise Ağaoğlu'na karşı eleştirilerini 10 madde de özetlemiştir. Yukarıda 11 madde de özetlenen Kadro fikriyatının daha derli toplu bir izahı gibi kabul

¹¹⁵⁸ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Don Kişotun", s.14-15.

¹¹⁵⁹ Şevket Süreyya, "Polemik Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz", *Kadro*, S.12, Aralık 1932, s. 38-39.

¹¹⁶⁰ Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1933, s. 128-130.

edilebilir. Şevket Süreyya burada Avrupa merkeziliğin tasfiyesi makalesinde söylediği gibi insanlık tarihini Yunan Medeniyeti ve Rönesans eksenli ele alan Avrupa-Merkezci tarih perspektifine karşı olduğunu belirtmiştir. Ona göre gelişmiş ülkelerle gelişmemiş olanlar arasındaki tezadı Avrupalı olmayan bir görüş tarzı içinde açıklamak Türkiye gibi ülkelerin mütefekkirlerinin işidir. Sosyalist ve liberal öğretilerin bu coğrafyaya verebileceği hiçbir şey yoktur. Savaş sonunda Avrupa’da en etkin unsur ezilen sınıflar ile dünya ölçeğinde ezilen ve isyan eden milletlerdir. Liberal iktisadın içinde bulunduğu kriz milli kurtuluş hareketleri açısından (MKH) fikri bir Rönesans devrinin başlangıcını teşkil etmektedir. Bu tarihsel süreci milli inkılap ideolojisi şeklinde işlemek ve bütün bunlardan fikri bir sentez çıkarmak inkılap münevverinin önemli bir vazifesi olmalıdır. Özetle yeni insan yaratma peşinde olan yeni rejim müstear ve kozmopolit değil kendine has bir şuura sahip olan bir Türk münevveri istemektedir. Ağaoğlu ile Şevket Süreyya arasındaki fark da bundan kaynaklanmaktadır.¹¹⁶¹

Başta Şevket Süreyya olmak üzere diğer Kadrocular daha Kadro dergisi çıkmadan da çok fazla eleştiri ile karşı karşıya kalmışlardır. Dergideki polemikleri bu süreklilik içinde değerlendirmek gerekmektedir. Şevket Süreyya sadece Ağaoğlu Ahmet ve İbrahim Fazıl ile değil Hilmi Ziya, Mustafa Şekip ve Nazım Hikmet gibi önemli isimlerle de polemığe girmiştir. Aşk Ahlakı kitabını tanıtırken Hilmi Ziya’yı “dejenere mistisizm içinde bir muallim” olarak nitelemiş bu tarz bir dini ve felsefe bireyseliği inkılabın mukadderatı ile ilgilenmeyen bir ruhi reaksiyon olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶²

İstanbul Eminönü Halkevi’nin çıkardığı Yeni Türk mecmuasında Bergson felsefesi üzerinden Kadro’nun rasyonalist, tarihsel maddeci yaklaşımını eleştiren Mustafa Şekip’le diğerleri isimlerle kıyaslandığında çok daha felsefi bir tartışmaya girmiş. Bergson’un Avrupa’nın içtimai koşullarında ancak anlamlı olabilecek fikirlerinin cemiyetçi, inkılapçı ve maddeci bir söylemle uzlaştırılmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir.¹¹⁶³

¹¹⁶¹ Şevket Süreyya, “Polemik Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz”, *Kadro*, S.12, Aralık 1932, ss. 40-43.

¹¹⁶² Şevket Süreyya, “Polemik Bir Ruh Fantazisi Yahut Yerli Peygamber”, *Kadro*, S. 1, Ocak 1932, ss. 32-38.

¹¹⁶³ Şevket Süreyya, “Polemik Bergsonizm Yahut Bir Korkunun Felsefi İfadesi”, *Kadro*, S. 11, Kasım 1932, ss.53-60, “Polemik Bergson Bahsi Ve Hürriyet Telakkimiz”, *Kadro*, S.13, Ocak 1933, s.42-46.

Nazım Hikmet 1932 yılında yayınladığı *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* isimli şiir kitabında: “Yalnız şunu hatırlatmak isterim ki, Benerci emperyalizmi ve emperyalizm ile mücadeleyi, Neo-Hitlerist-Sosyal-Faşist-Sinyor-Fon Şevket Süreyya Bey gibi anlamıyordu.”¹¹⁶⁴ şeklinde not düşerek Şevket Süreyya’nın bu yeni dönemindeki fikirlerini ve konumunu eleştirmiştir. Şevket Süreyya ise Nazım Hikmet’in -diğer entelektüellere için ileri sürdüğü gibi- ülke gerçekliğinden kopuk olduğunu belirtmiş ve şunları eklemiştir: “Nazım Hikmet bütün yazılarını, bir İçtimaî tezadın ifadesi sayar. Fakat bana kalırsa bu ifade Nazımda, bizzat bu İçtimaî tezadı, cemiyet harici kılacak kadar mücerretleşmiş ve sübjektifleşmiştir. Ve bu ifade galatı da şundan gelir ki, bizzat Nazımın kendisi, dünyanın bütün memleketlerinin davasını bir, ve dünyanın bütün insanlarını birbirine benzer görecektik kadar, realitenin ve cemiyetin haricinde kalmıştır.”¹¹⁶⁵

Bu tartışmanın Şevket Süreyya için kendi geçmişinden kaynaklı farklı bir anlamı bulunmaktadır. Nazım Hikmet yazdığı şiirle TKP günlerinin bir muhasebesini yapmakta ve Şevket Süreyya da ona cevap verirken bu geçmişe karşı yeni konumunun ve durumunun savunusu dile getirmektedir.

Derginin ikinci döneminde zikredilen isimlere Hüseyin Cahit ile İsmail Hakkı da eklenecektir. Görüldüğü gibi bu polemiklerle Şevket Süreyya kendisini hem sola hem liberallere hem de muhafazakarlara karşı savunmak durumunda kalmıştır.¹¹⁶⁶ Bu polemiklerin esasları Şevket Süreyya’nın inkılap münevverliği olarak formüle ettiği özgün bir düşünce ideoloji üretimine vurgu yapan iktidara daha doğrusu bütün siyasi

¹¹⁶⁴ Nazım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler: 2*, YKY, İstanbul, 2014, s. 75. Nazım Hikmet bu eleştirisinde yalnız değildir. Kısa bir süre sonra Nazım Hikmet ile arası bozulacak olan Peyami Safa da 29 Temmuz 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “İnkılabımızın İdeolojisi” başlıklı bir yazı yazarak Kadro’yu hem faşist hem de bolşevik olarak nitelemiştir. Peyami Safa’nın bu eleştirine Burhan Asaf bir mektupla cevap vermiştir. Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 576-577.

¹¹⁶⁵ Şevket Süreyya “Polemik Benerji Kendini Niçin Öldürdü”, *Kadro*, S.4, Nisan 1932, s.36. Şevket Süreyya hem otobiyografisinde hem de daha sonra Yön dergisi döneminde Nazım Hikmet’e oldukça eleştirel yaklaşmıştır. Şevket Süreyya 1937 tutuklanmasından önce onunla Ankara’da görüşerek Nazım Hikmet’in rejime intibak etmesi için uğraşmıştır. İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 231-240. Bu şiir kitabı bağlamında Nazım Hikmet-Şevket Süreyya ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Karaca, *Nazım Hikmet’in Şiirinde Gizli Tarih*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1995.

¹¹⁶⁶ Tökin Kadro’ya yöneltilecek eleştiriler hakkında şunları söylemiştir: “Her etkili fikir hareketi gibi Kadro Hareketi de eleştirilere uğradı. Özellikle komünist cephe, hem içeride hem dışarıda kadroculara şiddetle çattı. Asıl garip olan cihet bazı iç çevreler büyük bir anlayışsızlıkla Kadro’yu komünistlikle suçladılar. Kadro’nun savunduğu devletçiliği, komünizme eşit saydılar. Bu da o tarihlerdeki çevrelerin fikir kısırlığını gösteriyordu.” Melda Kapyalı’nın “Kadro Hareketine Yaklaşımlar ve Kadro’nun Yöntem Anlayışı” isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden aktaran, Bilgili, *İsmail Hüsrev Tökin*, s.113.

ve entelektüellere yol gösterme iddiasındaki tekerci bir söylemden kaynaklanmaktadır. İnkılabın ihtiyacı olan özlemini duyduğu devletçi bir düşünce sistematığı geliştiremeyen entelektüeller Şevket Süreyya'nın hedefindedir. Şevket Süreyya entelektüellerle girdiği tartışmalarda karşısındaki birey olarak değil bir grup olarak kavramaktadır. Burada söz konusu olan iki münevver neslin veya gurubun çatışması ve rekabetidir. Bu durum iki farklı zihniyetin inkılabın gerçeklerini kavrama tarzını yansıtmaktadır. Şevket Süreyya ve Kadrocuların az sayıda da olsa olumladıkları isimlerde bulunmaktadır. Basında ve fikir hayatında büsbütün de yalnız değillerdi. Bu isimlerden biri Falih Rıfkı diğeri Ahmet Hamdi idi. İkisi de Kadro dergisinde yazmışlardı¹¹⁶⁷ ve Ahmet Hamdi Kadro'nun kardeş dergi ilan ettiği Kooperatif dergisini çıkarmaktaydı ve Falih Rıfkı ise Sovyet İtalyan ve Balkan rejimleri hakkında gezi izlenimlerinde dayanan kitaplar yazmıştı. Şevket Süreyya dergide Ahmet Hamdi Başar'ın çıkardığı İktisadi Devletçilik ile Falih Rıfkı'nın Moskova-Roma isimli kitabını tanıtan yazılar kaleme almıştı.¹¹⁶⁸

Bu dönemde Şevket Süreyya teorik ve ideolojik yazılar kaleme alsada daha çok yukarıda incelendiği gibi devletçiliğin uygulamaya dönük plan, bütçe, para ve enflasyon gibi unsurları üzerinde durmuş ve çokça da polemige girmiştir.

3.3.5. Kadro Dergisinin İkinci Döneminde Şevket Süreyya (Haziran 1933-Aralık 1934)

18. sayıdan itibaren yine Şevket Süreyya faşizm, komünizm gibi ideolojiler ile Türk İnkılabını karşılaştırarak milli kurtuluş hareketinin özgünlüğüne dair perspektifini biraz da geliştirse de genelde derginin sekizinci sayısında yer alan 11 maddelik ideolojik öze yeni bir şey katmamıştır. Hakimiyeti Milliye de sosyal materyalist, milliyetçi ve devletçi olarak ana özellikleri verilen ideoloji bu anlamda dergide ayrıntılı hale getirilememiştir. Şevket Süreyya'nın dört makalelik serisi

¹¹⁶⁷ Falih Rıfkı, "Kuvayı Milliye", *Kadro*, s. 16, Nisan 1933, ss. 11-15; "Bizim Köy", *Kadro*, S.18, Haziran 1933, ss. 15-17; "İngiliz Tuhaflığı", *Kadro*, S.26, Şubat 1934, ss. 16-19. Ahmet Hamdi, "Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdietçilik ile Devletçiliğin Manaları", *Kadro*, S.18, Haziran 1933, Ss. 43-49; Ahmet Hamdi, "Buhranlar ve İnkılaplar Telakkisi", *Kadro*, S.21, Eylül 1933, ss. 47-50; Ahmet Hamdi, "Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdietçilik", *Kadro*, S. 22, Ekim 1933, ss. 42-46.

¹¹⁶⁸ Şevket Süreyya, "Falih Rıfkı ve Son Eseri", *Kadro*, S.9, Eylül 1932, ss. 43-47; Şevket Süreyya "İktisadi Devletçilik", *Kadro*, S. 17, Mayıs 1933, ss. 37-46.

Kadro'yu komünist, faşist ve nasyonal sosyalist olarak değerlendirenlere yönelik bir cevap verme girişimi olarak da kabul edilebilir. Bunun dışında dergi Türk İnkılabının güncel konjonktürüne bağlı bir pragmatizm içinde hareket etmiştir.

17 Nisan 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁶⁹ Şevket Süreyya'nın ideolojik mahiyetteki yazılardan daha çok devletçiliğin somut, uygulamaya dönük ve daha teknik meseleler hakkında kalem oynatması da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bu dönemde daha önce de söylendiği gibi farklı yazarların dergiye dahil olduğu bir dönemdir. Kadrocular 16. ve 17. sayıda verdikleri ilanlarla derginin 18. sayısının farklı bir içeriğe sahip olacağını okuyucularına önceden haber vermişlerdir. Derginin 1933 yılı ortalarından itibaren yeni bir atılım içine girdiği anlaşılmaktadır. Bu atılım da büyük oranda Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasından sonra derginin hız kazanan sanayi planının hazırlanışına katılmak ve planı etkilemek çabaları ile bağlantılı olmalıdır.

Bu sanayileşme planı büyük oranda Sovyet yönetimi ve uzmanlarından alınan destek ile hayata geçirilmiştir. İsmet Paşa'nın Sovyetleri ziyaretinden sonra ilk Sovyet uzmanlar heyeti 12 Ağustos 1932'de Türkiye'ye gelerek incelemelerine başlamışlar aynı yılın sonuna doğru ise hazırladıkları raporu hükümet sunmuşlardır.¹¹⁷⁰

Uzmanların geldiği tarihte İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey iken ülkelerine dönerken aynı makamda Celal Bey bulunmaktadır. Celal Bey göreve geldikten hemen sonra Sovyet uzmanlar heyeti hala Türkiye'de iken yeni yabancı uzmanları ülkeye davet ederek İktisat Vekâleti'nin onların hazırladıkları raporlar doğrultusunda hareket edeceğini bildirmiştir. Bu kez uzmanlar heyeti Amerika'dan gelecektir. Heyet 1933 haziranında Türkiye'ye ulaşabilecektir. İsmet İnönü de 21 Kasım 1932 tarihinde Hukuk Fakültesinde yaptığı konuşmada onun kabinesine Atatürk'ün tasarrufu ile girmiş olan Celal Bey'in bu girişimden hiç de memnun olmadığını ortaya koymuştur.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁹ Sanayi Planı'nın kapsam ve içeriği için bkz. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK, Ankara, 1972.

¹¹⁷⁰ Aydemir, *Tek Adam c.3*, s. 353-355; *İkinci Adam c.1*, ss. 411-413.

¹¹⁷¹ Selim İlkin, "Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü", İ. Tekli-S. İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.217-218, ss. 229-231.

Yönetici sınıf arasındaki rekabet iktisat politikaları ve stratejilerinin belirlenmesinde kendi göstermiş ve İsmet İnönü ile İş Bankası Çevresi arasındaki mücadelede Atatürk biraz da İş Bankası'nın icraatını önemsemediğinden ağırlığını ikinci grup lehine kullanmıştır.¹¹⁷²

Atatürk Sovyet destekli katı devletçiliğe karşı hem partide hem de özel sektörde bir denge arayışı içinde İnönü'ye rağmen böyle bir adım atmıştır. Devletçilik uygulamalarında ve dolayısıyla iktisat politikalarında bütün sorumluluk artık Celal Bey'dedir. Bir sonraki aşamada 1937 yılında Başvekilliğe yükselecektir.¹¹⁷³ Bu bir anlamda parti ve bürokraside daha otoriter devletçiliği savunanların da tasfiyesi anlamına gelmektedir. Önce Kadro dergisi kapatılacak sonra Recep Bey (Peker) genel sekreterlikten alınacak ve nihayetinde Kadro 'da yazan İnönü başvekilliği Celal Bey'e bırakacaktır. Bu gelişmenin Şevket Süreyya ve arkadaşları açısından ne anlama geldiğini Hakkı Uyar şöyle yorumlamıştır: “Kadrocuların dağılmasından ve Recep Peker'in görevden alınmasından sonra, görevden alınan ve üst düzey yönetim kademesinden uzaklaştırılan kişi İsmet İnönü oldu. Atatürk'le ekonomik politikalar ve dış politika konularında anlaşmazlığa düşen İnönü, Bayar'a nazaran bürokratik ve statükocu bir kimliği temsil ediyordu ve İnönü, Atatürk'le pek çok konuda karşı karşıya gelmeye başlamıştı. Bunda yakın çevrenin de etkisi vardı. Böylelikle; yani Kadrocular, Peker ve İnönü'nün tasfiyesi ile, Celal Bayar'ın liderliğindeki İş Bankası grubu ülkenin ekonomi politikalarının kontrolünü ellerine geçirmelerinin de ötesinde şeyler elde ettiler. Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği'ne getirilen İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya, İnönü karşıtlığı ile tanınmıştı. Bu tarihte henüz İnönü görevden alınmamıştı ve CHP örgütü, İnönü karşıtı Kaya'nın eline verilmişti.”¹¹⁷⁴

Bu süreçte ideoloji ve örgütlenme konuları ile iktisat politikalarında İnönü ve ekibi giderek siyaseten saf dışı edilecektir. Şevket Süreyya Kadro'da İnönü'ye dayanarak böylesi bir mücadelenin içine girmiştir; ama Celal Bey'in giderek siyaset sahnesinde sivrilmesi Recep Bey ile rekabet halinde olan Kadro'yu bu anlamda daha zor bir duruma sokmuştu.

Rusça bildikleri için Sovyet heyetinin ülkedeki temas ve faaliyetlerinde etkili bir konumda oldukları düşünülebilecek Kadrocuların yukarıdaki Amerikalı uzmanlar

¹¹⁷² Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, ss.116-131, Aydemir, *İkinci Adam c.1*, ss. 462-470.

¹¹⁷³ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 108-109.

¹¹⁷⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 84.

heyetinin Türkiye'ye varış tarihleri dikkate alınırsa dergide neden yeni bir dönem başlattıkları da daha iyi anlaşılabilir. Devletçiliği farklı açılardan ele alan yazılarla kendi cephesini genişletmek istemesine rağmen derginin bu atılım uzun soluklu olamamış ve 23. sayıdan itibaren dergi yine çekirdek yazar kadrosu ile-M. Şevki dahil-yoluna devam etmiştir.

Ahmet Hamdi, Hakkı Mahir, Mehmet İlhan, Eflatun Cem, Şakir Hazım ve İbrahim Necmi bu dönem dergide yazan yeni isimler arasındadır. Derginin 22. sayısında Mustafa Kemal'in dergiye yönelik iltifatlarını belirten kısa bir notu ile İsmet İnönü'nün "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" makalesi yayınlanmıştır. 1934 yılı ile beraber dergide özellikle Şevket Süreyya'nın yazılarındaki eleştiri dozu giderek artmıştır. Mahmut (Soydan), Recep (Peker) ve Celal (Bayar) gibi önemli isimlerle yaşanan tartışmalar derginin muhalif kimliğini daha da belirginleştirmiş ve bununla paralel olarak Büyük Şef olarak kabul edilen Mustafa Kemal'e yönelik olumlu ve övgü dolu yazılar da fazlalaşmıştır.

3.3.6. Diğer Rejim ve İdeolojiler Karşısında Kadro

Şevket Süreyya Türk inkılabını öncelikle Faşizm ile karşılaştırmıştır. Faşizm 1922 yılında İtalya'da bir iç muhalefet hareketi olarak başlamış giderek beynelmilel hale gelmiştir. İtalya'dan sonra Almanya'da nasyonal sosyalizm iktidar olmuştur. Faşizm bugünkü koşullarda meseleleri ve düşünsel esasları az çok belirginleşmiş milli bir ideoloji olsa da Avrupa'nın her memleketinden kendine taraftar bulabilmektedir.

İtalya'da faşizm 1918-1922 yılları arasında savaş sonundaki kaotik bir ortamın ürünüdür. Faşyolar temelinde örgütlenen hareketin temel talepleri günlük siyaset ve dar şahsi meseleler ile sınırlı kalmıştır. İtalya görünüşte savaştan zaferle çıkmış ve evlerinde dönen askerler proleter kitleyi -işsizler, işçiler ve lümpen proletarya-alabildiğine kabartmıştır. Oysa bu kitlenin önderliğini yapan sosyalist liderler ise parlamento yolu ile iktidar gelebilecek durumda değildi. Hükümet iktidarsızdı. Ülkede yüzlerce grev ve gösteri yapılyordu; ama bütün bunlar belirli bir istikamete ve hedefe yönelik değildi. Ülkede tam anlamı ile bir kargaşa içindeydi.

Bu dönemde dağınık halde bulunan faşyoları eski sosyalist Benito Mussolini 23 Mart 1919 tarihinde Milano'da biraya getirerek hareketin ilk programını oluşturmuştur. Hareket, eskiden sosyalist hareket mensup isimleri, emperyalist

temayülleri temsil eden irredantist unsurları ve küçük burjuvaziye içermekte ve bu haliyle birbirine zıt görüşlerin kaotik bir platformu durumundadır.

Faşizm işçi sınıfının giderek artan taleplerine, sermayedar sınıfların tutarsızlığına ve dağınıklığına karşı orta sınıfların bir tepkisi olarak ortaya çıkmış ve İtalya'da sokak anarşisi karakteri gösteren Bolşevizm'e karşı bir sükûn tesis edebilmeyi öncelikli hedef olarak benimsemiştir. Dolayısıyla koşulların aciliyeti ile Mussolini gibi bir liderin varlığı olayların gelişiminde belirleyici olmuş ve faşizm İtalya'da 1922 ile 1926 arasında bir istikrar kazanmıştır: "Bu devirde faşist siyaseti, bir fikri ve içtimai siyaset olmaktan ziyade, düşmanlarını bertaraf etmek için çalışan mücadeleci bir hükümet fırkasının tarzı hareketinden ibaret kaldı. Ancak 1926'dan sonradır ki faşizm, devletin nazari mahiyeti, sınıfların mütekabil vaziyeti, faşist devletin hukuki bünyesi, çocuk ve gençlik terbiyesi üzerinde düşünmeğe ve işlemeğe başladı. Mamafih faşizm İtalya'da doğmuş olmakla beraber nazari ve fikri tekâmülünü kısmen İtalya'da fakat bilahare daha ziyade Almanya'da yapmış bir harekettir."¹¹⁷⁵

İtalya'da doğan; ama Almanya'da sistematik izahını bulan faşizmin düşünsel unsurları beş başlık altında ele alınabilmektedir: milli bütünlük fikri, hizmet nazariyesi, kıymetin yaratılması ve realizasyonu, faşist emperyalizm, totaliter ve otoriter faşist devlet.

Faşizmde milli bütünlük fikri, komünizm ve Marksizm aleyhtarlığından kaynaklanmaktadır. İtalyan faşizminin kanunu esasisi olarak da kabul edilebilecek iş fermanında (charta del lavore) bu durum şöyle belirtilmiştir: "İtalyan milleti ayrı ayrı vatandaşların ve grupların fevkinde bir hayat ve hareket birliğini güden bir uzviyettir. Tam ifadesini faşist devletinde bulan iktisadi, siyasi ve ahlaki bir vahdettir."

Faşizm sınıflar mücadelesi yerine sınıfların menfaat birliğini vurgulamakta ve sınıf mücadelesi yerine sınıf dayanışmasını ön plana geçirmeye çalışmaktadır. Yüksek milli menfaatler etrafında birleşmiş ahenkli bir bütünlük geliştirme peşindedir. Böylesi bir toplumsal düzen içinde sınıf ve zümreler ve bunlar arasında çatışmalar yoktur aksine birbirini tamamlayan birbiri ile ahenk içinde kaynaşan hizmetler vardır. Buradan hizmet nazariyesine ulaşılmaktadır: "Şu hâlde millet bütün bir uzviyet ve bu uzviyette bütün faaliyetlerin gayesi milletin umumi menfaati olunca, tabiatile İktisadi

¹¹⁷⁵ Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi I Faşizm", *Kadro*, S.18, Haziran 1933, s. 8-9.

faaliyet artık, milletin bütün bünyesini ve taliini tayin eden bir amil olmaktan çıkıyor. Milli uzviyetin birbirini tamamlayan faaliyetlerinden birisi oluyor”¹¹⁷⁶

Bireyin cemiyete karşı yerine getirmesi gereken ödev ve hizmetler bulunmaktadır. Hizmetler de herkes için eşit değildir. Bir işçi ile sermaye sınıfını temsil eden birinin yerine getirdiği hizmetler aynı değerde görülmemektedir. Bu anlamda faşizmde esas olan emek değil toplumsal statüleridir. Yapılan işin önemini ona verilen emek değil onu yapanın statüsü belirlemektedir. Bu bağlamda kıymet yaratan unsurlar olarak dâhiler, güzideler, teşkilatçılar önemslenmekte böylece Marksist emek-değer nazariyesi ve emeğin değeri kavramı ortadan kaldırılmış olmaktadır. Faşizm emeğin yaratılması ve hayata geçirilmesini Marksizm’e karşı tanımlamıştır. Bunun milletlerarası ilişkilerde de bir uzantısı bulunmaktadır: “İlk adımda Alman ırkının tefevvuku ve müstemlekeciligi şeklinde görünen bu ruh, derhal bütün beyaz ırkın hâkimiyeti davası şekline dönüşüyor ve bu ırk haricinde kalanlara “renkli” insanlar, maymunlar, şebekler gibi bakmak istiyen müstemlekeci Avrupa’nın ruhu, bu nazariyede artık, maskesini atıyor... Hitler’e göre bu siyasetin ilk adımı ise, cihanda bugün ileri memleketlerle geri memleketler arasında mevcut olan İktisadi fonksiyonlar farklılığını aynen muhafaza etmektedir.”¹¹⁷⁷

Faşizm uluslararası ilişkilerde Avrupa-merkezciliğin ve emperyalizmin ırkçı bir versiyonunu temsil etmekte ve böylece faşist siyasi ve toplumsal düzendeki emeği ve eşitliği yok sayan hiyerarşiyi uluslararası boyuta taşımaktadır. Son olarak Faşizmde devlet halka ve halk egemenliğine değil azınlık bir otoriteye dayanmaktadır. Bu düzende İktisadi saha büyük sermaye sınıfının elinde iken siyasi saha ise faşist kadrolara dayanmaktadır: “Bunun içindir ki, Hitler’e göre demokrasi ve onun tabii bir tezahürü olan enternasyonalizm, asrımızın en büyük felaketidir. Yine bunun içindir ki, Hitler’in bütün cehdi, geniş halk kütlelerinin politik müdahalelerini bertaraf etmeye müteveccihdir. Liderlere karşı mes’uliyet, emir ve itaat, mutlak otorite, demir disiplin bu rejimin terminolojisidir.”¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁶ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi I Faşizm”, s. 11. Derginin o dönem faşizm algılaması ve faşist ideoloji ile benzerlikleri hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Cennet Ünver, “Images and Perceptions of Fascism Among The Mainstream Kemalist Elite in Turkey 1931-1943”, *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* İstanbul, 2001, ss. 117-153.

¹¹⁷⁷ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi I Faşizm”, s. 13.

¹¹⁷⁸ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi I Faşizm”, s. 14.

Özetle liberalizmden baskı ve zora, demokrasiden gericiliğe, plansız ve maskeli emperyalizmden açık ve daha saldırgan bir emperyalizme giden her yol faşizmin doğal prensiplerini oluşturmaktadır.

Bir sonraki sayıda Şevket Süreyya Marksizm'i ele almıştır. Faşizm Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonunda sosyal çözülmenin bir ürünü ve ifadesidir; ama 19. yüzyılın bir eseri olan Marksizm savaş sonrası koşullarının oluşmasında doğrudan etkili bir ideolojidir ve olayları yönlendirebilmiştir. Savaş sonunda sosyal çözülme siyasi alanda rejim krizlerine yol açmış, iktisadi alanda ise yapısal krizlerle etkisini göstermiş ve giderek fikri ve ahlaki alanlara da sirayet etmiştir. Avrupa'nın siyasi, iktisadi ve ekonomik alanda Fransız inkılabı neticesinde elde ettiği standart ve kriterler bu yeni koşulların etkisiyle değişmeye başlamıştır: "Faşizm, rejim buhranına karşı (Otoriter devlet)i, yani harp sonuna kadar süren demokratik kaideler yerine, bir akalliyetin açık ve maskesiz diktatörlüğünü müdafaa eden Faşist devleti, iktisat buhranına karşı da, iş verenlerle iş alanlar arasındaki münasebetleri icabında devlet emrine alan, hatta icap ederse (mecburi iş = travail force) tesis eden ve bu suretle de ileri cemiyetlerdeki sınıf mücadelesini mecburi bir sınıf tesanüdü şekline çevirmek isteyen sosyal faşizmi ikame ediyor. Bu mecburi tesanüdün itikat ve ahlak sahasında da bir disiplin yaratacağı ve meydan alan ruh dalaletlerinin salah bulacağı keza göze carpan iddialar arasındadır."¹¹⁷⁹

Bu dönemde Marksizm faşizmi hâkim sınıfların gerici bir mukavemeti olarak görmekte ve aynı zamanda faşist ideolojinin Avrupa'da yerleşmesi ve gelişmesine karşı bir mücadele vermektedir.

Şevket Süreyya'ya göre Marx'ta sınıf, cemiyetin asli unsurudur. Marx sermaye, sanayinin ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin yoğun olduğu Avrupa tarihi özelinde düşüncelerini dile getirmiştir. Onun soyutlamaları gelişmiş Batı Avrupa coğrafyası ile sınırlanmıştır: "Fakat yine dikkat olunursa görülür ki, Marx'ın zamanında sermayenin ve sınıf tezadının kesafet mıntakaları ancak Avrupanın mahdut birkaç noktasından ibaretti. Fakat Marx istihsal aletleri terakki ettikçe yeni yeni "kapitalizmden evvelki muhitlerin" kapitalistleşeceğine ve bu suretle iktisat mübadelesi gibi sınıf mücadelesinin de, cihanşümul bir mahiyet alacağına kanidi.

¹¹⁷⁹ Şevket Süreyya, "İnkılabımızın İdeolojisi Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II Marksizm", *Kadro*, S.19, Temmuz 1933, s. 7.

Esasen dava böyle konmasaydı, o zaman bizzat sistemin âlemşümul mahiyeti sarsılır ve marksizmin en gürültülü neticeleri, bir Avrupa veya nihayet bir sanayi memleketleri meselesi haline düşerek ehemmiyetsizleşir giderdi.”¹¹⁸⁰

Kapitalizmin gelişmesi tek tezat ve çarpışmanın işçi sınıfı ile burjuvazi arasında olmadığını göstermiştir. İşçi sınıfı ile burjuvazi sınıfsal mücadele Marx’ın öngördüğü gibi evrensel hale de gelmemiştir. Bu anlamda Marksizm’in kapitalist iktisadi düzenin geleceği hakkında öngörülerindense bu öngörülerini mümkün hale getiren tarihi değerlendirme tarzının evrenselliği daha kabul edilebilirdir.

Bu noktada Şevket Süreyya Marx’ın Avrupa-merkezci yaklaşımını eleştirmektedir. Kapitalizmin gelişmesi belki Avrupa toplumları içinde sınıfsal ayrılıkları keskinleştirerek burjuvazi ile proletarya arasında mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur; ama dünyada kapitalist ilişkiler yaygınlaşırken başka tip bir tezatta yaratmıştır: sanayiye sahip ülkelerle sanayiden mahrum ülkeler. Dolayısıyla Marksizm’in diyalektik ve tarihi materyalizmi kullanarak insanlık tarihinin genel gelişim kanunlarını izah etme çabasının en çok tartışılacak ve tartışılması gereken noktası da burasıdır.

Şevket Süreyya Faşizm ve Marksizm’i böylece genel hatları ile ele aldıktan sonra iki sayı boyunca da Türk nasyonalizmine odaklanarak onun diğer rejim ve ideolojiler arasındaki yerini tanımlamaya çalışmıştır.

Türk nasyonalizmi analiz ettiği makalelerin ilkinde Kadro’nun inkılabı açıklama ve yorumlama tarzının mevcutlar arasında üçüncü bir seçenek yarattığını belirtmektedir. İnkılabın bittiğini, tamamlandığını ve esaslarının da izah edildiği savunanlar ilk değerlendirme tarzını oluşturmaktadırlar ki bu inkılap kavramı ile çelişen inkılabın gelişimini inkâr eden geri ve skolastik bir bakış açısı teşkil etmektedir.

İkincisi Türk inkılabını Avrupa örnekleri ile mukayese eden yorumlama tarzıdır. Bu yaklaşım Türk inkılabını savaş sonu ideolojileri ve rejimleri olan sosyalizm ile faşizme benzerliği açısından ele almaktadır. Demokrasi tartışmalarında Avrupa’yı körü körüne örnek alan bakış açısının inkılap sahasına uyarlanmasıdır. Bu tarz değerlendirmeler eklektik bir bakış açısına sahip olarak neticede bir oportünizm ortaya koymaktadırlar.

¹¹⁸⁰ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi II Marksizm”, s. 14.

Türk İnkılabı demokrasinin, sosyalizmin ve faşizmin bir devamı veya kopyası değildir. Başlı başına bir hadise, örnek ve başlangıçtır.¹¹⁸¹ Kadro Türk inkılabını bilinen örneklerle göre değil kendi gerçekliği içinde açıklama arzusundadır. Dolayısıyla Şevket Süreyya kendi açıklama tarzını diğerlerinden ayırabilmek için öz (substans, cevher) ve şekil (form) ayırımına başvurmuş ve Fransız İhtilali örneği ile bu ayrımı şöyle açıklamıştır: “Mesela biz Fransız ihtilalinin muasır nizama hediye ettiği HAKİMİYETİ MİLLİYE cevherini aldık ama, bu cevherin Fransada büründüğü tezahür şeklini (yahut form)u yani Fransız meb’usan meclisini ve Fransız parlamantarizmini almadık.”¹¹⁸²

Şevket Süreyya için şekil rejimin savunduğu ve dayandığı kavramın, özün bir görüntüsü ve ifadesidir; ama bizzat özü bütünüyle karşılamamaktadır. Fransız İhtilali’nin örnek verilmesi tesadüf değildir. Fransız İhtilali liberalizmi ve sınıflaşmayı tesis eden düzeni getirmiştir. Fransız Meclisi’nde komünistleri temsil eden mebus Doryo veya iktidarı temsil eden Tardiyo aslında milleti temsil etmemektedirler Doryo proletarya adına Tardiyo iktidarı oluşturan sınıf ve zümrelerin çıkarı için konuşmaktadır.

Şevket Süreyya bu noktada millet ile sınıfları kategorik olarak farklılaştırmaktadır. Avrupa örneğindeki böylesi bir hâkimiyeti milliye kavram ve cevherinin pratiğe dökülmüş garip şeklini Türk inkılabı, demokrasinin gelişmiş bir manzarası gibi kabul edemez. Türk inkılabının hâkimiyeti milliye cevherinin tecelli formu Avrupa’dakinden farklıdır.¹¹⁸³

Kadro dergisi muarızları Kadro’nun faşist mi? komünist mi? yoksa nasyonal sosyalist mi? ve ortaya koyduğu devletçilik ideolojisinin de bunlardan hangisine yakın

¹¹⁸¹Şevket Süreyya, “İnkılabımızın İdeolojisi Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III Türk Nasyonalizmi”, *Kadro*, S.20, Ağustos 1933, s. 4-5.

¹¹⁸²Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi III”, s. 7. Şevket Süreyya daha sonra da Fransız İhtilali üzerinden Avrupa merkezci eleştirilerine -bu kez gezi ve gözlemlerine dayanan- iki yazı ile devam etmiştir. Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi 1789 İhtilalinin Mezarı Başında I”, *Kadro*, S.32, Ağustos 1934, ss. 5-11; Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi 1789 İhtilalinin Mezarı Başında II”, *Kadro*, S.33, Eylül 1934, ss.4-10 Kadro’nun demokrasi ve Batı karşıtı perspektifinin kurucu unsurlarından en önemlisi Fransız İhtilali olmasına-İhtilali, Kadrocular kapitalizm, demokrasi, bireycilik ve sınıf mücadelesi ile özdeş görmekte-dirler-rağmen Şevket Süreyya yine de ihtilali toptan olumsuzlamaz. Şevket Süreyya’ya göre Fransız İhtilali’nin en önemli dönemi 1789-1793 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemde ihtilal beynelmilel bir karakter gösterir. Kiliseye, aristokrasiye, Alman Monarşisi ve Rus Despotluğuna karşı farklı ırk, dil ve dinden insanlar eşit ve adil bir insanlık düzeni gerçekleştirmek için ayaklanmışlardır. Bu evre Fransız İhtilali’nin asil ve güzel çağıdır; çünkü bu evrede ihtilal bir mistiğe, coşkuya ve mukaddes kabul ettiği fikir ve kavramlara, insanlık adına gerçekleştirmek istediği ideallere sahiptir.

¹¹⁸³Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi III”, s. 8.

olduğunu sormaktadır. Bütün bu sorular öz ve şeklin birbirine karıştırılmasından kaynaklanmaktadır: “Halbuki bizde Kadro, henüz tanzimi gayri kabil bir yüksek teknik mevcut olmadığı için bunun üstünde sınıf mücadelesine girişmemiş olan milletin ileride de böyle bir cidal içine düşmemesi için müdafaa edilen bir MİLLÎ REHBERLİK FORMU’dur. Birgün milletin, orta asırlardaki toprak köleliğinin asri fakat vahşî bir tecellisinden başka bir şey olmıyan ve “hür vatandaş”ı, ya bir kap çorba, ya bir çürük elmaya mukabil hidematı şakkaya bağlıyan, yahut bir takım sefihlerin sofrasında bedava hizmetçiliğe mahkûm kılan bir faşist esaretine düşmemesi için bir tedbirdir. İşte bunun içindir ki Türk nasyonalizminin devletçiliği bir sınıf devletçiliği değildir ve olmıyacaktır.”¹¹⁸⁴

Kadro muarızlarının bir şekilde kendilerini bağlı gördükleri Avrupa’nın dünkü ve bugünkü düzen ve gelişimine itirazın eden tarihi ve fikri bir tepkinin ürünüdür. Kadro’ya en çok da inkılabın kendi resmi belgeleri ileri sürülerek karşı çıkılmaktadır. Bu belgelerde dile getirilmiş şeyler inkılabın durduğu ve seyrini tamamladığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Bütün bunlar otokrasiden otokrasiyi kaldırarak sınıf mücadelesin inkâr eden bir rejime (halkçılık), donmuş hüküm ve prensiplerinden hareketliliğe (inkılapçılık), teokrasiden laisizme (laiklik), kozmopolitlikten millet bütünlüğüne (milliyetçilik), sömürge iktisadiyatından millet iktisadiyatına (devletçilik), saltanattan halkçı, devletçi, inkılapçı ve milliyetçi bir cumhuriyete giden yol üzerinde söylenmiş şeylerdir.¹¹⁸⁵

Neticede Ş. Süreyya’ya göre şekle değil öze bakmak ve süreci tezatlar mantığı ile değerlendirmek gerekmektedir: “Cevherin hareketliliğini bir yana bırakıp şekillerin içinde saplanıp kalan bu muarızlarımıza karşı bizim bütün silâhımız, şeklin çerçevesi ile hapsedilmesi kabil olmıyan taharri aşkımız ve hayat hamlemizdir. “TAŞLAŞMIŞ HÜKÜM”e, “DONMUŞ KAİDE” ye karşı “HAREKET VE TEZAT MANTIKINI” daima seferber tutacağız. Bizim için hükümlerimizi teşkil ve bunları teyit edecek en büyük hakikat, bizzat hayatın durdurulmaz akışının, idrakimizin takibinden hiçbir vakit kurtulamıyan kanuniyetleri olacaktır. Bizzat kendi inkılâbımızın asliyetini ve kanuniyetlerini izah işinde her zaman yolumuz ve usulümüz budur.”¹¹⁸⁶

¹¹⁸⁴ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi III”, s. 9.

¹¹⁸⁵ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi III”, s.10.

¹¹⁸⁶ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi III”, s.11.

Kadro dergisinin 21. sayısında Şevket Süreyya bu seri makalelerine son verirken iki hususun altını tekrar çizmiştir. Türk inkılabının özgünlüğü ile Türk münevverinin fikri tembelliği.

Şevket Süreyya'ya göre Türk inkılabı, faşizm ve sosyalizm farklı tarihsel koşulların ürünüdürler. Bu yüzden her bir rejim ve ideoloji kendi gerçekliği içinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Türk inkılabı da kendine has koşulları içinde ele alınabilecek bir fikir sistemi çerçevesinde yorumlanmalıdır. Fikir bir toplumun asi çocuğudur: “Her çocukta kendi ailesinin, her mahsulde kendi toprağının nasıl içten ve derinden gelen bir tesiri ve kokusu bulunursa, her fikirde de kendini doğuran cemiyetin ve tarihi şartların öylece mayası ve damgası vardır.”¹¹⁸⁷

Şevket Süreyya İhtilalci sosyalizm ile faşizmi Türk inkılabından ayrılan özellikleri ise mutata olduğu üzere maddeler halinde özetlemiştir.

Ona göre ihtilalci sosyalizm yüksek tekniğin yüksek sömürge karlarının ve bu teknik gelişmişliğin yol açtığı sınıfsal ve uluslararası tezatlar içinde doğmuştur. Yine ihtilalci sosyalizm ve onun fikri izahı olan Marksizm yüksek tekniğin ve sermayenin hâkim bir sınıf elinde toplandığı, yüksek karların milletin heyeti umumiyesinin menfaati dışında kullanıldığı; sömürge ve sömürge karlarının mevcut olduğu koşullarda ise yüksek tekniğin cemiyet mülkiyetine intikali ile bu karların proletarya diktatörlüğü tarafından benimsenmesini savunarak mevcut sömürgecilik düzeninin devamını hedeflemektedir.

Faşizmin tarihi ise ihtilalci sosyalizm kadar eski değildir; savaş sonu koşullarının bir ürünüdür. Sınıf çatışmaların önüne geçemeyerek kapitalizmi tehlikeye düşüren iktisadi liberalizme ve siyasi demokrasiye, sömürge ve yarı sömürgelerdeki milli kurtuluş hareketlerini tetikleyen liberal emperyalizme karşıdır. Faşizm neticede 19. yüzyıl kapitalizmine yine kapitalizmin içinden gelen bir itirazdır. Yüksek tekniğin ve sermayenin devlet denetimi altında egemen sınıfların elinde korunmasını, sömürgecilikten elde edilen karlar ile genellikle diğer yüksek karların devlet şiddeti kullanılarak kapitalist düzenin devamını sağlamasını, sömürgelerin daha çok istismar edilmesini ve büyük sanayi memleketleri içinde vuku bulan sınıf mücadelelerinin otoriter bir devlet müdahalesi ile yatıştırılması ve tanzim edilmesini amaçlamaktadır:

¹¹⁸⁷ Şevket Süreyya, “İnkılabımızın İdeolojisi Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, *Kadro*, S.21, Eylül 1933, s. 5.

“Şu hâlde birisi müstemlekeci memleketlerde bir sınıf cidaline, diğeri aynı memleketlerde ve yalnız aynı memleketler halkı için bir sınıf tesanüdüne dayanan bu hareketlerin her ikisi de *sınıfdır, mevziidir* ve alemşumul değildir.”¹¹⁸⁸

Milli kurtuluş hareketi sosyalizm, kapitalizm ve faşizm gibi yüksek tekniğe sahip ve sömürgecilik fikrine dayanan hareketlerin tam karşısında yer almaktadır.

Birinci olarak milli kurtuluş hareketi sanayi ve yüksek tekniği bütün ülkelerin kendi koşulları nispetinde içselleştirebildiği, kendi imkanları dahilinde sanayileşebildikleri eşitlikçi bir dünya düzeni tasavvur etmektedir.

İkinci olarak bu ülkelerde sanayi ve teknik Batı emperyalizmlerinde olduğu gibi belirli bir sınıfın tahakkümüne terk edilmeyecektir.

Üçüncü olarak sömürgecilik karlarının dolayısıyla sömürgeciliğin toptan tasfiye edilmesinin öngörüldüğü bu düzende bütün karın ve kazancın devlet elinde toplanarak millet menfaati lehine kullanılacaktır. Böylece sınıf mücadelesi ve bizzat sınıfsal düzen ve varoluşu parçalayarak yerine tezatsız müstakil ileri bir millet düzenini oluşturacaktır.¹¹⁸⁹

Analizinin devamında Şevket Süreyya sosyalizm ile faşizmin milliyetçiliği nasıl ele aldığını değerlendirmiştir.

Marksizm milleti kapitalist tarihsel gelişimin bir ürünü olarak ele alır; ama onun ana ilgisi milleti içindeki sınıf mücadelelerine yönelmiştir. Son tahlilde Marksizm milliyetçiliği de proletarya diktatörlüğünün beynelmileliyetinde aşılması gereken bir durum olarak görmektedir ve dahası bilimsel sosyalizmin konu hakkında birikimi oldukça yetersizdir: “Bilhassa Rus marksistlerinde ise bu bahis adeta “kötü” denilebilecek bir sathilik içinde tetkik olunmuştur. Sosyalizm mütefekkirleri içinde milli meselelerle en ziyade eski Avusturya sosyal demokratları meşgul oldular. Fakat biz ortodoks marksizmi, yani tahrif olunmamış ilmi sosyalizmi, sosyalizmin milleti telakki meselesinde ihticaca salih kaynakları diye alırsak görülür ki bu fikir sisteminde millet, tarihi mahiyeti itibarile tezatlı bir unsurdur. Ve bu unsur proletarya enternasyonalizminin beynelmilel birliği, beynelmilel kültürü ile tasfiye olunup gidecektir.”¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 6-7.

¹¹⁸⁹ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 8.

¹¹⁹⁰ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 9. Yazının altına düştüğü dipnotlarda Şevket Süreyya Marksizm’in milli meseleler hakkında yaklaşımı hakkında daha fazla bilgi alabilmek için Karl Kautsky’nin “Nasyonalizm ve Enternasyonalizm” ile Lenin’in “Milli Meseleler” isimli eserlerinin

İhtilalci sosyalizm son tahlilde sınıfsız bir cemiyete varma ideal telakkisine sahip iken Faşizmde ise milli bütünlük esastır ve fırka devleti, faşist otoriter devlet bir araç değil gayedir, cemiyetin doğal düzenidir. Faşizmin millet anlayışı dışarıda sömürge istismarına içeride devlet zoru ile maskelenmiş sınıfsal tezatlarla dayanmaktadır.

Oysa milli kurtuluş hareketinde millet cemiyetin asli bünyesidir. Devlet dışarıda diğer milletlerin içeride ise halk kütlelerin yağma ve istismarına alet olan bir cihaz değildir: “Müstakil millet, mütecanis millet, ileri millet ve tezatsız millet işte birtakım vasıflar ki kul halinde alındığı zaman bu vasıflar milli kurtuluş hareketimizi hem ihtilalci sosyalizmin milletsizlik bünyesinden, hem faşizmin içe doğru tezatlı ve dışa doğru müstebit millet mevzuundan keyfiyet itibarile ve tamamen ayırt etmektedir.”¹¹⁹¹

Bununla birlikte savaş sonu inkılapları irade, fikir, yöntem ve tekniğin dolaysız emri altında yürüyen hesaplı toplumsal hareketlerdir. Bu açıdan bakılınca görünüşte yöntem, strateji ve inkılap tekniği bakımından birbirlerinden ayırt edilemeye bilmektedirler. Her inkılapçı devlet, disiplini sağlamak için otoriter bir teşkilat kurmak durumunda olduğundan Türk inkılabının bu bağlamda faşizm ve sosyalizm ile bazı ortak hususiyetlere sahip olduğu da kabul edilmelidir. İleri ve teşkilatlı bir rehber kadronun önderliğinde gençliğin inkılapçı bir kuvvet olarak yetiştirilmesi, sanat, bilim ve tekniğin inkılap açısından disipline edilmesi yine bu tarz rejimlere has ortak özelliklerdir.

Bu rejimlerde İnkılapçı iradenin hesaplı ve sistemli kullanılışı ortak; ama bunun dile ve yerine getirilme ve uygulanma biçimleri farklıdır. Her ülkenin inkılapçı şiddeti uygulama ve hayata geçirme tarzı kendi koşullarına bağlı olarak farklılaşmaktadır.¹¹⁹²

okunabileceğini belirtmiştir. Avusturya sosyal demokratları olarak zikrettiği çizgiyi ise Otto Bauer ve Karl Renner gibi isimler temsil etmektedir.

¹¹⁹¹ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 9-10.

¹¹⁹² Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s.10, s.12, s.13. Feroz Ahmad’a göre: “Faşizmin cazibesi, fikirlerden çok pratik ve örgütlenme alanındaydı; faşizm, tek partinin yönettiği devletin öncelikli rolünü meşrulaştırıyordu ve Kemalistler de bu yönde hareket ediyorlardı.” Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 80. Bu bağlamda Türkiye’yi Faşist İtalya ve Sosyalist Rusya ile karşılaştıran bir çalışma için bkz. Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek Kemalist Türkiye-Faşist İtalya-Sosyalist Rusya*, çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Milli kurtuluş ideolojisi de böyle bir örgütlü ve disiplinli yapı istemesine rağmen içeride sınıfsal mücadeleleri teşvik etmediği gibi dışarıya karşı ise faşizm ve sosyalizmde olduğu gibi emperyalizmin gereklerini yerine getirmemektedir: “Burada devlet, harice karşı siyasi ve İktisadi istiklali korumanın ve dahile karşı tezatlarla ve sınıf mücadelelerine meydan vermemenin doğurduğu bir zarurettir. O, milletin faaliyetini tanzim eder, istikametlendirir. Emperyalist memleketlerin teknik tahakkümü karşısında fertlerin başaramıyacağı kuruculuk işlerini bizzat başarır.”¹¹⁹³

Ayrıca milli kurtuluş hareketlerinin yegâne temsilcisi olarak Türk inkılabı sömürgelerin kalkınmasını savunan anti-emperyalist bir bakış açısına sahiptir. Fransız, Alman ve Rus sosyalistlerinin programlarında dahi sömürülen halklara yönelik böylesi bir söylem bulunmamaktadır: “Bu itibarla faşizmde maskesiz ve müteaddi bir emperyalizm bütün haşin ve istismarcı vasfile prensipleştirildiği ve ihtilalci sosyalizmde müstemleke ve yarı müstemlekelerin sanayileştirilmeleri davası tamamen ihmal olunduğu bir sırada milli kurtuluş hareketinin bu acık ve kat’i antiemperyalist mahiyeti o hareketi faşizm ve sosyalizmden ayıran bariz vasıflardan biridir. Sosyalist enternasyonalizmine karşı milli kurtuluş hareketlerinin ileri ve cemiyetçi milliyetçiliği, sınıf tezatlarına karşı tezatsız ve istismarsız halkçılığımız her türlü emperyalizme karşı milletlerin kayıtsız ve şartsız istiklali davamız önümüzdeki devrin tarihinde cihanın seyrine ve insaniyetin mukadderatına kat’ilerdir.”¹¹⁹⁴

Şevket Süreyya hem kapitalizme hem de ona alternatif olarak zuhur eden sosyalizme oldukça eleştirel bakmakta ve bunların yeni bağımsızlıklarını kazanacak ülkeler, halklar açısından bir adalet ve eşitlik istememelerini ve bunun adına bir fikir sistemi geliştirememelerini eleştirmektedir.

Burada 1929 krizi ile çöküşe geçtiği düşünülen liberal Avrupa medeniyeti kadar neticede sınıfsal istismarı kaldırma şiarı ile hareket eden komünizm de onun eleştirisinin odağındadır. Dünya ihtilali söyleminin evrensel perspektifi, sermayesi ve işçi sınıfı az ve kıt olan diğer ülkeler için herhangi bir şey ifade etmemektedir. Üretim araçlarının dünyada rasyonel bir şekilde dağıtılması ile mümkün hale gelebilecek bir sosyal adaleti savunmayan sosyalizm evrensel değil yerel kalmaya mahkumdur. Milli kurtuluş hareketinde asıl mücadele sınıflar arasında değil insanlar ile doğa arasındadır.

¹¹⁹³ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 10.

¹¹⁹⁴ Ş. Süreyya, “Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, s. 11.

Burada milletlerin milletleri ve insanların insanları sömürmesi yerine iş, ruh ve fikir birliği içinde çalışan insanların doğayı mağlup ettiği şen, zinde ve mesut bir düzen söz konusudur.¹¹⁹⁵

Böylece bu dört makalelik seri sonunda Şevket Süreyya tarihi kökenler, ana prensipler ve gelişim istikametleri açısından Türk nasyonalizmini faşizm ve sosyalizmden ayıran unsurları ana hatları ele almıştır.

İkinci husus Türk münevverlerine yönelik eleştirel tavidir. Bu makale serisine başlarken de bitirirken de şevket Süreyya muarızlarımız dediği diğer entelektüelleri hedef almıştır.

Ona göre Türk münevveri ne Türk inkılabının manası ve mahiyetini kavrayıp değerlendirebilecek durumdadır ne de dünyadaki diğer önemli siyasi ve sosyal olaylar ve değişimlerin bilgisine sahiptir. Olaylara bakışı yüzeysel ve bunları değerlendirecek fikri insicamdan da yoksundur. Türk entelektüeli için fikir sistemi ithal bir libas demektir.

Tanzimat'tan Darülfünun'a kadar bu çizgide yetişen isimler siyasi, ekonomik, kültürel işlerde memleket koşullarını gözetmeden hep bu hazır elbiseleri topluma giydirmeye çalışmışlardır.¹¹⁹⁶ Oysa Kadro dergisi inkılabı kendi özgün koşullarında kavrayabilmek adına bir fikri disiplin içinde çalışmaktadır ve derginin amacı milli kurtuluş hareketinin biricikliğini ispat ve teyit edebilecek orijinal bir metot geliştirebilmektir.

Önerilen şey belirli bir ideoloji açısından dünya meselelerini değerlendirilmesinin önemini göstermek ve belki de bundan daha önemlisi Türk inkılabına tedvin edilecek bir dünya görüşünü evrensel bir kuram haline getirmek başka bir şekilde ifade edilirse kendi özgün gerçekliğinden yola çıkarak evrensel bir ideoloji ortaya koyabilmektir.

Dergi bütün bunlara bakıldığında her şeyden önce Türk münevverine düşünsel mesaisinde insicam sağlayabileceği yeni bir perspektif kazandırmak istemektedir.

¹¹⁹⁵ Ş. Süreyya, "Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)", s.13.

¹¹⁹⁶ Ş. Süreyya, "Türk Nasyonalizmi I Faşizm", s.5-6; Ş. Süreyya, "Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)", s. 6.

3.3.7. Avrupa'nın Hayranı Değil Mirasçısı Olmak

Yukarıda altı çizilin bu iki husus Şevket Süreyya'nın yeni bir düşünsel yöntem arayışında diğer entelektüellerle girdiği polemiklerde de izlenebilmektedir. Bu dönemde İsmail Hakkı ve özellikle Hüseyin Cahit ile girilen polemikler üzerinde durulabilir.

Kadro'nun 27. sayısında "Mecmualarımız" başlıklı imzasız bir yazı İsmail Hakkı'nın Yeni Adam'ı ile Hüseyin Cahit'in Fikir Hareketleri dergisini eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirmiştir. Yazara göre bu dergiler fikri açıdan eklektik bir görünümdeyler, çeşitli dillerden çeviriler yayınlamakta, demokrasiyi ve demokratik değerleri savunmaktadırlar. Hepsinde Avrupa hayranlığı had safhadadır. Bu iki ismin çıkardığı dergiler bir hürriyet cephesi olarak kabul edilebilirler.

İsmail Hakkı, Ziya Gökalp'in anti-tezi olarak bireyciliği bilimsel ve kuramsal açıdan en iyi sistematize etmiş isimlerden biridir; ama Yeni Adam dergisi ile beraber bu ilmi şahsiyetinden biraz uzaklaşarak demokrasi taraftarlığı ile günün moda oportünizmine savrulmuştur.¹¹⁹⁷ Yazıyı kaleme alanın da tahmin ettiği gibi İsmail Hakkı kendisi hakkındaki bu fikirlere karşı çıkmış ve Yeni Adam dergisinin 17. Sayısında Kadro dergisine cevap vermiştir. Şevket Süreyya da kadronun 29. Sayısında bu cevaba bir karşı cevap yayınlamıştır.

Şevket Süreyya öncelikle İsmail Hakkı'nın şahsiyetli bir bilim adamı olarak değerini takdir etmiştir. Aralarındaki tartışmanın ana noktasını demokrasi ve bireycilik oluşturmuştur. İsmail Hakkı'nın temel uzmanlık alanı da eğitimidir.

Süreyya öncelikle de eğitim açısından İsmail Hakkı'nın fikirlerini ve yaklaşımlarını eleştirmiştir. Şevket Süreyya'nın İsmail Hakkı ile ilgili eleştirileri Kadro dergisinin ilk döneminde eğitim üzerine yazdıkları bağlamında düşünülmelidir. Ona göre eğitim üzerine yazdıklarında "cemiyet içinde ve cemiyet için terbiye anlayışına" yakın duran İsmail Hakkı terbiyenin muayyen bir içtimai hüviyet hazırlamaya mecbur olduğunu ileri sürmekte; ama bireye cemiyet içinde nasıl bir içtimai hüviyet kazandırılacağı noktasına bir açıklık kazandıramamaktadır. Dolayısıyla İsmail Hakkı nazari olarak ileri sürdüğü içtimailiğin pratikte toplum içinde

¹¹⁹⁷ "Kronik, Mecmualarımız", *Kadro*, S.27, Mart 1934, s. 52-53.

nasıl hayata geçirileceği dair bir şey söylememektedir. Bu noktada İsmail Hakkı millet içinde bireyi bir başına bırakmaktadır.¹¹⁹⁸

Eğitimin toplumsal içeriği ile hedeflerinin ne olacağı (mili mefkûre) konusunda söyledikleri ise Şevket Süreyya'ya göre 19. yüzyıl demokrasisinin değerlerinin savunmaktan başka bir anlama gelmemektedir. Son tahlilde milli hayatın hususiyetlerinden alınmamış ve tarihin gelişim seyrinin gerçekliğine uygun değildir.

İsmail Hakkı'ya göre ülkenin iktisadi mefkûresi tezgâh işçiliğinden büyük sanayiye geçmek ve makineleşmek, siyasi mefkuresi ise demokrasi ağacının vicdanlarda daha da derine kök salmasını sağlamaktır. Özetle Türk milletinin mefkuresi siyasette demokrat, hukukta eşitlikçi, iktisatta tesanütçü, büyük sanayici, ahlakta şahsiyetçi olabilmektir.

Şevket Süreyya'ya göre ise bu mefkûrelerle vatan çocuğunda içtimai bir hüviyet vücuda getirebilmek mümkün değildir. İsmail Hakkı genel planda bir teknik istihaleden bahsetmekte; ama memleketin içtimai ve iktisadi düzenin ne olacağını hakkında somut bir analiz ortaya koyamamaktadır. Demokrasi mücadelesi olarak tanımlanan siyasi mefkure hayata geçirildiğinde Türkiye de Batı Avrupa gibi sınıflı demokratik; ama bir o kadar da illetli ve hastalıklı bir düzene kavuşacaktır. Mefkure siyasi ve teknik düzeyde genel bir değişimi değil ülke gerçekliği ile bağlantılı sosyal ve ekonomik bir gelişme modeli önermelidir: “İsmail Hakkı Beyin mefkûreciliği, bugün imkânların, zamanın ve tarihî şartların Türk milletine gösterdiği millî kurtuluş mefkûreciliği değildir ve İsmail Hakkı Beyin misali bir vakıdır ki mutlak ve saf ilim ile cemiyetin günlük istihalelerini ve umumî inkişaf istikametlerini yakından ve sıkı sıkıya bağlamamanın canlı bir misalini teşkil ediyor.”¹¹⁹⁹

Kadro adına İsmail Hakkı'ya bu şekilde cevap veren Şevket Süreyya aynı sayının hemen devamında Fikir Hareketleri dergisini çıkararak matbuat hayatına geri dönen Hüseyin Cahit'in Kadro dergisi hakkındaki eleştirilerine karşılık vermeye çalışmıştır.

Şevket Süreyya için Hüseyin Cahit, Ağaoğlu Ahmet ve İbrahim Fazıl gibi tipik bir meşrutiyet münevveridir. Nakilci, tercümeçi, Avrupai ve eğreti bir fikri şahsiyete sahip olması bu münevverin en bariz özelliklerindendir. Şevket Süreyya'ya göre

¹¹⁹⁸ Şevket Süreyya, “Polemik İsmail Hakkı Beyin Mefkûreciliği”, *Kadro*, S.29, Mayıs 1934, ss. 37-39.

¹¹⁹⁹ Ş. Süreyya, “Polemik İsmail Hakkı Beyin”, s. 42.

böylesi bir değerlendirme Hüseyin Cahit'i ve bu tarzı temsil eden münevverleri küçümsemek ve aşağılamak anlamına alınmamalıdır: “Çünkü her telakkiyi bir devrin şartlarıyla muhakeme etmeğe mecburuz. Bu itibarla Hüseyin Cahit Bey'in de herhangi bir yazısını yahut herhangi bir fikri vaziyetini tahlil ederken, kendisinin şahsını değil, daha ziyade, temsil ettiği fikri karakteri ele almak bittabi en doğru yoldur. Zira Hüseyin Cahit, Bey, mesela bugünkü Türkiye'nin, yahut bugünkü dünya gidişinin şu veya bu meselelerini aksettiren bir fikir faaliyetinin değil, sadece kendi devrinin ve kendi zümresinin mümessilidir. O devir ki, kısaca, biz ismine *Harp öncesi* diyoruz ve o zümre ki harp öncesi Türkiye'sinde sadece kor bir Avrupa hayranlığından, körükörüne bir Avrupa'ya intibak kaygusundan başka bir şey gütmemiştir.”¹²⁰⁰

Kadro Avrupa'nın sadece siyasi ve iktisadi sahada değil fikri saha da hegemonyasının alt edilerek münevverin cemiyeti telakki tarzında bir şahsiyetleşme yaratma peşindedir. Eski neslin Avrupa hayranlığını aşan bir durumdur bu. Hüseyin Cahit de Fikir Hareketleri dergisinin 27. sayısında “Avrupaya Hayranlık” başlıklı yazısında Kadro'ya bu açıdan hücum etmektedir. Hüseyin Cahit zevk, safa, siyaset Avrupası ile ilim ve medeniyet Avrupası şeklinde bir ayrıma giderek kendisinin hayranlığının bu ikincisine olduğunu altını özellikle çizmiştir. Şevket Süreyya için de Hüseyin Cahit'in böylesi bir ayrıma gitmesi önemli; ama yeterli değildir. O bu noktada Hüseyin Cahit'ten farklı düşünmektedir. Avrupa'dan alınabilecek tek şey teknik ve bilimsel metottur. İktisadi, siyasi ve ahlaki ve hatta fikri açıdan Avrupa'nın hayranı ve takipçisi olunamaz. Kadro bu anlamda Avrupa'nın bir hayranı değil mirasçısıdır: “Metot ve teknik ise tarihin her çağında bir medeniyetten, diğer medeniyete miras olarak intikal etmiş ve bu metodu ve tekniği tevarüs eden medeniyet kendinden evvelki medeniyetin her zaman zıddı ve düşmanı olmuştur.”¹²⁰¹

Hüseyin Cahit ise Kadro'nun Avrupa'dan alınan tarihsel maddeci metotla belirsiz bir Marksist anlayış formüle ettiğini ve neticede ortaya Avrupa'ya zıt ve düşman bir medeniyet söylemi çıkardığını belirtmiştir. Oysa Şevket Süreyya'ya göre Kadro Türk inkılabını meşrutiyet ideolojisi, Amerikan bağımsızlık hareketi, Japon uyanışı, Polonya ve İspanya gibi Fransız ihtilalinin kötü takipçisi örneklerden ayırt

¹²⁰⁰ Şevket Süreyya, “Polemik Biz Avrupanın Hayranı Değil, Mirasçısıyız”, *Kadro*, S.29, Mayıs 1934, s. 43.

¹²⁰¹ Ş. Süreyya, “Polemik Biz Avrupanın Hayranı”, s. 45; Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Yeni Devletin İktisadi Fonksiyonları”, *Kadro*, S.29, Mayıs 1934, s.6-7.

etmek istemektedir: “Umumî telâkkiye göre Avrupa medeniyeti bir kül olmakla beraber bunun içinde bir Fransız, bir Alman, bir İngiliz milleti hususiyetlerini tamamen muhafaza etmişlerdir. Binaenaleyh bizim de millî gayemiz Avrupa camiasına karışmak ve fakat bu camia içinde millî hususiyetlerimizi muhafaza etmek olmalıdır. Hayır! bu hüküm bu kadar basit verilemez. Evvelâ Avrupa camiası içinde milletlerin hars ve muaşeret bahsında temsil ettikleri âşikâr hususiyet bizi alâkadar etmez. Bizi alâkadar eden Avrupa sikletinin şamil ve müşterek vasfıdır. Bu vasf ise müstemlekeciliktir. Bizim hücum ettiğimiz vasf ise bu müşterek cephe. Filvaki bir İngiliz, bir Fransız veya Alman’ın musiki zevkinde, yahut şarap içişinde farklar vardır amma, bu milletlerin heyeti umumiyesi müstemlekecidir ve hepsi de tahakkümünü müstemleke istismarlarına istinat ettirirler.”¹²⁰²

Yine Hüseyin Cahit’e göre Kadro da tarihsel maddeci yöntemi Avrupa’dan almıştır. Şevket Süreyya da bunu doğrulamaktadır; ama Kadro bilimsel sosyalizmin sadece yöntemini almış onu olduğu kabul ederek Türkiye’ye uygulama cihetine gitmemiştir. Bunu yapmış olsa önceki münevver neslin hatasını tekrar etmiş olacak milli bünyeyi tahlilde şahsiyetleşme düşüncesini hayata geçiremeyecekti. Hüseyin Cahit nesli için Avrupa ancak toptan alınabilecek bir şeydi¹²⁰³ ve bu yüzden Hüseyin Cahit’e göre de Kadro madem yöntemde tarihi maddecidir dolayısıyla komünisttir, proletarya diktatörlüğünü savunmakta, bireysel özgürlüklerin ve hürriyet mefhumunun aleyhindedir.

Şevket Süreyya’ya göre muarızları Kadro’yu savunmadığı fikirleri savunuyor göstererek itham etmektedir. Bu durum ise taraflar arasındaki tartışma düzeyini basitleştirmekte hatta giderek tartışmayı olanaksızlaştırmaktadır. Oysa liberal demokrasiyi savunan Fikir Hareketleri Dergisi ve Hüseyin Cahit’in Türk inkılabı için söyleyecek yeni bir sözü ve fikri bulunmamaktadır.¹²⁰⁴

Hüseyin Cahit Kadro eleştirilerine daha sonraki sayılarında da devam etmiştir ve Şevket Süreyya Hüseyin Cahit’e Kadro’da son kez toptan bir cevap vermiştir.

¹²⁰² Şevket Süreyya, “Hüseyin Cahit Beyin Hazin Tarafı”, *Kadro*, S.31, Temmuz 1934, s. 37-38.

¹²⁰³ Şevket Süreyya, “Polemik Biz Avrupanın Hayranı Değil, Mirasçısıyız”, *Kadro*, S.29, Mayıs 1934, s. 45.

¹²⁰⁴ Ş. Süreyya, “Polemik Biz Avrupanın Hayranı”, s. 46. Şevket Süreyya-Hüseyin Cahit tartışması daha ayrıntılı bilgi için bkz. Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları Şevket Süreyya (Aydemir)-Hüseyin Cahit (Yalçın) Polemiği*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

Neticede Ağaoğlu Ahmet ile girilen polemikte olduğu gibi tartışma şahsileşmiş ve tarafları birbirilerini suçlamaya başlamışlardır. Fikri tartışma verimli bir düşünsel atmosfer yaratamamıştır. Kadro'nun inkılap taraftarlığında kendi misyonunu abartması, söylemi ve dili ile diğer entelektüelleri dışlaması, anti-emperyalist, Batı ve demokrasi karşıtı yönetsel bir özgünlük vurgusu yapması ve bununla bağlantılı devletçi bir kalkınma arayışını ön plana çıkarması derginin fikri tartışmalarda muhataplarını muarız olarak vasıflandırmasına yol açmıştır.

Bu eleştiriler iktidar bloğundaki elit ve entelektüellere de yöneltilmiştir. Şevket Süreyya'nın Üniversite Reformu bağlamında görüşlerini beyan ederken sergilediği tavır buna iyi bir örnektir. 31 Temmuz 1933 tarihinde Darülfünun kapatılmış yerine ise 1 Ağustos 1933 tarihinde ise İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. 4 Mart 1934 tarihinde ise üniversite bünyesinde Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü açılmış ve ilk dersi de Yusuf Hikmet Bey vermiştir.¹²⁰⁵

Bu iki gelişme Şevket Süreyya tarafından dile getirilen görüşlerin hayata geçirilmesini göstermesi açısından oldukça önemliydi. Kadro'da Darülfünun'un inkılabı gösterdiği kayıtsızlık defalarca ele alınmış ve eleştirilmişti. Reşit Galip'in Maarif Vekaleti sırasında yapılan Darülfünun reformunu Kadro olumlu karşılamıştı. İnkılabın ideolojisi hakkında araştırma ve sentezler yapabilmek için bir enstitü kurulmasını İnkılap ve Kadro da öneren Şevket Süreyya bunun gerçekleşmesi için de çok beklememiştir. İnkılap kürsülerinde dersler verilmeye başladıktan az sonra kaleme aldığı bir yazı da Şevket Süreyya hem bütün bu gelişmeleri Kadro açısından olumlamış; ama Recep Peker ile Mahmut Esat'ın verdikleri dersler üzerinden de eleştirilerini sıralamaktan geri kalmamıştır.¹²⁰⁶

Muallimlerin derslerine inkılap kavramının tarifi ve Türk inkılabının da inkılap kavramı açısından tahlili ile başlamaları oldukça isabetli bir karar olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı ve halen yaşamakta olduğu hadisenin bir inkılap olduğu ve bu inkılabın diğer inkılaplara benzemediği kendine has bir karakter sergilediği, evrensel

¹²⁰⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi c.1 1923-1940*, s.210-211, s.235.

¹²⁰⁶ Bu noktada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir ki inkılabın ideolojisini o güne kadar en sistematik bir şekilde ele alan Kadro hareketinden hiçbir isme İnkılap Tarihi Enstitüleri'nde görev verilmemiştir. Yusuf Hikmet, Recep Peker, Mahmut Esat ve Yusuf Kemal gibi Millî Mücadele'ye aktif olarak katılmış isimler ders vermişlerdir. Bu dönem verilmeye başlanan İnkılap Dersleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman İnan, "The First 'History of The Turkish Revolution' Lectures and Courses in Turkish Universities (1939-1942), *Middle Eastern Studies*, c.43, S.4, ss.593-600.

ölçüde bir etkiye sahip bulunduğu yine bu inkılabın sadece bir siyasi rejim değışikliği değil toplumsal değışimi hedeflediğı ve böylece ülkenin yarı sömürge durumundan siyaset ve iktisatça tam bağımsız bir hale getirilmesini öngördüğü hep inkâr edilmiştir.¹²⁰⁷

Şevket Süreyya ve Kadro dergisinin ideolojik çabası da bu inkârı ortadan kaldırmaya yöneliktir. Şimdi İnkılap Enstitülerinin varlığı ile inkılap onu demokratik bir biçim ve müesseselere göre değerlendiren fikri irticanın etkisinden kurtulabilecektir.

Şevket Süreyya Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Beyefendi'nin derslerinden bazı alıntılar yaparak onun da inkılaba dair bu inkâr edile gelen hususiyetler üzerinde durduğunu özellikle belirtmiştir.

Gerek Recep gerekse Mahmut Esat Beyler inkılabı yalnız siyasi ve iktisadi açıdan değil milletin genel hayatında bir bünye değışimi gerçekleştirecek bir hareket şeklinde tarif etmişler, tarihsel bağlamda büyük hadiselerin birbirine eklemlenerek vuku bulan Türk İnkılabını örnek, evrensel boyutlara ve etkilere sahip bir inkılap olarak değerlendirmişlerdir. Bununla beraber her iki isimde bu analizlerinde inkılabın olaylarını ele almakla yetinmişlerdir.

Şevket Süreyya Recep Bey'in "inkılap, fenanın yerine iyiyi ikame etmektir" şeklindeki tanımını eleştirmiştir. İyi ve kötü kavramları ahlaki kategoriler olarak bir inkılabı tarif edebilmekte yetersiz kalırlar. Saltanat müessesinin iyiliğı ve kötülüğü, müessese tarihsel ve sosyal şartları içinde-sosyal kanuniyetler ve zaruretler zinciri- ele alınırsa ancak ortaya konabilir. Bu bağlamda itiraz ettiğı nokta inkılabı izah ve tedvininde bilimsel yöntemin terk edilmemesidir. Şevket Süreyya'ya göre İnkılap Kürsüleri, inkılabın izahını telkin ve bilimsel açıdan tedvin etmek gibi iki ayrı ve önemli göreve sahiptir; ama bu durum birinin diğeri aleyhine boşlanmasını gerektirmemektedir. Bilim telkine telkin de bilime feda edilmemelidir. Bunun için de Cumhuriyeti Osmanlı ile kıyaslarken iyi ve kötü gibi ahlaki ölçütler değil bilimsel olanlar tercih edilmelidir.¹²⁰⁸

Şevket Süreyya Mahmut Esat'ı ise inkılap ve ihtilal ayrımına gitmeden bütün süreci çok sevdiği ihtilal kavramı açısından ele aldığı için eleştirmektedir. İhtilal

¹²⁰⁷ Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi, İnkılap Kürsülerinde İnkılap İlmileşmelidir", *Kadro*, S. 28, Nisan 1934, s. 7.

¹²⁰⁸ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi, İnkılap Kürsülerinde", s. 8-9.

toplumsal üstyapıda yaşanan ve zora başvuran bir hareket iken inkılap altyapısal bir süreçtir. İhtilal altyapıya inmedikçe bir inkılabı dönüşmesi oldukça zordur. Ayrıca Mahmut Esat bu bağlamda tekâmül kavramına da oldukça karşıdır ve her gördüğü yerde Türk gençliğine bu kavramın boğazına sarılmasını tavsiye etmektedir.

Tembelliğin, miskinliğin kutsal skolastiği haline gelen ve Darülfünun zihniyet ve geleneğini ifade eden kavrama karşı da uyanık olunması gereklidir; ama tekâmül ile inkılap aynı tarihsel seyrin zaruri aşamalarıdır. İnkılabın da gerçekleşmesi için bir kemmi teraküm (tekâmül) sürecine ihtiyacı vardır. Diyalektik yönetime göre ihtilal ve inkılap ayrımı yapılması Türk inkılabının gelişim süreci ve özelliklerine de uygundur. Türk inkılabı ihtilal safhasını tamamlamış artık hem üstyapı hem de altyapının niteliğini değiştirecek derin ve devamlı bir sosyal hareket halini almıştır.¹²⁰⁹ Böylece Şevket Süreyya inkılabı kendi gerçekliği dışında ele alacak fikri sapmalara karşı da eleştirilerini sıralamıştır.

3.3.8. İçtimai Fütuhâtı Tamamlamak: Devletçilik

Şevket Süreyya özgünlük arayışında ideoloji ve yöntem ile ilgili yazılar kaleme alırken öte yandan hükümetin bu dönemde daha da belirginleştirmeye çalıştığı devletçilik uygulamalarına yönelik görüşlerini de paylaşmıştır. Bunu yaparken Kadro'nun devletçi kalkınma ideolojisinin hatlarını daha ayrıntılı ortaya koymuş ve bunun yanı sıra iktidarın mevcut politikalarını da eleştirmekten çekinmemiştir.

Dolayısıyla bu bölümde ele alınacak yazılarda Kadro ideolojisi ile resmî ideoloji ile diğer ideolojiler arasındaki gerilim de bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu gerilim Kadro dergisinin kapanması ile sonuçlanacağından ayrıca önemlidir. Derginin ilk döneminde bütçe, enflasyon, şeker sanayi ve üretimi, iç pazarın kurulması gibi somut sorunlar açısından ekonomi yazıları kaleme alan Şevket Süreyya bu dönemde benzer içerik ve nitelikte yazılarına devam etmiştir. Önce İş Bankası çevresinde yer alan Milliyet gazetesinde yazan Siirt Mebusu Mahmut Bey sonra da doğrudan İktisat Vekili Celal Bey ile doğrudan tartışmaya girmiştir.

Cumhuriyetin onuncu yılına denk gelen 22. sayı Kadro için de ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Derginin sayfalarında hem Mustafa Kemal hem de Başvekil İsmet

¹²⁰⁹ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi, İnkılap Kürsülerinde", s. 11-12.

Paşa'nın not ve makalelerine rastlanılmaktadır. Dergide Mustafa Kemal'in Kadro dergisi için sarf ettiği sözler şöyle paylaşılmıştır: “Büyük Şef'imizin. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü münasebetiyle, mecmuamıza şevk ve cesaret veren iltifatları: “Hatırlıyorum ki, Kadro intişar ederken maksadının Türk milletine hâs meslek ve metodun millet ve memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyet temenni ederim. Gazi M. Kemal.”¹²¹⁰

Yine İsmet İnönü “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlıklı yazısında “suyun başında” biri olarak liberal çevrelere ve politikalar karşı iktisatta devletçilik anlayışının gerekliliğini savunmuştur. Baş Vekil'e göre hükümet iktisatta devletçilik politikasını, müdafaa gibi sadece muhafazakâr bir bakış açısından ele almamakta aynı zamanda gelişmek ve yeni bir düzen kurabilmek adına olumlu ve etkili bir araç olarak da kabul etmektedir. Türkiye'de sanayinin devletin yardımı ve doğrudan teşebbüsü olmadan kurulabileceğini ve hızlı bir kalkınma sağlanabileceğini düşünmek bu bakımdan ancak safdillik olabilir.

Oysa memlekette devletçiliğin iktisadi faaliyet üzerindeki faydaları yeterince fark edilmemekte, serbest meslek taraftarları devletçilik aleyhinde bulunmakta; ama en serbest zannedilen sanat ve ticaretin bile gelişmek için devlet yardım ve desteğine muhtaç olduğu görmezden gelinmektedir. İsmet Paşa şöyle devam etmiştir: “Dikkatle vazettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını, bir ân için, tasavvur edebilir misiniz? En kârlı ve verimli bir sanat veya ziraat, bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur. Yediğimiz ekmeğin ununu dahi memleket dâhilinden alamayız. Osmanlı İmparatorluğu gibi bir misal, henüz hatırlarımızda pek yakındır. Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalar karşı tutunduran, DEVLET'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve, bir sene, “devlet inhisarı, ve “devletçilik” aleyhinde hayalat kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsiminde İnhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarfederler.”¹²¹¹

¹²¹⁰ Kadro, S. 22, Ekim 1933, s. 3.

¹²¹¹ Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, Kadro, S. 22, Ekim 1933, s. 5.

İsmet İnönü Türk müteşebbisinin devlet himayesinde gelişebildiğini 1929 krizi ile alınan tedbirlerle bu devlet himayesinin genişletilmesi sayesinde karlarını koruyabildiğini açıkça belirtmiştir. Ayrıca devlet işletmelerinin daima zarar, özel teşebbüsün ise daima kar ettiği yönündeki iddiayı ise demiryolu (şimendifer) işletmeciliğini örnek göstererek çürütmüştür.

Devlet demiryolları bazı yer ve mahsuller için yakılan kömür parasının masrafının bile çıkarılamayacağı ucuz bir tarife belirlemiştir. Devlet elinde olmayan bir demiryolu işletmeciliğinin böyle bir karar almasına imkân yoktur. Devlet nihayetinde bazı durum ve koşullarda memleket menfaati gerektirdiği için serbest bir bezirgân davranışı sergilemekten kaçınabilmektedir. Kalkınma adına devletin yapacağı pek çok şey varken ferdin imkânı dahilinde gerçekleştirebileceği şeyleri ona bırakmalı ancak ferdi teşebbüsün gücünün yetmediği işlere yönelmelidir. Bununla birlikte bir işin özel teşebbüse mi bırakılacağı veya devlet eli ile mi yapılacağı, yapılacak işin memlekete faydası açısından mütalaa edilmesine bağlıdır. Geçen on senenin tecrübesi iktisadi hayatta devletçilik siyasetinin kendiliğinden benimsenmesine yol açmıştır: “Gelecek on sene sonunda ümit ederim ki, TÜRK DEVLETÇİLİĞİ, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, “iktisadiyatta devletçilik anlayışı”nın en mütakâmil ilmi ve şaheseri olarak zikrolunacaktır.”¹²¹²

Şevket Süreyya ise aynı sayıda Cumhuriyetin ilanı ile Türk inkılabının asıl içtimai fütuhatının başladığını belirtmiştir: “Biz, millî istiklâlde, vicdanımızın bir takım cebri iman kayıtlarından kurtuluşunda, kadının müsavi haklara sahip oluşunda, tek ve lâik tedrisatta, mutlak halkçılıkta, sınıfsız ve imtiyazsız millette ... ve sairede, nihayet ırkımızın esasen tabî ve tarihî an’aneleri olan bir takım vasıtaları yeniden elde ettiğimiz için onların, bu vasıflara hasret çeken yüz milyonlarca insanlar için ifade ettikleri paha biçilmez manaları belki lâyıkile anlayamıyoruz. Hâlbuki bunlardan yalnız birinin, yalnız bir küçük parçası için, bugün cihanın her bucağında yüz milyonlarca insan, kan, göz yaşı ve ızdırıp içinde, adeta irişilmez bir ideal rüyası görüyorlar.”¹²¹³

Çin, Hindistan, Doğu Avrupa’dan Güney Amerika’ya kadar uzanan coğrafyadaki halkların durumlarına bakıldığında bağımsız, istikrarlı, milli ve

¹²¹² Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik”, s.6.

¹²¹³ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Neslinin Şarkısı”, *Kadro*, S.22, Ekim 1933, s. 12.

gelişmekte olan bir devlet ortaya koyan Türk inkılabının başarısının eşsizliği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bir milletin yeniden doğuşu yeterli olan bu içtimai fütuhât inkılapçı nesli artık doyurmamakta ve bu nesil yeni fütuhatların rüyasını görmektedir. Fütuhât gemisi engin denizlere doğru açılmalı, vatan toprağı baştanbaşa işlenmeli, şen, tok, giyimli ve sıhhatli bir Türk nüfusu ve milletin umumi menfaati için bütün parçaları birbiri ile uyumlu illetiz ve tezatsız bir Türk milleti, tabiatın tahakkümünden, yoksulluk, sınıf ve zümre kavgaları ile emperyalizmin saldırılarından kurtulmuş ileri bir cemiyet yaratılmalıdır.¹²¹⁴

Bir sonraki sayıda derginin 3. Sayısında “Tabiata Tahakküm” başlıklı yazısında önerdiği iktisadi açıdan zor durumdaki ülkelerden avantajlı koşullarda makina ve fabrika ithal edilerek ülkeye 300.000.000 liralık sanayi sermayesi tedarik etme fikrini tekrar dile getirmiştir: “Fakat şu da var ki dün olduğu gibi bugün de, hatta düne nazaran bugün daha ziyade memleketimize kayıtsız ve şartsız ve en kısa bir zaman içinde amortize edildikten sonra devlet mülkiyetine intikal etmek üzere göç etmeğe razı ve hazır olan sanayi tesisatının bedeli üç yüz milyon liradan çok üstündür. Halbuki üç yüz milyon liralık sanayi tesisatı, Türkiye’yi şarkıkaripte, hatta Şarki Avrupada birinci sınıf sanayi memleketi haline koyduktan sonra ona, bir takım sanayi mamulâtını yakın şark memleketlerine ihraç etmek imkanını da verir.”¹²¹⁵

Bu dönemde yeni iktisadi planın hazırlıklarına girişilmesi Şevket Süreyya’nın da gündemindedir. Kadro’nun devletçi ideolojisi açısından bu oldukça önemli bir gelişmedir. Şevket Süreyya da devletin bu girişimini candan saygı ve alaka ile selamlamaktadır. Bütün dünyanın sosyal, iktisadi sarsıntılar geçirdiği, yoksullaştığı ve türlü ıstıraplar çektiği böylesi bir dönemde Türkiye’nin bu sıkıntı ve sarsıntıları yaşamadan müreffeh hale gelebilmesi planlı bir millet iktisadi ile ancak başarılabilirdi. Devletin bu plan teşebbüsünü güzel bir başlangıç olarak kabul etmek gerekmektedir.

Kadro dergisi de ileri tekniğin, büyük sanayinin devlet eli ile kurulması ve işletilmesi taraftarı olduğundan bütün sanayi sektör ve şubelerini belge, istatistik ve mukayeselerle ele alarak bu tezini ispatlamaya çalışmaktadır. Hatırlanacağı gibi Şevket Süreyya derginin önceki döneminde tütün ve şeker üretimi gibi konularda da

¹²¹⁴ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Neslinin” s. 13.

¹²¹⁵ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Makinaların Muhacereti”, *Kadro*, S. 23, Kasım 1933, s. 10.

yazılar yazmıştı. Derginin bu döneminde de Şevket Süreyya'nın şeker üretimi ve şeker sanayisi hakkındaki analizleri dikkat çekicidir.

Şeker üretimi ve fabrikalarının işletilmesi güncel ve netameli bir meseledir ve bu durum Şevket Süreyya'yı doğrudan hükümet ile karşı karşıya gelmiştir. Yazının kaleme alınmasında Eskişehir'deki şeker fabrikasının da henüz açılmış olması etkilidir. Şevket Süreyya'nın 11. sayıda öne sürdüğü eleştiriler pek değişmemiştir. Dünya ve Türkiye'deki şeker üretim ve tüketim verilerini karşılaştırarak şu sonuca varmıştır: Türkiye'de şeker tüketimi az ve şeker fiyatları yüksektir. Şeker pahalıya mal edilmekte ve dolayısıyla pahalıya satılmaktadır. Şeker üretimi devlet kontrolü ve denetimi altına alınmadığı takdirde, şekerin maliyet fiyatının dünya piyasalarına yakın hale gelebilmesi ve iç piyasaya satış fiyatının şeker tüketimini arttırarak tüketimde de dünya ortalamasının yakalanabileceği bir düzeye indirilebilmesi çok zordur.¹²¹⁶

Şevket Süreyya devleti, şeker fabrikalarını da iktisadi rantabiliteye uygun ve dolayısıyla milli menfaatlere koruyacak şekilde işletemediği için eleştirmektedir. Mevcut devletçilik pratiğinin yetersizliğine ve eksiliğine vurgu yapmaktadır.

“Yürüyen Devlet” başlıklı yazısında Şevket Süreyya yeni Türkiye'nin iktisadi kuruluş planı olarak vasıflandırdığı Beş Yıllık Sanayi Planının İcra Vekilleri Heyeti'nin önüne geldiğini ve bu planın geniş bir milli iktisat planı olmaktan ziyade belirli sanayi şubelerinin içeride kurulmasını hedefleyen kısmi bir inşa planı olduğunu belirtmektedir. Plan zirai üretim, ulaşım, kredi işleri, dış ticaret, uzman kadroların yetiştirilmesi gibi unsurları içermemekte iktisadi faaliyetler daha ziyade milli sanayi işlerine yardımcı kategoride değerlendirilmektedir. Kapsamlı olmasa da bu planlama faaliyeti inkılapçılığın yeni bir hamlesi gibi karşılanmalı ve teknik düzeydeki ayrıntılarından ziyade toplumsal mahiyeti açısından ele alınmalıdır. Planla memleketteki ana sanayinin coğrafi dağılışı ve teknik kapasite bakımından belirli bir plan dâhilinde kurulması, bunun için gerekli olan sermayenin önceden hazırlanmış bir mali plan çerçevesinde devlet bütçesine dahil edilmesi, maden, hammadde ve pazar meselelerinin sadece sanayi açısından da olsa beraber ele alınmaları, ana sanayi ile bağlantılı ve hatta özel teşebbüse bırakılacak yan sanayi kuruluşlarının dahi devlet denetimine tabi olmaları öngörülmektedir.¹²¹⁷

¹²¹⁶ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayiimiz”, *Kadro*, S.24, Aralık 1933, s. 11.

¹²¹⁷ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Yürüyen Devlet”, *Kadro*, S.25, Ocak 1934, s. 5-6.

Bu yeni Türk devletinin milli sanayiye bütün iktisadi ilişkilerin hem temeli hem de iskeleti olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca toplum içinde yüksek teknik ve büyük sermayenin somutlaşmış hali olan sanayi sistemi üstünde devlet kendi mülkiyetini oluşturarak toplum hareketlerinin mekanizmasını bilfiil elinde bulundurduğu klasik devlet rejim ve anlayışlarından farklı yeni milli bir rejim kurmak istemektedir. Böylesi bir devlet mülkiyeti anlayışının iktisadi teşebbüslerde bireysel mülkiyetin toptan tasfiye edildiği genel tüketimin bile devlet planı içine alındığı Sovyet rejimi ile de bir benzerliği bulunmamaktadır. Bu durum sadece Türkiye için değil Çin, Şili, Uruguay, Brezilya, İran, Mısır, Hindistan gibi ülkeler ile Güney Afrika, Balkanlar'dan Yeni Zelanda'ya kadar uzanan bir coğrafya için de geçerlidir. Bütün toplumların ortak kaderi savaş sonrası koşullarda kendi sanayilerini inşa etmek mecburiyetinde olmalarıdır.¹²¹⁸

İsmet Paşa'nın *Ülkü* dergisinin 11. sayısında mevcut bütçenin devlet ihtiyaçlarına yeterli gelmediği ve artırılması gerektiği yönündeki beyanı üzerine Şevket Süreyya 9. sayıda bütçenin geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik görüşlerini tekrar dile getirmiştir. İsmet Paşa da artık mütevazı bütçe anlayışının devletçilik politikasının gerektirdiği iktisadi kuruculuk ve inşa edicilik işine uygun bir büyüklük kazanmasını ve sadece ihtiyaca ve amaca yönelik bir bütçe hacminin bütçe dengesi demek olmadığını ileri sürmektedir.¹²¹⁹

Bu bir anlamda Kadro'nun bütçe ve kalkınma hususundaki fikirlerinin hükümet katında da onaylandığı anlamına gelmektedir.¹²²⁰ İsmet Paşa'nın hükümetin bütçe yaklaşımının yetersizliğini işaret ettiği bu konuşma vesilesi ile Şevket Süreyya bütçe sorununu Osmanlı tarihi bağlamında ele almıştır. Özellikle Tanzimat sonrası süreci Cumhuriyet sonrası ile kıyaslayarak yeni Türkiye'nin ekonomi politikalarının yarattığı değişimi vurgulamıştır.

¹²¹⁸ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Yürüten Devlet", s. 9. Şevket Süreyya Ankara Hukuk Mektebi'nde inkılap hukuku üzerine verilen bir konferans vesilesi ile liberal hukukun kişilerin birbirleri ve devlet ile olan münasebetlerinin düzenleme tarzını da bu bağlamda eleştirmiştir. Şevket Süreyya'ya göre devletçilik devletin hâkim mülkiyetini kurmak istemekle yeni bir toplumsal düzen ve ilişki biçimi ortaya koymakta ve dolayısıyla alternatif bir mülkiyet rejimi de önermektedir. Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi İnkılap Hukuku", *Kadro*, S.26, Şubat 1934, ss.5-10

¹²¹⁹ Şevket Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Açık Bütçeden Mütevazın Bütçeye Mütevazın Bütçeden Zengin Bütçeye", *Kadro*, S.27, Mart 1934, s. 6-7.

¹²²⁰ Bu onaylanma Kadro'nun görüşlerinin iktidar tarafından uygulanacağı anlamına gelmemekte büyük ihtimalle İnönü Atatürk'ün İktisat Vekaleti'ne Celal Bayar'ı getirmesinden sonra Kadro ve diğer yayın organlarında zaman zaman muhalif görüşlerini dile getirerek yönetici sınıf arasındaki rekabetle bağlantılı bir pozisyon almaya çalışmaktadır.

Cumhuriyet yönetimi bütçede bir denge sağlamış, tesisat ve inşaat alanları haricinde borçlanmaya gitmeyi pek tercih etmemiş, ithalat ve ihracat konularında da denge gözetken bir yaklaşımı benimsemiş, bayındırlık ve inşaa işlerini devlet eli ile yerine getirebilmiş, yabancı sermayeye imtiyazlar vermemiş; herhangi bir imtiyaz talep etmeden ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeye de emniyet ve kazanç temin etmiştir. Yarı-sömürge Osmanlı İmparatorluğu'nun mali siyasetinin sonucu olan Düyunu Umumiye borçlarını da kabul eden Cumhuriyet dış borçlanma ve karşılıksız emisyon yapma usulünü reddederek siyasi ve iktisadi bağımsızlığa gölge düşürmeyecek yeni bir ekonomi anlayışı ortaya koymuştur.¹²²¹

Gelir ve gider kalemleri açısından yıllara göre yapılan bir karşılaştırma bütçede bir denge ve milli parada da istikrar sağlandığını, dolaylı ve dolaysız vergilerin devlet gelirlerindeki payının da azaldığını, köylünün vergi yükünün hafiflediğini göstermektedir. Devraldığı geçmiş mirasa kıyasla bu durum yeni devlet için muazzam bir başarıdır. Bununla beraber bütçe verilerine genel açıdan bakıldığında önemli sıkıntılar da saptanabilmektedir: Ana üretici kitle köylünün alım gücü ve kabiliyeti ve dolayısıyla devlet bütçesine katkısı büyük oranda düşmüştür. Devletin genel gelir kaynaklarını bir liberal devlette olduğu gibi hala vergiler oluşturmaktadır. Devlet işletme ve teşebbüslerinin bütçeye katkısı yok denecek kadar azdır.¹²²²

Bu açıdan bütçe zihniyetinde devrimci bir değişikliğe ihtiyaç vardır. Yoğun para ve mal mübadele hareketlerine sahne olacak bir iç pazar yaratılarak köylü piyasaya dahil edilmeli ve özellikle iç pazarın için gerekli alt yapı-yol, liman, köprü vb.- devlet eli ile hayata geçirilerek ekonomi canlandırmalı ve kriz koşullarında bütçe için önemli bir yük olan Düyunu Umumiye ödemelerinin daha elverişli bir zamanda yapılmasının çareleri aranmalıdır. Bilhassa devlet işletmeciliğindeki büyük sanayi kanalı ile yeni gelir kaynakları yaratılmalıdır.¹²²³

30 ve 31. sayılarda ise Şevket Süreyya İş Kanunu üzerine görüşlerini dile getirmiştir. Bilindiği gibi Cumhuriyet döneminde işçi-işveren ilişkileri 1936 yılındaki İş Kanun'u çıkarılana kadar kısmi birtakım hukuki düzenlemelere tabi kılınmıştır. 1920'li yılların başlarında Meclis'te bir İş Kanunu çıkarılması yolunda bazı girişimler olmuş 1930'lu yıllardan sonra da kanun taslakları hazırlanmıştır. Neticede 3008 sayılı

¹²²¹ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Açık Bütçeden", s. 10-11.

¹²²² Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Açık Bütçeden", s. 16.

¹²²³ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Açık Bütçeden", s. 18.

İş Kanunu 8 Haziran 1936 tarihinde çıkarılabilmıştır.¹²²⁴ Bu kanun ile çalışma hayatı ve ilişkileri ilk kez yasal bir mevzuat dahilinde kapsamlı olarak ele alınabilmıştır.¹²²⁵ Şevket Süreyya 1934 yılı ortalarındaki İş Kanunu görüşmeleri dolayısıyla Kadro’da bu yazıları kaleme almıştır.

Devletçi sanayileşme hamlesi öncelikle Türkiye’de sosyal bir iş bölümünü ortaya çıkaracaktır. İktisadi gelişme hem tarım da hem de sanayi de yeni uzmanlık alanları ve üretim şubeleri yaratacaktır. Türkiye nüfusu da bu anlamda bir takım sosyal zümrelere bölünecektir. Dolayısıyla kapitalizmin gelişmesi Türkiye’de sınıfların belirginleşmesi ile sonuçlanacaktır. Bu noktada Türk inkılabının önünde iki seçenek vardır: 19. yüzyıl Avrupası gibi liberal demokratik bir yol takip ederek sınıf mücadelelerini bütün veçheleriyle kabullenecek ya da devletçilik eli ile millet bünyesinde tezatların ve dolayısıyla sınıfların oluşmasının önüne geçecektir. Beş Yıllık Sanayi Planı ile yeni sanayi kuruluşlarını inşa işine başlanacağı bu dönemde hem devlet hem de özel sektördeki işçi-işveren ilişkilerini düzenlemek Cumhuriyet yönetiminin önünde sosyal bir gereklilik olarak durmaktadır.¹²²⁶

Bunun yanında ülkenin Batı ile karşılaştırıldığında kendine has problemleri de bulunmaktadır.¹²²⁷ Batı kapitalizminde makine proletaryayı- ücretli emek sahibi

¹²²⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf> 9.1.2020.

¹²²⁵ İş Kanunu’nun çıkarılma süreci ve Cumhuriyet dönemindeki işçi-işveren ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1991; Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

¹²²⁶ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi: İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir I.”, *Kadro*, S. 30, Haziran 1934, ss. 5-7. Ülkü dergisini çıkararak inkılabın ideolojisini yapma görevinin Kadro dergisinde değil partinin işi olduğunu gösterme amacıyla olan Recep Peker yine Şevket Süreyya’nın bir fikri olan İnkılap Enstitüleri kurulması projesini de gerçekleştiren, kurulan inkılap kürsülerinde ders veren kişidir. İş Kanunu’nun çıkmasında da R. Peker’in büyük etkisi vardır. Şevket Süreyya’nın partiye ve iktidara yönelik eleştirileri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Karpat’a göre: “parti felsefesini formüle etme sorumluluğunun fertlere değil, partiye düştüğüne inandığı için Kadro’ya cephe alanların başında gelen Recep Peker, aslında iradeye ve kuvvete verdiği önem bakımından kuramsal alanda Kadroculara çok yaklaşıyordu.” Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 172.

¹²²⁷ Şevket Süreyya Avrupa-merkezci kurgu ve perspektifi aşma önerisine rağmen Türkiye açısından sorunu bu perspektif ve kurgu içinde ele alarak tartıştığı da ileri sürülebilir. İktisadi inkılap tanımlaması bu açıdan örnek verilebilir: “Bu itibarla yeni Türkiyede İktisadî bir inkılâbın manası da, herşeyden evvel, memleketimizin ortaçağ iktisadiyatından muasır iktisadiyata, yani geniş ve çeşitli emtia mübadelesine, makina sanayiine muasır para ve kredi sistemine geçmesi, binaenaleyh memleketimizde İctimaî iş bölümünün tam manasile inkişafı demektir. Bu itibarla zamanımızda “İktisadî terakki” nin manası evvelâ İctimaî iş bölümünün bu suretle geniş ve mürekkep bir şekil almaması ve bu esnada da bu mesnet üzerinde iş ve iktisat münasebetlerinin ileri ve plânlı bir nizam altına alınıp ibaretidir.” Ş. Süreyya, “İş Kanunu I”, s.5. Şevket Süreyya sanayileşme, makineleşme ve ileri tekniği kurabilmek olarak tanımladığı değişim ve modernleşme sürecini teknik bir çerçevede mütalaa etmektedir. Avrupa’dan teknik prosedürü transfer edelim; ama Avrupa uygarlığının tarihsel gelişim süreci içerisinde yaşadıklarından dersler çıkararak onun karşılaştığı sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları

kişilerden oluşan sınıfı- yaratmıştır. Aynı kapitalizm sömürge ve yarı sömürgelerde de köydeki ilkel el tezgahını ve ayrıca şehir ve kasaba esnafının küçük işletmelerini ürünleri ile istila edip geniş bir yoksulları ve işsizler sınıfı yaratmıştır. Türkiye örneğinde makinalı sanayi tesis etmeden proleterleşen geniş bir kesim bulunmaktadır.

Türkiye’de ne mevcut büyük sanayinin ne de büyük ziraat işletmelerinin böyle geniş bir kitleyi çalıştırabilecek kapasitesi yoktur. Bu emek arzını karşılayacak gelişmişlikte bir iş sahası bulunmamaktadır. Diğer sömürge ülkelerde ki gibi Türkiye de sanayi sermaye ve sermayedar yaratamadan proletaryaya sahip olmuştur. Böylece her koşul ve ücrette çalışabilecek geniş ve ucuz iş gücü varlığı geri memleketlerin acı bir gerçeği haline gelmiştir.¹²²⁸

Öte yandan bu yoksul ve işsiz geniş kitlenin varlığında kime “işçi” deneceği de diğer önemli bir sorunu oluşturmaktadır. İş Kanunu layihasında da işçi tabirinden ne anlaşıldığı teferruatlı bir şekilde belirtilmemiştir: “O halde Türkiyede de, ‘işçi’ deyince bizim herşeyden evvel, makinaların ‘ücretli sây’ yoluna döktüğü insanları, Orta çağ manzarasını taşıyan el işçiliğinden, dükkâncılıktan, köylülükten ayrılıp fabrika kapılarına toplanan hukukan hür ve fakat kendi hesaplarına çalışma vasıtalarından mahrum ücretli insanları anlamamız lâzım gelecek.”¹²²⁹

Çağdaş toplumda işçi ve ücretli emek, köyde ve şehirdeki iş bölümünün gelişmesi, hukuksal olarak serbest statüde bağımsız üreticilerin doğması yine bu üreticilerin mülkiyetlerini kaybederek yoksullaşmaları, çıraklık, kalfalık, ortaklık ve ırgatlık gibi belirsiz süreli iş sözleşmelerinin yerini belirli süreli iş sözleşmelerinin alması ve ayni ödemeden nakdi ödemeye geçilmesi ile zuhur etmiştir. Türkiye’de de benzer süreçler yaşanmaktadır. Ülke iktisadi geriliğine rağmen dar hacimli de olsa bir sanayiye ve batıya has mübadele usulleri, mal ticareti ve para ilişkilerinin geliştiği kapitalist bir düzene sahiptir ve dolayısıyla da ücretli işgücü problemi karşısında bulunmaktadır.¹²³⁰

Hayat pahalılığı ile iş ücretleri arasındaki ilişkileri istatistiki verilere dayanarak analiz eden Şevket Süreyya Türkiye’de hayatın pahalı; ama yevmiyenin ucuz ve iş

yaşamayalım şeklinde özetlenen bu yaklaşım medenileşme probleminin hala Gökalpçi bir yöntemle çözümlenmeye çalışıldığını da göstermektedir.

¹²²⁸ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi: İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir.”, *Kadro*, S. 30, Haziran 1934, s. 11-12.

¹²²⁹ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi: İş Kanunu”, s. 10.

¹²³⁰ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi: İş Kanunu”, s. 14.

verimliliğinin de düşük olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre iş kanunları sosyal açıdan değersiz emeği değerli emeğe dönüştürecek bir hukuki vasıta ise: “Memleketimizde ise iş verimliliği derecesinin, bize nazaran daha evvelden sanayileşmiş, binaenaleyh daha müterakki memleketlere nazaran umumiyetle düşük olduğunu kabul etmek lazımdır. Zaten bunun içindir ki bir kısım sanayiciler, kendi müessesesinin tekniğini ilerletmek ve amelenin iş kabiliyet ve maharetini arttırmak suretile temin edebilecekleri iş verimliliğini, iş saatlerini uzatmak veya yevmiyeleri kısaltmak suretile elde etmek isterler. Binaenaleyh iş kanununu tatbik ile mükellef olacak devlet teşekküllerine burada da bir vazife düşüyor ki o da, nominal yevmiyeyi kısmadan, iş saatlerini kanun çerçevesi haricine taşırmadan, fakat aynı zamanda devlet veya milli teşekkül sermayesini tehlikeye de koymadan, bilhassa tekniği ilerletmek ve Türk amelesinin iş kabiliyetini arttırmak suretile Türkiyede ‘iş verimliliği’ hattını çok yükseltilere çıkarmaktır.”¹²³¹

İmtiyazsız, kaynaşmış bir kitle söylemini iktidarla ortaklaşmasına, emeği olumlu ve disiplin altına alınabilecek bir çalışma unsuru olarak görmesine, protesto, gösteri ve grev gibi hakları dışlamasına rağmen Şevket Süreyya’nın emeğin değerinin verilmesi, Türkiye’nin bir ucuz işgücü deposu olma vasfından kurtulabilmesi bu anlamda devletin arabuluculuğunda işveren ve müteşebbisin işçiyi sömürmesinin engellenmesi hakkında söyledikleri dikkat çekicidir.

Ayrıca Şevket Süreyya iki kişilik bir işçi ailesinin zaruri ihtiyaçlarını, Türkiye’deki hayat pahalılığı seyrini, sanayide ortalama iş ücretleri ile nominal ve reel yevmiye oranlarını tablo ve istatistiki verilerle karşılaştırılmalı olarak ortaya koymuş, ücretli emeği toplumsal kökenlerine göre sınıflama denemesinde bulunmuştur. Ona göre İş Kanunu gibi önemli bir mevzuatın uygulanması ve bununla ilgili sorunların tetkiki ile görevli teşkilat ve kadrolar emeğin değeri ve toplumsal organizasyonu gibi oldukça kapsamlı bir hususta yeterli teorik donanım ve ayrıca bunun toplumsal pratikteki işleyişini de denetleyip takip edebilecek vasfa da sahip olmalıdır.¹²³²

34. sayıda Şevket Süreyya devletçiliğin sadece iktisadi alanla sınırlı bir müdahalecilik olarak algılandığını, farklı çevrelerin devletçiliğin kapsam ve uygulamalarını daraltmak ve yumuşatmak için özellikle çaba harcadığını belirtmiştir.

¹²³¹ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İş Kanunu, Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir II Kıymetsiz Sa’y Den Kıymetli Say’e”, *Kadro*, S.31, Temmuz, 1934, s. 11-12.

¹²³² Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi İş Kanunu II”, s. 7.

Bu durum devletçiliğin Altı Ok olarak kabul edilen fırkanın diğer ilkeleri kadar titiz savunulmamasından kaynaklanmaktadır. Türk inkılabı arızasız bir gelişme elde etmek ve bu yolda inkılapçı bir nesil yetiştirmek istiyorsa devletçilik ilkesini de diğer ilkeler gibi mukaddes kabul ederek bütün eleştiri ve ithamlardan uzak bir şekilde programlaştırmalıdır.

Devletçilik Türk milli kurtuluş hareketinin kendi gelişim sürecinden kaynaklanmakta adeta nesnel bir gerçeklik olarak ortada durmaktadır. Devletçi politikaların kapsam ve içeriğini daraltmak için uğraşmak hem inkılabın tarihsel gerçekliğine hem de uluslararası konjonktürün dayattıklarına karşı gelmek demektir. Mevcut dünya şartlarının varlığında devletçilik daha kapsamlı yorumlanmalıdır. Şevket Süreyya'ya göre eski ordulaşmış millet rejiminin günün koşullarında yeniden zuhur etmesi demek olan devletçilik “ruh veya kültür işlerinden, idare veya iktisat hayatının en uzak tecellilerine kadar her sahasına şuurlu ve teşkilatlı”¹²³³ müdahale edebilmek anlamına gelmektedir. İktidarın dünya ve ülke şartlarının zorlaması ile uygulamaya koymak durumunda kaldığı sınırlı devletçilik ile hayatın her alanına müdahale etmek isteyen Kadro devletçiliği arasındaki farkı Şevket Süreyya bu yazıda açıkça ortaya koymuştur.

Dergideki son yazısında Şevket Süreyya Türk inkılabının kalkınma ideolojisinin sosyal milliyetçilik olarak adlandırarak bu ideolojiyi liberal demokrasiler ile milli bir sosyalist karakter gösteren milli kurtuluş hareketlerinden farklı bir yere yerleştirmiştir.

Milli hareketler Yunanistan, Polonya ve Çekoslovakya'da liberal bir burjuva düzeni Ukrayna, Gürcistan ve Çin'in bir kısmında ise sosyalist bir rejim kurmak amacındadırlar. Milli kurtuluş mücadelesinin siyasi zafer kazanamadığı Hindistan ve Çin'in ise Türkiye'deki devletçi gelişim sürecine benzer bir süreci yaşaması da mümkün görünmektedir.¹²³⁴

Burada Şevket Süreyya zikredilen iki gelişim çizgisinden ayrı olarak sınıfsız bir milletçilik fikrini hayata geçirme mücadelesi içinde Türk inkılabının bu bağlamda geleceğe dönük akıbeti üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi içtimai fütuhât olarak adlandırılan inkılabın gelişimini devletçi uygulamalar ekseninde ele almıştır.

¹²³³ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Programlı Devletçilik”, *Kadro*, S.34, Ekim 1934, s. 11.

¹²³⁴ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, *Kadro*, S.35-36, Aralık-Ocak 1934-1935, s. 8-10.

Şevket Süreyya'ya göre Türk inkılabının sosyal niteliğini belirleyebilmek adına şimdiye kadar hacimli bir ideoloji edebiyatı ortaya konduğunu bu sayede milli rejimin Fransız inkılabından büsbütün ayrı olan gelişiminin izah edilebileceğini söylemiştir. Bu hacimli ideoloji edebiyatı iktisat ve kültür alanında devletçiliği savunurken liberal parlamentarizmi ve sömürgeciliği reddetmektedir.

Böylece Fransız İnkılabının prensiplerinin manevi etkisi altında ve 1929 ekonomik krizinden önceki devrin şartlarında oluşturulan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun yanında artık devletçi bir ideoloji edebiyatı rejimin esas mahiyetini izah için başvurulacak önemli bir kaynak durumundadır. Teşkilatı Esasiye Kanunu madde ve prensipleri inkılap şeflerinin nutukları, fırka kongreleri ve inkılap münevverliğinin fikri araştırmaları ile artık daha da aydınlanmıştır.¹²³⁵

Yukarıda inkılabın yeni bir hukuk sistemi oluşturmasını talep eden Şevket Süreyya burada da rejimin sadece Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tanımlanmayacağını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda 1924 Anayasası Fransız İnkılabı ve dolayısıyla liberalizmle özdeşleştirilmektedir. Mustafa Kemal'in Büyük Nutku, Onuncu Yıl Nutku, 1931 CHP kongresinde oluşturulan parti programının metinlerin rejimin asıl karakterinin yansıttığını düşünmektedir. Şevket Süreyya 1924 anayasasını devletçi kalkınmanın önünde bir engel gibi görmekte ya da en azından anayasanın daha otoriter (şefçi) anti-liberal bir söylemle dengelemesini istemektedir. Bu düşünce tarzı Şevket Süreyya için bir fikri sabit haline gelmiştir. Yazdığı Mustafa Kemal İsmet İnönü biyografilerinde tek parti dönemini ekonomi politikalarını son tahlilde başarısız olarak nitelerken buna 1924 Anayasası'nın neden olduğunu ileri sürmüştür.

Son yazıdaki son eleştiri sanayi planı dolayısıyla hükümetin devletçilik uygulamalarına yöneliktir. Şevket Süreyya'ya göre devletçi ideoloji edebiyatının gelişmesi ve genişlemesinin de gösterdiği gibi artık devletçi bir kalkınmanın gerekliliği kabul edilmiştir. Devlet hazırladığı sanayi planı ile milli sanayi üstünde sermaye ve teknik hakimiyetini elde edecektir. Bu ona göre olumlu bir gelişmedir; ama mevcut plan toprak işlerini, hayvancılık ve ormancılığı kapsamamaktadır. Bu sahalar devletçi müdahale dışında bırakılmıştır. Milli kredi, ulaşım ve sanayi alanında kendini

¹²³⁵ Ş. Süreyya, "İnkılabın İdeolojisi Soysal Milliyetçiliğin", s.11.

gösteren hâkim devletçilik siyaseti tarım ürünlerini fiyatlandırma ve ihracı işlerinde de tatbik edilmelidir.¹²³⁶

Bu alanda liberal anlayışın devam etmesi tarım ürünlerinin fiyatlarını ve ihracatı düşürerek sermaye birikimini azaltacaktır: “Ziraatta ve toprak işlerinde, devletin soysal bir nizama ve ahenge vücut vermek için yapacağı müspet fütuhâtı fiyat makası, geniş bir maliye planı, iş kuvvetlerinin devletçi bir zihniyetle hesaba alınması demek olan geniş bir teknik tedrisat planı ve nihayet, geniş bir madenler istismar! planı, inşa malzemesi karlarının devlet elinde birikmesi vesaire gibi sahalarda ayrı ayrı mütalaa ve tetkike çalışmak bize çok verimli ve çok ümit verici ulusal ve soysal bir siyasetin yollarını açabilir.”¹²³⁷

Şevket Süreyya’nın inkılabın devletçi uygulamalarına yönelik eleştirisi son sayıda böylece geleceğe yönelik bir temenniye dönüşmüştür.

3.4. Kadro Dergisinin Kapanışı: Yarım Kalan Fütuhât

Kadro dergisinin 34. sayısında: “Arkadaşımız ve imtiyaz sahibimiz Yakup kadri beyin bir ecnebi memlekette hükümetimizi temsil vazifesi ile aramızdan ayrılması üzerine kadro, gelecek sayıdan itibaren neşriyatını bir müddet için tatil”¹²³⁸ edeceğini son sayısında ise “neşriyatına şimdilik son verdiğini” duyurmuştur.¹²³⁹ Böylece basın ve düşünce hayatını hareketlendiren ve renklendiren dergi Kadro, kendisinin de çıkmasına vesile olduğu diğer dergilerden çok daha önce 3. senesinin sonunda kapanmak durumunda kalmıştır. Bu noktada cevaplanması gereken temel soru şudur: Kadro dergisi neden yayınıni sürdürmemiştir?

Kadrocuların hepsi bürokrasi içinde görevli birer memurdur. Yakup Kadri de Tiran büyükelçisi olarak atanıp devlet memuru olunca Kadrocular içinde derginin imtiyaz sahipliğini yapacak “sivil” bir kişi kalmamış ve dergi bu yüzden kapatılmak zorunda kalmıştır.¹²⁴⁰ Derginin görünüşteki kapanma sebebi budur. “Zoraki Diplomat” Yakup Kadri’ye göre Mustafa Kemal hem derginin muarızlarını tatmin ve

¹²³⁶ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Soysal Milliyetçiliğin”, s.17-19.

¹²³⁷ Ş. Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Soysal Milliyetçiliğin”, s. 21.

¹²³⁸ *Kadro*, S. 34, Ekim 1934, s.2.

¹²³⁹ *Kadro*, S. 35-36, Aralık -Ocak 1934-1935, s.2.

¹²⁴⁰ 1931 yılında çıkarılan Matbuat Kanunu’nun, gazete, mecmua neşrine dair dördüncü faslının 12. Maddesi ve G bendinde şunlar yazılıdır: “Bilfiil devlet memuru ve asker ve ordu mensubu olmamak (Hususî kanunları mâni olmadıkça meslekî ve ilmî gazete ve mecmua çıkarabilirler)”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1867.pdf> (13.01.2020).

teskin etmek hem de kendisinin haysiyetini ve izzetinefsini kırmadan böyle ince bir taktikle sorunu halletmiştir.¹²⁴¹

Yukarıda Kadro ideolojisinin üç ana eleştiri üzerine oturtulduğu belirtilmişti. Bu eleştirel kapasite derginin kapanmasındaki ana amildir. Bu açıdan derginin kapanma süreci ve nedenleri de oldukça karışık ve çok boyutludur. Bununla beraber derginin son tahlilde yönetici kadrolar arasındaki rekabet ve entelektüeller arası tartışmaların neticesinde kapandığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Tek Parti yönetiminde bütün toplumsal kesimler doğal olarak parti içindeki gruplaşmalar ve hizipler içinde temsil imkânı bulabilmektedir.¹²⁴²

Parti içi rekabet ve mücadelede taraf olmak ülke yönetimini etkileyebilecek politikaları hayata geçirebilmek açısından önemlidir. Halk Fırkası içindeki hizipleşmeler ilk yıllarda siyasal ve ideolojik tercihlerin farklılığından kaynaklanırken daha sonra sosyo-ekonomik nedenlerle fırka içinde farklı yapılanma ve ayrışmalar ortaya çıkmıştır: “Parti içindeki ekonomik hizipleşmeler ideolojik yaklaşımların yanı sıra, Millî Mücadele’nin kazanılması sonrasında iktidardan bir başka deyişle ekonomik iktidardan pay almaya/ekonomik çıkar elde etmeye yöneliktir. 1930’larda, dünyada otoriter ve totaliter rejimlerin güçlenmesinin dayatması sonucunda ve ayrıca ülkede tek parti iktidarının pekişmesiyle ortaya çıkan ideolojik boşluk, parti içi hizipleşmelere bir başka boyut kazandırmıştır. Parti içindeki hizipleşmelere yol açan tüm bu nedenlere, parti yöneticileri arasındaki kişisel çekişmeleri de eklemek mümkündür.”¹²⁴³

Dolayısıyla Kadro’nun kapanma süreci -asında Kadro ideolojisini akıbeti- öncelikle Kadrocuların iktidar bloğu içindeki hizipleşme, rekabet ve çekişmeler ekseninde değerlendirilmelidir.

Bu noktada Kadro ve Şevket Süreyya açısında üç önemli kırılma noktası tespit etmek mümkündür. Birincisi Recep Bey’in Serbest Fırka kapandıktan sonra 9 Mart 1931 tarihinde genel sekreterliğe yeniden getirilmesi ikincisi 9 Eylül 1933 tarihinde Mustafa Şeref’in yerine İktisat Vekilliğine Celal Bey’in atanmasıdır. Üçüncü ise 17 Nisan 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulamaya konmasıdır.

¹²⁴¹ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s. 18.

¹²⁴² Tekeli-İlkin, *Uygulamaya Geçerken*, s.340.

¹²⁴³ Uyar, *Tek Parti Dönemi*, s.300-301.

Şevket Süreyya birincisinde Halk Fırkası'nın örgütlenme ve ideoloji üretme, ikinci ve üçüncüsünde ise devletin iktisadi politikasının belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinin dışında ve dolayısıyla partide, bürokrasi ve hükümette daha etkili olabileceği bir pozisyondan mahrum kalmıştır. Yukarıda Şevket Süreyya'nın Recep Bey'le yazışmaları ve ilişkisi ekseninde ilk kırılma noktası ele alınmıştı. Bu noktada ikincisine daha yakından bakmak gerekmektedir.

Mustafa Kemal İsmet Paşa'ya rağmen, çalışmalarını takdir ettiği İş Bankası'nın Genel Müdürü Celal Bey'i onun kabinesinde görevlendirerek devletçi politikaların uygulanma biçimini liberal çevrelerin de etkisi ile yumuşatmak istemiştir.¹²⁴⁴ İsmet Paşa'nın Kadro dergisinde "Fırkamızın Devletçilik Vası" başlıklı yazısının İş Bankası çevresi içinde yer alan Mahmut Bey'den tepki görmesi de bununla ilgilidir. Mahmut Bey Milliyet gazetesindeki yazısında İsmet Paşa'yı doğrudan hedef almadan Kadro'yu çok açık bir biçimde komünist mutlak bir devletçilik ile Komintern fikir ve taktiklerini savunmakla itham etmiştir.¹²⁴⁵

İktisadi politikanın belirlenmesinde Mustafa Kemal'in nezdinde İş Bankası grubunun daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Boratav da Kadro'daki bu yazıyı İsmet Paşa'nın iktidarda değil de muhalefette yer alan bir isim gibi kaleme aldığını belirtmiştir.¹²⁴⁶ Mustafa Şeref'in yerine Celal Bey'in seçilmesi de bu anlamda devletçi

¹²⁴⁴ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 108. Feroz Ahmad'a göre de "İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın getirilmesi, Atatürk'ün gerek iç gerekse dış nedenlerle liberalleri güçlendirme siyasetini sürdürdüğünü gösteriyordu. İnönü'nün, Türkiye'nin 1930'ların sonunda yüz yüze geldiği karmaşık sorunları çözecek kadar esnek olmadığı da düşünülüyordu. Bankacı-iş adamı, aynı zamanda başbakanlığa atanan ilk sivil olan Bayar'ın bürokratik parti-devlet mekanizmasının yeniden biçimlendirilmesi için uygun siyasal özellikler taşıdığı düşünülüyor, kişisel hak ve güvenceleri güçlendirerek ve özel sektöre daha fazla önem vererek bürokrasiyi zayıflatması bekleniyordu." Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 87-88.

¹²⁴⁵ "Polemik Siirt Mebusu Mahmut Beyefendiye Açık Mektup", *Kadro*, S.23, Kasım 1933, s.43; Gül Karagöz Kızılcıca, "Milliyet Mahmut Soydan ve Devletçilik Tartışmaları", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, c.2, s.4, 2003, s. 144. Dergide verilen cevabın altında Kadro yazılıdır; ama Yakup Kadri de 8 Kasım 1933 tarihinde Mahmut Bey'e bir mektup yazmıştır. Mektubunda Yakup Kadri Milliyet gazetesindeki yazısında Mahmut Bey'in akıllı ve uslu bir adama yakışmayacak gülünçlikle kendi dergisi Kadro'ya iftiralar attığını belirtmiştir. Yakup Kadri'ye göre Mahmut Bey İsmet Paşa'nın devletçilik ile ilgili yazısını Kadro dergisinde yazdığını bilmesine rağmen derginin adını özellikle zikretmemiştir ve fikir arkadaşları hakkına garip imalarda bulunmuştur: "Aleyhlerinde şeni" bir suizan izhar ettiği bu gençler gerçi ne senin ne de Celal Bey'in himayesine mazhar olmuş açıkgoz gençlerdendir. Onların her biri kendi sahasında, hiçbir mevki ve kazanç gütmeksizin kemal-i tevazuyla bu memleketin faydasına çalışıyor. Bugüne kadar iktisadi şeylerde bile fikir platformundan bir parça dışarı aşmış değillerdir. İçlerinden bazılarının meydana koyduğu eserler ise, doğrudan doğruya büyük şeflerinin takdir ve teveccühüne mazhar olmaktadır...Senin gibi mebusluk mevcudiyetiyle ticaret hayatına atılan kimseler, hiç değilse fikir ve matbuat aleminde tecavüzün ne kadar tehlikeli bir silah olduğunu bilmelidirler." Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 578.

¹²⁴⁶ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 108.

programdan bir sapma değildir aksine bu programın Celal Bey ile daha ılımlı bir tarzda gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla taraflar mevcut koşullarda müdahaleci politikalar dışında bir alternatif düşünmemektedir.

Ülkede temel sanayinin kollarının ancak devlet himayesinde kurulabileceği savunulmakta; ama aynı zamanda özel teşebbüsün gelişebilmesinin de devlet desteği ile başarılabilceği ileri sürülmektedir. Sorun devletçilik uygulamalarının içeriği, kapsamı ile boyut ve sınırlarının tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu da sermaye birikim modelinin hangi sınıfsal çıkarlar üzerinde yükseleceği devletin bu sınıflar karşısındaki konumunu doğrudan etkilemektedir.

1929 krizi koşullarında bürokrasinin diğer egemen ekonomik sınıflar karşında eli biraz güçlenmiş bu gelişme de ona ve özerk bir hareket alanı yaratmıştır; ama yönetici sınıf tamamen bu sınıfları dışlayarak siyaset yapabilecek bir konumda da değildir.¹²⁴⁷ Kadro ise mevcut koşullarda bürokratik bir kadronun devleti sınıflardan bağımsız yönetebileceğini düşünmektedir. Egemen sınıfların dolayısıyla özel teşebbüsün de devletçi murakabeye dahil edilmesi mülkiyet rejiminin bu anlamda değişikliğe uğrayabileceğine işaret etmeleri onların en radikal söylemidir. Kadro devlet himayesinde millî bir burjuvazi yaratma peşinde olan liberal iktisadi politika ile bir kalkınma sürecinin başlatılmayacağını düşünmektedir. İş çevreleri ve liberalizm taraftarları Kadro'nun doğrudan hedefinde olmuştur. Özellikle İş Bankası çevresinde “afferizm” olarak nitelenen iş yapma biçiminin doğurduğu yolsuzluklar ve hoşnutsuzluklar Kadrocuların bu söyleminin alt yapısını oluşturmaktadır.¹²⁴⁸

Nitekim derginin 32. sayısındaki yazısını Şevket Süreyya şöyle bitirmiştir: “Bir defa daha inandım ki, inkılâbımızın ideolojik unsurlarını, iş adamlarının her türlü menfaat spekülasyonlarından münezzeh ve her türlü tagayyürden salim bir şekilde

¹²⁴⁷ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.141-163.

¹²⁴⁸ Siyasi nüfuzun iktisadi menfaat ve ayrıcalık sağlama amaçlı kullanılması Yakup Kadri ile Falih Rıfkı'nın hatıralarında Şevket Süreyya'nın Tek Adam ve İkinci Adam biyografilerinde çokça dile getirilmiştir. İkinci Adam biyografisinin ilk cildinde düştüğü bir dipnotta Kadro'nun neden kapatıldığına da işaret eden bir anekdot paylaşmıştır: “Atatürk'ün yakın çevresinden bazı kimseler, İş Bankası İdare Meclisinde vazifeler almışlar, Şeker Şirketi ve buna benzer teşekküllerin yönetiminde görevlendirilmişlerdi. Mesela Siirt Mebusu Mahmut Bey, Bankanın İdare Meclisi Reisi idi. Kılıç Ali, Recep Zühtü Beyler ve diğerleri, keza yeni İktisadi işlerin yönetim noktalarında bulunuyorlardı. İş Bankası Şeker Şirketinde büyük hissedardı (% 33) ve şeker işleri alanında ise, dedikodulu bazı şeyler cereyan ediyor deniliyordu.” Aydemir, *İkinci Adam c.1*, s. 464.

işlemek ve inkılâbımızın hatıralarım yarına bütün asaleti ve kudsiyetile nakletmek vazifesi bugünkü Türk münevverinin en mühim inkılâp vazifelerinden biridir.”¹²⁴⁹

Yine Şevket Süreyya’nın şeker üretimi konusunda eleştirileri Kadro’nun kapatılması ile ilgili en somut göstergelerden biridir. Bu konuda Şevket Süreyya 30. sayıda doğrudan İktisat Vekili Celal Bey ile tartışmaya girmiştir. 21 Nisan 1934 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmada Celal Bey şeker sanayi hususunda Kadro ve diğer çevrelerin eleştirilerini yanıtlamıştır.¹²⁵⁰

Celal Beyefendi yaptığı konuşmada Şevket Süreyya’nın şeker sanayi ve pancar üretimi ile ilgili ortaya koyduğu ayrıntılı bilgilere rağmen onun işin tekniğine vakıf olmadığını belirtmiş ve devamında şunları eklemiştir: “Bu itibarla bunun teknikini bilen, rasyonel mesail üzerinde malûmatı vasıası bulunan ve şeker sanayiinin beynelmilel vaziyetini bilen bir mütehassıs buraya davet ettim. Ve onun bitaraflığına güvenerek kendisine muhtelif sualler tevcih ettim. Şimdi huzuru âliniz de o suâlleri okuyacağım ve bu suallerden görülecektir ki, İktisat Vekâletiniz muhterem arkadaşlarımızdan mevzuu kavramak ve anlamak hususunda daha ileri gitmişlerdir.”¹²⁵¹

Celal Bey’in yabancı uzmana yönelttiğini söylediği 11 soru Şevket Süreyya’nın eleştirdiği ve sorguladığı noktaların tamamını kapsamaktadır. İktisat Vekili’ne göre Şevket Süreyya konunun uzmanı olmadığı gibi bu alana dair yorum yapacak ve çözüm önerecek yeterliliğe de sahip değildir. Hülâsa Celal Beyefendi Kadro’da dile getirilen eleştirilerden de hoşlanmamaktadır. Yabancı uzman getirilmesi, mevcut eleştiriler ışığında şeker sanayinin sorunlarının giderilmesi hususunda alınan teknik bir tedbir olmaktan ziyade iktisat yönetiminin yetkisinde bulunan bir alana dışarıdan müdahaleyi engellemeye yönelik siyasi bir hamledir.

Viyanadan gelene uzman Gustav Mikusch 53 sayfalık bir rapor hazırlayarak İktisat Vekâlet’ine sunmuş Şevket Süreyya da bu raporu analiz ettikten sonra şu sonuca

¹²⁴⁹ Şevket Süreyya, “İnkılâbın İdeolojisi 1789 İhtilalinin Mezarı Başında I”, *Kadro*, S.32, Ağustos 1934, s. 11.

¹²⁵⁰ Şeker üretimi Cumhuriyetin başlangıcından beri netameli bir konu olup hep tartışılmıştır. Devlet himayesinde özel teşebbüs yetiştirme hususunda iktidarın toplumsal temellerini göstermesi açısından da tipik bir örnektir. Serbest Fırka’nın da bu anlamda şeker üretimi ile ilgili Kadro dergisi ile benzer eleştirilere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, “Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 82, 2012, ss. 53-96.

¹²⁵¹ Şevket Süreyya “Polemik: Şeker Mütehassısının Raporu Niçin Eksiktir?”, *Kadro*, S.30, Haziran 1934, s. 41.

varmıŖtır: “Dr. Gstav Mikusch’in raporu aŖağıda tafsil edeceğimiz gibi, gerek İktisat Vekili Beyefendinin Meclis beyanatlarında kendisinden bekledikleri Ŗamil ihtisasa ve malûmatı vâsiyaya, gerekse umumiyetle Ŗeker sanayii üstünde fikirlerde yer tutan dava ve endiŖelere cevap verecek mahiyette değildir.”¹²⁵²

Ŗevket Süreyya’ya göre Mikusch, Türk inkılabının sanayileŖme davasının gerektirdiği Ŗartları kavrayamamıŖtır. ArŖivler bu tarz, yabancı uzmanlar tarafında yazılmıŖ raporlarla doludur; ama bu raporların ülke geliŖmesine olumlu bir katkısı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu noktada Mahmut Bey ile Celal Bey’e Recep Bey de eklenirse Kadro’nun kapanmasına yol açan siyasi nedenler bir bütünlüğe kavuŖabilir. Nitekim derginin kapanmasının gündeme geldiği bir dönemde Yakup Kadri’nin Vedat Nedim’e yazdığı 12 Eylül 1934 tarihli mektupta söyledikleri bu açıdan oldukça önemlidir: “İki gözüm Vedat, Bahsettiğin hadisenin tafsilatını Vâsıf’tan dinledim. Gerçi tıpkı senin dediğin gibi bir kaza atlatmıŖız. Fakat mesele asıl (Ŗeker) makalesinden ıkmıŖ. Celal Bey sofrada bizzat Ŗikâyetle bulunmuŖ. “Benim aleyhimde yazıyorlar” demiŖ. Öteden Recep atılmıŖ “devletin iktisadi siyasetini baltalıyorlar” demiŖ ve bunun üzerine iŖittiėin kararlar verilmiŖ. Sofrada İsmet PaŖa da hazır bulunuyormuŖ ki hiŖ sesini çıkarmadan oturuyor, dŖnceli grnyormuŖ. Gazi hazretleri, birkaç defa ona dönüp: “gerçi sen bunları seversin” diye hitap etmiŖ.”¹²⁵³

¹²⁵² Ŗ. Süreyya “Polemik: Ŗeker Mütehassısının Raporu”, s. 43.

¹²⁵³ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet yks*, s. 579. Nitekim Celal Bayar ile de daha sonra yapılan bir röportajda Bayar, Ŗevket Süreyya için bu bağlamda çok dikkat çekici yorumlarda bulunarak Kadro dergisinin kapanmasındaki kendi dahil bulunduğunu da açıkça sylemiŖtir. “AYSAN - Takip ediyor~ ama hiç karıŖmadı. Kararlara karıŖtı mı? Bunu, Ŗunun için merak ediyorum. Ŗevket Süreyya, "Tek Adam" da aferistlerden söz ediyor: Sizi gidip Atatürk' e Ŗikâyet ederlermiŖ. "Ŗyle zel menfaat sağlıyor: böyle özel menfaat sağlıyor" diye. Onlar konusunda bir Ŗey söyler misiniz ? BAYAR -Onun ne söylemediği var? Gerek Ŗahıslarımız hakkında gerek rejim hakkında, gerek banka hakkında. Ŗevket Süreyya’nın söylediklerine ehemmiyet vermiyorum. Çünkü bence o, ülkede komünizm ideolojisinin tatbikine memur bir ajandı. Hakkımda neler söylemedi. Ama Ŗef, iŖlerime hiç karıŖmazdı. Sadece bilgi alır tavsiyelerde bulunurdu. Sonradan bankadan ayrıldıktan sonra ilk BeŖ Yıllık Sanayi Planı’nı yapılmasında da alıŖtım. Ŗevket Süreyya ve arkadaŖları planı yapan Komitede hep BolŖevik devletçiliğini savunmuŖlardır. Bu tür bir devletçiliği uygulamak için gizli, açık neŖriyat yapmıŖlardır. Bunlar maalesef, Allah Rahmet eylesin, İsmet PaŖa’yı da birçok noktada ikna etmiŖlerdi!: AYSAN – O da bir makale yazmıŖ, Kadro’ya. BAYAR -Makale de yazmıŖtı: Ve İsmet PaŖa’nın bir zaafı vardı. Mutlaka hayatında bir adama bağlanır: Ona da baėlanmıŖtır. Bunların yazılarını okuyunuz. Ben son günlerde biraz enflasyon meselelerini karıŖtırıyorum. Kısa bir Ŗey yazacağım. Kadro dergisi ve Ali İktisat Meclisi hadisesi neŖriyatını da gözden geirmiŖimdir. Tamamen Moskova’ dan öğrendiklerini tercüme ederek burada tatbiki alıŖtıklarını kabul ediyorum. Onun dıŖında çıkan her kiŖiyi zemmediyorlardı. Benim kafamı bozan tarziye okumazdım. Tatbikata, 5 senelik sanayi planını tatbiki baŖladıėım vakitte de bu iki müesseseyi ortadan kaldırmakla iŖe baŖladım.” Mustafa Aysan, *Atatürk’n Ekonomi Politikası*, Toplumsal DnŖm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 72-73.

1934 sonbaharında Kadro dergisinin yayın hayatına son verilmesinin Atatürk'ün sofrasında kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yakup Kadri'nin Atatürk'ün sofrasında dergiyi savunması yeni değildi. Derginin ikinci sayısında Burhan Asaf'ın Asaf, Gotthold Ebrahim Lessing'in Bilge Nathan (Nathan Der Wisse) isimli piyesinden alıntılıdığı yüzük kıssası yüzünden Kadro çok erken bir tarihte kapatılma tehlikesi ile karşılaşmıştır.¹²⁵⁴

“Avangart”lığı Kadro dergisine kaptırmak istemeyen Recep Bey daha ikinci sayısında dergiyi bir problem olarak Atatürk'ün sofrasına taşımıştır. Yakup Kadri hatıra ve söyleşilerinde Peker'in muhalefetine dergi çıkarılmadan önce başlayıp hep devam ettiğini pek çok kez dile getirmiştir. İnönü ekibinden Recep Bey ile İş Bankası çevresinden Mahmut ve Celal Bey'ler Kadro karşıtlığında biraya gelebilmişlerdir.

Şeker sanayi meselesinde Recep ile Celal Bey'lerin itiraz ve şikâyetleri dergi için sonun başlangıcını oluşturmuştur. Bu bakımdan Şevket Süreyya'nın Kadro'da yazdıklarının bu şikâyet ve itirazların dile getirilmesinde öncelikli payı bulunmaktadır. Dergi bu son döneminde eleştirel perspektifini genişletirken aynı zamanda hükümet ile partinin saldırıları karşısında yeni manevra alanın yaratma isteğinin bir sonucu olarak Mustafa Kemal'i daha da ön plana çıkarmıştır. Bu tutumun derginin ömrünü uzatmayacağı da çok geçmeden anlaşılmıştır. İş Kanunu üzerine 30 ve 31. sayılardaki yazıları kaleme alan Şevket Süreyya 32. ve 33. sayılarda Fransa seyahati bağlamında gezi izlenimlerini okuyucu ile paylaşmıştır. Ekim 1934 tarihinde çıkarılan derginin 34. sayının girişinde destancısı ve vakanüvisini yitiren kahramandan söz edilmektedir.

Türk inkılabı Kadro dergisinin yokluğunda destancısını kaybederek kötü ve beceriksiz muharrirlerin eline kalmıştır. Kahramanın -Mustafa Kemal-önceki

¹²⁵⁴ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, ss. 5-9. Asaf derginin ikinci sayısında Kadro başlıklı giriş kısmında Gotthold Ebrahim Lessing'in Bilge Nathan (Nathan Der Wisse) isimli piyesinden alıntılıdığı yüzük kıssası üzerinden Kadro dergisinin sadece iddia ve söylemleri ile değil hareketleri ile de milliyetçik yüzüğünü taşıma hakkına sahip olduğu iddiasını dile getirmiştir. Piyesteki kıssa da bir babanın evlatlarına bıraktığı üç yüzüğün hangisinin hakiki olduğunu sorusuna cevap vermesi istenen bilge Nathan kendi fikrini şöyle dile getirmiştir. “Hakiyî yüzük kaybolmuştur. Birinizden birinde olması da muhtemeldir. Kimde olduğunu, iddialarınızdan değil, yüzüğün malûm olan vasıflarından anlıyacağız. Yüzüğün hepinizce malûm olan vasıflarına göre, yüzük kimde ise, hakiyî dindarlık onda tecelli edecektir. Davayı reddediyorum. Gidiniz, ve, hakiyî yüzüğe malik olduğunuzu, iddialarınız ile değil, hareketleriniz ile ispat ediniz!..,” “Kadro”, *Kadro*, S.2, Şubat 1932, s. 3. Kadro inkılabın durgunlaştığı bu günlerde inkılabın fikriyatını yapma gayesi içinde yola çıkmıştır. Derginin amacı ileri bir şuur ve ileri bir imanla bağlandığı milli kurtuluş inkılabını tamamlanmasına çalışmaktır. Derginin Millî Mücadele'den bergüzar milliyetçilik yüzüğünü inhisar altına almak gibi bir davası olmasa da gerçek dindarlığın kendisinde tecelli edebileceği yönünde bir iddiası olduğunu da söylemekten çekinmemiştir.

devirlerde, seferlerde serdarlarla fütuhattan fütuhata koşan, cüceyi yiğit, levent yapan vakanüvis ve şairleri artık yoktur ve dolayısıyla onun yaptığı işlerini anlatacak ve kayıt alınacak kimsesi de kalmamıştır.¹²⁵⁵ Kadro içtimai fütuhatın tamlamaması çabasının yarım kaldığını böylece okuyucusuna duyurmuştur. “Kutsal Şef” ve “Kahraman” dergiyi yalnız bırakmıştır. Şevket Süreyya ise aynı sayıda Kadro’nun hikâyesini Mustafa Kemal ile özdeşleştirmiştir: “Kaldı ki, tarihteki büyük milli rehberler, kendi peşlerinde yürüyen unsurlardan idrak ufuklarının sonuna gelen ve hadısâtı daha ileri takibe artık gücü yetmiyenleri zaman zaman nasıl terkederlerse, milletlerin taliini tayin eden büyük fikirler de kendi etraflarında daima safların değiştiğini ve bu fikirlere uzaktan katılmış olan arka planda veya küçük menfaatler peşindeki unsurların zaman zaman kendilerini terk ettiklerini görürler”¹²⁵⁶

Bunun anlamı Kadro’nun ve Şevket Süreyya’nın anladığı ve savunduğu tarzda topyekûn bir devletçiliğin mevcut şartlarda uygulanma şansının olmadığı veya artık kalmadığıdır. Aynı yazıya düştüğü bir dipnotta Şevket Süreyya şunları da söylemiştir: “Hatta bu gibiler fikirlerini bazan çok açık izhar ederler. Mesela derler ki: — Siz devletçilikten bahsediyorsunuz. Halbuki inkılabımızın rehberleri ve memleketin rehber fırkası bu fikirde değildir. Teşkilatı Esasiye kanunumuz da bu fikirlerle tearuz eder. Sizin devletçilik diye sarıldığınız şeyler maskeli bir sosyalizmdir. Bu gibileri ekseriya sosyalizmin birikmiş büyük sermayelere karşı amele sınıfının sınıfı bir mücadele hareketi olduğunu ve bizim memleketimizde ise milli devletçilik diye benimsenen ve müdafaa edilen milli prensipler amele sınıfın ihtilalci hareketi arasında hiçbir münasebet olmadığını bilirler. Fakat bunlar kurnaz politikacılar. Devletin veya fırkanın haddi zatında beğenmedikleri ve benimsemedikleri prensiplerine karşı muhalefet etmektense o prensipleri müdafaaaya çalışanların şahıslarını hedef tutarak dolayısıyla yine o prensipler aleyhinde hiddetlerini göstermeği daha zararsız bulurlar.”¹²⁵⁷

Politika erbabı için Kadrocuların önemli bir kısmının komünist bir partiden gelmeleri eşi bulunmaz bir istismar konusu olmuştur. Şevket Süreyya hayatının sonraki dönemlerinde de bu komünistlik suçlamaları ile hep karşı karşıya kalmıştır.

¹²⁵⁵ “Kadro”, *Kadro*, S.34, Ekim 1934, ss. 3-4.

¹²⁵⁶ Ş. Süreyya, “Programlı Devletçilik”, s. 12.

¹²⁵⁷ Ş. Süreyya, “Programlı Devletçilik”, s. 8.

Kadro'nun fikirlerini Atatürk'ün sofrasında kurnaz politikacılara karşı savunabilecek kimse artık yoktur. Son sayıda da Şevket Süreyya Kadro'nun her önemli fikir akımı gibi değerinin anlaşılmadığını ve doğru değerlendirilmediğini belirtmiştir. İktisatta, kültürde, siyasette özetle her alanda devletçiliği savunan ideolojisini ancak son sayıda sosyal (soysal) milliyetçilik olarak adlandırabilmiştir.

İlk kez Hakimiyeti Milliye günlerinde söz edilen sosyal milliyetçiliğin derginin son sayısında dile getirilmiş olması hem derginin kendi açısından zamansız kapandığına hem de Kadro ideolojisinin derinleştirilemediğinin işareti olarak kabul edilebilir.¹²⁵⁸

Kadrocuların kapatılma kararı karşısında bürokratik kariyerleri ile dergi de yazı yazma arasında bir tercihte bulunmak durumunda da kalmışlardır. Nitekim Yakup Kadri Vedat Nedim'e yazdığı mektubunda eğer derginin kapanması yönünde Çankaya'dan bir direktif gelirse arkadaşlarına gelecek kariyerlerini düşünerek buna karşı gelmemelerini tavsiye etmektedir: "Zira hepiniz hükümet cihazında birer vazife almış bulunuyorsunuz. Hele seninle Burhan'ın aldığı vazife çok nazik ve mühimdir. Bunda memlekette çok faydanız dokunmak imkânı vardır ve bunu (Kadro)'da yazı yazmakla teraziye koyduğumuz vakit hangisinin daha ağır çekeceğini bilemem. Şevket' gelince zannedirim ki, onun da mektepteki vazifesi böyledir ve o da kendi içinden bu mukayeseyi yapmaktadır. Bundan başka aramızda bir de yaş farkı var. Ben kariyerimi artık sona ermiş telakki edebilirim. Nerede ise elli yaşına gireceğim. Halbuki siz henüz herşeyin başlangıcında bulunuyorsunuz. Binaenaleyh, fazla cür'etkarane hareketlerle (riske) edeceğiniz şeyleri had ve hesabı yoktur"¹²⁵⁹

¹²⁵⁸ Taner Timur'un bir seminerde Şevket Süreyya'ya Kadro hakkında sorduğu şu soruların zikredilmesi bu açıdan önemlidir: "Ancak ben Kadro koleksiyonlarını incelerken, bu devletçiliğin özellikle, devlet kapitalizmi, devlet işletmeciliği şekillerinde uygulanacak devletçiliğin, nasıl finanse edileceği konusunda fazla ayrıntılara rastlayamadım...Bu konuda da bir açıklama beklemek, hakkımdır zannediyorum." *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, s. 106. Şevket Süreyya cevaben dergideki bütçe, para ve enflasyon ile ilgili yazılarda bunun bulunabileceğini belirtmiştir; ama devletçilik bir uygulama modeli olarak özellikle Timur'un söylediği hususlarda detaylı hale getirilememiştir. Kadro kendi devletçilik anlayışını uygulayabilecek güç ve imkândan yoksundur ve dergide daha çok mevcut sistemin işleyişi üzerine yapılan eleştiriler dile getirilebilmiştir. Kendi devletçilik yaklaşımını sosyalist, faşist olduğu yönündeki ithamlara karşı savunurken kapsamlı ve ayrıntılı bir devletçi kalkınma planı hazırlayamamıştır. Şevket Süreyya dergide genel düzeyde bir planın nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini paylaşabilmiştir.

¹²⁵⁹ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 580.

Kadro bir kalkınma ideolojisi ve programı önerirken aynı zamanda bunu hayata geçirebilecek bir kadronun da iktidara dâhil olmasını talep etmektedir.¹²⁶⁰

Yakup Kadri'nin yıllar sonra bu iktidar olabilme imkânı ile ilgili söyledikleri de önemlidir. Yakup Kadri Kadro'nun 2. sayısından sonra ilk kez kapatılmasını gündeme geldiğinde Mustafa Kemal'in huzuruna çıkmış ve ona dergiyi kapatmaya karar verdiğini söylemiştir. Mustafa Kemal ise cevaben Yakup Kadri'ye: "Hayır kapatmayacaksın. Ancak senden yapmanı arzu ettiğim şudur, böyle ihtilafli bir yazı olduğu zaman ben seni çağıracağım. Ama arkadaşlarınla beraber geleceksin. Bunu ben ayrıca dergideki arkadaşlarımı da söyledim dedim ki "bu bizim dergi yakında sizi iktidara getirecek"¹²⁶¹

Kadrocuların derginin ilk dönemlerinde iktidar bloğu içinde etkili olabilecekleri pozisyonlara ulaşabilme ümit ve olasılıkları bulunmaktadır. Ayrıca Marksist terminoloji ile söylenirse Kadrocular yorumlamaktan çok değiştirmek istemektedirler; ama paradoksal biçimde devletçi iktisadi uygulamalar hayata geçmeye başladıkça onlar da eskiye oranla daha işlevsiz ve etkisiz hale gelmişlerdir. Önceki dönemde Ziraat ve Sanayi Kongreleri toplayarak etkili olan isimler şimdi ekonomi yönetimine dâhil edilmedikleri gibi onların dergi sayfalarında sanayi ve ziraatla ilgili verdikleri bilgi ve istatistiklere güvenilmemekte, Halk Fırkası Cumhuriyetin onuncu yılında çıkardığı Rehber Kitabın hazırlanmasında onlara bir görev vermemekte kendi fikirleri olan İnkılap Tarihi Enstitüleri hayat geçirildiğinde bu enstitülerde derslere girememektedirler.¹²⁶²

O dönem Kadro'nun kardeş dergilerinden biri olan Çığır'ı çıkaran Hıfzı Oğuz Kadro'nun siyaseten mücadelesini şöyle özetlemiştir: "Parçalan birbirine kilitli görünen Kadro, özel bir tez ve sistem yolundan yıpranmamış dik bir ideoloji dağına gidileceğini iddia etti. Dağ çok sisli idi. Öncüler dağın tepesinde Kadro var diyorlardı.

¹²⁶⁰ Tekeli-İlkin'e göre Kadro bir aydın grubun siyasal elit haline gelme arayışdır ve dolayısıyla "Kadrocular'ın getirdikleri çözümleme bir kuram olmaktan çok, pratikte etkili olmayı amaçlayan bir ideolojidir. İdeolojilerin sınanmasının yolu ise kuramdan değil, eylemden geçer. Eylemle amaçlarına ulaşamayan bir ideolojiyi kurtarmaya kuram yardımcı olamaz" Tekeli-İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", s. 482.

¹²⁶¹ *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, s.83.

¹²⁶² Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s. 209.

Birçokları başka şeyler görünür gibi oldular. Fakat hava hiç açılmadı ve bir gün dağ bütün sırları ile aksısadasız çökuverdi.”¹²⁶³

Neticede Kadro Halk Fırkası içindeki gruplar arasında taraf olarak siyaseten etkili bir konum elde etme çabası içindedir. Bu gruplar arasında ekonomi yönetimi hususunda ideolojik farklar ve görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hem İş Bankası çevresi hem İsmet Paşa: “Tüm iktidar blokunu temsil etme çabası içindedir. Bu iki grup arasında kapitalist gelişime yolunu izlemek bakımından ...önemli farklılıklar yoktur. Farklı olan husus devletin iktidar bloku ile ilişkilerinin, kurulma biçimine ilişkindir. Celal bayar ve T. İş Bankası çevresinde, bu ilişkiler çok daha açık hale gelmektedir. İsmet İnönü ve çevresinde ise, devletin iktidar blokuyula ilişkilerinin daha çok hegemonik denetim niteliğinde kalması, ön plana geçmektedir. Devletin tarafsız görünümü, korunmak istenmektedir.”¹²⁶⁴

Kadro tasfiye edilen tek ekip değildir. Hegemonik denetimi savunan diğer kadrolarda tasfiye edilmişlerdir. Önce Recep Bey ardından da İsmet İnönü. Özetle sanayi alanında devletin öncü rolünü kabul eden; ama yine başta sanayi sektörü olmak üzere diğer iktisadi sahalarda da esas olarak özel teşebbüsün desteklenmesini ve geliştirilmesini savunan iktidar bloğu ile egemen sınıfların kapitalist model tercihleri son sözü söylemiştir.¹²⁶⁵

Buraya kadar Kadro, Halk Fırkası, hükümet ve bürokrasi içindeki gruplaşma ve rekabet ve bunların basına yansımaları ile derginin yönetici elitin icraatına ve özel teşebbüse yönelik eleştirileri açısından ele alındı; ama ideolojiyi sadece işlevi ile tanımlamak ve yorumlamak Şevket Süreyya’nın bir teorisyen olarak hakkını teslim etmemek anlamına gelir.

Kadro eylem kadar düşünsel mesaiyi de önemsemiştir. Ortaya konan ideoloji Türk inkılabını evrensel planda özgün bir yere oturtma çabasını yansıtmaktadır. Şevket

¹²⁶³ H. Aliyar Demirci, “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 1995, s.54-55.

¹²⁶⁴ Tekeli-İlkin, *Uygulamaya Geçerken*, s.340.

¹²⁶⁵ Mustafa Kemal bütün grup ve taraflar arasında bir bakıma bir denge politikası izlemektedir Ertan’a göre: “Çeşitli düşünce grupları arasında denge sağlayacak bir konumda bulunan Mustafa Kemal’in, Kadro’nun yayın hayatından çekilmesine göz yumarak Recep Peker etrafında toplanan CHP içindeki bazı grupları, Celal Bayar’ın başını çektiği İş Bankası grubunu ve bazı iktidar yanlısı basın yayın organlarının gönlünü aldı; Kadroculara yeni görevler vererek de, Kemalist ideolojiyi oluşturma işlevini üstlenen bir hareketin tümüyle mahkum olmasını önlediğini dile getirmek pek abartılı bir yorum olmasa gerek...” Temuçin Faik Ertan, “Kadro Dergisi Niçin Kapandı”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c.3, S. 4, 2003, s. 33.

Süreyya Marksizm sadece bir yöntem olarak benimsenmemiş Batı Avrupa sınıf mücadelelerine yoğunlaşarak Doğu toplumlarını, sömürgeleri ve ulusal sorunu ihmal eden Marksizm'i ve Leninizm'i bu açıdan tahkim etmeyi amaçlamıştır. Emperyalizmi sınıfsal değil uluslar arasındaki eşitsiz sömürge ilişkileri ve düzeni açısından ele almıştır.¹²⁶⁶

Sultan Galiyev gibi tüm sömürge halkları proleter olarak kabul etmiş; ama Sömürgeler Enternasyonalı yerine bir bakıma “Milli Kurtuluş Hareketleri Enternasyonalı” önermiştir. Şevket Süreyya eski bir TKP'li olarak marksist düşüncede milliyetçi bir sapma göstermemiş; aksine tarihsel materyalizmi Türkiye koşullarına uyarlayarak diğer sömürge ve yarı sömürge ülkeler için bir model ortaya koymak istemiştir.

Sınıfsal çelişki ve mücadeleyi reddettikleri ve kapitalist sınıfın gücünü küçümsedikleri bürokrasiyi sınıflarla ilişki içinde kavramadıkları dolayısıyla ideolojilerini soyut ve idealist planda ortaya koydukları için başarısız oldukları şeklinde bir ortak bir yorum¹²⁶⁷ bulunmaktadır ki Şevket Süreyya sınıf mücadelesini reddetmediklerini bunu önlemeye çalıştıklarını ve bunun da en zayıf tarafları olduğunu kabul etmiştir. Türkiye’de ekonominin ve milli politikanın çok hızlı bir şekilde oligarşiye doğru gittiği için devletçiliği savunduklarını ileri sürmüştür.¹²⁶⁸ Yakup Kadri de benzer şeyleri söylemiştir: “Biz, bunda, oportünist’lerden, bürokratlardan devşirme başıbozuk bir kalabalıkla bir İnkılap hareketinin yürütülemeyeceğini; kadrosuz bir inkılapçı partinin asla bünyeleşemeyeceğini; iddia ediyorduk. Biz, bunda, Devletçilik namı verilen ekonomik sistemin monopolculuk demek olmadığını ispata çalışıyorduk. Böyle bir yanlış fikirle işletilen istihsal ve sanayi müesseselerinin, sırtını Devlet nüfuzuna dayamış bir menfaatçi grubundan başka hiç kimsenin yüzünü güldürmeyeceğini, halkın omuzlarında gittikçe ağırlaşan bir yük teşkil edeceğini ve kollektif kalkınma hareketine mâni olacağını söylüyorduk.”¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Kuyaş, “The Ideology of Revolution”, s. 250-252.

¹²⁶⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001, s.450; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 184; Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983, s.103; Metin Çulhaoğlu, *Tarih, Türkiye ve Sosyalizm Bir Mirasın Güncelliği*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 169.

¹²⁶⁸ *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, s.108.

¹²⁶⁹ Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, s. 25.

Özetle Kadro dergisi iktidarın ekonomi politikalarını belirleyen sınıfsal temeline yönelik açık ve radikal bir itiraz da bulunmaktadır. Anti-emperyalizme yapılan vurgu, Batı-dışı coğrafyanın makine medeniyeti ve sanayinin nimetlerinden eşit bir şekilde yararlanabildiği sömürsüz bir dünya tasavvuru, gelir ve kaynak dağılımında kamusal menfaati kişisel çıkar ve özel teşebbüsün önüne koyan yaklaşım, toprak reformu öneren sosyal bir devletçilik tasarımı CHP'ye göre daha radikal, ileri ve sol olarak tanımlanabilir.

İdeolojisinin pozitivist, ilerlemeci ve materyalist içeriğe sahip olması, sınıfsız halkçı düzeni, otoriter yönetimi tercih eden demokrasi ve liberalizmi dışlayan yaklaşımı Türk inkılabı ile ortaklaştığı kimi özellikler olmasına rağmen son tahlilde onu aşan bir niteliğe sahiptir.¹²⁷⁰

Ayrıca iç pazarın yaratılması, yeni istihdam alanlarının açılması, ziraatın geliştirilmesi ve sanayinin kurulmasının şartlarını kapsamlı bir iş planı çerçevesinde hayata geçirilebilmesini tartışırken Halk Fırkası yönetimi ile Şevket Süreyya'nın bu bağlamda farklı düşündüğü açıkça görülebilir. Parti programındaki devletçilik ile kendi devletçilik anlayışlarının aynı olduğunu kanıtlama çabalarının yanında önerilen örgütlenme ve kalkınma modelinin iktidarın tercihleri ile örtüşmediğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Şevket Süreyya emisyon yapılmasını önerdiğinde İnönü'nün sağlam para, denk bütçe yaklaşımının yanlışlığına şeker üretimi üzerine söyledikleri de özel teşebbüs ile büyüme modelinin aksaklıklarına Halkevi'ne yönelik eleştirileri ise iktidarın örgütlenme politikasının yetersizliğine işaret etmektedir. Ayrıca Burhan Asaf'ın Halk Fırkası¹²⁷¹ Vedat Nedim'in Ali İktisat Meclisi¹²⁷² eleştirileri de bu bağlamda zikredilmelidir.

İnönü Hükümeti'nde devletçiliği savunan İktisat Vekili Mustafa Şeref'in görevinden alınarak yerine Celal Bey'in getirilmesinin olumlu karşılanması¹²⁷³ Kadro'nun İnönü hizbine yakınlığına da kuşkuyla yaklaşılmasını gerektiğini hem de

¹²⁷⁰ Türkeş, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, s. 207-208; Ufuk Özcan, "Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, s. 3, 1992, s.105.

¹²⁷¹ Burhan Asaf, "Fırka Mektebi", *Kadro*, S.9, Eylül 1932, ss. 30-33.

¹²⁷² Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı Türk İktisadiyatının Erkanı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi", *Kadro*, S.14, Şubat 1933, ss. 12-17.

¹²⁷³ Vedat Nedim, "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekaleti", *Kadro*, S.10, Ekim 1932, ss.13-19

iktidara duhulü amaçlayan bir hareketin bu bağlamda daha pragmatik taktik bir tavır takınabildiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Ortaya konan birikim bütün eksiklerine ve tutarsızlıklarına rağmen hazır kelime, hüküm, kavramlar dışında düşünebilme, Türk inkılabını pek çok kişinin “idrakini bağlayan” sosyalizm, demokrasi ve faşizm gibi ideolojiler dışında tahlil edebilme yetenek ve cesaretini göstermektedir.¹²⁷⁴

Dergi Türk münevverine rejimin kendi gerçeklerine ve menfaatlerine uygun bir düşünme yöntemi bulabilmeleri için de yol gösterici olmuştur. Bu özgün düşünme tarzı oluşturabilme vurgusu dönemin ruhu ile de uyumludur. Mustafa Kemal’in dil, tarih ve kültür alanında millete özgün bir geçmiş yaratma girişimlerini Şevket Süreyya iktisadi alanda hayata geçirmeye çalışmıştır.¹²⁷⁵

Avrupa merkezci perspektifi eleştirmesine ve kapitalizm ile sosyalizm dışında alternatif bir kalkınma yolu arayışına rağmen Şevket Süreyya’nın düşüncesi de teknik gelişmişliğe vurgu yapan ilerlemeci ve modernleşmeci bir kalkınma modeli ortaya koymuştur. Başka bir şekilde ifade edilirse Şevket Süreyya’nın görüşleri bütünüyle orijinal olmaktan çok eklektik bir karakterdedir: “Kadro’da İttihatçılar, Lenin, Sultan Galiyev, Sovyet Deneyimi; NEP ve onu takiben planlı iktisadi gelişme modeli, ayrıca List, Wagner ve Sombart gibi Alman iktisat tarihçilerine çeşitli referanslar verilmiştir.”¹²⁷⁶

Mevcut tarihsel, sosyolojik ve ekonomik araştırmaların yetersizliğinde büyük oranda Batı birikimine dayalı da olsa özgün bir yöntem geliştirilmesi fikri önemlidir ve bu durum Kadro fikriyatının muhatapları olan entelektüeller tarafından anlaşılamaması gibi bir sonuç da doğurmuştur.

Dergi yazarlarının inkılabın ideolojisini ortaya koymaya çalışırken kendilerine ayrıcalıklı bir rol atfetmeleri ve bunu ifade ederken kullandıkları dil ve devletçi kalkınma ideolojisi dışındaki çözüm ve fikirlerin taraftarlarını dışlayıcı, ötekileştirici ve itham edici tavırları bu durumu daha da ağırlaştırmıştır.

Kadrocuların dil bilmeleri, teorik donanımları, farklı coğrafyalardaki deneyimleri onları diğer elit ve entelektüel gruplardan ayırmış ve bu da onların

¹²⁷⁴ Şevket Süreyya, “İnkılabın İdeolojisi Soysal Milliyetçiliğin Zaferi”, *Kadro*, S.35-36, Aralık -Ocak 1934-135, s. 8.

¹²⁷⁵ Özcan, “Kadro Akımı Üzerine”, s.104.

¹²⁷⁶ Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.465-466.

kendilerini imtiyazlı bir siyasi ve düşünsel mevki de görmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla diğer siyasi ve düşünsel aktörlerin dergiye tepkileri düşünsel olmaktan daha çok Şevket Süreyya'nın "inkılap münevverliği" olarak tarif ettiği kategori bağlamında kendilerini iktidara çok yakın konumlama isteklerine karşı dile getirildiği için siyasi bir mahiyet arz etmektedir.

Yukarıda ele alınan polemiklerin çoğu da bu bağlamda kişisel tartışmalara dönüşmüştür. Üstelik Şevket Süreyya ile polemige giren diğer dergi ve entelektüeller Kadro dergisini eleştirirken aynı zamanda Türk inkılabına yönelik muhalif görüşlerini de dile getirmişlerdir. Şevket Süreyya ile yoğun bir tartışma süreci yaşayan Ağaoğlu Ahmet o dönemde Darülfünun'da hocadır ve aynı zamanda 29 Mayıs 1933 tarihinde Akın gazetesini çıkarmış "Şeker İhtikarı", "Bira Tekeli" gibi yolsuzlukları dile getirmiş İktisat Vekili Celal Bey'i, Hakimiyeti Milliye gazetesini, Tek Parti uygulamalarını ve devletçi ekonomik politikaları eleştirmekten çekinmemiştir.¹²⁷⁷

Mustafa Kemal'in isteği ile hem Darülfünun reformunda kadro dışı bırakılmış hem de Akın gazetesini kapatmak durumunda kalmıştır.¹²⁷⁸ Rejim için Kadro'nun yayın hayatına devam etmesi demek bu muhalif atmosferin devam etmesi demektir; Kadro varlığı ile diğer pek çok dergi ve gazetenin de ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Tek tek bütün yayın organlarını kapatmaktansa fikri tartışmanın ve muhalefetin ana kaynağı durumunda olan derginin kapatılması yoluna gidilmiştir.

Son olarak derginin kapatılmasını sadece iktidar kadrosuna dahil olunamaması noktasından ele alarak başarısız bir girişim olarak da değerlendirmemek gerekmektedir. Kadro Hareketi ortaya çıktığı andan derginin kapatılmasına dek geçen süre içinde kendi görüşlerini hayata geçirecek bir imkân ve pozisyon elde edememiştir; ama bu durum derginin inkılabın ideoloji, söylem ve uygulamaları üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlamına da gelmez.

İnkılap kadrosu devletçi bir ekonomi yaklaşımının gerekliliğine liberal kesimleri ikna etmek ve ehlileştirmek için Kadro hareketinden yararlanmışsa bile Kadrocuların devletçi ve otoriter bir kalkınma ideolojisinin örgütlenmesi ve kurumsallaşması sürecindeki katkısı büyüktür. Bu anlamda planlı bir ekonomiye geçilmesi, inkılapçı bir neslin yetiştirilmesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın

¹²⁷⁷ Hakkı Uyar, "Ağaoğlu Ahmet'in Liberal Muhalif Gazetesi: Akın (1933)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 7 *Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 224-231.

¹²⁷⁸ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.236-238.

örgütlenmesi, programının oluşturulması ve İnkılap Tarihi Enstitü ve kürsülerinin kurulması gibi hususlarda dergide dile getirilenlerin büyük oranda iktidar nezdinde kabul gördüğü de unutulmamalıdır.

3.5. Kadro Dergisinden Sonra Şevket Süreyya Aydemir (1936-1950)

Şevket Süreyya Aydemir Kadro dergisi kapatıldıktan sonra da Ankara Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevini sürdürmüştür. Bu artık radikal bir örgütlenme ve kalkınma ideolojisinin formüle edilip hayata geçirebilme arayışının mümkün kılan atmosferin geride kalması anlamına gelmektedir: “Entelektüel olarak da inkılapçılığa bir paydos verilmiş, rejim inkılaplarını bitirmiş... entelektüel düzlemde münevverlerin de bir nekahet evresine girmesi, fazla ileri gidenlerin çizilmiş hadde ricat etmesi isteniyordur Kadro deneyiminden sonra”¹²⁷⁹ Kadro dergisi inkılap için “fazla teorik”¹²⁸⁰ kalmıştı. Şevket Süreyya’nın ifadesi ile bu durum bir doktrin adamı olmayan ve kuramsal meselelere her zaman çekimser kalan Mustafa Kemal’in yaklaşımından kaynaklanmaktaydı.¹²⁸¹ Şevket Süreyya bu süreçte yalnız da değildi rejimin güçlü “üçüncü adamı”, Kadro’nun rakibi ve hasımı olarak Ülkü dergisi çıkaran 1935 yılında CHP kurultayında parti programının en müttekâmil halini¹²⁸² dile getiren Recep Peker de bir yıl sonra tasfiye edilmiş¹²⁸³ ve öncü bir parti kadrosu ile ideoloji yaratmak noktasında ortaklaştığı Şevket Süreyya ile aynı akıbeti paylaşmıştı.¹²⁸⁴

¹²⁷⁹ Tuncay Birkan, *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 167-168.

¹²⁸⁰ Çulhaoğlu, *Tarih Türkiye ve Sosyalizm*, s.169.

¹²⁸¹ Aydemir, *Tek Adam c.3*, s. 417, 433. Şevket Süreyya partinin teşkilatlı disiplinli ve şuurlu bir parti kadrosu yaratamadığını hep vurgulaya gelmiştir. Oysa CHP içinde bir zümre partinin memlekette güçlü ve hâkim hale gelmesi için mücadele etmiş ve 1927-1935 kongrelerinde partide bazı prensipleştirme ve partiyi şahsiyetleştirme çabası içinde olmuşlardır. Şevket Süreyya’nın kastettiği Recep Peker ekibidir ve ona göre parti genel yardımcısı olmasına rağmen İnönü Peker’e bu konuda destek vermemiştir. Hem Atatürk hem İnönü’nün parti ilkelerine aşırı bağlılıklarını gösteren onları devamlı bir yayma ve yerleştirme gayretleri de olmamıştır. Şevket Süreyya’ya göre İkinci Adam için hükümet ve idare, Tek Adam için ise “Yüksek Şeflik”te ifadesini bulan bir murakabe ve aksiyon doktrin ve örgütlenmeden önce gelmektedir. Aydemir, *İkinci Adam c.1*, s.393, s.489.

¹²⁸² Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C.3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22.

¹²⁸³ Peker Atatürk tarafından 15 Haziran 1936 tarihinde görevinden alındı. Bundan üç gün sonra da 1935 Kurultayında alınan karar doğrultusunda parti-devlet bütünleşmesini ilan eden genelge yayınlandı. Genelgenin başında şu ifadeler yer almaktaydı: “Cumhuriyet Halk Partisi’nin, memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetleriyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca karar verilmiştir.” “Parti-Devlet Bütünleşmesi”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi c.1 1923-1940*, YKY, İstanbul, 2005, s. 264.

¹²⁸⁴ Cemil Koçak, *Recep Peker Konuşuyor Disiplinli Hürriyet*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2018, ss.15-17.

Şevket Süreyya, Peker'i partiyi, devletin hantal, hiyerarşik bürokratik yapısından kurtararak partiye yeni bir ideoloji ışığında dinamizm kazandırmak noktasında etkilemiştir. Yakup Kadri'nin "meclis ve hükümetteki donmuş bürokrasi havasından" ve Vedat Nedim'in ise iktisadi devletçiliğin rasyonel bir tarzda çalışabilmesi için bürokrasinin tasfiyesinden söz etmesi bu bağlama oturmaktaydı.¹²⁸⁵

İdeoloji ve örgütlenme konusunda farklı düşünenleri inkılap yönetimi siyaseten etkisiz hale getirmeyi veya onların etkili olabilecekleri kanalları kapatmayı kendine bir vazife olarak belirlemişti. Şevket Süreyya'nın bundan sonra yapabileceği tek şey kariyerini devam ettirebilmektir o da bu koşullarda iktidara ve devlete daha "ehil" sınırlar içerisinde hizmeti tercih etmiştir. Yukarıda gösterildiği gibi zaten Yakup Kadri arkadaşlarına bu yolda yürümelerini tavsiye etmişti.

Bu noktada bürokrasiye vurgu yapılması Şevket Süreyya'nın Kadro sonrasında sadece bürokrasi kademelerinde görev almasıyla da bağlantılıdır. Bu bir anlamda eleştirilen bürokrasiye dahil ve onun işleyişine daha yakından tanık olmak demektir. Siyaseten etkili olabileceği imkân ve fırsatlar ise ancak 1946 yılında çok partili hayata geçiş ile söz konusu olabilecekti. Özellikle İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra Şevket Süreyya'nın üst düzey bürokratik görevlere geleceği yeni bir dönem başlayacaktır; ama bu durum hemen Kadro dergisinin kapanmasından sonra da gerçekleşmemiştir.

Şevket Süreyya otobiyografisinde ve biyografileri çalışmalarında 1935-1939 arasındaki faaliyetleri üzerinde pek durmamakta genelde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sonrasındaki bürokratik görevleri ayrıntılı olarak anlatmaktadır; ama Kadro sonrası dönemde Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevinde uzun süre kalmamış Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğüne daha sonra İktisat Vekaleti Kontrol İşleri Müdürlüğü'ne getirilmiş, Pahalıkla Mücadele Teşkilatı Kurmakla görevlendirilmiş ve 1936 sonları ile 1937 yılı başlarında Tan Gazetesinde İsmet İnönü'nün köylünü toprak sorunlarını tekrar ele alması ile bir seri makale yazmış ve yine belediye yayınlarından günlük iktisadi meselelere ait iki kitap çıkarmıştır. Bütün bunlara bakıldığında Kadro hareketi iktidara dahil olabilme gibi iddialı bir amaca sahip iken şimdi Şevket Süreyya Cumhuriyete sıradan bir bürokrat olarak hizmet etmektedir.

¹²⁸⁵ Yakup Kadri, "Ankara Moskova Roma", *Kadro*, S.10, 1932, s. 42-43; Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı ve Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi", *Kadro*, S.13, 1933, s. 15.

Cumhuriyete hizmet etme misyonu ile bürokrasideki görevlerine devam etmiştir bununla beraber Kadro dergisinin kapanmasının ve daha genelde de siyaseten etkili olabileceği konuma gelememesinin onda büyük bir hayal kırıklığı yarattığı da açıktır. Bir bakıma Milli Şef ile beraber bürokraside Atatürk dönemindekinden daha etkili bir konuma ulaştığı söylenebilirse de artık ideolojik ve düşünsel faaliyet bürokratik eylemin gölgesinde kalacaktır. Bu da neticede onun tercihidir; ama Kadro dergisinde yazarken de bu bürokrasinin bir parçası olduğu düşünüldüğünde gelinen noktada düşünsel ufkunun daraldığı da ileri sürülebilir. Bürokratik idealizm ise sınıfsal mücadele ve siyasi rekabet gerçekliğinde giderek parçalanacaktır. Atatürk ve İnönü dönemlerinde çalışmış bir bürokrat olarak her iki isime en sert eleştirileri aşağıda ele alınacağı gibi bu zeminde dile getirecektir.

Siyaseten etkili olmadığı Atatürk döneminde bürokratik anlamda daha iyi performans gösterdiği de açıktır. Bu anlamda Ticaret Mektebi günleri onun için önemlidir; Mustafa Kemal Kadro ekibinden birinin somut başarılarını burada görüp takdir etmiştir. Şevket Süreyya'yı Cumhuriyete hizmet için daha fazlasını talep etmeye ve daha heveskar olmaya iten de buradaki deneyimidir. Kadro dergisi ile ulaşmaya çalıştığı özgünlüğü ve orijinalliği eğitim alanında elde etmiş ve örnek bir mektep kurabilmiştir.

Bu dönemle ilgili anılarını en geniş olarak İmece dergisindeki bir yazısında anlatmıştır.¹²⁸⁶ Şevket Süreyya Maarif Vekâletinin Teknik Öğretim Şubesinde çalışırken bu mektebi devralmış yeni bir binada deyim yerindeyse baştan yaratmıştır. Başka türlü bir mektep kurma istemektedir. Sıralardan, ders malzemeleri, laboratuvar araçlarına kadar okulun her şeyi Avrupa'dan getirtilmiştir. Müdür odası başta olmak üzere diğer idare odaları ve kütüphane modern mobilya ve eşyalarla donatılmıştır. Mektep holleri, koridorlar ve merdiven başları çiçeklerle süslenmiştir. Nöbetçi hoca uygulaması kaldırılmıştır.

Okul sadece fiziksel imkanlar açısından değil eğitim-öğretim programı ve sistem ile de cesur bir girişim olarak ön plana çıkmaktadır. Yeni hazırlanan programı ve düzenlenen sınıfları ile ülkenin ilk karma ticaret lisesi olarak açılmıştır. Okul iş mektebi prensibi ile çalışmaktadır: Öğrenciler Mısır tarihini, iktisat coğrafyası dersinde kauçuk plantasyonlarını ve 19. yüzyılın başındaki İngiltere'deki atölye iş

¹²⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "Atatürk'ten Bir Anı", *İmece*, s.19, 1962, ss. 7-11.

bölümünü filmlerle eşliğinde izleyip öğrenebilmekte, nahiye ve köylerde fiili nüfus sayımı ve toplum geliri incelemeleri gibi etkinlikler yapabilmektedirler. Ev sanatları, el sanatları, sanayi işletmeleri ve bankalar hakkında çalışmalara yoğunlaşan öğrenciler grafikler ve diyagramlara süsledikleri dosyalarla bunları sınıfta tartışabilmekte daha sonra bu inceleme dosyaları kitaplaştırılmakta hatta satışa çıkarılarak okula gelir de sağlanabilmektedir. Ayrıca okul tasarruf teşkilatı ile bir kooperatife de sahiptir. Bu kooperatif bir yatılı pansiyon işletmektedir.

Bu hali ile Ankara Ticaret Mektebi Türkiye'ye gelen yabancı devlet adamı ve gazetecilerin inkılabın eğitim hayatındaki yarattığı değişimi gösterebilmek için çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Atatürk'ün "ben bunları Darülfünun'da yapmak istedim muvaffak olamadım siz burada muvaffak olmuşsunuz" diyerek Şevket Süreyya'yı kurduğu bu örnek okuldan dolayı takdir etmiştir. Şevket Süreyya'ya göre ise bu idealist bir bürokrat grubu sayesinde hayata geçirilebilmiştir: "Gerçi bizi bir lokomotif gibi sürükleyici bir kuvvet olan Mustafa Necati'yi kaybetmiştik. Ama Erişirgil, Rıdvan Nafiz, Cevat Dursunoğlu. Hasan Ali, Ragıp Nurettin, İsmail Hakki Tonguç, Faik Reşit Unat benim bütün işlerimde bağlı bulunduğum Rüştü Uzel gibi insanlar, o zamanki, duvar aralan boyalı çuvallarla bolunmuş Maarif Vekaletinin çatısı altında sessiz sadasız, fakat mefkureci bir yapıcılığın ustaları olarak, bütün gün, hatta dutun gece, en ileri fikirleri, en cesur handelerle yoğurup duruyorlardı. Onların hepsi birbirlerini seviyor, birbirlerine güveniyorlardı."¹²⁸⁷

Şevket Süreyya Maarif Vekâleti'nde gösterdiği başarıyı şimdi de İktisat ve Ticaret Vekâlet'indeki görevlerinde göstermek istemektedir. Bundan önce o Ankara Valisi ve Belediye Reisi Nevzat Tandoğan'ın isteği ile Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğünü kurmuştur.¹²⁸⁸ Bu yeni görevi ile Şevket Süreyya İktisat Vekaleti bünyesine dahil olacağı süreci de başlatmıştır. Mektepte öğrencilere iktisat ve iktisadi

¹²⁸⁷ Atatürk Şevket Süreyya'dan ile okulun bir yüksek okul veya fakülte haline getirilmesini dair daha büyük bir projeyi de hayata geçirmesini istemiştir; ama bu proje yarım kalmıştır. Bu haber cumhuriyet gazetesinde de yer almıştır. "Ankara Ticaret Lisesinin iktisat fakültesi haline getirilmesi için tetkikat yapılmaktadır. Mektep müdürü Şevket Süreyya Bey ileride teşkil edilecek olan fakültenin programı ile meşgul olmaktadır." "Ankara Ticaret Lisesi Fakülte Olacak", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1934. İktisadi alana kaymasa Şevket Süreyya'nın daha kapsamlı eğitim projeleri hayata geçirebileceği söylenebilir. Ayrıca Şevket Süreyya'nın İnönü döneminde hayata geçirilen Köy Enstitüleri'ni önceleyen bir köy öğretmeni yetiştirme sistemi teklifi de Reşit Galip'in Maarif Vekili olduğu dönemde kabul edilmiş bu teklif Reşit Galip ölünce hayata geçirilememiştir. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950 c.2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 377-378.

¹²⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Kamberranın Hikayesi", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1973, s.2.

coğrafya öğretmekte ve aynı zamanda öğrencileri le beraber Ankara'nın ilçe, köy ve nahiyelerini geziler düzenleyerek insanların geçim şartları, ekonomik durumlarını yakından gözlemleyen çalışmalar yapmaktaydı.¹²⁸⁹

Neticede 13 Ağustos 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki habere göre Ticaret Mektebi müdürlüğünden istifa ederek Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğüne atanmış; ama aynı zamanda mektepte öğretmenlik yapmaya devam etmiştir.¹²⁹⁰ Bu görevinde şehrin iase işleri (un ekmek yem, silolar et kombinaları) kirli suların, çöplerin tasfiyesi ve gecekondu gibi problemleri ile uğraşmış iki yıl örnek bir belediyeçilik modeli de ortaya koymuştur.¹²⁹¹ Şevket Süreyya'nın bu dönemdeki çalışmalarını kitaplaştırma şansı da olmuştur Ankara'da Et İşleri, Ankara'da Buğday-Un-Ekmek İşleri isimli kitapları basılmıştır.¹²⁹²

1938 yılında henüz İkinci Dünya Savaşı patlak vermeden ülkenin gündemine hayat pahalılığı girmiş İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra yerine geçen Celal Bayar kendi hükümet programında bu soruna da ağırlıklı yer vermiş konu hakkında rapor hazırlamaları için iki yabancı uzmanı Türkiye'ye davet etmiştir. Biri İngiliz diğeri İsviçreli iki uzman Şevket Süreyya'nın bu çalışmalarından da faydalanmışlar ve Hayat Pahalılığı ile Mücadele Servisi kurulmasını hükümete tavsiye edince de bu iş için Şevket Süreyya görevlendirilmiştir.¹²⁹³ Büyük bir ihtimalle Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı olması ile Şevket Süreyya'da yeni vazifesi Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğine getirildiğinden bu iş yarım kalmıştır.¹²⁹⁴

Bürokrasi içindeki yükselişi siyasi gelişmelerle yakından bağlıdır. Atatürk-İnönü ihtilafından sonra Celal Bayar'ın Başbakanlığa getirilmesi kısa bir süre sonra

¹²⁸⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "Tarlanın Şikâyeti Var!", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1972, s.2.

¹²⁹⁰ "Ankara Belediye İktisat Müdürlüğü", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1936.

¹²⁹¹ Şevket Süreyya Aydemir, "Hipodroma Dokunmayın!", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1974, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, "Milli Göl: Marmara", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1974, s.2. 1970'li yıllarda Cumhuriyet gazetesinde Ankara'nın şehirleşme sorunları hakkında çokça yazmasının nedeni de bu belediyeçilik geçmişiştir.

¹²⁹² *Ankara'da Et İşleri*, Ankara Belediyesi Yayını, Ankara 1938; *Ankara'da Buğday-Un-Ekmek İşleri*, Ankara Belediyesi Yayını, Ankara, 1938.

¹²⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, "Tarlanın Şikâyeti Var!", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1972, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, "Devlet Adına Konuşmak", *Cumhuriyet* 4 Haziran 1973, s. 2; Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 210; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, c.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 88-93.

¹²⁹⁴ Celal Bayar 25 Ekim 1937-25 Ocak 1939 tarihleri arasında başbakanlık yapmıştır. Atatürk ölmese ve Bayar başbakan olarak görevine devam etse Şevket Süreyya'nın bürokraside yükselbilmesi pek mümkün görünmemektedir. İnönü ekibinde yer alan birisi olarak Şevket Süreyya'nın Celal Bayar ile yıldızı hiç barışmamıştır.

Atatürk'ün ölümü ile İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi bu bağlamda Şevket Süreyya'nın kariyeri için önemli kırılma noktalarıdır. Onun İkinci Dünya Savaşı yıllarında iâşe, planlama ve sanayileşme hususlarında üst düzey görevler alabilmesi İsmet İnönü'den bağımsız düşünülemez. Bu dönemdeki kariyeri de iniş çıkışlarla doludur. Refik Saydam'ın ölümü ile Şükrü Saracoğlu'nun yeni bir kabine kurması sonrasında kızağa çekilmiş; 1944 yılında ise ona İsmail Hüsrev Tökin ile birlikte savaş sonrası kalkınma programını hazırlama gibi önemli bir iş verilmiştir. Bu kalkınma planı 1946 seçimlerinden sonraki liberalleşme dönemi (Recep Peker-Hasan Saka-Şemsettin Günaltay) hükümetlerince gündeme alınmayınca 1947 yılından itibaren daha pasif bir görev atanmıştır.

Önce Şevket Süreyya'nın 1939-1951 dönemindeki bürokratik vazifeleri ele alınacak sonra ise onun İsmet İnönü ve daha genelde Tek Parti Dönemine ait değerlendirmelerine yer verilecektir.

Şevket Süreyya 20 Şubat 1939 tarihinde İktisat Vekaleti Sanayi Umum Müdürlüğü bünyesinden ayrılarak müstakil bir birim haline getirilen Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı görevine atanmıştır.¹²⁹⁵ Öncelikli görevi yaklaşan savaş koşullarında gözden geçirilen sanayi planlarının uygulamasını takip etmek olmuştur. Bu bir anlamda 1930'larda katılmak ve etkili olmak istediği planlama çalışmalarının doğrudan onun sorumluluğuna verilmesidir. Bu süreçte Birinci Sanayi Planı bazı eksiklerle olsa da tamamlanabilmiş ve ayrıca İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı da hazırlanmıştır. İktidar, planın gerçekleştirilebilmesi için gerekli paranın mevcut koşullarda karşılanamayacağı düşündüğünden bu planı uygulamaya almamış yeni bir dört yıllık sanayi programı hazırlamıştır. Savaş öncesinde hem Birinci Beş Yıllık Plandaki eksik işler ile yeni hazırlanan Dört Yıllık Sanayi Planı'nın gerçekleştirilmesi öngören bir tasarı 16 Eylül 1938 tarihinde kabul edilmişti. Bununla beraber Atatürk'ün ölümünden sonra bu mevcut planlarla gerçekleştirilmek istenen sanayi yatırımlarının finansmanının da sağlanamayacağı anlaşılmış Mart 1939'da planlar üzerinde yeni bir tadil daha gerçekleştirilmiştir.¹²⁹⁶

¹²⁹⁵ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 64; "Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1939; "Sanayi U. Müdürü İstifa Mı Etti?", *Cumhuriyet* 25 Şubat 1939. Ataması ikinci kez 31 Mayıs 1939 tarihinde yapılmıştır. Cumhuriyet Arşivi Tarih: 31.5 1939 Sayı: 2/7645, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 131.19.1; <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4224.pdf> (25.04.2020).

¹²⁹⁶ Aydemir, *İkinci Adam c.1*, ss.417-420; Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 64-65.

Türkiye'nin üretim, ithalat ve ihracat kapasitesinin daralmaya başladığı bir dönemde yeni yatırımlara kaynak ayırabilmesi de güçleşmektedir. Bu durum Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak Şevket Süreyya'nın dünyanın ve ülkenin mevcut koşullarında yapabileceklerinin sınırlı olduğu anlamına gelir. Bu dönemin Atatürk dönemindeki gibi heyecanlı bir kalkınma hamlesinin realize edilebileceği imkanlara sahip olmadığı açıktır. Ülkenin savunma harcamalarına öncelik vermesi, üretici nüfusun önemli bir kısmını silah altına alması, tarımda üretim araçlarına el koymak zorunda kalması ekonomide işleri tümüyle değiştirmiştir. Bu dönemde Refik Saydan ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin temel problemi ordu ve toplumun iâşe işlerini halledebilmek olmuştur. Bu bir bakıma ülke için iktisadi gerileme anlamına gelmektedir. Devletçiliğin altın yılları geride kalmış hatta devletçilik savaş koşullarında iktidar ve bürokrasinin elinde bir tür devlet müdahaleciliğine dönüşmüştür.¹²⁹⁷

Şevket Süreyya ironik olarak devletçiliğin duraklamaya (1939-1945) ve sonra da gerilemeye (1946-1950) başladığı bir dönemde¹²⁹⁸ ekonomi bürokrasisi içinde aktif olarak çalışma şansı bulabilmiştir.

Süreyya'nın ilk yaptığı işlerden biri "Milletlerarası Ticaretimizin Zaruri Kıldığı Bazı Teşkilatlanma Tedbirleri Hakkında" başlıklı bir raporun hazırlık çalışmalarına katılmak olmuştur. Rapor 1930-32 dünya ekonomik buhranı ile beraber Türkiye'nin yeni dünya düzenine uyarlanma çabalarını tasvir etmektedir. Bu rapora göre Türkiye'nin ihracatı zirai karakterdedir; ama aynı zamanda sanayi hammaddeleri ile makine ithal etmek de zorundadır. Türkiye için esas mesele ihracat ile ithalat arasında dengenin bozulmadığı bir dış ticaret rejimi gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Eski bir yarı sömürge ve gelişmemiş ülke olan Türkiye böylece ulaşım altyapısı ile sanayisini kurup şehirlerini inşa edebilecektir. Rapor dış ticarete daha iyi yürüyecek bir devlet kontrolünü amaçlamakta bunun için de ihracat birlikleri kurulmasını öngörmektedir.¹²⁹⁹

Bu raporun hazırlanma sebebi ise Türkiye'nin dış ticarete klering ve takas gibi uygulamalarla Almanya'nın vesayeti altına girmiş olduğu gerçeğidir. Hitler

¹²⁹⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s.81; Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s. 187.

¹²⁹⁸ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s. 108, s. 119.

¹²⁹⁹ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 69-70.

Almanya'sı dış ticareti aynı zamanda siyasi bir nüfuz kurma vasıtası kullandığı için olası bir savaş durumunda Türkiye bu anlamda tehlikeli sonuçlarla karşı karşıya kalabilirdi. Türkiye ithalat bedellerini para ve değerli dövizle değil de Türk parası ile ödeme kolaylığından dolayı bu normal olmayan takas, klering gibi ticaret usullerini tercih etmişti; ama dünya piyasası içi pek de önemli ve iştah açıcı ürün ve mallara sahip olmaması onu Almanya gibi ülkelerin taleplerine doğrudan bağımlı hale getirmişti. Üstelik serbest dövizle başka ülkelerden daha uygun fiyatlarla alabileceği malları da bu ülkeden daha pahalı almak zorunda kalıyordu. Döviz kaynaklarının kıt olması İngiltere ve Fransa gibi ülkelerle dış ticaret ilişkilerinin geliştirilmesini önünde büyük bir engeldi. Türkiye'nin bir an önce bu durumdan kurtulması gerekmektedir.¹³⁰⁰

Şevket Süreyya'nın bu süreçteki ikinci önemli katkısı Türkiye'yi bir savaş ekonomisi örgütlenmesi içine sokmayı hedefleyen İktisadi Korunma Kanunu Tasarısı'nı hazırlamak olmuştur. Bu daha sonra kabul ve tatbik edildiği haliyle Milli Korunma Kanunu olarak adlandırılmıştır. İnönü dönemindeki hükümetlerin ekonomiyi yönetebilmelerindeki temel enstrümanı bu kanun oluşturmıştır.

Şevket Süreyya'ya göre savaşa girmese bile ülkeyi mevcut sosyo-ekonomik yapısı ile oldukça zor günler bekliyordu. Türkiye üretim ve tedarikini savaş ihtiyaçları ile halkın beslenmesini gözeterek ayarlamak durumundaydı. Para, kredi, ulaşım ve endüstri yine savaşın koşullarına göre yeniden organize edilmeli idi. Oysa Türkiye'de bu işleri yerine getirmekle görevli bir merkez yoktu. Türkiye topyekûn savaş ve savaş ekonomisi anlayışından habersizdi.¹³⁰¹

Türkiye savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Bunun birinci sebebi de Atatürk dönemindeki sanayileşme imkân ve fırsatının gereği gibi değerlendirilememiş olmasıydı: “Bir taraftan sanayii teşvik ve sür-produksiyon kayıtları sanayi

¹³⁰⁰ Tezel bu durumu şöyle yorumlamaktadır: “İşte bu nedenledir ki 1930'ların Kemalist ve Devletçi Türkiye'sinde, aydın- bürokrat kadrolarca gerçekleştirilmiş bir bağımsız kalkınmacılık arayan üçüncü dünyacı arkadaşlarımızın, modellerini, tarihi genellemelerini gözden geçirmeleri gerekmektedir. Türkiye tarihinin başka dönemlerinde görülmemiş derecede bir emperyalist güce bağımlı olma olgusu, devletçiliğin altın çağıının içinde yatmaktadır.” Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 178-179. İnönü döneminin siyasi ve iktisadi tarihi şu iki kaynaktan takip edilebilir: Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) c.1-2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, c.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014. Şevket Süreyya'nın İkinci Adam biyografisi de hala alanındaki en önemli referans kitabıdır. Biyografinin özellikle ikinci cildi savaş dönemi ekonomi politikaları ve planlama çalışmalarına dair ilk elden bilgi ve belgeleri barındırdığı için ayrıca dikkat çekicidir.

¹³⁰¹ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 71, s. 206, s.208.

kurulmasını ve işletmeleri engellerken, diğer taraftan küçük ve iptidai tesisleri büyük tesisler aleyhine koruyan bir Muamele Vergisi Kanunu, çeşit çeşit muvazaalara yol açıyordu. Bütün bunların mucip sebepleri ise kağıt üzerinde gayet parlaktı: Milli sermaye" israf edilmeyecek, küçük müteşebbisler korunacaktı... Bu iptidai Muamele Vergisi Kanunu, dükkanların atölye ve atölyelerin fabrika haline gelmesini önlüyordu. Küçük sanayii himaye şiarı altında gerilik, dağınıklık ve iptidailik kıskançlıkla müdafaa ediliyordu...Para ve sermaye piyasasında kısır bir deflasyon politikası ise, bütün iyi niyetleri köstekliyordu. Sağlam para, denk bütçe gibi, aslında mantıklı görünen ve fakat taassupla bağlanıldığı zaman ayak bağı olan bir mali politika içinde, para bir put, bir fetiş haline getirilmişti. Bu kısır ve donmuş mali politika, memleketin kredi genişliğine ve yatırımlara en ziyade muhtaç olduğu bir devrede, bütün kredi kaynaklarını bağlıyor ve neticede bizzat bütçeyi de takatsiz bırakıyordu. Tarımsal mahsul fiyatları ise tam bir sefalet içindeydi. İki misli mahsul şiarı, ziraatin makineleştirilmesi davası, köyde sermaye birikmesi ve köylünün refahı fikri tahakkuk edememişti. Hatta dünya buhranı kalktığı halde, örneğin 1938'de buğday fiyatları, 1927'dekinin üçte birine düşmüştü.”¹³⁰²

Başvekil Refik Saydam 11 Ağustos 1939 tarihinde yaptığı bir konuşmada “memlekette en az bir senelik iase maddelerimiz vardır. Zirai istihsal emin sağlamdır”¹³⁰³ derken aslında ülke gerçekleri yukarıda geniş alıntıda Şevket Süreyya'nın dile getirdiği gibi bambaşkadır. Tarım ve gıda maddelerinin ile akaryakıt depolama tesisleri yetersizdi. Savunma tedbirleri alınırken aceleci davranılmış olması tarım ve hayvancılık faaliyetlerini geriletmişti. Bu savaş içinde hububat ve yiyecek yetersizliği çekileceği anlamında geliyordu.¹³⁰⁴

Bu sebeple Şevket Süreyya İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Sümerbank'ın konjonktür ve iktisadi araştırma işlerini yöneten İsmail Hüsrev ile beraber Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği adına beş ayrı rapordan oluşan kapsamlı bir savunma ekonomisi örgütlenme tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı 4 Eylül 1939 tarihinde İktisat Vekili Hüsnü Çakır'a Çakır da Başvekil Refik Saydam'a sunmuştur. Parti yönetimi ise 8 Eylül 1939 tarihinde tasarıyı görüşmüş ve Recep Peker'in başkanlığında bir komisyon kurmuş ve parti ana prensipleri ile 1924 anayasasının esaslarından ilham

¹³⁰² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 454-455.

¹³⁰³ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s.74.

¹³⁰⁴ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 461.

alan başka bir tasarı ortaya koymuştur. Daha sonra Milli Korunma Kanunu olarak 26 Ocak 1940 tarihinde 3780 numara ile kanunlaşan tasarı da budur.

Aydemir-Tökin ikilisinin tasarısının olduğu gibi kabul edilememesinin sebebi hükümetteki hiçbir bakanın olağanüstü düzenleme ve müdahalelerle süreci yönetmeye istekli olmamasıdır. Bu noktada onların temel kaygısı anayasal garanti altına alınan mülkiyet, serbest satış, tedarik ve ticaret dokunulmazlığının böylesi olağanüstü bir yasanın uygulamaları ile zarar görebileceğidir. Aydemir ve Tökin'in hazırladığı tasarı kapsam ve isim değişikliğine uğramış sonuçta iktidar ve bürokrasi savaş ekonomisi işini bütün yönleri ile bir devlet işi olarak ele almayı tercih etmemiştir.¹³⁰⁵

Şevket Süreyya daha sonra 28 Ekim 1940 tarihinde “Yeni Siyasi Şartlar Karşısında Piyasanın Bugünkü Durumu ve Milli Koordinasyon Heyetince Bir İktisadi Büro Teşkili Hakkında Geniş Bir Muhtıra” kaleme almıştır. Bu muhtıranın hazırlanmasına Milli Korunma Kanunu'nun iyi ve etkili uygulanmaması neden olmuştur. Muhtırada Şevket Süreyya fiyatların tetkik, tespit ve kontrolünün tek merkezde yapılmasını, kar zihniyeti yerine hizmet zihniyeti, maliyet ve satış fiyatlarının serbest takarrürü yerine devlet fiyatlarının ikame edilmesini önermekte ve şöyle devam etmektedir: “Yeni icaplar bütün memlekette bilhassa havayıcı zaruriye (zorunlu ihtiyaç) maddelerinin sevk muhafaza ve satışında hususi menbalara sahip bulunan, bürokratik usuller haricinde çalışıp süratli karar ve icra selahiyetini haiz ve ayrıca teşkilatlar vücuda getirmeğe hakkı olan müstakil bir makamın ameli ve seri müdahalesini ve işe bir an evvel vaziyet edilmesini zaruri kılacak mahiyette görülmektedir.”¹³⁰⁶

Şevket Süreyya yüksek fiyatları, hayat pahalılığını, ihtikar ve stokçuluğu önlemeye ordu ve halkın temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik daha önceki tasarıda tırpanlanan radikal devlet müdahaleciliğinin uygulanmasını böylece tekrar dile getirilmiştir. Bu anlamda onun katkısı ile Türkiye'nin birçok bölgesinde can çekişmekte olan el tezgâhları yenden canlandırılmıştır. El tezgâhları teşkilatlandırılıp kooperatif haline getirilmiş ve böylece satışlar emniyete alınarak tezgâh ağalığı ortadan kaldırılmıştır. Tezgâh dokuyucusuna iplik ve ürününe garantili ve karlı bir fiyattan satış imkânı verilmesi ile bu halk dokuma tezgâh ve kooperatifleri savaş içinde

¹³⁰⁵ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, ss. 71-74, ss. 211-215.

¹³⁰⁶ Tekeli-İlkin, *İktisadi Politikaları*, s. 118.

daha önceki dönemin bütün pamuklu tekstil fabrikalarının üretim seviyesine ulaşabilmişlerdir.¹³⁰⁷

Bu gelişme ülkenin savaş koşullarında ekonomik sıkıntıları yenmesi adına Şevket Süreyya'yı yeni öneriler geliştirmekten alıkoymamıştır. 9 Kasım 1940 tarihinde “Meslek Teşekkülleri İhdası Hakkında” başka bir muhtıra hazırlamıştır. El tezgahlarının canlandırılması uygulaması ile üretim ve dağıtımının yeniden organize edilmesinin somut sonuçlarının görülmesi Şevket Süreyya'yı köy ve şehirlerde yeni bir üretim, toplama ve dağıtım modelini yaratılmasını fikrine götürmüştür: “İhtiyaçların ve hammaddelerin dağıtılması, mamullerin evsaf kontrolü, standartlar tespiti ve kontrolü, fiyatların tespit ve murakabesi, teknik vasıtaların tedarik ve tevzii (mesela, tabakhanelerin asrileştirilmesi) vs. gibi” hususlar için meslek ve esnaf teşekkülleri kurulacak ve bunlar, ortaçağda olduğu gibi, kendi işleriyle kendileri meşgul olacaklardı. Ama hükümetin iktisadi icraatına muhatap ve vasıta vazifesi göreceklerdi... Aynı şeyi köyler için de yapmak lazımdı. Köylerde muhtarlar ve ihtiyar heyetleri, köylerin ancak idari işlerine muhatap oluyorlardı. Ama koyun ekonomik meseleleri için köylerde, muhatap yahut görevli örgütleri veya şahıslar yoktu. Bu yokluk hele bir savaş içinde koyu derhal kendi içinde gömülmeye sevk eder ve koy, milli hayattan bir nevi kopardı. Tarımsal üretimin teşviki, sevk ve pazar hareketleri, fiyatların iki taraflı kontrolü, gibi işler, köyde İktisadi siyasete muhatap olacak şahısların ve örgütlerin acele yaratılmasını emrediyordu. Bunu da gene köyün geleneklerinden ve hatırası silinmiş olsa bile eski örgütlerinden faydalanarak yaratabilirdik. Mesela köylerde “Subaşı”lıklar kurulması ve bunların birer ekonomik koy önderleri ve komiteleri şeklinde harekete geçmeleri bu bakımdan düşünüldü.”¹³⁰⁸

Şevket Süreyya'nın mevcut imkanlar elverdiği ölçüde ülkede yeni bir sosyo-ekonomik örgütlenmeye gidilmesine yönelik tasarılar geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bunun bir sebebi de kabul edildiği hali ile Milli Korunma Kanunu'nun devlete geniş yetkiler vermesine rağmen ürün kıtlığının yol açtığı hayat pahalılığı, karaborsa ve istifçilikle mücadelede istenilen başarının elde edilememiş olmasıdır. Bu çabalarının sonucunda 14 Şubat 1941 tarihinde Ticaret Bakanlığına bağlı bir İaşe Müsteşarlığı kurulmuş 28 Şubat 1942 tarihinde Şevket Süreyya da müsteşar yardımcılığına

¹³⁰⁷ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 218, s.220.

¹³⁰⁸ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 221.

getirilmiştir.¹³⁰⁹ Şimdi Şevket Süreyya hem Sanayi Tetkik Heyeti Reisi hem de İaşe Müsteşar Yardımcısıdır. Hükümetin ülke içi meselelerindeki ana kaygısını iaşe ve ekonomik sıkıntılar oluşturduğu için Şevket Süreyya önemli bir pozisyonundadır ve bu durum onun için çeşitli sıkıntılara neden olmaktadır: “Evet gerek Başvekil gerek Vekilim, bana yapılan saldırılara göğüslerini siper edebiliyorlardı. Ama, önemli olan bu değildi. Biz hepimiz, Birinci Dünya Savaşındaki iaşe işlerinin o günlerde, yani 30 yıl sonra bile hala dedikodu konusu olduğunu biliyorduk. Üstümüze aldığımız işlerin ve içinde bulunduğumuz şartların kısırlığını, çetinliğini, her an düşünerek, bu işleri kabul ederken neleri riske ettiğimizi biliyor ve kendimize güveniyorduk. Ama şartlar da gerçekten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, verimsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını; uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, cay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içinde giriyordu. Telefonlarımız, hatta gecenin geç saatlarına kadar işliyordu. Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk.”¹³¹⁰

Milli Korunma Kanunu ile hükümetin ekonomi üzerinde tam müdahaleci bir konuma gelmesi bazı çevreleri rahatsız etmekte, parti bu konuda daha radikal önlemler almaya yanaşmamakta ve ayrıca hantal bürokrasi ülke çapındaki yetersiz teşkilatlanma ile birleşince sorunlar giderek ağırlaşmaktadır.¹³¹¹

Şevket Süreyya’nın yukarıda zikrettiği önlem ve uygulamalara rağmen durum Türkiye açısından giderek daha vahim bir almıştır. Ona göre İnönü’nün demiryolu siyaseti ile 1930’larda devletçilik hamlesi ile yapılan şeker ve tekstil fabrikaları da

¹³⁰⁹ Cumhuriyet Arşivi Tarih: 23.02. 1942, Sayı: 2/1856, Fon Kodu: 030.11.1, Yer No: 152.6.10.

¹³¹⁰ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 203.

¹³¹¹ Tezel, Refik Saydam Hükümetleri dönemindeki iktisat politikalarının egemen sınıfları ürküttüğünü ve endişeye sevk ettiğini bu durumun savaş sonrasında bürokrasi kadrosunun siyasi gücünün azalması ile sonuçlandığını belirtmiştir. Nitekim Refik Saydam öldükten sonra kurulan Şükrü Saraçoğlu kabinesi devletçi müdahaleleri de bu nedenle gevşetmek durumunda kalmıştır. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 182.

olmasa ülke Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi tam bir sefalet içinde kalacaktı. Öyle ki 1942 yılında Türkiye’de açlık ve kıtlık tehlikesi sadece o yılın tarım hasılatının tesadüfen iyi olması neticesinde atlatılmıştı.¹³¹²

Bütün bu gelişmeler üzerine Başbakan Refik Saydam ilgili bakanlıkların mevcut durum hakkında hükümete geniş rapor hazırlamasını istemiştir. İaşe Müsteşarı Şükrü Sökmensüer’in de önemli katkıda bulunduğu bu raporu Şevket Süreyya 1942 yılı başlarında hazırlamaya koyulmuştur. Raporda süreçle ilgili fiyat problemleri, mali önlemler, tarım ürünlerden alınması gereken aynı vergiler, tedavüldeki fazla parayı çekme yolları, zirai şirketlerin kurulması, çiftlik kooperatifleri, vb. pek çok temel konu yer almaktadır. Rapor Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen vasıtasıyla Başbakan Refik Saydam’a ulaştırılmıştır. Saydam elinde böyle bir raporun da olmasının etkisi ile o dönem kamuoyunda geniş yankı bulan bir konuşma yapmıştır.¹³¹³ Konuşmasında Başbakan şunları dile getirmiştir: “Bugün savaşın başladığından beri yaptığımız deneylerle görüyoruz ki A’dan Z’ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluluğu vardır. Fakat bugün görgülü ve işe yarar binlerce memurun ve ordu saflarında şerefle hizmet etmiş olanlarında bu kararların uygulanması için bizi ilerisini düşünerek biraz daha ağır davranma zorunda bıraktıklarını göz önünde bulundurulması gereklidir. Bununla beraber bunun zamanı gelecektir. Dinamik ve teknik yeteneği tam bir devlet teşkilatına kesinlikle ihtiyaç vardır. Şunu da arz etmek isterim: Böyle bir karara ulaştığımız zaman, bugün oluşmuş bir tabakanın yarın tamamen kaldırılmasında hiçbir zorluk görmüyorum. Şimdiki şekil kalırsa kamburun üzerine bir kambur daha eklenmiş olur. Bu kamburların ikisi birden ameliyat edilip çıkarılmalıdır.”¹³¹⁴

Görüldüğü gibi Şevket Süreyya’nın şikâyet ettiği şeylerden başbakan da şikayetçidir. Üstelik o da topyekûn bir değişimin gerekliliğine inanmaktadır; ama 7-8

¹³¹² Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 205, 216-217, s.222. İaşe Müsteşarlığı yanında Ticaret Ofisi kurulmuş şehirlerde Fiyat Denetleme Encümenleri vücuda getirilerek narh uygulaması genişletilmiştir. Bu durum temel gıda maddeleri üretiminde yaşanan sıkıntı ile ilgilidir. “1941 yılının sonuna doğru iyice artan un ve şeker sıkıntısı karşısında pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması yasaklandı. Bir ay sonra da ekmek karneye bağlandı. Önce yetişkinlere günde 300 gram, çocuklara günde 150 gram veriliyordu, 1942 yılı Nisan ayında kişi başına ekmek 150 grama düşürüldü. Avrupa’da savaşın şiddetlenmesiyle birlikte yiyecek yanında bez, basma, kömür, petrol ve gazyağı gibi bazı ihtiyaç maddelerine de tayinlama uygulandı.” Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 90.

¹³¹³ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 222-223.

¹³¹⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 428.

Temmuz 1942 tarihinde kalp krizi geçirerek ölünce yapmayı düşündüğü bu işler yarım kalmış ve bunun da ötesinde yerine geçen Şükrü Saraçoğlu ile beraber ekonomi yönetiminde yeni bir dönem başlamıştır. Yeni kabinenin Ticaret Vekili Behçet Uz ekonomide devlet murakabesini gevşetince fiyatlar alabildiğine yükselmiş ihtikar ve karaborsacılık artmış ve neticede “hacıağa” denilen savaş zenginleri türemiştir. Enflasyon, bütçe dengelerini alt üst etmiştir. Hükümet özellikle askeri harcamaları karşılayabilmekte zorlanınca Varlık Vergisi uygulamasına gitmiştir.

Oysa Şevket Süreyya’ya göre Refik Saydam Hükümeti savaş koşullarında üretimi ve tüketimi teşvik eden enflasyonist bir politika izlememiş tam aksine fiyatları ve ücretleri donduran para ile bütçenin istikrar içinde tutulmaya çalışıldığı daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. Devlet katı fiyat kontrolü ile (stopaj) özellikle gıda ve giyim ürünlerinde stok yapabilmiştir. Böylesi bir uygulama her şeyden önce sabit gelirli lehinde işlemektedir; ama işte kurulan yeni kabine fiyatlarda serbestleşme ile beraber bütün bu stokları elden çıkarmıştır.¹³¹⁵

Ayrıca yeni kabine kurulunca Şevket Süreyya da işinden ayrılmıştır. Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Üyeliğine getirilmiştir.¹³¹⁶ Refik Saydam dönemindeki ekonomi politikalarının sorumluluğu doğrudan ona aittir.¹³¹⁷ Bu bir anlamda aktif görevden el çektilmesidir. Bu noktada eleştiri oklarını İsmet İnönü’ye yöneltmiştir: “İnönü, hiçbir zaman topyekûn bir hamlenin adamı olarak görünmemiştir. Adına hükûmet denilen ve onun nazarında, dokunulmaz bir hiyerarşi düzeni olan, az çok statik nizamın daima çerçevesi içinde kalmıştır. Klasik mevzuatı, büyük dalgalar yaratacak müdahalelere daima tercih etmiştir. İnönü, biraz da, kurulu

¹³¹⁵ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, ss. 225-230. Ülkenin temel problemi tarımsal üretim darlığı ve azlığı idi. Refik Saydam Hükümetleri (1939-1942) sabit fiyat, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (1942-1945) serbest fiyat uygulamasını tercih ederek iase sorunlarını çözmeyi amaçlamışlardı. Dolayısıyla ortada iktidarların icraatını aşan nesnel bir durum vardı. 1 Eylül 1939’dan Şubat 1941’e kadar var olan zirai stoklar eritilmişti. 2 Şubat 1941’den Temmuz 1942’ye kadar hububat ürünün zorunlu olarak devlete satışı kararlaştırılmış, Ağustos 1942’den Haziran 1943’e kadar köylünün elindeki ürünün bir bölümünü satabilmesi uygulamasına gidilmişti. 4 Haziran 1943’ten savaşın sonuna kadar Toprak Mahsulleri Vergisi konarak bir anlamda aşara geri dönülmüştü. Bütün bu süreçte yükü küçük ve orta köylüler çekmişti. Devlet onlardan para olarak vergi almış, ürünlerine el koymuş, yol yapımı, madenler ve devlet üretim çiftliklerinde zorunlu olarak çalıştırmıştır. Bir tarım ülkesi olan Türkiye’de böylece CHP geniş bir oy kaybına uğramıştır. Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler -II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss.183-198.

¹³¹⁶ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 436.

¹³¹⁷ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 462.

düzen adamıdır ve ıslahatı ancak bu düzenin dar çerçevesi içinde arar. Cumhurreisliğinde İnönü, şekilci ve tekamülcüdür.”¹³¹⁸

Aslında Refik Saydam A’dan Z’ye bir değişiklik istese de bunu onun İsmet İnönü’ye kabul ettirebilmesi çok zordur. Şevket Süreyya için İnönü’nün değişimi ve radikalizmi temsil ettiğini söylemek çok zordur. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa İnönü’nün etkin olduğu dönemlerde belirli bir heyecan ve dinamizmle başlanan işler hep bürokratik çarkın işleyişinde boğulup gitmektedir. Şevket Süreyya buna son olarak Şükrü Saraçoğlu hükümetinin savaş sonrası döneme yönelik kalkınma planı hazırlanması projesinde tanıklık edecektir. Bu planın hazırlanması işinin ona verilmesi onun bürokrasideki son önemli çabası olacaktır. 1947-1951 döneminde Şevket Süreyya artık çok partili hayata ve liberal bir ekonomik rejime geçişin sessiz tanığıdır.

Bu “İvedili Sanayi Planı” olarak bilinen bu planı kendisi çok önemsemiş pek çok yazı ve makalesinde ele alıp işlemiştir. Ona göre savaşın sonlarında tam bir iktidar yorgunluğu ve yıpranmışlığı içinde olan CHP daha savaş bitmeden hazırlattığı bu kalkınma planını kendi eli bir tarafa itince iktidarı ve dolayısıyla ülke kalkınması işini Demokrat Parti’ye bir anlamda hediye etmiştir. Ayrıca Refik Saydam’ın ölümü ile bir bakıma kızığa çekilen Şevket Süreyya bu planın hazırlanması sürecinde tekrar ön plana çıkmıştır. 1930’larda çok isteyip de dahil olamadığı planlama işleri doğrudan onun deruhtesine verilmiştir. Bununla beraber CHP, ABD yardımlarına bağlı yeni bir planın hazırlanmasına karar verince devletçi, sanayileşmeye ağırlık veren kalkınmacı bu plan ve dolayısıyla da Şevket Süreyya yine etkisiz ve işlevsiz hale gelmiştir.

2 Temmuz 1943 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberine göre Şevket Süreyya tekrar Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olmuştur.¹³¹⁹ Bir yıl sonra Şevket Süreyya yine eski görevindedir. Bu bir bakıma onun bürokrasideki ağırlığını ve ona verilen önemi de göstermektedir. Şevket Süreyya’nın eski görevine atanmasının bir nedeni de planlama gibi zahmetli ve teknik işleri yürütebilecek insan sayısının az olmasıdır. 1944 yılı ortalarında Şükrü Saraçoğlu kabinesi savaş sonrası kalkınma plan ve program

¹³¹⁸ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 224-225. Burada aslında onun temel itirazı Ticaret Vekili Behçet Uz’un fiyatları serbest bırakma kararının doğurduğu sonuçlardır. Bu karar tarım ve ticaret burjuvazisinin palazlanmasına yol açmıştır. Bu durum da kendisinin de etkin olarak çalıştığı Refik Saydam döneminde engel olunmaya çalışılan karaborsa ihtikarın daha da genişlemesinin bir ürünüdür. Ayrıca parti bu sürecin sonunda fiyatların daha artması ile baş edemeyip de yeni vergiler tarh edince hem egemen sınıflar hem orta ve küçük köylülük giderek ondan uzaklaşacaktır.

¹³¹⁹ “İktisad Vekaletinde İstifa ve Tayinler”, *Cumhuriyet* 2 Temmuz 1943.

hazırlıklarını başlatmaya karar vermiştir. Kabineden dört bakana bağlı yetkili bir komisyon kurulacak ve işler bakanlıklar arası işbirliği ve koordinasyonla yürütülecekti. Şevket Süreyya da bu komisyonun sekreteri ve raportörü olarak işleri düzenleyecek ve yönetecek kişiydi.

Bu görevi Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğinden ayrı bir mesai içinde sürdürmüştür. Şevket Süreyya'ya göre kurulan komisyon ya hiç toplanmamakta ya da etkili çalışmamakta ve dolayısıyla bürokrasi içinde bu tarz işlerin hep bir iki kişinin omuzlarına yük olarak kalmaktadır. Bu kez de Şevket Süreyya ile İsmail Hüsrev beraber çalışırlar. Bu iki isim önce plan için gerekli bir şema hazırlayıp Maliye Vekili Nurullah Sümer ile İktisat Vekili Fuat Sirmen'e verirler. Şema bakanlar tarafında hiç değiştirilmeden onanınca da planı ayırtılandırma çalışmalarına girişilir.¹³²⁰

Plan sanayi, madencilik, ulaştırma, ziraat, işçi problemleri, gümrük politikası, bölge planlaması gibi kalkınma ilgili bütün sektör ve alanları içine almaktadır. Karayolları, limanlar ve deniz yolları ile ilgili bakanlıklar da bu genel plan hazırlığına bağlanmak istemiştir. Böylece her bakanlık ya kendi içinde ya da kurulan plan komisyonunda çalışmalarını bu sürece dahil olarak sürdürebilecekti. Komisyon ele aldığı konuları üç başlıkta sonuçlandırmıştır: "I. Türk sanayiinin savaş zamanından barış zamanına intikal ve barış zamanının muhtemel yeni şartlarına intibak devresinde korunması ve gelişmesi ile ilgili genel problemler hakkında rapor. II. Bu raporun teknik kısımlarının hulasası ile, jeopolitik mahiyette umumi görüşleri ihtiva eden öz rapor. III. Ele alınan konulardan Sümerbank ve Etibank'a ait olanlar üzerinde etraflı programlar, planlar..."¹³²¹

İlk iki başlıkta planın genel mahiyeti ve stratejisini öğrenebilmek mümkündür: "Birinci Dünya Savaşından önceki devrin ekonomik karakterine genel bir bakışla işe girişildi. Bu özetlemeyi "Avrupa'nın sanayileşme hareketleri karşısında imparatorluk Türkiye'sinin durumu ve imparatorluk devrinin sanayileşme tecrübeleri" üzerinde özet bir inceleme yani tarihi kısım takip etti. Ancak ondan sonradır ki Cumhuriyetin Teşvik-i Sanayi Kanunu ile giriştiği koruma tedbirlerinin neticelerine göz atıldı. İkinci kısımda, gene imparatorluk devrinin yabancı sermaye ithalatı ve Türkiye'de yabancı sermaye teşekkülü ile, cumhuriyet devrinde, yeni bir faktör olarak devletin sanayide

¹³²⁰ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, ss. 397-399.

¹³²¹ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 402.

sermaye birikimi akışına müdahale ve iştiraki, sanayiimizde sermaye birikimi akışına müdahale ve iştiraki, sanayimizde sermaye teşkilatlanma hareketleri” ve bu arada muhtelif bakanlıklar emrindeki endüstriyel mahiyetli işletme ve teşebbüslerin durumu ele alındı. Savaş sonu devrinde ve devlet sanayiindeki sermaye hacmi ve dağılışı ile üretim kıymetleri bu kısımda yer aldı. Nihayet diğer bir kısımda “Türk sanayiinin memleket ihtiyaçlarını karşılama bakımından kifayet derecesi ve umumi verimlilik bakımından durum” işlendi. Bu giriş kısımlarını da teknik kısım takip etti. Teknik kısımda “savaş sonrası intikal (geciş) devrinin genel meseleleri” ele alınarak “Türkiye’nin polikültüre dayanan bir sanayileşme hareketine devamını zaruri kılan şartlar”ın “politik, iktisadi, sosyal” açılardan mütalaası yapıldı. Sanayileşmemizin geleceğe ait inkişaf meseleleri, işte bundan sonra işlendi. Enerji bazları, münakale (ulaştırma) sistemi, İktisadi reyonlaştırma ve yeni bir sanayi planının tesis konuları ve çeşitli sanayi kolları bu kısımda özetlendi. Kurulacak sanayi ilk hedefleri burada gösteriliyordu. Bu araştırmaların “Sanayii kimler kuracaktır?” kısmında, karma ekonomi tabiatıyla ele alınıyordu. Fakat devletin elinde bulunmasına lüzum görülen sanayi kolları da işaretleniyordu. Savaş sonrası kalkınma hareketlerine ait geniş metin, her iş ve sanayi koluna ait ayrı, teknik “program ve planlar”la tamamlanacaktı. Nitekim öyle oldu. Bu arada da savaş sonrası için Ziraat Vekaleti, zirai kalkınma konularını kendi işleyerek hükûmete sunacaktı. Ulaştırma Bakanlığı da, kara -demiryolları ve liman işlerini bazı işbirliği çalışmaları ile işleyerek gene hükûmete intikal ettirecekti. İktisat Vekaletine gelince, Sümerbank’la Etibank elinde bulunan bütün sanayi ve madencilik işlerini tam program ve planlar haline getirerek, hükûmete sunacaktı. Böylece, savaş sonu kalkınma işleri, bizde ve ilk defa bir koordinasyon içinde, yürümüş olacaktı. Bu da İnönü’nün devlet başkanlığı devresinin, eseri olacaktı. Bu arada bazı mahalli incelemelere de katılıyordum. Mesela İzmir’de 40.000.000 metre basma verecek İzmir kombinası, Erzincan tekstil fabrikası, Kayseri, Sivas ve Erzincan’daki su kuvvetleri, Tunçbilek bölge santralı işleri vb.”¹³²²

Plan iktisadi ve teknik hazırlıklar aşamasında kalmamış ayrı uzmanlık gruplarında hazırlanan program plan projelere protokoller halinde son şekli verilmiş, yabancı ülkelerdeki mühendislik büroları ile temas ve görüşmeler başlatılmış,

¹³²² Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 407-408.

yurtdışına gönderilen uzmanlar buradaki firmalarla istişare sürecine girmişlerdir. Hatta plan doğrultusunda alınması istenen makinelerin siparişi bile verilmiştir.¹³²³

Böylesi geniş bir kalkınma planı hazırlanması Şevket Süreyya için yeni bir heyecan ve dinamizm demektir. Bunun kaynağında da Millî Mücadele ruhu 1930-38 arasındaki devletçi iktisadi tecrübe başarılar yer almaktadır. Bu aynı zamanda Atatürk'ü devam ettirmek ve tamamlamak demektir. İnönü ve CHP iktidarı da bu heyecanla savaş yorgunluğu ve yılgınlığından kurtulabilecektir. Bu planın finansman kaynağını da öncelikle ülkenin kendi gücü ve imkanları oluşturacaktır. Savaş yıllarının bütün sıkıntılara rağmen bütçe açık vermemiş ve iktisadi devlet teşekkülleri de zarar etmemişti. Sümerbank ve Etibank 1944-45 bilançolarını karla kapatmışlardı. Gerçekçi bir fiyat politikası ile bu durum daha da iyileştirilebilirdi. Merkez Bankası kaynakları da tükenmemişti. Savaşın bitişi ile savunma harcamaları da azalacak yeni iş sahalarının açılması ile hareketlenecek ticaret devlete yeni gelirler sağlayacaktı. Sanayileşme için yardımda bulunmayacağını beyan etmiş olsa da Amerika'dan alınacak maddi destek yollar ve limanlar gibi altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesinde kullanılabilir ve Avrupa'dan elverişli vade ve fiyatlarla makine ithaline gidilebilir, ülkenin siyasi ve askeri işleri üzerinde kontrol ve imtiyaz talep etmeyen bir sermaye akışı temin edilebilirdi.¹³²⁴ Özetle savaş sonrası konjonktür Türkiye'nin bu kalkınma planını hayata geçirilebilmesi için oldukça uygundu.

Hazırlıkları 1944 yılı ortalarında başlayan plan 18 Mart 1946 tarihinde son haline kavuşabilmiştir. 3 Ağustos 1946 tarihinde ise yeni meclis seçimleri yapılarak Saraçoğlu kabinesi yerine Recep Peker kabinesi kurulmuş ve Türkiye çok partili hayata geri dönmüştür. Fuat Sirmen de İktisat Vekilliğinden alınınca yeni hükümette savaş sonrası kalkınma programını savunacak kimse kalmamıştır ve nitekim Ağustos 1947'de Başbakanlık bu planı İktisat Vekâletine iade etmiştir. Şevket Süreyya da 13 Kasım 1947 tarihinde Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğinden alınarak Başbakanlık Yüksek Denetleme Teşkilatı üyeliğine getirilmiştir.¹³²⁵

Plan Kadro dergisi birikimine dönemin İktisat Vekili Celal Bayar inisiyatifi ile hazırlanan Birinci Beş Yıllık Plan ile devletçilik uygulamalarının eleştirisine dayanmaktadır. Hatırlanacağı üzere Şevket Süreyya Atatürk dönemi devletçiliğini bir

¹³²³ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 402, s. 413.

¹³²⁴ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, ss. 417-419.

¹³²⁵ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 410, s. 416, s. 419.

devlet işletmeciliği olarak değerlendirmekte ülke ekonomisine katkılarını teslim etmesine rağmen temelde yetersiz ve eksik bulmaktadır. 1946 planı bu eksikliği gidermeye dönük bir girişimdir. Çok boyutlu tasarlanmış olmasının sebebi de budur.

Plana göre Türkiye savaş sonra sosyalistleştirilmiş bir iktisadiyat ile bir süper kapitalizmin etkisine açık bir ülke olarak bir ara nizam ve orta rejim geliştirebilecektir. Bu noktada Türkiye için amaç makineleşmek olmalıdır. Makineleşmek dar anlamda sadece sanayi tesisi kurmak demek değildir. Makineleşmek sadece iktisadi boyutta ele alınıp kavranamaz. Kültür inkılabının sağlam bir temele dayanması, tarımsal verimlilik, üretim artışı, sanayini rantabilitesi, hammaddelerin işlenmesi, ilk madde ile son mamul arasındaki işçiliğin ve farkın memlekete bırakılması gibi sosyo-ekonomik fütuhata da içermektedir. Makineleşme tarımı ihmal eden değil aksine geliştirecek bir anlayışla yönetilecektir. Bu anlayış polikültür olarak tanımlanır.

Polikültür ülkenin tarım ürünlerinin ve kaynaklarının sanayi alanında kıymetlendirilmesi demektir. Böylece sanayileşme beraberinde tarımsal gelişimi de öngörmektedir. Yine plan ile enerji kaynakları etrafında sanayi kompleksleri inşa ederek ülkede ihtisaslaşmış ve farklılaşmış bölgesel ekonomiler yaratılmak istenmektedir. Enerji kaynakları ulaşım ve coğrafi şartlar göz önünde bulundurularak sanayi kombinaları ülke sathına eşit yayılabilecektir.

Bütün bu sanayileşme sürecinde ağırlıklı rol devlet sektöründe olacak özel sektöre milli ekonominin gelişimi ve geleceği bakımından önemli olmayan ikincil ve yerel teşebbüsler verilecektir. Özel sermayenin pek üzerinde durup ilgilenmek istemediği işçi sınıfının sorunlarını ele alma ve düzenleme işi de devlete ait olacaktır. Devlet bir yandan işçinin uzmanlaşmasını sağlar ve verimini artırır profesyonelleşmesini için önlemler alırken öte yandan sınıf çatışmasını toplum yararına tasfiye edecek hukuksal ve idari bir mevzuatta ortaya koyacaktır.¹³²⁶

Yukarıda ifade edildiği gibi bu görüşleri Kadro dergisi sayfalarında da bulmak mümkündür. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarının hazırlanma ve uygulanma deneyimlerinden çıkarılan dersleri içermektedir. Şevket Süreyya açısından bakıldığında 1946 planı 1930'larda kaçırılan devletçi planlama süreçlerine katkı verilememiş olmasının İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarında telafi edilmesi

¹³²⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan "Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 363-408.

demektir. Süleyman Vaner'e hazırlatılan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı ile karşılaştırıldığında¹³²⁷ kendi kaynaklarına dayalı tarım ve sanayini birbirini besleyeceği dengeli ve devlet sektörüne öncülüğünde bir kalkınmayı savunan Kadrocu planın İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı ile komünizmi çevreleyen ülkelere para musluklarını açtığı soğuk savaş konjonktüründe hayata geçirilmesi biraz zordu.¹³²⁸ 1947 planı da bu doğrultuda Marshall yardım programına girebilmek için hazırlattırılmıştı: "1947 planı olarak bilinen bu rapor, devletçi dönemin önceliklerinin ters yüz edildiğini gösteriyordu. Artık öncelik tarımsal gelişmeye ve ihracatın desteklenmesine verilecek; devletin kaynakları pazarların genişletilmesi düşünülerek taşımacılık ve iletişim alanlarındaki altyapı yapımına kaydırılacak; mali kaynaklar da dış kredi yoluyla bulunacaktı"¹³²⁹

Kaldı ki CHP savaş bittiğinde böylesi bir planı gerçekleştirmek için gerekli toplumsa taban ve destekte de yoksundu. Halkın gündelik hayatında büyük sıkıntı ve zorluklar yaşamasına neden olan iktisadi politikalar devletçilikle özdeşleştirilmişti. Savaşın mali yükü yoksul köylülük sırtlanmıştı. Yine bu politikalar savaş vurgunları ile büyüyen bir tarım ticaret burjuvazisi yaratmıştı. Bu burjuvazi sert devlet müdahaleciliği, Varlık Vergisi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Köy Enstitüleri gibi uygulamalarla CHP iktidarına karşı mesafe almıştı.¹³³⁰ Ayrıca Devletçilik CHP tarafında da 1946-50 döneminden gözden düşmüş özellikle 1947 tarihindeki yedinci parti kurultayında devletçilik ilkesinin sınırları özel teşebbüs lehine sınırlandırılmıştır.¹³³¹

¹³²⁷ Bu plan için bkz. İlhan Tekeli- Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009. İki planın karşılaştırmalı bir analizi için bkz. İsmail Cem Ay, "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 62, S.1, 2012, ss.147-172.

¹³²⁸ ATASE Arşivindeki Birleşmiş Milletler Teşkilatı kuruluşu ile ilgili Türkiye'nin önemli gördüğü hususları içeren bir rapora, Amerikan yardımı ile kalkınma meselesi şöyle yansımıştır: "f) Memleket iktisadiyatını bilhassa Amerika'nın faydalı müdahale yardımını sağlayacak tarzda Amerika'ya bağlamak, g) Gayet sür'atle (askerî, İktisadî, sınaî, ilmî, ziraî ilâ... gibi) kesin bir memleket içi genel kalkınmasını temin edecek organizasyonu kurmak ve hemen işe başlamak. Bunun için de mezkûr plânın ekonomik ve sosyal konseyinin yardımının şimdiden ve herkesten önce sağlayacak tedbir ve teşebbüslerde bulunmak." Aktaran Kadir Kasalak, "San Francisco Konferansı ve Türkiye", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 229.

¹³²⁹ Güllalp, *Gelişme Stratejileri*, s. 33; Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 94.

¹³³⁰ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 95; Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 159-160; Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 145-146.

¹³³¹ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 280.

Savaş devam ederken yeni bir kalkınma hamlesi başlatmak için planlama işlerini öne alan İnönü savaş bittikten sonra da iktisadi kalkınmayı bir kenara bırakarak çok partili liberal bir rejimin kurulmasına odaklanmıştır. Bu durum iktidar yorgunluğunun CHP ve İnönü’de yaratmış olduğu görüş darlığının bir sonucudur. Üstelik 1946-50 arası dönem bu açıdan ülke adına da kaybedilmiş zaman demektir. Şevket Süreyya’ya göre İnönü ve dolayısıyla CHP 1946 yılında ömürlerini doldurmuşlardı. Kendisi İnönü’ye daha sonra bu planları akıbetini sorduğunda İnönü bunların kendisine intikal ettirilmediğini söylemiştir.¹³³² Buna göre Kahramanlar Devri İnönü’nün uluslararası konjonktürün de etkisi ile çok partili hayata geçiş kararı vermesi ile sona ermişti.

Bütün bunlar onun için oldukça hayal kırıcıdır ve İnönü daha genel planda tek parti değerlendirmelerinin niteliğini de belirlemiştir. Ayrıca savaş sonrası planları rafa kaldırarak kalkınma meselesinin çözümünün bir anlamda Demokrat Parti’ye havale etmesi aşağıda ele alınacağı gibi Şevket Süreyya’nın Adnan Menderes ile yakınlaşmasına da sebep olmuştur.

Onun İnönü ile ilgili yorumlarını vermeden önce Atatürk ve İnönü dönemleri ile temel yargısını belirtmek gerekmektedir: “Evet, Türkiye’nin İstiklal Savaşından sonra İktisadi alanda, hatta bütün 1923-1950 boyunca genel bir kalkınma yetersizliği içinde kaldığı bir gerçektir. Hele toprak alanında ve zirai siyasette esaslı bir hamleye gidilemeyişi, düşündürücü bir şeydi. Bazen, sanayi planları, sanayi inkılabı içindeymişiz gibi heyecanlı davranışlarımıza rağmen, sanayi alanındaki kalkınma da, çağımıza yakışan bir hız alamamıştı. Yani 1923-1950 Türkiye’si, gerek Atatürk, gerekse İnönü’nün bütün iyi niyetlerine ve gayretlerine rağmen, bütün milleti, bütün ülkeyi saran, şevkli, mucizeli bir uyanışa, hamleli bir kalkınma seferberliğine, çeşitli sebeplerle, ulaşamadı.”¹³³³

Bu bağlamda Şevket Süreyya’nın Tek Adam ve İkinci Adam biyografilerini bu çeşitli sebepleri ortaya koymak için yazdığı da ileri sürülebilir. Şevket Süreyya mucizeli kalkınmanın gerçekleştirilemediğini belirtirken inkılabın içinde bulunduğu nesnel koşulları da değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Ona göre yeni devlet Osmanlı İmparatorluğu’ndan çok zayıf bir ekonomik miras almıştı.¹³³⁴ Ülke sanayileşmesi için

¹³³² Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 420.

¹³³³ Aydemir, *İkinci Adam* c.2, s. 396.

¹³³⁴ Aydemir, *İkinci Adam* c.1, ss. 344-349.

gerekli sermayeden yoksundu.¹³³⁵ Ekonominin genel anlamda ancak toparlanabildiği devrenin sonunda dünyadaki ekonomik kriz Türkiye'deki fiyatları da vurmuş ihracat azalmış, bütçeler zayıflamıştı. Bu durum gümrük istiklaline yeni kavuşmanın sevincini gölgede bırakmıştır. Devlet dışarıdan mali ve teknik yardım alamadığı bu dönemde Osmanlı borçlarını ödemekte ve öte yanda kendi kıt kaynakları ile demiryolu döşemekte sanayi tesisleri açabilmektedir: “Hulasa Atatürk'ün ölümünden önce, hatta biraz eksik ve masumane sayılsa bile, bir doktrin ve derin bir sistem temeline dayanmasa bile Türkiye, cihan buhranının yarattığı akımlar içinde evvela kendi kendine yetmek, sonra da dünya milletleri içinde yalnız fakir bir ham madde üreticisi değil de, aynı zamanda sanayici bir ülke olarak kalkınmak yolunda gayret göstermiştir.”¹³³⁶

Bu değerlendirmeler hem Cumhuriyetin ekonomik kalkınma paradigmasının sınırlarını hem de Şevket Süreyya'nın bu paradigmaya yönelttiği eleştirilerin boyutunu göstermektedir. Şevket Süreyya'ya göre Türkiye için ne Batı kapitalizm ne de Sovyet sosyalizmi yol gösterici olabilirdi. Türkiye kendine özgü bir kalkınma modeli geliştirmek zorundaydı. Bir yarı sömürge ve sömürge durumuna düşmeden kendi kaynakları ile iş ve ihtisas gücünü yaratabilmek için hızlı, müdahaleci, zorlu ve topyekûn bir çalışma düzeni kurmalı idi.

Diğer dünya ülkeleri ile özgür ve eşit şartlar içinde iş birliği yaparak bunlardan sermaye, teknik ve uzman desteği sağlamalı öte yandan hür bağımsız ve antiemperyalist bir devlet olarak varlığını sürdürebilmeliydi. Ayrıca bu topyekûn kalkınmayı hedefleyen sistemin prensip ve kurumları 1924 anayasasında yer almalıydı. Oysa bu anayasa cumhuriyet, milli hakimiyet gibi bir iki kurucu ilke dışında geçmiş kalmış bir liberalizme bel bağlayan ve kalkınmacı bir dinamizme yer vermeyen yarı ölü bir anayasadır. Şevket Süreyya için özgün bir kalkınma arayışının geliştirilememesinin de baş amili 1924 anayasasıdır.

Rejimin kendisine bu anlamda yeni bir yol çizerek aydınları yoktu. Türk aydınları çağdaş problemleri anlayıp kavrayabilecek bir dünya görüşüne sahip değillerdi. Türk inkılabı doktriner bir temelde de ele alınıp işlenememişti. İmparatorluk devrindeki Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp gibi isimleri aşabilen

¹³³⁵ Aydemir, *İkinci Adam c.1*, s. 361.

¹³³⁶ Aydemir, *İkinci Adam c.1*, s. 421.

mütefekkir yetişmemiştir. İçinde İsmet Paşa'nın bulunduğu aydınlar milli kurtuluş hareketini ancak basit bir demokrasi ve parlamentoculuk olarak değerlendirebildiler.

Yine inkılap asker ve sivil bürokrasi, öğretmen, doktor, avukat ve mühendis gibi unsurlar açısından şanslıydı hem Mustafa Kemal hem de İsmet İnönü bu alanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan nispeten hazır kadrolar bulabilmışlerdi; ama imparatorluktan yeni devlete doktrin tefsircileri, tarih ve felsefe kuramcıları, çağdaş akımları ve eğilimleri izleyen aktif düşünür, aydın, iktisatçı ve teknik uzmanlar kadrosu miras kalmamıştı.¹³³⁷

Ayrıca Şevket Süreyya'ya göre Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün radikalizmini ve devrimciliğini köstekleyen diğer bir unsur aşar vergisinin kaldırılması dışında toprağa köye ve tarıma yönelik neredeyse hiçbir şey yapılmamış olmasıydı. Mustafa Kemal “köylüyü efendimiz” ilan etmiş İsmet İnönü 1936 yılını sonları ile 1937 yılın başlarında büyük bir heyecanla köylüye toprak verilmesini gündeme getirmiş ve 1945'te ise bunu gerçekleştirebilmek için bir kanun hazırlanmasına önyak olmasına rağmen toprak davası halledilemeden kalmıştır. Bu ise tek şef, tek parti sisteminden otoriter hükümet rejiminden kaynaklanmıştır. Esasında bu tarz yönetimler köklü bir düzen değişikliği sağlamak için en elverişli siyasal sistemlerdir; ama Türkiye'de otoriter yapı toprak ağalığı saltanatını tasfiye edebilecek bir müdahalecilik içinde olmamıştır. Atatürk “köylü milletin efendisidir” şiarında olduğu gibi inkılapçı yön ve hareketleri nutuklarında işaret etmekle yetinmiş hükümete bu yönde doğrudan bir müdahalede bulunmamıştır. Onun inkılapçı müdahaleleri cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası yeni harflerin kabulü gibi olaylarda gündeme gelmiştir.

Ayrıca CHP hiçbir zaman öncü, avangart bir kadroya ve bunu mümkün kılacak güçlü bir ideolojiye sahip olmamıştı. Hem Mustafa Kemal hem de İnönü bu tür düzenlemelerin genelde uzağında kalmayı seçtiler ve bunun sonucunda “parti içinde partiyi sürükleyen ve parti şeflerinin yön tayin edici sloganlarını, mesela köylüyü toprak sahibi kılmayı, kendilerine iman ve akide haline getirerek bu uğurda mücadele eden öncü ve güçlü bir kadro yetiştiremedi.”¹³³⁸ Bu yüzden inkılap, inançlı ve müdahaleci bir önder kadro yetiştiremeyince bürokrat ve oportünistin insafına kalmıştı.

¹³³⁷ Aydemir, *İkinci Adam c.1*, ss. 331-335.

¹³³⁸ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, s. 353.

Şevket Süreyya için İnönü'nün Mustafa Kemal'in ekonomik kalkınma sürecinde yarım bıraktığı inkılapçılığı devam ettirmesi beklenebilirdi; ama “Şartların Getirdiği Adam” olarak onun hükümete ve idareye vurgu yapan bürokratik tarafı daha ağır basmıştır. Kendisini “Milli Şef” ilan ederek otoriter tek parti yönetimini sürdürmesine rağmen ülkeyi “İktisadi Bir Dumlupınar’a ulaştıramamıştır. Bütün bunlara rağmen 1930’lardaki devletçi sanayileşme teşebbüsleri, bütçe ve para istikrarı, dış ticaret dengelerinin sağlanması kendi cumhurbaşkanlığı döneminde ülkeyi savaşa sokmama politikası ile özellikle eğitim alanındaki faaliyetleri de onun başarı hanesine kaydedilmelidir.

1950’li yıllarda Adnan Menderes önderliğinde Demokrat Parti CHP ve İnönü’nün yapamadığını yapıp tarımda kapitalist bir dönüşümü başlatırken emekliye ayrılan Şevket Süreyya da toprağa yönelerek devlete çalıştığı yılların bir bilançosunu çıkaracaktır.

4.BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYAT, DARBELER ve KOALİSYONLAR DEVİRİNDE ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR (1951-1976)

4.1. Emeklilik Yılları, Demokrat Parti ve Adnan Menderes (1951-1960)

Demokrat Parti 9 Şubat 1951 Tarihli altında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın imzası bulunan bakanlar kurulu kararı ile Şevket Süreyya'nın 3 Kasım 1947 tarihinde atandığı Umumi Murakabe Heyeti Üyeliği görevine son vermiştir.¹³³⁹

Artık devlet ve bürokrasi ile hiçbir bağı kalmamış ve onun için sivil bir hayat ve emeklilik günleri başlamıştır. Bu olay hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder ve bürokrasi içinde çalışırken siyasi çıkar ve hesapların nasıl işlediğini bildiğinden kimseye kırgın olmadığını söylese de büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı açıktır. İki satırlık bir karar ile hiçbir gerekçe gösterilmeden -bazı dostlarına göre bu kararı iktidar onu aşırı devletçi bulduğundan vermiştir- işine son verilmiştir.¹³⁴⁰ 30 Temmuz 1928 tarihinde başladığı devlet hizmeti 9 Şubat 1951 tarihinde sonlandığında 53 yaşındadır en verimli çağında emekli aylığı bile bağlanmadan bürokrasi dışına itilmiştir.¹³⁴¹

Bu dönem yazdığı otobiyografisinde bu karardan dolayı aynı zamanda bir ferahlıkta yaşadığını belirtmiştir. Devlette görevi güzel rahattır ve o memleketi baştan başa gezmektedir: “Dağların delinişini, santrallerin kuruluşunu, pylonların cereyan hatlarının aşacağı dağları dolaşıyordum. Büyük ölçüde problemler içinde yoğurulmak, yeraltında ve yer üstünde iş ve inşa davalarının canlandırıcı havasını teneffüs etmek,

¹³³⁹ Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 9 Şubat 1951, Sayı: 3/12397, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 124.100.10

¹³⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Atatürk’ün Vasiyeti”, *Yön*, S. 78, 25 Eylül 1964, s.13. Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinde Celal Bayar Atatürk’ün Doğu’da bir üniversite kurma tasarısını yeniden gündeme taşımıştır. Şevket Süreyya da bu konu ile ilgili bir araştırma sürecine girmiştir. Bu araştırmayı da Bayar’a sunmayı düşünmektedir. Aynı Bayar onun Demokrat Parti ile çalışmayacağına karar vermiştir.

¹³⁴¹ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 159. Şevket Süreyya’nın 1.04.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu gereğince 60 yaşına kadar yasal çalışma hakkı bulunmaktaydı. Selahattin Erol, “Yaşlılık Sigortası ve Emeklilik Yaşı Tartışması”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, s.51.

bütün vatan toprağı üstünde insanla tabiatın devler savaşına katılmak, ancak efsanelerdeki kahramanların duyabileceğı engin hazlar veren bir şeydi... Üzüntü daha ziyade, insanın bağlandığı bir çalışma nizamından, zevk duyduğu birtakım işlerden ayrılmasından ve nihayet elle tutulur birtakım sebeplerden gelen bir histi. İç rahatlığına gelince bu, içimizi sıkıan birtakım meselelerin birden çözülmesinden gelen bir ferahlık, bir ruhi hürriyet duygusu gibi bir şeydi.”¹³⁴²

Burada dikkat edilmesi gereken husus iç sıkıntısıdır ve yazının devamında bu iç sıkıan mesele veya meselelerin ne olduğuna tahmin etmeye yarayacak bazı ifadelerle rastlanmaktadır: “Sen, sadece bir değerlendirme hatası içindesin. Hayatında daima, başarabileceğini değil, başarmak istediğini düşündün. Olabileceğı değil, olmasını istediğini aradım . . . Onun için, senin yenilgin, hakikatin yenilişı demek değildir. Yenilen, yalnız senin ölçüsüzlüğün ve dalaletindir.”¹³⁴³

Şevket Süreyya sıradan bir bürokrat ve daire adamı değildir. Kendi fikir ve davalarını hayata geçirmek isteyen bir gelecek vizyonu içinde çalışmaktadır; donanımlı ve birikimlidir, görüşlerini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Hem Atatürk ve hem İnönü dönemlerinde daha etkin bir pozisyona gelebilmek için de mücadele etmiştir.

Gelinen noktada özellikle 1940’lı yılların ortasından sonra o hep yakındığı bürokrasinin sıkıcı havası içinde çalışmak durumunda kalmıştır. Ayrıca mevcut siyasi ve toplumsal düzen içinde fikirlerini hayata geçirebilecek imkanlar da giderek azalmaktadır. Bir anlamda gerçek ile kendi idealleri arasında uçurumun farkına varmaktadır. Bu durumda diğer bir seçenek siyasete atılmasıdır. Çok partili hayata geçilirken Refik Koraltan onu Demokrat Partiye davet etmiş¹³⁴⁴ ve 1930 yılından beri üyesi olduğu CHP’den ise genel sekreter Memduh Şevket Esendal 1946 seçimlerinde ona mebus adayı olmasını önermiştir.¹³⁴⁵ Sonuçta ideallerinin çok partili bir rejim içinde de gerçekleşmeyeceğini bildiğinden veya başka nedenlerle bu teklifleri kabul etmemiştir.

Bu dönemi aslında üç bağlamda ele alınabilir: Demokrat Parti iktidarında Şevket Süreyya bir tür iç hesaplaşma yaşamış ve bunun etkisi ile toprak işlerine

¹³⁴² Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 471.

¹³⁴³ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 476.

¹³⁴⁴ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s. 224-225.

¹³⁴⁵ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 464.

yönelmiştir. Erken gelen emeklilikle hayatını sorgularken bunu kayıt altına da almış ve böylece otobiyografisi *Suyu Arayan Adam* ortaya çıkmıştır.¹³⁴⁶ Demokrat Parti iktidarının zor günlerini yaşadığı dönemde Adnan Menderes ile yakınlaşmaya başlamıştır.

Şevket Süreyya neden toprağa yönelmiştir? 1920'li yılların sonlarından itibaren belirli bir tempo ve heyecan içinde çalışmaya alışmış birinin kendini oyalayabileceği bir şeyler bulması normal karşılanabilir; ama bununla beraber topraksız bir göçmen oğlu olduğundan bir onda hep toprak özlemi olmuştur.¹³⁴⁷ Nazım Hikmet'in ifadesi ile "ufku kendi tarlasının sınırı ile çevrili bir köylüdür."¹³⁴⁸ Abdülhak Şinasi Hisar'a göre ise: "Şevket Süreyya Beye gelince, hâlis bir köylüdür. Bulgaristanlı bir Türk köylüsü. Köylü inadile bilen ve düşünen bir adam. Daha henüz topraktan ve çamurdan kurtulmamış eller ve gözler. Gözleri ki içine kadar hâlâ sarıdır. Bu ırgatbaşı, bir çiftçi inadile, toprakla değil, fikirlerle"¹³⁴⁹ oynamaktadır. Şimdi ise fikirler, rakamlar, plan ve projelerle uğraşmaktan sıkılan Şevket Süreyya artık toprağı işlemeye karar vermiştir.

Ayrıca Tek Parti döneminde köyün tarımın sorunlarının ele alınmadığını doğu ve Güneydoğudaki feodal düzenin tasfiyesini için hiçbir şey yapılmadığını sıkça da dillendirmiştir. Kalkınma onun için sadece sanayileşme ile özdeş bir şey değildir toprak reformunu bu kalkınma sürecinin önemli bir aşaması ve parçası olarak görmektedir. Onun için köye inmeyen inkılap derinleşip kökleşemezdi. Kalkınma tarım ve sanayinin birlikte ele alınması gereken bütüncül bir süreçtir.

Kadro dergisinde Naşit Hakkı'nın "Derebeyi ve Dersim"¹³⁵⁰, Yakup Kadri'nin "Yaban"¹³⁵¹ ve İsmail Hüsrev'in "Türkiye'de Köy İktisadiyatı"¹³⁵² isimli eserlerini tanıtırken de az da olsa konunun öneminde değinebilmiştir. Karaömerlioğlu'na göre:

¹³⁴⁶ Otobiyografi aşağıda biyografilerle ilgili kısımda ele alınmıştır. *Suyu Arayan Adam* 1950'li yıllarda yazılmış olmasına rağmen daha çok 1960'lı yıllarda ilgi görüp okunmaya başlanmıştır.

¹³⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 212.

¹³⁴⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 240.

¹³⁴⁹ Abdülhak Şinasi Hisar, "Yangın Var Bir Milliyetçinin Not Defteri 3", *Dünya*, 2 Nisan 1967.

¹³⁵⁰ Şevket Süreyya, "Derebeyi ve Dersim", *Kadro*, S.6, Haziran 1932, ss. 41-45.

¹³⁵¹ Şevket Süreyya, "Yaban", *Kadro*, S.18, Haziran 1933, ss. 80-87.

¹³⁵² Şevket Süreyya, "Bir İlk Eser: Türkiye Köy İktisadiyatı", *Kadro*, S. 34, T. Evvel 1934, ss. 34-39. Kadro dergisinde köy sorunları ile ilgili daha çok İsmail Hüsrev yazmıştı ve Şevket Süreyya'nın tanıttığı kitap da bu yazıların derlemesi ile meydana çıkmıştı. İnkılap ve Kadro'dan sonra derginin ikinci yayınıydı.

“Toprak reformuyla Kürt meselesi arasındaki ilişkiyi en esaslı ve yetkin bir şekilde dönemin özgün dergisi *Kadro* kurmaktaydı.”¹³⁵³

Şevket Süreyya Tek parti döneminin bu sorunla ilişkisini daha çok İsmet İnönü üzerinden ele almıştır İkinci Adam biyografisinin ilk iki cildinde ekonomi ve toprak reformunun ayrıcalıklı ve özel bir yeri vardı.¹³⁵⁴

İsmet İnönü Başbakanlığı Celal Bayar’a bırakmadan önce köye ve köylüye yönelik politik söylemi yeniden canlandırmış ve Şevket Süreyya bu dönemde Ahmet Emin Yalman’ın Tan gazetesinden bir dizi makale kaleme almıştır. İsmet İnönü 12 Aralık 1936 tarihinde Milli İktisat ve Tasarruf Haftasının açılış nutkunda tarımsal üretimi arttırmak için köylüye toprak verilmesini kombinalar tesisi ile de köyün yeniden organize edilmesinin düşünüldüğü dile getirmişti. Şevket Süreyya bunu iktidarın köyü ve toprak düzenini dönüştürmeyi amaçladığı radikal bir projesi olarak kabul etmiş kombinalar meselesini aydınlatmaya ve tanıtmaya yönelik yazıya yazmıştır.¹³⁵⁵ Ona göre: “Bütün inkılaplarda, yeni rejimin, değişiklik emirlerine en geç ve en az boyun eğen köydür. Çünkü köy, cemiyetin öyle bir parçasıdır ki orada "insan enerjisi" ile "tabiat"ın gücü, bilavasıta karşılaşır. Cemiyet en ziyade “köy”de "tabiat" a bağlıdır. İşlenmemiş tabiat ise, nimetlerini güç veren ve cemiyetin emirlerine güç boyun eğen bir kuvvettir. Çünkü tabiat mücadelesinde insanın yardımcısı ve icra kuvveti olan "Teknik., asıl köyde geridir.”¹³⁵⁶

İsmet İnönü’nün bu girişimi de saman alevi gibi parlayıp sönmüştür. 1945 yılında İsmet İnönü savaş günlerinde ekonomik zorlukları göğüsleyen aslı kütle olan küçük ve orta köylüleri kazanmaya yönelik Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nu siyasetin gündeme taşımışsa da Adnan Menderes gibi toprak sahiplerinin muhalefeti yüzünden bu işi de bir sonuca vardırnamamıştır. Köy, köylü ve toprak yine sahipsiz bırakılmıştır.

¹³⁵³ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 140

¹³⁵⁴ Aydemir *İkinci Adam c.1*, ss. 298-448, *İkinci Adam c.2*, ss. 297-420.

¹³⁵⁵ Aydemir, *İkinci Adam c.2*, ss. 322-330.

¹³⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “Köy Siyasetimizde Dönüm Noktası”, *Tan*, 21 Aralık 1936, s. 5. Diğer yazıları için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, “Anadolu’da 1000 Kombina Planlı Köy İktisadiyatı”, *Tan*, 10 ocak 1937, s.5; “Orta Yaylada Modern Bir Kombina Numunesi Atatürk Orman Çiftliği”, *Tan*, 17 ocak 1937, s.5; “Orta Anadolu Yaylasında Stepler Makineleşince”, *Tan*, 24 ocak 1937; “Ormanlaşan Türkiye’den Yeşil Türkiye’ye”, *Tan*, 31 ocak 1937, s.5; “Türkiye’de Köyleri Birleştirme Hareketi”, *Tan*, 28 şubat 1937, s.5.

1930’lardan itibaren devletçi politikalarla sanayileşme alanında nispeten önemli adımlar atılmıştır; ama tarım alanında köklü hiçbir değişikliğe gidilmemiştir. Şevket Süreyya bu anlamda ismet İnönü’den Atatürk’ün kalkınma alanında eksik bıraktığı işleri tamamlamasını beklemektedir. İkinci Dünya Savaşı koşulları böylesi bir çabayı mümkün kılacak uygun bir zemin teşkil etmemesine rağmen yine de İnönü cumhurbaşkanlığı döneminde eğitim ve kültür alanlarda gösterdiği radikalizmi tarım alanında gösteremediğini düşünmektedir. Burada Şevket Süreyya iki boyutlu bir hayal kırıklığı yaşamıştır. İnönü maiyetinde onun başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığında bir bürokrat olarak emek verdiği işler ve projeler hep yarım kalmış ve devletçi topyekûn kalkınma idealini gerçekleştirebilecek imkânlarla kavuşamamıştır. Demokrat Parti tarafından emekliye sevk edilmesi bu anlamda onun için ferahlatıcı ve rahatlatıcı olmuştur.

Şevket Süreyya için kişiler ve hükümetler değişse de Kadro dergisindeki iş ve inşa seferberliği tasavvuru hiç değişmeden kalmıştır. Ondaki kalkınma yaklaşımının temelinde bütün kaynaklarının rasyonel ve etkili bir şekilde kullanılarak tarımı ve sanayisini geliştirmiş müreffeh bir ülke tahayyülü bulunmaktadır. 1943 yılında Vedat Nedim’in *Hep Bu Topraktan* dergisinde yazdığı şu satırlar bu açıdan önemlidir: “Eski Türkiye, dışında kaldığı ve hiçbir zaman karışmadığı buhar inkılabının bir kurbanı oldu. Yeni Türkiye’nin ise elektrik ve motor inkılabının içinde mucizeli bir hamle ile yerini alması lazımdır...Yarıncı Türkiye’nin büyük ölçüde teknikleştirilmesi, büyük hesaplarla teşkilatlandırılması, bir göz açıp kapama müddetinde, yani elektrik ve motor süratiyle ileri bir memleket haline inkılap ederek yeni bir milli mucize yaratması lazımdır. Fakat küçük teşebbüs, küçük ve parçalı menfaat muharrikleri, mütevazı bütçe, küçük imar ve sanayileşme programları, bugünkü çalıştırma usulleri ve her gün dörtte üçü istenildiği gibi israf edilmek üzere sahibine bırakılmış vakitlerle bu inkılabın başarılmasına imkan yoktur. İsteklerimizi, ideallerimizi, iş ve inşa hesaplarımızı ancak masallarda yer alan hayal hudutlarına çıkarmamız lazımdır. Böyle geniş ve süratli kalkınmanın ilk muharrik kuvveti, böyle ürkütücü bir program genişliği ve sonra bu programın başarılması yolundaki milli teşkilatlandırma ve iş disiplini olacaktır.”¹³⁵⁷

¹³⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Bu Toprağın İmkânları: Büyük Ölçüde Teşkilatlandırılacak Türkiye”, *Hep Bu Topraktan*, S.1, Nisan 1943, s. 14-15. Bu dönemde çok fazla yazmamasına rağmen az sayıda

Emeklilik günlerinde İnkılabın başaramadığını düşündüğü şeyi kendine ait bir toprakta hayata geçirmeye çalışmıştır. Kendi anlatımından takip edelim: “Güneşin ilk ışıkları beni, Kayaş bendi şelaleciğinin başındaki sıranın üzerinde buldu. Çiftlik artık uyanmıştı. Burası, benim toprağımdır. Ne kadar küçük olsa da buraya ben “çiftliğim” derim. Bir yolun iki tarafında uzanır. Yolun bir tarafını yeşil bir kavaklık duvarı sınırlar. Diğer tarafında karasöğütler dağınık dallarını, yol geçidinin üzerine gererler. Sonra yolun güneyinde gürbüz bir meyve bahçesi Ayva, elma, Ankara armudu, vişne, kiraz ağaçları burada düzgün diziler halinde sıralanır. Bir tarafta söğütlerle akçaağaçlar arasında kaybolmuş beyaz badanalı, kırmızı kiremitli çiftlik damı görünür. Derelerin, arkların kenarları, birbirine karışmış kavaklar, salkım söğütlerle örtülüdür.

Bu çiftlikte her şeyi ben, kendi elimle yetiştirdim. Her avuç toprağında, her dalında emeğim ve alın terim vardır. Bu toprağın yazını kışını, gecesini gündüzünü, selini fırtınasını bilirim. Gün olmuş, bir yeşil halı gibi uzanan sebze arkları, bir göz açıp kapayacak kadar süren bir sağanaktan sonra birden kabaran bir selin önünde, süpürülmüş gitmiştir. Gün olmuş, mübarek bir nisan yağmuru gibi başlayan bir çisentinin arkasından düşen bir dolu sağanağından sonra, bahar açmış ağaçların biraz önce bir çiçek deryasını andıran güzelliği, bir çamur yığını halinde toprağa karışmıştır. Böyle anlarda, dalları, filizleri kırılan ağaçlar, kucaklarındaki evlatları ellerinden alınmış anneler gibi, yerde sürünen çiçeklerine, yapraklarına melül mahzun bakarlar.

Tabiat ana hem zalim hem lütufkardır. O ne sever, ne de acır. O, yalnız kendi kanununa uyar. Soğuk dondurur. Sıcak yakar. Fırtına dalları kırar, gövdeleri devirir. Haşarat hakkını ister. Adına “çiftliğim” dediğim şu bir avuç varlık, adına tabiat kanunları dediğimiz o haşarı kudretin elinde savrulur durur. Ama insan denilen yaratık yılmaz ve toprak ana her seferinde emreder:- Yeniden başla! Her gelen afet karşısında sizin hakkınız, sadece bir anlık acı bir tebessümden ibarettir. Güler, geçer ve yeniden başlarsınız.

Sabahın alacakaranlığında toprağımın üstünde beni ilk saranlar, köpeklerim oldular. Köpeklerim garip mahluklardır. Onlar, gece uyumazlar. Yolda, bahçede. Bağda, belde onların her dakika yapacakları işleri, vazifeleri vardır. Köpeklerimle ben, birbirlerimizin her halimizi biliriz. Kaderimiz, neşemiz birbirimize derhal malum olur.

da olsa yazdıklarında düşüncesindeki süreklilik takip edilebilmek mümkündür. Benzer bir yazı için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, “Herkes İşi, Herkes Ocak, Herkes Toprak”, *Çalışma*, S.1, 1945, ss. 17-18.

Köpeklerim konuşurlar, gülerler, ağlarlar. Ama daima bana uyararak, daima beni düşünerek ve daima benim için yaşarlar. Kümesler açılmıştı. Tavuklar yayılıyorlardı. Ördekler; suya dalmadan önce etrafıma toplanıp çizmelerimi gagaladılar. Sanki gelip kendilerini suların akıntısında kovalasarlarken seyretmemi istiyorlar gibiydiler. İnek böğürüyordu. Atım kişniyordu. Atım benim oralarda bulunduğumu hatta beni görmeden sezer. O zaman öyle sesler çıkarır, öyle huysuzluklar yapar ki, böyle zamanlarda onun başının nasıl şahladığını, yüz hatlarının nasıl gerildiğini, adalelerinde damarların nasıl kabardığını ben., onu görmesem bile gözümde canlandırıyorum. Bu anlarda ona bakan çocuk, onu zaptedemez olur. Yemini iter. Başını şiddetle benim olduğum tarafa çevirir. Ya benim, yanıma koşmak, yahut da benim onun yanına gelmemi ve yüzünü. Gözlerini okşamamı ister.

Ayva, elma, kayısı sıralan altına arı kovanları yerleştirilmiştir. Bunlar ağaçların altında, kırmızı gelincikler, peygamber çiçekleri, yabani hardallar arasında temiz., beyaz çatılarıyla uzaktan, peri masallarındaki cücelerin beyaz saraylarını andırırlar. Arılarım beni tanırlar. Ben de onları tanırım. Sıcaklığın en azgınlık verdiği saatlerde bile onların arasında çekinmeden dolaşabilirim. Ben yanlarına vardığım zaman arılar, henüz sabah neminin kalkmasını bekleyerek, kovanların ağızlarında öbek öbek toplanıyorlardı. Sabah nemi açılınca havalanacaklardı. Sonra kekik, yaban lalesi, yonca ve yayla gülü çiçeklerinden toplayacakları altın tozlarını peteklerine taşıyacaklardı. Bana sunacakları hediyelerini işte bu altın tozlarından yaratacaklardı. Gecelerinin çoğunu ve bana kalan günlerimin hepsini çiftliğimde geçiririm. Toprağımla aramızda, çetin bir savaş vardır. Burası bir yarı bataklık, bir yeşil vaha oldu. Bir hayaldi, bir hakikat haline geldi. Şimdi toprağımla ben, birbirimizin hem esiri, hem efendisiyiz. Zaman zaman Onun serin kucağına uzanırım, toprağın tatlı ve ebedi serinliğini sırtımda hissederim. O vakit ruhumun kasvetleri, rüzgarların görünmez kanatlarıyla yıkanır. Kaygılarım toprağın derinliklerine süzülür gider. İçimden birtakım mutluluk duygularının kabardığını, ruhumun bir başka aleme açıldığını duyarım.”¹³⁵⁸

İnzivaya çekildiği bu günlerde bir bakıma toprağın dönüşebileceğini dönüştürülebileceğini ortaya koymuştur. Bu, yaşanan hayal kırıklığının toprakta giderilmesi demektir. Yeni yaşamına böyle uyum sağlayabilmiştir. Şevket Süreyya

¹³⁵⁸ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, ss. 481-483.

düşüncelerinin hepten ütöpik bir karakterde olmadığını hem kendisine hem de çevresine göstermiştir. Ona göre Türkiye’de istenirse bütün topraklar bu şekilde mamur hala getirilebilir. Bu deneyim ve çabanın bütün ülke için de hayata geçirebileceğini kanıtlamak amacıyla 1960 darbesi ile başlayan yeni dönemde “Toprak Uyanırsa Ekmeksizköy Öğretmenin Hatıraları” isimli köy edebiyatı içinde değerlendirilebilecek otobiyografik, ütöpik bir köy kalkınması romanı yayınlamıştır. Emekli bir milli eğitim müfettişinin Ekmeksizköy örneğinde harabe ve bataklık bir toprağı etrafındaki insanları seferber ederek yeniden mamur hale getirmesinin öyküsüdür. Kendi deneyimleri ışığında ve özellikle siyaseti ve bürokrasiyi eleştiri odağına oturtarak Şevket Süreyya Tek parti döneminde savunduğı köyle ve toprakla ilgili fikirlerin gerçekleştirebileceğini dile getirmiştir.¹³⁵⁹

1950-60 döneminde kendini sadece toprağı vakfetmemiş otobiyografisini yazmış 1960 sonrasında yayınlayacağı romanı ve biyografileri için de hazırlık yapmıştır. Yine bu dönemde eski CHP’li yeni DP’li arkadaşları da onu Kayaş’taki çiftliğinde ziyaret etmektedir.¹³⁶⁰ Siyasetin ve bürokrasinin dışında olsa da tümüyle ülke meselelerinden kendini soyutlamış değildir. O toprağı işler ve fethederken Adnan Menderes önderliğindeki Demokrat Parti de başta kır ve köylerde olmak üzere gerçek kapitalizm devrini başlatmışlardı.¹³⁶¹

Bu noktada Şevket Süreyya’nın 1950-60 arasındaki Demokrat Parti iktidarı ve bu iktidarın en kuvvetli adamı olarak değerlendirdiğı Adnan Menderes hakkındaki görüş ve değerlendirmelerine bakmak gerekmektedir.

Adnan Menderes siyaset sahnesinde aslında yeni bir isim değildir. 1930 yılında muhalif Serbest Fırka içinde bulunmuş ve partinin kapatılması üzerinde CHP’ye katılmıştır. Bu günlerde Aydın’ı ziyaret eden Atatürk CHP il teşkilatının hala Serbest

¹³⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Toprak Uyanırsa? Ekmeksizköy Öğretmenin Hatıraları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963. Romanın önsözü Yakup kadri tarafından yazılmış Şevket Süreyya romanı İsmail Hakkı Tonguç’a ithaf etmiştir. Yayımlanmadan önce kitaptan bir parça Şevket Süreyya tarafından Yön dergisinde yayımlanmıştır: Şevket Süreyya Aydemir, “Lokomotif”, *Yön*, s. 62, 20 Şubat 1963, s. 10. Aşağıda ele alınacağı gibi Şevket Süreyya Cumhuriyet gazetesinde köy ve toprak reformu ile ilgili pek çok yazı da yazmıştır. Toprak meselesi onun temel konularından biridir. Toprak Uyanırsa hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Ertan Engin, “Didaktik ve Ütöpik Bir Roman; Toprak Uyanırsa”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.1, 2015, ss. 23-30; Cumhur Aslan-Olgun Bilir, “Gerçek ile Ütopya Arasında Şevket Süreyya”, *Humanitas*, s.3, 2014, ss. 15-26.

¹³⁶⁰ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 168.

¹³⁶¹ Demokrat Parti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004; Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Fırka taraftarlarının elinde olduğu dedikoduları yüzünden teşkilat binasına uğramak istememiş nihayetinde bazı partililerin ısrarları neticesinde binaya gelerek Adnan Menderes ile görüşmüştür. Bu görüşmede ziraat, kooperatifleşme kredi işleri bahsinde söyledikleri ile Atatürk'ün dikkatini çekmeyi başarmıştır. Daha sonra çeşitli parti kademelerinde görev yapan Menderes'i Şükrü Saraçoğlu Cumhurbaşkanı İnönü'ye tavsiye ettiği gibi bir ara onu tarım bakanı yapmayı bile düşünmüştür.¹³⁶²

Tek parti dönemi ona siyasete girmesi için pek fırsat sunmamıştır. Bir toprak ağası olan 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na itiraz ederken siyasette sivrilene ve Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden yolu açan Menderes de köy ve toprakla yakından ilgilenmektedir. Şevket Süreyya'ya göre ondan bir toprak reformu beklemek zaten gerçekçi değildir; ama tarımda kapitalistleşmeyi başlatan Adnan Menderes'tir. Köye yol, traktör; köylünün mahsulüne iyi fiyat Adnan Menderes ile beraber gelmişti. Menderes bir ulusal pazar yaratmak için gerekli alt yapı yatırımlarını hızla hayata geçirmiştir. Neticede ekilebilir tarım alanları artmış ve üretim çoğalmıştır. CHP'nin iktidarı döneminde ihmal ettiği İkinci Dünya Savaşı'nda giderek ezilen köylünün gerçek umudu olmuştu. O bir anlamda savaş sonrası dönemin beklenen lideriydi.¹³⁶³ Kendisi Kayaş'taki çiftliğini verimli bir toprağa dönüştürürken Adnan Menderes'te bunu Türkiye ölçeğinde gerçekleştirmeye çalışmaktaydı.

Şevket Süreyya'nın Demokrat Parti ile 1950'li yılların sonlarında doğru yakınlaştığı bilinmektedir.¹³⁶⁴ Bu yakınlaşmanın kendi açısından en somut kanıtı bir Menderes biyografisi yazmış olmasıdır. Ayrıca bu durum Şevket Süreyya'nın 1960 darbesini bir ihtilal olarak olumlamasına rağmen aydın, asker-sivil bürokrasinin başını çektiği DP karşıtı muhalefetin içinde yer almadığı anlamına gelmektedir. Siyaseti ve tarihi büyük adamlar ve kahramanlar açısından anlatmak, yorumlamak isteyen Şevket Süreyya için Menderes'i ele almak normal gibi gözükse de bu durumun başka sebepleri de olabilir. Nihayetinde o yazdığı Tek Adam ve İkinci Adam biyografileri ile kahramanlar çağını ve bu çağın sonlanışını anlatmıştır.¹³⁶⁵

¹³⁶² Aydemir, *Menderes'in Dramı*, ss. 87-88, s.106-107. Adnan Menderes'in Demokrat Parti iktidarı öncesindeki faaliyetleri için bkz. Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2006.

¹³⁶³ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 206-219.

¹³⁶⁴ Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 451-452 Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 168-170.

¹³⁶⁵ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s.124.

Şevket Süreyya onun için Adnan Menderes, Atatürk ve İnönü ayarında bir lider ve devlet adamı değilse de toprağı bilen, büyük rakamlardan korkmayan, güçlü bir iş yapma ve inşa isteğine sahip bir liderdir. Demir Kırat'ın süvarisi olarak partinin tarım ve sanayide kalkınmacı bir yaklaşımı benimsenmesini sağlayan kişi Menderes'tir. Dolayısıyla Şevket Süreyya için Demokrat Parti demek Adnan Menderes demektir.¹³⁶⁶ Böylesi bir icra kudreti gösteren Menderes'in en büyük şanssızlığı çok partili hayatta kendisini Tek Adam gibi görmesi olmuştur.¹³⁶⁷

Atatürk öldükten sonra “Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan” unvanlarını alarak iktidarını sağlamlaştıran; ama bunu ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyen için kullanmayan İnönü eleştirisi hatırladığında Şevket Süreyya'nın bu tek adam olma arzusunu da olumladığı ileri sürülebilir. Çok partili hayat içinde sivrilen başka herhangi bir politik lider üzerine biyografi yazmadığı düşünüldüğünde Menderes Şevket Süreyya'nın çok partili rejimdeki kahramanı olarak kabul edilebilir. Atatürk'ün ölümünden sonra özellikle ekonomi alanında cesur kararlar alabilen, eyleme dönük ve kafasındaki ideali tahakkuk ettirmek için sonuna kadar giden bir lider imajı İnönü bürokrasisinde böylesi bir arayış içinde biraz da verimsiz çalışmış bir Şevket Süreyya için oldukça önemlidir.

Şevket Süreyya bu yüzden Menderes'in biyografisini yazmayı tercih etmiş ve bu yüzden Demokrat Parti saflarına yer almaktan çekinmemiştir. Uzun süre CHP içinde yer almış ve devletçiliği savunduğu için Demokrat Parti tarafından işine son verilen biri için bu durum bir çelişki midir? Bunu anlamak için onun Menderes'le yaptığı konuşmalardan verdiği bazı örneklerle bakmak yeterli olmaktadır: “Toprağı ve yapıya yöneldiği zaman Menderes, kuşkusuz, bir güçtü. Büyük rakamlardan korkmayan adamdı. Büyük kararlardan heyecan duyardı. Şu sahneyi hatırlıyorum: Bir yurt gezisinden dönmüştüm. Menderes'in mütevazı sofrasındaydık. Ünye'de yolu sağa, sola kırtmaktansa “*Denizi doldurup geçelim!*” diyen bir vekilinin, bu karar gücündeki manayı anlatmaya çalıştığım zaman, ne kadar duygulanmıştı. O anda yüzünde beliren ifadeler, hala gözümün önündedir. Partinin başkanı, hükûmetin başkanı, kıratın süvarisi, hulasa memleketin, adeta tek sözcüsüydü. Eğer kendini, yalnız büyük rakamlara, yalnız büyük inşa işlerine verseydi ve birtakım uğursuz

¹³⁶⁶ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 141-141, s.152, s. 162.

¹³⁶⁷ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 240.

telkinler, onu bu yoldan ayırmaya çalışmasaydı diye hala düşünürüm...”¹³⁶⁸ diğer bir anekdotu ise şöyledir: “Nazik bir kabulü sırasında kendisine, bu konuyu işaret ederek başka türlü konuşurken yüzünde, ancak doğrulayıcı, kabul edici ifadeler okumuşumdur: *‘Sizin diyagramınız düşmedi. Ama bir anda düşebilir. Dere geçilmiştir, ama kumda boğulabilirsiniz. Sizin bayrağınız, İş ve İnşa olmalıdır. Yollar, barajlar, fabrikalar, mektepler ve bütün bunlar. İsmet Paşa kayası ile boğuşmak niçin?’* Memleketin Hidrolik potansiyelinin (Göl ve nehir kaynaklarından Enerji üretimi gücünün) ancak yüzde yarımını kullandığımızı (1959’da), eldeki projelere göre ise, 1975’te de ancak %15’ini kullanabileceğimizi, Batı ülkelerinde kendi potansiyellerinin %70-90 kısmının kullanıldığını dinlerken, yüzünün aldığı mutlu ifadeyi hatırlarım. Bu izahat ona, sanki masalların, el dokunulmamış hazinelerini açıyordu... Evet, büyük rakamlardan ve büyük projelerden korkmayan insandı. Öyle kalabilseydi, tarihi misyonunu yerine getirmiş olacaktı. Ama enerjisinin çoğunu, küçük ve değersiz kavgalarla, bir türlü kurtulamadığı sabit fikirler içinde harcıyordu...”¹³⁶⁹

Şevket Süreyya Tek Parti dönemi boyunca bürokrasinin inkılap heyecanını dizginleyip boğmasından ve özellikle İnönü’nün köyü ve toprağı hareketlendirebilecek ve yer yer enflasyonist olabilecek bir ekonomi politika izlememesinden çokça yakınmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun için çelişkili bir durum olmadığı görülmektedir. Menderes’in şahsında kendisinin özlediği eylem gücünü ve iradeyi bulmuş olmalıdır. Kaldı ki yukarıdaki alıntılardan Şevket Süreyya’nın Adnan Menderes ile Demokrat Parti açısından siyaset ve ekonominin giderek bir çıkmaza girdiği 1957 seçimlerden sonra yakınlaştığı anlaşılmaktadır. Normal bir seçim yapıldığı takdirde Demokrat Parti’nin iktidarı kaybetme ihtimali de az değildir. Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın bunu herhangi bir görev ve makam vb. şeyler için yaptığı da söylenemez. Çok önemseydiği bu kalkınmacı anlayış ve iradenin devam etmesi yönünde kendince bir katkı sağlamaya çalışmış olabilir.

Bu yakınlaşmaya Demokrat Parti’nin güç kaybetmeye başlaması da neden olmuştur. Bu durum Şevket Süreyya’nın da işaret ettiği gibi bu süreç 1954 yılında başlamış ve 1957 seçimlerin sonra daha belirgin bir hal almıştır.¹³⁷⁰

¹³⁶⁸ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 210.

¹³⁶⁹ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s. 240.

¹³⁷⁰ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 234, s.306.

Şevket Süreyya'ya göre 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı devraldığında Demokrat Parti grev hakkı tanımayı, irticaya hayat hakkı vermemeyi, devlet borçlarını arttırmamayı, altın ihtiyatını korumayı, hayat pahalılığını önlemeyi, bütçe açığı vermeden borçlanmayı, masrafların kısılmasını, adli teminat tesis etmeyi, basını daha da özgürleştirmeyi, millete mal olmuş Atatürk inkılaplarını korumayı anti-demokratik kanunları hızla kaldırmayı topluma taahhüt etmiştir. 1950-60 dönemi icraatına bakıldığında partinin bu taahhütlerin hemen hemen hiçbirini yerine getirmediği gibi pek çok alanda daha da geriye giden uygulamalara yöneldiği ve hatta ekonomi alanında ülkeyi 1958 yılındaki devalüasyonla zirve yapan bir hayat pahalılığı ve enflasyona karşı karşıya bıraktığı görülmüştür.¹³⁷¹

Demokrat Parti bu süreçte muhalefete karşı giderek daha sertleşmiş, üniversite, aydınlar, asker-sivil bürokrasi ve basın giderek partiden uzaklaşmış ve dışarıdan para bulmak giderek güç hale gelmiş ve Batı finans çevreleri partiye borç vermek için daha planlı bir ekonomi yönetimine geçme şartını ileri sürmeye başlamışlardır. Demokrat Parti gönülsüzce de olsa dış dünyanın tavsiyelerini uymaya karar vererek 1958'de bir Koordinasyon Bakanlığı kurmuştur. Bu süreç kamuoyundan olabildiğince gizlemiş ve bunun bir planlı ekonomiye geçiş olmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. 4 Ağustos 1958 tarihinde Demokrat Parti IMF müzakereleri sonucunda devalüasyona gitmiş bir "Envestisman Program Komitesi" kurmayı da taahhüt etmiştir. Ancak planla değil liderinin eylem ve aksiyonuyla iş gören Demokrat Parti'nin elinde böyle bir komite işler hale getirecek projesi yoktur.¹³⁷²

Şevket Süreyya'nın Menderes ile görüşmelerinin sıklaşması bu planlı ekonomiye geçiş sancıları ile doğrudan alakalı olabilir. Nitekim Şevket Süreyya'da Menderes'in planlama karşıtı popülist ve enflasyonist kalkınma politikalarının doğuracağı sıkıntıların farkındaydı; partinin ekonomi işlerini olumlu ve olumsuz tarafları ile bir bütün olarak değerlendirebiliyordu. Ona göre yatırımlar giderek büyümekte, krediler imkanları ve bankada mevduatlar artmakta, tarımda altyapı ihtiyaçları giderilmekte ve sanayileşmede önemli adımlar atılmaktadır. Dolayısıyla bu tarz kapitalist gelişiminin sıkıntıları olacaktır ve bunlar da giderilmez değildir. Ona

¹³⁷¹ Aydemir, *İhtilalin Mantiği*, s. 227-228.

¹³⁷² İlhan Tekeli, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesi'nin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak", *Modernizmin Yansımaları 60'lı Yıllarda Türkiye*, Haz. R. F. Barbaros-E.J. Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, s.43.

göre iktisadi büyüme dış ticaret dengesi açık vermeden enflasyona gitmeden de sağlanabilirdi. Şevket Süreyya bu ekonomik sıkışmaya daha olumlu bakma taraftarıdır: “Ama işin bir olumlu tarafı da yok muydu? Elbette ki vardı, ödeme ve yatırım şekilleri üzerinde durmazsak, yerli sanayi geliyordu. Şeker, çimento, dokumalar ve diğer bazı üretim mamulleri, artık ve tedricen, birer ithal malı olmaktan çıkıyordu. Yani bunlar için ödenen dövizler, artık ve yavaş yavaş ödenmeyecekti. Bu bir kazançtı. Ve Menderes’in, ne kadar tartışılırsa tartışılsın, elle tutulur kazançlar hanesinde, bu başarılar gösterilmelidir. Öyle geliyor ki, eğer birtakım ilkel telkinler ve ilk zafer neşesinin verdiği, “biz yaparız” kompleksi değil de, yabancı uzmanların da yardımından faydalanılarak ve 1943-1946 arasında ele alınan envanter ve konu etütlerini de nazara alacak bir toplu planlama işine girilseydi, enflasyonist gidiş önlenebilirdi. Menderes’in, aslında başarılar da getiren iyi niyetli gayreti, birtakım basit, görüşleri ve davranışları sistemsiz, aşın benlik gururuna kapılmış insanların etkisinden kurtarılabilirdi. Suiistimal sözleri, misalleri de, büsbütün ortadan kalkmasa bile, elbette azalırdı. Hulasa bu iş düzenlenebilirdi!..”¹³⁷³

Şevket Süreyya İnönü döneminde rafa kaldırılan planları bir kez daha işaret etmektedir. Ve bu bağlamda olumladığı Menderes’in kalkınmacı pratiğine kendi ideolojisi doğrultusunda katkı vermek giderek belki de etkili olmak istemektedir. Üstelik muhalefetteki CHP iktidarın plansız ekonomik gidişatını çokça eleştirince 1955 yılında Menderes İnönü’ye Şevket Süreyya’nın hazırladığı savaş sonrası kalkınma programlarının akıbetini hatırlatmak zorunda kalmıştır.¹³⁷⁴ Adnan Menderes’in onu ihtiyaç duyduğu bir zamanda hatırlamış olması da normaldir.

Şevket Süreyya’nın o dönemde ve sonrasında cevabını aradığı soru iktisadi kalkınmanın neden demokratik bir kurumsallaşma ile birlikte hayata geçirilemediğidir? Adnan Menderes tek parti hükümetlerinin yapamadığını yapmış tarım ve sanayiye canlandırabilmiştir. Dolayısıyla o üst yapı inkılabına önem veren Türk inkılabının altyapı devrimleri ile tamamlaması gerektiğini düşünmektedir. Kadro dergisinden beri savunduğu inkılabı eleştirdiği yön de burasıdır. Menderes’i önemsemesini sebebi de budur. Siyaseti halka götüren iktisadi politikaları ile halkın günlük yaşamını değiştiren Demokrat Parti’nin lideri Menderes içinden çıktığı tek

¹³⁷³ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 303-304.

¹³⁷⁴ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 222-223.

parti zihniyetinden kurtulamayarak kalkınmayı demokratik bir zeminde tesis edememiştir.

Şevket Süreyya'ya göre bunun en önemli nedenlerinden biri Menderes'in çift şahsiyetli olmasıdır. Başka bir ifade ile o dengeli bir kişiliğe sahip değildir. İddialı ve hırslı bir siyasi lider için bu büyük bir zafiyet demektir. Şevket Süreyya'nın gözünde bu durum Menderes'in Atatürk ve İnönü gibi kahraman kategorisine dahil edilmesine de engeldir. Menderes idealistle, demagogu, iş ve inşaa adamı ile çıkırtkanı, kahramanla şeytanı yan yana yaşatan biridir. Menderes bazen romantik, aşırı realist, yaptığı işlere kendini bütünüyle veren bazen de hercai, sözüne güvenilmeyen, fevri ve telkinlere açık bir mizaç sergilemektedir.¹³⁷⁵

Menderes'in siyasi anlamda en temel özelliği memleketin kalkınma işlerinde büyük rakamlardan korkmaması büyük inşaa kararlarını alma inisiyatifini gösterebilmesidir. Bu Türk siyasi tarihinde çok alışılmış bir durum değildir. Toprağın fethedilmesinde, suların zapturapt altına alınışında, alt yatırımlarının hayat geçirilmesi ve sanayileşmede süreçlerinde Menderes'e inşaa bir ihtiras hakimdir. Bu yönü ve özellikleri ile halkın sevgisi tam anlamı ile bir halk adamıdır.¹³⁷⁶ Bu kişiliğinin Büyük Menderes tarafıdır; ama kişiliğinin bir de siyasi ihtirasına yenik düşen, çocuk ve gençlik çağlarının bütün zaaflarını barındıran bir küçük menderes tarafı bulunmaktadır: "Uysal, zebun, mahviyeti, yahut yarını kalan kültürünün, yalnız, düzensiz gecen gençliğinin, disiplinsiz hayatının, bazen yetersizliğini, bazen de bulunu ile eksiklerini, zaaflarını ortaya koyan bir Küçük Menderes!... Ama Menderes, muhakkak ki, romantik bir vatanperverdi. Vatan onun kabıydı. Vatan sathı da mekânı. Küçük Menderes bir hiçti. Ama, Büyük Menderes Vatan ufuklarına baktığı zaman bu, ufukları bazen, kendine dar gören insanlardan biriydi... Hele toprağa bağlılığı ve toprak anlayışı ile."¹³⁷⁷

Menderes aynı zamanda hem cesur hem ürkek hem duygulu hem katı, hem atılgan hem kararsız, hem bencil hem başkalarını düşünen biri olabilmektedir.¹³⁷⁸ Romantik bir vatansever olarak Menderes'in büyük ihtirasları kolayca ve aniden küçük hesaplara dönüşebilmekte ve bu durum onun kalkınma heyecanı, karar gücü

¹³⁷⁵ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 147, s. 237.

¹³⁷⁶ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 239-240.

¹³⁷⁷ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s. 213-214.

¹³⁷⁸ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s. 185.

halka ve toprağa bağılığını zedelemektedir.¹³⁷⁹ Ayrıca aşırı duygusal ve değişken karakteri iktidar ve muhalefet ilişkilerinin hoşgörü ve uzlaşma temelinde kurulmasına engel olmuştur. Menderes'in iki şahsiyetliliğinin en somut göstergesi ondaki İnönü fobisidir.¹³⁸⁰

Bu fobi yüzünden muhalefete karşı aşırı ölçüsüz davranmış ve ağır ve hakaretamiz bir dil kullanmasına yol açmıştır. Bir seçim kanunu hazırlayarak çok partili rejimin yolunu açan CHP çizgisi devam ettirilememiş demokratik bir düzen için kalkınma beraberinde demokrasinin içselleştirildiği ve kurumsallaştığı bir siyasi yapı yaratamamıştır. Neticede kısır siyasi tartışmalar ekonomi yönetimindeki aşılmaz zorluklarla birleşince ordunun inisiyatifi kullanmak zorunda kalmış seçimle gelen Menderes bir darbe ile devrilmiştir.

Şevket Süreyya'yı Menderes'i desteklemeye iten üç önemli unsurdan bahsedilebilir. Popülizm, pragmatizm ve kalkınmacılıktır (developmantalism).¹³⁸¹ Şevket Süreyya Demokrat Parti Çizgisi ve geleneği ile bu üç nokta üzerinde buluşabilmiştir.

Menderes'in halkla kurduğu ilişkiyi kalkınmacılık açısından olumlarken sokağın ve kalabalığın dolayısıyla Menderes tarafından formüle edildiği şekli ile “milli irade”nin de her şey demek olmadığını da işaret ederek bu popülizmle arasına mesafe koymaktadır. Öte yandan halkla ilişki kurma halka gitme anlamında Demokrat Parti CHP'yi aşan bir yaklaşım içindedir. Kadro, program ve dünya görüşü açısından iki parti arasında temelde bir farklılık olmasına rağmen Demokrat Parti siyaseti toplumsal bir tabana oturtma sürecinde önemli bir işlev görmüştür.¹³⁸²

Yine pragmatizme Şevket Süreyya Atatürk ve İnönü'den dolayı yabancı değildir. Bu iki isim doktrinleşme çabalarına karşı hep mesafeli ve kuşkulu olmuşlardır. Menderes bunu daha ileri boyuta taşıyarak üniversiteye, aydınlara ve uzmanlara karşı bir güvensizliğe dönüştürmüştür. Süreyya'nın dediği gibi 1950-54

¹³⁷⁹ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.478. Menderes biyografisinin yazılma nedenlerinden biri de onu ruh yapısı ve psikolojik özellikleri ele alabilmektir. Bu anlamda Menderes'in dramı politik psikiyatri alanına da öncü bir katkıdır. Menderes'in kişiliği üzerine daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Süleyman İnan, “Adnan Menderes'in Mizacı Üzerine Psiko-Biyografi Bir Deneme”, *Türkiye Günlüğü*, s.107, 2011, ss .57-68.

¹³⁸⁰ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 241-244.

¹³⁸¹ Süleyman İnan, “Türk Siyasetinde Adnan Menderes”, *Türk Yurdu*, s.289, 2011, s. 49-50.

¹³⁸² Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.193, ss. 202-205.

dönemindeki gelişme ve büyüme trendi daha sonra yavaşlayınca partinin bir düşünen adama ihtiyaç duyduğu da ortaya çıkmıştır.¹³⁸³

CHP'nin pragmatizmi 1930'larda Atatürk'ün dil tarih ve kültür işlerine yoğunlaşması ile İnönü'nün elinde bürokrasiye teslim olarak dinamizmini kaybetmiş gibidir. Oysa devlet hizmetinden gelmeyen Menderes kendi kişisel hırsı ve heyecanı ile bu bürokrasiyi devre dışı bırakabilmiştir.¹³⁸⁴ Tarım ve sanayideki kalkınma hamlelerin temelinde bu irade bulunmaktadır.

Kalkınmacılık aslında karma kapitalist bir ekonomik düzen demektir. CHP ve DP'nin iktisadi politika tercihleri arasında da esaslı bir fark yoktur. Rejimi siyaseten ve iktisaden liberalleştirme de öncülük CHP'ye aittir. Demokrat Parti elverişli dış konjonktür ile bu liberalizmi devam ettirmiş 1953 yılında bu modelin tıkanması onu daha devletçi, müdahaleci pratikleri benimsemeye itmiştir.¹³⁸⁵

Şevket Süreyya'ya göre Demokrat Parti ithalata, dış yardıma bağımlı enflasyonist bütçenin hep açık verdiği bir büyüme modelini tercih etmesi yaşanan iktisadi krizin de sebebidir. Plansız ve disiplinsiz ekonomi yönetiminde popülizm kredi kaynak ve ihalelerin dağıtımında partinin kendi taraftarlarını kayırdığı bir rüşvet ve yolsuzluk çarkına yol açmaktadır.¹³⁸⁶

Bütün bunlara rağmen ideolojisiindeki katı devletçi elitist bir kalkınma anlayışına sahip olmasına ve bu zikredilen eleştirilere rağmen Menderes'e sempati duyması ve Demokrat Partiyi desteklemesi onun ülke siyaseti ve ekonomisindeki değişme bigâne kalamadığını da göstermektedir. Şevket Süreyya'ya göre partinin siyasi ve ekonomik söylem ve pratiği yukarıda sıralana eleştiriler ışığında bir reforma tabi tutulursa işler düzelebilir.¹³⁸⁷

Nitekim 27 Mayıs darbesi ekonomik anlamda Demokrat Parti kalkınmacılığının günün koşullarında disipline edilmesinden başka bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığında DP döneminde de 1960 sonrasında Şevket Süreyya'nın kalkınma sorununu aynı eksende aldığı ileri sürülebilir.

¹³⁸³ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.226.

¹³⁸⁴ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 103-104.

¹³⁸⁵ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.197.

¹³⁸⁶ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 220, s.230.

¹³⁸⁷ Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s. 225, s. 303-304.

4.2.Otobiyografi, Biyografiler ve Tarih

1960'lı yıllar Şevket Süreyya açısından yeni ve hareketli bir dönemin başlangıcı demektir. Bu dönemde Kadro dergisindeki gibi önemli bir düşünsel pozisyonda değildir ve Kadro sonrasındaki üst düzey bürokratik kariyeri de geride kalmıştır. Şevket Süreyya kendi çabası ile 1959 yılında Suyu Arayan Adam otobiyografisini yayınlamış Tek Adam biyografisini de yazma sürecindedir. Bu dönemde önce Yön dergisinde daha sonrasında ise Cumhuriyet gazetesinde yazılar kaleme almıştır. Genelde Kadro dergisi fikriyatı ve zihniyetinin bir mirasçısı olarak kabul edilen Yön dergisinde yazdığı için önemszenmesine rağmen Yön'deki düşünsel mesaisi Kadro dergisindeki kadar yoğun değildir.

Cumhuriyet gazetesinde ise kitaplarındaki tarihsel bilgi ve perspektife ayrıca Tek Parti dönemi anı ve deneyimlerine dayanarak aktüel meseleleri ele almıştır. Oysa bu dönemde Şevket Süreyya artık bir tarih ve biyografi yazarıdır. 1963-1972 yılları arasında Tek Adam, İkinci Adam, Menderes'in Dramı ve Enver Paşa biyografileri ile popüler bir yazar haline gelmiştir. Şevket Süreyya artık çok satan ve okunan kitapların yazarı olarak anılmaktadır. Bu şöhrete altmışlı yaşlarında ulaşmıştır. Bu durum entelektüelin sivil yükselişi olarak nitelendirilebilir. Yoğun bir yazım süreci içine girmiştir. Panel, açık oturum, konferans, forum, söyleşilere ve televizyon programlarına davet edilmektedir.

Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü'nde Arch 02057 Numaralı "Vala Nureddin Papers" belge koleksiyonundan elde edilen mektup ve yazışmalara bakıldığında Şevket Süreyya'nın 1960'lı yıllardan itibaren biyografileri yazma sürecinde oldukça yoğun bir mesai içinde çalıştığını görülebilmek mümkündür. Bu belge koleksiyonunda ağırlıklı olarak Şevket Süreyya'nın Vala Nureddin ve eşi Müzehher Vala Nureddin ile yazışmaları bulunmaktadır. Bu yazışmalardan onun günlük hayatı ile oldukça önemli ayrıntılara aynı zamanda yoğun bir çalışma temposu içinde bir entelektüelin çalışma koşulları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Şevket Süreyya "Valacığım" hitabı ile başlayan 18 Temmuz 1965 tarihli mektubunda "Ben Ankara'da mahpusum. Ama yorulmadım. Evde durmadan çalışıyorum. Fakat sıcaklar verimi çok indiriyor. Mamafih ikinci adam ilerledi." Yine "Sevgili Müzehherim" hitabıyla başlayan 10 Ocak 1968 tarihinde daktilo edilmiş bir mektubunda: "Suyu Arayan Adam'ın III. Baskısı çıktı.

İkinci Adam'ın birinci cildinin yeni baskısı da yapılıyor. Diğerleri onları takip edecek. Ama daha İkinci Adam'ın III. cildini henüz ve hatta kısmen gönderebildim. Araya bir şeyler girdi" ve Ayrıca 22 Şubat 1970 tarihli yine Müzehher Va-Nu'ya yazdığı diğer bir mektubunda "Enver Paşa'nın ikinci cildinin baskısı devam ediyor. Bütün tashihler ve mükerreren benden geçtiği için uzuyor. Bir de Tek Adam'ın ikinci cildinin dördüncü baskısının revizyonu ve tashihleri. Sonra konferanslar, makaleler, toplantılar vb..."

5 Şubat 1972 tarihli başka bir mektubunda: "Gazetede haftalık yazılarımı da yetiştirmeye çalışıyorum. Ama tanıdığım ve tanımadığım ziyaretçilerle, mekteplerinin kendilerine verdiği vazifeler hakkında bir şeyler sorup, tarihi bilgiler edinmek zorunluğu duyanlara da vakit ayırmak lazım. Bu da bir vazife mi, bir zevk mi artık bilmiyorum."¹³⁸⁸ ifadeleri ile bu yoğun mesaiyi özetlemiştir.

Tek parti devrinin önemli ve sembol isimlerinden biri olarak siyasi, entelektüel ve bürokratik pek çok ismi ile ilişki içerisindeydi. Her görüşte ve fıkirden kimseye kapısı daima açık olmuştur. CHP'lisi de Demokrat Partilisi de, solcusu da istediği zaman onu evinde ziyaret edebilmektedir. Anlatmayı sevdiği kadar karşısındaki dinlemeyi de sever. Kimseye de görüşlerinden ve ideolojisinden ötürü önyargılı yaklaşmaz. Gelen gidenin eksik olmadığı günün bütün meselelerinin semaver çayı eşliğinde tartışıldığı Bahçelievler'deki evinde polis de onu ve evine girip çıkan herkesi bu vesile ile izlemekte fişlemektedir. Bu yoğun görüşme trafiğine rağmen Şevket Süreyya kendine çalışabilecek zaman yaratarak kitaplarını yazabilmektedir.¹³⁸⁹

¹³⁸⁸ Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi'nde Şevket Süreyya Aydemir antetli kağıtlara daktilo edilmiş mektuplarda özellikle 1960'lı yılların ortası ile 1970'li yılların ortasında kadar uzana bir dizi mektupta Şevket Süreyya'nın kendi ifadesi ile "bir vatandaşın günlük işlerine" dair ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bu arşivi oluşturan belge mektup fotoğraf ve dergiler 1997 yılında Vala Nureddin'in eşi Müzehher Vala Nureddin tarafından bağışlanmıştır. Arşiv sadece Şevket Süreyya Aydemir'in değil Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Zekeriya ve Yıldız Sertel gibi pek çok önemli isimlerle yapılan yazışmaları ve Nazım Hikmet'in daktilo ve el yazılarını da içermektedir. Arşivin içeriği için bkz. <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH02057> (05.04.2020). Ayrıca Müzehher Vala Nureddin, Şevket Süreyya ile bu yaptıkları bu mektuplaşmaları anı kitabına da almıştır. Müzehher Va-Nu, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987, ss. 174-187. 1960'lı yılların sonunda tanıştığı ve kitap çalışmalarında asistanlığını yapan Aysel Kutlu (Bayramoğlu) Şevket Süreyya ile mektuplaşmaları ise 9-15 Mayıs 1994 tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Bu mektuplar daha sonra şu kitaba da alınmıştır Mehmet Sadık Bozkurt, *Aysel Tarihe Tanık Hayat*, İleri Yayınları, İstanbul, 2015. Ayrıca Azra Erhat ile Şevket Süreyya mektuplaşmaları da son dönemde yayınlanmıştır. Cengiz Bektaş, *Azra Erhat Mektupları-I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 245-278.

¹³⁸⁹ "Şevket Süreyya Aydemir'den Aysel Kutlu'ya Dost Mektupları 6 Kapısı Herkese Açıldı", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1994, s.10; Mustafa Şerif Onaran "Evi Bir Dergâh Gibiydi", *Cumhuriyet Dergi*, 18 Nisan 1999, s.14-15.

Yön dergisi yazılarında Kemalizm, kalkınma ve devletçilik eksenli bir Türk sosyalizmi önerisini 1960'lı yılların koşullarında yeniden formüle etmiş ve Kadro dergisine yaptığı göndermelerle de Yön'ün ideolojik mirasına dikkat çekmiştir. Bununla beraber 1960'lı yıllarda Türk sosyalizm ilkelerini ortaya koymasına rağmen o Tek Adam ve İkinci Adam biyografilerinin Toprak Uyanırsa romanının yazarı olarak da ön plana çıkmaktadır. Şevket Süreyya bu dönemde Kadro dönemindeki kalkınmacı ideolojiyi geliştirmekten çok biyografiler üzerinden de olsa somut tarihin analizine yönelmiş bir bakıma makro bir tarihsel anlatı inşa etmeye koyulmuştur.

Bu bölümde Şevket Süreyya önce otobiyografisi, biyografileri daha sonra Yön dergisi yazıları ve son olarak da Cumhuriyet gazetesindeki mesaisi bağlamında ele alınacaktır. 1951 yılında Demokrat Parti tarafından emekli edilen Şevket Süreyya hangi koşulların etkisi ile hangi saiklerle 1960 sonrasında etkili bir figür haline gelebildiği sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır.

Hobsbawm kendi otobiyografisine yazdığı önsözde: “Bir aydının otobiyografisi düşüncelerini, eylemlerini, duruşunu içermeli ama bir savunma dosyası olmamalıdır... Peşinde olduğum tarihsel idraktır, onaylanmak, hem fikirlik ya da duygudaşlık değil.”¹³⁹⁰der.

Şevket Süreyya'nın Suyu Arayan Adam otobiyografisi onun kendi asrını ve kendisini nasıl değerlendirdiği ile ilgili önemli bir metindir. Devlet-iktidar alanı dışında kalan entelektüelin, 1950'li yılların sonundan itibaren yazmaya başladığı ve Hobsbawm'ın “tarihsel idrak” dediği şeyi kurmaya yönelik sayılabilecek külliyatın ilk metnidir. Dolayısıyla kendi başına metnin özelliklerini vurgulamadan bu bütün içinde değerlendirilmesi gerekir.

Bu bütünü şu kitaplar oluşturur: Suyu Arayan Adam (1959), Toprak Uyanırsa (1963) Tek Adam (3 cilt, 1963-65), İkinci Adam (3 cilt, 1966-68) Menderes'in Dramı (1969) ve Enver Paşa (3 cilt, 1970-72), İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs (1973). 1959-1973 yılları arasında yaklaşık 15 yıllık bir süre içinde yazılmış bu on üç ciltlik külliyat onun düşünsel serüvenin anlaşılması için temel kaynak teşkil eder. Bu eserlerin yazılış tarihlerine bakıldığında Aydemir'in 1950 öncesi yazdıklarının niteliği ve yekûnu üzerinde de durmak gerekmektedir.

¹³⁹⁰ Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar*, çev. S. Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.10-11.

TKP-Aydınlık dönemi dışarıda bırakılırsa Şevket Süreyya, inkılabın hizmetine girdikten sonra 1931 yılında Cihan İktisadiyatında Türkiye'yi, hemen ertesi yıl İnkılap ve Kadro'yu yayınlanmış yine bu dönemde daha çok coğrafya, ekonomi, tasarruf, kooperatifçilik üzerine halk için eserler vermiştir. Bu anlamda Suyu Arayan Adam bir öz yaşam öyküsü olduğu gibi aynı zamanda 1960'lı yıllarda yazılan metinleri belirleyen bir içeriğe de sahiptir. “Magnum Opus”u olarak değerlendirilebilecek İnkılap ve Kadro'nun gölgesi ise bütün külliyyatın üzerindedir.

Bu noktada sorulacak temel soru 1950'li yıllarla beraber Şevket Süreyya Aydemir'in düşünsel faaliyetinin neden bu denli yoğunlaştığıdır? Dolayısıyla Aydemir'in metinlerini değerlendirebilmek bu sorunun cevaplanabilmesiyle yakından bağlantılıdır. Bu metinlerin neyi nasıl anlattığını, yazılma koşulları ile nedenleri belirlemiştir. Öncelikle bu koşulların üzerinde durulmalıdır.

Bunlardan ilki 1951 yılında kendisinin “yeni adamlar” olarak vasıflandırdığı Demokrat Parti eliti tarafından Şevket Süreyya'nın bürokrasideki görevine son verilmiş olmasıdır.¹³⁹¹ Böylece 1920'lerin sonlarından itibaren aktif olarak hizmet etmeye başladığı devlet ile ilişkisi kesilmiş olur. Sonraki süreçte Aydemir, Kayaş'ta çiftlik kurup toprağa yönelir ve otobiyografisini de bir anlamda inzivaya çekildiği bu dönemde yazmıştır. Bunun anlamı Şevket Süreyya'nın işsiz ve işlevsiz kalmış olmasıdır. Büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı açıktır. Bir bürokrat-entelektüel olarak çok önemli gördüğü kalkınma davasına hizmet etme sürecinde iktidar onu devletin dışına itmiştir; ama bundan daha da önemlisi Tek Adam ve İkinci Adam biyografileri dikkatle okuduğunda görülebilecek husus Kadro fikriyatının da anahtar sözcüğü olan kalkınmanın 1923-1950 sürecinde gerçekleştirilmemiş olmasının onda yarattığı ikinci bir hayal kırıklığını vurgulamak gerekmektedir.

Buna bir de 1960 askeri darbesi sonrasında özellikle Kemalizm'le bağlantılı sol fikirlerin tartışıldığı bir düşünsel ortama kavuşulmasını da eklemek gerekir. Bu süreçte 1961 yılında yayın hayatına başlayan ve onun da yazar kadrosu içinde bulunduğu Yön dergisi kendisine Kadro günlerini hatırlatmış olabilir. Sonuçta “galiba suyun bulunması, yolun yitirilmesi pahasına oldu”¹³⁹² şeklinde ifade edilen bir

¹³⁹¹ Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 9/2/1951, Sayı:12397, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No:124.100.10.

¹³⁹² Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir: “Suyun Bulanması Galiba Yolun Yitirilmesi Pahasına Oldu” Demişti”, *Milliyet Sanat*, 1976, s.178, s.4.

entelektüel misyonun başarısızlığa uğradığı teslim edilmiştir. Entelektüelin gözünde böylece kendi ideolojisi de sahipsiz kalmıştır.¹³⁹³

Sonuçta Şevket Süreyya devlete bağımlı bir çizgi içinde oluşan entelektüel etkinliğini bu dairenin dışında sürdürmek zorunda kalır. Kendini ifade edebildiği zeminden yoksun kalan entelektüel kamusal alanda kendi varoluşunu tekrar tanımlamak ihtiyacı hissetmiştir. Değişimi sağlama ve ona ortak olma gücü iktidar tarafından elinden alınan entelektüelin arayışıdır söz konusu olan. Burada entelektüelin sivil alana çekilmesiyle zuhur eden bir misyon ve motivasyon ortaya çıkar. Bu motivasyonun arkasında içselleştirilmiş bir hizmet bilinci yatmaktadır.¹³⁹⁴

Şevket Süreyya Aydemir, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte hareketli bir yaşam öyküsüne sahip bir kuşağın üyesidir.¹³⁹⁵ Savaşların ve ihtilallerin gölgesinde yetişmiştir. Devleti kurtarma misyonu ile hareket eden olan bir siyasi kadro ile onun devamında yeni bir ulus inşa etme amacındaki siyasi kadro içinde kendi entelektüel zeminini oluşturmuştur. Bu zeminin özelliği entelektüelin devlet söz konusu olduğu her koşulda kendine yeni bir vazife belirleyebilmesidir. Entelektüel bu anlamda iktidara değil devlete bağımlıdır. Şevket Süreyya 1950'lerin başında böyle bir vazife belirleme krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Otobiyografisini ve diğer metinlerini yazmaya giden süreç bu kriz başlatmıştır.

¹³⁹³ Şevket Süreyya bu çalışmaları yazdığı dönemde devlet görevinde değildir. 1950'li yıllardan itibaren toprakla uğraştığı münzevi bir hayat yaşar. Bu deneyimi Kadro Dergisi fikriyatı ile harmanlayarak Toprak Uyanırsa isimli otobiyografik bir roman şeklinde anlatır. 1950'li yılların sonlarından itibaren DP—CHP ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde tekrar düşünsel hayata katılır. Suyu Arayan Adam 1959 yılında çıkar. Şevket Süreyya DP iktidarı ile yakınlaşır. Menderes'in şahsında somutlaşan kalkınma hamlesine ilgisiz kalamamıştır. Kudret, Ankara Telgraf gazetelerinde başyazılar yazmaya başlar. Biyografilerini yazmaya başladığı bu dönemde aynı zamanda Kadro dergisinin 1960'lı yıllardaki bir uzantısı sayılabilecek Yön dergisine katılır. Ölümüne kadar yazarı olmayı sürdürdüğü Cumhuriyet gazetesindeki mesaisi de 1965-66 yıllarında başlar.

¹³⁹⁴ Yukarıda da ifade edildiği gibi bürokratik kariyerin sonlanmasıyla oluşan boşluğu Aydemir toprakla uğraşarak gidermeye çalışmıştır. Toprağı uyandırma çabaları entelektüel mesainin önüne geçememiş ve kendisinin de içinde yaşadığı tarihsel sürecin muhasebesini yapma ihtiyacı otobiyografi, biyografi ve roman formunda bir kanonun oluşmasına yol açmıştır. Onun her anlamda üretmek etkili olmaya çalışma, doğayı ve toplumu dönüştürme anlamında onu aydınlanma geleneği içine yerleştirir ki belki bu anlamda tipik bir cumhuriyet eliti ve entelektüelidir.

¹³⁹⁵ "...Kadrocular genellikle 1890'lı yıllarda doğmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1880'li yıllarda doğan kurucuları aralarında neredeyse bir kuşağa yaklaşan bir yaş farkı bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok farklı yerlerinde doğmuş olan kadrocuların gençliğe geçişleri ve yetişmeleri II. Meşrutiyet ortamında içinde olmuştur. Yaşam öyküleri çok hareketlidir. Yaşamları doğdukları yere bağlı kalmamıştır. 1930'lu yıllara gelinceye kadar yurtları içinde ve dışında çok geniş bir coğrafyada her biri ayrı bir güzergâh üzerinde hareket etmişlerdir. Bu güzergâhlar üzerinde çok farklı kültürlerle temas etme olanakları bulmaları, onları geleneksele hapsolmaktan kurtarmış ve yeni olanın aranmasına açık hale getirmiştir." Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. xi.

Weintraub’a göre, otobiyografi bireyin hayatındaki bir aydınlanma anının ürünüdür. Bu aydınlanma anı bireyi geçmişini yeniden düşünmeye, o özel anın ışığında kendi hayatını yazmaya sürükler. Burada kastedilen şey, ereksel (teleolojik) bir yetişme çağı hikâyesi ya da hayatın belli bir döneminde geriye bakılarak zihinde imal edilen bir kurgu değildir. Bu aydınlanma durumu bir kriz anında kendiliğinden ortaya çıkar. Kriz anı kişiyi geçmişini bir bütün olarak kavramaya yöneltebilir. Ama söz konusu olan kriz bireysel olmaktan çok, tarihî anlamı olan bir krizdir.¹³⁹⁶

Suyu Arayan Adam metni ile başlayan şey bu anlamda tarihsel bir değerlendirme girişimidir. Yeni koşullara uyarlanma sürecinde Şevket Süreyya kendi trajedisi, Mardin’in ifadesiyle romantiklerin “daemonic güçler” olarak vasıflandırdığı şey ile baş başa kalmıştır. ““Daemonic””, insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir. Cinsiyetin kudreti, yaratının inadı, kızgınlığın yakıcılığı, iktidar hırsı insanın “daemonic” uzantılarının örnekleridir. “Daemonic”, bir nesne olmaktan çok, saklı bir güç, insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağıdır. İnsan davranışının derinliklerine nüfuz etme insanın ‘daemon’unun şuurunda kabul etmeye ve anlamaya bağlıdır. Klasik trajedi, “daemon” un önünde durulmaz gücü üzerinde bir yorumdur.”¹³⁹⁷

Otobiyografisini bitirirken Şevket Süreyya bu trajediyi kendi açısından şöyle ortaya koyar: “Şimdi artık bir emekliyim. Hayatın başka bir safhasını yaşıyorum. Bu safhada insan, nihayet kendisiyle baş başa kalır. Tanrının, onun için hazırladığı en çetin imtihanı yaşar. En son ve en azgın, hasmı ile karşılaşır. Bu hasım, yıllar boyunca geriye itilen, yıllar boyunca pusuda bekleyen kendi içimiz, kendi iç varlığımızdır. Bu çetin bir savaştır. Büyük bir hesaplaşmadır. Bu hesaplaşmada biz, ya birden silahlarımızı terk ederek yeisin, kötümserliğin çukuruna düşer ve hayat dışı kalırız.”¹³⁹⁸

¹³⁹⁶ Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler, Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.26. Bu bağlamda Philip Lejeune’in “Otobiyografik Sözleşme” makalesinde otobiyografiyi “[K]endi var oluşunu ele alan gerçek bir kişi tarafından, kendi bireysel yaşamına, özellikle kişiliğinin gelişmesine odaklanarak, şimdiden geriye doğru üretilen düzyazı anlatı.” olarak tanımlaması Suyu Arayan Adam için de geçerlidir; ama bu ereksel anlatım yukarıda ifade edilen kriz anıyla birlikte ele alınmalıdır. Aktaran Şeyda Başlı, “Otobiyografi Kuramına Feminist Bir Yaklaşım”, *Littera*, S.17, 2005, s. 94.

¹³⁹⁷ Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, s. 53.

¹³⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Öz Yayınları, Ankara, 1959, s.536; Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014 s.486. Her iki baskı da çalışma esnasında kullanılmıştır. 1959 yılında ilk baskısı yapılan otobiyografide Aydemir farklı baskıları yapıldıkça

Burada Şevket Süreyya, Mardin'in Osmanlı Türk modernleşme tarihinde entelektüelin pek yüzleşmediği bir boyut olarak vurguladığı kişinin/entelektüelin kendi kendisi ile baş başa kalması (daemon) sürecini deneyimler: “İnsanlar kendilerine ya çok pahalı, ya çok ucuz kıymet biçerler Sen, sadece bir değerlendirme hatası içindesin. Hayatında daima, başarabileceğini değil, başarmak istediğini düşündün. Olabileceği değil, olmasını istediğini aradın. Onun için, senin yenilgin, hakikatin – yenilişi demek değildir. Yenilen, yalnız senin ölçüsüzlüğün ve dalâletindir... Senin hakkında yanlış bir karar aldıklarını mı düşünüyorsun? Fakat bu kararı alanların, buna mecbur olduklarını düşünmeye çalış? Ne kendini ne de başkasını itham etme. Hem üzülmek niçin? Bir iş ve bir inşa mı istiyorsun? Aslında içimizde yıkacak ve yeniden inşa edilecek o kadar çok şev var senin huzursuzluğun başkalarıyla değil, kendi kendinle bağdaşamadığın içindir. Senden alınan şeylere karşı, senden alınamayacak olanları koysana! Bu senin iradendir. İradenin hürriyetine ise, Jüpiter bile müdahale edemez, işte asıl hürriyet budur.”¹³⁹⁹

Bu noktada kendi işlevselliğini yeniden kazanmak ve tanımlamak için Şevket Süreyya Suyu Arayan Adam ile önce kendi düşünsel gelişiminin bir muhasebesini yapmış, Toprak Uyanırsa ile İnkılap ve Kadro'dan beri gerçekleşmesi için çalıştığı kalkınmanın hayata geçirilme çabasını yansıtan ütöpik- otobiyografik bir köy romanı yazmış ve son olarak biyografileri aracılığı ile 1860-1960 sürecindeki değişimin bir değerlendirmesini yapmıştır. Başka bir ifade ile bu dönemki çalışmaları değişimi gerçekleştirmek için çabaladığı bir dönemden değişimi değerlendirmeye geçtiği bir dönem olarak da kabul edilebilir. Bu Şevket Süreyya için kendini, içinde yoğrulduğu tarihsel geçmişin içine yerleştirme, kendi çabasını anlamlandırma ve ifade etme çabasıdır. “Tanımlanması, bilinmesi sorunlu olan zaman gibi karmaşık bir kavramın yerine, otobiyografi yazarı kendi zamanını”¹⁴⁰⁰ yerleştirmesidir.

Suyu Arayan Adam'la başlayan süreç: “bir aydınlanma anının sonucunda, 20. yüzyılda parçalanmaya başlamış özne ve anlamın bir bütünlük içerisinde toparlanması

dilinde ve kurgusunda bazı değişiklikler yapmayı tercih etmiştir. İlgili bölümlerde bu değişiklikler belirtilmiştir.

¹³⁹⁹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (1959), s. 528-529, Aydemir, *Suyu Arayan Adam* (2004), s. 476-77.

¹⁴⁰⁰ Aslı Yazıcı Yakın, “Otobiyografi”, *Doğu Batı*, s.22, 2003, s. 141.

fırsatıdır.”¹⁴⁰¹ Eylemle değil yazarak kendine ait bir alan oluşturma denemesi de denilebilir.

4.2.1. Erken Yazılan Bir Otobiyografi: Suyu Arayan Adam

Suyu Arayan Adam'ın ilk baskısı 1959 yılında yapılmıştır.¹⁴⁰² Göktürk'ün belirttiğine göre Aydemir otobiyografiyi daha erken bir tarihte bitirmiş kendi imkânlarıyla bastırmak zorunda kalması yayınlanma sürecini uzatmıştır.¹⁴⁰³ Kitap 1965 yılında ikinci baskısını yapmıştır. O dönem kitap için yazılan bir tanıtım yazısında: “Son yıllarda Aydemir, adının, yazar olarak yeni bir çıkışma şahit oluyoruz. Üst üste eser veriyor ve eserleri üst üste basılıyor. ‘Suyu Arayan Adam’ın 10.000 olduğunu sandığımız ilk baskısını tüketerek, kısa zamanda ikinci baskısını yapmış olması, ayrıca üzerinde durulacak ve elbette sevinilecek hâdisedir.”¹⁴⁰⁴

Bu ifadeden anlaşıldığı kadarı ile kitabın tedavüle girmesiyle popüler hale gelmesi arasında oluşan zaman farkı Şevket Süreyya'nın Tek Adam ile başlayan biyografi serilerini yazması ile bağlantılıdır. Günümüzde kitabın yirminin üzerinde baskı yapmış olması bu açıdan oldukça önemlidir. Bu durum metnin yıllar geçtikçe artan bir etkinliğe sahip olduğunu gösterir. Öyle ki kitap 2004 yılında çıkarılan bir genelge ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın okutmayı uygun bulduğu 100 temel eser arasında gösterilmiştir.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰¹ Aslıhan Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram*, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2015, s.51.

¹⁴⁰² Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Öz Yayınları, Ankara, 1959. Tekeli-İlkin ikilisinin Kadro üzerine kaleme aldıkları çalışmalarında Suyu Arayan Adam'ın yayınlanma tarihi olarak 1965 yılı verilmiş ve ayrıca Aydemir'in kitapta Kadro döneminde kadar ki yaşam öyküsünü ayrıntılarıyla anlattığı belirtilmiştir. Tekeli-İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s.2. Bu iki bilgi de yanlıştır. Daha önce de belirtildiği gibi *Suyu Arayan Adam* ilk olarak 1959 yılında yayınlanmış; geniş kesimlerce okunabilmesi 1960'lı yılların ortasından itibaren mümkün olmuştur ve otobiyografi, önceki dönem kadar ayrıntılı ele almasa da 1940'lı yılları da içermektedir.

¹⁴⁰³ Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s.165.

¹⁴⁰⁴ “Şevket Süreyya Aydemir ve Bir Arayışın Hikâyesi”, Kitaplar ve Sanatlar, *Meydan*, 3 Ağustos 1965.

¹⁴⁰⁵ Genelgenin böyle bir liste oluşturmada öne sürdüğü gerekçeler daha çok pedagoji ağırlıklıdır ve milli birlik ve bütünlüğün pekiştirilmesine hizmet eder: “1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 10'uncu maddesinde “Millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleştirilmesine çalışılır ve bu maksatla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile iş birliği yapılarak Millî Eğitim Bakanlığınca gerekli tedbirler alınır” denilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığının amaçlarından birisi de öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak; bu yolla onları düşünen, düşündüğünü doğru ve açık bir şekilde ifade eden, algılama gücü yüksek, yorum yapan, analitik düşünen, sentez yapan, tartışan, doğruların; tek noktadan değil, çeşitli bakış açılarıyla bakmak suretiyle ortaya çıkacağını kavramış, güzellik duygusu ve estetik anlayışı gelişmiş, kültürlü, millî ve manevî değerlere sahip yüksek karakterli bireyler yetiştirmektir. İnsanlar çeşitli kabiliyetlerle donanımlı olarak yaratılmıştır. Ancak, bu kabiliyetler kendiliğinden ortaya çıkmaz. Bunların fark edilmesi için, eğitimde bazı materyalleri kullanmak gerekir. Var olan bu kabiliyetlerin ortaya çıkması, çocukların veya

Bu açıdan Şevket Süreyya Aydemir'in kendi çağdaşı pek çok entelektüelle karşılaştırıldığında siyasi ve düşünsel serüvenin anlaşılması için arkasında önemli bir belge-metin bıraktığı söylenebilir. Suyu Arayan Adam İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin bir anlatımı olduğu için bireysel bağlamı da aşan bir genişliğe sahiptir.¹⁴⁰⁶ Dolayısıyla bir imparatorluk coğrafyasına yayıldığı için metnin bağlamı ulusal sınırları da aşmaktadır.¹⁴⁰⁷ Ayrıca otobiyografi Cumhuriyet'in inşasına katkı sunan entelektüelin içinde yetiştiği toplumsal, kültürel ve düşünsel formasyon ve coğrafyanın sınırlarını göstermesi bakımından da önemlidir. Nihayetinde Suyu Arayan Adam sadece Şevket Süreyya'nın tarihsel sürece tanıklığını içermez aynı zamanda kendi değişimi hakkında da okuyucuya pek çok ipucu verir.¹⁴⁰⁸

gençlerin yaşlarına ve mizaçlarına uygun edebî değeri yüksek eserleri okumalarını sağlamakla mümkün olabilecektir. Dilimizin gelişmesi ve korunması için öğrencilerimizden başlayarak toplumun tüm kesimlerinde ömür boyu okuma alışkanlığının kazandırılması büyük önem taşımaktadır. Öğrenci ve gençlerin önüne, yaşlarına ve mizaçlarına uygun kitapları getirdiğimiz ve bu eserlerin Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri rehberliğinde okunmalarını sağladığımız takdirde, yakın gelecekte okuma alışkanlığı ve okuma zevki kazanmış, kültür birikimi zengin bir toplum hâline gelebiliriz. Bu amaca dönük olarak, eğitim kurumlarımızdaki öğrencilerin okumaları için çeşitli sivil toplum kuruluşları, kültür ve bilim adamları ve gazetecilerin katkıları ile Bakanlıkça, Türk ve dünya edebiyatından “100 Eser” belirlenmiş bulunmaktadır.”[http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/100TemelEser/100TemelEserGenelge.htm,\(14-032014\)](http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/100TemelEser/100TemelEserGenelge.htm,(14-032014)). Schimmel de 1961 yılında kitap üzerine kaleme aldığı bir tanıtım yazısında tarihçiler için özel ve değerli detayları barındıran ve olağanüstü çarpıcılıkta yazılmış bu otobiyografinin ortaya koyduğu birikimden Batı dünyasının da yararlanması için çevrilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir. Annemarie Schimmel, “Der Mann, der das Wassersucht by Şevket Süreyya Aydemir”, *Die Welt des Islams*, New Series, c.6, S. 3/4, 1961, s. 310-311.

¹⁴⁰⁶ Bu durum Suyu Arayan Adam'ın klasik bir otobiyografi işlevini yerine getirmeye çalıştığını da gösterir: “Tarihî bir gerçekliği temsil etme iddiası taşıyan, yaşananların birebir dile getirildiği, yazarın kendi hayatını temsil edebileceği inancına dayalı, tutarlı bir bireyin yetişip başarılı bir insan oluşunun hikâyesini anlatan, yazarın imzasına kamudan aldığı yetkiyle bir otorite konumu kazandıran bir türdür geleneksel otobiyografi.”, Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler*, s. 35.

¹⁴⁰⁷ Kendisiyle yapılan söyleşide Aydemir bu durumu şöyle ifade eder: “Suyu Arayan Adam'da, biz, benim hayat hikayem etrafında yalnız Türkiye'nin değil çağımızın Kafkas'lara, Himalaya'lara hatta Çin'e kadar uzanan jeopolitik sahaların önemli problemlerini buluyoruz.” “Konuşma”, *Gözlem*, S.2 Mayıs 1965, s. 5.

¹⁴⁰⁸ Böyle bir tartışma kadın otobiyografileri bağlamında yapılmıştır bkz. Hülya Adak, “Oy Hakkını Savunan İmparatorluk Kadınları, Cumhuriyetin Kızları: Kadın Oto/Biyografi Yazarlarının Anlattığı Milli Tarihtir (1918-1935)”, Yay. Haz. Z. Uysal, *Edebiyatın Omuzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss.253-283. Adak makalesinde Mustafa Kemal'in *Nutuk*'una, Kazım Karabekir'in *İstiklal Harbimizin Esasları*'na, Ali Fuat Cebesoy'un *Siyasi Hatıralar*'ına ve son olarak Rıza Nur'un *Hayat ve Hatıratım* isimli eserlerine gönderme yaparak erkek otobiyografileri hakkında şöyle bir tespitle bulunmuştur: “Benlik ve milli tarihin birleştiği ve otobiyografik benliğin milli tarihi belirleyerek ve değiştirerek milleti harekete geçirdiği erkek otobiyografilerinin tersine, kadın otobiyografilerinde benlik sadece araya girme, müdahale ya da yapılmakta olan veya çoktan yapılmış bir tarih anlatısına ortak olma şeklinde varolur.” Adak, “Oy Hakkını Savunan”, s.262-263. Suyu Arayan Adam özelinde durum ele alındığında Adak'ın düşündüğü şeyin de tersini bulabiliriz. Süreyya'nın anlatısı, birey ile koşullar arasındaki etkileşime dikkatli okunduğunda pay bırakmaktadır. Bu durumda hatıraların veya otobiyografilerin karşılaştırılmalı okunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bununla bağlantılı bir diğer nokta Osmanlı-Türk modernleşmesi çalışan pek çok araştırmacı için metnin görmezden gelinemez bir referans oluşturmıştır. Bu anlamda Suyu Arayan Adam “zamanın ruhunu”¹⁴⁰⁹ en iyi anlatan metinlerden biridir. Osmanlı modernleşmesi bağlamında çocukların okuma yazma öğrenme süreçlerinin¹⁴¹⁰ takip edilebilmesinde, öğrencinin eğitimin modernleşmesindeki payının somutlaştırılmasında¹⁴¹¹, eğitim, ordu ve milliyetçilik etkileşiminin bir neslin duygu ve düşünce dünyalarını etkileme gücünün tespit edilebilmesinde¹⁴¹², ordunun, savaşan insan malzemesinin¹⁴¹³ ve son olarak entelektüelin halkla kurduğu ilişkinin niteliği¹⁴¹⁴ gibi konularda önemli bir başvuru kaynağıdır.

Bütün bu sıralanan unsurlar değerlendirilirken göz önünde tutulması gereken nokta otobiyografinin yazılma gerekçesidir. “Otobiyografi insanın yaşamı içerisinde kırılma noktalarını gösteren bir anlatı mı, öznenliğin düzene sokulması ve buradan yeni bir kimlik oluşturma çabası mı, yoksa hatırlamayı mı hedefliyor?”¹⁴¹⁵ veya Zweig’in belirttiği gibi otobiyografi yazımı iki temel nedene dayanır: “Kendi varlığını sürdürmek için duyulan bilinçdışı ve belirsiz bir İstek... İnsanın kendi benliğini keşfetmeye, kendini arayabilmek için kendi kendini tahlil etmeye duyduğu ihtiyaç: içe bakış.”¹⁴¹⁶

Metnin bu kadar geniş bir bağlam içinde değerlendirilme kapasitesine sahip olması, metnin öznenliğiyle geçmişin aktarımı noktasında ortaya çıkan nesnenliğin araştırmacı tarafından nasıl ele alınacağı sorusunu dayatır. Tekeli’nin ifadesiyle “Öyle ise otobiyografinin gerçekte ilişkisi nasıl kurulacaktır? Ya da otobiyografinin gerçeği nedir?”¹⁴¹⁷

Aydemir örneğinde otobiyografi yazmanın yukarıda sıralanan gerekçeleri aşan yönleri de vardır. Bunlar içinde en önemlisi onun “hayat hikayesiyle bir ölçüde

¹⁴⁰⁹ Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 549.

¹⁴¹⁰ Fortna, “Education and Autobiography”, ss. 1-31.

¹⁴¹¹ Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*, ss. 300-307.

¹⁴¹² Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, s.32-33.

¹⁴¹³ Yücel Yanıkdağ, “Educating the Peasants: The Ottoman Army and Enlisted Men in Uniform”, *Middle Eastern Studies*, c. 40, S. 6, 2004, ss. 92-108.

¹⁴¹⁴ Serdar Kaya, *Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği*, Nirengi Kitap, Ankara, 2011, s.128-129.

¹⁴¹⁵ Yakın, “Otobiyografi”, s.136.

¹⁴¹⁶ Stefan Zweig, *Kendi Hayatının Şiirini Yazarlar*, çev. A. Yörükkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000, xxx, xxxı.

¹⁴¹⁷ Tekeli, *Birlikte Yazılan*, s. 192.

uğraşılmış olması”¹⁴¹⁸dır. Bunun anlamı Şevket Süreyya’nın Rusya’da eğitim alması, Halil ve Enver Paşaların hizmetinde çalışması, Rus Komünist Partisi’ne girmiş olması ve TKP’deki etkinliğidir. İlgili kısımda da gösterildiği gibi Milli Mücadele döneminde Türkiye’de sol, İttihatçı-Bolşevik-Kemalistler üçgeninde oldukça karışık bir ilişki sonucu gelişim gösterebilmiştir. Şevket Süreyya’nın düşünsel formasyonu da bu ilişkiler ağı içerisinde şekillenmiştir. Sonraki yıllarda bu “sol geçmiş” onun peşini hiç bırakmamış ve Aydemir’i hep bir savunma pozisyonu içinde tutmuştur.

Bu geçmişin kendi geçmişini oluştururken oynadığı rol hep tartışılmalıdır. Suyu Arayan Adam bu anlamda İttihatçılığa, Komünizme eleştirel ve mesafelidir. Otobiyografi bu gerçek dikkate alınarak okunursa kendi değerini kazanacaktır. Bu bağlamda, Berkes, Aydemir’in otobiyografisinin tam anlamıyla bir otobiyografi olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. Ona göre Suyu Arayan Adam, Şevket Süreyya’nın kendi hayatının farklı aşamalarının düzensiz bir dökümüdür ve metin özellikle ele aldığı diğer isimler, olaylar ve tarihler bağlamında zaman zaman belirsizleşebilmektedir.¹⁴¹⁹

Berkes’in ifade ettiği bu belirsizlik Şevket Süreyya’nın Komünist düşünceye geçiş sürecindeki olayları anlatırken açık bir şekilde izlenebilir. Anday bu belirsizliklerin ne olduğunu somutlaştırır: “Ben o kitabın en zayıf yeri olarak enternasyonalci ülkeden dönüş bölümünü bulurum. Gösterilen gerekçeler doyurucu değildir de ondan. Sanki yazar istememiştir bunu bize açıklamayı.”¹⁴²⁰

Bu belirsizlikleri daha da genişletmek mümkündür. Şevket Süreyya’nın İttihatçılarla kurduğu ilişkiler, Komünizmi benimseme süreci, bir Turancı olmasına rağmen milliyetçiliğin hem Türkiye hem de Azerbaycan’da daha genel planda Türki dünyada gelişimini ve Sultan Galiyef’in önderliğinde girilen sosyalizmin milliyetçilikle eklemlenmesi denemelerine değinmemiştir.

¹⁴¹⁸ Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s. 35.

¹⁴¹⁹ Niyazi Berkes, “Suyu Arayan Adam By Şevket Süreyya Aydemir”, *Oriens*, S. 17, 1964, s. 223. Bu anlamda bir noktayı daha ifade etmek gerekmektedir. Berkes’in uzunca bir süre unutulduğunu vurguladığı Yusuf Akçura’nın Şevket Süreyya tarafından da hatırlanmadığının altı çizilmeli. Suyu Arayan Adam veya Enver Paşa biyografisinin ikinci cildinde Türk milliyetçiliğini anlatırken bile Aydemir, onu ayrıntılı olarak ele almamıştır.

¹⁴²⁰ Melih Cevdet Anday, “Aydemir’i Değerlendirme”, *Olaylar ve Görüşler*, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1976. Anday bu gerçekliğin altını yıllar sonra tekrar çizmiştir; “Gerçi «Suyu Arayan Adam» adlı kitabında yaşamının siyasal çizgisini baştan sona belirtmişti; ama Marxist ideoloji ile hesap kesme dönemini kapalı geçmişti. Melih Cevdet Anday, “Halkın Halk İçin Aydınlar Eliyle”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1982.

Aydemir, Rusya'dan Türkiye'ye hangi koşullar altında geldiğini de açık bir şekilde ifade etmediği gibi onun Aydınlık dergisi dönemi faaliyetleri ve son olarak Kemalizm'e geçişi süreci de oldukça muğlaktır. Özetle Komünizmle bağlantılı her şeyi özellikle dışarıda bırakmaya çalışmıştır. Bu noktada şu sorunun sorulması kaçınılmazdır. Biyografisi “sorunlu” olarak kabul edilen bir entelektüel neden bir otobiyografi yazmayı tercih etmiştir? Bu soruya cevap bu yine bu “sorunlu olma” durumuyla bağlantılı olarak verilebilir. Randall'in “ifşa etme” dediği durumun tersi Şevket Süreyya için kabul edilebilir: “Geçmişim, bugünüm ve geleceğimi ne kadar çok ifşa edersem, bundan sonra nasıl algılanacağım üzerinde o kadar az denetimim olabilir.”¹⁴²¹

Şevket Süreyya devlet dışında kaldığı bir anda Suyu Arayan Adam'ı yazarak geçmişinin bu yeni başlangıç veya son ile beraber kendi istediği şekilde değerlendirilmesini istemiştir. Bu bir anlamda kendi hayatının veya tarihsel sürecin tarafsız bir anlatımı değil her iki bütünün kesişiminde oluşan biyografinin algılanışının, denetlenmek istenmesidir. Bu metni okurken nihayetinde Aydemir'in kurguladığını unutmamak ve kendisi ile olaylar arasındaki ilişki ve konumu metin boyunca göz ardı etmemek gerekir. Dolayısıyla önce bir kaynak olarak otobiyografinin imkân ve değerini sorgulamak gerekir bu nokta Aydemir'in kendini, olayları nasıl sunduğunun da sorgulanmasını beraberinde getirir.

Otobiyografinin yazılma koşul ve gerekçeleri güvenilir bir kaynak olarak kullanabilme kıstaslarıyla beraber ele alınmalıdır. Belgelerin yokluğu ve yetersizliğinde otobiyografik bir anlatının önemi kendiliğinden anlaşılır. Onunla ilgili yapılan her araştırma yaşamöyküsünü kurgularken bu otobiyografik metinden faydalanmıştır. Bu durumda otobiyografik metnin kendi başına yaşam öyküsünü anlama ve açıklama sürecinde yeterli olacağı düşünülmemelidir.¹⁴²²

¹⁴²¹ Ünlü, *Biyografi ve Biyografik Dram*, s. 45.

¹⁴²² Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Toprak Uyanırsa* eserine yazdığı önsözde tam olarak bunu belirtmiştir: “Şevket Süreyya Aydemir'in hayat hikâyesi olan Suyu Arayan Adam, Şevket Süreyya Aydemir'in kimliği, hayatı yolu, fikir cephesi hakkında bizim ayrıca bir şey söylememize zaten lüzum bırakmamaktadır.” Ayrıca Yakup Kadri, *Toprak Uyanırsa* bağlamında *Suyu Arayan Adam*'ı zikretmesi eserin Süreyya'nın biyografisi ile bağlantılı olduğunu gösterdiği gibi eserin yazılma koşullarına da ışık tutar: “Bu eser; bir insan'ın hikâyesidir. Faal meslek hayatını bitiren, hak edilmiş bir dinlenme hayatının başıboşluğu içinde aradığı huzuru bulacağını sanan emekli bir öğretmen, bir ilköğretim müfettişinin hatıralarıdır.” Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Önsöz (Eseri ve Yazarı Hakkında)”, *Toprak Uyanırsa Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Hatıraları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.7. Erol Köroğlu da “Günümüz edebiyat araştırmalarında önemli bir yer tutan öz yaşam öyküsü türünün kuramcıları burada söz konusu olanın, bireylerin yaşamlarının sorunsuz, olgusal ya da doğal bir anlatısı olmadığını,

Bu noktada yukarıda vurgulanan metnin yazılma gerekçe ve koşullarının tekrar hatırlanması gerekir. Suyu Arayan Adam özelinde metnin nasıl kurgulandığı ve bu kurgu içinde ne anlatıldığına bakılması gerekmektedir. Otobiyografi nihayetinde kişinin (hafıza) içinde bulunduğu (şimdi) koşullarla geçmiş gerçekliği kurgulamasıdır. Dolayısıyla bir hatırlama biçimi olduğu kadar bir unutma biçimidir de: “Belirli yaşantılar sırasında ortaya çıkan duygular o yaşantının belleğe nasıl kodlanacağını, nasıl saklanacağını ve hangi koşullarda neyin, nasıl geri getireceğini etkilemektedir.”¹⁴²³ Sonuçta bu sübjektiflik çeşitli belge, hatıra ve diğer kaynaklarla azaltılabilir; ama bunların yokluğunda anlamlı bir çerçeve kurulması yine metnin

yazarların yazma anındaki tercihleri doğrultusunda, gerekirse olguları tahrif de ederek inşa tikleri anlatılarla karşı karşıya olduğumuzu ortaya koydular. Aydemir’in özvaşam öyküsü, bu yazar tavrının en başarılı örneklerinden bindir. 1950’li yıllardan geçmişine bakan Aydemir, hayatını anlatırken aslında yaşadığı dönemin tarihsel yorumunu da yapar ve verdiği noktanın yola çıktığı noktaya göre ne kadar huzurlu olduğunu anlatır. Aydemir’in gerçekten de çocukluğundan hatırladığı ilk anısı bir yangındır ve yukarıdaki pasajda geçen su, Ankara’da emekliliğini geçirdiği çiftlikte buna eşlik eden yorumlan, Cumhuriyet öncesi Osmanlı dönemini yangın, Cumhuriyetin verdiği 1950’li yıllan ulaşılması gereken su olarak algıladığının ve biz okurlarına da öyle algılatmaya uğraştığının kanıtıdır. Aydemir, Suyu Arayan Adam” da Cumhuriyet döneminin Osmanlı yakın geçmişine bakışındaki teleolojiyi en tutarlı, yaratıcı ve ikna edici biçimde kullanan yazarlardandır. Aslında kitabı yazdığı dönemdeki düşünce ve inançlarından Kaynaklanan bir yorumu, olgunun ta kendisiymiş gibi sunar.” Erol Köroğlu, “Osmanlı İmkânsız ve Manasızdır: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet’in Hicivsel Temsili”, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, der. F. Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.205. Köroğlu bu açıklamasıyla İmparatorlukta bir yangınla başlayan hayatın ulus-devlette huzur bulduğu noktasını vurgulayarak metnin ulus-devlet perspektifinden meseleleri deforme ettiğini ifade eder. Şevket Süreyya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nu değerlendirirken “masal” nitelemesini kullanması Köroğlu’nun bu ifadesini doğrular. Bir bütün olarak otobiyografi modernleşmeci perspektifi yansıtır; âma ortada bir yaşam deneyimi vardır. Modernist-erekselci olması metnin değerini azaltmadığı gibi onun bu perspektifi aşarak tersten okunmasına da imkân verebilir. Köroğlu’nun vurguladığı huzurun ulus-devletle doğrudan alakası yoktur. İşsiz kalan bir entelektüel-bürokratin hayal kırıklığının üzerinin örtülmesidir. Suyu Arayan Adam’ı yazdığı dönemde Süreyya DP iktidarı onun işine son verdiği için bir köy hayatını seçerek inzivaya çekilmiştir. Diğer bir nokta Şevket Süreyya, İmparatorluğun bir masal olarak tarihe karışmasını milliyetçiliklerin ortaya çıkışı temelinde anlatmaz imparatorluk içinde gelişen Turan ideali üzerinden anlatır ve metne dikkatli bakıldığında bu geçişin ereksel bir bakış açısı kullanılarak da geçirilemeyeceği çok açık görülür. Bu noktada imparatorluğun imkânsız değil yeniden vücut bulması mümkün bir siyasi yapı olarak tasavvur edildiği görülür. Nihayetinde Kasaba’nın da vurguladığı gibi “Osmanlının Emperyal kaleidoskubundan, ardılı ulus-devletlerin katı biçiminde tanımlanmış dünyasına giden yol uzundu”r ve Şevket Süreyya bu yolun önemli bir bölümünün kat edildiği bir kronolojide doğup büyümüştür. Bu kronolojinin özelliği: “Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasıyla bu geniş kimliklerin nasıl daralıp daha yerel ve kısıtlı düşünme tarzlarında dönüş”mesidir. Reşat Kasaba, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, çev. B. Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.179, s.188. Dolayısıyla metnin yazıldığı dönemin koşullarının metni dolayısıyla anlatılanları belirlediği kabul edilebilir; ama bunu Aydemir’in “en tutarlı yaratıcı ve ikna edici şekilde yaptığını” iddia etmek metnin değerlendirilebileceği bağlamı daraltmak olur.

¹⁴²³ Nuray Sarp, Ahmet Tosun, “Duygu ve Otobiyografik Bellek”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2011; 3(3), s.461. Bu durumu M. Kemal şöyle belirtir: “Suyu Arayan Adam kitabını Menderes döneminde yazmış ve yayınlamıştır. Bu kitap bir günah çıkartma olduğu kadar, bir sevap işlemedir de... Kitap bir kez çıkmıştı, bir daha geri dönemezdi. Eğer 27 Mayıs’ı bekleyebilse idi, kitap daha başka türlü de olabilirdi sanıyorum.” Mehmed Kemal, *Şairler Dövdüşür*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981, s.224.

imkânları zorlanarak yapılabilecektir. Okuyucu ve araştırmacıya metnin hatırlama anının koşulları ve gereksinimleri ile ilişki içinde değerlendirilmesini gerekliliğinin bir kez daha gösterir.

Kendisi de yetkin bir biyografi yazarı olan Zweig otobiyografinin imkân ve sınırlarını çok açık bir şekilde belirtmiştir. Ona göre otobiyografi “bütün edebi türler içerisinde başarının en az olduğu ve en tehlikeli türdür.”¹⁴²⁴ Kendi hayatını yazacak kişi ruhunun derinliklerinde yer alan bilgiyi yüzeye çıkartmak için: “Edebiyatın dümdüz ve dolambaçsız yollarını kaçınılmaz bir şekilde terk etmesi gerekecektir... Kendi varlığının güneşli yüzeyini terk eden bir insan için, hatıraların aldatıcı ışığı ile aydınlanmış gölgeler diyarına inmekten, hayat dolu bir şimdiki zamandan üstü iyice örtülmüş bir geçmişe dönmekten daha çetin bir yol yoktur.”¹⁴²⁵

Bu durum bizi hatırlamanın çetrefilli yollarına götürür. Hatırlama, tarihçinin kaynaktan beklediği bir safdillikle gerçekliği "olduğu gibi" kâğıda dökemez. Yine Zweig'a dönecek olursak: “Bir insanın, otobiyografisinde mutlak gerçeği dile getirmesini beklemek, gerçekten de, bu dünyada mutlak bir adalet, hürriyet ve kusursuzluk aramaya kalkmak kadar abes olacaktır... Çünkü daha hayat hikâyemizi anlatmaya başlamadan önce, hatıralarımız, vakaların gerçek imajlarını bozmaya başlamıştır bile. Ve çünkü hafızamız, yaşadığımız bütün olayların, olduğu gibi ve aslına uygun bir şekilde, silinmeyen bir mürekkeple, teker teker ve bürokratik bir dikkat ve özenle kaydedildiği bir kayıt bürosu değildir. ‘Hafıza’ dediğimiz şey, kanımızın akışından ve onun dalgalanmalarından, kanımızdaki her türlü değişiklikten ve başkalaşımdan etkilenen canlı bir şeydir; geçmişin bütün izlenimlerinin tabii nitelikleri, değerleri ve ilk şekilleri ile bozulmadan saklandığı kusursuz bir saklama-aracı, bir buzdolabı değildir. Tek bir kelime içerisine sıkıştırmak için acele ettiğimiz ve hafıza dediğimiz bu akıcı ve kaypak şey içerisinde, vakalar, tıpkı akıp giden bir selin dibinde bulunan çakıl taşları gibi birbirlerine çarparlar, böylece birbirlerini yontup cilâlayarak tanınmaz bir şekle bürünürler; belli bir düzen içerisine girerler, birbirlerine uyum sağlarlar ve esrarlı bir taklit gücü sayesinde, en ince ayrımlarına varıncaya kadar isteklerimize ayak uyduracak hale gelirler. Bu şekil değiştirme ortamı içerisinde hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey bozulmadan kalamaz; her yeni

¹⁴²⁴ Zweig, *Kendi Hayatının*, xxvii.

¹⁴²⁵ Zweig, *Kendi Hayatının*, xxviii.

izlenim bir öncekini gölgeler, her yeni hatıra bir eskisini değiştirir ve çoğu zaman bambaşka ya da tam tersi bir görünüm alacak derecede bozar.”¹⁴²⁶

Zweig bu şekilde anın-şimdinin hafıza ve dolayısıyla metin üzerindeki belirleyiciliğini ifade etmiş olur. Bu tespit metnin yorumlanmasında dikkate alınması gereken ilk önemli etkene/engele işaret eder.

Zweig'ın: “Bir biyografi yazarı için, kendi çağdaşı olan veya olmayan herhangi birini anlatmak, hiçbir zaman kendi benliğini tam olarak anlatmak kadar güç bir iş değildir.” ifadesi Aydemir için de geçerlidir. Aydemir örneğinde onun yazdığı biyografilerle kendi otobiyografisini yazılma tarihlerinin de farklı olduğunu belirtmek gerekir. Önce otobiyografisini yazmış sonra biyografik çalışmalarına yoğunlaşmıştır.

Dolayısıyla onun genel yaklaşımı itibarıyla önemli siyasi ve entelektüel figürlerin gözünden bir değişim sürecini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir ki bu durumda “bireysel psikoloji”¹⁴²⁷ kendiliğinde ön plana çıkar: “Bize, kendilerinin başarılı bir psikolojik portresini sunmuş olan yazarların sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Üstelik kusursuz denebilecek bu eserlerin içerisinde de birçok boşluklar, atlanmış noktalar, ustalıkla araya sokuşturulmuş veya örtbas edilmiş bölümler vardır!”¹⁴²⁸

Bu noktada hafızanın “şimdi” içinde olduğu gerçeğine, psikolojik unsurlar da eklenir ve bu durum metnin kurgusunu değiştirdiği gibi hatırlamayı etkileyen koşulların vuzuh bir biçimde belirlenebilmesini de zorlaştırır. Bu bağlamda otobiyografi yazarı her koşulda bir gerilim yaşamaktan kurtulamayacaktır.¹⁴²⁹ Hem kendisini başkalarına açmak isteyecek hem de bu isteğin yarattığı, iç dünyanın

¹⁴²⁶ Zweig, *Kendi Hayatının*, xxxv; Andreas Huyssen, *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.13.

¹⁴²⁷ Vamık Volkan, Atatürk'ün yaşamını psikanalitik açıdan ele aldığı çalışmasında ona en büyük katkıyı sağlayanlardan birinin Şevket Süreyya Aydemir olduğunu belirtmiştir. Aydemir'in üç ciltlik *Tek Adam* serisi düşünüldüğünde bu durum normal karşılanabilir; ama Volkan'a göre Aydemir çalışmasında erişkin Atatürk'ün tarihi kimliğini ortaya koyabilmiştir: “Fakat bir kişinin kimliğini geliştiren çocukluk olaylarını incelemek onun amacı dışındaydı. Bununla birlikte, Süreyya Aydemir'in elinde bir psikanalistin ilgisini çekebilecek ayrıntılar vardı ve bunları benimle cömertçe paylaştı.” Vamık D. Volkan-Norman Itzkowitz, *Atatürk Anatürk*, Ed. Serap Erdoğan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s.4.

¹⁴²⁸ Zweig, *Kendi Hayatının*, xxxi.

¹⁴²⁹ Psikanalitik dilde Freud bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Bastırma mekanizmasını günlük dilin metaforlarıyla anlatmak istersek, bilinç ve vicdan tarafından ifade edilmeleri yasaklanan arzu ve fantezilerin bilinçaltı denilen karanlık zindana tıklılmasıdır. Bu arzular kaşarlanmış mahpuslardır. Bunlar, bilgi sızdırmanın bir yolunu ne yapıp edip bulurlar buna "bilinç dışına bastırılmış materyalin bilince çıkması adı verilir. Ancak bastırma mekanizması egomuzun farkında olmadan bizi anksiyeteden korumaya yönelik bir girişimi olmakla kalmaz, egomuzun yine farkında bile olmadığımız, bir müttefiki olan sansürle ilişkiyi de sağlar.”, Cengiz Güleç, *Protezli Tanrı*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s.101.

mahremiyetinin aşılması ve paylaşılması noktasında ahlaki bir ikilem yaşayacaktır: “Bunun içindir ki, kendini en çok beğenen insan (ve özellikle o), bir yandan kendi imajının insanlar arasında yaşamaya devam etmesini isterken, bir yandan da başkalarına görünmek istediği ölçüde güzel ve kusursuz olmadığını hissederek, gizli çirkinliklerinin, kusurlarının ve zayıf yanlarının kendisiyle birlikte ölüp gitmesini arzu eder. Demek ki, utanç duygusu her türlü gerçek otobiyografinin düşmanıdır; bizi pohpohlayarak, kendimizi olduğumuz gibi değil de olmayı istediğimiz şekilde göstermemize yol açacaktır. Kurnazlıkları ve ikiyüzlülükleri ile, kendisine karşı dürüst olmaya içten bir şekilde hazır olan yazarı, iç dünyasını gizlemeye, kötü yanlarını örtbas etmeye, varlığının en derin katlarını başkalarının gözünden saklamaya sevk edecektir... Bunun içindir ki, her bilinçli otobiyografi, basit ve kaygısız bir hikâye olacak yerde, boş-gururumuzun işe karışmasını önlemek için sürekli bir dikkat ve uyanıklık göstermeyi, insanın dünya karşısında uygun bir poz almak için duyduğu kaçınılmaz eğilime karşı şiddetli bir savunmayı gerektirir.”¹⁴³⁰

Otobiyografiyi değerlendirirken dikkat edilmesi gereken üçüncü etken de kendiliğinden ortaya çıkar: Denetim, sansür ve bunun da temelinde Zweig’ın vurguladığı hatırlanma ve hatırlatma arzusu yer alır. Bunun araçları da kendisi ile hesaplama ve kendi yaptıklarını tahlil edebilmektir.

Şevket Süreyya sıradan bir Osmanlı yurttaşı olarak başladığı yolculuğunu Cumhuriyet döneminde etkili ve önemli bir entelektüel olarak bitirmiştir. Modernleşme sürecinde entelektüelin oynadığı rol dikkate alınırsa metnin okunabileceği bağlamın genişliği kendiliğinden anlaşılır. Aydemir özelinde değişimin nasıl algılandığı ve bu değişime nasıl tepki verildiği bir “entelektüel psikolojisi” ortaya koyabilmek açısından da büyük önem taşır.¹⁴³¹

Bu bağlamda Aydemir, kendi özgünlüğünün nüansları kaybedilmemek şartıyla imparatorluğun çöküşü fonunda “kuşağının otobiyografı”¹⁴³² veya “tarihin bir

¹⁴³⁰ Zweig, *Kendi Hayatının*, xxxi, xxxii.

¹⁴³¹ Esenbel bu durumun araştırılması gerektiğine daha genel olarak seçkinler kategorisine vurgu yaparak ortaya koyar: “...Meici aristokrasisi üzerine yazdığı son kitabında Lebra, Japon aristokrasisinin, Meici devrinden itibaren Batılılaşmayı veya Batılı gibi olmayı nasıl içselleştirmek zorunda kaldığını ve bu sürecin kişiler üzerinde yarattığı bazı psikolojik, sosyal sorunları tartışmaktadır. Bu tür bir çalışmanın Osmanlı Türk seçkin zümresinin üyeleri için yapılmasının zihin açıcı olacağı aşîkârdır.” Selçuk Esenbel, “Türk ve Japon Modernleşmesi: ‘Uygarlık Süreci’ Kavramı Açısından Bir Mukayese”, *Toplum ve Bilim*, S.84, 2000, s. 34.

¹⁴³² R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.45.

mevsimini haber vermesi veya bir dönemi özetlemesi ölçüsünde öne”¹⁴³³ çıkan bir entelektüel olarak kavranabilir. Toplumla birey arasındaki ilişkinin diyalektiğini kavrayabilmek biyografiyi verili olarak kabul etmekten çok onu sorgulayarak asıl genişliğine ve anlamına kavuşturmakla ancak mümkün olabilir.

Şevket Süreyya örneğinde yetiştiği coğrafya-mekân, mahalle, sokak, aile bağlamının ve kronolojik konjonktürün belirlenmesi, savaş ve göç gibi unsurların ne kadar etkili olabildiğinin sorgulanması, eğitim imkân ve kaynaklarının izinin sürülebilmesi bu noktada ilk akla gelenlerdir. Bu açıdan bir entelektüeli anlayabilmek onun psikolojik gerçekliğine kısmen olsa da vakıf olabilmeyi gerektirir. Entelektüeli kuramsal açıdan kavramaya yönelik çabalar onun bilgi, toplum ve iktidarla ilişkilerini belirli düzeylerde açımlayabilseler de aslında bütün bunları doğrudan belirleyen insani yönü ihmal etmektedir. Aydemir örneğinde yaşam öyküsü genellikle anlatıya pek müdahale edilmeden kabul edilir. Böylesi bir yaklaşımın kurumsallaşmasına entelektüelin kendisi de yol göstermiştir.

Şevket Süreyya anlatısını imparatorluğun önemli kırılma noktalarını göz önünde bulundurarak kurgulamıştır. Bu normal karşılanabilir Aydemir olağanüstü koşullarda yaşamış bir kuşağa aittir. Bu olağanüstülüğü belirleyen ise imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecidir. Aydemir, kopuş olarak formüle edilmiş bir süreci kendi şahsında bir süreklilik olarak ele alabilmiştir; fakat bu vurgu kamusal ile özel alan arasındaki ayrımı muğlâk hale getirmiştir.¹⁴³⁴

Bu noktada otobiyografik metnin içeriğine bakmak gerekmektedir. Suyu Arayan Adam bir bütün olarak ne anlatır veya başka bir ifadeyle hangi olayları, hangi kronoloji içinde verir. Suyu Arayan Adam kronolojik olarak 1897 yılında başlayıp-metin esnetildiğinde ailenin Edirne'ye göç ettiği tarih olan 1870'lere kadar geri

¹⁴³³ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.51.

¹⁴³⁴ Bu nokta (otobiyografide hafızayı veri olarak kurgulandığı için hatıra olarak kabul edilirse) hatıra-geçmiş ile tarihin farklılaştığı ve kesiştiği noktadır: “Prost’a göre tarihin aksine hatırat bir olayı bağlamından soyutlar, olayı, ona anlam kazandıran tutarlı bir anlatı içine yerleştirmek için değil (ki bu durumda seçici unutma, zorunlu olarak iş görecektir) sırf kendi değeri için unutulmuşluktan çıkarmaya çalışır; bunun sebebi hatıranın duygulanımsal olması tarihin ise rasyonel olmaya çalışmasıdır. Dolayısıyla Prost’a göre hatıraların (kimliksel savlama olarak) tikel olana yönelimi ile tarihteki evrensel olana yönelim arasında yani değerler ile kökenler arasında çelişki vardır. Böylece, görünüşe rağmen, günümüzde geçerliliğini koruyan “hatırlamanın ödev” olduğu buyruğu Prost’a göre aslında tarihin taleplerinin yadsınması gibidir. Tarih ile hatırat arasındaki bu uzlaşmaz çelişki güncel bir olgu olmakla birlikte aslidir.”, Francois Cadiou vd. *Tarih Nasıl Yapılır? Uygulama ve İçerik*, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, 2013, İletişim Yayınları, s.189.

gidilebilmektedir- 1950'li yıllarda sona eren bir süreci içerir. 500 sayfalık metnin yaklaşık 350 sayfası Şevket Süreyya'nın Cumhuriyet öncesi yaşam öyküsüne ayrılmıştır. Aydemir'in bu anlamda 1976 yılında hayatını kaybettiği düşünüldüğünde hayatının 25 yıllık kısmı bu hesabın dışındadır.

1960'lı yıllardan itibaren Aydemir hem biyografileri hem de Yön dergisindeki yazıları ile Atatürk ve İnönü dönemlerinde elde edemediği ilgiye kavuşur. Bu anlamda Suyu Arayan Adam imparatorluk yılları da hesaba katılarak onun devletle ilişkisinin bir dökümü olarak da okunabilir. Entelektüelin bu iki farklı konjonktür ve kronolojide gösterdiği performansın karşılaştırılması onun bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesine giden yolu açacaktır. Sonuç olarak Suyu Arayan Adam'ın İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin zorluklarını ve sıkıntıları anlatan bir metin olarak işlevselliği ve açıklayıcılığı açısından değerini teslim etmek gerekir; ama bir entelektüelin gelişim aşamalarının ifşa edilmesi gibi bireysel bağlamda önemli eksiklerinin olduğu da belirtilmelidir.

4.2.2.Enver Paşa'dan Adnan Menderes'e Kahramanın Serüveni Olarak Tarih

Buraya kadar yazılanlar ana hatlarıyla bu dönemdeki metnin yazılma neden ve bağlamına ışık tutar. Buradan çıkarılacak ilk sonuç Şevket Süreyya Aydemir'in birbiriyle bağlantılı değerlendirilmek durumunda olan otobiyografi, biyografi, tarih ve edebiyat türlerinin iç içe geçtiği melez bir form oluşturduğudur. Başka bir ifade ile kendi özyaşamöyküsü üzerinde gerçekleşen kurgunun diğer siyasal aktörler için de genelleştirilip, genişletilmesidir. Bu bağlamda her metnin kendine özgü değerlendirilecek bir boyutu olduğu gibi diğer metinlerle ortak bir bağlamda değerlendirilecek özellikleri de bulunmaktadır.

Şevket Süreyya'nın düşünsel gelişimini biyografisi ile bağlantılı olarak ele alabilmek için bu özelliklerin ortaya konması gereklidir. Otobiyografisinde belirli an ve konjonktürün ışığında anlatılan veya metinleştirilen bir "ben" varken biyografilerde de tarihsel gerçeği yansıtmaya çabasına rağmen Şevket Süreyya'nın içinde bulunduğu koşullarla bağlantılı bir bakış açısı vardır.

Bu anlamda onun düşünsel arayışının niteliğinin yansıtabilmesi açısından metinlerin eleştirel bir değerlendirilmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bir

entelektüelin içinde yaşadığı koşullarla etkileşimi bu yolla sağlanabilir. Onun biyografi çabası bir devrin hikâyesini liderler ekseninde anlatmak olarak tanımlanabilir. Bu anlamda kişi ile devrin özdeşleştiği görülür. Bu durum bir portre inşası ve tarihsel sürecin değerlendirilmesini içerir. Bu durumda yapılmak istenen eleştirel değerlendirmenin derinliği ve zorluğu kendiliğinden anlaşılır. Şevket Süreyya'nın lideri ve ilgili tarihsel süreci nasıl ele aldığı çalışmanın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak verilecektir; ama zikredilen özellikler ortaya konmadan bu modernleşme sürecini nasıl analiz ettiği eksik kalacaktır.

Öncelikle onun bu dönem metinleri üzerine yazılanlara bakmakla başlanabilir. Bir entelektüel olarak kamusal alanda ona asıl ününü sağlayan bu dönem metinleri üzerine söylenen şeyler çok azdır.¹⁴³⁵ Kadro dergisi dönemindeki düşünsel faaliyeti üzerine yazılanların çok gerisinde kalır. Bu onun çabasının bütünlüklü değerlendirilememesi ile de ilgilidir. Otobiyografi ve biyografi türünde yapıtlar vermiş olması başlı başına önemsenmesi gereken bir durumdur. Entelektüel muhasebesini otobiyografi formunda vermiş insan sayısı yok denecek kadar azdır ve biyografi yazılması ve yazılmış ürünlerin değerlendirilmesi adına çok ihmal edilmiş bir türdür.¹⁴³⁶

Şevket Süreyya'nın biyografileri üzerine yazılanları eleştirel olarak değerlendirmek de zordur; birçoğu genel değinmeler ve nitelemeler düzeyini aşmaz. Örneğin Koçak: “Şevket Süreyya Aydemir'in Türklerin atası sayılan Atatürk (Tek Adam) ile onun yakın yoldaşı ve halefi İsmet İnönü (İkinci Adam) ve bir anlamda Cumhuriyet Türkiye'sinde lanetlenen Enver Paşa (Enver Paşa) hakkında yazdığı

¹⁴³⁵ Yeni yayınlanan bir çalışmada Şevket Süreyya'nın biyografileri Stefan Zweig'in biyografileri ile karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Fırat Ender Koçyiğit, “Stefan Zweig ve Şevket Süreyya Aydemir'in Politik Biyografilerinin Mukayeseli İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa, 2018. Tek Adam üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Sedat Gencer-Kadir Kasalak, “Şevket Süreyya Aydemir ve Tek Adam: Cumhuriyet Dönemi Tarih Yazımına Biyografik Bir Katkı”, *SOBİDER*, s.17, 2017, ss. 405-419.

¹⁴³⁶ Bu konu ile ilgili son uyarılardan biri Osmanlı bağlamında Edhem Eldem tarafından dile getirilmiştir: “Sorunun bir kısmını kaynak azlığına veya mevcut kaynakların yetersizliğine bağlamak mümkünse de, bunun ötesinde tarihçiliğimizde bu meseleye yeteri kadar önem verilmediğini de kabul etmek gerekir. Bu son meselenin de anlaşılır nedenleri yok değildir. Nerden bakılırsa bakılsın biyografinin analitik boyuttan yoksun, anekdot ve methiyeyle kolayca kayabilen, sığ ve kısır bir alan olduğu düşünülebilir. Bu anlamda Türkiye'deki biyografi geleneğinin tam da bu tür sorunlara açık, kişileri ya yüceltmeye ya da tam aksine küçük düşürmeye meyyal bir karaktere sahip olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Eleştirel boyutu bulunan, tarih disiplininin yöntemlerinden istifa eden, belirli bir tarihi bağlama oturtulmuş biyografik çalışmaların azlığı karşısında aslında Türkiye'de gerçek manada bir biyografi alanı bulunmadığını iddia etmek bile mümkündür.” Edhem Eldem, “Osman Hamdi Bey'in Paris Yıllarıyla İlgili Yeni Bilgiler”, *Toplumsal Tarih*, S. 268, 2016, s.48-49.

biyografiler hem bir istisna olmuştur hem de bu konuda güzel birer örnek olarak hala literatürde kendilerine yer bulurlar.”¹⁴³⁷ tespitinde bulunur.

Tunçay’a göre ise: “Konularına yer yer orijinal katkılar getiren ama yer yer de fazla bir şey söylemeden uzayıp giden” 10 ciltlik biyografik tarih kitapları Suyu Arayan Adam’ın derinliğine erişememiştir.¹⁴³⁸

Kuyaş’a göre Tek Adam mevcut Atatürk çalışmaları arasında hala en iyisidir. İkinci Adam ve Enver Paşa, Tek Adam’ın edebi ve tarih yazımsal anlamda gölgesinde kalmalarına rağmen literatürde bu kişilerle ilgili tek biyografi olmalarından kaynaklı önemini korumaktadır.¹⁴³⁹ Son olarak en ayrıntılı analiz, onun hakkındaki en ufuk açıcı makaleyi yazmış olan Çulhaoğlu’na aittir: “Çok açık söylemek gerekirse, Aydemir’in biyografik çalışmaları, önemli bilgiler içeren, ama bilimsel değeri olmayan ürünlerdir. Çünkü Aydemir’in bu tür çalışmalarının hepsi, bir gelenek, bir hat, giderek belirli siyasal duygu yoğunlaşmaları yaratmaya yönelik özel bir misyonla kaleme alınmıştır. Aydemir’in kendine özgü, üçüncü dünyacı denilebilecek tarih anlayışı, seçkinciliği ve ihtilal feylesofluğu, bir tür siyasal-duygusal mikrokozmoz yaratmıştır. Aydemir için bir, bu mikrokozmoza yakışanlar; iki, biraz kıyısında kalanlar ve üç, bu mikrokozmozdan iyiden iyiye uzağa düşenler vardır. Bu, hem tarihsel olaylar, hem de kişiler için böyledir. Sonuçta, mikrokozmoza yakışanlara özel yer tanınırken, biraz kıyısında kalanlara yarı sevecen bir eleştirelilikle yaklaşılır. Mikrokozmozun uzağına düşenlere ise, hoşgörü yoktur. Eğer bunlar tarihsel kişilerse, her fırsatta aşağılanırlar; yok eğer söz konusu olan olaylarsa, bunlar ya örtülürler ya da çarpıtılırlar. Aydemir için tarih, özel misyona göre retrospektif olarak değerlendirilecek bir hamurdur.”¹⁴⁴⁰

Bu eleştirilerden sonra Şevket Süreyya’nın biyografiler ekseninde 100 yıllık bir modernleşme tarihi yazma isteğini vurgulayarak başlamak uygun olur: “Nihayet şunu da ilâve etmek isterim: 1860’tan başlayıp üç cilt teşkil edecek olan bu eserle,

¹⁴³⁷ Cemil Koçak, *Tarihçinin Eleği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.101.

¹⁴³⁸ Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir”, s. 4.

¹⁴³⁹ Kuyaş, “The Ideology of Revolution”, s.4. Vassaf ise cemaatten cemiyet geçişi süreci yaşayan bir toplumda otobiyografi ve biyografi gibi türlerin revaçta olmadığı gibi bir varsayıma dayanarak “Tek tük biyografi çalışmalarının en bilinenleri Falih Rıfkı Atay, Şevket Süreyya Aydemir gibi Atatürk’ün maiyetinde çalışanların Atatürk’ü anlatmaları ki, onlar da, konuya mesafe alamadan, arşivleri araştırmadan yazılmış methiye düzeyinde” olduğunu ifade eder.” Gündüz Vassaf, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.18

¹⁴⁴⁰ Çulhaoğlu, “Şevket Süreyya Aydemir”, s. 102.

gene üç cilt olan Tek Adam ve keza üç ciltlik İkinci Adam ve bir de tek cilt halindeki Menderes'in Dramı, yani hepsi 10 cilt tutan bu eserlerimizi bir arada aldığımız zaman, 1860'tan 1960'a kadar, yani tam son 100 yıllık tarihimizi, şahsiyetleri, şartları, olayları ve atmosferiyle, millî kitaplığımıza sunmuş olacağız.”¹⁴⁴¹

Bu durum yukarıda ifade edilen bir bütün oluşturma çabası belki devlet hizmetinde kaybedilen yılların telafisi olarak kabul edilebilir. Otobiyografisi Suyu Arayan Adam yine bu otobiyografi ile bağlantısı açık olan Toprak Uyanırsa ve devamında kaleme alınan ve bütün bir modernleşme serüvenini değerlendirdiği biyografileri ise bu metnin tamamlayıcıları olarak değerlendirilebilir. Ana amaç hangi türde olursa olsun tarihsel sürecin değerlendirilmesidir.

Bu tarihsel sürecin değerlendirilmesindeki kullanılan ölçütü kendi geliştirdiği ideolojiden alır. Şevket Süreyya Aydemir İnkılap ve Kadro'da dile gelen temel yaklaşım doğrultusunda tarihsel sürece bakmıştır. Bu anlamda onun düşünsel gelişiminin soyuttan somuta doğru bir gelişme izlediği söylenebilir. Bu durum Cumhuriyetin inkılapçı dinamizmine yakından tanıklık eden bir entelektüelin, ülke açısından gelinek noktayı yine bu dinamizmin gölgesinde değerlendirme isteği olarak da kabul edilebilir. Bu değerlendirme çabasının niteliğini Kemalizm ile bunu ideolojik olarak tahkim etme amacıyla olan Kadro dergisindeki söylemin birbiriyle örtüşmemesi belirler.¹⁴⁴²

¹⁴⁴¹ Aydemir, *Enver Paşa c.1*, s.8. Süreyya, Yılmaz Çetiner'e de 1875 yılından günümüze gelene kadar süreci gelecek nesillere belgeleriyle anlatmak istediğini belirtmiştir. Yılmaz Çetiner, “Kaybettiğimiz Değer: Şevket Süreyya Aydemir, *Milliyet*, 27 Mart 1976. Şevket Süreyya Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girişini anlattığı kısımda bir dipnot vererek: “Tarihin gerçek olarak izlenebilmesi ve olayların doğru olarak değerlendirilmesi bakımından şu kayıtları yapmak yerinde olacaktır” ifadesini kullanır. Bu açıklama onun biyografilerinin neden hacimli olduğu konusunda bir fikir verir. Biyografi bir tarihsel bağlamı, ortamı ve dönemi yeniden inşa olarak kabul edilse bile tarihsel olaylarının dökümünün biyografi kişisi ile bağlantılı bir sınırı da olmak zorundadır. Bu durum Şevket Süreyya'nın Osmanlı-Türk modernleşmesini anlatan tarih yazımına karşı geliştirdiği üstü kapalı bir eleştiri olarak kabul edilse bile onun mevcut literatürden gereği gibi faydalandığını da söylemek zordur.

¹⁴⁴² Kayalı diğer Kadrocularla beraber Şevket Süreyya Aydemir'in de hem Atatürk hem de İnönü dönemlerinde bürokrat olarak çalışmalarıyla bağlantılı olarak bu iki liderin dönemlerini olumlayarak değerlendirdiklerini belirtir: “Bu anlamda 1960 sonrasının sınırları belirginleşmemiş çağdaşlaşmacılığının 1923-1950 dönemi değerlendirmesi Kadrocuların bakış açısı tarafından şekillendirilmiştir. Şevket Süreyya'nın Tek Adam ve İkinci Adam yapıtlarının işlevi budur. Belirgin yaklaşımın kemikleşmediği bir dönemde bu iki biyografinin önemli etkileri vardır.” Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 20. Bir kalkınma manifestosu olarak da kabul edilebilecek İnkılap ve Kadro kendi yazılma gerekçesini açık bir inkılap eleştirisine borçludur. Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam ve İkinci Adam da kahramanlar olarak vasıflandırdığı liderleri olumlar ve kendi açısından olumlu bulduğu gelişmeleri takdir ederken kalkınma perspektifi açısından her iki dönemi ve lideri açıkça başarısız olarak kabul eder. Biyografilerin bu açıdan da okunabileceğini vurgulamak gerekmektedir.

Şevket Süreyya, Kadro dergisinde ilk defa onun tarafından dile getirilen plan kavramının uygulamaya geçirme şansını da İnönü döneminde elde etmiş; ama 1934 yılında derginin iktidarın emriyle kapatılmasında olduğu gibi bu dönemde de 1946 yılında ona hazırlatılan kalkınma planını CHP uygulama yoluna gitmemiştir. Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın tarihi, kalkınma perspektifinden yorumladığı ve değerlendirdiği ileri sürülebilir. Onun bu biyografileri yazma çabası modernleşme sürecinin kahramanlar olarak vasıflandırılan siyasi aktörlerin gözünden ve kalkınma odaklı anlatımı olarak nitelenebilir. Kadro dergisinde dile getirilen soyut çerçeve ile somut tarihsel sürecin değerlendirilmesidir.

Bu biyografilerin diğer bir temel özelliği tarihsel süreci anlatırken benimsediği yöntemle ilgilidir. Şevket Süreyya'nın nihayetinde anlattığı tarih, siyasi, askeri ve kronolojik geleneksel bir tarih yazımına içine alınabilir. İstatistik ve rakamlarla ayrıntılı olarak beslenmiş kalkınma eksenli iktisadi değerlendirmeler bu yapı içinde ön plana çıkar. Bir bütün olarak sınıf, toplum, kültür eksenli diyalektik bir değerlendirme yoktur. Dolayısıyla bu metinler 1860-1960 aralığında yaşanan değişimin eksik bir anlatımıdır.

Bu eksiklik de iki yönlüdür. Tanzimat ile başlayan Osmanlı modernleşmesinde toplumun, kültürün ve ekonominin ve sınıfsal yapının nasıl bir değişim içerdiğini Enver Paşa'nın anlatıldığı ciltlerde görmek mümkün değildir. Süreyya bu değişimin Cumhuriyet'e devreden mirasını da görmezden gelmiş ve sonuçta İttihat ve Terakki'nin devleti, toplumu, ekonomiyi, kültürel yapıyı dönüştürme çabasına yer vermemiştir. Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olunca “yarı-sömürge”, Cumhuriyeti ele aldığı zaman “az gelişmiş” nitelemesini kullanmıştır. Bu durum, Kadro döneminde Avrupa merkeziliğin eleştirisi bağlamında bize özgülüğün altı çizerek yeni bir kalkınma ideolojisi geliştirme uğraşındaki entelektüelin bu anlamdaki çelişkisinin yansıtması açısından da ayrıca önemlidir. Ayrıca bu ortaya konan kanon onun erken sayılabilecek bir dönemde yakın tarihin değerlendirilmesi denemesi ve belki de popülerleştirilmesi demektir.¹⁴⁴³

Bu biyografilerin neden yazıldığı kadar kimin için yazıldığı da önemlidir. Şevket Süreyya bu metinleri “her cins okuyucu”yu düşünerek kaleme almıştır.

¹⁴⁴³ Zafer Toprak, “Türkiye’de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişimi*, Der. S. Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986, s. 438.

Biyografilere bakıldığında Süreyya'nın akademik bir titizliği de gözettiği görülür; ama dil ve üslup, tarihin popüler bir şekilde dile getirilmesinin amaçlandığını gösterir (onun basın geçmişi de böyle bir dil ve üslup oluşturmada etkili olmuş olabilir.) Bu bağlamda asıl problem ve belki de bu tarihin popülerleşmesinin önündeki en büyük engel biyografilerin yaklaşık 5000 sayfa tutan hacmidir. Bu sorun dil ve üslup başlıklarının yanına kaynakların kullanımı, kurgu ve plan gibi unsurları ekler. Başka bir ifadeyle bu on ciltlik külliyyat Şevket Süreyya Aydemir'i ciddi tarihçilik ve tarih yazımsal problemlerle karşı karşıya bırakmıştır.¹⁴⁴⁴

Bu anlamda Süreyya'nın hedef kitlesi olan ortalama okuyucu, iyi kurgulanmamış bir metinler toplamıyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁴⁵ Bu nokta onun tarihçiliği ile ilgili problemlerin tartışılması anlamına gelir. Bundan önce bu iyi kurgulanmamışlığın ne anlama geldiğinin izah edilmesi gerekmektedir.

Bir tarihçi olarak Şevket Süreyya elindeki malzemeyi iyi tasnif edememiş bunun sonucunda iyi bir kurgu ortaya koyamamıştır. Bu bağlamda abartılı bir yorum olarak gözüксе de her bir isme bir cildin ayrıldığı dört ciltlik bir kurgu ile de bu yaşam

¹⁴⁴⁴ Bu anlamda değinilmesi gereken nokta böylesi bir çabanın ayrı bir çalışmayı hak eden bir malzeme ile uğraşmayı gerektiridir. Diğer bir ifade ile bu çabanın anlamı biyografilerin Cumhuriyet döneminin tarih yazımına katkılarının belirlenebilmesi veya eksik ve zaaflarının ortaya konabilmesi demektir. Siyasi ve entelektüel alanda önemli isimlerin nitelikli biyografilerinin yazılma temayülünün belirginleşmediği bir tarih yazım ortamında böylesi bir analizin yapılmasının gerekliliği ortadadır. Şevket Süreyya'nın biyografik tarih yazımına katkılarının anlaşılması kendi çağdaşı metinlerle sonraki metinlerin geçmiş birikim göz önünde tutularak karşılaştırılmalı bir analizine dayanmak zorundadır. Bu analizi gerçekleştirebilmek için tarih, edebiyat, psikoloji vs alanların iç içe geçtiği bütüncül bir bakış açısı veya kuramsal bir temel oluşturmak gerekmektedir. Yazılan metinlerin dil, üslup, kaynaklar, kurgu, söylem ve nihayetinde bunları belirleyen ideoloji ve dünya görüşü açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu duruma bir de postmodernizmin sosyal bilimlerin alışıldık öznellik, hakikat, anlatı kalıplarının altını oyan meydan okumasının eklenmesi gerekir. Enver Paşa'dan Adnan Menderes'e uzanan tarihsel süreç düşünüldüğünde işin zorluğu kendiliğinden anlaşılır; ama iyi bir tarihsel analiz için nitelikli bir biyografinin gerekli unsurlardan biri olduğu kabul edilirse biyografilerin niteliklerinin belirlenmesi ve tarih yazımsal özelliklerinin ortaya konmasının elzem olduğu ortaya çıkar.

¹⁴⁴⁵ Onu yapıtları arasındaki bütünlük açısından değerlendiren bir çalışmada: "Kitaplarını yazdığı 1963-1973 yıllarının imkânları dâhilinde Nutuk, devlet arşivlerinde görülebilenler, Harp Tarihi Teşkilâtı yayınları, Meclis zabıtları, hatıra kitapları, periyodiklerde kalanlar, olay fâillerini konuşturmak... şeklindeki belgeleri, birbiriyle karşılaştırarak, kendi tecrübe ve sezgilerinden de yararlanarak onlardan mantıkî sonuç çıkarmak gibi bir faaliyetle işe başlar. Belgeleri konuştururken, "durumun mantığı", icabât-ı zaman", "mütekabiliyet esası" gibi özel noktalara dikkat eder. Biyograficilikte sıra bulduklarının inşasına gelmiştir. Mesleği plan-program üzerine olan Aydemir, otobiyografi ve romanında tutturduğu inşa gücünü, bu hacimli kitaplarda da gösterir. "Sema Uğurcan, "Tarih İle Edebiyat Arasında: Şevket Süreyya Aydemir'in Kitaplarında Bütünlük Otobiyografi-Otobiyografik Roman-Biyografiler", <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/UĞURCAN-Sema.-TARİH-İLE-EDEBİYAT-ARASINDA-ŞEVKET-SÜREYYA-AYDEMİR'İN-KİTAPLARINDA-BÜTÜNLÜK-OTOBİYOGRAFİ-TOBİYOGRAFİK-ROMAN-BİYOĞRAFİLER.pdf> (17.02.2017). Yapılan bu yorum onun tarihsel araştırmadaki titizliği konusundaki vurgusunda haklıysa da inşa gücü bağlamında aynı şeyi söylemek zordur.

öykülerinin anlatılabileceğinin vurgulanması gerekir. Dolayısıyla aradaki altı ciltlik ve ortalama 3000 sayfalık toplamın her cins okuyucu olarak belirlenen kitlenin metin ile kuracağı bağı zorlaştıracığı aşikârdır. Bu tekrarların birbiriyle bağlantılı iki boyutu bulunur. İlk boyutu üç ciltlik her biyografinin kendi içindeki kurgu problemi, diğerini ise on ciltlik hacme bütüncül bakıldığında görülebilen genel kurgu problemi oluşturur.

Şevket Süreyya'nın bu biyografileri hangi tarihlerde yazdığına bakılması bu anlamda yol gösterici olabilir. Buradan çıkacak ilk sonuç ana hatlarıyla 1860-1960 aralığını anlatma çabasının uzak geçmişten değil yakından geçmişten başlamış olduğudur. Kronolojik sıra takip edildiğinde Ş. Süreyya'nın önce Enver Paşa'nın biyografisinin yazmış olması gerekmektedir; ama yayın sırasına bakıldığında Enver Paşa'nın en son yazılmış olduğu görülür. Dolayısıyla Şevket Süreyya'nın ele aldığı isimleri kendince bir hiyerarşi içinde işlemiştir. Bu hiyerarşinin tepesinde Mustafa Kemal'in yer alması zamanın modernist-ilerlemeci perspektifle kurgulanmasıyla pekiştirilmiştir.

Modernist zaman algısının ana özelliği tarihsel süreci ereksel yorumlamasıdır. Mustafa Kemal'in ulus-devleti kurma başarısı biyografik anlatının temel izleğini oluşturur. Dolayısıyla diğer aktörlerin yerini ve rolünü belirleyen de bu izlektir. Daha açık ifade etmek gerekirse Şevket Süreyya'nın tahayyülünde Mustafa Kemal ve İnönü bu modern zamanın kahramanları olarak yer almışlardır. Süreyya, isimler ekseninde farklılaşan bir biyografik yaklaşım ortaya koyar. Süreyya'nın bu bağlamda “insan ve toplumu birlikte ele almak; bunları birlikte” değerlendirerek: “Kişinin içinde kendi benliğini ve niteliğini kazandığı toplumu ve tarihsel dönemi içindeki toplumsal ve tarihsel anlamı kavrama”¹⁴⁴⁶ya çalıştığı söylenebilir.

Oysa Şevket Süreyya “kaderin arkadan iten eli” ile formüleleştirilen idealist veya metafizik bir söylemle, insanın nesnel koşullarda “kendi iradesi” ile neleri başarabileceği” anlamında materyalist bir söylem arasında sıkışıp kalmıştır. Örneğin Tek Adam'da Mustafa Kemal'in merkezde olduğu ve onun bir lider olarak sivrilmesinin ayrıntılı ruhsal tahlilini yapıldığı bir anlatı var iken İkinci Adam'da İsmet İnönü, Mustafa Kemal'in devamı ve tamamlayıcısı olarak ona atfedilen birtakım nitelikler açısından ele alınır. Tek Adam'da Mustafa Kemal'in bir asker, devlet adamı

¹⁴⁴⁶ C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.12, s.14.

ve inkılap önderi olarak ruhsal olgunlaşmasına vurgu yapılmışken İkinci Adam'da böyle bir vurgu yoktur.

Ruhsal faktörü ve psikolojik analizi, Aydemir, Menderes'in dramında bir kez daha ortaya çıkarır. Tek Adam'da lider ile onu ortaya koyan koşullar arasındaki etkileşim dengeli bir şekilde verilebilmişken İkinci Adam'dan başlayarak ele alınan siyasi aktör olaylar içinde giderek belirsizleşir. Öyle ki Enver Paşa'nın anlatıldığı ciltlerde bu daha belirgin bir hal almıştır. Olaylara yön verme ve çağı değerlendirme aczi içinde Enver Paşa, Şevket Süreyya için tarihsel anlatının içinde adeta kaybolmaya mahkumdur.¹⁴⁴⁷

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; ama bu plan ve kurgu zafiyetinin en rahat görülebildiği yer İkinci Adam'ın üçüncü cildinde anlatılanların Menderes'in Dramı ve İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali¹⁴⁴⁸ ciltlerinde genişletilerek tekrar edilmiş olmasıdır. Bu üç cilt arka arkaya okunduğunda anekdotlara varıncaya kadar aynı şeylerin anlatıldığı görülür. Ayrıca 1959 yılında yazılan Suyu Arayan Adam'da ortaya konan Enver Paşa portresi Enver Paşa biyografisinin de oluşturulma temelidir. Bu anlamda Enver Paşa biyografisi özelinde Şevket Süreyya'nın yeni belgeleri Türk tarihçiliğine kazandırma anlamında 1959'daki yorumundan farklı bir şey söylediğini ileri sürmek zordur.

¹⁴⁴⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; ama bu plan ve kurgu zafiyetinin en rahat görülebildiği yer İkinci Adam'ın üçüncü cildinde anlatılanların Menderes'in Dramı, İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali ciltlerinde genişletilerek tekrar edilmiş olmasıdır. Bu üç cilt arka arkaya okunduğunda anekdotlara varıncaya kadar aynı şeylerin anlatıldığı görülür. Ayrıca 1959 yılında yazılan Suyu Arayan Adam'da ortaya konan Enver Paşa portresi Enver Paşa biyografisinin de oluşturulma temelidir. Bu anlamda Enver Paşa biyografisi özelinde Şevket Süreyya'nın yeni belgeleri Türk tarihçiliğine kazandırma anlamında 1959'daki yorumundan farklı bir şey söylediğini ileri sürmek zordur. Diğer bir örnekte İkinci Adam'ın üçüncü cildi ağırlıklı olarak Adnan Menderes'e ayrılmıştır. Menderes'in Dramı'nda bu cilde ek olarak yeni çok az söylenmiştir. Yine Süreyya Tek Adam ile İkinci Adam'ın belirli oranda aynı tarihsel süreçleri içerdiği için tekrarlar olabileceğinden söz etmesine rağmen aynı olayları aynı yaklaşımla anlatmaktan da vazgeçmemiştir. Enver Paşa'da 1. Dünya Savaşı yıllarını anlatan, Tek Adam'da Milli Mücadele'yi bütün askeri cepheleri ile anlatan, İkinci Adam'da 2. Dünya Savaşı'nı ayrıntılı anlatan kısımların kişinin otobiyografisine etkisi bağlamında daha öz ve sade anlatılabileceği düşünüldüğünde hacmin neden arttığı kendiliğinden anlaşılır. Şevket Süreyya Aydemir'de tarih yazma tutkusu biyografi nesnesi olarak ele aldığı kişiyi zaman zaman unutmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda tarihsel koşullarla kişinin kendi öyküsünü karşılıklı etkileşim içinde ele alabilecek bir temel oluşturulamamıştır. Olayların akışı ile kişinin kendi öyküsünün paralel bir kurgu içinde verilmek istenmesi sürükleyici bir anlatım için uygun görülüşse de kişi ile olaylar arasında bağlantıları takip etmeyi zorlaştırmıştır. Şevket Süreyya, Menderes dışarıda bırakılırsa aynı nesle sahip insanları ele alırken onların yetiştiği tarihsel arka planı her ciltte tekrar yazmayı tercih etmiştir.

¹⁴⁴⁸ Bu son yayınladığı kitap diğer kitaplarının özeti niteliğindedir ve aynı zamanda ciltler tutan kitapların iyi bir plan ve kurgu ile kısaltılabileceğini göstermesi açısından da önemlidir.

Diğer bir örnekte İkinci Adam'ın üçüncü cildi ağırlıklı olarak Adnan Menderes'e ayrılmıştır. Menderes'in Dramı'nda bu cilde ek olarak yeni çok az söylenmiştir. Yine Süreyya Tek Adam ile İkinci Adam'ın belirli oranda aynı tarihsel süreçleri içerdiği için tekrarlar olabileceğinden söz etmesine rağmen aynı olayları aynı yaklaşımla anlatmaktan da vazgeçmemiştir.

Enver Paşa biyografisinde Birinci Dünya Savaşı yıllarını, Tek Adam'da Milli Mücadele'yi bütün askeri cepheleleri ile, İkinci Adam'da İkinci Dünya Savaşı'nı ayrıntılı anlatan kısımların kişinin otobiyografisine etkisi bağlamında daha öz ve sade anlatılabileceği düşünüldüğünde hacmin neden arttığı kendiliğinden anlaşılır. Şevket Süreyya Aydemir'de tarih yazma tutkusu biyografi nesnesi olarak ele aldığı kişiyi zaman zaman unutmasına yol açmıştır.

Bunun sonucunda tarihsel koşullarla kişinin kendi öyküsünü karşılıklı etkileşim içinde ele alabilecek bir temel oluşturulamamıştır. Olayların akışı ile kişinin kendi öyküsünün paralel bir kurgu içinde verilmek istenmesi sürükleyici bir anlatım için uygun görülümüşse de kişi ile olaylar arasında bağlantıları takip etmeyi zorlaştırmıştır. Şevket Süreyya, Menderes dışarıda bırakılırsa aynı nesle sahip insanları ele alırken onların yetiştiği tarihsel arka planı her ciltte tekrar yazmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla kişi odaklı bir kurgudan olay odaklı kurguya doğru bir geçişten söz edilebilir. Bu noktada belirleyici olan kişiler arasında hiyerarşi oluşturan subjektif, ideolojik bir bakıştır.

Yukarıda vurgulanan zamanın ereksel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi aydınlanma geleneği ile bağlantılıdır. Bireyin zamanının ilerleme düşüncesi ile birlikte ulus-devlet formunda ifade edilmesidir.¹⁴⁴⁹ Kant'tan Hegel ve Marx'a değin

¹⁴⁴⁹ Şevket Süreyya anlatısına: “Ben de yüzyılımızın büyük macerasından kendi payıma düşeni, onun yüz milyonlarca adsız çocuklardan biri olarak, kaderin önüne serdiği yüz milyonlarca küçük yollardan biri üzerinde kendi alınyazıma göre yaşadım. İşte şimdi size bu kitapta, yüzyılımızın o sayısız küçük hikâyelerinden birini, o sayısız adsızlardan biri olarak anlatmaya çalışacağım.”¹⁴⁴⁹ ifadesiyle başlamıştır. Diğer yazdığı biyografilerinde de bu adsızlık vurgusu vardır. Bütün siyasi liderleri halk çocukları olarak kabul eder. Ona göre bu halk çocukları çeşitli zorluklar içinde zekâ ve eylem kudretlerini yoğunlaştırarak isimlerini kendi isimlerini edinmişlerdir. Dolayısıyla Aydemir kendisi de dahil olmak üzere ele aldığı siyasi liderlerin isimlerini kendi koyabilmek kudretine sahip oldukları şeklinde eski Türklerle bağlantılandığı bir kurgusal söyleme sahiptir. Adsızlık ve anonimliğin bir çıkış noktası olduğu kabul edilse de Suyu Arayan Adam'da Cumhuriyet'in siyasi, düşünsel ve ekonomik yaşamında etkili olmuş bir entelektüelin tanıklığı söz konusudur. Dolayısıyla süreç otobiyografide bir ulus-devlet açısından değerlendirilmektedir. Aydemir'in devlete hizmet edebildiği, düşünsel anlamda tatmin olduğu belki de kendi kimliğini bulduğu zaman Cumhuriyet yıllarına denk düşer. Bu anlamda sıradan bir Osmanlı “asker/öğrenci-yurttaşının” önemli bir entelektüele dönüşmesi gibi bir büyük hikâyeyi de içerir. Sonuç olarak değişime ve anlatılan sürece entelektüelin kendi tanıklığının damga vurduğunun

uzatılabilecek bu gelenek Avrupa merkezci bir kurguya dayanır. Nihai değişimi temsil eden Batı, zamanın ifade edilme biçimlerini de belirlemiştir. Şevket Süreyya'nın metinlerinde hikâyenin sondan başa kurgulandığı “zaman çok şeylere gebe” tarzında ifadelerin çokluğundan da anlaşılabilir. Bu durumda ele aldığı aktörleri üç boyutlu bir zamansallık içinde değerlendirebildiğini söylemek zordur. Bunun anlamı ele alınan kişinin tarihsel rolü ve başarısının niteliğinin tam anlaşılabilmesi ve değerlendirilememesidir.

Bu eserleri değerli kılan, anlatılan her dönemin Süreyya'nın kendi kişisel tanıklığı ile zenginleştirilmiş olmasıdır. Süreyya biyografilerinde ele aldığı isimlerle uzak ya da yakın temas içinde olmuştur. Ele aldığı lider ile kişisel bağlantısının olması yazılan biyografiyi ele alırken gözden uzak tutulamayacak bir husustur.

Bu durumu tamamlayacak diğer nokta Şevket Süreyya'nın çok geniş siyasi ve entelektüel bir çevre ile iletişim kurmuş olmasıdır. 1928-51 yılları arasındaki bürokratik kariyeri pek çok kişi ile tanışmasına vesile olmuştur. O dönemin üst düzey bir bürokratı olarak İnönü dönemindeki ekonomi politikaları üzerine anlattıklarının bu bağlamda altının çizilmesi gerekmektedir. Kendi tanıklığını diğer tanıklıklarla birleştirerek tarihsel süreci değerlendirme şansı olmuştur.

Biyografilerini yazarken ulaşabileceği her isimden ela aldığı konu ile bilgi toplamaya çalışmıştır. İsmet İnönü, Recep Peker, Ali Fuat Cebesoy, Şükrü Sökmensüer, Yakup Kadri, Tevfik Bıyıklıoğlu vb. daha da sayısı çoğaltılabilecek pek çok isimle konuşmuştur. Bu bir anlamda onun sözlü tarihçilik yaptığını da gösterir ki bütün metinlere bakıldığında bu tanıklıkları “dinlemişimdir, öğrenme, sorma şansım olmuştur” gibi ifadelerle çokça dile getirir. Bu şifahi ve yazılı bilgilenme tarzı üzerine okuyucuya bilgi vermemesi onun en etkili tarafını etkisiz kılabilen bir özellik ortaya koymuştur. Bu durum anlattıkları kadar kendine sakladıklarını da ima eder ki bu bir sansür mekanizmasını akla getirir.¹⁴⁵⁰

Bununla bağlantılı diğer bir husus diğer kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Uzak geçmişten yakın geçmişe gelindiğinde ortaya çıkan önemli sorunlardan biri belge yokluğudur. Enver Paşa ile Mustafa Kemal biyografileri ele aldıkları isimler

unutulmaması gerekir. Bu anlamda yapılacak iş Aydemir'in kendi gerçekliğini olabildiğince daha nesnel bir düzleme taşıyabilmektir.

¹⁴⁵⁰ 1966-68 yıllarında yazdığı İkinci Adam'da Şevket Süreyya Aydemir kendisine Refik Koraltan tarafından DP'ye katılmasının teklif edildiğinden söz etmez, beş yıl sonra yazılan İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali eserinde bu ayrıntıyı okuyucusuyla paylaşır.

öldükten sonra yazılmışlardır, İsmet İnönü, biyografisi yazılırken hayattadır; Adnan Menderes'in hazin sonunun anısı ise tazedir. Örneğin Şevket Süreyya, Enver Paşa'nın "tarihi belgelere, orijinal el yazılarına, notlara ve diğer tamamlayıcı malzemeye" dayandığını ve 10.000 kadar daha önce hiç yayınlanmamış vesikayla çalıştığını belirtmiştir.

Bu vesikaları Aydemir kendi kişisel bağlantıları sayesinde toplamış 4.000 kadarını TTK arşivine intikal ettirmiştir.¹⁴⁵¹ Yakın tarihi değerlendirirken böylesi bir zenginlikten yoksundur; gazeteler, yayınlanan hatıralar ve kendi tanıklıkları ile bir kurgu oluşturup yorum yapmak zorunda kalmıştır.

Şevket Süreyya'nın yukarıda bir kahramanlar hiyerarşisine sahip olduğunu söylenmişti. Bu hususu eksik bırakamamak adına bazı şeylerin de hatırlatılması gerekmektedir. Mustafa Kemal ile İsmet İnönü'yü ele alırken Enver Paşa ve Adnan Menderes gibi isimleri gündeme getirmiş olmasının da önemszenmesi gerekmektedir. Enver Paşa ve Adnan Menderes biyografileri her ikisi de kendi alanlarında referans olmayı sürdüren eserlerdir. Ayrıca bundan daha önemlisi Şevket Süreyya'nın tipik Kemalist tarih yazımı refleksleriyle donanmış olmadığını görmek gerekir.

Tek Adam, Mustafa Kemal'i "üst, soy insan", "sahip zuhur" gibi vasıflarla odağa alarak kurgulanmış ve "Nutuk" merkezli tarih yazımından etkilenmiştir; ama Cumhuriyet tarihinin bugün de tartışılan meselelerine vurgu yapabilmıştır. Şevket Süreyya "Nutuk"tan bir kaynak olarak yararlanmasına rağmen bu kaynağı eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmede de öncü bir isimdir. O biyografik tarih çalışmaları ile kalkınma meselesi açısından hem Atatürk hem de İnönü dönemlerinin başarısızlığını vurgulamış ve Kemalist tarih yazımının gölgede bıraktığı Enver Paşa gibi önemli bir lideri gündeme getirmiştir. Son olarak 1960 darbesinin etkisinin devam ettiği bir konjonktür ve kronolojide Menderes'i ele almış olması bu bağlamda özellikle vurgulanmalıdır.

4.3.Yön Dergisinde Şevket Süreyya (1961-1967)

Yön dergisi genelde Kadro dergisi ise beraber anılmaktadır. İki dergi aralarındaki önemli farklılıklara rağmen benzer bir entelektüel gelenek ve zihniyetin

¹⁴⁵¹ Aydemir, *Enver Paşa c.1*, s. 9.

sürekliliğini de yansıtmaktadırlar. Kadro dergisi ile Yön dergisini veya bu dergilerin öncü ideologları Şevket Süreyya ile Doğan Avcıoğlu'nu ele alan çalışmalar nihayetinde Yön'ü Kadro'nun bir devamı ve mirasçısı olarak ele almaktadırlar.¹⁴⁵²

Şevket Süreyya Yön dergisinde de yazı yazmıştır ve bu durum iki dergi arasındaki sürekliliğin somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yön dergisi Kadro'nun ve Kadroculuğun kendi düşünsel ve politik amaçlarına hizmet edebileceklerinin farkındaydı; ama bununla birlikte aralarındaki ayrılıkların da altını çizmekten geri durmamıştır. İki derginin çıkarıldığı ortamın koşullarına ayrıntılı bakıldığında aralarındaki farklılar benzerliklerden belki daha fazla idi. Ş. Süreyya dışında Kadro dergisinden başka hiçbir kimse Yön dergisinde yazı yazmadı. Burada iki dergi arasındaki benzerlikler ve farklıklar doğrudan analiz edilmeyecektir. Daha çok Şevket Süreyya'nın Yön dergisindeki yeri, dergiye katkısı Kadro geçmişi de unutulmadan değerlendirilmeye çalışılacaktır ki böylece onun Kadro'dan Yön'e uzanan süreçte fikri gelişiminin de niteliği belirlenebilecektir.

Otobiyografisi Suyu Arayan Adam dışarıda bırakılırsa Kadro dergisinden Yön'ün çıktığı 1961 Aralık sonlarına kadar Şevket Süreyya düşünsel ve ideolojik mesainin uzağında kalmıştır. Yön dergisindeki yazılarına bakıldığında Kadro dergisindekine benzer bir faaliyet söz konusu olsa da Şevket Süreyya Yön dergisinde Kadro dergisindeki gibi fikri önder durumunda değildir. Hikmet Özdemir Yön dergisindeki yazarları dört gruba ayırmış ve Şevket Süreyya'yı ikinci gruba yerleştirmiştir: "Yön'de yönetici görev üstlenmemekle beraber, Yön'ün savunduğu temel tezlerin oluşumunda en az birinciler kadar etkili olmuş olan Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren girmektedir."¹⁴⁵³

¹⁴⁵² Bu tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Kaybaki, "Türk Modernliği Açısından Kadro ve Yön Hareketlerinin Karşılaştırmalı Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kütahya, 2010. Çulhaoğlu, Aydemir ile Avcıoğlu arasındaki sürekliliğin özüne şöyle dikkat çekmiştir: "Türkiye aydını, beki Rus aydınından daha çok taşıyıcı paradigma bulmuş, kendini gerçekten aracı konuma yerleştirmiş, ama hiçbir zaman sözcüğün tam karşılığıyla entelijansiya olamamıştır. Kanımca bunun temel nedeni, taşıyıcı paradigması yettiği zaman asgari ölçülerde bile entelektüel olamaması, entelektüel nitelikler sergilediğinde ise bu kez taşıyıcı paradigma bulamaması ya da seçtiği paradigmanın yetersiz kalmasıdır. Buradan yeterli anlamı çıkaramayanlar için somutluyorum: Bu ülkenin kanımca en önde gelen paradigmacılarından Şevket Süreyya Aydemir ve Doğan Avcıoğlu yeterince entelektüel olamamışlar, entelektüel oldukları söylenebilecek aydınların...davaları ise demokrasi ve insan hakları gibi önemli, ama bence paradigma denemeyecek hedeflerle sınırlı kalmıştır." Çulhaoğlu, *Binyılın Eşiğinde Marksizm*, s.36.

¹⁴⁵³ Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 60.

Yön, Kadro dergisi gibi fikri anlamda Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal ve İlhan Selçuk'un oluşan çekirdek yazar grubu dışında (Birinci Grup) homojen bir dergi değildir. Şevket Süreyya da kendi fikirleri ile uyumlu olduğunu düşündüğü dergiye bu anlamda mütevazı bir katkı sağlamıştır. Onun dergide etkili olduğu dönem Sosyalist Kültür Derneği'nin kurulduğu 1962 sonları 1963 yılının ilk aylarıdır. "Türk Sosyalizmi"ni tanımlamaya ve inşa etmeye yönelik kuşatıcı makalelerini de bu dönemde yazmıştır. 1961-1967 yılları arasında 222 sayı yayımlanan derginin 1962 ve 63 yılı sayılarında çok yoğun olarak yer almıştır. Bu dönem toplam otuz bir makale kaleme almıştır. 1964 yılında üç, 1965 yılında bir, 1966 yılında üç, 1967 yılında ise dört yazısı bulunmaktadır.¹⁴⁵⁴

Yön dergisi 21 Mayıs 1963 tarihinde kapatılmış yeniden yayınlanmaya 25 Eylül 1964 tarihinde başlamıştır. Dolayısıyla Şevket Süreyya derginin bu yeni döneminde önceki dönem kadar faal değildir. İdeolojik anlamda önemli yazılarını önceki dönemde kaleme almıştır. Neticede yaklaşık altı yıl yayınlanan bir dergide çok yoğun yazdığını söylemek mümkün değildir. Yön dergisi günlerini Melih Cevdet'in ifade ettiği gibi: "Yıllar sonra Yön dergisinin, Kadro eylemini ve Şevket Süreyya Aydemir'i saygınlştırma amacını güden bir girişimi"¹⁴⁵⁵ olarak kabul etmek de mümkündür. Şevket Süreyya da Yön dergisini Kadro hareketinin anlaşılması ve öğrenilmesi bakımından önemseddiği de ileri sürülebilir.

Şevket Süreyya'nın Yön dergisinde yazılarını üç başlık altında toplanabilir: güncel konular, ideolojik meseleler, yayınlanan kitapları, Kadro ve TKP geçmiş ile ilgili yazdığı makaleler. Temel fikir ve argümanlarını ise sosyal adalet, devletçilik, planlama, Türk Sosyalizmi ve Atatürkçülük kavramları üzerinden dile getirmiştir.

4.3.1. Beklenen İhtilal: 27 Mayıs, Milli Birlik Komitesi ve 14'ler

Yön dergisi 27 Mayıs darbesinin bir ürünüdür. Hazırlanan anayasa düşünsel canlanmaya ve toplumsal bir uyanışa yol açmıştır. Darbenin arka planında Demokrat

¹⁴⁵⁴ Yön dergisinde yazmış isimlerin ayrıntılı bir dökümünü veren Özdemir'e göre Şevket Süreyya Aydemir Yön dergisinde toplam 41 yazı kaleme almıştır. Özdemir bu yazıların genel mahiyette olduğunu söylemiş ve ayrıntılı künyelerini vermemiştir. Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı*, s. 329. Şevket Süreyya özelinde bu toplama bakıldığında bunlardan dördü kendisi ile Kadro dergisi ve Nazım Hikmet üzerine yapılan söyleşilerden, üç tanesi ise Tek Adam ve Toprak Uyanırsa kitaplarından yapılan alıntılardan oluşmaktadır.

¹⁴⁵⁵ Melih Cevdet Anday, "Halkın, Halk İçin, Aydınlar Eliyle", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1982, s. 5.

Parti iktidarının uygulamalarına karşı bir araya gelmiş farklı sınıfsal kesimleri barındıran bir muhalefet bulunmaktadır. Bu anlamda 27 Mayıs darbe toplumsal temele de sahip “Beklenen Bir İhtilal”¹⁴⁵⁶dir.

İsmet Akça’ya göre: “27 Mayıs darbesi Demokrat Parti’nin (DP) politik liderliğinde kurulmuş olan popülist kalkınmacı ve muhafazakâr modernleşmeci kapitalist hegemonya projesinin ellilerde yaşanan toplumsal değişim sürecinde gelişen yeni toplumsal güçleri içermeyi başaramadığı bir tarihsel sürecin ürünüdür. Bu toplumsal güçleri içermeye yönelik yeni bir hegemonya projesi çerçevesinde bir araya getirilmeye çalışılan sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı ve kentli orta sınıflardan oluşan yeni bir toplumsal bloğa dayanan bir müdahaledir. Askeri rejimin icraatı da bu yeni kapitalist hegemonya projesinin kurumsallaştırılması olmuştur. Bir yandan ithal ikameci sanayileşmeye ve planlı kalkınmaya dayalı bir birikim stratejisi kurumlan ve politikalarıyla devreye sokulmuştur. Diğer yandan, sosyal adaleti gözeten planlı kalkınma anlayışının bir hegemonya projesi olarak işlev görmesi öngörülmüştür. Buna göre, planlı sanayileşmeye dayalı ekonomik gelişme sosyal adalet ilkesiyle birleşerek toplumsal (sınıfsal) barışı sağlayacak ve sınıf çatışmalarını engelleyecektir. Bu iyimser senaryo içinde temel hak ve özgürlüklerin korunacağı bir siyasal yapı da kabul edilir bir şeydir. Darbenin iki temel uygulaması olan planlama teşkilatı ve 1961 Anayasası bu projenin bu anlamda hegemonya aygıtları olarak tasavvur edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, 27 Mayıs rejiminin güvenlik eksenli siyaset anlayışının iki yüzü vardır, sosyal güvenlik ve milli güvenlik. Her ikisinin de temel derdi aynıdır, sınıf mücadelesini ve sınıf siyasetini gereksizleştirmek ki bu derdin kendisi bizatihi bir sınıf siyasetidir.”¹⁴⁵⁷

27 Mayıs müdahalesi orduyu siyasal sistemin temel unsuru hatta belirleyicisi haline getirmiştir; ama bu müdahale yukarıda görüldüğü gibi geniş bir toplumsal temele de sahiptir. Genç subaylar, siyasetteki gerilimi ve dolayısıyla ülkedeki huzursuzluğu ortadan kaldırmış, Demokrat Parti döneminde giderek ağırlaşan siyasi, sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde yönünde bir irade ortaya koymuştur. Kapitalizmi ithal ikameci bir aşmaya geçirmek için gerekli toplumsal ve siyasal

¹⁴⁵⁶ Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s. 430.

¹⁴⁵⁷ İsmet Akça, “Ordu Devlet ve Sınıflar: “27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, *Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der. E.B. Parker-İ. Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 366-367.

altyapıyı 1961 Anayasası ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi kurumlarla inşa etmek istemektedir. Askeri ve sivil bürokrasi ile aydınlar bu koalisyonun önemli bir parçasıdır. Bu muhalefet 1950'li yılların ikinci yarısında Forum, Kim Akis gibi dergilerde Hürriyet Partisi girişimi ile başlamış neticede CHP'nin 1959'daki 14. Kurultayı'nda kabul edilen İlk Hedefler Beyannamesi'nde belirli bir program dahilinde formüle edilmiştir.¹⁴⁵⁸

Bu beyannamede şunlar dile getirilmiştir: Halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet vurgusu, düşünce, söz, basın, ilim sanat, din ve vicdan hürriyeti, grev sendika, mesleki teşekküller kurma hakkı, Anayasa mahkemesi, ikinci meclis, Yüksek Hakimler Kurulu oluşturulması, devlet başkanın tarafsızlığının, yasamanın yürütme üzerinde fiili ve etkili bir murakabesinin, tarafsız ve kanuna bağlı bir idari düzenin sağlanması, bütün fertlerin maddi ihtiyaçlarının karşılanarak, onlara içtimai gelişme imkânı tanınacağı mamur müreffeh ve sosyal adaletsizliklerden uzak bir sosyal düzen inşası.¹⁴⁵⁹

CHP, DP karşıtı muhalefeti kendi bünyesinde bu öneriler çerçevesinde biraya getirebilmiştir. 27 Mayıs darbesi gerçekleştirilmemiş olsa yapılacak seçimlerdeki ana programı ve söylemini de bu beyanname oluşturacaktı. Sanayi burjuvazisi önderliğindeki memurlar, aydınlar, öğrenciler ve işçi sınıfını kapsayan bu kentsel koalisyon DP'nin tabanını oluşturan kırsal çoğunluğuna karşı bu program üzerinde bir mutabakata varabilmişlerdir. Hürriyet Parti'sinin programından CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'ne kadar benzer içeriğe sahip çözüm önerileri darbe sonrasında Kurucu Meclis çalışmaları ve yeni anayasanın ilan ile hayata geçirilebilmiştir: "Buradaki uzlaşmayı sağlayan asıl dürtü, ordunun darbeyi gerçekleştiren genç kanatlarıyla aydınlar arasındaki ittifaktır. Hatta bu kanatların aydınlara teslim olmasıdır. Fakat bu durum zamanla aşılabacaktır... Tarihsel Blok'u oluşturan ordu-aydınlar-bürokrasi üçlüsü, bu dönemden başlayarak kendi içinde birbirleriyle çekişmeye ve daha açıkçası birbirini tasfiye etmeye çalışmıştır... gene bu dönemden başlayarak Tarihsel Blok'un özellikle aydınları ve ordu kanatları, iktidarı birbirini tasfiye etmek için de ister olmuşlardır."¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁸ Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, s. 164-165.

¹⁴⁵⁹ Fatih Tuğluoğlu, "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, 2017, s. 297-298.

¹⁴⁶⁰ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 213.

Burada üç temel problem bulunmaktadır. İlki DP karşıtlığında bir araya gelen kentsel koalisyonun DP tabanı karşısında yine de azınlıkta kalması ve sanayi burjuvazisinin bu koalisyon içerisinde kendi sınıfsal hakimiyetini kurmaya çalışmasıdır.¹⁴⁶¹

İkincisi Ordunun Demokrat Parti'nin siyaseten temsilini engelleme çabasının halk tabanlı siyaset yapma iktidara gelme perspektifinin daha radikal çözüm ve teşebbüslere kapı açmış olmasıdır.¹⁴⁶² Ordu 27 Mayıs'tan sonra bütün partiler açısından siyaset yapmanın iktidara gelmenin önemli bir aracı durumuna gelmiştir.

Üçüncüsü ise anayasada planlama, sosyal adalet ve kalkınma gibi unsurlara yer verilmiş ve bu durum Kemalizm ile sosyalizm arasında milliyetçi ve devletçi bir kalkınma söylemi ve zihniyeti üzerinden ilişki kurulmasına yol açmıştır: “1960'a gelindiğinde bürokratlar ve aydınlar kalkınmacı bir ideolojinin ateşli taraftarıydılar. Açıkça dile getirilen anti-popülist bir boyut içinde, bu ideoloji, ülkenin sanayileşmesine hizmet eden teknokratik bir elitin oynayacağı rolü göklere çıkarıyordu. İşçi sınıfı henüz keşfedilmemişti; hâkim düşünce akımı, ‘kapitalist olmayan’ yol eğilimleriyle birlikte Paul Baran'dan mülhem bir bağımlılık analizine dayanıyordu. Bu düşünceye göre, iktidar yalnız kendi çıkarlarını gözetken kokuşmuş politikacılardan alınıp halka hizmet etmeyi amaçlayan milliyetçi plancılara verilmeliydi. Sanayileşme, iktisadi özerklik ve sosyal adalet, kurulması istenen düzenin temel taşları olacaktı.”¹⁴⁶³

Bu bakımdan Şevket Süreyya 1960 sonrası koşullarda kadrocu bir kalkınma paradigma ve söylemin hayat geçirilmesi için uygun bir ortam bulmuştur. Anayasayı önemli bir teminat olarak görmekte siyasi partiler ile parlamenter rejime çok olumlu bakmamaktadır. Bu, onun 27 Mayıs'ı değerlendirme şeklinden de çıkarılabilmektedir. Yön dergisinde doğrudan 27 Mayıs üzerine iki yazı kaleme almıştır. Bu yazıları Şevket Süreyya Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihli başarısız darbe girişimi vesilesi ile kaleme almıştır. Bunların ilki Milli Birlik Komitesi içinden tasfiye edilen 14'lerden

¹⁴⁶¹ Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, s. 164-165.

¹⁴⁶² Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.79, s.89.

¹⁴⁶³ Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 180. Keyder devamında bu tarz fikirleri savunan çevreler olarak Kadro, Forum ve Yön dergilerini örnek göstermiştir. Akça'ya göre ise “Aslında darbecilerde de darbeyi destekleyen toplumsal blokta da hâkim olan ‘kapitalist gelişmenin rasyonel planlandığı zaman sosyal sınıf çatışmalarına yol açmayabileceğine dair bir çeşit modernist-kalkınmacı iyimserliktir.’” Akça, “Ordu Devlet ve Sınıflar”, s. 404.

Alparslan Türkeş ile ilgilidir. Diğeri ise Milli Birlik Komitesi'nde hizipleşmeler ve ideolojik ayrılıklara odaklanmıştır. Bu yazıda onun o dönemde ve daha sonra yazdığı ve yazacağı biyografiler ile 27 Mayıs sürecini doğrudan ele aldığı çalışmasına da yansiyacak temel fikirlerini bulmak mümkündür.¹⁴⁶⁴

Şevket Süreyya kalabalıklara ve gericiliğe taviz vererek Mustafa Kemal'in sosyal yapıda fethedebildiği siperleri sarsan Demokrat Parti popülizmine karşı 27 Mayıs'ı bir ihtilal olarak değerlendirmiş ve olumlamıştır; ama bununla beraber 27 Mayıs kadrosunun yetersizliği, zaafı ve kendi içindeki ayrılıklarına da dikkat çekmiştir. Ona göre 27 Mayıs bir hükümet darbesi değil, bir ihtilaldır. Yeni bir anayasa yapacağını ilan etmiştir ve anayasa ekonomik, sosyal ve politik kurumlar inşa etmek ve ayrıca mevcut düzeni değiştirmek iradesi, reform hatta inkılaplar yapmak demektir.

27 Mayıs'ı yapanlar eğer ihtilalin üzerinden üç ay geçmeden çok partili rejime dönmeye ve Demokrat Parti'yi dahil etmeden seçim yapılmasına karar vermiş olsalardı iktidar yine benzer bir partiye geçecek ve ihtilalin yapılma gerekçesi de ortadan kalkacaktı ve belki de Demokrat Parti ileri gelenleri yerine ihtilal kadrosu yargılanacaktı.¹⁴⁶⁵ Üniversite bu durumda Milli Birlik Komitesi'nin yardımına yetişmiş 28 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi hukukçularından kurulu bir komisyon ihtilali meşrulaştıracak bir rapor hazırlamıştır.¹⁴⁶⁶ Raporda DP'nin Atatürk inkılaplarına, basına, orduya, yargıya ve üniversiteye karşı açık bir baskı uyguladığı belirtilmiştir: "Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir... Meşruiyet bakımından da durum aynıdır: Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşesinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda, kendisini bu mevkie getiren anayasaya riyeti ve millet efkarı, ordu, yargı

¹⁴⁶⁴ Şevket Süreyya, İkinci Adam biyografisinin son cildi ile Menderes'in Dramı'ndaki 27 Mayıs süreci ile ilgili değerlendirmelerini İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali ismini verdiği son eserinde daha ayrıntılı olarak dile getirmiştir. Bu kitap 27 Mayıs'ı daha geniş bir tarihsel bağlam içine yerleştirme denemesidir; ama konu hakkındaki temel fikirlerini Yön dergisinde bu dönemde yazdığı ve zikredilen biyografik çalışmalarında da bulmak mümkündür.

¹⁴⁶⁵ Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 472-473.

¹⁴⁶⁶ Şevket Süreyya ihtilale ve ihtilalcilere çok esaslı bir hukuki dayanak sağlayan bu raporu Milli Birlik Komitesi tarafından yeterince değerlendirilmediği kanısındadır. Rapor sadece bir tebliğ olarak kabul edilmiş üzerinde pek durulmamıştır. Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 459.

ve bilim kuruluşları gibi kuruluşlarla işbirliği yaparak, hukuk nizami içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür.”¹⁴⁶⁷

Bunun anlamı ordunun DP aleyhine tarafsızlığını bir kenara bırakmasıdır. MBK, DP karşıtı bir konuma yerleşmiş ve DP’ye karşı oluşan aydın muhalefeti ile iş birliği yaptığını göstermiştir. Raporda kısa süre zarfında demokratik hayatın ve hukuk devletinin tekrar tesis edileceği bunun için de komisyonun anayasa hazırlamakla görevlendirildiği belirtilmiştir. Milli Birlik Komitesi bir an önce rejimin normalleştirilmesine yönelik prosedürü böylece başlatmıştır.

27 Mayıs darbesiyle başlayan Milli Birlik Komitesi güdümündeki askeri rejim dönemi 15 Ekim 1961’de yapılan genel seçimler sonucunda oluşan parlamentonun açıldığı 25 Ekim 1961’e kadar devam etmiştir. İlk dönemde (27 Mayıs-12 Haziran 1960) “fili iktidar” söz konusudur. 38 kişilik bir Milli Birlik Komitesi ilan edilmiş ve Geçici Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. İkinci dönemde (12 Haziran 1960-6 Ocak 1961) geçici anayasa kabul edilerek bu filli rejim hukuksal bir temele oturtulmuştur. Üçüncü dönemde (6 Ocak 1961-25 Ekim 1961) Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi’nden oluşan Kurucu Meclis çalışmaya başlamış ve yeni anayasa tamamlanıp halkoyuna sunulmuştur.¹⁴⁶⁸ Yön dergisi de bu sürecin sonunda yayın hayatına başlamıştır.

Dolayısıyla darbeden sonra yaklaşık bir buçuk yıllık zaman diliminde yeni rejimin kurumsal alt yapısını oluşturularak sivil siyasetin yapılma koşulları belirlenmiştir. Bütün bu süreçte Milli Birlik Komitesi kendi içindeki sorunlarla uğraşmıştır. Öncelikle Demokrat Parti tabanını dışlayarak birçok partili siyaset denemesi girişmek zordu ve ordu içinde demokrasi dışı alternatifleri savunana gruplar vardı ve yargılanan Demokrat Partililerin akıbeti belirsizdi ve bu durumda MBK ona kendi meşruluğunu verecek siyasal örgütlenişi yaratmak durumundaydı.¹⁴⁶⁹ Daha da önemlisi Şevket Süreyya’nın dediği gibi ihtilali yapan kadro, lidersizdi, merkezi bir komitesi yoktu, ülke sathında teşkilatsızdı ve ihtilal sonrası için bir programa da sahip değildi. Özetle bu ihtilali devam ettirebilecek birikim, dünya görüşü ve donanımdan

¹⁴⁶⁷ Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 460-461.

¹⁴⁶⁸ Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 197.

¹⁴⁶⁹ Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 163.

yoksundur. Bu da komitenin çok kısa bir süre içerisinde parçalanmasına yol açmıştır.¹⁴⁷⁰

Şevket Süreyya'ya göre Milli Birlik Komitesi içinde ihtilalin başlangıcından beri iki farklı akım bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'de Batı standartlarında demokratik bir hukuk devleti ve parlamenter bir sistemi tesis etme amacındadır. Batı demokrasileri düzeninde normal işleyen bir siyasi düzen tasarlamaktadırlar. İhtilal kadrosu 1950-60 arasında soysuzlaştırıldığını ileri sürdüğü demokratik kurumların ve yapının restorasyonunu hedeflediği için önüne böyle bir vizyon koymuştur. Bu açıdan bakıldığında 27 Mayıs'ın inkılapçı bir hüviyete ve cepheye sahip olabileceğini iddia etmek zordu.

İkinci akımın ise demokratik bir siyasi düzen kurmayı da içeren; ama giderek onu aşan bir söylemi bulunmaktaydı: “İnkılapçı bir heyecan yaratmak, bu heyecanı kütlelere mal etmek, memlekette ancak inkılabın başarabileceği davalara el atmak, ona göre müesseseler kurmak istiyordu. Bu cereyanı savunanlara göre ihtilal derinleşmeliydi. Süreli olmalıydı. Normal bir hukuk nizamı içinde kendini hapsetmemeliydi. Dinamik bir mücadele hareketi haline gelmeliydi. Sosyal meseleler ele alınmalıydı. Sosyal reformlar yapılmalıydı. Hulasa ihtilal bir inkılap haline döndürülmeliydi.”¹⁴⁷¹

Bu durum Batılı bir hukuk sisteminin kurumsallaşmasını savunan üniversite hocalarına dayanan muhafazakâr ilk akım ile daha inkılapçı ve radikal ikinci akımın mücadelesi anlamına gelmekteydi. Muhafazakâr kanat için yol haritası belliydi: yeni bir anayasa, yeni bir seçim kanunu hazırlanacak, seçimler yapılacak ve seçimlerde iktidara gelecek partiye iktidar devredilecek ve asker neticede kışlasına dönecekti. Bu harita az çok bütün tarafların üzerinde anlaşabileceği bir güzergâhı içeriyordu. Öteki tarafta ise: “Bu cereyanı savunanlar, memleketin tarihinden, iktisaden geri kalmışlığından, sosyal yapısındaki illetlerden çağımızın sosyal akımlarından, dinamik ve inkılapçı bir mantığın icaplarından deliller getirmek zorundaydılar. Yeni heyecanları, yeni fikirleri, yeni hedefleri ortaya sermeli idiler. Kısacası bir fikir, bir ideoloji mihverini ortaya koymak ve onun üstün sonuçlarına arkadaşlarını inandırmak güçlüğü karşısındaydılar. Çünkü birkaç ay içinde tamamlanacak bir Anayasa, bir

¹⁴⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 471, s. 473.

¹⁴⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, “27 Mayıs İhtilalinde İki Cereyan”, *Yön*, S. 24, 30 Mayıs 1962, s.8.

Seçim Kanunu ve yeni seçimlerle hemen kuruluv erecek bir demokratik hukuk devleti yerine, dayanakları, usulleri ve sonuçları belirsiz bir karışık davayı savunuyordular.”¹⁴⁷²

Üniversiter hukuku arkasına alan ilk akım kendine nispeten kolay ve kesin bir manevra alanı belirlemiştir. İkinci akımın ise kaynağı Atatürk devrimleri ve Atatürk dönemi hatıralarıdır. Onlara göre 27 Mayıs ihtilalcilerinin temel görevi yarım kalmış ve son on beş yıl içinde tamamen soysuzlaştırılmış Atatürk devrimlerini tamamlamaktır. Fikri hazırlıkları ve eylem planları temelinde Atatürk devrimlerine dönmek onları benimsemek koruyup kollamak yer almalıdır: “Parti enflasyonları, başıboş parti kavgaları, adına demokratik denilen, fakat seçmenlerinin en az yarısı okuyup yazma bilmeyen bir memlekette yapılacak güya serbest seçimler bizi ancak, ihtilalden önceki düzensizliğe götürür. O halde ihtilal yaşamalı ve devam etmelidir. İhtilal mahkemeleri kurulmalı ve memleketin içindeki mukavemetler gerici cereyanlar söndürülmelidir. Toprak sahasında, iş hayatı sahasında, sağlık alanında, eğitim alanında geniş ve cezri reformlara gidilmelidir. Bu reformlar ise, birbirleri ile dalaşmaktan başka marifetleri olmayacak olan yarınki siyasi partiler tarafından başarılamaz. O halde bir disiplin idaresine, güdümlü bir demokrasi sistemine gitmeliyiz. Bizim tarihi vazifemiz, yalnız seçimleri yapmak ve iktidarı en çok oy alan partiye devretmekle bitmez. Kaldı ki yarın en çok oy kazanacak parti, daha ihtilalin akışı günlerinde belirmiştir bile. Bu parti, devrilen partinin yerini alacak ve onun bütün kin ve gayzını miras olarak benimseyerek intikamcı ve ihtilal düşmanı bir parti olacaktır...”¹⁴⁷³

Bu anlamda ona göre ikinci akımın işi daha zordu. 1920-60 döneminde Türk aydını bu konuda üstüne düşen vazifeyi yerine getirmediğinden Atatürkçülük ülkenin içinde bulunduğu sorunların çözümüne yönelik doktriner bir şekilde ele alınıp işlenmemiştir. Bu durum ihtilalci subayları aşan bir durumdu. Anayasada yazılı sosyal devlet bir sosyal doktrine dayanmaksızın hayata geçirilemezdi. Üstelik Milli Birlik Komitesi içindeki mücadele Demokrat Partililerin yargılanmaları mihverinde yapılmaktaydı ki bu 27 Mayıs’ı kendi amaçlarından uzaklaştırmıştı. Radikal akım bütün bu süre içinde kendine ortak bir lider ve program belirleyememiş ortaya sadece

¹⁴⁷² Şevket Süreyya Aydemir, “27 Mayıs İhtilalinde”, s. 8.

¹⁴⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, “27 Mayıs İhtilalinde”, s. 8.

“Ülkü Birliği”¹⁴⁷⁴ gibi bir takım söz oyunları ve uygulanması zor dağınık bir derleme koyabilmişti. Bu genç dinamik kadro hem lidersiz hem fikirsizdi. Sadece Atatürk devrimlerine bağlı kalarak kendine bir fikir sistemi ve hareket planı çizebilir ve bu sayede ordu içindeki hizipleşmelerin de önüne geçebilirdi. Böyle bir hazırlıktan yoksun olunca iş Milli Birlik Komitesi içindeki iktidar kombinezonları kurma mücadelesi olarak kaldı ve sosyalizmden ırkçılığa kadar her türlü fikre sahip isimleri barındırılan ve bir vahdet tesis edemeyen radikal kanat bu mücadelede kolayca tasfiye edildi: “Hepsi de aynı derecede vatansever olan, hepsi de aynı iyi niyetlerle gelen, hepsi de başladıkları eser uğruna başlarını koyan ve ilk zamanda beklenmedik bir disiplin başarısı ve ayrı ayrı önderlik vasıfları gösteren M.B.K. nin bu parçalanışı, 27 Mayıs hareketinin bir şanssızlığı olmuştur. Eğer 27 Mayıs ihtilalcileri, üniversiter hukuk gayretleri ile, millet yapısında yapılacak reformları bağdaştırmayı bilseydiler, Türkiye bugünkü sonu belirsiz çatışmalardan kurtulabilirdi. Tarihinin yeni bir hamle devresine girebilirdi. İhtilalin nimetleri, intikamcı ve şımartılmış bir kalabalığın istismar konusu olarak harcanıp gitmezdi. Demokratik bir devlet anlayışı ile sosyal bir devlet anlayışı bağdaştırılabilirdi. Bu bağdaşma olunca da, yalnız sosyal reformlarımızı başarmakla kalmaz, bizzat Atatürk devrimlerini de, ruhu ve organları ile tamamlamış olurduk. Bütün bunlar olunca da Türkiye, bugün olduğu gibi, yarın için bir takım halledilmemiş meseleler karşısında kalmazdı. Vakıa bugün de Türkiye Anayasamıza göre, sosyal bir hukuk devletidir. Ama hukuk denilen müessesenin belirli anlamı yanında sosyal denilen müessese, anlamsız ve hatta havadadır. Bu sosyal devlet oligarşik bir sınıf devleti mi olacaktır? Derebeylik ve toprak ağalığı kalıntılarının kanunlarla savunulduğu bir Güneydoğu Asya tipi devlet mi olacaktır?

¹⁴⁷⁴ Şevket Süreyya burada 14’lerin tasfiye edilmelerinde etkili olan “Ülkü ve Kültür Birliği” tasarısından söz etmektedir. Daha sonra bu tasarıyı şöyle anlatmıştır: “Ülkü ve kültür birliği fikir ve teşkilat tasarısı gerçi Türkes’e ve dolayısıyla 14’lere mal edilir. Ama, galiba bu işle Türkes’in, pek de direkt alakası yoktur. Şimdi anlaşılmıştır ki tasarıyı, Milli Birlik Komitesi nezdinde kurulan pek çok yardımcı komisyonlardan biri hazırlamıştır. Bu Komitenin başında Albay Muhterem Seral bulunuyordu. Yanına ordudan ve sivil elemanlardan yardımcıları almıştı. Milli Birlik Komitesinde de, Komite sözcüsü Orhan Erkanlı’ya bağlıydı. Yahut da hazırlıklarım ona veriyordu ve hükûmet denilen düzene aykırıydı. Hazırlanan tasarı, Partiler üstü bir kültür idaresini hedef tutuyordu. Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Reisliği, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Basın-Yayın Bakanlığını bünyesinde toplayacaktı. Başında bir Kabine üyesi olacak, fakat mesela 6 sene azledilememek gibi bir imtiyazı da olacaktı. Hulasa tasarıdaki teşekkülün, normal demokratik bir hükûmet bünyesinde pek de yeri olamazdı. Gazetelerde yayınlanan tasandaki yetkiler ise, karışık, normal teşkilat kanunlarına göre çelişmeliydi. Hulasa iş, hükûmet kuruluşu hakkında genel görüşlerden mahrum bir hazırlık şekli arz ediyordu. Bu gibi olağanüstü vasıflı teşekküller ancak bir inkılap nizamında ve bir totaliter devlet yapısında yer alabilirdi...” Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 500-501.

1950-1960 iktidarı sırasında sürüklendiğimiz gibi, şehirlerinin her sokağında bir milyoner ve aynı şehirlerin etrafında yüzbinlerce köksüzden gecekondulu orduları yaratan bir sosyal farklılaşma devleti mi olacaktır? Yahut bugün olduğu gibi, yarı nüfusu işsiz, fakat köylü kendi mektebini kendi yapsın. Köylü koyunun yolunu kendi yapsın deyince de birtakım demagogların “Olamaz, bu bir angaryadır!” diye belirttiği, her ihtimale gebe bir devlet mi olacaktır? İşte bütün bu problemler bugün ortadadır.”¹⁴⁷⁵

Kadro döneminde özel teşebbüsün oligarşik bir sınıfsal hegemonya kurma teşebbüsüne karşı ortaya konan ordu-millet referansları ile yer yer militarist bir dili sahiplenen devletçi kalkınma söylemi 1960 sonrası koşullarda gerçekten ordu ve aydınlar nezdinde kendisine bir mahreç bulabilmiştir. Bir bakıma Kadro’daki öngörülerini Demokrat Parti iktidarı doğrulamıştır. Tarımsal kapitalizme ağırlık veren dışa bağımlı popülist liberal ekonomi toplumda sınıfsal ayrımları keskinleştirmiş bu da neticede ekonomik bir darboğaz yaratmıştır.

Şevket Süreyya Kadro’nun bu bağlamda kalkınmacı ve devletçi önerilerinin hala geçerliliğini koruduğunu düşünmektedir. Ordudaki radikal kanata belirli bir yakınlık gösterdiği de ileri sürülebilir. Demokratik bir düzen yerine sosyal adaleti gerçekleştirerek Atatürk devrimlerini ikame edecek daha otoriter ve elitist bir siyasi pratiği tercih ettiği görülmektedir. Yine de demokratik bir devletin aynı zamanda sosyal bir devlete de dönüşebileceğini düşünmektedir. Şevket Süreyya’nın gözünde bu radikal kanat Atatürk devrimlerini doğru yorumlayabildiği takdirde ülke kalkınmasını gerçekleştirebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu radikal subayları da eleştirmesine rağmen Şevket Süreyya’ya göre bu subaylar tasfiye edildikten sonra 27 Mayıs anayasada ifadesini bulan sosyal adalet ve devletin hayata geçirilmesi imkanlarından yoksun kalmıştır.

Şevket Süreyya’nın radikal kanat içerisinde yer alan Talat Aydemir’in ilk darbe teşebbüsünden sonra o dönem Hindistan’da bulunan diğer bir radikal isim Alparslan Türkeş hakkında da yazmış olması dikkat çekicidir.

Türkeş Milli Birlik Komitesi’nin 13 Kasım 1960 tarihinde tasfiye ettiği ve 14’ler olarak bilinen radikal kanadın önemli isimlerinden biridir.¹⁴⁷⁶ Bu on dört isim

¹⁴⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “27 Mayıs İhtilalinde İki Cereyan”, *Yön*, S. 24, 30 Mayıs 1962, s. 8.

¹⁴⁷⁶ Bu 14 kişinin isimleri şöyleydi: “Fazıl Akkoyunlu; Rıfat Baykal, Ahmet Er; Orhan Erkanlı; Numan Esin; Orhan Kabibay; Mustafa Kaplan; Muzaffer Karan; Münir Köseoğlu; Muzaffer Özdağ; İrfan

yurtdışına çeşitli görevlerle gönderilmiş ve 5 Ocak 1961 tarihinde yeni Milli Birlik Hükümeti oluşturulmuştur. Böylece ordu kendi içindeki ilk tasfiyeyi gerçekleştirmiştir. 3 Ağustos 1960 tarihinde kabul edilen bir yasa ile 235 general ve 5000'e yakın subay emekliye ayrılması ile 27 Ekim 1960 tarihinde ise üniversiteden 147 öğretim üyesi atılmış olması¹⁴⁷⁷ genelde MBK içindeki radikal kanala mal edilerek onların tasfiye edilme gerekçesi işlevi görse de bu tasfiye de asıl belirleyici 14'lerin daha otoriter bir yönetim ile köklü reformları hayata geçirmek ve siyaseti sivillere bırakmak istememeleri olmuştur.

Yön dergisi 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatın başladığında Abdi İpekçi 14'ler ile ilgili bir yazı kaleme almıştı. İpekçi tasfiye edilenler dışında da ordu içinde 14'ler gibi düşünen pek çok kimsenin bulunduğu belirtmekte ve 14'lerin içinde faşist temayüller olsa da neticede köklü sosyo-ekonomik reformlar gerçekleştirme isteğinin onları sosyalizme daha yakınlaştırdığını ifade etmiştir.

İpekçi'ye göre 10 Eylül 1960 tarihinde ikinci kabineye direktif olarak 14'ler tarafından hazırlanan Milli Birlik Komitesi programından bu açıkça görülebilmektedir: "Bu programa göre ilk öğretim seferberliği, toprak reformu gerçekleştirilecek; iskan problemi halledilecek; sağlık işleri sosyalleştirilecek; iş ve işçi konusunda sosyal adalet prensiplerine uyulacak; köyler kalkındırılacak; ticarete liberalizm yerine devletçilik hakim olacak...Görüldüğü gibi metodları bilinmemekle beraber 14'le'rin gerçekleştirmek istedikleri reformlar, daha ziyade sosyalist bir karakter taşıyordu. 14'lerin sosyalizmden yana olduklarını gösteren başka deliller de bulmak kabildir. Toprak ağalarına karşı açılan mücadele,¹⁴⁷⁸ Fikir İşçileri Kanununda çalışanlar lehine yapılan tadilat, toprak reformunun ve sağlık işlerinin sosyalleştirilmesi için girişilen teşebbüsler gibi..."¹⁴⁷⁹

Solmaz; Şefik Soyuyüce; Dünder Taşer ve Alparslan Türkeş. Bunlar MBK'nin genç ve radikal kanadı olarak kabul edilmekteydi." Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 225.

¹⁴⁷⁷ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili*, s. 221.

¹⁴⁷⁸ İpekçi'nin değindiği bu mücadele 27 Mayıs'ın hemen sonrasında 55 toprak ağası ve şeyhin Sivas garnizonunda toplanmaları daha sonra ise komitenin çıkardığı 105 Nolu kanunla zorunlu iskana tabi tutulmalarıdır. Yön 'de 55'ler olayı olarak bilinen bu olayla ilgili pek çok yazı çıkmıştır. Bkz. "Ağaları Tanıyor Musunuz?", *Yön*, S.4, 3 Ocak 1962, s.12-13. Avcıoğlu'na göre de bu kanun çıkarılma amacı toprak reformu ile doğrudan ilgilidir: "Sosyal birtakım reformlar yapabilmek, Orta Çağ'ın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik gibi müesseselerini yok etmek, XX. yüzyılda devlet üstünde kuvvet olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır." Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 687-700.

¹⁴⁷⁹ Abdi İpekçi, "14'ler Faşist Mi İdi Sosyalist Mi?", *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 15.

14'ler, ihtilali bir devrime çevirerek köklü bir sosyo-ekonomik değişimi hedeflemektedirler ve dolayısıyla onların eylemi sadece DP karşıtı bir muhalefete indirgenemez; ama ne var ki bu devrimin hayata geçirilme yöntemi hakkında hazırlıklı oldukları ve kendi aralarında bir görüş birliğine vardıkları da söylenemez. İpekçi'ye göre Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı'nda ve Üniversite Tasfiyesi girişiminde ve gayrimüslim vatandaşlara karşı tutumların da ırkçı ve faşist yaklaşımı görmek mümkündür. Burada sorun 14'lerin aşırı sağ ya da aşırı sol ideolojik kutba temayül göstermeleri değil köklü bir değişim programı inşa etme arzusunda birleşmiş olmalarıdır.

27 Mayıs'ın kudretli albayı Alpaslan Türkeş, Gürsel ve Madanoğlu karşısında radikal kanadın önderi olarak sivrilmiştir. Türkeş'e göre dini istismar eden politikacılar yüzünden Atatürk devrimleri tamamlanamamış ve Türk modernleşmesi akamete uğratılmıştır. Mevcut siyasi partiler ve dolayısıyla parlamenter rejim ülkeyi hızla kalkındıracak reformları yapabilecek irade ve potansiyelden yoksundur. Dolayısıyla Türkeş'e göre geri kalmış ülkelerin hızla kalkınması gerekmektedir; ama bunun demokratik bir idareyle başarılması mümkün değildir ve bu anlamda memleket oy kaygısı ile hareket eden politikacılara bırakılamamalıdır.

Ayrıca Türkeş'e göre 27 Mayıs'ı "iktidarda bulunan bir partiyi silah zoru ile indirmek ve onun yerine muhalefet partisini oturtmak yani adi bir hükümet darbesi olarak" görmek yanlış bir tutum olmuştur. Demokrat Parti yerine iktidar CHP'nin geçmesi ülke adına hiçbir değişiklik yaratmayacaktır. Yine Türkeş darbenin hemen sonrasında "Le Monde" gazetesine verdiği röportajda seçimlerin üç ay gibi kısa bir sürede yapılabilmesinin zor olduğunu beyan etmiş ve mevcut nizamın düzeltilebilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu durum Türkeş'in Nasır'a benzetilmesine de yol açmıştır.¹⁴⁸⁰

Kendi içinde ortak bir görüş birliği olmamasına rağmen tasfiye edilen 14'lerin benzer bir söylemi sahiplendiği kabul edildiğinde Milli Birlik Komitesi'nin otoriter bir kalkınma modelini öneren bu grubu demokratik düzenin bir an önce tesis edilebilmesi adına gözden çıkardığı anlaşılmaktadır.

¹⁴⁸⁰ Ferit Salim Sanlı, "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alpaslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 27, 2018, s.220-222. Türkeş tasfiyeden önce Başbakanlık Müsteşarlığı gibi oldukça etkili bir konumdadır. Grubun radikallliğini ortaya koyan belge "Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı" Kemalizme yaslanarak demokrasiyi dışlayan otoriter ve faşizan bir kalkınma ve idari yapılanma tasavvuru olarak kabul edilebilir.

Neticede Şevket Süreyya'ya göre de Türkiye ihtilali onun sesinden öğrenmiş olmasına rağmen Türkeş iktidar mücadelesinde saf dışı bırakılmıştır. Türkeş artık Başbakanlık Müsteşarlığı yaptığı günlerde değildir. Milli Birlik Komitesi tarafından tasfiyesi sonrasında siyasetten uzak durması için de Hindistan'a yollanmıştır. Buna rağmen Türkeş eski günlerini ve o dönemde kendine biçtiği misyonu unutmamıştır. Önceki mücadelede kaybetmiş olsa da belki yine bir ihtilalci olarak yoluna devam etmek istemektedir: “Ama ne var ki; ihtilalin akışı içinde ve sebepleri ne olursa olsun, hem de bizzat ihtilali yürütenler tarafından Türkeş ve bir grup arkadaşı, saf dışı edilmiş, yurtdışına çıkarılmıştır. Yani bir ihtilalin gelişmesinde bir ihtilalci için en çetin ve en tehlikeli merhale olan sırlı bir yol kavşağına bırakılmıştır. Eski âlemine dönmesi artık imkânsızdır. Yeni yolunu doğru seçebilmesi ise, sağduyu, iç muvazene ve kemal derecesinde bir olgunluk istemektedir. Hâlbuki hikmetin ve nefsini tanıyıp masevana kurtuluş ilminin vatanı olan Hindistan'a Türkeş, belki de bu nefis murakabesi için gönderilmişti. Ama görünüşe göre Hindin bu değerleri Türkeş'i ilgilendirmemiştir.”¹⁴⁸¹

Şevket Süreyya 14'lerin tasfiyesinden sonra ordu içindeki iktidar mücadelesinin bitmediğini; ama Talat Aydemir'in darbe teşebbüsünün de gösterdiği gibi bu radikal akımın artık etkili olamayacağını düşünmekte ve Aydemir ile ilişki içinde gösterilen Türkeş'in bu teşebbüsler içinde yer almasının doğru bir tercih

¹⁴⁸¹ Şevket S. Aydemir, “İhtilalcinin Kaderi”, *Yön*, S. 11, 28 Şubat 1962, s. 8. Şevket Süreyya bu yazıyı 22 Şubat darbe teşebbüsünden sonra Türkeş hakkında pek çok yayın yapıldığı bir konjonktürde kaleme almıştır: “Türkeş adına hem müspet hem de menfî yayınların yoğun olduğu 22 Şubat kalkışması sonrası dönemde, 14'lerin dünya kamuoyundaki “cazibesi” de devam etmiştir. 14'lere dair inceleme yazılarının mevcut olduğu bu süreçte, Hindistan'ın “Madras” isimli gazetesinde çıkan bir haber dikkatleri çekmiştir. 14'lerin geri dönme hazırlığı içerisinde olduğu ve fikirlerinin genç subay, entelektüel, sendikacı ve akademisyen tarafından paylaşıldığı belirtilen yazıda, 27 Mayıs sonrasında cereyan eden olayların, bu grubun “radikal” olarak nitelendirilen fikirlerinin aslında “kaçınılmaz gerçeklik” olduğu ileri sürülmüştür. Yurt dışında bulunmalarına rağmen 14'lere dair teveccühün aslında “Neo-Kemalist” fikirlerin “ne kadar revaçta” olduğunun nişanesi olduğu ifade edilen yazıya göre, “köklü sorunların İsmet İnönü gibi siyasetçiler tarafından halledilemeyeceği görüşü” yaygın hale gelmiş ve enerjik hamlelerin sadece bu grup tarafından tatbik edilebileceği iddia edilmiştir. Yazıda ilgi çekecek en önemli yargı ise, 14'lerin “Ortak Pazar'a girmek istemediği, Atatürk'ün “Arap politikasına” karşı olduğu ve 14'lerin “yeni bir tip sosyalizm” getirerek “Bağlantısız” rotasına çevirebileceği yorumu olmuştur. Söz konusu yazının kaleme alındığı ülke olan Hindistan'ın da o yıllar içerisinde “bağlantısız grup” içerisinde yer almasından ötürü böyle bir yorum yaptığı makul görünse de, özellikle dış kamuoyunda, 14'lere dair sol eğilimli bir dış politika misyonu yüklediği müşahade edilmiştir. Bu meyanda Batı Avrupa menşeli gazetelerde Türkeş ve grubu, Nasır ile arasında kurulan paralellikten ötürü, sağcı değil solcu ve sosyalist olarak tanımlanmıştır.” Ferit Salim Sanlı, “27 Mayıs'ın “Zoraki Diplomatları”: 14'lerin Yurtdışı Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, S.23, 2018, s. 239. Türkeş, Talat Aydemir ile başta radikal kanadın liderliği olmak üzere ideolojik konularda anlaşmazlık yaşamasına ve aralarında bir rekabet bulunmasına rağmen onun 22 Şubat darbe girişimini kendilerinin tasfiye edilmesinin doğal bir sonucu olarak değerlendirerek tenkit etmemiştir.

olmayacağını ileri sürmektedir. Şevket Süreyya artık yeni bir darbe girişimi ile iktidarı ele geçirmeyi hedeflemenin siyasal sistemi istikrarsızlaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını ve bir bakıma radikal kanadın mevcut koşullar içinde köklü reformları hayata geçirebilecek bir gücü elde edemeyeceğini ileri sürmektedir.

Şevket Süreyya'nın 1960 sonrası koşullarda belirli bir program ve eylem birliği dahilinde hareket edecek radikal bir askeri siyaseti benimseyebileceğini söylemek mümkündür.¹⁴⁸² 14'leri veya ordu içindeki diğer radikal hizipleri önemsemesi de bununla bağlantılıdır; ama 14'lerin tasfiyesi ile Milli Birlik Komitesi demokratik nizamın tesisi yolunda elini güçlendirmiştir. Baştan beri komiteyi bu yönde etkilemeye çalışan CHP komite içindeki radikallere karşı önemli bir zafer kazanmıştır. Şevket Süreyya'ya göre 13 Kasım'dan sonra MBK otoritesi sarsılmış ordu içinde yeni ortaya çıkan Silahlı Kuvvetler Birliği MBK üzerinde otorite kurmuştur. Yassıada'da uzayan yargılama süreci komite aleyhine bir hava yaratmıştır; ama bununla beraber Kurucu Meclis tesis edilerek anayasa ve seçimler garanti altına alınabilmiştir. Sürenin sonunda anayasa kabul edilerek seçimlerin yapılması ve meclis açılmasına rağmen 21 Ekim protokolü 22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963 ihtilal teşebbüsleri ordu açısından sorunların hallolmadığını göstermiştir.¹⁴⁸³

Yön dergisi bu girişimleri yakından takip etmekte ve desteklemektedir. Darbe girişimlerine daha sonra geri dönmek üzere seçimlerden önceki anayasa yapım sürecini ele almak gerekmektedir.

4.3.2. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası

Şevket Süreyya için 27 Mayıs'ı sıradan bir darbe olmaktan çıkaran yarattığı 1961 anayasası ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi kurumlardır: Anayasa yeni dönemde radikal değişim iradesini ortaya koyuyordu. Şevket Süreyya Kadro döneminde 1924 Anayasası'nın köklü sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne köstek olduğunu belirtmiş ve anayasayı aşacak ve belki de zorlayacak devletçi bir ideoloji edebiyatı

¹⁴⁸² Göktürk'e göre son döneminde Adnan Menderes'e yakınlaşmasına rağmen: "27 Mayıs'a ve onun devrimcilerine karşı yakın ilgi ve sempati duyardı. Daha doğrusu onlardan, o zamana kadar kendince de özlediği bir devrimin esas niteliklerinin başarılmamasını beklemişti. Sonuç istenildiği gibi çıkmadı. Çok hatalar yapıldı. Ama komitecilerin bazılarıyla yakın dost kaldı. Örneğin Madanoğlu, Karaman, Köksal gibi..." Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 180-181.

¹⁴⁸³ Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 502.

geliştirmek istemiş ve ayrıca Atatürk ve İnönü biyografilerinde 1924 anayasasını iktisadi geriliğin alt edilememesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak göstermişti. Anayasayı hukuki açıdan değil sosyo-ekonomik gelişmeye katkısı açısından değerlendirmiş klasik Batı liberalizminin değer, kurum ve teşkilatlarını aktaran 1924 Anayasasının inkılapçı bir kalkınma hamlesine izin vermediğini belirmişti.¹⁴⁸⁴

1961 Anayasası onun için bir anlamda onun 1924 Anayasasındaki yapısal yetersizliği ve eksikliği gidermeye yönelik radikal bir kurumsallaşma demektir. Öte yandan 1961-71 döneminde ülkenin bütün temel meseleleri iktidar ve muhalefet tarafından hep anayasa üzerinden tartışılmıştır. Asker-sivil bürokrasi, üniversite gençliği ile aydınların radikalizmini yansıtan içeriği 1961 Anayasası ile DP-AP geleneği tarafından ülkeye lüks olduğu, bol geldiği ve yürütmeyi zorlaştırdığı gibi nedenlerle sürekli eleştirilmiş değiştirilmek istenmiştir. Dolayısıyla dönemin siyasal çerçevesini çizen ve kurumsal yapısını oluşturan temel belge 1961 Anayasasıydı. Anayasa 9 Temmuz 1961’de halkoylamasına sunuldu. Halkın %60,4’ü evet derken yüzde %39,6’sı hayır oyu verdi. Neticede anayasa yürürlüğe girdi; ama anayasa yapım sürecinde muhalefet kendi tabanını dışarda bırakanlara karşı “hayır demekte hayır vardır” sloganını kullanmış ve bu slogan etkili de olmuştur.¹⁴⁸⁵

Anayasa yapım sürecinde darbenin kendisine karşı yapıldığı siyasal partinin tabanı dışarıda bırakılmıştı. Anayasanın bütün toplumsal kesimlerin uzlaştığı bir metin olduğunu düşünüldüğünde bu durum 1961 anayasasın önemli eksiklerinden biriydi. Anayasa ve bu anayasayı yapmak için oluşturulan Kurucu Meclis bütün toplumsal kesimleri temsil etme kapasitesi yetersizdi. Bu eksiklik asker, sivil bürokrasi ve aydınların, “sınıfsal çıkarların egemen olduğu farklı türde bir sivil düzenin yükselişine”¹⁴⁸⁶ başka bir ifadeyle değişime verdikleri bir tepkiydi.

Bu tepki 1961 Anayasası’nın temel özelliğini belirlemişti ve geleneksel yönetici sınıfların genel oya ve siyasi partilere duyduğu güvensizliğin bir sonucu idi. Bu sonuca 1950-60 arasındaki iktidar ve muhalefet ilişkileri yol açmıştı. 1961 Anayasası ile serbest seçimle iktidara gelen partinin mutlak çoğunluğa dayanarak her

¹⁴⁸⁴ Aydemir, *Tek Adam c.3*, s. 192; Aydemir, *İkinci Adam c.1*, ss. 327-332.

¹⁴⁸⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili*, s. 234.

¹⁴⁸⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. C. Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 150

istediğini yapmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Temsilciler Meclisi'nin sivil askeri ve bürokrasi ile aydın ittifakının etkisinde olması bunu kolaylaştırmıştır. Yine de anayasanın mevcut koşullarda en geniş temsil kabiliyeti gösterilmesine özen gösterilmişti.¹⁴⁸⁷

12 Haziran 1960 tarihli bir numaralı yasa ile meclisin yasama yetkisi Milli Birlik Komitesine verilmişti. Daha sonra ise 12 Haziran'daki 1 Nolu yasaya ek olarak çıkarılan 13 Aralık 1960 tarihli (157 Nolu Kanun) Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun'la TBMM'nin yetkileri Kurucu Meclis'e devredildi.¹⁴⁸⁸ Böylece Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki İstanbul Komisyonu'nun hazırladığı iktidarı iyice parçalayarak güçsüzleştirmeyi öngören tasarı askıya alınarak daha geniş bir toplumsal teslimiyet sağlama amacı ile Kurucu Meclis teşkili kabul edilmiştir.¹⁴⁸⁹

Kurucu Meclis Turhan Feyzioğlu'nun hazırladığı 6 Ocak 1961 tarihli kanunla Temsilciler Meclisi adıyla bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Bunun öncesinde 5 Ocak 1961 tarihinde 14'lerin tasfiyesinden sonra İkinci Mili Birlik Komitesi Hükümeti kurulmuştu. Temsilciler meclisi 9 Ocak'ta çalışmalarını başlayıp 9 Mart 1961 tarihinde bitirmiştir. Aynı dönemde yasaklanmış olan siyasi parti faaliyetlerine devam etmeleri için izin verilmişti.¹⁴⁹⁰

Kurucu Meclis iki gruptan oluşmaktaydı: Temsilciler Meclisi ve MBK. Temsilciler Meclisi 276 üyeli bir meclis olacaktı. Bu meclisler bir seçimle oluşturulmamıştı. 123 üye Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi ile yine bunlar tarafından seçilecek Bakanlar Kurulu Üyeleri ile İller Temsilcilerinden oluşmuştu. CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) sadece siyasi parti olarak temsil edilebildiler. CHP'nin 49 buna karşılık CKMP'nin 25 kontenjanı vardı. Geri kalan üyelikler ise Barolar, Basın, Eski Muharipler Birliği, Esnaf Teşekkülleri, Gençlik, İşçi Sendikaları, Odalar, Öğretmen ve Tarım Teşekkülleri, Üniversite ve Yargı organları temsilcilerine ayrılmıştı. Temsilciler Meclisi görüldüğü gibi siyasi ve sınıfsal değil

¹⁴⁸⁷ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anaysalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 28.

¹⁴⁸⁸ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 162-175.

¹⁴⁸⁹ Soysal-Sağlam, "Türkiye'de Anaysalar", s. 28.

¹⁴⁹⁰ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 79-81.

meslek kuruluşları ve sivil topluma ağırlık veren korporatif temelde oluşturulmuştu.¹⁴⁹¹

1961 Anayasası 1924 anayasasının eksikleri ile 1950-60 arasındaki iktidar ve muhalefet ilişkileri deneyimi ve farklı ülkelerin anayasal metinlerine bakılarak hazırlanmıştı. Bu bağlamda üç önemli özelliğe sahipti. Çoğunluk iktidarını sınırlamaya yönelik uygulamalar, temel hak ve özgürlükler ile siyasi ve sosyal haklara yer vermesi ve kalkınma ve sosyal adalete vurgu yapması. Başka bir şekilde söylendiğinde anayasa yapıcılar kalkınmayı sosyal adalet ve demokrasiyle birlikte gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi.¹⁴⁹²

Şevket Süreyya'ya göre de 1924 Anayasası Cumhuriyet'in niteliklerini tam olarak tayin edemediği, -bir Anayasa Mahkemesi olmadığından- yapısı ve işleyişi her tür diktatörlüğe elverişli olduğu, çağdaş anayasalarda yer alan sosyal ve ekonomik hürriyetler ve bunların birbirleri ilişkilerini düzenleyen hükümleri barındırmadığı ve devletçilik gibi getirdiği hükümleri bir teminat sağlamadığından yetersiz kalmaktadır. Ona göre 1961 Anayasası'nın en önemli unsuru 2. maddesinde “sosyal devlet”e vurgu yapmış olmasıdır. Sosyal devlet sosyal kurumları ile çağdaş demokrasi devleti demektir. Ayrıca anayasa, kurumları ile beraber sosyal devletin yaratılması işini de teminata bağlamaktadır: “Yeni Anayasa bu alanda, eskisi ile kıyaslanamayacak kadar ileri bazı kurallar ve kurumlar getirmiştir: İlk Meclis, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, insanın temel hakları, grev hakkı, toplu sözleşme, sendikacılık, basın teminatı, üniversite muhtariyeti, rejim emniyeti vesaire, yeni Anayasada ayrı ayrı yerlerini buldular. Yeni Anayasanın bu bakımdan Türkiye’de, bilhassa sosyal hareket, neşriyat ve mücadelelere karşı geniş imkanlar açtığını, bir donum noktası olduğunu belirtmek icap eder. Gerçi daha sonraları mesela, “Anayasa sosyalizme açıktır veya kapalıdır” gibi skolastik tartışmalar yol alacaktı. Sosyal ve sosyalizm üzerinde gerekli kavramı veya çağın tarihi gelişmelerinde gerekli kültürü haiz olup olmamaya göre bu tartışma uzayıp gidecekti. Ama, buna rağmen yeni Anayasanın, tam ve mükemmel olmasa dahi, çeşitli fikir cereyanlarına imkân sahalara açtığı malumdu.”¹⁴⁹³

Anayasada kamusal özgürlük ve haklar üzerinde ayrıntılı olarak durulması sivil toplum ve örgütlenmenin gelişmesinde önemli bir oynamıştır. Yönetilenlerin kişisel

¹⁴⁹¹ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze*, s. 81.

¹⁴⁹² Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, YKY, İstanbul, 2008, s. 425.

¹⁴⁹³ Aydemir, *İkinci Adam c. 3*, s. 512-513.

hak ve özgürlüklerinin ve özellikle siyasal ve sosyal haklar genişçe tanımlanarak devlet ve birey ilişkilerinde bireyden yana tavır almıştır. Anayasanın 10. Maddesinde bu şöyle ifade edilmiştir: “Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adâlet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve mânevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.”¹⁴⁹⁴

Anayasa toplumsal bağlamda kolektif hak ve özgürlüklerin ayrıntılı tanımlayarak sosyal devlet ile bireyin özgürlüğü ve gelişimi arasındaki bağı ortaya koymuştur. Bu bağlamda sosyal devlet kapsamında dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme, ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi çalışma şartları ve dinlenme hakkı sendika kurma hakkı toplu iş sözleşmesi grev ve lokavt hakkı ücrette adalet sağlanması sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması konut hakkı sosyal güvenlik hakkı sosyal ve ekonomik hak ve ödevler tanımlanmıştır.¹⁴⁹⁵

Anayasada bu açıdan Batı’daki sosyal refah devlet modelinden ve Fransız, İtalyan, Alman anayasalarından büyük ölçüde etkilenmiştir.¹⁴⁹⁶ Bu durum anayasa yapıcılarının sosyal güçlerin gelişimini dikkate aldığı, DP dönemindeki dengesiz kapitalist kalkınmanın getirdiği sorunların çözümünde devlete önemli bir rol biçtiği anlaşılmaktadır. Anayasanın 41. Maddesine bu şöyle yansımıştır: “İktisadi ve sosyal hayat, adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikleri yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak Devletin ödevidir.”¹⁴⁹⁷

Bu açıdan 1961 Anayasası Türkiye’yi dünyada II. Dünya Savaş sonrası koşullarda ortaya çıkan Keynesyen, planlamacı ekonomi doktrinine uyarlama çabası olarak da kabul edilebilir ki Demokrat Parti’nin son döneminde giderek ağırlaşan siyasi ve ekonomik kriz partinin dünyadaki bu gelişime ayak uydurmak istememesi ile

¹⁴⁹⁴ Kili-Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze*, s. 193.

¹⁴⁹⁵ Bu haklar anayasanın “Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler” başlıklı kısmında madde 35-53 arasında sıralanmıştır. Kili-Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze*, ss. 202-207.

¹⁴⁹⁶ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s.110-111; Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Yay. Haz. H. Güneş, Agora Yayınları, İstanbul, 2009, s. 155, s.166; Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 392.

¹⁴⁹⁷ Kili-Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze*, s. 205.

doğrudan bağlantılı idi. Gelişmiş ülkelerdeki refah devleti uygulamaları az gelişmiş ülkelerin fakirlikten kurtulmalarının sanayileşmeyle mümkün olabileceği fikrinin ağırlık kazanmasını beraberinde getirmişti. Dolayısıyla 1961 Anayasası ithal ikameci bir sanayileşme pratiğini hayata geçirecek burjuvazi için olduğu kadar işçi sınıfı ve diğer toplumsal kesimlerin gereksindiği bir şöyle bir hukuksal çerçeve öngörmüştü: “Batı demokrasilerindeki gibi sınırlandırılmış ve dengelice dağıtılmış bir iktidar, sadece ödevleriyle değil haklarıyla da tarif edilmiş bir yurttaşlık, yürütmeye tabi olmayan ama gerektiğinde onu da denetleyebilen bir yargı”¹⁴⁹⁸

Dolayısıyla anayasa siyasi alanda olduğu kadar ekonomi alanındaki öngörü ve tedbirleri ile de uzlaşmacı bir hava yaratmaya çalışmıştı. Başka bir şekilde ifade edilirse 1961 Anayasası’nın sosyal refah devleti standartlarından etkilenmesi devletçi ve liberal kalkınma politikalarının da anayasal bir çerçevede uzlaştırılmasını öngörmüştür. Bu uzlaşma hem siyasi hem de sınıfsal anlamda bir mücadelenin keskinleşme ve şiddetlenmesine yönelik bir tedbir olarak da düşünülmüştü.

Anayasa hazırlıklarında İstanbul Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinin hazırladığı raporlar da iktidara yönelik tutumları ile farklılaşmaktaydılar. İstanbul Üniversitesi kadrosu daha hukuki bir bakış açısına sahip iken Ankara Üniversitesi’nin ki daha siyasiydi. İlki genel oya, siyasi partilere ve yürütmeye kuşku ile yaklaşırken ikincisi böyle bir kuşku taşımamıştı. İki metin de çoğunlukçu bir demokrasi iradesinin anayasal olarak sınırlanması ve dini sömürüye yer verilmemesi noktasında ortak bir mutabakata sahipti. Neticede aydınların bilime yaslanarak kendilerine biçtikleri tarihsel misyon ile siyasi güç ve aktörlerin etkisini de tamamen dışlamayan bir yaklaşım arasında bir uzlaşma sağlanmıştı.¹⁴⁹⁹

Bununla birlikte Şevket Süreyya’nın dediği bu anayasa yapım süreci yeni fikir ve akımlara da imkân tanımıştı. Örneğin Yön dergisinin çekirdek kadrosundan dört isim İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu Temsilciler Meclisi’nde daha radikal, sosyalist, kalkınmacı reformları hayata geçirilebilmesi adına güçlü bir yürütmeyi mümkün kılacak bir anayasayı savunmuşlardı.¹⁵⁰⁰ Turhan Feyzioğlu’nun anayasa taslağına hem de tarım ve ticaret

¹⁴⁹⁸ Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 154.

¹⁴⁹⁹ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 372.

¹⁵⁰⁰ Avcıoğlu ile Soysal, İnönü’nün inisiyatifi ile CHP kontenjanından, İlhami Sosyal Ankara Basın Temsilcisi Cemal Reşit Eyüboğlu Trabzon İl Temsilcisi olarak Kurucu Meclis’e katılmışlardır. Mümtaz Soysal, “Temeldeki Kavgalar Sosyal Devlet”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961 s.9; Mümtaz Sosyal, “Temeldeki

burjuvazisine karşı bir mücadeleye girişmişlerdir. Sosyal adalet içinde hızlı bir kalkınmanın daha güçlü bir yürütme erki ile başarılabileceğini ileri sürmüşlerdi. Bu anlamda ileride Yön dergisinde bir araya gelecek isimler Milli Birlik Komitesi ile İnönü'yü hızlı kalkınma yolunda daha da radikal bir hükmet mekanizması kurma yönünde ikna edememişlerdi; ama bu Yön kadrosunun politika alanındaki önemli bir deneyimiydi ve üstelik dergiyi çıkaran ve katkı sunan isimler bu süreçte biraya gelip tanışmışlardı.¹⁵⁰¹

İlhami Soysal derginin finansmanın sağlayan Cemal Reşit Eyüboğlu ile ilgili bir yazıda dergide yazar kadrosunun anayasa hazırlık çalışmaları sırasında biraya geldiğini belirtmiştir: “Dostluğumuz orada, yeni anayasa tartışmaları arasında gelişti. Başka ortak dostlarımız da vardı: Sırrı Hocaoglu, Turan Günel, Muammer Aksoy, Altan Öymen, Bahri Savcı, Coşkun Kırca... Kurucu Meclis dışından Şevket Süreyya Aydemir, Osman Nuri Torun, Necat Erder, Atilla Karaosmanoğlu, Atilla Sönmez Niyazi Berkes, Sadun Aren...”¹⁵⁰²

Anayasa yapım süreci Yön dergisinin çıkarılmasına giden yolda önemli bir adımdı ve Şevket Süreyya da Yön ekibi ile bu sırada tanışmıştı. Zikredilen çekirdek kadro Anayasaya dahil edemediği fikir ve yöntemleri Yön dergisini çıkararak daha geniş bir platformda tanıtmaya ve anlatmaya çalışacaktı.

Dergi kadrosu seçimlerde iktidar olması beklenen CHP'yi belki daha kalkınmacı ve sosyalist bir çizgiye çekmeye çabalayacaktı. Şevket Süreyya ise Kadro döneminde devletçiliğin hayata geçirilmesini engelleyen 1924 anayasasının yerine artık kendi kalkınma yaklaşımına uygun bir anayasa bulmuştu. Yön dergisi gibi o da bu anayasanın sosyalizme evrilebilecek bir potansiyele işaret ettiğini düşünmekteydi. 1960 sonrası bütün siyasal, sosyo-ekonomik gelişmeleri hep 1961 Anayasası üzerinden ele alıp değerlendirecekti.

Kavgalar Kurucu Mecliste Gürültü Taksitle Kamulaştırma ve Millileştirme Maddelerin Koptu”, *Yön*, S.2, 27 Aralık 1961, s. 11; Yalçın Küçük, *Devlet ve Hürriyet*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017, ss. 375-77.

¹⁵⁰¹ Küçük, *Devlet ve Hürriyet*, s. 385; Gökhan Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 50-51.

¹⁵⁰² Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler c.5*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 639-640.

4.3.3. Kalkınmanın Felsefesi: Yeni Devletçilik ve Yön Bildirisi

Yön dergisi yayın hayatına 20 Aralık 1961 tarihinde başlamıştır.¹⁵⁰³ Derginin çıkarılmasında 27 Mayıs darbesine yol açan nedenlerin yanı sıra anayasa yapım sürecindeki mücadele, ordu içindeki radikal akımlara karşı bir an evvel sivil siyasete dönülmesini isteyen grubun sürece ağırlığını koyması etkili olmuştur.

DP'ye karşı muhalefetin ideolojisi CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde formüle edilmişti; ama bu ideolojik öz daha önce Turhan Feyzioğlu ile Aydın Yalçın'ın çıkardıkları Yön gibi muhalif bir aydın hareketi Forum dergisinde dile getirilmişti. Forum dergisinde Feyzioğlu ülkenin bir kalkınma sorunu olduğunu planlı bir iktisadi düzene geçerek Kemalizmin yarım bıraktığı bu kalkınma mücadelesinin tamamlanabileceğini ileri sürmüştü.¹⁵⁰⁴

Forum'da vurgu daha çok demokrasi ve hukuk üzerindeydi, ama Yön dergisi bunu hukuk ve demokrasi çerçevesinde değil biraz alışılmışın dışında “ihsadiyatçı” bir bakış açısı ile ele alıp geliştirerek bir program haline getirecektir.¹⁵⁰⁵ Forum dergisinde Kemalizm liberalizm sentezi bir planlı kalkınma düşüncesi Yön dergisi elinde sosyalizme evrilecekti

Dergide pek çok farklı görüşten insan yazmış olmasına rağmen derginin çekirdek kadrosu ve dolayısıyla kurucuları şu isimlerden oluşmaktaydı: Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüpoğlu. Kadro dergisinde Şevket Süreyya nasıl derginin ideoloğu durumundaysa Yön Dergisinde de Doğan Avcıoğlu¹⁵⁰⁶ bu pozisyonadadır. Avcıoğlu siyaseten ve düşünsel olarak derginin en etkili ismidir.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰³ Dergi hakkında üç önemli araştırma bulunmaktadır. Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986; Gökhan Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008; Atıl Cem Çiçek, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1971) Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

¹⁵⁰⁴ Küçük, *Devlet ve Hürriyet*, s. 385.

¹⁵⁰⁵ Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 75.

¹⁵⁰⁶ Doğan Avcıoğlu'nun siyasal ve düşünsel kariyerinin ayrıntılı analizi için bkz. Tülay Gencer, “Bir Eylem ve Düşünce Adamı: Doğan Avcıoğlu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2020.

¹⁵⁰⁷ İlhan Selçuk'a göre dergiyi tek başına sırtlayan kişi Doğan Avcıoğlu'dur. Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 243-244. Derginin bütün işleri ile ilgilenen Avcıoğlu Uğur Mumcu'ya göre “Tek başına bir üniversite gibidir...Eşi bulunmaz bir araştırmacı ve su katılmamış bir devrimci”dir. Uğur Mumcu, “Avcıoğlu”, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1983, s.11; Metin Toker'e göre “radikal askerlerin sivil başbakan adayı”dır. Metin Toker, “Doğan Avcıoğlu”, *Milliyet*, 11 Kasım 1983. Akt. Hikmet Özdemir, *Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk'ün Ardından*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 300.

Dergi, Kadro ve Forum çizgisinin devamına yerleştirilebilecek bir aydın hareketidir. Güncel siyasete gösterdiği ilgi dergiyi soyut ve kuramsal meselelerden de uzaklaştırmamış aksine dergide aktüel ülke meseleleri tarihsel ve düşünsel bir derinlikte de ele alınabilmiştir. Bu anlamda önceki dergicilik pratiğini bu tarz bir sentezle farklılaştırmış ve zenginleştirmiştir.¹⁵⁰⁸

Dergi sosyalizmin 1960 sonrasında kamuoyunda ilk kez dile getirilmesi ve entelektüeller arasında tartışılması ve yaygınlık kazanmasında öncülük etmiştir. Dönemin bütün sol akım ve düşünceleri -CHP, TİP, TKP MDD- 1960'lı yılların ortalarına kadar kendi düşüncelerini Yön Dergisi'nde ifade edebilmiştir. Bu parti, örgüt ve hareketlere mensup ve daha sonra Ant, Sosyal Adalet, Emek, Türk Solu ve Aydınlık Sosyalist Dergi gibi yayın organlarında yer alacak pek çok isim önce Yön Dergisi'ne katkı vermiştir.

Dolayısıyla demokrat bir yayın politikası ile bugün için bile hala benzersiz bir konumdadır. Dergi ülke sorunlarına sol ve sosyalist bir perspektiften çözüm arayışının adresidir. Haftalık bir dergi olarak ülke gündemini etkilemiş, sol siyasal ve düşünsel kadroları yetişmesine büyük katkı sağlamış, köklü sosyal reformları demokrasi dışı yöntemlerle hayata geçirmeyi hedefleyen bir küçük burjuva radikalizmi olarak da nitelenebilir.¹⁵⁰⁹

Derginin temel amaç ve ilkelerini hazırladığı bir bildiri ile kamuoyu ile paylaşmıştır. Derginin ilk sayısında yer verilen bu bildiriye pek çok aydın imza atmıştır.¹⁵¹⁰ Bildiri çok çetin iktisadi ve sosyal sorunlarla boğuşan Türkiye'ye bu sorunlarını çözecek yeni bir yön arayışı teklif etmektedir. Kendi ortak inançlarını bu

¹⁵⁰⁸ Kurtuluş Kayalı, "Düşünce Dergilerinin Vermeye Çalıştıkları Yön, "Yön" de Nasıl Tezahür Ediyor", *Türk Yurdu Dergisinin 100.Yılı Onuruna Türkiye'de Düşünce Dergiciliği*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 2011, s. 123.

¹⁵⁰⁹ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul, 2011, ss. 85-87.

¹⁵¹⁰ "Bildiri", *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 12-13. Derginin birinci sayısından başlayarak bu bildiriye imzalayanların da isimleri dergide yayınlanmıştır. Bildiriye ilk aşamada 164 daha sonra ise 878 kişi imzalamıştır. Bu derginin ne kadar büyük bir ilgi ile karşılandığını göstermesi açısından önemlidir. Dergi sayılarında yayınlanan imzacılar içinde Şevket Süreyya Aydemir'in ismi yoktur. Özdemir ve Atılğan'ın alfabetik sıra ile yayınladıkları imzacı listelerinde de Şevket Süreyya'nın imzasına rastlanmamıştır. Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı*, ss. 301-327; Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, ss.315-327. Bu durumda Şevket Süreyya katkı verdiği derginin bildirisine imza atmadığı anlaşılmaktadır. Bunun bildiriye yönelik eleştirel bir tavır almasından mı yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığı belli değildir. Bununla birlikte Şevket Süreyya Sosyalist Kültür Derneği kuruluş dilekçesine imza atmıştır; derneğin de bildirisine yansıyan ilke ve amaçlar da Yön Bildirisi ile benzer içeriğe sahiptir. Hatta derneğin düşünsel çerçevesinin "Türk Sosyalizminin İlkeleri" başlığı ile Şevket Süreyya tarafından belirlenmesi en azından onun eleştirel bir tutum almadığı şeklinde yorumlanabilir.

bildiride formüle eden Yön aydınları bu sayede yeni bir tartışma ortamı yaratmayı da hedeflemektedir. Yön bildirisi dört madde halinde tanzim edilmiştir.

Bildiriye göre Atatürk devrimleri ile amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak, eğitim davasının sonuçlandırılması ve sosyal adalet içinde hızlı bir iktisadi kalkınma milli istihsal seviyesinin hızla yükseltilmesi ile mümkün olabilecektir. İstihsal seviyesi yükseldikçe ülkenin sosyal yapısı değişecek, şehir-köy ikiliği ortadan kalkacak ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kitlelere yayılacaktır. Türk demokrasinin yaşatılması her şeyden önce açlığa, işsizlik ve evsizliğe çare bulabilmek ve böylece insan haysiyetini temel alan bir düzenin asgari koşullarını yaratmakla mümkün olabilmektedir. Temel gaye istihsal seviyesini yükselterek milli gelirin hızla artışı sağlamaktır. Bu yapılırsa ancak yoksulluğun bölüşülmesini bir sosyal adalet olarak telakki eden zihniyet ve politikalar aşılabilecektir. Kalkınma, refahı ve geliri adil bölüşen bir sosyal adalet düzeni ile sağlanabilir.

Bu düzenini kurulabilmesinin ilk adımını Türk toplumuna yön verebilecek durumdaki öğretmen, yazar, siyasetçi, sendikacı, iş adamı ve yönetici gibi kimselerin bir kalkınma felsefesi etrafında biraya gelebilmesi teşkil etmektedir. Çağın iletişim koşullarında Türk insanı kendi sefaletinin derinliğini diğer yüksek hayat standartlarına sahip toplumlarla kıyaslayabilmekte ve böylece bu standardın kendi ülkesinde de kurulabileceğini görmektedir. Yoksulluk giderek katmerleşmekte, hızlı nüfus artışı ülkeyi ciddi bir krizin içine sürüklemektedir.

Geri durumdaki tarım artan nüfusu beslemekten uzak olduğu gibi ithalatı karşılayabilecek bir potansiyele de sahip değildir. Topraksızlık köyden kente göçü teşvik etmekte, kent ise bu yeni sakinlerine iş ve mesken sağlayamamakta, ortaya gecekondular ve işsizlik gibi önemli sosyal problemler çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışı sonucunda ülke nüfusunun yarısını on sekiz yaşından küçük gençler oluşturmaktadır. Bu gençlerin önemli bir kısmına iyi bir eğitim ve dolayısıyla sağlam bir gelecek sağlamak bugünkü koşullarda mümkün görünmemektedir. Planlı bir eğitim seferberliği ile Köy Enstitüleri'nde ortaya konan model ve deneyim devam ettirilerek pek çok köylü ve işçi çocuğuna eğitimde fırsat eşitliği sağlanabilecektir.

“Türkiye'nin kaderine hâkim olabilecek durumdaki” çevreler köklü reformların hayata geçirilmesi hususunu kavrayabilecek şuardan yoksundurlar. Bunun birey davranışlarına dek uzanan radikal bir toplumsal düzen değişikliği talebi olduğu

da unutulmaktadır. Ve bu çevrelerde hala dış yardımların biraz daha artması, turizmin geliştirilmesi ve tarımsal ihracatın genişletilmesi ile işlerin yoluna girebileceği düşüncesi hakimdir.

Bu kalkınma işi için memleketin seçkin uzmanlarından oluşan Devlet Planlama Teşkilatı bir kalkınma stratejisi üzerinde çalışmaktadır; ama bu yeterli değildir ve siyasi iktidarın emrinde teknik bir organ olan teşkilat tek başına bu işin sorumluluğunu da üstlenemez. Yapılacak planın başarılı olması Türk toplumuna yön verebilecek durumda bulunan çevrelerin açık bir kalkınma felsefesi üzerinde mutabık kalabilmelerine bağlıdır.

Kalkınma felsefesinin adı ise “Yeni Devletçilik”tir. Bu devletçi felsefe ile Yön “yatırımları hızla arttırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere” mal edebilmeyi istemektedir. Böylesi bir devletçilik özel teşebbüse öncelik veren bir yaklaşımla “Türkiye’yi hızla ve sosyal adalet içinde, çağdaş uygarlık seviyesine eriştirebileceğini” düşünmemektedir. İktisat bilimi ve Batı’nın kapitalist gelişim tecrübesi, Batılı sosyalist ve liberal eleştiriler göstermiştir ki özel teşebbüsçü kalkınmanın hızı yavaştır ve bu tarz kalkınma ıstıraplı, israfli ve pahalıdır, sosyal adaletle bağdaşmaz, kara dayanır ve nihayetinde milli sermayeyi en faydalı değil en çok kar getiren işe yönlendirdiğinden gelir dağılışında adaletsizliklere ve işsizliğe yol açmaktadır. Az gelişmiş bir memleketin bu yoldan kalkınması mümkün değildir.

Bu yeni devletçilik, özel teşebbüsün verimli, devlet işletmeciliğinin de verimsiz olduğu yönündeki görüşlerin gerçekliğine inanmamaktadır. Eğer devlet işletmeleri ülkede verimsiz çalışıyor ise bunun sebebi de sistemli bir devletçilik uygulamasının olmamasıdır. Bugün İngiltere ve Fransa daha verimli çalışma koşulları elde edebilmek adına bazı sanayi kollarını devletleştirmiştir. Dolayısıyla esas olan şuurlu bir devlet müdahalesidir. Bu amaçla tasarruf kültürü geliştirilmeli, milli gelirin önemli bir kısmı tasarrufa yönlendirilmeli ve elde edilen yekûn da yeni yatırımlara harcanmalıdır.

Ayrıca yatırım imkanlarını arttırmak ve böylece âtil iş gücü kapasitesini üretimde değerlendirebilmek için daha iyi bir teşkilat kurulup yeni bir idari yapılanmaya gidilmelidir. Bu da ancak iktisadi hayatın planlanması ile mümkün olabilir. İstenen hedeflere varmayı kolaylaştıracak uygun araçlar ve yetkiler ancak bir

plan çerçevesinde belirlenebilir. Kilit sanayi sektörleri devletin elinde olmalıdır. Devletçilik ciddi bir planlamanın vazgeçilmez unsurudur. Bu tarz bir planlama büyük iktisadi birimlerin kurulmasını öngörmektedir.

Türkiye'nin iktisadi hayatı tarım, sanayi ve ticaret alanlarında küçük işletme temeline dayanmaktadır. “Bu bakımdan; çiftiyi teşkilatlandırarak istihsal kooperatiflerinin geliştirilmesi, küçük sanatlarda kooperatifçiliğin yaygın hale getirilmesi, perakende satış yerlerini azaltarak ve m alların müstahsilden müstehlike geçiş yollarını kısaltarak, sanayide olduğu gibi, tarım ve ticarete de büyük birim esasının mümkün olduğu ölçüde yerleştirilmesi lüzumludur.”¹⁵¹¹

Devletçilik gelir dağılışındaki adaletsizlikleri önleyerek, sosyal güvenliği gerçekleştirecek, üretici ve tüketicinin aracı zümreler tarafından istismarına bir set çekecek ve bölgeler arası gelişme farklarını da ortadan kaldıracaktır. Yine devletçilik sayesinde çalışma toplumun en yüksek değeri haline getirilerek kol veya kafa gücünü satarak geçinen kesimlere emeklerinin karşılıkları verilecek, arsa spekülâtorleri ile ticari alanda aracılık yaparak haksız kazanç elde edenlerin bu kesimleri ezmelerine izin verilmeyecektir.

Sendikal örgütlenme kuvvetlenecek, ağalık düzeninin yerini toprak reformu ile hakkettiğine kavuşan ve kooperatiflerle teşkilatlanmış çiftçi alacak ve böylece demokratik rejim de biçimsel bir görüntüden kurtularak kitlelere mal olabilecektir. Devletçiliği hızlı bir kalkınma yöntemi olarak benimseyen tarafların ülkenin yönetiminde söz sahibi olabilmeleri için bütün bu zikredilen hususlarda asgari mutabakat sağlanacak bir tartışmayı başlatmaları gerekmektedir. Yön bildirisi bu amacın yerine getirilmesi için yayınlanmıştır.¹⁵¹²

Bildiri aydınlar etrafında fikri bir konsolidasyon sağlamak için bir başlangıç adımını teşkil etmekteydi; bildiride “Yeni Devletçilik” olarak ifade edilen kalkınma yönteminin sosyalizm olduğu derginin ilk sayısında Avcıoğlu şöyle belirtmişti: “Hızlı kalkınma temposunu sağlayacak çapta bir kemer sıkma gayreti, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin giderilmesi, fedakârlık ve nimetlerde eşitliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu sebeptendir ki Yirminci yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş memleketler için tek çıkar yol, sosyalizmdir.”¹⁵¹³

¹⁵¹¹ “Bildiri”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 13.

¹⁵¹² “Bildiri”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 13.

¹⁵¹³ Doğan Avcıoğlu, “Kemer Sıkılım... Ama Önce Sosyal Adalet”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 3.

Yön, ülke sorunlarının anayasal düzenlemeler ve eğitim reformları ile çözülebileceği yönündeki geleneksel bakış açısını değişmesi gerektiğine vurgu yapmakta sorunların temeline iktisadi faktörü yerleştirmekteydi.¹⁵¹⁴ Kemalizmi 1930’lu yıllarda olduğu gibi ekonomist bir temelde sosyalizasyonunu ve yorumlanmasını gündeme getirmekte bu işte görevi öncü aydın kadrolara vermektedir.¹⁵¹⁵

Köklü reformların yapılabilmesi için Şevket Süreyya’nın Yön adına “Türk Sosyalizmi” olarak formüle ettiği şeyin kurulma koşullarını araştırmaktadır. Kadro gibi öncü bir dergidir. Kendisinden sonraki pek çok derginin yayınlanmasına yine pek çok hareketin ortaya çıkmasına ilham vermiştir. Yön bir anlamda onların yayın hayatına başlamaları ve kurulmaları için gerekli ortamı hazırlamıştır.

İlhan Selçuk’un ifadesi ile Yön dergisi “Türkiye’nin bütün ana davalarını en büyük gayretle incelemeye çalışan bir üniversite”¹⁵¹⁶dir ya da Enis Batur’un dediği “1960’lar Türkiye’sine Dair Bir Anatomi Dersi”¹⁵¹⁷dir.

Yön dergisi koleksiyonuna bakıldığında ülkenin her türlü sorununa dair bir haber, araştırma ve dosya bulmak mümkündür. Toprak Reformu, Köy Enstitüleri, Atatürk ve sosyalizm üzerine özel sayılar yayınlanmıştır. Dergi pek çok konuda tabu yıkıcı olmuştur. Sosyalizm fikrinin tartışılması ve yaygınlaşmasında, Doğu sorununu ilk kez “Kürt Sorunu” olarak telaffuz edilmesinde, uzun yıllar yasaklı olan ve sakıncalı bulunan Nazım Hikmet’in şiirlerinin yayınlamasında, Kıbrıs Sorunu vesilesi ile dış politikanın tartışması nesnesi haline getirilebilmesinde Yön’ün radikal ve öncü tutumu çok açıktır. Bu anlamda dergi 1960’ların ortalarından itibaren yükselmeye başlayan anti-empyralist tepkinin de odağında yer alır. Ayrıca her türlü yolsuzluğun üzerinde gidilmiş CIA ve Milli Emniyet Teşkilatı hakkında oldukça cesur haberler yapıp dosyalar hazırlamış ve bu anlamda Doğan Avcıoğlu’nun bir ayağı hep mahkemelerde olmuştur.¹⁵¹⁸

¹⁵¹⁴ Atılğan’a göre Yön’ün “ihsadiyatçı” bakış açısı Osmanlı-Türk geleneksel aydınlarının “Maarifçi” ve “Kanuncu” zihniyetinden köklü bir farklılaşma anlamına gelmektedir. Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 62

¹⁵¹⁵ Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 22.

¹⁵¹⁶ İlhan Selçuk, “Yeni Ufuklara Doğru”, *Yön*, S.222, 30 Haziran 1967, s.5.

¹⁵¹⁷ Enis Batur, “Yön Dergisinden Seçmeler: 1960’lar Türkiye’sinde Bir Anatomi Dersi”, *Cogito*, S.2, 1994, s. 206.

¹⁵¹⁸ Derginin kapatıldıktan sonraki yeniden yayınlanmaya başlandığı ilk sayıda ve son sayısında bütün bu hususlar sıralanmıştır. “Yön’den Yön’cülere”, *Yön*, S.78, 25 Eylül 1964, s.2, “Yönden Okuyucuya”,

Dergi dar Marksist değil sosyalizmi milliyetçilikle bağlantılı ele alan geniş bir perspektife dayandığından farklı ideoloji ve görüşlere de açık olmuştur. Özgün bir sosyalizm kurma arayışı ve bu bağlamda “birleşik bir milliyetçi cephe” oluşturma stratejisi Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Yüksel Serdengeçti ve Mehmet Akif Ersoy gibi isimlere olumlu yaklaşılmasını da beraberinde getirmiştir.¹⁵¹⁹ Bu bağlamda sosyalizm ve İslamiyet arasındaki pozitif bir ilişki kurarak kültürel bağlama uygun bir model arayışına girmiş olması da dikkat çekicidir.¹⁵²⁰ Yön bu anlamda bir sosyalizm arayışı ve fikri bir tartışma platformudur. İlerici bir aydın muhalefetidir. Yön dergisi ve devamında çıkarılan Devrim gazetesine giden sürece bakıldığında bu sosyalist arayışın iktidar perspektifini de giderek netleştirildiği görülmektedir. Yalçın Küçük’ün ifadesi ile “Yön’ün savunuculuğunu yaptığı düşünceler Türk aydınını erken bir iktidar sıtması içine”¹⁵²¹ sokmuştur. Bu anlamda Yön Dergisi bu arayışı içinde başından beri sosyalist bir iktidarı hedeflemektedir. Ve bu hedefi nasıl gerçekleştireceği 222 sayılı koleksiyonda belirginleşmiş Devrim Gazetesi bu hedefin hayata geçirileceği bir platform olarak düşünülmüştür. Türkiye’de sosyalizm düşüncesinin hatlarının belirginleşmesi sosyalizme taraf parti, örgüt ve hareketlerin ideoloji, taktik ve stratejilerinin netleşmesi 1960’ların ortasında ancak mümkün olabilmiş ve bu arayışta Yön dergisi öncü bir rol oynamış ve bütün bu süre içerisinde kendi eylem programı ile stratejisini de belirleyebilmiştir. Derginin 1967 Haziran’ındaki kapanma kararının bir yıl öncesinden alınmış olması 1965-66 yıllarına gelindiğinde Yön’ün kendi yönünü tayin etmiş olduğu anlamına gelmektedir. Dergi neticede bir düşünce platformundan siyasal harekete dönüşmüş tüzüksüz bir parti¹⁵²² haline gelmiştir.¹⁵²³

Yön, S.222, 30 Haziran 1967, s. 2. İlhan Selçuk, “Yeni Ufuklara Doğrulurken”, *Yön*, S.222, 30 Haziran 1967, s. 5. Ayrıca bkz. Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 254-260.

¹⁵¹⁹ Kayalı, “Düşünce Dergilerinin Vermeye Çalıştıkları Yön”, s.122; Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 258.

¹⁵²⁰ Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi müstearını kullanan Mihri Belli tarafından Fransız Marksist Roger Garaudy’dan çevrilen *İslamiyet ve Sosyalizm* kitabının Yön Yayınları’na basılması o dönemde geniş bir tartışma yaratmıştır.

¹⁵²¹ Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* c.1 İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.143.

¹⁵²² Bu ifade Yahya Kanbolat’a aittir. Kanbolat’a göre” Yön Hareketi’nin amacı, önce gereken fikir ortamını oluşturmak ve sonra partiye dönüşmektir. Ama, Mehmet Ali Aybar’ın Türkiye İşçi Partisi’nin başına geçmesi ve bu partiye duyulan geniş ilgi, Yön Hareketi’nin ikinci partiye dönüşmesini önledi.” Yahya Kanbolat, *Olduğu Gibi Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar*, Bayır Yayınları Hatay, 1979, s.38.

¹⁵²³ Merdan Yanardağ, *Kadro Hareketi Dünyada ve Türkiye’de Ulusçu Sol ve Üçüncü Yol Arayışının İdeolojik Kaynakları*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 200.

Dolayısıyla 1961 yılının sonlarında Yön dergisi ile başlayıp 1971 nisanında Devrim gazetesinin kapatılması ile biten süreci Yön-Devrim Hareketi olarak tanımlamak mümkündür. Hareket iktidar arayışında başlangıçta çok partili rejim ve demokrasi içinde köklü reformları tedricen hayata geçirilebileceğini düşünmekteyken bu daha sonra kalkınmanın cuntalarla işbirliği içinde bir devrim ile mümkün olabileceği gibi bir yöne evrilmiştir. Burada kısaca hareketin değişen iktidar stratejileri ve düşünsel yapısına değinmek Şevket Süreyya'nın Yön dergisindeki yeri ve katkısını daha iyi değerlendirmek adına önemlidir.

Yön dergisinin iktidar perspektifi tedricen ve konjonktürel koşulların da etkisiyle farklılaşmıştır. 1961-65-69 seçimleri radikal toplumsal reformların yapılabileceği bir iktidar yapısının oluşamayacağını Doğan Avcıoğlu'na açıkça göstermiştir. İnönü önderliğinde kurulan koalisyon hükümetlerinde CHP etkili olamamış sonraki iki seçimde çoğunluğu alarak DP mirasını sahiplenilen Adalet Partisi iktidara gelmiştir. Avcıoğlu ve arkadaşları Devrim gazetesini çıkarana kadar parlamenter sistem içerisinde arayışlarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde İstanbul İşçi Sendikalarına bağlı bir grup sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kurulan Türkiye İşçi Partisi 9 Şubat 1962 tarihinde Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa seçilmesi ile gerçek bir sosyalist parti hüviyetine kavuşarak aydınlar arasında yayılmaya ve kitleselleşmeye başlamıştır.¹⁵²⁴ TİP ile Yön arasında baştan beri teorik, ideolojik ve örgütsel konularda rekabet yaşanmıştır. Yön dergisi Çalışanlar Partisi girişimini desteklemesi bu girişim başarısız olunca ve Sosyalist Kültür Derneği'nin kurması derginin bu rekabet bağlamında siyaseten partileşme ve örgütlenme teşebbüsleri olarak da kabul edilebilir.

Şevket Süreyya da nispeten demokratik çözüm yollarının tüketilmediği bir dönemde etkin olarak Yön dergisinde yazmıştır. 5 Haziran 1963 tarihli 77. sayısından sonra 14 ay kapatılan Yön 78. sayısını 25 Eylül 1964 tarihinde çıkarabilmiştir. Bu dönemden sonra Şevket Süreyya'nın dergiye katkısı azalmıştır. Derginin kapatılmasında Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963 tarihli darbe teşebbüsünün destekleyen yönde yayınlar yapması etkili olmuştur.

¹⁵²⁴ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Der. Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.127-128.

Dergide işçi sınıfının henüz sosyalist bir devrime öncülük edebilecek güce ve bilince sahip olmadığının altı çizilmiş, baştan beri parlamenter düzene şüpheyile yaklaşmış “ara tabakalar” ve “zinde güçler” olarak formüle edilen sınıf ve grupların bu süreçteki rolü ön plana çıkarılmıştır: “Türkiye, az gelişmiş bir ülkedir, bu nedenle de işçi sınıfı hem sayıca azdır ve hem de bilinçsizdir. İçinde bulunduğu bu koşullar işçi sınıfının devrimci eyleme öncülük etmesini olanaksızlaştırmıştır. Oysa, Türkiye’deki ara tabakaların, asker-sivil aydın zümrenin, kökeni tarihimizde bulunan devrimci bir geleneği vardır. Öncülük bu kesimlerde ve onlarda olmalıdır. Öte yandan, Türkiye’de solun seçim kazanma olanağı yoktur, çünkü toplumumuz ters bir biçimde koşullandırılmıştır ve kapitalistlerin, ağaların, tefecilerin... ördüğü bir ağ içinde tutsaktır. Parlamentoda çoğunluğu sağlayarak iktidara geçmek sol için bir düştür. Olanaklı olsa bile, bu, çok uzun bir süreyi gerektirir ki, Türkiye’nin bu süreye dayanma gücü yoktur. Ne var ki, devrimci bir yönetim toplumdan yana olursa, toplum onu kendiliğinden destekleyecektir.”¹⁵²⁵

Dergi ilk döneminde sosyalizmi öncelikli hedef olarak belirlemiştir; ama daha sonra sosyalizme, milli demokratik devrim süreci ile kapitalisti olmayan kalkınma yolunun izlenerek aşamalı geçilebileceğinin savunmaya başlamıştır. Bu yaklaşım anti-emperyalist ve anti-feodal mücadele verecek bir milli cephe kurulmasını amaçlamaktaydı. Bu durumda Komintern geleneği ile bağlantılı TKP kadrolarının cepheciliği ile Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği’nin Üçüncü dünyaya önerdiği “kapitalist olmayan kalkınma yolu” önerisi Yön’de bir araya gelebilmiştir.¹⁵²⁶

Dolayısıyla askeri yönetimler eli bir sosyalizm kurma tecrübesi Yön’ü de etkilemişti. Atılgan bu dönemde Yön’ün ideolojik ve stratejik değişimini şöyle özetlemiştir: “Yön Hareketi’nin, SKD’nin kuruluşuyla benimsediği strateji “ihtilalci” yollardan iktidara gelmek değildi. Hedefleri, sömürücü ve işbirlikçi sınıflar dışındaki bütün milleti temsil eden bir örgütlenme yaratarak parlamenter rejim içinde demokratik yollardan iktidara gelmekti. O nedenle “milletin kurtuluşu”, “devrim” ya da “ihtilal”e bağlanmamış, “demokratik hareket”te aranmıştı. Geliştirdikleri model, esas olarak Fabian Society’den esinlenmişti. *Fabian Essays’e* benzer bir işlev gören ve kendilerine şöhret kazandıran bir dergileri, Fabian Club benzeri bir dernekleri vardı.

¹⁵²⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Soldaki Bölünmeler*, Toplum Yayınları, İstanbul, 1970, s.16.

¹⁵²⁶ Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s.101-108.

Bu araçlarla, belki de, Fabiancılarının gelişim seyrinde olduğu gibi, kapitalizmden sosyalizme tedrici geçişi savunan bir parti kurup iktidara gelebileceklerini düşünmüşlerdi.

Bununla beraber, bir yandan 27 Mayıs sonrasında ordu içinde yaşanan sürekli kaynaşmalar ve askeri darbe hazırlıkları, bir yandan da Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde subaylar önderliğinde gelişip sosyalizan bir içerik kazanan milli kurtuluş hareketleri, Yön Hareketi'nin sosyalizm söyleminde bir gerilime yol açıyordu. Nitekim 22 Şubat kalkışmasından sonra adeta göstere göstere gelen 21 Mayıs askeri darbe teşebbüsü, Yön Hareketi açısından dolaylı bir dönüm noktası oldu. *Yön* dergisi, yaptığı yayınlarla askeri hazırlıkları ve hareketlenmeleri destekliyordu... Subaylar, *Yön*'ü yakından takip ediyor, savunduğu fikirlere sempatiyle bakıyorlardı. *Yön* dergisi de darbe hazırlığındaki Aydemir cuntasının bildirilerine sayfalarında yer veriyordu. Yöncüler, askeri bir darbe olur ve başarıya ulaşırsa ona devrimci bir "yön" kazandırmak istiyorlardı. İroniktir; bir yandan Fabiancı modele uygun yayınlar yaparken diğer yandan da örneğin Nasır hareketinin nasıl oluştuğunu ve hangi süreçlerden geçtiğini anlatan incelemelere *Yön* dergisinde yer veriyorlardı. Böylece, Fabiancılar gibi uzun erimli cabalara dayalı bir "sosyalist" çizgiyle olası askeri "ihtilal'e "devrimci bir yön" verme ikilemi arasında rakkaslanan Yön Hareketi, en etkili aracı olan Yön'ü, gelişiminin çok kritik bir evresinde yitirdi ve siyasal alandaki etkisini belirli bir oranda kaybetti. Sonuç olarak, Yön Hareketi, DPT uzmanlarının istifasıyla 5 Haziran 1963'te *Yön* dergisinin kapatılması arasında kalan dönemde söylemsel bir dönüşüm geçirdi. "Sosyal adalet içinde hızlı kalkınma" artık, mevcut düzen içinde iktidara uygulanılacak bir dizi reform aracılığıyla gerçekleştirilecek bir hedef değil, ancak mevcut sistemin demokratik reformlar aracılığıyla değiştirilmesi sayesinde mümkün olabilecek bir hedef olarak sunuluyordu. Yön Hareketi, bu dönemde programatik bir netliğe de kavuşmuştu."¹⁵²⁷

Şevket Süreyya Yön dergisinin en çok bu dönemine Fabiancı çizgide bir katkı vermiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra Türk-İş'in sendikal mücadeleyi sosyal demokrat bir parti şeklinde örgütlenme sürecini de en çok bu açıdan değerlendirebilir. Bu durum Yön'ün yine Türk-İş önderliğinde gerçekleştirmeye çalıştığı Çalışanlar Partisi deneyiminin uzantısı olarak da kabul edilebilir. Yön-Devrim Hareketi 1961-71

¹⁵²⁷ Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 173-175.

dönemindeki ideolojik ve siyasal gelişimini 12 Mart muhtırasını önceleyeceği düşünülen sol bir darbe teşebbüsünün başarısızlığı ile noktalarken Şevket Süreyya sınıfsal çelişki ve mücadelelerinin farkında daha sosyal demokrat bir çizgiye ulaşacaktır.

4.3.4. Atatürkçülük, Anti-Komünizm ve Islahatçı Sosyalizm

CHP ile AP arasında ilk koalisyon hükümeti 20 Kasım 1961 tarihinde kuruldu ve ülke 27 Ekim 1965 tarihine kadar dört farklı koalisyon hükümeti tarafından yönetildi. İsmet İnönü sırasıyla AP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan üç koalisyon hükümetinin Başbakanlığını yaptı. Dördüncüsü Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan bir seçim hükümetiydi.

Ülkeyi II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili rejime geçiren İnönü 27 Mayıs sonrasında yine çok partili rejimin tekrar yerleşmesi için mücadele etmekteydi. Şevket Süreyya'nın dediği gibi bu dönemde İnönü kendi kurduğu rejimin kurtarıcısı rolündedir: "Hulasa İnönü, 21-24 Ekim arasında kurtardığı Parlamento sistemini, bir de Koalisyon Hükûmeti Başkanı olarak, 22 Şubat ve 21 mayısta iki defa kurtarmıştır. Ve tabii bu kurtarıшта kurtulanlar, yalnız Parlamento ve Kabine değil, aynı zamanda, Kayseri Cezaevinde af bekleyen, geçmişteki hasımlarıydı da... Bu da, koalisyon idarelerinde Başbakan olarak başka hiç bir şey yapmamış olsa bile, gene pek çok şeyler yapmış demek olmaz mıydı?"¹⁵²⁸

İnönü seçim sonuçlarını kabullenmeyen Silahlı Kuvvetler Birliği'ni 21 Ekim Protokolü'nü gerçekleştirmekten vazgeçirmiş ve başbakanlığındaki iki koalisyon döneminde de Talat Aydemir'in darbe girişimlerini sonuçsuz kılmakla uğraşmıştır. İnönü'nün öncelikli sorunu demokrasi dışı yönetim alternatiflerine yönelen ordu içindeki grupları işlevsiz hale getirmek olmuştur. Ordu içindeki bu radikalizmin artması Silahlı Kuvvetler Birliği'nin bir eseridir. Bir yandan çok partili rejime geçilmesi öte yandan bunun kendi belirlediği siyasi aktörler ve şartlar içinde gerçekleşmesini istemektedirler. Bu durum Milli Birlik Komitesi'nin kendi içinde tasfiye yönelmesi ve CHP ile yakınlaşmasının kendi hiyerarşisi içinde de hareketlenmelere yol açması ile de bağlantılıdır. Başlangıçta darbe sürecinin dışında

¹⁵²⁸ Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 543.

bırakılan, tasfiye edilen kadro ile bağlantıları olan veya seçimlere gidilmesinden rahatsız olan gruplar İstanbul ve Ankara’da yeni oluşumlar meydana getirmiştir.

Başka bir şekilde ifade edilirse Milli Birlik Komitesi’nin siyasetle uzlaşıp kendi geleceklerini garanti alacak birtakım düzenlemelere yoğunlaşmaları alt rütbeli subayların seslerini daha da yükseltmelerine neden olmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği bu anlamda ordu içindeki mücadelede iktidarı eline almaya başlamıştır. Bu birlik parlamenter yönetime bir an önce geçilmesini sağlamak ve ordu içindeki rahatsızlığı kontrol altına alabilmek ve MBK üzerinde bir denetim kurabilmek amacıyla hareket etmiştir.¹⁵²⁹ Birlik, Milli Birlik Komitesi’nde ordu hiyerarşisini bozarak siyasete müdahale etmeye teşne gruplaşmaların oluşmasını engellemeye çalışmaktadır.¹⁵³⁰

27 Mayıs darbesinin yapılaş şekli ve rütbe kompozisyonu düşünüldüğünde bu anlaşılabilir bir hassasiyettir. Silahlı Kuvvetler Birliği bu anlamda askerlerin darbe sonrasında ilk geniş bir örgütlenme çabasıdır; ama radikal subaylar Milli Birlik Komitesi’nin mevcut çözüm önerileri ile 27 Mayıs hareketini başarısızlığa götüreceğini düşünmektedir: “Tüm bu süreç Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde yeniden bir askeri darbe yapılmasına ihtiyaç duyan düşüncelerin filizlenmesine öncülük etmiş, özellikle albay rütbesindeki subayların başını çektiği gruplar, tekrardan denenecek bir CHP hükümetinin veya yeniden siyaset sahnesine güçlü şekilde çıkacak bir Demokrat Parti zihniyetinin, 27 Mayıs’ı anlamsız kılacağı görüşünde birleşmişlerdir.”¹⁵³¹

Silahlı Kuvvetler Birliği’nin liderliğini Cevdet Sunay yapmaktaydı birlik içinde farklı cunta grupları vardı ve Ankara’daki albaylar cuntasının başında Talat Aydemir İstanbul’dakinde ise Faruk Güventürk ve Emin Arat gibi isimler yer almaktaydı.¹⁵³² Bu durumda ordu kendi içinde pek çok cuntaya bölünmüştü. Aydemir’in darbe teşebbüsleri bu cuntalaşmanın bir sonucuydu.¹⁵³³ Yön dergisi de dönemin ruhuna uygun olarak Afrika Ortadoğu ve Latin Amerika örneklerinde olduğu gibi ordu içindeki bu hareketleri yakından takip etmektedir. Bunun en somut kanıtı

¹⁵²⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 171.

¹⁵³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 355.

¹⁵³¹ Levent Börklüoğlu, “27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* S. 2, 2017, s. 22.

¹⁵³² Aydemir, *İkinci Adam* c.3, 536-538.

¹⁵³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Aydemir, *Hatıratım*, YKY, İstanbul, 2010; Yeşim Demir, *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*, Andaç Yayınları, İstanbul, 2017.

Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi ile ilgili yayınlardan sonra derginin kapatılmış olmasıdır.¹⁵³⁴

Ayrıca Aydemir'in darbe girişimleri bağlamında Şevket Süreyya'nın değerlendirmeleri önemlidir. Türkeş ve 14'ler üzerine yazılarında onun ordu içinde Aydemir'in de dahil olduğu radikal kanata yakınlık duyduğu gösterilmişti. Şevket Süreyya'ya göre Talat Aydemir bir ihtilalci olmak için gerekli düşünsel birikime ve hazırlığa sahip değildir; ama Aydemir'in radikal kanat ile en çok uğraşmış İnönü hakkındaki eleştirisinin haklılığını da kabul eder. Talat Aydemir İnönü'nün 22 Şubat darbe girişimine şiddetle karşı çıktığı bir konuşmasına cevaben şunları söylemiştir: “İnönü'nün beyanatında, 22 Şubatçılarla ilgili hususları şiddetle reddederiz. Senelerden beri, asla milletin hayrına işlenmemiş olduğunu bildiğimiz bir taktiğin sahibinin karşısında olduğumuz için sergüzeştçi olarak damgalanırsak, bu, kolaylıkla kabullenemeyeceğimiz bir sıfattır. İnönü'nün ismi, zekâsından büyüktür. İnönü tükenmiştir. Reformlara en çok ihtiyacımız olduğu bu devirde, bütün hayatı statükoyu muhafaza ile geçmiş İnönü'yü tekrar işbaşında görmek, bu milletin talihsizliği olmuştur. 22 Şubat vahim bir tecrübe değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek, İnönü'nün yarattığı keşmekeşe karşı bir reaksiyondur. Ordunun, Partilerüstü bir görüşe sahip olduğu inancımızı, 22 şubatta ortaya attık”¹⁵³⁵

Şevket Süreyya'ya göre Aydemir'in bu çıkışı yersiz ve haksızdır; ama: “İnönü'nün, daima statükonun muhafazası endişesinde olduğu, memleketin ise, köklü reformlara muhtaç olduğu, bunun için de millet ve memleket ölçüsünde bazı ıslahat işlerine geçilmesinin şart bulunduğu gibi görüşler, bugün olduğu gibi, o gün de elbette ki bazı gerçekler ifade etmekteydi. Memleket elbette ve yeni değil, hatta ta baştan beri, mesela; 1922'den beri ihmal edilmiş, vaat olunduğu halde tahakkuk ettirilememiş nice ıslahat ihtiyaçları içindeydi”¹⁵³⁶

Şevket Süreyya'ya göre Aydemir sübjektif de olsa kendine göre Atatürkçü idi. Yaptığı tespitlerde doğruluk payı da bulunmaktaydı; ama bu tarz bir Atatürkçülük

¹⁵³⁴ Aydınöğlu'na göre: “Yön dergisinin 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüslerinin öncüsü Albay Talat Aydemir'i kapak yapan, ama darbenin yenilgisi üzerine imha edilen sayısına ilişkin söylentiler çıkabilmiştir.” Aydınöğlu, *Türkiye Solu*, s. 91.

¹⁵³⁵ Aydemir, *İkinci Adam c.3*, s. 555-556.

¹⁵³⁶ Aydemir, *İkinci Adam c.3*, s. 556.

ülkenin sosyo-ekonomik problemlerini çözebilecek bir altyapıya ve hazırlığa sahip değildi.¹⁵³⁷

Ordu 27 müdahalesini ve devamındaki radikalizmini Atatürkçülük üzerinden meşrulaştırmayı tercih etmişti. Talat Aydemir ikinci darbe hazırlıklar sırasında özellikle genç subaylar arasında etkili olabilmek için Kemalizm Doktrini adıyla bir bildiri yayınlamıştı.¹⁵³⁸

Bu durum orduyla sınırlı kalmayacak ve 1960 sonrasında Atatürkçülük köklü reformları hayata geçirmenin yolu ve yöntemi ve kaynağı olarak sağ veya sol akımları için başat bir ideolojik referans haline gelecekti.

Ordunun ve daha da genelleştirirsek DP karşıtı muhalefetin Atatürkçülüğü bu bağlamda yorumlayacak işleyecek ve program haline getirecek bir birikim yoktu. Bu yoksunlukta Atatürkçülük içi doldurulamamış belirsiz ideolojiye işaret etmekteydi.¹⁵³⁹ Bununla beraber yukarıda 27 Mayıs'ın yeni bir hegemonya tesis etme çabası olduğu belirtilmiştir. Bu hegemonyanın ideolojik çatısını da Atatürkçülük oluşturmaktadır: “Bu dönemde Atatürkçülük 27 Mayıs ve onun ilerici değerleriyle bütünleşen bir ideoloji olarak gelişecektir. Ancak 27 Mayıs sonrası reformizm ve DPT'nin kurulması ile beraber devlet-merkezli kalkınmacılıkla eşdeğer olarak anlamlandırılan Atatürkçülük, bir kalkınmacı ve reformist ideolojiden radikalizme dönüşecektir. Bu dönemde ilginç bir şekilde Atatürkçülüğün, 20. yüzyılın ilk yarısında liberalizmin sollaşmasına benzer bir izlekle sollaşması gözlemlenecektir. Dönemin Atatürkçü entelektüelleri kalkınmacılık üzerinden sola, Fabiancı bir sosyal demokrasiye ya da sosyalizme kayacak, Fabiancı bir Atatürkçülük tezahür edecektir. Bir taraftan da gençlik fazla sistem-içi ve zararsız bulduğu Fabiancı sosyalizme de itibar etmeyecektir. 1960'ların üçüncü dünyacı ve ulusal kurtuluşçu rüzgârı Türkiye'de etkileyecek, Milli Mücadele 1960'ların ulusal kurtuluş hareketlerinin merceğinde tahayyül edilerek Kemalizm gençlik nazarında bir üçüncü dünyacı ideolojiye dönüştürülecektir. İşte 1960'larda bir ucu 27 Mayısçı subaylara ve onların taşıyıcıları olduğu radikalizme, bir tarafı Fabiancılıktan etkilenmiş, kalkınmacı, ilerici eski kuşak

¹⁵³⁷ Aydemir, *İkinci Adam* c.3, s. 560-561.

¹⁵³⁸ Doğan Akyaz, “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c. 2 *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.181.

¹⁵³⁹ Nurşen Mazıcı, “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu Mu?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c. 2 *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 567.

entelektüellere, bir tarafı da üçüncü dünyacı gençliğe dayalı yeni bir ideoloji kristalize olacaktır.”¹⁵⁴⁰

Şevket Süreyya'nın Yön'deki ilk yazılarının bu anlamda Atatürkçülük ilgili olması ve dergide savunduğu Batı tipi ıslahatçı bir sosyalizmle Atatürkçülüğü özdeşleştirmesi tesadüf değildir.

Yön dergisinde de yukarıda belirtilen bütün fikir akımları ve hareketlerle ilgili yazı ve haber bulunmaktaydı. Sertel'e göre dergi Kemalizm, sosyal demokrasi (laborizm) ve az gelişmiş memleketler sosyalizmi gibi üç farklı akıma dayanarak eklektik bir kalkınma nazariyesi geliştirme çabasındaydı.¹⁵⁴¹

Aydınöğlu'na göre ise Yön Dergisi yukarıdan devrimci radikalizm, klasik sosyal demokrasi ve Marksizm'e yakın eğilimlerin bir bileşkesiydi.¹⁵⁴² Yön konjonktürel gelişmelere göre kendi iktidar ve devrim stratejisi netleştikçe bunlardan birine diğerinden daha fazla ağırlık verebilecekti. Bu çeşitlilik Yön'ün “Sosyalizm” özel sayısında (yedinci sayı) görülebilirdi. Derginin kapağında “Dünya Sosyalizme Gidiyor” ifadesine yer verilmiştir.¹⁵⁴³ Bu sayıda İngiltere'den Mısır'a uzanan bir coğrafyada farklı sosyalizm deneyim, söylem ve ideolojileri ele alınmıştır. Şevket Süreyya da bu sayıda Türk sosyalizmini tanımlamaya çalışmıştır.

Şevket Süreyya'nın adına Yön dergisinde ilk kez 24 Ocak 1962 tarihli altıncı sayıda rastlanmaktadır. “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü” başlıklı bu yazısında Şevket Süreyya Kadro dergisindeki düşünsel mesaisine kaldığı yerden devam etmektedir. 1960'ların koşullarında artık inkılabın ideolojisinin adı Atatürkçülüktür. Kadro dergisinde “Kemalizmi” kullanmayan Şevket Süreyya şimdi “Atatürkçülük” mefhumunu kabul etmiş görünmektedir. Bu mefhum üzerinde ikili bir ayırım yaparak kendi eleştirilerini dile getirmiştir.

Şevket Süreyya'ya göre bugün Türkiye'de iki farklı Atatürkçülük bulunmaktadır: Kelime ve Fikir Atatürkçülüğü. Kelime Atatürkçülüğü taraftarları sadece Atatürk adını bayrak yapmakta; ama onun ilke ve inkılapları üzerine derinlikli ve esaslı düşünmek zahmetine girmemektedirler. Atatürk'ün fikri mirası entelektüel

¹⁵⁴⁰ Doğan Gürpınar, *Türkiye'de Aydınlanın Kısa Tarihi*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 197.

¹⁵⁴¹ Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s. 217-218. Sertele göre Yön dergisinde Şevket Süreyya bildiride dile getirilen fikirleri Batı tipinde bir sosyal demokrasiyi savunacak tarzda derinleştirmiştir. Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, s. 216.

¹⁵⁴² Aydınöğlu, *Türkiye Solu*, s. 90.

¹⁵⁴³ *Yön*, S.7, 31 Ocak 1962.

bir çaba içinde daha da zenginleştirilememekte ve Atatürk de giderek putlaştırılmaktadır: “Çünkü bu hareketi izahı, bu prensiplerin devşirilmesi ve nihayet Atatürk’ün rüyası olan ileri, üstün, imtiyazsız ve sınıfsız bir Türkiye’nin yaratılması gayreti, onların takatini ve ufkunu aşar.”¹⁵⁴⁴

Bu anlamda sorumluluk sadece kelime Atatürkçülüğü yapanlarda değil ülkenin bütün aydınlarındadır. Mustafa Kemal’in henüz bilimsel kıstaslara göre yazılmış bir biyografisi dahi yoktur. Bir Atatürk biyografisi yazan Lord Kinross’a tavsiye edilebilecek Türkçe bir eser bulunmamaktadır.¹⁵⁴⁵

Bu anlamda hem Atatürk hem de onun fikirleri Türk aydını tarafından tam bir meçhul içinde bırakılmıştır. Kelime Atatürkçülüğü donmuş bir çığlık halinde hep aynı şeyleri tekrarlarlarken fikir Atatürkçülüğü Türk toplumunun gelişme ve ilerleme hamlelerine yön verecek önemli bir doktrin kurma çabasını ifade etmektedir. Eğer Türk aydını yabancı ideolojilerin boyunduruğundan kurtulmak istiyorsa Atatürkçülüğü bir doktrin olarak ele alıp işlemek durumundadır. Sadece Atatürk’ün adını haykırmayı kendine vazife bilen şekilci bir taassuptan ibaret kelime Atatürkçülüğünün yerini Atatürk’ü anlayan, izah eden ve savunan bir fikir Atatürkçülüğü almalıdır.¹⁵⁴⁶

Ona göre sınıf çatışması ve mücadelesi esasına dayanan komünizm ihtilalci bir sosyalizmdir ve bu sosyalizm Baltık’tan Çin Denizi’ne kadar dünyanın yaklaşık üçte birinde hâkim olmasına karşılık ihtilalci olmayan ıslahatçı sosyalizm ise özellikle Batı Avrupa’da etkilidir. Islahatçı sosyalizmde esas sorunu sınıfsal mücadele teşkil etmemektedir: “Onun gayesi, sınıf kavgalarını geliştirerek bir ihtilale ulaşmak değildir. Bunun yerine, aşırı sınıf farklılaşmalarını devletin iktisadi ve sosyal hayata müdahalesi suretiyle önleyerek, cemiyette gelirlerin dağılımını sosyal adalete uyan bir nizam içine almaktır. Bizim Atatürk Devletçiliğimiz, Batı manasında bir sosyalizmden

¹⁵⁴⁴ Şevket Süreyya, “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, *Yön*, S.6, 24 Ocak 1962, s.9. Şevket Süreyya’ya göre liderin ve onun fikirlerinin kendi tarihsel gerçeklik ve dinamizminden kopararak dondurulup ortodokslaştırılması sadece Türk inkılabına özgü bir şey değildir. Marksist ideoloji ve ilkelerin hâkim olduğu ülkelerde de otuz yıldır benzer problemler yaşanmaktadır.

¹⁵⁴⁵ Lord Kinross 1960’lı yılların başında bir Atatürk biyografisi yazmak için Türkiye’ye gelmiş ve burada mevcut arşivleri kullandığı gibi aralarında Şevket Süreyya’nın da bulunduğu pek çok isimle görüşme yapma fırsatı bulmuştur. Kitap 6 Kasım 1964 tarihinde Londra’da yayınlanmıştır. *Yön*, 4 Aralık 1964, S. 88, s.12. Daha sonra da Türkçeye çevrilecektir. Bu dönemde Şevket Süreyya da Tek Adam’ı yazma sürecindedir. 3 ciltlik eser 1963-65 periyodunda tamamlanabilecektir.

¹⁵⁴⁶ Şevket S. Aydemir, “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, *Yön*, S.6, 24 Ocak 1962, s. 9.

başka bir şey değildir. Çünkü devletin İktisadi fonksiyonunu ön planda alıyor ve sınıfların ahengini savunuyordu.”¹⁵⁴⁷

Atatürk’ün çeşitli konuşmalarından bu bağlamda alıntılar yapan Şevket Süreyya yine Atatürk’ün Kadro dergisi için kaleme aldığı anekdot ile İsmet İnönü’nün derginin aynı sayısında yer alan “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlıklı makalesine atıfta bulunmuştur.

Şevket Süreyya 1961 Anayasası’nın varlığında Kadro dönemindeki sınıfsal çatışmalara yer vermeyen ne kapitalist ne de sosyalizme meyil eden devletçi, kalkınma söylemini günün koşullarına uyarlamaktadır. “Türk Sosyalizmi” ifadesi ile ihtilalci sosyalizm ile ıslahatçı sosyalizm arasında “kendine has meslek ve metot”a vurgu yapmasına rağmen Türk devletçiliğini Batı tipi ıslahatçı sosyalizmle özdeşleştirmiştir: “Bugün Batı aleminde sosyalizm, kendisini ihtilalci sosyalizme, yani komünizme karşı en kuvvetli sed olarak saymaktadır. Komünist nazariyecilerinin, bu doktrini geri, verimsiz ve miskin sıfatları ile yıpratmaya çalışmasındaki şiddet, batı sosyalizminin büsbütün başarısız olmadığını göstermektedir. Bize kalırsa her iki sosyalizm mücadelesi de kendi alemlerinde kendi kaderlerini örmektedirler. Bizim bir Türk sosyalizmi olarak vasıflandırdığımız yeni devletçilik cereyanına gelince, bunun, memleketimize has meslek ve metodun, memlekette teessüs ve inkişafına hizmet edecek kuvvetli bir sistem olabileceğine inanıyorum. Bu sistemin esası, elbette ki, yalnız sanayi veya ekonomiyi değil, milli hayatın her cephesini, Atatürk’ün çeşitli demeçlerinde yer alan ilkeler dahilinde düzenlemekten başka bir şey değildir. Plan, dinamizm ve bütün unsurları ile tam bir ideoloji. İşte bu Türk sosyalizmidir...Atatürk doktrinleri, yani fikir Atatürkçülüğü, dünyanın bugünkü şartlarına ve ihtiyaçlarına göre, çağdaş hareketlerden geri kalmamak ve çağın gelişme hızına yetişmek için bize birçok hareket unsurları verir. Atatürk ilkeleri içinde ve milletin hayatını ekonomik, sosyal ve demokratik her cepheden kapsayacak yeni bir Türk devletçiliği yahut bize has Türk sosyalizmi ise, bizi çağdaş gelişme hızına yetiştirecek büyük yoldur. Hem de yeni Anayasanın getirdiği sosyal devlet, içtimai adalet temellerine tamamen uygun olarak ve kanunları zorlamıyarak...”¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁷ Şevket S. Aydemir, “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, *Yön*, S.7, 31 Ocak 1962, s. 7.

¹⁵⁴⁸ Şevket S. Aydemir, “Türk Sosyalizmi”, s. 7.

Bir sonraki sayıda Şevket Süreyya Türkiye'nin iktisadi geri kalmışlık tarihine odaklanmıştır. Ona göre Türkiye'nin iktisadi tarihi Batı'nın büyük iktisadi dönüşümlerine katılamamasının tarihidir. Süreyya bu dönüşümleri beş maddede tanzim etmiştir. Amerika ve Hint deniz yollarının keşfi ile Osmanlı İmparatorluğu, onun hayat ve eylem sahası olan Akdeniz Havzasında ikinci plana düşmüş ve imparatorluk dünya ticaret yollarının dışında kalmıştır. (Birinci madde) Batı'da merkantilist (el sanayinin devletçe korunması ve devlet hazinesinin zenginleştirilmesi) hareket yaşanırken imparatorluk kendi bünyesinde böylesi bir hareket vücuda getirememiştir. (İkinci madde) Yine imparatorluk Sanayi İnkılabı ile Fransız İhtilali'nin getirdiği düzene ayak uyduramamış (üçüncü ve dördüncü madde) ve son olarak iki dünya savaşını takiben oluşan şartları Türkiye'deki iktidarlar yeterince ve gereğince değerlendirememişlerdir.¹⁵⁴⁹ (beşinci madde) İktisadi açıdan bakıldığında Türkiye hep çağ değiştiren bu hareketlerin ya dışında ya da gerisinde kalmıştır.

Bütün bu tarihsel süreçte Şevket Süreyya Mustafa Kemal'in önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele'ye özel bir önem vermektedir: “Mustafa Kemal yeni Türkiye'yi, asırlardan beri devam eden bir tezadın, yani müstemleke ve yarı müstemlekeler arasındaki istismar ve esaret nizamının ortadan kaldırılmasında, birden önder mevkiine çıkardı. Türkiye'ye büyük ve tarihi bir misyon bağışladı. Hem milli kurtuluş hareketini yalnız bir askeri savaşın değil, hür, özgür, ileri, planlı, sosyal adalete uygun, imtiyazsız, sınıfsız bir nizamın ideolojik esasları ile de bezedi. Yani bizim milli kurtuluş hareketimiz yahut adına Kemalizm diyebileceğimiz fikir ve hareketleri manzumesi, bir taraftan milletler arasındaki tabiiyet nizamına isyan ederken, diğer taraftan, milletin kendi içinde ve kendi yapısındaki tezatları da tasfiye ediyordu.”¹⁵⁵⁰

Şevket Süreyya Türk inkılabının Kadrocu yorumunu bir kez daha ön plana çıkarmaktadır. İktisadi gelişim sürecinde Mustafa Kemal'in olumlanması da bu yorumdan kaynaklanmaktadır. Türk inkılabının bu fikri mirası Atatürk döneminden sonra unutulmuş ve giderek inkâr edilmiştir. Kemalizm evrensel bir milli kurtuluş hareketi ve ideolojisi olarak Atatürk'ten -Kadro dergisinden- sonra gereği gibi işlenememiştir. Üstelik milli kurtuluş hareketi veren ülkelere de Türkiye destek

¹⁵⁴⁹ Şevket S. Aydemir, “Çağın Gerisinde Kalmak”, *Yön*, S.8, 7 Şubat 1962, s. 6.

¹⁵⁵⁰ Şevket S. Aydemir, “Çağın Gerisinde Kalmak”, s. 6.

vermemiş ve onlara sırt çevirerek anti-emperyalist değil emperyalist cephede saf tutmuştur. Şimdi yetişen Türk gençliği ve aydını bütün bu mirasın işlenmemişliğinden kaynaklı bir kafa karışıklığı içindedir.

Her alanda topyekûn bir yeniden inşa etmenin koşullarının araştırıldığı günümüzde çağdaş sosyalizm uluslar arasındaki bağımlılık ilişkilerini, ulus içindeki aşırı sınıflaşmaları reddetmekte özgürlüğü açlık, istismar ve israf özgürlüğü olarak görmemektedir. Bu milli ve sosyal gelişmenin komünizmle hiçbir alakası bulunmamaktadır. Türk sosyalizmi de bu anlamda komünizmin karşısında yer almaktadır. Türk sosyalizminin başlıca gayesi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için atıl insan gücünü harekete geçirerek toprağını uyandırabilmektir.¹⁵⁵¹

Şevket Süreyya Kemalizme referans veren ve komünizme mesafeli durmaya çalışan ıslahatçı bir sosyalizmi tarif etmeye çalışmaktadır. Eski bir komünist olarak Kadro da komünizm ile kapitalizm arasında devletçi bir üçüncü yolu savunan Şevket Süreyya Yön dergisinde de komünizme karşı sosyalizmi savunmaktadır. Komünizm ile sosyalizmin aynı şey olmadığını çokça vurgulamıştır. Bir bakıma 1960 sonrası koşullarda Kadro dergisindeki üçlü tasnifi şöyle güncellemiştir: Demirperde ülkelerindeki İhtilalci sosyalizm (komünizm), Batı Avrupa'daki ıslahatçı sosyalizm ve istiklalci ve milliyetçi Türk sosyalizmi.

Türk sosyalizminin sınıf mücadeleleri neticesinde oluşan ihtilalci sosyalizmi ile bir ilişki kurması mümkün değildir. Bu anlamda Batı'da ıslahatçı sosyalizm modeli Türkiye için yol gösterici olsa da bu sosyalizm de emperyal ve sömürgeci politikalarla çevre ülkelerin fazla değerlerini kendi ülkesine transfer eden ve bu sayede işçi sınıfına da belirli bir refah getiren Batı kapitalizmine dayanmaktadır. Sosyalizm sosyal hukuk devleti ilkelerini benimsemiş 1961 anayasasına aykırı değildir. 1961 anayasası sosyalist bir demokrasinin kurulması çabası olarak da yorumlanabilir.

Derebeylik kalıntıları, yabancı sermaye ve imtiyazlar ile iş birliği halinde iç pazarı açgözlü bir şekilde istismar etmenin telaşı içindeki müteşebbis sınıf Türkiye'de ancak geri, bağımlı, borçlu ve yapay bir kapitalizm yaratabilir. Böylesi bir düzenin oluşmaması için geniş tabanlı ve katılımlı sosyalist bir cephe kurularak anayasal çerçevede sosyalist bir devlet inşasına girilmelidir. İhtilalci ve ıslahatçı sosyalizmden farklı istiklalci ve milliyetçi Türk sosyalizmi ülkedeki ortaçağ

¹⁵⁵¹ Şevket S. Aydemir, "Çağın Gerisinde Kalmak", s. 6.

geriliğinin tasfiye edilmesini Batılı ülkelerle iktisaden eşit ve sömürsüz bir ilişki kurulabilmesini amaçlamaktadır.¹⁵⁵²

Bu durum Yön dergisinin de Kadro gibi komünizm taraftarlığı ile itham edilmesine yol açmıştır. Yayın hayatına başladığında komünist olduğu gerekçesi ile şiddetli eleştirilere maruz kalan Kadro dergisi gibi Yön de benzer bir süreci yaşamıştır. Dergi kendi kalkınma yöntemini yeni devletçilik olarak ortaya koymaya çalışırken aynı zaman da siyasi ve fikri muarızları ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Yön'ün dokuzuncu sayısında Şevket Süreyya'nın "Don Kişot'un Yel Değirmenleri ile Savaşı"¹⁵⁵³ başlıklı yazısı Kadro dergisine bu bağlamda bir gönderme niteliğini taşımaktadır.

Ayrıca 1930'lardaki diğer ideolojileri savunan aydınlara yönelik eleştirel tutumun sürekliliğini de göstermektedir. Şevket Süreyya Kadro dergisinde İstanbul Darülfünunundan İbrahim Fazıl ile girdiği polemiği ihtiva eden yazısının başlığında da Don Kişot'u kullanmıştır. Bu bağlamda Şevket Süreyya'nın şikâyet ettiği şey eleştirilerin çokluğu değil kofluğu ve niteliksizliğidir. Öyle ki bu eleştiriler nihayetinde bir fikri tartışma yaratacak kapasite ve seviyede değillerdir. Bu anlamda eleştirel düşünce Kadro dergisi döneminden bile geri durumdadır: "Okuyucularımız için belki biraz yorucu görünen bu satırları şunun için yazıyoruz: Yön, bir fikir ve doktrin dergisidir. Bu dergiye yazı yazarlardan hiçbirisi, son söz benimdir, yahut 'Menem diğer nîst == Benden başkası yok' demez. Ama ister ki, kendi savunduğu fikirlere saldırılırken, karşısındakinde de, hiç olmazsa biraz sistem bilgisi ve ilim anlayışı olsun, çünkü aksi takdirde, herhangi bir sistemin ölçülerine bağlı kalmadan bu derginin görüşlerine uluorta saldıranlar, fikirlere hücum ediyoruz ve onları yerlere seriyoruz zannederlerken, hakikatta, yalnız kendi kafalarında ve kendi yarattıkları vehimlerle boğuşur ve gölgelerle savaşırlar. İşte o zaman onların bu saldırışı, bir fikir tartışmasına değil, Don Kişot'un (Don Quichotte) yel değirmenleri ile muharebesine benzer!"¹⁵⁵⁴

Buradaki temel farkı oluşturan veya nitelikli eleştirilerin azalmasına yol açan unsur İkinci Dünya Savaşı Sonrası iki kutuplu dünyada yükselen antikomünizmdir. Anti komünizm 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde milliyetçi muhafazakâr siyasi söylemin ana kurucu unsurundan biri haline gelerek daha etkili olacaktır.

¹⁵⁵² Şevket S. Aydemir, "Komünizm ile Mücadele", *Yön*, S. 38, 5 Eylül 1962, s. 8.

¹⁵⁵³ Şevket S. Aydemir, "Don Kişot'un Yel Değirmenleri ile Savaşı", *Yön*, S. 9, 14 Şubat 1962, s. 7.

¹⁵⁵⁴ Şevket S. Aydemir, "Don Kişot'un", s. 7.

Bu dönemde Komünizmle Mücadele Dernekleri, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) sola karşı mücadele ve şiddetin organize edildiği kurumlar olarak işlev görecektir. Bu şiddet ve saldırı sadece Türkiye İşçi Partisi’ni değil CHP’nin “Ortanın Solu” söylem ve politikasını Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) gibi kurumları da hedef almaktadır. Antikomünizm milliyetçi muhafazakâr kesimin kendi içindeki çatışmaların üstünü örterek komünizme karşı bir birliktelik yaratma gibi bir işleve sahiptir. Üstelik değişimden yana olan ne kadar sol, sosyalist demokrat kişi ve kurum varsa kolayca komünizm sepetine atılabilmekte komünizm devletin bekasını tehdit eden bir ideoloji olarak kabul edildiğinden bu ideolojiyi savunanlara karşı da her türlü şiddet ve saldırı da kolayca meşrulaştırılabilmektedir.

Fethi Tevetoğlu, Peyami Safa, İlhan Darendelioğlu, Necip Fazıl Kısakürek, Aclan Sayılğan gibi isimler o dönem yazı ve eserleri ve konferanslarında bu komünizm karşıtlığının bayraktarlığını yapmışlar yine 1965 yılından itibaren Türkiye’nin pek çok ilinde MTTB, KMD, Türk-İş, CKMP, YTP ve AP’nin gençlik kollarının bir araya geldiği Komünizmi Tel’in Mitingleri tertiplenmiştir.¹⁵⁵⁵

Milliyetçi muhafazakâr cephe ortak düşman olarak komünizmi belirlemişken diğer siyasi partiler de bu düşmandan uzak kalabildikleri sürece kendilerini savunup tanımlayabiliyorlardı. Nitekim mecliste 1963 yılında Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulmuştur,¹⁵⁵⁶ anti-komünizm 1965 seçimlerinde Süleyman Demirel’in siyasi söyleminin ve propagandasının önemli bir unsuru olmuş¹⁵⁵⁷ ve ordu Cemal Tural döneminde Komünizmle Mücadele Metotları isimli bir kitap yayınlamıştır.¹⁵⁵⁸ Böyle bir ortamda komünizmi savuşturacak panzehir Atatürk ve Atatürkçülüktü.

Şevket Süreyya ihtilalci sosyalizm olarak nitelediği komünizmin karşısındadır ve bu onun sınıf mücadelesinin önlenmesi ve yumuşatılması hususundaki ısrarlı vurgusunun da kaynağıdır. O dönemde Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. maddelerine göre komünist örgütlenme ve komünizm propagandası yapmak suçtur. Şevket Süreyya’nın aşağıda komünizmin anayasal çerçevede yasa dışı bir faaliyet olduğunu işaret etmesi bununla ilgilidir. O dönemde sosyal devlet ve adalet gibi

¹⁵⁵⁵ Bayram Koca, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-Komünizm: Truman Doktrini’nden Komünizmle Mücadele Dernekleri’ne”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. M. K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 545-569.

¹⁵⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde*, s. 216.

¹⁵⁵⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde*, s. 222-223.

¹⁵⁵⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde*, s. 196.

kavramları ihtiva eden 1961 Anayasasının varlığında ve sosyalizm sözcüğünün kamusal alanda giderek yaygınlaşmasına bakıldığında da bu ilginç bir durumdur¹⁵⁵⁹ ki Yön dergisi ve TİP de dahil olmak üzere bu maddelerin anayasaya uygun olmadığı ve iptal edilmeleri yönünde güçlü bir tartışma yürütülmüştür. Bu dönemde anayasasının sosyalizme açık mı kapalı mı? olduğu yönündeki tartışma da böylesi bir temele dayanmaktadır.

Şevket Süreyya Türk-İş'in 22 Aralık 1962 tarihli "Komünizmi Tel'in" Mitingi¹⁵⁶⁰ üzerine kaleme aldığı yazısında komünist faaliyetin yasalarla zaten suç sayıldığı; ama sınıfsal çatışmaları körükleyecek sosyal ortamın da doğmasını önlemenin hükümetin en temel görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bir yandan komünizmi lanetleyen mitingler düzenlerken öte yandan komünizmin işçi sınıfı içinde gelişebileceği bir sosyo-ekonomik gelişmenin teşvik edilmesi açık bir çelişkidir. Kaldı ki artık komünist blokta Komintern'in dünya ihtilali söylemi gerilemekte artık Çin ve Yugoslavya örneklerinde görüldüğü gibi farklı ülke komünizmleri hayata geçirilebilmektedir. Komünizm yerine yeni milli sosyalist demokratik rejimler kurulabilmektedir: "Bu ülke komünizmleri dışında ise, sosyal yapılarını ve iç muvazenelerini, bir ihtilale gitmeden düzenleyebilecek ülkeler, kendi davalarını kendileri yürüteceklerdir. Türkiye bunlardan biri olabilir. Bunlar için komünizm değil, garpta demokratik, doğuda hem milliyetçi hem demokratik rejimler elverişlidir. Hele

¹⁵⁵⁹ O dönem yayınlanan bir araştırmada bu durum şöyle ifade edilmiştir: "27 Mayıs 1960 Devrimi'nden sonra ve özellikle 1981 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın yürürlüğe girmesini izleyen dönemde, adı geçen maddelerin, Anayasa'da ifadesini bulan düşünce ve fikir hürriyetleri ile dernek ve siyasî parti kurma hürriyetlerini aşırı surette kısıtladığı iddia olunmuş, böylece başlayan tartışmalar zaman zaman hararetlenmiş ve son yıllar içinde, bu maddelere yöneltilen eleştirme ve hücumlar yoğunluk kazanmıştır. Anayasa Mahkemesi tarafından da ele alınan kanunun artık kamuoyunun malı olduğunda şüphe yoktur. Maddelere dayanarak açılan kamu dâvalarındaki artış, konuya karşı duyulan ilgiyi daha da arttırmaktadır." Uğur Alacakaptan "Demokratik Anayasa Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci Maddeleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 22, 1966, s. 3.

¹⁵⁶⁰ Türkiye'de köklü Millî Mücadele döneminde Türkiye Komünist Partisi'nin kurulmasına dek giden anti-komünist söylem özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler-ABD karşıtlığında giderek daha da kurumlaşmıştır. 1947-1962 arasında düzenlenen "Komünizmi Tel'in" mitinglerinde de sendikalar hep ön planda rol oynamıştır. Bu durumun oluşmasında sendikal faaliyetin komünizmle özdeşleştirilmesi, Türkiye'de sendikal faaliyetlerin kuruluşunda Amerika'nın etkin bir rol oynaması ve 5801 sayılı Sendikalar Kanunu'nun anti-komünist milliyetçi ideolojik içeriği belirleyicidir. Ayrıca "TÜRK-İŞ, 1962'de düzenlediği "komünizmi tel'in mitingiyle", bir anlamda muhafazakâr kimlikli Türk işçisine, sosyalizmi referans alan Türkiye İşçi Partisi ve kurucu sol sendikalara itibar etmemesi doğrultusunda mesaj vermek istemiştir. Ne var ki, TÜRK-İŞ'in komünizmi tel'in mitingi düzenlemesi, ilk defa bazı yazar ve işçi liderlerince eleştirilmiştir. TÜRKİŞ'in böyle bir miting düzenlemesini Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Başkanı İbrahim Güzelce ve Maden-İş Başkanı Kemal Türkler gerekli görmeyerek eleştirmişlerdir." Adnan Mahiroğulları, "Türk Sendikacılık Tarihinde "Komünizmi Tel'in" ve "Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacaktır" Mitingleri" *Kara Tahta İş yazıları Dergisi*, S.14, 2019, s. 24.

hem ihtilali hem de dış tabiiyetleri reddeden, fakat kaderini bir avuç müsrif azınlığın keyif ve havasına değil, bütün millet için sosyal adalete bağlamak isteyen bir Türk sosyalizmi için bu elverişlilik oldukça önemli şanslar ve ümitler taşımaktadır. Sınıflar kavgası ve sınıf ihtilali bir yoldur ama, bu yol bizi, yukarıda sözlerine dokunduğumuz vatandaşın kan içme ihtirasına, hem çok geniş ölçüde götürür. Halbuki, milli hayatı bütün yönleriyle içine alan sosyal bir plancılık, yani bize uygun bir sosyalizm, hem komünizme, hem oligarşiye, hem imtiyazlı sınıflar hiyerarşisine karşı bizi koruyabilir. -Fakat acaba bu mümkün olabilir mi? Yani Türk cemiyeti, hem gece gündüz birbirleriyle didişmekten başka bir şey yapamayan siyasi partilerin kaprislerini önleyerek, hem de daha şimdiden ve millet çoğunluğu üstünde dokunulmazların saltanatını kurmak gayretine girişmiş duygusuz bir azınlığın ihtiraslarını frenleyerek, hedeflerini: Herkese iş, Herkese ocak, Herkese toprak, şeklinde özetleyebileceğimiz bir sosyal adalet nizamını tahakkuk ettirebilir mi? Kesin ve dokunulmaz bir plan, milli hayatın bütün kollarına yayarak, Türkiye’de insan gücünü son katresine kadar, hem de milli bir heyecan içinde seferber ederek, bize dedelerimizden kalan bu topraklar üstünde, dedelerimiz gibi mihnet çekmeden acaba yaşayabilecek miyiz? Acaba işçi randımansızlıktan, köylü iptidailikten, orta sınıf egoizmden, aydın lafazanlıktan ve siyasi partiler verimsizlikten kurtulabilecek mi? Evet bunlar birer sualdir. Cevaplarını hemen vermek de kolay değildir. Ama bize kalırsa Türkiye’de komünizmle mücadele, şurada burada nara atıp adam kanı içmek istemekten ziyade, bu problemlerin çözülmesine bağlıdır. Biz bu suallerin cevaplarını bulmaya çalışmalıyız.”¹⁵⁶¹

Eski bir TKP’li olarak hayatı boyunca komünist olmakla suçlanmış Şevket Süreyya’ya göre Yön dergisi etrafında da böyle bir karalama kampanyası başlatılmıştır.¹⁵⁶² Memlekette herkes komünist imal etme yarışına girmiştir. Anlaşılmayan her ideoloji ve doktrin komünizm ve bunları savunanlar da hemen komünist ilan edilmektedir. Köy Enstitüleri ile ilgili bir toplantıda Hasan Ali Yücel, İsmail Hakkı Tonguç; Türk Ocakları, Kültür Dernekleri ve Eğitim Şuralarında Mahmut Makal, Fakir Baykurt gibi Köy Enstitüsü çıkışlı isimler çok kolayca komünist ilan edilebilmektedir. Bu düşünsel gelişime ve fikri tartışmaya ket vuran ve set çeken

¹⁵⁶¹ Şevket S. Aydemir, “Tribün Politikası ve Ankara’da Bir Miting”, *Yön*, S.55, 2 Ocak 1963, s. 16.

¹⁵⁶² Bu dönem Fethi Tevetoğlu, İlhan Darendelioğlu ve Aclan Sayılğan gibi isimlerin anti-komünist bakış açısı ile kendi hakkında yazdıklarına gülüp geçtiğini belirtmiştir ki Yön dergisi de Tevetoğlu başta olmak üzere bu isimlerle pek çok polemige girmiştir.

bir vehimdir. Hür düşünceyi savunanlar da hisleri ve vehimler ile hareket edip konuşan insanlar kadar cesur olamazlar ise memleketin geleceğinden söz edebilmek giderek daha imkânsız hale gelecektir: “Bu memlekette komünizm kanun dışı ilan edilmiş midir? Evet. Bu memlekette komünist var mıdır?” Olabilir. Ama bırakalım bunların kanunla tarif edilmiş ölçülerini ilgililer değerlendirsinsin. Ama bunların dışında olanlara, hatta bunlara karşı olanlara da ulu-orta çullanıp zorla komünist yaratmanın yalnız faydasızlığına değil, hatta zararına da inanmalıyız. Hem bu noktada ben size isterseniz, bir şey haber vereyim: Birtakım vehimler, maksatlı hatıralar, tahrif edilmiş vesikalar ve düpedüz iftiralarla, memleketin dört bucağını komünistlerle dolmuş, komünistlerle sarılmış göstermek, komünist propagandasının ta kendisidir?”¹⁵⁶³

Komünizme karşı milli bir sosyalizmin yaratılabilmesi Atatürk’ün fikirlerinin bir doktrin haline getirilmesi ile mümkündür.¹⁵⁶⁴

Dolayısıyla Şevket Süreyya’nın bu dönemde temel motivasyonun böylesi bir girişim için gerekli zemini ve atmosferi yaratabilmek olduğu söylenebilir. Atatürk’ü tanıyan, onunla çalışmış biri olarak bugün onu sadece bir heyecan ve övgü kaynağı olmaktan çıkararak eylemi ve düşüncesinin sistematik ve bilimsel olarak izah edilmesini isteyen yeni nesle de kendisini borçlu hissetmektedir.¹⁵⁶⁵

4.3.5. Devlet Planlama Teşkilatı, Özel Teşebbüs ve Devletçilik

Şevket Süreyya için planlama Kadro dergisi döneminde kalkınma sorunun çözümünde temel bir enstrüman niteliğindeydi. Daha sonra pek çok kez dile getireceği

¹⁵⁶³ Şevket S. Aydemir, “Komünist İmalatı”, *Yön*, S.10, 21 Şubat 1962, s. 6.

¹⁵⁶⁴ 7 Mart 1962 tarihli *Yön* dergisinde Şevket Süreyya Aclan Sayılğan’ın 27 Şubat 1962 tarihli Yeni İstanbul gazetesinde Suyu Arayan Adam ile ilgili bazı tespitlerine cevap vermiştir. Süreyya’ya göre Suyu Arayan Adam Sayılğan’ın iddia edildiği gibi ne komünizmi yaymak ne de komünizmle mücadele etmek gibi bir amaçla neşredilmemiştir. Şevket S. Aydemir, “Anayasa, Sosyal Devlet ve İdealist İnsan”, *Yön*, S.13, 7 Mart 1962, s. 9. Suyu Arayan Adam’daki komünizme eleştirel bakış soğuk savaşın yaygınlaştırdığı antikomünist atmosfer ile bağlantılı olacağı gibi Yalçın Küçük’ün “Şevket Süreyya, dünya komünist partileri içinde milliyetçi hareketi ilk önce kendisinin başlattığını söyleyerek övündü. Türkiye de soğuk savaşı ilk önce başlatmış olmakla övünebilir.” İfadesine yansıyan kendi düşünsel gelişimi ile de bağlantılıdır. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler c.2*, s. 289.

¹⁵⁶⁵ Şevket S. Aydemir, “Yeni Neslin Savaşı”, *Yön*, S. 54, 26 Aralık 1962, s. 10. Bu yazıyı Atatürk’ün ölüm yıldönümü sebebi ile Robert Kolej’de verdiği bir konferans üzerine kaleme almıştır. 1960’lı yıllardan sonra Atatürk ve Atatürk dönemi ile ilgili pek çok böyle toplantı ve konferansa katılmıştır. Bu konferansın metni için bkz. *Atatürkçülük Nedir?* Haz. Yaşar Nabi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 91-101. Ayrıca bu konferansta “Şevket Süreyya Kimdir?” Başlıklı ve onun komünist olduğunu belirten bir broşür dağıtılması öğrenciler arasında tartışma ve olaylar çıkmasına neden olmuştur. “Şevket Süreyya’nın Konferansında Hadise Çıktı”, *Milliyet* 1 Kasım 1962, s.7. Ayrıca bkz. “Robert Kolej ve Fikir Zorbalıkları”, *Yön*, S. 50, 28 Kasım 1962, s. 5.

gibi 1929 kriz koşullarında planı gündemine alan ilk demokratik ülke Türkiye idi ve Kadro dergisi planlı kalkınmanın savunuculuğunu yapmış o dönemde Beş Yıllık Planın hazırlamasında etkili olmaya çalışmıştı. Ayrıca İnönü döneminde savaş sonrası için yine devletçi bir sanayi planı yukarıda ayrıntılı olarak gösterildiği gibi İsmail Hüsrev ve Şevket Süreyya tarafından hazırlanmış ve İnönü'ye hiç intikal etmeyen plan daha liberal başka bir plan ile değiştirilmişti. 1930'lu yıllarda başlanan; ama İkinci Dünya Savaşı yüzünden yarım kalan planlama bu kez de savaş sonrası hür dünyanın tarafı seçildiğinden uygulamaya konamamıştı. Bu açıdan Milli Birlik Komitesi'nin öncelik verdiği işlerden birinin planlama teşkilatı olması Şevket Süreyya için önemlidir. Bürokrasi siyasi ve ekonomik sınıfların baskısını hissetmeden onların popülizmine yenik düşmeden devletçi kalkınma programını bu teşkilat aracılığıyla hayata geçirebilecekti. Ona göre kaynağını Atatürkçülükten alan ve Türk sosyalizmi olarak tarif edilen yeni devletçi kalkınma ancak böyle başarılabilirdi.

13. sayıda 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmı ile ikinci maddesinde ifadesini bulan sosyal adalet söylemine¹⁵⁶⁶ atıfta bulunarak Kadrocu kalkınma söylem ve idealizmini tekrar gündeme getirmektedir. Amaç sosyal bir devleti tahakkuk ettirmek sosyal adalet üzerinden Kadro ile 1961 darbesi ve Yön Dergisi üzerinden bir bağlantı kurabilmektir: “Yani Türkiye’de hem insan hak ve hürriyetlerini hem milli dayanışmayı sağlayan, fakat içtimai adalete esaslarına dayanan müstakil ileri teknikli, planlı, imtiyazsız bir Türk cemiyetinin kuruluşu meseleleri evvelce de ele alınmıştır.”¹⁵⁶⁷

Kadro dergisi bölümünde analiz edildiği gibi Şevket Süreyya için ana mesele sosyal adaleti tesis edebilmektir. Sınıfsal mücadelenin önlenmesinin Kadro söyleminin ana temalarından biri olması bununla bağlantılıdır. Şevket Süreyya'nın fikirlerinde Kadro dönemindeki kadar vurgulu olmasa da bu dönemde de sınıfsal aşırılıkların giderilmesi teması bulunmaktadır. 1960 sonrasında da ihtilal kadrosu ile aydınların ana kaygısı sosyal bir devlet inşa edebilmek olmuştur. Feodal kalıntılara, yobazlığa,

¹⁵⁶⁶ Anayasanın başlangıç kısmında şu şekilde ifade edilmiştir: “İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adâleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için;” Anayasanın ikinci maddesi ise şöyledir: “Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve ‘Başlangıç’ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Kili-Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze*, s. 192.

¹⁵⁶⁷ Şevket S. Aydemir, “Anayasa, Sosyal Devlet ve İdealist İnsan”, *Yön*, S. 13, 14 Mart 1962, s.9.

gericiliğe, teokratik zümreleşmeye cephe almak, Atatürkçülüğü donmuş bir kelimecilik hareketi olmaktan çıkarıp yaşayan bir fikir haline getirmek, gençliği bir heyecan hamlesi ile uyandırmak ve bütün zinde kuvvetleri kendine çekebilmek.¹⁵⁶⁸

Bütün bunlar 27 Mayıs idealizminin sosyal ıslahatın gerçekleştirilebilmesi adına zinde kalacak sloganlardır ve bu sloganlar aynı zamanda Kadrocu idealizmle de örtüşmektedir. Şevket Süreyya bu sayede dönemin koşullarına rahatlıkla kendi argümanları ile uyum sağlayabilmektedir.

27 Mayıs'ı bu şekilde olumlamasına rağmen nihayetinde ona göre bu hareket ihtilal aşamasından inkılap aşamasına geçememiştir. İhtilal kadrosu yukarıda zikredilen sloganları hayata geçirmek yerine kendi içinde bir iktidar ve tasfiye mücadelesine girişmiştir. İş başına gelen hükümetin Maliye Vekili memurlara azıcık da olsa bir zam vermemek için olanca gücüyle uğraşırken öte tarafta vergi kaçırın iş adamlarına yönelik hiçbir şey yapmamaktadır. Bu durum ülkede sosyal adaletin olmadığına delalet eder. Oysa ihtilalin ortaya koyduğu anayasa sosyal devletin tahakkukuna yön verecek ilkeleri içermektedir.

Şevket Süreyya'nın hem Kadro döneminde hem de daha sonraki eserlerinde sıklıkla 1924 anayasasını eleştirdiği düşünüldüğünde onun 1961 anayasasını neden önemseydiği de anlaşılmaktadır: “Türkiye bir sosyal devlettir demek, Türk milletini teşkil eden sosyal grupları, evvela bütün ortaçağ kalıntılarından temizlenerek, Çağdaş tekniğin temelleri üstünde gelişmeleri demektir. Çünkü içine dahil olduğumuz atom ve elektronik asrında, ortaçağ döküntülerine, derebeylik, şeyhlik, tarikatçılık kabilecilik ve ırkçılık kalıntılarına yer yoktur... Derebeylik mülkiyeti ve toprak ağalığı, hatta Laosta, Vietnam da ve Tayland'da olduğu gibi. Mesela Amerikanın en yıldırıcı silahları ve askeri gücü ile desteklense bile dünyada artık yaşayamaz. Aynı suretle sorumsuz bir otokrasi, oligarşi ve dar zümre hakimiyeti de, mesela gene Amerikanın, Orta Amerika otokrasilerinde ve oligarşilerinde olduğu gibi, Amerikanın bütün hazineleri ile beslense dahi artık dünyada yaşamalarına imkan kalmayan ölmüş sistemlerdir. Yani feodalizm kalıntıları, otokrasi ve klerikalizmin devlete müdahalesi bizim sosyal devletimizin tasfiye edeceği ilk sosyal unsurlardır. Bundan başka bize baş döndürücü gelen bize aşırı solculuk gibi gösterilen bir takım sosyal reformların İngiltere’de İsviçre ve İsveç’te alelade ve günlük reformlar olarak başarıldığının ve

¹⁵⁶⁸ Şevket S. Aydemir, “Anayasa, Sosyal Devlet”, s.9.

oradaki sosyal kanunların veya sosyal tatbikatın bunları pekâlâ başardığını bilmeliyiz. Gene Sosyal devlet demek, milleti teşkil eden sosyal grupların millet yapısı içinde birbirleri ile aşırı çatışmalara sürüklenmeden, birbirlerine karşı sınıflar kavgasına gitmeden gelişmeleri demektir. Türk cemiyetinde sosyal iş bölümünün, içtimai adalete daha uygun şekilde düzenlenmesi, milli gelirin çalışanlar arasında daha adaletli bir surette taksimi demektir, ithalat ve ihracatın bir döviz kaçakçılığı konusu olmaktan çıkarılması, yabancı yardımların, bir iktidar muvazenesi için kullanılmaktan kurtarılması demektir. Sosyal devlet, kanunlaştırılmış banka spekülasyonları demek değildir. Ne aşırı servetlere, ne de aşırı cehaletlere bac verilmemesi demektir. Sosyal devlet demek, aydının cemiyetten kopmaması demektir. Eğitimin toplum hayrına yönetilmesi demektir. Hürriyetin, milletçe daha ileri gidebilmek için bir- çalışma heyecanı haline getirilmesi demektir. Cemiyet içinde parazitlere, müsriflere, kumarbazlara, her türlü kayıtlardan yoksun bir tufeyliler sınıfı haline gelmek hürriyetinin verilmemesi demektir.”¹⁵⁶⁹

Bürokrat devlet inşacı devlete dönüşmeli, aydınlar sosyal devletin kuruluşu için çalışmalı, araştırmalı ve yazmalı, toprak reformu hayata geçirilmeli, sağlık işleri sosyalleştirilmeli, eğitim halka indirilmeli, halktan kopuk değil halk için okur yazar yetiştirilmelidir. Dolayısıyla kalkınma ve geri kalmışlıktan kurtulmak için milli bir seferberlik başlatılmalı ve özellikle tarımı ve köyü dönüştürmek için atıl insan gücü harekete geçirilmelidir. Bu yeni istihdam atılımı ile seferberlik ruhu ülkenin ilk sermayesini oluşturmaktadır. Özetle herkese iş, ocak, toprak vermeyi vaat eden ve köyden üniversiteye kadar ortak bir heyecan ve seferberlik atmosferi yaratan demokratik sosyal bir adalet düzeni kurulmalıdır.

Şevket Süreyya Kadro dergisi dönemindeki idealizmi hatırlatır bir şekilde bu dönemde de yeni bir seferberlik süreci başlatmak istemektedir. Toprağın daha verimli işlendiği, şehirlerin etrafındaki gecekonduların yerine sanayi kasabaları ile yeşillığe boğulmuş köylerin yaratıldığı bir sosyal adalet özlemini dile getirmiştir. Bu özlemin gerçekleşebilmesi ise ancak 1961 Anayasası’ndaki ilkelerin bir an önce uygulamaya konması ile mümkün olabilir. Şevket Süreyya’ya göre mevcut anayasa bu kalkınma işi için gerekli hukuki alt yapı, sermaye ve iş gücünü eğer doğru yorumlanırsa sağlayabilecek yegâne kaynaktır.

¹⁵⁶⁹ Şevket S. Aydemir, “Anayasa, Sosyal Devlet”, s.9.

Harran ovasından Trakya'ya kadar bütün köylerin çehresinin değişmesi toprağın mülkiyet yapısına ve organizasyonuna doğrudan müdahale etmekle mümkün olabilir. Bu da köklü bir toprak reformu anlamına gelir ki mevcut anayasaya göre kurulmuş hükümetin Ziraat Vekilinin ifadesi ile toprak reformu sadece toprağın sulanması ve gübrelenmesi demek değildir. Toprak reformu toprağın topraksızlara dağıtılması demektir. Şevket Süreyya Türkiye'de tarımın içinde bulunduğu durumu - Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Hakimiyeti Milliye ve Kadro döneminde buğday tütün vb. farklı tarım ürünlerine odaklanarak yazdığı makalelerde olduğu gibi- Yön dergisinde de buğday üretimi üzerinden analiz ederek şu sonuca varmıştır: “O halde, topraklarımız artmadığına, toprak verimimiz artmadığına, ziraat tekniğimiz gelişmediğine, nüfusumuz ise çok arttığına, hele şehirlerdeki müstehlik nüfus durmadan çoğaldığına göre bizde ve ilerisi için bir ekmek kıtlığını mukadder görmek tehlikesi gerekiyor demektir. Fakat zaten ihracatı gelişmeyen, dış alım kabiliyeti kıt bir memleket olan Türkiye'nin yıllar yılı bir buğday alıcısı olarak kalması da mümkün değildir. Hele şimdiki gibi, Türkiye'ye buğday satarak onu borçlandırma, sonra da bu borçları bağışlayarak Türkiye'ye teberru şeklinde bir Amerikan yardımı elbette ki kıyamete kadar devam etmez.”¹⁵⁷⁰

Çözüm siyaset ve bürokrasinin elinde oyuncak olmayacak bir toprak reformudur. Kendine ait olmayan toprakları bir otomat gibi işleyen çiftçiye toprak verilmelidir. Yaygın küçük çiftçilikte aileler ziraat vasıtalarından kredi, satış ve mesken olanaklarından yoksun olduklarından özellikle Çukurova ve Amik Ovası gibi yerlerde kurulacak kooperatiflerle entansif tarımın yaygınlaşması teşvik edilecek böylece çiftçinin kredi, istihsal ve satış olanakları arttırılarak toprak ağalığı sistemi tasfiye edilebilecektir.

17. sayıdan başlayarak Şevket Süreyya o dönem Barış Dünyası isminde bir dergi çıkarmaya başlamış eski dostu Ahmet Hamdi ile de yeni bir polemige girmiştir. Köprünün altından çok sular akmış Ahmet Hamdi dergisi ile artık özel teşebbüsü savunan bütün toplumsal kesimleri biraya getirmek istemektedir. Dergi tüccar, sanayici, bankacı, avukat, doktor, mühendis gibi serbest meslek erbabı ile her sınıftan aydını kendi hedef kitlesi olarak belirlemiştir. Yön bildirisine karşı bir bildiri

¹⁵⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Aç Kalmamak İçin! Buğdayımızın ve Toprağımızın Hikayesi”, *Yön*, S. 14, 21 Mart 1962, s. 9.

yayınlayarak bu kitleyi bir ideal etrafında kenetlemeye çalışmaktadır.¹⁵⁷¹ Ahmet Hamdi devlet yardımı ile özel teşebbüs ve sermaye yaratmayı kendine şiar edinmiş ve bunun da Kemalizmle uyumlu olduğunu savunmaktadır. Şevket Süreyya da tam bu noktaya itiraz etmektedir. Ona göre Kemalizm özel teşebbüsün desteklenmesi yolu ile bir kalkınma hamlesinin gerçekleştirilebileceğine dair bir ideoloji ve yorum ile özdeşleştirilemez ve dolayısıyla Kemalizm herkesin kendi fikrine göre işleyip yararlanabileceği bir orta malı değildir. Karma bir ekonomik düzen içindeki ağır, siyasi, sosyal ve iktisadi sorunlar ancak devletçi bir Türk sosyalizmi ile çözülebilecektir.¹⁵⁷²

Şevket Süreyya 1961 anayasasının sosyal karakterini önemser ve aynı zamanda bu anayasanın karma ekonomiyi benimsediğini de ifade eder. Şevket Süreyya da karma ekonomik sistemi veri olarak kabul eder; ama Anayasadaki sosyal devlet söyleminin ileri tatbikatçılığı ile mevcut sistemin milli bir devlet sosyalizmine evrilebileceğini de düşünmektedir. Ona göre 1962 yılı bu anlamda sosyal ve ekonomik meselelerin yoğun olarak tartışılacağı ve bu meseleler üzerinden siyasi ve ideolojik safların belirleneceği bir yıl olacaktır. Şimdi siyasi alanda çok partili rejime geçiş bu rejimin yerleşme sürecinin sancıları yaşanmaktadır. CHP inkılapçı geleneklerini ve ıslahatçı çabalarını kaybedip muhafazakarlaşmakta öte yandan doktriner temelden yoksun olan diğer siyasi partiler ise lider krizleri içinde şahsi mücadelelere sahne olmakta ve anayasanın vaat ettiği ilke ve politikaları hayata geçirme yolunda herhangi bir şey yapamamaktadırlar.¹⁵⁷³

İktisadi açıdan bakıldığında ise durum karma ekonominin iki kanadını temsil eden devlet ve özel sektör arasındaki rekabet ile şekillenmektedir. Daha sonra bu mücadeleye sanayi ve kısmen de tarımsal alanda teşkilatlı bir işçi hareketi katılacak sendikalizm siyasi hayatın ve partilerin gündemine girecektir. Böylece doktrin partileri

¹⁵⁷¹ Başar, Barış Dünyası dergisini Yön dergisi ve onun bildirisine karşı çıkarmıştır. Sosyalizm ve liberalizm dışında Kemalizm adını verdiği bir kalkınma yorumu ortaya koymuştur. Başar, özellikle servet düşmanlığı ve sokak hareketliliğini hedeflediğini söylediği komünizme karşı dostane bir yaklaşıma da sahip değildir. Ona göre kendisinin savunduğu Kemalist devletçilik vatandaş iktisadi hürriyetine sahip kılacaktır. Özel teşebbüs mülkiyet rejimini sosyal adalet ve güvenlik içinde kurmalı ve ayrıca devletin sermayedar ve işveren yerine geçtiği bir devlet kapitalizmini değil özel teşebbüsü ve sosyal adaleti aynı anda geliştiren bir uygulama olmalıdır. “Ne Liberalizm Ne Sosyalizm: Kemalizm”, *Barış Dünyası*, S.1, Nisan 1962, s. 4; “Kalkınma Prensiplerimiz”, *Barış Dünyası*, S.1, Nisan 1962, ss.18-22.

¹⁵⁷² Şevket S. Aydemir, “Kemalizm Orta Malı Değildir”, *Yön*, S.17, 11 Nisan 1962, s. 9.

¹⁵⁷³ Şevket S. Aydemir, “Garip Bir Devletçilik”, *Yön*, S.19, 25 Nisan 1962, s. 9.

o zaman şimdiki muhafazakâr ve şekilsiz orta partilerin doldurduğu siyasi ortama eklenebilecektir. Yine bu süreçte anayasanın kurulmasını sağladığı Devlet Planlama Teşkilatı'nın Beş Yıllık Planı uygulaması neticesinde milli ekonomiyi düzenleyebilme potansiyeli de belli olacaktır. Dolayısıyla rejimin kurumsal temelleri daha da pekişmeye başlayacaktır. Yine aynı müddet içinde Türkiye'de hükümetlerin derebeyliği ve toprak ağalığını tasfiye ederek toprak reformuna giden yolu açıp açamayacağı hususu da netleşecektir. İmar, yerleşme ve köylerin şehirlere yığılması ile ortaya çıkan gecekondu sorununun nasıl bir çözüme kavuşturulacağı ileriki dönemlerde açıklık kazanabilecektir. Devlet sektöründe proje, tasarı ve raporlarla yönü tayin edilmeye çalışılan iktisadi politikalar, bir tarafında bürokratik bir maliyeci zihniyetin diğer tarafın da ise ürkek, şekilci fakat nispeten iktisadi işletmeciliğe vakıf bir zihniyetin çatışma ve mücadele ise belirlenmektedir. Mevcut durumda iktisadi devlet işletmelerinin bugünkü ve gelecekteki sosyal ehemmiyetleri henüz fark ve idrak edilmiş değildir ve mevcut girişim ve çalışmalardan da henüz sonuç alınamamıştır.

Öteki tarafta özel sektör; odalar, borsalar gibi örgütlenmelerle milli ekonomi üzerinde oldukça etkilidir; Bankalar Komisyonu ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda temsil edilmekte çeşitli yayın organları ve üniversite aracılığı ile kendi önemini, devlet işletmeciliğini, sosyalizmi savunan görüş ve yaklaşımlara karşı tebarüz ettirmeye çalışmaktadır. Başar'ın Barış Dünyası dergisi de böylesi bir çabanın ürünüdür. Başar'a göre Atatürk ideolojisinin temeli olan devletçilik özel teşebbüsü ve sermayeyi devlet yardımı ile kurmayı hedeflemektedir. Yine Başar'a göre özel teşebbüs kalkınmacı politikaları hayata geçirebilecek güçte olmadığı gibi hep kar peşinde koşar, devleti ve halkı sömürür, sosyal adaleti baltalar. Bu noktada da Süreyya, Başar gibi düşünmektedir.

Şevket Süreyya 1961 Anayasasının karma ekonomiyi benimsediğinin altını çizer. O da bu düzen içinde özel sermaye ve girişimin hak ettiği yeri alması gerektiğini düşünmektedir. Kalkınma sürecinde bütün işi devlet yapsın özel teşebbüs tamamen devre dışı bırakılsın gibi bir yaklaşım içinde değildir. Dünya ekonomik buhranın etkili olduğu 1929-1933 kronolojisinde Mustafa Kemal de devletin iktisadi hayata müdahale etmesi gerektiğini -otarşi- anlamış ve biraz safça ve sübjektif şekilde de olsa yakın çalışma arkadaşları ile kendince bir devletçilik tanımını yapmaya çalışmıştır. Bu tanım CHP programında formüle edilmiş ve daha sonra anayasaya da girmiştir. Burada

önemli olan bu tanımın niteliği değil Mustafa Kemal'in devletçi iktisadi politika uygulanması zarureti herkesten önce fark etmiş ve sezmiş olmasıdır. CHP programında formüle edildiği şekli ile devletçiliğin Başar'ın savunduğu ile uzaktan yakından bir alakası yoktur. Bu noktada Kadro dergisinin devletçiliğin yerleşmesi sürecindeki mücadelesine gönderme yaparak Atatürk'ün de serbest girişimciliğe değil devletçiliğe taraf olduğunu ileri sürmektedir.

Kamu sektörü ile özel sektörün malvarlığı toplamalarını karşılaştıran Şevket Süreyya ayrıca şu sonuca varmaktadır: “Buna göre milli ekonomide 5 yıl sonra, iş hasılası, işçi gücü, devlet sektörünün memleket ölçüsünün de düzenleyici hacmi ve nihayet ekonomi politikamızda etkisi bakımından varılacak merhaleyi şimdiden kestirmek mümkündür. Hulasa Türkiye, ekonomide karma sistem baki kalmakla beraber ister istemez, Anayasanın getirdiği SOSYAL DEVLET istikametinde süratli bir gelişme kaydedecektir. Zaman böyle geliyor. İsterseniz bu 5 yıl sonrayı, yani 1967 sonunu daha ileri götürerek 1977, 1987 yılları sonlarını da hayalen tasavvur edelim. O zaman, hayalimizde, özgür, ileri, ortaçağ kalıntılarından sıyrılmış sosyal organlarını kendi kanunları ile kurmuş bir ülkenin manzarası canlanır. Bu ne heyecan verici bir manzaradır. İşte o zaman, rahmetli Atatürk'ün, gene 30 Ağustos 1924'te ve Dumlupınar harp meydanında millete ilan ettiği...emrin ve vasiyetin hükümleri de kendiliğinde başarılmış olacaktır”¹⁵⁷⁴

Ayrıca Şevket Süreyya, Başar'ın her türlü kişisel emel ve menfaatlerinden sıyrılmış tüccar, sanayici, bankacı, avukat ve doktorlardan oluşmasını öngördüğü ve özel teşebbüsü savunan bir kadro ile demokratik bir devletçi düzen kuramayacağını da ileri sürmektedir.¹⁵⁷⁵ Başar ile yaptığı tartışmada ona göre temel problem sosyal, iktisadi ve siyasi alanda çatışmalar içinde bocalayan Türkiye'nin en kısa zamanda nasıl kalkınacağını tespit edebilmektir. İster özel sektör eli ile isterse devlet eli ile olsun Türkiye mevcut kalkınma hızını aşacak bir iktisadi politik pratiği hayata geçirmek zorundadır. Şevket Süreyya bu noktada katı bir devletçiliği savunmamaktadır. Kalkınmaya devlet sektörü olduğu kadar özel teşebbüs de katkı vermeli bu bağlamda iki sektör beraber çalışmalıdır. Türkiye ne şekilde olursa olsun hızlı bir kalkınma süreci içine girmelidir.

¹⁵⁷⁴ Şevket S. Aydemir, “Garip Bir Devletçilik”, s. 9.

¹⁵⁷⁵ Şevket S. Aydemir, “Hayali Bir Açık Oturum”, *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 8.

Tarımın durumu ve toprağı işleme şekilleri sağlıklı bir toplumsal bünyeye işaret etmemektedir. Amik ovasında yollar açılmış, bataklıklar kurutulmuştur; ama toprağın mülkiyeti de az sayıda insanın elinde bulunmaktadır. Ülkede Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre dört buçuk milyon işsiz bulunmaktadır. Monokültür zirai alanlarda muazzam bir verimsizlik hâkimdir. Topraklar erozyona uğramakta, ormanlar meraya, meralar ise bozkıra dönüşmektedir. Köylerden şehirlere çılgın bir akın vardır. Ankara, İzmir ve İstanbul gibi şehirler başıboş ve intizamsız yığınların diktiğı gecekonduyla çevrilmiştir. Sefalet gecekonduyla sınırlı değildir. İşçiler, şehir esnafı, orta sınıf ve aydınlar da işsizlikten yakınmaktadır.

Diğer tarafta devlet himayesinde vergi kaçırın, dış ticaret ve kredi spekülasyonları ile zenginleşen müsrif bir azınlığın görkemli ve gösterişli hayatı yer almaktadır. Üstelik Türkiye bağış şeklinde aldığı dış yardım kredileri ile sürekli borçlanmış ve bu yüzden 2008 yılına kadar dış ticaret gelirlerinin büyük kısmını bu borcu kapatmaya ayırmak durumundadır. Yeni yatırımların yol açacağı döviz ödemelerinin ihracat artışları ile karşılanıp karşılanmayacağı da belirsizdir: “Hulasa gerçeğin sathında kalan ve bir bardak suda fırtınadan başka bir şey olmayan kavgalarımızın arkasında, iktisadi yapımızın ve sosyal gelişmelerin gerçek tablosu var. Bu tabloda ve hepimizin gözü önünde yoğurulan istifhamları çözmek şimdi asıl davamızdır. Bu çözölüş yollarını ararken bu memleketin hiçbir sağduyulu çocuğı, memlekette anarşiyi, sınıflar kavgasını, devlet itibarının sokağı düşüşünü istemez. Bu memleketin hiçbir sağduyulu çocuğı kanlarımızla çizilen sınırların çiğnenmesinin milli özgürlük organlarımızın sarsılmasını istemez. Ama hepimize tanrının nasip kıldığı bu topraklar üstünde, açlığın, göçlerin, gecekondu sefaletinin ve gittikçe gelişen sosyal farklılaşmaların da kök salmasını istemeyiz. Huzur demek, hiçbir yapıcı tarafı olmayan siyasi kavgalar demek değildir. Kısacası bize sosyal çatışmaları beslemeyecek bir iş, inşa ve çalışma disiplini lazım. Biz buna devletçilik diyoruz.”¹⁵⁷⁶

Amerika ile yeni buğday antlaşması yapılması, Barış Dünyası dergisinin tekrar yayın hayatına başlaması gibi güncel gelişmeler etrafında temel fikirlerini dile getiren Şevket Süreyya yine 21-28 Mayıs 1962 tarihleri arasında New York Borsasında yaşanan krizi 1929 krizi ile karşılaştırarak Türk ekonomisinin yapısal kırılganlığını ortaya koymuştur. 1929 krizine hazırlıksız yakalanan Türkiye ülkeye Batı'dan

¹⁵⁷⁶ Şevket S. Aydemir, “Hayali Bir Açık Oturum”, s. 8.

sermaye akışının kesildiği bir ortamda otarşiye başvurarak devletçi uygulamalarla önemli başarılar elde etmiştir. Liberalizmin kalesi Amerika ise 1929 krizinden devletin iktisadi alana müdahalesi ile kurtulmuştur. Roosevelt altın standardını terk ederek devletçi politikaları benimsemiştir. Dolayısıyla Bugünkü Amerika 1929 koşullarındaki Amerika'dan çok farklıdır. Bugünkü krizle baş edebilmesi de bu devletçi siyasetin iktidara kapitalist sistemi yönlendirebilme imkânı vermiş olmasındandır. Bu durum sadece Amerika ile sınırlı değildir.

Bütün liberal ülkelerde de özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra planlı ekonomi modelleri benimsenmeye başlanmıştır. Şimdilik atlatılmış gibi görünen ekonomik kriz giderek derinleşirse başta Amerika olmak üzere diğer kapitalist ülkeleri de etkileyecektir; ama bu ekonomiler krizle başa çıkabilecek müdahaleci aygıtlara sahiptirler ve bu durum sosyalist ülkelerin 1945 yılından beri Amerika'da çıkmasını bekledikleri kapitalist krizi de önlemiştir.

Türkiye ise 1929 dönemindeki durumundan hayli farklı olmasına rağmen bütçe, dış ticaret ve ödeme açıklarını kapatabilmek ve beş yıllık planın gerektirdiği yatırımları hayata geçirebilmek için dış kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Olası bir kriz Batı sermayesinin geri kalmış Asya, Afrika ülkelerine kaçmasına yol açacağı gibi bunun tam tersinin gerçekleşmesi de mümkündür. Böylesi bir durumda ise Türkiye'nin oldukça derin bir bunalım yaşaması da kaçınılmazdır.¹⁵⁷⁷

39. sayıda Şevket Süreyya Adalet Partisi'nden Tahsin Demiray'ın grup toplantısında dile getirdiği devletçilik karşıtı görüşlerini eleştirmiştir. O günlerde Adalet Partisi özel banka, şirket ve sanayi temsilcileri ile yurtdışından pek çok uzmanı İstanbul'da bir otelde biraya getirerek ülke kalkınmasının devletçi politikalarla gerçekleştirilemeyeceğine yönelik bir iddiayı dile getirmiştir. Ş Süreyya'nın ifadesi ile bir anlamda Adalet Partisi ve ülke iktisadının gelişiminde özel teşebbüse taraftar tüm unsurlar devletçiliğin ölüm fermanını imzalamışlardır. Şevket Süreyya bu yazıda tarihsel gelişim süreci içinde devletçiliği politikaları savunmuştur.¹⁵⁷⁸

¹⁵⁷⁷ Şevket S. Aydemir, "Nevyork Borsasında Buhran ve Türkiye", *Yön*, S. 25, 6 Haziran 1962, s. 15.

¹⁵⁷⁸ Demiray DPT'den istifalar sonrası AP geleneğinin planlama ve kalkınma görüşlerini şöyle özetlemiştir: "Demiray, sözlerine, AP programının Batı milletlerinin seviyesinde bir refaha ulaşmak için planı yapılması zorunlu işler arasında saydığını belirterek başlıyordu. Demiray'ın ilk itirazı planın tarihsel arka plan olarak 1950-1960 dönemine odaklanması, başka bir ifadeyle mevcut olumsuzluklar için DP dönemini sorumlu tutmasıydı. Demiray AP olarak bunu yeterli bulmadıklarını, kalkınmanın önemi uyarınca daha gerilere gitmek gerektiğini, Cumhuriyet'in kuruluş dönemini de değerlendirmek gerektiğini belirtiyordu. Demiray'a göre, 1930'larda hazırlanan sanayi planlarında Rusların şiddetli

Dünya ekonomik buhranı 1922-1929 döneminde mevcut kapitalist kalkınma yönteminin bütün zaaflarını ortaya koymuş ve böylece 1930'lu yıllarda şartların zorlaması sonucu Atatürkçü devletçiliğe geçilmiştir. Atatürk dönemindeki bu devletçilik sadece bir işletmecilik olarak kabul edilmesine rağmen kurulan fabrikalar ve bu fabrikaların çevresindeki parklar, havuzlar, kulüpler, gazinolar, yeşil siteler, okul ve hastaneler ile bambaşka bir şehir profili ortaya konabilmiştir. İyi işletme, ucuz maliyet, kalite, kamu çıkar ve yararına fiyatların belirlenmesi ve sosyal yardım vb. hususlar yine bu devlet işletmeciliği sayesinde ülke gündemine girmiştir. Yine bu devlet işletmeciliği modeli olmasa Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında çok daha büyük bir sefalet ile karşı karşıya kalabilirdi.

Süreyya'ya göre Atatürk ve İnönü dönemlerinde devletçilik dar anlamı ile sadece işletmecilik olarak anlaşıldığından imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratabilmek söylemi hayata geçirilememiştir.

Bu noktada Şevket Süreyya'nın üç önemli eleştirisi olduğu görülür. Ona göre bu devletçilik bir sosyal siyaset ve rejim meselesidir ve bu bağlamda devlet siyasi, iktisadi, sosyal vb. her hususta denetleyen, idare ve tanzim eden bir güç olmalıdır. Bununla bağlantılı olarak Ş. Süreyya Demokrat Parti iktidarına kadar Tek Parti

propagandasının etkisi olmuştu. Oysa 1950'lerde Marshall Planı izlenmişti. Demiray'ın ifadesiyle "garpvari bir plan" olan Marshall Planı 1948'den itibaren uygulanan projelerin esasını belirlemişti. Sovyet modelinde planın hedefi adeta bir "topyekûn harp" iken Batı'da bu "total planlama" anlayışı reddedilmişti. Marshall Planı da bu anlamda Batılı bir plandı.⁵⁶ Böylelikle farklı planlama anlayışları olduğunu vurgulayan Demiray, sonrasında totaliter rejimlerdeki planlama anlayışıyla, demokratik rejimlerdeki planlama anlayışını daha detaylı olarak kıyaslamaya girişiyordu. Buna göre, totaliter rejimlerde planlar çok uzun vadeliyken, demokratik rejimlerde planlar seçim dönemleriyle sınırlıydı. Böylece planın finansmanında yeni seçilen hükümetlere tercih hakkı bırakılmış oluyordu. Dahası demokratik planlamada "fertlere hak ve hürriyetler" planlarla ihlâl edilmiyordu ve özel sektöre ilişkin bölümler tavsiye düzeyindeydi. Demiray bu karşılaştırmadan hareketle mevcut planı totaliter olmakla suçlamıyordu, fakat bir bakıma DPT'nin kuruluşundaki tartışmalardaki sağ pozisyonu yineliyor, kalkınma planlarının gerek mülkiyet hakkına gerekse girişim özgürlüğüne saygılı olması gerektiğini savunuyordu. Bu genel yorumun dışında Demiray'ın plana yönelik üç spesifik eleştirisi vardı. Birincisi planın öngördüğü yüzde 7'lik kalkınma hızı AP tarafından düşük bulunuyordu. 1950'lerde de bu hızın yakalandığını belirten Demiray'a göre bu hızın sürdürülmesiyle sınırlı bir planı başarılı görmek mümkün değildi. İkinci eleştiri noktası AP çizgisinin benimsediği "karma ekonomi" tanımıyla planda benimsenen "karma ekonomi" tanımı arasındaki farka ilişkindi. Planda "Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yan yana durduğu bir karma ekonomidir" denilmekteydi. Demiray'a göre planın hatası, kamu sektörünün sınırlarının belirsiz bırakılmasıydı. Bu belirsizlik sürüşme ve özel sektörün kendini güvende hissetmemesi gibi riskleri beraberinde getiriyordu. AP sözcüsü "Türkiye'nin serbest teşebbüste karar kılmasına taraftarız," diyordu. Demiray'ın plana yönelik üçüncü eleştirisi ortak pazar konusuna planda hiç değinilmemiş olmasıydı. AP meclis kürsüsünden ekonomik sistemin "Avrupa Müşterek Pazarı"nda rahatlıkla yer alacak şekilde geliştirilmesini savunuyordu." Ömer Turan, "Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayii: Türk Sağ ve Kalkınma", *Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Kerestecioğlu-Güven G. Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 483-484.

döneminde devletçi kalkınmanın tam anlamı ile gerçekleştirilemediğini vurgulamaktadır. İlk eleştirisi budur.

Kaldı ki CHP 1945-50 yılları arasında liberalleşme politikalarını başlatarak bu yolda Demokrat Parti'ye oldukça elverişli bir miras bırakmıştır. Demokrat Parti mevcut devlet işletmeciliğini siyasi bir geçim vasıtası kılarak soysuzlaştırmış ve bozmuştur. Adnan Menderes çabuk verdiği kararlarla büyük yatırım projelerinin hayata geçirilmesinden çekinmemesine rağmen bu işlerin finansmanını belirli bir plana değil siyasi popülizme dayandırmıştır. Bu durumda devlet sektörü karlı çalışmadığı gibi artık bütçeye katkı sağlamaktan da uzaklaşmaya başlamıştır. Bunun uzantısında devlet işletmeciliğini kötüleyen liberal bir söylem de ortaya çıkmıştır. Oysa işi bu hale getiren Demokrat Parti iktidardır. Bundan önce Sümerbank ve Etibank örneğinde olduğu gibi devlet işletmeleri siyaset dışıdır, kar etmektedir ve hatta özel teşebbüs için kalifiye eleman yetiştirmektedir. Üstelik bu işletmeleri özelleştirme vaadi ile iktidar gelen Demokrat Parti devlet işletmelerinin sayısını daha da artırmak durumunda kalmıştır. Süreyya'nın ikinci eleştirisi de budur.

Özetle devletçilik 1945-50 yılları arasında ihmal ve inkâr edilmiş ve 1950-60 döneminde soysuzlaştırılmıştır. 27 mayıstan sonra ise uyuşturulmuştur. Şimdi ise yaşamasına rağmen kansız ve hastadır. Özel teşebbüs Devlet Planlama Teşkilatı'nın beş yıllık planına müdahale etmez ise devlet sektörü ekonomik anlamda daha güçlenecektir; fakat bu eskimiş devletçiliğin de aşılması gerekmektedir: "Fakat bundan sonra istediğimiz, Anayasanın Sosyal Devlet ilkesine bağlı kalarak, A dan Z ye kadar Türkiye'nin siyasi, iktisadi ve sosyal nizamını, milletin hayrını ve varlığını temsil eden DEVLET'in tanzim, idare ve murakabesinde nizamlamaktır. Bundan sonra, devletçilik her sahayı içine alacaktır. Bu yeni, milliyetçi, Atatürkçü, istiklalci bir nizamdır. Hulasa artık devletçilik, yalnız bir iktisadi devlet işletmeciliği değil, özel teşebbüse yer vermekle beraber milli hayatın her sahasını içine alan bir sosyal nizam olmalıdır. İşte Türk sosyalizmi budur."¹⁵⁷⁹

Ş. Süreyya'nın üçüncü eleştirisi de budur. Çok partili rejim ile topyekûn bir kalkınma sağlanamayacağı görüşünü yinelemektedir. Özellikle İnönü'nün önderliğinde kurulan koalisyon hükümetlerinde Demokrat Parti'nin mirasını devam ettiren sağ ve muhafazakâr siyasete oldukça eleştirel yaklaşmaktadır. Bahri Savcı 20

¹⁵⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "Artık Devletçilik Yetmez", *Yön*, S.39, 12 Eylül 1962, s. 14.

Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesinde makalesinde Türkiye’deki siyasal akımları karşı ihtilalci, otoriter ihtilalci ve statükocu akım olarak üç grupta toplanabileceğini zikretmiştir. Bu yazıya cevaben Şevket Süreyya, Savcı’nın şablonundaki siyasi akımlara Türk sosyalizminin de eklenmesini savunduğu yazısında bu eleştirel tutumunu daha da somut bir şekilde ifade etmiştir: “Kuvayı Milliye devrinin anayasasında işaret edilen yüceltici bir milliyetçiliğe dayanan, aynı anayasanın antiemperyalist, antikapitalist ruhundan ilham alan, yeni anayasamızın başlangıç ilkelerini benimseyen ve gene aynı başlangıçtaki 27 Mayıs ruhunun dinamizmini yaşatan bir Türk sosyalizmi. Kısaca, milliyetçi, istiklalci, halkçı, laik, halk yararına devletçi bir sosyal devlet sosyalizmi. Bu sosyalizm, yeni Anayasamızın mihveri etrafında döner. Karma ekonomiyi, Başbakan Yardımcısı Alican’ın anladığı gibi “Devlet sektörü, özel sektörün yardımcısıdır!” şeklinde anlamaz ve bu anlayışı reddeder. Devlet sektörü özel sektörün peyki değildir. Zaten anayasamızda da böyle bir ilke yoktur. Biz karma ekonomiyi, halk yararına işleyen bir devletçilikle, halk aleyhine çalışmayan bir özel teşebbüs şeklinde anlıyoruz.”¹⁵⁸⁰

40. sayıda ise Şevket Süreyya orta seviyede okuyucu için güncel gerçeklerden yola çıkarak ülke sorunlarına somut çözümler önermektedir. Süreyya bir yandan Behice Boran ile ülke kalkınması hakkında kuramsal tartışmalar yaptığını¹⁵⁸¹ ileride de yapacağını; ama uygulamaya dönük birtakım hususlara da genel hatları ile değinmek gerektiğini belirtmiştir. Şevket Süreyya hemen hemen her yazısında bugünkü Türkiye’de sınıfsal çatışmaların derinleşmesinin önüne geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır ve bu konuda onun çıkış noktası devletçi uygulamalarının hayata geçirildiği 1930’lu yıllardır. Kendisinin Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ndeki gerçekleşmesine katkı sunduğu Ziraat ve Sanayi Kongreleri gibi girişimler ile daha çok Kadro Dergisi fikriyatı onun temel referanslarıdır. Bu açıdan bakıldığında köprünün altında çok sular akmış, ülkede sınıflar ve bu sınıflar arasındaki farklılıklar giderek belirginleşmiştir. Elde sadece Atatürk’ün ortaya koyduğu fikri miras kalmıştır.

Güncel koşullarda 1961 Anayasasında dile getirilen sosyal devlet anlayışını gerçekleştirebilmek için yeni bir zinde kadro yaratmak gerekmektedir ki bu kol ve fikir işçisi, her sınıftan memleketçi ve ilerici insanlar bu kadroda bir araya gelerek Türk

¹⁵⁸⁰ Şevket S. Aydemir, “Akımlar Arasında”, *Yön*, S. 46, 31 Ekim 1962, s. 9.

¹⁵⁸¹ Bkz. Sosyalist Kültür Derneği başlıklı bölüm.

sosyalizmini uygulamaya geçirebilsin. Mevcut siyaset ve sermaye birikim modeli bu sınıfsal farklılaşmaları önlemek bir yana dışarıdan aldıkları destekle sınıfsal çatışmaları daha da derinleştirmektedir. Özel teşebbüs zaten devletçilik karşıtıdır ve 27 Mayıs'tan sonra CHP önderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri devletçi politikaları gerektiği gibi savunmamaktadır. Şevket Süreyya'ya göre sanayi, ulaştırma, eğitim ve hatta sendikacılıkta bile yabancı müdahalesi çok aşikârdır. Dolayısıyla ona göre mevcut kalkınma politikaları kapitalist bir karakterdedir ve bu kapitalizm hızlı bir gelişme sürecine girmişse de zayıf ve yabancı yardımlara muhtaç bir durumdadır.

Batı da kapitalizm hala sömürgelerden elde ettiği fazla kıymetleri ile beslenmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeler bağımsızlaşmalarına rağmen iktisaden ve siyaseten Batı metropollerini ile bağımlılık ilişkilerini henüz tasfiye edememişlerdir. Pakistan'da Eyüp Han, Hindistan'da Nehru ve Cezayir'de Bin Bella'nın konuşmalarına bakıldığında Batılı devletlerin yeni emperyalist sömürge yöntemleri ile bu ülkeleri kendine eskisinden daha sıkı bağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu süper emperyalizm devrinde artık Batı sermayesi Güneydoğu Asya'da ve Güney Amerika'da bağımsızlığına yeni kavuşmuş memleketlerde suni bir burjuvazi ve kapitalizm yaratmayı teşvik ve milli gelir dağılımını kontrol etmekte, askeri ve iktisadi açıdan stratejik noktaları kontrol altına almaktadır. Batı gerektiğinde askeri darbeleri planlamak ve kışkırtmaktan da geri kalmamaktadır.

Türkiye'de bu ülkelerle benzer bir kaderi paylaşmak istemiyorsa İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin doğru bir tahlilini yapmalı istismarcı bir kapitalizm yerine sosyal adaleti gerçekleştirmeye yönelik bir düzeni hayata geçirmeyi hedeflemelidir. Yoluna çıkan bütün engellemelere rağmen Yön Dergisi sosyal bir Türk devleti -Türk sosyalizmi-kurma davasının peşindedir. Bu sosyal ve sosyalist devlet içindeki yapay kapitalizmi daha da besleyecek tek taraflı dış yardımların karşısındadır.

Bütün dost ülkelerle eşitlikçi ve vesayetçi olmayan sermaye ve teknik iş birliği yapmak dolayısıyla her alanda kayıtsız şartsız istiklalini koruyarak zenginleşmek, kalkınmak ve bunun sonucunda elde edilen refahı da mutlu bir azınlığın hizmetine vermeyi değil bütün halka yayabilmeyi hedeflemektedir. Milli kurtuluş hareketlerinin temsilcisi olarak Türkiye kendine benzer ülkelere de ancak bu şekilde yol gösterici

olabilir. Bu yol göstericiliğin somut bir görünümüne kavuşması adına Şevket Süreyya'ya göre şunlar yapılmalıdır: “Gecesini gündüzünü, parti anlaşmazlıkları ile harcıyacak yerde, hükûmetin vazifesi, icracı ve ıslahatçı bir hükûmet olmaktır. Bugünkü Meclis yapısında, bunu başaracak siyasi partilerin mevcut olmadığı malumdur. Milletın bütün aktif elemanlarını ve zinde temsilcilerini, fikir ve kol işçilerini, doktrin sahibi aydınları içinde toplayacak yeni ve devrimci bir partinin Büyük Millet Meclisinde, usulü dairesinde er geç yer alması lazımdır. Toprağa yeniden el atmalı, bu toprağa yeniden yerleşmeliyiz. Bilhassa Orta Anadolu’da ve Doğu illerinde yer alacak büyük, modern devlet çiftlikleri ile, Türkiye’nin her tarafına dağılacak belirli sınırdan özel çiftlikler ve sonra, hem alım, hem satım, hem tedarik, hem mücadele, hem depolama, hem kredi fonksiyonlarını kendilerinde toplayacak çiftçi kooperatifleri, kooperatif birlikleri, ihraç birlikleri, ziraatte planlı bir yerleşmenin ve gelişmenin önderi olmalıdır. Hem plan teşkilatında, hem zirai kredi banka ve teşekküllerinde, hem siyasi partilerde ve dolayısıyla parlamentoda ve hükûmette temsil edilecek bu çiftçi birlikleri, bizim sosyalizminizin, ağaların, beylerin emrinde değil, çalışanların emrinde gelişecek dev organları olacaktır. Zirai teşkilatlandırma organları, Ziraat Bankası, Donatım Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve bunların yanında yaratılacak diğer zirai organlar, Türk çiftçisini teşkilatlandıracak zirai örgütlerin ancak vasıtaları olacaklardır. İthalatta gübreler, ziraat makineleri ve araçları, traktör ve biçerdöverler ithalatı, çiftçi birlikleri ile devlet ziraat organlarının katılacakları bir ithalat ofisi içinde devletleştirilmelidir. Toprakta yeniden yerleşmek, köylerin birleştirilmesi, arteziyencilik, akarsuların kanallize edilmesi, küçük sulama ve kurutmalar, köy sağlığı ve eğitimi işleri, çiftçi birliklerinin de katılacağı ayrı bir yerleşme ofisinin işi olmalı ve devletleştirilmelidir. Hulasa, Türk sosyalizmi, şimdiye kadar ele almıyan bir milli inşa ve teşkilatlanma davasıdır.”¹⁵⁸²

Bu teşkilatlanma davasında kilit kavram planlamadır. Şevket Süreyya daha sonraki yazılarında plan ve planlamayı ele alacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1960 sonrası ekonomi politikalarının temelinde planlama ve bunu hayata geçirecek Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırlayacağı kalkınma planı bulunmaktadır. 27 Mayıs kadrosu bu planlama faaliyetinin hukuki ve bürokratik alt yapısını hazırlamıştır. Yön dergisi de yayınlandığı ilk günden beri hemen hemen her nüshasında bu konuya yer

¹⁵⁸² Şevket S. Aydemir, “Sosyal Devlet ve Türk Sosyalizmi”, *Yön*, S. 40, 19 Eylül 1962, s. 20.

ayırmıştır. Avcıoğlu ve Yön için de kalkınma planlama ile özdeşdir. Şevket Süreyya DPT’de de planı hazırlamakla görevli bürokratların istifasından sonra planla ilgili yazılarını kaleme almıştır.

27 Mayıs anayasasında planlı kalkınmaya vurgu yapılmasına rağmen plan başından beri onu savunacak siyasi ve toplumsal tabandan yoksun kalmış ve çeşitli ithamlarla karşı karşıya kalmıştır. Özel teşebbüse taraftar siyasetçiler sokağın sesini milli vicdan diye göstermekte ucuz popülizm ve demagojiye başvurarak planlı değil başıboş bir ekonomik gelişmeyi savunmaktadırlar. Oysa planlama, politika ve politikacıdan bağımsız bir metot, teknik, kültür ve zihniyet işidir.

27 Mayıs sonrası anayasada belirtilen reform taleplerini yerine getirmek için plan işlerine ağırlık verilmiş bu işi üstlenen insanlar donanımlı, idealist genç kadrolar olarak ülkeye yurtiçi ve dışında bir itibar tesis edebilmişlerdir. Siyasetin gereklerine göre hareket etmedikleri için yeri geldiğinde görevlerinden de istifa etmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca ne bir ideoloji ne de bir doktrin üzerinden bu planlama faaliyetine girilmemiştir.

Demokrat Parti döneminin dış yardımlarla finansa edilen “her sokakta milyoner yetiştirme” politikasının olumsuz sonuçları asker ve sivil yöneticileri böylesi bir karar vermek durumunda bırakmıştır. Dışa bağımlı ve iç kaynakları kıt bir toplumun kalkınabilmesi için kendi sosyo-ekonomik önceliklerine göre hazırlanmış bir plan dahilinde hareket etmesi kaçınılmazdır ki Batı memleketlerinde de durum böyledir.

Türkiye’de ise siyasetçiler planın anlamını ve gereğini kavrayamadıkları veya kavramak istemedikleri gibi 27 Mayıs sonrasında planlamanın ülke geleceği hakkında önemi hakkında da kamuoyu yeterince aydınlatılamamıştır. Şimdiki durumda plan, onun yararına ve getirisine inanamayan yöneticilerin elinde anayasadaki anlam ve içeriğinden giderek uzaklaşmakta ve özel sektörün ihtiyaçlarına göre şekillendirilmek istenmektedir. 1961 Anayasasının doğurduğu çocuk: planlı kalkınma geline süreçte ana-babasız kalmış ve sahipsiz bırakılmıştır.¹⁵⁸³

Şevket Süreyya 51. sayıda planla ilgili görüşlerini paylaşmaya devam etmiştir. Beş yıllık planın genel konuları ve içeriği hakkında herkesin az çok bilgi sahibi olduğu bir ortamda Şevket Süreyya uzun vadede planın başarılabilmesi için gerekli prensip ve

¹⁵⁸³ Şevket S. Aydemir, “Politikacı ve Plan”, *Yön*, S. 48, 14 Kasım 1962, s. 20.

koşulları kısaca ele almıştır. Ona göre bir kurum olarak planın işlemesi nihayetinde siyasi istikrarın sürekliliğine bağlıdır. 5 yıllık kalkınma planı ile Türkiye'nin "tabiat ve insan şartları içinde" çağdaş dünyanın gidişine uyum sağlayabileceği bir kalkınma hızına ulaşması hedeflenmektedir.

Türkiye Batı alemi ve planlı bir ekonomiye sahip diğer ülkelerle kıyaslandığında gelişme hızı düşük bir azgelişmiş kapitalist düzen içinde yaşamaktadır. Türk milletinin tabiatla savaşında kullandığı teknik silahları ve donanımı yetersizdir. Bu açıdan kendi toprağını gereği gibi işleyememektedir. Böylesi koşullar içinde ülke insanı aç, yarı çıplak, fakir ve umumiyetle işsizdir. Tarım ülkesi olarak vasıflandırılmasına rağmen buğdayını ve ununu tedarik edebilecek durumda değildir. Dışarıdan buğday ithal edemediği takdirde günlük hayatını sürdürmesi söz konusu değildir. Bununla bağlantılı olarak Türkiye'nin sağlıklı bir sosyal yapısı da yoktur. Bir tarafta toprak, su, şehir, sanayi, kredi ve gittikçe azgınlaşan siyaset ağalığı ülkenin gelişim imkânlarını tıkamakta ve artan nüfus beraberinde işsizlik sorununu daha ağırlaştırmaktadır.

Aç, sefil ve çıplak bu milletin çocukları hayatını idame ettirebilmek için şehirlerin gecekondularına sığınmakta ya da verimsiz bozkır topraklarında gökten mucize beklemektedirler. Her yıl nüfusu yaklaşık 800 bin kişi kadar artan ülkenin bütçesi, dış ticaret ve ödeme dengesi açık vermekte, ülkede fiyat ve ücretler dengesiz bir seyir takip etmektedir. Bu durum gelecekte toplumun nasıl yaşayacağı nasıl geçineceği sorununu muğlaklaştırmaktadır. Türkiye Batı ve Doğuda hızlı kalkınan ülkelerle değil ancak Tanganika, Vietnam ve Güney Kore gibi ülkelerle kıyaslanabilmektedir.

Kalkınma plan uzun vadede 1963-1977 dönemini kapsamakta ilk beş yıllık plan ise 1963-1967 yıllarını içermektedir. Plan milli geliri yükseltmeyi hedeflemektedir. 1961 yılında 52,7 milyon lira milli gelire sahip Türkiye'nin 1977 yılında plan sayesinde bu geliri 145 milyara çıkarabileceği ve 1963-67 evresinde ortalama yüzde yedilik bir milli gelir artışı elde edilebileceği öngörülmektedir. Bugün kişi başına düşen milli gelir miktarı 1.790 lira iken 1967 yılında 3.200 lira olabileceği tahmin edilmektedir.

Bütün bunların gerçekleşebilmesi içinde ilk 5 yıllık planda yaklaşık 59,5 milyarlık bir yatırım yapılabilmesi ve daha da önemlisi görece bir siyasi istikrar temin

edilmelidir. Türkiye’de çok partili rejim oy kombinezonlarıyla ayakta kalabilen popülist orta partilere dayanmaktadır. Bu düzende de iktidar olan parti ülke sorunlarını uzun vadeli bir perspektifle değil oy kaygısı ile ele almaktadır. Dolayısıyla tek başına siyasi istikrar da yeterli değildir: “Bu siyasi istikrar anlamını asgari dayanakları ile şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Demokratik nizamın emniyeti ve istikrarı, 2-Karma ekonomide, sektörler arasında ahengin korunması 3-Para kıymetinde ve fiyatlarda, sureli bir istikrarın sağlanabilmesi 4-Mali kaynaklara hâkim olmak 5-Planlı kalkınma mücadelesinin, hem aksiyon, hem zihniyet olarak benimsenmesi. Bütün bu kayıtlara:1-Teşrii organlarda siyasi istikrarı 2-Plan külfet ve nimetlerinin, toplum yararına ve vatandaşlar arasında adaletli taksimi ilkelerini de ekleyebiliriz.”¹⁵⁸⁴

Bu sıralan hususlar demokratik bir düzen içinde, karma ekonomiye dayanan uzun vadeli bir planlamanın başarılabilmesi için gerekli asgari şartlar olarak kabul edilebilir ve Türkiye’deki siyaset yapma biçimi göz önünde bulundurulduğunda Şevket Süreyya bir bakıma feodal kalıntılara, kleralizme, oligarşiye, demagojiye ve sınıflar çatışmasına rüşvet vermeden demokratik rejimin gelişiminin sürdürebilmesinin zor olduğunu dile getirmektedir.

Bu anlamda İnönü liderliğinde kurulan koalisyon hükümetlerinin de performansına bakıldığında Şevket Süreyya’nın kalkınma planının hayata geçirilebileceğinden şüpheli olduğu da ileri sürülebilir. Mademki 1960 sonrası planlama fikri DPT örneğinde kendine savunucularını bulmuştur. Toplumun kaderine de damgasını er geç vuracaktır. Bunun nihayetinde iyi niyetli bir temenni olduğunun Şevket Süreyya da farkındadır. Ona göre hızlı kalkınmayı sosyal adalet içinde planlı bir biçimde sağlayabilmek için geniş toplumsal bir örgütlenmeye dayanmak gerekmektedir: “Bugün siyasi hayatımızda oligarşi azınlığının, parlamento içinde ve dışında baskısı sezilmektedir. Muazzam bir köylü kütlesi, aktif bir işçi kütlesi, hizmet erbabı ve idealist eğilimli milliyetçi aydınlar, siyasi hayatımızda fiilen temsil dışı gibidir. Büyük kütlelerin parti hayatında gereği gibi temsil edilememesi, parlamentoda hakimiyeti, günlük eğilimler üzerinde birbirleri ile durmadan çatışan bir azınlığa bırakabilir. Bu hal siyasi emniyet için iyi değildir.”¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan ve Siyasi Şartlar”, *Yön*, S. 51, 5 Aralık 1962, s. 16.

¹⁵⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan ve Siyasi Şartlar”, s.16.

4.3.6.Sosyalist Kültür Derneği

Şevket Süreyya güncel ve somut meseleler üzerinde durduğu gibi dergide özellikle Sosyalist Kültür Derneği kurulmasını takiben daha kuramsal bir düzlemde de kendi görüşlerini dile getirmiştir. 36. sayıda okuyuculardan başyazıları kaleme alan isimlerin dergide daha sık yazmaları talebi geldiği belirtilerek derginin en arka sayfasına ek bir başyazı daha eklendiği duyurulmuştur. İlk yazı Sadun Aren'in 36. sayıdaki "Çıkar Yol Sosyalizmdir"¹⁵⁸⁶ başlıklı yazısı 37. sayıda ise Şevket Süreyya'nın "Sosyalizm ve Kapitalizm" başlıklı Behice Boran'ın eleştirilerine karşılık verdiği yazı ikinci ek başyazıdır. Bu dönemde Yön Dergisi kurucuları arasında sosyalist bir dernek kurulması tartışmaları yapılmaktadır. Böylesi bir girişim, içinde Behice Boran'ın da bulunduğu farklı kişi ve çevrelerce işçi sınıfına yeterince önem vermeyen bir aydın sosyalizmi olarak eleştirilmiştir.

37. sayının dördüncü sayfasında "Sosyalist Dernek Meselesi"¹⁵⁸⁷ başlıklı imzasız bir yazı ile bu eleştirilere kısa bir karşılık verilmiştir. Buna göre kurulması düşünülen bir siyasi parti değil bir kültür derneğidir. Derneğin amacı sosyalist fikirleri, seminerler düzenleyip, broşürler bastırarak yaymak ve bu fikirlerin kamuoyunda tartışabileceği bir atmosfer yaratmaktır. Bu hususta Yön dergisi Fabiancılarını kendine örnek almıştır. Fabianci aydınların sayısı da yedidir; ama bu isimler aydın sosyalizmi yapmadıkları gibi düşünsel mesailerini ile de İngiliz İşçi Partisinin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla bu noktada derneğin kim tarafından kurulduğu değil yaydığı fikirlerin işçi sınıfının menfaatini savunup savunmadığı hususu önemlidir.

Bu yazıya göre ayrıca sosyalizm söz konusu olduğunda Türkiye'de tam bir kafa karışıklığı göze çarpmaktadır. Pek çok kişi sosyalizm ile ilgili yanlış fikirlere sahiptir. Sosyalizm sözcüğü ilk kez bu kadar çok kamusal alanda işitilmekte; ama ne anlam ifade ettiği hususunda bir o kadar da karışıklık bulunmaktadır. Bu karmaşa içinde sosyalizm iki farklı çerçevede değerlendirilmektedir: "Bir grup, sosyalizmin işçi sınıfının önderliğinde, bütün emekçilerin ve toplumcu aydınların toplanması ile gerçekleştirebileceği tezini savunuyor. Böylece, İşçi sınıfının dışında kalan emekçilere ve toplumcu aydınlara ikinci derecede bir rol tanıyor. Başka bir grup, sosyalizmin

¹⁵⁸⁶ Sadun Aren, "Çıkar Yol Sosyalizmdir", *Yön*, S.36, 22 Ağustos 1962, s. 20.

¹⁵⁸⁷ "Sosyalist Dernek Meselesi", *Yön*, S. 37, 29 Ağustos, 1962, s. 4.

gerçekleştirilmesinde, işçi sınıfının önemini kabul etmekle beraber, millî kurtuluş devresinde bulunan az gelişmiş bir memlekette, sosyalizmin çok daha geniş bir temele oturtulması tezini savunuyor. Bütün emekçilere çok daha cazip gelecek formüllerle ortaya çıkılmasını istiyor. Böyle bir tutumun, henüz yeni yeni gelişen işçi hareketlerinin ilk safhalarında, işçi hareketlerini kuvvetlendireceğine ve hızlandıracağına inanıyor.”¹⁵⁸⁸

Daha önce Yön’ün düşünsel kaynakları bahsinde de Fabian Derneği’nden söz edilmişti. Dernek Batı sosyal demokrasi ideolojisinin Yön dergisi üzerindeki etkisini göstermektedir ki Şevket Süreyya da 1960’lardan itibaren bu tarz bir ıslahatçı sosyalizmi hep savunagelecektir. Şevket Süreyya’nın “Türk Sosyalizmi” olarak adlandırdığı ideoloji de aslında Batı sosyal demokrasinin bir varyantının Türkiye’ye uyarlanması ve Türkiye’de uygulanması isteğini yansıtmaktadır. Bir Sosyalist dernek de en çok bu bağlamda işe yarayacaktır.

Behice Boran da bu kültür derneği tartışmalarına katılmıştır.¹⁵⁸⁹ Aynı sayının sonuna konan ek başyazı da Şevket Süreyya bu bağlamda Behice Boran’ın dernekle bağlantılı eleştirilerine daha geniş bir cevap vermiştir. Şevket Süreyya’ya göre mevcut düşünsel ortamda Sosyalizm, “Türk Sosyalizmi”, “Memleketçi Sosyalizm”, “Sosyal Milliyetçilik” ve Batı dışında çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı için “az gelişmiş memleketler sosyalizmi” olarak adlandırılmaktadır. Bu farklı adlandırmalara rağmen sorun hep sosyalizm etrafında düğümlenmektedir ve kurulacak kültürel derneğin öncelikli amacı Türkiye’de sosyalizmin doğru anlaşılıp kavranmasını sağlamak ve dolayısıyla sosyalizm üzerine düşünen kişi ve gruplar arasında ortak bir diyalog zemini oluşturabilmektir.

Boran’a göre sosyalizm her şeyden önce bir işçi sınıfı ideolojidir. Oysa Türkiye’de sosyalizme taraf aydınlar sorunu işçi sınıfı açısından değerlendirmedikleri gibi işçi partisi saflarına katılmaktan da imtina etmektedirler. İşçi sınıfına sempati duyup eserlerinde onların haklarını savunmalarına rağmen bu aydınların sosyalist

¹⁵⁸⁸ Sosyalist Dernek Meselesi”, *Yön*, S. 37, 29 Ağustos, 1962, s. 4.

¹⁵⁸⁹ Şevket Süreyya ile Behice Boran arasındaki bu tartışma aslında Yön dergisi, Vatan ve Cumhuriyet gazetelerinin sayfalarındaki daha geniş bir tartışmanın uzantısında değerlendirilmelidir. Doğan Avcıoğlu, Behice Boran ve Cahit Tanyol arasındaki bu polemik Osmanlı’daki toprak ve mülkiyet düzeninden sosyalist iktidar stratejilerine uzana bir dizi başlık etrafından şekillenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Atılgan, *Behice Boran Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, ss. 272-305.

hareketi işçi sınıfına dayandırmak hususunu gereği gibi ele aldıklarını söylemek zordur. Onların yaklaşımına göre sosyalist hareketin öncü ve öznesi işçiler değil uzmanlar ve aydınlardır. Bu açıdan bakıldığında aydınlar, sosyalizmi sınıfsal bir temelde ele almamaktadırlar. Oysa Boran’a göre cemiyette işçi ile sermayedar iki karşıt sınıfı oluşturur. Aydınlar ise sınıf değildir. Sosyalist fikirler önce aydınlar tarafından benimsense de sonuçta sosyalizmin öncüsü işçi sınıfıdır.

Ş. Süreyya’ya göre ise Boran’ın üslubu sade, görüşleri nettir ve Boran ele aldığı meseleyi savunmadaki inancı ile dikkat çekmektedir; ama Süreyya, Boran’ın bu fikirlerine katılmamaktadır. Ona göre sosyalizm ve dolayısıyla işçi sınıfı 19. yüzyıl kapitalizminin bir ürünüdür. Sosyalizm temelde, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar arasında çatışmayı ihtilal ve ıslahat yolu ile çözüme kavuşturabilmeyi amaçlamaktadır.

Fakat 19. yüzyıl sanayi kapitalizmi metropollerde işçi-sermayedar arasındaki mücadeleyi gündeme getirirken diğer taraftan bu kapitalizmin sömürgeci, emperyalist yüzü de uluslar arasında temel bir çatışma yaratmıştır. Bir tarafta gelişmiş Batı kapitalizmi diğer tarafta Batı’nın siyasi ve iktisadi hegemonyası sonucunda kendi sanayisini geliştirmek imkânından mahrum kalmış sömürge ve yarı sömürge ülkeler bulunmaktadır.

Bugün Güneydoğu Asya, Ortadoğu, Afrika ve Güney Amerika’da geri kalmış ülkeler sosyalizmi veya Türkiye örneğinde milli kurtuluş hareketleri dışarıya karşı bağımsızlığı için emperyalizme karşı savaşıırken içeride ise sınıfsal çatışmalarla bölünmemek adına milliyetçi bir sosyal devlet inşa etmek zorundadırlar. Azgelişmiş, memleketçi ve milliyetçi bu sosyalizmlerde sorunu işçi sınıfı açısından ele almak mümkün değildir. Bu memleketler az gelişmiş bir kapitalist bünyeye sahiptirler veya tarihsel açıdan kapitalizm öncesi bir evrede yer almaktadırlar: “Gaye sınıf kavgası, sınıf önderliği, sınıf diktatörlüğü davası olmaktan ziyade, aydın bir fikir hareketi etrafında milletin sosyal adalet ilkelerini ve sosyal mücadeleyi benimsemiş bütün aktif tabakalarını bu hareketin etrafında birleştirmektir. Eğer böyle olmaz da, bu memleketlerde, mesela Türkiye’de, sosyal gelişmenin önderi ve öncüsü işçi sınıfıdır, sosyal gelişme bir işçi mihveri etrafında döner, onun aktif kadrosu odur dersek, aslında bir milli kurtuluş davası olan sosyalizmi parçalamak tehlikesi belirir.”¹⁵⁹⁰

¹⁵⁹⁰ Şevket Süreyya, “Sosyalizm ve Kapitalizm”, *Yön*, S. 37, 29 Ağustos 1962, s. 20.

Dışa karşı anti-emperyalist bir tutum alan içeride ise sınıfsal çatışmayı değil uyumu gözeten bu tarz bir sosyalizm Atatürk'ün ruhunun ışık tuttuğu milli kurtuluş hareketinden kaynaklanmaktadır. Bu hareket emperyalizme, feodalizme, ağalığa, köy ve şehir mütegalibeliğine karşıdır. Devlet işletmelerinin özel teşebbüsün çıkarlarına hizmet etmesini önlemeyi amaçladığından devletçidir. Atatürk'ün imtiyazsız, sınıfsız bir millet olma şiarını benimsemiştir. Ruhani derebeyliklere, klerikal zümreleşmelere ve dinin siyasete alet edilmesine izin vermez. Emekten yanadır. Bütün bu unsurlar biraya getirildiğinde Türk sosyalizminin fikir prensiplerine ulaşılmaktadır: “Bunları, Anayasamızın SOSYAL DEVLET, SOSYAL ADALET, DEVLET PLANCILIĞI, zirai reformlar sendikaların toplu sözleşmelerle bir milli kudret haline getirilmesi emek anlaşmazlıklarının, sonunda grevlerle çözülmesi eğitimin sağlığın sosyalleştirilmesi gibi temellerinden hareket ederek tahakkuk ettirmeye çalışmalıyız.”¹⁵⁹¹

Gelir adaletine, fırsat eşitliğine ve emeğin değerinin verilmesine işaret eden bir sosyal adalet ve devlet anlayışını hayata geçirmek Türkiye’de 1960 sonrası koşullarda pek mümkün görünmemektedir: “Çünkü, demokrasinin bir kalabalıklar baskısı haline getirilmesi çabası Türkiye’de vardır. Hiçbir doktrin gütmeyen ve sadece birbirleriyle boğuşan, hepsi de oportünist olan siyasi orta partilerin, dini istismar, kalabalıkları kışkırtma çabaları vardır. İktisadi planı, dış yardımları ve devlet imkânlarını çabuk ve suni bir sermayedar sınıf yaratmak yolundaki iç ve dış müdahale ve gayretler vardır. Bunlar sosyal ve çatışmasız gelişme çabasını, yani Atatürkçü bir sosyal gelişmeyi önleyebilir. O takdirde, şimdi bazı çevrelerin çabaladığı gibi, devlet işletmelerini ve diğer devletçilik unsurlarını da soysuzlaştırmak suretiyle garip bir kapitalizmin yer alması mümkün müdür? Ama daha çok yabancı yardımların ve müdahalelerin desteğine güvenmesi gereken böyle bir takıntı kapitalizmin istikbaline güvenilmez. Onun getireceği iç ve dış meseleler ve çatışmalar üzerinde ise şimdiden tahminlere bile girişmek zordur. Fakat böyle bir geleceğe sürüklenirsek, o zaman Sayın Behice Boranın görüşleri ve fikirleri, sanıyoruz ki çok daha geniş ölçüde bir doğruluk kazanacaktır.”¹⁵⁹²

¹⁵⁹¹ Şevket Süreyya, “Sosyalizm ve Kapitalizm”, s.20.

¹⁵⁹² Şevket Süreyya, “Sosyalizm ve Kapitalizm”, s.20.

Burada Yön dergisinin TİP'e yönelik eleştirilerini de içeren bir yaklaşım söz konusudur. Nitekim Doğan Avcıoğlu derginin ellinci sayısında “Türkiye İşçi Partisine Dair”¹⁵⁹³ başlıklı makalesinde Yön'ün TİP'e karşı eleştirel tutumunu dile getirirken aynı zamanda bir bakıma 27 Mayıs sonrası solun örgütlenme ve ideoloji sorunlarına da kısaca değinebilmiştir. Avcıoğlu'na göre Atatürk'ün özlediği gibi bir Türkiye ancak hızlı kalkınma ile hayata geçirilebilir. Bunun için ise köklü reformlar yapılmalı, sosyal adalet tesis edilmeli, bilimsel bir plan hazırlanmalıdır. Böylesi bir düzen ancak emekçilerin menfaatleri ile bağdaşabilir. Memleketin ilerleme yoluna girmesi emekçilerin kendi seslerini ülkede güçlü bir şekilde duyurabilmelerine bağlıdır.

Bu açıdan Türkiye'de dengeli bir demokrasi kurulması TİP gibi doktrin partilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyaca binaen kurulan TİP bugün gelinen noktada emekçi halk kütleleri ve aydınları partiye çekebilecek bir örgütlenme disiplini ortaya koyamamış ve akademik üslubundan sıyrılarak kitlenin somut sorunlarını dile getirememiştir. Bu noktada sorumluluk sadece TİP'e de ait değildir. Parti düzenin ve statükonun karşısında olduğundan siyasi partiler, ağalar ve yerli ve yabancı kapitalistler ve bunlarla bağlantılı basınla mücadele etmektedir. İşçilerde ise sınıf bilinci ve geleneği mevcut değildir, sendikalar zayıf ve dağınık, liderler ise genellikle burjuvalaşmış kimselerdir.

Bir kalkınma metodu olarak sosyalizm ise aydın çevrelerde bile henüz yeni yeni tartışılmaktadır ve bu konu üzerindeki görüşler de olgunlaşmamıştır. Aslında komünizmin panzehri olan sosyalizm ülkede Rus düşmanlığı ile birleştirilerek bir umacı haline getirilmektedir. TİP ise sosyalizmin milliyetçi ve istiklalci vasfı ile din ve aileye karşı olmayan hürriyetçi ve demokratik tutumunu öne çıkararak bu anti-komünist kampanyayı boşa çıkaracak stratejiler geliştirmek yerine işçi sınıfı önderliği sorununu sahiplenmiştir: “Bir defa TİP idarecileri, Türkiye'nin gelişme safhasını, sosyal kuvvetlerin durumunu ve mevcut ortamı göz önünde tutmadan, sınıf önderliği davasını, en önemli mesele olarak ortaya attılar. Parti liderleri ve entelektüelleri, işçi sınıfının önderliği meselesinin, içinde bulunduğumuz şartlar altında, sosyalist gelişmenin en hayati davası şeklinde ortaya atılmasını, mevsimsiz sayanlara karşı, hırçın bir tutum takındılar. Bu dogmatik tavır onları, aydınların, gençliğin ve statükoya karşı olan diğer çeşitli kuvvetlerin, sosyalist hareketteki rolünü küçümsemeye itti....

¹⁵⁹³ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye İşçi Partisine Dair”, *Yön*, S.50, 28 Kasım 1962, s. 16.

Diğer taraftan, sosyalizmin bir çırpıda gerçekleştirilemeyeceğini unutmamak lazım. İnaniyoruz ki, Türkiye, yakın bir gelecekte sosyalizme doğru yönelecektir. Fakat sosyalizme ulaşmak, uzun, zaman isteyen bir iştir. Önce sosyalizme giden yolu aşmak lazım. Bu sebeple, malum sosyalist sloganları ard arda sıralamak yerine, sosyalizm yolundaki engelleri kaldıracak ve statükoya karşı olan, bütün kuvvetleri toplayabilecek formüllere öncelik vermek lüzumludur. Bu bakımdan, sosyal adalet ve hürriyet içinde hızlı kalkınma davasını ön plana almak, bunun için gerekli antikapitalist ve anti feodal mücadele etrafında bütün devrimci kuvvetleri bir araya getirmeye çalışmak, gerçekçi bir davranış olacaktır. Sınıf önderliği davasının ön plana alınması, memleketin bugünkü objektif şartları göz önünde tutulursa, kuvvetleri dağıtmaktan başka bir işe yaramaz.”¹⁵⁹⁴

Bu dönemde sosyalist sol Yön, TİP ve TİP içinde yer alan ve kadrolarını eski TKP’lilerin oluşturduğu ve 1960’ların ortasında itibaren bağımsız bir hareket haline gelecek Milli Demokratik Devrim (MDD) olarak üç tarz-ı siyasete bölünmüştü. Şevket Süreyya ile Behice Boran arasında yaşanan tartışma ve Doğan Avcıoğlu’nun TİP’e dair eleştirileri bu siyaset anlayışları arasındaki uzlaşmazlıkları dile getirmekteydi. Bütün bu hareket ve akımların meseleleri, iktidar stratejilerindeki farklılıklar üzerinden odaklanmaktaydı.

Bu farklılıklar üç temel noktada düğümlenmişti: Birincisi sosyalizme geçiş problemidir. Sosyalist bir iktidarı doğrudan kurmak mümkün müdür? Yoksa bunun için bir ara geçiş dönemine mi ihtiyaç vardır? İkincisi sosyalizme çok partili bir hayat içindeki mücadele ile mi yoksa bir devrim, darbe ve ihtilal mi geçileceği sorundur ve üçüncüsü sosyalizme geçişte hangi toplumsal sınıf veya tabakalara dayanılacağıdır: İşçi sınıfına mı? yoksa Türkiye gibi bir az gelişmiş memleketlerde ara tabakalara mı?¹⁵⁹⁵

Çalışanlar Partisi ile Sosyalist Kültür Derneği girişimleri Yön’ün parlamenter rejim yolu ile sosyal reformları hayata geçirip sosyalizmi kurma aşamasına aittirler. Yön bu dönemde TİP ve CHP gibi bir parti olarak örgütlenmediğinden fikirlerini hayata geçirme noktasında bu iki partiyi desteklemektedir.

¹⁵⁹⁴ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye İşçi Partisine Dair”, s. 16.

¹⁵⁹⁵ Şener, *Türkiye Solunda*, s. 15. Bu strateji tartışmaları için bk. Şener’in çalışmasına ek olarak bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960-70*, Toplum Yayınevi, İstanbul, 1970; Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008; Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yayınları, İstanbul, 2012.

CHP'nin içindeki radikal ilerici unsurlara rağmen dayandığı toplumsal tabanın köklü bir sosyo-ekonomik dönüşüme elverişli olmaması sendikacılar tarafından kurulan TİP'e yönelik Yön'ün eleştirel tavrı Türk-İş'in yükselen işçi hareketi mücadelesini siyasallaştırma girişimi Yön'ü böylesi bir girişim içinde yer almaya itmiştir. Yön Çalışanlar Partisi aracılığı ile Türk-İş teşkilatlanmasını kullanarak sadece işçi sınıfını değil -işçi sınıfı önderliği sorununu öne çıkarmadan- toplumun ilerici zinde güçlerini örgütleyecek ve dolayısıyla sosyalist iktidarı kurabilecek bir program oluşturabilecektir.¹⁵⁹⁶

TİP'e, Yön dergisi gibi başlangıçta Türk-İş ve CHP'de destek vermemiştir. Mehmet Ali Aybar partinin başına geçene kadar da siyaseten bir varlık gösterememiştir. Siyasal mücadeleye katılmak için işçilere CHP dışında bir alternatif kalmamaktadır. Üstelik işçiler 1961 Anayasası onlara grev ve sendika hakkı verilmesini öngörmüşken; ama bunlarla ilgili henüz ilgili kanunlar çıkarılmamışken on grev, altı oturuma grevi, on iki sessiz yürüyüş ve beş miting ve gösteri düzenleyebilmiştir. Bunlardan en önemli ve etkili olanları 31 Aralık 1961 tarihli Saraçhane Mitingi ile Ocak 1963'te gerçekleşen Kavel grevidir.¹⁵⁹⁷ Ve bu sonuncusu İnönü hükümetlerinin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in üzerinde uğraştığı Grev ve Sendika Kanunu'nun çıkarılmasını hızlandırmıştır.¹⁵⁹⁸

Yön'ün yükselen işçi hareketini kullanarak partileşme ve örgütlenme teşebbüsü Türk-İş'in bu girişimden vazgeçmesi üzerine yarım kalmış ve böylece 1961 yılı sonlarında başlayan teşebbüsler 1963 yılının başlarında bir neticeye varmamıştır. Türkiye Çalışanlar Partisi Yön 'ün zinde güçleri geniş bir cephede toplayarak Batı tipi mutedil bir sosyalist parti kurma denemesi olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁶ Gökhan Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c.8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 604-605.

¹⁵⁹⁷ Hakan Koçak-Aziz Çelik, "Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün Saraçhane Mitingi", *Çalışma ve Toplum*, S.49, 2016, S. 656-657.

¹⁵⁹⁸ 15 Temmuz 1963 tarihinde kabul edilen 274 nolu Sendikalar Kanunu ile 275 Nolu Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu için bkz. Yüksel Işık, *Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, ss.217-235.

¹⁵⁹⁹ Yön, CHP, TİP ve Türk-İş arasındaki bağlantılar üzerinden TÇP girişimini analiz eden bir makale için bkz. Aziz Çelik, "Sınıf ile Devlet Arasında Bir Tereddüdün Öyküsü Türkiye Çalışanlar Partisi Girişimi (1962)", *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Der. B. Şen-A.E. Doğan, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, Ss.103-165. Türk-İş Şevket Süreyya'nın 1970'li yıllarda Cumhuriyet gazetesi yazılarında sıklıkla dile getireceği bu tarz bir parti girişimini hep gündemde tutmuş; ama hiç somut bir adım atamamış ve Süreyya sendikasının bu girişimlerinin bir sonuca ulaşamamasındaki partiler üstü kalma söylemi ve tavrını da hep eleştirmiştir.

Yön kadrosu bunun üzerine olası bir parti örgütlenmesine hazırlık ve daha da çok sol düşüncenin aydınlar ve toplum katında yaygınlaşması ve sol içinde ortak bir iktidar stratejisi belirlenebilmesi adına Sosyalist Kültür Derneği'ni kurmuştur.

Şevket Süreyya'nın Sosyalist Kültür Derneği ile ilgili yazdıkları bir anlamda iki yıl sonra Yön dergisi Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Milli Demokratik Devrim (MDD) tezini savunular arasında başlayacak iktidar stratejileri tartışmalarının erken bir habercisidir.¹⁶⁰⁰ Yön dergisi olası bir iktidar mücadelesinde “zinde güçler” ve “ara tabakalar” olarak formüle ettiği geniş toplumsal kesimlerin birleşik cephesine önem verirken Türkiye İşçi Partisi işçi sosyalist iktidara giden yolda devrimin ancak işçi sınıfın öncülüğünde gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir.

1960'ların ortalarından itibaren yapılacak devrim stratejisi tartışmaları da bu ekseninde şekillenecektir. Sosyalist Kültür Derneği'nin bu anlamda TİP'in işçi sınıfı önderliğini yaklaşımına karşılık kurulduğu anlaşılmaktadır. Derneğin ana ilkelerini ve ideolojik çerçevesini çizen Şevket Süreyya daha sonra bu devrim stratejileri tartışmasında yer almamasına rağmen buraya kadar ortaya konan fikirlerine bakıldığında Yöncü tezlere daha yakın durmaktadır.

Hazırlık ve açılma tartışmaları 1962 yılı ortalarından itibaren başlayan Sosyalist Kültür Derneği Ocak 1963'te nihayet kurulmuştur.¹⁶⁰¹

53. sayıda şimdiye kadar derneğin tüzüğüne imza koyanların isimlerine yer verilmiştir. Bu isimlere mesleki dağılım açısından bakıldığında derneğin ağırlıklı olarak üniversite hocalarından, bürokrasi ve CHP milletvekillerinden çok az sayıda basın mensubu ve sendikacıdan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca bu sayıda derneğin kuruluş amacı ve gerekçesi de belirtilmiştir.¹⁶⁰²

Buna göre sosyalizm kelimesi geçen sonbaharda bile Türkçenin en tehlikeli kelimelerinden biri iken Yön sayesinde artık her sınıf ve kesimden insan rahatlıkla ben sosyalistim diyebilmektedir. Sosyalizmin kamusallaşması beraberinde sosyalizmin üzerinde anlaşmazlık ve belirsizlikleri de çoğaltmıştır. Toplum yeni tanıştığı bu kavramı bütün boyutları ve gerçekliği ile tanımanın çok uzağındadır. Aydınlar

¹⁶⁰⁰ Bu tartışmalar 17 Haziran 1966 tarihinde yayınlanan 168. sayıda Doğan Avcıoğlu'nun “TİP'e Dair” başlıklı yazısı ile başlamıştır. Bu tartışmaların bir özeti için bkz. “Bir Tartışmanın Özeti”, *Yön*, S.184, 7 Ekim 1966, ss. 8-11.

¹⁶⁰¹ Dernek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şura Gürel, *Aydın Radikalizmi Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

¹⁶⁰² “Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor”, *Yön*, S.53, 19 Aralık 1962, s. 8-9.

arasında da sosyalizm denildiğinde ortak bir düşünce sistemi ve eylem programı akla gelmemektedir. Sosyalizmin Türkiye’de kurulma meseleleri henüz üzerinde uzun boylu düşünülüp tartışılmamaktadır.

Sosyalizmin nasıl iktidara geleceği hususu karanlıktadır. Sosyalizme taraf bütün kesimler Türkiye’yi içinde bulunduğu sorunlardan kurtarabilecek sömürsüz, demokratik bir düzenin ancak sosyalizm ile gerçekleştirileceği ortak inancına sahiptirler. Bu açıdan sosyalizmin dışında bir seçenek aramak var olan durumu değiştirmeyeceği gibi aksine liberal politikaların ekmeğine yağ sürecektir. Bununla beraber gerçek düşünce özgürlüğü ve demokrasiye inanan dergi ve dernek kurucuları bilimsel bir tartışma ortamı oluşturarak sosyalizm dışındaki diğer politika ve ideolojilerin iddialarını da dinlemek istemektedir.

Derneğe göre sosyal adaletsizlik yaratmadan sermaye biriktirebilmenin, temel üretim alanlarını kamulaştırarak düzenleyici devlet rolünün genişletebilmenin, kitleleri sefaletle sürüklemekten büyük yatırımlar yapabilmenin ve yurdun bütün bölgeleri ve vatandaşlarını Atatürk’ün amaç edindiği çağdaş uygarlık seviyesine çıkarabilmenin ve nihayetinde özgürlüğü küçük bir azınlığın değil kitlelerin malı haline getirebilmen tek bilimsel yolu sosyalizmdir.

Dernek Anayasal düzen içinde çalışarak tartışmalar, açık oturumlar, konferanslar düzenleyerek araştırma, inceleme ve broşürler yayınlarak sosyalist fikirleri kitlelere yayabilmeyi amaçlamaktadır. Yine dernek sosyalizme taraf bütün insanları bir araya getirerek Türkiye örneğinde sosyalizmin meselelerini tartışarak burada somut çözüm önerilerinin dile getirilebileceği bir platform işlevi görmek istemektedir. Böylece hem faşizme hem de komünist diktatörlüğe gitmeden Türkiye’nin kendine ait sosyalist bir sistem kurabileceği düşünsel ve kültürel zemin inşa edilebilecektir.¹⁶⁰³

Yön dergisini de yakından takip eden Londra’daki Sosyalist Enternasyonal Sosyalist Kültür Derneği’nin kuruluşuna da ilgi göstermiş hatta Times gazetesi dernek ile ilgili bir haber de yapmıştır.¹⁶⁰⁴

9 Ocak 1963 tarihli nüshada Sosyalist Kültür Derneği’nin kurulduğu belirtilmiştir. Merkez yönetim kurulunu seçen dernek genel başkanlığına Devlet

¹⁶⁰³ “Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor”, *Yön*, S.53, 19 Aralık 1962, s. 8-9.

¹⁶⁰⁴ “Sosyalist Kültür Derneği ve Dünya Sosyalistleri”, “Sosyalist Kültür Derneği ve Times”, *Yön*, S.55, 2 Ocak 1963, s.4.

Planlama Teşkilatı eski müsteşarı Osman Nuri Torun’u, genel sekreterliğe ise yine DPT’den istifa eden Necat Erder’i seçmiştir. Maliye Müfettişi Adnan Başer mali işler sorumlusu olarak seçilmiştir. DPT’den istifa eden diğer bir isim Atilla Karaosmanoğlu araştırma ve dokümantasyon, Doğan Avcıoğlu neşriyat ve konferans, CHP Hatay milletvekili Sırrı Hocaoglu ile Avukat Cemal Reşit Eyüboğlu teşkilatlanma ve İstanbul üniversitesinden Cahit Tanyol koordinasyon işlerinin sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Şevket Süreyya da derneğin kurucuları arasında yer alır.¹⁶⁰⁵

Derneğin amacı ve faaliyetlerini “Türk Sosyalizminin İlkeleri” isimli özel bir muhtıra da dile getirmiştir. Bu muhtıra da derneğin kurulduğunu haber veren Yön dergisi nüshasında yayınlanmıştır. Bu aynı zamanda Şevket Süreyya’nın Yön dergisinde fikri mesaisinin de bir özeti niteliğindedir. Şevket Süreyya’nın Türk sosyalizminin ilkelerini ortaya koyduğu Sosyalist Kültür Derneği yazıları Sovyetler ve ABD ve üçüncü dünya ekseninde uluslararası sistem üzerine de bazı değerlendirme ve tespitleri de içermektedir. Ayrıca Şevket Süreyya’yı 1960’larda tekrar düşünsel hayata taşıyan süreç dünyadaki bu değişimlerle de yakından bağlantılıdır.

4.3.7. Türk Sosyalizminin İlkeleri: Sosyal Milliyetçilik

Şevket Süreyya’ya göre 19. yüzyılda kapitalizm karşısında doktrinleşmeye başlayan sosyalizm çağdaş bir akım, sosyalist kültür de çağdaş bir kültür olarak kabul edilebilir. Sosyalizm Birinci ve özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çağın kaderine damga vuran önemli bir hareket halini almıştır: “Bugün Doğu’da ve Batı’da, toplumların sosyal düzenine yararlı ve bu toplumların vazgeçemeyecekleri sosyalist prensiplerin ve organların varlığı artık birer gerçektir: Mesela, sosyal adalet kaygısı gibi. Mesela, Plan gibi. Mesela İktisadi krizleri onu önleyecek devlet müdahale ve tanzimleri gibi.”¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰⁵ Yön dergisi sayılarına bakıldığında hemen hemen her sayıda SKD’nin bir etkinliğine rastlamak mümkündür. SKD kurulduktan sonra çok sayıda konferans, açık oturum ve toplantı tertip etmiştir. Şevket Süreyya bunların çoğunu belki izleyici olarak takip etmiş olabilir. Doğrudan sunum yaptığı bir toplantı belirlenebilmiştir: “Sosyalist Kültür Derneğinin haftalık toplantıları İstanbul ve Ankara’da yeniden başladı. Cumartesi günü Ankara’da Şevket Süreyya Aydemir, “Sahipsiz Köy” konusunda konuştu ve köylünün örgütlenmesi gerektiği görüşünü savundu.” *Yön*, S.88, 4 Aralık 1964, s. 10. Mete Tunçay’ın SKD’de de verdiği “Türkiye’de Sol Akımlar” başlıklı konferansına dinleyici olarak katılmış Mustafa Suphi, Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim ile ilgili -yukarıda TKP bölümünde de alıntılanan- konuşmayı yapmıştır. “Türkiye’de Sol Akımlar”, *Yön*, S.198, 11 Ocak 1967, s. 6.

¹⁶⁰⁶ Şevket S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, *Yön*, S.56, 9 Ocak 1963, s. 8.

Çağdaş dünyanın özgür bir devleti olarak Türkiye'nin de bu sürecin dışında kalması mümkün değildir. Türkiye çağın bu kavram ve gelişmelerini hem siyasi hem de düşünsel düzeyde ele alıp işlemelidir. İşte Sosyalist Kültür Derneği kendisini siyasi eylemin dışında ve üstünde konumlayarak sosyalizm konusunda bilimsel araştırmalar yapacaktır. Şevket Süreyya “Çağın Gerisinde Kalmak” başlıklı makalesindeki Türkiye'nin geri kalmışlığı analizini burada da yinelemiştir. Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldaki coğrafi keşiflerden başlayarak Sanayi İnkılabı ve Fransız İhtilaline kadar gelen süre boyunca çağa ayak uyduramadığını belirtmiştir. Ona göre ülkenin yakın tarihi bir arayış değil olduğu yerde bir çırpını ve çöküşün tarihidir.

İki dünya savaşından sonra ortaya yeni fikirler, olaylar ve kurumlar çıkmaya başlamıştır. İhtilalci sosyalizm devletleşmiş ve bunda Rusya öncü bir rol üstlenmiştir. Milli kurtuluş hareketleri ve devletçi milliyetçilikler başlamış ve bu harekette de Türkiye öncü olmuştur. 19. yüzyıldaki anlamı ile emperyalizm güç kaybetmiş ve sömürgecilik tasfiyeye uğramıştır. Birleşmiş Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Milletler arası iktisadi bütünleşme süreci ve yardım hareketleri başlamıştır. Az gelişmiş memleketlerde sosyal yapının yeniden düzenlenmesini hedefleyen memleketçi sosyalist yönetimler kurulmuştur. Batıda ıslahatçı sosyalizm ihtilalci sosyalizm karşısında giderek daha da güçlenmiştir. Sovyet komünizminin dünya komünizmi kurma söylem ve politikası geline nokta artık Çin ve Yugoslavya gibi farklı ülkelerin komünizm deneyimleri ile etkisini ve geçerliliğini yitirmiştir: “Hulasa, bu ülkeleşme hareketleri karşısında, içinde Türkiye'nin de dahil olduğu diğer ülkelerin de muhakkak keskin sınıf kavgaları, kanlı ihtilaller, dışarıdan kurtarma şeklinde askeri istilalar, sonra içerideki sosyal hiyerarşinin, mesela Baltık cumhuriyetlerinde uygulanan usullerle tasfiyesi ve tehcirler gibi yollarla komünistleştirilmesi çabası, artık dünyanın şartları ve gelişme realiteleri karşısında değersizleşmiştir. Şimdi, içinde Türkiye de dahil olduğu halde, diğer ülkelerin ve bilhassa azgelişmiş memleketlerin, kendi meselelerini özgür ve halkçı metodlarla çözmeleri mümkündür. Eğer bir dünya harbi olmazsa — ki bu konuya aşağıda birkaç cümle ile dokunacağım — demirperde dışı ülkelerin, genel olarak, İktisadi entegrasyon hareketleri, milletlerarası ekonomik yardımlar ve yatırımlar, kalkınmaların planlaştırılması, sosyal hiyerarşinin halkçı ve halk yararına düzenlenmesi ve geliştirilmesi gibi Neo —Progressiste (yeni ıslahatçı) yollardan demokratik kalkınmaları mümkün görülmektedir. Hulasa, ülkeler

komünizmi karşısında, keskin sınıf kavgalarından ve sınıfçı ihtilallerden ayrı, emeğin kıymetlendirilmesi esasına dayanan ve halk yararına yönelmiş demokrasiler, çağdaş sosyalizmin konuları olmalıdır.”¹⁶⁰⁷

Atomik ve nükleer çağda ülkelerin sınırları ve bağımsız kalabilme şartları da tümünden değişmiştir ve artık süper güç Amerika ve Rusya bile kendi varlıklarını tek başlarına devam ettirip savunacak durumda değildir. Dünyanın evrenin merkezinde önemli bir yer işgal etmediği fikri giderek kabul görmekte ve uzaya yapılan seferler ulusal sınırlarla tanımlı bir egemenlik fikrini gülünç kılmaktadır. Bu teknoloji çağı hep öngörüldüğü gibi yeni bir dünya savaşına yol açmayacak tersine ülkeler arası iş birliği, yardımlaşma fikir ve arayışlarını güçlendirecektir.

Küba Füze krizinde olduğu gibi taraflar teknolojik savaş güçlerini birbirlerine karşı kullanmayı tercih etmemişlerdir. Atom gücünün ilerleyen zamanlarda insanlığın yararına kullanılabileceği de unutulmamalıdır. Dünya ihtilali ve dünya savaşı ihtimallerinin zayıflığı karşısında Türkiye kendi meseleleri ve ölçüleri ışığında çağdaş düzenin sosyal adalet kriterlerini gerçekleştirmenin yollarını aramalıdır. Bu yolda milli kurtuluş hareketlerinin öncüsü olan Türk inkılabının mirası onun önünde durmaktadır. Mustafa Kemal’in mirası Türkiye’yi kendisi gibi az gelişmiş ülkelere yakınlaştırmaktadır. Maalesef öncü Türk inkılabı kendisi gibi memleketlere model olamayarak tarihi bir misyonu yerine getirme şansını kullanamamıştır.

Az gelişmiş memleketlerin bağımsızlık hareketlerine bulduğu her fırsatta köstek olarak bir anlamda Mustafa Kemal’in bağımsızlıkçı ve mazlum milletleri önemseyen tavır ve politikalarına ihanet etmiştir. Türk aydını Türk inkılabını evrensel ilkelerin savunucusu bir örnek olarak fikri anlamda sistemli bir izaha kavuşturamamıştır.

Türk sosyalizmi de fikri temellerini Türk milli kurtuluş hareketinden almıştır. Dolayısıyla Türk sosyalizmi antiemperyalist ve antikapitalisttir. Karma ekonomiyi kabul eder; ama istismarcı bir kapitalist işleyişi reddeden ileri bir devletçiliği savunur. Halk için halkla beraber halkçılık ilkesini benimser. Saldırgan ve istilacı bir milliyetçiliğe karşıdır ve ayrıca dil tarih ve kültürel bakımdan bilimsel bir milliyetçiliği öne çıkarır. Demokratik bir düzende sosyal devletin kurumlaşarak işlerlik kazanmasına çalışır. Milli hayatın bütün kollarını içine alan bir planlama anlayışını

¹⁶⁰⁷ Şevket S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, s. 9.

geliştirmek uğraşındadır. Emeğin ve hizmetin korunması ve teşkilatlanmasına büyük önem vermektedir. Son olarak laiktir.

Bütün bu prensipler derneğin bilimsel incelemeleri için yol gösterici ana bir çerçeve oluşturacağı gibi daha ileride kurulacak bir partinin program esaslarına da işaret etmektedir. Derneğin önceliği bilimsel incelemeleri teşvik ederek geniş bir yayın faaliyetine girişmek ve elde edilen veri ve bulguları kamuoyu ile paylaşmaktır. Son tahlilde derneğin amacı çağdaş dünyanın gelişim çizgisi içinde Türkiye'nin yapısal sorunlarını ve bunların gelecek günler bakımından alacağı şekillerin analizini de ihmal etmeden Türk sosyalizminin bütün gelişimini, dava ve ilkelerini içeren, özetleyen bir referans kitap meydana getirebilmek olacaktır.¹⁶⁰⁸

Bundan sonra yazdığı üç makalede bu fikri çerçeveyi daha da kapsamlı ele almış ve Sosyalist Kültür Derneği'nin kurulma amaçlarını daha da belirginleştirmiştir. İlk yazının başlığı “Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”dir. Şevket Süreyya Türk sosyalizmini memleketçi sosyalizm olarak tanımlamıştır. Ve ona göre: “Memleketçi sosyalizm az gelişmiş memleketlerde, milli kurtuluş hareketinin ilerici bir devamıdır. Çağımızın yeni, özel ve dünya ölçüsünde etkileri olan bir gelişme hareketidir. Hem siyasi, hem ekonomik, hem sosyal bir akımdır hem de tarihin determinist kanuniyetlerine dayanan bir fikir ve doktrin hareketidir. Memleketçi sosyalizme, ülkeler sosyalizmi de diyebiliriz. Çünkü yalnız bir memlekette, bir ülkeye has olan bir hareket değildir. Ekonomik, sosyal yapıları, gelişme meseleleri, hülasa sosyal kaderleri birbirine benzeyen bütün azgelişmiş memleketlerin kanuniyetlerine uyan uygulanabilen bir harekettir. Tıpkı milli kurtuluş hareketleri gibi”¹⁶⁰⁹

Şevket Süreyya'nın 1930'larda ortaya koyduğu milli kurtuluş hareketleri ideolojisi yerini Yön dergisinde memleketçi sosyalizme bırakmıştır. Evrensel bir kalkınma ve kurtuluş modeli için teorik bir çerçeve çizme faaliyeti yine onun gündemdedir. Üstelik bu dönemde pek çok ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra memleketçi sosyalist modeli benimsemiştir.

Ayrıca siyasi anlamda milli kurtuluş hareketlerinin önderliğini yapan Türk inkılabını Türk aydını gerektiği gibi izah edememiştir. Önceki dönemde bunu ihmal eden Türk aydını 1960 sonrası koşullarda bu görevi yerine getirmelidir. Binlerce yıllık

¹⁶⁰⁸ Şevket S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, s. 10.

¹⁶⁰⁹ Şevket S. Aydemir “I- Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, *Yön*, S.58, 23 Ocak 1963, s. 16.

devlet geleneğine sahip ve batılı bir demokratik düzene geçen ilk ülke olması, plan, devletçilik ve halkçılık yolunda Atatürk dönemindeki deneyimleri Türkiye'ye bu memleketçi sosyalizmler içinde öne çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye hem kendi hem de kendi gibi ülkelerin gelişimine katkı sağlayabilecek bir model inşa etme yolunda önemli teorik donanıma ve pratiğe sahiptir.

Memleketçi Türk sosyalizmi demokrasiyi inkâr etmez. Onun için demokrasi halk hâkimiyeti düzeni, memlekette faydanın halk için ve halk yararına sağlanması demektir. Bu sosyalizm, halkçılığı sadece siyaset ve hukukça hak sahibi olarak anlamamakta onu aynı zamanda iktisaden yoksul bir çoğunluğa bir refah vaat eden sosyal adalet çerçevesinde daha geniş mütalaa etmektedir: her şeyi halk yararına, halk için, halkla beraber yapmak bu halkçılığın sloganıdır. İleri devletçidir; ama karma ekonomiyi reddetmez. Halkın emeğini ve hakkını sömürmeyen özel teşebbüsü de destekler. Özel sermayenin halkın menfaati aleyhine bazı ayrıcalıklar tanınarak büyütülmesine ve dolayısıyla milli ekonomiyi kontrol edebilecek bir sermaye sınıfı yaratılmasına karşıdır.

Anayasada ifade edilen sosyal devlet anlayışını yeni ilke ve organlarla zenginleştirmek sosyal adaleti kurumsallaştırabilmeyi kendine gaye edinmiştir. Külfeti halka ve devlete yükleyen, karı ise kendine alan oligarşik bir sınıfsal yapılanmayı önlemek temel endişesidir. Toprak ağalığı düzenine karşıdır ve asıl üreticinin toprak mülkiyetini korumaya çalışır. Memleketçi sosyalizme göre küçük ve orta boy işletme ve çiftlikler haricindeki bütün topraklar kamulaştırılarak tapuları topraksız köylüye verilmelidir. Eşrafın, mütegalibenin ve faizcilerin cirit attığı mevcut toprak mülkiyeti organizasyonu sadece toprak reformu ile değiştirilemez. Ayrıca “Memleketin her bölgesinde köylerle sulama, toprak ıslahı, tohum damızlık, zirai eğitim gibi alanlarda fiili işbirliği yapacak ve taahhütlere girişecek büyük devlet zirai işletmeleri”¹⁶¹⁰ de ayrıca kurulmalıdır.

Memleketçi sosyalizm orta sınıfı makul ve makbul bir yaşama standardına kavuşturmak istemektedir. Orta sınıfları memleketçi sosyalizmde: “Adına esnaf da diyebileceğimiz küçük müteşebbislerle, büyük sermaye teşebbüsü mahiyetini almayan küçük ve orta işletmelerle, büyük toptancılık, büyük ithalat ve ihracat teşebbüslerinin

¹⁶¹⁰ Şevket S. Aydemir “I- Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, s.16.

altında kalan iş sahipleri, orta çiftçiler, serbest meslek sahipleri ve özel veya kamu hizmetlerinde çalışanlar özetle orta sınıfları teşkil ederler.”

Memleketçi sosyalizm, plansız demokrasi, monarşi ve otokrasilerdeki gibi bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki diktatörlüğünü savunan dolayısıyla sınıflar arası mücadeleye cevaz veren bir düzen değildir. Batı demokrasilerinde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de sınıfların varlığı inkâr edilemez bir gerçektir; ama memleketçi sosyalizm belirli bir sınıfın gücüne dayanmayan bir halk hareketidir, planlı bir ekonomi ile faydayı halka mal ederek sınıfsal ayrımların keskinleşmesini önlemeyi hedeflemektedir.

Memleketçi sosyalizm proletarya ve burjuvazi arasındaki kavgayı temel alan klasik Marksizm’den ayrılmaktadır. Marks kendi çağının ölçülerine göre kolay kolay çürütülemez prensip ve kanuniyetler ortaya koymasına rağmen devlet onun teorisinde sadece bir sınıf organı olarak yer almıştır. 20. yüzyılda ise Batı demokrasilerinde şartlar, toplum yapıları sınıf münasebetleri tümüyle değişik bir hal almıştır. Ne Batı da ne de Doğuda burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkiler toplumun kaderini ve mahiyetini belirleyebilecek bir güç ve kesinlikte değildir.¹⁶¹¹

Devletin bir sınıfın icra organı olma vasfı azalmış, devlet iktisadi hayata toplum yararına müdahale etmektedir. İktisadi düzende artık bir kamu sektörü oluşmuştur. Giderek örgütlenen proletarya mücadelesini sendikalar kanalı ile iktisadi alana yöneltmiştir. Asgari ücret, asgari geçim indirimi gibi yeni unsurlar belirirken iş kanunları ve sigortaları devlet mevzuatına girmiştir. Nüfus, üretim ve tüketim gücü durmadan artmaktadır. İktisadi buhranlar eskisi kadar büyük boyutlarda yaşanmamaktadır. Sosyalist bir kategori olan plan ve planlılık kavram ve uygulamaları belirli oranlarda da olsa demokratik ülkelere de yayılmaya başlamıştır.

Alışverişi, fiyatları, ithalat ve ihracatı, kredileri, işçi ve sermaye hareketlerini ve yatırımları toplum adına ve hesabına düzenleyen yeni merkezler vücuda getirilmiştir. Artırılmış gelir vergisi yolu ile aşırı ve haksız kazançlar önlenilmekte, veraset ve intikal vergileri yoluyla da biriken servetin topluma geri dönmesi temin edilebilmektedir. Kooperatifçilik her memlekette gelişme içindedir. Sosyal meselelere yönelik temayül ve hassasiyet sosyalist olmayan partilere bile hâkim durumdadır:

¹⁶¹¹ Şevket S. Aydemir, “II-Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtilal”, *Yön*, S.59, 30 Ocak 1963, s. 16.

“Bunlardan başka on dokuzuncu yüzyılın en büyük hadiselerinden olan Milletlerarası pazar kavgaları, sömürge boğuşmaları ve koloni harpleri ortadan silinmiştir. Bunların yerine ve on dokuzuncu yüzyılın aksine olarak, milletlerarası iktisadi entegrasyon hareketleri, pazar birleşmeleri, Milletlerarası İktisadi yardımlaşma işleri ve organları vücut bulmuştur. Milletlerarası İktisadi işbirliği ve bu arada az gelişmiş memleketlerin kalkınma ve yatırım işlerinin, Milletlerarası hibeler, krediler ve teknik yardımlarla düzenlenmesi, yeni bir tip sömürgecilik anlayışı devam etmekle beraber çağımızın keza yeni hadiseleridir.”¹⁶¹²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki süper güç arasındaki nükleer silahlanma yarışı sanıldığı gibi bir üçüncü dünya savaşına yol açmamıştır. Sovyet Rusya Stalin’den sonra “barış içinde bir arada yaşama” politikasını hayata geçirerek dünya komünist ihtilalin dünyanın her yerinde zafere ulaşarak kapitalizmi ortadan kaldıracığı yönündeki söylem ve inancını terk etmiştir. Komünizm ülkelere parçalanmış hatta Sovyetler ile Çin arasında da bu anlamda önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Uluslararası siyasi sistem kapitalist, komünist ülkeler ile az gelişmiş memleketçi sosyalizmler olarak üçlü bir tasnife tabi tutulsa da ekonomik, teknolojik ve siyasi alanda artan iş birliği ideolojik ayrımları geçersizleştirerek tek bir dünya düzenine yönelmektedir. Türkiye ve diğer az gelişmişler için temel problem bu ayrımları ortadan kaldıran çağdaş teknik ve zihniyeti içselleştirilebilmeleridir.

Sosyal problemi ise Türkiye’de gelir adaletinin sağlanması oluşturmaktadır. Milli ekonomi, devlet kontrolünde ve bir plan dahilinde sadece belirli sınıfları değil halk yararını gözeten, sınıflar arasındaki çatışmaları körüklemeyen ve sosyal adaleti önemseyen bir politika ile yönetilmelidir. Böylesi bir politika ise komünist yöntemlerden bütünüyle farklıdır. Sosyalist Kültür Derneği de bu memleketçi sosyalizmin Türkiye’de kurulabilme koşullarını araştırmak amacıyla kurulmuştur. Dernek dünyada konjonktürüne duyarlı bir perspektif ışığında Türkiye’nin özgün koşullarını ve tarihsel gelişim özelliklerini dikkate alan bir yaklaşımı teşvik etmek için çalışacaktır.

Son yazı Türkiye’de işçi sınıfının varlığı üzerinedir. Şevket Süreyya bu yazı ile bir bakıma Kadro dergisinin son sayılarında İş Kanunu tasarısı bağlamında dile getirdiklerini devam ettirmektedir. O yazıda olduğu gibi burada da ilkçağdan 20.

¹⁶¹² Şevket S. Aydemir, “II-Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtilal”, s.16.

yüzyıla emeğin hikayesini diyalektik materyalizm açısından anlatmıştır. Önceki yazılarında da vurguladığı gibi emek-sermaye proletarya-burjuva ilişkilerinin artık Marks ve Engels'in dönemlerindeki gibi olmadığını belirtmiştir.

20. yüzyıl elektrik, atom ve elektronik yüzyılıdır. İnsanlık 19. yüzyıldaki gibi artık buhar gücünün devrinde değildir. Kol ve kafa gücü olarak emek bütün bu gelişmeler karşısında da temel değer olma vasfını korumaktadır; ama kafa gücünün ortaya koyduğu teknik yenilikler Marks'ın Kapital'indeki basit işçi gücü, mürekkep işçi gücü, mübadele kıymeti, istihlak kıymeti, fazla kıymeti gibi ölçüleri de aşındırmıştır: “Hatta öyle ki, yarın insan gücü, makine gücünün yanında belki de sadece tabi bir unsur olacaktır. Amerikan ziraatında makine, daha şimdiden insanı kadro dışı bırakmak yolundadır. Fikir gücü, kol gücünü gittikçe tamamlamaktadır. Dünya sağlığındaki terakkiler, insan ömrünün uzayışı dünya nüfusunun baş dondurucu artışı içinde, işçinin kol kuvveti, bilginin dehası karşısında sönük kalır. Hem de bu terakki, insanlığın zararına değil, hayrınadır. Bizzat Sovyet ülkesinde, zekanın/entelektüel faktörün ve elektronik hizmetlerin gittikçe on plana geçtiğini görmemek kabil değildir.”¹⁶¹³

Devleti bir tek sınıfın icra organı olarak gören bakış açısı giderek değişmektedir. Demokratik rejimle yönetilen az gelişmiş ülkelerde, sosyal faydayı ve biriken sermayeyi oligarşik bir azınlığa değil halka harcayacak yeni kurumlar yaratarak böylece sağlık, eğitim, sosyal yardımlaşma alanlarında uygulanacak ileri bir devletçilikle sınıflar kavgasının ihtilaleci sonuçları da önlenebilmektedir.

Şevket Süreyya'ya göre Türkiye'de bugün yaklaşık 1.250.000 işçi bulunmaktadır ve bu sayı beş yıllık planın sonunda 1.500.000'ü milyonu aşacaktır ve bunların en az 750.000 kişisi sendikalarda örgütlenebilecektir. Yeni sendikalar kanunu sendikaların siyasal faaliyetlerde bulunmalarını da yasaklamamaktadır. Dolayısıyla ileride anayasal çerçeve içinde ve parlamentoda işçi sınıfının haklarını savunan liderlere de rastlanacaktır; ama işçi sınıfının önderliğini savunan örgüt ve partilerin bu tezi yukarıda zikredilen hususlar ışığında yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir: “Türk Sosyalist Kültür Derneğinin ve Türk sosyalizminin bir üyesi olarak benim

¹⁶¹³ Şevket S. Aydemir, “III-Emek, İşçi Sınıfı ve Emeğin Sosyal Değeri”, *Yön*, S .60, 6 Şubat 1963, s. 16.

dileğim, Türkiye’de sosyal çatışmaların, sınıf kavgalarının, sınıf önderliklerinin, halk yararına ve halk için yaratılacak yeni organlarla yumuşatılmasıdır.”¹⁶¹⁴

Şevket Süreyya’ya göre ileri bir devletçilikle sosyal adalet sağlanmalı ve böylece sınıfsal farklılıklar bütünüyle ortadan kaldırılamasa bile bu farklılıkların sınıfsal bir kavgayı tetikleyecek düzeye gelmesi önlenmelidir.

Burada dikkat çekici bir diğer husus Şevket Süreyya’nın süper emperyalizm analizi, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma ve bununla bağlantılı dış politika seçeneklerine yaptığı vurgudur. Yazıda zikredilen Hindistan, Pakistan ve Cezayir ile diğer Ortadoğu ve Güney Amerika ülkelerindeki gelişmeleri Yön dergisi sürekli takip etmektedir. Dergi üçüncü dünya olarak tarif edilen ülkeleri hemen her sayısında ele almıştır. Şevket Süreyya az sayıda da olsa yazdığı makaleler ile Küba, Vietnam ve Hindistan gibi örnekler üzerinden Amerika’nın emperyalist dış politikasını eleştirerek milliyetçi ve devletçi kalkınma modellerini Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı üzerinden olumlamıştır.¹⁶¹⁵

4.4. Kadro’dan Yön’e Türk Sosyalizmi Üzerine Son Düşünceler

Şevket Süreyya Türk sosyalizmi ilgili son sözlerini aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi Yön dergisi kapatıldıktan sonra Kim dergisinde bir seri yazı ve İnkılap ve Kadro’nun 1968 yılındaki ikinci baskısına yazdığı önsözde söylemiş görülmektedir. Şevket Süreyya’nın 1960’larda savunduğu Türk sosyalizmini 1970’li yıllardaki yazılarında bulabilmek mümkün değildir. 27 Mayıs ile solu ve sosyalizmi ülke gündemine taşıma sürecinde bir katalizör işlevi gören ordu 12 Mart Muhtırası ile beraber bu kez solun etkinliğini kırmayı amaçlayan bir harekete imza atmıştır. 1960’ların sonları ile 1970’lerin başında Adnan Menderes ile Enver Paşa biyografilerini yayınlayan Şevket Süreyya bu dönemden itibaren sürekli olarak

¹⁶¹⁴ Şevket S. Aydemir, “III-Emek, İşçi Sınıfı ve Emeğin Sosyal Değeri”, s. 16. Serinin bu son makalesinde benzer içerikte yazılara devam edeceğini belirtmesine rağmen Şevket Süreyya’nın sonraki yazılarında bu konulara değinmediği görülmektedir. Bu üç bölümlük yazı dizisi ile onun Yön dergisindeki mesaisi giderek azalmıştır

¹⁶¹⁵ Dönemin yükselen anti-emperyalist Amerikan karşıtlığı tavrının etkilerini taşıyan bu yazılar şunlardır: Şevket S. Aydemir, “Birleşik Amerika, Güney Asya’da olduğu gibi Küba’ya da Silahlı bir müdahale yapabilecek mi?”, *Yön*, S.42, 3 Ekim 1962, s.20; Şevket S. Aydemir, “Müttefikimiz Amerika”, *Yön*, S.144, 31 Aralık 1965, s. 6; Şevket S. Aydemir, “Vietnam’da Vahşi Bir İhtilal Ordusu ve Türk Aydın Sorumluluğu”, *Yön*, S. 154, 11 Mart 1966, s.12; Şevket S. Aydemir, “Dünya Güzeline Açık Mektup”, *Yön*, S.195, 23 Aralık 1966, s. 5.

Cumhuriyet gazetesinde yazacaktır. Sosyalizmi zikretmeden özellikle Adalet Partisi'nin 19651-971 dönemindeki icraatını hatırlatarak ülkenin kalkınma sorunlarını daha güncel boyutta ele alacaktır.

Şevket Süreyya Aydemir Yön dergisi kapandıktan bir süre sonra Kim dergisinde 1967 yılının Eylül-Ekim aylarında yayınlanan “Türk Sosyalizminin Zaafları” başlıklı bir seri yazı kaleme almıştır.¹⁶¹⁶

Dergi okuyucularına, bu yazıların Türk solu için önemli ve Şevket Süreyya'nın yeni yayınlacağı “Sosyaliste Mektuplar” isimli kitabının geniş bir özeti olduğunu duyurmuştur. Şevket Süreyya'nın şimdiye kadar bu başlıkta bir kitabı yayınlanmamıştır. Dolayısıyla bu kitabın bitirilmediği veya bitirildiyse de kamuoyuna ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Şevket Süreyya bu kitap ile 1960'lı yılların koşulları ve gelişmeleri ışığında sol düşünce ve teşkilatlanmanın bir muhasebesini yapmak düşüncesindedir.

Solu temsil eden parti ve hareketlerin sözcüleri 1960'ların sonlarına doğru çeşitli dergi ve platformlarda dile getirdikleri düşüncelerini kitaplaştırarak gidererek daha sistematik ve programatik hale getirmektedirler. Üstelik sol 1960'ların ortalarından itibaren devrim stratejileri tartışmaları ile kendi içinde ayrışmaya başlamış ve bu anlamda fikri anlamda belirli bir zenginlik ve çeşitliliğe de ulaşmıştır

Şevket Süreyya'ya göre çağdaş sosyalizm bir fikir (idea) ve aksiyon akımıdır ve aksiyon da gücünü fikirden almaktadır. Aksiyon (hareket prensipleri ve programlar) toplum düzenini yeninden ve sosyalist bir biçimde (forme) inşa etmek demektir: “Bu inşa ya ihtilal yolu ile olur ve ihtilalci sosyalizmin (komünizmin) konusunu teşkil eder. Yahut ta Batı anlamında; fakat bizim anayasamızda temel yapı olarak aldığı, fakat sınırları Batı'da her gün hızla genişleyen “Sosyal Hukuk Devleti” alanında Tekamülcü Sosyalizm hareketini kapsar. Bu sosyalizm memleketçi sosyalizm'dir. Bugünkü Türkiye'de sosyalizm çabası ise, elbette ki, bir memleketçi sosyalizm olabilir. Yani; istiklalci, milli vasıflı ve ölü maziden değil, fakat Türk tarihinin dinamik geleneklerinden de enerji alan, halkçı bir sosyalizm”¹⁶¹⁷

¹⁶¹⁶ Başyazıları Orhan Birgit tarafından yazılan, yazı kurulunda İlhami Soysal'ın yer aldığı Mehmed Kemal, Uğur Mumcu, Arif Gelen ve Talip Apaydın gibi yön dergisinde de yer alan isimlerin barındıran dergi yönün kapanmasından sonra Şevket Süreyya ve diğer isimleri için yeni bir adres olmuştur. Kim, 1950'li Yıllarda Forum ve Akis gibi Demokrat Parti karşıtı muhalefetin önemli organlarından birisi olmuştur.

¹⁶¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafları”, *Kim*, S.477, 22 Eylül 1967, s. 6-7.

Şevket Süreyya bir kez daha ihtilalci değil de tekamülcü Batı sosyalist geleneğine bağladığı Türk sosyalizmini fikir ve aksiyon bakımından ne durumda olduğunu analiz etmiştir. Ona göre Türkiye’de sosyalist hareketin elli yıllık mazisine bakıldığında sosyalist dünya görüşü (idea) ile Türk sosyalizmin inşa prensip ve usullerinin (form) biraya getirilemediği görülmektedir.

Bu kadar eziyet çeken, zor dönemlerden geçen ve kurbanlar veren sosyalist hareket bütün bu süre boyunca yukarıdan gelen ve halka inen bir program ortaya koyamamıştır. Arada sırada sosyalizm sahnesinde sivrilen isimler ise çoğunlukla sanat adamı, siyasetçi ve onların çocuklarından oluşan sınırlı bir aydın çevreye mensup olmuştur. Bu çevrenin sosyalizm çabaları tutarlı ve köklü bir gelenek oluşturmaya yetmemiştir. Türkiye çağdaş kapitalizmin gelişimin dışında kalırken düşünsel anlamda da onu sosyalizmle tanıştıracı sistematiik kültür sahibi, idealist bir mütefekkir de yetiştirememiştir: “...ve böyle bir mütefekkirin, hatta bir sosyalist partisi üye veya teşkilatçısı olmasına bile lüzum yoktur. Onun yeri mitingler değil kütüphanelerdir. O bu hareketi hem dünyanın hem memleketin şartlarını her gün ve en ince kanuniyetlerine göre izleyerek temelleştirir. Bunlardan ahkam çıkarır. Sonra da bunları ilmi sosyalizmin, tarih içinde gelişmesi ve hazineleri ile işleyerek Türk sosyalistine verir.”¹⁶¹⁸

Şevket Süreyya’ya göre sosyalizmin ilk yükseliş dönemi olan 1919-1922 evresinde önemli atılımlar yapılmış; ama bunları yapanlar da mütefekkir değil sosyalizm yazar ve politikacıları olmuştur ve bunların çabaları derinlikli değildir ve bütüncül bir mahiyet de taşımamaktadır. Bu isimler Fransa-İsviçre, Almanya ve Rusya’dan ihtilalci, demokratik ıslahatçı sosyalizm görüşlerini Türkiye’ye taşımışlar; ama bu görüşler dönemin şartları ve bu fikirleri savunanların heyecanı ve aceleciliği yüzünden bilimsel bir temelde işlenip geliştirilememiştir tıpkı kendisini de mensup olduğu Aydınlik Hareketinde olduğu gibi.

1923-1927 arasında etkili olan Aydınlik Hareketi legal ve illegal; ama çoğunlukla illegal düzeyde faaliyet göstermesine dolayısıyla aksiyon ve örgütlenme serbestisine sahip olmamasına rağmen fikir ve hareket bakımından işçi hareketleri ile doğrudan temas kurabilmiş tek harekettir.¹⁶¹⁹

¹⁶¹⁸ Ş. S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı I”, s.6-7.

¹⁶¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı II”, *Kim*, S. 478, 29 Eylül 1967, s. 8-9.

Sosyalist hareket mütefekkir yetiştiremediği gibi teşkilatçı da yetiştirememiştir. Mütefekkir tarih içinden gelen felsefi ve fikri akımlarını yaşadığı devrin şartlarına ve gelişmelerine göre yorumlayıp düzenler ve bunları kanuniyetler şeklinde ifade ederken kütüphanesindedir. İlla eylemin içinde olması gerekmez. Eylem, teşkilat ve teşkilatçı demektir. O zaman kitlenin ekonomik, sosyal ve psikolojik şartları ve meseleleri gündeme gelir.

Bu aşamada teşkilatçı fikir ve aksiyonu birleştirerek bunu halka mal edebilmek gibi zor bir görev ile karşı karşıyadır. Fikir mütefekkinden gelir; ama sahada karar ve iradenin temsilcisi teşkilatçıdır. Halkın dile getirdiği sorunları çözmek dile getiremediklerine ise tercüman olabilmek için teşkilatçı halk psikolojisini iyi bilmelidir. Burada sorun demagog gibi halka hoş görünmek veya heyecanla kitleyi sürüklemek de değildir. Önemli olan Demokrat Parti dönemindeki gibi heyecanın akla galip gelerek halkın kalabalık düzeyine indirgendiği bir söylemden uzak durabilmektir.

Teşkilatçı, fikri malzemesini mütefekkinden alacak günün şartlarını ve gelişmelerini kendi kafasında sürekli sorgulayacak ve bundan sonra halkın hem öncüsü hem de sözcüsü olabilecektir. Memleketçi Türk sosyalizmi de toplumsal temelleri olan sağlam bir akım haline gelmek amacıyla ise bireysel ve duygusal düzeyde dağınık kalan şikâyet, sıkıntı ve şüpheleri (sezi) ve daha ileri düzeyde mevcut düzene yönelik kolektif itiraz ve eleştirilere (zihniyet) dönüşen tepkiyi bir görüş, anlayış ve hareket birliğine bağlayarak bilinçli bir aşamaya ulaştırabilmelidir: “Bir sosyal akımda şuur; sebeplerin ve şartların açık bir idrak, yani açık bir anlaşılış, kavranış ve benimseniş halidir. Gidişat ve düzen üzerinde, aktif bir tutum için gerekli olan ruh hali budur. Bu şuur, mevcut ve yetersizlikleri kavranmış olan siyasi ve sosyal düzenin, daha iyi ve daha adaletli bir düzene yöneltilmesi için gereken gücü ve ruh aydınlığını verir”¹⁶²⁰

Türk sosyalist hareketinde teşkilatçının kitleye böyle bir şuur verebilecek fikri altyapısı yoktur. Mütefekkir yetişmediğinden teşkilatçı da yetişmemektedir. Yukarıda zikredildiği gibi mütefekkirin Fransız sosyalizminin, Alman Spartakist akımının veya Rus enternasyonal komünizminin taşıyıcısı ve aktarıcısı olma durumundan kurtulabilmesi bu birikimi ülke koşullarını göz önüne bulundurarak

¹⁶²⁰ Ş. S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı II”, s. 8-9.

işlemesi ve geliştirmesi ile mümkün olabilmektedir. Türk hükümetlerinin sosyalizmi komünizmle eş gören tutumları da mütefekkir ve teşkilatçı yetiştirilememesinde önemli bir etkindir. Ülke koşullarına has bir sosyalizm ihtilalci sosyalizm akımına karşı da bir anlamda panzehir olabilecektir.¹⁶²¹

Şevket Süreyya teşkilatçılıktan söz ederken Türkiye İşçi Partisi'ne ayrı bir yer vermiştir. Süreyya'ya göre solun tarihsel gelişimi düşünüldüğünde TİP halka inebilen, kitleselleşen tek harekettir. Bu partinin teşkilatlanması ile yarattığı umut ve heyecanın bir sonucudur. İleride şartlar değişmediği takdirde mecliste daha fazla milletvekili ile temsil edilebilecektir. Doğuş ve yerleşme aşamasındaki partinin henüz program çabaları netleşmiş değildir. İleride partinin nasıl bir karaktere bürüneceği ise şimdiden kestirilememektedir: “Milli ölçüde ve milli vasıflı liderler, teşkilatçılar yetiştirecek midir? Bunların Türk sosyalizminin ve Türkiye şartlarının özelliklerine ve icaplarına uygun buluşları ve prensipleri neler olacaktır? Kısacası Türkiye İşçi Partisi de Türkiye'deki sosyalist hareketler tarihinde yarın, bir safha ve bir hatıra olarak mı kalacaktır? Yoksa gittikçe güçlenerek gittikçe yoğunlaşarak, ayakları toprakta ve davaları bu toprağın davaları haline getirilmiş, milli vasıflı bir sosyalist kudret olarak mı parlamentoda yerini alacaktır?”¹⁶²²

Mütefekkir ve teşkilatçı yetiştirmeyen bir hareket kendi sloganlarını da yaratamamıştır. Türk sosyalist hareketi kendi gaye ve hedeflerini halka, düşünce ve hareket rehberi olacak açık, kesin sloganlar halinde verememiştir. Sezi, zihniyet ve şuur safhalarında yoğurup halka duyurduğu, kütleye mal ettiği sloganları yoktur. Sloganları olmayan bir hareketin taktik ve strateji tayin etmesi oldukça zordur. Bununla birlikte 1960 sonrası dönemde sol önemli sloganlar da bulabilmiştir. Bu anlamda olumlu ve yapıcı güncel örnek yine Türkiye İşçi Partisi'ne aittir. Türkiye İşçi Partisi'nin “Türkiye'de Petrol Devletleştirilmelidir!”, “Türkiye'den Yabancı Üsler Kaldırılmalıdır!” olarak belirlediği iki slogan ele aldıkları meseleleri kamuoyuna mal etmiş ve hatta bu sloganlar diğer partiler tarafından da benimsenmiştir. Hükümeti de etkileyerek milli siyasetin yönünü belirlemiştir. TİP'in petrol ve yabancı üsler konusundaki, anti-emperyalist tepkisi toplumda bir uyanışı tetiklemiştir.¹⁶²³

¹⁶²¹ Ş. S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı II”, s.8-9.

¹⁶²² Ş. S. Aydemir, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı II”, s.8-9.

¹⁶²³ Şevket Süreyya Aydemir, “Türkiye'de Sosyalist Hareketin Dört Zaafı- III”, *Kim*, S. 479, 6 Ekim 1967, s. 8-9.

Yine de sosyalizm Türkiye’de her şekli ile daha çok müşahade ve eleştiri safhasında kalmıştır. Aydınlık Hareketi’nden sonra sosyalist nitelikteki örgütlenmeler hep yer altında çalışmak zorunda bırakılmıştır. Sol, kitle ile temas etme imkânı bulamamıştır. Ülkede gelişmiş bir işçi sınıfı da yoktur. 1930’lu yıllardaki devletçi kalkınma hamlesi ile işçi sayısı artmaya başlamış; ama uzun süre işçinin teşkilatlanması için gerekli hukuksal mevzuat düzenlenmemiştir. Grev ve toplu sözleşme hakkı ancak 1961 Anayasası ile gündeme getirilebilmiştir. Kanun koyucu sosyalizm mefhumunun anlam ve sınırını iyi tayin edememiş ve adalet cihazı çağdaş fikir akımları karşısında yetersiz kalmış bu da fikir hürriyetsizliği ile sonuçlanmıştır. Bugün bile sosyalizminin 1961 anayasasının içinde dışında mı? olduğu yönünde kısır bir tartışma bulunmaktadır.

Sosyalizmi savunan birinin bu koşullarda hukuksal ve anayasal bir güvenceden yoksun olduğu açıktır. Sosyalizmin bu bağlamda mütefekkir yetiştirmesi mümkün değildir. Üstelik sosyalizm ile komünizm birbirine karıştırılmakta herkes istediğini komünist nitelemesiyle devlet ve toplum nezdinde hemen suçlu ve şüpheli hale getirebilmektedir. Türkiye’de her aydın komünist, her sanat eseri şüpheli, her sosyal araştırma ihtilalci sayılmakta özetle her iyi niyetli ilericilik komünizm sayılmakta ve komünizmle özdeşleştirilmektedir. Bu eleştiri itham ve suçlamalar aslında komünizme hizmet etmektedir: “Türkiye’de bugün gelişmeye çalışan sosyalist cereyan, ihtilalci bir sosyalizm cereyanı değildir. Bunun böyle olmasını da biz, Türklerin istiklal anlamında, milli duyguda ve kendi davasını kendisinin halletmesi yolundaki gururunda görüyoruz. Yani ta atalarımızdan gelen seciyemizde buluyoruz. Zaten bu seciye dolayısıyla değil midir ki, bugün bizde, yabancı bir müdahaleyi, mesela Amerikan hegemonyasını hatırlatan her hareket, her davranış, her görünüş; ciddi sert haysiyetli tepkiler yapmaktadır.”¹⁶²⁴

Bütün bunlar 1960 sonrası yükselen solun tarihsel gelişimi ve siyasi mücadelesi içinde Süreyya’nın tespit ettiği eksiklerdir. Belik bu analizlerini daha da genişletip bir kitap formatında yayınlayacaktı, ama bu teşebbüsü anlaşıldığı kadarı ile yarım kalmıştır. Bu yazı dizisinde komünizm karşıtlığını bir kez daha teyit etmesi onu CHP’nin “Ortanın Solu” politikası ile TİP’in işçi sınıfı mücadelesini parlamenter

¹⁶²⁴ Şevket S. Aydemir, “Türkiye’de Sosyalist Hareketin Dört Zaafı- IV”, *Kim*, S. 480, 13 Ekim 1967, s. 8-9.

çizgide benimseyen yaklaşımı arasında sosyal demokrat bir yere oturtmaktadır. Bu aynı zamanda giderek daha radikal stratejiler ile iktidar hedefini ulaşılmaya çalışan Yön-Devrim hareketi ile MDD çizgisinden de farklılaştırmaktadır.

Yine bu dönemde onun önemli bir girişimi eski bir TKP'li olarak Kadro dergisinde geliştirdiği sosyal milliyetçi kalkınma modelini işaret eden İnkılap ve Kadro metnini tekrar bastırması olmalıdır. Aslında Kadro Hareketi üzerine DP iktidarı dönemine denk gelen emeklilik yıllarından beri müstakil bir kitap yayınlamak istemektedir. Bu çalışma ya hiç kaleme alınmamış ya da eksikleri tamamlanmadığından yayınlanma aşamasına gelememiştir. İnkılap ve Kadro'nun 1968 yılında ikinci baskısına yazdığı önsöz de "Bu yorumlar ve olaylar yakında yayınlanacak olan "Kadro Konuşuyor!" isimli eserimizde verilecektir"¹⁶²⁵ şeklinde bir dipnot düşülmüştür. Suyu Arayan Adam'ın daha sonraki baskılarında ise "Kadro Hareketi hakkında bir eser hazırlanmaktadır"¹⁶²⁶ ifadesine yer verilmiştir.

Neticede elde bugün basılı böyle bir kitap yoktur. Belki de yukarıda Kim dergisinden özetlenen Türk sosyalizmi hakkında görüşlerini yayınlamadığı bu iki kitapta daha derinlemesine ele alıp işleyecekti. Büyük bir ihtimalle biyografi çalışmaları bu kitapları bitirmesine engel olmuştur. Şevket Süreyya bunun yerine İnkılap ve Kadro'nun yeni bir baskısının yayınlamış ve bu baskıya bir de önsöz yazmıştır. 1932 yılından ilk baskısı yapılan kitap 36 yıl sonra tekrar raflardaki yerini almıştır. Kitabın tekrar basılmasının nedenleri Şevket Süreyya'nın yazdığı önsöze biraz daha yakından bakınca anlaşılabilir.

Öncelikle Kadro Türk düşünce hayatında etkileri yadsınamayacak bir dergidir. Hala çeşitli tartışmalara ve incelemelere hatta itham ve suçlamalara konu olmaktadır. Bugün dergi hakkında pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen 1960'lı yıllarda durum böyle değildir. Ayrıca TKP geçmişi ve Kadro'da ortaya koyduğu görüşleri nedeniyle komünist olarak yaftalanmak Şevket Süreyya için sıradan bir vaka haline gelmiştir. Hayatı boyunca bu tarz suçlamalara yanıt vermek durumunda kalmıştır. Kadro dergisinde kapitalizm ve sosyalizmin dışında alternatif bir kalkınma ideolojisi

¹⁶²⁵ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s. 27.

¹⁶²⁶ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 446. Suyu Arayan Adam'ın 1959 yılında yapılan ilk baskısının arka kapağında Şevket Süreyya Aydemir'in çıkacak eserleri olarak Tek Adam ile Kadro Hareketi "İnkılabımızın İdeoloji Alanında Bir Fikir Mücadelesi" alt başlığı ile verilmiştir. Şevket Süreyya'nın Kadro ile ilgili bir kitap yayınlama düşüncesi 27 Mayıs öncesine aittir.

geliştirmeye çalışmasına ve Yön dergisinde sıklıkla ihtilalci sosyalizm (komünizm) ile ıslahatçı sosyalizm arasındaki ayrım yapması bu durumu değiştirememiştir.¹⁶²⁷

Türk sosyalizmi üzerine yazarken ve ayrıca Kadro Hareketi ile ilgili bir kitap hazırlamayışını düşündüğü bu dönemde Falih Rıfkı ile Bedii Faik'in çıkardıkları Dünya gazetesinde Abdülhak Şinasi Hisar'ın Kadro dergisi ve Kadrocularla ilgili tuttuğu günlükler yayınlanmıştır. Günlükler Kadro'nun çıktığı dönemde yazılmıştır; ama Şinasi Hisar öldükten sonra tam bu dönemde yayınlanması uygun görülmüştür. Bu günlükler "Yangın Var Bir Milliyetçinin Not Defteri Başlığı" ile 31 Mart 1967 ile 12 Nisan 1967 tarihlerinde on iki gün tefrika edilmiştir. Abdülhak Şinasi Hisar yazılarında özetle şunu söylemektedir: Şevket Süreyya millet mefhumuna düşman gizli bir Bolşevik'tir ve komünizm gibi tehlikeli bir ideolojiyi Türkiye'de hayata geçirmeyi istemektedir.¹⁶²⁸

Dönemin ruhuna uygun tipik bir anti-komünist suçlamadır. 1967-68 yıllarında sol düşünce ve örgütlemenin toplumsal hareketlerin üst seviyeye ulaştığı ve buna paralel olarak antikomünist cephenin de saldırganlığını arttırdığı bir konjonktürde yayınlanmıştır. Kitabın tekrar baskı yapmasının bir nedeni de bu bağlamda anti-empyralist, milliyetçi, Atatürkçü, sosyal adalete vurgu yapan Kadro ideolojisinin anlaşılması ve bu bağlamda derginin günün koşullarında daha doğru değerlendirilebileceği bir zemin bulabileceğinin düşünülmüş olmasıdır.

Şevket Süreyya'ya göre Atatürk'ün eseri Türk inkılabı tamamlanmamış ve ondan devralınan bayrak hemen hemen hiçbir alanda daha ileriye taşınamamıştır. İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir millet olunamamış ve bunun yerine oligarşik bir kapitalist düzen içinde kalkınma yolu seçilmiştir. Bu seçilen yol milli kurtuluş hareketlerinin gelişme modeline değil ekonomiko-militer bir oligarşiye dayanan Güney Amerika devlet tipine daha yakındır. Bu kalkınma tipinde kapitalist gelişme belirli bir ekonomik refah getirmiş, toplumsal uyanışı sağlamış; ama beraberinde

¹⁶²⁷ Kadro Dergisi ile en geniş bilgiyi -yukarıda dergi ile ilgili kısımda da referans verilen- Milliyet gazetesindeki on günlük bir yazı dizisinde vermiştir. Şevket Süreyya 10 Kasım 1970-19 Kasım 1970 tarihleri arasında "Kadro Hareketi" üst başlığı ile derginin kuruluşu, ideolojisi, iktidar çevreleri ile ilişkisi ve yayın hayatını sonlandırma süreçlerini ayrıntılı anlatmıştır.

¹⁶²⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, "Yangın Var Bir Milliyetçinin Not Defteri 1-12", *Dünya*, 31 Ekim 1967-12 Nisan 1967. Günlük notlarda daha çok Şevket Süreyya ile Yakup Kadri'nin isimleri zikredildiğinden iki isimde gazeteye tezip göndererek Falih Rıfkı'nın gazetesinde böyle bir yazı yayınlamasından duyulan sitemi dile getirmişlerdir.

çokça sınıfsal çelişki de yaratmıştır ve üstelik ülke dışarıya karşı bağımlı, başı öne eğik bir duruma gelmiştir.

Bu dönemde Türkiye, kurtuluş mücadelesi veren aydın ve yarı aydın her savaştının gizli köşelerinde küçük bir Türk bayrağı ve Mustafa Kemal resmi bulunduğu Vietnam, Hindistan, Mısır ve Cezayir gibi ülkelerin direnişine sırt çevirmiştir. Ülke aydını bir dönem Kadro dergisinin yapmaya çalıştığı şeyi de devam ettirememiş Mustafa Kemal'in siyasi ve iktisadi sahadaki aksiyonu ve vizyonu bilimsel bir temelde ele alınıp işlenememiş ve yorumlanamamıştır.¹⁶²⁹

1930'lu yıllarda inkılap yeni siperler kazanmak için yeni bir iş ve inşa hamlesi başlatmıştı. İnkılap yokluklar içinde kendi toprağını fethedecek, insanını müreffeh kılacak bir iktisadi seferberlik söylemi ortaya koymuştur. Bu söylem yeni bir umut ve inanç dalgası yaratmıştır. Öyle ki Şevket Süreyya'nın nesli bu inkılap sarhoşluğu ile “Şu harap Türk ilinin çocukları gibi değil de kendimizi bütün dünyaya karşı bütün bize benzer ve yarın mutlaka inkılaplarımızın izlerinden yürüyeceklerine inandığımız yüz milyonların sözcükleri gibi duyuyor, o dili”¹⁶³⁰ konuşmaya başlamıştır. Kadro dergisi böyle bir ortamın ürünüdür.

Neticede iktisadi seferberlik amacına ulaşmamış, Mustafa Kemal'in deneyiminin önemini evrensel planda ortaya koyabilecek bir düşünsel faaliyete de girişilememiştir. Söz konusu olan her alanda bir yarım kalmışlıktır. İnkılap ve Kadro'nun yeni baskısı bu tamamlanmamış işlerin 1960'lı yılların koşullarında tamamlamasına yönelik ve dolayısıyla Kadro dergisini kaldığı yerden devam ettirme çağrısıdır.

İnkılap ve Kadro'nun ikinci baskısında bakıldığında metnin özellikle Şevket Süreyya'nın Tek ve İkinci Adam biyografilerine referans veren dipnotlarla ve yine 1930'ların koşullarını 1960'larla karşılaştıran geniş yorumlarla zenginleştirildiği görülmektedir. 1950'li yıllardan itibaren teorik ve ideolojik konular değil somut tarih Şevket Süreyya'nın gündemindedir. Altı ciltlik Mustafa Kemal ve İsmet İnönü biyografilerini yayınladıktan sonra İnkılap ve Kadro'nun yeni baskısına yazdığı önsözde çok açık biçimde Kadro dönemindeki fikirlerinin altına bugün de imzasını atabileceğini ifade etmiştir.¹⁶³¹

¹⁶²⁹ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, ss. 11-26.

¹⁶³⁰ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s. 22.

¹⁶³¹ Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s. 16.

Şevket Süreyya açısından tarihsel analiz ve anlatı Kadro fikriyatını doğrulamış görünmektedir. Bu durum Şevket Süreyya'nın söyleyebileceği yeni bir şey kalmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Biyografilerle teorik perspektifi somut tarihsel bilgi ve araştırma ile temellendirmek istemiştir. Ayrıca otuz altı yıllık süre boyunca İnkılap ve Kadro gibi soyut ve teorik bir metnin yazılamamış ve metin bu anlamda yalnız kalmış ve yeterince eleştiriye de konu edilmemiştir. Bütün bunlar dikkate alındığında Şevket Süreyya bu tarz bir çalışmanın Türk sosyalizmi gibi özgün Marksist yorumlar için bir ilham kaynağı ve çıkış noktası olarak ele alınacağını düşünerek tekrar basılmasını istemiştir.

1968 yılında yeni baskı yapan İnkılap ve Kadro “devrim felsefesini inceleyen ve devrimleri gerçekleştirmekle görevli kadronun sorumluluğu üzerinde duran büyük eser”¹⁶³² olarak kamuoyuna tanıtılmıştır. Ayrıca Şevket Süreyya'nın Yön dergisinde yer almasını derginin ona bir saygı göstergesi olarak yorumlayan Melih Cevdet'e göre bu belki de aydın, asker iş birliğini gerektiren konjonktürün dayatması da olabilirdi.¹⁶³³ Bu durum farklı konjonktürlerde iktidarı ele geçirmekle ona ortak olmak ile bağlantılı bir aydın tipolojisi ve hareketini akla getirmektedir. Melih Cevdet'in bu anlamda belirsiz bıraktığı bu durum Avcıoğlu'nun 1969 seçimlerinden sonra çıkardığı Devrim gazetesinde Şevket Süreyya'nın yeri ve katkısını gündeme getirmektedir.

Doğan Avcıoğlu Devrim gazetesini çıkarmaya başlamadan önce 1968 Aralık ayında “Türkiye'nin Düzeni” isimli kitabını yayınlamıştır. Yön dergisi birikim ve deneyimini bu Kitapta Milli Demokratik Devrim'in programını belirleyecek ve stratejisini çizecek şekilde yeniden yorumlanmıştır.¹⁶³⁴

Devrim gazetesi 1969 seçimlerinin hemen sonrasında 21 Ekim 1969 tarihinde yayın hayatına başladı. Yön dergisi gibi o da haftalık olarak yayınlandı. Gazetenin kurucuları 1965 seçimleri ile Yön ile yollarını ayıran Mümtaz Sosyal dışında eski çekirdek kadrodan oluşmaktaydı. Bu dönemde Avcıoğlu ve arkadaşlarının çıkardıkları Devrim gazetesinde sosyalizm artık bağımsızlıkçı Kemalist bir söylemin arkasında kalmıştır. Amaç ordu içine nüfuz edebilmektir. Daha dar bir kadro ile doğrudan iktidarı hedefleyen bir strateji doğrultusunda yayın yapmaktadırlar. Bu anlamda MDD

¹⁶³² *Cumhuriyet*, 2 Mart 1968.

¹⁶³³ Melih Cevdet Anday, “Halkın, Halk İçin, Aydınlar Eliyle”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1982, s.5

¹⁶³⁴ Kitap 1968-69 Yunus Nadi Armağanı'nı kazanmıştır. Kitabı bu armağana layık gören jüri de Şevket Süreyya Aydemir de yer almıştır. “Yunus Nadi Armağanı”nı ‘Türkiye'nin Düzeni’ ile Doğan Avcıoğlu kazandı”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1969.

hareketi ile de yollarını ayıran gazete diğer sol yayın ve örgütlere de kapalıdır. TİP'e ve CHP'ye de oldukça eleştirel yaklaşmaktadır.¹⁶³⁵

1969 seçimlerinde TİP Aybar'ın ifade ettiği gibi “başa güreşememiş”, seçim sistemi de değiştirilmiş olduğundan oy kaybetmiş ve sadece iki milletvekili meclise sokabilmiştir. Üstelik 1968 yılında su yüzüne çıkan parti içi mücadelede Kasım 1969 tarihinde Mehmet Ali Aybar'ın partiden istifası ile sonuçlanmıştır.¹⁶³⁶ Dolayısıyla “cici demokrasi” yolu ile mevcut siyasi ve toplumsal düzenin değiştirilemeyeceğinin bir kez daha görülmesi Doğan Avcıoğlu ile Yöncüleri parlamento dışı bir çözüm arayışına itmiştir. Artık söz konusu olan ordu içindeki cunta ve cuntacıları etkileyerek doğrudan ve kestirmeden iktidarı ele geçirmektedir.

Bu bağlamda gazeteyi ve Avcıoğlu'nu cuntacı olarak nitelemek de mümkün değildir. Bu dönemde ordu içinde Süleyman Demirel'in, üniversite gençliğinin, işçilerin, memurlar ve köylülerin yükselen gösteri protestoları ve eylemleri ile şekillenen toplumsal hareketlilik karşısındaki yönetim zafiyetinden kaynaklı bir rahatsızlık bulunmaktadır. Avcıoğlu'nun hedefi olası bir müdahaleyi sol bir devrime çevirebilmek sonrasında kuracağı bir parti ile süreci örgütleyip yönetebilmektir. Ordu içerisinde bu bağlamda Madanoğlu Grubu ile yakın bir ilişki kurulmuştur. Neticede Muhsin Batur ve Faruk Gürler gibi isimlerin Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın yanında yer alarak son anda saf ve karar değiştirmeleri ile 9 Mart 12 Mart muhtırasına dönüşmüş ve başarısız olmuştur.¹⁶³⁷

Yön dergisinde pek çok yazı kaleme alan Şevket Süreyya Devrim gazetesinin sadece üç sayısında yer almıştı. Bu yazılardan ilki komünizm düşmanlığı ve suçlamalarına dairdir. İkincisi Cumhuriyet senatörlerinden Mehmet Özgüneş'in

¹⁶³⁵ Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi 9 ve 12 Mart bağlamında şu çalışmalarda ele alınmıştır. Elçin Macar, “Doğan Avcıoğlu ve 12 Mart”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1992; Kemal Barış Tıgılı, “Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2005, Neslihan Erkan, “12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisinin Rolü”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2008.

¹⁶³⁶ Türkiye İşçi Partisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2020. Ayrıca Mehmet Ali Aybar ile Nihat Sargın'ın çalışmalarına bakılabilir. Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014; Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler 2 Cilt*, Felis Yayınevi, Ankara, 2001.

¹⁶³⁷ 9 Mart teşebbüsü ve 12 Mart Muhtırası süreçlerini o devre tanıklık etmiş subayların anılarından takip etmek mümkündür. Celil Gürkan, *12 Mart'a 5 Kala*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986; Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985; Vedii Bilget, *Girdap 1968-178 Sürecinde Türkiye'nin Sorunları Üzerine İnceleme*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan makalesine cevap vermek son yazı ise Bakü Şark Milletleri Kurultayı döneminden arkadaşı Cevat Dursunoğlu'nun ölümü üzerine yazılmıştır.¹⁶³⁸

Şevket Süreyya Devrim gazetesinde sürekli yazmamıştır. 1970'lerin ortalarından itibaren de biyografilerini tefrika ettiği Cumhuriyet gazetesinde düzenli makaleler kaleme almaya başlamıştır. 12 Mart öncesinde o artık Cumhuriyet gazetesinin kadrosundadır. Bu dönemin analizine geçmeden önce onun Yön-Devrim hareketi içindeki eylem ve düşüncesinin bir muhasebesini de yapmak gerekmektedir. Yön için Kadro ve Kadrocuların belirli bir öneminin olduğunu söylemek gerekmektedir ki dergide Kadro'yu temsilen Yakup Kadri ve özellikle Şevket Süreyya kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu durum Kadro-Yön sürekliliği ekseninde değerlendirilmemelidir.

Yön, Kadro dergisine Kadroculara yer verirken onlarla aynı görüşleri paylaşmadığını da ifade etmiştir. Derginin 27. sayısında Şevket Süreyya ile yapılan "Atatürk Kadroyu Niçin Destekledi" başlıklı bir söyleşiye yer verilmiştir. Yön'e göre söyleşi "günün ihtiyaç ve gerçeklerini de aydınlatması bakımından" dergide yayınlanmıştır. Söyleşide Kadrocuların bir arada gösterildiği kesilmiş bir fotoğrafa yer verilmiş ve altına da şöyle bir not düşülmüştür: "Yukarıdaki resmin orijinalinde bu iki Kadrocu da gözükmektedir. Fakat bu iki Kadrocu son anda telgrafla müracaat ederek kendilerinin fotoğrafta gözükmelerini istememişler ve bu yüzden tarihi resmi kesmek gerekmiştir. Bunlardan Vedat Nedim Tör, Yapı ve Kredi Bankasında büyük sermayedar Kazım Taşkent'in 'Kültür' işlerine, İsmail Hüsrev Tökin de aynı Bankada aynı zatın 'konjanktür' işlerine bakmaktadır."¹⁶³⁹

Vedat Nedim ile İsmail Hüsrev Tökin'in bu resimde yer almamaları veya kendilerini Kadro fikriyatı ile ilişkilendirmek istememeleri Yön dergisi tarafından özel sektörde çalışmaları ile bağlantılandırılmış ve sonraki sayıda da Şevket Süreyya Doğan Avcıoğlu'na bu durumdan duyduğu üzüntüyü bildiren bir açıklama

¹⁶³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Komünist Yaratmak", *Devrim*, 28 Ekim 1969, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, "Bir "Senatöre Açık Mektup", *Devrim*, 2 Aralık 1969, s.3; Şevket Süreyya Aydemir, "Bir Gerçek Aydın", *Devrim*, 27 Ocak 1970, s.2.

¹⁶³⁹ "Atatürk Kadroyu Niçin Destekledi?" *Yön*, S. 27, 20 Haziran 1962, s. 10.

göndermiştir. Ona göre fotoğrafın altına Kadrocuların bir kısmı ibaresi konabilir ve Vedat Nedim ile İsmail Hüsrev hakkında o tarz bir açıklama yapılmayabilirdi.¹⁶⁴⁰

29. sayıda ise Yön Kadro dergisi ile ilgili şöyle bir not düşmek ihtiyacı hissetmiştir: “Kadro hareketini tanıtmamız üzerine, YÖN’ü Kadro’ya bağlayan yazılar çıktı. Bunlar ciddi olmayan yakıştırmalardır. Kadro, o zamanın şartlarına göre mevcut iktidar için bir doktrin hazırlama gayretine girişmişti Kadro, siyasi bağımsızlığına kavuşmuş azgelişmiş memleketleri, otarşik bir düzen içinde İktisadi bağımsızlığa kavuşturma yollarını arıyordu. Kadro’nun bu gayretlerini takdirle hatırlıyoruz. Fakat Kadro’nun halkçılık cephesini zayıf buluyoruz. Devletçiliğin emekçiden yana cephesi iyi belirtilmiş değil... YÖN ise, her şeyden önce mevcut bir iktidarın fikriyatını yapmamaktadır. Geleceğin Türkiye’si ile ilgilidir. YÖN, İktisadi bağımsızlığın yanı sıra, içerideki her türlü sövmürmeye karşıdır. İç sövmürme düzeninin tasfiyesi ve halkçı bir idarenin kurulması için savaşımaktadır.”¹⁶⁴¹

O dönem iddialı bir kadro ve söylem ile yayın hayatına başlayan Yön’ün kendisini başka bir derginin devamı gibi gösterenlere karşı bu şekilde tepki göstermesi anlaşılabilir bir tutumdur ve yine Yön’ün Kadro dergisi ve hareketine karşı ilgisinin düşünsel, ideolojik değil günün ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen bir pragmatizmin ürünü olduğu da ileri sürülebilir. Yön’ün kendisini Kadro ile kıyaslama yaklaşımının sadece iktidarla bağlantılı oldukça dar ve eksik olduğu da söylenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Şevket Süreyya’nın bu değerlendirmelere cevap vermemiş olmasıdır.

Daha genel planda bakılırsa Şevket Süreyya Yön dergisinde yazmasının kendi fikri gelişimi bakımından ne anlama geldiği üzerine hiçbir şey yazmamıştır. Yön dergisinin siyasi ve düşünsel çabası hakkında da bir analiz yapmamıştır. Kendisi ile yapılan söyleşinin son sorusuna – Türk toplumundaki bugünkü tezatlarla ne dersiniz?- verdiği cevap ise şöyledir: “Bugünden bahsediyorsunuz. Bana kalırsa memleketimizde sosyal çatışmaların belirmesini ve gelişmesini önlemek ihtiyacı bugün dünden fazladır. Bu önleyişse anayasamızda ancak terim olarak yer alan ‘sosyal devlet’ anlamının bütün organları ve dayanaklarıyla hayata tatbik etmekle kısmen

¹⁶⁴⁰ “Şevket Süreyya’nın Açıklaması”, *Yön*, S. 28, 27 Haziran 1962, s. 4.

¹⁶⁴¹ “Kadro ve Yön”, *Yön*, S. 29, 4 Temmuz 1962, s.4. Bununla beraber Yön 46. sayının son sayfasında “Geriye Bir Bakış” başlığı altında Kadro’nun Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde çıkan sayısından Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve Yakup Kadri’nin yazılarından alıntılar da yayınlamıştır. *Yön*, S. 46, 31 Ekim 1962, s. 20.

halledilebilir. Milli hayatın ve ekonominin kader tayin edici ve yön verici fonksiyonları tamamen devlet elinde olmalıdır. Yani, yeni ve sosyal manasıyla şümulü bir devletçilik Bütün aksi görüşlere rağmen bugün de üstünde duracağımız bir problemdir. Kaldı ki bunun tahakkuk ettirilebilmesi için şartlar bugün dünden daha elverişlidir”¹⁶⁴²

1968 yılında İnkılap ve Kadro’nun ikinci baskısına yazdığı önsözde Kadro dergisindeki görüşlerinin altına bugün de imza koyabileceğini belirtmesine rağmen yine Yakup Kadri ile beraber katıldığı ve Yön dergisinin tertiplelediği “Atatürk’ün Özlediği Türkiye’yi Kurabildik Mi? başlıklı açık oturumda fikirlerinin belirli bir değişim geçirdiği gözlemlenebilmektedir.

Şevket Süreyya’ya göre Türkiye artık 1930’lardaki imtiyazsız ve kaynaşmış bir millet olma aşamasını geçmiş özel teşebbüs eli ile hızlı bir kapitalistleşme sürecine girmiş ve işçi sınıfı da sendikal mücadele verecek ve siyasete müdahil olabilecek kadar bir gelişme göstermiştir. Devlet sektörünü gerileterek gerçekleştiren bu kapitalist büyüme önemli sosyal problemler de doğurmaktadır. Atatürkçü milliyetçi ve istiklalci aydın bu gidişe dur diyerek sosyal faydayı hâkim kılmak için mücadele etmelidir.¹⁶⁴³

Bu mücadelenin Yön’ün nihai sosyalist iktidar kurma perspektifi ile bir bağlantısı var mıdır? Bu bağlamda başka bir soru ise Şevket Süreyya’nın 9 Mart cunta teşebbüsü içerisinde yer alıp almadığıdır? Soru daha da genişletilirse “anti-parlamentarist baasçı darbe girişimi”¹⁶⁴⁴ veya “sol cuntacılık”¹⁶⁴⁵ olarak adlandırılan 9 Mart hakkındaki fikri nedir? Askeri bir cunta yardımı ile iktidarı ele geçirme gibi bir teşebbüsü onaylamakta mıdır?

Şevket Süreyya’nın Avcıoğlu’nun da içinde bulunduğu 9 Mart cunta yapılanmalarında yer aldığına dair elde somut bir belge yoktur. O döneme tanıklık eden bazı isimlerin hatıralarında ismi geçmektedir. Erol Bilbilik’e göre Şevket Süreyya Madanoğlu Grubu’nun Ankara Kolu içerisinde yer almıştır.¹⁶⁴⁶ Yine Milli

¹⁶⁴² “Atatürk Kadroyu Niçin Destekledi?”, *Yön*, S. 27, 20 Haziran 1962, s. 12.

¹⁶⁴³ “Atatürk’ün Özlediği Türkiye’yi Kurabildik Mi?”, *Yön*, S. 47, 7 Ekim 1962, s.14. Bu sayı Atatürk özel sayısıdır. İsmet İnönü’nün Kadro dergisinde yayınladığı “Fırkamızın Devletçilik Vafı” başlıklı makalesi de bu sayıda yayınlanmıştır.

¹⁶⁴⁴ Erol Alatl, *Belgeleriyle 09 Mart 1971 Antiparlamentarist-Baasçı Darbe Girişimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

¹⁶⁴⁵ Yunus Şahbaz, “12 Mart’a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c.4, 2018, S.1-2, ss.1-13.

¹⁶⁴⁶ Erol Bilbilik, *Öncesi ve Sonrasıyla 9-12 Mart Süreci*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 108-109, s. 126.

İstihbarat Teşkilatı için çalışan Mahir Kaynak'a göre de Şevket Süreyya'nın Bahçelievler'deki evinde 9 Mart girişimi ile ilgili toplantılar yapılmaktaydı.¹⁶⁴⁷ Orhan Erkanlı ise o dönem ile ilgili hatıratında Cemal Madanoğlu'nun solcularla kolay diyalog kurabildiğini belirtmiş ve şunları eklemiştir: “Teşkilatlanmak ve eyleme geçmek safhasına gelmiş olan solcular kısa zaman Paşa'yla temas kurdular...Türkiye'yi ancak sosyalist bir düzen kurtarabilirdi. Memlekette potansiyel olarak her şey hazırды...Paşa bu hareketin lideri olacak ve yeniden vatani kurtaracaktı...Eski ve yeni sosyalistlerin, Şevket Süreyya'ların, Doğan Avcıoğulları'nın sadık müridi oldu. Paşa bu hizmeti benimsemişti.”¹⁶⁴⁸

Madanoğlu Cuntası İddianamesinde¹⁶⁴⁹ adı yer almaz; ama bu süreçte devam eden yargılamalarda tanıklığına başvurulmuştur: “Şevket Süreyya Aydemir, sanıklardan bazılarını tanıdığını, gizli örgüt kurdukları yolunda bir bilgisi olmadığını, kendisinin de İsviçre'ye gidip Amerikalılarla görüşüp bir kargaşalıkta Amerika'nın yardımını temin edeceği iddiasının da akıl dışı ve düşünceden uzak bir iddia olduğunu belirtmiştir”¹⁶⁵⁰

Ölümünden sonra Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir yazıda Şevket Süreyya'nın 12 Mart günlerindeki durumu şöyle anlatılmıştır: “O günler 12 Mart 1971 rejiminin ortalığı kasıp kavurduğu günlerdi. Tüm ilerici yurtsever aydınlar gibi Şevket Süreyya Aydemir'in de yakasına yapışmışlardı. Şevket Süreyya Aydemir en azından sıkıyönetim savcılıklarında manevi bir işkence altında bulunduruluyordu. Hiç unutmam; bir gün bilinen bir yüzbaşı savcının kendisinin sorguya çektiğini, suç unsurları bulamayınca savcının bu kez ‘senin düşüncen nedir?’ diye sorduğunu, kendisinin ‘bilimsel sosyalistim’ diye yanıt verdiğini anlatmış ve acılı bir gülümsemeyle sürdürmüştü konuşmasını”¹⁶⁵¹

Şevket Süreyya'nın 27 Mayıs'ı getirdiği anayasa ve planlama gibi kurumlar ile kökten bir düzen değişikliği hedeflemesinden dolayı olumladığı yukarıda zikredilmişti. Onun için asıl problem ordunun böylesi bir değişiklik için gerekli lidere, teşkilata, birikim ve programa sahip olmayışı idi. Bu açıdan Nasır'ı örneği vermesi

¹⁶⁴⁷ Mahir Kaynak, *Yel Üfürdü Su Götürdü*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 96.

¹⁶⁴⁸ Orhan Erkanlı, *Anılar Sorunlar Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 166.

¹⁶⁴⁹ *12 Mart Belgeleri Madanoğlu Cuntası (İddianame)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973.

¹⁶⁵⁰ “Şevket Süreyya ve Sungur Bey Madanoğlu Davasındaki Gizli Örgüt İddiasını Ciddi Bulmadıklarını Belirttiler.”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1973, s.1, s.7.

¹⁶⁵¹ İzzet Doğan “Tartışma”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1977.

önemlidir. Ona göre Nasır rejiminin toplum yapısını düzenleme yolunda sloganları ve programı bulunmaktadır.¹⁶⁵²

Hür subaylar darbesi ile başa geçen Albay Cemal Abdül Nasır'ın yönetiminde Sovyetlerle yakın iş birliği içinde gelişen Mısır o dönem solun gözde modeli ve örneğidir. Yeni anayasa yapım sürecinde görevlendirilen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu Milli Birlik Komitesi'ne “Bir Nasır rejimine gidecek misiniz?”¹⁶⁵³ diye sormuştur. Ayrıca Nasır Yön dergisinin de en popüler konuları arasındadır. Nasır'ın sosyalizm ilkelerini içeren “Milli Yasa”sı yedi sayı boyunca dergide kendine yer bulabilmiştir.¹⁶⁵⁴

Nasır'ın bu sosyalizm programına göre demiryolları, karayolları liman ve barajlar vb. tüm ekonomik altyapı kamu mülkiyetine alınmalı, ağır ve orta maden endüstrileri devlet tekeline geçmeli ve bu alanda özel mülkiyet halkın etkin olduğu kamu sektörü tarafından denetlenmeli yine hafif endüstriler de serbest girişme açık olmalı; ama bu alanda da öncülük devlete ait olmalıdır. Dış ticaret, ithalat ve iç ticarete kamu sektörü en büyük pay sahibi olmalı bütün bu alanlarda yolsuzlukları önlemek için özel teşebbüsün faaliyeti de sınırlandırılmalıdır. Spekülatif sermaye hareketleri önlenmeli, milli tasarruflar korunmalı ve olası suiistimalleri engelleyebilmek için banka, sigorta sektörü kamu denetimine alınmalıdır. Neticede bu sosyalizmden uzak devletçi ekonomik bir kalkınma programı idi.¹⁶⁵⁵

Şevket Süreyya 1908 genç Türkler inkılabından Cumhuriyetin kurulma süreçlerindeki ordunun tayin edici rolünü hep vurgulaya gelmiştir. Nasır tipi bir ulusal radikalizmi eğer Türkiye’de uygulayabilecek bir ordu kadrosu bulunsaydı Şevket Süreyya’nın bu kadroyu destekleyeceği ileri sürülebilir; ama Alpaslan Türkeş, Talat Aydemir daha genel planda ordunun radikal kanadı için söylediklerinden onun bu tip

¹⁶⁵² Aydemir, *İkinci Adam* c. 3, s. 546.

¹⁶⁵³ Gencer Özcan, “Altmışlı Yıllarda ‘Dış’ Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. M. K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 222.

¹⁶⁵⁴ “Milli Yasa”, *Yön*, S.41, 26 Eylül 1962, s.10-11; “Milli Yasa II. İhtilalin Zarureti”, *Yön*, S.42, 3 Ekim 1962, s.10-11; “Milli Yasa IV. Sömürgeci İhtilale”, *Yön*, S. 43, 10 Ekim 1962, s.10-11, “Demokrasinin En Büyük Düşmanı Yalancı Demokrasidir V. Gerçek Demokrasi”, *Yön*, S.44, 17 Ekim 1962, ss. 10-12, “Az Gelişmiş Ülkeler İçin Tek Çıkar Yol Sosyalizmdir VI. Sosyalizmin Zarureti”, *Yön*, S.45, 24 Ekim 1962, s.10-11; “Sosyalizm Din ve Aileye Karşı Değildir VII Toprak Reformu”, *Yön*, S.46, 31 Ekim 1962, s.10-12, “Geri Kalmışlık ve Gelişme Arasındaki Çatışma, Dünya Barışı İçin Tehlikelidir VIII Sosyalizmin Uygulanması”, *Yön*, S.48, 14 Kasım 1962, ss. 10-12.

¹⁶⁵⁵ Peter Mansfield, *Mısır İhtilali ve Nasır*, çev. E. Tuncalı, Kitapçılık Ticaret Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967, s.86-88.

ordu müdahalelerinin Türkiye'nin gelişimine ve toplumsal özelliklerine uygun olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Aydemir'in 1962-63 darbe teşebbüslerinin ülkeyi daha da istikrarsızlaştıracığı ve diktatörlüğe götürebileceğinden endişe duymuş olabilir. Başka bir şekilde ifade edilirse askeri müdahalelerin yol açtığı radikal heyecan ve beklenti ile sonrasında yaşanan hayal kırıklığı Şevket Süreyya'nın daha demokratik bir yöne kaymasına sebep olmuş olabilir. Bu genel anlamda solun 27 Mayıs'a ve ordunun devrimci potansiyeline giderek daha eleştirel yaklaşması ile ilgilidir. 12 Mart muhtırası gelene kadar sol ordunun siyasal sistem içerisindeki rolü, işlevi ve etkinliğini sorgulamamıştır. Yön-Devrim ve MDD hareketi açısından ordu son ana kadar önemli bir ortak olarak önemini korumuştur.¹⁶⁵⁶

Yön dergisinde yoğun olarak yazdığı dönemde TİP ve Yön parlamenter düzen içerisinde sosyalizm hedefine varılacağını düşünmektedirler. Yön işçi sınıfı önderliği meselesine karşı çıksa da işçilerin siyasal mücadeleye katılmasına Çalışanlar Partisi girişimi ile destek vermiştir. Yön-MDD hareketi ile Türkiye İşçi Partisi'nin ülkenin kapitalist gelişme sürecini farklı tahlil etmeleri onlar farklı devrim stratejileri belirlemeye itmiştir. Yön ve MDD ülkedeki ağa, şeyh ve beylere vurgu yaparak anti-feodal düzeni öne çıkarırken, TİP Türkiye'nin belirli bir kapitalist düzeye ulaştığı varsayımından hareket etmektedir. Birinci akım burjuva demokratik devrimin tamamlanmadığı ikincisi ise tamamlandığını iddia etmekte ve bir anlamda İki akım da kendi tezlerini abartma eğilimi taşımaktadır.¹⁶⁵⁷

Şevket Süreyya da feodal kalıntılara karşı ilerici ve aydın güçlerin biraya gelip inşa edeceği bir Türk sosyalizmi tanımı belirginleştirmeye çalışırken; ama aynı zamanda Behice Boran'la tartışmasında görüldüğü gibi ülkedeki kapitalist gelişmişlik düzeyinin de farkındadır. Şevket Süreyya Kadro dergisindeki gibi Atatürkçü, devletçi ve kalkınma modeline vurgu yapmakla birlikte sınıfsal farklılıkları artık yok saymamakta giderek güçlenen işçi sınıfının partisini kurarak parlamento içinde mücadele edebileceğini; ama Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde işçilerin toplumun zinde güçleri ile beraber dayanışmacı bir temelde örgütlenmesi gerektiğini de

¹⁶⁵⁶ Solun bu dönemdeki orduya dair değerlendirmeleri ve ordu ile ilişkileri hakkında bkz. Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

¹⁶⁵⁷ Şener, *Türkiye Solunda*, s.362.

söylemektedir. Bu dönemde düşüncesinin “Ortanın Solu” ile TİP arasında daha reformist bir çizgiye yerleşmeye başladığı ileri sürülebilir.

4.5. Cumhuriyet Gazetesi Yazıları (1970-1976)

Şevket Süreyya Aydemir Kadro ve Yön Dergileri dışında Cumhuriyet gazetesinde haftada bir “Olaylar ve Görüşler”¹⁶⁵⁸ başlığı altında ile daha yoğun bir yazı faaliyeti içine girmiştir. Şevket Süreyya’nın gazetede mesaisi 1960’lı yılların ortasında başlamıştır. Bu dönemde Yön dergisi de kapanmak üzeredir ve Şevket Süreyya da artık dergide sıkça yazmamakta daha çok biyografi çalışmaları ile ilgilenmektedir. 1965 yılının mart ayında Tek Adam’ın üçüncü cildi de tamamlanmış ve sıra İsmet İnönü biyografisine gelmiştir. İkinci Adam kitaplaşmadan önce ilk kez 30 Ocak 1966 ile 29 Mart 1968 tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir.¹⁶⁵⁹ Şevket Süreyya, Samet Ağaoğlu’nun İkinci Adam biyografisi eleştirilerini gazetede yazdığı beş makale ile yanıtlamıştır.¹⁶⁶⁰ 16 Şubat 1969 ile 15 Mayıs 1969 tarihleri arasında ise seksen altı bölüm halinde Menderes’in Dramı’nı yine ilk kez Cumhuriyet gazetesinde yayınlamıştır.

Şevket Süreyya’nın gazetenin bu ilk dönemindeki faaliyetleri biyografileri çalışmaları ile sınırlıdır. 1970 Nisanından itibaren düzenli olarak Cumhuriyet gazetesinde haftalık yazılarını yayınlamaya başlamıştır. 1976 martında ölümüne kadar -kimi dönemlerde aksamalara rağmen- bu yazılarını devam ettirmiştir. Cumhuriyet gazetesindeki yazılarını da içeren üç kitap yayınlanmıştır. Bunlardan ilki Kahramanlar Doğmalıydı başlıklı Şevket Süreyya hayattayken Çağdaş Yayınları tarafından 1974 tarihinde basılan derlemedir. 1970-72 yılları arasındaki kırk yazı bu derlemede bir araya getirilmiştir.¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁸ Burası gazetenin ikinci sayfasında yer alması düşünüldükçe 1960’lı yılların sonlarında oluşturulmuştur. Şevket Süreyya’dan başka Cavit Orhan Tütengil, Yavuz Abadan, Sadi Koçaş, Hıfız Topuz, Sadi Irmak, Fakir Baykurt gibi pek çok isim de “Olaylar ve Görüşler”de yazıları ile yer almışlardır. Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, YKY, İstanbul, 2004, s.129.

¹⁶⁵⁹ Biyografinin ilk cildi 30 Ocak-1966 ile 15 Şubat 1966 tarihleri arasında on beş bölüm, ikinci cildi 25 Mart 1967 ile 10 Nisan 1967 tarihleri arasında on yedi bölüm, üçüncü cildi ise 25 Şubat 1968 ile 29 Mart 1968 tarihleri arasında otuz dört bölüm halinde yayınlanmıştır.

¹⁶⁶⁰ Samet Ağaoğlu on beş yazı halinde kapsamlı bir eleştiri kaleme almış Şevket Süreyya da 29 Nisan 1968 ile 3 Mayıs 1968 tarihlerinde yayınlanan Cumhuriyet nüshalarında bu eleştirilere karşılık vermiştir.

¹⁶⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Kahramanlar Doğmalıydı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1974. Yazılar tematik veya kronolojik bir sıra ile tasnif edilmemiştir.

İkinci kitap yine Çağdaş Yayınları tarafından ölümünden üç yıl sonra yayınlanmıştır. Kitap yarım kalan ve daha önce Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiş¹⁶⁶² Kırmızı Mektuplar ile 1975-76 dönemindeki makalelerini içermektedir.¹⁶⁶³ Lider ve Demagog başlıklı son kitap ise oğlu Ertuğrul Aydemir tarafından hem Yön dergisindeki hem de Cumhuriyet gazetesindeki yazılardan seçilmiş bir derlemedir. Remzi Kitabevi tarafından 1997 yılında yayınlanmıştır.¹⁶⁶⁴

Şevket Süreyya 12 Mart muhtırasına giden süreçte artık Cumhuriyet gazetesinin sürekli yazarları arasında yer almaktadır. Cumhuriyet gazetesinde 1970-76 yılları arasında yaklaşık altı yıl yazı yazmıştır. Bu onun kariyerindeki en uzun soluklu yazı ve gazetecilik mesaisidir. Bir askeri darbe sonrasında Yön dergisi ile başladığı 1960'lı yılları yine yaklaşan bir askeri müdahale ile kapatmak üzeredir.

Cumhuriyet gazetesinde büyük çoğunlukla güncel meseleler hakkında yazmıştır ve Kadro, Yön dergisi mesailerini ile en çok bu noktada ayrılır. Herhangi bir düşünce akımı, parti ve örgütün sözcülüğünü yapmamakta kendisinin de birkaç kez vurguladığı gibi bu dönemde “bağımsız bir yazar” olarak kendi görüşlerini dile getirmektedir. Yazdıklarında süreklilikler yine bulunabilir. Kalkınma ve geri kalmışlık meselesi hala düşüncesinin ana unsurudur. Ele aldığı her konu bir şekilde bu mesele ile bağlantılıdır. 1945 yılından itibaren girilen çok partili hayatın gelinen noktada oligarşik bir kapitalizm yarattığı tespiti de temel argümanı olmakla beraber zaman zaman Nihat Erim ve daha sonra Bülent Ecevit örneğinde 27 Mayıs'ın reformcu ve kalkınmacı hamlelerinin gerçekleşebileceğini düşünüp umutlansa da artık Türkiye için tek çıkar yolun parlamenter demokrasi olduğu sonucuna varmış ve bu bağlamda işçi sınıfı başta olmak üzere diğer emekçi ve mecliste temsil edilemeyen kitlenin bir sosyal demokrat parti kurarak mücadelesini ilerletmesini savunmaktadır. Demokrasinin mevcut hali ile işleyişi karşısında aydınlara ve zinde güçlere duyduğu güven ve inanç devam etmesine rağmen halk artık onun için üstten bakılan işlerin ona

¹⁶⁶² Bu mektuplar 5 Mayıs 1979 ile 17 Mayıs 1979 tarihleri arasında 13 bölüm halinde Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir. Şevket Süreyya kitaplaştırmayı düşündüğü bu çalışmada Rus Çin ve Osmanlı imparatorluğundaki ihtilalci süreçleri karşılaştırmalı ve kurgusal karakterler ve bu karakterlerin mektuplaşmaları aracılığı ile ele almaktadır. Şevket Süreyya hayatını kaybedince bu çalışma yarım kalmıştır

¹⁶⁶³ Şevket Süreyya Aydemir, *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazılar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

¹⁶⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Lider ve Demagog*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

rağmen yapılacağı bir nesne değil yapılacak işlere dahil edilmesi bu işlerin gerekliliği noktasında ikna edilmesi gereken bir özneye dönüşmüştür.

Bu dönemde Şevket Süreyya'nın dengesiz bir kapitalistleşme sürecinin ülkede yarattığı çeşitli sorunlar ile daha yoğun ilgilendiği söylenebilir. Hiç az olmayacak şekilde çevre, hava kirliliği, doğanın korunması ve tahribatı, deprem, plansız şehirleşme ve sanayi yerleşimi gibi konuları da ele almış ve işlemiştir. Yazılarında ele aldığı konuyu tek parti dönemindeki bürokratik deneyimini de işin içine katarak ve tarihsel bağlamda ve derinliğine ele alabilmiş ve çoğunlukla bir çözüm önerisi de sunabilmiştir. Bu bir anlamda güncel ve siyasi olana duyarlı gazetecilik pratiğini zenginleştiren bir durumdur. Yazdığı ve hala yazmakta olduğu biyografi ve tarih çalışmalarının da etkisini bu bağlamda zikretmek gerekmektedir.

Şevket Süreyya Cumhuriyet gazetesine yabancı bir isim sayılmaz. 1930'lu yıllarda Ahmet Ağaoğlu ile Kadro Dergisi dolayısıyla girdiği polemiğe bu gazete ev sahipliği yapmıştır. Yıllar sonra Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu ile bu aile boyu polemiği kaldığı yerden devam ettirerek gazetede yeni mesaisine başlamıştır. Cumhuriyet bu dönemde Yunus Nadi'nin oğlu Nadir Nadi'nin yönetiminde çıkmaktadır. Nadir Nadi¹⁶⁶⁵ Demokrat Parti'ye karşı oluşturulan muhalefet cephesinde yer alan bir isim olarak 27 Mayıs'a destek vermiş ve darbe sonrası ortamda rüzgâr soldan esmeye başlayınca gazeteyi bu bağlamda Atatürkçü, milliyetçi ve kalkınmacı

¹⁶⁶⁵ Nadir Nadi ile Şevket Süreyya'nın İkinci Dünya Savaşı yıllarına dek giden bir tanışıklıkları bulunmaktadır. “Onunla ilk görüştüğüm günü hala bugünmüş gibi anımsarım: İkinci Cihan Savaşı'nın sonlarına doğru, kasvetli bir güz akşamı idi, matbaada beni görmeye geldi. Cıvıl cıvıl zekâ fıskıran mavi gözleri, pembe yanaklarıyla, orta boylu, tombul...bir adam. Ziyaret nedeni hakkında hiçbir açıklama yapmaya gerek duymaksızın, sanki kırk yıldır ahbapmışız gibi doğrudan konuya girdi. Yurdumuzun geri kalmışlığı Şevket Süreyya'yı üzüyordu. Başka, ülkeler dev adımlarıyla ilerlerken bizim santimetre hesabı yerimizde sayar durumumuz gelecek için tehlikeli bir işaretti. Ne yapıp edip silkinmeli, çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce yetişmeliydik. Ekonomik kalkınmanın İtici gücünü devletin önderliğinde aramalıydık. Toplumsal çıkarları her şeyin üstünde tutan İyi yetişmiş ülkücü bir kadro devlet yönetiminde görev alırsa kısa surede başarıya ulaşmamız olanaksız değildi. Heyecanlı ama yumuşak bir sesle, adeta vaaz eder gibi konuşuyordu. Böylece bir saat kadar içini döktükten sonra ayrıldı gitti. Şevket Süreyya'nın davranışında beni şaşırtan, belki daha çok da sevindiren, tanımadığı birine gelip ona hiçbir istekte ve öneride bulunmaksızın sadece yurt sorunları üzerinde kaygılarını, düşüncelerini açıklamış olmasıydı, tik görüşmemizin bir daha çıkmamasıya belleğime çakılıp kalması da her halde bundan ötürüdür.” Nadir Nadi “Suyu Arayan Adam”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1976. Ayrıca 1949 başlarında devlet teşekküllerinin özel sektöre devredilmesi hususunda aralarında devletçilik ve sosyal adalet üzerinden bir tartışma da yaşanmıştır. Şevket Süreyya Ulus gazetesinde “Ben Hissemi Satmam” başlıklı bir yazı yazmış Nadir Nadi buna bir başyazı ile bir cevap vermiştir. Burada vurgulanması gereken husus iki ismin de CHP eli ile liberal politikaların başlatıldığı dönemde sosyal adaletçi bir devletçiliği savunmuş olmalarıdır. Şevket Süreyya, “Hem Devletçilik Hem De İhtimai Adalet”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1949.

bir çizgiye çekme gayreti içinde olmuştur.¹⁶⁶⁶ 1962 yılındaki Yunus Nadi makale yarışmasının konusu “Liberaliz Mi Sosyalizm Mi?” olarak belirlenmiş ve Şadi Alkılıç’ın Hikmet Alkılıç ismi ile yarışmaya gönderdiği “Türkiye’nin Tek Kurtuluş Yolu: Sosyalizm” başlıklı makale gazetede yayınlanınca yazı Ceza Yasasının ünlü 142. maddesine takılmış ve yazara ve gazetenin yazı işleri müdürüne komünizm propagandası yaptıkları için dava açılmıştır. Bu durum Nadir Nadi’yi gazetenin diğer hissedarları ile karşı karşıya getirerek kısa bir süre gazetenin yönetimden ayrılması ile sonuçlanmıştır. Yine bu dönemde 1961 sonlarında çıkan Yön dergisinin çekirdek kadrosunda yer alan İlhan Selçuk, Vatan gazetesinden Cumhuriyet’e geçmiştir. Cumhuriyetin sola temayülünün pekişmesinde İlhan Selçuk’un da payı bulunmaktadır. Selçuk o dönem Çetin Altan ile birlikte dönemin en popüler gazetecileri arasında yer almaktadır. Cumhuriyet 12 Mart muhtırasını da desteklemiştir; ama muhtıranın kendisine karşı yapıldığı 9 Mart girişimi içinde yer alan İlhan Selçuk 27 ve 28 Nisan 1971 tarihlerinde yazıları ile Nihat Erim kabinesinin sıkıyönetim uygulamalarını sert bir dille eleştirince gazete on gün kapatılmış ve İlhan Selçuk ile yazı işleri müdürü Oktay Kurtböke tutuklanmışlardır. Nadir Nadi ile diğer gazete ortakları arasındaki 1960’lardaki tartışma tekrar baş göstermiştir. Nadi 6 Ağustos 1971 tarihinde gazeteden istifa etmek zorunda kalmış ve yeni yönetim Oktay Akbal, Sadun Tanju, Mehmet Barlas, Turhan Selçuk, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Rauf Mutluay gibi sola yakın oldukları düşünülen isimlerin de işine son vermiştir. Okuyucular gazetede bu değişime tepki verince Cumhuriyet’in tirajı düşmüş ve neticede 6 Ağustos 1972 tarihinde Nadir Nadi eski ekibi ile birlikte Cumhuriyete geri dönmüştür.¹⁶⁶⁷ Bu olaylar neticesinde Nadir Nadi 12 Mart muhtırasını verenlerin Cumhuriyet gazetesine de

¹⁶⁶⁶ Bağış Erten-Görkem Doğan, “Cumhuriyetin Cumhuriyet’i: Cumhuriyet Gazetesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 507-508.

¹⁶⁶⁷ Emin Karaca, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, ss. 138-169. Burada dikkat çekici olan husus Şevket Süreyya’nın her iki yönetim döneminde de yazılarına devam etmiş olmasıdır. Nadir Nadi ile diğer hissedarlar arasında temel anlaşmazlık gazetenin 12 Mart’ı ve daha da çok öncesindeki 9 Mart darbe girişiminin destek vermiş olması ile ilgilidir. Yeni yönetim 4 Ağustos 1971 tarihinde “Okurlarımıza” başlığı ile yayınladığı duyuruda “gazetemizin kurucusu merhum Yunus Nadi’nin 7.5.1924 günlü ilk nüshasında yayınladığı temel ilkelere uygun ve anayasanın ışığı altında Atatürkçü, milliyetçi ve aşırı uçlara eğilimsiz bir yol izlenmesi” şeklindeki ifadesi Nadir Nadi yönetiminde gazetenin aşırı sola doğru savrulduğunu ima etmektedir. Karaca, *Cumhuriyet Olayı*, s. 146-147. Dolayısıyla Şevket Süreyya ya bu aşırı uca mensup olarak görülmemekte veya 9 Mart darbe girişimine daha mesafeli olduğu düşünülmektedir. Belki de Atatürk ve İnönü dönemlerinden bu günlere gelmiş ve bu isimlerin biyografileri yazan eski bir tüfek olarak farklı, özgün ve sembolik konumda bulunduğu da söylenebilir.

darbe vurabileceğini öğrenmiş olduğunu büyük bir şaşkınlıkla ifade etmiştir.¹⁶⁶⁸ Dolayısıyla bu askeri müdahale ilerici çevreler, aydınlar, sol örgüt ve fırkalar için 27 Mayıs sonrası nispi ve sınırlı da olsa gelen özgürlüklerin sona ermesi demektir.

Bu şaşkınlık 12 Mart muhtırası ile başlayan dönemin en yeni özelliğidir. Ordu, sol ve radikal kesime karşı giderek daha hoşgörüsüz olacak 1960 darbesi sonrası oluşan iş birliği ve ittifak Nihat Erim reform kabinelerinin politika ve uygulamaları ile bozulmaya başlayacaktır. Özellikle anayasal özgürlüklerin “anarşi” olarak nitelenen olayların bastırılması gerekçesi ile tırpanlanması Şevket Süreyya gibi 1961 Anayasasını 27 Mayıs’ı belki de tek önemli ileri hamlesi olarak kabul edilen isimlerde büyük bir hayal kırıklığı yaratacaktır. Ülkede uzun sürecek bir sıkıyönetim ilan edilecektir. 9 Mart darbe girişiminde Madanoğlu grubunun sivil uzantısı olmakla itham edilerek yargılanan Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal gibi isimler TSK tarafından işkenceden geçirilmiş kamuoyu bu sayede özel harp kontrgerilla gibi kavramlarla tanışmıştır.¹⁶⁶⁹ Belge’nin ifadesi ile: “O tarihe kadar görülmemiş tutuklamalar, faşizan uygulamalar, yoğun işkence ve bütün bunların Silahlı Kuvvetlerle doğrudan ilişkisi. Bunlar, Türkiye’de insanların alışık olduğu, ‘askerden beklediği’ şeyler değildi, onun için yaygın bir şok yarattı. Herhalde şokun büyüğü, “sol Kemalist” bir girişime hazırlananlara düşmüştü.”¹⁶⁷⁰

12 Mart muhtırası ile zinde güçler ancak ordu vasıtası ile köktenci bir düzen değişikliğine gidilebileceği yöndeki iddianın doğruluğunu sorgulamaya başlamışlardır.

4.5.1.Yeni Bir Müdahaleye Doğru: Aşırı Siyasallaşmış Toplum, Krizdeki Siyaset ve Ekonomi

Şevket Süreyya’nın 12 Mart muhtırasından önce yazdıklarında onun gazetedeği fikri mesaisinin de özetini bulamak mümkündür. Şevket Süreyya da Adalet Partisi iktidarına yönelik değerlendirmelerinde bir bakıma 27 Mayıs sonrası ordunun müdahil olduğu bir sistemde siyasi istikrarsızlığın sürekli bir rejim krizi yaratma potansiyeline vurgu yapmıştır. Sağ muhafazakâr iktidar dışında özellikle bu istikrarsızlığın önemli unsurları olan işçi sınıfı ve üniversite gençliği hakkında çok

¹⁶⁶⁸ Karaca, *Cumhuriyet Olayı*, s.141.

¹⁶⁶⁹ İlhan Selçuk, *Ziverbey Köşkü*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 59-71.

¹⁶⁷⁰ Belge, *Militarist Modernleşme*, s. 638.

sayıda yazı yazmıştır. Nihat Erim hükümetleri döneminde toprak reformu tekrar gündeme gelince bu konu hakkında sorunu tarihsel bağlamda ele alan yine çok sayıda yazmıştır. 27 Mayıs sonrasının temel sloganı olan köklü sosyo-ekonomik reformlarla hızlı bir ekonomi kalkınma hiçbir iktidar tarafında hayata geçirilemediğinden Şevket Süreyya mevcut sosyo-ekonomik sorunların çözülebilmesi adına toprağa yeniden yerleşme ve toprağın yeniden fethi ismini verdiği ve tarımın reorganizasyonu ile kapitalist gelişmenin sosyal arazlarını gidermeye hedefleyen bir de formül ortaya koymuştur. Bu formül, Yön dergisinde Türk Sosyalizmine dönüşen Kadro dergisindeki kapitalizm ile sosyalizm arasında devletçi kalkınma ideolojisi formülünün de yeni biçimi olmuştur.

Yukarıda 27 Mayıs'ın sanayi burjuvazisi, işçi sınıfı ve kentli orta sınıfların DP karşıtlığında biraya gelen bir toplumsal temele dayandığı ifade edilmişti. 12 Mart ise 27 Mayıs darbesini mümkün kılan bu iktidar bloğu içindeki işçi sınıfı ile sanayi burjuvazisinin 1960'ların sonlarına gelindiğinde güçlerini arttırmaya başlamaları ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve sınıfsal bir sürecin ürünüdür. Bu süreçte 1960'larda NATO-ABD karşıtlığı ekseninde şekillenmiş anti-empyralist bir söylem ile dünyadaki 1968 rüzgarından etkilenen siyasal gösteri, protesto ve mitinglerden üniversite işgalleri ve silahlı eyleme yönelen üniversite gençliğinin rolü de ihmal edilmemelidir.¹⁶⁷¹

Artan toplumsal hareketlilik ve solun bu hareketlilikte etkili olması ve kendine zemin bulabilmesi 1960'ların sonlarına gelindiğinde aşırı siyasallaşmış bir toplum manzarası ortaya koymuştur: "Toplumun her kesimini saran hak arama, örgütlenme ve mücadele arzusu ile bunula bağlantılı sol, sosyalist fikir ve örgütlenmelere yöneliş. Bu olağanüstü dalga 1965-80 döneminin özgün niteliğidir. İrili ufaklı, bazen devasa boyutlarda gösteri, direniş, grev, toprak işgali, protesto vb. biçiminde kendini gösteren eylemlilik hali, bu özgünlüğün hemen her gün izlenebilen tezahürleridir."¹⁶⁷²

27 Mayıs sonrasında kurduğu koalisyon hükümetleri ile İnönü anayasanın öngördüğü köklü sosyo-ekonomik ve kültürel reformları sağ muhafazakâr siyaset karşında hayata geçirememiştir ve ordudaki radikal unsurlarının hareketliliği ile dış

¹⁶⁷¹ Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, s.168-169. İşçi sınıfı ile sanayi burjuvazisinin güçsüz olduğundan dolayı 1960 sonrası süreçte asker-sivil bürokrasi ve aydınlar iktidar mücadelesi ve bloğu içinde yer alabilmişlerdir. Keyder'e göre "kapitalist üretim tarzına özgü sınıf mücadelesi, henüz toplumsal dönüşümün motoru olmamıştı." Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 184.

¹⁶⁷² Vehbi Ersan, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12.

politika sorunları da bu durumu giderek CHP için zorlaştırmıştı. Dolayısıyla 27 Mayıs darbesi ile özdeşleştirilen İnönü liderliğindeki CHP'nin bu dönemde siyasi süreci normalleştirme işlevini yerine getirdiği söylenebilir.¹⁶⁷³

Yine bu dönemde büyümeye en büyük katıyı sanayi sektörü yapmakta ithalat artmakta ihracatın payı ise giderek azalmaktaydı. Yatırım malları üretimine gereken önem verilmemiş Ara mallar ile dayanıklı tüketim mallarının yabancı patentlerle üretilmesi tercih edildiğinden kronik bir cari açık ve ithalata bağımlılık ortaya çıkmıştır. Yurtdışındaki işçi dövizlerinden başka dış kredi sağlanamaması bu ithalatı karşılayacak bir döviz sıkıntısına yol açmıştır. İç pazara yönelik tüketimin sınırına ulaşılması ile tarım dışında ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisine ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁷⁴

İthalata dayalı bu sanayileşme çok geçmeden döviz darboğazı ile karşılaşınca iç pazarın genişlemesine dayalı ithal ikameci modelde bir çıkmaza girdi. Adalet Partisi sanayi burjuvazisine ağırlıklı olarak temsil edildiği, tarım ve ticaret burjuvazini de içeren; ama aynı zamanda popülist politikaları ile işçi ve köylüye de uzak durmayan bir tabana sahipti. Bu bir bakıma bütün toplumsal sınıflara hitap etmeye çalışan kalkınmacı popülist yeni bir hegemonya projesi idi. 1960'lı yılların sonunda gelindiğinde ise bu hegemonya da etkisini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle toplumun her kesim ve katmanını saran hareketlilik ve eylemlilik hali, solun yükselişi, ithal ikameci sanayileşme modelinin tıkanması ile Adalet Partisi içindeki ortaya çıkan hizipleşme ve çatışmalar 12 Mart Muhtırasına giden yolu döşeyecekti.¹⁶⁷⁵

Şevket Süreyya Cumhuriyet gazetesinde düzenli olarak yazmaya başladığında Türkiye her anlamda istikrarsız bir ülke görünümündedir. Üniversite gençliği 1968 yılından sonra artan şiddet eylemlerine yönelmekte ve işçiler 15-16 Haziran 1970 mitinginde somutlaşıp sembolleşecek bir güce kavuşmakta, bürokrasi, hâkim, savcı ve öğretmenler yürüyüşler düzenlemekte, köylüler, toprak işgallerine girişmektedir. Süleyman Demirel “sokaklar yürümekle eskir mi?” diyerek bu durumu normalleştirmeye ve aynı zamanda, 1961 anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceği

¹⁶⁷³ Süleyman İnan, “İhtiyar Paşa” İnönü (1960-73)”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Haz. M.K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 474-475.

¹⁶⁷⁴ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss. 119-133.

¹⁶⁷⁵ İsmet Akça, “12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik Otoriterizm”, *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*, Haz. M.Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017, s. 254-255.

argümanına sarılarak iktidarını bütün bu süreç ve sorunlardan azade kılmaya çalışmaktadır. Öte yandan da Demirel, bu eylemlere ve sola karşı ülkücü komando taburları ile milis güçlerinin saldırılarına ses çıkarmadan dolaylı olarak bunları teşvik etmekte siyasal istikrarsızlığı daha da tırmandırmaktadır.¹⁶⁷⁶

1969 seçimlerinde de iktidarını devam ettiren Adalet Partisi kötüleşen ekonomi, siyasallaşan bir toplum, şiddet eylemlerini artıran bir gençlik karşısında etkili bir yönetim sergileyemezken parti içi bölünme ve kavgalarla iyice güçsüzleşmiş hatta daha sonra Demokratik Parti'yi kuracak isimler Demirel'in hazırladığı bütçeye muhalefet ile birlikte ret oyunca verince Demirel Hükümeti de düşecektir.

Bu dönemde Türkiye, İşçi Partisi ile doktriner ve sınıfsal temelde bir siyaset ve muhalefet anlayışı ile tanışırken aynı zamanda Demokrat Parti gibi bütün muhafazakâr grup ve zümreleri temsil etme iddiasındaki sağ hegemonik söylem parçalandı ve bu sağ parçalanma muhafazakâr, milliyetçi ve İslamcı temelde ideolojik olarak farklılaşan bir siyasal partiler yapılanmasına yol açtı. Ferruh Bozbeyli önderliğinde Demokratik Parti 18 Aralık 1970 tarihinde, Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi 26 Ocak 1970 tarihinde kuruldu. Alpaslan Türkeş'in 1965 yılında genel başkanlığa seçilmesinden sonra CKMP 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi adını aldı.¹⁶⁷⁷

1945 yılında Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi içinden çıkması gibi bu dönemde CHP kendi içinde önce Turhan Feyzioğlu ekibinin Güven Partisi'ni daha sonra Kemal Satır'ın Cumhuriyetçi Parti'sini çıkardı.¹⁶⁷⁸

Siyasi yelpazenin 1960'lı yılların sonunda bu kadar çeşitlenmesi beraberinde belirli bir program, doktrin ve fikir mücadelesi içinde birbirleri ile yarışan bir siyasal sistem yaratmamıştır. Şevket Süreyya'ya göre de: “Neticede bugün de parlamentoda, hiçbir parti program mücadelesi yapmaz. Çünkü programların hepsinde aynıdır.

¹⁶⁷⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, ss. 414-417, s.425-432; Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze*, ss.186-197.

¹⁶⁷⁷ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, s.154-155, s.152-153; s.101-102; Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili*, s. 362-363, s. 382, s. 403.

¹⁶⁷⁸ Cumhuriyetçi Parti 4 Eylül 1972 tarihinde Ecevit'in CHP genel başkanlığına seçilmesine tepki olarak Kemal Satır ve arkadaşları tarafından kuruldu ve yine 12 Mayıs 1967 tarihinde yine Ecevit'in “Ortanın Solu” söylemine karşı çıkan Turhan Feyzioğlu ve kırk yedi arkadaşı tarafından kurulan Güven Partisi ile 4 Mart 1973 tarihinde birleşip Cumhuriyetçi Güven Partisi adını aldı. *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, s. 147, s. 148, s.154-155; Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili*, s. 328. Bu partiler CHP'nin sola kaymasına yönelik devletçi ve muhafazakâr bir tepki olarak da görülebilir. CGP Daha sonra kurulacak birinci Milliyetçi Cephe hükümetinde de yer almıştır.

Kısacası, bizde partiler, birbirlerinin karnından doğarlar. Ve bu doğumda, siyasi fikirleri prensipler, yeni partileri birbirlerinden ayıran değerler yoktur. Sadece küskünlükler, şahıs kaprisleri, her türlü siyasi fikir ve prensiplerin üstünde rol oynar.”¹⁶⁷⁹

Neticede popülist kalkınmacı DP siyasetinin iktidarının henüz üçüncü yılında kriz sinyalleri vermesi gibi Süleyman Demirel’in Adalet Partisi de 1968 yılına gelindiğine siyasal ve ideolojik olarak farklılaşmış toplumsal ve ekonomik sınıflar ve grupların mücadelesi içinde benzer bir süreçle baş başa kalmıştır. Şevket Süreyya 1970’lerde Cumhuriyet gazetesinde yazmaya başladığında Başbakan Demirel’dir. 22 Mart 1976 tarihinde gazetede ki son yazısını kaleme alırken de Milliyetçi Cephe koalisyonun Başbakanı olarak Demirel yine iktidardadır. Bir anlamda Demirel siyasi istikrarsızlığın istikrarlı bir sembolü olmuştur. 1960-76 arası dönemde Şevket Süreyya köklü sosyal ekonomik reformları hayata geçirecek istikrarlı ve güçlü hükümet arayışı içinde iken ülke genelde koalisyon, reform ve seçim hükümetleri eli ile yönetilmiştir.

4.5.2.Demagoji, Oligarşi ve Faşizm

Şevket Süreyya’nın 13 Mayıs 1970 tarihli “Nereye Gidiyoruz” başlıklı yazısı Türkiye hakkında karamsar bir tablo çizmektedir. O, temel eleştirilerini siyaset kurumu ve mekanizmasına yöneltmiştir. İktidarı ve muhalefeti ile sen-ben kavgasına düşen siyasi oligarşi ülke meseleleri ile değil kendi meseleleri ile ilgilenmektedir; ama üniversite, meslek teşekkülleri, fikir toplulukları, sendikalar ve şahsiyetli basın organları ile mahalle ve köy kahveleri ülkenin gidişatından endişe etmekte kendilerine “Nereye Gidiyoruz?” diye sormaktadır.¹⁶⁸⁰ Gamsız ve demagog siyasetçi bu durumda rahat; ama sağduyulu insanlar huzursuzluk içindedir. Bu endişe ve huzursuzluk nereden gelmektedir.?

Şevket Süreyya on bir madde halinde “Temeldeki Çöküntüler” başlığı ile bu endişe ve huzursuzlukları şöyle özetlemiştir: Türkiye hızlı bir kapitalistleşme ve bununla bağlantılı olarak hızlı bir sınıflaşma içerisinde. Toplum yapısında tehlikeli sosyal tezatlar birikmekte ve bu gidişat hem iktidar hem de muhalefet tarafından teşvik edilmektedir.

¹⁶⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Küskünler Partileri”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1972, s. 2.

¹⁶⁸⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Nereye Gidiyoruz?”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1970, s. 2.

Bu hızlı ve başıboş sınıflaşma er geç ülkeyi kanlı sınıf kavgalarına sürükleyecektir. Bütün müesseseleri itibarsızlaşan, halkın giderek devlete duyduğu güven ve saygının azaldığı Türkiye şu anda belki de halkın devlet ile karşı karşıya kalabileceği bir kopmanın eşiğine gelmiştir. Köyden şehre göç, rasyonel bir sanayileşme politikası çerçevesinde tanzim edilmediğinden, şehirlerde plansız bir şekilde genişlemeye ve büyümeye köylerin de tenhalaşmasına yol açmaktadır. Bir sanayi şehri olmayan Ankara'nın dört bir tarafı gecekonduyla sarılmıştır.

Bu durum İstanbul, İzmir ve Adana gibi diğer şehirlerde de yaşanmaktadır. Hükümetin bu politikası köy ve şehirde sağlıklı bir yerleşim planının geliştirilmesine imkân vermemektedir. Sanayi ülke sathına eşit bir şekilde yayılmamış aksine belirli bölge ve şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bu da şehrin doğal büyümesi değil kanserleşmesi anlamına gelmektedir. İzmit Körfezi gibi Akdeniz bölgesinde iklim, doğal güzellik açısından benzersiz, turistik alan olarak değerlendirilmesi daha uygun olacak yerlerde sanayi tesisleri kurulmaktadır.

Bu konuda Adalet Partisi'nin affedilmez bir sorumluluğu bulunmaktadır. Doğal güzellikler arsa spekülörleri için yağma ve talana açılmaktadır. Süleyman Demirel bu alanda mirasçısı olduğunu iddia ettiği Adnan Menderes'in mezarında kemiklerini sızlatmıştır. Muhafazakâr siyaset estetik bir şehircilik anlayışı geliştirememiş olsa bile yine de Menderes'in romantik düzeyde şehirlere yönelik belirli bir ilgisi vardı ve o Demirel gibi kıyıları ve doğal güzelliklere ihanet içinde değildi.

Ülkenin diğer bir temel sorunu Doğu'nun kalkınmamış olmasıdır. Bölgenin, insan emeği ile insan haysiyetini aynı anda ele alabilen rasyonel bir müdahaleye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu anlamda bölgede mevcut büyük zirai devlet işletmelerinin yanında küçük toprak mülkiyetini kökleştirmek ilk tedbirlerden biri olabilir. Bunun için asrılar sürecektir kadastro çalışmalarını beklemeden, toprak reformunu zirai reform olarak tasvir eden edebiyatın arkasına saklanmadan, üretimi teşvik edecek bir ekonomi yaklaşımı geliştirilerek buradaki ağa, bey, şeyh ve tarikat nüfuzu buna dayanarak işleyen siyaset mekanizması da tasfiye edilmelidir. Doğuya teknik, kültür ve sanayi götürülerek bölgenin boşaltılması ve tenhalaşmasının önüne geçilmelidir.

Ayrıca Türkiye'de demokrasi 1945 yılından itibaren işleyiş ile Güney Amerika tipinde bir oligarşiye dönüşmüştür. Türkiye bugün Güney Amerikalılaşmak tehlikesi

ile karşı karşıyadır.¹⁶⁸¹ Türkiye artık demokrasiden oligarşiye dönüşen dinamiği ile Batılı bir düzeni gerçekleştirme idelinden uzaklaşmıştır. Güney Amerika'nın tarihsizliği ve devlet kurma tecrübesinin yokluğunda oligarşik bir karakter kazanması normal sayılsa da Türk milletinin üç bin yıllık saltanat tecrübeleri düşünüldüğünde Türkiye'nin nasıl bir haysiyet kırıcı durumda olduğu daha açık anlaşılır. Üstelik Amerika Güney Doğu Asya'da orduları ile Güney Amerika'da ise otokratik, plütokratik uydu yönetimleri ile de bölgeyi sürekli istikrarsızlaştırmaktadır. Yarı-sömürge bir geçmişten gelen Türkiye emperyalizme karşı bir milli kurtuluş hareketi verdikten sonra tekrar bu sömürge tuzağına düşmemeliydi.

Oligarşi kumarbaz, müsrif bir azınlığa hizmet eden bir düzen demektir. Türk milleti gibi mazisi, haysiyeti ve sağduyusu olan bir millete yakışacak bir elbise değildir. Demagog diktatör yaratır, ama milli kurtuluş hareketinden gelen haysiyetli bir önder, sözcü ve teşkilatçı yaratamaz.

Türkiye'de her ilerici hareket ve reform teşebbüsü komünistlik olarak etiketlenmekte, komünist olduğu iddia edilen örgüt ve kişilerin de dışarıdan maddi yardım gördükleri hep ileri sürülmektedir. Devletin ve iktidarın üst düzey sorumluları yaptıkları açıklamalarla bu antikomünizmi göz göre göre beslemektedirler. Komünizm suçlaması bu bağlamda Türk siyasetinin ondan vazgeçemediği oldukça işlevsel bir argümandır. Yine bu çevrelere göre komünistler ülkeyi Amerika'nın siyasi, iktisadi ve askeri hegemonyasından kurtararak bu kez de Sovyetlerin kucağın atmak istemektedirler.

¹⁶⁸¹ Önce Avrupa daha sonra Kuzey Amerika tarafından yüzyıllarca sömürmüş ve hala da sömürülmeye devam eden Latin Amerika'yı Şevket Süreyya bu dönemde Türkiye ile sıkça kıyaslamaktadır. Türkiye mevcut kapitalist düzende gelişmeye devam ederse Latin Amerika'dan bir farkı kalmayacaktır. E. Galeano Latin Amerika'nın durumunu şöyle dile getirmektedir: "Bugün, 1970'lerin sonunda, bu kıtada yaşayan iki yüz seksen milyon insandan elli milyonu işsiz ya da gizli işsiz ve yaklaşık yüz milyonu da okuma yazma bilmiyor. Latin Amerikalıların yansı kümeden beter barakalarda yaşıyor. Latin Amerika'nın en büyük üç pazarının, -Arjantin, Brezilya ve Meksika'nın- toplam nüfusları herhangi bir Avrupa ülkesinin nüfusunu kat kat aştığı halde toplam tüketim gücü, Fransa ya da Batı Almanya'nın tüketim gücüne yetişemiyor. Nüfusu itibarıyla Latin Amerika, II. Dünya Savaşı öncesine oranla daha az gıda maddesi üretiyor; adam başına ihracat oranı, 1929 büyük ekonomik bunalımı arifesine göre üçte iki azalmış durumda. Sistem, yabana patronlar bakımından -ve tabii, ruhunu Faust'un yüzünü kızartacak kadar düşük bir fiyata Şeytan'a satmış olan bizim komisyoncu burjuvazimiz bakımından- son derece akla uygun bir sistemdir. Ama onların dışında kalan herkes açısından öylesine akıldışıdır ki, geliştikçe, tüm dengesizlikleri, gerilimleri ve çelişkileri de gelişip sivrilmekte ve bir kat daha can aha hale girmektedir. Bağımlı ve gecikmeli olan ve latifundi* düzeniyle eşitsiz toplum yapısı içinde süregiden sanayileşme de, işsizliğin çözümüne yardıma olacağı yerde büsbütün yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Yoksulluk artıp genişlemekte ve zenginlik belirli noktalarda yoğunlaşmaktadır..." Eduardo Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, çev. R. Hakmen-A. Tokatlı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.17.

Oysa Türkiye üç bin yıllık egemenlik tecrübesine sahip bir ülke olarak başka ülkelerin kucağında değil esarete ve bağımlılığa yol açmayacak ittifaklar yaparak kendi özgür bayrağı altında yaşayabilecek birikim ve kapasiteye sahip bir devlettir. Muhalefet milli egemenliği ve bağımsızlığı zedeleyici birtakım ittifaklarla girişmiş ise iktidardan havada kalan suçlayıcı itirazlarla değil somut belge ve kanıtlarla hesap sormalıdır.

İrtica saldırgan ve cahil kalabalık yaratmak isteyen bir akım olarak topluma yeni hiçbir şey vaat etmemektedir. İrtica dinden ayrılmalı, din işi mabetlere ve vicdanlara bırakılmalı cehaleti teşvik eden din ticareti ile mücadele edilmelidir.¹⁶⁸²

Şevket Süreyya böylece Cumhuriyet gazetesindeki mesaisinin başında kendi açısından bütün meseleleri “Nereye Gidiyoruz?” sorusu ile özetlemiştir. Bu yazı 12 Mart öncesi ülkenin içinde bulunduğu koşulları yansıtmaları ve ayrıca Şevket Süreyya’nın daha sonra ele alacağı meseleleri derli toplu sunması ve yine bu meseleleri değerlendirme tarzını ve yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Cumhuriyet gazetesinde yukarıda sıraladığı “Temeldeki Çöküntüler”in kaynağı olan sorunları ayrıntılandırıp çeşitlendirerek tekrar tekrar dile getirmiştir.

Şevket Süreyya’ya göre ülkenin geleceğini belirsizleştirerek sağduyulu vatandaşları endişeye sevk eden şey ülkenin bir rejim buhranı içinde bulunmasıdır. Oysa ana muhalefet lideri İnönü’ye göre rejim buhranı yoktur. Demirel’e göre de ülke siyaseten, iktisaden istikralı ve nurlu bir kalkınma içindedir. Eski ve yeni siyasetçi, Şevket Süreyya’ya göre ülke gerçeklerinden habersizdir. Ülke de çok açık bir hükümet değil rejim krizi bulunmaktadır. Bu kriz anayasa üzerinde odaklanmıştır.

¹⁶⁸² Şevket Süreyya 1970’li yıllarda İslamcı hareketin yükselişe başlaması ile birlikte bu konuda pek çok yazı kaleme almıştır. Muhafazakarlık gibi de İslamcı siyaset de onun için gericilik ve tutuculukla özdeşdir. 1960’lı yıllarda Adalet Parti’sinin önemli popülist argümanlarından biri olan din daha sonra kurulacak ve isim değiştirecek (N. Erbakan’ın Milli Nizam ve daha sonra Milli Selamet Partisi ile Alparslan Türkeş’in liderlik koltuğuna geçmesi ile Milliyetçi Hareket Partisi) partiler tarafından sahiplenilecektir. Şevket Süreyya milli irade bahane edilerek dinin siyasete alet edilmesine karşıdır. Bu dönemde TBMM’de bir mescit açılması tartışmaları yapılırken Şevket Süreyya’nın bu konu ile ilgili önerisi onun dine yaklaşımının en açık örneğini verir. Ona göre Ziya Gökalp’in altmış yıl önce “Vatan” başlıklı şiirindeki ezanın Türkçe okunması dileğini Mustafa Kemal 1930’lu yıllarda hayata geçirmiştir. Dolayısıyla bütün siyasi partiler Mustafa Kemal’in bu önemli reformunu hatırlayarak ve onun anısına saygı duyarak açılacak mescitte ezanın Türkçe okunmasını istemelidirler; ama mevcut parlamento ve siyasal sistemin işleyişinde etkili ve güçlü olan popülist sağ muhafazakâr siyasetin “milli irade”ye sığınarak böyle bir şeye cesaret edebilmesi mümkün değildir. Şevket Süreyya Aydemir, “Parlamentoda Çoğunluk Herşey Demek Değildir.”, *Cumhuriyet* 1 Mart 1971, s.2. bu konu hakkında diğer yazıları için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, “Cehalet Şahlanırsa!”, *Cumhuriyet* 22 Şubat 1971; “Yeni Yönelişler”, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1973; “Yol ve Bataklik”, *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1973; “İslam Kongresi”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1973; “Kıyamet Alametleri”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1974.

Bu noktada Şevket Süreyya hükümet buhranı ile rejim buhranını birbirinden titizlikle ayırmakta anayasanın uygulanmaması ve küçümsenmesinden kaynaklı bir rejim buhranı olduğunu özellikle belirtmektedir. Bu buhran ilerici güçlerle tutucu güçler arasındaki mücadeleden kaynaklanmaktadır. Bir taraf 27 Mayıs'ın en önemli kurumu 1961 anayasasını sahiplenirken diğer taraf ülkenin içinde bulunduğu koşullardan 1961 anayasasını- güçlü bir hükümet icrasına imkân tanımadığından yakınlardan- sorumlu tutarak onu değiştirmek için çırpınmaktadır.

27 Mayıs öncesinde de açık bir rejim buhranı vardı ve bu buhran yeni bir anayasa yapılarak aşılmıştı. Bugünkü buhran koşulları içerisinde anayasaya yönelik bir müdahalenin anarşi mi?, faşizm mi?, otokrasi mi?, teokrasi mi? veya bir dış destekli iç savaş mı? doğuracağı belli değildir. Üstelik yüksek hakimlerden, toplum polislerine kadar bütün örgütlü kesimler ayaklanma halindedir. Üniversite hocaları, öğrenciler, işçiler meydanlarda, fakülteler ve fabrikalar, kırsalda köyler işgal edilmekte bütün bu direnişçilere karşı iktidar, jandarma ve polis gücü kullanmakta, Kanlı Pazarlar¹⁶⁸³ düzenlemekte neticede toplumsal patlamaların gerçek sebeplerini analiz edemediği gibi kökü dışarıda tahrikler, günübürlük geçici olaylar olarak niteleyip hafife almaktadır.

Siyaset kurumu oligarşik yapılanması içinde itibarsızlaşmıştır. Bu da iyi niyetle başlanan 1945 sonrası çok partili rejimin doğal bir sonucudur. Mevcut hükümetin kalkınma olarak övündüğü şeyler yol ve fabrika yapmak artık her ülkenin programına aldığı sırdan işlerdir ve üstelik bazı ülkelerin kalkınma hızı Türkiye'den de yüksektir. Ayrıca bu ülkelerde kalkınma Türkiye'deki gibi köylerin gelişi güzel boşaltılmasına ve şehirlerin kanserleşmesine sert sınıf kavgalarına yol açacak başıboş bir kapitalist gelişme modeline dayanmamaktadır. Oysa Türkiye'de para değeri istikrarsız, fiyatlar oynaktır, dış ödeme ve dış ticaret dengesi açık vermekte ve dış yardımlarla geçinen bir

¹⁶⁸³ 16 Şubat 1969 tarihinde Komünizmle Mücadele Derneği ile Milli Türk Talebe Birliği'nin sağcı militanları Türkiye'ye gelen ABD 6. Filo'sunu protesto eden işçi ve öğrencilere "komünistlere gereken dersi vermek" üzere saldırmıştır. Polis bu saldırılara herhangi bir müdahalede bulunmamış olaylarda iki kişi ölmüş yaklaşık iki yüz kişi yaralanmıştır. Bu organize saldırı hakkında doğru dürüst bir soruşturma açılmamış ve istifası istenen dönemin AP'li İçişleri Bakanı Faruk Sükan olup bitene karşı kayıtsız kaldığı gibi suçun solcu göstericilerde olduğunu ileri sürmüştür. Bu olay Kanlı Pazar olarak bilinmektedir. Bu olay sola karşı devletin 1970 sonrasında artacak baskı ve sindirme hareketinin habercisi olması açısından da önemlidir. *Cumhuriyet Ansiklopedisi c.3, 1961-1980*, Yay. Kur. Hasan Ersel vd., YKY, İstanbul, 2005, s. 215.

ekonomi açıklarını kapatmak için emeklilerin maaşlarına kadar el uzatmak durumunda kalmaktadır.¹⁶⁸⁴

Şevket Süreyya 27 Mayıs'ın onuncu yıl dönümünde kaleme aldığı yazıda daha önceki değerlendirmelerini yineleyerek 1876-1908 1918 süreçlerinde ordunun bir müdahale etme geleneği bulunduğunu bu geleneği devam ettirme düşüncesi içinde samimi ve temiz duygularla hareket ettiğini belirterek 27 Mayıs kadrosunu saygıyla anmıştır. Bu kadro yurdu kardeş kavgasına sürükleyen ve meşruiyetini yitirmiş bir siyasi iktidara zamanında müdahale edebilmişti; ama güçlü bir lidere, ihtilal sonrası için ayrıntılı bir programa ve bu programı uygulayabilecek geniş bir teşkilata sahip değildi.

Dolayısıyla bu durumda her ihtilalin başına gelen 27 Mayıs için de vuku bulmuş ve ihtilal kadrosu parçalanmıştır; onun ortaya koyduğu sosyal hukuk devletinin teminatı olan ama Adalet Partisi'nin kapitalist oligarşik düzeni daha da güçlendirmek için sürekli budamaya çalıştığı 1961 Anayasası bugünün ve geleceğin garantisi olarak ortada durmaktadır.¹⁶⁸⁵

15 Haziran 1970 tarihindeki yazısında Adalet Partisi içindeki anlaşmazlık ve hizipleşmeleri de yine anayasa açısından ele almıştır. Adalet Partisi'nin 2-7 Haziran 1970 tarihinde beş gün süren meclis grup toplantısında parti içindeki hizipleşme ve çekişmeler ele alınmıştır. Toplantı bittiğinde yapılan açıklamada parti grubu ülke de huzur ortamının bozulmaması ve anayasal demokratik düzenin zedelenmemesi adına Süleyman Demirel'in yanında bulunduğu bildirmiştir. 12 Mart'a giden süreçte Adalet Partisi en büyük işçi sınıfı eyleminin arifesinde ve öğrenci olaylarının ortasında kendi içindeki sorunlarla boğuşmaktadır.

Şevket Süreyya'ya göre Adalet Partililerin anayasaya sadakat vurgusu yapması partinin son dönem eylem ve uygulamaları ile hukuksal çerçevenin dışına taşma eğiliminde olması düşünüldüğünde önemsenmelidir. Şevket Süreyya için Adalet Partisi'nin temel sorunu anayasaya uymaması ve onu uygulamaya direnmesindedir.

¹⁶⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Rejim Buhranı Nedir?", *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1970, s.2.

¹⁶⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, "27 Mayıs ve Bir İhtilalin Anatomisi", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1970, s.2. 27 Mayıs Şevket Süreyya için önemlidir. 27 Mayıs'ın yıldönümlerinde genelde yazmaya çalışmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, "Zaman Değerlendirecek", *Cumhuriyet* 28 Mayıs 1973; "Bir İhtilal ve Yapısı", *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1974. Son yayınlanan eserinin de (İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali) konusunu yine 27 Mayıs oluşturmaktadır. Kitap Enver Paşa biyografisinden sonra 1973 yılı Kasım içerisinde yayınlanmıştır. Şevket Süreyya biyografilerinde ele aldığı tarihsel sürecin özet bir değerlendirmesinin uzantısında 1960 sonrasındaki gelişmeleri ele almıştır.

Kendi içindeki tartışma ve sorunlarla mücadele eden dolayısıyla kısmen de olsa iktidar disipliniyi yitirmiş bir parti acaba anayasaya ne kadar sadık kalabilir: “Halbuki bizim Anayasamız, devletimizin, bir sosyal devlet olarak düzenlenmesini ve bunu düzenleyen hukuk müesseselerine dayandırılmasını hedef tutan bir Anayasa’dır. Aynı zaman da laik, yani her türlü teokratik akım ve otoritelerin, devlet gidişatını etkilemesini önleyen bir Anayasa’dır. Her türlü sınıf ve zümre menfaatlarının devlet yapısına hâkim olmasına karşıdır. Bu Anayasa içinde şuurlu bir iktidar memleketin oligarşi istibdadına bunun sonunda da faşizme ve en sonunda da anarşiye kaymasını pekâlâ önleyebilir. Anayasa zedelenirse Anayasa’nın ilerici müesseseleri, dayanakları kaybedilecek demektir. Özetle milli bünyemizi içinden kemiren, milli bünye içinde sosyal sınıf kavgalarının hızla gelişmelerini besleyen bugünkü oligarşik akımlarla bu Anayasa’nın ruhuna dayanarak mücadele etmek, cesaret verici bir ümittir.”¹⁶⁸⁶

Artan öğrenci eylemleri ve bütün toplumsal tabakalara dek uzanan hareketlilik anayasanın öngördüğü sosyal devlet ilkesinin benimsemeyen iktidarın sosyo-ekonomik tercihlerinden kaynaklanmaktadır; ama daha derinde problem ülkenin kendine özgü bir kalkınma politika ve stratejisi geliştirememiş olması ile alakalıdır. Sadece kapitalist bir gelişmeyi dolayısıyla ekonomik büyümeyi teşvik eden pragmatist politikalar ile sosyal patlamaların ve sorunların önüne geçilebilmesi mümkün değildir. Bütün bunlara biraz da entelektüel ve bilimsel açıdan yaklaşılmalıdır. Bu işte de öncü Gazi Mustafa Kemal olmuştur. Mustafa Kemal bir inkılabı başlamış; ama onu tamamlayamamıştır.

1930’ların kriz koşullarında devletçilik teşebbüsleri ile Türk İnkılabı kendi kalkınma yolu bulmuş gibi olmuş ve bu sayede para fiyatında istikrar, dış ticaret ödeme ve bütçe dengesi sağlanmış, Sümerbank ve Etibank gibi önemli devlet teşekkülleri yaratılabilmişti.

Bu işletmeler belki daha uzun vadede memleketin her yerine milli vasıflı, dengeli, sosyal adaletsizliğe yol açmayan ve karma ekonominin iç çelişkilerini düzenleyebilen ve neticede imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratabilmenin siyasi ve iktisadi sosyal prensiplerini ortaya koyabilecekti; ama “yarı sömürgecilikten, milli vasıflı ve sınıf kavgalarının muhakim bir kudret teşkil etmediği bir ekonomiye geçebilmenin ilmi” ve ideolojisi yaratılamamış Mustafa Kemal’in inkılapçı bir kadro

¹⁶⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir “Yirmi Dört Saatlik Barış”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1970, s. 2.

oluşturmak için kurduğu parti de olayların akışına kapılarak öncü vasfını yitirmiştir. Bu durumda Türkiye şimdi sosyal yapıda hızla sınıflaşmak sorunu ile yüz yüze kalmıştır ve geri kalmış bir ülkede hızla sınıflaşma demek: “O ülkenin iktisadi ve sosyal yapısının, demokrasi yerine oligarşiye sürüklenmesi demektir. Oligarşi ise bir düzendir ki, onda sosyal çelişmeler hem kentte, hem köyde güçlenir. Oligarşide rüzgârlar ekilir, sonra fırtınalar biçilir. İşte bizi idare edenlerden istediğimiz entelektüel kavrayış şimdilik bundan ibarettir.”¹⁶⁸⁷

Memlekette sanayileşme ve sanayileştirme müsrif ve kumarbaz başıboş bir oligarşinin elindedir. Köyler boşaltılmakta, köylü anormal ve sağlıksız bir şekilde büyüyen şehirlerin etrafındaki gecekonduılara yerleşmekte ve burada ne köylü ne şehirli, deklase kalabalıklar halinde yaşamakta ve geleceğin sosyal buhranlarının kadrolarını oluşturmaktadır. Sanayi plansız ve hatalı olarak çoğunlukla turistik bölgeler olarak değerlendirilmesi gereken kıyı ve yeşil alanlara kurulmaktadır.

Ankara, İzmir, Adana ve İstanbul gibi zaten kalabalık şehirler daha da kalabalıklaşmakta, sanayi yatırım tercihleri ülkenin bütünü gözetilerek yapılamamakta, Eskişehir, Konya, Bitlis Ovalarında, Sakarya, Kızılırmak Fırat ve Dicle vadilerinde alternatif yerleşme ve sanayileşme şekilleri olabileceği düşünülmemektedir. Bu sanayi de montajcı bir karakterdedir. Türkiye’de sokakları dolduran otomobiller zenginlik ve refah diye gösterilmekte oysa ülkenin otomobilin kendisi, yedek parçası ve akaryakıtı için dışarıya hep döviz ödediği de unutulmamaktadır. İktidar yaptığı devalüasyonu ve aldığı milyar dolarlık dış borçları zafer gibi göstermekte ülkeyi iktisadi ve mali esaret altına sokmaktadır.

Şevket Süreyya’ya göre Çin, Tanganika ve Bolivya gibi ülkelerde bugün sanayileşmekte hatta Mısır bu sanayileşmeyi borçsuz ve devalüasyona gitmeden planlı bir tarzda diğer ülkelere örnek olacak şekilde sürdürmektedir ve Sovyet ülkelerinin sanayileşme hızı da Türkiye’nin çok ilerisindedir. Türkiye bu durumda çağdaş sömürgeciliğin yeni adı ve düzeni olan süper kapitalizmin en tipik kurbanı durumundadır. Siyaset sadece oya, sokağa ve cehalete boyun eğmek değildir. Cumhuriyeti ve inkılapları sokak istememişti.

¹⁶⁸⁷ Şevket S. Aydemir, “Yakın Tarihimizdeki Bir Yetersizlik”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1970, s. 2.

Mustafa Kemal ilerleme ve sanayileşmeden bahsederken de sokağı düşünmemiştir. Siyaseten ve iktisaden tam bağımsız bir devlet kurmayı ve bunu yaparken de yine kapitülasyonlar vererek mali esaret altına girmemeyi, Türk parasını itibarsızlaştırmamayı, buğday için dışarıya el açmamayı hülasa tekrar emperyalizmin kulu ve kölesi haline gelmemeyi öngörmüştü.

O bu bağlamda gerçek bir milliyetçi idi. Gelineen noktada Türkiye ise iktisaden bağımlı, idare ve ekonominin oligarşinin kapkaççı sömürsünün pençesinde inlediği, eğitimin giderek laçkalaştığı, devlet idaresinin ise bürokratik bir bağınazlığın elinde olduğu, siyasetin ise profesyonel politikacı ile demagojiye dönüştürüldüğü bir ülke görüntüsündedir. Mustafa Kemal gibi sokağa rüşvet ve gericiliğe prim vermemek için onun yolunda gidip onun değerlerine inananların kıyasıya bir savaş vermesi gerekmektedir.¹⁶⁸⁸

Demirel ve Adalet Partisi için “Sanayileşen Türkiye” demek Merkez Bankası’nın işlemesi için dışarıya borçlanmak, devalüasyon yapmakla övünmek ve şehirleri tıka basa otomobillerle doldurmak, kişi başı geliri Türkiye’den ileri olan Afrika ve Güney Amerika ülkelerinin de sanayileştiğini görmezlikten gelmek demektir. Oysa ülkede sanayi belirli şehirler etrafında toplanmış buralarda hastalıklı bir sosyal yoğunlaşma meydana gelmektedir.

Öte yandan Trakya Ovaları ve Anadolu Ovaları sanayisizdir ve Doğu Anadolu ise kalplerde bir yaradır. Gamsızlığı psiko-somatik bir ruh hali ile içselleştirmiş iktidar bütün bu gelişmeleri sadece izlemektedir. İktidar artık hiçbir şey vaat etmediği gibi teşebbüs gücünü yitirmiş ve gerçekleri değerlendirme yetisini de kaybetmiştir. Bu durumda Demirel, romantizmi ile “Nurlu Ufuklar”dan bahseden ve yurt sathında mamur şehirler, geniş yollar, yeşil alanlar, göller, barajlar ormanlar düşleyen, büyük rakamlar ve inşaa faaliyetlerinden korkmayan Adnan Menderes’in bile çok gerisinde kalmıştır. Demirel vurdumduymazlık psikolojisi içinde ülkeyi kayalıklara sürüklemektedir.¹⁶⁸⁹

Şevket Süreyya’ya göre üniversite gençliğinin olağanüstü hareketli olduğu, sendikaların asi güçler halinde geliştiği ve daha 1929 yılında ilan edilen toprak reformu 1960’lı yıllarda bile bir türlü hayata geçirilemediğinden köylünün toprak işgallerine

¹⁶⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Kıyasıya Savaşmak”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1970, s.2.

¹⁶⁸⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Gamsızlığın Kurbanı Olabiliriz”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1970, s. 2.

başladığı, meclis kürsüsünde vatan için çalışmak yolunda yemin eden mebusun meclise uğramadığı, seçimlerin belirli sayıdaki kişilerin düzenlediği listelere gözü kapalı oy vermek anlamına geldiği Türkiye siyasi iktisadi ve mali oligarşinin kısıkcı altındadır.

Daha da önemli ve tehlikelisi bu oligarşi bir adım sonrasında gerici bir müdahale ve dikta hevesi ile bir faşizm kurma denemesine de girişebilecek kudrette görünmektedir. Üstelik bu girişiminde emperyalist devlet ve örgütlerden de kolayca destek bulabilecektir. Dolayısıyla bu ortamda sorulması gereken şudur: “Türk toprağının sağduyulu insanları, ilerici ve zinde bütün güçler, hür fikir, hür düşünce ve ilerici aktif aydın çevreleri ve nihayet çağdaş kültürlü gençlik, güçlenen sendikalar, reform bekleyen halk kitleleri, acaba cehlin faşizm şeklinde şahlanması razı olacaklar mıdır? Buna boyun eğecekler midir?”¹⁶⁹⁰

12 Mart’a giden süreçte oldukça etkili olan iki unsur: üniversite gençliği ile özellikle 15-16 Haziran 1970’deki eylemi ve direnişi ile kendi potansiyelini ortaya koyan işçi sınıfı da Şevket Süreyya’nın gündemine girmiştir.

Hükümet bir anarşi içinde olduğu düşünülen üniversitelerin alınacak idari tedbirlerle bu anarşiden kurtulabileceğini düşünmektedir. Mevcut siyasi iktidar üç beş öğretim üyesi yerleştirdiği mekanları üniversite olarak kabul etmekte üstelik her gittikleri vilayette mebuslar oraya üniversite kurma sözü vermektedirler. Oysa üniversite ve gençlik sorunu daha geniş bir perspektiften ele alınmalıdır. Şevket Süreyya’ya göre Atatürk’ün Üniversite Reformu girişimi de başarısızlığa uğramış Nazi Almanya’sından Türkiye’ye gelen ünlü bilim şöhretleri de bu yapı içinde barınmamıştır. Bunula bağlantılı olarak İstanbul ve Ankara’daki mevcut üniversiteler bile henüz tam anlamı ile kurumsal bir işleyiş ve yapıya kavuşabilmiş değildir.

Üniversitenin temel işlevi ve görevi çağın koşullarını ülke gerçekliği temelinde yorumlayarak yeni bir terkip ve dünya görüşü yaratmaktır. Bu işi ise üniversite ancak bir gelenek ve birikime sahipse başarabilir. Öğrencilere, direnen işçilere, toprak davası güden köylüye ve doğu illerinde ağa ve beyin tahakkümünden bunalmış insanların karşısına gerici ve emperyalist gizli teşkilatların yardımlarından da faydalanarak polis, ordu, komando veya toplum taburları gibi silahlı milis kuvvetlerini çıkarmak bu yüzyılda artık geride kalmış uygulama ve çözümlerdir.

¹⁶⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Faşizm Nasıl Filizlenir?”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1970, s. 2.

Üniversite gençliği arasında dökülen kanın ve ölen öğrencilerin sorumluluğu süreci etkili yönetemeyen iktidara aittir; ama idari tedbirlerle bunun önüne geçilmesi pek mümkün görünmemektedir. Aksine üniversite kendi yetersizliği, verimsizliği gerçek bir bilim ve araştırma kurumu hüviyeti kazanamaması açısından ele alınmalıdır. Mevcut durumda öğretici kadrosu niteliksizdir, öğrenci mezuniyetten sonra işsiz kalacağı korkusu ile geleceğine güvensizdir, aldığı eğitimin yeterli ve kaliteli olmadığını düşünmektedir. Bütün bunlar genç nesil üzerinde kendilerine, ailelerine ve çevrelerine karşı bir aşağılı kompleksinin yerleşmesine neden olmaktadır. Üniversitedeki karışıklıklar idari tedbirlerle giderilemeyecek kadar kompleks bir meseledir.¹⁶⁹¹

Kitapsız, araştırmasız, laboratuvarsız ve bir kısım hocaları yetersiz bu yarım üniversiteler gençlere bir ülkü ve gaye verememekte üstelik verdikleri diplomalarla gençleri iş sahibi yapamamaktadır.¹⁶⁹²

Şevket Süreyya sol ve sosyalist fikirlerin yayıldığı üniversite gençliği üzerinde çokça durmuş yukarıda özetlenen bu yazısındaki fikirleri farklı yazılarında sıklıkla dile getirmiştir.¹⁶⁹³ Ayrıca hayattayken yayınladığı son kitabı olan *İhtilalin Mantığı* ve 27 Mayıs İhtilali kitabında da bu konuya ayrı bir fasıl ayırmıştır.¹⁶⁹⁴

Şevket Süreyya üniversite gençliği arasında eğitim reformu ile ilgili taleplerle başlayan eylem ve olayların neden şiddet yolu ile bir toplumsal düzeni değiştirme yoluna girdiğini ortaya çıkarabilmeyi amaçlamaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi bu meselenin düşünsel, toplumsal, siyasal ve psikolojik bağlamda değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir nitelikte olduğunu göstermiştir. Bunun yanında 1950’li yılların sonunda Demokrat Parti iktidarını protesto etmek amacı ile meydanlara çıkan gençlik 1960’ların ortasından itibaren ülkede toplumsal huzuru ve siyasal istikrarı tehdit eden önemli bir güç haline gelmiştir.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹¹ Şevket Süreyya Aydemir “Üniversite Çağdaş Kanunlara Baş Eger”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1971, s.2.

¹⁶⁹² Şevket Süreyya Aydemir, “Anarşizm Yüzyıl Geride Kalmıştır”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1971, s.2.

¹⁶⁹³ Bu yazıları için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, “Üniversite Gençliği ve Yetişmek İhtirası”, *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1972; “Fikir Boşluğu”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1972; “Çıkmaz Sokak”, *Cumhuriyet* 5 Şubat 1973; “Üniversite Sorunu”, 16 Temmuz 1973; “Özgürlüğün Bayrağı”, *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1974; “Gençlik Cephesinde...”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1974; “Kıyamet Alametleri?..”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1974.

¹⁶⁹⁴ Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, ss. 424-447.

¹⁶⁹⁵ Bu dönemdeki öğrenci eylemleri ve olayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Alper, *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri*, çev. E. Yenisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019. Dünyadaki 68 gençlik hareketi bağlamında Türkiye’deki

Solun gençlik içinde etkili olmaya başlaması ile Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (DEV-GENÇ) olarak yeniden kurulmuş ve parlamenter bir düzen içinde işçi sınıfının önderliğinde sosyalist bir iktidar kurmayı hedefleyen TİP tezlerinin yerini anti-demokratik, iktidarı elde etmeye yönelik parlamento dışı daha kestirme yolları deneyen, cuntalarla ittifak arayan MDD tezleri almış ve daha sonra ise Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKPC) gibi adam kaçıran, banka soyan bomba eylemler gerçekleştiren ve gerilla mücadelesine soyunan illegal örgütler çıkmıştır.¹⁶⁹⁶

Sol giderek şiddet ve silahla özdeş hale gelmiştir. Dolayısıyla kanlı sınıf çatışmaları ile kaosa sürüklenecek bir toplum tahayyülü korkusu ile mutedil ve uzlaşmacı bir tür sosyalizmi savunan Şevket Süreyya için bu durum ayrıca kabul edilemez bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Ayrıca üniversite problemi Şevket Süreyya için Adalet Partisi iktidarının bu süreçteki sorumsuzluk ve vurdumduymazlığına tekrar tekrar vurgu yapma imkânı vermiştir.

Öğrenci eylemleri 12 Mart öncesi ve sonrasında bir sürekliliğe işaret etmektedir. Muhtıra da THKO ve THKPC gibi örgütlerin eylemlerini sonlandırmamıştır. Nihat Erim kabinesi kurulduktan hemen sonra ilan edilen sıkıyönetim 9 Eylül 1971’de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan idama cezasına çarptırılmış ve 6 Mayıs 1972 tarihinde de cezaları infaz edilmiştir.¹⁶⁹⁷

12 Mart kadrosunun da Demirel’den farklı düşünmediğini ortaya koymuştur. Şevket Süreyya’ya göre bu durum gençler, aydınlar ve ilerici güçler için işkence, baskı hukuksuzluk ve keyfi yönetimin kurumsallaşıp meşrulaşması anlamına gelmektedir. Bu idamlar onu kendisinin de yargılandığı İstiklal Mahkemeleri davaları ile mevcut durumu karşılaştırmaya götürmüştür. Ona göre olağanüstü şartların ürünü olan bu mahkemelerde komünizm suçlaması ile yargılanıp ceza alan kendisi gibi pek çok kimseye Cumhuriyet sahip çıkmıştır.¹⁶⁹⁸

eylemleri ele alan bir çalışma için bkz. 1968, *İsyen Devrim Özgürlük*, Der. Ö. Turan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019.

¹⁶⁹⁶ Aydınoglu, *Türkiye Solu*, ss. 299-319; Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, ss. 106-173.

¹⁶⁹⁷ İnönü Alpat, *Türk Solu Sözlüğü, Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Siyahbeyaz Kitap, İstanbul, 2012, s. 91.

¹⁶⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Küskünler Ordusu Yaratmak”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1973, s.2. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan’ın Ulucanlar Cezaevinde idam edildiklerini de belirtmek gerekmektedir ki Şevket Süreyya da 1925 Komünist Tevkifatından sonra bir süre bu cezaevinde kalmıştır.

Genç yaşta Marksizm'i öğrenmiş TKP içinde mücadele etmiş biri olarak şimdi gençliğin sosyalizmle alakasını fikri değil şiddet temelinde kurması onun yakındığı ve anlayamadığı bir durumdur. Üniversite toplum düzeni davalarının bilimsel bir temelde tartışılabileceği yerler olmalıdır. Atatürk döneminde Kadro Dergisi ile kendisi ve arkadaşları böyle bir entelektüel mesai sürdürebilmişlerdi.¹⁶⁹⁹

Dolayısıyla sorun burada onun için daha ağırlaşmaktadır. Türk inkılabını Marksist bir perspektifle yorumlayarak zenginleştirmek isteyen Şevket Süreyya'ya göre 1930'lu yıllarda sonra Atatürk'ün fikirleri ve eserleri üzerinde doğru dürüst durulmamışken gençler şimdi de ülke gerçeği ile bağlantılı bir sosyalizmi de öğrenememekte Filistin, Küba ve Vietnam gibi örneklerle hayranlık duymaktadırlar.¹⁷⁰⁰

Marksizm'den Kemalizme gelmiş biri olarak genç nesil ile kendi nesli arasındaki devamlılığa değil kopuşa ve süreksizliğe ve bir bakıma günün koşullarında 1920'li ve 30'lu yılların siyasal ve düşünsel bakımdan aşılamadığına dikkat çekmektedir.¹⁷⁰¹ Son olarak Kadro dergisinde aynı zamanda bir eğitimci olarak inkılabı koruyup kollayacak genç nesil yetiştirme üzerinde fazlası ile durmuş olmasını bütün bunlara eklemek gerekmektedir.

Sanayileşen ülkede işçi sınıfı da gün geçtikçe güçlenip örgütlenmekte grev ve gösteri mitingleri ile işvereni ve siyasal iktidarı kendi taleplerini kabul etmeye zorlamaktadır. Şevket Süreyya'ya göre bütün oligarşik demokrasilerde olduğu gibi Türkiye'de de sınıf ve sınıflar vardır. Türkiye'de sınıf yoktur sözü bu bağlamda ancak söyleyeni aldatır ve Türkiye'deki sınıflar da kendi cephelerinde her geçen gün güçlenmektedirler. Dolayısıyla Şevket Süreyya artık sınıfsal mücadelenin önemi teslim etmektedir. Üniversite sorununu ele alırken yaptığı gibi Türkiye'de işçi sınıfının oluşumu kısaca tarihsel gelişimi içinde ele almıştır. Osmanlı mirası ve geçmiş düşünüldüğünde Türkiye'de işçi sınıfı 1930'lu yıllarla artan devletçi sanayileşme girişimleri ile beraber ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve erken cumhuriyet döneminde işçi sınıfına "amele güruhu" denilmekteydi. Şevket Süreyya ilk sosyal yayın denemeleri olarak

¹⁶⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "Anarşizm Yüzyıl Geride Kalmıştır", *Cumhuriyet* 1 Haziran 1971, s.2.

¹⁷⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, "Küskünler Ordusu Yaratmak", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1973, s.2; Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, s. 106, s. 426.

¹⁷⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, "Gençlik Cephesinde", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1974, s. 2.

zikrettiği Aydınlık Dergisi Neşriyatı'nda bu "amele güruhu" tabirine karşı çıkarak bunun yerine "amele sınıfı" ifadesinin kullanılması için çalıştığını belirtmektedir. O zamanlar İş ve Sendikalar Kanunu İstanbul'daki Amele Teali Cemiyeti tarafından hazırlanarak hükümete sunulmuştur. Hükümette buna karşılık Yusuf Akçura'yı bir İş Kanun Tasarısı hazırlama görevi vermiş; ama böyle bir kanun ancak 1930'ların ortalarında kabul edilebilecektir.

Atatürk'ün bu dönemdeki girişimleri işçi ve işçi sınıfı tabirlerinin kamuoyunda yerleşiklik kazanması ile sınırlı kalmıştır. Şimdi ise Türkiye'de bir milyonu aşkın işçi teşkilatlı haldedir. Ve bu sayıya tarım işçileri de eklendiğinde 1975 yılında işçi sınıfının sayısı beş milyona ulaşabilecektir: "Bu çağdaş, kaçınılmaz, ileri ve mutlu bir gelişmedir. Çünkü işçi sınıfı, onun dilini bilen ve ihtiyaçlarını değerlendiren bir demokraside rejimin, her türlü gericiliklere karşı çıkacak olan güçlü desteğidir. Türk demokrasisi, bugünkü oligarşik heves ve tecrübelerden vazgeçerek, bu çağdaş görüşe yönelirse iyi olur"

Türkiye'de işçi sınıfı teşekkül halindedir sendikal mücadelesini olgunlaştırmaktadır. Bir sonraki aşamada sınıf bilincine de kavuşacak mevcut siyasi sistem içindeki partilerin dışında bir seçeneğe yönelecek veya o seçeneği yaratacaktır. 1961 Anayasası ile gelen sendikalar ve grev hakkı iktisadi mücadelesini belirli bir seviyeye getiren işçi sınıfı siyasal mücadeleye hazır duruma gelmiş Türkiye İşçi Partisi 1960'lardaki varlığı ile böyle bir işlevi yerine getirmiştir; ama günün koşullarında solda bir boşluk bulunmaktadır: "Aşağıdan gelen, sendikalardan gelen, teşkilatlı güçlere dayanan ve gerçek sloganlarını bulabilen, geniş temelli bir işçi-aydın partisi. Haydi bunu şimdilik İngiltere'deki İşçi Partisine benzetelim. Orada da "Tred-Ünyonlar", yani sendikalar vardır. Ama parlamentoda onları İşçi Partisi temsil eder. Ve zaman zaman da iktidarı eline alır. İngiltere'de, bir nevi bizdeki Demokrat veya Demokratik Partiye benzeyen Liberal Partiyi, bu İşçi Partisi eritmiştir."¹⁷⁰²

¹⁷⁰² Şevket Süreyya Aydemir, "İşçi Sınıfının Siyasi Örgütlenmesi", *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1971, s.2. Bu daha sonraki yazılarında siyasi sistemin işleyişini farklılaştıracak toplumsal gelişim ile siyasal alan arasındaki ilişki biçimini değiştirebilecek bir öneri olarak hep yinelenen ve geliştirilecek bir öneridir. Bu öneri Türk-İş'in 1960'lı yıllarda Yön dergisi tarafından da desteklenen Çalışanlar Partisi girişimine benzer şekilde bu kez 1970'li yıllarda yeni bir siyasal partiyi gündemine taşımasından dolayı Şevket Süreyya tarafından sıklıkla ele alınacaktır. Şevket Süreyya ilerici aydınlarla ilerici işçilerin ittifakıyla kurulacak bir siyasal partinin parlamentoya ayrı bir hava getirerek demagoji üzerinden siyaset yapmaya alışan düzen partilerine alternatif olabileceğini savunmaktadır.

Öğrenci eylemleri ile işçi sınıfın mücadelesi ile kendi içindeki parçalanmalarla uğraşan Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin 1958 yılında yaptığı gibi 10 Ağustos 1970 tarihinde parayı devalüe etmek zorunda kalmış bir yandan da ekonomideki darboğazı aşmaya çalışmaktadır. Şevket Süreyya bu koşullarda ordu içindeki hareketlere işaret ederek olası bir darbenin 27 Mayıs'tan farklı bir karakter taşıyabileceğini de ima etmekte bu bağlamda özellikle siyasetin sefaletinden ve çaresizliğinden söz etmektedir.

Bir siyasi partinin veya liderinin normal bir parlamenter işleyişte yapabileceği en makul ve mantıklı şey halka hizmet için anayasayı uygulamaktır. Şevket Süreyya'ya göre Süleyman Demirel'in AP'si İsmet İnönü'nün CHP'si Turhan Feyzioğlu'nun Milli Güven Partisi ve Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi ülkenin sorunlarının çözümü ve geleceği adına ümit verici değildir

Adalet Partisi, milletvekillerini artık parlamenter bir disiplin içinde çalıştıramamakta, hükümetinin bakanları toplumdaki kutuplaşmayı arttırmak için elinden geleni yapmakta ve parti de kendi yönetim zaaflarını ordu komuta kademesini dahil etmek gibi manevralarla uğraşmaktadır.

Ana muhalefet partisi CHP ise daha önce parti içi anlaşmazlıklar yüzünden parçalanmış bu parçalanma da yeni bir siyasi parti yaratmıştır. Bugün parti içindeki mücadele küskünlükler ve kırılganlıklarla yönetim kademesinde son hız devam etmektedir. İsmet İnönü bu parti içi mücadeleyi şahsi direniş gücü ile yönetmeye çalışmaktadır; ama anlaşıldığı kadarı ile CHP ilerleyen dönemde yine ayrılıklarla kan kaybetmeye devam edecektir. Neticede parti kendi içi mücadelesini yorgunluğu içinde mevcut iktidara alternatif yaratabilecek bir durumda değildir.

Turhan Feyzioğlu ise Forum dergisi yıllarında ilerici bir aydın ve üniversite hocası, bu dönemde DP iktidarının uygulamalarına karşısında öğrencilerine “nabza göre şerbet vermeyin” diyecek kadar dirayetli olduğu günlerin çok uzağındadır. CHP'ye katıldığı dönemde üst düzey görevlere gelmiş, ülke olaylarına akıl, mantık ve rakam adam olarak bakıp değerlendirerek önemli bir mücadele vermiştir. Kurduğu yeni parti şimdi Milli Güven Partisi adını almıştır.

Feyzioğlu ise siyaseti artık demagogik düzeye indirgemiş anti-komünizmin ve aynı oranda milliyetçiliğin bayraktarlığını yapmaktadır. Öyle ki birtakım çevreler onu olası asker -sivil bir faşist bir yönetimin lider adayı gibi görmektedirler. Son dönem

siyasal performansına bakıldığında Feyzioğlu her türlü siyasi kombinezon içine girebilecek bir duruma gelmiş ve aydın bir bilim adamı olma vasfı böylece demagojinin gölgesinde yitip gitmiştir.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Genel Sekterliğine seçilen; ama sonrasında bu makamda kakabilmek için mücadele veren Necmettin Erbakan bu süreçte yaşadıklarına kızarak siyaset girmiş ve Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Parti kurucuları arasında ilk İslam halifelerinden İkinci Abdülhamid'e kadar o çizgide pek çok isme yer vermiş ve basına yansıdığı kadarı ile Erbakan partisine gireceklerin cennetlik olacağını meydanlarda anlatmaktadır. Partinin iktidara geldiğinde meclisi Ayasofya'da toplayacağı haberleri konuşulmaktadır. Ayrıca parti kongresinde Atatürk'ün isimi anılmadığı kongreye resmi de sokulmamıştır. Erbakan şimdi parlamento çatısında altında bunun gibi suç sayılan pek çok söylemekte ve savunmaktadır.

Şevket Süreyya'ya göre özetle: “Yeni anayasa devrinde ve parlamentodaki bütün partiler için söylenebileceği gibi, iktidar partisi de, Batı anlamında bir demokrasinin gerektirdiği vasıfta lider ve liderler verememiştir.”¹⁷⁰³

Hemen her konudaki tartışmalarda mecliste birbirlerinin boğazına sarılabilecek duruma gelen siyasetçiler ülkenin içinde bulunduğu durumu çözmek bir yana var olan tavırları ile bunu daha içinden çıkılmaz hale getirmekte; ama partilerine devlet hazinesinden destek verilmesi gibi bir konu gündeme gelince kolaylıkla uzlaşabilmektedirler. Böylesi bir girişime karşı çıkacak yerde bunu destekleyen İsmet İnönü'nün davranışını ise ayrıca not etmek gerekmektedir: “Çok partili Türk demokrasisinin en hareketli devresi olan 1961 Anayasasından sonra parlamentoda yer alan partilerin, gerçek anlamda liderler ve olgun devlet adamları yetiştirememeleri, rejimin, düşündürücü bir şanssızlığı olmuştur. Memlekette ve parlamentoda, beklenen gerçek liderlerin ve olgun devlet adamlarının yerini ya gamsız politikacının yahut da sokağa ve kalabalıklara rüşvet vermeyi politika sayan demagogların alışı, bizzat çok partili rejim için, iki büyük tehlike doğurmaktadır. Bu tehlikenin biri şudur: Ya bu rejim, çok partili demokrasinin ilkelerini ve disiplini gittikçe kaybederek, memleketi iç kavgalara, parlamento dışı boğuşmalara, sınıf kavgalarına ve kısır şer

¹⁷⁰³ Şevket Süreyya, “Parlamentodaki Partiler”, *Cumhuriyet* 15 Şubat 1971, s. 2.

kuvvetlerinin anarşisine götürür. Yahutta çok partili demokrasiyi bir polis devletine çevirerek, rejimi soysuzlaştırır. Ve ülkeyi, sonu belirsiz katastroflara sürükler.”¹⁷⁰⁴

12 Mart muhtırası öncesindeki son yazısı ise şöyle başlamaktadır: “Bütün dikta rejimleri ile oligarşiye dönmüş demokrasilerde, halk adına, milletin iradesi adına konuşulur. Ama bu dikta; çağdaş anlamda bir rejimi *yerleştirmek ve sürdürmek* amacıyla olmazsa, yapılan şey demagoji, konuşulan ise, çoğunluk istibdadı demek olan faşizm ve konuşan demagoktur.”¹⁷⁰⁵

Burada Şevket Süreyya DP-AP geleneğinin sözcülüğünü yaptığı “milli irade” söyleminin analiz etmiş ve çoğunluğa dayanarak milli iradenin temsil edilemeyeceği gerçeğinin altı çizmişti.

Ona göre “milli irade” sandıkta özdeşleşen biçimsel demokrasi usullerine sığdırılmayacak bir iştir. Türkiye’de demokrasi oligarşiye dönüşmüş dar çıkar grupları ile sokak hatipleri ve demagogların eline düşmüş ve oy almak da bir oy ticaretine dönüşmüştür.

Dolayısıyla Türkiye’de siyasi partilerin bu açıdan milli iradeyi temsil ettiği söylenemez. Her şeyden önce milli irade denile şey bir toplum bilinci ile yetişme, memleket meselelerinde bir söz ve görüş sahibi olmak işi, iradenin terbiyesi gerektiren bir eğitim meselesidir.

Ayrıca “milli irade” milli bağımsızlık haysiyet ve onurun korunmasında, eğitim ve ekonomi alanlarında milli menfaatlerin savunulmasında, milli gelirin kamu yararı gözetilerek harcanması ve millet hazinesine el uzatılmaması hassasiyetinde ortaklığı gerektirmektedir. Bunlar milletin müşterek değerleridir. Bu değerler kimsenin tekelinde değildir: “Fakat temsilcisi ancak milli iradeyi temsil gücünde olan” şuurlu insanların ve zinde kuvvetlerin malıdır. Evet Türkiye’de çok partili rejimin yirmi beş yıllık bir mazisi bulunmaktadır ve neticede bu rejim ülkede tutmuş yaşayabilmiştir; ama bünyesinde bazı hastalıkları bulunmaktadır. Parlamentoda köylünün kahir ekseriyeti ile işçi sınıfı ve şehir esnafı temsil edilememektedir. Genç aydınlar siyasetten yüz çevirmiştir üniversite asi hâkim öğretmen memur işçi köylü emekliler şikâyet halindedir. Milli iradeyi temsil ettiği iddiasında olan Başvekil Demirel’e göre ülke istikrar içindedir.

¹⁷⁰⁴ Şevket Süreyya, “Liderlerin İntiharı”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1971, s. 2.

¹⁷⁰⁵ Şevket Süreyya, “Parlamentoda Çoğunluk Her Şey Değildir”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1971, s. 2.

4.5.3.12 Mart Rejimi ve Reform Hükümetleri

Görüldüğü gibi Şevket Süreyya 12 Mart öncesi yazılarında ordudan gelecek bir müdahalenin de parlamentodaki partilerin de Türkiye'yi içinden bulunduğu çıkmazdan kurtarabileceğini düşünmemektedir. Ordudan gelecek bir mücadele ile ülkenin bir polis devletine dönüşebileceğini ve Adalet Partisi iktidarının ise faşist bir idareye geçebileceğini açıkça belirtmiştir. 12 Mart sonrası sürecin ülkeyi 12 Eylül gibi faşist bir ordu müdahalesine götürdüğü düşünüldüğünde öngörülerinin gerçekleştiği de ileri sürülebilir.

22 Mart 1971 tarihinde henüz muhtıranın yarattığı belirsizlik sürerken Şevket Süreyya ordu şeflerinin Adalet Partisi yönetimindeki istikrarsızlığı sona erdirmek için yaptığı müdahalenin ülkeyi daha tehlikeli bir geleceğe doğru sürükleyebileceğini ifade etmiştir. Ş. Süreyya'ya göre sürecin bu noktaya gelmesinde Adalet Partisi'nin büyük bir sorumluluğu bulunmaktaydı: “Adalet Partisi iktidarı gerek toplumun geleceği gerek memleketin kaderi bakımından yetersizliğinin hakikaten zirve noktasına varmıştı. Millet yapısı içinde sosyal çelişmeler, hızla geliyordu. Demokrasi; soysuz bir oligarşiye dondurulmuştu. Ana kaynağını iç pazarın insafsız ve ölçsüz sömürülmesinden alan, milli gelirden pay dağılımının gittikçe adaletsiz bir nizama götürüyordu. Bu adaletsiz pay dağılışı içinde, dar bir menfaat zümresinin hakimiyeti demek olan oligarşi, kendi kar hadlerini, Güney Amerika Cumhuriyetlerinde bile az görülen soygun seviyelerine ulaştırmıştı. Böylece yarınki Türkiye'nin, sosyal sınıf kavgalarını yaratacak olan hızlı bir sınıflaşmayı, bütün müessesleri ile besliyordu.”¹⁷⁰⁶

¹⁷⁰⁶ Şevket Süreyya, “En Büyük Tehlike: Zayıf Hükümet”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1971, s.2. Şevket Süreyya için 12 Mart'ta ordunun muhtırasına vermesine Adalet Partisi ve Süleyman Demirel'in gamsız ve sorumsuz yönetim anlayışı neden olmuştur. Bu durumu yazılarında sürekli tekrarlar: “Ama bu istikrarsızlık içinde meselâ Demirel her nutkunda: — Memleket istikrar içindedir diyebiliyordu! Çünkü Demirel için asıl istikrarlı olan asıl yerleşmiş ve değişmez olan, kendi ruh alemindeki gamsızlıktı. Bir ülke ki meselâ, fiyatlar istikrarlı değildir. Para istikrarlı değildir. Dış ticaret dengesi, dış ödemeler dengesi istikrarlı değildir. Kanunlar istikrarlı değildir. Çünkü istenirse uygulanır, istenirse uygulanmaz. Siyasi hayatta ise, çarklar ya havada dönerler ya birbirlerini çarparlar. Nüfus artışı, işsizliğin artışı şeklinde yürür. Şehirler gecekondu deryaları ile sarılır. Sanayi en kötü şekilde ve birkaç şehrin çevresinde çöreklenir. Doğu ve Güneydoğuda ahval bir yarıdır. Bir takım insanlın elinde din, bir ticaret haline getirilir. Ve bu ticaret oy ticaretine bağlanır, üniversiteler hastadır. Eğitim sistemi verimsizdir. Gangsterlik kahramanlık haline gelmiştir. Hulâsa bu vücut, kendi içinde her gün kendi tezatlarını, çelişmelerini, çatışmalarını yaratır. Bu şartlar içinde istikrardan bahsedilebilir mi?”, Şevket Süreyya Aydemir, “Zaman Kazanmak”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1971, s.2.

Bununla beraber onun için ordu eli ile yen istikrarlı bir düzen yaratılabileceği de oldukça kuşkulu idi. Şevket Süreyya bunu söylerken büyük bir ihtimalle 27 Mayıs darbesi sonrası dönemde özellikle İnönü'nün kurduğu koalisyon hükümetlerinin reformları gerçekleştirebilecek bir iktidar tesis edememesi sürecini hatırlıyor ve hatırlatıyordu.

Muhtıra ne getirmişti ve neyi hedeflemektiydi? Şevket Süreyya'ya göre 12 Mart bir hükümet darbesi değildi; çünkü hükümet işbaşında kalmıştı ve bir ihtilal de değildi, parlamenter düzen cebir ve zor yolu ile tasfiye edilmemişti. Cumhurbaşkanı orduyu desteklemekte, ana muhalefet ise iktidar ile birlikte bu müdahaleye karşı çıkmaktaydı. Daha da önemlisi ordu kendi içinde bu müdahale üzerinde bir mutabakat sağlayabilmiş miydi? İşte bu nokta belirsizdi. Ordu sadece mevcut hükümetin değişmesi noktasında mutabıktı. Partiler üstü yeni bir kabine kurulacak ve bu kabine Atatürkçü, laik ve reformcu olacaktı. 27 Mayıs'ın ortaya koyduğu reform hedeflerini gerçekleştirmek için aynı parlamento içinde çalışacaktı.

Şevket Süreyya'ya göre burada açık bir çelişki bulunmaktaydı. Ordu bir yandan mevcut iktidarın yeni bir hükümet kurmasını istememekte; ama parlamento içindeki gücünü muhafaza eden aynı partiden bu yeni reform hükümetini de desteklemesini talep etmektedir. Ordu parlamenter sisteme toptan müdahale etmeden sadece kabine değişikliği ile süreci yönetebileceğini düşünmektedir. Ordunun müdahale gerekçesi Adalet Partisi'nin ülkeyi yönetme kabiliyetini kaybetmesidir; ama şimdi ordu bu partiden Atatürkçü ve reformcu yeni bir kabineyi de desteklemesini beklemektedir.

Bununla birlikte Demirel şimdiden müdahalenin mağduru olma sıfatı ile bu işten yarar sağlama peşinde düşmüş ve dün onun iktidardan düşmesi için imza toplayanlar şimdi onu ayakta alkışlamaktadırlar. Bu durumda mevcut kabinenin bu reformları yapabilecek ve sabık iktidarın icraatlarının hesabını sorabileceği bir toplumsal ve siyasi dayanağı olmayacak ve kurulacak hükümet doğuştan güçsüz olacaktır ve bu durum da ordunun müdahale hakkı ve kudreti hakkında şüpheler uyandıracaktır. Dolayısıyla 12 Mart Şevket Süreyya için “çıkış noktası ile hedefleri çelişen” bir müdahale olmuştur.

Oysa ona göre devlet hayatında zora dayalı reformlar hayata geçirilmeli, din istismarcılığı, oy ticareti önlenmeli, imam, ibadet adamı, mabedi ibadet yeri haline

getirilmeli, din eğitimi veren okullar öğrencilere gerçek bilgiler veren bir yapıya kavuşmalı, toprak reformu bir hamlede başarılmalı, sendika ve üniversitelerde tek örgüt olmalı, suçu hemen cezalandıran asayiş mahkemeleri kurulmalı, halka dönük, inkılapçı, icracı ve çağın sosyal icaplarına ayak uyduran bir dünya görüşü bütün işlerde temel alınmalıdır. Gerçek demokrasi budur.

Yeni bir seçim eski iktidarı daha güçlü olarak geri getirir ve sabık iktidar şimdiden darbelerden rahatsız kitleyi istismar ederek mağduriyetinden kahramanlık yaratmak telaşındadır. Yeni bir seçim düzenine gidilmeli, reformcu bir milli cephe teşkilatlanmalı, gerici ve faşist olmayan; ama halk için ve şuursuz kalabalıklara rağmen işleyen bir sistem inşa edilmelidir. Askeri şefler de taktik yetersizliklerine rağmen belki böyle bir düzeni istemektedirler.

Bu noktada Şevket Süreyya bir bakıma reformcu milli cepheyi oluşturacak bir subay kadrosu özlemi içindedir. Bu milli cephenin işçi-aydın ittifakı ile bir partide örgütlenmesi gerektiğini belirtmesine rağmen yine de ordu kaynaklı radikal çözümleri de dışlamamaktadır. Eğer ordu İç Hizmet Kanununun kendisine verdiği yetkiye dayanarak ülke yönetimine müdahale ediyor; ama bir an evvel seçimlere giderek siyasi hayatın normalleşmesi dışında bir tasarrufta bulunamıyorsa bu biraz da subay kadrosunun sosyo-ekonomik sorunların çözümü karşısındaki yetersizliğinden ve donanımsızlığından kaynaklanmaktadır. Şevket Süreyya'ya göre çözüm şudur: “O halde ve başka ülkelerde olduğu gibi şimdi bizde de yüksek askeri okullar yahut Harp Akademisi programlarını, sosyal bilgilerle biraz daha güçlendirmekte fayda düşünülebilir. Yahut da bu bilgileri en iyisi ek, ama imtihana tabi kurs, seminer, enstitü kuruluşları ile de tamamlamak mümkün olabilir. Mademki ordu artık yalnız bir ülke koruyucusu değil, bir nizamın ve müesseselerinin koruyucusudur. O halde bu çağdaş nizamın müesseselerine, problemlerine ve hatta sosval-ekonomik kanuniyetlerine artık yetkili bir muhakeme gücü ile eğilebilmelidir.”¹⁷⁰⁷

Böylesi bir öneriyi dillendirmesi Nasır örneğinde Mısır'ın devletçi kalkınmasının onu derinden etkilemiş olmasının bir sonucudur. Nasır, Arap milliyetçiliği daha özelde ise bir Mısır milleti yaratma sürecini ileri aşamaya

¹⁷⁰⁷ Şevket Süreyya, “Kumandanın Özlemi”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1971, s. 2. Bu durum askerlerin idari ve otoriter tedbirlere daha yatkın olması ile bağlantılıdır. Bu anlamda subayların darbe süreçlerinden bağımsız çağın koşullarını kavrayacak bir eğitimden geçirilmemelerine yönelik bir eleştiri olarak da kabul edilebilir. Burada Şevket Süreyya'nın mevcut ordu kademesini Atatürk nesli kurmayları ile kıyasladığı da unutulmamalıdır.

taşıyabilmiş önemli bir liderdir. Kalkınma ile milletleşme arasındaki bağlantının farkındadır. Üstelik ilham aldığı kişi Atatürk'tür: "İşte Nâsır bu gerçeği çağımızda en doğru anlayan büyük ve nadir insanlardan biriydi iktidara geldi. Ama özel yaşantısını değiştirmede. Çağdaş ihtilâller içinde, yola beraber çıktığı kadrosunu onun kadar uzun zaman muhafaza edebilen başka bir ihtilâlcı yoktur. Toplumunun yapısında aristokrasi nizamını, toprak düzensizliğini, Mısırlıların hemen hepsinde hüküm süren aşağılık duygusunu, en iyi anlayan ve bunları en iyi tasfiye eden odur. Mısır'dan istilâcıları çekilmek çaresizliği karşısında bırakan odur. Mısır'ı devlet yapan, haysiyetli bir dış politika sağlayan, hakaretleri reddeden ve Mısırlılara hem devrimci hem tekamülcü (evrimci) bir gelişme temposu sağlayan odur. Hülâsa Nâsır çağımızın büyük evlâtlarından, büyük insanlarından biridir."¹⁷⁰⁸

Şevket Süreyya, Nasır'ın şahsında Atatürk ve Atatürkçülüğün izinden giderek -belki de aşmaya çalışarak- ülkesini siyaseten ve iktisaden bağımsız ve müreffeh hale getirmek isteyen idealist bir lideri bir askeri görmektedir. Türkiye bu anlamda siyasetçisi ve subayı ile Nasır gibi Atatürk'ün izinden giderek onun fikriyatını geliştirebilecek ve eylemini tamamlayabilecek bir irade ortaya koyamamıştır.

Bu açıdan Şevket Süreyya ordunun önerdiği siyasi çözümün son tahlilde ülkeyi çıkmaz bir sokağa götüreceğini ve muhtırada dile getirdiği reformlar gerçekleştirilmez ise ülke yönetimine el koyacağı yönündeki stratejisinin de işe yaramayacağını bilmesine rağmen özellikle Nihat Erim'in yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmesi ile biraz umutlanmış görünmektedir. Erim ona göre aydın ve haysiyetli bir politikacıdır. Şevket Süreyya ordunun öngördüğü gibi reformların eski parlamentoda yeni hükümet ile yapılabileceği düşünülüyorsa ona göre de bu ancak Erim gibi politikacı tarafından başarılabilir. Kendisi reform kabinelerinin başarısını Erim'in şahsına bağlamıştır.¹⁷⁰⁹ Belki de bu yüzden toprak reformu hakkında özellikle reforma tarihsel gelişim süreci içinde değinen pek çok yazı kaleme almıştır.

Nihat Erim Kabinesi 321 evet oyuna karşılık 49 ret ile güvenoyu alarak görevine başlamış; Erim bir reform hükümeti olduklarını, ama bu reformlarını gerçekleştirmezler ise çekileceklerini millete taahhüt etmiştir. Bu ülke için 12 Mart sonrasında iyi bir başlangıçtır. Ordu diktası altında da diğer tüm partiler kabinenin

¹⁷⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Devler Çocuklarını Yerler", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1971, s.2. Ayrıca bkz. Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, ss. 85-92.

¹⁷⁰⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "Toprağın Hikayesi", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1971, s.2.

programını tartışmadan kabul etmek zorunda kalmışlardır. Partizan Süleyman Demirel ise kendi grubuna, orduyu doğrudan karşılarına alamayacaklarını ve bu durumda meclisi açık tutarak zamana oynamaktan başka çareleri olmadığını ifade etmiştir.

Ona göre reform kabinesi icraatında başarılı olamaz ise ordu eninde sonunda seçimlere gitmek durumunda kalacak ve o zaman da Adalet Partisi için çanlar çalacaktır. Şevket Süreyya'ya göre iş başına getirdiği kabine reformları gerçekleştiremediği takdirde orduya başka sorumluluklar da beklemektedir. Nihayetinde Nihat Erim herhangi bir siyasi partiye mensup olmadığı gibi çoğunluğu teknokratlardan kurulu kabinesinin de siyasal ve toplumsal dayanağı bulunmamaktadır.¹⁷¹⁰

Şevket Süreyya bir yandan arkasında ordu diktası olan bir reform kabinesi ve bu kabinenin içinde partili olmayan aydın ve idealist bakanların gayretleriyle Atatürk'ün çağdaş ilkelerine yönelen bir demokrasiye dönülebileceğini, ülkenin çağın koşullarına ayak uydurarak gerek iç davalarda gerek dış ilişkilerinde sorunlarını çözebileceğini, aşağılık partizan oyunlar yerine geri kalmış bir ülkede anayasada öngörülen haysiyetli bir sosyal devlet düzeninin kurulabileceği düşünmekte; öte yanda ordudan başka dayanağı olmayan uzman bir beyin takımının da başarılı olmak istiyorsa halkı reformlara yardımcı ve müttefik kılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu reformlar halka anlatılmalı halkın güveni ve anlayışı kazanılmalıdır. Bunu idrak eden halk sokak kalabalığı ve pasif oy tarlası değildir: “Mustafa Kemal’in en toplayıcı gücü, halkı tanımak, davalarını onu götürmek ve onu davalarına kazanmaktır”¹⁷¹¹

Nihat Erim Hükümeti reformlarla ilgilenmeyi bir tarafa bırakarak ülkede istikrarı sağlama adına anayasa değişikliklerini gündeme getirmiş tutuklamalar, tedbirler ve mahkemelerle uğraşmaktadır. Bu durum hükümeti, kendi iktidarında ülkeyi yönetebilmek adına sürekli anayasa değişikliği talep eden Adalet Partisi ile aynı çizgiye getirmiştir. Taraflar kırk bir maddelik bir anayasa tadili üzerinde anlaşmaya varabilmişlerdir. Kabineden Sadi Koçaş ve Atilla Karaosmanoğlu gibi isimler reform idealizmini yansıtan konuşmalar yapsalar da Adalet Partisi meclis çoğunluğuna sahip olarak Demirel'in zaman kazanma taktiği ile giderek güç kazanmaktadır. Çanlar artık AP için çalmaktadır.

¹⁷¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Zaman Kazanmak”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1971, s.2.

¹⁷¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Kadrolaşmak”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1971, s.2.

Bu durum pratik politikacının idealist aydın ve uzman karşısındaki zaferidir. Türkiye'deki siyasetin işleyişi ve doğası budur. Tutuculuk şehir, kasaba ve semt örgütlerinde örgütlüdür, reformları savunan idealist cephe ise halk dayanağından yoksundur, platoniktir ve kabinde de yalnızdır. Mevcut hali ile çoğunluk demokrasisi idealizm ve reformizmin karşısında yer almaktadır: “Her şey onu gösteriyor ki bizim için en doğru, en şartlarımıza uygun nizam, gene de parlamenter bir demokrasidir. Eğer demagogların elinden bu demokrasiyi kurtarabilirsek, ülke bütünlüğü denilen tüm topraklarda ileri teknikli, ileri kültürlü, çağın sosyal icaplarına uyan ve bütün dünya ülkeleri ile eşit şartlar altında işbirliği yürüten dengeli ve sosyal emniyetli bir demokrasinin yapısını kurabilirsek? Bugün bu hedef için ümitler ne derecededir? Bu sorunun cevabında acele etmemek daha doğrudur. Çünkü gerçek şudur ki, bugün içinde bulunduğumuz şartlar üzerinde, henüz bir kamuoyu teşekkül etmemiştir. Eğer bir ülkedeki gidişatta, olumlu ve olumsuz cenahları ifade etse de üzerinde mutabık kalınan kamuoyu teşekkül etmemişse, durum henüz vuzuhsuz demektir.”¹⁷¹²

Zaman ilerledikçe Şevket Süreyya'nın bir yandan Erim Hükümeti'nin reformları gerçekleştireceğine dair inancı azalmakta öte yandan o çözümün parlamenter sistem içerisinde aranması gerektiğini belirtmektedir. Bu bir anlamda onun açısından ordu müdahalesinin siyaseti daha da istikrarsızlaştırdığını kabul etmek demektir. Ona göre Adalet Partisi ve bu partide cisimleşen siyaset yapma biçimi, pratiği ve zihniyetinin değiştirilmesi gerekmektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse demokrasiyi tutucu güçlerin tekelinden kurtarmak gerekmektedir. Demokrasi şimdiki yapısı ile oligarşik bir karakterdedir.

Sorun parlamentodaki bütün partilerin üzerinde uzlaştıkları gibi anayasanın değiştirilmesinden değil onun uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Oligarşi aşırı teşkilatlanmış, her seçimde meclise aristokratik ve sınıfsal bir kasta işaret eden bir kadro gönderilmektedir. Bugünkü seçim düzenine particilik hakimdir. Parti teşkilatı hazırladığı listeler ile oy verme işlemini halk adına teknik bir prosedüre indirgemektedir. Seçimlerde para oldukça belirleyici bir unsur olmuştur. Üstelik siyasetçiler partilerine hazinden destek alma gibi bir uygulamayı yasallaştırarak partisiz vatandaş da partilere vergi ödeme durumunda bırakmışlardır. Particilik, iltimas, rüşvet ve adam kayırma devleti demokratik değil bürokratik bir devlet haline

¹⁷¹² Şevket Süreyya Aydemir, “Önümüzdeki Günler”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1971, s.2.

getirmiş ve bu hali devlet yıllık gelirlerinin büyük kısmını verimsiz ve hantal memur kadrosu için harcamak durumunda kalmıştır.¹⁷¹³

Erim'in birinci kabinesi giderek yıpranır ve siyaset içerisinde 12 Mart'ın devirdiği Adalet Partisi tekrar seçimle iktidara gelirse her şeyin düzeleceği yönünde bir kanaat güçlenirken¹⁷¹⁴ Şevket Süreyya bu iş için oldukça uygun bir formasyona ve arkasında güçlü bir desteğe sahip olduğu düşündüğünü Erim'in taktik bir hata yaparak yolu Süleyman Demirel için açmış olduğunu belirtir. Erim reformları yapabilmek için farklı siyasi ittifak ve kombinezonlar denemek yerine Demirel'i kardeşlerini kayırmakla itham ederek 12 Mart'ın bütün dava ve gayelerini şahsileştirmiş ve kendisi ve kabinesi açısından süreci geri dönülmez bir noktaya getirmiştir. Halkla bağlantısı zayıf, çokça nutuk atan; ama bunu fiili olarak yerine getirmeyen bir hükümet için doğal bir durum olarak da kabul edilebilir.¹⁷¹⁵ Neticede Erim'in bu hamlesi 12 Mart reformizminin Demirel'in çok iyi bildiği siyaset oyununun içine çekilmesi ile sonuçlanmıştır.

1972 yılının Mart ayı sona ererken Başbakan Nihat Erim Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a partilerin birbirleri ile ilişkilerini rahatlatamadığını, siyasetin küçük parti çıkarları ve seçim yatırımı hesapları dışında anlayış, feragat ve uzlaşma temelinde biraya gelemediğini bütün bunlarda kendisinin de sorumlu olduğunu düşünerek istifa etmek istediğini belirtmiştir. Erim kitle siyaseti yapan AP'nin demokrasi demagojisi karşısında aklın temsilcisi olarak yenilgiyi kabul etmektedir. Bu toprak reformu gibi köklü hedefleri olan 12 Mart müdahalesinin de sonuçsuz kalması demektir. Bu davranışı ile Erim 12 Mart öncesi Demirel'in yaptığı gibi kayıtsızlığa ve vurdumduymazlığa sığınmıştır. Şevket Süreyya'ya göre demokrasi örneğin: "...Bazı zümrelerinde, mesela üniversitelerde beliren karışıklıklara karşı, iktidarın kayıtsızlığı demek değildir. İktidarın vazifesi toplum içinde doğacak çelişmeleri toplumun yararına incelemeyi emrettiğine göre ve yeni bir ordu müdahalesi daha sağlıklı bir siyasi çözüm üretemeyeceğine göre Nihat Erim de bu geçiş rejiminde sağduyulu davranarak buhran yaratmamalı daha yapıcı, toparlayıcı ve icracı bir irade ortaya koymak durumundadır.¹⁷¹⁶

¹⁷¹³ Şevket Süreyya Aydemir, "Oksijen Çadırı İçinde", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1971, s.2.

¹⁷¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Garip Bir Dönüm Noktası", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1971, s.2.

¹⁷¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, "Bir Strateji Hatası Mı?", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1971, s.1.

¹⁷¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "Çekilmek?", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972, s.2.

Ferit Melen'in kurduğu yeni kabine ile reform hükümetleri devri devam ederken Şevket Süreyya 27 Kasım 1972 tarihinde yayınladığı yazıya yirmi ay önceki yazısının ("Zayıf Hükümet") başlığı koyması hem kendisinin hem de ülke siyasetinin içinde bulunduğu kısır döngüyü göstermesi açısından önemlidir. Nihat Erim ve Ferit Melen'in kurduğu kabineler Atatürkçü reformları hayata geçirebilecek güç ve otoriteye sahip olmadıklarından Adalet Partisi mecliste artık bütün bu reformlarla karşı olduğunu açıklamaktan çekinmemektedir. Siyaset kurumu bu zayıf hükümet sorununa bir çare bulmak zorundadır. Bu çare bir polis veya terör rejimine gitmek değil: "Böyle bir gelişme, güçlü bir müttefikimizi sevindirirse bile, sağduyusu kuvvetli olan Türk kamuoyunu ve hele gerçek Türk aydınlarını rahatsız eder. Bir ülkede aydınların tedirginliği ise, çağımızda çok şey ifade eder. Çünkü hükümetleri ve parlamentoyu, sokaktan gelen partiler idare etse bile, tarihin akışına yön veren ve onu, görünmez fikir güçleri ile idare edenler, nihayet aydınlardır. Yani bir ülkenin sağduyusu, görünmez iktidarı, kısacası aklın ve mantığın kudretidir. Bu kudret, en totaliter ülkelerde bile kolay yenilmez. Çünkü aydınlar bir «parti» değildirler ama, bir fikir cephesidirler. Fikri ve gidişatı en iyi değerlendirmekten gelen bir öncü kudrettirler. Bu gücün sesine, devlet adamları kulak vermek zorundadırlar. Parti ve siyaset kavgaları geçicidir ama, fikrin ve sağduyunun gücü, tarihin her devrinde daima en son sözü söylemiştir."¹⁷¹⁷

4.5.4.Sosyal Demokrasinin Peşinde

Bu dönemde Şevket Süreyya'nın düşüncesinde sosyalizm ve Türk sosyalizmi gibi konular artık yer almamakta ve devletçilik ise bir kalkınma yöntemi olarak genelde DP sonrasındaki dönemin kapitalist gelişimini eleştirmek ve iktisadi devlet teşekküllerini savunmak için kullanılan bir argüman haline gelmiştir.¹⁷¹⁸ Sosyalizm yerine artık sosyal demokrasi ve sosyal demokrat bir parti kurulması onun siyasal ajandasını oluşturmaktadır. 12 Mart sonrasında Nihat Erim'in kurduğu reform hükümetleri Şevket Süreyya'yı tekrar umutlandırmışsa da neticede dört reform kabinesinin Adalet Partisi karışında güçlü bir icra sergileyememesi onun adına büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Hatta rejimin sıkıyönetim koşullarını sürekli kılıp bunu

¹⁷¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, "Zayıf Hükümet!", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1972, s.2.

¹⁷¹⁸ Bu yazıları için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, "Ortada Bir Suç ve Suçlular Var!", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1971; "Yıldız Şehirler", *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1971; "Arılar Konuşursa", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1972.

normal bir düzen haline getirme teşebbüsü onu çok partili hayatı demokrasi adına daha da önemseyen bir konuma getirmiştir.

Şevket Süreyya artık siyaseti temelinden değiştirecek bir işçi-aydın ittifakının parti halinde örgütlenmesi ile ilgilenmektedir. 1973 seçimleri le 12 Mart rejimi sonlandığında Bülent Ecevit'in şahsında kendine yeni bir lider "Ortanın Solu" ile de kendi sosyal demokrasi fikrine yakın bir slogan bulacaktır.

Fahri Korutürk'ün yeni cumhurbaşkanı seçildiği Nisan 1973 tarihinden önce Şevket Süreyya artık 12 Mart'ın getirdiği sıkıyönetim rejiminin normalleşmesini savunmaktadır. Bu sıkıyönetim Millî Eğitim Bakanlığı'nda görevli öğretmenlerin "komünist" oldukları yönündeki asılsız ihbarlarla yargılanıp mahkemeye sevk edildiği bir jurnal sistemini teşvik etmektedir. Baskı rejimi şüpheyi davet ederek toplumdaki şiddeti beslemekte ve kurumsallaştırmaktadır. Ona göre ülke Cumhuriyetin ellinci yılını yine bir bunalım ile karşılamaktadır.

Oysa Türkiye elli yılda cumhuriyetin yerleşmesi ve kökleşmesi adına daha iyi durumda olabilirdi. Bu bunalım daha çok parlamento, hükümet ve üniversite gibi zirve kurumlarda yaşanmakta demagojinin elinde kalan siyaset ise bu tepedeki buhranı halka da indirmek için elinden geleni yapmakta; ama ağırbaşlı ve haysiyetli Türk milleti siyasi mücadele adına yürütülen bu çığırtkanlığa ilgi duymamakta, geçim kaygısı ile kendisini bu particilik faaliyetinin dışında tutmaktadır.

Siyaset hem Türklerin devlet idaresi birikim ve deneyiminden yararlanamamakta hem de halkın somut sorunlarına çare olamamaktadır. Nüfusun önemli bir kısmını oluşturan çiftçi, işçi ve zanaatkarlar particilik ile özdeşleşen mevcut siyasi yapı içinde gereği gibi temsil edilememektedir. Siyaset ve toplum arasındaki bu gerilimli ve uyumsuz ilişki biçimi ancak halkın kendi sorunlarını doğrudan dile getirip çözümüne ortak olabildiği daha demokratik bir temsili mekanizması inşa edilerek aşılabilir. Bu siyasetin zirvesindeki tıkanıklığı aşmak ve rejimin normalleştirmek için de gerekli tek çıkış yoludur.¹⁷¹⁹

Mecliste temsil edilemeyen üretici güçlerin sosyal demokrat bir parti kanalı ile siyasi mücadele başlatması normal bir demokrasinin işleyişi adına artık Şevket Süreyya'nın sıklıkla öne sürdüğü ve altını çizdiği bir konu haline gelmiştir.¹⁷²⁰

¹⁷¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir "Olağan'a Dönüş!..", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1973, s.2.

¹⁷²⁰ Mevcut demokrasi oligarşik bir yapıya hizmet etmektedir. Bu nokta da Şevket Süreyya'nın referansı yine Atatürk'tür. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde yeni baskısı yapılan Afet İnan'ın "M. Kemal

Şevket Süreyya'nın işçi sınıfı mücadelesini Türkiye İşçi Partisi veya Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) açısından değil Türk-İş açısından değerlendirdiği de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁷²¹

Ona göre Türk-İş 1961-70 devresinden sendikal mücadelede ön safta yer almış ve onun yetiştirdiği kadrolar da çeşitli siyasi partiler içinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. İşçi sınıfının sendikal mücadelesini siyasi mücadeleye dönüştürme gerekliliği ortaya çıkmış ve bu işi gerçekleştirebilme sürecinde Türk-İş pasif kalınca DİSK ondan ayrılarak yeni bir girişim başlatmıştır.

Türk-İş yönetici ve kadroları kendi aralarındaki tartışmalarda siyaset üstü kalmak ile yeni bir siyasi parti kurmak arasında sıkışıp kalmışlardır. Genel Sekreter Halil Tunç toprak, eğitim ve diğer alanlarda reformların gerçekleştirilmesini istemektedir; ama Şevket Süreyya'ya göre partileşmeden, siyaset üstü kalarak veya Adalet Partisi, Halk Partisi içinde mücadele vererek bu reformları gerçekleştirmek mümkün değildir. Bütün bu reformlar anayasa uyarak ve parlamentoda işçi sınıfının haklarını savunacak bir parti kurup bu yönde kanunların çıkması için çalışmakla ancak hayata geçirilebilecektir. Böyle bir örgütlenme ilerici ve sosyal devlet açısından yapıcı bir işçi-aydın birleşmesini de beraberinde getirecektir: “Kaldı ki Türkiye’de en büyük sayıyı teşkil edip tamamen teşkilatsız olduğu için parlamentoya tek temsilci veremeyen köylü sınıfının da bu parti saflarında söz ve temsilci sahibi olması tabii bir neticedir. Bu netice hem demokratik gelişmemiz hem anayasamızın sosyal vasfı için bir ilerici merhale hatta bir zafer teşkil edecektir. İşte parlamentodaki boşluk o vakit dolacaktır. Çünkü bütün parlamentoda yer alan partilerin hepsi aynı cins partilerdir.

Atatürk'ten Yazdıklarım” isimli kitap Atatürkçü düşüncenin önemli kaynaklarından biridir; ama burada bir doktrine esas olacak temel ve ham fikirler bulunmakla beraber bu fikirler Türk aydını tarafından gereği gibi ele alınıp işlenmediğinden siyasetçiler ve halk bu birikimden faydalanamamıştır: “Bu sınıflaşma fırtınası içinde, azınlık çıkar gruplarının, hele siyasal alanda, güçlü temsilciler olarak belirişi. En yaygın basın organlarının, tekelci bir sermaye teşekkülü olmak istikametinde güçlenişi, siyasi ve iktisadi oligarşinin, açık ve gittikçe yerleşen güç birliği, bazı büyük ve asıl üretici sosyal güçlerin, Parlamentoda fiilen yerlerini alamayışları ve bütün bu gelişmeleri koruyucu bazı olağanüstü sekillişmeler, bu oligarşinin, kısa, ama öz belirtileridir. Gerçi Atatürk de sosyal sınıfları kabul, hatta tarif eder. Ama bu tarifler arasında onun bir de bu sınıflar arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkileri işleyen öyle formülleri vardır ki, bir sosyal doktrine pekâlâ prensip olabilirler.” Şevket Süreyya Aydemir, “Görevi Güç Bir Bakan”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1974, s. 2.

¹⁷²¹ Şevket Süreyya'ya göre işçi sınıfının sendikal mücadelesinde de DİSK ve Türk-İş şeklinde ikiye bölünmüş olması büyük bir zaafıdır ve DİSK 12 Mart öncesinde bütün sendikaların Türk-İş teşkilatı çatısı altında birleştirilmesine ve toplu sözleşmelerin işyerleri yerine iş kolları tarafından düzenlenmesine karşı çıkarak büyük ve tarihi bir hata yapmıştır. Şevket Süreyya Aydemir “Temeldeki Yanlışlık”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1973, s. 2.

Ve bunların hiçbirisi yeni Anayasa devrinde memleket çapında bir lider verememişlerdir. Ve tabii memleket çapında reformlara da gidemezler. O halde parlamento saflarına sosyal reformların davacısı ve sözcüsü olacak yeni bir aktif gücün katılması ancak sevinilecek bir gelişme sayılmalıdır...”¹⁷²²

Türk-İş’in Kızılcahamam toplantısında sendika kadrolarını karşı karşıya getiren konu işçi sınıfının bir parti kurarak siyasal mücadeleye katılmasıdır. Şevket Süreyya’ya göre böyle bir tartışma iki neden de ötürü normaldir. Birinci neden için işçi sınıfın gelişim dinamiğine ve ikincisi için ise Batı sosyal demokrasisinin gelişim sürecine bakılmalıdır.

1950 yılından sonra başlayan güçlü bir sanayileşme altyapı çalışmalarını hızlandırmış, yol şebekelerinin inşası ile motorlu araçlar gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş ve bu süreçte milli bir pazar oluşmuş ve böylece ülkede çağdaş teknoloji gelişebilecek bir zemin bulabilmiştir. Bütün bunların neticesinde işçi sınıfı toplumda yerini almaya başlamış, 1961 Anayasası ile de sendika ve grev haklarına da kavuşmuştur.¹⁷²³

Şimdi ise işçi sınıfı sendikal mücadelesini siyasal bir güce tahvil etme sorunu ile yüz yüzedir. Bunun en nihayetinde mecliste kendi haklarını temsil edebileceği ve açık bir siyasal mücadele yürütebileceği bir örgütlenme ile sonuçlanması da doğaldır; çünkü Batı ülkelerinde de tarihsel süreç bu yönde işlemiştir. Dolayısıyla da Türk-İş tartışmalarına da yansıdığı gibi işçi sınıfı sosyal demokrasi yolunda bir mücadele başlatmak durumundadır: “Sosyal demokrasi nedir? Sosyal demokrasi; ihtilalci olmayan, reformcu, parlamentocu, demokratik ıslahatçı, garpçı bir siyasi mücadele ve örgütlenmenin adıdır. Vatani Almanya’dır. Ama Batı’da her sosyal mücadelede az çok sosyal demokrat ilkeler hakimdir. Bu bakımdan Batı siyasi edebiyatında sosyal demokrasi, genel olarak İhtilalci sosyalist mücadelelerin zıddı ve karşıtı olarak alınır. Hatta sosyal demokrasinin, komünizme karşı mücadelede en güçlü karşı cephe veya

¹⁷²² Şevket Süreyya Aydemir, “Kızılcahamam’daki Kararsızlık”, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1971, s.2.

¹⁷²³ Şevket Süreyya otomotiv sektöründeki grev ve lokavtları analiz ettiği başka bir yazısında 1937-38 İş Kanunu ile 1946 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu’nun işçi sınıfının yasal haklarının çerçevesinin belirlenmesi açısından bir başlangıç teşkil ettiğini; ama ancak 1961 Anayasası ile bu alanda önemli ve hızlı bir gelişme kaydedildiğini belirtir. Ona göre bu yasal mevzuat da yeterli değildir bu mevcut kanunda da giderilmesi gereken eksikler bulunmaktadır. Örneğin mevcut sendika kanunu iş güvenliği ve işçi sınıfının barınması gibi konuları içermemekte ve dolayısıyla bu konular hakkında yasal bir düzenleme de bulunmamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir, “Otomotiv Sanayi”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1973, s.2.

baraj olduğu görüsü, batıda umumi ve yaygındır. 12’ler bu defa raporlarını sunarken, çalışmalarının hasılasını kurula, sosyal demokrasi markasını vurmada, işçinin eğitimi problemi olarak getirselerdi ne olurdu? Bu düşünülecek bir noktadır. Çünkü Türkiye’de hava son yıllarda öylesine elektrikleştirilmiştir ki, sosyal kelimesi dahi neredeyse, bir dehşetin ifadesi haline gelmiştir. Halbuki bizim devletimiz de Anayasamıza göre bir Sosyal Hukuk Devletidir. Tıpkı batıdaki sosyal demokrat rejim ve parlamentarizm gibi...”¹⁷²⁴

12 Mart rejimi Anayasa Mahkemesi eli ile Türkiye İşçi Partisi’ni de kapatmıştır. TİP’in kapatılması ile İnönü siyasi yelpazenin sol kanadında bir boşluk oluştuğunu bildirmiştir. İnönü’ye göre CHP “Ortanın Solu”nda bir parti olarak mecliste yerini muhafaza etmektedir. Şevket Süreyya’ya göre bu doğru bir tespittir; artık CHP’nin daha solunda yer alan başka bir parti olmadığında sol kanatta büyük bir boşluk oluşmuştur.

Bu vesile ile genelde Şevket Süreyya Türk-İş üzerinden ele aldığı işçi sınıfı örgütlenme sorununu bir TİP eleştirisi ile tekrar kendi gündeminde ilk sıraya taşımıştır. Bu eleştiri TİP üzerine tek kapsamlı değerlendirmesidir ve aslında bir işçi ve aydın birlikteliği sergilemesi açısından kendi örgütlenme önerisine yakın bir parti olan Türkiye İşçi Partisi’ni neden onun düşüncesinde sık zikredilmediğini de göstermesi açısından önemlidir.

Bilindiği 1969 seçimlerinde önceki seçim başarısının gerisine düşen TİP-seçim sistemin değiştirilmesinin de etkisi ile- meclise iki milletvekili sokabilmiştir. Parti kendi içindeki tartışmalarla bölünmelere uğramış özellikle bu dönemde solun parlamento dışı muhalefete yönelerek cuntacılıktan, gerilla hareketi, silahlı eyleme uzanan çok farklı alternatiflere yönelmesi TİP’i sol düşünce ve mücadelenin uzağında bırakmıştır. Bu bir anlamda TİP’in savunduğu parlamenter ve demokratik bir mücadele anlayışının da sol içinde yenilgiye uğraması demektir. Geline nokta TİP’in başarısını şahsında temsil eden Mehmet Ali Aybar bile partiden ayrılmak zorunda kalmıştır: “Bir Türkiye İşçi Partisi vardı. Bu Partinin, hatta temelden geniş bir dalgayla gelmiş olmasa bile, işçi hareketi tarihimizde adı hatırlanacaktır. Cesur ve bütün çilelere dayanıklı bir aydının öncülüğünde siyasî hayatımıza katıldı. Bu aydın,

¹⁷²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “Bu Da Bir Aşmadır”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1971, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, “Büyük Bir Reform”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1974, s.2.

Mehmet Ali Aybar'dır. Aybar, ne işçi saflarından geldi. Ne de dar bir doktrinciydi. Memleketin dört bucağında edinilmiş, uzun yılların mahsulü olan geniş tecrübelerle de dayanmıyordu. Geçmişinde, bir mahkeme kararı ile yolu kesilen bir fikir faaliyeti olmakla beraber yıllarca sürdürdüğü bir ideoloji ve Doktrin mücadelecisi de değildi. Bir kitap adamı da olamadı. Partisini kurduktan sonra, işçiye ve köylüye gitmekle beraber işçi ve köylü ile, tam bir dil birliği dahi kuramamıştı. Eski ve ağdalı Osmanlıcanın yerine toplantılarda radyolarda, mitinglerde, toplumun çoğunluğuna ve onların dilinde hitap etmeyen ağdalı bir sunî dille konuşmaktan, hiçbir zaman kurtulamadı. Partisinin Programı ise, Parti Programı değil, kitap'tı. Ama ne var ki, beklenmeyen başarılar kaydetti. Kendine gerek aydınlar arasından, gerek işçi yığınlarından, arkadaşlar buldu. O güne kadar bilmediği, tanımadığı işçi çevreleri ile halkın karşısına, köylerde, bucaklarda köy kahvelerinde cesaretle indi. Ürkütme, baskılar ve baskınlarla yıldırılmak istendi. Bu arada kendisi de, arkadaşları da ölümlerle karşılaştılar. En güçlü silahı, daima demagoji olan muhalifler cephesi ona ve küçük kadrosuna karşı, hem de herkesin gözü önünde, en adı, fakat tehlikeli tertiplere girişti... Bu siliniş elbette, Anayasa Mahkemesinin kararından önce, kendi içinde yersiz ve hedefsiz çekişmeleri daha ilk günden hamuruna katan Partinin, kendi kendini yiyişi ile başladı. Görünen oydu ki partide şahıs kavgaları ve terim çekişmeleri, fikir prensiplerinden ve parti disiplininin daha hızlı güçlenmektedir. Bunun en büyük sebebinin partinin hiçbir zaman bir kütle partisi haline gelememesi yani üst kademenin, alt kademededen, şuurulu bir denetim görmemesi olsa gerekti. Bir partide bu tür içten bozuluşun dizer sebeplerinden birinin de o partide lider buhranının başlaması olabileceğini de kaydedelim. Lider buhranı ise, yön tayini ve sloganlar buhranı demektir. Lider yön tayininde ve sloganların atılışında ağırlığını koyamazsa, liderin çevresindekilerden her biri kendi görüşüne, görüşlerin en doğrusu olarak sarılır. İşte siyasî partilerde dağılıp ve fikirle aksiyonun yerini kör doğuşünün alışı böyle başlar.”¹⁷²⁵

Kim dergisinde Türk sosyalizminin zaaflarını genel planda değerlendiren Şevket Süreyya ilk defa TİP örneğinde sola karşı daha somut bir eleştiri getirmiş olmaktadır. Bütün bu eleştirileri kurulmasını istediği sosyal demokrat partinin olası zaaflarını önlemeye yönelik bir düşünsel çaba olarak da kabul edilebilir. Bununla

¹⁷²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Soldaki Boşluk”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1971, s.2.

beraber bu bağlamda bazı hususlara dikkat çekmek gerekmektedir. Bu eleştirilerde üzerinde durulması gereken nokta Şevket Süreyya'nın TİP'in de bir sendikal girişim öncülüğünde kurulduğunu unutmuş veya dile getirmemiş olmasıdır. Zikretmediği diğer husus kendisinin Behice Boran ile olan tartışmasına da yansıdığı gibi TİP'in işçi sınıfının öncülüğünde sosyalist bir düzen kurulmasını savunmasına rağmen bunu parlamenter sistem içinde yapacağını beyan ettiği gerçeğidir.

Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus “Güler Yüzlü Sosyalizm” sloganına da yansıdığı gibi Mehmet Ali Aybar'ın liderlik tarzı ile ideolojisinin Ortodoks Marksist bir çizgide olmadığı ve bu düşünce tarzı ile Şevket Süreyya'nın Yön dergisinde işlemeye çalıştığı Türk sosyalizmi arasında ülkenin özgünlüklerine vurgu yapma noktasında benzerliklerinin bulunabileceğidir.¹⁷²⁶

Neticede işçi sınıfını temsil etme iddiasındaki tek parti de kapatılmış ve öte yandan Türk-İş'in Dokuzuncu Genel Kurulunda da sosyal demokrat bir parti kurma yanlıları partiler üstü kalma fikrini savunan kanat tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Şevket Süreyya'ya göre Türkiye'de de sendikadaki iktisadi mücadele, kurulacak bir partideki siyasi mücadele ile Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi beraber yürütülmelidir. Bu ülkelerde işçi sınıfının bu tarz bir mücadelesi ile sınıfsal çatışmalara yol açmadan kendi haklarını savunabileceklerine inanan reformcu bir görüş hakimdir.

Batıda sosyal demokrasi hem ihtilalci sosyalizme hem de faşizme karşı bir direniş ideolojisidir. Mecliste reformcu, çok partili bir demokratik düzeni savunan, toplumun bütün ilerici unsurlarına açık, sosyal hakları ve özgürlükleri demagoji ile değil yapısı gereği çağdaş hamlelerle koruyacak bir partiye ihtiyaç bulunduğu açıktır: “Böyle bir parti Türkiye sendikacılığının benimsediği, anayasacı, reformcu, milliyetçi ve memleketçi hareketlerle de desteklenince, bundan toplum gelişmemiz, ancak fayda görür.”¹⁷²⁷

Şevket Süreyya'ya göre sosyal yapıdaki çelişme ve gelişmelerin gerisinde bir siyaset kurumu ülke için artık köhne kalmaktadır. Dolayısıyla kurulacak alternatif bir

¹⁷²⁶ TİP içerisinde yaşana ayrılıklar da Aybar'ın liderlik tarzı ile siyaset anlayışının Sovyetlere, Ortodoks Marksizm'e karşı eleştirel tutumunun etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle halkla bağlantı kurabilecek parlak sloganlar arayışı içinde olduğunun altı çizilmelidir. Anıl Varel “Altmışlı Yıllar Türkiye'sinde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleri ile TİP”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Haz. M.K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 424-429. Mehmet Ali Aybar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Doğan, *Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar*, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁷²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Temeldeki Yanlışlık”, *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1973, s.2.

parti meclisin yapısı ile aritmetiğini değiştirebilir ve ayrıca siyasetin ufkunu da genişletebilir: “Özet olarak, eğer Türk demokrasisi, bugünkü Anayasa anlayışında tam rayına oturtulmak isteniyorsa, parlamentonun yapısını milletin sosyal yapısına uydurmak parlamentoya, daha gerçek bir güç ve üstünlük verecektir. Bu yapı değişikliği ise, bir taraftan Profesyonel Politikacılık denilen siyaset esnaflığını oldukça tasfiye edecektir öte yandan, siyaset üst tabaka veya orta sınıfın tekelinden çıkarak, daha gerçek anlamda halka inecektir. Halkın içinden gelen ve halkın sesini dile getiren milletvekillerinin ise, parlamento nizamına, içeride ve dışarıda daha geniş bir itibar sağlayacağına, elbette ki şüphe yoktur. Halkın içinden gelenler. Örneğin çiftçiler, işçiler, esnaf, hizmetliler. Meclis kürsüsünden ne konuşabilirler gibi bir soru ise ancak manasızdır. Ve halkın mesleki gelişmişliğini inkâr eden bir zihniyetin eseri olabilir.”¹⁷²⁸

Şevket Süreyya seçim öncesi dönemlerde Türkiye’deki sandık ve seçime odaklı siyaset esnaflığını “Seçimci Hüsnü Efendi”¹⁷²⁹ gibi yazılarla hicvetse de 1945 yılından itibaren Türkiye’de çok partili hayatın bütün aksaklıklarına ve eksiklerine rağmen Batı tipinde demokratik bir düzen kurulması yönünde önemli bir gelişim gösterdiğini de belirtmekten geri durmamıştır. Demokrasinin bayraktarlığını yapan Amerika’da bile seçimler devlet başkanına dek uzanan skandallar ve yolsuzluklara sahne olurken Türkiye büyük bir olgunluk ve sükûn içinde 14 Ekim seçimlerini tamamlamıştır.

Bu bağlamda Türkiye’nin yakın bir gelecekte kendi üstünlük ve özelliklerine dayalı milli bir demokrasi modeli de geliştirebileceği ileri sürülebilir. Ama neticede bu seçimde hiçbir parti tek başına hükmet kurabilecek kadar oy alamamıştır.

¹⁷²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Halkın Konuşacağı Meclis”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1973, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, “Ateşten Gömlek”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1973, s.2.

¹⁷²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Seçimci Hüsnü Efendi”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1973, s.2. Türkiye için parlamenter rejimin en uygun yol olduğunu belirtmesine rağmen siyaset kurumuna karşı derin bir güvensizlik duymaktadır. Çok partili rejim içinde şekillenen siyaset anlayışı ve pratiği için “sefalet”, “yozlaşma”, “demagoji”, “esnaflık”, “oyun” vs. gibi ifadeleri kullanması bu bağlamda zikredilmelidir. En ağır eleştirileri başta Süleyman Demirel ve Adalet Partisi olmak üzere diğer siyasal parti ve liderlerine yönelmiştir. Bir yandan demokratik mücadele ve rekabetin önemsendiği bir çizgiye gelmişken öte yandan bu demokratik rejim içinde iktidara gelen partilerin ülke sorunlarını çözme konusundaki yetersizliği ve onun bu durum karşısında duyduğu çaresizlik düşüncesindeki önemli açmazlardan birini oluşturmaktadır. 1973 seçimleri öncesinde yazdıkları bu açıdan dikkat çekicidir. “Şevket Süreyya Aydemir, “Aşırı Particilik”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1973; “Milli İrade”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1973; “Siyasetin Sefaleti”, *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1973.

Erbakan'ın Milli Selamet Partisi ile Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi arasında baştan samimiyetsiz temeller üzerine kurulmaya yazgılı bir koalisyon gündeme gelmiştir.

Şevket Süreyya için ilerleyen süreçte bir sosyal demokrat parti kurularak işçi ve aydın birlikteliği sağlanamadığı takdirde sola en yakın seçenek “Ortanın Solu”ndaki CHP’dir. Eğer Türk-İş liderleri kendi aralarındaki anlaşmazlıkları aşıp sosyal demokrat bir parti kurabilselerdi şimdi Ecevit Milli Mücadele’ye ve Atatürk’e bakışı oldukça sorunlu Erbakan’ın MSP’si yerine bu parti ile daha kolay bir koalisyon kurabilecekti. Böylece Türkiye Avrupalı bir parlamenter yapı ve sisteme sahip olacağı ilerici tarihi bir aşmayı kaçırmıştır.¹⁷³⁰

Bu dönemde Şevket Süreyya’nın CHP’yi sıkça anması Ecevit’in İsmet İnönü’yü devirerek parti genel başkanlığına geçmiş olması ile yakından bağlantılıdır. Ona göre partinin kuruluşunun üzerinden 48 yıl geçmiştir. CHP kurulduktan yirmi yedi yıl sonra iktidarı kaybetmiştir ve yirmi bir yıldır da tek başına iktidar olabilmek için mücadele etmektedir. Önder kadrosu parçalanmış ve temel ilkeleri sarsılmış ancak İsmet Paşa’nın varlığında ayakta durabilmektedir. Bülent Ecevit “Ortanın Solu” gibi bir sloganla ortaya çıkmış değerli bir isim olmakla beraber bu slogan gereği gibi işlenip kitleye de mal edilebilmiş değildir. Ecevit idealist, savunduğu prensipler nispeten açıklık kazanmış ve partinin örgütlenme mücadelesi ile öne çıkan bir isimdir; ama bu siyasi formülün (Ortanın Solu) belirsizliği ayrıca parti yönetiminde bir iç çekişmeye yol açarak partiyi siyasetin tayininde etkili olabilecek bir konumdan uzaklaştırmaktadır. “Ortanın Solu” CHP’yi diğer sistem partilerden farklılaştıracak bir şekilde ele alınamamıştır. Bu daha genel plandaki bir yetersizlikle de alakalıdır.

¹⁷³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Gerçekçi Devlet Adamlığı”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1973, s.2. 14 Ekim 1973 genel seçiminden sonra sağ partiler hem kendi aralarında anlaşamamışlar hem de farklı bir koalisyon kombinezonuna da izin vermemişlerdir. 12 Mart sonrası sıkıyönetim rejiminden kurtulmaya çalışan siyaset bir kez daha çıkmaza girmiş ve seçimlerin yenilenmesi gündeme gelmiştir. Şevket Süreyya Ortadoğu’da “demokrasinin son kalesi” olarak nitelediği Türkiye’yi ve onun demokrasi geçmiş ve deneyimini ön plana çıkaracak kendi önerisini bir kez daha yinelemiştir: “Eğer Türk-İş’in bazı şefleri, çok ilerlemiş olan bir Sosyal Demokrat Parti kuruluşu hareketini, dar görüşlerle önlemeyip son seçimlere böyle bir partinin CHP ile koalisyonu sadece bir gün meselesi olacaktı. Ve memleket, hem bu içinde bulunduğu Parlamento ve hükümet buhranından, hem yeniden seçim tehlikesinden kurtulmuş olacaktı. Şimdi bazı hükümetler dışında, hemen bütün Batı Avrupa’yı yöneten demokratik reformcu, Batı anlamında Parlamenter ve Milli Cephe’nin sözcüsü olacak bir Sosyal Demokrat Koalisyonu, demokrasimizin hem millileşmesi hem Batılılaşması yolunda, büyük bir aşama kaydedecektir Böylece bizde de Parlamento, ilk defa, Batı anlamında bir hükümet düzenine girecekti. Bu olmadı. Bunun tarihi sorumluluğu daima hatırlanacaktır.” Şevket Süreyya Aydemir, “Tehlikeli Yol”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1973, s.2.

CHP “Altı Ok”u izah edip yorumlayarak geliştirilebilecek aydın ve düşünür kadroyu kendi bünyesinde yaratamamıştır. Şimdiki koşullarda partinin esaslı bir değişime ihtiyacı vardır ve bu değişimde de söz artık İnönü’ye değil yeni bir nesle ait olmalıdır. Partinin karşısında 1930’lu yılların uysal ve muvazaalı Serbest Fırka’sı yoktur; artık giderek bilinçlenerek örgütlenen sınıf ve zümrelerin aktif mücadele kadroları bulunmaktadır. Parti içindeki profesyonel politikacının tekeline bu kısır bu kavga halktan gelmediği gibi halka da inmiş ve mal edilebilmiş değildir. Süreç böyle devam ederse demagojiyi sanat edinmiş politikacının yönlendiriciliğine kalan partinin tarihe karışması an meselesidir.¹⁷³¹

İsmet İnönü’nün varlığı ve tarihi şahsiyeti belki parti için önemlidir; ama parti adına demokrasinin ve demokratik mücadelenin işlerlik kazanması da onun liderlik sultasından vazgeçmesi ile doğrudan ilgilidir. CHP önümüzdeki günlerde yapacağı kurultayda İsmet İnönü’nün sözlerini kabul edip buna göre şekillenen bir çözümün peşinden giderse parti gerçek anlamda sorunlarından kurtulamayacaktır: “Âmâ biz gene temenni edelim ki, sağduyu ve ne de olsa, demokrasinin şartları galip gelsin. Çünkü demokrasinin ötesinde, diktatörlük vardır. Diktatörlük ise, ya bir Millî Mücadele ruhu ve inkılâplar hamlesine dayanır. Ta bir ideolojinin icracısı olarak gelir ve topyekûn tasfiyelere gider. Yahutta diktatörlükler Güney Amerika devletlerinde veya Ortadoğu’da olduğu gibi soysuz otokrasiler, plütokrasiler halinde müzminleşir. Çağın akımları ile kanuniyetlerini kavramaz, o zaman belki birtakım kayıplara uğranılır. Ama bizde bu rejimler çabuk yıpranırlar. Hülâsa Halk Partisinde, Tek iradenin ve Ben’lik nizamının yerini, demagoglardan değil şuurlu ve yetişkin yöneticilerden teşekkül eden çağdaş görünüşlü kimseler almalıdır. Partinin son nefesinin böylece önlenmesi tarafsız vatandaşların, temennisi olsa gerektir. İnönü’ye çelince? Onun, hayatının bu safhasını böyle bir iç kavga içinde harcar görünmesi cidden üzüntü vericidir. Bize kalırsa İnönü son sözünü çok daha önce, söylemiş ve bitirmiştir. Bundan sonra onun millî hayatımızda yeri parti adına değil, tarihî şahsiyetine dayanarak ve tehlikeli gidişat karşısında yetkililerin önüne çıkarak, millî bir direniş ve uyarı gücü olmasındadır.”¹⁷³²

¹⁷³¹ Şevket Süreyya Aydemir, “CHP Kendisini Yenileyebilecek Mi?, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1971, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, “Doruktaki Kavga!”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1972, s.2.

¹⁷³² Şevket Süreyya Aydemir, “Kahramanlar Devri ve Sonu”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1972, s.2.

Bu dönemde Şevket Süreyya hem Ecevit'e hem de bütün belirsizliğine rağmen "Ortanın Solu" siyasetine yakınlık duymaktadır. Hepsi birbirinin aynısı, belirli bir doktrin sistem ve program çerçevesinde siyaset yapmayan dolayısıyla aralarında bu anlamda bir rekabet bulunmayan parti ve liderler arasında Ecevit fikre ve stratejiye dayalı ağırbaşlı tavrı ile hemen fark edilmektedir.¹⁷³³ Milli Selamet Partisi ile CHP arasında kurulan koalisyonun sıkıntıları olmasına rağmen bu süreçte bir lider olarak Ecevit ön plana sıçramıştır: "Siyasî cephede, bir partinin lideri ve hükümette Başbakanlık yetkilerini yüklenen genç bir insan, içeriye ve dışarıya karşı olağanüstü bir karar, irade ve hareket gücü göstermiştir. Birden, ön planda, ve olağanüstü bir Şef'in, istidat ve kabiliyetini bütünü ile ortaya sermiştir. Hem kendisinin hem partisinin bugünkü ve yarınki kaderine oynamak cesaretini göstermiştir. Bir bakışta bir üstün insan, bir Fenomen olarak sahnede belirmiştir. Böyle olurken de ister istemez hem kendi partisinin saflarında hem bütün koalisyon cephesinde günün şöhretlerini ister istemez arka plana itmiştir."¹⁷³⁴

CHP-MSP koalisyonu daha bir yılını bitirmeden ömrünün sonuna gelince milliyetçiliği kendi tekeline alma iddiasındaki partiler arasında yeni bir koalisyon alternatifi tartışılmaya başlanmıştır. Görünüşte milliyetçilik dışında hiçbir ortak noktaları bulunmayan bu partilerin milliyetçilik söylem ve ideolojileri de oldukça farklıdır. Biri Arabistan diğeri Enver Paşa Turancılığının peşinde, diğeri antikomünizmin bayraktarlığını yapmakta diğeri refahlı Türkiye'yi yaratmak için Amerika'dan yardım ummaktadır. Milliyetçilik bu dört partinin tapulu malıdır. CHP ise halkçılık yaptığı için milleti bölmekle uğraşmaktadır. Siyaset milliyetçiler ile milliyetçi olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüştür.¹⁷³⁵

Bu kurulması olası sağ cephe gerici, tutucudur, din ticareti ve milliyetçilik tekeli ile geçinirler. Anayasada kendilerine destek bulabilmeleri mümkün değildir ve anayasaya rağmen de ülkeyi ve toplumu çağın koşullarının gerektirdiği yola sokabilmeleri de imkân dahilinde görünmemektedir. Bir sağ cephe koalisyonun

¹⁷³³ Şevket Süreyya Aydemir, "Şehzadeler Kavgası", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1973, s.2. Ecevit 1960 darbesinden kurulan İnönü hükümetlerinde Çalışma Bakanı görev almış, Grev ve Sendikalar Kanunu'nu onun gayretleriyle 1963 yılında çıkarılmıştır. Şevket Süreyya'ya göre de Ecevit döneminde iş hukuku dev adımlarla ilerlemiştir. Şevket Süreyya Aydemir, "Ciddi Bir Problem Karşısındayız", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1972, s.2.

¹⁷³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Cephedeki Boşluk", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1974, s.2.

¹⁷³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, "Milliyetçilik Tekeli", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1974, s.2.

mevcut hükümet buhranına karşı etkili bir alternatif olamayacağı gibi kent ve köylerde sağcılık adı altında şiddet ve saldırganlığı koruyup kollamaya devam ederse daha geniş bir rejim buhranına yol açacağı da ileri sürülebilir.

Ayrıca tutucu bir sağ partiler koalisyonunun toplumda ve mecliste kendi karşıtını yaratabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durum halk kitleleri, gençlik çevreleri ve aydınlar arasında bir sol cephe inşa sürecini de başlatabilir. Burada unutulmaması gereken nokta teşkilatlı bir sağ cephe karşısında teşkilatlı bir sol cephe olmadığıdır. Sadece “Ortanın Solu”nda bir CHP vardır: “Bu arada ülkemizin artık yıpranmış sermayesi olan komünizmle mücadele öncülerinin bir formülü nasıl “Ortanın Solu, Moskova Yolu” şeklinde sokaklara düşürdükleri de hatırlanabilir. Ama ortanın solunu, bir ileri halkçılık şeklinde alırsak, sanıyorum ki, kapsamını kavramak daha kolaylaşır. Çünkü ortanın solunun, nerede başlayıp nereye vardığını açıklamak, bu tür gayretlere rağmen, oldukça zordur. Hele buna halkın kavrayışında kesin bir sistem niteliği vermek daha da zordur. Ama onun, komünizmle hiç de ilişkisi olmayan millî bir kalkınma formülü olduğunu ve dolayısıyla, ona karşı bir sağ Cephe’yi gerektirecek bir akım olmadığını kabul ettirmek, oldukça kolaydır. Hele “Ortanın Solu Moskova Yolu” şeklindeki sokak buluşları ile ise, ileri bir halkçılığın, zerrece ilgisi yoktur. Çünkü Moskova’nın yolu başka bir dünya görüşü ile, başka aşamalardan geçer. Ve sanıyorum ki böyle bir arayışı asıl sağ cephe güçlendirecektir.”¹⁷³⁶

Teşkilatlı bir sol cephenin yokluğunda mevcut siyasi yelpaze içinde sağ partilerin istikrarlı ve güçlü hükümetler kurmaları mümkün gözükmemektedir. Ona göre 12 Mart sonrasının temel problemi kurulan zayıf hükümetlerdir. 12 Mart Adalet Partisi iktidarının yönetim aczi karşısında yerinde bir müdahaleydi; ama sonrası için istikrarlı bir siyasi düzen tesis edemediği gibi süreci 12 Mart’a getiren sabık iktidarın bu işteki sorumluluğunun hesabının sorulması için gerekli adımları da atmamıştı. Yine bu dönemde ülke tarihinde daha önce görülmeyen gizli kapaklı, kanunsuz insanlık dışı yetki ve baskılarla iş gören birtakım örgütler ortaya çıkmıştır.¹⁷³⁷

Zayıf hükümetlerin temel karakteri “emir ve nehy’e kadir” olmak vasfına yani emredip bu emri yaptırma gücü ve yeteneğine sahip olmamasıdır. Türkiye yoluna sağ-tutucu zayıf hükümetlerle devam edecek olursa ülkede disiplin ve müesseselere saygı

¹⁷³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “Sağ, Sol Cepheyi Doğurur!”, *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1974, s.2.

¹⁷³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Kaptanlar Kavgalı”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1974, s.2.

zayıflar, halk ve hükümet arasındaki iletişim giderek kötüleşir, halk yeni insanlar ve kurumlar beklemeye başlar ve bunlar zuhur etmeyince de ne idüğü belirsiz kimin hangi kaynaklara beslediği belli olmayan örgütler türer. Zulüm ve haksızlıklar sıradan hale gelir ve hükümet otoritesi giderek kaybolur. Bu şartlar içerisinde ilerleme yanlıları ile aydınların medeni cesareti sarsılır ve söz sokağa ve sorumsuz güçlere düşerse ülke, toplum ve devletin geleceği karanlıklar içinde demektir.¹⁷³⁸

Şevket Süreyya'ya göre az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkede demokrasinin bir tür otokrasi (kişisel hakimiyet), plütokrasi (bir grup ve zümrenin ülkeye el koyması) ve oligarşiye (dar birtakım güç veya menfaat zümrelerinin egemenliği) dönüşme tehlike ve potansiyeli bulunmaktadır.¹⁷³⁹

Bunun sebebi Platon'un ifadesi ile demokrasinin eğitim ile mümkün bir rejim olmasından kaynaklanır. Ülkede nüfusun yarısı okuma ve yazma bilmemekte, bilenlerin ise yargılama, kıyaslama ve eleştiri yapabilecek yetilere sahip olmadığı düşünüldüğünde demokrasinin neden ülkede inişli-çıkışlı bir gelişim grafiği gösterdiği daha iyi anlaşılabilir. Demokrasi onu kurumsallaştırıp içselleştirebilecek bir sosyal bilinç ile beraber gelişmediğinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Meclisin geniş toplumsal tabakaların temsil edilmesine izin vermemesi bu durumu daha da ağırlaştırmaktadır.¹⁷⁴⁰ Türkiye'de siyaset, idare ve karar adamları sosyal görüş yetersizliği içerisinde halktan bağımsız giderek kopuk bir halde, belirli ve dar zümre ve sınıfların çıkarlarına göre işleri yürütmektedirler.

Oysa artık dünya değişmektedir birey ve toplum kendilerini geliştirebilmek için yeni imkânlarla sahiptir ve bu aynı zamanda mevcut siyaset anlayışının da aşılması demektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası süreç toplumlar için yeni değer ölçüleri belirlemiştir. Kendilerini çevreleyen duvarlar artık o ülkelere dar gelmektedir. Günün koşullarında sabit fikirler, donmuş formüller ve standart değer hükümleri artık geçerliliğini yitirmiştir. Radyo ve televizyon gibi teknolojik gelişmeler insanlara daha geniş bir dünyanın parçası olduğunu göstermiştir. Sıradan insan bu teknoloji ile dünyadaki her şeyden hata uzaydan haberdar olabilmektedir.

Bütün bunların sonucunda insan müstakil bir öz benlik inşa ederek kimsenin müdahale edemeyeceği bir hürriyete kavuşmuştur. Daha da önemlisi insan gördüğü,

¹⁷³⁸ Şevket Süreyya aydemir, "Sağ, Sol Cepheyi Doğurur!", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1974, s.2.

¹⁷³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, "Kaptanlar Kavgalı", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1974, s.2.

¹⁷⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, "Artık Biraz Disiplin!", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1974, s.2.

duyduğu şeyler karşısında tam bir seçme ve karar verme özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu durum yöneten yönetilen ilişkisini de farklılaştırmıştır.

İktidarlar artık çağın imkanları ile şahsiyetleşmiş bu insanın ruhunu, sorunlarını ve meselelerini anlayabilmek derdindedir. Toplumu yönetebilmenin asgari koşulunu bu empati oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkeler sosyal psikoloji araştırmalarına ağırlık vermişlerdir. Bu bilim, uzman ve uzmanlığın siyaset ve siyasetçinin önüne geçtiği bir trend demektir. Yönetenler şimdi yönettiklerinin arzu ve iradelerine bigâne kalamamaktadırlar. Mussolini ve Hitler eğer bugün hayatta olsalardı radyo ve televizyonlarda o modası geçmiş jestlerle konuşmaları mümkün değildi. Halka yukardan bakan devlet ve iktidarların diktaların yerini artık halkın diliniş konuşan ve onu kazanmaya çalışan yönetimler almaktadır. Türkiye de artık sosyal psikolojiye halkın ruhunu anlamaya bilimsel bir seferberlik içinde yönelmelidir.¹⁷⁴¹

Türkiye’de kavramları artık çağın gerisinde kalmış ve ölçüleri onu savunanlarca da belirsiz ve eyleme geçirilemeyecek olan bir maneviyat buhranı içindedir. Çağdaş değer ölçüleri ve bu değer ölçülerini hayat geçirecek kurum ve kuruluşlar ile toplum içindeki çelişkileri, toplum yararına yönetecek sosyal bir otorite kurulamamıştır. Ülke bir sınıfsal değişim içindedir. Başlangıçta “imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratma” sloganı ile yola çıkan devlet bu sloganda ısrarcı olmadığı gibi bunun milli ve özgün ideolojisini de geliştirmemiştir.

Böylece Türkiye’nin önünde kalan tek seçenek kapitalist bir düzen ve gelişme içinde yer alabilmek olmuştur. Bu da sınıflı bir sosyo-ekonomik rejim demektir. Bu rejimlerde ise sınıflar ya ihtilalci sınıf mücadeleleri ya evrimsel sınıf anlaşmaları ile gelişebilirler. Topluma ihtilalci sınıf kavgaları egemen olursa, sonunda diyalektik yapı değişikliği, sıçramalar, patlamalar şeklinde olur.

Topluma evrimsel kanunlar egemen olursa, sosyal devlete yönelik, ama sıçramalar, patlamalar şeklinde olmayan iç anlaşmalar ve hak protokolleri, kanun yollarından yürür. Türkiye için ilerici sosyal demokrasiyi temsil eden Batı Almanya’nın evrimci çizgisi daha uygundur. Değer ölçülerinin yitirilmesi ile kurumsal yapıların bozulup itibarsızlaşmasından kaynaklanan bunalımı, sosyo-ekonomik rejimin gereğince tayin edilememesinin yol açtığı çelişki ve sokağa düşen sefil siyaset

¹⁷⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, “İnsan Ruhuna Yöneliş”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1973, s.2.

kurumuna halkın ve aydın zümrelerin güvensizliği ve ilgisizliği daha da ağırlaştırmaktadır.¹⁷⁴²

Neticede Türkiye şimdi Demokrat Parti ile başlayan oligarşinin devletleşmesi aşamasını yaşamaktadır. Bu oligarşi siyasette, ekonomide ve sivil toplumda oldukça örgütlüdür, ülkenin gelir ve çıkar kaynaklarını kısmen de dış kuvvetlere dayanarak elinde toplamıştır. Bu bir bakıma Kadro dergisinde İnkılap ve Kadro metninde gerekli önlemler alınmadığı takdirde Cumhuriyetin bir oligarşiye teslim olacağını öngörüsünün gerçekleştiği anlamına gelir. Türk kapitalizmi iç pazarı ölçüsüzce sömürerek büyür ve gelişirken karşısında sol ve sosyalist bir akım da yaratabilir.

Başka bir şekilde ifade edilirse oligarşinin hegemonyasına ancak halkın siyasi ve iktisadi teşkilatlanması ile karşı çıkılabilir. Bu anlamda sendikalar, esnaf ve meslek teşekkülleri, BAĞ-KUR, ziraat işçileri teşkilatlandırmaları, halk sektörü ve her alan da kooperatifleşme çabaları sosyal demokrat bir düzen içinde çağdaş bir reformculuğun önemli unsurları olarak kabul edilmelidir.¹⁷⁴³

Türk kapitalizminin sermaye birikim modeli bu oligarşik yapılanmanın temel nedenidir. Batı'da sermaye birikimi 19. yüzyılda başlıca iki kaynağa dayanmaktadır: sömürge ve yarı-sömürgelerden metropole aktarılan fazla değerler ile teşkilatsız savunmasız ve anayasal güvence ve haklarda yoksun işçi sınıfı. Türkiye'de ise sermaye Batı'da olduğu gibi dış sömürü kaynaklarına sahip değildir. Ticari sermayenin sanayiye aktarılması önemli; ama kısa vadeli bir kaynaktır.

Bir sermaye piyasası oluşabilmesi ve yoğun sanayileşmesinin sağlanabilmesi için daha uzun vadeli çözümlere ihtiyaç vardır. Türk sermayedarın bu noktada sahip olduğu tek kaynak iç pazarın ölçüsüz ve sınırsız sömürülmesidir. Amerika'da ortalama yüzde altı kar ile çalışan otomobil lastik sanayi Türkiye'de yüzde yüz kar ile çalışmaktadır. İktidarlar sermayenin kar hadlerine karışmamakta, bunları düzenlemek için hukuksal ve idari düzenlemeler yapmamakta ve böylece sermayenin palazlanması için oldukça emniyetli bir iç pazar yaratmaktadırlar.

Bu iç pazarın istismarına dayalı büyümeye karşı çıkacak tek güç örgütlenmiş işçi sınıfıdır. İşçi sınıfına tarım işçileri ile esnaf teşekkülleri de eklenince sanayi sermayesinin eli kolu biraz bağlanabilecektir. Zaten iktidarlar da kar hadlerinin

¹⁷⁴² Şevket Süreyya Aydemir, "Kara Mağaraya Doğru!...", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1975, s.2.

¹⁷⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, "Oligarşinin Devletleşmesi", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1975; Şevket Süreyya Aydemir, "Oligarşi'nin Kucağında...", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1975, s.2.

sınırlanmaması karşılığında sermaye sınıfından da işçi sınıfının grevlerle ortaya koyduğu ücret artışı ve diğer talepleri yerine getirmesini istemektedir. Türkiye’deki cari sosyo-ekonomik düzen budur. Bu tarz bir kapitalist kalkınma halkın aleyhine işleyen ve gelişen iktisadi bir süper sınıflaşma ve bir sınıf aristokrasisi yaratmıştır. Bu düzen böyle işlemeye devam ederse ekonominin yeni bir kriz içerisine girmesi kaçınılmazdır ve bu durumda artık 12 Mart muhtırası gibi bir müdahale de onu kurtarmaya yetmeyebilir.¹⁷⁴⁴

4.5.5. Ne Kapitalizm Ne Sosyalizm Dava Toprağa Yeniden Yerleşmek

Her defasında ihtilalci değil ıslahatçı sosyalizmden yana olduğunu ifade eden Şevket Süreyya Yön dergisinde bunu “Türk Sosyalizmi” olarak formüle ederken Cumhuriyet gazetesindeki yazılarında böyle bir formülasyona rastlamak mümkün değildir. Hatta onun bu dönem yazılarında sosyalizm ile ilgili Fransız Komünist Partisi ile Mısır, Suriye ve Irak’taki sosyalist oldukları iddiasındaki partilere dair iki yazı dışında sol sosyalizm ve komünizm ile ilgili doğrudan hiçbir şey yazmamıştır.¹⁷⁴⁵

Aslında Yön döneminde de “Türk Sosyalizmi” olarak tarif ettiği şey Batı sosyal demokrasi çizgisinde reformcu bir ideolojidir. Cumhuriyet yazılarında da sosyal demokrasi vurgusu artmakla beraber Şevket Süreyya bir “Türk Sosyal Demokrasi”sinden söz etmez bu yeni dönemde söz konusu olan Batı tipi bir sosyal demokrasi modelinin Türkiye’de de bir an önce hayata geçirilmesidir. İşçi ve ilerici aydınların ittifakında toplumun diğer emekçi ve üretici kesimlerini de içeren bir sosyal demokrat partinin örgütlenerek, mecliste, anayasadaki sosyal hukuk devletini tahakkuk ettirmek için çalışmasını siyaseten tek çözüm olarak görmektedir. Şevket

¹⁷⁴⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “Dokunulmazlar ve Aristokratlar!”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1972, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, “Sistem Meselesi”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1972, s.2.

¹⁷⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Arap Ülkelerinde Kavram Karışıklığı!”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1971, s. 2; Şevket Süreyya Aydemir, “Fransa’nın Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1973, s. 2. Bu yazılar milletleşme ve milliyetçilik bağlamında sosyalizm ele alınmıştır. Yine Kadro dergisi ile ilgili bir yazıda bu bağlamı şöyle işaret etmiştir: “Kadro hareketi ise, Milli Kurtuluş Hareketimizi ve yarın bunun izinden yürüyecek bütün milli hareketleri bir peyk, bir tâbi. Bir yardımcı hareket değil, cihan ölçüsünde müstakil ve bütün cihanın yarımkj simasını değiştirecek anti kolonyalist, anti emperyalist ve peyklikle, tabiliğe karşı ayrı bir tarih başlangıcı olarak aldı. Ve öylece formüleştirerek prensiplerini saydı. Nitekim bu görüş şimdi genel prensip olarak sosyalist cephede de güçlenmektedir. Şu hâlde kadro hareketi yalnız anti emperyalist ve anti kolonyalist değil aynı zamanda, daha geniş kapsamları da olan, müstakil ve milli bir fikir hareketidir.” Şevket Süreyya Aydemir, “Bir Fikir Hareketi Vardı”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1972, s.2.

Süreyya nihai olarak Türkiye’deki siyasi kısırlığın, partililiğin ve demagojinin ancak bu şekilde aşılabileceğini düşünmektedir. Böylesi bir çözüme ulaşmış olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

Öncelikle Şevket Süreyya’nın sorunlara artık işçi sınıfı veya genel de emekçi ve üretici sınıflar perspektifinden bakmaya başlamış olduğu ileri sürülebilir; ama onun tek kurtarıcı güç olarak da işçi sınıfını işaret ettiği söylenemez. Sınıf mücadelesinden duyduğu ürküntü, halkın eğitilmesi gerektiği yönündeki inancı ve zinde güçlere- gençler, asker, sivil bürokrasi, aydınlar vs.-duyduğu güven hala devam etmektedir. Ayrıca siyaset esnafı dediği demagogun karşısına Atatürk kısmen de İnönü gibi ideal kahraman liderleri yerleştirmekte ve işleri yoluna koyacak üstün bir vasıflı lider arayışını “Kahramanlar Doğmalıydı”¹⁷⁴⁶ şeklinde de ifade etmekten de vazgeçmemektedir.

Şevket Süreyya Türkiye’de zinde güçlerin farklı çözüm arayışları içinde olduklarının da farkındadır: aşırı solda üniversite gençliğinin şiddete ve gerilla mücadelesine yönelmesi, sol kesimin ordu ile iş birliği içinde parlamento dışı yollardan iktidara gelme çabaları yine zinde güçlerin mevcut siyaset anlayışını ve pratiğini değiştirmek için halkla beraber hareket etmeme alışkanlıkları vb. gibi.

Bununla beraber Yön dergisinden Cumhuriyet gazetesi dönemine kadar Şevket Süreyya kendi ideoloji ve görüşlerini “Türk Sosyalizmi”, “Memleketçi Sosyalizm” veya “Sosyal Demokrasi” şeklinde kavramlaştırarak dile getirmiştir. Ne şekilde formüle ederse etsin bütün bunlar koşullara ve ülkenin kalkınması için çözmesi gereken ve giderek ağırlaşan problemlerin çokluğuna işaret eden bir pragmatizme ile ilişki içinde değişen bir entelektüel çabaya karşılık gelir. Bu bağlamda onun düşüncesinin 1930’lu yıllardan 1970’li yıllara uzanan süreçte radikal bir dönüşüm geçirdiğini de kabul etmek gerekmektedir.

Kapitalizme ve sosyalizme alternatif devletçi bir kalkınma ideolojisinden, kapitalizmi veri olarak kabul eden onun siyasi, sosyal ve ekonomik sahadaki arazlarını gidermeye yönelik daha reformist -sosyal demokrasiye yakın ve yatkın- bir çizgiye gelmiştir. Kapitalist gelişmişliğin veya mevcut sermaye birikim modelinin Türkiye’de yol açtığı siyasi, sosyal, ekonomik sorunları ve doğa, çevre tahribatını tespit etmek ana uğraşı haline gelmiştir.

¹⁷⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “Kahramanlar Doğmalıydı”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1971, s.2.

Şimdi ise Şevket Süreyya'ya göre her ülkenin davası veya sosyal düzeni ister sosyalizm ister sosyal demokrasi, hatta ister demokratik kapitalizm olsun bütün meseleleri şu iki ana nokta üzerinde toplanmaktadır: kendi topraklarını yeniden fethetmek ve bu topraklara yeniden yerleşebilmek. Son ve yorgun topraklar üzerinde yaşayan son Türklerin temel meselesi de hızlı nüfusu artışı ve bu artan nüfusu besleyebilmek ve bunun içinde şehir ve köy arasındaki üretim ve tüketim ilişkilerinin yeniden düzenleyebilmektir.¹⁷⁴⁷

Şevket Süreyya'ya göre Türkiye bu yorgun toprakları ıslah ederek kendi yiyeceğini bu topraklardan çıkarmalı ve temel gıda maddeleri için dışarıya bağımlı olmaktan kurtulmalıdır. Bunu yaparken de doğaya ve çevreye saygılı, bölgelerin iklim ve toprak özelliklerine uygun, imar, iskân, tarım ve sanayileşme politikaları geliştirmelidir. Yayılda yaşayan, hayvancılık yapan, deniz ve kıyı milleti olmayan Türklerin de artık yeşili ve suyu sevmesi onlara saygı göstermesini öğrenmesi gerekmektedir.

1950-71 arasındaki demagojik perişanlıklar çağında gecekondular denilen kötü bir yerleşim ortaya çıkmış, kıyılar yağma edilmiş, ormanlar kesilmiş, dere kaynakları kurutulmuş ve meralar verimsizleşmiştir. Temellerinde harçsız taş yığınları olan kontrolsüz bina ve inşaatlar dikilmiştir. Türkiye kamu ve özel mesken ile binaların yapımında tarihin en eski devirlerindeki bile geri bir teknik kullanmaktadır. Kapitalizm ülke toprakları ve gerçekleri ile orantılı bir gelişim göstermemiştir: “Yani bizi önümüzde; alın terinin, insan üstü çalışmanın, bunun içinde ruh ve devlet disiplininin beklediği günler var. Öyle bir devlet disiplini ve iş seferberliği ki köyleri lüzumsuz yere dağıtmayalım. Köylüyü iş, ocak ve toprak sahibi yapalım. Toprak korunsun ve tarla verimli olsun. Şehirlerin etrafında, yarının çelişmeli problemlerine gebe olan gecekondular deryaları yaratılmasın. Küçük ve orta toprak mülkiyeti ile bunları destekleyecek devlet üretme çiftliklerini, toprak reformunun esası olarak alalım. Ve sanayii, tekniği ve her kademedede eğitimi iki-üç şehrin kenarlarında yığılaştırmaktansa bütün yurdun, uzak yakın köşelerine yayalım. Ama bütün bunları yapar ve Türkiye’de Türk milletinin yeniden yerleşmesini sağlarken, her şeyden önce Türkiye tabiatını koruyalım. Deniz, göl, nehir kıyıları, geleceğin ebediyen muhafaza edilecek yeşil sahaları ve milli parklar kurtarılsın. Boğaziçi Galatlaşmasın ve

¹⁷⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, “Yeniden Yerleşmek”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1971, s.2.

körfezler, fabrika sahaları haline gelmesin. Kısacası, yurdumuzu yeniden fethedelim. Bu topraklara yeniden yerleşelim. Yerkabuğu rüzgârlarının bir nefeste vere serdiği ve inşa kontrolsüzlüğünün, halkın canına kıydığı gamsız, vurdumduymaz ve sorumluluk duygusundan uygusundan yoksun, yani yarattığı çelişmelerle acısını çok çekeceğimiz, bedelini her alanda ödeyeceğimiz 1950-1971 arası gibi demagojik perişanlıklar yerine, bir yerleşme ve inşa disiplini kuralım. Sanayi Anadolu'ya yayılsın. Ve sanayi sahaları, daha önceden planlanmış yıldız şehirler halinde kurulsun. Öyle şehirler ki şehir sahasının en az %50 kısmının yeşil sahalar ve parklar oluşu esas olarak alınsın. Ama o kadar da değil. Bu şehirlerin gelecekteki inkişaf sahası için de ve gene %50 yeşillik, en azdan iki misli genişleme alanı, daha baştan korunsun. Köyden şehre akın, bu yıldız sanayi şehirlerine olsun. Evet, işte bu da, bir tabiatı koruma ve yeniden yerleşme işidir.”¹⁷⁴⁸

Şevket Süreyya bütün bu sorunları sıralarken özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Demokrat Parti iktidarı ile tarımda başlayan kapitalistleşmeye dikkat çekmiştir. Bu kapitalist gelişme milli bir Pazar oluşması anlamına gelmektedir. Bu süreçte bölgeleri birbirine bağlayan yollar ülkede tek bir mübadele sistemi yaratabilmiştir: “Bu önemli bir aşamadır. Toprak değerlenmiş evvelce mahallinde kalan zirai üretim, bütün yurt ve köşe bucaklarına aktığı için para hareketi canlanmıştır. Bu böyle olunca toprak da kıymetini arttırmış, gerçek üretici, bundan faydalanmıştır...Sanayi gelişmesi, köyler ve şehirlerle sanayi merkezleri arasında mübadeleyi genişletmiştir. Böylece hem köy ve iç şehirlerde, hem de sanayi merkezlerinde, geniş bir sermaye hareketine ve birikimine yol açmıştır.”¹⁷⁴⁹

Bütün bunlar yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Şehir ve kasabalarda sosyal bakımdan oldukça sağlıksız yerleşme hareketleri görülmeye başlanmıştır. Köyler hükümetler tarafından şehre göçe teşvik edilerek boşaltılmakta ve bunun tarımsal üretimi nasıl etkileyeceği hiç hesap edilmemektedir. Bu durumda şehirler gecekondular ve işsizler ordusu ile kuşatılmaktadır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi milyonluk metropoller yeni sosyal felaketlerin yuvası haline gelmiştir. Bu şehirler plansız, çirkin, gürültülü, çıplak ve gelişigüzel büyümektedirler.

¹⁷⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Tabiat Koruma ve Konut Bakanlığı”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1971, s.2.

¹⁷⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “Çarpışan Çarklar!”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1972, s.2.

Ülke sanayileşmekte; ama bu sanayi tesisleri ülke sathına dengeli bir biçimde yayılmamış yine belirli metropollerin etrafında kümeleştiği gibi devlet teşekküllerinin sosyal olanaklarından da yoksundurlar. Türkiye’de karma ekonomi özel teşebbüsün kayırıldığı bir işleyişe sahip iken özel sektör bunun tam tersi olduğunu sürekli dile getirmekte ve bu yönde propaganda yapmaktadır.

Sanayi İç Anadolu’nun boş bozkırları gibi daha ideal ve elverişli yerler yerine paha biçilmez doğal güzellikleri ile yeşil kıyı kordonlarının yakınında kurulmakta ve ülkenin tabii florası hızla tahrip edilmektedir. Eğitimde fikir prensipleri ve sistemler değil demagoji geçerlidir. Bu yüzden ülkede şimdiden bir yarı aydınlar bolluğu yaşanmaktadır. Yarı aydın kendisini, ülkesini ve dünyayı gerektiği gibi değerlendirebilecek psikolojik, sosyal, kültürel ve bilimsel donanımdan yoksun olduğundan ülkeye yüksek kültürü taşıyabilecek vasıfta değildir.

Siyasetçiler devlet, özel idare ve belediyeler devlet teşekküllerini işsiz, güçsüz, niteliksiz; ama hepsi de maaşlı görevlilerle ağzına kadar doldurarak bu kurumları hantallaştırmış ve işlevsiz hale getirmişlerdir. Ülkede yetişen doktorların büyük bir kısmı çalışmak için yurt dışına gitmekte, Türkiye kendi yetiştirdiği doktorları kendisi istihdam edememektedir. Öğretmenler kadrosu cesaretsiz, sahipsiz bırakılmıştır ve bütün mektep kademlerinde bir verimsizlik hakimdir. Meclis milli çalışmayı temsil edecek vatansever, ıslahatçı ve ilerici bir işçi partisinden yoksundur.

Doğu davası doğu illerine yönelik davası olarak uzun vadeli; ama hemen ele alınması gereken önemli bir mesele teşkil etmektedir. Dolayısıyla Doğu ve Güneydoğu milli ve büyük bir problem olarak kabul edilmelidir. Bölgede, feodal ve klerikal kalıntılar hızla tasfiye edilmeli, alt yapı işleri milli seferberlik ilanı ile hızlı bir şekilde tamamlanmalı, toprak adaleti gerçekleştirilmeli, halk hızlı bir sanayileşme teknoloji, kültür hareketi ve sosyal güvenlik cihazları ile teşkilatlanmalı milli bütünlüğe bağlanmalıdır. Doğulu vatandaş devletin karşısında değil devletin çerçevesinde zeki ve çalışkan ve emek seferberliğinde bir müttefik olarak kabul edilmelidir.¹⁷⁵⁰

Şevket Süreyya bu dönemde özellikle iç göçler, şehirleşme, hatalı sanayi yerleşim tercihleri ile çevre ve doğal güzelliklerin tahribatı gibi konuları sıklıkla ele almıştır. Bu üç konuda siyasi tercih ve uygulamaların çok önemli sıkıntı ve sorunlara

¹⁷⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, “Fikri Boşluk”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1972, s.2; Şevket Süreyya Aydemir, “Çarpışan Çarklar!”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1972, s.2.

yol açtığını belirterek sürekli eleştirmiştir.¹⁷⁵¹ Başkent Ankara ve Marmara bölgesi özelinde bu bağlamda pek çok yazı kaleme almıştır.¹⁷⁵²

Toprak, Cumhuriyet gazetesi yazılarında Şevket Süreyya'nın gözde temasıdır. Ona göre toprak Türk halkını geçindirememekte ve doyuramamaktadır. Türk insanı doğa ile mücadelesinde yenilmiştir. Her bölgede erozyona uğrayan topraklar elli yıl öncesinden bile kötü durumdadır. Meralar soysuzlaşmış, çayırlar tükenmiş ve ormanlar giderek yok olmaktadır. Kaynaklar kurumakta ve dereler cılızlaşmaktadır. Göllerin suları çekilmekte ve denizler balık varlığı açısından fakirleşmektedir. Orta Anadolu her gün biraz daha boz kirlaşmaktadır. İzmit, Gemlik gibi dünyanın en güzel körfezleri artık can çekişmektedirler.¹⁷⁵³

Neticede Türkiye milli yerleşim seferberliği başlatarak toprağa dönmeli, suları meraları, ormanları canlandırıp hem köyde hem de şehirde düzenli ve sağlıklı yerleşmiş bir millet haline gelebilmelidir. Bu disiplinin, planın ve bilimin egemen olmadığı Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne kadar uzana sağ popülist kalkınma politikalarına kökten bir itirazı içermektedir. İstikralı bir biçimde ülkenin çözmesi gereken sorunları bağımsız bir aydın sorumluluğu ile dile getiren Şevket Süreyya'nın amacı toprağın ihyasına yönelik bir uyanış ve seferberlik başlatabilmektir. 12 Mart reform hükümetlerinin yarattığı iyimser hava ile toprak reformu tekrar gündeme geldiğinde toprak reformunu tarihsel gelişimi içinde ele alan pek çok yazı yazmıştır.¹⁷⁵⁴

¹⁷⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, "Büyük Sorunlar", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1974, s.2.

¹⁷⁵² Şevket Süreyya Aydemir, "Kıyıları Kurtarmak", *Cumhuriyet* 20 Eylül 1971; "Toptan Zehirlenmek", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1971; "5.500.000 Nüfuslu Ankara", *Cumhuriyet* 7 Şubat 1972; "Ormanın Hikayesi", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1972; "Ankara'da Bir Milyon Hasta", *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1972; "Suçlu Yerine Çare", *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1973; "Kamberranın Hikayesi", *Cumhuriyet* 8 Ocak 1973; "Son Körfezin Ölümü", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1973; "Hipodroma Dokunmayın", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1974; "Marmara'nın Bütünü", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1974; "Trakya'ya Yerleşmek", *Cumhuriyet* 29 Temmuz 1974; "Milli Göl: Marmara", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1974; "Karasu'yun, Karayazısı", *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1974.

¹⁷⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, "Yeni Bir Uyanışa Doğru...", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1973, s.2.

¹⁷⁵⁴ Bu bir bakıma Kadro dergisinden beri toprak reformuna, köye, tarıma ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yönelik entelektüel ilginin sürekliliğini gösterir. Zaten toprak reformu ile ilgili kaleme aldıkları yazılar sorunu tarihsel gelişim süreciyle anlatmak isteyen anekdotlar mahiyetindedir Kadro dergisi birikimine de çokça gönderme yapmaktadır. Bu dönemde toprak reformu, köyler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yla ilgili yazıları için bkz. "Toprağın Hikayesi", *Cumhuriyet* 29 Mart 1971; "Bir Sahipsizliğin Hikayesi", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1971; "Eski Bir Toprak Reformunun Hikayesi", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1971; "Rüzgâr Gibi Geçti!", *Cumhuriyet* 28 Şubat 1972; "Tarlanın Şikâyeti Var!", *Cumhuriyet* 19 Haziran 1972; "Doğu'ya Yöneliş", *Cumhuriyet* 14 Ağustos 1972; "Köyleri Boşaltmayın", *Cumhuriyet* 28 ağustos 1972, "Doğu İllerine Bir Yöneliş", *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1973 "Toprağa Dönüş", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1973; "Toprağa Dönüş", *Cumhuriyet* 11 Mart 1974.

1973 yılında ellinci yılını kutlayan cumhuriyetin geleceği adına hala ümit doludur. Sorunları gerçekçi bir tarzda ele alan siyaset anlayışının yerleşmemesi Türkiye’yi “Kara Mağaraya Doğru” sürüklerken de ümidini kaybetmemekte ve kötümserliği kapılmamaktadır; ama gazetedeki 22 Mart 1976 tarihli son yazısı kendisi açısından bu arayış ve çabanın tükenişle neticelendiğini tescillemiştir.¹⁷⁵⁵

Şevket Süreyya ömrünün son günlerine kadar Cumhuriyet gazetesindeki yazılarını yetiştirme uğraşı içinde olmuştur. Nitekim son yazısından üç gün sonra 25 Mart 1976 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Şevket Süreyya kronik bir şeker hastasıdır. Geçirdiği soğuk algınlığı bu hastalığın da etkisi ile beyinde bazı komplikasyonlara yol açarak menenjitte dönüşmüş ve 79 yaşındaki Süreyya’nın bedeni buna dayanamamıştır.¹⁷⁵⁶

Şevket Süreyya’nın ölümü geniş bir üzüntü ve yankı yaratmış dönemin Cumhurbaşkanı Fahir Korutürk başta olmak üzere pek çok devlet adamı ve siyasetçi Aydemir ailesine başsağlığı dileklerini ve taziyelerini iletmişlerdir. Aydemir için önce Ankara Ticaret Lisesi ve daha sonra Ankara Belediyesi önünde bir tören düzenlenmiş, cenaze namazı Hacı Bayram Cami’nde kılınmış ve naaşı da Cebeci Asri Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Doğum Ağrısı Mı Tükeniş Mi?”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1976, s.2.

¹⁷⁵⁶ “Şevket Süreyya Aydemir Aramızdan Ayrıldı”, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1976, s. 1

¹⁷⁵⁷ “Şevket Süreyya Aydemir Yarın Toprağa Verilecek”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1976, s. 1, s.9; “Şevket Süreyya Aydemir Ankara’da Törenle Toprağa Verildi”, 29 Mart 1976, *Cumhuriyet*, s. 1, s.9

SONUÇ

Şevket Süreyya imparatorlukların çözülüp tarihe karıştığı bir dönemde kendi benliğini idrak etmiş bir entelektüeldir. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin bütün belirsizliğini ve yıkıcılığını yaşamış bir nesle mensuptur. Yaşam öyküsündeki Cumhuriyet'in ilanından az sonra İstanbul'a gelene kadar devam eden hareketliliğin temel sebebi budur. İmparatorluk içinde gelişen ütöpik ve romantik karakteri çok belirgin bir milliyetçilik ve bu tarz bir milliyetçiliğin inşasına katkı sağlayan İttihatçı söylem ve politikalar onun kimliğinde derin izler bırakmıştır.

İttihat ve Terakki yöneticileri, cemiyet ile bağlantılı fikir adamları ve edebiyatçılar onun gelişiminde oldukça etkili olmuşlardır. Ziya Gökalp ve Müfide Ferit'in romantizmi Şevket Süreyya'nın Enver Paşa'nın peşinden Kafkas Cephesi'ne gitmesi ile sonuçlanmıştır. Düşünsel ve toplumsal bir temele oturmayan eylemlilik hali, iktidar olma tutkusu ve büyük emeller peşinde koşma gibi tipik İttihatçı davranışlar onun bu dönemine damga vurmuştur. Şevket Süreyya milliyetçiliği de komünizmi de İttihatçılık üzerinden algılayıp içselleştirebilmiştir.

1914-1918 aralığında mutlak iktidarını ilan ederek otoriter bir modernleşme sürecini başlatan İttihat ve Terakki yönetimi sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan belirli bir değişimi de gerçekleştirebilmiştir. İmparatorluğun kaybedilen topraklarını yeniden geri alma isteği Alman ittifakı ile I. Dünya Savaşı'na girme kararının verilmesine yol açmıştır. Bu karar Şevket Süreyya'ya ve onun nesline sınırları belirsiz bir "Turan" coğrafyasının kapılarını açmıştır.

Bu bir anlamda Şevket Süreyya'ya kendi adını da (Aydemir) seçebildiği bir özgürlük ve eylem alanı ve farklı ideoloji, toplum ve siyasi rejimlerle tanışma olanağı da yaratmıştır. Daha sonra bu özgürlük hissi "Turan" coğrafyası ile gerçekten temas edilip ve savaş kaybedildiğine başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçılara yönelik derin bir hayal kırıklığına dönüşmüştür.

Savaştan sonra ülke içinde iktidarını yitirmiş olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti Enver, Talat ve Cemal Paşaların yurtdışındaki faaliyetleri ile siyaseten belirli bir süre daha etkili olabilmıştır. Bu dönemde Bolşeviklere iş birliği arayışı içinde rolleri ile ön plana çıkmışlardır. Cemiyet içinde bu politika ile bağlantılı yeni bir ideolojik söylem de geliştirilmiştir. İttihatçı pragmatizm bir daha devreye girerek

“Turan Mefkuresi”nin yerine İslami bir Bolşevizm söylemini koyabilmiştir. Bu durumu sadece İttihatçı pragmatizm ile de açıklamak mümkün değildir.

İttihatçılar arasında 1917 Rus Devrimi yaşanmadan çok önce sosyalizmle tanışmış isimler bulmak mümkündür. Bu İttihatçı sol kanat Bolşeviklere ilişki kurma sürecinde daha radikal bir duruş kazanmıştır. Hatta Milli Mücadele döneminde “içtimai inkılap”ın gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde bir ideolojik söylem de geliştirebilmişlerdir.

Neticede İttihatçılar bu sayede “Turan Halklarının Birliği İdeali”nden daha geniş ve kapsamlı yeni bir siyasi projeye sahip olmuştur. Şark Milletleri Kurultayı’ndaki atmosfer bu söylemin bir tezahürü olarak kabul edilmelidir. Doğu ve İslam halkları Bolşevikler tarafından anti-emperyalist bir temelde Batı kapitalist nizamına karşı isyana ve savaşa çağırılmaktadır.

Şevket Süreyya bu yeni ideolojik söylemle 1918-1919 yıllarında Azerbaycan’a gitmeden önce Edirne’de tanışmıştır. Edirne bu yeni söylem ışığında İttihatçıların etkin olduğu milliyetçi ve sosyalist çevrelerin Anadolu’nun kurtarılması noktasında iş birliği yaptığı önemli bir mekân olarak öne çıkmaktadır. Şevket Süreyya bu dönemde Türkiye Sosyalist Fırkası ile ilişki içindedir yine bu çevreye mensup kişiler ile birlikte Ahali isimli bir gazete çıkarmaktadır. Dolayısıyla Şevket Süreyya Edirne’de İttihatçı sol söylem üzerinde Milli Mücadele’nin örgütlenmesinde aktif olarak çalışmıştır.

“Turan Mefkuresi” nasıl onu Kafkas cephesine taşımışa şimdi de bu yeni ideolojik söylem onu Azerbaycan’a götürmüştür. Azerbaycan o dönemde Bolşeviklerle ilişki kurma ve bu bağlamda Anadolu’daki iktidar mücadelesinde etkili olmak isteyen siyasi aktörlerin uğrak yeri durumundadır. Türkiye Komünist Fırkası’nı kuran Mustafa Suphi de bu fırkayı ilk organize eden İttihatçılar ile Ankara Hükümetinin ajanları ve temsilcileri de buradadırlar. Azerbaycan’ın Milli Mücadele’nin kaderini belirleyen mekan olduğu da bu bağlamda rahatlıkla ileri sürülebilir.

Şevket Süreyya Azerbaycan’da “Turan” coğrafyasının gerçek sorunları ile tanışmış ve aynı zamanda komünizmle ilgisini de derinleştirmiştir. Sakarya Savaşı’ndan sonra Bolşevikler Mustafa Kemal yönetiminin doğru ve güvenilir bir seçenek olduğuna kanaat getirene kadar Mustafa Suphi ve Enver Paşa kanalı ile Anadolu’daki mücadeleye müdahale edebileceği stratejisi ile hareket etmiştir. Şevket

Süreyya Nuha günlerinde bu strateji ile bağlantılı grupların etkisi altında hareket etmiştir. Aynı zamanda bu süreçte bütün tarafları tanımış ve onlar hakkında fikir sahibi olmuştur.

Mustafa Suphi'ye yazdığı mektup Enver Paşa'nın yerini M. Suphi'nin aldığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca mektupta Komintern'in "Dünya Devrimi" söyleminin etkisinde kendisine yeni bir misyon belirlemiştir. Balkan coğrafyasına gidip milliyetçilikle mücadele etmeyi ve komünizmi yaymayı istemektedir. Bu onun düşüncesinde önemli bir kırılmadır. Yine bu mektup ütöpik bir düzlemde hareket etmek isteğini yansıtmaktadır. Bu kez Şevket Süreyya Kafkaslar'dan Balkanlar'a yeni bir rota belirlemiştir.

Şark Milletleri Kurultayı Bolşevikler açısında İngiltere'ye karşı anti-emperyalist bir gövde gösterisi niteliği taşısa da komünizm içinde milliyetçilikler sorunun ne kadar karmaşık olduğunu onlara göstermiştir. Oysa Şevket Süreyya "Turancılık"tan anti-milliyetçi bir çizgiye geçerek TKP saflarına katılarak komünist enternasyonalizmi kolayca benimsemiştir.

Ankara Hükümeti ile Bolşeviklerin Mart 1921'de anlaşmaları hem İttihatçıları hem de Mustafa Suphi'yi devre dışı bırakınca onun da TKP içindeki eylem-yoğun dönemi kapanmıştır. Artık düzgün bir eğitim alma zamanının geldiğine karar vererek beraberindeki arkadaşları ile devrimin merkezine gitmeye karar vermiştir.

Otobiyografisinde KUTV'da aldığı eğitimin onu bir tür otomata dönüştürdüğünü beyan ederek ideolojik ortodoksiye dikkat çekmek istese de bu eğitimin ona belirli bir dünya görüşü kazandırdığı açıktır ve bundan daha önemlisi sosyalizmin milliyetçi bağlamda nasıl idrak edilebileceği ve hiçte Ortodoks olmayan bir birikim elde etmiştir. Moskova günleri sona erdiğinde milliyetçilik ile komünizmin nasıl uzlaştırılabileceği noktasında daha sarıh bir tutum da geliştirmiş olabilir.

İttihatçı "Turan Mefkuresi"ni Azerbaycan deneyim ile gerçekçi bir zeminde değerlendirmeye başlaması gibi Moskova'dan İstanbul'a döndükten sonra da Komintern'in "dünya devrimi" söyleminin milliyetçiliğin somut sorunları ekseninde ele alınmasının gerekliliğini fark etmiştir. İslami Bolşevizm söylemine evrilen İttihatçı pragmatizm Şevket Süreyya'yı da Marksizm'i yerel-ulusal ölçeği aydınlatacak şekilde yorumlamaya sevk etmiştir.

Bunun bir sonraki adımı Türk inkılabını Marksist bir çerçevede ele almak olmuştur. Komünist ütopyaadan Şevket Süreyya bu kez kalkınmacı ve Kemalizmi ideolojik olarak tahkim etmeye yönelik bir hazırlık aşamasına geçmiştir.

Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği inkılabın burjuva demokrat bulunarak desteklenmesi; ama işçi ve köylü kitlelerin de desteklenerek bu inkılabın daha derinleştirilmesi şeklinde özetlenecek TKP stratejisi de komünizmden Kemalizme geçişi kolaylaştırmıştır.

TKP'den inkılabın hizmetine geçmesinde Komintern ile yaşanan sorunlar, yayın, militan eksikliği, parasızlık ve Ankara'nın komünizme yönelik giderek sertleşen tavrı, tutuklamalar ve parti içindeki kişisel çekişmeler gibi nesnel nedenler etkili olsa de temel anlaşmazlık Komintern'in TKP içinde başında beri Demokles'in Kılıcı gibi sallandığı "milliyetçi sapma" suçlamasının parti içinde hangi hizibe istinat ettirileceği noktasında çıkmıştır. Komintern, Şefik Hüsnü diğer partililerin yardımı ile Şevket Süreyya-Vedat Nedim hizbini milliyetçi sapmanın faili olarak belirlemiş ve hizbin ideolojisine de "Şevketizm" demiştir.

Dolayısıyla Batum günlerinde olduğu gibi TKP içindeki yapabileceği hiçbir şey kalmayan Şevket Süreyya 1925 ve 1927 tutuklamalarından sonra bu kez İstanbul'da kendisini benzer bir süreç içinde bulmuştur. Şevket Süreyya'nın Şefik Hüsnü ve Nazım Hikmet ile mektuplaşmalarına ve ayrıca TKP ile Komintern arasındaki diğer yazışmalara bakıldığında onun TKP içindeki sorunların yaratan kişi olarak o ön plana çıkarılmak istendiği anlaşılmaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse Komintern, Merkez Komiteyi temsilen Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'in istediği taktik ve stratejinin uygulanmasını kabul ettiği takdirde onun parti içinde çalışmaya devam edeceği çok açıktır.

Nitekim Şevket Süreyya Komintern ile 1928 yılı ortalarında kadar ilişkisini de devam ettirmiştir. Üstelik TKP, tarihinde en etkili örgütlenmeyi Şevket Süreyya İstanbul'a geldikten sonra gerçekleştirebilmiştir. Şevket Süreyya Halk Partisi'nin ilericiliğini çok önceden takdir etmiştir ve aslında düşüncesindeki "milliyetçi sapma" da yeni değildir ve KUTV'da beraber olduğu isimler içinde -Nazım Hikmet dışarıda bırakılırsa- partiyi en geç terk edenlerden biri de odur. Mevcut koşullar ve psikoloji içinde daha fazla komünist mücadeleyi devam ettiremediği anlaşılmaktadır. Bütün

bunlara Türk İnkılabının komünizmden gelen kadroları bürokrasi içinde istihdam etmeye yönelik olumlu tavrını da eklemek gerekmektedir.

Şevket Süreyya inkılabın hizmetine Marksizm'i bütünüyle geride bırakarak gelmiş değildir. Cumhuriyet bürokrasisi içinde özellikle eğitim ve ekonomi alanlarında sivrilmesi bu Marksist birikim sayesinde mümkün olmuştur. Kadro dergisinde en kapsamlı ifadesini bulan ideoloji Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Hâkimiyeti Milliye gibi kurum ve basın organlarında belirli bir süreç içerisinde oluşmuştur.

Bu noktada iki hususun altının özellikle çizilmesi gerekmektedir. Dergi Kadrocuları biraya getiren bir platform olmuşsa da Kadro çok daha önceden başlayan, iktidarı etkilemeye, yönlendirmeye ve onun sözcülüğünü yapmaya yönelik değil doğrudan iktidar içine dahil olabilmeyi arzulayan bir harekettir. Bu harekette Şevket Süreyya bürokrasi içindeki performansıyla öne çıkmıştır.

Serbest Fırka sonrası partinin yeni bir örgütlenme ve ideoloji hazırlığı içinde Şevket Süreyya'ya İnkılap ve Kadro broşürünü yazdırmış olması oldukça önemlidir. Kadro dergisinin yayın politikası ve içeriği de Şevket Süreyya'nın inisiyatifi ile belirlenmiştir. Kadro onun bireyselliğinin damgasını taşıyan bir iktidar talebi olarak yorumlanabilir.

Şevket Süreyya'nın bu süreçte iktidar bloku içine katılma talebini dile getirebilmesinde mevcut uluslararası konjonktürün de etkisi bulunmaktadır. Liberal iktisadın bir kriz içinde olması otoriter seçenekleri daha cazip hale getirmiş Serbest Fırka denemesinden sonra cumhuriyet yönetimi de demokratik çözümleri rafa kaldırmıştır. Tek Parti yönetiminde otoriter bir siyaset ve örgütlenme tarzı tercih edilirken ekonomide kalkınmanın artık devletçi politikalarla tesis edilebileceğine inanılmaktadır. Şevket Süreyya da iktidara yeni bir eğitim, örgütlenme ve ideoloji önerirken aynı zamanda bunu gerçekleştirebilecek bir iktidar da talep etmektedir.

Geliştirilen ideoloji Türk İnkılabını daha geniş bir çerçevede yorumlama isteğini yansıtmaktadır. Şevket Süreyya Kemalizmle tanımlı ve sınırlı bir arayış içinde değildir. Derginin eleştirel kapasitesi onun Kemalizmi aşan siyasi ve düşünsel bir içeriği olduğunu açıkça göstermektedir.

Şevket Süreyya sömürüyü ve eşitsizliği sınıfsal değil milletler arası düzlemde ele alarak geri kalmış ülkelerin siyaseten ve iktisaden bağımsız olmaları gerektiğini

savunan bir milli kurtuluş hareketleri (MKH) ideolojisi ortaya koymuştur. MKH ideolojisi inkılabın kalkınırken ve sanayileşirken imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratmak (halkçılık) şiarı uyumlu olarak çatışmasız ileri teknikli bir millet haline gelebilme idealini ortaya koymuştur.

Şevket Süreyya inkılabın kapitalist oligarşik bir nizam içinde büyümemesi için feodalitenin tasfiye edildiği, mevcut toprak ve mülkiyet düzenin değiştirildiği, kitlelerin hayatına ekonomik anlamda nüfuz ederek sosyal adaletin sağlandığı devletçi bir kalkınma modeli önermiştir. Marksist bir öze dayanan bu radikal öneri derginin kapatılarak Kadrocuların tasfiye edilmeleri ile sonuçlanmıştır. Şevket Süreyya bu dönemde ideolojisini hayata geçirebilecek iktidara sahip olamamıştır.

Savaş koşullarında devletçi ve planlı kalkınma politikalarının hayata geçirilemediği Milli Şef döneminde bürokraside üst düzey görevlere getirilmiştir. Bu onun 1930'lardaki devletçi sanayileşme hamlesinin hızını yitirdiği bir konjonktürde, etkili olabileceği bir pozisyona getirildiği anlamını taşımaktadır.

Bu dönem İaşe Müsteşar Yardımcısı ve Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak ordu ve toplumun iaşesini sağlama gibi oldukça zorlu bir sorumluluğun altına girmiştir. Savaş devam ederken yeni bir kalkınma planı hazırlama iş ile görevlendirilmesi ona istediği şekilde çalışabileceği bir imkân yaratmıştır. Bununla birlikte Şevket Süreyya savaş sonrası için devletçi bir planın hazırlamasına memur edilse de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra CHP'nin tercihini liberal iktisadi politikalarından yana kullanması hem bu planı rafa kaldırmış hem de Şevket Süreyya'yı da daha etkili olabileceği bir pozisyonundan etmiştir.

1930'larda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasında istediği kadar etkili olamayan Şevket Süreyya bu kez de bir plan hazırlamasına rağmen onu hayata geçirecek destekten yoksun kalmıştır. Parti, hükümet ve bürokrasi üçgenindeki siyasi rekabet onu yine sistemin dışına itmiştir. Tek Parti döneminin onun için anlamı kendi siyasi ve iktisadi projesi (ütopyasını) realize edebilecek imkanlardan mahrum olmasıdır. İdeolojik çaba eylem planında hep akamete uğramış ve uğratılmıştır.

Demokrat Parti iktidarı görevine son vererek onu bir bakıma erken emekliliğe ayırmıştır. Bununla birlikte hazırladığı planın uygulanmaya konmaması ile Şevket Süreyya'nın bir bakıma zaten pasifize edildiği düşünüldüğünde onun görevine son veren kararnameyi imzalayan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bu girişim ile Kadro

dönemindeki mücadeleyi kendince neticelendirmek istemiş olabileceği de ileri sürülebilir.

1950’li yıllardan itibaren Şevket Süreyya artık ülke siyasetine etki edebilecek ve yön verecek bir konumda değildir. Bunun yerine yazarak ve yorumlayarak kendisini devlet ve bürokrasinin dışında konumlamaya çalışmıştır. Görevine son veren Demokrat Parti ile 1950’li yılların sonunda yakınlaşması paradoksal gibi görünse de aslında Menderes’in şahsında kalkınmacı bir iktisadi politikanın ve zihniyetin cevherini fark etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ülke kalkınmasına bir katkı sağlayabilecek ise onu çağıran Adnan Menderes olsa da gitmek onun entelektüel formasyonun bir parçasıdır.

Şevket Süreyya’nın Menderes biyografisini kaleme alması ülkede gerçek anlamda kapitalist kalkınmayı şahsi inisiyatifi ile gerçekleştirmiş siyasi bir lidere takdir çabası olarak da yorumlanabilir. Demokrasi devrinin kahramanı onun için Adnan Menderes’tir. Kadro dergisinde hep eleştire geldiği İsmet Paşa’nın stabil ekonomi politikasını enflasyonist, plansız ve kontrolsüz bir büyümeye tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Bununla beraber Menderes’i siyaseti demokratik bir zeminde kurumsallaştıramadığı, dış yardımlara bağımlı bir ekonomi politikası izlediği, dış politikada Mustafa Kemal’in bağımsızlıkçı tavrını devam ettiremediği, popülist bir siyasi söyleme sahip olduğu için çokça eleştirmiştir. Buna rağmen Adnan Menderes Şevket Süreyya’nın gözünde köyde kapitalist gelişmeyi başlatarak kitlenin maddi koşullarını iyileştirdiği için bir anlamda Tek Parti iktidarının yapamadığını yapmış siyasi bir liderdir. Bu Şevket Süreyya’nın Menderes’i nesnel bir şekilde değerlendirebildiği anlamına da gelmektedir.

1960’lı yıllarda Atatürk ve İnönü biyografilerinin yanına Menderes’inkini de eklemiş olması dikkat çekicidir. Bu onun 27 Mayıs darbesi karşısındaki konumu ile de yakından ilgilidir. Şevket Süreyya 1950’lerin sonunda Demokrat Parti’nin muhalefet ve zinde güçlere karşı baskısını alabildiğine arttırdığı bir dönemde Menderes ile yakınlaşmıştır. 27 Mayıs’ı bir ihtilal olarak olumlarken bu noktaya Adnan Menderes ve Demokrat Parti karşıtlığı üzerinden gelmemiştir. Menderes’i desteklemesinin de 27 Mayıs’ı olumlamasının da sebebi aynıdır: Kalkınma.

Üstelik Menderes ile yakınlaştığı dönemde Demokrat Parti iktisadi ve mali açıdan da bir çıkmazın içine girmiştir. Uluslararası sermaye Demokrat Parti'yi daha disiplinli ve planlı bir ekonomi modelini benimsemeye zorlamaktadır. Menderes sessiz sedasız ve istemeden de olsa planlı bir ekonomiye geçilmesi için çalışmaları da başlatmıştır.

27 Mayıs darbesinin yapılma nedenlerinden biri de budur. Darbe sonrası kurulan hükümetler de Menderes'in planlı ekonomiye geçiş çalışmalarını devam ettirmiş ve yapılan anayasaya sosyal devlet ve sosyal adalet gibi kavramlar girmiştir. 1930'larda olduğu gibi 1960'larda da planlı kalkınma, devletçilik ve sanayileşme gibi mefhumlar yine revaçtadır. Bütün bunlar Atatürkçülük gibi muğlak, belirsiz, esnek bir ideolojik şemsiye altında sosyalizme işaret eden bir içerik ve bağlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu Şevket Süreyya'nın Yön dergisine katkı vermeye götüren konjonktürün temel özellikleridir.

Yön döneminde Şevket Süreyya Kadro'daki gibi radikal bir ideoloji geliştirme arayışı içinde değildir. Sosyalist Kültür Derneği çalışmaları kapsamında "Türk Sosyalizmi"ni formüle etme çabası da nihai bir sonuca ulaştıramamıştır. En iyi hali ile Şevket Süreyya'nın Yön yazıları İnkılap ve Kadro metninin günün koşullarına yüzeysel bir uyarlaması olarak kabul edilebilir. Solun Türkiye tarihinde ilk kez bu kadar etkili olduğu bir dönemde ideoloji arayışından ziyade solun tarihsel bağlamdaki zaaflarına yönelik bir çalışma gündemindedir.

Kim dergisindeki yarım kalmış ve kitaplaşmamış makaleler buna işaret etmektedir. Bu aslında onun biyografi çalışmaları ile de yakından ilgilidir. Onun biyografiler kaleme alması artık yeni bir ideolojik arayış veya Kadro birikimin günün koşullarında revize edilmesi gibi yeni bir siyasi ve toplumsal proje inşa etme çabası içinde olmadığı anlamına gelmektedir.

Marksist bir yaklaşım ve yöntemle analiz yaptığı dönemi geride bırakarak liderler ve büyük adamlar ekseninde tarihsel süreci ele ele aldığı bir döneme geçmiştir. Başka bir şekilde ifade edilirse onun düşünsel mesaisinde soyut kuramsal çaba devre dışı kalmıştır. Şevket Süreyya artık tarihi ampirik bir temelde değerlendirdiği bir evreye geçmiştir.

1960'lı yıllarda bir tür tarih yazıcısı rolüne soyunurken önceki dönemde iktidara bağımlı, iktidarla tanımlı bir eleştirel, muhalif ve ütöpik tavır da giderek

azalmıştır. Siyaset ve toplumun güncel meseleleri içinde giderek ehlileşen bir söylem söz konusudur. Kendi projesini somut olarak hayata geçirme imkânı elde edemeyen entelektüel kapasite giderek sığlaşmaktadır.

Bunun çeşitli sebepleri olabilir. İlki Şevket Süreyya'nın devletten uzaklaştırılması ile “dünyayı değiştirme” imkanını kaybetmiş olmasıdır. İkinci sebep 1940'lı yılların ortalarında devletçi kalkınma politikalarını yerini sınıfsal mücadeleyi daha da keskinleştiren liberal kapitalist gelişim sürecinin başlamış olmasıdır. Üçüncüsü de onun Kadro dönemindeki birikimini daha da zenginleştirecek ve derinleştirecek bir düşünsel atmosferin ülkede gelişmemesidir. Bu entelektüel çabasında bir bakıma yalnız kalmıştır. Elitist, demokrasiyi ve çok partili hayatı küçümseyen, yeni bir devletçi kalkınma modeli öneren ve iktidar olmaya yönelik tavrı ile Kadro'nun devamı gibi görünen Yön dergisinin de bu anlamda Kadro düşüncesi ile verimli bir entelektüel ilişki kurabildiğini söylemek zordur.

1960'lardaki siyasal gelişmelerin de onun düşüncesinde belirli bir kırılma yarattığı açıktır. Şevket Süreyya 1960 darbesini sosyal devleti ve sosyal adalete yer veren bir anayasa hazırlattığı için önemsemiş ve ölümüne kadar hem Yön ve Cumhuriyet yazılarında 1961 anayasasında öngörülen sosyo-ekonomik dönüşümleri gerçekleştirecek güçlü bir iktidar beklentisi içinde olmuştur.

Milli Birlik Komitesi (MBK) içindeki otoriter-kalkınmacı hizbin ve sonrasında Talat Aydemir gibi darbe teşebbüsleri ile siyaseti istikrarsızlaştıracak ve yine bu hizip içinde ele alınabilecek radikal isimlerin entelektüel yetersizlikleri ve donanımsızlıkları onda ayrı bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu anlamda Şevket Süreyya'nın askeri müdahalelere olumlu yaklaşması Mısır'daki Nasır örneğinden kaynaklanmaktadır.

Bu o dönem üçüncü dünya ülkelerindeki kalkınmacı ideolojilerin Türkiye'deki entelektüel çevreler üzerindeki etkisini gösterir. Daha da önemlisi Kadro'dan Yön'e uzanan ulusal kalkınmacı-üçüncü yolcu ideolojik hattın Türkiye özelinde kendi modelini geliştiremediği bir düşünsel kısırlığa ve entelektüel zemin kaybına işaret eder.

Dolayısıyla Şevket Süreyya Yön döneminde Kadro dergisine atıf yaparak eski ideolojik reflekslerle Yön dergisi ile uyumlu bir çizgideymiş görünse de artık yavaş yavaş parlamenter demokratik mücadeleyi kanıksamış, sınıf mücadelesinin

kaçınılmazlığın kabul etmiş hatta işçi sınıfının hem sendikal ve hem de siyasal olarak örgütlenmesi gerektiğini kabul etmiştir.

Formülleştirmeye çalıştığı “Türk Sosyalizmi” de aslında Türkiye İşçi Partisi ideolojisi ile CHP’nin “Ortanın Solu” söylemi arasında Batı tipi sosyal demokrasinin kurulmasını dile getirmektedir. Bu değişim en açık olarak 1970 sonrasındaki Cumhuriyet yazılarında görülse de başlangıcı Yön döneminde.

1970 -1976 arası yazdıklarına bakıldığında Şevket Süreyya’nın iki şeyi sıklıkla dile getirdiği görülmektedir: siyaset, ülkeyi demagojiye hapsedmekte ve karma ekonomik kapitalist birikim modeli ise giderek oligarşik bir sınıfsal yapılanmaya yol açmaktadır. Ona göre çözüm işçi sınıfının önderliğinde diğer ezilen toplumsal kesimler ile zinde güçleri de içeren sosyal demokrat bir partinin kurulmasıdır. Bu parti mecliste ezilen ve sömürülen sınıfların hakları için mücadele vererek siyasi yelpazede solu temsil edebilecektir. Bununla bağlantılı olarak Şevket Süreyya yine bu dönemde artık ülke sorunlarının çözümünde halka rağmen değil halkın ikna edilerek, halkla beraber hareket edilmesi gerektiğini de savunmaya başlamıştır.

12 Mart Muhtırasının sol düşüncüyü ve partileri siyasetin dışına çıkarmada kararlı olması Şevket Süreyya’nın da Yön dönemindeki “Türk Sosyalizmi” formülünü geride bırakması ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet yazılarında artık Yön dergisindeki gibi ideolojik bir çaba yoktur.

Şevket Süreyya köyden kente göç, şehirleşme, yanlış sanayileşme, çevre kirliliği, doğa tahribatı, üniversite gençliği gibi başlıklar etrafında daha çok güncel sorunları tekrar tekrar dile getirmekte bunlara çözüm öneren dar bir eleştirel perspektif kullanmaktadır. Düşüncesindeki kalkınmacı öze Türkiye’nin kendi topraklarına yeniden yerleşmesi ve bu toprakları yeniden fethetmesi, özetle tarım ve toprak düzeninin yeniden organize edilmesini teklif eden yazılarında rastlanabilmektedir.

Sonuç olarak süreç içerisinde Şevket Süreyya Kadro dönemindeki özgün ideoloji geliştirme arayışı ile yöntemsel, sistematik düşünme alışkanlığı ve bunların neticesinde ortaya çıkan sorunları aşmaya yönelik ütöpik proje tasarlayabilme kapasitesini tedricen yitirmiş görünmektedir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Milli Savuma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü: Mustafa Şevket Süreyya'ya Ait Askeri Safahat Belgesi.

Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi (RGASPI), F. 495, Op.266, D.151.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 2, Klasör No: 3_36, Belge No: 37-38.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 25, Klasör No: 32_36, Belge No: 411-420.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 34, Klasör No: 4_6, Belge No: 247-250.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 25, Klasör No: 32_36, sayfa No: 85-87.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 29, Klasör No: 01_08, Belge No: 563-566.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 601-612.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 500-501.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 508-513.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 516-521.

TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1, CD No: 22, Klasör No: 28_36, Belge No: 431-433.

Cumhuriyet Arşivi, Tarih 31.5 1939 Sayı: 2/7645, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 131.19.1

Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 23.02. 1942, Sayı: 2/1856, Fon Kodu: 030.11.1, Yer No: 152.6.10.

Cumhuriyet Arşivi, Tarih 22.7.1943, Sayı: 2/20377, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 102.57.3.

Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 13.2.1947, Sayı: 3/6599, Fon Kodu: 030.18.1, Yer No: 115.71.18.

Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 9 Şubat 1951, Sayı: 3/12397, Fon Kodu:30.18.1.2. Yer No: 124.100.10.

Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi (IISG) 02057 Numaralı “Vala Nureddin Papers”.

B) Kitaplar

1926-27 TKP MK Tutanakları *Büyük Kırılma*, çev. Sinan Dervişoğlu, TÜSTAV, İstanbul, 2007.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar ve Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1930.

1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları c.2, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931.

Adıgüzel, Hüseyin, *Milli Komünizmin Öncüleri Nerimanov*, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.

—————, (Haz.), *Nerimanov Mektuplar*, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

—————, *Atatürk Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

Adivar, Halide Edip, *Conflict of East and West in Turkey*, Jamia Millia, Delhi, 1935.

—————, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstiklal Savaşı Hatıraları, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

Ağaoğlu Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1933.

Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Ahmad, Feroz – Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

—————, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Akal, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

—————, *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Akbulut, Erden – Tunçay, Mete, *Türk Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, TÜSTAV, İstanbul, 2007.

—————, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 c. 1 1919 – 1923*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.

—————, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926 c.2*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013.

—————, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926 c.3 Mart 1925-Mayıs 1926*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013.

Akbulut, Erden (Der.), *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, TÜSTAV, İstanbul, 2006.

—————, *Komintern Belgelerinde Nazım Hikmet*, TÜSTAV, İstanbul, 2002.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK, Ankara, 2007.

—————, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

Akın, Yiğit, *“Gürbüz ve Yavuz Evlatlar” Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Aksoy, Nazan, *Kurgulanmış Benlikler, Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Alatlı, Alev *Viva La Murte! Yaşasın Ölüm, Orada Kimse Var Mı? 1.Kitap*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.

Alatlı, Erol, *Belgeleriyle 09 Mart 1971 Antiparlamentarist-Baasçı Darbe Girişimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

Alkan, Türker, *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, Ankara, 1977.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması*, çev. İ. Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Arai, Masamı, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. T. Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara, 1997.

—————, *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (1-7 Eylül 1920-Baku)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri 11-12 Ekim 1973, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

—————, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.

Atılgan, Gökhan, *Yön-Devrim Hareketi Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Avcioğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974.

—————, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001.

Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri c.1-2 1920-1927*, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

(Aydemir), Süreyya, Şevket, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Ankara, 1931.

—————, *İnkılap ve Kadro (İnkılabın İdeolojisi)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1932.

—————, *Mektep Kooperatifçiliği ve Tasarruf Terbiyesi*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Ankara, 1932.

—————, *İktisat Mücadelesinde Köy Muallimi Ziraat Mahsullerini Kıymetlendirme Meselesi*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1933.

—————, *1. Ege Günü*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1934.

Aydemir, Şevket Süreyya, *III. Orta Yayla*, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, Ankara, 1937.

—————, *Halk İçin İktisat Bilgisi*, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu, Ankara, 1938.

—————, *Suyu Arayan Adam*, Öz Yayınları, Ankara, 1959.

—————, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt 1 (1860-1908)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

—————, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt 2 (1908-1914)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

—————, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa c.3 (1914-1922)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

—————, *Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

—————, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919 c.1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

—————, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 c.2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

—————, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 c.3*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

—————, *İkinci Adam 1884-1938 c.1*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

—————, *İkinci Adam 1938-1950 c.2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

—————, *İkinci Adam 1950-1964 c.3*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

—————, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

—————, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

—————, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

- Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Aydinoğlu, Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul, 2011.
- Aykol, Hüseyin, *Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye'de Sol Örgütler*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2010.
- Aysan, Mustafa, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- Becker, Howard S., *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi*, çev. Ş. Geniş, Heretik Yayınları, Ankara, 2013.
- Behar, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Belge, Murat Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- , *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Benda, Julien, *Aydınların İhaneti*, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı, Ankara, 2011.
- Benningsen, A.- Quelquejay, C.L., *Step'te Ezan Sesleri*, çev. Nezih Uzel, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.
- Benningsen, Alexander – Wimbush, S. Enders, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*, çev. B. Tanatar Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1995.
- Benningsen, Alexander – Quelquejay, Chantal, *Sultan Galiyef ve Sovyet Müslümanları*, çev. Nezih Uzel, Elips Kitap, İstanbul, 2005.
- Berkes, Niyazi *Unutulan Yıllar*, Yay. Haz. R. Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Besnier, Jean-Michel, *İmkansızın Politikası*, çev. Işın Gürbüz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1986.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele, 1. Cilt*, TTK, Ankara, 1992.
- Bila, Hikmet, *CHP Tarihi 1919-1979*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.
- Bilbilik, Erol, *Öncesi ve Sonrasıyla 9-12 Mart Süreci*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Bilen, İsmail, *Kısa Biyografi*, TÜSTAV, İstanbul, 2004.
- Birinci, Ali, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.
- Birkan, Tuncay *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri 1930-1960*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

- Bodin, Louis, *Aydınlar*, çev. Mehmet Dünder, Ayko Yayınları, Ankara, 1984.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
- , *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir’in Sohbetleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1980, s.73.
- Braudel, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si, La Turquie Kemaliste* Tıpkı Basım, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Cadiou, Francois vd., *Tarih Nasıl Yapılır? Uygulama ve İçerik*, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Carr, Edward Hallett, *1917 Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, Birikim Yayınları, İstanbul, 2007.
- , *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi c.3 1917-1923*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- , *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi c.3 1917-1923*, çev. O. Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1955.
- Cerrahoğlu, A., *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, May Yayınları, İstanbul, 1975.
- Chaqueri, Cosroe (Hüsrev Çakeri), *Bakü Kongresi*, çev. Yuluğ Tekin Kurat, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara, 1984.
- Chartier, Roger, *Yeniden Geçmiş*, çev. Lale Aslan, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
- Cihan, Ahmet, *Osmanlıda Eğitim*, 3F yayınevi, İstanbul, 2007.
- Cioran, E. M., *Tarih ve Ütopya*, çev. H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, Der. Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Çavdar, Tefik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- , *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- Çeçen, Anıl, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Çetinkaya, Y. Doğan, *Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*, çev. Ö. Bircan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Çetişli, İsmail, *Memduh Şevket Esendal İnsan ve Eser*, Kardelen Kitabevi, Isparta, 1999.

Çulhaoğlu, Metin, *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

—————, *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, YGS Yayınları, İstanbul, 2002.

—————, *Tarih, Türkiye ve Sosyalizm Bir Mirasın Güncelliği*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

D'encasusse, Helene Carrere-Schram, Stuart, *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, çev. Sevil-Adil Aşçıoğlu, Yön Yayınları, İstanbul, 1966.

Deleuze, Gilles - Guattari, Felix *Kapitalizm ve Şizofreni I Bin Yayla*, çev. Ali Akay, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, YKY, İstanbul, 2007.

—————, *Simgeden Millete II. Abdülhamid' den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Devlet, Nadir *Rusya Müslümanlarının Millî Mücadele Tarihi, (1905-1917)*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Dinç, Mehmet Emin, *Kutü'l Amere'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

Durgun, Sezgi, *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.

Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Eğitim*, İlke Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

Ergüder, J. (Haz.) 1927 Komünist Tevkifatı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978.

Ergün, Mustafa, 2. *Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara, Ocak Yayınları, 1996.

Erişirgil, Mehmet Emin, *Bildiklerim*, Yay. Haz. B. Varlık, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Erkanlı, Orhan, *Anılar Sorunlar Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973.

Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Ertan, Temuçin Faik *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

—————, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, çev. M. Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Galeano, Eduardo, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, çev. R. Hakmen-A. Tokatlı, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Gasset, Jose Ortega Y, *Sistem Olarak Tarih*, çev. N. Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Gaulis, Berthe Geroges-, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, çev. C. Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul, 1981.

Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2006.

—————, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Göka, Erol, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*, Haz. İ. Kutluk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

—————, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. M. Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

—————, *Makaleler IX*, Haz. Ş. Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

—————, *Makaleler II*, Haz. S. H. Bolay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Gökay, Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. S. Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Göksu, Saime – Timms, Edward, *Romantik Komünist, Nazım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, çev. B. Gümüşbaş, YKY, İstanbul, 2011.

Göktürk, Halil İbrahim, *Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir*, Ankara, 1977.

Gülalp, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

Güleç, Cengiz, *Protezli Tanrı*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Gültepe, Necati, *Türk Mitolojisi Yeni Araştırmalar Işığında*, Resse Yayınları, İstanbul, 2015.

Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Kültür, Değişim ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2010.

—————, *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2015.

Güneş, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Yay. Haz. H. Güneş, Agora Yayınları, İstanbul, 2009.

Güngör, Erol *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.

Gürpınar, Doğan, *Türkiye'de Aydının Kısa Tarihi*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.

Halid, Refik, *Deli*, Semih, Lüfti Kitabevi, İstanbul, 1939.

Hanioğlu, M. Şükrü, *The Young Turks 1902 – 1908 Preparation for a Revolution*, Oxford University Press, New York, 2001.

—————, *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 2008.

Harris, Georges, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, çev. Enis yedek, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.

—————, *The Communists and Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk's Turkey*, The Isis Press, 2002.

Heyd, Uriel *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. K. Günay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Hikmet, Nazım, *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, Gün Yayınları, İstanbul, 1967.

—————, *Bütün Şiirleri*, YKY, İstanbul, 2008.

—————, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü? Şiirler: 2*, YKY, İstanbul, 2014.

Hobsbawm, Eric, *Tuhaf Zamanlar*, çev. S. Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

—————, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

Hostler, C. Warren, *Türkler ve Sovyetler*, çev. Mithat San, Şanal Matbaası, Ankara, 1976.

Hroch, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. A. Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Huyssen, Andreas, *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*, çev. Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, Anadolu Yayınevi, İstanbul, 1970.

—————, *Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik, Quo Vadis İbrahim Topçuoğlu?* Anadolu Yayınları, İstanbul, 1976.

İnalcık, Halil, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı, Ankara, 2010.

İnan, A. Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK, Ankara, 1998.

İnan, Arı, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

İnç, Mustafa (Der.), *Doğu Halkları Kurultayı (Baku 1920)*, Birharf yayınları, İstanbul, 2007.

İşlet, B.-Kesim, C. M., *Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı*, TÜSTAV, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008

Jusdanis, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

Kanbolat, Yahya, *Olduğu Gibi Eski Türkiye İşçi Partisi Üzerine Anılar*, Bayır Yayınları Hatay, 1979.

Kaplan, Mehmet, vd., *Atatürk Devri Fikir Hayatı I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Kara, İsmail – Birinci, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar/Yorumlar/Tetikler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Karaca, Emin, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.

—————, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

—————, *Ergenekon Millî Mücadele Yazıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

—————, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

—————, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

—————, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, yay. haz. ve çev. G. Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

—————, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. C. Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

—————, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Kasaba, Reşat, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum*, çev. B. Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005

Kayalı, Kurtuluş, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994.

- , *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- , *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kayıcı, Haluk, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal, Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kaynak, Mahir, *Yel Üfürdü Su Götürdü*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.
- Kaynar, Mete Kaan, *Devletin Ülkesi ve Milleti*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2001.
- Kemal, Mehmed, *Şairler Dövüştür*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Babıali*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kili, Suna – Gözübüyük, Şeref, *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Koçak, Cemil, *Tarihçinin Eleği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- , *Recep Peker Konuşuyor Disiplinli Hürriyet*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2018.
- Kolesnikov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, çev. İlyas Kamalov, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 4 Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, çev. Fatma Bursalı, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1979.
- Köktener, Aysun, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, YKY, İstanbul, 2004.
- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK, Ankara, 1999.
- Kuran, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Kurt, Ümit, *"Türk'ün Büyük, Biçare Irkı", Türk Yurdu'nda Milliyetçiliğin Esasları (1911-1916)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kurtuluş, Fahri, *Cumhuriyet'le Basın Davası İçyüzlerini Açıkliyorum!*, Yeni Matbaa, Ankara, 1950.

Kushner, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, çev. Z. Doğan, Fener Yayınları, İstanbul, 1998.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler c.2 1908-1978*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.

—————, *Aydın Üzerine Tezler c.1 1830-1980*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1985.

—————, *Aydın Üzerine Tezler-3 1830-1980*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

—————, *İtirafçıların İtirafı*, Haziran Yayınevi, İstanbul, 1987.

—————, *Aydın Üzerine Tezler c.5*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988.

—————, *Türkiye Üzerine Tezler c.5*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2007.

—————, *Devlet ve Hürriyet*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.

Landau, Jacob M., *Pantürkizm*, çev. M. Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler c.1, Maya Kitapları, İstanbul, 1997.

Lenin, V.İ., *Doğu'da Ulusal Kurtuluş Hareketleri*, çev. Tektaş Ağaoğlu, Yöntem Yayınları, İstanbul, 1976.

Lenin, Vladimir İlyiç, *Ne Yapmalı: Hareketimizin Acil Sorunları*, çev. Arif Berberoğlu Evrensel Basım Yayın İstanbul, 2011.

Lewis, Geoffrey L., *Turkey*, Ernest Benn Limited, London, 1955.

Mannheim, Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2008.

Mansfield, Peter, *Mısır İhtilali ve Nasır*, çev. E. Tuncalı, Kitapçılık Ticaret Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

—————, *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, M. Türköne-T. Önder (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

—————, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

—————, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

—————, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, çev. E. Gen-M. Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, TTK, Ankara, 2012.

Memetov, İsmail, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı & Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

- , *Ümrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- , *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mills, C. Wright, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Mustafa Suphi ve Yoldaşları* çevrim yazı: B. Tuğsavul, TÜSTAV, İstanbul, 2004.
- Nesimi, Abidin, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Nureddin, Vala, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- Nuri, Süleyman, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler*, TÜSTAV, İstanbul, 2002.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul, 1983.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi* c.1, TTK, Ankara, 2010.
- Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk'ün Ardından*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- Özdoğan, Günay Göksu, *Turan'dan "Bozkurt"a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, çev. İ. Kaplan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Öztan, Güven Gürkan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler -II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları c.3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939.
- Perinçek, Doğu, *Kemalist Devrim-6 Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- Reyhan, Hakan, *Doğunun Büyük Devrimcileri Mollanur Vahidov-Sultan Galiyev*, Alter Yayınları, Ankara, 2010.
- Roy, Olivier, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Safa, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, AKDITYK, Ankara, 1996.
- Said, Edward *Entelektüel Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. T. Birkan Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Saray, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- Savran, Sungur, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri c.1 1908-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Sayar, Ahmed Güner, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişimler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001.
- Sayılğan, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.
- Selçuk, İlhan, *Ziverbey Köşkü*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sertel, Yıldız, *Türkiye’de İlerici Akımlar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Shakespeare, William, *Macbeth*, çev. S. Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Shaw, Stanford J. – Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Shissler, A. Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev. T. Ulaş Belge İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Sorgun, Taylan, *İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Halil Paşa Bitmeyen Savaş*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2004.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara, 1989.
- Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Spector, Ivar, *The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958*, University Of Washington Press Seattle, 1959.
- Stalin, J. V., *Eserler Cilt:7*, çev. İ. Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul, 1991.
- Stites, Richard, *Devrimci Hayaller*, çev. Sabri Gürses, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Stone, Frank A., *Rob of Cultures in Modern Turkey: Literary Views of Education*, Bloomington, Indiana University, 1973.
- Sülker, Kemal, *Nazım Hikmet’in Gerçek Yaşamı I 1902-1928*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.
- Şakir-Taş, Aziz Nazmi, *Andrianopol’dan Edirne’ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009.

Şen, Bilal, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve KOMİNTERN İlişkileri*, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998.

Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Şentürk, Recep, *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

Tahir, Kemal, *Notlar/Sosyalizm Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, YKY, İstanbul, 1998.

—————, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, YKY, İstanbul, 2008.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

—————, *Yaşadığım Gibi*, Birol Emil (Haz.) Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

Tek, Müfide Ferit, *Aydemir*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982.

—————, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara, 1999.

—————, *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

—————, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi c.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

—————, *Anlatabildikleri ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye’de Komünist ve Sosyalist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.

Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri, c.1, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004.

TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri, c.2, çev. Y. Demirel, TÜSTAV, İstanbul, 2004.

Tokgöz, Erdiñç, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Parti 1946*, Eser Matbaası, İstanbul, 1976.

- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Tosh, John *Tarihin Peşinde*, çev. Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Tör, Vedat Nedim *Kemalizmin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980.
- , *Yılar Böyle Geçti*, YKY, İstanbul, 2010.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler c.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- , *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar c.1 1908-1925*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimini Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Turhan, Mümtaz, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Türk, Atıla (Haz.), *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası*, Odak Yayınları, İstanbul, 1976.
- Türkeş, Mustafa, *Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, çev. Sinan Dervişoğlu, TÜSTAV, İstanbul, 2004.
- Türküne, Mümtaz’er, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara, 2006.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- Ülgener, Sabri F., *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.
- Ünlü, Aslıhan, *Biyografi ve Biyografik Dram*, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2015.
- Üstel, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- , *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Vassaf, Gündüz, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Volkan, Vamık D. – Itzkowitz, Norman, *Atatürk Atatürk*, Ed. Serap Erdoğan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, O.S. Kocahanoğlu (haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

Yanardağ, Merdan, *Kadro Hareketi Dünyada ve Türkiye’de Ulusçu Sol ve Üçüncü Yol Arayışının İdeolojik Kaynakları*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Soldaki Bölünmeler*, Toplum Yayınları, İstanbul, 1970.

Yıldız, Aytaç, *Üç Dönem Bir Aydın: Burhan Asaf Belge (1899-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Yılmaz, Yunus, *Kurtuluş Savaşı’nda İstanbullu ve Ankaralı Komünistler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2014.

—————, *Turancı Sosyalist Ethem Nejat*, İleri yayınları, İstanbul, 2014.

Yurtsever, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Yurtsever, Serdar, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Yükseler, K. (Haz. ve Çev.), *Lermontov Profil.*, YKY, İstanbul, 2004.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

—————, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

—————, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Zweig, Stefan, *Kendi Hayatının Şiirini Yazarlar*, çev. A. Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.

C) Makaleler

“Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi”, *Yön*, S. 27, 20 Haziran 1962, s.10-11.

“Atatürk’ün Özlediği Türkiye’yi Kurabildik Mi?”, *Yön*, S. 47, 7 Ekim 1962, s.14.

Açıkkaya, Savaş, “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2010/1, ss. 403-420.

Adak, Hülya, "Oy Hakkını Savunan İmparatorluk Kadınları, Cumhuriyetin Kızları: Kadın Oto/Biyografi Yazarlarının Anlattığı Milli Tarihtir (1918-1935)", Zeynep Uysal

(Yay. Haz.), *Edebiyatın Omuzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 253-283.

Ahmad, Feroz “War and Society Under The Young Turks 1908-18”, *Fernand Braudel Center*, c. 11, S. 2, 1988, ss. 265-286.

Ahmet Cevat, “Muhit Ne İçin İntişar Ediyor?”, *Muhit*, S.1,1 Teşrinisani, 1928, s.1.

Aka Gündüz, “Yarenlikler Bazı İstittatlar Tehlikelidir”, *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Ocak 1931, s. 2.

Akal, Emel, “Dr. Şefik Hüsnü’nün Bir Konuşmasında ve İttihat ve Terakki Erkânının Yazışmalarında Mustafa Suphi”, *Toplumsal Tarih*, S.94, 2001, ss. 6-12.

—————, “Türkiye Komünist Partisi'nde Dr. Fuat Sabit Fraksiyonu ve Süleyman Nuri Faktörü”, *1920-21'ler Türkiye'si ve Mustafa Suphi'lerin Dönüşü*, Sempozyum 18 Aralık 2004, TÜSTAV, İstanbul, 2005, ss. 131-156.

—————, “Ankara Hükümetinin Temsilcisi Dr. Fuat Sabit’in, Mustafa Suphi’ye Moskova’daki Faaliyetleri Hakkındaki Raporu”, *Mülkiye*, C.XXX, S. 253, 2006, ss. 17-28.

—————, “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’ye Etkileri/Yansımaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 114-137.

Akça, İsmet “Ordu Devlet ve Sınıflar: “27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, *Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der. E. B. Paker-İ. Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 351-406.

—————, “12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik Otoriterizm”, *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*, Haz. M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 252-272.

Akçam, Taner, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 53-62.

Akçuraoglu Yusuf Bey, “Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları Tıpkı Basım*, TTK, Ankara, 2010, ss. 577-607.

Akyaz, Doğan “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 180-191.

Alacakaptan, Uğur “Demokratik Anayasa Ceza Kanunu’nun 141 ve 142’inci Maddeleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s.22, 1966, ss. 3-20.

Alkan, Mehmet Ö. vd. “Mete Tunçay’la Söyleşi”, *Mete Tunçay’a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan vd. (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 31-74.

Alkan, Mehmet Ö., “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 377-407.

Alkan, Turan, “Ev ve Ailenin Değişimi”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, ss. 697-699.

Anday, Melih Cevdet, “Aydemir’i Değerlendirme”, *Olaylar ve Görüşler, Cumhuriyet*, 9 Nisan 1976.

Anday, Melih Cevdet, “Halkın Halk İçin Aydınlar Eliyle”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1982.

Arıkan, Zeki, “Muhittin Birgen, Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, s.20, 1997, ss. 365-386.

Aslan, Betül “Azerbaycan” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.5, 1996, ss. 47-75.

—————, “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti’nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma” *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c.4, S.1, 2004, ss. 29-63.

Aslan, Yavuz “Yeni Belge ve Bilgiler Işığında “Mustafa Suphiler”in Türkiye’ye Dönüşü”, *1920-21’ler Türkiye’si ve Mustafa Suphi’lerin Dönüşü*, Sempozyum 18 Aralık 2004, TÜSTAV, İstanbul, 2005, ss. 93-130.

Ata, Bahri, “Marksist Siyaset ile Durkheimci Pedagoji Arasında Bir Türk Aydını, Sadreddin Celal Antel ve Tarih Öğretimi, *Eğitim ve Bilim*, c.39, S. 175, ss. 27-40.

Atabaki, Touraj, “Kendini Yeniden Kurmak, Ötekini Reddetmek: Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği” Der. Erik Jan Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma İletişim Yayınları*, İstanbul, 2007, ss. 27-50.

Ataöv, Türkkaya, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa’nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı”, *SBF Dergisi*, c.29, S.1, 1974, ss. 43-51.

Ateş, Ahmet Emre – Özkubat, Arda, “Bir Kadrocu Olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Sovyetler Birliği Algısı”, *Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Y. Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, ss. 187-196.

Atılğan, Gökhan, “Yön-Devrim Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 597-646.

Avcıoğlu, Doğan, “Kemer Sıkılım... Ama Önce Sosyal Adalet”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 3.

—————, “Türkiye İşçi Partisine Dair”, *Yön*, S.50, 28 Kasım 1962, s. 16.

—————, “Şevket Süreyya ile Bir Konuşma Nazım Hikmet Ankara’da”, *Yön*, S.199, 20 Ocak 1967, s.7.

(Aydemir) Şevket Süreyya, “Lenin ve Leninizm”, *Aydınlık*, S. 20, 1924, s. 522-523.

—————, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 1”, *Hayat*, 12 Temmuz 1928, S. 85, ss. 13-15

- _____, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 2”, *Hayat*, 19 Temmuz 1928, S. 86, ss. 12-13.
- _____, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 3”, *Hayat*, 26 Temmuz 1928, S. 87, ss. 13-14
- _____, “Türk Parasının Tesbit-i Kıymeti Hakkında Tetkikler ve Vesikalar 4”, *Hayat*, 2 Ağustos 1928, S. 88, ss. 13-14
- _____, “Cihan Biriktiriyor”, *Cumhuriyet* 12 Kanunuevvel 1930, s.2.
- _____, “Cihan Biriktiriyor”, *Hakimiyeti Milliye*, 16 Kanunuevvel Salı 1930, s.2.
- _____, “Fikir Münakaşaları İnkılabın İdeolojisi”, *Hâkimiyeti Milliye* 23 Ocak 1931, s. 5.
- _____, “İnkılap Münevveri İnkılap Emrinde”, *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Eylül 1931.
- _____, “Eski Türk Münevveri ve Yeni Türk Münevveri”, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1931.
- _____, “Plan ve Plansızlık”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Ekim 1931.
- _____, “Halka Rağmen, Fakat: Halk İçin”, *Hâkimiyeti Milliye*, 17 Ekim 1931.
- _____, “Sosyal Etatizm”, *Hakimiyeti Milliye* 13 Kasım 1931.
- _____, “Sosyal Nasyonalizm Yahut Cemiyetçi Milliyetçilik”, *Hakimiyeti Milliye*, 22 Kasım 1931.
- _____, “Akıl Değil Sistem, Mütefekkir Değil Organizatör”, *Hakimiyeti Milliye*, 1 Kasım 1931.
- _____, “En Büyük Tezat Karşısında Sınıf Harpleri ve Millet Harpleri (Sosyal Materyalizm-II-), *Hakimiyeti Milliye*, 7 Aralık 1931.
- _____, “En Büyük Tezat Karşısında Sınıf Mücadeleleri ve Millet Mücadeleleri (Sosyal Materyalizm-I-), *Hakimiyeti Milliye*, 6 Aralık 1931.
- _____, “Halk Cemiyet Adamı ve Kadro” *Hâkimiyeti Milliye*, 5 Ocak 1932.
- _____, “Otokritik”, *Hakimiyeti Milliye*, 24 Ocak 1932.
- _____, “İnkılabın Psikolojisi Pesimist”, *Kadro*, S.1, Ocak 1932.
- _____, “Polemik Bir Ruh Fantazisi Yahut Yerli Peygamber”, *Kadro*, S. 1, Ocak 1932, ss. 32-38.
- _____, “İnkılabın Psikolojisi İnkılap Heyecanı (Antuziasm)”, *Kadro*, S. 2, Şubat 1932.
- _____, “Polemik Ziya Gökalp”, *Kadro*, S.2, Şubat 1932.
- _____, “Türk Tütüncülüğü ve İktisadi Devletçilik”, *Kadro*, S.2, Şubat 1932.
- _____, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Bitti Mi?”, *Kadro*, S. 3, Mart 1932.

- , “Halk Evleri”, *Kadro*, S.3, Mart 1932.
- , “Millet İktisadiyatı Tabiata Tehakküm”, *Kadro*, S. 3 Mart 1932.
- , “İnkılabın İdeolojisi Gençnesil Meselesi”, *Kadro*, S.4, Mart 1932.
- , “Polemik Benerji Kendini Niçin Öldürdü”, *Kadro*, S.4, Nisan 1932.
- , “İnkılabın İdeolojisi Plan Mefhumi Hakkında”, *Kadro*, S.5, Mayıs 1932.
- , “Polemik Çok Nüfuslu Anadolu”, *Kadro*, S.5, Mayıs 1932.
- , “Geri Teknik ve Say’ın Sefaleti”, *Kadro*, S.6, Haziran 1932.
- , “Europacentrisme”in Tasfiyesi”, *Kadro*, s. 7, Temmuz 1932.
- , “Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri”, *Kadro*, S. 8, Ağustos 1932, ss. 6-12.
- , “İnkılabın İdeolojisi İş Hasreti ve 500.000.000 Liralık Türk Bütçesi”, *Kadro*, S.9, Eylül 1932.
- , “İç Pazar ve İktisatta Bütünlük”, *Kadro*, S.10, Ekim 1933.
- , “İnkılabın İdeolojisi Şeker İstiklali ve 160,000 Ton Türk Şekeri”, *Kadro*, S.11, Ekim 1933.
- , “Polemik Bergsonizm Yahut Bir Korkunun Felsefi İfadesi”, *Kadro*, s. 11, Kasım 1932, ss.53-60.
- , “Polemik Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz”, *Kadro*, S.12, Aralık 1932.
- , “Enfilasyon Değil İş Bolluğu”, *Kadro*, S. 12 Aralık 1932.
- , “İnkılabın İdeolojisi Ergenekon Efsanesi”, *Kadro*, s. 13, Ocak 1933.
- , “İnkılabı İdeolojisi Darülfünun İnkılap Hassasiyeti Cavit Bey İktisatçılığı”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933.
- , “İnkılabın İdeolojisi, Emperyalizm Şahlanıyor Mu?”, *Kadro*, S. 16, Nisan 1933.
- , “İnkılabın İdeolojisi Don Kişotun Yeldeğirmenlerle Muharebesine Kürsü Politikacılığına, ve Cavit Bey İktisatçılığına Dair”, *Kadro*, S.17, Mayıs 1933.
- , “İnkılabın İdeolojisi Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi I Faşizm”, *Kadro*, S.18, Haziran 1933.
- , “İnkılabımızın İdeolojisi Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II Marksizm”, *Kadro*, S.19, Temmuz 1933.
- , “İnkılabımızın İdeolojisi Beynelmillel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III Türk Nasyonalizmi”, *Kadro*, S.20, Ağustos 1933.

_____, “İnkılabımızın İdeolojisi Beynelmîl Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, *Kadro*, S.21, Eylül 1933.

_____, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Neslinin Şarkısı”, *Kadro*, S. 22, Ekim 1933.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Makinaların Muhacereti”, *Kadro*, S. 23, Kasım 1933.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayiimiz”, *Kadro*, S. 24, Aralık 1933.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Yürüyen Devlet”, *Kadro*, S. 25, Ocak 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi İnkılap Hukuku”, *Kadro*, S. 26, Şubat 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Açık Bütçeden Mütevazın Bütçeye Mütevazın Bütçeden Zengin Bütçeye”, *Kadro*, S. 27, Mart 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi, İnkılap Kürsülerinde İnkılap İlmileşmelidir”, *Kadro*, S. 28, Nisan 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Yeni Devletin İktisadi Fonksiyonları”, *Kadro*, S. 29, Mayıs 1934.

_____, “Polemik Biz Avrupanın Hayranı Değil, Mirasçısıyız”, *Kadro*, S. 29, Mayıs 1934.

_____, “Polemik İsmail Hakkı Beyin Mefkûreciliği”, *Kadro*, S. 29, Mayıs 1934, s. 37-39.

_____, “İnkılabın İdeolojisi: İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir.”, *Kadro*, S. 30, Haziran 1934.

_____, “Polemik: Şeker Mütchassısının Raporu Niçin Eksiktir?”, *Kadro*, S.30, Haziran 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi İş Kanunu, Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir II Kıymetsiz Sa’y den Kıymetli Say’e”, *Kadro*, S.31, Temmuz, 1934.

_____, “Hüseyin Cahit Beyin Hazin Tarafı”, *Kadro*, S.31, Temmuz 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi 1789 İhtilalinin Mezarı Başında I”, *Kadro*, S. 32, Ağustos 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Programlı Devletçilik”, *Kadro*, S. 34, Ekim 1934.

_____, “İnkılabın İdeolojisi Soysal Milliyetçiliğin Zaferi”, *Kadro*, S. 35-36, Aralık-Ocak 1934-1935.

_____, “Köy Siyasetimizde Dönüm Noktası”, *Tan*, 21 Aralık 1936, s. 5.

_____, “Bu Toprağın İmkânları: Büyük Ölçüde Teşkilatlandırılacak Türkiye”, *Hep Bu Topraktan*, s.1, Nisan 1943, s. 14-15.

_____, “Herkes İş, Herkes Ocak, Herkes Toprak”, *Çalışma*, s.1, 1945, ss. 17-18.

- _____, “Hem Devletçilik Hem De İhtimai Adalet”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1949.
- _____, “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, *Yön*, S. 6, 24 Ocak 1962, s. 9.
- _____, “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, *Yön*, S.7, 31 Ocak 1962, s. 7.
- _____, “Çağın Gerisinde Kalmak”, *Yön*, S.8, 7 Şubat 1962, s. 6.
- _____, “Don Kışot’un Yel Değirmenleri ile Savaşı”, *Yön*, S. 9, 14 Şubat 1962, s. 7.
- _____, “Komünist İmalatı”, *Yön*, S.10, 21 Şubat 1962, s. 6.
- _____, “İhtilalcinin Kaderi”, *Yön*, s. 11, 28 Şubat 1962, s. 8.
- _____, “Anayasa, Sosyal Devlet ve İdealist İnsan”, *Yön*, S.13, 7 Mart 1962, s. 9.
- _____, “Aç Kalmamak İçin! Buğdayımızın ve Toprağımızın Hikayesi”, *Yön*, S. 14, 21 Mart 1962, s. 9.
- _____, “Kemalizm Orta Malı Değildir”, *Yön*, S.17, 11 Nisan 1962, s. 9.
- _____, “Garip Bir Devletçilik”, *Yön*, S.19, 25 Nisan 1962, s. 9.
- _____, “Hayali Bir Açık Oturum”, *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 8.
- _____, “27 Mayıs İhtilalinde İki Cereyan”, *Yön*, S. 24, 30 Mayıs 1962, s.8.
- _____, “Nevyork Borsasında Buhran ve Türkiye”, *Yön*, S. 25, 6 Haziran 1962, s. 15.
- _____, “Sosyalizm ve Kapitalizm”, *Yön*, S. 37, 29 Ağustos 1962, s. 20.
- _____, “Komünizm ile Mücadele”, *Yön*, S. 38, 5 Eylül 1962, s. 8.
- _____, “Sosyal Devlet ve Türk Sosyalizmi”, *Yön*, S. 40, 19 Eylül 1962, s. 20.
- _____, “Birleşik Amerika, Güney Asya’da olduğu gibi Küba’ya da Silahlı bir müdahale yapabilecek mi?”, *Yön*, S. 42, 3 Ekim 1962, s. 20.
- _____, “Politikacı ve Plan”, *Yön*, S. 48, 14 Kasım 1962, s. 20.
- _____, “Atatürk’ten Bir Anı”, *İmece*, s.19, Kasım 1962, ss. 7-11, s. 2.
- _____, “Yeni Neslin Savaşı”, *Yön*, S. 54, 26 Aralık 1962, s. 10.
- _____, “Tribün Politikası ve Ankara’da Bir Miting”, *Yön*, S. 55, 2 Ocak 1963, s. 16.
- _____, “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, *Yön*, S.56, 9 Ocak 1963, s. 8.
- _____, “I- Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, *Yön*, S. 58, 23 Ocak 1963, s. 16.

- _____, “II-Marksizm, Memleketçi Sosyalizm ve İhtilal”, *Yön*, S. 59, 30 Ocak 1963, s. 16.
- _____, “III-Emek, İşçi Sınıfı ve Emegın Sosyal Değeri”, *Yön*, S. 60, 6 Şubat 1963, s. 16.
- _____, “Lokomotif”, *Yön*, s. 62, 20 Şubat 1963, s. 10.
- _____, “Müttefikimiz Amerika”, *Yön*, S.144, 31 Aralık 1965, s. 6.
- _____, “Vietnam’da Vahşi Bir İhtilal Ordusu ve Türk Aydının Sorumluluğu”, *Yön*, S. 154, 11 Mart 1966, s.12.
- _____, “Dünya Güzeline Açık Mektup”, *Yön*, S.195, 23 Aralık 1966, s. 5.
- _____, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı I”, *Kim*, S. 477, 22 Eylül 1967, s. 6-7
- _____, “Türk Sosyalizminin Dört Zaafı II”, *Kim*, S. 478, 29 Eylül 1967, s. 8-9.
- _____, “Türkiye’de Sosyalist Hareketin Dört Zaafı- III”, *Kim*, S. 479, 6 Ekim 1967, s. 8-9.
- _____, “Türkiye’de Sosyalist Hareketin Dört Zaafı- IV”, *Kim*, S. 480, 13 Ekim 1967, s. 8-9
- _____, “Komünist Yaratmak”, *Devrim*, 28 Ekim 1969, s. 2.
- _____, “Bir “Senatöre Açık Mektup”, *Devrim*, 2 Aralık 1969, s. 3.
- _____, “Bir Gerçek Aydın”, *Devrim*, 27 Ocak 1970, s. 2.
- _____, “Kadro Hareketi 1 Kadro Hareketi Atatürk Devrimi İçin Bir Direnişti”, *Milliyet*, 10 Kasım 1970, s. 5.
- _____, “Kadro Hareketi 2 Amaç Yeni Bir Türkiye Yaratmaktı” *Milliyet*, 11 Kasım 1970, s. 5.
- _____, “Kadro Hareketi 3 İnkılap Yürüyor”, *Milliyet*, 12 Kasım 1970, s.5.
- _____, “Kadro Hareketi 6 Kadro Hareketi Milli Kurtuluş Hareketleri Konusunda İlk Araştırmadır”, *Milliyet*, 15 Kasım 1970, s.7.
- _____, “Kadro Hareketi 10 Manevi Himaye Yanında Kadroyu Atatürk ve İnönü Teşvik Etmişti”, *Milliyet*, 19 Kasım 1970, s. 5.
- _____, “Nereye Gidiyoruz?”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1970, s. 2.
- _____, “27 Mayıs ve Bir İhtilalin Anatomisi”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1970, s.2.
- _____, “Rejim Buhranı Nedir?”, *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1970, s.2.

- , “Yirmi Dört Saatlik Barış”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1970, s.2.
- , “Yakın Tarihimizdeki Bir Yetersizlik”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1970, s.2.
- , “Kıyasıya Savaşmak”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1970, s.2.
- , “Gamsızlığın Kurbanı Olabiliriz”, *Cumhuriyet* 21 Aralık 1970, s. 2.
- , “Faşizm Nasıl Filizlenir?”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1970, s. 2.
- , “Üniversite Çağdaş Kanunlara Baş Eğer”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1971, s.2.
- , “İşçi Sınıfının Siyasi Örgütlenmesi”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1971, s.2.
- , “Kızılcahamam’daki Kararsızlık”, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1971, s.2.
- , “Liderlerin İntiharı”, *Cumhuriyet* 22 Şubat 1971, s. 2.
- , “Parlamentoda Çoğunluk Her Şey Değildir”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1971, s. 2.
- , “En Büyük Tehlike: Zayıf Hükümet”, *Cumhuriyet* 22 Mart 1971, s.2.
- , “Toprağın Hikayesi”, *Cumhuriyet* 29 Mart 1971, s.2.
- , “Zaman Kazanmak”, *Cumhuriyet* 12 Nisan 1971, s.2.
- , “Kadrolaşmak”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1971, s.2.
- , “Kahramanlar Doğmalıydı”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1971, s.2.
- , “Tabiat Koruma ve Konut Bakanlığı”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1971, s.2.
- , “Anarşizm Yüzyıl Geride Kalmıştır”, *Cumhuriyet* 1 Haziran 1971, s.2.
- , “Yeniden Yerleşmek”, *Cumhuriyet* 14 Haziran 1971, s.2.
- , “Kumandanın Özlemi”, *Cumhuriyet* 21 Haziran 1971, s. 2.
- , “Devler Çocuklarını Yerler”, *Cumhuriyet* 9 Ağustos 1971, s.2.
- , “Soldaki Boşluk”, *Cumhuriyet* 31 Ağustos 1971, s.2.
- , “Önümüzdeki Günler”, *Cumhuriyet* 12 Temmuz 1971, s.2.
- , “Bu Da Bir Aşmadır”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1971, s.2

- _____, “M. Suphi Olayı Hakkında”, Düşünenlerin Düşünceleri, *Milliyet*, 21 Temmuz 1971, s.2.
- _____, “Arap Ülkelerinde Kavram Karışıklığı!”, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1971, s. 2.
- _____, “Oksijen Çadırı İçinde”, *Cumhuriyet* 6 Eylül 1971, s.2.
- _____, “CHP Kendisini Yenileyebilecek Mi?”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1971, s.2
- _____, “Garip Bir Dönüm Noktası”, *Cumhuriyet* 25 Ekim 1971, s.2.
- _____, “Bir Strateji Hatası Mı?”, *Cumhuriyet* 1 Kasım 1971, s.1.
- _____, “Dokunulmazlar ve Aristokratlar!”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1972, s.2.
- _____, “Bir Fikir Hareketi Vardı”, *Cumhuriyet*, 6 Mart 1972, s.2.
- _____, “Doruktaki Kavga!”, *Cumhuriyet* 10 Nisan 1972, s.2.
- _____, “Çekilmek?”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972, s.2.
- _____, “Kahramanlar Devri ve Sonu”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1972, s.2.
- _____, “Fikri Boşluk”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1972, s.2.
- _____, “Tarlaların Şikâyeti Var!”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1972, s. 2.
- _____, “Ciddi Bir Problem Karşısındayız”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1972, s.2.
- _____, “Sistem Meselesi”, *Cumhuriyet* 7 Ağustos 1972, s.2.
- _____, “Küskünler Partileri”, *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1972, s. 2.
- _____, “Çarpışan Çarklar!”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1972, s.2.
- _____, “Zayıf Hükümet!”, *Cumhuriyet* 27 Kasım 1972, s.2.
- _____, “Kamberranın Hikayesi”, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1973, s. 2.
- _____, “Olağan’a Dönüş!..”, *Cumhuriyet* 12 Mart 1973, s.2.
- _____, “Fransa’nın Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet*, 19 Mart 1973, s. 2.
- _____, “İnsan Ruhuna Yöneliş”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1973, s.2.
- _____, “Devlet Adına Konuşmak”, *Cumhuriyet* 4 Haziran 1973, s. 2.
- _____, “Temeldeki Yanlışlık”, *Cumhuriyet* 11 Haziran 1973, s.2.
- _____, “Halkın Konuşacağı Meclis”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1973, s.2.

- , “Küskünler Ordusu Yaratmak”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1973, s.2.
- , “Otomotiv Sanayi”, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1973, s.2.
- , “Seçimci Hüsnü Efendi”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1973, s.2.
- , “Tarihi Bir Hesaplaşma”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s. 2.
- , “Gerçekçi Devlet Adamlığı”, *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1973, s.2.
- , “Yeni Bir Uyanışa Doğru...”, *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1973, s.2.
- , “Tehlikeli Yol”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1973, s.2.
- , “Şehzadeler Kavgası”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1973, s.2.
- , “Ateşten Gömlek”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1973, s.2.
- , “Büyük Sorunlar”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1974, s.2.
- , “Görevi Güç Bir Bakan”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1974, s.2.
- , “Büyük Bir Reform”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1974, s.2.
- , “Gençlik Cephesinde”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1974, s. 2.
- , “Cephedeki Boşluk”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1974, s.2.
- , “Artık Biraz Disiplin!”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1974, s.2.
- , “Kaptanlar Kavgalı”, *Cumhuriyet* 9 Aralık 1974, s.2.
- , “Sağ, Sol Cepheyi Doğurur!”, *Cumhuriyet* 23 Aralık 1974, s.2
- , “Milliyetçilik Tekeli”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1974, s.2.
- , “Oligarşinin Devletleşmesi”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1975, s. 2.
- , “Kara Mağaraya Doğru!...”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1975, s.2.
- , “Oligarşi’nin Kucağında...”, *Cumhuriyet* 8 Eylül 1975, s.2.
- , “Yakup Kadri İçin Çankaya’daki Elçimiz”, *Türk Dili Dergisi*, c. XXXI, S. 281, 1975, s. 102-106.
- , “İşte Avrupalı Vatandaş”, *Vedat Nedim Tör: 75*, İstanbul Kırıl Matbaası, 1975, ss. 12-14.
- , “Doğum Ağrısı Mı Tükeniş Mi?”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1976, s. 2.

Ayvazoğlu, Beşir, “İnsan, Ev, Çevre”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, ss. 770-785.

Başlı, Şeyda, “Otobiyografi Kuramına Feminist Bir Yaklaşım”, *Littera*, S.17, 2005, ss. 91-103.

Başvekil İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vassı”, *Kadro*, S. 22, Ekim 1933.

Batur, Enis, “Yön Dergisinden Seçmeler: 1960’lar Türkiye’sinde Bir Anatomi Dersi”, *Cogito*, s.2, 1994, s. 206.

Bayur, Hikmet “Kurtuluş Savaşında Atatürk’ün Dış Siyasesi”, *Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri*, TTK, Ankara, 1975, ss. 119-146.

Bekmen, Ahmet, “Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c. 4 Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 325-334.

Belge, Murat, “Tarihi Gelişme Süreci içinde Aydınlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 122-129.

—————, “Kadro’nun ve Kadrocuların Hikâyesi, *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı* I, S. 23-24, 1998, ss. 756-772.

—————, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c.2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 29-43.

—————, “Türkiye’de Sosyalizmin Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c. 8 Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 19-48.

Berkes, Niyazi, “Suyu Arayan Adam By Şevket Süreyya Aydemir”, *Oriens*, Vol. 17, 1964, s. 222-223.

Beşikçi, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Devleti İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der. E. Baltapaker-İ Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 147-171.

—————, “İhtiyat Zabiti”nden “Yedek Subay”a: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Zorunlu Askerlik, Kategorisi Olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.13, 2011, ss. 45-89.

Beydilli, Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* c. 1, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.) IRCICA, İstanbul, 1994, ss. 66-138.

Boratav, Korkut, “Kemalist İktisat Politikaları ve Devletçilik”, *Emperyalizm Sosyalizm ve Türkiye*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, ss. 353-376.

Börklüoğlu, Levent, “27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* S. 2, 2017, ss. 13-28.

Burhan Asaf, “Bir Hesaplaşma”, *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Kasım 1931.

Burhan Asaf, “Fırka Mektebi”, *Kadro*, S.9, Eylül 1932.

Cansever, Turgut, “Osmanlı Şehri”, *Osmanlı c. 5 Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 509-527.

Cılga, İbrahim, “İsmail Hüsrev Tökin (1902-1992)”, Emre Kongar, *Türk Toplumbilimcileri 2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, ss. 147-213.

Coşar, Nevin, “Cumhuriyet Türkiye’inde İktisadi Terbiye: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S. 8, 1995, ss. 71-91.

Çağan, Kenan, “Entelektüel İmgesi Üzerine”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.), Hece Yayınları, Ankara, 2005, ss. 9-22.

—————, “İktidarla İmtihan Süreçlerinde Entelektüelin Durumu”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.), Hece Yayınları, Ankara, 2005, ss. 155-176.

Çetiner, Yılmaz, “Kaybettiğimiz Değer: Şevket Süreyya Aydemir, *Milliyet*, 27 Mart 1976.

Çiçek, Nazan, “Geç Dönem Osmanlı Düşünce İkliminin Aile Terbiye ve Devlet Kavşağında Çocukluğun Yeniden Keşfi ve Cumhuriyete Devreden Miras”, *Toplumsal Tarih*, S.274, 2016, ss. 50-55.

Çomak, İhsan “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor”, 2016, *Bilig*, S.76, ss. 87-115.

Çulhaoğlu, Metin “Şevket Süreyya Aydemir: Suyu Ararken Yolunu Yitiren Adam”, *Toplum ve Bilim*, S. 78, 1998, ss. 92-106.

—————, “Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjoktürün Başatlığı”, *Praksis*, S.6, 2002, ss. 9-21.

Daşcıoğlu, Yılmaz, “Edebiyat Üzerinden Ulus İnşası: Ziya Gökalp’in Şairliği”, *Ziya Gökalp*, Ed. K. Tuna-İ. Çoşkun, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, ss. 57-65.

Dikici, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen İlk Tepkiler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.10, 2006, ss. 77-104.

Doğan, İsmail, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, ss. 176-198.

Duman, Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.2, 1992, ss. 127-141.

Eissenstat, Howard, “Modernization, Imperial Nationalism, and the Ethnicization of Confessional Identity in the Late Ottoman Empire”, *Nationalizing The Empires*, Edited By Stefan Berger and Alexei Miller, Central European University Press, Budapest Newyork, 2015, ss. 430-45.

Eldem, Edhem, “Osman Hamdi Bey’in Paris Yıllarıyla İlgili Yeni Bilgiler”, *Toplumsal Tarih*, s. 268, 2016, ss. 48-59.

Elkind, David, “Erik Erikson: İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi”, çev. Ali Dönmez, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, c.12, 1992, ss. 27-38.

Erol, Selahattin “Yaşlılık Sigortası ve Emeklilik Yaşı Tartışması”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.1, ss. 40-65

Erşan, Mesut, “Hüseyin Fevzi Bey’in, Enver Paşa-İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı-Anadolu Arasındaki İlişkilere Dair Raporu”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic or Turkic*, v.4/3, 2009, ss. 952-975.

Ertan, Temuçin Faik “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizmde Öncü Bir Dergi Muhit”, *Kebikeç*, s.5, 1997, ss.17-34.

—————, “Kadro Dergisi Niçin Kapandı”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, c.3, s.4, 2003, 19-34.

—————, “Bir Düşünce Dergisi Olarak Kadro”, *Türk Yurdu Dergisinin 100. Yılı Onuruna Türkiye’de Düşünce Dergiciliği*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 2011, ss. 59-70.

Erten, Bağış – Doğan, Görkem, “Cumhuriyetin Cumhuriyet’i: Cumhuriyet Gazetesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 501-512.

Esenbel, Selçuk, “Türk ve Japon Modernleşmesi: ‘Uygarlık Süreci’ Kavramı Açısından Bir Mukayese”, *Toplum ve Bilim*, s.84, 2000, ss.18-36.

Falih Rıfki, “Gene Kadro”, *Hakimiyeti Milliye*, 5 Mart 1931.

Falih Rıfki, “Kadro”, *Hakimiyeti Milliye*, 4 Mart 1931.

Fortna, Benjamin "Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire", *Die Weltdes Islams*, New Series, Vol. 41, Issue 1 (Mar., 2001), ss. 1-31.

—————, “The Reign of Abdülhamid II”, *The Cambridge History of Turkey V.4, Turkey in The Modern World*, Reşat Kasaba (Ed.), Cambridge University Press, UK, 2008, s.38-61.

Gafurov, B., “V.I. Lenin, The October Revolution And The National-Liberation Movement”, *Lenin and Revolution in The East*, Novosti Pressagency Publishing House, Moscow, 1969, ss. 5-33.

Georgeon, François, “Son Canlanış (1878-1908)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Yay. Yön. R. Mantran, çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 145-216.

—————, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 23-36.

Göcek, Fatma Müge, “Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c. 4 Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 63-76.

Gökbilgin, M. Tayyip, “Edirne”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.10, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 425-431.

Gökyay, Orhan Şaik, “Kızıllema”, *DİA* c. 25, İstanbul, 2002, ss. 559-561.

Hacısalıhoğlu, Mehmet, “İçerme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Alma”, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der. E. Baltapaker-İ Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 79-103.

Hanefi, Hasan, “Takdim”, Abdullah Metin, *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, ss.7-9.

Hanioğlu, Şükrü, “Türkçülük”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi c.5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 1394-1399.

Hisar, Abdülhak Şinasi, “Yangın Var Bir Milliyetçinin Not Defteri 3”, *Dünya*, 2 Nisan 1967.

_____, “Cevdet Kudret'e Mektuplar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXX, s.274, 1974, ss. 248-252.

İbrahim Fazıl, “İnkılap Devletçiliği İhtilal Devletçiliği Değildir”, *Akşam*, 10 Nisan 1933.

İlkin, Selim, “Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, İ. Tekli-S. İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 201.-238.

İnan, Süleyman, “Türk Siyasetinde Adnan Menderes”, *Türk Yurdu*, s.289, 2011, ss. 46-50.

_____, “İhtiyar Paşa” İnönü (1960-73)”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Haz. M.K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 473-482.

İpek, Nedim, “93 Muhacereti”, *Osmanlı c.4 Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 661-668.

İpekçi, Abdi, “14'ler Faşist Mi İdi Sosyalist Mi?”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961, s. 15.

İzzet Doğan “Tartışma”, *Cumhuriyet* 9 Nisan 1977.

“Kadro ve Yön”, *Yön*, S. 29, 4 Temmuz 1962, s.4.

Kanlıdere, Ahmet, “Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri”, *TALİD*, c.6, S.12, 2008, ss. 287-320.

Kasalak, Kadir, “San Francisco Konferansı ve Türkiye” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, ss. 210-233.

Katz, Zev, “Party-Political Education in Soviet Russia 1918-1935”, *Soviet Studies*, Vol. 7, No. 3, 1956, ss. 237-247.

Kaya, Muharrem, “Ergenekon Destanı’ndan Yararlanan Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 2006, ss. 105-123.

Kayalı, Kurtuluş, “Türk Düşünce Dünyasının Nabzını Tutmak: Dergi, Entelektüel ve Yayın Ekseni”, *Bilim Sosyolojisi Bilim Tarihi ve Yöntem Sosyoloji Yıllığı – 16 Salih Özbaran ve Zeki Arıkan’a Saygı Ertan Eğribel-Ufuk Özcan (Ed.)*, Kitabevi, İstanbul, 2007, ss. 20-26.

—————, “Düşünce Dergilerinin Vermeye Çalıştıkları Yön, “Yön” de Nasıl Tezahür Ediyor”, *Türk Yurdu Dergisinin 100.Yılı Onuruna Türkiye’de Düşünce Dergiciliği*, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 2011, ss. 115-127.

Kaymaz, Nejat, “Türkçü Tarih Görüşü”, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, TTK, Ankara, 1977, ss. 433-443.

Kızılca, Gül Karagöz, “Milliyet Mahmut Soydan ve Devletçilik Tartışmaları”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, c.2, S. 4, 2003, ss. 140-148.

Koca, Bayram, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’de Anti-Komünizm: Truman Doktrini’nden Komünizmle Mücadele Dernekleri’ne”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. M. K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 545-569.

Kocacık, Faruk “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 1, İstanbul, 1980, ss. 137-190.

—————, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı c.4 Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 655-660.

Koçak, Hakan – Çelik, Aziz, “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün Saraçhane Mitingi”, *Çalışma ve Toplum*, S.49, 2016, ss. 647-678.

Konuk, Osman, “Modern Entelektüelin Doğuşu”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.), Hece Yayınları, Ankara, 2005, ss. 73-86.

Köroğlu, Erol, “Osmanlı İmkânsız ve Manasızdır: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet’in Hicivsel Temsili”, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek*, Der. F. Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 203-211.

Kösoğlu, Nevzat, “Kızılçeleme”, *Türkler* c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 857-858.

Kreiser, Klaus “Son Osmanlı Yüzyılı (1826-1920)”, Klaus Kreiser-Christoph H. Neumann, *Küçük Türkiye Tarihi*, çev. Y.E. Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 249-301.

Kurzman, Charles and Owens, Lynn, “The Sociology of Intellectuals”, *The Annual Review Of Sociology*, S. 28, 2002, ss.64-67.

Küçük, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 138-143.

Laqueur, Walter, “Fin-de-siecle: Once More with Feeling”, *Journal of Contemporary History*, c. 31, S.1, 1996, ss. 5-47.

Lemercier, Chantal Quelquejay, “Sovyet Müslümanlarının Bolşevikleşme Tarihi”, Haz. Ruşen Çakır, *Defter*, S.13, 1990, ss. 40-49.

Mahiroğulları, Adnan, “Türk Sendikacılık Tarihinde “Komünizmi Tel’in” ve “Kıbrıs Türk’tür Türk Kalacaktır” Mitingleri”, *Kara Tahta İş yazıları Dergisi*, S.14, 2019, ss. 15-33.

Mardin, Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 46-54.

Mazıcı, Nurşen, “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu Mu?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* c. 2 *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 555-569.

McClellan, Woodford, “Africans and Black Americans in the Comintern Schools, 1925-1934”, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 26, No. 2, 1993, ss. 371-390.

Mumcu, Uğur, “Avcıoğlu”, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1983, s.11.

Nadi, Nadir, “Suyu Arayan Adam”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1976.

Neşet Halil, “Demokrasi Rejimi ve İdeoloji Bahsi”, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Ocak 1931.

Neşet Halil, “Demokrasi Rejimi”, *Hâkimiyeti Milliye*, 18 Ocak 1931.

Odman, Aslı, “1929 Büyük Buhran Sonrası Meksika’da Korporatist Popülizm ve Türkiye’de Solidarist Devletçilik Karşılaştırması: Küçükkuyu ile Yoğrulan Tezler”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Haz. Demet Yılmaz vd. Dipnot Yayınları, Ankara, 2006, ss. 37-60.

Okay, Cüneyd, “Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk”, *Osmanlı* c. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 489-495.

———, “Modern Developments in Children's Education and Creation of a New National Identity for Children in the Late Ottoman Empire”, *International Journal of Turcologia*, Vol. III, N. 6, 2008, ss. 17-38.

Onaran, Mustafa Şerif “Evi Bir Dergâh Gibiydi”, *Cumhuriyet Dergi*, 18 Nisan 1999, s.14-15.

Öney, Ramazan, “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 6, 2002, ss. 1-36.

Özcan, Gencer, “Altmışlı Yıllarda ‘Dış’ Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. M. K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 217-256.

Özcan, Ömer, “Arşivimizden Seçmeler, Şevket Süreyya Aydemir’e Ait Mezuniyet Belgesi”, *Türk Yurdu*, S.262, 2009, s.99-100.

Özcan, Ufuk, “Kadro Akımı Üzerine Sosyolojik Bir Deneme”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, s. 3, 1992, ss. 97-130.

———, “Ahmet Ağaoğlu'nun Kişisel Serüveni Açısından XX. Yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan'daki Modernleşme Deneyimleri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 29, 2004, ss. 77-85.

Özdemir, Fatih, “Kızıl Elma’yı Arayan Üç Yazar: Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ragıp Şevki Yeşim”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5 2008, ss. 503-515.

Özdemir, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 191-260.

Özden, Mehmet, “Türkçülük: Sınırlar ve Hayaller”, *Türkiye Günlüğü*, s.33, 1995, ss. 86-90.

Özdoğan, Günay Göksu “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız Cumhuriyetler’e Uluslaşmanın Dinamikleri”, *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Büşra Ersanlı Behar (Yay. Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 25-103.

Özmen, Kemal “Malraux’nun Enver Paşa’sı Ya Da Doğu’da Entelektüellik Sorunsalı”, *Doğu-Batı Entelektüeller III*, S.37, 2006, ss. 135-155.

Page, Stanley W., “Lenin: Prophet of World Revolution from the East”, *The Russian Review*, vol. 11, No. 2, 1952, ss. 67-77.

“Pan-turanism”, *Encyclopedia of Nationalism, Leaders, Movements, and Concepts*, v.2, Academic Press, USA, 2001, s. 402-403.

Reynolds, Michael “Çatırdayan İmparatorluklar: Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü, 1908-1918”, çev. Y. Aşıkoğlu, *Kıyam ve Kıtıl Osmanlı’dan Cumhuriyete Devletin İnşası ve Kolektif Şiddet*, Haz. Ü. Kurt-G. Çeğin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 47-65.

Richards, Edward B., “Soviet Control of the Third International: A Case Study”, *Social Science*, Vol. 36, No. 1, 1961, ss. 26-31.

Sabiha, Şaziye, “Bolşevikler Diyarında Ali Tahsil”, *Aydınlık*, S.24, 1924, s. 633.

Sadıgov, Ramin, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat*, S.16, 2015, ss. 165-185.

Sakaoğlu, Necdet, “Eğitim Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi c.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 478-484.

———, “Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, ss. 355-374.

Sanlı, Ferit Salim “27 Mayıs’ın “Zoraki Diplomatları”: 14’lerin Yurtdışı Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, s.23, 2018, ss. 221-248.

———, “13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alpaslan Türkeş ve Milli Birlik Komitesi İçinde İhtilaf”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 27, 2018, ss. 213-249.

Sarp, Nuray – Tosun, Ahmet, “Duygu ve Otobiyografik Bellek”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2011; 3(3), ss. 446-465.

Schimmel, Annemarie, “Der Mann, der das Wassersuchtby Şevket Süreyya Aydemir”, *Die Weltdes Islams*, New Series, Vol. 6, Issue 3/4 (1961), pp. 310-311.

Selçuk, İlhan, “Yeni Ufuklara Doğru”, *Yön*, S.222, 30 Haziran 1967.

Sosyal, Mümtaz, “Temeldeki Kavgalar Kurucu Mecliste Gürültü Taksitle Kamulaştırma ve Millileştirme Maddelerin Koptu”, *Yön*, S.2, 27 Aralık 1961, s. 11.

“Sosyalist Dernek Meselesi”, *Yön*, S. 37, 29 Ağustos, 1962, s. 4.

“Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor”, *Yön*, S.53, 19 Aralık 1962, s. 8-9.

“Sosyalist Kültür Derneği ve Dünya Sosyalistleri”, “Sosyalist Kültür Derneği ve Times”, *Yön*, S. 55, 2 Ocak 1963, s.4.

Soysal, A. Gün. “Tatarlar Arasında Türkçülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 196-213.

Soysal, Mümtaz – Sağlam, Fazıl, “Türkiye’de Anaysalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 18-52.

Soysal, Mümtaz, “Temeldeki Kavgalar Sosyal Devlet”, *Yön*, S.1, 20 Aralık 1961 s.9.

Swietochowski, Tadeusz, “1920 Öncesinde Rus Azerbaycan’ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası”, çev. Sadettin Gömeç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, 2003, ss. 175-182.

Şahbaz, Yunus, “12 Mart’a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, c.4, S. 1-2, 2018, ss. 1-13.

Şan, Mustafa Kemal, “Türk Aydınının Soykütüğü Üzerine Değerlendirmeler”, *Entelektüel ve İktidar*, Kenan Çağan (Ed.) Hece Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 271-308.

“Şevket Süreyya Aydemir’den Aysel Kutlu’ya Dost Mektupları 6 Kapısı Herkese Açıldı”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1994, s.10.

“Şevket Süreyya Aydemir”, *Gözlem*, S.2, 1965, ss. 3-6.

“Şevket Süreyya’nın Açıklaması”, *Yön*, S. 28, 27 Haziran 1962, s. 4.

Tahir Hayrettin, “Kurtuluş Hareketlerimiz İnkılap ve Köy”, *Kadro*, S.20, Ağustos 1933.

Tanrıverdi, Mustafa “1917 Şubat ve Ekim İhtilalleri Arasında Rusya’daki Türklerin Siyasi Faaliyetleri,” *Türkiye Günlüğü*, S.132, 2017, ss. 108-115.

“Tarihimizden Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Halk Kitlelerine”, *Aydınlık Sosyalist Dergi*, S.6. 1969, ss.484-486.

Tekeli, İlhan – İlkin Selim, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 449-484.

—————, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan "Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları", *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 363-408.

—————, "Kadro ve Kadrocuların Öyküsü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce c.8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 600-619.

Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 650-672.

—————, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi c.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 456-475.

—————, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Planlama Düşüncesi'nin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak", *Modernizmin Yansımaları 60'lı Yıllarda Türkiye*, Haz. R. F. Barbaros-E.J. Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, ss. 25-54.

Toprak, Zafer, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 7, 1979, ss. 95-113.

—————, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişimi*, Der. S. Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1986, ss. 431-438.

—————, "Erken Cumhuriyet'te Tasarruf Anlayışı ve Yerli Malı Kullanımı", *Toplumsal Tarih*, S. 309, 2019, ss. 16-22.

Tufan, Muzaffer, "Anadolu-Avrupa Yolunun Kavşağı: Edirne", *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri, Bildiriler*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2002, ss. 53-72.

Tuğluoğlu, Fatih, "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60, 2017, ss. 277-310.

Tunçay, Mete "Şevket Süreyya Aydemir: 'Suyun Bulunması, Galiba Yolum Yitirilmesi Pahasına Oldu' Demişti", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1976, S.178, s. 3-4.

—————, "Solun Suphici Tarihi", *Birikim*, S.14, 1976, s. 52-53.

—————, "Yeni Dünya'nın Yeni Serisinde Şevket Süreyya Aydemir'in Bir Yazısı", *Tarih ve Toplum*, 1988, S.59, s. 6-7.

—————, "Marxizmden Kemalizme Geçiş", *Tarih ve Toplum*, S.87, 1991, ss. 6-8.

_____, “Mustafa Suphi Öldürülmeseydi Muhtemelen Bakan Olurdu”, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Röportaj L. Cinemre-R. Çakır, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 13-24.

_____, “TKP Lideri Mustafa Suphi İktisat Vekili Mustafa Suphiler Ankara’ya Gelebilselerdi”, *Eğer Öyle Olsaydı II Başka Bir Tarih Başka Bir Türkiye*, Der. Seyfi Öngider, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 183-193.

_____, “Şevket Süreyya Aydemir’in TKP’ye Başvurusu”, *Toplumsal Tarih*, S.143, 2005, ss. 50-52.

_____, “Türkiye’de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.8 Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 349-355.

_____, “Şevket Süreyya Aydemir’in Bir Mektubu”, *Toplumsal Tarih*, S. 263, 2015, s. 94-95.

Turan, Ömer, “Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayii: Türk Sağı ve Kalkınma”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Kerestecioğlu-Güven G. Öztan, İletişim yayınları, İstanbul, 2012, s. 459-505.

Türkeş, Mustafa, “Kadro Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 2 Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 464-476.

Uçman, Abdullah, “Hayat”, *TDV DİA*, c.17, 1998, ss.12-14.

Urjewicz, Charles “Güney Kafkasya Toprak, Ülke ve Ulusal Kimlik”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Jean Leca (Haz.), Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 101-105.

Uyar, Hakkı, “Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro”, *Toplum ve Bilim*, s. 74, 1997, s.181-193.

_____, “Ağaoğlu Ahmet’in Liberal Muhafız Gazetesi: Akın (1933)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c. 7 Liberalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 224-231.

Uzun, Hakan, “Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olaylar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.6, S.3, 2009, ss. 57-81.

Ülker, Erol, “Contextualising ‘Turkification’: Nation-Building in the Late Ottoman Empire, 1908–18”, *Nations and Nationalism* 11 (4), 2005, 613–636.

_____, “İşgal İstanbul’unda Müdafaa-i Milliye’nin Kuruluşu Üzerine Bir Değerlendirme: İttihatçılar, Komünistler, Sosyalistler”, *Kebikeç*, s.41, 2016, ss. 67-94.

Ünal, Yenal, “Ahmet Ferit Tek’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (7 Mart 1878 – 25 Kasım 1971)”, *Tarih Okulu*, 2008 S. I, 19-47, ss. 19-47.

Varel, Anıl “Altmışlı Yıllar Türkiye’sinde Sınıf ve Siyaset: Meşruiyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleri ile TİP”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. M.K. Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 397-433.

Vedat Nedim, “Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, *Kadro* S.1, Ocak 1932.

—————, “İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekaleti”, *Kadro*, S.10, Ekim 1932.

—————, “Millet İktisadiyatı ve Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, *Kadro*, S.13, 1933.

—————, “Millet İktisadiyatı Türk İktisadiyatının Erkanı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi”, *Kadro*, S.14, Şubat 1933.

“Vietnam Devrimi”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi c.3*, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, ss. 1212-1214.

White, Stephen, “Communism and East: The Baku Congress, 1920” *Slavic Review*, vol. 33, no:3, 1974, ss. 492-514.

Yakın, Aslı Yazıcı, “Otobiyografi”, *Doğu Batı*, s.22, 2003, ss. 135-143.

Yakup Kadri, “Ankara Moskova Roma”, *Kadro*, s.10, Ekim 1932.

Yeşilot, Okan “Çarlık Yönetiminde Azerbaycan”, *Türkler c.18*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 541-544.

Yıldırım, Dursun, “Ergenekon Destanı”, *Türkler c. 3*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 948-980.

Yıldız, Ahmet “Recep Peker”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.2* Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 58-63.

D) Tezler

Demirci, H. Aliyar, “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 1995.

Demircioğlu, Cemal “Müfide Ferit Tek ve Romanlarındaki Milliyetçilik”, *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1998.

Gürbüz, Hayriye Yüksel, “Cumhuriyet Aydını Olarak Şevket Süreyya Aydemir’in Düşünce Dünyası (1923-1976)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2016.

Kuyaş, Ahmet, “The Ideology of Revolution an Ingury into Şevket Süreyya Aydemir’s Interpretation of The Turkish Revolution”, *McGill University (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Canada, 1995.

Önder, Tuncay “Şevket Süreyya Aydemir, Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 1994.

Perinçek, Bora, “Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

Semiz, Yaşar, “1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1991.

Toker, Nurdan Güven, “A Biographical Study of a Utopian Intellectual: Şevket Süreyya Aydemir”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.

Ünder, Hasan, “Kemalizmin Işığında Atatürk Döneminde (1923-1938) Eğitsel Değerler”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1998.

Ünver, Cennet, “Images and Perceptions of Fascism Among The MainStream Kemalist Elite in Turkey 1931-1943”, *Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

Yılmaz, Ayşegül, “İttihat ve Terakki’nin Tarihi Bir Kaynağı Olarak Son Posta”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2019.

Yılmaz, Eray, “Şevket Süreyya Aydemir Tarih ve Devlet Anlayışı”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

E) Ansiklopedi ve Sözlükler

Alpat, İnönü, *Türk Solu Sözlüğü, Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Siyahbeyaz Kitap, İstanbul, 2012.

Cumhuriyet Ansiklopedisi c. 1 1923-1940, YKY, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Ansiklopedisi c.3, 1961-1980, YKY, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Encyclopedia of Nationalism, Leaders, Movements, and Concepts, v.2, Academic Press, USA, 2001.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü c.4*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978

Lazitch, Branko in collaboration with Milorad M.Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Hoover Press Publication, America, 1986.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c. 4 Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce c.8 Sol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1992.

Osmanlı Ansiklopedisi c.4 Toplum, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Osmanlı Ansiklopedisi c.5 Toplum, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi c.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi c.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 10, İstanbul, 1994.

Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 25, İstanbul, 2002.

Türkler Ansiklopedisi c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Türkler Ansiklopedisi c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Türkler Ansiklopedisi c.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

F) İnternet

4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300578.

8 Haziran 1936 Tarihli İş Kanunu.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf> 9.1.2020

25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1867.pdf>

31 Mayıs 1939 tarihli Şevket Süreyya’nın Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğine Atanma Kararnamesi.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4224.pdf>

Milli Eğitim Bakanlığı 100 Temel Eser Genelgesi.

<http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/100TemelEser/100TemelEserGenelge.htm>.

“Tarihçe”, <https://www.ulucanlarcezaevimuzesi.com.tr/tarihce/> Erişim: 13-06-2018.

Uğurcan Sema, “Tarih ile Edebiyat Arasında Şevket Süreyya Aydemir’in Kitaplarında Bütünlük, Otobiyografi-Otobiyografik Roman-Biyografiler”, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/UĞURCAN-Sema>. Erişim: 17-02-2017.

Uyar, Hakkı, “1930’lu Yıllarda Kemalizm Algılamaları”, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/21.pdf>
Erişim: 26-09.2019.

EKLER

Ek 1: Şevket Süreyya'nın Milli Savunma Bakanlığı Arşivindeki Askeri Safahat Belgesinin Transkripsiyonu

ASKERİ SAFAHAT BELGESİ

Sicil No : 13743
Adı Soyadı : Mustafa Şevket Süreyya AYDEMİR
Baba Adı : Mehmet
Memleketi : Edirne
Doğum Tarihi : 1312
Sınıf-Rütbe : Yedek, Piyade Teğmen
Duhulü : 26 Eylül 1331, Talimgâha
Nasbı : 16 Nisan 1333
Terhis Tarihi : 17 Kasım 1334
Son Görev Yeri : 1'inci Kolordu 9'uncu Fırka 17'nci Alay 49'uncu Tabur Makineli Tüfek Bölüğü Takım Zabiti

Terfi Tarihleri:

- 22 Mart 1332'de zabıt namzetliğine
- 20 Teşrin-i Evvel 1332'de zabıt vekilliğine
- 16 Nisan 1333'te mülazım-ı evvelliğe terfi etmiştir.

Görev yerleri:

- 28'inci Fırka 84'üncü Alay 1'inci Tabur 4'üncü Bölük Takım Zabıtlığı.
- Eylül 1332'den itibaren 17'inci Kafkas Alayı 1'inci Tabur Makineli Tüfek Bölüğü Takım Zabıtlığı.
- Mart 1333'ten itibaren 17'nci Makineli Tüfek Bölüğü Takım Zabıtlığı ve bilahare 17'nci Alay 49'uncu Tabur Makineli Tüfek Bölüğü Takım Zabıtlığı.

Katıldığı Savaş:

- Birinci Dünya Harbi

Aldığı Madalya:

- Harp Madalyası

Bu belge Yedek Piyade Teğmen Mustafa Şevket Süreyya AYDEMİR'e ait "Yedek Subay Şahsi Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir.

Ali SAHİN
Devlet Memuru
Uzman

Sadık Emre KARAKUŞ
Devlet Memuru
Uzman

O N A Y

16 Ekim 2015

Ertuğrul ÖZTÜRK
Personel Albay
Arşiv Müdürü

Ek 2: Şevket Süreyya'nın TÜSTAV Komintern Arşivinde Yer Alan Mustafa Suphi'ye Yazdığı Mektup

28
 II
 Mustafa Suphi'ye yazdığı mektup. Mektupun baş kısmında '28' ve 'II' yazmaktadır. Mektupun içeriği, Mustafa Suphi'nin TÜSTAV Komintern Arşivinde yer alan yazdığı mektup. Mektupun baş kısmında '28' ve 'II' yazmaktadır. Mektupun içeriği, Mustafa Suphi'nin TÜSTAV Komintern Arşivinde yer alan yazdığı mektup.

Ek 3: Şevket Süreyya'nın Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi'ndeki (RGASPI) Şahsi Dosyasından Bazı Görüntüler

I

Прохан Амос

ЛИЧНОЕ ДЕЛО

на члена *Мурейсон'* компартии

тов. *Шевкет Сурей*

Псевдоним: *Айдемир*

.....

.....

.....

.....

Ахисо Вэинде

KODAK SAFETY FILM

1913

он же Айдемюр.

РАССЕКРЕЧЕНО
Сов. секретно

1

17.IX-33 г.

Копия

ДОКЛАД О ПРОВАЛАХ, ПРОВОКАЦИИ И КОНСПИРАЦИИ В
КП ТУРЦИИ

В письме в партию в 1933 г. писалось: "Руководство партии, начиная с ЦК (включая и его зарубежную часть), вплоть до местных комитетов, проявило недопустимую легкомысленность и ничем неоправдываемую близорукость в борьбе с широко разветвленной провокацией и шпионажем кемалистской полиции". Такие оценки были сделаны не впервые, постоянно били тревогу по вопросу о том, что в партии нет серьезного отношения к конспирации, что каждый раз при проведении массовых кампаний следовал разгром партии, что в партии много провокаторов, с которыми не ведется почти никакой борьбы. Несмотря на это, такое тревожное положение продолжало оставаться и не ликвидировано полностью и по сей день.

Это заставило, наряду с директивой, сломить расхлябанность и легкомыслие в конспирации и исключать из партии и изолировать всех заподозренных в провокации, - приступить к изучению вопроса о корнях этих провалов, в связи со структурой построения связи, подбора людей, состава руководящих органов, поведение коммунистов в тюрьме и выходе и т.д. В результате этого мы имеем следующую картину:

Факторы о провалах.

В 1924 г. под 1-е мая арестовано 18 коммунистов по обвинению в ком. пропаганде. Позже под первое мая каждый год арестовываются партийные активисты, что несомненно является делом рук провокаторов.

Характерно, что в 1923 году арестовываются 2 члена ЦК и секретарь партии тов. Ферди.

В 1925 г. опять арест членов ЦК и ряда партийных активистов. Этот арест представляется в следующем виде: к 27 г. окончательно оформилась оппозиция меньшевиков-ликвидаторов во главе с Шевкет Суррея и Веддат Недимом. Первый учился с 1921 г. по 1924 г. в КУТВ^е, второй представлял партию на 4-м конгрессе КП. Сейчас оба являются ярыми кемалистами, редактора и идеологи журнала и группы "Кадр". Неддат Недим является явным агентом полиции в компартии и с этой целью шпионажа приезжал в СССР. Разница между этими агентами кемализма и обычным агентом

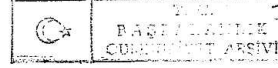
Ek 4: Cumhuriyet Arşivinde Yer Alan, Şevket Süreyya'nın Demokrat Parti Tarafından Görevine Son Verildiğine Dair Kararname Belgesi.

T. C.
BASBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı
3

12397

KARAR

3/II/1947 tarihli ve 3/6599 sayılı kararla Umumi Murakabe Heyeti Üyelğine tayin edilmiş olan Şevket Süreyya Aydemir'in, 15 günlük tazminat ödenmek suretiyle, vazifesine son verilmesi; Bakanlar Kurulunca 9 / 2 / 1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

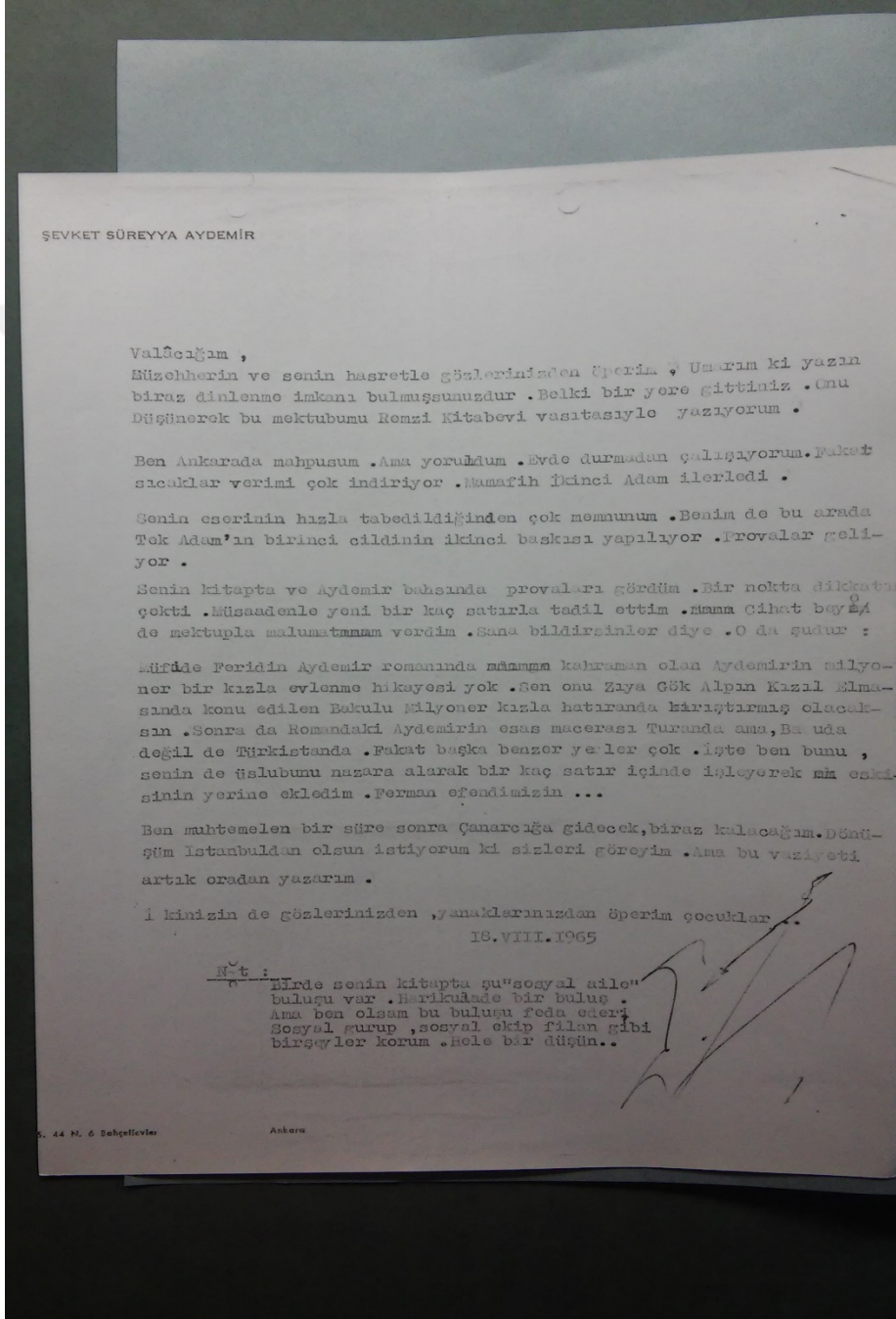
CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

18 01 1947 100 10

Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı	Devlet Bakanı	Adalete Bakanı
<i>A. M. Undav</i>	<i>S. Ağaoğlu</i>	<i>T. K. K.</i>	<i>M. K.</i>
Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Neşriyat Bakanı
<i>R. F. S. T.</i>	<i>A. M. U.</i>	<i>T. K. K.</i>	<i>M. K.</i>
Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Eko. ve Ticaret Bakanı	Sa. ve So. Y. Bakanı
<i>J. K.</i>	<i>K. K.</i>	<i>L. K.</i>	<i>D. K.</i>
G. ve T. Bakanlığı	Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı
<i>M. K.</i>	<i>K. K.</i>	<i>M. K.</i>	<i>M. K.</i>
			İşletmeler Bakanı
			<i>M. K.</i>

**Ek 5: Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivinde (IISG) 02057 Numarada Kayıtlı
“Vala Nureddin Papers” Fonundan Şevket Süreyya’nın Vala Nureddin ve Onun Eşi
Müzehher Vala Nureddin ile Yazışmalarından Bazı Örnekler**

ŞEVKET SÖREYYA AYDEMİR

Müzeher ,

Mektubunu aldıktan sonra bir kaç gün için Mersin tarafına gittim. Dinlenmeye ihtiyacım vardı .İstanbula gelseydim gene çalışmalar olacaktı. Kaldı ki Menderesin Dramının son kısmını da henüz bitirmediğim.Fakat başladım.Fazla uzatmadan kitaba ekleyeceğim.Yassıada ve Sonrası...

Dün ve bugün seni telefonla iki defa aradım.Telefon cevap vermedi. Bu kısa mektubu yazayım dedim .Bu ikinci kısım bitmeden buradan ayrılmam kabil değil .Senin kitap nasıl oldu ?

Sizin Aybarın bazı beyanlarını gazetelerde okudum. Umumi Af istiyor ?Yani yalnız bazı Siyasi mahkumlar değil,hırsızlar,uğursuzlar,katiller,kaçakçılar da affolunacak demek ?(iddien hayret ettim.

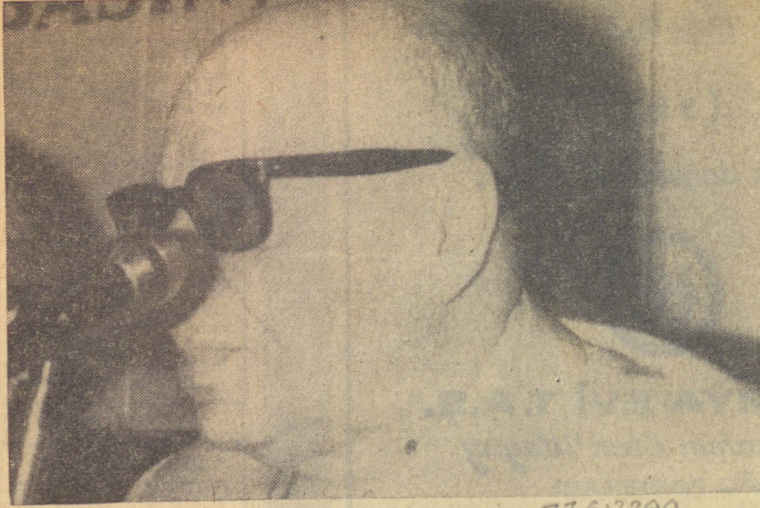
Bu oyunlara başka Partiler başvurabilir.Ama Ayabara hakikaten yakıştıramadım .Evvela bu makule insanları affetmeye kimin ne hakkı var ?Adam öldürmüş,ırza geçmiş ,kaçakçılık etmiş ,ortalığı soymuş insanları ,ançak onları mağdurları affedebilir .Çünkü asıl alacaklı onlardır .Kanun bu yetkiyi verse bile ,mesela ne İngilterede,ne Amerikada bu Af ticaretine hiç bir Hükümet ve Parti başvurmaz.Bu işleri ,sokaklarda Oy peşinde dolaşan Partiler bizde adet haline getirmiştir.Aksız ve adaletsiz bir iş .Ama Tıp buna nasıl elaçapılır ?Doğrusu ve cidden üzücü bir hal .Daha doğrusu bu soysuz ticarete sürükleniş cidden hazine .Bilmen sen ne düşünürsün ? Siyasi mahkumlar için Af,tabii daima düşünülen birşey .Çünkü bu mahkumiyetlerde sadece Takdir rol oynar .Bu takdirlerde ise daima hatalar olabilir.Fakat cânilere,mücrimlere gelince ?..

Ben şimdi daha bir süre buradayım demektir .Mektubunu bekliyorum. Yıldız Sertelin kitabını gördün mü ?Ben aldım .Okuyorum .1960 öncesinde az durmuş .Ama daha şimdiden kanaatım kitabın lehinde..

Gözlerinden öperim .

29.V.1969

ADRES: BAĞÇELİEVLER, 4. SOKAK NO: 17 - ANKARA - TELEFON: 13 11 20

79 yaşında vefat eden Şevket Süreyya Aydemir, bir toplantıda konuşurken.. 77-513399 76.7 76

Şevket Süreyya Aydemir dün aramızdan ayrıldı

- TANINMIŞ YAZAR VE İKTİSATÇI, SOĞUKALGINLIĞININ, ŞEKER HASTALIĞI NEDENİYLE BEYİNDE «KOMPLİKASYONLAR» YARATIP, BİR TÜR MENENJİTE DÖNÜŞMESİ SONUCU DÜN GECE 21.30'DA ÖLDÜ

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu)

Şevket Süreyya Aydemir yakalandığı soğukalgınlığının «Be-yine intikali ile ortaya çıkan bir komplikasyon» sonucu menen-jite çevirmesiyle girdiği komadan kurtulamayarak dün gece vefat etmiştir.

Tanınmış yazar ve iktisatçı Aydemir, önceki akşam aniden ağırlaşıp Ankara Numune Hastanesine kaldırılmıştır. Uzun süreden beri şeker hastalığından rahatsız olduğu bilinen Şevket Süreyya Aydemir, geçen hafta içinde soğukalgınlığına yakalanmış ancak bu rahatsızlığı ayakta atlatamamıştır.

Numune Hastanesi doktorları nın verdiği bilgiye göre, soğuk algınlığı beyine yansımış ve be-yinde bazı «Komplikasyonlar» doğurarak bir tür menenjite dönüşmüştür. 79 yaşında olan Aydemir'in rahatsızlığının hızla ciddileşmesinde, şeker hastalığı-nın da rolü olduğu yine doktor-lar tarafından açıklanmıştır.

Yazar ve İktisatçı

Dün gece saat 21.30'da ara-mızdan ayrılan yazar ve iktisat-çı Şevket Süreyya Aydemir, 1897 yılında Edirne'de doğmuş tur. Tunalı bir göçmen ailesinin oğlu olan Aydemir, ilk ve orta öğrenimini Edirne'de yapmış, yine Edirne'de öğretmen okulu-nu bitirmiştir.

1. Dünya Savaşı sırasında ye-deksubay olarak Kafkas Cephe-sindeki savaşlara katılan Ayde-mir, Sarıkamış çarpışmaların-da yaralanmıştır.

1919 - 1920 yılları arasında Azarbecyan'da öğretmenlik ya-pan Aydemir, Moskova Şark Üniversitesi'ne girmiş, burada ekonomi bölümünü bitirerek (Devamı Sa. 9, Sü. 4 de)

**CHP Milletvekili
Sabahattin
Selek, geçirdiği
trafik kazasında
eşini yitirdi;
kendisi ise
hafif yaralandı**

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu)

CHP İstanbul milletvekili Sa-bahattin Selek, dün Bolu yakın-larında bir trafik kazası geçir-miş, kaza sonunda yanında bu-lunan eşi Münevver Selek öl-müştür. Kazadan hafif yaralı olarak kurtulan CHP milletve-kili tedavi altına alınmıştır.

Mecliste dün sabaha kadar sü-ren Gensoru görüşmesi ve oyla- (Devamı Sa. 9, Sü. 4 de)

GÖZLEM

UĞUR
MUMCU

Dışişleri Bakanı İhsan Sab-
rı ile ilgili açıklamaları, bazı
Nasıl yaratmasın ki, Demirel
dan biri, 12 Mart'ta CIA tarafı
ve MİT'in, CIA, İran'ın Güve
ralı gizli Polis Örgütü «MUSA
duğunu ileri sürmektedir. 12
lendiği i, Demirel'in Bakanları
bulunduğu «Güneş» gazetesind
Faruk Güler'in içinde bulun
sından söz edilmiştir.

12 Mart 1971 tarihinden s
Mahkemelerinde, birçok kims
gerçekleştirildiğini söylemiştir
bu sözler, çoğu kez tepkile k
hipleri, kılıferek, kakılarak, dö
dan dışarı atılmışlardır.

Çağlayangil, Süleyman De
larından biridir. Turhan Bül
rülen Demirel hükümetinin s
bakanı da, 12 Mart'ta CIA tar
ve yazmaktadır.

Buraya bir nokta koyulur
Talat Turan, 1963 yılında
layı emekli edilmiş bir Kur

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Sedat GENCER

Doğum Yeri ve Yılı:

Medeni Hali:

Eğitim durumu:

Lisans Öğrenimi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 1999-2003

Yüksek Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2009-2011

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

1- İngilizce (İyi)

İş Denevimi:

1- Tapu Kadastro Arşiv Müdürlüğü: Arşiv Uzmanı (2006-2009)

2- Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü: Araştırma
Görevlisi (2009-2013)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

Gencer, Sedat, “1960'lı Yıllarda Yazılan Bazı Romanlarda Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele”, *Kuvayı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009, 1 Kitap*, ss. 290-309.

—————, “Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960'lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu”, *İnsan&Toplum*, c.3, sayı:6 (2013), ss. 155-191.

—————, “Georg Simmel'in “Tarih Felsefesi'nin Problemleri” Bağlamında Tarih, Tarihçilik ve Tarih Yazımı”, sayı: 4, 2013, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, ss. 97-119.